అథ కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వమాహ - కిఞ్చేతి - ఇదం ఘటముఖమఖిలం కార్యజాతమ్ - ఘటప్రభృతికం సర్వం కార్యజాతమ్, నైశ్వరైః అనీశ్వరైః, అల్పశక్తిజ్ఞైః-అల్పశక్తిజ్ఞానయుక్తైః, సదేహైః- దేహవిశిష్టైః, రచితం దృష్టమితి - నిర్మితం దృష్టమితి, కార్యత్వాత్ ప్రోక్తహేతోర్జగతస్తథాభూతకర్త్రైవ సిద్ధ్యేదితి, సార్వజ్ఞ్యాద్యైర్గుణౌఘైర్యుతః, అభీష్ట ఈశః - అభీష్ట ఈశ్వరః అతో న సిద్ధ్యేదితి భవతా ప్రోక్తహేతుర్విరుద్ధ ఇతి యోజనా, అత్ర విరుద్ధత్వమభీష్టసాధ్యవిపరీత సాధకత్వమ్,

సర్వానుమానోచ్ఛేదమాశఙ్క్యాహ - శక్యమితి - ఏతావతా ఇహ ప్రోక్తయా దిశా సర్వత్ర వైపరీత్యం ప్రసక్తం భవతీతి సర్వానుమానక్షతిరితి తు న చ శక్యమితి యోజనా, అయం భావః, క్వచిదన్యత్ర దృష్టాన్తసహచరితధర్మాణాం యది సాధ్యే ప్రసక్తిః, తర్హి సర్వస్య అనుమానస్య ఉక్తరీత్యా వైపరీత్య సాధకత్వం స్యాత్ - పర్వతపక్షకవహ్నిసాధ్యకధూమహేతుకానుమానానామపి దృష్టాన్తే మహానసాదావపేక్షః పర్వతాన్యత్వసామానాధికరణ్యదర్శనాత్ సిషాధయిషితే పర్వతీయవహ్నావపి తత్ప్రసక్తేన విపరీతసాధకత్వప్రసఙ్గా ముచ్ఛేదప్రసఙ్గ ఇతి. పరిహరతి - సాధ్యేతి - అన్యత్ర—అన్యస్మిన్ననుమానే, ప్రాపితం వైపరీత్యమ్ - ఉక్తరీత్యా సహచారదర్శనేన జ్ఞాపితం పర్వతాన్యత్వ సామానాధికరణ్యరూపం వైరీత్యమ్, సాధ్యగ్రాహిప్రమాణాన్తరవిహతగతి - సాధ్యభూతవహ్న్యాదిగ్రాహకప్రత్యక్షాదిరూప ప్రమాణాన్తరబాధితస్వప్రతిపత్తికం సత్, న స్యాత్-న భవేత్, అతః పరత్రానుమానే న దోషప్రసక్తిరితి యోజనా, అయం భావః, పర్వతాదౌ వహ్న్యాదిసాధ్యక ధూమాదిహేతుకానుమా

నైస్సృష్టాన్తే వహ్న్యభావే పర్వతాన్యత్వేసామానాధికరణ్యాదర్శనబలాత్ పక్షీయసాధ్యసితప్రతీతిరయోగ్యా ఆపాదితా, సా పర్వతీయవహ్న్యగ్రా హిప్రత్యక్షాది ప్రమాణబాధితత్వాన్న భవతీతి నోక్తదోషఇతి,

ప్రకృతేపి తథైవదోషపరిహారః కిన్నస్యాదిత్యత్రాహ-మానా దేవేతి - ఇహ పునరనుమానాన్తరాదేవ ఈశాఖ్యంసాధ్యంగమితమ్, అస్తికంప్రమితమ్, అస్తికంప్రాప్తంస్వైపరీత్యంతత్, ప్రతిహతివిరహాత్ - ప్రమాణాన్తరప్రతిరోధవిరహాత్, తథైవావతిష్ఠేత్ - అబాధితమేవతిష్ఠేత్, ఇతి యోజనా, అయంభావః, జగతః, కర్తురీశ్వరస్యానుమానైకగమ్యత్వాద్దృష్టాన్తేకులాలాదౌకర్తరిదృష్టా అల్పజ్ఞత్వాదయోధర్మాః ప్రసక్తాః ప్రమాణాన్తరస్య బాధకస్యవిరహేణ అబాధితా ఏవస్యురితి నోక్తదోషపరిహారఇతి॥ ప్రమాణాన్తరావేద్యత్వేనేశ్వరస్య శాస్త్రైకవేద్యత్వంసూత్రార్థన్నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ - ప్రమాణాన్తరాణామనుమానాదీనామీశ్వరసాధనే అక్షమత్వాత్ సోపేక్షస్సితఈశః భిన్నమానైః, కథంసిద్ధ్యేత్, అతః, ఉక్తైరతిప్రమాతై శాస్త్రైకవేద్యః ప్రాక్తోభవతీతి యోజనా,

(శ్రీ॥ అత్రాహుః, సావయవత్వాదేవజగతః కార్యత్వన్నప్రత్యాఖ్యాతుంశక్యతే, భవన్తిచప్రయోగాః, భూభూధరాదికమ్, కార్యమ్। సావయవత్వాత్। ఘటాదివత్। తథా, వివాదాధ్యాసితమవనిజలమహీధరాది। కార్యమ్। మహత్త్వేసతిక్రియావత్త్వాత్। ఘటవత్। తనుభువనాది। కార్యమ్। మహత్త్వేసతిమూర్తత్వాత్। ఘటవదితి। సావయవేషుదృష్టవ్యాప్తి దమేవక్రియతే, నేతరదితి, కార్యత్వస్యనియామకంసావయవత్వాతిరేకి రూపాన్తరన్నోపలభామహే, కార్యత్వప్రతినియతంశక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానవిజ్ఞానత్వ

క్షోప్యుపలభ్యత ఇతి చేన్న, కార్యత్వేన అనుమతేపి విషయేజ్ఞానశక్తిశా ల్యానుమేయే ఇతి అన్యత్రాపి సావయవత్వాదినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి- తేచ ప్రతిపన్నే ఏవేతి సకర్తృద్విశేషః, తథాహి ఘటమణికాదిషుకృ తేషు కార్యదర్శనానుమితకర్తృగతతన్నిర్మాణ శక్తిజ్ఞానః పురుషో ఒదృష్టపూర్వవిచిత్ర సన్నివేశన్న రత్నభవనమాలోక్య అవయవ సన్నివేశవిశేషేణ తస్య కార్యత్వన్నిశ్చిత్య తదానీమేవకర్తుర్జ్ఞాన శక్తివైచిత్ర్యమనుమినోతి, అత స్తనుభువనాదేః కార్యత్వే సిద్ధే సర్వ సాక్షాత్కారతన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్ పురుషవిశేషస్సిద్ధ్యత్యేవ,

శ్లో॥ అత్రాపి హ్యస్సాంశతాతో జగతి తు విదితా కా
ర్యతా నైవశక్యా ప్రత్యాఖ్యాతుం ప్రయోగా ఇహ తు
బహువిధాస్సంప్రవృత్తాస్తథాహి । కార్యం భూభూ
ధరాద్యం భవతి తు విమతం సాంశభావాద్యథాయం కు
మ్భాదిస్సర్వమేతద్ద్వి మతజలముహీ భూధరాద్యం
తథైవ॥ ॥ ॥

కర్మోపేతాన్నష్టత్వాద్ఘటఇవ తనులోకాదికం కా
ర్యమేతన్మాత్రత్వాత్ స్యాన్నహత్త్వే సతి ఘటవదితి
జ్ఞాపకా కార్యతాయామ్ । ద్రవ్యేష్వేతేషు కా
ర్యం భవతి పునరిదన్నేదమిత్యత్ర సాంశత్వాదన్యస్యైవ
రూపం గమకమిహ పునర్దృశ్యతే కార్యతాయామ్ ॥

దృష్టం శక్యక్రియత్వాదికమితి తు నసజ్జ్ఞానశక్తిహీక
తుః క్వాపి కార్యే ఘటాదావపి భవత ఇమే కా

యః దృష్ట్యానుమేయే । ఏవంభూభూధరాదావపి
తదనుగుణజ్ఞానశక్తీహాకర్తుః కార్యేణైవానుమేయ
స్తఇతినహివిశేషోన్యతోస్మింస్తథాహి ॥ ॥

దృష్ట్వాకార్యం ఘటాదింరచితమిహ యథావాస్య
నిర్మాణశక్తిజ్ఞానెపుంసోఽస్యకర్తుర్జగతి సము
చితేపూరుషోనిశ్చినోతి । ఏవందృష్ట్వానరేన్ద్రస్యతు
భవనమిహాదృష్టపూర్వంవిచిత్రంకార్యత్వం సన్నివే
శాత్తదవయవగతాత్తస్యదృష్టాత్ప్రతీత్య ॥ ॥

వైచిత్ర్యంజ్ఞానశక్త్యోరపితదనుమినోత్యస్య కర్తు
స్తథైవాతః కార్యత్వేప్రసిద్ధేతనుభువన ముఖత్వస్య
కర్తాపిసిద్ధ్యేత్ । సాక్షాత్కారాదికెస్యత్వేతినిపు
ణతరఃపూరుషఃకశ్చిదేనం సర్వస్యేశస్తతోఽసౌభగ
వతి నిగమస్తత్ప్రమాణంకదాపి ॥ ॥ ॥

అ॥ సాక్షాత్ పూర్వపక్షిణం ప్రస్తౌతి - అత్రాహురితి—

టీ॥ కార్యత్వహేతోస్స్వరూపాసిద్ధిమాశఙ్క్య పరిహరతి - సాంశతాత ఇతి - సాంశతాతః - సావయవత్వాత్, జగతి - ప్రపఞ్చే విదితా - ప్రతీతా, కార్యతా - జన్యతా, ప్రత్యాఖ్యాతుమ్ - ప్రతిషేద్ధుమ్, నైవశక్యా - నైవసాధ్యేత్యర్థః. జగత్ । కార్యమ్ । సావయవత్వాత్ । ఇత్యనుమానేన జగతి ప్రతీతాకార్యతాననిషేద్ధుం యోగ్యేతిభావః, అత్రైవజగతఃకార్యత్వే సాధకా అనుమానప్రయోగాఅన్యేపి సన్తీత్యాహ - ప్రయోగాఇతి - ఇహ కార్యతాయామ్ జ్ఞాపకాః, ప్రయోగాః - అనుమానప్రయోగాః, బహువిధాస్సం

పరివృత్తా ఇత్యన్వయః, తానేవ ప్రయోగాన్ విశదీకరోతి - తథాహీతి విమతం భూభూధరాద్యమ్ - విప్రతిపన్నమ్ మహీమహీధరాదికమ్, కార్యమ్ -, సాంశభావాత్ - సావయవత్వాత్, యథాయం కుమ్భాదిరితి యోజనా, ప్రయోగాన్తరమాహ - సర్వమితి - విమతజలమహీభూధరాద్యం సర్వమేతత్ - విప్రతిపన్నజలధరణీభూధరాదికం సర్వమేతత్, తథైవ - కార్యమేవ,

అత్ర హేతుమాహ - కర్మోపేతాదితి - కర్మోపేతాత్ కర్మవత్త్వసహితాత్, మహత్త్వాత్ - మహత్పరిమాణాత్, అత్ర మహత్త్వమాత్రస్య హేతుత్వేఽన్యాయమతే ఆకాశే వ్యభిచారః, అతః కర్మోపేతాదితి - కర్మవత్త్వమాత్రస్య హేతుత్వే పరమాణౌ వ్యభిచారః, అతో మహత్త్వాదితి - అత్ర దృష్టాన్తమాహ ఘట ఇవేతి— ప్రయోగాన్తరమాహ - తనులోకాదికమితి - ఏతత్తనులోకాదికమ్ - తనుభువనాదికమ్, కార్యం స్యాత్, మహత్త్వే సతి మూర్తత్వాదితి యోజనా, హేతుకోటౌ విశేషణప్రయోజనం పూర్వవత్. ఘటవదితి దృష్టాన్తోక్తిః, అథ సోపాధికత్వం సామాన్యేన ప్రతిక్షిపతి— ద్రవ్యేష్వితి - ఏతేషు ద్రవ్యేషు. ఇదం కార్యం భవతి నేదమిత్యత్ర, ఇహ కార్యతాయాం గమకం రూపం సాంశత్వాదన్యన్నైవ దృశ్యత ఇత్యన్వయః,

ఉపాధిమాశఙ్క్య పరిహరతి దృష్టమితి - శక్యక్రియత్వాదికమ్, ఆదిపదాచ్ఛక్యోపాదానవిజ్ఞానత్వ పరిగ్రహః, శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదానవిజ్ఞానత్వఞ్చేత్యర్థః. గమకమిత్యస్యానుషఙ్గేణ గమకం దృష్టమితి తు న సత్ ఇత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ జ్ఞానశక్తీహీతి - క్లృప్తే ఘటాదావపి కార్యే - సంప్రతిపన్నే ఘటాది కార్యేఽపి, ఇమే జ్ఞానశక్తీ,

కార్యదృష్ట్యా - కార్యదర్శనేన, అనుమేయౌభవతః - నతుపరిత్యక్తుమపి ద్వైఇత్యర్థః. ఏవమ్ - ఉక్తప్రకారేణభూభూధరాదావపి-మహీశైలాదావపి, తదనుగుణే-మహీశైలాదికార్యానుగుణే, కర్తుః జ్ఞానశక్తీ, కార్యత్వేన - కార్యతయైవ, అనుమేయేస్తఇతి అనుమేయౌభవతఇతి-అన్వయః. క్లిప్తకార్యాద్ఘటాదితః, అస్మిన్ భూభూధరాదౌవిశేషోనేత్యన్వయః, అయంభావః, సావయవత్వాదినాజగతః అస్మిన్ కార్యత్వసాధనేశక్యక్రియత్వంశక్త్యుపాదానవిజ్ఞానత్వఞ్చ ఉపాధిరితివక్తుంతయోస్సాధ్యవ్యాపకత్వంఘటాద్యన్తర్భావేణ, సాధనావ్యాపకత్వఞ్చ భూభూధరాద్యన్తర్భావేణాభిప్రేతమితివాచ్యమ్, నహిఘటాదౌశక్యక్రియత్వశక్త్యుపాదాన విజ్ఞానత్వయోః ప్రత్యక్షేణసిద్ధిః, కిన్తుకార్యత్వేన కర్తుః జ్ఞానశక్త్యనుమానేన తత్సిద్ధిరితివాచ్యమ్, తద్వదిహాపి భూభూధరాదౌ కర్తుఃజ్ఞానశక్త్యనుమానసంభవాత్ శక్యక్రియత్వశక్త్యుపాదానవిజ్ఞానత్వయోస్సిద్ధేర్నతయో స్సాధనావ్యాపకత్వమితి నతయోరుపాధిత్వమితి, యద్యపిసావయవత్వేన కార్యత్వసాధనావసరే కార్యత్వస్యమహీమహీధరాదావనిశ్చయఇతి కార్యత్వహేతునాతత్కర్తుఃజ్ఞానశక్త్యో ర్నిశ్చయాసంభవాచ్ఛక్యక్రియత్వశక్త్యుపాదానవిజ్ఞానత్వయోస్తత్రానిశ్చయఇతి తయోస్తదన్తర్భావేణ సాధనావ్యాకత్వప్రతీతిర్భవితు మర్హతీతితయోరుపాధిత్వంజ్ఞాతుం శక్యతఏవ, తథాపి కర్యత్వస్యమహీమహీధరాదౌసందిగ్ధత్వేన కర్తుః జ్ఞానశక్త్యోరపిసందేహాచ్ఛక్యక్రియత్వ శక్త్యుపాదానవిజ్ఞానత్వయోరపి తత్రసందేహాత్తయోస్సధనావ్యాపకత్వస్య నిశ్చయాభావేన ఉపాధిత్వనిశ్చయోనాస్తీతి తేఆదాయహేతోస్సోపాధికత్వ నిశ్చయాభావేన హేతోర్వ్యాప్తినిశ్చయోనానుపపన్నః, యద్యపిసందిగ్ధోపాధేరపి దోషత్వంతార్కికసమ్మతమ్, తథాపి తథాత్వమనుకూలతర్కవిరహే

ఏవ, అతో త్వనుకూలతర్కోఽస్త్యేవ, ద్వ్యణుకాదిజన్యత్వన్న స్యాత్
త్రుటిష్వసావయవత్వన్న స్యాదితీతి భావః, కార్యానుగుణ్యేన కర్తు
ర్జ్ఞానశక్త్యాదివైచిత్ర్యానుమితిం విపులవిపులతరకార్యస్థలే క్రమేణ
ప్రదర్శ్య తద్వద్విపులతమే జగత్యపి తదనుమానం ప్రదర్శయతి—
తథాహీతి,

ఇహ జగతి రచితం ఘటాదిం కార్యం దృష్ట్వా అస్య కర్తా కశ్చిత్ పుం
సః, అస్య సముచితే, నిర్మాణశక్తిజ్ఞానే యథావాన్నిశ్చినోతి, ఏవం
విచిత్రమదృష్టపూర్వం నరేన్ద్రస్య భవనం దృష్ట్వా తదవయవగతా
ద్భుతాత్ సన్నివేశాత్ అస్య కర్తుస్తజ్జ్ఞానశక్త్యాదివైచిత్ర్యం ప్రతీత్య
తథైవానుమినోతి, ఏవమ్, అత్ర తనుభువనప్రభృతిప్రపఞ్చే కార్య
త్వే సిద్ధే అస్య సాక్షాత్కారాదికే అతినిపుణతరః సర్వస్యేశః కశ్చిత్
కర్తాపి పురుషస్సిద్ధ్యేదిత్యన్వయః, ఉక్తరీత్యా అనుమానేన ప్రమితే
భగవతి నిగమో న ప్రమాణమితి పూర్వపక్షం నిగమయతి - తత ఇతి-
తతః - భగవతోఽనుమానగమ్యత్వాత్, అత్ర భగవతి నిగమః కదాపి
నో మానమిత్యన్వయః,

శ్రీ ॥ కిఞ్చ సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తేఽపి సుఖ
దుఃఖోపభోగే చేతనానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతనయోః ఫలహేతు
త్వానుపపత్తేస్సర్వకర్మానుగుణ సర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదా
స్థేయః, వర్ధకినానధిష్ఠితస్య వాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యనేకపరి
కరసన్నిధానేపి యూపాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్, బీజాఙ్కు
రాదేః వస్తుస్వభావేన తైర్వ్యభిచారాపాదనం శ్రోత్రియవేతాళా
నామనభిజ్ఞతావిజృమ్భితమ్, తత ఏవ సుఖాదిషు వ్యభిచారవచనమపి త
థైవ, న చ లాఘవేన ఉభయవాదిసంప్రతిపన్నక్షేత్రజ్ఞానామేవ ఈదృ

శాధిష్ఠాతృత్వకల్పనంయుక్తమ్, తేషాంసూక్ష్మవ్యవహితవిప్రకృష్టదర్శనాశక్తినిశ్చయాత్, దర్శనానుగుణైవహిసర్వత్రకల్పనా, నచక్షేత్రజ్ఞవదీశ్వరస్య అశక్తినిశ్చయోఽస్తి అతఃప్రమాణాన్తరతోన తత్సిద్ధ్యనుపపత్తిః, సమర్థకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునాసిద్ధ్యత్ స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నియమనశక్తిసంపన్న ఏవసిద్ధ్యతి

శ్లో॥ కక్ష్యాచ్ఛన్నా జీవవర్గాత్సుఖ తదితరయోర్భుజ్య
మానోపభోగేధర్మాధర్మౌహి తేఽపి ప్రభురిహ
పురుషోస్యప్రదాతాఽభ్యుపేయః । ధర్మాధర్మా
చిదన్యౌ కథమివ ఫలదౌచేతనాధిష్ఠితౌనాన్యాశక్తంవ
ర్తత్యపేతన్న యదికథమివస్యాత్తువాస్యాదికార్యే ॥
పక్షాన్తర్భూతబీజాఙ్కురముఖ విమతార్థేష్వనై
కాన్తికత్వోద్గానం వేతాళవర్గస్యతు మతివిరహాఽఽ
ష్ఠీవ్యమ్భితం శ్రోత్రియస్య । తద్దోషోక్తిస్సుఖాదా
వపిభవతి తథైవాతవోక్తపక్షాన్తర్భావల్లాఘవవి
నోచితఇతితునసత్ కర్తృభావస్సజీవ ॥ ॥ ॥

అస్మిన్నత్యన్తసూక్ష్మవ్యవహితవిషయాలోకనేఽశక్తి
బుద్ధేః క్షేత్రజ్ఞైకమర్త్యబద్ధే ప్రకృతిపరవశే స్వల్పధీశక్తి
యుక్తే । క్ష్మాప్తిదృష్ట్యానుగుణ్యేనహిభవతి
నచాశక్తిధీరీశ్వరస్యక్షేత్రజ్ఞానామివైషాభవతినవిహ
తాతోఽన్యమానేనతద్ధీః ॥ ॥ ॥

సిద్ధ్యత్కార్యత్వహేతోస్సహజ నిజగుణైశ్శక్తకర్తృ
న్వితత్వవ్యాప్తాత్ సర్వార్థసాక్షాత్ కృతినియ
మనశక్త్యాదిభిస్సిద్ధ్యతీశః । ॥ ॥

అ॥ సిద్ధసాధన నిరాసార్థమనుమానాన్తరపరివర్తనార్థమ్ప్రాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ అస్యాజీవవర్గాత్ - జీవసమూహాత్, సుఖతదితరయోః - సుఖదుఃఖయోః, భుజ్యమానోపభోగే - అనుభూయమానసాక్షాత్కారే, ధర్మాధర్మాహితేపి - ధర్మాధర్మనిమిత్తకేసత్యపి అస్య - సుఖదుఃఖోపభోగస్య, పరిదాతా పరిభూః పురుషః - ఉత్పాదకో నిర్వర్తకః పురుషః, అభ్యుపేయః - అభ్యుపగన్తవ్యః, తత్ర ధర్మాధర్మాహితేపీత్యనేన సిద్ధసాధనశఙ్కా సూచితా, కుతస్తథావిధపురుషోఽభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యత్రాహ ధర్మాధర్మావితి - చిదన్యౌ చేతనభిన్నౌ, చేతనానధిష్ఠితౌ - చేతనేనానధిష్ఠితౌ, ధర్మాధర్మౌ కథమివ - కథం వా, ఫలదౌ - ఫలప్రదౌ, అచిత శ్చేతనానధిష్ఠితస్య స్వయం ఫలప్రదత్వాసంభవాత్ ఫలప్రదః కశ్చన పురుషోఽభ్యుపగన్తవ్య ఇతి భావః, అత్ర దృష్టాన్తమాహ - శక్తమితి - వాస్యాది— వాస్యాదికమ్, వర్ధకయ్యపేతః న్నయది—వర్ధకినానధిష్ఠితఞ్చేత్, కార్యం - యూపనిర్మాణాదౌ స్వకార్యే, కథమివ - కథం వా, శక్తమ్— సమర్థమ్, స్యాత్ - భవేత్, అత్ర, ధర్మాధర్మౌ । స్వసాక్షాత్కారి చేతనాధిష్ఠానేన కార్యకరౌ । అచేతనత్వాత్ । వాస్యాదివత్ । ఇత్యనుమానశరీరం బోధ్యమ్, జీవైర్ధర్మాధర్మ సాక్షాత్కారతత్పూర్వకతదధిష్ఠానాయోగాజ్జీవవిలక్షణసిద్ధిః, అనధిష్ఠితస్య కార్యకరత్వాయోగాజ్జీవై స్తస్సాక్షాత్కార తత్పూర్వకాధిష్ఠానాయోగాచ్చ సిద్ధసాధనఞ్చ పరిహృతమ్, కర్త్రభావే కార్యానుత్పత్తి ప్రసఙ్గస్య విపక్షే బాధకతర్కస్య పురుషసుఖాదిప్రయోజకాదృష్టేన కార్యోత్పత్త్యనుపపత్తిరితియా అన్యథాసిద్ధిః, సాప్యనేనైవ పరిహృతా భవతి,

అచేతనస్యాప్యనధిష్ఠితస్య బీజాదేరఙ్కురోత్పాదకత్వదర్శనా
ద్వ్యభిచార ఇతి శఙ్కాం పరిహరతి - పక్షాన్తర్భూతేతి — పక్షాన్త
ర్భూతబీజాఙ్కురముఖవిమతార్థేష్వితి - పక్షాన్తర్భూతా యే బీజా
ఙ్కురాదయో విప్రతిపన్నార్థాః, తేష్విత్యర్థః. అనైకాన్తికత్వో
ద్భావనమ్ - తదుద్భావనమ్, శ్రోత్రియస్య - శ్రోత్రియాఖ్యస్య, వేదా
ర్థపరస్యాతివిరహాజృమ్భితమ్ - అజ్ఞానాయత్తమిత్యర్థః, హే
తోస్సాధ్యవ్యభిచారో హి సాధ్యాభావవత్తయా నిశ్చితే ధర్మిణ్యేవో
ద్భావయితుం యోగ్యః, న తు సన్దిగ్ధసాధ్యకే, తథా సతి పర్వతో వహ్ని
మాన్ ధూమాదిత్యాదావపి ధూమాదిహేతోః పర్వతాదౌ వ్యభి
చారోద్భావనప్రసఙ్గాత్, ప్రకృతే చ బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్తర్భావేన
సన్దిగ్ధసాధ్యకత్వాత్తత్ర హేతోర్వ్యభిచారోద్భావనం వ్యభిచారో
ద్భావనయోగ్యాయోగ్యస్థల విభాగవివేకాభావనిబన్ధనమితి భావః,
చేతనానభిసంహితపులకాద్యుత్పాదకై శ్చేతనానధిష్ఠితైస్స్వయమ
చేతనైః సుఖాదిభి రచేతనత్వ హేతోర్వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరి
హరతి - తద్దోషోక్తిరితి - తద్దోషోక్తిః — అనైకాన్తికత్వ
దోషోక్తిః, తథైవ — అజ్ఞానవిజృమ్భితైవేత్యర్థః. కుత ఇత్య
త్రాహ - అత ఏవేతి - అత ఏవోక్తపక్షాన్తర్భావాత్ . ఉక్తపక్షా
న్తర్భూతత్వాదత ఏవ హేతోరిత్యర్థః. సుఖాదేరపి పక్షాన్తర్భూ
తత్వేన సన్దిగ్ధసాధ్యకత్వాత్తత్ర అనైకాన్తికత్వోద్భావనమనుచిత
మితి భావః, లాఘవన్యాయేన హేతోరన్యథాసిద్ధేస్సిద్ధసాధనమాశఙ్క్య
పరిహరతి - లాఘవేనేతి - సః, కర్తృభావః, లాఘవేన జీవే ఉచిత
ఇతి ననదితి యోజనా,

కుత ఇత్యత్రాహ - అస్మిన్నితి - అస్మిన్ — క్షేత్రజ్ఞే కర్మ
బద్ధే ప్రకృతిపరవశే స్వల్పధీశక్తియుక్తే జీవే, ఇదం సర్వం విశేషణం

జీవస్య హేతుగర్భణమ్, అత్యన్తసూక్ష్మవ్యవహిత విషయాలోకనే— అత్యన్తసూక్ష్మాః, కాలతో దేశతశ్చ వ్యవహితాః, విప్రకృష్టా యే విషయాః - పదార్థాః, తేషామాలోకనే - సాక్షాత్కారే, అశక్తిబుద్ధిః - శక్త్యభావనిశ్చయాత్, ఏకేన్ద్రియకల్పనస్య లాఘవేప్యేకేన్ద్రియస్య శబ్దాది సకలవిషయగ్రహణాశక్తేర్హ్యనేకేన్ద్రియకల్పనా, తస్మాల్లాఘవార్థమశక్తస్య కార్యకరత్వకల్పనమయుక్తమితి భావః, తదేవోపపాదయతి - క్లృప్తిరితి - క్లృప్తిః - కల్పనా, దృష్ట్యానుగుణ్యేన హి భవతి - దర్శనానుగుణ్యేన హి భవతి, ఉపపన్నమేవ హి కల్పనీయమ్, న హి జీవానాం సూక్ష్మవ్యవహితార్థదర్శనశక్తిర్దృష్టేత్యర్థః. శక్తిమత్సాక్షాత్కార ఏవ హ్యపేక్షితః, న తు శక్తిసాక్షాత్కార ఇతీదమపి ప్రత్యుక్తం భవతి - సూక్ష్మవ్యవహితేత్యాదినా శక్తిమత్తామేవ పరమాణ్వాదీనాం క్షేత్రజ్ఞైః సాక్షాత్కారాసిద్ధేః, ఈశ్వరే న తథానుపపత్తిరిత్యాహ - న చేతి - క్షేత్రజ్ఞానామివ - జీవానామివ, ఈశ్వరస్య - పరమపురుషస్య, ఏషా, అశక్తిధీః - అశక్తినిశ్చయః, న చ - నేత్యర్థః. అవాన్తరానుమానేన ఈశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి— న విహతేతి - అతః - ఉక్తానుమానేన ఈశ్వరసిద్ధేః, అన్యమానేన— శాస్త్రాదన్యప్రమాణేన, తద్ధీః - ఈశ్వరసిద్ధిః, న విహతా - న ప్రతిహతేత్యర్థః.

వ్యాప్తిబలాత్ కార్యానుగుణజ్ఞానశక్తిమాన్ కర్తా సిద్ధ్యతు తస్య కథం క్షేత్రజ్ఞవిలక్షణత్వమ్, జ్ఞానం హి దేహేన్ద్రియాదిసాపేక్షమితి శఙ్కాయాం పక్షధర్మతాబలసిద్ధమర్థమాహ - సిద్ధ్యన్నితి— అస్వాభావికత్వే కర్మానుగుణపరిమితజ్ఞానశక్తిమత్త్వం స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థం సహజనిజగుణైరితి శబ్దః, సర్వార్థసాక్షాత్కార

తన్నియమనశక్త్యాదీనాంగుణానాం స్వాభావికత్వేన నోక్తదోషప్రసక్తిరితిభావః,

శ్రీ॥ యత్త్వనైశ్వర్యాద్యాపాదనేన ధర్మివిశేషవిపరీతసాధనత్వమున్నీతమ్, తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనమ్, సపక్షే సహదృష్టానాంసర్వేషాంకార్యస్యహేతుభూతానాఞ్చ ధర్మాణాంలిఙ్గిన్యప్రాప్తేః, ఏతదుక్తంభవతి, కేనచిత్కిఞ్చిత్క్రియమాణం స్వోత్పత్తయేకర్తుస్స్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానఞ్చాపేక్షతే,నత్వన్యసామర్థ్యమన్యజ్ఞానఞ్చ, హేతుత్వాభావాత్ స్వనిర్మాణసామర్థ్యస్వోపాదానోపకరణజ్ఞానాభ్యామేవ స్వోత్పత్త్యుపపన్నాయాంసంబన్ధితయాదర్శనమాత్రేణ అకిఞ్చిత్కరస్య అర్థాన్తరాజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి - కిఞ్చ క్రియమాణవస్తువ్యతిరిక్తార్థాజ్ఞానాదికం కింసర్వవిషయకం క్రియోపయోగి, ఉతకతిపయవిషయమ్, నతావత్సర్వవిషయమ్, నహి కులాలాదిః క్రియమాణవ్యతిరిక్తం కిమపినజానాతి, నాపికతిపయవిషయమ్, సర్వేషుకర్తృషు తత్తద్జ్ఞానాశక్త్యనియమేన సర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్, అతఃకార్యత్వస్య సాధకానామనీశ్వరత్వాదీనాంలిఙ్గిన్యప్రాప్తిరితి నవిపరీతసాధనత్వమ్,

శ్లో॥ యత్త్వైశ్వర్యాద్యభావప్రసజనత ఇహాభీప్సితా
ర్థస్యహేతౌ హేతుత్వంవైపరీత్యేఽను కథితమను
మానానభిజ్ఞత్వజన్తత్ । దృష్టాధర్మాస్సపక్షే
సహానఖలుభవన్తీహాపక్షేఽపిసర్వేయేతేనైవ్యాపయు
క్తాః ప్రకృతఇహాపునసాధ్యధర్మేతథాహి ॥ ౨౭౫ ॥

కార్యంసంతన్యమానంజగతికిమసివై కేనచిత్ స్వోఽద
మేతత్కర్తుర్నిర్మాణశక్తిమ్మతిమపిచ తథాప్యేషు
తేష్వస్య హేతోః । కర్తుర్నాన్యత్రధీశక్త్యవహతి
మపిచాహేతుభూతాన్తు కార్యే దృష్టోధర్మస్సహేతి
ప్రసజతిసతునోయోనకార్యావగాహాతః ॥ ॥

కిఞ్చార్థాత్తన్యమానాత్ కిమితర సకలార్థేషు ధీ
శక్త్యభావః కింవాస్మాత్తన్య మానాత్పరకతిపయధీ
శక్త్యభావ్యోతి హేతుః । నాద్యోఽనాయంకులాలా
దిరిహ కిమపినోవేత్తిభిన్నం ఘటాదేర్నాన్త్యః కర్తు
ర్యచ్ఛక్తిర్నజగతినియతాచామతిస్తేషు తేషు ॥ ॥

కార్యత్వే హేతుభూతః ప్రసజతి నతతోఽనీశ్వరత్వా
దిరస్తిర్ తస్మాత్ కార్యత్వహేతోర్నభవతి విపరీతా
వహత్వప్రసఙ్గః । ॥ ॥

అ ॥ అథ కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వంవ్యుదస్యతి-యుక్తివతి-

టీ ॥ ఇహ - జగత్కర్తరీశ్వరే ఐశ్వర్యాద్యభావప్రసజనతః ఈశ్వరత్వాద్యభావప్రసఙ్గాత్, ఆదిపదేనసర్వజ్ఞత్వాదేఃపరిగ్రహః, హేతౌ - కార్యత్వరూపహేతౌ, అభీప్సితార్థస్య అభీష్టార్థస్య సర్వేశ్వరత్వ సర్వజ్ఞత్వాదేః - వైపరీత్యే - విపర్యయే, హేతుత్వమ్ - అనుకథితమ్ - అనుమాపకత్వంప్రతిపాదితమ్, యత్, తత్, అనుమానానభిజ్ఞత్వజమ్ - అనుమానస్వభావానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనమ్, కథమిత్యత్రాహ - దృష్టాఇతి - ఇహప్రకృతేసాధ్యధర్మే - యే నైవ్యాప్యయుక్తాః, తేనపక్షేసహదృష్టాస్సర్వే ధర్మాఃపక్షేనభవన్తి

ఖల్విత్యన్వయః, కింసహాదర్శనమాత్రా దనీశ్వరత్వేశరీరాదిప్రాప్తి రీశ్వరస్య, ఉతహేతుత్వాత్, నాద్యః, అతిప్రసఙ్గాత్, నద్వితీయః, హేతుత్వాసిద్ధేరిత్యభిప్రాయః, నను సర్వసపక్షేషుసహాదృష్టత్వాత్ కార్యహేతుత్వఞ్చకల్ప్యమ్, తథాసతికథంకతిపయప్రాప్తిఃకతిపయ ప్రాప్తి శ్చోచ్యతఇత్యత్రాహ - తథాహీతి-

జగతికేనచిత్ సన్తన్యమానమ్ - క్రియమాణమ్, కిమపికార్యమ్, స్వోదయె - స్వోత్పత్తౌ తత్కర్తుర్నిర్మాణశక్తిమ్ - రచనా సామర్థ్యమ్, తథా, స్వస్య హేతోః - స్వకారణీభూతోపాదానోపకరణాదేః, మతిమపిచ - జ్ఞానమపిచ, అపెక్షతె, నతు, అహేతుభూతామ్ - కార్యాహేతుభూతామ్, కర్తురన్యత్రధీశక్త్యపహతిమపి అన్యత్రజ్ఞానశక్త్యభావమపి, అపెక్షతఇత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః. అతః సహాదృష్టఇతి, యోనకార్యావహః - యోనకార్యోపయోగీ సధర్మోనప్రసజతి - నప్రసక్తోభవతీత్యర్థః.

క్రియమాణకార్యేఇతరజ్ఞానాశక్త్యోర్హేతుత్వంవికల్ప్యదూషయతి - కిఞ్చేతి - తన్యమానాదర్థాత్ - క్రియమాణాత్ కార్యాత్, ఇతరసకలార్థేషుధీశక్త్యభావః - ఇతరసకలపదార్థవిషయజ్ఞానశక్త్యోరభావః, కిమత్రహేతురిత్యుత్తరేణాన్వయః, కిమత్రకార్యే, హేతురిత్యుచ్యతే, ఇత్యర్థః, అయమేకోవికల్పః, వికల్పాన్తరమాహ - కింవేతి - తన్యమానాత్, క్రియమాణాత్, అస్మాత్ - అస్మాత్కార్యాత్, పరకతిపయధీశక్త్యభావః, భిన్నకతిపయవస్తువిషయకజ్ఞానశక్త్యోరభావః, అత్ర - అస్మిన్కార్యే, హేతుఃకింవా - కారణమిత్యుచ్యతేకిమిత్యర్థః. అనయోఃకల్పయోః ప్రథమంకల్పందూషయతి - నాద్యఇతి - కుతఇత్యత్రాహ — నాయ

మితి - అయంకులాలాదిఘటాదేర్భిన్నం కిమపినోపాదత్తేతినేత్యన్వ
యః, కార్యేస్వేతరసకలపదార్థవిషయాజ్ఞానాశక్త్యో ర్హేతుత్వే
కులాలాదేస్తదభావేన తస్యఘటాదినిమిత్తత్వన్నస్యాదితిభావః, కా
ర్యైకర్తుస్తదితరకతిపయ పదార్థవిషయకజ్ఞానశక్త్యభావో హే
తురితిద్వితీయపక్షం దూషయతి . నాస్త్యితి - కుతఇత్యత్రాహ—
కర్తరీతి - జగతి, కర్తరి - ఘటాదికర్తరికులాలాదౌ, తేషుతేషు-
తత్తత్పదార్థేషు, అశక్తిః - ఉత్పాదనసామర్థ్యాభావః, అమతిశ్చ
అజ్ఞానఞ్చ, ననియతా - ననియమేనాస్తీత్యర్థః, అయంభావః, ఘ
టాదౌకులాలాదేః కర్తుస్తదితరకుడ్యకుసూలాదిరూపకతిపయప
దార్థవిషయకజ్ఞానశక్త్యభావస్యహేతుత్వేకుడ్యకుసూలాదినిర్మా
ణశక్తస్యాపి కుడ్యకుసూలాదికజ్ఞానవతః కులాలాదే ర్ఘటాదికర్తృ
త్వదర్శనాత్ తత్రకారణాభావేపి కార్యోత్పత్త్యావ్యతిరేకవ్యభిచా
రాత్ తదితరకతిపయపదార్థవిషయకజ్ఞానశక్త్యభావస్యాపి తద్ధేతు
త్వన్నసంభవతీతి,

నిరుక్తరీత్యాకర్తురనీశ్వరత్వాదేరప్రసక్త్యా హేతోఃకార్య
త్వస్య అనీశ్వరత్వాపాదకత్వరూపవిరుద్ధత్వప్రసఙ్గోనాస్తీత్యాహ—
కార్యత్వఇతి - తతః - తస్మాత్, కార్యత్వే, అహేతుభూతః - అప్ర
యోజకీభూతః, అనీశ్వరత్వాదిః అస్మిన్ - ఈశ్వరే, నప్రసజతి - నప్రస
క్తోభవతి, అహేతుభూతఇత్యనీశ్వరత్వప్రసఙ్గాభావేహేతుగర్భంవిశే
షణమ్, తస్మాత్ తస్మాత్కారణాత్. కార్యత్వహేతోః - కార్యత్వ
రూపహేతోః - విపరీతాపాదకత్వప్రసఙ్గః - అనీశ్వరత్వాపాదకత్వప్ర
సఙ్గః, నభవతి - నాస్తీత్యర్థః.

శ్రీ॥ కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవ
దృష్టమితి జగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠాన మీశ్వరస్యాశరీరస్యానుప

పన్నమితిచేన్న, సంకల్పమాత్రేణైవపరశరీరగతభూతవేతాళగరళాద్యపగమవినాశదర్శనాత్, కథమశరీరస్య పరప్రవర్తనరూపస్సంకల్ప ఇతిచేత్, నశరీరాపేక్షస్సంకల్పః, శరీరస్యసంకల్పహేతుత్వాభావాత్, మనఏవహిసంకల్పహేతుః, తదభ్యుపగతమీశ్వరేఽపి, కార్యత్వేనైవజ్ఞానశక్తివన్మనసోఽపిప్రాప్తత్వాత్, మానసస్సంకల్పస్సశరీరస్యైవ, సశరీరస్యైవసమనస్కత్వాదితిచేన్న, మనసోనిత్యత్వేనదేహాపగమేఽపిమనసస్సద్భావేనానైకాన్త్యాత్, అతోవిచిత్రావయవసన్నివేశవిశేష తనుభువనాదికార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞో నప్రభవతీతి నిఖిలభువననిర్మాణచతురోఽచిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యోఽశరీరః సంకల్పమాత్రసాధన పరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చః పురుషవిశేషోఽనుమానేనైవసిద్ధ్యతి **అతః** ప్రమాణాన్తరావసేయత్వాద్బ్రహ్మణో నైతద్వాక్యంబ్రహ్మప్రతిపాదయతి,

శ్లో॥ దేహద్వారైవదృష్టం ఘటజనకకులాలాదికే
దణ్డముఖ్యాధిష్ఠానన్తద్విదేహే కథమివజగతోహేత్వ
ధిష్ఠానమీశే । మైవంసంకల్పమాత్రాత్పరవపుషిన
తోభూతవేతాలకాదే రుత్సారోమాన్త్రికైస్తుష్టిరపి
గరలాదేః కృతాదృశ్యతేహి ॥ ॥ ॥

సంకల్పోదేహశూన్యేకథ మివసపరప్రేరణాత్మాత్మని
స్యాన్నైవం సంకల్పహేతుర్నవపురపితు తత్కారణం
మానసంహి । తచ్చేశేప్యభ్యుపేతంభగవతిజగతః కా
ర్యతాతోస్యసిద్ధేశ్చిత్తస్య జ్ఞానశక్త్యోరివభవతి తతో
నాస్యహేతోరసిద్ధిః ॥ ॥ ౩౨ ॥

సంకల్పోమానసోఽయంభవతి సవపుషఃపుంసపప్రా
పపన్నస్తస్యైవస్వాన్తయోగాదితితు నసదనైన్తికత్వ
ప్రసఙ్గాత్ । దేహాపాయేపినిత్యంస్థితమిహమనసత్వే
షసంకల్పఈశేత్వకుణ్ఠోత్రోఽవిదేహేపిచభవతి తతో
నోక్తదోషప్రసక్తిః ॥ ॥ ॥

తన్నిర్మాణేవిచిత్రావయవతనుమహీభూధరాదేర్న
జీవస్స్వల్పజ్ఞస్స్వల్పశక్తిః ప్రభవతికథమప్యేషకర్మా
నుబద్ధః । కిన్త్వన్యోఽతఃపుమానేవ నిఖిలభువనని
ర్మాణచాతుర్య ధుర్యస్సోఽసకాయోఽచిన్త్యధీశక్తిభిర
ఖిలసితఃస్సిద్ధ్యతీశోఽనుమానాత్ ॥ ॥ ॥

బ్రహ్మాతోఽభిన్నమానావగత ముపనిషద్వాక్యమేత
ద్యతోవేత్యాద్యంశక్నోతివక్తుం కథమపినిగమోహ్య
ప్రతీతేప్రమాణమ్ । ॥ ३८४ ॥

అ॥ సహాదృష్టేష్వపికార్యానుపయోగినాంప్రవృత్తిర్నస్యాత్
శరీరంహికార్యోపయోగీతిశఙ్క్యతే - దేహద్వారేతి—

టీ॥ ఘటజనకకులాలాదికే- ఆదిపదేనపటజనకతన్తువాయాది పరిగ్రహః, దణ్డముఖ్యాధిష్ఠానమ్ - దణ్డప్రభృతీనాముపకరణానామధిష్ఠానమ్, దేహద్వారైవదృష్టమ్ - దేహద్వారైవదృశ్యతే, తత్- తస్మాత్, విదేహే దేహరహితే, ఈశే - ఈశ్వరే, జగతః - ప్రపఞ్చస్య, హేత్వధిష్ఠానమ్ - కారణభూతోపాదానోపకరణాద్యధిష్ఠానమ్, కథమివ - కథంవా, స్యాదిత్యధ్యాహారః, పరిహరతి - మైవమితి— కథమిత్యత్రాహ - సంకల్పమాత్రాదితి . పరవపుషి - పరశరీరే, సతః - ఆవిష్టస్య, భూతవేతాలకాదేః - స్వార్థికప్రత్యయః, భూత

వేతాలాదేః, మాన్త్రికైః - మన్త్రజ్ఞైః, ఉత్సారః - అపసారణమ్, తథా, పరివవృషి సత ఇత్యస్య అత్రాపి అనుషఙ్గః, గరళాదేః - విషప్రభృతేః, క్షితిశ్చ - హానిశ్చ కృతా - రచితా, దృశ్యతేహి - దృశ్యతే ఖల్విత్యర్థః, శఙ్కతే - సంకల్ప ఇతి పరప్రేరణాత్మా - పరప్రేరణాత్మకః, ససంకల్పః, దేహశూన్యే ఆత్మని కథమివ - కథం వా, స్యాదితి యోజనా, పరిహరతి - మైవమితి - సంకల్పహేతుర్న వపుః - న దేహః అపితు, తత్కారణమ్మానసం హి - మనోహీత్యర్థః తత్కిమస్తీత్యత్రాహ - తచ్చేతి - తచ్చ - మనశ్చ, ఈశేపి - ఈశ్వరేఽపి, అభ్యుపేతం భవతి - అభ్యుపగతం భవతి, కుత ఇత్యత్రాహ - జగత ఇతి— జగతః - ప్రపఞ్చస్య, కార్యతాతః - కార్యత్వరూపహేతుతః, అస్య చిత్తస్య - అస్య మనసః, భగవతి సిద్ధేరితి భగవతీత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, అతః ఇష్టాన్తః, జ్ఞానశక్త్యోరివేతి తతః - తస్మాత్, అస్య - సంకల్పస్య, హేతోః - కారణస్య మనసః, నాసిద్ధిః - అసిద్ధిర్నేత్యన్వయః, ఈశ్వరస్య మనస్సంబన్ధోక్తిర్నాన్యయైకదేశమతేన,

పునశ్శఙ్కతే సంకల్ప ఇతి - మానసోయం సంకల్పః, మనోజన్యోయం సంకల్పః సనపుషః పునరపర్యుపపన్నః, కుత ఇత్యత్రాహ — తస్యైవేతి - తస్యైవ సశరీరస్యైవ, స్వాన్తయోగాత్ - మనోయోగాత్, పరిహరతి - ఇతి తు న సదితి - కుత ఇత్యత్రాహ - అన్యైకాన్తికత్వప్రసఙ్గాదితి కథమన్యైకాన్తికత్వమిత్యత్రాహ - దేహాపాయేపీతి - దేహాపాయేపి - దేహవియోగేపి, నిత్యమ్మనః, ఇహ - ఆత్మని, స్థితమిత్యతః - వర్తత ఇత్యతో హేతోరిత్యర్థః. శరీరాభావేపి నిత్యస్య మనస ఆత్మనిస్థితత్వాచ్ఛరీరసాధకమనోరూపహేతువ్యభిచరతీతి భావః ఉక్తరీత్యా దేహవిరహేపి ఈశ్వరస్య మనసోఽక్షుణ్ణత్వాన్మానసస్సంకల్పో దేహవిరహేపీశ్వరస్యోక్త ఇతి సంకల్పతో దేహరహితస్యాపీశ్వరస్య జగదుపాదా

నోపకరణాధిష్ఠానసంభవాన్నోక్తదోషఇత్యాహ - ఏవసంకల్ప ఇత్యాదినా నోక్తదోషప్రసఙ్గఇత్యన్తేన . అవాన్తరానుమానేన ఈశ్వరసిద్ధిన్నిగమయతి - తదితి . తత్ - తస్మాత్, ఏచిత్రావయవ తనుమహీభూధరాదేః - ఏచిత్రావయవసన్నివేశోపేత శరీరధరణీపర్వతాదేః, కార్యస్య, నిర్మాణే - రచనే, స్వల్పజ్ఞః - పరిమితజ్ఞః, స్వల్పశక్తిః - నప్రభవతి- నశక్నోతీత్యర్థః, కిన్తు, అతోఽన్యః- అస్మాదన్యః నిఖిలభువననిర్మాణచాతుర్యధుర్యః, నిఖిలప్రపఞ్చనిర్మాణచాతురీధురన్ధరః, పుమాన్-పురుషః, ప్రభవతీత్యస్యాత్రానుషఙ్గః, శక్నోతీత్యర్థః. అకాయః- అశరీరః సః - తాదృశః, అచిన్త్యధీశక్తిభిరభిలసితః - అచిన్త్యజ్ఞానశక్తిభిరుజ్జ్వలః— ఈశః - ఈశ్వరః, అతోఽనునాత్ సిద్ధ్యతీత్యన్వయః,

ఏవంసాధకాన్తరసిద్ధత్వాజ్జగత్కారణవస్తుని శాస్త్రస్య అప్రామాణ్యన్నిగమయతి — బ్రహ్మేతి - భిన్నమానావగతమ్— శాస్త్రాతిరిక్తప్రమాణేనప్రతీతమ్, ఏతత్, యతోవేత్యాద్యుపనిషద్వాక్యమ్, కథమపి - కథఞ్చిదపి. వక్తుమ్ - ప్రతిపాదయితుమ్, నశక్నోతి - నసమర్థంభవతీత్యర్థః. కుతఇత్యత్ర తదుపపాదకన్యాయమాహ - నిగమోహీతి - నిగమోహి - వేదోహి, అప్రతీతే - అనవగతేఽర్థే, ప్రమాణమ్ - ప్రమిత్యుత్పాదకమ్, అప్రాప్తేహిశాస్త్రమర్థవదితిన్యాయోత్రాభిప్రేతః,

శ్లో॥ కిఞ్చ అత్యన్తభిన్నయోరేవమృద్ద్రవ్యకులాలయోర్నిమిత్తోపాదానత్వదర్శనేన ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వానుపపత్త్యా చ నైకమేవబ్రహ్మ కృత్స్నజగతోనిమిత్తముపాదానఞ్చప్రతిపాదయితుంశక్నోతీతి,

శ్లో॥ కిఞ్చాత్యన్తంవిభిన్నౌఖలు ఘటజననేమృత్కు-
లాలౌనిమిత్తోపాదానేస్తోనిమిత్తం క్వచిదపిచమతన్న
హ్యుపాదానమర్థే । అకాశాదేర్నిరంశస్యతు
నసముచితాకార్యతాతోత్రకృత్స్నే బ్రహ్మైకంహే
తూరేతద్ద్వివిధఇతి నవైవక్తుమీష్టేత్రయీతి ॥ ॥

అ॥ నిమిత్తోపాదానైక్యస్య గగనాదిసృష్టేశ్చ అనుమానావిషయత్వేన శాస్త్రస్య అధికవిషయత్వాద్బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యమాశఙ్క్య తత్రబాధకాన్తరబాధితత్వాచ్ఛాస్త్ర ప్రామాణ్యముచ్యతే- కిఞ్చేతి—

టీ॥ ఘటజననే - ఘటోత్పత్తౌ, అత్యన్తంవిభిన్నౌ - అత్యన్తంవిలక్షణౌ, మృత్కులాలౌఖలు - మృద్ద్రవ్యకులాలౌహి, నిమిత్తోపాదానేస్తః - నిమిత్తోపాదానేభవతః, క్వచిదపిచార్థే - కుత్రాపికార్యే, నిమిత్తమ్- నిమిత్తకారణమ్, ఉపాదనన్నహిమతమ్ - ఉపాదానన్నదృష్టమిత్యర్థః. అస్యశ్లోకార్థార్థస్యఅతఇత్యాద్యన్తిమవాక్యార్థేనాన్వయః, నిరంశస్య నిరవయవస్య, ఆకాశాదేస్తు- ఆకాశాదిపదార్థస్యతు, కార్యతా - జన్యతా - నసముచితా - నయుక్తా, అతః - ఉక్తహేతుద్వయాత్, అత్రకృత్స్నే - అస్మిన్నాకాశసహితేకృత్స్నప్రపఞ్చే, ఏకంబ్రహ్మ - ద్వివిధోహేతురితి - నిమిత్తోపాదానభేదతఉభయవిధంకారణమితి - త్రయీ - నిగమః, వక్తుమ్—ప్రతిపాదయితుమ్, నేష్టే - నశక్నోతి, ఇతీత్యస్య అత్రాపిహురితిపూర్వేణాన్వయః, అత్యన్తభిన్నయోరేవ పదార్థయోర్జగతి నిమిత్తోపాదనత్వదర్శనాత్ ఏకస్యైవబ్రహ్మణోజగన్నిమిత్తత్వం జగదుపాదనత్వఞ్చవక్తున్నయుక్తమిత్యేకా ఆశఙ్కా, ఆకాశాదేర్నిరవయ

వదరీవ్యస్యకార్యత్వాసంభవా త్తత్సహితప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మకార్యత్వ న్నసంభవతీత్యపరేతిబోధ్యమ్,

శ్రీ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః, యథోక్తలక్షణంబ్రహ్మజన్మాదివాక్యంబోధయత్యేవ, కుతః — శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మణః, యదుక్తమ్, సావయవత్వాదినా కార్యంసర్వంజగత్, కార్యఞ్చ తదుచితకర్తృవిశేష పూర్వకందృష్టమితి నిఖిలజగన్నిర్మాణ తదుపాదానోపకరణ వేదనచతురఃకశ్చిదనుమేయఇతి, తదయుక్తమ్, మహీమహార్ణవాదీనాం కార్యత్వేఽపి ఏకదైవ ఏకేనైవనిర్మితా ఇత్యత్రప్రమాణాభావాత్, నచ ఏకస్యఘటస్యేవ సర్వేషామేకంకార్యత్వమ్, యేనఏకదైవఏకః కర్తాస్యాత్, పృథగ్భూతేషుకార్యేషు కాలభేదకర్తృభేదదర్శనేన కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్, నచ క్షేత్రజ్ఞానాంవిచిత్రజగన్నిర్మాణాశక్త్యా కార్యత్వబలేన తదతిరిక్తకల్పనాయా మనేకకల్పనానుపపత్తేశ్చ ఏకఃకర్తాభవితుమర్హతీతి, క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచితపుణ్య విశేషేణశక్తివై చిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయాచ తత్తద్విలక్షణకార్య హేతుత్వసంభవాత్, తదతిరిక్తాత్యన్తాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః, నచ యుగపత్సర్వోత్పత్తి స్సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చప్రమాణపదవీమధిరోహతః, అదర్శనాత్, క్రమేణైవఉత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ, కార్యత్వేనసర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేన కల్పనాయాంవిరోధాభావాత్ అతోబుద్ధిమదేకకర్తృకత్వేసాధ్యే కార్యత్వస్యానైకాన్త్యమ్ పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వమ్ సాధ్యవికలతాచ దృష్టాన్తస్య సర్వనిర్మాణచతురస్యైకస్యాప్రసిద్ధేః; బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రేసాధ్యేసిద్ధసాధనతా సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్య కస్యచిదేకస్యసాధకమిదంకార్యత్వం కింయుగపదుత్పద్యమాన సర్వ

వస్తుగతమ్ ఉత క్రమేణోత్పద్యమాన సర్వవస్తుగతమ్, యుగపదుత్ప ద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్య అసిద్ధతా, క్రమేణోత్పద్యమా నసర్వవస్తుగతత్వే అనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా, అత్రాప్యేక కర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధశ్శాస్త్రవిరోధశ్చ, కుమ్భ కారో జాయతే రథకారో జాయత ఇతి శ్రవణాత్.

శ్లో॥ అత్ర బ్రూమో యదుక్తం కథయతి హి పరం బ్ర
హ్మ జన్మాదివాక్యం శాస్త్రాదన్యప్రమాణాత్ప్రమితి విర
హతోఽపేక్షితబ్రహ్మణోఽస్య । యచ్చోక్తం క
ర్త్రపేతం సకలమపి జగత్యత్ర కార్యం హి దృష్టం సాం
శత్వాత్ కార్యమేతజ్జగదితి జగతస్తస్య కర్తానుమేయః॥

ఇత్యేతన్నోచితం భూజలధిముఖపదార్థేషు కార్య
త్వయోగేప్యేకేనైవైకదైతే సపది విరచితా ఇత్యద
స్త్వప్రమాణమ్ । కార్యత్వేనైకమేతజ్జగదితి తు
సకలే యద్వదేకత్ర కుమ్భే కర్త్రైకస్త్వైకదా స్యాద్యత
ఇహాపరమః పుమాన్సోఽభీష్ట ఈశః ॥ ॥ ॥

కాలః కర్తా చ భిన్నః పృథగుదితపదార్థేషు కార్యే
ష్వదృష్టః కర్తుః కాలస్య చైక్యం న భవతి నియతం క్వాపి
తాదృగ్విధేషు । క్షేత్రజ్ఞానాం విచిత్రావయవజగతి
నిర్మాణశక్తేరభావాదేకః కర్తాన్యపభ్యః పరిమిత
ఇహాపునస్తద్బహుత్వే గురుత్వాత్ ॥ ॥

ఇత్యేతన్నైషు జీవేష్వధిక సుకృతతశ్శక్తివైచిత్ర్య
దృష్టేస్తేష్వేవాదృష్టయోగస్య తు పునరధికస్యేహ
సంభావితత్వాత్ । హేతుత్వం తేష్వపి స్యాద్విపుల

తరపదార్థేఽపి చైతద్ధరాదౌ నాత్యన్తాదృష్టపుంసో భ
వతి సముచితా కల్పనాఽతః పరస్య ॥ ॥ ॥

సర్వోత్పత్తిక్షితౌ వై నచ యుగపదిమే మానమార్గా
ధిరూఢా దృష్టేన హ్యేవమేతే క్రిమికజనిలయా వ్యా
ప్తిర్దృష్టా విపక్షే । కార్యత్వాత్ సర్వలోకోద
యలయకలనే దర్శనస్యానుగుణ్యే నైవైతత్ కల్ప
నాయాం క్షతిరిహ న భవేత్ కాప్యతోఽనిష్టసిద్ధిః ॥ ॥

ఏకః కర్తా త్రిధీమాన్యది జగతి భవేత్ సాధ్యకోటిప్ర
విష్టః కార్యత్వం తర్హ్యనైకాన్తికమిదముదితం హ్య
ప్రసిద్ధశ్చ సాధ్యమ్ । దృష్టాన్తస్సాధ్యహీనస్సకల
రచనచాతుర్యయుక్స్యాత్ పక్షస్యాసిద్ధిరేకస్య ధీమద్యది
భవతి పునః కర్తృమాత్రం ప్రవిష్టమ్ ॥ ॥ ॥

సాధ్యేఽస్మిన్ తర్హి దోషో భవతి పునరయం సిద్ధసాధ్య
త్వాఖ్యో జీవానాం దాయకర్తృత్వాత్ పునరితరమతే సా
ధ్యసిద్ధేస్స్థితత్వాత్ । హేతుస్సార్వజ్ఞ్యముఖ్యైరఖి
లగుణగణైస్సంయుతస్యాహ కర్తుః కార్యత్వం కిన్తు
దేతద్భవతి యుగపదుత్పద్యమానాఖిలస్థమ్ ॥ ॥

ఏతత్కిం వా క్రమేణోదయయుత నిఖిలార్థస్థమేత
స్య హేతుర్నాద్యో హేతోరసిద్ధేర్న చ భవతి పరస్సా
ధ్యహేత్వోర్విరోధాత్ । కార్యత్వం కర్తృభేదం
హ్యవగమయతి తద్భిన్నకాలోదితస్థం కర్త్రైక్యం సా
ధ్యనుతాపి పినయదివిహానిస్స్యాత్తదాద్యానుమానైః ॥

దుర్వారశాస్త్రతశ్చ ప్రతిహతిరుదయః కుమ్భక
ర్తుః శ్రుతౌవై శాస్త్రకర్తురర్థస్యాపిచభవతిత
తోఽస్యాపరోధస్ఫుటోహి । ॥ ౪౪ ॥

అ॥ సిద్ధాన్తంవక్తుముపక్రమతే — అత్ర,బ్రూమఇతి—

టీ॥ అత్ర - అస్మిన్పూర్వపక్షే, బ్రూమః - సిద్ధాన్తం
బ్రూమఇత్యర్థః, పరమసాధ్యంప్రతిజానీతే - యథోక్తమితి—
జన్మాదివాక్యమ్ - యతోవాఇమానీత్యాదివాక్యమ్, యథోక్తంప
రంబ్రహ్మ - జగజ్జన్మాదికారణత్వలక్షణోపేతం పూర్వోక్తంపరంబ్ర
హ్మ, కథయతిహి - ప్రతిపాదయతిహీత్యర్థః. తత్రహేతుమాహ—
శాస్త్రాదన్యేతి - శాస్త్రాదన్యప్రమాణాత్ - శాస్త్రాతిరిక్తాదనుమా
నాదేఃప్రమాణాత్, అస్యఅపేక్షితబ్రహ్మణః - అస్యసిషాధయిషిత
బ్రహ్మణః, ప్రమితివిరహాత్ - ప్రమిత్యభావాదిత్యర్థః. హేత్వసిద్ధిం
పరిహర్తుం పూర్వపక్షమనుభాషతే - యచ్చోక్తమితి - అత్రజ
గతి - సకలమపి కార్యంకర్త్రపేతంహిదృష్టమ్, ఏతజ్జగత్ సాంశ
త్వాత్ కార్యమితి తస్యజగతఃకర్తా అనుమేయః, ఇతియచ్చోక్తమి
త్యన్వయః,

దూషయతి - ఏతన్నోచితమితి. పక్షధర్మతాబలాత్
క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యంవదతా కింవిపులకార్యాణాంకర్తృకాలైక్యనియ
మమన్తర్భావ్య తదుచ్యతే, ఉతవిపులత్వమాత్రేణ, ఉతఅతీన్ద్రియో
పాదానాదిదర్శనవశాత్, అథవా శరీరానపేక్షసృష్టివశాత్, ఇతివిక
ల్పమభిప్రేత్యప్రథమందూషయతి - భూజలధిముఖపదార్థేష్వితి—
భూజలధిముఖపదార్థేషు - మహీమహార్ణవాదిపదార్థేషు, కా
ర్యత్వయోగేపి - కార్యత్వసద్భావేఽపి, ఏతే - ఏతేపదార్థాః,

ఏకేనైవ - ఏకేనైవ పుంసా, ఏకదా - ఏకస్మిన్ కాలే, సపది - త్వరయైవ, విరచితాః, నిర్మితాః, ఇత్యగస్తు - ఇత్యేతత్తు, అప్రమాణమ్ - అప్రామాణికమిత్యర్థః. ఏకదైవ ఏకేన నిర్మితత్వాభావముపపాదయతి - కార్యత్వమితి - సకలే జగతి -, ఏతత్కార్యత్వమ్, నైకమ్ - అత్ర దృష్టాన్తః యద్వదేకత్రికుమ్భ ఇతి - ఘట ఏకం కార్యత్వమ్, యాదృశం దృశ్యతే, తాదృశం పరిమితైకావయవినిష్ఠం కార్యత్వమేవ ఏకకర్తృకత్వసంభావనాపాదకమ్, తచ్చ మహీమహీధరాదినాన్న దృశ్యత ఇత్యర్థః. స్యాదతి సంభావితత్వమాత్రముచ్యతే, న హ్యేకఘటస్యాపి ఏకకర్తృకత్వనియమః, అనేకైరప్యేక ఘటనిష్పాదనసంభవాత్.

తతః కిమిత్యపేక్షాయాం బహుషు విపులేషు చ కార్యేషు తద్విపర్యయమాహ - కాల ఇతి - కార్యేషు, పృథగుదితపదార్థేషు— కార్యభూతేషు పృథగుత్పన్నపదార్థేషు, కాలః కర్తా చ భిన్నౌ దృష్టౌ ఇత్యన్వయః, పృథగుదితపదార్థేష్విత్యత్ర విపులత్వమపి గర్భితమ్, యద్వదేకత్రికుమ్భ ఇతి పూర్వముక్తేః, బహుషు విపులేషు చ కార్యేషు కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్ ద్యూభజలధ్యాదయోపి ఏకదైవ ఏకేన నిర్మితా ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావః, ప్రమాణాభావాదేతన్నోచితమిత్యధ్యాహారేణాన్వయః, న చ కార్యత్వమేవ కర్తృకాలైక్యప్రమాణమ్, వికల్పాసహత్వాత్, కిం కార్యత్వమాత్రమ్, ఉత విపులకార్యత్వమ్, ఉతాసంభావితజీవకర్తృకం పక్షాసాధారణకార్యత్వమ్, ప్రథమే అనైకాన్త్యమ్, ద్వితీయే విరుద్ధత్వమ్, విపులకార్యేషు కాలద్వైధస్య కర్తృబహుత్వదర్శనాత్, యద్వా అనైకాన్తికత్వమేవ, తృతీయే అసాధారణానైకాన్త్యమితి భావః, కార్యత్వబలేన కర్తరి కల్పనీయే విపులతరసూక్ష్మతరపక్షధర్మతాబలాత్ క్షేత్రజ్ఞవైలక్షణ్యం లాఘవన్యా

యాత్ కర్తురేకత్వఞ్చ సిద్ధ్యతీత్యత ఆహ- క్షేత్రజ్ఞానామితి- విచిత్రావయవజగతి. విచిత్రావయవసన్నివేశోపేతే జగతి, క్షేత్రజ్ఞానామ్- బద్ధజీవానామ్, నిర్మాణశక్తేః - రచనాసామర్థ్యస్య, అభావాత్-అసత్త్వాత్, ఏభ్యః — ఏభ్యః క్షేత్రజ్ఞేభ్యః, అన్యః - భిన్నః, ఏకః కర్తా ఇహాపరిమితః - సిద్ధ ఇత్యర్థః. కథం తదేకత్వమిత్యత ఆహ - తద్బహుత్వ ఇతి — తద్బహుత్వే - కర్తృబహుత్వాఙ్గీకారే, గురుత్వాత్ - గౌరవాత్, అతివిచిత్రావయవత్వేనైవ అస్మదాద్యశక్యత్వార్థమతివిపులత్వమతిసూక్ష్మత్వఞ్చ వివక్షితమ్,

ఇత్యేతన్న - ఇత్యేతన్నోచితమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత ఆహ- ఏష్వితి - ఏషు జీవేషు, అధికసుకృతతః - అతిశయితపుణ్యతః, శక్తివైచిత్ర్యదృష్టేః - విశ్వామిత్రాదిషు విచిత్రశక్తిదర్శనాదిత్యర్థః. తావతా కిమిత్యత ఆహ. తేష్వేవేతి- తేష్వేవ - జీవేష్వేవ. అధికస్యాదృష్టయోగస్య - జగత్సృష్ట్యుపయుక్తస్యాదృష్టయోగస్య, సంభావితత్వాత్ - సంభావనయేత్యర్థః. తేష్వపి - జీవేష్వపి, ధరాదౌ మహీమహార్ణవాదౌ, విపులతరపదార్థేఽపి -, ఏతద్ధేతుత్వమ్— కారణత్వమ్, స్యాత్ - సంభావితమిత్యర్థః. సర్వేభ్యః కామేభ్యో జ్యోతిష్టోమ ఇత్యాదిభిః క్షిత్యాదిసృష్టృత్వానుగుణాతిశయితాదృష్టసంభావనా, క్షేత్రజ్ఞాతిరిక్తైకకల్ప్యే సతీహ అనేకకల్పనాదేకకల్పనస్య న్యాయ్యత్వమ్, క్షేత్రజ్ఞానామేవ కర్తృత్వోపపత్త్యా తదతిరిక్తో న కల్పయితవ్య ఇత్యర్థః, అతః పరస్య - అస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞాదన్యస్య, అత్యన్తాదృష్టపుంసః - అత్యన్తం ప్రత్యక్షాద్యగోచరస్య పురుషస్య, కల్పనా - కల్పనమ్, న సముచితా అనుచితమిత్యర్థః.

అథ క్షేత్రజ్ఞస్య సర్గే శరీరసాపేక్షత్వాత్ తస్య సర్వసంహారదశాయాం శరీరాభావాత్ తదానీం శరీరానపేక్షః కర్తా జీవవిలక్షణః

స్యాత్, ఇత్యత ఆహ - సర్వోత్పత్తీతి - ఇమే యుగపత్ సర్వోత్పత్తిక్షతీ, సమానమార్గాధిరూఢే - నప్రమాణపదవీమధిరోహత ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్ర తథాదర్శనాభావాదిత్యాహ దృష్టే ఇతి - ఏతే - సర్వోత్పత్తిక్షతీ, ఏవమ్ - యుగపత్, నదృష్టే హి - నదృష్టిపథమధిరూఢే హీత్యర్థః. ఉక్తమేవార్థముపపాదయతి - క్రమికేతి అత్ర ప్రపఞ్చ క్రమికజనిలయా హి దృష్టావిత్యన్వయః, ఇదానీం క్రమేణోత్పత్తివినాశౌ దృశ్యేతే, తదాఽఘూత్పత్తివినాశయోగపద్యం కల్ప్యత ఇత్యత ఆహ - కార్యత్వాదితి - కార్యత్వాత్ - కార్యత్వాద్ధేతోః సపక్షలోకోదయలయకలనే - సర్వప్రపఞ్చసృష్టిప్రళయకల్పనాయామ్, దర్శనస్యానుగుణ్యేనైవ - ఇదానీన్తనదర్శనస్యానురూప్యేణైవ, ఏతత్కల్పనాయామ్ - సృష్టిప్రళయయోః కల్పనాయామ్, క్రమికసృష్టిప్రళయకల్పనాయామిత్యర్థః, కాపి, క్షతిః - అనుపపత్తిః - నభవేత్ - నస్యాత్, అతః - తస్మాత్, ఇష్టసిద్ధిః, న - నభవేదిత్యర్థః అత్ర కాపి క్షతిర్నభవేదిత్యనేన వ్యాప్తివిరోధో నభవతీత్యుక్తం భవతి, ఏవం పరమతదూషణోపయుక్తార్థః శిక్షా కృతా,

అథ ఫలితం దూషణం దర్శయతి - ఏకః కర్తేతి - అత్ర జగతి, ధీమానేకః కర్తా యది సాధ్యకోటిప్రవిష్టః, యద్యేకకర్తృకత్వం జగతి సాధ్యమితి ఫలితార్థః. తర్హి - తదా, కార్యత్వమనైకాన్తికమ్ - సాధారణానైకాన్తికమిత్యర్థః. చలనాదిషు తృణాదేరివ క్రియాశ్రయత్వమాత్రలక్షణకర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థో ధీమానితి శబ్దః, కిం బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వం సాధ్యమ్, ఉత సకర్తృకత్వమాత్రమ్, ప్రథమేపి కిం సామాన్యతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వమాత్రం సాధ్యమ్, ఉత సర్వజ్ఞసర్వశక్త్యేకకర్తృకత్వమ్, ప్రథమే కల్పే అనైకాన్త్యమ్, అ

నైకకర్తృకరథగోపురాదిషు కార్యత్వస్య విద్యమానత్వాదితి భావః, సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వస్య సాధ్యత్వపక్షే దూషణమాహ— ఇదముదితమితి - ఇదముదితంసాధ్యమ్ - ఇదంప్రోక్తంసాధ్యమ్, అప్రసిద్ధఞ్చ - కుత్రాప్య నిశ్చితఞ్చేత్యర్థః. సాధ్యాప్రసిద్ధిరత్రపక్షే దూషణముక్తంభవతి, నహ్యగ్నిమత్త్వమివసర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వం కుత్రాపిదృష్టమితిభావః, అస్మిన్నేవపక్షే దూషణాన్తరమాహ దృష్టాన్తస్సాధ్యశూన్యఇతి- ఘటాదౌదృష్టాన్తే సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వరూపసాధ్యస్యాదర్శనాద్దృష్టాన్తే సాధ్యవైకల్యమపి దూషణమత్రభవతీతిభావః, సాధ్యాప్రసిద్ధిరూపదూషణముక్తం దృష్టాన్తసాధ్యవైకల్యమప్యుపపాదయతి - సకలరచనేతి - సకలరచనచాతుర్యయుక్తపురుషస్య - ఏకస్య, అసిద్ధేః — ఉక్తానుమానాత్ ప్రాగసిద్ధేరిత్యర్థః. సకలరచనచాతుర్యయుక్తపురుషస్యోత్యుక్తత్వాత్ ఇదందూషణద్వయంసర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృకత్వపక్ష ఏవేతి జ్ఞాయతే, పూర్వస్మిన్ పక్షే చేత్ సాధ్యాప్రసిద్ధిర్న ఘటతే. నహ్యేకకర్తృకత్వమప్రసిద్ధమ్, సకర్తృకత్వమాత్రస్యసాధ్యత్వపక్షే దూషణమాహ - ధీమదితి

అస్మిన్ సాధ్యే, ధీమత్ కర్తృమాత్రం యది ప్రవిష్టం భవతి— తర్హి, అయంసిద్ధసాధ్యత్వరూపో దోషో భవతీత్యన్వయః, ధీమత్కర్తృకత్వమాత్రస్యసాధ్యత్వే సిద్ధసాధనం దోషో భవతీతిభావః, తమేవ దోషముపపాదయతి - జీవానాం వేతి - ఇతరమతే - పరమతే, కర్తౄణాం జీవానామేవ సాధ్యసిద్ధేస్సిద్ధత్వాదితి యోజనా, సిద్ధసాధనత్వం వేదాన్తినా న వక్తవ్యమ్, క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వానభ్యుపగమాదితి చేన్న, క్షేత్రజ్ఞానామపి ద్వారకర్తృత్వాభ్యుపగమాత్, సముష్టిత్వేషు న ద్వారకర్తృత్వమితి చేత్, నచ తత్పక్షీకరణమ్, లౌకికప్రమాణా

విషయత్వాత్, ఆగమేనసిద్ధానాంతేషాంపక్షీకారఇతిచేత్, తేనకర్త్రాఽపిసిద్ధఇతిసిద్ధసాధ్యతేతి, ముఖాన్తరేణ దూషయితుంహేతుంవికల్పయతి - హేతురితి - సార్వజ్ఞ్యముఖ్యైశ్వర్యాఖిలగుణాగ్ర్యైస్సంయుతస్య ఏకకర్తుః హేతుః - సాధకమ్, తదేతత్కార్యత్వమ్, కింయుగపదుత్పద్యమానాఖిలస్థంభవతి - యుగపదుత్పద్యమానాఖిలపదార్థనిష్ఠంసత్ హేతుర్భవతి కిమిత్యర్థః.

వికల్పాన్తరమాహ - ఏతదితి - ఏతత్ - ఇదంకార్యత్వమ్, కింవా, క్రమేణోదయయుత నిఖిలార్థస్థమ్ - క్రమేణోత్పద్యమాననిఖిలపదార్థస్థితం సత్, ఏతస్య - నిరుక్తసాధ్యస్య, హేతుః - హేతుర్భవతీత్యర్థః, అనయోఃకల్పయోః ప్రథమకల్పందూషయతి— నాద్యఇతి - నాద్యః - ఆద్యఃకల్పోనయుక్తఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - హేతోరసిద్ధేరితి - సర్వేషాంపదార్థానాంయుగపదుత్పత్తేరేవాసిద్ధ్యా యుగపదుత్పద్యమానాఖిలపదార్థవృత్తిత్వవిశిష్టకార్యత్వరూపహేతోరసిద్ధేరితిభావః, ద్వితీయంపక్షందూషయతి - నచభవతిపరఇతి - పరః -ఇతరః, కల్పః, నచభవతి - నయుక్తోభవతీత్యర్థః కుతఇత్యత్రాహ - సాధ్యహేత్వోర్విరోధాదితి - సార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తైకకర్తృకత్వరూపసాధ్యేన క్రమేణోత్పద్యమానాఖిలపదార్థనిష్ఠకార్యత్వరూపహేతోః విరుద్ధత్వాదితిభావః, విరోధమేవోపపాదయతి - కార్యత్వమితి - భిన్నకాలోదితస్థం తత్కార్యత్వమ్, భిన్నకాలోత్పన్ననిష్ఠంతత్కార్యత్వమ్, కర్తృభేదంహ్యవగమయతి - కర్తృభేదంఖలుజ్ఞాపయతి - భిన్నకాలోత్పన్నఘటాదేఃకర్తృభేదదర్శనాదితిభావః, తథాచ భిన్నకర్తృకత్వసాధకస్యాస్య హేతోరేకకర్తృకత్వసాధ్యం ప్రతివిరుద్ధత్వం దుర్వారమితిభావః, కర్తురైక్యంసాధ్యమత్రాపిచేతి - అత్రాపి - భిన్నకర్తృకతయా

ప్రత్యక్షసిద్ధఘటపటరథాదావపి, కర్త్రైక్యమ్ - సాధ్యం యది— సాధ్యతే చేత్, విశిష్టకార్యత్వవ్యాపకతయా అభిమతస్య ఘటపటరథాదిదృష్టస్య భిన్నకర్తృకత్వస్య ప్రతిక్షేప ఇత్యర్థః. అత్ర ప్రత్యక్షానుమానైర్విరోధం దూషణమాహ - విహతిస్స్యాదితి - తదాతహ్, అక్షానుమానైః ప్రత్యక్షానుమానైః, విహతిస్స్యాత్— విరోధస్స్యాత్, భిన్నకర్తృకతయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు ప్రత్యక్షవిరోధః, అన్యత్ర ద్వీపాన్తరవర్తీ ఘటః । ఏతద్వ్యతిరిక్తకులాలకర్తృకః । ఏతద్వ్యాపారాగోచరహేతుకత్వే సతి ఘటత్వాత్ । సంప్రతిపన్నకులాలాన్తరోత్పన్నఘటవత్ । ఇత్యనుమానవిరోధః, ద్వీపాన్తరవర్తిఘటహేతూనాం దణ్డాదీనామేతద్వ్యాపారాగోచరత్వమేతస్య తత్రాగమనాభావనిర్ణయాన్నిర్ణీతమ్,

శాస్త్రవిరోధమాహ దుర్వారేతి - శాస్త్రతశ్చ ప్రతిహతిః, దుర్వారేతి యోజనా, శాస్త్రవిరోధో దుర్వార ఇత్యర్థః. శాస్త్రవిరోధముపపాదయతి - ఉదయ ఇతి - కుమ్భకర్తుః, రథస్యాపి చ కర్తుః, శాస్త్రే - కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇతి శాస్త్రే ఉదయః శ్రుతో హి, తతః - తాదృశశాస్త్రాత్ । అస్య, ఉపరోధః - విరోధః, స్ఫుటో భవతి హి - స్పష్టో భవతీ హీత్యర్థః, కథమేతచ్ఛాస్త్రేణ విరోధ ఇతి చేత్, న, న హి కుమ్భరథయోరేకకర్తృకత్వే కుమ్భకారరథకారయోరుత్పత్తిః పృథగ్వక్తవ్యా, కిన్తు కుమ్భరథకారో జాయత ఇత్యేవోక్తిస్స్యాదితి తద్విరోధ ఇతి భావః,

శ్రీ॥ అపి చ సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వయదర్శనేన సత్త్వాదిమూలత్వమప్యాశ్రయణీయమ్, కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతా విశేషాస్సత్త్వా

దయః, తేషాంకార్యాణాంతన్మూలత్వోపాదనం తదుక్తపురుషాన్తః
కరణవికారద్వారేణ, పురుషస్యచతద్యోగః, కర్మమూలఇతి కార్య
విశేషారమ్భాయైవజ్ఞానశక్తివత్ కర్తుఃకర్మసంబన్ధః కార్యహేతు
త్వేనైవావశ్యాశ్రయణీయః, జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్యచ కర్మమూ
లత్వాత్, ఇచ్ఛాయాఃకార్యారమ్భహేతుత్వేపి విషయవిశేషవిశేషి
తాయాస్తస్యాస్సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయః,
అతఃక్షేత్రజ్ఞఏవకర్తారః, నతద్విలక్షణఃకశ్చిదనుమానాత్ సిద్ధ్యతి,

శ్లో॥ దృష్టస్సత్త్వాదిమూలోపిచతనుషు సుఖాద్యన్వ
యోఽధికాఽప్యశేషే తజ్జత్వేఽప్యిచ్ఛాహచేతోవికృతిముఖమి
దం తత్సమేతస్యపుంసః । సత్త్వాదిఃకర్మమూలస్స
ఇతిభవతివై కర్మకర్తర్యపేయం కార్యార
మ్భాయధీశక్తివదితిజగతిస్యాత్ సకర్తాఽత్రజీవః ॥

వైచిత్ర్యంజ్ఞానశక్త్యోర్భవతిఖలుయతః కర్మమూ
లంతతోపిస్యాత్ కర్తాకర్మబద్ధోభవతు జగతిసా
కేవలేచ్ఛైవహేతుః । ఇచ్ఛాసత్త్వాదిమూలాభవతి
హివిషయేణోపరక్తా విశేషాత్ కర్తుస్సత్త్వాదియో
గోభవతి పురతోదునివారప్రసఙ్గః ॥ ॥

క్షేత్రజ్ఞేష్వేవకర్తృత్వమతఇతి నతద్భిన్నకర్తాప్ర
మాణాత్ సిద్ధ్యత్యేషోఽనుమానాదితిభవతి పునశ్శా
స్త్రమేవాత్రమానమ్ । ॥ ౨౬ ॥

అ॥ ప్రకారాన్తరేణవిరుద్ధత్వమాహ - దృష్టఇతి—

టీ॥ అపిచ అశేష అర్థేఅశేషే కార్యేతనుషుచసత్త్వాది
మూలస్సుఖాద్యన్వయోదృష్టః, ఇహ క్షుదంతజ్జత్వేఽప్యిచ్ఛా . అస్మిన్సుఖా

ద్యన్వయే ఇదంసత్త్వాదిజన్యత్వఞ్చ, తత్సమేతస్య పుంసః - సత్త్వాది యుక్తస్య పురుషస్య, చేతోవికృతిముఖమ్ - మనోవికారద్వారకమ్, స సత్త్వాదిః కర్మమూలఇతికర్తరి ధీశక్తివత్త్వాద్యారమ్భ యకర్మాభ్యుపేయమ్, ఇతిజగత్కర్తృత్వసజీవఃకర్తా స్యాదిత్యన్వయః, సుఖాదేస్సత్త్వాదిగుణకార్యత్వం శాస్త్రదృష్టమితి తచ్ఛాస్త్రప్రా మాణ్యవాదినా అఙ్గీకార్యమితి మత్వా అనిష్టమాపాదితమ్, నతుప రాభ్యుపగమాత్ సుఖాదీత్యాగిశబ్దేన దుఃఖమోహావివక్షితౌ, సుఖాద్యన్వయశ్శరీరాదీనాం సుఖాదిహేతుత్వాన్తస్థాన్వయః, సత్త్వాది మూలత్వం సత్త్వాదిగుణకద్రవ్యోపాదానకత్వమ్, సత్త్వాదియుక్తస్వ కీయాన్తఃకరణవికారద్వారకం సుఖాదేస్సత్త్వాదిమూలకత్వం భవతు తతఃకిమిత్యత్రాహ సత్త్వేరితి - కార్యానుపయోగినోహిధర్మా న ప్రాప్నువన్తీతి - పూర్వపక్షిణోక్తమ్, సత్త్వాదీనాం కార్యోపయోగి త్వాత్, తదుపయోగికర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయఇతిభావేనోక్తం ధీ శక్తిమదితి - సుఖదుఃఖమోహాదీనాం సత్త్వరజస్తమోహేతుకత్వం సు ఖాదిహేతుభూతశరీరాద్యుపాదానస్య నిమిత్తస్యచకర్తుస్సత్త్వాది గుణాన్వయశ్చశాస్త్రసిద్ధః, నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యామ లాత్మనః । కథంసర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యతే । ఇత్యాదిషుదర్శ్యతే, అతస్సత్త్వాదిగుణకశరీరాద్యుపాదానద్రవ్యం సత్త్వాదిగుణాన్వయవికృతాన్తఃకరణః పురుషోఽధితిష్ఠతి గుణాన్వయశ్చ కర్మమూలఇతి కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః,

హేత్వన్తరేణాపి కర్మసంబన్ధమాహ - వైచిత్ర్యమితి— జ్ఞానశక్త్యోర్వైచిత్ర్యమ్ - సృష్ట్యుపయికత్వరూపం వైలక్షణ్యమిత్య ర్థః. యతః — యస్మాత్, కర్మమూలమ్, తతోఽపి - తస్మాదపిహే తోః, కర్మబద్ధః కర్తా స్యాదితియోజనా, నజ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యద్వ

చిత్రసర్గః, అపిత్విచ్ఛామాత్రాదిత్యాశఙ్క్య తదానీమపి విషయ విశేషోపరక్తాయా ఇచ్ఛాయాః సత్త్వాదిమూలకత్వాత్ కర్తుః సత్త్వా దిగుణయోగ పరిసఙ్గో దుర్నివార ఇత్యాహ భవత్విత్యాదినా దుర్ని వారపరిసఙ్గ ఇత్యన్తేన, జగతి సా కేవలేచ్ఛైవ హేతుర్భవతు, కేవలశ బ్దేన జ్ఞానశక్త్యుపహితత్వవ్యవచ్ఛేదః, విశేషాత్ విషయేణోపర క్తా - విషయవిశేషసహితా, ఇచ్ఛా, సత్త్వాదిమూలా హి భవతి— సత్త్వాదిగుణజన్యా హి వర్తతే, అతః కర్తుః సత్త్వాదియోగో దుర్నివారపరిసఙ్గో భవతీత్యన్వయః, విషయవిశేషవిశేషితాయా ఇచ్ఛాయాస్సర్గస్థేమాదివిషయత్వం తథాపి విచిత్రసర్గాదివిష యత్వఞ్చ సత్త్వాదిమూలకత్వేన కర్మమూలమిత్యర్థః.

ఏవం కర్తృత్వక్షేత్రజ్ఞత్వయోర్వ్యాప్తిదర్శనాన్న తద్విల క్షణస్సిద్ధ్యతీత్యాహ - క్షేత్రజ్ఞేష్వితి- అతః కర్తృత్వం క్షేత్రజ్ఞేష్వే వేతి - ఏ తద్భిన్నకర్తా అనుమానాత్ ప్రమాణాన్న సిద్ధ్యతీతి శా స్త్రమేవాత్ర ప్రమాణం భవతీతి యోజనా,

శ్రీ ॥ భవన్తి చ ప్రయోగాః, తనుభువనాది । క్షేత్రజ్ఞకర్తృ కమ్ । కార్యత్వాత్ । ఘటవత్ । ఈశ్వరః । కర్తా న భవతి । ప్ర యోజనశూన్యత్వాత్ । ముక్తాత్మవత్ । అశరీరత్వాత్ । తద్వదేవ, న చ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః, తత్రాప్యనాదేస్సూక్ష్మ శరీరస్య సద్భావాత్, విమతివిషయః కాలః । న లోకశూన్యః । కాల త్వాత్ । వర్తమానకాలవత్ । ఇతి,

శ్లో ॥ సన్తిహ్యత్రైవ మేతత్తనుభువనముఖం జీవ
కర్తృప్రయుక్తం కార్యత్వాత్ కుమ్భవత్స్యాన్న చ
భవతి పునః కర్తృతా స్యేశ్వరస్య । అర్థాభావా

ద్వేముక్తాత్మవదిహ న భవేదేవకర్తా ప్రపఞ్చేఽదేహ
త్వాత్తద్వదేవ వ్యభిచరతి హి న స ప్రోక్తహేతుస్తు జీవే ॥
దేహే స్వేఽధిష్ఠితత్వాదితి న భవతి హీహాఽపి సూక్ష్మం
శరీరం జీవేఽనాదీతి కాలోఽసభవతి విమతో లోకశాస్త్రా
న్యస్తతత్వాత్ । దృష్టాన్తో వర్తమానస్సమయ ఇతి
విరుద్ధానుమానప్రయోగాః క్షేత్రజ్ఞైకకర్తృభావం జగ
తి భగవతోఽకర్తృతాం సాధయన్తః ॥ ॥ ॥

అ॥ ప్రతీతకార్యానాహ - సన్తీతి—

టీ॥ తనుభువనముఖమితి - తనుభువనముఖమ్ - తనుభువనా
దికమ్, జీవకర్తృప్రయుక్తం స్యాత్ కుమ్భవదితి యోజనా, ఇదం ప్ర
త్యనుమానం ప్రతితర్కో వా, అన్యే ప్రతితర్కా ఏవ, అస్య ఈశ్వరస్య
కర్తృతా న భవతి, అర్థాభావాత్. ప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః,
అత్ర దృష్టాన్తః - విముక్తాత్మవదితి - ముక్తాత్మా హి ప్రయోజనాభా
వాదేవ సృష్ట్యాదౌ కర్తా న భవతి, తద్వదయమపీతి భావః, ఇహ ప్రప
ఞ్చే, ఏషః - ఈశ్వరః - కర్తా న భవేత్, అదేహత్వాత్ - దేహ
శూన్యత్వాదిత్యర్థః, అత్ర దృష్టాన్తః - తద్వదేవేతి - ముక్తాత్మవదే
వేత్యర్థః. అస్మిన్ననుమానే దేహాధిష్ఠానప్రయోజకం దేహమన్త
రైవ దేహమధిష్ఠిత్య వర్తమానే జీవే వ్యభిచారమాశఙ్క్య పరిహరతి—
వ్యభిచరతీత్యాదినా అనాదిత్వం తేన - స తు ప్రోక్తహేతుర్జీవే వ్యభి
చరతి హీతి యోజనా,

కుత ఇత్యత్రాహ - దేహే స్వేఽధిష్ఠితత్వాదితి - స్వదేహే—
స్వకీయే శరీరే, అధిష్ఠితత్వాత్ అధిష్ఠాతృత్వాదిత్యర్థః. జీవస్య స్థూ
లశరీరాధిష్ఠానప్రయోజకీభూతం సూక్ష్మశరీరం వర్తత ఇతి అశరీరత్వ

రాపహేతోః ప్రతారిసత్త్వేన నవ్యభిచారఇతి పరిహరతి - నేతి—
। - నదోషఇత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ - భవతీతి - ఇహ జీవేపి, అ
గాది. సూక్ష్మంశరీరమ్, భవతీతి నదోషఇతి పూర్వేణాన్వయః, అనా
త్వేనైవ స్థూలశరీరాధిష్ఠానం సూక్ష్మశరీరసంబన్ధేనచేత్, సూక్ష్మశరీ
రాధిష్ఠానమపి స్థూలశరీరేణేత్యన్యోన్యాశ్రయశఙ్కా- పరిహారేణాది
క్త్వేన బీజాఙ్కురన్యాయేన పరిహృతా, యథా బాలశరీరవిశిష్టేన
యువశరీరపరిగ్రహః, తద్వదేవ, ప్రతితత్కాలాన్తరమాహ - కాలఇతి
విమతః కాలః- విప్రతిపత్తివిషయః కాలః, లోకశూన్యోనభవతి—
లోకసామాన్యాభావవాన్న భవతీత్యర్థః, అత్ర హేతుమాహ- తత్త్వా
తి — కాలత్వాదిత్యర్థః. దృష్టాన్తమాహ - దృష్టాన్తోవర్తమా
స్సమయఇతి - అనేనకృత్స్నప్రపఞ్చస్యైకదాఽఽచ్ఛిత్తిర్భవతీతి
లోక్తిన్నయుజ్యతఇతిభావః, ఇతీత్యస్య విరుద్ధానుమాన ప్రయోగా
త్యుత్తరత్రాన్వయః, విరుద్ధానుమానప్రయోగాః - ప్రకృతసాధ్య
రుద్ధసాధ్యానుమిత్యుపయుక్తాప్రయోగాః, విరుద్ధత్వముపపాదయతి-
క్షేత్రజ్ఞఇతి— క్షేత్రజ్ఞః, జగతికర్తృభావమ్ - జగత్కర్తృతామ్,
గవతో జగత్యకర్తృతాం సాధయన్తఇతియోజనా, అస్యాపిప్రయో
ఇతిపూర్వేణాన్వయః,

శ్రీ ॥ అపిచకిమీశ్వర స్సశరీరోఽశరీరోవా కార్యంకరోతి,
తావదశరీరః, అశరీరస్యకర్తృత్వానుపలబ్ధేః, మానసాన్యపికార్యా
పశరీరస్యైవభవన్తి, మనసోనిత్యత్వేఽపి అశరీరేషుముక్తేషు
త్కార్యాదర్శనాత్, నాపిసశరీరః, వికల్పాసహత్వాత్, తచ్ఛరీరం
నిత్యమ్, ఉత అనిత్యమ్, నతావన్నిత్యమ్, సావయవస్యతస్యనిత్య
జగతోఽపినిత్యత్వాపత్తావిరోధాదీశ్వరాసిద్ధేః, నాప్యనిత్యమ్, తద్వ్య

తిరిక్తస్య తచ్ఛరీరహేతో స్తదానీమభావాత్, స్వయమేవహేతురితిచే
న్న, అశరీరస్యతదయోగాత్, అన్యేనశరీరేణసశరీరఇతిచేన్న, అనవ
స్థానాత్.

శ్లో॥ కిఞ్చేశఃకింసదేహోజనయతి వితనుర్వేషకా
ర్యంసమస్తన్నాన్త్యః దేహోనకోపిప్రమితఇహ
పునఃకార్యకర్తాపిపక్షః। సద్దేహస్యైవకార్యా
ణ్యపిజగతిపునర్మానసాన్యుద్భవన్తి స్వాన్తన్నిత్యే
చ్ఛముక్తస్థితమననుగుణం వ్యాపికార్యేశరీరే॥ ॥

నాద్యఃకల్పోవికల్పన్నఖలు సనహతేవక్ష్యమాణస్త
థాహీదజ్ఞిన్నిత్యంశరీరం భగవతఉతనప్రాచ్యపక్షో
నయుక్తః। సాంశోనిత్యోస్యదేహోయదిజగదిద
మప్యేనమేవేదృశంస్యాదీశస్సిద్ధ్యేన్నచైతజ్జనకఇతిన
చాభీష్టసిద్ధిస్తవస్యాత్॥ ॥ ॥

అన్త్యఃపక్షోప్యయుక్తోనవపుషి భగవతోనాస్తిహేతు
స్తదానీంతద్భిన్నోహేతురేవ స్వయమితితునసన్ని
స్తనోప్తత్త్వహానేః। అన్యస్మాద్దేహతోఽయం
సతనురితిచనస్యాదనవస్థాప్రసఙ్గాద్ధేతుస్తత్రాపిచాన్య
ద్వపురితివపుషోస్యాపిచాన్యత్రచేతి॥ ॥ ॥

అ॥ అనుమానమ్ముఖాన్తరేణదూషయతి - కిఞ్చేతి —

టీ॥ దూషణంవక్తుంవికల్పయతి - కిమితి - ఈశః - ఈశ్వరః
సమస్తంకార్యమ్, కింసదేహోజనయతి, వితనుర్వేతివికల్పః, అశరీర
ఇత్యర్థః. దీర్ఘంచరమపక్షందూషయతి - నాన్త్యఇతి - కుతఇత్యత్రా

హ - అదేహఇతి - ఇహాపి పక్షే అదేహః కోపికర్తా నప్రమిత ఇత్యన్వయః, అదేహస్యకర్తుః ప్రత్యక్షేణాప్యనుపలబ్ధేర్దేహస్య కర్తృత్వమనుపలబ్ధిపరాహతమితి భావః, అశరీరస్యమనసా కర్తృత్వం స్యాదితి ప్రాగుక్తం దూషయతి - సదేహస్యైవేతి - జగతి మానసాన్యపి కార్యాణి సదేహస్యైవోద్భవన్తీత్యన్వయః, దేహయుక్తస్యైవాత్మనో మానసకార్యోత్పాదనమపీతి భావః, కుతఇత్యత్రాహ - స్వాన్తమితి - అశరీరే ముక్తే - ముక్తాత్మని, స్థితఞ్చ - స్థితమపి, నిత్యంస్వాన్తమ్ - నిత్యమనః, క్వాపి కార్యే అననుగుణమ్ - అనుత్పాదకమిత్యర్థః. ముక్తస్య సమనస్కత్వేఽపి శరీరస్యకార్యోత్పాదకత్వాభావాన్మానస కార్యాణ్యపి సశరీరస్యైవ ఉత్పద్యన్త ఇతి వక్తవ్యమితి భావః,

ప్రథమం కల్పం దూషయతి - నాద్య ఇతి - ఆద్యః కల్పః ఈశ్వరస్య శరీర ఇతి పక్షః. న - నయుజ్యత ఇత్యర్థః, కుత ఇత్యత్ర వికల్పాసహత్వం దూషణమాహ - వికల్పమితి - సః - ఆద్యః పక్షః, వక్ష్యమాణం వికల్పం న సహతే ఖల్విత్యన్వయః తమేవ వికల్పమాహ - తథాహీతి — ఇదం భగవతశ్శరీరమ్, కిన్నిత్యమ్, ఉతనేతి, యోజనా, భగవచ్ఛరీరస్య నిత్యత్వపక్షే దోషమాహ - ప్రాచ్యపక్ష ఇతి - ప్రాచ్యపక్షః - ఈశ్వరశరీరన్నిత్యమితి పక్షః, నయుక్తః - అనుపపన్న ఇత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ - సాంశ ఇతి — సాంశోఽస్య దేహః - సావయవ ఈశ్వరదేహః, నిత్యో యది - నిత్యశ్చేత్, ఈదృశమిదం జగదప్యేవమేవ స్యాదిత్యన్వయః, సావయవం జగదపి నిత్యమేవ స్యాదిత్యర్థః. అస్తు కా క్షతిరిత్యత్రాహ - ఈశ ఇతి - ఏతజ్జనకః - భూభూధరాదిజగద్ధేతుభూతః, ఈశః - ఈశ్వరః, న సిద్ధ్యేదిత్యన్వయః, ఈశ్వరాసిద్ధ్యా వాదినోఽభీష్టసిద్ధిర్నేత్యాహ - నచేతి,

ఈశ్వరశరీరస్య అనిత్యత్వపక్షం దూషయతి – అస్త్వితి— అస్త్వఃపక్షోపి - ఈశ్వరశరీరమనిత్యమితిపక్షోపి, అయుక్తః - అనుపపన్నః, కుతఇత్యత్రాహ వపుషీతి - తదానీమ్ – తత్కాలే, అనిత్యస్య భగవచ్ఛరీరస్యోత్పత్తిప్రాక్కాల ఇత్యర్థః. తద్భిన్నః - తచ్ఛరీరభిన్నః, వపుషి హేతుః- తచ్ఛరీరోత్పాదకః నాస్తి-నసంభవతీత్యర్థః. భగవచ్ఛరీరస్యానిత్యత్వే తస్య సహేతుకత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాక్తద్భిన్నస్య హేతోరసత్త్వేన తదుత్పత్తిరేవనస్యాదితిభావః, తచ్ఛరీరే స్వయమేవేశ్వరో హేతురిత్యాశఙ్క్య పరిహరతి - హేతురితి — ఏషస్వయం హేతురితితు నసత్, ఈశ్వరస్స్వయమేవ కారణమితితు నోచితమిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - నిస్తనోరితి - నిస్తనోః అశరీరస్య తత్త్వహానేః - కారణత్వాభావాదిత్యర్థః. అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా తద్దేహోత్పాదకం దేహాన్తరమీశ్వరస్యేష్యతే, తేన దేహేన సదేహ ఏవేశ్వర స్తద్దేహకారణమిత్యాశఙ్క్య అనవస్థాప్రసఙ్గేనపరిహరతి - అన్యస్మాదితి - అయమ్ - ఈశ్వరః, అన్యస్మాద్దేహతః - తద్దేహోత్పాదకేనాన్యదేహేన, నతనుః - సశరీరః, ఇతిచనసన్న - ఇతిచ నసదిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ అనవస్థాప్రసఙ్గాదితి - అనవస్థామేవ వివృణోతి - హేతురితి — తత్రాపి — కల్పితేదేహేపి, అన్యద్వపుర్హేతురితి, అస్యాపివపుషః, అన్యత్ తథేతి అన్యద్వపుర్హేతురితి, అన్యదేఽనవస్థాప్రసఙ్గాదితిపూర్వేణాన్వయః. అనిత్యభగవచ్ఛరీరోత్పాదకతయా భగవతోఽన్యస్యశరీరస్యకల్పనే తస్యాప్యనిత్యత్వేన తదుత్పాదకం దేహాన్తరంకల్పనీయమ్,తస్యాప్యుత్పాదకం దేహాన్తరమితిరీత్యా అవ్యవస్థితదేహపరంపరాకల్పనాప్రసఙ్గేన అనవస్థాప్రసఙ్గఇతిభావః,

శ్రీ ॥ సకింసవ్యాపారో నిర్వ్యాపారో వా; అశరీరత్వాదేవ నస వ్యాపారః, నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి, ముక్తాత్మవత్, కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్యుచ్యమానే పక్షస్యాప్రసిద్ధ విశేషణత్వమ్, దృష్టాన్తస్యచ సాధ్యహీనతా, అతో దర్శనానుగుణ్యేన ఈశ్వరానుమానం దర్శనానుగుణ్యపరాహతమితి శాస్త్రైక ప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూత స్సర్వేశ్వరః, పురుషోత్తమః, శాస్త్రన్తు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమస్తవస్తువిసజాతీయం సార్వజ్ఞ్యసత్య సంకల్పత్వాదిమిశ్రానవధికాతిశయా పరిమితోదారగుణసాగరన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి నప్రమాణాన్తరావసిత వస్తుసాధర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః, యత్తు నిమిత్తోపాదానయో రైక్య మాకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వఞ్చ అనుపలబ్ధమశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తమ్, తదప్యవిరుద్ధమితి ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్, నవియదశ్రుతేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే, అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వాద్యతో వా ఇమాని భూతాని ఇత్యాదివాక్యం ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్.

శ్లో ॥ సవ్యాపారో నవాయస్సచభవతిపునః ప్రాచ్య
పక్షోఽతనుత్వా న్నిర్వ్యాపారోన కార్యంజనయతి
పురుషోముక్తవన్నాస్యతోఽన్యః । ఇచ్ఛావ్యాపార
మాత్రాజ్జనితమఖిల మిత్యుచ్యమానేతుసాధ్యాసిద్ధిః
ప్రోక్తస్సపక్షో భవతిఖలు తదాసాధ్యశూన్యోఘ
టాదిః ॥ ॥ ॥

తస్మాదీశానుమానంత్వదభిహితమిదం దర్శనస్యానుగు
ణ్యాత్తస్మాదదృష్టానుగుణ్యాత్ ప్రతిహతమితితన్నైశ్వ

రేస్తస్మిన్ప్రమాణమ్ । తస్మాచ్ఛాస్త్రైకగమ్యస్సపరమపు
రుషో బ్రహ్మభూతోఽఖిలలోకో   బూరితే శాస్త్రిస్తు
మానాన్తరవిషయవిజాతీయమర్థం హ్యపూర్వమ్ ॥

సర్వజ్ఞత్వాదిమిశ్రానవధి మహిమకోదారభూయో
గుణాఢ్యత్వాత్ మానాన్తరేణ పరిమితవిషయసాధ
మర్థ్యదోషపరిసఙ్గః । యశ్చోక్తో నోపలబ్ధం క్వచిద
పిచ కథం వేహ కార్యే నిమిత్తోపాదానైక్యన్నిరంశే
వియతి చ కథయేత్ కార్యభావం త్రియాతి ॥ ॥

దోషో యస్తుపరిక్రుత్యాద్యధికరణయుగే వార్యతే సూ
త్రకారైర్బర్హిర్వ్యాపాదానతాం ఖేజనిమపి కథయ
చ్ఛ్రుతివాక్యైరిహాగ్రే । తస్మాద్బ్రహ్మైకలక్ష్మపరి
పదవీహి యతో వేతి వాక్యం తదేతచ్ఛాస్త్రాదన్యప్ర
మాణాత్ పరిమితివిరహతః ప్రాప్తిరిత్యేతిసిద్ధమ్ ॥౧౨౫॥

అ॥ ముఖాన్తరేణ వికల్ప్య దూషయతి - సవ్యాపార ఇతి—

టీ॥ అయం సవ్యాపారో నవా, ఇతివికల్పః, ఈశ్వరో వ్యాపారవాన్వా, న వేత్యర్థః, సవ్యాపారత్వపక్షం దూషయతి - నచేతి— ప్రచ్యపక్షో న భవతీత్యన్వయః, కుత ఇత్యత ఆహ - అతనుత్వాదితి— అశరీరత్వాదిత్యర్థః సశరీరస్యైవ సవ్యాపారత్వేన అశరీరస్య తదభావాదిత్యర్థః. ద్వితీయపక్షం దూషయతి - నిర్వ్యాపార ఇతి - నిర్వ్యాపారః పురుషః కార్యన్న జనయతీతి యోజనా, అశరీరస్య నిర్వ్యాపారత్వే నిర్వ్యాపారస్య కార్యాకరణే చ దృష్టాన్తో ముక్తాత్మా ముక్తవదిత్యనేనోక్తః, అతో నాప్యన్త్య ఇతి యోజనా, అన్త్యః పక్షోపి తత ఏవ

హేతోర్నసంభవతీత్యర్థః, వ్యాపారశ్చాత్రప్రియత్నో వివక్షితః, ఇచ్ఛావిశేషస్య హేతుత్వేహి గుణవశ్యతాప్రసఙ్గఃపూర్వముక్తః, ఇచ్ఛామాత్రమేవవ్యాపారఇత్యత్రాహ - ఇచ్ఛావ్యాపారమాత్రాదితి - మాత్రశబ్దేన సత్త్వాదిగుణాన్వయతన్మూలకర్మసంబన్ధో వ్యావర్త్యతే, ఇచ్ఛావ్యాపారమాత్రాత్ - ఇచ్ఛావ్యాపారోయస్య, స ఇచ్ఛావ్యాపారః, సఏవ, తన్మాత్రమ్, తస్మాదిత్యర్థః. అఖిలంజనితం ఉత్పాదితమిత్యర్థః. ఇత్యుచ్యమానే - ఇత్యుక్తే, సాధ్యాసిద్ధిః— సాధ్యాప్రసిద్ధిరిత్యర్థః. ఇచ్ఛామాత్రజన్యత్వస్యసాధ్యస్య ప్రకృత సాధ్యసిద్ధేఃపూర్వంక్వచిదప్యనిశ్చితత్వాత్ సాధ్యాప్రసిద్ధిరితిభావః, అస్మిన్పక్షేదృష్టాన్తే సాధ్యవైకల్యమపిదూషణమాహ - ప్రాక్తఇతి తదా - ఇచ్ఛామాత్రజన్యత్వస్య సాధ్యత్వే, ప్రాక్తోఘటాదిస్సపక్ష సాధ్యశూన్యోభవతీతియోజనా, ఘటాదిస్సపక్షస్య ఇచ్ఛామాత్ర జన్యత్వాభావాద్దృష్టాన్తేసాధ్యవైకల్యమితిభావః,

నను కర్మవశ్యత్వాదికన్నకర్తుః ప్రసఞ్జనీయమ్, అవ్యాపకత్వాత్, నహిత్వత్పక్షేణవా అస్మత్పక్షేణవావ్యాప్తిః, ఈశ్వరేత్వయోరపి తదనభ్యుపగమాత్ నైవమ్, ఆగమాదృతేపి ఈశ్వరస్సిద్ధ్యతీతివదన్తంప్రతి ఆగమమసన్తంకృత్వా అస్మదాదిభిరుచ్యమానత్వాత్, యది ఈశ్వరప్రతిపాదకాగమబలాదుక్తవ్యాప్తిభఙ్గేన ఈశ్వరానుమానంస్థాప్యతే తదానీమనుమానస్య ఆగమమనపేక్ష్య ప్రామాణ్యాసిద్ధిరితి అప్రాప్తగ్రహిత్వమాగమస్యసిద్ధ్యేత్

అనుమానదూషణముపసంహరతితస్మాదితి - దర్శనస్యాను గుణ్యాత్ — కార్యత్వసకర్తృకత్వయోస్సహచారదర్శనస్యానుగుణ్యేన యదీశానుమానమభిహితమ్, యదీశ్వరానుమానముక్తమ్,

ఇదమ్, తస్మాదిదృష్ట్యానుగుణ్యాత్ - తస్మాద్దర్శనానుగుణ్యాత్, ప్రతిహతమ్ - ప్రత్యస్తమిత్యర్థః. సకర్తృకత్వకార్యత్వయోరివ కర్మవశ్యాదికర్తృకత్వకార్యత్వయోరపి సహచారదర్శనేన కర్మవశ్యకర్తృకత్వస్యైవ ఉక్తానుమానేనసిద్ధ్యా నాకర్మవశ్యస్యేశ్వరస్య సిద్ధిరితిభావః, అధికరణార్థముపసంహరతి - తస్మాదితి - తస్మాత్, ఈశ్వరసాధకప్రమాణాభావాత్, బ్రహ్మాభూతః, అఖిలేశః - అఖిలేశ్వరః, సపరమపురుషః, శాస్త్రైకగమ్యఇతియోజనా, పరస్యబ్రహ్మణ ఈశ్వరానతిరిక్తత్వజ్ఞాపనార్థోఖిలేశశబ్దః, అనేన తమీశ్వరాణాంపరమమ్మహేశ్వరమితి శ్రుతిఃస్మారితాభవతి, దేవతావిశేషనిర్ణయార్థమ్ మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్వస్యైషప్రవర్తక ఇతిశ్రుతిస్మారణార్థః పరమపురుషశబ్దః, ఉక్తదోషాస్తదానీమపిప్రాప్నుయురిత్యత్రాహ - శాస్త్రన్త్వితి - శాస్త్రన్తుమానాన్తరవిషయవిజాతీయమపూర్వమర్థంబ్రూతేఇత్యన్వయః, శాస్త్రస్య ప్రమాణాన్తరప్రతిపాద్యార్థవిజాతీయార్థప్రతిపాదకత్వస్వాభావ్యాచ్ఛాస్త్రేనోక్తదోషఇతిభావః,

విజాతీయత్వమేవదర్శయతి - సర్వజ్ఞత్వాదితి - సర్వజ్ఞత్వాదిమిశ్రైరనవధిమహిమకోదారభూయోగుణాఢ్యమ్ - సర్వజ్ఞత్వాదిమిశ్రైః - ఆదిపదేనసత్యసంకల్పత్వాదిపరిగ్రహః, సర్వజ్ఞత్వాదియుక్తాః, అనవధిమహిమకాః - నిరవధికోత్కర్షవన్తః, యేఉదారాగుణాః, ఆశ్రితానామపేక్షితసకలప్రదానచతురాగుణాఇత్యర్థః తైరాఢ్యమ్ - పూర్ణమిత్యర్థః. అస్యచ అపూర్వమర్థమితిపూర్వేణాన్వయః. పూర్వపక్షేనిమిత్తోపాదనయోరైక్యన్నిరవయవద్రవ్యస్యాకాశాదేఃకార్యత్వఞ్చలోకే అనుపలబ్ధమితి తచ్ఛాస్త్రేప్రతిపాదయితున్నశక్యమిత్యాశఙ్కితమ్, తామాశఙ్కామనూద్యపరిహర

తి - యశ్చేతి- క్వచిదపిచకార్యేనోపలబ్ధమ్ - అనుపలబ్ధమ్, నిమిత్తోపాదానైక్యమ్, నిరంశేవియతి - నిరవయవే ఆకాశే, కార్యభావశ్చ కార్యత్వఞ్చ, త్రయీకథంవాకథయేదితి యోజనా, శ్రుతిఃకథంవా ప్రతిపాదయేదిత్యర్థః.

ఏతద్దోషఃప్రకృత్యధికరణేవియదధికరణేచ సూత్రకారైస్స్వయమేవపరిహ్రియతఇతి సమాధత్తే - దోషఇతి - అయంయశ్చదోషఉక్తః, సూత్రకారైఃప్రకృత్యాద్యధికరణయుగే - ప్రకృత్యధికరణేవియదధికరణేచ, ఇహాఽగ్రేవార్యతఇతి యోజనా, అస్యామేవశారీరకమీమాంసాయామగ్రే పరిహ్రియతఇత్యర్థః, అగ్రేవక్ష్యమాణంపరిహారప్రకారంసంక్షేపేణదర్శయతి - బ్రహ్మోపాదానతామితి - బ్రహ్మోపాదానతామ్ - బ్రహ్మణోజగదుపాదనత్వమ్, ఖే - ఆకాశే - జనిమపి - ఉత్పత్తిమపి, కథయచ్ఛ్రుతివాక్యైః- ప్రతిపాదయద్భిర్వైదికవాక్యైరిత్యర్థః. ప్రకృత్యధికరణే ప్రకృతిరితి నిమిత్తస్యబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం యేనాశ్రుతంశ్రుతమిత్యాదిప్రతిజ్ఞారూపశ్రుతివాక్యేన ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానవిషయేణ సమర్థితమ్, ఆకాశస్యోత్పత్తిశ్చ వియదధికరణే ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతఇతి ఆకాశోత్పత్తిప్రతిపాదకశ్రుతివాక్యేన 'అస్తితు' ఇతిసూత్రేణసమర్థితమితినాయందోషఇతిభావః,

* ఇతిమణిమఞ్జూషికాయాంశాస్త్రి *

యోనిత్వాధికరణమ్

* అథసమన్వయాధికరణమ్ *

———(౦)———

శ్రీ అ॥ యద్యపిప్రమాణాన్తరాగోచరంబ్రహ్మ, తథాపి ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేన బ్రహ్మ నశాస్త్రంప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ -

సూ॥ * తత్తుసమన్వయాత్ *

శ్రీ॥ ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థస్తుశబ్దః, తత్ - శాస్త్రప్రమాణకత్వమ్, బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ, కుతః, సమన్వయాత్, పరమపురుషార్థతయా అన్వయస్సమన్వయః, పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయా అన్వయాత్, ఏవమివసమన్వితోహ్యాపనిషదఃపదసముదాయః, యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే, సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్, తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత, బ్రహ్మవాఇదమేకమేవాగ్రఆసీత్, ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్, తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూతః, ఏకోహవై నారాయణఆసీత్, సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ, ఆనన్దోబ్రహ్మేత్యేవమాదిః,

శ్లో॥ యద్యప్యన్యైఃప్రమాణైః నః భవతి పరమంబ్రహ్మగమ్యంతథాఽపిభూరితేశాస్త్రం ప్రవృత్త్యాద్యనగతిపరతాశూన్యమేతన్నసిద్ధమ్ । ఇత్యత్రప్రాహసూత్రేతదితితు భగవత్యన్వయాత్ సమ్యగస్మిన్శాస్త్రస్యాతత్పరత్వేప్యనవధికసుఖతస్యతాత్పర్యయోగమ్॥

సూత్రార్థస్తత్తుయుక్తంభవతి భగవతశ్శాస్త్రయోనిత్వముక్తంసమ్యక్తత్రాన్వితత్వాచ్ఛ్రుతిశిఖరగిరాం

వాచ్యనృత్త్యాన్వయేతి । త్రియ్యన్తో హ్యేవమేవా
న్వితశ్చా యతఇత్యాదికో౽యం సదేవేత్యాద్యోన్యో
హేంతువాదో భగతితు పరంబ్రహ్మణిబ్రహ్మణేతి ॥ ॥

అస్త్రైత్యాద్యన్యశ్చేతస్మాదితిభవతి తథైవైకఇత్యాదికో
న్యస్సత్యజ్ఞానాదివాదఃఫలపరఇతరో౽ప్యేవమానన్ద వాదః।

అ ॥ యథామృత్తికాయా ఘటనిష్పాదనశక్తత్వేపి కులాల
స్యచ తన్నిర్మాణశక్తౌసత్యామపి దణ్డచక్రాదిపరికరాపేక్షా స్త్యేవ
తథాశబ్దస్య పరినిష్పన్నబ్రహ్మప్రతిపాదనశక్తత్వేపి బ్రహ్మణో౽పిశబ్దేన
ప్రతిపత్తుం శక్యత్వేపి బుభుత్సాఖ్యపరికారాపేక్షా ప్రమిత్యుత్పాద
నేవిద్యతే, యత్నసాధ్యత్వాద్బుభుత్సా అపేక్షితా. సాచ అజ్ఞాతత్వ
పురుషార్థత్వప్రయుక్తా. తత్ర అవాన్తరపేటికారూపేణ ప్రథమేన
సూత్రద్వయేన శబ్దద్వారకమర్థద్వారకఞ్చశక్తిమత్త్వం ప్రతిపాది
తమ్, అథ సూత్రద్వయాన్తరమవాన్తరపేటికాన్తరమ్, బుభుత్సా
హేతునిరూపణపరమ్, తత్ర ప్రథమేన తృతీయసూత్రేణ అజ్ఞాతత్వ
రూపాబుభుత్సాహేతురుక్తః, అథ ప్రయోజనత్వరూపా బుభుత్సా
హేతురుచ్యతే చతుర్థేన, అర్థే ప్రతిపన్నేహి ప్రయోజనాప్రయో
జనత్వ చిన్తా, ప్రతిపత్తిశ్చలక్షణతఇతిజన్మాదిసూత్రం ద్వితీయమభూ
త్, జన్మాదికంలక్షణంచే స్థానాన్తరాత్ తత్సిద్ధిస్స్యాదితిశఙ్కయా
సంగతత్వా చ్ఛాస్త్రయోనిత్వాదితిసూత్రం తృతీయమభూత్, అజ్ఞా
తత్వేప్యప్రయోజనే బుభుత్సానుదయాత్ ప్రయోజనరూపత్వ మత్ర
నిరూప్యతఇతిక్రమోయమేవ, తదాత్రావాన్తరసంగతిమూహాయద్య
పీతి—

టీ ॥ పరంబ్రహ్మ యద్యప్యన్యప్రమాణైర్గమ్యన్నభవతి-
వేద్యన్నభవతీత్యర్థః. తథాపి, ప్రవృత్త్యాద్యవగతిపరతాశూన్యమ్-

ఆదిపదేన నివృత్తిపరిగ్రహః, ప్రవృత్తినివృత్తిబోధతాత్పర్యశూన్యం శాస్త్రం సిద్ధమేతన్న బ్రూత ఇత్యన్వయః, సిద్ధం బ్రహ్మ న బ్రవీతీత్యర్థః. అజ్ఞాతత్వన్నామ బుభుత్సాహేతుర్యద్యప్యస్తీతి యద్యపీత్యాదేరర్థః ప్రయోజనం సుఖం దుఃఖనివృత్తిశ్చ. శాస్త్రస్య తత్పర్యవసాయిత్వం తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా, తచ్చ నసిద్ధపరత్వేఽస్తి, తస్య ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావాత్, ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాభావేన బుభుత్సాఖ్యపరికరాభావాత్ సిద్ధే శాస్త్రం న ప్రమితిం జనయతీతి తథాపీత్యాదేరర్థః. ఇత్యత్ర - ఇత్యాశఙ్కాయామ్, తదితి సూత్రే, తత్తు సమన్వయాదితి సూత్రే, శాస్త్రస్య, అతత్పరత్వేపి-ప్రవృత్తినివృత్తిబోధకత్వాభావేపి, తస్య - శాస్త్రస్య, అనవధికసుఖఽస్మిన్ భగవతి - నిరవధికసుఖరూపేఽస్మిన్ బ్రహ్మణి సమ్యగన్వయాత్ తాత్పర్యయోగం ప్రాహేత్యన్వయః, సూత్రకార ఇత్యధ్యాహారః సూత్రకారః ప్రాహేత్యర్థః. ఇహాపి సాధారణవిచారద్వయమర్థసిద్ధమ్, బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సంభవతి నేతి ద్వితీయవిచారః, తదర్థం ప్రవృత్తినివృత్తిరూప ప్రయోజనశూన్యానాం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మపరతయా అన్వయస్సంభవతి నేతి, తదర్థం కిం శబ్దస్య ప్రామాణ్యం ప్రవృత్తినివృత్తిపరతయోత పురుషార్థపరతయేతి, శబ్దస్య ప్రవృత్తిపరతయైవ ప్రామాణ్యే బ్రహ్మణస్సిద్ధరూపస్య శాస్త్రప్రమాణకత్వాభావాత్ తద్విచారానారమ్భః, శబ్దస్య పురుషార్థపరతయైవ ప్రామాణ్యే పురుషార్థభూతబ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వాత్ తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం ఫలితమ్,

సూత్రవాక్యార్థమాహ - సూత్రార్థ ఇతి - భగవత ఉక్తం తత్తు శాస్త్రయోనిత్వం యుక్తం భవతి, శ్రుతిశిఖరగిరాం తత్ర స్వీయా వాచ్యవృత్త్యా - స్వకీయాభిధావృత్త్యా, సమ్యగన్వితత్వాదితి

యోజనా, ఇతీత్యస్య సూత్రార్థ ఇత్యనేనాన్వయః, అత్రిసమ్యగిత్యస్య వివరణం వాచ్యవృత్త్యాన్వయేతి - కథం తథావిధాన్వయ ఇత్యపేక్షాయామేతదుపపాదయతి - త్రయ్యన్త ఇతి - అయం యత ఇత్యాదికస్త్రయ్యన్తః, అన్యస్సదేవేత్యాదయః - సదేవ సౌమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదయః, బ్రహ్మవేతి - బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీదిత్యాదయః,

ఆత్మేత్యాదయశ్చ - ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదికశ్చ, తస్మాదితి - తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాదికశ్చ తథైవాన్యః, ఏక ఇత్యాదికః - ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యాదికః, హేతువాదః - కారణవాచిశబ్దః, సత్యజ్ఞానాదివాదః - సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి స్వరూపశోధకశబ్దః, ఫలపరః - పురుషార్థపరః, ఇతర ఏషః, ఆనన్దవాదోఽపి - ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదిశబ్దోఽపి, త్రయ్యన్త ఇత్యస్య సర్వత్ర ప్రథమాన్తేష్వన్వయః, భగవతి పరబ్రహ్మణి, ఏవమేవ అన్విత ఇతి యోజనా, సమ్యగేవాన్విత ఇత్యర్థః. అత్ర యతో వేత్యాదికం లక్షణవాక్యమ్, సదేవేత్యాదివాక్యం ప్రాపకవాక్యమ్, సచ్ఛబ్దస్య బృహదల్పసాధారణత్వా త్తద్విశేషకం వాక్యం బ్రహ్మవేతి, యత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యేనోక్తే సతః కారణత్వే చ కథితే తస్య సతో బ్రహ్మత్వం సిధ్యతీతి న బ్రహ్మత్వనిశ్చయార్థం బ్రహ్మవేతి వాక్యాపేక్షేతి చేత్, న, లక్షణవాక్యస్య కారణానువాదిత్వేన ప్రాపకవాక్యోపజీవ్యత్వా దుపజీవ్యేషు ప్రాపకవాక్యేష్వేవ విశేషనిర్ధారణమపేక్షితమితి తద్జ్ఞాపనార్థం బ్రహ్మేతి వాక్యోపాదానమ్, సద్బ్రహ్మశబ్దయోరీక్షణాన్వయలిఙ్గాచ్చిద్వ్యక్తివృత్తివస్తుపరత్వేఽపి తయోశ్శబ్దయోస్సాధారణతయా శబ్దసామర్థ్యాదచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయస్తత్ర నాస్తీతి శబ్దశక్త్యైవ విశేషజ్ఞాపనార్థ మాత్మా వా ఇతి వాక్యోపాదానమ్, బ్రహ్మశబ్దస్య సాధారణత్వాన్నామబహుత్వార్థేషు ప్రయు

జ్ఞానానన్త్వాన్, నతు ప్రవృత్తినిమిత్త సాధారణ్యాన్, ప్రవృత్తినిమిత్త భూతస్య నిరతిశయబృహత్త్వస్య భగవద్వ్యతిరిక్తగామిత్వసందేహసహత్వం వా, నహి స్వారసికాత్మశబ్దైకార్థ్యే ప్రతిపన్నేసతి నిరతిశయ బృహత్త్వస్య అచిద్గామిత్వసందేహః, యద్యపి సద్విద్యాయామాత్మ త్వాత్మశబ్దోఽస్తి, తథాపి సశబ్దఉపసంహారస్థ ఇతి ఉపక్రమస్థేనైవా త్మశబ్దేన విశేషనిశ్చయార్థం మాత్మావా ఇతివాక్యోపాదానమ్, యతో వా ఇమానీత్యాది ప్రకరణఏవ ఆనన్దాద్ధ్యేవఖల్విమానిభూతానిజాయ న్త ఇత్యానన్దశబ్దేన కారణేనిర్దిష్టేపి య ఏష ఆకాశ ఆనన్దోనస్యా దిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దేన అచిద్వ్యావృత్తినిశ్చయః ప్రతిబద్ధ ఇతి అచిద్వ్యావృత్తిసుఖప్రతిపత్త్యర్థం 'మాత్మావా' ఇతి వాక్యోపాదానమ్, సనః శాఖాంపరిత్యాయన్యాయేనవినాపి బ్రహ్మశబ్ద ఆత్మపర ఇతిజ్ఞాపనార్థం తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇతివాక్యోపాదానమ్ సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిహి తత్ర ప్రకృతమ్, ఛాగోవామన్త్రవ ర్ణాదితిన్యాయేన సామాన్యశబ్దానాం దేవతావిశేషపర్యవసానంద ర్శయితుమేకోహవై నారాయణ ఆసీదితి వాక్యోపాదానమ్, కారణ తయానిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణ స్సజాతీయదోషవ్యావృత్త్యర్థం సత్యంజ్ఞాన మనన్తమితి శోధకవాక్యోపాదానమ్, గుణవిభూత్యాదివిశిష్టస్య బ్రహ్మ ణః పురుషార్థత్వజ్ఞాపనార్థమానన్దోబ్రహ్మేతివాక్యోపాదానమ్,

శ్రీ॥ నచ వ్యుత్పత్తిసిద్ధపరినిష్పన్నవస్తు ప్రతిపాదన సమ ర్థానాం పదసముదాయానామఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతు భూతాశేషదోషప్రత్యనీకాపరిమితోదారగుణ సాగరానవధికాతిశ యానన్దస్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్ర యోజనవిరహాదన్యపరత్వమ్, స్వవిషయావబోధపర్యవసాయిత్వా

త్సర్వప్రమాణానామ్, నచ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః ప్రయోజనంహి ప్రమాణానుగుణమ్, నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయ విరహిణః ప్రయోజనశూన్యత్వమ్, పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః, తథా స్వరూపపరేష్వపి పుత్రస్తేజాతో నాయంసర్ప ఇత్యాదిషు హర్షభ యనివృత్తిరూప ప్రయోజనసత్త్వందృష్టమ్,

శ్లో॥ సిద్ధేవ్యుత్పత్తిసిద్ధేఽఖిలజగదుదయస్థేమభఙ్గాది
హేతౌ ప్రత్యస్తాశేషదోషేఽఖిల గుణజలధౌ నిస్తులా
నన్దరూపే । సమ్యక్ప్రాప్తాన్వయోఽయంభగవతి పర
మబ్రహ్మణిప్రోక్తరీత్యాశబ్దస్తోమఃప్రవృత్త్యాదిక ఫల
విరహాదాన్యపర్యన్న విన్దేత్ ॥ ॥ ॥

మానంస్వార్థావబోధేఖలుజగతిపరం పర్యవస్యత్య
శేషన్నైయమ్యానప్రవృత్తిఃఫలమనుసరతీదంహి మా
నానుసారి । నైష్ఫల్యన్నప్రవృత్త్యాదికవిరహయు
జోఽస్తిక్ పుమర్థప్రతీతేః పుత్రస్తేఽభూన్నసర్పో
ఽయమితివచనతో హర్షభీహానిదృష్టేః ॥ ॥

అ॥ ఏవమన్వితేషువాక్యేషు ప్రస్తుతపురుషార్థత్వోప యోగిత్వేన కోఽర్థఃప్రతిపన్నః, సచ కిమాపాతప్రతిపన్నః, ఉతతా త్పర్యభూమిః, న ప్రథమః, తస్యతాత్త్వికత్వనిశ్చయాయోగాత్, నద్వితీయః, ప్రవృత్తినివృత్త్యభావేనతదయోగాత్, ఇతిశఙ్కాయాం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపకః, అతస్తద్వ్యాప్య ప్రామాణ్యం తద్విరహే నసిద్ధ్యతీతి కిముచ్యతే, కింవా ప్రవృత్తిని వృత్త్యన్వయః ప్రయోజనవ్యాపకః, ప్రయోజనఞ్చ ప్రామాణ్య వ్యాపకమితి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహే తద్వ్యాప్యప్రయోజ

నాభావాత్ తద్వాక్యస్య ప్రామాణ్యం న సిద్ధ్యతీత్యుచ్యతే, ఇతి వికల్ప మభిప్రేత్య ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రామాణ్యావ్యాపకత్వాన్నాస్తీత్యాహ - సిద్ధ ఇతి—

టీ॥ సిద్ధే - నిష్పన్నే, వ్యుత్పత్తిసిద్ధే - శబ్దవ్యుత్పత్తిసిద్ధే, అయఞ్చ ప్రథమసూత్రార్థానువాదః, సిద్ధవస్తునోఽపురుషార్థత్వాన్న శాస్త్రం ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి, పురుషార్థత్వేన ప్రతిపన్నేఽపి న తత్ర తాత్పర్యమ్, సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావాదితి న వాచ్యమ్, సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యుపపాదనాదితి భావః, ప్రమాణాన్తరగోచరత్వప్రయుక్తాన్యపరత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ ఉదాహృతకారణవాక్యప్రతిపన్నమర్థమాహ - అఖిలజగదుదయస్థేమభఙ్గాదిహేతావితి — శోధకవాక్యప్రతిపన్నం కారణవాక్యసిద్ధమర్థమాహ - అశేషదోషప్రత్యనీక ఇతి - సాంఖ్యాద్యభిమతప్రకృతి పురుషపరత్వం దుర్వచమితి భావః, పురుషార్థపరత్వాభావాదన్యపరత్వవ్యుదాసాయాహ — నిస్తులానన్దరూప ఇతి - ఏవంరూపే భగవతి పరమబ్రహ్మణి, ప్రోక్తరీత్యా, సమ్యక్ప్రాప్తాన్వయోఽయం శబ్దస్తోమః — సమ్యగన్వితోఽయం శబ్దసముదాయః ప్రవృత్త్యాదికఫలవిరహాదన్యపర్యన్న భవేదిత్యన్వయః, అన్యపర్యం తాత్పర్యాభావః, బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాభావ ఇత్యర్థః. తన్న ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః.

ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహే కథం ప్రామాణ్యమిత్యత్రాహ - మానమితి - జగతి - అశేషమ్మానమ్ - అశేషం ప్రమాణమ్, స్వార్థావబోధే ఖలు పర్యవస్యతీత్యన్వయః, ప్రమాణాని సర్వాణి స్వస్వవిషయావబోధపర్యవసన్నాని, న తు ప్రవృత్తినివృత్త్యోరిత్యర్థః. అథ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్య ప్రయోజనవ్యాపకత్వాభావమాహ-

నేయమితి - ఇయమ్మానప్రవృత్తిః - ప్రమాణప్రవృత్తిః, ఫలమ్— ప్రయోజనమ్, నానుసరతీత్యన్వయః, తముపపాదదయతి - ఇదంహీతి ఇదంహి — ఫలంహి, మానానుసారి — ప్రమాణానుసారి, హిశబ్దో హేతౌ, యద్వా ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావప్రసిద్ధి హిశబ్దాభిప్రేతా, యథా, తన్త్రటీకాయామ్ సహిలోష్టంపశ్యత్తద్దర్శనన్నిష్ప్రయోజనమితి సువర్ణదర్శనతాకల్ప్యేతేతి- ప్రయోజనవ్యాపకత్వం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయస్యాస్తు, తేనతన్నివృత్తౌ ప్రయోజనమేవ నివర్తతే, నతుప్రామాణ్యన్, ప్రయోజనస్యప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావాదితిభావః, ప్రత్యక్షాదిషు ప్రయోజనస్య ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వాభావేపి శాస్త్రేప్రయోజనస్యప్రామాణ్యవ్యాపకత్వమస్తీతిశఙ్కాయాం ప్రయోజనవ్యాప్యత్వంశాస్త్రప్రామాణ్యస్యాస్తు, తథాపి ప్రయోజనస్యప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వాన్నాస్తీత్యాహ - నైష్ఫల్యమితి - ప్రవృత్త్యాదికవిరహాయుజః - ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహాయుక్తస్య, నైష్ఫల్యమ్, నిష్ప్రయోజనత్వమ్, న- నాస్తీత్యర్థః. వాక్యస్యేత్యధ్యాహారః, కుతఇత్యత్రాహ-అస్మిన్నితి-అస్మిన్- ప్రవృత్తినివృత్తివిరహాయుక్తేవాక్యే, పుమర్థప్రతీతేః— పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః, తథాకుత్రదృష్టమిత్యత్రాహ- పుత్రస్తే ఽభూదితి-పుత్రస్తేభూత్, అయన్నసర్పః, ఇతివచనతః- ఇతివాక్యతః. హర్షభీహానిదృష్టేః — హర్షస్య భయహానేశ్చదర్శనాదిత్యర్థః ఉక్తవాక్యయోః ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేపి ఇష్టానిష్టనివృత్త్యోః ప్రయోజనయో దర్శనాత్ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహవతః ప్రయోజనశూన్యత్వన్నసంభవతీతిభావః,

శ్రీ ॥ అత్రాహ - నవేదాన్తవాక్యానిబ్రహ్మప్రతిపాదయన్తి ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణశ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్, యద్యపి

ప్రత్యక్షాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధపర్యవస్యన్తి తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజనపర్యవసాయ్యేవ, నహి లోకవేదయోః ప్రయోజనరహితస్య కస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః, నచ కిఞ్చిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః శ్రవణం వా సంభవతి, తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధమ్, అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నామ్బు పిబేత్, స్వర్గకామో యజేత, నకలఞ్జం భక్షయేదిత్యేవమాదిషు, యత్పునస్సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతో నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపపురుషార్థాన్వయో దృష్ట ఇత్యుక్తమ్, తత్ర కిం ప్రతిజన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః, ఉత తజ్జ్ఞానాదితి వివేచనీయమ్, సతోప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తజ్జ్ఞానాదితి చేత్ తర్హ్యసత్యప్యర్థే జ్ఞానాదేవ పుమర్థస్సిద్ధ్యతీత్యర్థపరత్వాభావేన ప్రయోజనపర్యవసాయినోపి శాస్త్రస్య నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమ్, తస్మాత్ సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన జ్ఞానపరత్వేన వా ప్రయోజనపర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నవస్తుని తాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి,

శ్లో॥ అత్రేహాబ్రహ్మనైవ శ్రుతిశిఖరగిరస్సంగిరన్తే
కథఞ్చిచ్ఛాస్త్రీ నైవ ప్రవృత్త్యాద్యనవగతివిరహే యా
తి సాఫల్యమేతత్ । యద్యప్యక్షాదిమానం నిజవి
షయమతో పర్యవస్యత్యశేషం శాస్త్రీ త్వర్థే హి
పుంసస్స్వవిషయమతితః పర్యవస్యత్యథాపి ॥ ॥

లోకే వేదే చ వాచో న చ ఫలరహితో తోపలబ్ధః ప్రయోగో నోద్దిశ్యార్థం ప్రయోగో భవతి హి వచసః

కస్యచిద్దైన్యశ్రుతిర్వా । అర్థస్యాపి పరివృత్త్యాదిత ఉదిత నిజాపేక్షితానిష్టయోగాభావాత్తాలోకవేదోదితవచసి పునరర్థ్యతే వై తథాహి ॥ ॥

గచ్ఛేదథాభిలాషీ నరపతిభవనం కం పిబేన్నాల్పవహ్నిర్యష్టవ్యం స్వర్గకామైర్న చ లశునముఖం భక్షయేద్వాస్త్వభక్ష్యమ్ । ఇత్యాద్యాయత్తు తేభ్యాత్ సుతఇహానపునస్స్వః ఏషా తు మంగలేత్యాద్యాసిద్ధార్థకేఽస్మిన్ వచసి ముదభయం దృష్టమిత్యుక్తమత్ర ॥ ॥

పుత్రోత్పత్త్యాదితః కిం భవతి తవ మతః పూరుషార్థస్య లాభో జ్ఞానాద్వాస్యేతి చిన్త్యం సదపి న తు మతం స్యాత్ పుమర్థో న తస్మాత్ । ధీతోఽస్యైవేతి చేత్తర్హ్యసతి చమతితోఽర్థేఽస్య సిద్ధ్యైః పుమర్థశ్శాస్త్రైస్తాత్పర్యమర్థే న భజత ఇతి తన్నైవ తదర్థే పరీక్షణామ్ ॥ ॥

తస్మాద్వాక్యం పరివృత్త్యాదిక పరమథవా జ్ఞానతాత్పర్యయుక్తం సర్వం వై పర్యవస్యేత్ ఫల ఇతి న వచస్సిద్ధతాత్పర్యవత్ స్యాత్ । సిద్ధేఽర్థే తత్పరత్వాచ్ఛ్రుతిశిఖరగిరో బ్రహ్మసిద్ధన్న చైతాం వ్యాహర్తుం శక్నువన్తి ప్రియతన ఏవ పరతావర్జితాస్సర్వధేతి ॥ ౭౫ ॥

అ॥ తాత్పర్యార్థం వక్తుం పూర్వపక్షం విస్తరేణావతారయతి — అత్రేతి—

టీ॥ ఏతావత్యధికరణార్థ ఉక్తే లబ్ధస్వరూపస్య పరిసఙ్గః పూర్వపక్ష్యాహేత్యర్థః. బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వాభావం ప్రతి

జానీతే, బ్రహ్మైవేతి - శ్రుతిశిఖరగిరః - వేదాన్తవాక్యాని, కథ
ఞ్చిత్ - కథమపి, బ్రహ్మైవ సంగిరన్తే - ప్రతిపాదయన్తీత్యర్థః.
సా తత్ర తచ్ఛబ్దేన శాస్త్రయోనిత్వస్య పరామృష్టత్వాత్ పూర్వపక్షిణా
తదభావేపి ప్రతిజ్ఞాత ఇతి జ్ఞాయతే - ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి - శా
స్త్రమితి - ఏతచ్ఛాస్త్రం ప్రవృత్త్యాద్యవగతి విరహే, ప్రవృత్తినివృ
బోధకత్వాభావే, సాఫల్యం న యాతీత్యన్వయః, ప్రవృత్తినివృత్త్యవగ
త్యభావే ప్రతిపాదనమేవ న పూర్యేతేతి భావః, తథా చ వార్తికమ్
యావత్ఫలం ప్రమాణానాం ప్రవర్తననివర్తనే । శబ్దానాం కుర్వతాం తా
వన్నిరాకాంక్షబోధన'మితి శాస్త్రమితి - శాసనాద్ధి శాస్త్రమ్. శా
సనఞ్చ ప్రవర్తననివర్తనాత్మకమ్, తత్ర వార్తికమ్ 'ప్రవృత్తిర్వా
నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతకేన వా । పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్ఛాస్త్ర
న్త్రాపపద్యతే' ఇతి - పూర్వోక్తం ప్రమాణానాం స్వవిషయావ
బోధిత్వమాశఙ్క్య తత్ప్రమాణవిశేషే వ్యవస్థాపయన్ శాస్త్రస్య ప్ర
యోజనపర్యవసానావశ్యంభావమాహ - యద్యపీతి - అశేషమక్షాది
మానమ్ - ప్రత్యక్షాదిప్రమాణం సర్వమ్, నిజవిషయమతౌ - స్వవి
షయావబోధే, యద్యపి పర్యవస్యతి - పరిక్షీణం భవతీత్యర్థః, న తు
ఫల ఇతి భావః, అయమర్థః పూర్వమేవోపపాదితః, తథాపి, శాస్త్ర
న్తు, స్వవిషయమతితః - స్వవిషయావబోధేన, పుంసః - పురుషస్య,
అర్థే హి పర్యవస్యేత్ - ప్రయోజనే హి పర్యవస్యేదిత్యర్థః,

తదుపపాదయతి - లోక ఇతి - అత్ర లోకే వేదే చ - లోకవేద
యోః, ఫలరహితః - ప్రయోజనరహితః, వాచః - వాక్యస్య, ప్ర
యోగః, నోపలబ్ధః - న దృష్ట ఇత్యర్థః. న కేవలమనుపలబ్ధిరేవ, అ
నుపపత్తిరప్యస్తీత్యాహ - నోద్దిశ్యేతి - అర్థమనుద్దిశ్య - ప్రయో

జనముద్దిశ్య, కస్యచిద్వచసః - కస్యచిద్వాక్యస్య, ప్రయోగః— ఉచ్చారణమ్, శ్రుతిర్వా - శ్రవణం వా, సంభవతి హి - సంజాయతే హీత్యర్థః. ప్రయోగాదేరర్థసాధ్యత్వాద్యత్నస్య ప్రయోజనేన వినా అనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. వాక్యానాం ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వాదేవ హి పునరుక్తేః ప్రయోజనాభావాద్దూషణత్వమ్, నిష్ప్రయోజనవాక్యప్రయోగః, తచ్ఛ్రవణం వా అనుపపన్నం స్యాత్, తతః కిం ప్రస్తుతస్య ప్రయోజన పర్యవసాయినాం వాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వస్య, సిద్ధవస్తుపరత్వేఽపి హి ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వముపపద్యత ఇత్యత్రాహ - అర్థోఽస్తీతి - సోఽర్థోఽపి - యమర్థముద్దిశ్య లోకవేదయోర్వాక్యప్రయోగః, సోఽర్థోఽపీత్యర్థః ప్రవృత్త్యాదిత ఉదితనిజాపేక్షితానిష్టయోగాభావాత్ - ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాముత్పన్నస్యాపేక్షితయోగానిష్టనివృత్త్యాత్మకః, లోకవేదోదితవచసి లోకవేదయోః ప్రయుక్తవాక్యే, దృశ్యతే హి - ఉపలభ్యతే హీత్యర్థః, ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన లోకవేదయోః ప్రయోగం దర్శయతి తథా హీతి.

అర్థాభిలాషీ - అర్థార్థీ, నరపతిభవనమ్ - రాజగృహమ్, గచ్ఛేత్ - ప్రాప్నుయాత్, అల్పవహ్నిః - మన్దాగ్నిః - కన్న పిబేత్ - అమ్బు న పిబేత్, స్వర్గకామైః - స్వర్గార్థిభిః, **యష్టవ్యమ్** యాగః కర్తవ్యః, లశునముఖమభక్ష్యం వస్తు న భక్షయేదితి యోజనా, ఇత్యాదావిత్యస్య దృశ్యత ఇతి పూర్వేణాన్వయః, అత్ర విధినిషేధయోర్లౌకికవాక్యద్వైదికవాక్యద్వ ఇత్యవధేయమ్, ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాభావేఽపి ప్రయోజనపరం వాక్యం దృష్టమితి శఙ్కాయాం సిద్ధపరత్వేనోక్తం వాక్యం దూషయితుమనువదతి - **యత్త్వితి**— **తేనుతోఽభూత్**, ఇహానసపర్ణః, ఏషా తు మాలేత్యాదౌ సిద్ధార్థకే

స్తికే వచసి, సిద్ధవస్తుబోధకే౽స్తికే వాక్యే, ముదభయమ్ - ముచ్చ అభయఞ్చేతి సమాహారద్వన్ద్వః, మోదశ్చ అభయఞ్చ, దృష్టమితి దృశ్యత ఇతియదుక్తమిత్యన్వయః, వికల్పయతి - అత్రేతి.

అత్రేతి - అస్తికే వాక్యే, పురుషార్థస్యలాభః, సుఖభయనివృత్తి రూపపురుషార్థలాభః, తవనుతః - త్వదభిమతః, పుత్రోత్పత్త్యాది తః - ఆదిశబ్దేన సర్పాభావపరిగ్రహః, పుత్రోత్పత్తిసర్పాభావాభ్యామ్, భవతికిమ్ - జాయతేకిమ్, అస్యజ్ఞానాద్వా - పుత్రోత్పత్త్యాదె జ్ఞానాద్వా. ఇతిచిన్త్యమ్- ఇతివిచారణీయమిత్యర్థః. ప్రథమకోట్య నుపపత్త్యా ద్వితీయకోట్యభ్యుపగమంశఙ్కతే - సదపీతి - సదపి— విద్యమానమపి, నమితమ్ - జ్ఞానావిషయీభూతమ్, పుత్రోత్పత్త్యాది కమ్, పుమర్థాయనస్యాత్ - పురుషార్థాయన భవేదిత్యర్థః. ధీతో షేణ - అస్యపుత్రోత్పత్త్యాదెర్జ్ఞానాదేవ, పురుషార్థస్యలాభ ఇతి పూర్వేణాన్వయః, ఇతిచేత్ - ఇతివక్షియదీత్యర్థః. దూషయతి తర్హీతి - తర్హి - తదానీమ్, అర్థే అసతిచ - అర్థే అసత్యపి, అసత్యమతితః - అసతో౽ర్థస్యజ్ఞానాత్, పుమర్థసిద్ధ్యేత్ - పురు షార్థసిద్ధ్యేత్, అసతో౽ర్థస్యజ్ఞానాత్ పురుషార్థస్యలాభేకా క్షతిరిత్యత్రాహ - శాస్త్రమితి - శాస్త్రమ్, అర్థే తాత్పర్యన్న భజ తే, శాస్త్రమర్థతాత్పర్యకన్న భవతీత్యర్థః. ఇతి తత్ - ఇత్యేత స్మాద్ధేతోః, ఏతత్ — శాస్త్రమ్. అర్థేనప్రమాణమిత్యన్వయః;

పూర్వపక్షముపసంహరతితస్మాదితి - తస్మాత్ — ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేనవా జ్ఞానతాత్పర్యకత్వేనవా ప్రయోజనప ర్యవసాయినఏవవాక్యస్య లోకవేదయోః ప్రయోగస్యసిద్ధత్వాత్ ప్రయోజనపర్యవసానస్య ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేనవా జ్ఞానపరత్వేన

వా, ఉపపన్నత్వాదిత్యర్థః. సర్వం వాక్యమ్ - ప్రవృత్త్యాదికపరమ్, ప్రవృత్తినివృత్తిపరమ్, అథవా జ్ఞానతాత్పర్యయుక్తమ్ - ఫలేపర్యవస్యేత్ - ప్రయోజనపర్యవసాయిస్యాత్, ఇతి - ఇత్యతో హేతోః, వచః - వాక్యమ్, సిద్ధతాత్పర్యకన్న స్యాత్ - ఏతాః శ్రుతిశిఖరగిరః - వేదాన్తవాక్యాని, సిద్ధేఽర్థే అతత్పరత్వాత్ - సిద్ధతాత్పర్యశూన్యత్వాత్, సిద్ధం బ్రహ్మ, వ్యాహర్తుం న శక్నువన్తి - వక్తుం న ప్రభవన్తీత్యర్థః. అత్రైవ హేతుః ప్రయత్నపరతావర్జితా ఇతి, సర్వథా ప్రయత్నపరతావర్జితాః - ప్రవృత్తినివృత్తిరూపసర్వవిధప్రయత్నపరతాశూన్యా ఇత్యర్థః. ఇతీత్యస్య ఆహేతి పూర్వేణాన్వయః,

శ్రీ ॥ అత్ర కశ్చిదాహ వేదాన్తవాక్యస్యాపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి, కథమ్, నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మ అనాద్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానన్నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ విధివిషయత్వమితి. [illegible]సా ద్రష్టృదృశ్యరూపప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ సాధ్యజ్ఞానైకరసబ్రహ్మవిషయో విధిః, (నద్రష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న మతేర్మన్తారమ్మన్వీథా ఇత్యాదిః, ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాదిత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతారూపేణ కార్యత్వమవిరుద్ధమితి, తదయుక్తమ్, నియోగవాక్యార్థవాదినా హి నియోగో నియోజ్యవిశేషణం విషయః కరణమితికర్తవ్యతా ప్రయోక్తా చ వక్తవ్యః, తత్ర హి నియోజ్యవిశేషణమనుపాదేయమ్, తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్వేధా, తత్ర కిన్నియోజ్యవిశేషణమ్, తచ్చ కిన్నిమిత్తం ఫలం వేతి వివేచనీయమ్. బ్రహ్మస్వరూపయాథాత్మ్యానుభవశ్చేన్నియోజ్యవిశేషణం తర్హి న తన్నిమిత్తమ్, జీవనాదివత్త

స్యఅసిద్ధత్వాత్, నిమిత్తత్వేచ తస్య నిత్యత్వేన అపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివన్నిత్య తదనుష్ఠానప్రసఙ్గః, నాపి ఫలమ్, నైయోగికఫలత్వేన స్వర్గాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్,

శ్లో॥ కశ్చిత్ ప్రాహ తత్ర కార్యేశ్రుతిశిఖరగిరాం తత్ప
రత్వాత్ ప్రమాణం బ్రహ్మణ్యేతాః కథన్ని భువనమ
నితరం బ్రహ్మతద్ధ్యానరూపమ్। స్వీయాజ్ఞానాదనాదే స్త
దుపహితతయాభాసమానం ప్రపఞ్చో త్తీర్ణః స్యు
ర్యాదితి స్యాద్విధిరిహ జగతో భఙ్గతో ద్వారతోఽ
యమ్॥ ॥ ॥

కోవాసౌ ద్రష్ట్ర దృశ్య ప్రవిలయముఖతో బ్రహ్మగా
మీ విధిస్సశ్రుత్యాత్తస్థన్న దృష్టేరితి ఖలు నమతేరిత్యద
శ్చాపి వాక్యమ్। అస్యార్థః ద్రష్ట్ర దృశ్యాత్మక నిఖిల
భిదావర్జితం దృష్టిమాత్రం కుర్యాదిత్యేవ సిద్ధస్య చ
భవతి పరబ్రహ్మణః కార్యతాఽస్య॥ ॥ ॥

కార్యీభూతప్రపఞ్చ ప్రవిలయముఖతోఽతస్త్రయీ
శీర్షవాచాం కార్యార్థత్వేఽపి యుక్తా భవతి భగ
వతో వాచి తేతిత్వసత్తత్ । వాక్యార్థో నిష్ప్రపఞ్చే
కరణవిషయకో యస్య పక్షే నియోగో వక్తవ్యం తేన స
ర్వం విధివచసి నియోగానుబన్ధ్యర్థజాతమ్॥ ॥

కర్తా యో వై నియోజ్యస్స కరణవిషయా సేతి కర్త
వ్యతా కాథమో యో వై నియోజ్యాన్విత ఉభయవి
ధోఽయన్నిమిత్తం ఫలఞ్చ। యాథాత్మ్యస్యానుభూతి

ర్నభవతిహి పరబ్రహ్మణస్స్యాన్నిమిత్తం ప్రాగస్య
అగ్నిహోత్రాదికఇవ పురుషే జీవనాదేరసిద్ధేః ॥

కిఞ్చానుష్ఠేయమస్మిన్ ప్రసజతికరణంపుంసిమోక్షో
త్తరన్తద్యావజ్జీవంయథావాభవతి విధిబలాదగ్ని
హోత్రాదికార్యమ్ । బ్రూషేచేత్ సానుభూతిః
ఫలమితిభవతుస్వర్గవత్ సాప్యనిత్యాతస్యానై
యోగికత్వాన్నహిఫలముదితం శాశ్వతందృష్టమ
స్మాత్ ॥ ॥ ౨౦ ॥

అ॥ జరన్మాయావాదిపక్షౌ ద్వావిద్యేతే, తత్రైకోనిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదః, అన్యోధ్యాననియోగవాదః, ఏతన్మతద్వయం ధ్యాననియోగవాదిముఖేనశఙ్కరమతఞ్చ దూషితవన్తమధికరణపూర్వపక్షిణంప్రతి సిద్ధాన్తంవక్ష్యన్ ఇదానీన్నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదంప్రస్తౌతి - కశ్చిత్ప్రాహేతి—

టీ॥ తంప్రతిజానీతే - కార్యఇతి - శ్రుతిశిఖరగిరామ్, కార్యతత్పరత్వాత్ - కార్యతాత్పర్యవత్త్వాత్, ఏతాఃబ్రహ్మణిప్రమాణమితియోజనా, కార్యపరస్యవాక్యస్యసిద్ధవస్తుని ప్రమాణభావఃకథమిత్యభిప్రియన్నాహ - కథమితి - ఉత్తరమాహ - నిర్భువనమితి— నిర్భువనమ్ - నిష్ప్రపఞ్చమ్, అనితరమ్ - నవిద్యతేఇతరత్ యస్య, తథావిధమద్వితీయమ్, జ్ఞానరూపమ్, అనాదేః, స్వీయాజ్ఞానాత్ — స్వకీయాదజ్ఞానాత్, తదుపహితతయాభాసమానమ్ - ప్రపఞ్చోపహితత్వేనప్రతీయమానమ్, తద్బ్రహ్మ, ప్రపఞ్చోత్తీర్ణంకుర్యాత్ — నిష్ప్రపఞ్చంకుర్యాత్, ఇతి, ఇహబ్రహ్మణి, జగతోభఙ్గతోద్వారతః ప్రపఞ్చలయద్వారా, అయంవిధిస్స్యాదితియోజనా,

విధిం దర్శయితుమాకాంక్షాముత్థాపయతి - కోవాసావితి- కతిపయనాశేప్యశక్తస్య విశ్వప్రపఞ్చనాశనవిధిరశక్య ఇత్యభిప్రాయః ద్రష్టృదృశ్యప్రవిలయముఖతః - ద్రష్టృదృశ్యప్రపఞ్చవిలయద్వారా, బ్రహ్మగామీ - బ్రహ్మవిషయకః, సోసౌ విధిః కో వేత్యన్వయః, అవిద్యకస్యప్రపఞ్చస్య బుద్ధినివృత్తిమాత్రరూపవిలయశ్శక్య ఇత్యభిప్రాయేణ విధివాక్యముపాదత్తే - శ్రుత్యన్తస్థమితి - శ్రుత్యన్తస్థమ్- వేదాన్తభాగస్థమ్, నద్రష్టేరితి- నద్రష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరితి, సమతేతి సమతేమనస్త్రారమ్మన్స్వధా ఇతి, అదశ్చాపి వాక్యమ్ - ఏతద్వాక్యఞ్చాపి, దృష్టివ్యతిరిక్తత్వావిశేషాద్జ్ఞేయనిషేధోపి ఫలితః, ఉపాత్తశ్రుతివాక్యస్యార్థమాహ - అస్యార్థ ఇతి- ద్రష్టృదృశ్యాత్మకనిఖిలభిదావర్జితమ్ - ద్రష్టృదృశ్యాత్మకనిఖిలభేదశూన్యమ్, దృష్టిమాత్రమ్, కుర్యాత్ - కుర్వీతేత్యర్థః, మాత్రశబ్దేన ద్రష్టృదృశ్యకల్పకావిద్యానివృత్తిః, అస్యార్థ ఇత్యేష ఇత్యన్వయః, సిద్ధస్య బ్రహ్మణో విధేయత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణేతి పూర్వం వివక్షితమర్థం విస్తరేణాహ - సిద్ధస్య చేతి, సిద్ధస్య అస్య పరబ్రహ్మణశ్చ— పరబ్రహ్మణోపి, కార్యభూతప్రపఞ్చప్రవిలయముఖతః - కార్యో యః ప్రపఞ్చప్రవిలయః - ప్రపఞ్చనాశః, తన్ముఖతః - తద్ద్వారా, కార్యతా భవతీత్యన్వయః, ప్రతిజ్ఞాతార్థన్నిగమయతి - అత ఇతి - అతః సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చవిలయద్వారేణ కార్యత్వాత్, త్రయీశీర్షవాచామ్ — వేదాన్తవాచామ్, కార్యార్థత్వేపి, భగవతో వాచితా- భగవద్బోధకత్వమ్, యుక్తా భవతి - యుక్తం భవతీత్యర్థః ఇతీత్యస్య కశ్చిత్ప్రాహేతి పూర్వేణాన్వయః, అధికరణపూర్వపక్షి మీమాంసకస్తం దూషయతి - అసత్తదితి - తదసదితి యోజనా, కథమిత్యత్రాహ - వాక్యార్థ ఇతి - యస్య పక్షే - యస్య మతే, నిష్ప్ర

పఞ్చీకరణనియోగో వాక్యార్థః, తేన విధివచసి- విధివాక్యే, నియోగానుబన్ధ్యర్థజాతమ్ - నియోగసంబన్ధ్యర్థసముదాయః, వక్తవ్యమ్ - ప్రతిపాదనీయ ఇత్యర్థః.

కిన్తదర్థజాతమిత్యాకాంక్షాయామాహ - కర్తేతి— యో నియోజ్యః కర్తా సః, సేతికర్తవ్యతాకా కరణవిషయా - సాంగాకరణవిషయావిత్యర్థః. నియోజ్యాన్వితో యో ధర్మస్స ఇతి అనుషఙ్గేణాన్వయః, ఇదంసర్వం నియోగానుబన్ధ్యర్థజాతం వక్తవ్యమితిపూర్వేణాన్వయః, ఏతేషాం నియోగానుబన్ధ్యర్థానాం వక్తవ్యత్వ ప్రతిపాదనమాత్రాత్ తత్పక్షే కో దోష ఉద్భావితో భవతీత్యాశఙ్క్య తేషు నియోజ్యవిశేషణధర్మం దూషయితుం విభజతే - ఉభయవిధ ఇతి - అయం నియోజ్యాన్వితో ధర్మః, నిమిత్తం ఫలఞ్చ ఉభయవిధ ఇతి యోజనా, నిమిత్తఫలమిత్యుభయవిధ ఇత్యర్థః. అస్తు కా హానిరిత్యత్ర నిమిత్తం దూషయతి - యాథార్థ్యస్యేతి - పరబ్రహ్మణో యాథార్థ్యస్యానుభూతిస్సా నిమిత్తం భవతీతి యోజనా, కుత ఇత్యత్రాహ - ప్రాగితి - అస్యాః - పరబ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభూతేః, అగ్నిహోత్రాదికే జీవనాదేరివ పురుషే ప్రాగసిద్ధేరితి యోజనా, అయంభావః, నిమిత్తం హి కరణస్య ప్రాగ్భావి. యథా, యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాదిత్యాదౌ జీవనాదినిమిత్తకాగ్నిహోత్రాదౌ జీవనాదిక మగ్నిహోత్రాదేః ప్రాగ్వర్తతే, తథా బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభూతే ర్నిష్ప్రపఞ్చీకరణ రూపకర్మనిమిత్తత్వే తతః ప్రాగ్భావిత్వమావశ్యకమ్, నచ తదస్తి, నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిషయనియోగోత్తరత్వాత్తస్యా ఇతి,

దూషణాన్తరమాహ— కిఞ్చేతి - అస్మిన్పుంసి - నిష్ప్రపఞ్చీకరణరూపం కర్మ, మోక్షోత్తరమ్ - అపవర్గోత్తరమపి, అను

ష్ఠేయంప్రసజతి—కర్తవ్యంప్రసక్తమిత్యర్థః. అత్రదృష్టాన్తోయావజ్జీవమితి - యథావా, విధిబలాత్ యావజ్జీవాగ్నిహోత్రవిధివాక్యబలాత్, యావజ్జీవమగ్నిహోత్రాదికార్యమనుష్ఠేయమ్భవతి, తథేత్యధ్యాహారేణాన్వయః, జీవనాదినిమిత్తకంహ్యగ్నిహోత్రాదికం జీవనాదౌస్థితేసతిఅవశ్యకర్తవ్యంభవతి, తథాబ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభూతినిమిత్తకస్య నిష్ప్రపఞ్చీకరణస్య కర్మణోబ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభూతిరూపమోక్షదశాయామనుష్ఠానప్రసఙ్గఇతిభావః, ఏతావతా నియోజ్యవిశేషణయోర్నిమిత్తఫలయోర్మధ్యేనిమిత్తం దూషితమ్, అథ ఫలందూషయతి - బ్రూషేచేదితి - సాఅనుభూతిః- సాబ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభూతిః, ఫలమితిబ్రూషేచేత్ - వక్షిచేత్, సాపి- బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభూతిరపి, స్వర్గవత్, అనిత్యాభవత్వితియోజనా, అనిత్యాస్యాదిత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ- తస్యాఇతి- తస్యాః- బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభూతేః, నైయోగికత్వాత్ - నియోగజన్యత్వాత్, నియోగజన్యత్వమాత్రేణ నశ్వరత్వరూపానిత్యత్వప్రసక్తిఃకథమిత్యత్రాహసహీతి- అస్మాత్—నియోగాత్ - ఉదితమ్-జన్యమ్, ఫలంశాశ్వతమ్ - అనశ్వరమ్, నదృష్టంహీతియోజనా, నియోగజన్యఫలస్యనశ్వరస్యైవదృష్టత్వేన బ్రహ్మానుభూతేర్నియోగజన్యత్వే నశ్వరత్వమేవస్యాదితిభావః,

శ్రీ॥ కశ్చాత్రనియోగవిషయః, బ్రహ్మైవేతిచేత్, న, తస్యనిత్యత్వేన అభవ్యరూపత్వాదభావార్థత్వాచ్చ, నిష్ప్రపఞ్చంబ్రహ్మ సాధ్యమితిచేత్ సాధ్యత్వేపి ఫలత్వమేవ, అభావార్థత్వాన్నవిధివిషయత్వమ్, సాధ్యత్వఞ్చకస్య, కింబ్రహ్మణః, ఉతప్రపఞ్చనివృత్తేః, నతావద్బ్రహ్మణః, సిద్ధత్వాత్, అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ, అథ ప్రపఞ్చనివృత్తేః

నతహి బ్రహ్మణస్సాధ్యత్వమ్, ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతిచేత్, న తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయత్వాయోగాత్, ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవహి మోక్షః, సచ ఫలమ్, అన్యచ నియోగవిషయత్వే నియోగాత్ ప్రపఞ్చనివృత్తిః, ప్రపఞ్చనివృత్త్యా నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్.

శ్లో॥ కో వార్థోఽయో నియోగవిషయక్షహా సన బ్రహ్మ
నిత్యన్న భవ్యం భావార్థశ్చాన్యదేతద్భవనవిరహి
తత్వేన చేత్ సాధ్యమేతత్ । సాధ్యత్వే వ్యస్య యు
క్తా భవతి తు ఫలత్వైవాక్రియాత్వాన్న తు స్యాద్బ్రహ్మ
ణ్యాస్మిన్ విధేయత్వమితి నవిషయో బ్రహ్మనైయోగికో
యమ్ ॥ ॥ ॥

సాధ్యత్వం బ్రహ్మణో వా భవతి తవమతం తత్ప్రపఞ్చక్షు
తే వా నాద్యస్సిద్ధం కథం వా భవతి పునరిదం సాధ్యతాం
ప్రాప్తుమర్హమ్ । స్యాచ్చానిత్యం తదా తద్యదిభ
వతి పరః పక్షే ఇష్టస్తదానీం సాధ్యన్న బ్రహ్మభంగో నచ
విధివిషయోఽస్య ప్రపఞ్చస్య సోఽయమ్ ॥ ॥ ॥

ప్రత్యనుష్ఠానసాధ్యం ఫలమితి నఫలే గోచరత్వం విధే
స్స్యాత్ ప్రోక్తస్త్వఙ్గ ఏవ హ్యయమిహ ఫలమిత్యే
వ తద్గోచరో న । స్యాచ్చేదిష్టా ప్రపఞ్చక్షతిరిహ విష
యో యుష్మన్నైయోగికస్తైస్స్యాచ్చాన్యోన్యవ్యపేక్షా భు
వనహతిరియం తద్భవేతస్స చేతి ॥ ॥ ॥

అ॥ నియోగవిషయానుపపత్తిం వక్తుమాహ - కో వేతి—

టీ॥ ఇహ నియోగే మోక్షార్థే విషయస్స కో వేతి యోజనా, బ్రహ్మణో నియోగవిషయత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి - న బ్రహ్మేతి—

హేతుమాహ - నిత్యఞ్చ భవ్యమితి - నిత్యం బ్రహ్మానసాధ్యమిత్యర్థః, కృతిసాధ్యత్వాభావాద్బ్రహ్మణో విధివిషయత్వఞ్చ సంభవతీతి భావః, హేత్వన్తరమాహ - భావార్థాచ్చాన్యదేతదితి - ఏతత్, బ్రహ్మ, భావార్థాచ్చ - క్రియాతశ్చ, అన్యత్ - భిన్నమిత్యర్థః. క్రియాయా ఏవ విధివిషయత్వాత్ బ్రహ్మణస్తదన్యత్వాత్ తద్విషయత్వం తస్య న సంభవతీత్యర్థః. నిష్ప్రపఞ్చత్వాకారేణ సాధ్యత్వం శఙ్కతే - భువనవిరహితత్వేనేతి - ఏతత్ - బ్రహ్మ, భువనవిరహితత్వేన - నిష్ప్రపఞ్చత్వాకారేణ, సాధ్యఞ్చేదిత్యర్థః. పరిహరతి - సాధ్యత్వేపీతి - అస్య - బ్రహ్మణః, సాధ్యత్వేపి - ఉక్తరూపేణ సాధ్యత్వాఙ్గీకారేపి, ఫలత్వేనయుక్తా భవతి - ఫలత్వమేవోపపన్నం భవతి, ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యం స్ఫుటయతి - అక్రియాత్వాదితి - అస్మిన్ బ్రహ్మణి, విధేయత్వన్న స్యాదితి యోజనా, కుత ఇత్యత్ర హేతురక్రియాత్వాదితి - క్రియాభిన్నత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మణో నియోగవిషయత్వాభావం ప్రాగుక్తముపసంహరతి - నవిషయ ఇతి - బ్రహ్మ నైయోగికో యం విషయో నేతి యోజనా,

విశిష్టస్య విషయత్వానుపపత్తిరుక్తా, అథ విశేష్యాంశస్య విశేషణాంశస్య చ విషయత్వానుపపత్తిం వక్తుం వికల్పయతి - సాధ్యత్వమితి - తవమతం తత్సాధ్యత్వమ్, బ్రహ్మణో వా ప్రపఞ్చక్షతేర్వేతి వికల్పః, ఆద్యం పక్షం సిద్ధస్య సాధ్యత్వాయోగేన దూషయతి - నాద్య ఇతి - ఆద్యః పక్షో నయుక్త ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - సిద్ధమితి - సిద్ధమిదమ్ - సిద్ధం బ్రహ్మ, సాధ్యతాం ప్రాప్తుం కథం వాఽర్హం భవతీతి యోజనా; అస్మిన్నేవ పక్షే బ్రహ్మణోఽనిత్యత్వప్రసఙ్గం దూషణాన్తరమాహ - స్యాచ్చేతి - తదా - బ్రహ్మణః సాధ్యత్వే, తత్ - బ్రహ్మ, అనిత్యం స్యాదితి యోజనా, ద్వితీయం శఙ్కతే యది భవతీతి - పరః పక్షః, ద్వితీ

యఃపక్షః, యదీష్టోభవతీతియోజనా, యద్యభిమతోభవతీత్యర్థః.
తదానీమ్ - తత్పక్షే, బ్రిష్ఠానసాధ్యమితియోజనా, బ్రిష్ఠాణస్సాధ్య
త్వాభావేన విధివిషయత్వన్నస్యాదితిభావః, ప్రపఞ్చనివృత్తేర్విధివి
షయత్వమాశఙ్క్యదూషయతి - భఙ్గ ఇతి - సోऽయంప్రపఞ్చస్యభఙ్గో
యదివిధివిషయ ఇతియోజనా,

తస్యఫలత్వేనవిధేయత్వన్నసంభవతీతిదూషయతి - స ఇతి—
సః - ప్రపఞ్చభఙ్గః, అత్ర - అస్మిన్పురుషే, అనుష్ఠానసాధ్యంఫలమితి
ఇతిహేతోః, కథఞ్చిత్ - కథమపి, విధేర్గోచరోనస్యాదితియోజనా
ప్రపఞ్చభఙ్గస్యఫలత్వముపపాదయతి - మోక్ష ఇతి - హి - యతః,
తద్భఙ్గ ఏవ - ప్రపఞ్చభఙ్గ ఏవ, మోక్షః, అయమ్ ప్రపఞ్చభఙ్గః, ఇహ
అస్మిన్పురుషేఫలమితి - ఫలరూప ఇతి - ఏషః - ప్రపఞ్చభఙ్గః,
తద్గోచరోన - నియోగవిషయోనభవతీత్యర్థః. నిష్ప్రపఞ్చీకరణ
పక్షేముఖాన్తరేణదూషణమ్, స్యాచ్చేదితి - ఇహ - అస్మిన్పురుషే
నైయోగికోవిషయః, తేప్రపఞ్చక్షతిరిష్టాస్యాచ్చేదిత్యన్వయః, ప్రపఞ్చ
క్షతేర్నియోగవిషయత్వాఙ్గీకార ఇత్యర్థః, అత్ర అన్యోన్యాశ్ర
యందూషణమాహ - స్యాచ్చేతి - అన్యోన్యవ్యపేక్షాచస్యాదితి
యోజనా, అన్యోన్యాశ్రయణఞ్చస్యాదిత్యర్థః. చశబ్దేన పూర్వో
క్తదూషణానాంసముచ్చయః, అన్యోన్యాశ్రయముపపాదయతి—
భువనహానిరితి - ఇయంభువనహానిః - ప్రపఞ్చనివృత్తిః, తద్భవా-
నియోగజన్యా, నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిషయకనియోగస్య ప్రపఞ్చనివృ
త్తిరూపమోక్షసాధనత్వాఙ్గీకారాత్ ప్రపఞ్చనివృత్తిర్నియోగజన్యే
తిభావః, ఇతః - ప్రపఞ్చక్షతితః, సచేతి - నియోగశ్చేత్యర్థః. ప్ర
పఞ్చనివృత్తేఃకరణత్వేన నియోగసాధనత్వేన నియోగస్యతజ్జన్యత్వ
మితిభావః,

శ్రీ ॥ అపిచకిన్నివర్తనీయప్రపఞ్చోమిథ్యారూపస్సత్యోవా, మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాదేవనియోగేన నకిఞ్చిత్ప్రయోజనమ్, నియోగస్తునివర్తకజ్ఞానముత్పాద్య తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తకఇతిచేత్ తత్స్వవాక్యాదేవజాతమితినియోగేన నప్రయోజనమ్, వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యమిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్యబాధితత్వాత్ సపరికరస్యనియోగస్యఅసిద్ధిశ్చ, ప్రపఞ్చస్యనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగఃకింబ్రహ్మస్వరూపమేవ, ఉత తద్వ్యతిరిక్తః, యదిబ్రహ్మస్వరూపమేవ, నివర్తకస్యనిత్యతయానివర్త్యప్రపఞ్చసద్భావఏవ నసంభవతి, నిత్యత్వేననియోగస్య విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వఞ్చ నఘటతే, అథబ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తః, తస్యకృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూప విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్రయోక్తాచ వినష్టఇత్యాశ్రయాభావాదసిద్ధిః, ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప విషయానుష్ఠానేనైవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్య నివృత్తత్వాన్న నియోగనిష్పాద్యమోక్షాఖ్యంఫలమ్,

శ్లో ॥ కిఞ్చాయంసత్యభూతఃకిముత తదితరోవానివ
ర్త్యఃప్రపఞ్చోమిథ్యాత్వే జ్ఞాననాశ్యేసతిజగతిని
యోగేనకింవాఫలంతే । జ్ఞానేతస్మిన్ప్రపఞ్చక్షతి
కృతితునియోగోపయోగోనవాచ్యోవాక్యాదేవోది
తేఽస్మిన్నహిభవతినియోగస్య కిఞ్చిత్కరత్వమ్ ॥
వాక్యార్థజ్ఞానబాధ్యేఖిలజగతి పరబ్రహ్మభిన్నే కథం
వాశిష్యేతాయన్నియోగఃపరికర సహితోయోజగ
ద్భంగహేతుః । ఉక్తస్సోయన్నియోగోభువనహతి
కరోబ్రహ్మవాతేతరోవా నాద్యోనిత్యేప్రపఞ్చక్షతి
కృతిసతితద్బాధ్యలోకః కథంస్యాత్ ॥ ॥

నిత్యత్వేనాస్యసాధ్యత్వమపిచ విషయాన్నహ్యతోఽను
ష్ఠితాత్ స్యాన్నాన్యః కృత్స్న పరిపఞ్చోపహాతివిష
యకాత్ సహ్యానుష్ఠానతస్స్యాత్ । కతాఽచాతోఽపి
నష్టోఽభవదితివిగతాధారకో యన్నసిద్ధ్యేన్నాతోఽమో
క్షోఽనియోగాఽదిత ఫలమితినాభీష్టసిద్ధిర్భవేద్వః ॥ ॥

అ॥ నిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగపక్షే ముఖాన్తరేణదూషణ మాహ—కిఞ్చేతి—

టీ॥ దూషయితుంవికల్పయతి - అయంసత్యభూతఇతి— అయన్నివర్త్యఃప్రపఞ్చః సత్యభూతఃకిమ్, ఉతతదితరో వేతివికల్పః, మిథ్యాత్వపక్షన్దూషయతి - మిథ్యాత్వఇతి - మిథ్యాత్వే - మిథ్యాత్వపక్షే, జగతిజ్ఞాననాశ్యేసతి తేనియోగేన కింఫలమిత్యన్వయః, ప్రపఞ్చనివృత్తావేవ నియోగస్యోపయోగో వాచ్యః, ప్రపఞ్చస్యమిథ్యాత్వే ప్రపఞ్చఘ్నతే జ్ఞానే నైవసంభవాన్ననియోగోపయోగ ఇతిభావః నియోగస్య ప్రపఞ్చనివర్తకజ్ఞానోత్పత్తావుపయోగమాశఙ్క్యపరిహరతి — జ్ఞానఇతి - ప్రపఞ్చఘ్నతీతికృతి - ప్రపఞ్చనివృత్తిహేతుభూతే, తస్మిన్ జ్ఞానే, నియోగోపయోగోనవాచ్యఇత్యన్వయః, కుతఇత్యత్రాహ - వాక్యాదేవేతి - వాక్యాదేవ - వాక్యమాత్రాత్, ఉదితే - ఉత్పన్నే, అస్మిన్ - జ్ఞానే, నియోగస్యకిఞ్చిత్కరత్వన్నభవతీత్యన్వయః, ప్రపఞ్చనివర్తకజ్ఞానోత్పాదకత్వంహి నియోగస్య తత్సామగ్య్రనుప్రవేశాద్వాచ్యమ్, తత్త్వమసీత్యాదివాక్యమాత్రోదితప్రపఞ్చనివర్తకజ్ఞానసామగ్య్రాన్నాస్యానుప్రవేశఇతి నతదుత్పాదకత్వమితిభావః, దూషణాన్తరమాహ.

వాక్యార్థజ్ఞానేతి - పరబ్రహ్మాభిన్నేఽఖిలజగతి వాక్యార్థజ్ఞానబాధ్యేసతి యోజగద్భఙ్గహేతుః, పరికరసహితస్సోయన్నియోగః కథంవాశిష్యేతేత్యన్వయః, బ్రహ్మాభిన్నస్యకృత్స్నస్యప్రపఞ్చస్య వాక్యార్థజ్ఞానబాధ్యత్వాఙ్గీకారేణనియోజ్యాదిపరికరసహితస్యాస్య నియోగస్యాపి తతఏవనివృత్తేర్నతస్య పరిశేషస్స్యాదితిభావః, పూర్వంవికల్పితశిరోద్వయే ద్వితీయంశిరోదూషయితుమాహ - ఉక్త ఇతి - భువనహాతికరః - ప్రపఞ్చనివృత్తిహేతుభూతః, సోయముక్తో నియోగః - బ్రహ్మవా - బ్రహ్మస్వరూపంవా, ఉత అతఇతరోవేతి - వికల్పః, బ్రహ్మణోన్యోవేత్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపత్వపక్షందూషయతి - నాద్యఇతి - కుతఇత్యత్రాహ - నిత్యఇతి - ప్రపఞ్చక్షితికృతి - ప్రపఞ్చనివర్తకే, నిత్యేసతి - నిత్యేవర్తమానే, తద్బాధ్యలోకః - తన్నివర్త్యలోకః, కథంస్యాత్ - కథంభవేదిత్యర్థః. నియోగస్య ప్రపఞ్చనివర్తకస్యబ్రహ్మస్వరూపత్వే తస్యనిత్యత్వేననివర్తకేనిత్యే బ్రహ్మణివిద్యమానే నివర్త్యప్రపఞ్చస్థితిర్నస్యాదితిభావః,

అస్మిన్నేవపక్షేదూషణాన్తరమాహ - నిత్యత్వేనేతి - అస్య నియోగస్య, నిత్యత్వేన - అనుత్పాద్యత్వేన, అతోవిషయాదనుష్ఠితాత్ సాధ్యత్వమపినస్యాదిత్యన్వయః, నియోగస్యవిషయానుష్ఠానసాధ్యత్వంవక్తవ్యమ్, తచ్చ తస్యనిత్యత్వేన నసంభవతీతిభావః, నియోగస్యబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వపక్షందూషయతి - నాన్యఇతి - కుతఇత్యత్రాహ - కృత్స్నప్రపఞ్చేతి - సహి సనియోగోహి, కృత్స్నప్రపఞ్చోపహతివిషయకాత్ - కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తివిషయకాత్ అనుష్ఠానతస్స్యాత్ - అనుష్ఠానాద్భవేత్, అతః - కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తివిషయకానుష్ఠానాత్, కర్తా చ, నియోగాశ్రయఃపురుషశ్చ

వినష్టోఽభవత్. నివృత్తోఽభవత్, ఇతి - ఇత్యతో హేతోః, విగతా ధారకః — నిరాశ్రయః, అయన్నియోగోనసిద్ధ్యేత్ - నసేత్స్యతీత్యర్థః, ఉక్తరీత్యా నియోగాసిద్ధ్యా మోక్షస్య నియోగసాధ్యత్వం పరాభిమతన్నసిద్ధ్యతీత్యాహ - నాతఇతి - అతః - మోక్షో నియోగోదితఫలన్నేతి వ్యోఽభీష్టసిద్ధిర్నభవేదిత్యన్వయః,

శ్రీ॥ కిఞ్చ ప్రపఞ్చనివృత్తేర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాభావాదనుపకృతస్యచ కరణత్వాయోగాన్నకరణత్వమ్, కథమితికర్తవ్యతాభావఇతిచేత్. ఇత్థమ్, అస్యఇతికర్తవ్యతా భావరూపా అభావరూపావా, భావరూపాచకరణశరీరనిష్పత్తి తదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా ఉభయవిధాచనసంభవతి, సహిముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్యప్రపఞ్చస్యనివర్తకఃకోఽపిదృశ్యతఇతి దృష్టాథార్నసంభవతి, నాపినిష్పన్నస్య కరణస్యకార్యోత్పత్తావనుగ్రాహస్సంభవతి, అనుగ్రాహకాంశసద్భావేన కృత్స్నప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణస్వరూపాసిద్ధేః, బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వజ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణశరీరన్నిష్పాదయతీతిచేత్, తేనైవప్రపఞ్చనివృత్తిరూపోమోక్షస్సిద్ధఇతి నకరణాదినిష్పాద్యమవశిష్యతఇతి పూర్వమేవోక్తమ్, అభావరూపత్వేచ అభావాదేవ నకరణశరీరన్నిష్పాదయతి, నాప్యనుగ్రాహకః, అతో నిష్ప్రపఞ్చవిషయోవిధిర్నసంభవతి,

శ్లో॥ కిఞ్చ ప్రాహ్వైః ప్రపఞ్చక్షతిరిహ కరణత్వేనయో
ష్టానియోగే సాంగావాకిన్నిరఙ్గానభవతి కరణంసేయ
మన్త్యేతుపక్షే । కిఞ్చిత్కారానుపేతేనఖలు కరణ
తాదృశ్యనైకాప్యపికేనాప్యద్యఙ్గంభావరూపం కిముత
తదితరన్నిష్ప్రపఞ్చీకృతౌ తే ॥

పారిచ్యం ద్వేధోపయుక్తం కరణవపుషిచానుగ్రహ
స్యేతిభేదాద్దృష్టార్థః కోపి నిష్పాదకఇహకరణస్యా
స్యనోదృశ్యతేహి । కుమ్భాదీనాంయథావాజగతి
హతికరోముద్గరాద్యాభిఘాతః కార్యోత్పత్తౌనచాను
గ్రహఇహకరణేయేనకేనాపియుక్తః ॥ ॥ ॥

సత్త్వేనుగ్రాహకస్యక్షితిరిహ జగతస్స్యాత్ కథంవా
ఖిలస్యాప్యద్వైతబుద్ధిః కరణవపురిదంలోకహః
న్యాఖ్యమేషా । అథత్త్వేచేత్ సమోక్షో జగతఉపహ
తిశ్చేతపేతి నాస్మన్నిష్పాద్యంకిఞ్చిదస్తీహతుతవ
కరణాదేతదుక్తంపురైవ ॥ ॥ ॥

భావాదన్యచ్చనాఙ్గంభవతి పునరిహైతన్నివృత్తావభా
వాదేవాతోనిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధిమతం సర్వథా
సంగతన్తత్ । ॥౭౯॥

అ॥ కరణమితికర్తవ్యతాఞ్చదూషయతి - కిఞ్చేతి—

టీ॥ ఇహ - నియోగే - కరణత్వేనేష్టా - కరణత్వేనాభిమతా, యాప్రపఞ్చక్షతిః - ప్రపఞ్చనివృత్తిః, ఏషా - సాఙ్గావా కిన్నిరఙ్గావేతివికల్పః; అఙ్గసహితావా అఙ్గశూన్యావేత్యర్థః, ఉపస్థితత్వాదన్త్యపక్షందూషయతి — సేయమితి - అన్త్యపక్షేతు - నిరఙ్గేతిపక్షేతు, సేయంకరణన్నభవతీత్యన్వయః, ప్రపఞ్చనివృత్తిః కరణన్నభవతీత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ — కిఞ్చిత్కారేతి - కేనాపికిఞ్చిత్కారానుపేతే - కేనాప్యఙ్గేనకిఞ్చిత్కారరహితేవస్తుని, క్వాపికరణతానదృశ్యతఇత్యన్వయః, కరణతయాసంప్రతిపన్నే సర్వత్రాదర్శ

పౌర్ణమాసాదావపి ప్రయాజాద్యఙ్గైః కిఞ్చిత్కారదర్శనాదితి భావః, ఆద్యం పక్షం దూషయతి - ఆద్య ఇతి - ఆద్యే - ప్రపఞ్చనివృత్తిస్సాఙ్గేతి పక్షే, నిష్ప్రపఞ్చీకృతౌ - నిష్ప్రపఞ్చీకరణే, తే - త్వదభిమతమ్ అఙ్గం కిం భావరూపమ్, ఉత తదితరదితి వికల్పః, ఉత అభావరూపమిత్యర్థః.

భావరూపమప్యఙ్గం ద్వేధా విభజతే - ప్రాచ్యమితి - ప్రాచ్యమ్, భావరూపమఙ్గమ్, ద్వేధా - ద్వివిధమిత్యర్థః. విధాభేదం దర్శయతి - ఉపయుక్తమితి - కరణవపుషి ఉపయుక్తమ్ - కరణశరీరనిష్పాదకమ్, అనుగ్రాహకస్యోపయుక్తమ్, కరణవపుషీత్యస్యాత్రాప్యనుషఙ్గః కరణవపుషి అనుగ్రాహకమ్, ఇతి ద్వేధేత్యన్వయః, కరణశరీరనిష్పాదకమపి భావరూపమఙ్గం దృష్టార్థమదృష్టార్థమితి ద్వేధా విభజ్య దృష్టార్థం తావద్దూషయతి — దృష్టార్థ ఇతి - జగతి యథా వా ఘటాదీనాం ప్రతిశరః - నాశహేతుభూతః, ముద్గరాద్యభిఘాతః — ముద్గరాదినా అభిఘాతః, తథా అస్య కరణస్య నిష్పాదకః, దృష్టార్థః కోఽపి నో దృశ్యతే హీతి శేష ఇత్యస్యాధ్యాహారేణాన్వయః, అతః అదృష్టార్థత్వపక్షః తత్ర ప్రమాణాభావాదేవ దూషిత ఇతి బోధ్యమ్

అఙ్గస్య భావరూపస్య నిష్పన్న కరణశరీరానుగ్రాహకత్వపక్షం దూషయతి - సత్త్వ ఇతి - అనుగ్రాహకస్య సత్త్వే అనుగ్రాహకస్యాఙ్గస్య సద్భావే, ఇహ అఖిలస్య జగతః క్షతిః కథం స్యాదితి సమ్బన్ధః, అఖిలప్రపఞ్చనివృత్తిరూపం కరణం యేనాఙ్గేన అనుగృహ్యతే, తత్సత్త్వే అఖిల ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణమేవ న సిద్ధ్యేదితి భావః, ఇతికర్తవ్యతాసద్భావముఖేన కరణసిద్ధిం శఙ్కతే - అద్వైతబ్రహ్మబుద్ధిరితి - లోకహాన్యాఖ్యమ్ - ప్రపఞ్చనివృత్త్యాఖ్యమ్, ఇదం కరణవపుః - ఇదం క

రణాశరీరమ్, ఏషాఽద్వైతబ్రహ్మబుద్ధిః - ఇయమద్వితీయంబ్రహ్మేతిబుద్ధిః. అథత్వితిచేత్ - నిష్పాదయతీతిచేదిత్యర్థః. దూషయతి—సమోక్షశ్చేతి - జగతఉపహతిస్సమోక్షశ్చ - ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపస్సమోక్షశ్చ, అతఏవేతి - అద్వితీయబ్రహ్మజ్ఞానాదేవేతి, అస్మాత్కరణాత్ - ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణాత్, ఇహనిష్పాద్యన్నకిఞ్చిదస్తీత్యన్వయః, ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపకరణే నిష్పాద్యోనియోగః, తన్నిష్పాద్యోమోక్షశ్చ నాస్తీతిభావః, ఇదంప్రాగేవోక్తమిత్యాహ—ఏతదుక్తంపురైవేతి.

అఙ్గస్యఅభావరూపత్వపక్షందూషయతి - భావాదన్యచ్చేతి—ఇహఏతన్నివృత్తౌ - అత్రప్రపఞ్చనివృత్తౌ, భావాదన్యచ్చఅఙ్గన్నభవతి - అభావరూపాఙ్గన్నభవతీత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ అభావాదేవేతి - అభావాదేవ - తథావిధస్యఅసత్త్వాదేవ - నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధిమతదూషణముపసంహరతి - అతఇతి - అతః - ఉక్తాత్సర్వస్మాద్ధేతోః, తన్నిష్ప్రపఞ్చీకరణవిధిమతం సర్వథా అసంగతమిత్యన్వయః,

శ్రీ॥ అన్యోప్యాహ, యద్యపివేదాన్తవాక్యానాన్న పరినిష్పన్నబ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యమ్, తథాపిబ్రహ్మస్వరూపం సిద్ధ్యత్యేవ, కుతః, ధ్యానవిధిసామర్థ్యాత్, ఏవమేవహిసమామనన్తి ఆత్మావారేద్రష్టవ్యః, నిదిధ్యాసితవ్యః, యఆత్మాఅపహతపాప్మా, సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః. ఆత్మేత్యేవోపాసీత, ఆత్మానమేవలోకముపాసీతేతి, అతో ధ్యానవిషయోహినియోగస్స్వవిషయభూతంధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయమాక్షిపతి, సచధ్యేయస్స్వవాక్యనిర్దిష్టఆత్మా, సకింరూపఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేషసమర్పణద్వారేణ సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ, సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యే

వమాదీనాం వాక్యానాం ధ్యానవిధిశేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివి షయీభూతధ్యానశరీరాను ప్రవిష్టబ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్యమస్త్యే వ, అతఏకమేవాద్వితీయమ్. తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో, నేహ నానాస్తి కిఞ్చన ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మస్వరూపమేకమేవ సత్యమ్, తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యేత్యవగమ్యతే, ప్రత్యక్షాదిభిః భేదావలమ్బి నా చ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే, భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధ సత్వానాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేః అభేదఏవ పరమా ర్థః ఇతి నిశ్చీయతే, తతో బ్రహ్మధ్యాననియోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలే న నిరస్తసమస్తావిద్యాకృత వివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరసబ్రహ్మరూప మోక్షః ప్రాప్యతే, న చ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావసిద్ధిః అనుపలబ్ధేః, వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ, తథా చ సతి శ్రవణాదివిధా నమనర్థకం స్యాత్,

శ్లో॥ అన్యోప్యత్రప్రపీతిశ్రుతిశిఖరగిరోనాత్రసిద్ధ
ప్రమాణం యద్వ్యస్తా నిదిధ్యాసన విధిబలతో బ్ర
హ్మసిద్ధ్యైత్తథాపి। ఆత్మా వారేయ ఆత్మాస ఇతి ఖలు
నిదిధ్యాసనస్యవక్తిహ్యశ్మైత్యేవ్యేతి చాత్మానమితి
చ బహువిధా భారతీనైగమాస్తి॥ ॥ ॥
ధ్యానస్పర్శీనియోగః పరమత ఉదితో ధ్యానవిధ్యుక్తిగ
మ్యో ధ్యానం ధ్యేయైకరూప్యం స్వవిషయ మచిరాదా
ప్నోత్యేవనూనమ్। ధ్యేయస్సోపిస్వవాక్యే కథిత
ఇహ భవదేష ఆత్మైవనాన్యో జిజ్ఞాసాయాం సకిదృగ్బ
వతి పునరితి ప్రోచ్యతే తత్స్వరూపమ్॥ ॥ ॥
సత్యజ్ఞానాదివాక్యైః శ్రుతి శిరసి సదేవేతి వాక్యైస్తథా
న్యైః ప్రామాణ్యం ప్రోక్తవాచాం భవతి పునరతో

ధ్యానవాక్యశేషభావాత్ । తాత్పర్యం బ్రహ్మణీహాపి
చ భవతి తతో ధ్యానరూపానువిష్టే సిద్ధం బ్రహ్మాపి సిద్ధ్యే
త్తత ఇద ముదితైర్నైగమాన్తైర్వచోభిః ॥ ॥

సత్యం బ్రహ్మైవ తస్మాదనృతమితరదిత్యాహ రామా
య వాచ స్తత్త్వసత్యం స హ నానేత్యపి చ బహువిధా స్త
త్త్వమస్యాది వాక్యైః । ప్రత్యక్షేణైకమేవ శాస్త్రేణ చ
భవతి భిదాలబ్ధ్వా నా భేదబుద్ధిర్భేదాభేదావిరుద్ధావితి
భవతి భిదా నాద్యవిద్యోపపాద్యా ॥ ॥ ॥

సత్యో జ్ఞానే భేదప్రమావగత ఇహ పరబ్రహ్మణో ధ్యా
నజన్యాత్ తద్విశిష్టప్రథాన్నియోగాత్ప్రతిహత సకలా
విద్యాభేదాద్వితీయమ్ । బ్రహ్మజ్ఞానాత్మకం యద్భవ
తి పునరతత్త్వభావస్య మోక్షో వాక్యాద్వాక్యార్థధీ
తో న సతు భవతి పునర్బ్రహ్మభావోపపత్తేః ॥ ॥

భేదజ్ఞానానువృత్తేః శ్రవణముఖవిధేశ్చ ఫలత్వప్రసఙ్గా
ద్ధ్యానాధీనాన్నియోగా దనుకథితదశా ముక్తిరస్త్రోచి
తేతి । ॥ ౮౫ ॥

అ॥ అథ ధ్యానవియోగవాదం ప్రతిక్షిపతి - అన్యోన్యేతి—

టీ॥ బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రామా
ణ్యాభావమఙ్గీకృత్యాహ— శ్రుతిశిఖరగిర ఇతి - యద్యపి, ఏతాః శ్రు
తిశిఖరగిరః - వేదాన్తవాచః, అతిసిద్ధే నప్రమాణమ్ - సిద్ధే బ్రహ్మణి
స్వాతన్త్ర్యేణ న ప్రమాణమ్, తథాపి నిదిధ్యాసనవిధిబలతో బ్రహ్మ
సిద్ధ్యేదిత్యన్వయః, ధ్యానవిధి సమర్థాక్షేపాత్ సిద్ధిరిత్యర్థః. ధ్యాన

విధిః కః, తస్య సామర్థ్యం కథమిత్యత్రాహ - ఆత్మా వార ఇతి - ఆత్మా వారె - ఆత్మా వారే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, య ఆత్మా - య ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పః స ఇతి - సోన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః, ఇతీత్యస్య సర్వత్ర సంబన్ధః, ఆత్మేత్యేవేతి చ - ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాదితి చ, ఆత్మానమితి చ — ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి చ, నైగమాన్తీ భారతీ బహువిధా తస్య నిదిధ్యాసనం వక్తి ఖల్విత్యన్వయః, బ్రహ్మణో నిదిధ్యాసనం వక్తీత్యర్థః. ఏషు వాక్యేషు నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యుపాసనముక్తమ్, ద్రష్టవ్య ఇతి తస్య దర్శనరూపత్వమ్, విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి సామాన్యశబ్దః, ఆత్మేత్యేకోపాసనముక్తమ్, ఆత్మానమితి - స్వస్య జగత్త్వాదాత్మోపాసనమ్,

సామర్థ్యం దర్శయతి - ధ్యానస్పర్శీతి - ధ్యానస్పర్శీ — ధ్యానవిషయకః, అత ఉదితః - ధ్యానతో జన్యః, ధ్యానవిధ్యుక్తిగమ్యః ధ్యానవిధివచో వేద్యః, ఏష నియోగః, ధ్యేయైకరూప్యమ్ - ధ్యేయైకనిరూపణీయమ్, స్వవిషయమ్, అచిరాత్ - అవిలమ్బేన, ఆక్షిపతీత్యన్వయః, ధ్యేయమాక్షిప్తమస్తు, తద్బ్రహ్మేతి కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ ధ్యేయస్సోఽపీతి - స ధ్యేయోఽపి, ఇహ స్వవాక్యకథిత ఏష ఆత్మైవ భవేత్, నాన్య ఇత్యన్వయః, ఆకాఙ్క్షాయాం సన్నిహితమేవ యోగ్యత్వాచ్చేత్ తత్పరిత్యక్తున్న యుక్తమ్, గామానయేత్యాదిషు హి తథా దృష్టమితి భావః, స్వరూపమాత్రప్రతిపాదకానాం కారణబోధకవాక్యానామపి విధ్యపేక్షితసమర్పకత్వేనైవ ప్రామాణ్యమిత్యాహ - జిజ్ఞాసాయామితి - స కీదృగ్భవతీతి జిజ్ఞాసాయామ్ - శ్రుతిశిరసి - వేదాన్తే, సత్యజ్ఞానాదివాక్యైః తథా అన్యైః సదేవేత్యాదివాక్యైః - సదేవసోమ్యే

దమగ్రఆసీదిత్యాదివాక్యైః, తత్స్వరూపంప్రాచ్యత ఇత్యన్వయః, శోధి
తస్వరూపస్య ధ్యేయత్వాత్ సత్యాదివాక్యంప్రథమముపాత్తమ్, తద
నుగుణార్థతయా సదేవేతికారణవాక్యం పశ్చాదుపాత్తమ్ నిరుక్త
బ్రహ్మస్వరూపపరవాక్యానాం ప్రామాణ్యంకథమిత్యత్రాహ—
ప్రామాణ్యమితి - ప్రోక్తవాచామ్ - సత్యజ్ఞానాదివాక్యానాంసదేవ
త్యాదికానాఞ్చవాక్యానామ్. అతోధ్యానవాక్యశేషభావాత్ - ప్రా
మాణ్యమిత్యన్వయః, అతో ధ్యానవిధిశేషత్వాత్ ప్రామాణ్యమిత్య
ర్థః, తావతాబ్రహ్మణిప్రామాణ్యం కథమిత్యత్రాహ - తాత్పర్య
మితి - తతః, ధ్యానరూపానువిష్టేబ్రహ్మణ్యపిచ తాత్పర్యంభవతీత్య
న్వయః, (అర్థేనైవవిశేషోహి నిరాకారతయాధియాం) ఇతిభావః
బ్రహ్మణస్సిద్ధింప్రతిజ్ఞాతాన్నిగమయతి - సిద్ధమితి - తతః - ఇదం
సిద్ధంబ్రహ్మాపి, ఉదితైర్నైగమాన్తైర్వచోభిః - వేదాన్తవాక్యైః,
సిద్ధ్యేదిత్యన్వయః.

ధ్యేయబ్రహ్మస్వరూపంహి ధ్యానశరీరానుప్రవిష్టమ్, ప్రపఞ్చ
మిథ్యాత్వస్య ధ్యానశరీరాననుప్రవేశాత్, కథంభేదనిషేధే తాత్పర్య
మిత్యత్రాహ - సత్యమితి తస్మాత్. విధిశేషభూతస్యసిద్ధార్థే తాత్ప
ర్యసద్భావాత్, తత్సత్యన్నేహనానేత్యపిచ తత్త్వమస్యాదికాశ్చబ
హువిధామ్నాయవాదః, బ్రహ్మైవసత్యం తస్మాదితరదనృతమిత్యా
హురిత్యన్వయః, భేదనిషేధశ్రుతయశ్చైతాబ్రహ్మణోఽద్వితీయ
త్వపరాః, బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వమేవభేదమిథ్యాత్వమితిధ్యానశరీ
రానుప్రవిష్టేభేదనిషేధతాత్పర్యమస్తీత్యర్థః. భేదగ్రాహిప్రమా
ణవిరోధాన్నశాస్త్రమద్వితీయంబ్రహ్మప్రతిపాదయతి - ఆదిత్యో
యూపఇత్యాదివదితిశఙ్కాంపరిహర్తుంప్రత్యక్షాదిభిర్విరుద్ధప్రతీతి
మభ్యుపగచ్ఛతి, ప్రత్యక్షైరితి, ప్రత్యక్షైః. భిదాలమ్బినా - భేదగా

చరేణ, కర్మకాణ్డేన చ, భేదబుద్ధిర్భవతీత్యన్వయః. శఙ్కాం పరిహరతి - భేదాభేదావితి, భేదాభేదావిరుద్ధావితి భిదా అనాద్యవిద్యోపపాద్యా భవతీత్యన్వయః, సమానసత్తాకయోర్భేదాభేదయోర్విరుద్ధత్వేన ఏకత్రసమావేశాసంభవాత్ భేదోఽనాద్యవిద్యయోపపాద్య ఇత్యర్థః. తథా చ భేదస్య మిథ్యాత్వేన ఉభయోస్సమానసత్తాకత్వవిరహేణ న విరోధ ఇతి భావః,

భేదస్య మిథ్యాత్వాదభేద ఏవ సత్య ఇత్యాహ సత్యోఽర్థ ఇతి, ఇహ సత్యోఽర్థోఽభేద ఏవ అవగత ఇత్యన్వయః, తర్హి నియోగస్య విషయః కరణం ప్రయోక్తా ఫలమిత్యాదికం వక్తవ్యమ్, నియోగనివర్త్యత్వేన ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వప్రసఙ్గః, నిత్యప్రాప్తత్వాద్బ్రహ్మభావో న ఫలమిత్యత్రాహ పరబ్రహ్మేతి పరబ్రహ్మణో ధ్యానజన్యాత్, తద్దృష్ట్యర్థాత్ తత్సాక్షాత్కారఫలకాత్, అతో నియోగాత్, ప్రక్షీణసకలావిద్యభేదాద్వితీయమ్- నిరస్తసకలావిద్యకభేదకత్వేన అద్వితీయమ్, యజ్జ్ఞానాత్మకం బ్రహ్మ, తస్య భావస్స మోక్షో భవతీత్యన్వయః, ధ్యానస్య నియోగవిషయత్వముక్తం భవతి. నియోగాన్మోక్షశ్చేన్న జ్ఞానాన్మోక్ష ఇతి శఙ్కాం వ్యుదస్యతి - తద్దృష్ట్యర్థాదితి — నియోగస్యోపాయత్వం జ్ఞానద్వారకమిత్యర్థః. ప్రతిహతేత్యాదినా అవిద్యానివృత్తిః ఫలమిత్యుక్తమ్, తదేవ ఫలతయా నియోజ్యవిశేషణమ్, ఉపాసకః ప్రయోక్తా, శమాదిరితికర్తవ్యతా, ఇత్యాద్యస్మాకం సిద్ధమితి భావః, వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినం దూషయతి - వాక్యాదితి - వాక్యాద్వాక్యార్థధీతః - వాక్యజన్యవాక్యార్థజ్ఞానతః, బ్రహ్మభావస్తు న భవతీత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - అప్రతీతేరితి - అనుపలబ్ధేరిత్యర్థః.

హేత్వన్తరమాహ - భేదజ్ఞానానువృత్తేరితి - వాక్యార్థజ్ఞానానన్తరమపి భేదజ్ఞానస్య అనువర్తమానత్వాదిత్యర్థః. ఏతావ

తాప్రత్యక్షవిరోధఉక్తోభవతి, అథశాస్త్రవిరోధమప్యాహ - శ్రవణముఖవిధేరితి - శ్రవణముఖవిధేః — శ్రవణమననాదివిధేః, అఫలత్వప్రసఙ్గాచ్చేత్యన్వయః, ఆనర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చేత్యర్థః, వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదేవముక్త్యఙ్గీకారే శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇత్యాదినా శ్రవణాదివిధానన్నిరర్థకంస్యాదితిభావః, ప్రాగుక్తంధ్యాననియోగస్య మోక్షసాధనత్వన్నిగమయతి - ధ్యానాధీనాత్ - ధ్యానజన్యాత్, నియోగాత్ - అపూర్వాత్, అనుకథితదిశా - ప్రాక్తరీత్యా, బ్రహ్మసాక్షాత్కారద్వారేత్యర్థః, ఉక్తాముక్తిః, బ్రహ్మభావరూపాముక్తిః, ఉచితా - ఉపపన్నా. ఇతీత్యస్య అన్యోఽప్యత్రబ్రవీతీత్యనేనాన్వయః,

(శ్రీ॥ అథోచ్యేతరజ్జురేషానసర్పఇత్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాద్రజ్జుసర్పవ ద్బన్ధస్యాపిమిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానబాధ్యతయాతస్యవాక్యజన్యజ్ఞానేనైవనివృత్తియుక్తా, నతునియోగేన, నియోగసాధ్యత్వేమోక్షస్య అనిత్యత్వంస్యాత్, స్వర్గాదివత్, మోక్షస్యనిత్యత్వంహిసర్వవాదిసమ్మతమ్, కిఞ్చ ధర్మాధర్మయోఃఫలహేతుత్వంస్వఫలానుభవానుగుణశరీరోత్పాదనద్వారేణేతి బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తచతుర్విధశరీర సంబన్ధరూపసంసారఫలత్వమవర్జనీయమ్, తస్మాన్నధర్మసాధ్యోమోక్షః, తథాచశ్రుతిః, (నహవైసశరీరస్యసతఃప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి, అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతః), ఇతి, అశరీరత్వరూపేమోక్షేధర్మాధర్మసాధ్య ప్రియాప్రియవిరహశ్రవణాన్నధర్మసాధ్యమశరీరత్వమితివిజ్ఞాయతే. నచనియోగవిశేషసాధ్యఫలవిశేషవద్ధ్యాన ననియోగసాధ్యమశరీరత్వమ్, అశరీరత్వస్యస్వరూపత్వేన అసాధ్యత్వాత్, యథాహుఃశ్రుతయః

అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్ (మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి, అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రః అసఙ్గో హ్యయం పురుష) ఇత్యాద్యాః. అతోఽశరీరత్వరూపో మోక్షో నిత్య ఇతి న ధర్మః సాధ్యః తథా చ శ్రుతిః, (అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్ కృతాకృతాత్। అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వద) ఇతి;

శ్లో॥ నన్వాప్తైర్నోపదిష్టా న పునరహిరియం రజ్జురి
త్యాదివాక్యాన్మిథ్యాసర్పార్థభీతిక్షతిరివ సుమహా
బన్ధహానిశ్చ పుంసః। తద్వన్మిథ్యా స ధీబాధ్య ఇతి భవ
తి వాగ్జన్యవాక్యార్థబుద్ధ్యా మోక్షో నాతో నియో
గాద్భవతి స తు తదా స్వర్గవత్స్యాదనిత్యః॥ ॥

మోక్షే నిత్యత్వమస్తి భవతి పునరిదం సర్వవాద్య
భ్యుపేతం ధర్మాధర్మేషు కిఞ్చిత్స్వఫలజనకతా దేహ
సంయోగపూర్వా। బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తాఖిలతనుషు
తదావర్జనీయః ప్రవేశః సంసారాత్మా స మోక్షో యది
భవతి పునర్ధర్మసాధ్యస్త్వదిష్టః॥ ॥ ॥

మోక్షం ప్రాగ్వ్యాసజన్యప్రియతదితరయోర్యోగరా
హిత్యయుక్తం పుంసోఽదేహత్వరూపం కథయతి న
హ వా ఇత్యదః శ్రౌతవాక్యమ్। నాదేహత్వాఖ్య
మోక్షః పునరయముదితో జాయతే ధర్మతో వై ధ
ర్మాధర్మోత్థసాఖ్యాసుఖవిరహగిరా ప్రోక్తయా
తత్ర మోక్షే॥ ॥ ॥

నాదేహత్వాఖ్యమోక్షో భవతి పునరయం ధ్యానపు
ణ్యాద్యథా వా లోకే పుణ్యప్రభేదాద్భవతి ఫలభిదా త

ద్వదేహీతి వాచ్యమ్ । ఏషా హ్యాత్మస్వరూపం ప్రమిత
మతనుతా ఽఽలోచనసాధ్యా తథాహ్యదేహత్వం తత్స్వ
రూపం శ్రుతిరిదమశరీరం శరీరేష్వితీయమ్ ॥ ॥

అహ్రీకో నజ్ఞ ఇత్యాదికమపి వచనం నైర్గుణ్యమాత్రం
బ్రవీతి హ్యాత్మన్యస్మిన్నదేహత్వమిదమనుదితం కేనచి
త్తత్స్వరూపమ్ । నిత్యోఽతో దేహభాక్ప్రాగ్భవతి పున
రయం ధర్మసాధ్యోఽస్య మోక్షోఽన్యత్రేత్యాద్యా చ
వాణీ శ్రుతిశిఖరగతా వక్త్యముం ధర్మజాన్యమ్ ॥౧౦॥

అ॥ అథ సాఙ్ఖ్యాన్వయావాదినా స్వమతం పశ్చాద్వక్ష్యతా
ప్రథమం ధ్యాననియోగవాదిపక్షప్రతిక్షేపాత్ప్రాశఙ్క్యతే - నన్వితి-

టీ॥ బన్ధస్య జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వం సోపపత్తికమాహ —
ఆప్తైనోపదిష్టాదితి - ఆప్తేనోపదిష్టాత్ - నపునరహిః, నసర్పః,
ఇయం రజ్జురిత్యాదివాక్యాత్, మిథ్యాసర్పోత్థభీతిక్షతిరివ - మిథ్యా
సర్పజన్యభయనివృత్తిరివ, వాగ్జన్యవాక్యార్థబుద్ధ్యా - తత్త్వ
మసీత్యాది నిగమవాక్యజన్యవాక్యార్థజ్ఞానేన పుంసో బన్ధహానిశ్చ,
భవతీత్యన్వయః పుంసో బన్ధనివృత్తిశ్చ భవతీత్యర్థః. సర్పస్య మి
థ్యాత్వాత్తజ్జన్యభయనివృత్తిర్వాక్యార్థధీన వాక్యార్థజ్ఞానేన భవితు
మర్హతి, అత్ర తు బన్ధస్య సత్యత్వాన్న తన్నివృత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానే
న భవేదిత్యత్ర బన్ధస్యాపి రజ్జుసర్పవత్ ధీబాధ్యత్వేన మిథ్యాత్వమిత్యా
హ - తద్వదితి రజ్జుసర్పవదిత్యర్థః, సః బన్ధః మిథ్యారూప ఇత్యర్థః.
కథం బన్ధస్య మిథ్యాత్వమిత్యత్రాహ - ధీబాధ్య ఇతి - ధీబాధ్య
త్వాదేవ బన్ధస్య మిథ్యాత్వమితి భావః, అతో బన్ధనివృత్తిరూపమోక్షే

నియోగస్యానుపయోగ ఇత్యాహ మోక్ష ఇతి - అతో మోక్షో నియో
గాన్న భవతీత్యన్వయః, అన్యథా అనిష్టమాహ - సతీతి - తదా—
నియోగసాధ్యత్వాఙ్గీకారే, సతు - మోక్షస్తు, స్వర్గాదివదనిత్యస్స్యా
దిత్యన్వయః,

మోక్షానిత్యత్వస్య తదనిష్టతామాహ - మోక్ష ఇతి - అస్మిన్
మోక్షే ఇదమనిత్యత్వం సర్వవాద్యభ్యుపేతం భవతీతి యోజనా, సర్వ
వాదిసంప్రతిపన్నం భవతీత్యర్థః, నియోగో విపరీతఫలప్రదశ్చేత్యా
హ - ధర్మాధర్మేష్వితి - కిఞ్చ ధర్మాధర్మేషు, స్వఫలజనక
తా - స్వకీయఫలీభూతసుఖదుఃఖోత్పాదకతా, దేహసంయోగపూ
ర్వా - దేహసంయోగద్వారికా, మోక్షో యది ధర్మసాధ్యో భవతి.
తదా బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తాఖిలతనుషు, సంసారాత్మా ప్రవేశోఽవర్జనీ
య ఇత్యన్వయః, ధర్మాధర్మయోర్దేహసంయోగద్వారైవ సుఖదుః
ఖజనకత్వాత్, మోక్షస్య ధర్మసాధ్యత్వే ధర్మాధీనఫలానుభవా
నుగుణశరీరప్రవేశస్సంసారరూపః పుంసోఽవర్జనీయస్స్యాదితి సంబన్ధః

మోక్షస్య అశరీరత్వరూపత్వోక్త్యా చ నియోగాసాధ్యత్వ
మాహ - మోక్షమితి - నహ వా ఇత్యాదిః శ్రౌతవాక్యమ్ - నహ వై
సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి, అశరీరం వావ సన్తం న
ప్రియాప్రియే స్పృశతః) ఇత్యేతచ్ఛ్రుతివాక్యమ్, పుంసః, పుణ్యాఘజ
న్యప్రియతదితరయోః- పుణ్యపాపజన్యసుఖదుఃఖయోః, యోగరాహి
త్యయుక్తమ్ - అన్వయాభావయుక్తమ్, అదేహత్వరూపమోక్షం
కథయతీత్యన్వయః, అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మఫలరూప
ప్రియాప్రియసంబన్ధవిరహశ్రవణాన్మోక్షస్య ధర్మసాధ్యత్వాభావః
ఫలిత ఇత్యాహ - నాదేహతాఖ్య ఇతి - అయమదేహతాఖ్యో మో

క్షో ధర్మతోఽన్యాదితోఽజ్ఞాయతే - ధర్మేణానుత్పన్న ఇతి జ్ఞాయతే, ఇత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రోచ్యతే - ధర్మాధర్మేతి - తత్ర మోక్షే - అశరీరత్వరూపే మోక్షే, ధర్మాధర్మకృతసౌఖ్యాసుఖవిరహగిరా ప్రాప్తమిత్యన్వయః, అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మాధీన సుఖదుఃఖవిరహస్య ఉక్తశ్రుతివాక్యేన ప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. ఏవన్నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్య ధర్మాధర్మఫలసంబన్ధరాహిత్యశ్రవణానుపపత్తిరితి శ్రుత్యర్థానుపపత్తిరుక్తా భవతి,

యథా నియోగవిశేషస్య పాపనివృత్తిః ఫలముచ్యతే, తద్వన్నియోగవిశేషస్య బన్ధనివృత్తిఫలకత్వం సంభవతీత్యత్రాహ — నాదేహాత్మ్యాఖ్యమోక్ష ఇతి — అయమదేహాత్మ్యాఖ్యమోక్షః, ధ్యానపుణ్యాత్, ధ్యాననియోగాత్, భవతి - భవితుమర్హతీత్యర్థః. కథమిత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ — యథా వేతి - లోకే యథా వా, పుణ్యప్రభేదాత్ - పుణ్యవిశేషాత్, ఫలభిదా భవతి - ఫలవిశేషో భవతి తద్వదేవేతి న వాచ్యమిత్యన్వయః, పుణ్యప్రభేదఫలభిదాశబ్దాభ్యాం ప్రియప్రాప్తిపాపక్షయణే వివక్షితే, కుత ఇత్యత్రాహ - ఏషా హీతి— హి - యతః, ఏషా - అతనుతా - ఏతదతనుత్వమ్, ఆత్మస్వరూపం ప్రమితమ్, అతోఽదేహాత్మ్యస్య సాధ్యత్వన్నేత్యాహ - అత ఇతి— అతః - అతో హేతోః సాధ్యా, అతనుతేత్యనుషఙ్గః, అతనుతా, నసాధ్యా - నజన్యేత్యర్థః, అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే శ్రుతిమాహ - తథా హీతి - అశరీరం శరీరేష్వితీయం శ్రుతిః - అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమితి శ్రుతిః, తథా హేత్యన్వయః, కథమాహేత్యత్రాహ— అదేహాత్మ్యమితి - అదేహాత్మ్యమ్ - అశరీరత్వమ్, తత్స్వరూపమ్ - ఆత్మస్వరూపమాహేత్యర్థః.

అస్మిన్నర్థే శ్రుత్యన్తరమాహ - అపాణిరితి. నైగమాన్తమపాణిర్నోసజ్జ ఇత్యాదికవచనమపి, అస్మిన్నాత్మని ఇదమదేహత్వం కేనచిదనుదితమ్, తత్స్వరూపమ్ - ఆత్మస్వరూపం బ్రవీతీత్యన్వయః, సశరీరస్య హి పాణిముఖసంబన్ధ ఇతి భావః. అదేహత్వస్య నిత్యత్వాద్ధర్మసాధ్యో యో మోక్షో న భవతీత్యాహ నిత్య ఇతి - అతః నిత్యః. అదేహభావో మోక్షోఽయం ధర్మసాధ్యో న భవతీత్యన్వయః, న కేవలం కర్మఫలసంబన్ధవిరహాత్, అశరీరత్వస్య స్వాభావికత్వాచ్చ, నియోగసాధ్యత్వాభావసిద్ధిః, అపి తు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ - అన్యత్రేతి శ్రుతిశిఖరగతా - వేదాన్తభాగస్థా, అన్యత్రేత్యాద్యా చ వాణీ - అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాత్, అన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వద ఇతి వాక్, అముం ధర్మజాన్యం వక్తి - అముం మోక్షం ధర్మసాధ్యభిన్నం వక్తీత్యర్థః,

శ్లో॥ అపి చ ఉత్పత్తిప్రాప్తివికృతిసంస్కృతిరూపేణ చతుర్విధం హి సాధ్యత్వం మోక్షస్య న సంభవతి, న తావదుత్పాద్యః, మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్, నాపి ప్రాప్యః, ఆత్మస్వరూపత్వేన బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్, నాపి వికార్యః, దధ్యాదివదనిత్యత్వప్రసఙ్గాదేవ, నాపి సంస్కార్యః, సంస్కారో హి దోషాపనయనేన గుణాధానేన వా సాధయతి, న తావద్దోషాపనయనేన, నిత్యశుద్ధత్వాద్బ్రహ్మణః, నాప్యతిశయాధానేన, అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్, నిత్యనిర్వికారత్వేన స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయా అవిషయతయా న నిఘర్షణేన ఆదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వమ్, న చ దేహస్థయా స్నానాదిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే, కిన్త్వవిద్యాగృహీతస్తత్సఙ్ఘాతోఽహంకర్తా, తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ, న చ అహంకర్తై

వాత్మా, తత్సాక్షిత్వాత్, తథామన్త్రవర్ణః, తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీతి, ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తంభోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః, ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా, కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ। సపర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరంశుద్ధమపాపవిద్ధమితిచ అవిద్యాగృహీతాదహంకర్తురాత్మస్వరూప మనాధేయాతిశయన్నిత్యశుద్ధన్నిర్వికారన్నిష్కృష్యతే, తస్మాదాత్మస్వరూపత్వేన నసాధ్యో మోక్షః,

శ్లో॥ కిఞ్చోత్పత్తిస్తథాప్తిర్వికృతిరపిచ తత్సంస్కృ
తిశ్చేతిభేదాత్సాధ్యత్వం చాతురాత్మ్యన్న పునరిహ భ
వేత్సాధ్యతోత్పత్తిరూపా । నిత్యో బ్రహ్మస్వరూపో న
భవతిహి యతో మోక్షఉత్పాద్య ఏవప్రాప్తేనిత్యస్స
చాప్తిర్భవతిపునరిహబ్రహ్మణిస్వాత్మరూపే ॥ ॥

నిత్యేనాయంవికారో భవతిహి దధివద్బ్రహ్మణోపావి
కారే దోషోద్ధారాద్గుణాధానత ఇతిచ భవేత్సంస్కృతి
ర్ద్వైపరీకారా । పరిత్యస్తాశేషదోషే నభవతిహి పర
బ్రహ్మణి ప్రాప్తిసాఽనాధేయాత్ కర్షభాజీహతు
నఖలుపరాసంస్కృతిశ్చోపపన్నా ॥ ॥

స్వాధారాశ్రయాః క్రియా యా న భవతి విషయో యోఽవి
కారంసద్వైతత్సంస్కార్యన్న్యాయాన్యగాయా అపిముకుర
తలంఘర్షణేనైవలోకే । స్నానాదేః కర్మణోనాపి
చవపుషిసతస్సంస్క్రియైతాయమాత్మాఽహంకర్తా
విద్యైకస్సంగతఇహతుతత సంస్క్రియేతాత్మనోఽన్యః ॥

తస్యైవైతత్ఫలన్త్వాత్మని సువచఇహాయంత్వహంక
ర్తృభేదస్తత్సాక్షిత్వాత్తయోరిత్యుపనిషది తథా
సత్యతేమన్త్రవర్ణః । ప్రోక్తంహ్యత్రైన్ద్రియేత్వా
దికమపివచనంప్రస్తుతార్థే ప్రమాణంహ్యేకోదేవ
స్సఇత్యాదికమపిగమయత్యుక్తమర్థంత్రయీస్థమ్ ॥

ఆత్మాహంకర్తురావిద్యకతఇహ పునశ్చాపినిష్కృ
ష్యతేవైతస్మాదాత్మస్వరూప స్స్వయమితినపున స్సా
ధ్యతేమోక్షపక్షః । ॥ ౯౪౫ ॥

అ॥ ముఖాన్తరేణ మోక్షస్యనియోగసాధ్యత్వందూషయతి- కిఞ్చేతి—

టీ॥ సాధ్యత్వస్య వైవిధ్యంపదర్శ తదసంభవమాహ - ఉత్పత్తిరితి - తత్, సాధ్యత్వమ్, ఉత్పత్తిః, తథా ఆప్తిః - ప్రాప్తిః, వికృతిరపిచ, సంస్కృతిశ్చేతి, భేదాచ్చాతురాత్మ్యమితియోజనా, చతుష్ప్రకారమిత్యర్థః. తత్ర ఉత్పత్తిరూపం సాధ్యత్వమ్మోక్షస్యనేత్యాహ - నపునరితి- ఇహ- అస్మిన్మోక్షే, ఉత్పత్తిరూపాసాధ్యతా నభవేదిత్యన్వయః, కుతఇత్యత్రాహ - నిత్యఇతి - బ్రహ్మస్వరూపానిత్యో మోక్షఏవయతోనోత్పాద్యోభవతి, తతస్సాధ్యతా ఉత్పత్తిరూపా నభవతీతి తతఇత్యధ్యాహారేణాన్వయః, అథప్రాప్తిరూపంసాధ్యత్వం ప్రతిషేధతి - ప్రాప్తఇతి, నిత్యంప్రాప్తేస్వాత్మరూపబ్రహ్మణి ఆప్తిశ్చనభవతీత్యన్వయః, ప్రాప్తిశ్చనభవతీత్యర్థః. ప్రాప్తిర్హ్యప్రాప్తే గ్రామాదావాగమనాదినాభవతి, నచ సానిత్యప్రాప్తేబ్రహ్మణిస్వాత్మభూతేభవితుమర్హతీతిభావః,

వికృతిరూపం సాధ్యత్వం ప్రతిక్షిపతి - నిత్య ఇత్యాదినా, నిత్యే అతఏవ అవికారే ఇహ బ్రహ్మణి దధివద్వికారోదయో న భవతీత్యన్వయః దధి హి జన్యం వికారాస్పదం భవితుమర్హతి, బ్రహ్మణోతథాత్వాన్న తత్ర వికృతిస్సంభవతీతి భావః, అథ సంస్కృతిరూపాం సాధ్యతాం దూషయితుం సంస్కృతేర్ద్వైవిధ్యమాహ - దోషోద్ధారాదితి - దోషోద్ధారాత్ — దోషపరిహారాత్, గుణాధానతశ్చ - గుణోత్పాదనాచ్చ, ఇతి సంస్కృతిర్ద్విప్రకారేత్యన్వయః, తత్ర ప్రథమికీం సంస్కృతిమిహ దూషయతి - ప్రత్యస్తేతి - ప్రత్యస్తాశేషదోషే - నిరస్తనిఖిలదోషే, పరబ్రహ్మణి, ప్రాక్తనీ - పూర్వా - దోషపరిహారరూపా సా సంస్కృతిర్న భవతీత్యన్వయః, నిత్యనిర్దోషే బ్రహ్మణి దోషనివృత్తేరసంభావితత్వాద్దోషనివృత్తిరూపా సా సంస్కృతిస్తత్ర న సంభవతీతి భావః, అథ గుణాధానరూపాం ద్వితీయాం సంస్కృతిం తత్ర పరిహరతి, అనాధేయేతి - అనాధేయోత్కర్షభాజి - కేనచిదనుత్పాద్యోత్కర్షయుక్తే, ఇహ తు - పరబ్రహ్మణి తు పరా సంస్కృతిశ్చ - గుణాధానరూపా అన్యా సంస్కృతిశ్చ, నోపపన్నా ఖలు - న యుక్తా ఖల్విత్యర్థః. గుణాధానరూపో హి సంస్కారః కస్యచిదుత్కర్షస్య పూర్వమవిద్యమానస్య ఉత్పత్తిస్థల ఏవ స్యాత్, స్వతస్సర్వోత్కృష్టే బ్రహ్మణి తు ఉత్పాద్యోత్కర్షాభావాన్నిత్యశుద్ధస్య నిర్విశేషస్య వస్తునో దోషాపనయన గుణాధానరూపసంస్కారవిషయత్వం నిత్యశుద్ధత్వానాధేయాతిశయశబ్దాభ్యాం నాస్తీత్యుక్తమ్,

అథ క్రియావిషయత్వాభావాత్ సంస్కార్యత్వం నాస్తీత్యాహ స్వాధారాయా ఇతి - సదా నిర్వికారమేతత్, స్వాధారాయాః - స్వనిష్ఠాయాః - స్వాన్యనిష్ఠాయా అపి క్రియాయా విషయో న భవతి, అతో

నసంస్కార్యమిత్యన్వయః, క్రియావిషయస్యైవ సంస్కార్యత్వమిత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ - ముకురతలమితి - లోకే ఘర్షణేన ముకురతలమివేతి యోజనా, నిర్వికారత్వేన క్రియావిషయత్వాభావః కథమ్, ఇత్థమ్, యద్వస్తు క్రియావిషయభూతమ్ తద్ధి సవికారం దృష్టమ్, యదాదర్శం హస్తతలేన ఘృష్యతే, తదాదర్శనాశ్రయా క్రియా, యదాదర్శే పాణిర్నిఘృష్యతే, తదా పాణ్యాశ్రయా క్రియేతి స్వాశ్రయపరాశ్రయక్రియయోః దర్పణోదాహరణమ్, క్రియావిషయత్వాభావేపి సంస్కార్యత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ - స్నానాదేరితి — వపుషి సతః - శరీరే విద్యమానాత్, స్నానాదేః కర్మణః - స్నానాదిరూపకర్మణః, అయమాత్మా, నాపి సంస్క్రియేత - న చ సంస్కార్యో భవతీత్యర్థః. తర్హి కః సంస్క్రియేతేత్యత్రాహ - అహంకర్తేతి ఇహ — శరీరే, సంగతః - సంబద్ధః, ఆత్మనోऽన్యః - ఆత్మభిన్నః, ఆవిద్యకః - అవిద్యాకల్పితః, అహంకర్తా - అహంకారః, సంస్క్రియేతేత్యన్వయః, ఆవిద్యకత్వోక్త్యా అతిశయాధానానుగుణవికారిత్వం సూచితమ్, అహంకర్తురపి దేహాద్విలక్షణత్వాత్ కథం దేహగతస్నానాదిభిస్తస్య అతిశయ ఇత్యత్రోక్తమ్, ఇహ సంగత ఇతి,

ఆత్మనః ఫలభోక్తృత్వాత్ స ఏవ సంస్కార్య ఇత్యాహ — తస్యైవేతి - తస్యైవ - అహంకర్తురేవ, ఏతత్ఫలమ్ — స్నానాదిఫలమిత్యర్థః, ఫలభోక్తా అహమతః ఇతి చేత్ స ఏవాత్మేత్యత్రాహ - నాత్మనీతి, ఇహ ఆత్మని అహంకర్తుః భేదో నను వచ ఇత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - తత్సాక్షిత్వాదితి - యో యస్య సాక్షీ, స హి న తద్భవతీతి భావః, సాక్షిత్వే మానమాహ - తయోరితి — ఉపనిషది, తయోరితి మన్త్రవర్ణః, తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్య

సశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీతి మన్త్రవర్ణః, తథా పఠ్యతే, ఇత్యన్వయః సాక్షిత్వే ప్రమాణతయా పఠ్యత ఇత్యర్థః. తయోరన్య ఇత్యాదేరయమర్థః, అహంకారజ్ఞప్త్యాత్మనోరేకః ఫలభోక్తా, అన్యోఽనశ్నన్నితి. అహంకర్తైవ భోక్తేతి స్పష్టం దర్శయన్ వచనమాహ - ప్రోక్తం హీతి ప్రోక్తమ్, ఆత్మేన్ద్రియేత్యాదికమ్ - ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ ఇత్యాదిరూపమ్, వచనమపి - వాక్యమపి, ప్రస్తుతార్థే - ప్రకృతార్థే, ప్రమాణం హీత్యన్వయః. ఆత్మాదేహః, దేహాదిసంబద్ధస్య భోక్తృత్వాదాత్మనోఽశరీరత్వాప్రాణత్వామనస్కత్వాదిశ్రవణాదనశ్నన్నిత్యభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ భోక్తృవిలక్షణ ఆత్మేత్యభిప్రాయః, యద్వా ఆత్మశబ్దస్సంవిదాత్మపరః. తతశ్చ తద్యుక్తస్య భోక్తృత్వాత్తస్య భోక్తృత్వన్నాస్తీత్యభిప్రాయః, అత్రైవ వచనాన్తరం ప్రమాణమాహ - ఏకో దేవ ఇతి, ఏకో దేవ ఇత్యాదికమ్, ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చేత్యేవంరూపమ్, స ఇత్యాదికమ్ - స పర్యగాచ్ఛుక్లమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధమ్, ఇత్యేవంరూపమ్, త్రయ్యన్తమ్ - నిగమగతమ్, వచనమపి - వాక్యమపి, ఉక్తమర్థం గమయతీత్యన్వయః, ఏకో దేవ ఇత్యత్ర కేవలశబ్దేన ఫలాన్వయరాహిత్యం వివక్షితమితి తస్యాత్ర ప్రయోగః, నిర్గుణః - అగుణవశ్యత్వాదభోక్తేత్యర్థః. సాక్షీ— అహంకారే వ్యాప్రియమాణే స్వయం సాక్షిమాత్రతయా అవస్థానాన్నభోక్తేత్యర్థః. స పర్యగాదిత్యత్ర శుక్లమ్ - అవిద్యారహితమ్— వాసనారహితం వా, శుద్ధమపాపవిద్ధమ్ - కర్మఫలరహితమ్, కర్మరహితఞ్చ, పర్యగాత్ - గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థా ఇతి అమన్యతేత్యర్థః

ఉదాహృతశ్రుతిప్రతిపన్నాకారోపేతాత్మస్వరూపం వదతి— ఆత్మేతి - ఇహాపాచి, అవిద్యకతః - అవిద్యాకల్పితాత్, అహంకృతేః - అహంకారాత్ ఆత్మానిష్కృష్యత ఇత్యన్వయః; ఆత్మావివిచ్య జ్ఞాప్యత ఇత్యర్థః. ముక్తేరసాధ్యత్వన్నిగమయతి - తస్మాదితి - అయం స్వయమాత్మస్వరూప ఇతి తస్మాన్మోక్షో న పునస్సాధ్య ఇత్యన్వయః, ఆత్మస్వరూపత్వేన మోక్షస్య సిద్ధత్వాన్న సాధ్యత్వమితి భావః,

శ్రీ॥ యద్యేవం కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతి చేత్, మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః, తథా చ శ్రుతయః, త్వం హి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి, శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యః తరతి శోకమాత్మవిత్ * సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయతు * తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమారః, ఇత్యాద్యాః తస్మాన్నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధకనివృత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే, నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూపా న వినశ్యతి, బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి (తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి) ఇత్యాదివచనం మోక్షస్య వేదనానన్తరభావితాం ప్రతిపాదయన్నియోగవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి, న చ విదిక్రియాకర్మత్వేన వాధ్యానక్రియాకర్మత్వేన వా కార్యానుప్రవేశః, ఉభయవిధకర్మత్వప్రతిషేధాత్, (అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదపి యేనేదం సర్వం విజానాతి తత్కేన విజానీయా) దితి, (తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత, ఇతి చ,

శ్లో॥ యద్యేవన్తర్హి కిం వా క్రియత ఇహ వచోజన్య
వాక్యార్థబుద్ధ్యేత్యత్ర బ్రూమో విముక్తేః ప్రతిభట
హతిరేవేతి వేదాస్తథాహుః । త్వం హీత్యాద్యాః

శ్రుతంహీతి చ మృదితకషాయాయ తస్మా ఇతి చ నిత్య
స్యైవ బ్రహ్మాపరోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిజననసాధనత్వం మోక్షస్య తస్మాత్ ॥

సాధ్యాపేక్షానివృత్తిః భజతి హి హాతిం ధ్వంసరూపా
పాయాత్తోఽత్తోఽవిత్తైర్ముక్తైశ్చ మధ్యే న్యవహితివిధ
హాః ప్రాప్యతేఽయం సన్నియోగాత్ । బ్రహ్మైవ బ్రహ్మ
వేదేతి చ తమితి గిరాఽతోఽనవద్యా స్థితిర్న్యయోగాత్ సా
ధ్యాసావిత్తిమాత్రాచ్ఛ్రుతిశిఖరగిరా మోహదిశా ఘు
ష్యతే హి ॥ ॥

మోక్షాఖ్యముక్తివేశోఽభగవతి సుపచో వేదనధ్యాన
కర్మణా త్వాభావ్యం తేహ్యస్య దేవతి గిరి పరిహృత్తైస్తత్త
దేవేఽచాతి ॥ ౯౭ ॥

అ ॥ జ్ఞానస్యైవ యదర్థత్వం శఙ్క్యతే - యద్యేవమితి—

టీ ॥ ఏవం యది — మోక్షస్సాధ్యో న చేత్, తర్హి, వేదాజ్జాతస్య వాక్యార్థబుద్ధ్యా - వాక్యజన్యవాక్యార్థజ్ఞానేన, కిం వా క్రియతే కిం సాధ్యత ఇత్యర్థః, మోక్షస్యాసాధ్యత్వేన మోక్షసాధకత్వస్య వాక్యార్థజ్ఞానే వక్తుమశక్యత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్య నైష్ఫల్యమేవేతి— భావః, పరిహరతి విముక్తావితి విముక్తౌ - మోక్షే ప్రతిభటహాతిరేవేతి - ప్రతిబన్ధకనివృత్తిరేవేత్యర్థః. ఇతీత్యస్య బ్రూమ ఇత్యనేనాన్వయః ప్రతిబన్ధకనివృత్తేరేవ సాధ్యత్వం - శ్రుతిసిద్ధమాహ— వేదాస్తథాహుశ్చేతి - త్వం హి తాత్యాద్యాః - త్వం హి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీత్యాద్యా ఇత్యర్థః. అనేన శ్రుతివాక్యేన అవిద్యారూపప్రతిబన్ధకనివృత్తేరేవ జ్ఞానసాధ్యత్వప్రి

తిపాదనాత్, ఉక్తార్థే వాక్యమిదం ప్రమాణమ్, శ్రుతం హ్యేతి చ—
శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాద్యా ఇత్య
ర్థః. అనేన వాక్యేన శోకనివృత్తేర్జ్ఞానసాధ్యత్వప్రతిపాదనాచ్ఛో
కహేతుభూతావిద్యానివృత్తేరపి తత్సాధ్యత్వమర్థసిద్ధమితి నిరుక్త
వాక్యముక్తార్థే ప్రమాణమ్, మృదితకషాయాయ తస్మా ఇతి - తస్మై
మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార
ఇతీత్యర్థః, అనేన వాక్యేన తమసః పారం దర్శయతీతి అవిద్యానివర్త
కబ్రహ్మస్వరూపప్రదర్శనప్రతిపాదనాదవిద్యానివృత్తేర్జ్ఞానసాధ్య
త్వే నిరుక్తవాక్యం ప్రమాణమ్, ఇతీమే - ఇత్యేవంరూపా ఇత్యర్థః.
ప్రతిబన్ధకనివృత్తేస్సాధ్యత్వం నిగమయతి - నిత్యస్యైవేతి - తస్మాత్,
పాతు వాక్యజన్యవాక్యార్థబుద్ధిస్తు, నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ఉపరోధ
ప్రతిహతిజననీ - ప్రతిబన్ధకనివృత్తిహేతుభూతేత్యర్థః,

ప్రతిబన్ధకనివృత్తేస్సాధ్యత్వేన అనిత్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ-
సాధ్యాపీతి - ఏషా నివృత్తిః, యతో ధ్వంసరూపా, అతః, సాధ్యాపి హ
తిమ్, న భజత ఇత్యన్వయః, ప్రధ్వంసాభావస్య ధ్వంసాప్రతియోగిత్వా
త్ ప్రతిబన్ధకనివృత్తేర్నానిత్యత్వప్రసఙ్గ ఇతి భావః, అయం పరిహారో
నియోగసాధ్యత్వపక్షేఽపి తుల్య ఇతి చేన్న, నియోగసాధ్యత్వే ప్రపఞ్చ
సత్యత్వం స్యాదిత్యభిప్రేతమిత్యుక్తత్వాత్, నియోగసాధ్యత్వపక్షే శ్రు
తిస్వారస్యహానిమాహ - విత్తేరితి - బ్రహ్మైవ బ్రహ్మవేదేతి - బ్రహ్మ
వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి శ్రుతిగిరా - తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతీ
త్యాదివాక్యేన చ, విత్తేర్ముక్తేశ్చ - జ్ఞానమోక్షయోః, మధ్యే
నియోగాద్వ్యవధానవిరహః, ప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, ప్రతిపాద్యత ఇ
త్యర్థః. నిరుక్తవాక్యే మోక్షే బ్రహ్మవేదనానన్తర్యప్రతిపాదనా,

ప్రోత్థితస్యాభిధాయ । ఆవిర్భూతస్వరూపం తదనుస
ముదితం జక్షత్క్రీడనాద్యైర్యోగం చ బ్రహ్మలోకేఽ
స్మృతి మపి చ పరిత్యక్త దేహాదికస్య ॥

ఏవంరూపస్య వృత్తిం వపుషి శకటయుగ్యోపమానేన చో
క్త్వా ప్రాగస్మిన్ కర్మతన్త్రీకరణమపి మతేః శ్రోత్రనే
త్రాది చోక్త్వా । వేద్యం శబ్దాది వేత్తృత్వమపి చ కథయి
త్వాత్మనిష్ఠాన ఏవ వ్యావృత్తిం చోపపాద్యాస్య పునరభి
హితేభ్యస్తు దేహేన్ద్రియేభ్యః.

ఏవంభూతాత్మవిత్సు ప్రచరణముఖితేష్వేవ లోకేషు కా
మాప్తిం చాప్యేష్వశేషాం వచనమిహ తమిత్యాదికే
సంప్రదర్శ్య । సర్వాల్లోకాంశ్చ కామాన్ సభజతి య
ఇహాత్మానమేవం ప్రకారం జానాతీతి ప్రజాపత్యుదితమి
తిశ్రుతోత్రోపసంహార ఏవమ్ ॥

జ్ఞాతవ్యోఽత్రాస్త్యపాప్మత్వ ముఖగుణయుతస్తత్ర జీవః ప్రతీ
తస్త్వజ్ఞైవ సంభవస్త్విహ తు కథితగుణాస్తేఽప్యపాపత్వ
ముఖ్యాః । జీవోఽత్రోవాక్యశేషే శ్రుత ఇతి దహరో జీవఏ
వేతి శఙ్కాం ప్రాప్తామేతామనూద్య స్వయమిహ తుము
నిస్స్వీయ సిద్ధాన్తమాహ ॥

ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి పునరనృతాచ్ఛాదితాపాప్మ
తాదిః ప్రాక్ పశ్చాన్ముక్తబన్ధః ప్రకృతిజవపుషః ప్రోత్థి

రసంబన్ధః పారమార్థికః, తదా హి తద్వినాశాపేక్షా, స తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తతయా న పారమార్థికః యస్య తు బన్ధో న నివృత్తః, తస్య జ్ఞానమేవ జాతమిత్యవగమ్యతే, జ్ఞానకార్యాదర్శనాత్, తస్మాత్, శరీరస్థితిర్భవతు వా మా వా, వాక్యార్థజ్ఞానసమనన్తరం ముక్త ఏవాసౌ, అతో న ధ్యాననియోగసాధ్యో మోక్ష ఇతి న ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిః, అపి తు సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, తత్త్వమసి, అయమాత్మా బ్రహ్మ, ఇతి తత్పరైః పదసముదాయైరేవ సిద్ధ్యతీతి,

శ్లో॥ శాస్త్రైస్తావత్ నిర్విషయమితి భవేచ్ఛక్యశఙ్కం కదాచిద్బద్ధస్యావిద్యకస్య ప్రతిహతివిషయత్వే సతస్స్యాదుపపత్తేః। బ్రహ్మాద్వైతే న శాస్త్రైర్న భవతి విషయః కిన్త్వవేద్యం కథంచిత్ప్రత్యగ్రూపం హి శాస్త్రం గమయదపహరత్యేతదీయాన్ ప్రభేదాన్॥

జ్ఞాతృజ్ఞేయాదికాన్ వై కథయతి హి తథా వాఙ్న దృష్టేరితీయం బన్ధచ్ఛేదో మతశ్చేచ్ఛ్రవణముఖవిధేర్నిష్ఫలత్వం న శక్యమ్। తేషాం స్వాభావ్యజాతే తత సకలభిదోన్ముఖ్యహానావహత్వాన్ జ్ఞానాదేవ బన్ధక్షతిరిహ జగతీయం న దృష్టేతి వాచ్యమ్॥ ॥ ॥

మిథ్యారూపస్స బన్ధో న సహి మతిజననస్యోత్తరస్థాతుమర్హస్తత్త్వం సో బన్ధహాని ర్నిజతనుపతనాదూర్ధ్వమేవేత్యయుక్తమ్। నో మిథ్యాసర్పభీతేర్హరణమిహ పరోపేక్ష్యతే రజ్జుధీతస్సర్పధ్వంసస్తనుశ్చేన్న చ భవతి మృషాపేక్ష్యతే తద్వినాశః॥ ॥ ॥

బ్రహ్మానన్యత్వేన దేహినాం భాతి పరమార్థోఽపి తు
స్యాత్స్వప్నసాయం బన్ధో యస్యా నివృత్తౌ ముక్తిరిహ పురు
షేణోదితేత్యేవ బోధ్యమ్ । తత్కార్యస్యాప్రతీతే
స్థితిరిహ తు తనోరస్తు వా పుంసి మా వా ముక్తౌ వాక్యా
ర్థబుద్ధేః పరమయమితి తద్ధ్యానపుష్ట్యా న మోక్షః ॥
సిద్ధిర్న బ్రహ్మణ స్తద్భవతి పునరియం ధ్యానవాక్యోద్భ
వాత్ సత్యజ్ఞానాదివాక్యైరపి తు నిగమగ్రస్తత్త్వమ
స్యాదివాక్యైః । ॥ ౧౨౧౪ ॥

అ॥ విదికర్మత్వాభావే బ్రహ్మణశ్శాస్త్రవేద్యత్వాసిద్ధ్యా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమాశఙ్క్య పరిహరన్తి - శాస్త్రమితి—

టీ॥ ఏతావతా శాస్త్రం కదాచన్నిర్విషయమితి న శక్య శఙ్క్యమితి యోజనా, తర్హి శాస్త్రస్య కో వా విషయ ఇత్యత్రాహ - భేదస్యేతి - ఆవిద్యకస్య - అవిద్యాకల్పితస్య, భేదస్య, ప్రతిహతివిషయత్వేన - నివృత్తివిషయకత్వేన, తస్య - శాస్త్రస్య ఉపపత్తేః - ఉపపన్నత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మవేద బ్రహ్మవిదిత్యాదిభిః బ్రహ్మణో వేద్యత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ - బ్రహ్మేతి - శాస్త్రే, బ్రహ్మ, ఇదన్త్వేన - ప్రమేయతయా, విషయో న భవతీత్యన్వయః, తర్హి కథం విషయ ఇత్యత్రాహ — కిన్త్వితి - కిన్తు - అవేద్యమ్ - అవిషయభూతమ్, యత్ప్రత్యగ్రూపమ్ - ప్రత్యగాత్మస్వరూపమ్, కథంచిత్ తత్, గమయత్ శాస్త్రమ్ - ప్రతిపాదయచ్ఛాస్త్రమ్, ఏతదీయాన్ ప్రభేదాన్ జ్ఞాతృజ్ఞేయాదికానపహరతీత్యన్వయః,

శాస్త్రస్య భేదనివృత్తిపరత్వం దర్శయతి - కథయతీతి - నద్భ్యా ష్టైరితీయం వాక్ - న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న మతేర్మన్తారమ్మన్వీ

ధా ఇతి వాక్, తథా కథయతి హీత్యన్వయః. జ్ఞానాదేవ బన్ధనివృత్తిశ్చే చ్ఛ్రుతివిరోధస్తావత్ పరిహరతి - బన్ధచ్ఛేద ఇతి - బన్ధచ్ఛేదః - బన్ధ నివృత్తిః, మతేశ్చేత్ - జ్ఞానాదేవ చేత్, శ్రవణముఖవిధేః - శ్రవణ మననినిదిధ్యాసనవిధానస్య. శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇత్యాదేః, నిష్ఫల త్వమ్ - నైరర్థక్యమ్, న శఙ్క్యమితి యోజనా — నాశఙ్కనీయమి తీత్యర్థః, పరిహరతి - తేషామితి - తేషామ్ - శ్రవణమనననిది ధ్యాసనానామ్, స్వాభావ్యజాతేతరసకల భిదోన్ముఖ్యహానావహ త్వాత్ - స్వాభావ్యజాతమ్ - స్వాభావత ఉత్పన్నమ్, యత్ ఇతరసక లభిదోన్ముఖ్యమ్ - పుంస ఇతరజ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపభేదాభిముఖ్యమ్ తస్య హానావహత్వాత్ - నివృత్తిహేతుత్వాదిత్యర్థః, అయం భావః వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ భేదవాసనా ప్రతిబన్ధికా, తన్నివర్తకా భేద వాసనోత్సాదనే శ్రవణాదీనాముపయోగ ఇతి, అథ ప్రత్యక్షవిరోధం ప రిహరతి - న జ్ఞానాదేవేతి - ఇహ జగతి జ్ఞానాదేవ ఇయం బన్ధక్షతిర్న దృష్టేతి న వాచ్యమిత్యన్వయః,

కథమిత్యత్రాహ - మిథ్యారూప ఇతి - స మిథ్యారూపో బన్ధః, మతిజననస్యోత్తరం స్థాతుమర్హనహీత్యన్వయః, కథమ్మతిజనన స్యోత్తరం బన్ధః స్థాతుమనర్హః. బన్ధో హ్యనువర్తత ఇతిజ్యా - బన్ధోయ స్యానువృత్త ఇత్యాదినా పరిహరిష్యతే, ఉక్తాదేవ హేతోర్బన్ధనివృ త్తేశ్శరీరపాతానపేక్షత్వమిత్యాహ - తదితి - తత్ - తస్మాత్, పుంసః పురుషస్య, నిజతనుపతనాదూర్ధ్వమేవ — నిజశరీరపాతాత్పరమేవ, బన్ధహానిరిత్యయుక్తమిత్యన్వయః, బన్ధనివృత్తిరితి నయుక్తమిత్యర్థః, ఉక్తమర్థం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి - నో మిథ్యేతి - ఇహ మిథ్యా సర్పభీతేర్హరణే - మిథ్యాసర్పభయనివృత్తౌ, రజ్జుధీతః పరః - రజ్జు యాథాత్మ్యజ్ఞానాదన్యః, సర్పధ్వంసః - సర్పనాశః, నో అపేక్ష్యతే

నాపేక్షణీయ ఇత్యర్థః. దృష్టాన్తే దర్శితమర్థం వ్యతిరేకముఖేన దార్ష్టాన్తికే వివృణోతి - తనుశ్చేదితి, తనుః మృషా న భవతి చేత్ - మిథ్యా న భవతి చేత్. తద్వినాశోఽపేక్ష్యత ఇత్యన్వయః, తద్వినాశోఽపేక్షణీయ ఇత్యర్థః.

పారమార్థికత్వవిపర్యయమాహ - బ్రహ్మాన్యత్వేన పరమార్థో న భవతి, అపితు మృషేత్యన్వయః, విప్రతిపన్నమపారమార్థికమ్ - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాత్, శుక్తిరూప్యవదిత్యనుమానం వివక్షితమ్ బద్ధస్య జ్ఞానోత్తరకాలం స్థితిరనుపపన్నా చేత్ కథం బద్ధస్య జ్ఞానోత్తరకాలం స్థితిరిత్యత్రాహ - అయం బద్ధ ఇతి - అయం బద్ధో యస్యానివృత్తిః, ఇహ పురుషే - అస్మిన్ పురుషే మతిర్నోదితేత్యేవ బోధ్యమ్ - నోత్పన్నేత్యేవ జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ - తత్కార్యస్యేతి - తత్కార్యస్య - మతికార్యస్య బన్ధనివృత్తిరూపస్య, అప్రతీతేః - అనుపలబ్ధేరిత్యర్థః కార్యాభావస్య కారణాభావమాత్రావ్యాప్యత్వాభావేపి సామగ్ర్యభావవ్యాప్యత్వాత్ భ్రమనివృత్తిం ప్రతి తత్త్వజ్ఞానస్య సామగ్రీత్వాత్ తదభావేన జ్ఞానాభావః కల్ప్యత ఇతి న ప్రత్యక్షవిరోధ ఇతి భావః. జ్ఞానోత్పత్త్యనన్తరం బన్ధనివృత్తిన్నిగమయతి - స్థితిరితి - ఇహ పుంసి - తనోః స్థితిరస్తు వా మా వా, వాక్యార్థబుద్ధేః పరమయం ముక్త ఇతి యోజనా, అయం పురుషో ముక్త ఏవేత్యర్థః, దగ్ధపటే పటప్రతిభాసవత్ శరీరప్రతిభాసోఽనువర్తతాం వా, నివర్తతాం వా, బన్ధశ్ఛిన్నమూలతయా దగ్ధపటవదకార్యకర ఇతి భావః, ధ్యాననియోగస్య మోక్షహేతుత్వాభావన్నిగమయతి - ధ్యానపుణ్యాన్న మోక్ష ఇతి,

బన్ధనివృత్తేర్నియోగసాపేక్ష్య సాధకహేతుభిర్న ధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిరిత్యాహ - సిద్ధిరితి - తత్ - తస్మాత్, బ్రహ్మ

ణః, ధ్యానవాక్యశేషభావాత్ - ధ్యానవిధిశేషతయా, నసిద్ధిరిత్యన్వ
యః, తర్హి బ్రహ్మణః కథంసిద్ధిరిత్యత్రాహ - సత్యజ్ఞానాదితి—
అపితుతత్పరైః నిగమగైస్సత్యజ్ఞానాదివాక్యైః తత్త్వమస్యాదికైశ్చ-
తత్త్వమస్యాదివాక్యైశ్చ బ్రహ్మణస్సిద్ధిరితిపూర్వేణాన్వయః,

శ్రీ॥ తదయుక్తమ్, వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాద్బన్ధనివృత్త్య
నుపపత్తేః, యద్యపిమిథ్యారూపోబన్ధోజ్ఞానబాధ్యః. తథాపి బన్ధస్యా
పరోక్షత్వాన్నపరోక్షరూపేణవాక్యార్థజ్ఞానేన సబాధ్యతే, రజ్జ్వా
దావపరోక్షసర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాంనాయం సర్పోరజ్జురేషే
త్యాప్తోపదేశజనిత పరోక్షసర్పవిపరీతజ్ఞానమాత్రేణ భయాని
వృత్త్యదర్శనాత్, ఆప్తోపదేశస్యతుభయనివృత్తిహేతుత్వం వస్తు
యాథాత్మ్యాపరోక్షనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేన, తథాహి, రజ్జుసర్ప
దర్శనభయాత్ పరావృత్తఃపురుషో - నాయంసర్పోరజ్జురేషేత్యా
ప్తోపదేశేన తద్వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనేప్రవృత్త స్తదేవప్రత్యక్షేణదృ
ష్ట్వాభయాన్నివర్తతే, నచశబ్దఏవప్రత్యక్షజ్ఞానంజనయతీతివక్తుంశక్య
మ్, తస్యఅనిన్ద్రియత్వాత్, జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణ్యేవహి అపరోక్ష
సాధనాని, నచాస్యసన్నిహితఫలకర్మానుష్ఠానమృదితకషాయస్య
శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్యవా
క్యమేవ అపరోక్షజ్ఞానంజనయతి, నివృత్తప్రతిబన్ధేతత్పరేపిపురుషే
జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయనియమాతిక్రమా
దర్శనేన తదయోగాత్,

శ్లో॥ మైవంవాక్యార్థధీమాత్రతఇహ కథితాన్నా
చితాబన్ధహానిర్బన్ధోమిథ్యేతి యద్యప్యదితధిషణ
యాబాధ్యతేఽయంతథాపి । బాధ్యోనాధ్యక్షగమ్య

స్వప్నమయమపరోక్షాన్యవాక్యార్థబుద్ధ్యా సర్పా
ధ్యస్తేఽపి రజ్జౌ స్థితవతి న భయం వార్యతే   హ్యాప్తవా
క్యాత్ ॥ ॥ ॥

ఏషా రజ్జుర్న సర్పోఽయమితి భయనివృత్త్యావహత్వం తు
వాచో యాథార్థ్యస్యాపరోక్ష్యోపయికత్వేన నిర్వా
హకత్వాత్తథాహి । రజ్జౌ సర్పప్రతీత్యోదితచకిత
యతో నో నివృత్తః పుమాన్యో రజ్జురేషా న సర్పో
యమితి వచనతః కస్యచిత్త్వాప్తపుంసః ॥ ॥ ॥

దృష్టం సోఽయం పరివృత్తో భవతి ఖలు పురోవృత్తితద్వ
స్తు సమ్యగ్దృష్ట్వా తద్వస్తుతత్త్వం భవతి హి గతభీర్వీతస
ర్పప్రతీతిః । నో వాచ్యం శబ్ద ఏవావహతి మతిమితీ
హాయమధ్యక్షరూపాం శబ్దస్యానిన్ద్రియత్వాన్న భవతి
హి యతోఽనిన్ద్రియే ధ్యక్షకృత్త్వమ్ ॥ ॥ ॥

కర్మానుష్ఠానతో నాపి చ ఫలవిషయాసక్తిముక్తాన్ని
వృత్తాశేషాఘసార్యస్య పుంసః శ్రవణమననతో ధ్యాన
తశ్చాపి వాక్యమ్ । బాహ్యార్థాన్మ్యక్యరోధాత్ప్రభవ
తి జననేఽధ్యక్షబుద్ధేః కదాచిచ్ఛబ్దాధ్యక్షావహత్వం క్వ
చిదపి జగతీదన్న దృష్టం న యుక్తమ్ ॥ ॥ ॥

వీతాశేషోపరోధేఽపి చ సహి పురుషే తత్పరోక్షాదిరూ
పాధీసామగ్రికదాచిత్ స్వవిషయనియమం లఙ్ఘనే తో
నసత్తత్ । ॥ ౧౦౬ ॥

అ॥ ఏతద్ధ్యాననియోగవాదీ దూషయతి - నైనమితి—

టీ॥ కథితాద్వాక్యార్థధీమాత్రతః ప్రోక్తవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ, ఇహ — అస్మిన్ పురుషే, బన్ధహానిర్నోచితేత్యన్వయః, బన్ధనివృత్తిర్నయుక్తేత్యర్థః. పరిపశ్చిమిథ్యాత్వవాదినా జ్ఞానాద్బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తిః కథముచ్యత ఇత్యత్రాహ - బన్ధ ఇతి - యద్యపి బన్ధో మిథ్యేతి, అయమ్ - బన్ధః, ఉదితధిషణయా బాధ్యతే - ఉత్పన్నజ్ఞానేన నివార్యతే, ఇత్యన్వయః, జ్ఞాననివర్త్యత్వోపగమేఽపి వైషమ్యమాహ తథాపీతి - స్వయమధ్యక్షగమ్యోఽయమ్ - ప్రత్యక్షగమ్యోఽయం బన్ధః, అపరోక్షాన్యవాక్యార్థబుద్ధ్యా న బాధ్య ఇత్యన్వయః పరోక్షజ్ఞానస్య అపరోక్షభ్రమాబాధకత్వే దృష్టాన్తమాహ - సర్పాధ్యక్ష ఇతి — అత్ర రజ్జౌ సర్పాధ్యక్షే స్థితవతి ఏషా రజ్జుః, అయం న సర్ప ఇతి ఆప్తవాక్యాద్భయం న వార్యతే హీత్యన్వయః,

రజ్జుజ్ఞానేన భయానివృత్తిశ్చేదాప్తోపదేశైర్నైరర్థక్యం స్యాదిత్యత ఆహ - భయనివృత్త్యావహత్వమితి వాచః- వాక్యస్య భయనివృత్త్యావహత్వన్తు. భయనివర్తకత్వన్తు, యాథాత్మ్యస్య - పురోవృత్తివస్తుయాథాత్మ్యస్య, అపరోక్షోపయికయతననిర్వాహకత్వాదితి సంబన్ధః, ప్రత్యక్షజ్ఞానోపయికప్రవృత్తినిర్వాహకత్వాదిత్యర్థః, అనేన ప్రథమసూత్రే ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యన్తు నివర్తత ఇతి భాష్యార్థోఽజ్ఞాయతే, ఆప్తోపదేశస్య భయాదికార్యనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్షనిమిత్తప్రవృత్తిద్వారకమితి హి తస్యార్థః, ఇమమర్థం దృష్టాన్తే దర్శయతి - తథా హీతి - రజ్జౌ, సర్పప్రతీత్యా - సర్పభ్రాన్త్యా, ఉదితచకితయుతః - ఉత్పన్నభయయుక్తః, అతో నివృత్తః - అతో రజ్జుతః పరావృత్తః, యః పుమాన్, సోఽయమ్, కస్యచిదాప్తపుంసః — కస్యచిదాప్తపురుషస్య ఏషా రజ్జుః, అయం న సర్పః ఇతి వచనతః - వాక్యతః,

ద్రష్టుంప్రవృత్తిః - పురోవృత్తితద్వస్తుతత్త్వం సమ్యగ్దృష్ట్వా వీతసర్పప్రతీతిః - నివృత్తసర్పభ్రాన్తిః, వీతభయోభవతీత్యన్వయః, నివృత్తభయోభవతి ఖల్విత్యర్థః. అస్త్వపరోక్షజ్ఞానమేవ తాదృశభ్రమవిరోధి, శబ్దఏవతాదృశాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యాశఙ్క్యాహ - నోవాచ్యమితి - ఇహ, తాంశబ్దఏవ, అధ్యక్షరూపామ్మతిం జనయతీతినోవాచ్యమిత్యన్వయః, కుతఇత్యత్రాహ - శబ్దస్యేతి - శబ్దస్య - వాక్యస్య, అనిన్ద్రియత్వాత్ - ఇన్ద్రియభిన్నత్వాదిత్యర్థః. ఇన్ద్రియభిన్నత్వేపి ప్రత్యక్షజ్ఞానహేతుత్వం కుతో న స్యాదిత్యత్రవ్యాప్తిందర్శయతి - నభవతీతి - యతః - అనిన్ద్రియే, అధ్యక్షకృత్త్వమ్ - ప్రత్యక్షకృత్త్వమ్ — నభవతి - నాస్తి, తతఇత్యధ్యాహారేణ పూర్వేణాన్వయః, అనేన యత్రానిన్ద్రియత్వమ్, తత్ర ప్రత్యక్షహేతుత్వాభావఇతివ్యాప్తిర్దర్శితాభవతి - నచ అనిన్ద్రియత్వేపి ఆలోకాదేరపరోక్షజ్ఞానజనకత్వందృష్టమితి - హేతోర్వ్యభిచారః, అనిన్ద్రియశబ్దేన ఇన్ద్రియఘటితసామగ్ర్యఘటకత్వస్య వివక్షితత్వాత్

అనిన్ద్రియమేవహి యోగినోవ్యవహితాదికంజ్ఞాపయతి, తథావివక్షితపురుష విశేషస్యవాక్య మపరోక్షజ్ఞానంజనయతీత్యాశఙ్క్యపరిహరతి - కర్మానుష్ఠానతశ్చ - ఫలవిషయాసక్తిముక్తాత్ - ఫలాభిసన్ధిరహితాత్, కర్మానుష్ఠానతః - కర్మానుష్ఠానాత్, నివృత్తాశేషపాపస్య, అస్యపుంసః, అస్యపురుషస్య, శ్రవణమననతోధ్యానతశ్చ - శ్రవణమననధ్యానైః, బాహ్యార్థౌన్ముఖ్యరోధాత్ - ప్రత్యగర్థవ్యతిరిక్తపరాగర్థవిషయకాభిముఖ్య ప్రతిరోధాత్, వాక్యమ్, అధ్యక్షబుద్ధిజననే నాపికదాచిత్ప్రభవతీత్యన్వయః, నాపికదాచిచ్ఛక్నోతీత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - శబ్దఇతి - జగతిశబ్దైకమానస్య

జ్ఞానహేత్వమ్ - ప్రత్యక్షహేతుత్వమ్, క్వచిదపి - నదృష్టం నయుక్తమిత్యన్వయః,

నయుక్తమిత్యస్య వివరణం ప్రీతాశేషోపరోధే - నివృత్తసకలప్రతిబన్ధకే, తత్పరేపురుషేపి, వివక్షితార్థావధానవతిపురుషేపి, అక్షాదిరూపాధీసామగ్రీ - ఇన్ద్రియాదిరూపజ్ఞానసామగ్రీ, స్వవిషయనియమం కదాచిన్నలఙ్ఘతే - స్వసాధ్యనియమం కదాచిదపి నాతిక్రామతీత్యర్థః, ఇన్ద్రియమేవప్రత్యక్షే హేతుః, అనుమానమేవ అనుమితిహేతుః, శబ్దశ్శాబ్దఏవ హేతురిత్యేవం నియమ ఇత్యర్థః. శబ్దస్య ప్రత్యక్షహేతుత్వాభావన్నిగమయతి - అతఇతి- అతః - ఉక్తనియమాత్, తత్ శబ్దస్య ప్రత్యక్షహేతుత్వమ్, నసత్ - నయుక్తమిత్యర్థః,

శ్రీ॥ నచ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా, ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్, వాక్యార్థజ్ఞానేజాతే తద్విషయం ధ్యానమ్, ధ్యానేనివృత్తే వాక్యార్థజ్ఞానమితి- నచ ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్నవిషయత్వమ్. తథాసతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా-నస్యాత్ నహ్య న్యధ్యానమన్యస్మిన్ఖ్యాతిముత్పాదయతి, జ్ఞాతార్థస్మృతిసన్తతిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వమవర్జనీయమ్, ధ్యేయబహిర్భూతవిషయజ్ఞానస్య హేత్వన్తరాసంభవాత్ నచ ధ్యానమూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యమ్ నివర్తకం జ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమితి యుక్తమ్, ధ్యానమూలమిదం వాక్యాన్తరజన్యం జ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానేనఏకవిషయం భిన్నవిషయం వా, ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమ్, భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేనతదాత్మఖ్యాత్యుపాదానాసంభవః, కిఞ్చ ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాత్రాద్యనేకప్రవిభాగాపేక్షత్వాన్నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మాత్మైకత్వవిషయవాక్యార్థజ్ఞానోత్ప

త్రే దృష్టద్వారేణ నోపయోగ ఇతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవి ద్యానివృత్తిం వదతః శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిధీనామానర్థక్యమేవ

శ్లో॥ వాక్యార్థజ్ఞానహేతుత్వ మపి నరుచిరం ధ్యాన
ఏతత్త్వయోక్తం తత్రాన్యోన్యాశ్రయాత్తద్భవతి
హి వచసోత్పన్నవాక్యార్థబుద్ధ్యా । ధ్యానాద్వా
క్యార్థధీస్సేతిచ విషయభిదా నాన యోశ్శక్యశఙ్కా
ధ్యానం హేతుర్న తర్హి హేతుర్భవతి పునర్వాగ్జ
వాక్యార్థబుద్ధా॥ ॥ ॥

అన్యాన్స్మిఖ్యన్న పుంసోజనయతిహి యతోధ్యానమ
ర్థపరస్మిన్ ధ్యానంజ్ఞాతస్మృతీనాం సముదయ ఇతి
తద్ధేతుతా స్యాత్త్వవజ్ఞా । ధ్యేయబ్రహ్మప్రతీతి
ర్నభవతి హి యతో హేతుతస్సాపరస్మాన్నజ్ఞానం
ధ్యానమూలం భవతి పునరిదం భిన్నవాచా కయాచిత్॥

మస్త్రృజ్ఞానమ్మహావాక్యత ఇతి రుచిరం తత్త్వమస్యా
దిశాత్తజ్జ్ఞానం ధ్యానోపయుక్తం పరవచనభవం త
త్త్వమస్యాదివాచా । ఏకార్థం వా న వాత్రాఖ్యాత
ఇహ పునర్దోష ఆద్యేతు పక్షేఽనోన్యం సాపేక్షతా
త్త్యైన చ భవతి తదా స్మఖ్యముక్తం తథోక్తై ॥ ॥

ధ్యానాద్వాక్యార్థబుద్ధావితి నభవతి తద్ధ్యానహేతు
త్వమత్రేత్యన్యస్మాద్వాక్యతస్సేత్యపి న హి రుచిరం ధ్యా
నహేతుప్రతీతిః । కిన్త్వస్య ధ్యేయముఖ్యాఖిల వివి
ధభిదాపేక్షయా నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మాత్మైకత్వబుద్ధౌ న పున
రిహ భవేద్దృష్టరీత్యోపయోగః ॥ ॥ ॥

తస్మాదజ్ఞానహానిర్వచన జనితధీమాత్రతశ్చేత్పురో
క్తం వై ఫల్యం దునిర్వారం శ్రవణముఖవిధిశ్చ్రా
తవాక్యాదితస్య । ॥ ౧౧౦౫ ॥

అ॥ ఏవం శబ్దస్య అపరోక్షజ్ఞానహేతుత్వం దూషితమ్, అథ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతామన్యోన్యాశ్రయేణ దూషయతి- వాక్యార్థజ్ఞానహేతుత్వమితి—

టీ॥ తతః ధ్యానత్వయోక్తమేతద్వాక్యార్థజ్ఞానహేతుత్వమపి నరుచిరమితి యోజనా, కుత ఇత్యత్రాహ - అన్యోన్యాశ్రయేతి— తముపాదయతి - తదితి - తత్ - ధ్యానమ్, వచసోత్పన్నవాక్యార్థబుద్ధ్యాభవతి - వాక్యజన్యవాక్యార్థబుద్ధ్యాజాయతే, సా, వాక్యార్థధీః, ధ్యానాదితీత్యన్వయః, అన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ ధ్యానపూర్వభావిజ్ఞానమర్థాన్తరవిషయమ్, ఇతిభిన్నవిషయతాశ్రయణమయుక్తమిత్యాహ, విషయభిదేతి - అనయోః - ధ్యానపూర్వభావిపాశ్చాత్యజ్ఞానయోః విషయభిదా - విషయభేదః, నశక్యశఙ్కః- నశఙ్కితుంశక్యఇత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ - ధ్యానమితి — తర్హి ధ్యానమ్, ఇహ వాగ్జవాక్యార్థబుద్ధౌ హేతుర్నభవతీత్యన్వయః,

కథం హేతుత్వహానిరిత్యత్రాహ - అన్యాన్యముఖ్యమితి— పుంసఃపరస్మిన్నర్థే ధ్యానమన్యోన్ముఖ్యన్నజనయతి హీత్యన్వయః, ఏకవిషయత్వేపి నివర్తకస్య వాక్యార్థజ్ఞానస్య ధ్యానాపేక్షాస్యాత్ ధ్యానస్యవాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షాకథమిత్యత్రాహ - ధ్యానమితి— ధ్యానంజ్ఞాతస్మృతీనాంసముదయః, జ్ఞాతార్థవిషయకస్మృతిసముదాయరూపమ్, ఇతి - ఇత్యతో హేతోః అస్యాః, వాక్యజన్యవాక్యార్థబుద్ధేః, తద్ధేతుతా - ధ్యానహేతుతా, అవజార్థ్య అనివార్యే

త్యర్థః. ధ్యానహేతుభూతం జ్ఞానం హేత్వన్తరజన్యమ్, సతు ధ్యానపశ్చాద్భావిజ్ఞానహేతువాక్యహేతుకమ్, ఇత్యేవం ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోస్సామగ్రీభేదేన అన్యోన్యాశ్రయపరిహారమాశఙ్క్య సామగ్రీభేదో న సంభవతీత్యాహ - ధ్యేయబ్రహ్మప్రతీతేరితి - సా ధ్యేయబ్రహ్మప్రతీతిః, యతః పరస్మాద్ధేతుతో న సంభవతి తతస్తద్ధేతుతా అస్యా అవశ్యేతి పూర్వేణ తతశ్శబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః, బ్రహ్మణః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాదితి భావః, తత్పరిహారాయ వాక్యభేదమాశఙ్క్య తథా వక్తుమయుక్తమిత్యాహ - సజ్ఞానమితి - ఇదం ధ్యానమూలం జ్ఞానం కయాచిద్భిన్నవాచా భవతి - తత్త్వమస్యాదివాచో భిన్నవాక్యాద్భవతీత్యర్థః.

హస్త్యజ్ఞానస్ - నివర్తకజ్ఞానస్, తత్త్వమమస్యాదికాన్యహావాక్యతః, భవతీతి సఙ్గచిరమిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, కుత ఇత్యత్ర వికల్ప్య దూషయతి - తద్జ్ఞానమితి - పరవచసా భవమ్, భిన్నవాక్యజన్యమ్, ధ్యానోపయుక్తం తద్జ్ఞానం తత్త్వమస్యాది వాచా ఏకార్థం వా న వా ఇతి వికల్పః, తత్రైకార్థమితిపక్షే ప్రాగుక్తాన్యోన్యాశ్రయదోషమాహ - ప్రాగితి - ఇహాద్యే తు పక్షే ప్రాక్కథిత అన్యోన్యసాపేక్షతాదోష ఇత్యన్వయః, అన్యోన్యాశ్రయదోషో భవతీత్యర్థః. వాక్యాన్తరేణ జ్ఞానోత్పత్తౌ తస్య తత్త్వమసీతి వాక్యతుల్యవిషయత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానస్య నిదిధ్యాసనసాపేక్షతా స్యాత్ ధ్యానస్య చ వాక్యార్థజ్ఞానాపేక్షా స్యాదిత్యన్యోన్యాశ్రయణమిత్యర్థః. వాక్యయోర్భిన్నవిషయత్వే దూషణమాహ - అన్యేతి - అన్యపక్షే ఉక్తమనుమాస్యభ్యస్తాత్, తతః - ధ్యానాత్, వాక్యార్థబుద్ధౌ న భవతీత్యన్వయః,

ఉక్తదోషేణ వాక్యాన్తరజన్యజ్ఞానస్య ధ్యానహేతుత్వం న సంభవతీత్యుక్తరీతిం న సంభవతీతి నిగమయతి - ఇతి న భవతీతి — ఇతి—

ఇత్యతో హేతోః, అతోధ్యాన హేతుత్వ న్నసద్భవతి - నయుక్తంభవ
తీత్యర్థః, ఇతి సాధ్యానహేతుప్రతీతిః అన్యస్మాద్వాక్యత ఇత్యపి
ననుచిరమిత్యన్వయః, నయుక్తమిత్యర్థః. ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞాన
విరోధిత్వమేవేత్యాహ - కిఞ్చేతి - అస్య - ధ్యానస్య. ధ్యేయము
ఖ్యాఖిలవివిధభేదాపేక్షయా - ధ్యేయధ్యాత్రాది సకలవిధభేదసాపే
క్షతయా, ఇహానిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మాత్మైకత్వబుద్ధౌ దృష్టరీత్యానోప
యోగః, - దృష్టద్వారేణనోపయోగ ఇత్యర్థః. అదృష్టద్వారేణోప
యోగస్తు అత్యన్తభీరుభిః పరైర్నిరసనీయద్వైతవాసనాయా స్స
త్యత్వప్రసఙ్గభయాత్ పరిత్యక్త ఇతి ధ్యాననియోగవాదినోఽభి
ప్రాయః, అస్తుకాహానిరిత్యత్రాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ - దృష్టరీ
త్యా ఉపయోగాభావాత్, వచనజనితధీమాత్రతః - వాక్యజన్యవా
క్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్, అజ్ఞానహానిశ్చేత్ - అజ్ఞాననివృత్తిశ్చేత్
శ్రోతవాక్యోదితస్య - శ్రోతవ్య ఇత్యాదివేదవాక్యోదితస్య, శ్రవ
ణముఖవిధేః, శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిధేః, పురోక్తమ్ - ప్రాగుక్త
మ్, వైఫల్యమ్ - నైరర్థక్యమ్, దుర్నివారమ్ - దుష్పరిహార
మిత్యర్థః,

[శ్రీ యతో వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానాసంభవాద్వాక్యార్థజ్ఞా
నేన అవిద్యానివర్తతే, తతఏవజీవన్ముక్తిరపిదూరోత్సారితా, కాచే
యంజీవన్ముక్తిః, సశరీరస్యైవమోక్ష ఇతిచేత్ మాతా మే వన్ధ్యేతివద
సంగతార్థంవచః, యతస్సశరీరత్వంబన్ధః అశరీరత్వమేవమోక్ష ఇ
తి త్వయైవశ్రుతిభిరుపపాదితమ్, అథ సశరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమా
నే యస్యాయంప్రతిభాసో మిథ్యేతిప్రత్యయః తస్యసశరీరత్వనివృత్తి
రితి, న, మిథ్యేతిప్రత్యయేన సశరీరత్వన్నివృత్తంచేత్, కథంసశరీరస్య
ముక్తిః, అజీవతోఽపిముక్తిస్సశరీరత్వమిథ్యాప్రతిభాసనివృత్తిరేవేతి—

కోఽయంజీవన్ముక్తిరితివిశేషః, అథ సశరీరత్వప్రతిభాసో బాధితోఽపి యస్యద్విచన్ద్రప్రజ్ఞానవదనువర్తతే, సజీవన్ముక్తఇతిచేన్న, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలవస్తువిషయత్వాద్బాధకజ్ఞానస్య కారణభూతావిద్యాలేశాదిదోషస్యశరీరత్వప్రతిభాసేనసహతే నైవబాధితఇతిబాధితానువృత్తిర్నశక్యతేవక్తుమ్, ద్విచన్ద్రాదౌతుతత్ప్రతిభాసహేతుభూతదోషస్య బాధకజ్ఞానభూతచన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేనఅబాధితత్వాచ్చన్ద్రప్రతిభాసానివృత్తిర్యుక్తా,

శ్లో॥ యస్మాద్వాక్యాత్పరోక్షేతరమతిజననాసంభవా
న్నైవవాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రం ప్రభవతిజ
నితంపుంస్యవిద్యాపహారే। జీవన్ముక్తిశ్చ తస్మాద్భవతి
పరిహృతాద్యారతస్యేతిబోధ్యంజీవన్ముక్తిశ్చ కేయంభ
వతితనుతాదేహినోముక్తతాచేత్॥ ॥ ॥

వన్ధ్యామాతామమేతీవ గా వచనమిదంవ్యాహతా
ర్థకం యతోవైబన్ధోదేహిత్వమేవాయమియమత
నుతాఽభానినోముక్తసత్త్వైవ । దేహిత్వస్యాప్రభా
సస్థితపతిభవతి ప్రత్యయోయస్యదేహామిథ్యాత్వే
తస్యదేహాక్షతిరితియదసౌనైవజీవద్విముక్తిః॥ ॥

దేహేమిథ్యాత్వబుద్ధ్యా వపురపహరణాజ్జీవతోఽన్య
స్యచేయమ్ముక్తిర్మిథ్యైవ పూర్ణాపహరణమితి భవేత్
కోవిశేషోత్రముక్తౌ । యస్యత్వేషాఽనువృత్తాభ
వతితనుమతి బాధితాపిద్విచన్ద్రప్రజ్ఞావత్తంపుమాం
వంకథయసియదిహిప్రోక్తజీవద్విముక్తమ్॥ ॥

బహిష్ఠో న్యాశ్రేష వస్తుక్షపణకరధియా హేహత్వపిద్యాది
దోషోఽసిష్టో దేహ ప్రతీత్యా సహాసఇతి కథం బాధితా
ధ్వాఽనువృత్తిః । చన్ద్రద్విత్వప్రతీతౌ పునరిహతు సవై
హేతుకాచాదిదోషోభాధ్యా చన్ద్రైకతాధీవిషయఇతిత
తోఽబాధితాత్సానువృత్తా ॥ ॥ ॥

అ ॥ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్తినిరాసేన జీవ
న్ముక్తినిరాసస్సిద్ధ్యతీత్యాహ - యస్మాదితి—

టీ ॥ యస్మాద్వాక్యాత్ పరోక్షేతర మతిజననాసంభవాత్-ప్ర
త్యక్షజ్ఞానోత్పత్త్యసంభవాత్, వాక్యజనితం వాక్యార్థజ్ఞానమా
త్రం, పుంసి - పురుషే అవిద్యాపహారే అవిద్యానివృత్తౌ, నైవప్రభవతి
నైవశక్నోతి తస్మాత్ సాజీవన్ముక్తిశ్చదూరతః పరిహృతేతిశ్లోద్ధ్య
మిత్యన్వయః, వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానసంభవేపి వ్యాఘాతాదినా జీవన్ము
క్తిః పరిహృతా వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానాసంభవాద్దూరతః పరిహృతేతి
భావః. దూషయితుం తత్ స్వరూపం వికల్పయతి జీవన్ముక్తిశ్చేతి—తవ
మతాత్వదభిమతేయం జీవన్ముక్తిః కాభవతి కింరూపా భవతీత్యర్థః,
తత్ స్వరూపం శంకతే దేహినఇతి దేహినః దేహవిశిష్టస్యముక్తతా జీవ
న్ముక్తిశ్చేదితి జీవన్ముక్తిరిత్యస్యానుషంగేణాన్వయః వ్యాఘాతమాహ
మానేతి మమమాతావన్ధ్యేతివవచనమిదం వ్యాహతార్థమిత్యన్వ
యః, వ్యాఘాతముపపాదయతి యతఇతి యతోఽయంబన్ధో దేహి
త్వమేవ త్వయైవేయముక్తనుతా మోక్షోఽభాణి ప్రత్యపాదితతో వ్యాహ
తార్థమిత్యధ్యాహారేణాన్వయః, దేహితాయా ఏవబన్ధరూపతాయా
త్ అతనుతాయా ఏవ మోక్షరూపతాయాస్త్వ యైవప్రతిపాదితత్వేన
దేహినోఽదేహిత్వం వ్యాహతమితిభావః, వ్యాహతిపరిహారార్థం

తన్మతం శంకతే దేహిత్వస్యేతి దేహిత్వస్య సశరీరత్వస్యైవ అభ్రాన్తప్రతి
సన్ధానేస్థితవతివర్తమానేసతి- యస్య యస్య పురుషస్య దేహేమిథ్యా
తిప్రత్యయోభవతి ప్రతీతిర్వర్తతే ఏతస్య అస్యపురుషస్య దేహక్ష
తిరితియది దేహక్షతిః జీవన్ముక్తిరితిచేదిత్యర్థః, జీవన్ముక్తిరిత్యస్యా
త్రాప్యనుషఙ్గః దేహక్షతిరితినిర్దేశేన దేహస్యచ్ఛిన్నమూలతాజీవ
న్ముక్తివాదినాభిప్రేతా. దూషయతి నేతిసా నైవజీవద్దశాముక్తిః జీవ
న్ముక్తిర్నభవతీత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ దేహ ఇతి దేహమిథ్యా
త్వబుద్ధ్యామిథ్యాత్వప్రతీత్యా వపురపహరణాత్ దేహస్యనివృత్త
త్వాదిత్యర్థః. తథాచయస్యదేహేమిథ్యాత్వప్రత్యయోవర్తతే
తస్యదేహ ఏవనాస్తీతి నసజీవతీతి సతత్రజీవన్ముక్తిరుక్తోపపద్యతఇతి
భావః, అథమిథ్యాభూతాదేహభాననివృత్తిరేవ జీవన్ముక్తిరిత్యుచ్య
తఇత్యాశంక్యాజీవతోపిముక్తిస్స్యాదితి నవిశేషోజీవన్ముక్తేరిత్యాహ—
జీవతఇతి జీవతోన్యస్యచ అజీవతోపి ఇయంముక్తిః, మిథ్యావపుర్హ
రణమితి - మిథ్యాదేహప్రతిభాననివృత్తిరితి అతోముక్తౌజీవన్ముక్తౌవి
శేషోభవేదిత్యన్వయః, నకోపి శేషఇత్యర్థః,

అథ బాధితాపి దేహప్రతీతిర్యస్య పుంసో ద్విచన్ద్రజ్ఞానవదను
వర్తతే సజీవన్ముక్త ఇత్యుచ్యత ఇత్యాశంక్య పరిహరతియస్యత్వి
త్యాదినా యస్యతు- యస్యపురుషస్యతు, ఏషాతనుమతిః- దేహప్రతీ
తిః, బాధితాపిద్విచన్ద్రవిజ్ఞానవత్-ద్విచన్ద్రప్రతీతివత్, అనువృత్తాభవతి
అనువర్తతే తంపుమాంసంప్రోక్తజీవద్విముక్తం - కథితజీవన్ముక్తం,
కథయసియది వదసిచేదిత్యర్థః. బాధితానువృత్తింతత్త్వజ్ఞానవతో
దూషయతిబ్రహ్మాన్యేతి - బ్రహ్మాన్యాశేషవస్తుక్షపణకరధియా-బ్రహ్మా
న్యాశేషవస్తునాశహేతుభూతయాతత్త్వమసీత్యాదివాక్య జన్యయాబు
ద్ధ్యా, నహేత్వవిద్యాదిదోషోపి- నప్రపఞ్చకారణీభూతావిద్యాకర్మ

వాసనారూపదోషోఽపి, దేహప్రతీత్యా సహ నష్ట ఇతి బాధితార్థాను
వృత్తిః కథమితి యోజనా. బాధితార్థానువృత్తిః, కథం స్యాదిత్యర్థః.
కారణస్యావిద్యాదిదోషస్య నష్టత్వాత్ తత్కార్యానువృత్తిర్నో
పపద్యత ఇతి భావః, ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌ హి బాధితానువృత్తిర్దృష్టేత్య
త్రాహ - చన్ద్రద్విత్వప్రతీతావితి - ఇహ చన్ద్రద్విత్వప్రతీతౌ తు- హే
తుః కాచాదిదోషః - కారణీభూతకాచతిమిరాదిదోషః, అబాధ్యః, తత్ర
హేతుః అచన్ద్రైకతాధీవిషయ ఇతి - చన్ద్రైకతాజ్ఞానావిషయత్వాదే
వాబాధ్యత్వమితి భావః, అబాధితాత్, తతః - తస్మాద్దోషాత్ సా చన్ద్ర
ద్విత్వప్రతీతిః అనువృత్తేతి యోజనా అనువర్తత ఇత్యర్థః. ప్ర
థమసూత్రే బాధితానువృత్తి నిరాకరణే దోషస్య పారమార్థిక
త్వేన జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్ భ్రమానువృత్తిరుక్తా అత్ర తు చన్ద్రైక
త్వజ్ఞానావిషయత్వేన దోషస్యాబాధితత్వాద్ద్విచన్ద్రజ్ఞానానువృత్తిరు
క్తేతి భిదా జగన్మాయావాదినోఽపి కృత్స్నమిథ్యాత్వస్యాభ్యుపగతత్వా
దేవం వైషమ్యముక్తమ్,

శ్లో॥ కిఞ్చ తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంప
త్స్య ఇతి సద్విద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్రమపేక్షతే మోక్ష ఇతి ప్రద
ర్శయన్తీ శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి సైషా జీవన్ముక్తిరాపస్తమ్బేనాపి
నిరస్తా, వేదానిమం లోకమముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్ బుద్ధే క్షే
మప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ
న దుఃఖముపలభేత ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమితి - అనేన జ్ఞానమాత్రా
న్మోక్షశ్చ నిరస్తః, అతస్సకలభేదనివృత్తిరూపా ముక్తిర్జీవతో న సంభ
వతి, తస్మాద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః
న చ నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వప్రసంగః, ప్రతిబన్ధనివృత్తి

మాత్రస్యైవసాధ్యత్వాత్, కిఞ్చనియోగేనసాక్షాత్ బన్ధనివృత్తిః క్రియతే కిన్తువిప్రపఞ్చజ్ఞానైకరసబ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానేన, నియోగస్తు తదాపరోక్ష్యజ్ఞానంజనయతి.

శ్లో॥ కిఞ్చ తత్తస్యతావచ్చిరమితివచనం వైదికం
సద్విద స్తన్ముక్తత్వం దేహపాతాద్వదతిపరమతో ము
క్తిరేషానిరస్తా। ఆపస్తంబేన వేదానిమమితిసదతా
ప్యుక్తముక్తిర్నిరస్తామోక్షోతో జ్ఞానమాత్రాదితిచ
పరిహృతం ప్రోక్తనాశ్యాత్ సుమేరమ్॥

ముక్తిస్తస్మాన్నజీవత్యఖిలవిధభిదాహానిరూపాపపన్నా
జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదోపహిత ఇహ పునర్భోగ్యదేహా
ద్వ్యపేతే। బన్ధచ్ఛేదస్సతస్మాద్భవతి భగవతోదర్శ
నార్థాన్నియోగాత్తద్ధ్యానోత్థాన్న చైవంసతిస
తోంకథితోముక్త్యనిత్యత్వదోషః॥ ॥ ॥

సాధ్యామోక్షోపరోధోపహతిరిహాయతః కేవలాతో
నదోషః కిఞ్చేయంబన్ధహానిర్నభవతిహి నియోగేన
సాక్షాత్తుపుంసః। కింత్వేషానిష్ప్రపఞ్చప్రమితి రస
పరబ్రహ్మసందర్శనోత్థాదృష్టింత్వేతాన్నియోగో
జనయతిహి పరబ్రహ్మణోధ్యానజన్యః॥ ॥ ॥

స్సాక్షాత్తద్దృష్టిజన్యానభజతిహి తతోముక్తిరేషోక్త
దోషం సాక్షాజ్జాతోనియోగాత్ పురుష ఇవపరన్న
శ్వరస్స్వర్గలోకః। ॥౧౧౮॥

ఆ॥ జీవన్ముక్తిః శ్రుతివిరోధమాహ - కిఞ్చేతి—

టీ॥ ఏతత్ తస్య తావదేవ చిరమితి వైదికం వచనం - తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇత్యేతత్ శ్రౌతం వాక్యం, సద్విద్యః సద్విద్యానిష్ఠస్య తన్ముక్తత్వం దేహపాతాత్ పరం వదతి - దేహపాతోత్తరం కథయతి అతః ఉక్తవాక్యాత్ ఏషా ముక్తిః జీవన్ముక్తిః నిరస్తేత్యన్వయః, దేహపాతాత్ పరమేవ ముముక్షోః సద్విద్యానిష్ఠస్య ముక్తేరుక్తవాక్యే ప్రతిపాదనాత్ దేహాపేతస్య జీవతో ముక్తిరుక్తవాక్యేన పరిహృతేతి భావః, స్మృతివిరోధమాహ ఆపస్తంబేనేతి - వేదానిమమితి వదతా వేదానిమం లోకమముఞ్చ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్ బుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతమితి కథయతా ఆపస్తంబేనాప్యుక్తముక్తిర్నిరస్తేత్యన్వయః, అత్ర వేదశబ్దేన త్రివర్గసాధనకర్మాణ్యుచ్యన్తే తత్ఫలముచ్యతే ఇమం లోకమముఞ్చేతి, బుద్ధే వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే సతి క్షేమప్రాపణం మోక్షః, తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం శాస్త్రైరితి బహువచనస్యాయం భావః, వాక్యార్థజ్ఞానోత్తరభావ్యుపాసనవిధిపరైః ఏవం వర్తయన్యావదాయుషమిత్యాప్రయాణాదనువృత్తిపరైః మోక్షస్య శరీరపాతమాత్రసాపేక్షత్వపరైః తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి నాడీవిశేషనిష్క్రమణపరైః అర్చిరాదిమార్గేణ దేశవిశేషప్రాప్తిపరైశ్చానేకైశ్శాస్త్రైర్విరోధ ఇతి, విప్రతిషిద్ధమితి విశేషేణ ప్రతిషిద్ధం, న తుల్యబలైః ప్రతిషిద్ధం అపి తు ప్రబలైః పరాహతం, ప్రాబల్యఞ్చ భూయసాం స్యాద్బలీయస్త్వమితి న్యాయాదితి భావః, ప్రత్యక్షవిరోధమపి స్మృతిరేవాహ బుద్ధే చేదితి - ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాతం ఏతేన

శాస్త్రపరిత్యక్తవిరోధేనబౌద్ధలోకాయతాదిమతానుసారేణోక్తమన్యదపి వ్యాఖ్యాతం ఏవమప్యపాస్తమిత్యర్థః, యద్వాయథేదానీందుఃఖోపలబ్ధిః తథాప్రీత్యాపీత్యర్థః. జీవన్ముక్తినిరసార్థముదాహృతేన వచనేన వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షశ్చేత్తర్హి నిరస్తఇత్యాహ-మోక్షఇతి అతః ప్రోక్తవాక్యాత్ జ్ఞానమాత్రాత్ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ మోక్షఇతిచ మోక్షోభవతీతి కథనఞ్చ, సుదూరంపరిహృతమిత్యన్వయః, దూరతోనిరస్తమిత్యర్థః. జీవన్ముక్తినిరాసంనిగమయతిముక్తఇతి తస్మాత్ అఖిలవిధభేదాహానిరూపాముక్తిః జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదోపహితే భోగ్యదేహాద్యపి తైఇహ జీవతోనోపపన్నేతియోజనా, జీవన్ముక్తినిరాసేనస్వమతస్థైర్యమాహ బన్ధచ్ఛేదఇతితస్మాత్ బన్ధచ్ఛేదః భగవతోదర్శనార్థాత్ బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలకాత్ తద్ధ్యానార్థాత్ బ్రహ్మధ్యానజన్యాత్, నియోగాత్ భవతీతియోజనా, వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాన్మోక్షవాదినోక్తశ్చేద్యపరిహారోమమాపి తుల్యఇత్యాహ నచైవంసతీతి—ఏవంసతి మోక్షోనియోగసాధ్యశ్చేత్ కథితస్సముక్త్యనిత్యత్వదోషస్తుముక్తేర నిత్యత్వప్రసక్తిరూపోదోషస్తు, నేతియోజనా కుతఇత్యత్రాహ సాధ్యేతి- యతఇహ కేవలామోక్షోపరోధోపహతిస్సాధ్యా — మోక్షప్రతిబన్ధకనివృత్తిమాత్రంసాధ్యం, అతోనదోషఇత్యన్వయః, మోక్షప్రతిబన్ధకనివృత్తిమాత్రస్యైవ నియోగసాధ్యత్వేన మోక్షస్యకథాత్వేన్నదోషఇతిభావః, నియోగనివర్త్యత్వే ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వంస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ కిఞ్చేతి—పుంసః ఇయంబన్ధహానిః సాక్షాన్నియోగేనసభవతీత్యన్వయః, బన్ధహానేస్సాక్షాన్నియోగాధీనత్వాభావే తర్హి సాక్షాత్ కారణ కిమిత్యత్రాహ - దృష్టిమితి - పరబ్రహ్మణోధ్యానజన్యోనియోగస్తు ఏతాందృష్టింజనయతీత్యన్వయః, ఏనంబ్రహ్మసాక్షాత్ కారంజనయతీత్యర్థః,

ముక్తైరనిత్యత్వదోషపరిహారన్నిగమయతి - సాక్షాదితి - సాక్షాత్త్వృషిజన్యా - సాక్షాద్బ్రహ్మసాక్షాత్కారజన్యా, ఏషాముక్తిరుక్తదోషన్న భజతీత్యన్వయః, అనిత్యత్వదోషన్న ప్రాప్నోతీత్యర్థః. కుత ఇత్యత్ర సాక్షాన్నియోగజన్యత్వాభావాదిత్యభిప్రేత్య సాక్షాన్నియోగజన్యస్యైవ అనిత్యత్వం దృష్టమితి స్వర్గం తథావిధముదాహరతి- సాక్షాదితి - పుంసినియోగాత్ సాక్షాజ్జాతః పరన్నశ్వరస్స్వర్గలోక ఏవేత్యన్వయః, తథాచ నియోగస్య ప్రపఞ్చనివర్తకత్వం జ్ఞానద్వారకమితి న నివర్త్యప్రపఞ్చసత్యత్వప్రసక్తిరితి భావః,

శ్రీ॥ కథన్నియోగస్యజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమితి చేత్, కథం వా భగవతోఽనభిసంహితఫలానాం కర్మణాం వేదనోత్పత్తిహేతుత్వమ్, మనోనైర్మల్యద్వారేణేతి చేత్, మమాపి తద్ద్వైవ, మమ తు నిర్మలే మనసి శాస్త్రేణ జ్ఞానముత్పాద్యతే, భవతు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞానసామగ్రీవక్తవ్యేతి చేత్, ధ్యాననియోగనిర్మలమ్మన ఏవేతి బ్రూమః, కేనావగమ్యత ఇతి చేత్ భవతా వా కర్మభిర్మనో నిర్మలం భవతి నిర్మలే మనసి శ్రవణమనన నిదిధ్యాసనైస్సకలేతర విషయవిముఖస్యైవ శాస్త్రన్నివర్తకజ్ఞాన ముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే * వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన * శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభిశ్శాస్త్రైరితి చేత్, మమాపి శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ * న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా * మనసా తు విశుద్ధేన * హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః । ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనో నిర్మలం భవతి, నిర్మలం చ మనో బ్రహ్మావరోధజ్ఞానం జనయతీతి నిరవద్యమ్,

శ్లో॥ హేతుర్జ్ఞానే నియోగస్సతు కథమితిచేత్తత్క-
థం వా ఫలేచ్ఛాశూన్యానాం కర్మణాం సంభవతిహి
భవతో వేదనోత్పాదకత్వమ్ । నైర్మల్యద్వారత
శ్చేద్ధృదిమమచతద్ధై వాస్తికాస్త్రిం విశుద్ధచిత్తే జ్ఞా
నావహా స్మేత వతు జనకస్త్వస్య కిం వేతి చేత్తత్ ॥ ॥

బ్రూమస్స్వస్తన్నియోగాత్కలుష రహితమేవేతి
శస్త్రాత్ప్రమాణాదర్థోఽయం యుష్మదుక్తస్త్వవగత
ఇతిచేత్కేనవార్థంత్వదుక్తమ్ । చిత్తేశుద్ధైః క్రియా
భిః శ్రవణమననతో ధ్యాన తశ్చాస్య శాస్త్రాదన్యాన్ము
ఖ్యోఽపేక్షితస్స్యాదితిహ ధిషణా బాయతేనేతి వేత్సి ॥ ॥

కైశ్చిచ్ఛాస్త్రైస్సచార్థస్త్వవగత ఇతి చేద్వస్తుయజ్ఞ
నదానెనెత్యాద్యైస్సంప్రతీతైః శ్రుతి మనన నిదిధ్యాస
నానాం విధానైః । బ్రహ్మైవ బ్రహ్మవేదేత్యుపనిషది
తథా శ్రూయమాణైర్వచోభిర్బ్రహ్మైక్యం బ్రహ్మ
కైముష్యోపహితపురుషే జ్ఞాపయద్భిస్తథాన్యైః ॥ ॥

అర్థస్సోఽయం ప్రతీతో భవదితి యది నోచ్యేత సత్యమ్మ
మాంపి ప్రోక్తకోఽతస్య ఇత్యాదిక నిగమగిరా బ్రహ్మవి
న్మోక్షు వాచా । వాచానోచక్షుషా గృహ్యత ఇతి మనసే
త్యాదిభిశ్చాస్య శాస్త్రైరర్థస్య నాధీనాన్నియోగాద్భవ
తిహ్యేదమలం తేనచబ్రహ్మదృష్టిః ॥ ॥ ॥

సాక్షాత్కారాచ్చ తస్మాద్భవతిహి భగవత్ప్రాప్తిరూప
స్స మోక్షస్సాక్షాదిత్యర్థ ఏవం విశదతరమయం జ్ఞాయ
తేతో నవద్యమ్ । ॥ ॥

అ॥ నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తౌ కిఞ్చిత్కార బుభుత్సయా పృచ్ఛతి - హేతురితి—

టీ॥ సః, నియోగః, జ్ఞానోత్పత్తౌ కథం హేతురితి చేదిత్యన్వయః. నఖలు జ్ఞానే దృష్టః కిఞ్చిత్కారో నియోగేన సంభవతి, అతస్స వక్తవ్య ఇతి భావః, ప్రతిబన్ద్యా పరిహరతి తదితి - కథం వా భవతః ఫలేచ్ఛాశూన్యానాం కర్మణామ్ - అనభిసంహితఫలతయా అనుష్ఠీయమానానాం నిత్యనైమిత్తికకర్మణామ్, తద్వేదనోత్పాదకత్వమిత్యన్వయః, ఇచ్ఛాద్వారకా వేదనోత్పాదకత్వమిహాభిప్రేతమ్, వివిదిషన్తీతి హి శ్రుతిరుదాహరిష్యతే, పరిహారం శఙ్కతే - నైర్మల్యద్వారశ్చేదితి - హృది నైర్మల్యద్వారతశ్చేదితి యోజనా, కర్మణాం మనో నైర్మల్యోత్పాదన ద్వారా వేదనోత్పాదకత్వముచ్యతే చేదిత్యర్థః. తత్సామ్యమాహ - మమ చ తథైవేతి - మమాపి మనో నైర్మల్యద్వారేణైవ నియోగస్య జ్ఞానోత్పాదకత్వమిత్యర్థః, పునరాశఙ్కతే - అస్తి శాస్త్రమితి - మే, మమ, చిత్తే విశుద్ధే - మనసి నిర్మలే జ్ఞానావహమ్ - వేదనోత్పాదకమ్, శాస్త్రమస్తి, తద్వతు, తస్య జననకృత్ - జ్ఞానోత్పాదకమ్, కిం వేతి చేదిత్యన్వయః, మనో హి సాధారణకారణమ్. తస్మిన్సత్యపి అసాధారణకారణమపేక్షితమ్, తన్మమాస్తి, త్వయా తు వక్తవ్యమిత్యర్థః.

వైశేషికాద్యభిమతమానసప్రత్యక్ష ఇవ ప్రకృష్టాదృష్టసహకృతమనోమాత్రకారణకే (తత్సర్వం ధర్మవీర్యేణ యథావత్సంప్రపశ్యసి) ఇత్యాదిసిద్ధయోగిప్రత్యక్ష ఇవ చ మనస ఏవాసాధారణకారణమితి పరిహరతి - తద్బ్రూమ ఇతి - నియోగాత్ కలుషరహితం తత్స్వాన్తమేవేతి బ్రూమ ఇత్యన్వయః, మనస ఏవేతి బ్రూమ ఇత్యర్థః.

మనోమాత్రస్యసాధారణకారణత్వేపి నిర్మలతరమనోవిశేషస్య అసాధారణకారణత్వంయుక్తమితిభావః, తజ్జ్ఞాపకప్రమాణంశఙ్క్యతే-కస్మాదితి - యుష్మదుక్తోయమర్థః. కస్మాత్ప్రమాణాదవగతశ్చేతితియోజనా, జ్ఞాపకస్యాకస్యలక్షణంస్వపక్షే వైషమ్యందర్శయితుంపృచ్ఛతి - కేనవేతి - క్రియాభిస్తత్త్వశుద్ధే — కర్మభిర్మనసి నిర్మలే, శ్రవణమననతోధ్యానతశ్చ - శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైః, అన్యాస్మఖ్యోశ్శిక్షితస్య - బాహ్యవిషయవిముఖస్య, శాస్త్రాత్, అస్య- అస్యపుంసః, సాఅమతిహరధిషణా - అజ్ఞాననివర్తకాస్త్రీః, జాయతఇతి ప్రోక్తమర్థం కేనవావేత్సీత్యన్వయః,

నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తౌప్రమాణతయా పరాభిమతానిశ్రుతివాక్యానిశఙ్క్యతే - కైశ్చిదితి — యజ్ఞేనదానేనేత్యాదిభిః - యజ్ఞేనదానేనతపసాఅనాశకేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తీత్యాదిభిః, కైశ్చిచ్ఛాస్త్రైః, సంప్రతీతైః, శ్రుతిమనననిదిధ్యాసనానాంవిధానైః - శ్రవణమననధ్యానవిధివాక్యైః, బ్రహ్మణేముముక్షుపహితపురుషే - బ్రహ్మజ్ఞానవతిపురుషే, బ్రహ్మైక్యంజ్ఞాపయద్భిః, ఉపనిషదిరాయమాన్యైః. బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవేతివచోభిస్సోయమర్థః ప్రతిలోభవదితియదివాచ్యేతేత్యన్వయః, ఉక్తమఙ్గీకృత్యసామ్యేన పరిహరతి - సత్యమితి— మమాపిప్రోక్తశ్రోతవ్య ఇత్యాదిక నిగమగిరా - శ్రోతవ్యోమన్తవ్య ఇత్యాదికయాప్రోక్తనిగమవాచా, బ్రహ్మవిన్మోక్షవాచా - బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి - బ్రహ్మవిదోమోక్షప్రతిపాదకవచనేన, నోచక్షుషాగృహ్యతఇతివాచా - నచక్షుషాగృహ్యతఇత్యాదికయావాచా, మనసేత్యాదిభిరస్య శాస్త్రైశ్చ - మనసాతువిశుద్ధేనేత్యాదిభిరస్యశ్రుతివాక్యైశ్చ, ధ్యానాధీనాన్నియోగాద్ధ్రువమలంభవతి — మనోని

మలంభవతి, తేనచ - నిర్మలేనమనసాచ, బ్రహ్మదృష్టిః - బ్రహ్మసాక్షాత్కారః. తస్మాత్ - సాక్షాత్కారాచ్చభగవత్ప్రాప్తిరూపస్య మోక్షస్యసిద్ధిర్భవతి ఇత్యర్థః యమేవంవిశదతరం జ్ఞాయతే— స్ఫుటతరంజ్ఞాయతే, అతోఽనవద్యమ్ - అతోనదోష ఇత్యర్థః,

శ్రీ॥ నేదంయదిదముపాసత ఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధమితిచేత్, నైవమ్, నాత్రబ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వంప్రతిషిధ్యతే, అపితు బ్రహ్మణోజగద్వైరూప్యంప్రతిపాద్యతే, యదిదంజగదుపాసతేప్రాణినః, నేదంబ్రహ్మ, తదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధి, యద్వాచాఽనభ్యుదితంయేనవాగభ్యుద్యతే ఇతివాక్యార్థః, అన్యథాతదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధీతివిరుధ్యతేధ్యానవిధివైయర్థ్యఞ్చస్యాత్, అతోబ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేనధ్యాననియోగేనైవ అపరమార్థభూతస్యకృతేస్య దృష్టృదృశ్యాదిప్రపఞ్చరూపబన్ధస్య నివృత్తిః,

శ్లో॥ బ్రహ్మోపాస్యన్న నేదంయదిదమితిగిరాతత్ర
థాహిప్రతీతనైనంబ్రహ్మప్రపఞ్చాద్విసదృశమితి
హిప్రోచ్యతే ప్రోక్తవాక్యాత్ । యస్మైప్రతేప్రా
ణినోవైజగదిదమిహతూపాసతే బ్రహ్మనేదం తద్విద్ధి
బ్రహ్మవాచానఖలు యదుదితంయేనవాగభ్యుదీర్ణా॥

ఇత్యర్థః ప్రోక్తవాదోన యదిహవిహతిర్బ్రహ్మవి
ద్ధీతివాదోవైయర్థ్యం ధ్యానవాదోఽపిచభవతి తతః
ప్రోక్తఏవార్థబోధః । తస్మాద్బ్రహ్మేక్షణార్థాద్భ
వతిపునరియంధ్యానజన్యాన్నియోగాత్ మిథ్యాభూత
స్యబన్ధస్యహాతిరుచితా దృష్టృదృశ్యాదికస్య॥ ॥

అ॥ ఉపాస్యత్వప్రతిషేధంశఙ్క్యతే - బ్రహ్మేతి—

టీ॥ బ్రహ్మ, ఉపాస్యన్న - ఉపాస్యన్నభవతి, కుతఇత్యత్రాహ - నేదమితి - నేదంయదిదమితిగిరా - నేదంయదిదముపాసతఇతి వాక్యేన, తత్ - బ్రహ్మ, తథాహిప్రతీతమ్ - అనుపాస్యంహిప్రతీతమిత్యర్థః. ఉక్తవాక్యేనయదిదముపాసతే నేదమితి బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వప్రతిషేధాత్ బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వన్నసంభవతీతిశఙ్కితుర్భావః, పరిహరతి - నైవమితి - తస్యవాక్యస్య ఏవన్నిర్వాహ్యానయుక్తఇత్యర్థః, ఉపాస్యత్వనిషేధః ప్రతీయతఇత్యత్రాహ— బ్రహ్మేతి - ప్రోక్తవాక్యాత్ బ్రహ్మప్రపఞ్చాద్విసదృశమితిహిప్రోచ్యతే, ఇత్యన్వయః, కథంవైసాదృశ్యప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ- యచ్చేతి - ఇహజగతి ఏతేప్రాణినః, యదిదంజగదుపాసతే నేదం బ్రహ్మ, యద్వాచానోదితంయేనవాగభ్యుదీర్ణా తద్బ్రహ్మవిద్ధీతిహి ప్రోక్తవాచోఽర్థ ఇత్యన్వయః, యదిదముపాసతఇత్యత్రేదమంశేనిషేధతాత్పర్యమితిభావః, మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదినా విహితప్రతీకోపాసనోపాస్యానిహి పరిచ్ఛిన్నాని, నేదంబ్రహ్మ, కిన్త్వపరిచ్ఛిన్నంతదేవబ్రహ్మేత్యర్థః, అనేన అన్యదేవతద్విదితాదిత్యాదికమపి జగద్వైరూప్యపరంవ్యాఖ్యాతంభవతి, యద్వాచాఽనభ్యుదితమ్ - యద్వక్తుమశక్యమ్, అపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః.

ఉక్తవాక్యస్య ఉక్తార్థకత్వమనఙ్గీకృత్యపరోక్తార్థకత్వాఙ్గీకారే స్వవాక్యవిరోధందోషమాహ - నయదీతి - నయది— ప్రోక్తవాచఉక్తార్థో నచేత్, బ్రహ్మవిద్ధీతివాచః, విహతిః - విరోధ ఇత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్ధీత్యనేన బ్రహ్మణఉపాస్యత్వప్రతిపాదనాత్ తద్విరోధఇతిభావః, ధ్యానవైయర్థ్యప్రసఙ్గేన వాక్యాన్తరవిరోధోఽప్య

స్తీత్యాహ - వైయర్థ్యమితి - ధ్యానవాచోపిచవైయర్థ్యంభవతీత్యర్థః. ఉక్తవాక్యస్య స్వోక్తపవాదఇతి నిగమయతి - తత ఇతి - తతః - తస్మాత్, అర్థబోధః ప్రోక్తపవేత్యన్వయః, స్వపక్షముపసంహరతి - తస్మాదితి - తస్మాత్, బ్రహ్మాత్మైకధ్యానాత్ - బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలకాత్, ధ్యానజన్యాన్నియోగాత్, మిథ్యాభూతస్య–అపారమార్థికస్య, ద్రష్టృదృశ్యాదికస్య - ద్రష్టృదృశ్యాదిరూపస్య, బన్ధస్య, ఇయంహానిః - నివృత్తిః, ఉచితాభవతీత్యన్వయః, ఉపపన్నాభవతీత్యర్థః.

శ్రీ ॥ యదపికైశ్చిదుక్తమ్, భేదాభేదయోర్విరోధోనవిద్యత ఇతి, తదయుక్తమ్, నహిశీతోష్ణతమః ప్రకాశాదివద్భేదాభేదావేకస్మిన్ వస్తుని సంగచ్ఛేతే, అథోచ్యేత, సర్వంహివస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాయామ్, సర్వఇచ్ఛభిన్నాభిన్నంప్రతీయతే, కారణాత్మనా జాత్యాత్మనాచఅభిన్నమ్, కార్యాత్మనావ్యక్త్యాత్మనాచభిన్నమ్, ఛాయాతపాదిషువిరోధస్సహానవస్థానలక్షణోభిన్నాధారత్వాదిలక్షణశ్చ, కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమనుపలభ్యతే, ప్రత్యుతైకమేవవస్తుద్విరూపంప్రతీయతే, యథామృదయంఘటః, ఖణ్డోగౌరితి, నచఏకరూపంకిఞ్చిదపివస్తులోకేదృష్టచరమ్, నచతృణాదేర్జ్వలనాదివదభేదోభేదోపమర్దీదృశ్యతఇతి నవస్తువిరోధః, మృత్సువర్ణగవాశ్వాద్యాత్మనావస్థితస్యైవ ఘటమకుటఖణ్డబడబాద్యాత్మనాచఅవస్థానాత్, నచఅభిన్నస్య భిన్నస్యచవస్తునోభేదోభేదశ్చైకఏవాకార ఇతిశాస్త్రాజ్ఞా, ప్రతీతిత్వాద్ద్వైకరూప్యఞ్చేత్ ప్రతీతత్వాదేవభిన్నాభిన్నత్వమితిద్వైరూప్యమప్యభ్యుపగమ్యతామ్, నహి విస్ఫారితాక్షఃపురుషోఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషువస్తుషూపలభ్యమానేషు ఇయమ్మృ

త్, అయంఘటః ఇదం గోత్వమ్, ఇయం వ్యక్తిః, ఇతి వివేక్తుం శక్నోతి, అపితు మృదయంఘటః ఖణ్డో గౌరిత్యేవ ప్రత్యేతి,

శ్లో॥ యచ్చాభాణీహకైశ్చిన్నహి జగతిభిదాభేద
యోర్వైరవిరోధోఽస్తీత్యేతన్నైవ యుక్తం నహి భ
జత ఇహాకార ఏకశ్చైకతాం వృత్తిమ్ । లోకే శీతోష్ణతా
వత్తిష్ఠురతపనవత్ప్రత్యనీకస్వభావౌ యద్వచ్ఛాయా
తపోద్వా జగతి న యుగపత్స్థాతుమర్హౌ తథైవ ॥ ॥

యచ్చోక్తం వస్తుజాతం సకలమపిధియాస్యాద్వ్యవస్థా
పనీయమ్భిన్నాభిన్నంహి సర్వపరిమితిషు సకలం భాన
తేవస్తుజాతమ్ । భిన్నాకారాన్నచైకతాం తు భవతి భి
దాభేదయోర్వైవిరోధో భేదోఽర్థోఽయస్తు భేదోప
హితఇహ పునర్జాతి హేత్వాత్మతాభ్యామ్ ॥ ॥

భేదస్తత్రైవనిష్ఠాం భజతి పునరయం వ్యక్తిశాఖాత్మ
తాభ్యాం లోకేచ్ఛాయాతపాదౌ సపునరుభయథా
దృశ్యతే నైవరోధః । సాధర్మ్యం వృత్తేరభావః క్వచిదపి
యుగపద్భిన్నధర్మస్థతాదిర్జాతి వ్యక్త్యోస్తదేత
ద్ద్వయమపి నపునః కార్యహేత్వోశ్చదృష్టమ్ ॥ ॥

ఏకంహి ప్రత్యుతద్వ్యాత్మకమిహ జగతిజ్ఞాయతేవై
యథాయం కుమ్భో మృద్గౌశ్చఖణ్డోఽయమితి తు నచ
వస్త్వేకరూపం ప్రతీతం। సేయంలోకేత్పణాదేర్జ్వలన
వదభిదా నైవహి స్త్రీభిదాయాః పుంసాద్వృష్టేతి నైవ
హాతుభవతి పుసర్వవస్తునోర్వైరవిరోధః ॥ ౧౧౮౫ ॥

మృత్స్వర్ణాద్యాత్మనాగొత్వ రగముఖతయావస్థిత
స్యైవతస్యావస్థానేనపరిపక్షే ఘటముకుటతయాఖ
ణ్డతాఖాండబాద్యైః । నెశౌఙ్క్షఃకారపక్షొభవతిఖలు
భిదాభేదవేవాథవేతిన్యాత్తహి ద్వ్యాత్మకత్వేపతి
సముపగతేవస్తుని త్తద్విరోధః ॥ ॥ ॥

యద్వ్యత్తత్త్వపరీత్యావదసిజగతి వస్త్వేకరూపంపరీత
త్యాభిన్నాభిన్నంతత్తైవానగతమితి తథైవాభ్యపె
యంద్విరూపమ్ । నాస్త్రిక్ విస్ఫారితాక్షోజగతిఘటశ
రావదికెఖణ్డముణ్డాదొవాధః దృశ్యమానేమృదియ
పిహఘటోఽయమ్మనోల్పత్తివ్మైతత్ ॥ ॥

వ్యక్తిస్స్వపేతిసమ్యక్ప్రభవతి పురుషస్స్వమేతద్వి
వేక్తుంకిన్తుపరిత్యైతికుమ్భమృదయమితిథాఖణ్డాగా
రతోహీతి । ॥ ॥

అ॥ అథ అయమేవధ్యానవిరోగవాదీ భాస్కరమతం దూషయితుం తదభిమతంభేదాభేదావిరోధమనుపదతి - యచ్చేతి-

టీ॥ కైశ్చిత్ ఇహ జగతిభిదాభేదయోర్విరోధో నాస్తీతి యదభాణీత్యన్వయః, పరితమంసంక్షేపేణదూషయతి - ఇత్యేతన్నైవయుక్తమితి - కుతఇత్యత్రాహ - నహీతి - లోకేశీతోష్ణతావత్ తిమిరతపనవత్ పరిత్యసీతస్వభావావిమౌ, హి - యతః, క్వాపిపత తిపృత్తిన్నభజతః, తతఇత్యధ్యాహారేణాన్వయః, అత్రోదృష్టాన్తమాహ - యద్వదితి - జగతిచ్ఛాయాతపౌ. యద్వత్, యుగపత్స్థాతున్నాహతాః, తథైవేత్యన్వయః.

అథ భేదాభేదమతం విస్తరేణ ప్రస్తౌతి - యచ్చోక్తమితి— వక్ష్యమాణోపయుక్తమర్థం కీర్తయతి - వస్తుజాతమిత్యాదినా - సకలమపి వస్తుజాతం ధియా వ్యవస్థాపనీయం స్యాదిత్యన్వయః, తావతా భిన్నాభిన్నత్వం కథం సిద్ధ్యతీత్యత ఆహ - భిన్నాభిన్నమితి - సర్వప్రమితిషు సకలం వస్తుజాతం భిన్నాభిన్నం హి భాసత ఇత్యన్వయః, భిన్నాభిన్నత్వమేకత్ర కథముపపద్యత ఇత్యత ఆహ - భిన్నాకారాదితి— భిన్నాకారాత్ - ఆకారభేదాత్, ఏకత్ర - ఏకస్మిన్ వస్తుని, భేదాభేదయోః - భేదాభేదయోః, విరోధో న భవతీత్యన్వయః, ఆకారభేదం ప్రతిపాదయతి - అభేద ఇతి - ఇహ భేదోపహితేఽర్థే అయమభేదస్తు జాతిహేత్వాత్మతాభావ్యమిత్యన్వయః, ఘటయోః పరస్పరం భిన్నయోర్ఘటత్వరూపజాత్యాత్మనా మృద్రూపహేత్వాత్మనా అభేదో నానుపపన్న ఇతి భావః.

ఏవం భిన్నే అభేదోపపాదకమాకారం ప్రదర్శ్య అభిన్నే భేదోపపాదకమాకారం ప్రదర్శయతి - భేద ఇతి - తత్రైవ - అభిన్న ఏవ వస్తుని, అయం భేదః పునః - అయం భేదస్తు, వ్యక్తికార్యాత్మతాభావ్యమ్ - వ్యక్త్యాత్మనా కార్యాత్మనా చ, నిష్ఠామ్ - వృత్తిం భజతీత్యన్వయః, మృద్రూపకారణాత్మనా ఘటత్వరూపజాత్యాత్మనా చాఽభిన్నయోరేవ ఘటయోస్తత్తద్వ్యక్త్యాత్మనా ఘటరూపకార్యాత్మనా చ భేదోఽవర్తత ఇతి భావః, ఛాయాతపాదేరివ భేదాభేదయోర్విరోధో నాస్తీత్యుపపాదయితుం ఛాయాతపాదౌ దృష్టం విరోధం ద్వేధా విభజ్య ప్రదర్శయతి - లోక ఇతి - లోకే ఛాయాతపాదౌ సవిరోధః పునః ఉభయధా దృశ్యతే, సాధర్మ్యం క్వచిదపి యుగపదప్రాప్తేరితి భావః, భిన్నధర్మిస్థతా చ - నియమేన భిన్నధర్మిణ్యేవ వర్తమానత్వఞ్చ, ప్రథమకవిరోధశ్ఛాయాతపయోః. ద్వితీయస్తు ఘటత్వపటత్వాద్యోరితి

బోధ్యమ్, ఏవం ద్వివిధోఽపి విరోధః పరిహృతే నాస్తీత్యాహ — జాతివ్య క్త్యోరితి - తథా తద్ద్వయమపి, జాతివ్యక్త్యోః కార్యహేత్వోశ్చ న దృష్టమి త్యన్వయః, ద్వివిధోఽయం విరోధోఽనయోరుభయోర్న దృష్ట ఇత్యర్థః.

అవిరోధేన ఉపలబ్ధిమాహ - ఏకం హీతి - ఇహ జగతి ప్రతీత్య తమేకం హి ద్వ్యాత్మకం జ్ఞాయత ఇత్యన్వయః, ఉపలభ్యత ఇత్యర్థః, ఉప లబ్ధిమభినయేన దర్శయతి - యథేతి - యథా అయం కుమ్భో మృత్ గౌశ్చ ఖణ్డోఽయమితి త్వితి — అతః ఇతీత్యస్య జ్ఞాయత ఇత్యనేనాన్వయః, అద్వయరూపవస్తునుపలబ్ధిమాహ - న చేతి - ఏకరూపం వస్తు న ప్రతీత మిత్యన్వయః, నాశ్యనాశకత్వలక్షణ స్తృతీయో విరోధో నాస్తీత్యాహ నేయమితి - లోకే తృణాదిజ్వలనవత్ నేయముభిదాభిదా యా నైవ హన్త్రీ పుంసా దృష్టేత్యన్వయః, ఇతి - ఇత్యతో హేతోః. ఇహ, వస్తునో విరోధో న భవతీత్యన్వయః, అత్ర విరోధశబ్దేన నాశ్యనాశక భావలక్షణో విరోధో వివక్షితః,

తాదృశవిరోధాభావముపపాదయతి - వృత్తస్వనేకేతి జాతిగతో ఽభేదః, వ్యక్తిగతశ్చ భేద ఇతి కథ మేకస్య భేదాభేదావితి శఙ్కాయాం జాతివ్యక్త్యోః పరస్పరభేదాభేదముపపాదయతి — నైకాఙ్గేతి - భిదా అథవా అభిద ఏవ ఏక అఙ్గో భవతీతి నైకాఙ్గా — నైశ్వరాజ్ఞేత్యర్థః, తర్హి - తథా సతి, వస్తునో ద్వ్యాత్మకత్వే సముపగతే సతి - భిన్నా భిన్నాత్మకత్వే అఙ్గీకృతే సతి, తద్విరోధస్స్యాత్ - ఈశ్వరాజ్ఞావిరోధ స్స్యాదిత్యర్థః. జాతేరభేద ఏవాకారః, వ్యక్తేర్భేద ఏవాకార ఇతి కిమీశ్వరాజ్ఞయా స్వీక్రియతే, తర్హి తయోర్భిన్నాభిన్నాత్మకత్వే ఈశ్వరాజ్ఞావిరోధస్స్యాదితి భావః, న హి ప్రమాణతత్త్వానాదరేణ మహా తాత్ కశ్చిదర్థస్స్వీకార్య ఇతి భావః,

ప్రతీతిబలాత్తదభ్యుపగమం శఙ్కతే యదీతి - యది, ఏతత్ ఏకరూపం వస్తు ప్రతీత్యాపదసీతి యోజనా, తదా స్వమతస్య అభ్యుపగన్తవ్యతామాహ - ప్రతీత్యేతి - తయా ప్రతీత్యా భిన్నాభిన్నమనగతమితి తథైవ ద్విరూపం వస్త్వభ్యుపేయమితి వక్తవ్యస్య అధ్యాహారేణ అన్వయః, ప్రతీతత్వమేవోపపాదయతి - నేతి - అస్మిన్ జగతి విస్ఫారితాక్షః పురుషః - అసంకుచితనేత్రః పురుషః, దృశ్యమానే ఘటశరావాదికే ఖణ్డముణ్డాదౌ వా అర్థే, ఇహ, ఇదం మృత్ అయం ఘటః, ఇహ గోత్వమ్, వ్యక్తిస్త్వేషేతి సహసైతద్వివేక్తుం సమర్థో భవతి - శక్నోతీతి కాకుః, న శక్నోతీత్యర్థః. తర్హి కథం జానాతీత్యత్రాహ - కిన్త్వితి - కిన్తు - అపి తు, మృదయం కుమ్భః, తథా అత్ర ఖణ్డో గౌరితి హి ప్రత్యేతీత్యన్వయః,

శ్రీ॥ అనువృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కారణమాకృతిశ్చ, వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి - వివిక్తిశ్చేత్, నైవమ్, వివిక్తాకారానుపలబ్ధేః, న హి సుసూక్ష్మమపి నిరీక్షమాణైరిదమనువర్తమానమ్, ఇదఞ్చ వ్యావర్తమానమితి పురోవస్థితే వస్తున్యాకారభేద ఉపలభ్యతే, యథా సంప్రతిపన్నే శుక్లకార్ష్ణ్య విశేషే చ ఏకత్వబుద్ధిరుపజాయతే తద్వదేవ సకారకశేషసామాన్యే చ ఏకత్వబుద్ధిర్విశిష్టోపజాయతే ఏవమేవ దేశతః కాలతశ్చ అకారణత్వాచ్చ స్వలక్షణస్య పిస్తుషాత దేవసమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే, అతో ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయతే, ఇతి కార్యకారణయోర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ ప్రత్యక్షభేదోపపాదనం ప్రతీతిపరాహతమ్, అథోచ్యేత, మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరితివద్ద్వైరూప్యమస్మ నుపశ్యామితి సామానాధికరణ్యేన ఐక్యప్రతీతేరాత్మశరీరయోరపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్, అత ఇదం భేదాభేదోపపాదనం నిజసదనసీమాన్తహుతవహజ్వాలాయత ఇతి, తదిదమనాకలితభేదాభేదసాధన సామా

నాధికరణ్యాత్తదర్థయాథాత్మ్యావబోధకలితమ్, తథాహి, అబాధితఏవ ప్రత్యయస్సర్వత్ర అర్థం వ్యవస్థాపయతి * దేహాద్యాత్మాభిమాన స్తు అత్రామాత్మగోచరైస్సర్వైః ప్రమాణైర్బాధ్యమానో రజ్జు సర్పాది బుద్ధివన్నాత్మశరీరయోరభేదం సాధయతి, ఖణ్డో గౌర్ముణ్డో గౌ రితి సామానాధికరణ్యస్య న కేనచిద్బాధో దృశ్యతే, తస్మాన్నాతిప్రసఙ్గః

శ్లో॥ జాతిం హేతుశ్చ జానాత్యనుగతమిహ తు వ్యక్తి
కార్యేఽతదన్యత్వే నైవాయుం ప్రపఞ్చస్ఫుటమిహ వివి
నక్తీతి చేన్నైవమ్ । సూక్ష్మాప్రతీయమానే న
పునరనుగతం వస్తు భేదం వస్తుదన్యవ్యావృత్తం నైవ పు
రోవస్థితమితి భవతి జ్ఞేయ ఆకారభేదః ॥ ॥ ॥

కార్యస్య వ్యక్త్యోర్యదైక్యం ప్రమితమిహ పునస్సామా
నాద్యైక్యభాజో రేవం ద్వ్యర్థే సహేతౌ భవతి ఖలు స
సామాన్యకే చైకతాప్తిః । వస్తుస్వాస్త్యేవ మానాకృతి
సమయవశాభేదతో౽త్ర విభిన్నేప్యేషాం తు ప్రత్యభిజ్ఞా భ
వతి భువి తదిదమిత్యేకతాప్తిః ॥ ॥ ॥

తత్సర్వం ద్వ్యాత్మకం వస్తు వ్యవగతమితి యః కార్యహే
తోర్వ్యక్తిజాతివ్యక్త్యోశ్చాత్యన్తభేదః కథిత ఇహ పరై
ర్వాచ్యహేతోరయం ప్రతీత్యా । నన్వేవం ప్రత్యక్షతో
యన్నిత్రితి పదవిహాతో౽మానుషో హంసగోహాన్నిత్య
త్యాద్యాభిన్నమానాధికరణమితి భిన్నస్యత్తనో దేహ
హ్యభేదః ॥ ॥ ॥

భేదాభేదోపపత్త్యైకథనమత ఇహ హి పాతరహ్యం పరేషాం
స్వప్నే వస్త్వయనే హేనిహితహంసవహ జ్వాలయా

సామ్యమితి । ఇత్యేతద్వ్యాఖ్యానాలోచిత సకలభిదా
భేదనివారహేతుః ప్రోక్తప్రజ్ఞానసమానాధికృతిబ
లతదీయార్థజాతంతథాహి ॥ ॥ ॥

నను తాత్త్వికంవ్యవస్థాపయతిజగతః హి ప్రత్యయో
బాధితాన్యో దేహాద్యాత్మాభిమానః పునరయమయథా
థావస్థితార్థో హి బాధ్యః । అత్ర గ్రాహిప్రమాణై
స్సకథమవితథంసాధయేదర్థతత్త్వం ఖిన్నో ముగ్ధశ్చ
గౌరిత్యపిజనితధియో మృద్ఘటోయత్ర్వైవహేతి ॥ ॥

నాస్తి బాధప్రతీతిః క్వచిదపిపురుషస్యేహ కస్యాపిలో
కే మానాత్ తస్మాదపీతిప్రసజతినహి సాతిప్రసంగస్త్వ
దుక్తః । ॥ ॥

అ॥ అనువృత్తివ్యావృత్తిభ్యామ్ వికల్పకం శంక్యతే జాతిమితి—

టీ॥ ఇహాప్రత్యక్షే అయంపురుషః జాతిం హేతుశ్చానుగతం
నానావ్యక్తికార్యోత్పదన్యత్వేన అనువృత్తాదన్యత్వేన వ్యావృత్త
త్వేనస్ఫుటంవివినక్తిచేదిత్యన్వయః, పరిహరతి నైతదేవమితి వివి
క్తాకారానుపలబ్ధేరిత్యర్థః. వివిక్తాకారానుపలబ్ధింవివృణోతి సూక్ష్మ
మితిసూక్ష్మేక్షాపి సూక్ష్మతయాపీక్షమాణై । పురుషైః పురోవస్థితే
పురోవృత్తివస్తుని ఇదంవస్త్వనుగతం అనువృత్తంఇదన్తు వస్తువ్యా
వృత్తం ఇత్యాకారభేదః అంశభేదః నక్షైవో భవతీతి యోజనా, నక్షా
యత ఇత్యర్థః. తర్హి కథముపలంభ ఇత్యత్రాహ - కార్యవ్యక్త్యో
రితి - ఇహ నిర్వికారైక్యభాజోః సంప్రతిపన్నైక్యయోః కార్య
వ్యక్త్యోః యదైక్యంప్రమితంఏవం సహేతుకేనసామాన్యకైశైకతాధీ

ధీః భవతీతి యోజనా, యథా కార్యైకత్వం వ్యక్త్యైకత్వఞ్చ సంప్రతి
పన్నం తథా జాతివ్యక్త్యోః కార్యకారణయోశ్చైకత్వ బుద్ధిర్జాయత
ఇత్యర్థః. ఏకత్వబుద్ధిరిత్యనేనైకశబ్దానువిద్ధ ప్రత్యయ ఉక్తో భవతి,
నహ్యాలంబనియమః ప్రతిపిణ్డగ్రహణే అభేదగ్రహణఞ్చ
ఘాదుక్తం భవతి అథ పిణ్డానాం పరస్పరం భేదాభేద ఉచ్యతే వస్తుష్వితి
ఏవమేవాకృతినసుయదికాభేదకః ఆకారభేదాత్ కాలభేదాత్ దేశ
భేదాత్ అతీవభిన్నేషు అత్యన్తంవిలక్షణేషు వస్తుష్వపి తదేవేదమితి
ఏకతాధీః ప్రత్యభిజ్ఞా భవతీత్యన్వయః, దేశకాలవైలక్షణ్యం స్పష్టం
నీలత్వఖణ్డత్వాదిరాకారవైలక్షణ్యం అతీవభిన్నేష్విత్యనేనాభేదాన
ర్హాభేదో వివక్షితః భేదాభేదం నిగమయతి . తత్ సర్వమితి తత్
తస్మాత్ సర్వం ద్వ్యాత్మకం భిన్నాభిన్నాత్మకం అవగతమితి ప్రతీత
మితి కార్యహేత్వోశ్చ జాతివ్యక్త్యోశ్చ పరైః కథితో హ్యాత్యన్తభేదః,
అయం ప్రతీత్యా వ్యాహత ఇత్యన్వయః, ప్రతీతివ్యాహత ఇత్యర్థః.
శఙ్కతే నన్వితి ఏవం సమానాధికరణప్రత్యయస్య భేదాభేదసాధక
త్వాఙ్గీకారే మృత్ ఘటోఽయం త్వితివత్ మానుషోఽహం సుఖోఽహమి
త్యాద్యాభిస్సమానాధికరణమతిభిః తనోః శరీరస్య దేహస్య భేదః ఆత్మాభే
దః అవిహతః స్యాదితి యోజనా అబాధితః స్యాదిత్యర్థః, భేదస్యేష్టత్వా
త్ అభేదమాత్రమాపాదితం దేహాత్మనోస్సద్రవ్యాత్మనైకత్వేఽభిమ
తేపి దేహరూపాత్మరూపిణావాత్మనోః ఐక్యస్య ప్రామాణికత్వా
త్ అనిష్టాయమభేద ఇతి భావః, ఉక్తానిష్టప్రసంగేన సమానాధికరణ
ప్రత్యయేన పరేషాం భేదాభేదోపపాదనం మూలతో హానిమాపాద
యతీత్యేతత్ సదృష్టాన్తం ప్రతిపాదయతి భేదాభేదోపపత్తేరితి అతః
ఇహాపరేషాం ఆపాతరమ్యం ఆపాతతః రమణీయం అక్షోదక్షమం
భేదాభేదోపపత్తేః కథనం భేదాభేదోపపాదనం స్వీయగవే హ్యైవనైవ

నిహితహుతాశనమహాజ్వాలయా సామ్యమేతీత్యన్వయః, స్వనాశముదకా మపర్యాలోచ్య స్వీయగేహే స్వేనైవకృతాగ్నిప్రక్షేపవద్వ్యాప్తేతీత్యర్థః, పరిహరతి ఇత్యేతదితి ఇత్యేతత్ అనాలోచిత సకలభిదాభేదనిర్వా హాహేతు ప్రోక్తప్రతిజ్ఞాసమానాధికృతి తదీయార్థజాతం భాతీత్యన్వయః, భేదాభేదనిర్వాహక సమానాధికరణప్రత్యయస్వరూపస్య ప్రోక్తస్యతన్నిష్ఠసామానాధికరణ్యస్య తాదృశప్రత్యయవిషయీ భూతార్థస్వరూపస్యచాపర్యాలోచనోదితమిత్యర్థః. అబాధిత మేవసామానాధికరణ్యం భేదాభేదసాధకం అబాధితశ్చ భేదాభేదస్త త్ప్రామిత్యప్రతిజ్ఞానోద్భవమిత్యర్థః. తదుపపాదయతి తథాహీతిపరిహా రౌపయికమర్థం శిక్షయతి సర్వత్రేతిజగతి సర్వత్ర బాధితాన్యః అబాధితః ప్రత్యయో హి అర్థం వ్యవస్థాపయతీత్యన్వయః. తతః కిమిత్యత్రాహ . దేవాదీతి ఆత్మగ్రాహిప్రమాణైః బాధ్యః అయం దేవాద్యాత్మాభిమానః పునః దేవాద్యాత్మాభిమానస్తు అయథావస్థితా ర్థో హి అయథార్థో హి సః అవితథం అబాధితమర్థం కథంసాధ యేదితి యోజనా జాతివ్యక్త్యోరపి తథాస్యాదిత్యత్రాహ ఖద్యోతముద్రా ఇతిమృత్ ఘటోయుక్తిమహతి ఖద్యోతముద్రాశ్చగాదిత్యపిజనితధియః ఇహలోకేత్వచిదపి కస్యాపిపురుషస్యకస్మాదపిమానాత్ బాధప్రతీతి నాస్తినాస్తీత్యనుక్తస్సేతి ప్రసంగాన్నప్రసజతీత్యన్వయః,

(శ్రీ) అతఏవజీవోఽపిబ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః అపితుబ్రహ్మాంశ త్వేనభిన్నాభిన్నః తత్రాభేదఏవస్వాభావికః భేదస్త్వౌపాధికః కథమ వగమ్యతఇతిచేత్ (తత్త్వమసి నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా అయమాత్మాబ్ర హ్మ) ఇత్యాదిభిఃబ్రహ్మేదమ్యానాఽపృథక్త్వ ఇతి ప్రకృత్య (బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసాబ్రహ్మైకితవాఉత స్త్రీపుంసాబ్రహ్మణోజాతా స్త్రియో బ్రహ్మైవాతవాప్రియః) ఇత్యాథర్వణికానాంసంహితోపనిషది

బ్రహ్మసూత్రే అభేదశ్రవణాచ్చ (నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్) జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ) క్రియాగుణై రాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతురపరోఽపి దృష్టః) (ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః) (సంసారబన్ధస్థితిమోక్షహేతుః) (సకారణంకరణాధిపాధిపః) (తయోర్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి) (య ఆత్మనితిష్ఠన్) ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తో న బాహ్యంకిఞ్చన వేద) (ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్ సర్జన్ యాతి) తమేవవిదిత్వాఽతిమృత్యుమేతీత్యాదిభిర్భేదశ్రవణాచ్చ జీవపరయోర్భేదాభేదావవశ్యాశ్రయణీయౌ, తత్ర (బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి) ఇత్యాదిభిర్మోక్షదశాయాం జీవస్యబ్రహ్మస్వరూపాపత్తివ్యపదేశాత్ (యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్ కేనకం పశ్యేత్) ఇతి తదానింభేదేనేశ్వర దర్శననిషేధాచ్చాభేదః స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే,

శ్లో॥ జీవశ్చాప్యైక్యస్త్వభిన్నో నహి భవతి పరబ్రహ్మణ
స్తేనవాభిన్నో భిన్నస్త్వంశోఽపి తు భవతి తతో భేద
ఏవస్వభావః । భేదస్త్వౌపాధికోఽయం గమకమిహ
పునస్తత్త్వమస్యాదివాక్యం వాక్ నాన్యో తోయ
మన్త్రేతి చ కథయతి బ్రహ్మ జీవైక్యమేషా ॥ ॥

బ్రహ్మైమైత్యుపక్రమ్యతు కథయతిహి బ్రహ్మదాశా ఇతీదం నిత్యో జ్ఞాజ్ఞౌ క్రియేత్యాదిక నిగమవచో బ్రహ్మజీవావిభిన్నౌ । ప్రాజ్ఞేనేత్యాదికం తం య ఇతి చ సతయోరిత్యపి చ త్త్రైవ బ్రహ్మైవ బ్రహ్మవేదేతి తు వచసి పరబ్రహ్మభావాపదేశాత్ ॥

మోక్షే జీవస్య యత్ర త్రిగిరిభిదయోశస్యదృష్టే నిషేధాత్ తత్రాభేదః స్వభావః పునరయమిహ తుజ్ఞాయతేన్యస్తదన్యః । ॥ ॥

అ॥ ఏవం లౌకికార్థానాం భేదాభేదఉక్తః తదుపజీవ్యవైదికత్వవ్యర్థేషు జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదమాహ - జీవ్యాపీతి—

టీ॥ అతఏవ భేదాభేదయోరవిరుద్ధత్వాదేవ జీవ్యాపిబ్రహ్మణోత్యన్తభిన్నో నభవతి అపితు తదంశోభిన్నోభిన్న ఇతి యోజనా తదంశ ఇతి భిన్నాభిన్నత్వహేతుః అత్రాంశో నానావ్యపదేశాదితిసూత్రింస్మారితం అచిద్బ్రహ్మణోర్భేదోభేదశ్చస్వాభావిక ఇతిభాస్కరమతాదయోరుభయోరప్యభిమతం చిద్బ్రహ్మణోర్భేదాభేదౌ స్వాభావికావితియాదవమతవ్యావృత్త్యర్థమాహ తత్రేతితతః బ్రహ్మణః అభేదఏవస్వభావః, స్వాభావిక ఇత్యర్థః అయంభేదస్త్వౌపాధిక ఇతి యోజనా ఉక్తార్థే ప్రమాణంకిమిత్యాశంక్యాహ గమకమితిఇహ ఉక్తార్థే గమకంప్రమాణం తత్త్వమస్యాదివాక్యమిత్యన్వయః, తత్త్వమసీత్యాదివాక్యమిత్యర్థః భేదాభేదసద్భావేతత్రాభేదస్య స్వాభావికత్వేచనిరుక్తవాక్యంప్రమాణమిత్యర్థః. ఆదిశబ్దార్థం వివృణ్వన్ ఉక్తవాక్యస్యోక్తార్థకత్వమాహ - వాగితి నాన్యోతః అయమాత్మేతిచ ఏషా వాక్ నాన్యోతోస్తిద్రష్టా అయమాత్మా బ్రహ్మేతిచ ఇయంవాక్ బ్రహ్మజీవైక్యంకథయతీహీత్యన్వయః. బ్రహ్మైవేత్యపశ్రుత్యా బ్రహ్మైవేదాన్యావాపశ్రుతిః ఇత్యాథర్వణబ్రహ్మదాశా ఇతి వాగిత్యస్యానుషంగః బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా ఇతి వాక్ ఇదంబ్రహ్మజీవైక్యంకథయతీత్యనుషంగేణాన్వయః మాత్రస్యధాత్వంశస్య దాశకితవాదిత్వమిత్యస్యచవిషయముక్త్వా నానావ్యపదేశాదిత్యంశస్యవిషయ

మాహ నిత్యఇతినిత్యోజ్ఞాజ్ఞౌక్రియేత్యాదిక నిగమవచః నిత్యోనిత్యానాంచేతనశ్చేతనానామిత్యాదికం జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావీశనీశావిత్యాదికం క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చతేషాం సంయోగహేతురపరోపిదృష్టఇత్యాదికం నిగమవచఃబ్రహ్మజీవౌవిభిన్నౌకథయతీత్యన్వయః, జీవబ్రహ్మణోర్భేదబోధకంశ్రౌతంవాక్యాన్తరమపిదర్శయతిప్రాజ్ఞేనేతిప్రాజ్ఞేనేత్యాదికం ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్త ఇత్యాదికంతంయఇతిచ తమేవవిదిత్వా అతిమృత్యుమేతి యఆత్మనితిష్ఠన్నితిచసతయోరితి సకారణంకరణాధిపాధిపః తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్తీతిచ నిగమవచః తద్ధైవాప్యేచత్ ఇతి నిగమవచఇత్యస్యానుషంగేణాన్వయః, బ్రహ్మజీవౌ విభిన్నావప్యేచదిత్యర్థః, అత్రాభేదస్యస్వాభావికత్వం భేదస్యౌపాధికత్వఞ్చ కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ బ్రహ్మైవేతి జీవస్య మోక్షేబ్రహ్మవదబ్రహ్మైవేతివచసిబ్రహ్మభావాపదేశాత్ బ్రహ్మస్వరూపాపత్తిప్రతిపాదనాత్ యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేనకంపశ్యేదితి వాక్యే తత్రమోక్షేభిదయాభేదేనేశస్య ఈశ్వరస్యదృష్టేః దర్శనస్యనిషేధాత్ ప్రతిషేధాత్ తత్ర తయోర్భేదాభేదయోర్మధ్యే అయంఅభేదఃస్వభావః, స్వాభావికః అన్యః అభేదాదన్యఃభేదఃతదన్యః స్వాభావికాదన్యః ఔపాధికః జ్ఞాయతఇత్యన్వయః, ప్రతీయతఇత్యర్థః, ముక్తౌజీవస్యబ్రహ్మస్వరూపాపత్తివ్యపదేశోభేదదృష్టినిషేధశ్చ భేదస్యస్వాభావికత్వజ్ఞాపకౌ తతశ్చభేదస్యోపాధికత్వమర్థసిద్ధమితిభావః,

శ్లో॥ ననుచసోశ్నుతేసర్వాన్ కామాన్సహబ్రహ్మణావిపశ్చితేతి సహశ్రుత్యాతదానీమపిభేదః ప్రతీయతేనత్వత్యతిచజగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చేతి నై

తదేవం నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టా ఇత్యాదిశ్రుతిశతైః అత్యన్తభేదప్రతిషే
ధాత్ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సర్వైః
కామైస్సహ బ్రహ్మాశ్నుతే సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యుక్తం
భవతి అన్యథా బ్రహ్మణా సహేత్య ప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత
జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్రోక్తస్య భేదేనావస్థానస్యైశ్వర్యస్య
న్యూనతాప్రసంగోఽపద్యేత అన్యథా సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాది
త్యాదిభిః విరోధాత్ తస్మాదభేద ఏవ స్వాభావికః భేదస్తు జీవానామ్
పరస్మాత్ బ్రహ్మణః పరస్పరఞ్చ బుద్ధీన్ద్రియదేహాద్యుపాధికృతః యద్య
పి బ్రహ్మ నిరవయవం సర్వగతఞ్చ తథాప్యాకాశ ఇవ ఘటాదినా బుద్ధ్యా
ద్యుపాధినా బ్రహ్మణ్యపి భేదస్సంభవత్యేవ న చ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాద్యు
పాధిసంయోగః బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగాత్ బ్రహ్మణి భేద ఇతీతరేత
రాశ్రయత్వం ఉపాధిస్తత్ సంయోగస్య చ కర్మకృతత్వాత్ తత్
ప్రవాహస్య చానాదిత్వాత్ ఏతదుక్తం భవతి పూర్వకర్మసంబద్ధా
జ్జీవాత్ స్వసంబద్ధ ఏవోపాధిరుత్పద్యతే తస్మాత్ కర్మ ఏవం
బీజాంకురన్యాయేన కర్మోపాధిసంబన్ధస్యానాదిత్వాత్ న దోష
ఇతి అతో జీవానాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేద ఏవ స్వాభావికః భేద
స్త్వౌపాధికః ఉపాధీనాం పునః పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదవత్ భేదోఽపి
స్వాభావికః ఉపాధీనాముపాధ్యన్తరాభావాత్ తదభ్యుపగమేనవస్థా
నాచ్చ అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణోఽభిన్నా భిన్నస్వభావాన
ప్యుపాధయ ఉత్పద్యన్త ఇతి.

శ్లో॥ సన్న్యాసాశ్రితవాక్ సోఽశ్నుత ఇతి సహ శబ్దా
న్వితా మోక్షకాలే చాపేక్షాజ్జీవభేదం మునిరపి జగ
దిత్యాహ భోగతిమాత్రమ్ । నైవం నానాన్యోఽత ఇత్యా

దికనిగమశతైర్బ్రహ్మజీవ ప్రభేదప్రత్యాఖ్యానాద్వ
చస్తత్ సహసకలగుణైర్బ్రహ్మచప్రైసుభావ్యమ్ ॥

నో చేత్ ప్రాధాన్యభంగః ప్రసజతి సహయోగాత్
పరబ్రహ్మణోఽన్యత్వైర్వైశ్వర్యహ్యానతాస్యాదితి జగదితి
తు ప్రాహ ముక్తస్య భేదే । సంపద్యేత్యాదిసూత్రై
వహతి శ్రితరథాయునిర్వారప్రసంగా జీవే తస్మాదభేద
స్సహజఇహ పరబ్రహ్మణానోన్యస్య మోహః ॥ ॥

భేదోఽన్యోన్యస్యం పరస్మాదపి భవతి పునర్ధీన్ద్రియాదేరు
పాధేరస్యామోక్షంస్థితత్వాద్భవతి సచతథా మోక్ష
పర్యన్తమస్తి । బ్రహ్మసంశం హియుగ్యప్యఖిలగితమి
మిదంత్వభ్యుపేతం తథాపి హ్యాత్మనా నాస్తి ఘటా
దేర్భవతి ఖలు భిదాక్షన్ద్రియాదేరుపాధేః ॥ ॥

భిన్నే బ్రహ్మణ్యుపాధిర్భవతి సతు భిదాసా తు తద్యోగ
తోఽస్మిన్నిత్యన్యోన్యాశ్రయో న ప్రసజతి జనితఃకర్మ
ణోపాధిరస్తి । కర్మోపాధిప్రవాహస్సహి భవతి
యతోఽనాదిరతః ప్రవృత్తో నాతో దోషస్స ఉక్తో భవతి
పునరిహ త్వైతదుక్తం విమర్శే ॥ ॥ ॥

జీవాత్ ప్రాక్ కర్మబద్ధాత్ భవతి పునరిహ స్వానుబ
ద్ధహ్యుపాధిస్తస్యుక్తాత్ కర్మబీజాంకారవదిహ త
యోరాద్యభావాన్న దోషః । అన్యోన్యస్యం జీవవర్గే
తతశ్చ హ సహజో బ్రహ్మణా చాప్య భేదో భేదస్త్వౌపాధి
కోఽస్య సతు సహజభిదాభేదవాక్స్యాదుపాధిః ॥ ॥

అన్యోన్యంబ్రహ్మణాచాప్యనుపాధిరపరిజ్ఞాతభిన్నోపాధి ర్యస్తత్స్వీకారేనవస్థావిరహతి వితతోపాధిర్ధారాన హీతి। ఉత్పద్యంతేస్వకర్మానుగుణమితఇహోపాధయోజీవవర్గేభిన్నాభిన్నస్వభావా నిరుపధికతయాబ్రహ్మణానేనహీతి॥ ॥ ॥

అ॥ ముక్తాభేదంసశర్యయా శోధయతి . నన్వితి—

టీ॥ సోశ్నుతఇతి సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణావిపశ్చితేతి ఏషా సహశబ్దాన్వితాశ్రుతవాక్ నిగమవాక్ మోక్షకాలేచమోక్షసమయేపి ఈశాత్ బ్రహ్మణః జీవభేదం జీవస్యవైలక్షణ్యం ఆహ ఇత్యన్వయః, అవదదిత్యర్థః, సహశబ్దోభోక్తృసాహిత్యపరఇతి-చోదయితురభిప్రాయః ముక్తిసమయేజీవబ్రహ్మణోర్భేదః, సూత్రకారస్యాప్యభిమతఇతి ప్రతిపాదయతి మునిరితిమునిరపిసూత్రకారోవ్యాసోపి జగదితి జగద్వ్యాపారవర్జమితిసూత్రే భోగేతిచ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చేతి సూత్రేచఅముం ఈశాజ్జీవభేదం మోక్షకాలే ఇతి పదమత్రానుషక్తంమోక్షకాలే ఆహ అవదదిత్యర్థః, శ్రుతౌ సహశబ్దస్య భోగ్యసాహిత్యపరత్వమిత్యాశయేనశంకాంపరిహరతి నైవమితి భేదప్రతీతిం పరిహరిష్యన్ముక్తాభేదస్య శ్రుతివిరుద్ధతాం దర్శయతి నాన్యోతఇతి నాన్యోతఇత్యాదికై నిగమశతైః నాన్యోతోస్తిద్రష్టేత్యాదిభిః పూర్వోక్తైఃబహుభిర్వేదవాక్యైఃబ్రహ్మజీవప్రభేద ప్రత్యాఖ్యానాత్ జీవబ్రహ్మణోర్భేదనిషేధాత్ వచస్తత్ సోశ్నుతఇత్యాదికంతద్వచఃసహ సకలగుణైః సర్వాన్కామానితికామశబ్దోపాత్తైః సర్వైః కల్యాణగుణైస్సహ బ్రహ్మానుభావ్యంచష్టేఇత్యన్వయః, సమస్తకల్యాణగణోపేతం బ్రహ్మ

ముక్తానుభావ్యమప్రపీదిత్యర్థః. కామాన్ సహ బ్రహ్మణాశ్నుత ఇతి
గుణాన్ బ్రహ్మచానుభవతీత్యర్థః కిం బ్రహ్మాపృథగ్భూతోశ్నుతే
ఉతాపృథగ్భూత ఇత్యపేక్షాయాం తద్వ్యాఖ్యాన్తరావగమ్యం అతో
పాత్రిభేదప్రతీతిరితియావత్, ఏతదుపపాదయతి నోచేదితి నోచేత్
అత్రిత్య సహశబ్దస్య భోక్తృసాహిత్యపరత్వే అస్య పరబ్రహ్మణః సహ
యోగాత్ ప్రాధాన్యభంగః. ప్రసజతీత్యన్వయః, ప్రాధాన్యహానిః.
స్యాదిత్యర్థః, సహయుక్తేఽప్రధానే ఇతి సూత్రేణ సహయోగస్థలే
అప్రధానవాచకశబ్దాత్ తృతీయావిధానాదితిభావః, అప్రాధాన్యం
భోక్త్రన్తరాపేక్షయా బ్రహ్మణో దోషః భోగ్యభూతస్వగుణాపేక్షయా
తు న దోష ఇతి భావః, పరోదాహృతసూత్రస్య స్వాభిమతమర్థమా
హ ఐశ్వర్యన్యూనతాస్యాదితి జగదితి తు జగద్వ్యాపారవర్జమితి సూ
త్రేతు ముక్తస్య ముక్తాత్మనః భేదే బ్రహ్మణో భేదేనావస్థానే ఐశ్వర్య
న్యూనతాస్యాదితి ప్రాహేత్యన్వయః, మునిరిత్యనుషంగః మునిః ప్రా
హేత్యర్థః, బ్రహ్మణో ముక్తస్య చ భేదే సతి జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్ర
సంగాన్న భేద ఇతి సూత్రార్థ ఇతి భావః, తదుపపాదయతి సంపద్యేతి
ఇతరథా ముక్తజీవబ్రహ్మణోర్భేదే సంపద్యత్యాదిసూత్రోపహతిః,
సంపద్యావిర్భావస్స్వేన శబ్దాదిత్యాదిసూత్రవిరోధః, దుర్నివారప్ర
సంగాదుర్నివారః ప్రసక్త ఇత్యర్థః, అభేదస్య స్వాభావికత్వం నిగ
మయతి - జీవ ఇతి తస్మాత్ ఇహ జీవే బ్రహ్మణా ఏషః అయం అభేదః
సహజః స్వాభావికః ముక్తాభేదనిషేధాత్ భేదస్త్వౌపాధికః ఉపాధిక
ఇతి శం కా యాం బు ద్ధీ న్ద్రి యా ది రు పా ధి రి త్యా హ
భేద ఇతి జీవ ఇత్యనుషజ్యతే జీవేన్యాన్యం పరస్మాదపి పరబ్రహ్మణోఽపి
భేదః ధీన్ద్రియాదేరుపాధేరిత్యన్వయః, బుద్ధీన్ద్రియాద్యుపాధినిబన్ధన ఇత్య
ర్థః. స చౌపాధికో భేదః కియత్ పర్యన్తం తిష్ఠతీత్యత్రాహ అస్యేతి

అస్యఉపాధేః ఆమోక్షం మోక్షపర్యన్తం స్థితత్వాత్ జీవే స్థితత్వాత్
స చ భేద శ్చాస్మిన్ మోక్షపర్యన్తం తథా భవతి స్థితో భవ
తీత్యర్థః. బ్రహ్మణో విభుత్వనిరవయవత్వాభ్యాం జీవగతఉపాధిబ్ర
హ్మణ్యేవేతి తదసంస్పృష్టప్రదేశాభావాత్ జీవైక్యం భేదో౽సంభవ
తీత్యత్రాహ బ్రహ్మేతి యద్యపి ఇదం బ్రహ్మైకరసం నిరవయవం అఖి
లగతం సర్వగతం అభ్యుపేతం ఇతి యోజనా అభ్యుపగతమిత్యర్థః
ఉక్తాశఙ్కాం పరిహరతి తథాపీతి తథాపి విభుత్వనిరవయవత్వయోస్స
త్త్వేపి అస్మిన్ బ్రహ్మణి వ్యోమ్ని ఘటాదేరివ ఘటాద్యుపాధేరివ
ధీన్ద్రియాదేరుపాధేః బుద్ధీన్ద్రియాద్యుపాధితః భిదా భవతి ఖల్విత్యన్వ
యః భేదో భవతీ హీత్యర్థః, అన్యోన్యాశ్రయమాశఙ్క్యాహ భిన్న
ఇతి సః ఉపాధిః భిన్నే బ్రహ్మణి భవతి సా భిదా తు అస్మిన్ బ్రహ్మణి త
ద్యోగతః ఉపాధియోగతః, ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః నప్రసజతీత్యన్వ
యః, ఐశ్వరాంశే కర్మకృతబుద్ధ్యాద్యుపాధి సంబన్ధాభావాత్ ఉపాధి
నం యోగస్య భేదపూర్వకత్వం ప్రవాహానాదితయా పరిహరతి జని
తశ్చేతి అస్మిన్ కర్మణోపాధిజనితః అతి సకర్మోపాధిప్రవా
హాయతో౽నాదిః, ప్రవృత్తో భవతి అతస్స ఉక్తో దోషో నేత్యన్వయః,
కథ ముపాధికర్మణోః ప్రవాహానాదిత్వం తేన చాన్యోన్యాశ్రయ
పరిహారః, కథమిత్యత్రాహ భవతీతి ఇహ తు విమర్శపర్యాలోచనే
ఏతదుక్తం భవతీత్యన్వయః, ప్రాక్ కర్మబద్ధాత్ జీవాత్ స్వాను
బద్ధైకర్మానుబన్ధి ఇహ జీవేషుపాధిః బుద్ధీన్ద్రియాదిః భవతి జాయతే
తస్మాత్ ఉపాధియుక్తాత్ కర్మ భవతీత్యనుషజ్యతే జాయత ఇత్య
ర్థః, కర్మవశ్యత్వం హి జీవత్వం ఉపాధిః జీవత్వం జీవభావాదుపా
ధ్యన్తరమిత్యనాదిరితి భావః, తదిదమాహ తయోరితి ఇహ బీజాఙ్కు
రవత్తయోః కర్మోపాధ్యోః ఆద్యభావాత్ నదోషః నాన్యోన్యా
శ్రయో౽యం దోష ఇత్యర్థః.

ఫలితమర్థమాహ - అన్యోన్యమితి తతః తస్మాత్ ఇహ జీవవర్గే అన్యోన్యం పరస్పరం అభేదః సహజః స్వాభావికః అసౌ భేదస్త్వౌపాధిక ఇత్యన్వయః, అదిదం శైవమన్యమాహ - సత్యేతి సః ఉపాధిస్తు సహజభిదాభేదవాన్ స్యాత్, స్వాభావికభేదాభేదవాన్ స్యాదిత్యర్థః, సహజభిదాభేదవత్త్వం కిముపేక్ష్యేత్యత్రాహ— అన్యోన్యమితి అన్యోన్యం పరస్పరం బ్రహ్మణా చ సహజభిదాభేదవానిత్యన్వయః, ఉపాధేర్భేదాభేదయోః, పరస్పరం బ్రహ్మణా చ స్వాభావికత్వే హేతుః అనుపాధిరితి ఉపాధ్యన్తరశూన్య ఇత్యర్థః, ఉపాధ్యన్తరం కుతో నాస్తీత్యత్ర తదపరిజ్ఞానమేవ హేతురిత్యాహ— పరిజ్ఞాతభిన్నోపధిరితి యః ఉపాధిః పరిజ్ఞాతభిన్నోపధిః అనవగతోపాధ్యన్తరః స ఉపాధిః సహజభిదాభేదవానితి అధ్యాహారేణ పూర్వేణాన్వయః, ఉపాధేరుపాధ్యన్తరస్వీకారేఽనవస్థామాహ తత్స్వీకార ఇతి తత్స్వీకారే ఉపాధ్యన్తరస్వీకారే అనవస్థా భవతీత్యధ్యాహారః అనవస్థాముపపాదయతి విరమతీతి పటలావిస్తీర్ణా ఉపాధిధారా ఉపాధిపరంపరా న విరమతి న విశ్రామ్యతి ఇత్యనవస్థేతి పూర్వేణాన్వయః, ఉపాధిపరంపరాయా అవిశ్రాన్తిరనవస్థేతి భావః, భిన్నాభిన్నత్వపక్షముపసంహరతి ఉత్పద్యన్త ఇతి అతః ఇహ జీవవర్గే అనేన బ్రహ్మణా భిన్నాభిన్నస్వభావాః, ఉపాధయః, స్వకర్మానుగుణం జీవకర్మానుగుణ్యేన నిరుపధికతయా ఉపాధ్యన్తరశూన్యతయా ఉత్పద్యన్త ఇత్యన్వయః. జాయన్త ఇత్యర్థః. ఇతీత్యస్య పూర్వేణాన్వయః,

శ్లో॥ అతో౽భిచక్షతే, అద్వితీయసచ్చిదానన్దబ్రహ్మధ్యానవిషయవిధిపరం వేదాన్తవాక్యజాతమితి వేదాన్తవాక్యైరభేదః ప్రతీయతే, భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిశ్చ భేదః ప్రతీయతే,

భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధా దనాద్యవిద్యామూలతయాపి భేద ప్రతీత్యుపపత్తేరభేద ఏవ పరమార్థ ఇత్యుక్తమ్, తత్ర యదుక్తమ్ భేదాభేదయోరుభయోరపి ప్రతీతిసిద్ధత్వాన్న విరోధ ఇతి, తదయుక్తమ్, కస్మాచ్చిత్ కస్యచిద్విలక్షణత్వం హి తస్మాత్తస్య భేదః, తద్విపరీతత్వఞ్చ అభేదః, తయోః తథా భావాతథాభావరూపయో రేకత్ర సంభవమనుసన్ధత్తః కో బ్రవీతి, కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభేదః, కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భేద ఇత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేన్న, వికల్పాసహత్వాత్, ఆకారభేదాదవిరోధం వదతః కిమేకస్మిన్నాకారే భేదః, ఆకారాన్తరే చాభేద ఇత్యభిప్రాయః, ఉత ఆకారద్వయయోగి వస్తుగతావుభావపీతి, పూర్వస్మిన్ కల్పే న వస్తునో భేదః, జాతిగతశ్చాభేద ఇతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతా, జాతివ్యక్తిరితి చైకమేవ వస్త్వితి చేత్తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధః పరిత్యక్తస్స్యాత్, ఏకస్మింశ్చ విలక్షణత్వ తద్విపర్యయయోర్విరుద్ధావిత్యుక్తమ్, ద్వితీయే తు కల్పే అన్యోన్యస్య విలక్షణమాకారద్వయమప్రతిపన్నత్వాచ్చ తయోశ్చియమవస్త్వితి తృతీయాకారాభ్యుపగమేపి త్రయాణా మన్యోన్యస్య వైలక్షణ్యమేవ ప్రపాదితం స్యాన్న పునరభేదః,

శ్లో॥ అత్ర బ్రూమో ఽద్వితీయం శ్రుతిశిఖరవచస్సు
చ్చిదానన్దరూపం బ్రహ్మాద్యాయం విధత్తే ఽఖిలమితి
నిగమాన్తరభేదః ప్రతీతః । ప్రత్యూహాద్వైతస్తు భేదో
ఽపగత ఇహాభిదాలబ్ధిభిః కథం శాస్త్రైర్భేద దాభే
ధావిరుద్ధావితి భవతి భిదానాద్యవిద్యోపపాద్యా ॥ ॥

తత్సత్యోఽభేద ఏవేత్యభిహితమిహ యచ్చోక్తమేతా
వుభావప్యన్యోన్యస్యాన్యా విరుద్ధావపి మితిత ఉభయోర

తః ఏకత్వసిద్ధేః । అత్యేతస్మిన్నేవ యుక్తం భవతి ఖలు
భిదా కస్యచిద్వైవిధ్యే వైలక్షణ్యం హ్యభేదో భవతి
పునరతో వైపరీత్యం ప్రతీతమ్ ॥ ॥ ॥

కోనుచేన్నత్రః పుమాన్ వైకథయతి హి తథా త్వేత
ఘాభావయోర్వైనిష్ఠామేకత్రైతజ్జ స్తిమిరవదనయోః
ప్రత్యనీకత్వభాజోః । భిన్నేష్వస్మిన్న భేదో భవతి పు
నరయం హేతుజాత్యాత్మతాభ్యాం కార్యవత్త్వాత్మతా
భ్యాం భవతి ఖలు భిదా హ్యభిన్నవస్తున్యపీతి ॥ ॥

భిన్నాకారాద్విరోధః పరిహృత ఇతి చేన్నో వికల్పాస
హత్వాద్భిన్నాకృత్యా హ్యవిరోధం వదత ఇహ ప్రసక్తే తు
కా వాభిసన్ధిః । ఏకాకారే విభేదస్థితిరిహ తు తదన్యా
కృత్యావిత్యభేదః కిం వాకారద్వయోర్నోపహిత ఇహ పున
ర్వస్తునీహావితీయమ్ ॥ ॥ ॥

ఆద్యే సా వ్యక్తినిష్ఠా భవతి ఖలు భిదా జాతినిష్ఠస్త్వభే
దో నైకస్యద్వ్యాత్మకత్వం భవతి తవ మతం వ్యక్తిజా
త్యోరభేదే । భిన్నాకృత్యా హ్యవిరోధో భవదను కథి
తస్సంపరిత్యక్త ఏష స్యాద్భిదా భేదయోర్వైవిహతి
ర్వ్యాతికాకాకారభేదప్రహాణాత్ ॥ ॥ ॥

వైలక్షణ్యం తదీయోర్విరహ ఉభయోస్స్యుః పృథగ్వ్యేకత్రన
స్యాదిత్యుక్తం హ్యన్యకల్పే సహి సమవగతే హ్యాకృ
తీ తే విభిన్నే । నాధిష్ఠానత్వయోశ్చాప్యవగతమితి చ తత్
కల్పనే చ త్రయాణాం మన్యోన్యం భేద ఏవ ప్రసజతి భవ
తా సాధితో నత్వభేదః ॥ ॥ ౧౩౫ ॥

అ॥ అథ భేదాభేదపక్షం ధ్యాననియోగవాదీ దూషయతి — అత్ర బ్రూమ ఇత్యాదినా —

టీ॥ అఖిలమ్, శ్రుతిశేఖరవచః - వేదాన్తవాక్యమ్, అద్వితీయం సచ్చిదానన్దరూపం బ్రహ్మాత్మానం విధత్తే ఇతి నిగమాన్తైరభేదః ప్రతీతః, ఇహ ప్రత్యక్షాద్యైః భిదా లబ్ధా, కర్మకాణ్డశాస్త్రైస్తు భేదోఽవగతః, భేదాభేదౌ విరుద్ధౌ ఇతి భిదా అనాద్యవిద్యోపపాద్యా, తత్ — తస్మాత్, అభేద ఏవ సత్య ఇత్యభిహితమితి యోజనా. స్వేనోక్తమిత్యర్థః, ఇహ - అస్మిన్ విషయే, ఏతావుభావపి - భేదాభేదావుభావపి, అన్యోన్యస్యాన్యోన్యవిరుద్ధౌ - సవిరుద్ధౌ, కుత ఇత్యత్రాహ - ప్రమితితః ఇతి — ప్రమితితః - ప్రమాణైరాక్తప్రతీతితః, ఉభయోః భేదాభేదయోః, ఏకత్రాభేదే - ఏకస్మిన్ వస్తుని, సిద్ధాన్తేతి యచ్ఛోక్తమ్, ఏతన్నైవ యుక్తమిత్యన్వయః. కుత ఇత్యత్రాహ - భవతీతి - కస్యచిత్ కుతశ్చిద్వైలక్షణ్యాభిదా భవతి, అతో వైపరీత్యమభేదః ప్రతీతం భవతి, తేజస్తిమిరవత్ప్రాత్యనీకత్వభాజోః విరుద్ధస్వభావయోః, అనయోస్తథాత్వేతథాభావయోః, అనుస్యూతః కః ప్రమాణ ఏకత్రనిష్ఠాం కథయతీత్యన్వయః, స్థితిం కథయతీత్యర్థః. పరోక్తం పిణ్డద్వయభేదాభేదస్య ఆకారభేదాత విరోధముపపాదయతి - భిన్నేపీతి — భిన్నేపి - పిణ్డాన్తరాద్వైలక్షణ్యేపి, అస్మిన్ — అస్మిన్పిణ్డే, అభేదోయం హేతుజాత్యాత్మతాభ్యాం భవతీత్యన్వయః. అభిన్నవస్తున్యపి కార్యవక్త్రాత్మతాభ్యాం భిదా భవతీతి, భిన్నాకారాత్ - ఆకారభేదాత్, విరోధః - భేదాభేదయోర్విరోధః, పరిహృత ఇతి చేన్న - పర్యహారీతి చేన్న, కుత ఇత్యత్రాహ - వికల్పాసహత్వాదితి. కథం వికల్పాసహత్వం కో వా వికల్ప ఇత్యత్రాహ - భిన్నాకృత్యేతి భిన్నాకృత్యా -

ఆకారభేదేన ఇహ - భేదాభేదయోః, అవిరోధం వదతస్తే కావాఽభి
సన్ధిరిత్యన్వయః, అభిసన్ధిః కీదృశీత్యర్థః, తామేవాభిసన్ధిం వికల్పయతి -
ఏకాకారేతి - ఇహ ఏకాకారే - ఏకస్మిన్నాకారే, విభేదః - భేదః, స్థితః,
తదన్యాకృతౌ - ఆకారాన్తరే, అభేదః, స్థిత ఇతి స్థిత ఇత్యస్యానుషఙ్గే
ణాన్వయః, ఆకారాన్తరేణోపహితే, ఇహ వస్తుని, ఇమావితి - భేదా
భేదావితి, ఇయమభిసన్ధిర్వేతి అభిసన్ధిరిత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః,
అనయోర్వికల్పయోరాద్యే దూషణమాహ — ఆద్య ఇతి - ఆద్యే
ఆద్యకల్పే. సాభిదా వ్యక్తినిష్ఠా ఖలు భవతి - అభేదస్తు జాతినిష్ఠః, తవ
మతమ్. ఏకస్య ద్వ్యాత్మకత్వమ్ - భిన్నాభిన్నాత్మకత్వమ్, నభవతీత్య
న్వయః. జాతివ్యక్త్యోరభేదా దేకస్య ద్వ్యాత్మకత్వముపపన్నమిత్యా
శఙ్కతే - వ్యక్తిజాత్యోరభేద ఇతి - వ్యక్తిజాత్యోరభేదే - వ్యక్తి
జాత్యోరభేదస్వీకారే, పరిహరతి - భిన్నాకృత్యేతి - భవదనుకథితః
ఏష భిన్నాకృత్యా అవిరోధః — ఆకారభేదాదవిరోధః, సంప్రతి త్యక్త
స్స్యాదిత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - విహతివ్యాతికరేతి - విహతి
వ్యాతికరాకారభేదపరిహాణాత్ - విరోధపరిహారహేతుభూతాకార
భేదపరిత్యాగాదిత్యర్థః. వ్యక్త్యాకారాద్భేదః జాత్యాకారేణ అభేద
ఇతి హి ఆకారభేదేన విరోధపరిహారః కృతః, తయోర్జాతివ్యక్త్యోర
భేదాఙ్గీకారే ఆకారభేదేన భేదాభేదయోర్విరోధపరిహారో నసంభవ
తీతి భావః. విరోధస్తిష్ఠత్యేవేత్యర్థః,

జాతివ్యక్త్యోర్భిన్నాభిన్నత్వమఙ్గీక్రియత ఇత్యత్రాహ - వైల
క్షణ్యమితి - వైలక్షణ్యమ్, భేదః, తదీయో విరహః - భేదవిరహః,
ఉభయమపి, ఏకత్ర — ఏకస్మిన్ వస్తుని, నస్యాత్ - నభవేత్. ఇత్యు
క్తం హి - ప్రాగేవోక్తం ఖల్విత్యర్థః, ఉక్తవికల్పయోర్ద్వితీయక
ల్పే దూషణమాహ - అన్త్యకల్ప ఇతి - అన్త్యకల్పే ఆకారద్వయోపేత

వస్తుని భేదాభేదావితి చేత్సే, తే విభిన్నే ఆకృతీ - ననమవగతేః— నప్రతిపన్నే హీత్యర్థః, అత్ర తృతీయాకారస్యాకృతివ్యక్తివ్యతిరిక్తస్య వస్తు నో౽ప్రతిపన్నత్వాన్నాయం దూషణమధికమ్, తదిదమాహ - నాధిష్ఠా నమితి - తయోః - ఆకృత్యోః, భిన్నమధిష్ఠానఞ్చానవగతమిత్యన్వ యః, భిన్నే ఇత్యస్య లిఙ్గవచనవిపరిణామేనానుషఙ్గాత్, తృతీయాకార స్యాప్రతిపన్నత్వాభ్యుపగమేపి దూషణమాహ - తత్కల్పనే చేతి— తత్కల్పనే చ - తృతీయాకారకల్పనే చ, భవతా, సాధితః - ఉపపాది తః, త్రయాణామన్యోన్యం భేద ఏవ ప్రసజతి నత్వభేద ఇత్యన్వయః, అన్యథాఽత్రిత్వాభావాదితి భావః,

శ్రీ ॥ ఆకారద్వయనిరూప్యత్వమాకారావిరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తుని భిన్నాభిన్నత్వమితి చేత్, స్వస్మాద్విలక్షణం స్వాశ్రయభూతాకారద్వయం స్వస్మిన్ విరుద్ధధర్మద్వయ సమావేశనిర్వాహకం కథం భవేత్. అవిలక్షణస్తు కథన్తరామ్, ఆకారద్వయతద్వతోశ్చ భేదాత్మకత్వాభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్ నహి సంప్రతిపన్నైకవ్యక్తిప్రతీతివత్ ససామాన్యే వస్తున్యేకరూపా ప్రతీతిరుపజాయతే, యత ఇదమిత్థమితి సప్రకారప్రకారితయైవ సర్వా ప్రతీతిః, తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః, ప్రకార్యంశో వ్యక్తిరితి నైకాకారా ప్రతీతిః,

శ్లో ॥ భిన్నాభిన్నత్వమాకృత్యుభయవిరచితం స్వావి
రోధస్తు నిష్ఠామేకత్రైతీతి వాణీ న జగతి విదుషాం చేత
సే రోచతే సా । స్వాన్యత్ స్వస్మిన్ విరుద్ధాకృతిమిహఘ
టయేత్ తద్భిదాభేదధర్మాః స్వానన్యత్వే నితాన్తన్న
ఘటయతి యది స్వేన తత్ భిన్నమేకమ్ ॥ ॥ ౹౹

తన్నిర్వాహాయాపయుక్త్యాకృతిరపిచ పరాపేక్షితా
తేనవస్థావ్యక్త్యోయద్వత్ ప్రతీతిర్భవతి పునరియ
న్నిర్వాహైకతయామ్ । నైసంప్రత్యర్థసస్సామా
న్యకత్వహానుమతిర్జాయతే నై జనానాం ప్రజ్ఞానవత్
త్రిచాత్ప్రత్యక్షయమిదమిత్థం ప్రకారాభిసంధా ॥

జాతి స్తత్ప్రకారో భవతి పునరియం వ్యక్తిరేవాప్ర
కారో నైకాకారా ప్రతీతిర్జగతి భవతి వైకల్పికస్యాపి
ఫ్లుంపః । ॥ ॥

అ॥ అథ తృతీయవస్తున్యాకారద్వయేన భేదాభేదౌ సని
ర్వాహత్వేనావిరోధం శంకతే - భిన్నాభిన్నత్వేతి —

టీ॥ ఆశఙ్కత్యుత్తరయువిరచితస్యాపరోధమ్ - ఆకారద్వయని ర్వాహ్యత్వకృతయావిరోధమ్, భిన్నాభిన్నత్వేతి —, ఏకత్రనిష్ఠామితి వాణీ - జగతివిదుషాంచేలసేనరోచతత్త్వత్త్వయః, ఇదమాకారద్వయం స్వాశ్రయేణభిన్నమ్, ఉత అభిన్నమ్, ఉతభిన్నాభిన్నమితివికల్ప మభిప్రేత్యప్రథమంశిరోదూషయతి - స్వాన్యదితి - స్వాన్యత్, తత్ - ఆకారద్వయమ్, స్వస్మిన్ తద్భావాభేదాభేదధర్మౌ కథమివ ఘటయేదిత్యర్థః, భేదాభేదయోరేకాశ్రయత్వేచహివిరోధః, అవిరోధనిర్వాహకాకారద్వయంహి నభేదాభేదయోరాశ్రయభూతమ్, అతోనతదవిరోధనిర్వాహకమ్, అగ్నిగతం పైఙ్గల్యమౌజ్జ్వల్యఞ్చ ఆకారద్వయమగ్నేశ్శీతోష్ణత్వరూప విరుద్ధధర్మద్వయ సమావేశ నిర్వాహకన్నభవతీతిభావః, ద్వితీయంశిరోదూషయతి - స్వానన్యదితి - తత్ - ఆకారద్వయమ్, స్వానన్యత్ - స్వాభిన్నమ్, నితాన్తన్నఘటయతి . భిదాభేదధర్మౌ స్వస్మిన్నిత్యర్థ్యచానపఙ్గః, స్వ

స్త్యేకభేదాభేదధర్మానితరాన్న ఘటయతీత్యర్థః. పూర్వమాకా రద్వయాసంభవతి తస్యవిరుద్ధధర్మద్వయనిర్వాహకత్వాయోగ ఉక్తః, అతో ద్వ్యాకారద్వయమేవనాస్తీతి నితరాంవిరుద్ధధర్మద్వయ సమావేశాయోగ ఇత్యభిప్రాయేణ నితాన్తమిత్యుక్తమ్ తృతీయం శిరోదూషయతి యదీతి - తత్ - ఆకారద్వయమ్, యది స్వేనభిన్న మేకం స్వేనభిన్నాభిన్నమిత్యుచ్యతే యదీత్యర్థః,

తదిత్యధ్యాహారః, తదాపరాతస్మిన్నర్థే హ్యాపయుక్తాకృ తిరపి అపేక్షితా - ఇత్యన్వయః నియుక్తభేదాభేదనిర్వాహకాకృత్యన్త రముపేక్షితమిత్యర్థః, తత్స్వీకారే దోషమాహ - అతోనవస్థేతి తస్యాపి స్వాశ్రయేణ భిన్నాభిన్నత్వమస్తి చేత్ తదవిరోధనిర్వాహకా కారద్వయాన్తరముపేక్షితమితి అనవస్థాస్యాదిత్యర్థః, అథకిం దృష్టే ఽనుపపన్నమిత్యాశఙ్కాయాం భేదాభేదవిషయప్రతీతిం దూషయతి వ్యక్తావితి - నిర్విశేషాద్వైకత్వాయామ్ - నిర్విశేషాభేదాయామ్, వ్యక్తౌ, యద్వత్ప్రతీతిర్భవతి - యథాప్రతీతిర్జాయతే, ఏవమ్, ఇహసాసామాన్యేఽర్థే మతిర్నజాయత ఇత్యన్వయః, తర్హి కథం ప్రతీతిర్జాయత ఇత్యత్రాహ - ప్రజ్ఞేతి - సర్వత్ర చ, ససామాన్యే ఽర్థ ఇత్యనుషఙ్గః, సర్వత్ర ససామాన్యేఽర్థే ఇయం సర్వా ప్రజ్ఞా ఇదమిత్థం ప్రకారా హ్యుత్పద్యత ఇత్యన్వయః,

తావతా కిమిత్యత్రాహ - జాతేరితి - తత్ర - ఇదమిత్థమిత్యా కారకప్రత్యయే, జాతిః ప్రకారో భవతి, ఏషా వ్యక్తిః ప్రకారీ భవతీతి భ వతీత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, తతశ్చ ప్రకారప్రకారిరూపవిభిన్నపదా ర్థద్వయావగాహిత్వాత్ సర్వస్య ప్రత్యయస్య ఏకాకారత్వాభా వేన భేదాభేదావగాహిత్వం న సంభవతీత్యాహ - నైకాకారేతి—

జగతి - క్వాపి - కస్యాపి పురుషస్య, ఏకాకారా ప్రతీతిర్న భవతీత్యన్వయః, నజాయత ఇత్యర్థః.

శ్రీ ॥ అత ఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వం న సంభవతి, తస్మాదభేదస్య అనన్యథాసిద్ధశాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూల ఏవ భేద ప్రత్యయః, నన్వేవం బ్రహ్మణ ఏవ అజ్ఞత్వం తన్మూలాశ్చ జన్మజరామరణాదయో దోషాః ప్రసజ్యేః, తతశ్చ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా) ఇత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్ నైవమ్, అజ్ఞానాదిదోషాణామపరమార్థత్వాత్, భవద్భిస్తు ఉపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరమభ్యుపగచ్ఛద్భిః బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గస్తత్కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః పరమార్థత ఏవ భవేయుః, నహి బ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సంబధ్యమానా ఉపాధయస్తచ్ఛిత్త్వా భిత్త్వా వా సంబధ్యన్తే, అపితు బ్రహ్మస్వరూపే సంయుజ్య తస్మిన్నేవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి.

శ్లో ॥ భిన్నాభిన్నో న జీవోఽపి చ భవతి పరబ్రహ్మణస్సన్
తత ఏవాభేదస్సత్యశ్శాస్త్రాదపురుషకలుషానన్యథా
సిద్ధియుక్తాత్ । భేదస్య ప్రత్యయోఽయం భవతి పున
రిహానాద్యవిద్యైకమూలో మిథ్యాభూతస్య శాస్త్రాద్భ
వతి పునరతో బాధితో ధూతదోషాత్ ॥ ॥

నన్వేవం బ్రహ్మణోఽస్త్యేవహి బత భవితాజ్ఞానితా తద్భ
వాత్ప్రోత్పత్త్యాద్యాస్స్యుర్హి దోషాః శ్రుతిరపి చ త
తో వ్యాహతాస్యాదశేషా । సార్వజ్ఞ్యవాప్తతాదీన్
భగవతి కథయన్తీతి చేన్నాజ్ఞతాది మిథ్యాత్వా
న్నైష దోషః శ్రుతిరిహ పరమార్థం హి దోషం ధు
నోతి ॥ ॥ ॥

నోపాధిబ్రహ్మభిన్నం భవతిహి భవతో వస్తుతో వస్తు
నిష్ఠాత్ తత్రైవ స్వోపాధియోగాద్భగవతి బహుధా తజ్జ
దోషోప్యవార్యః । సంబధ్యన్తే నిరంశేన పునరిహ
పరబ్రహ్మణిచ్ఛేద్యభిన్నాఛిత్వాభిత్త్వాపివా తత్ కథము
పిచిపిధోపాధయో బధ్యమానాః ॥ ॥ ॥

సంయుజ్యన్తే హి వహ్నిరక్తస్త్వపి తు భగవతి స్వీయకా
ర్యాణి తైర్వై తస్మాద్బ్రహ్మైవ దుష్టం పరిసజతి భవతో ని
ష్ప్రతీకారముగ్రమ్ । ॥ ॥

అ॥ లౌకికవస్తుని భేదాభేదయోర్విరుద్ధత్వముపజీవ్య వైది
కేపి వస్తుని తత్సద్భావమాహ - భిన్నాభిన్న ఇతి—

టీ॥ అతఏవ సజీవ్యాపి చ పరబ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నో న భవతీత్య న్వయః, అతఏవేత్యస్య భేదాభేదయోర్విరోధేన ఏకస్మిన్ వస్తుని త యోరనుపపన్నత్వాదితి భావః, భేదాభేదనిరాసముపజీవ్య ఆ భేద స్యైవ తాత్త్వికతామాహ - అభేద ఇతి - అత్ర - భేదాభేదయోర్మ ధ్యే, అభేదః, సత్యః - పారమార్థిక ఇత్యర్థః, తత్ర కిం గమకమిత్య త్రాహ - శాస్త్రాదితి - అపురుషకల్పితానన్యథాసిద్ధియుక్తాత్, పురు షదోషరహితాదనన్యథాసిద్ధాత్, శాస్త్రాదిత్యర్థః, నిర్దోషమనన్య థాసిద్ధం శాస్త్రమేవ అత్ర గమకమితి భావః, తర్హి భేదప్రత్యయస్య కథముపపత్తిరిత్యత ఆహ - భేదస్యేతి - మిథ్యాభూతస్య భేదస్య అ యం ప్రత్యయోఽనాద్యవిద్యైకమూలో భవతీత్యన్వయః, భేదస్య అ విద్యామూలత్వమ్మిథ్యాత్వఞ్చ నిర్దోషశాస్త్రబాధితత్వాదిత్యాహ- శాస్త్రాదితి - భూతదోషాదశాస్త్రాద్బాధితో భవతీత్యన్వయః,

దోషసంబన్ధముపపాదయతి - నస్వితి - ఏవమ్ - ఏవం సతి అస్య బ్రహ్మణ ఏవ హి అజ్ఞానితా, భవితా, - భవిష్యతి, బతేతి ఖేదే, తస్య భవాశ్చ - అజ్ఞానజన్యాశ్చ ఉత్పత్త్యాద్యాః - జన్మమరణాదయః, స్యుర్హీత్యన్వయః. భవేయుర్హీత్యర్థః, శ్రుతివిరోధమపి దోషమాహ - శ్రుతిరపీతి - సా సార్వజ్ఞ్యాద్యాప్తతాదికీ, భగవతి, కథయన్తీ - ప్రతిపాదయన్తీ, అశేషాశ్రుతిః పిబతతో వ్యాహతా స్యాదిత్యన్వయః, విరుద్ధా స్యాదిత్యర్థః బ్రహ్మణోఽజ్ఞానిత్వే తస్య సార్వజ్ఞ్యప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధః, తస్య సదోషత్వే అపాస్తత్వప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధ ఇతి భావః, బ్రహ్మణ్యజ్ఞానాద్యపరమార్థతయా పరిహరతి- నేతి — అజ్ఞతాదిమిథ్యాత్వాన్న సదోషో నేత్యన్వయః, తావతాపి శ్రుతివిరోధపరిహారః కథమిత్యత ఆహ - శ్రుతిరితి - శ్రుతిః - బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వప్రతిపాదకశ్రుతిః, ఇహ - బ్రహ్మణి, పరమార్థం హి దోషం ధునోతి - తాత్త్వికం హి దోషన్నిరాకరోతీత్యర్థః,

పరోక్తదోషః పరస్యైవేత్యాహ - నేతి - భవతః - ఔపాధికభేదవాదినస్తవ, ఉపాధిబ్రహ్మభిన్నమ్ - ఉపాధేర్బ్రహ్మణశ్చాతిరిక్తమ్, కిఞ్చిద్వస్తు వస్తుతో నాస్తి హి, తత్త్రైవ భగవతి, ఉపాధియోగః, బహుధా, తజ్జదోషోఽపి - ఉపాధిజన్యదోషోఽపి, అవార్యః - అనివార్య ఇత్యర్థః, తముపపాదయతి - సంబధ్యన్త ఇతి - ఛేద్యభిన్న- ఛేదనాయోగ్యే, నిరంశే - నిరవయవే, ఇహ పరబ్రహ్మణి, బధ్యమానాః - సంబధ్యమానాః, వివిధోపాధయః, తద్బ్రహ్మ, కథమపి కథఞ్చిదపి, ఛిత్త్వా వా భిత్త్వాపి వా నసంబధ్యన్త ఇత్యన్వయః, అంగుళ్యాదేరివ ఛేదో నసంభవతీతి అచ్ఛేద్యత్వం బ్రహ్మణః, తస్య హేతుః నిరవయవత్వన్నిరంశ ఇత్యనేనోక్తమ్, భిత్త్వేత్యస్య అచ్ఛిన్నత్వేఽపి

టాదివత్ ప్రతినియతప్రదేశభేదేనేత్యర్థః, ప్రదేశభేదేనచ్ఛేదనవా బ్రహ్మణిసంబద్ధుముపాధయో నార్హన్తి, నిరవయవత్వాదచ్ఛేద్యత్వాచ్చేత్యర్థః.

తర్హ్యుపాధయః కుత్రసంయుజ్యన్తఇత్యత్రాహ - సంయుజ్యేతి - అపితు అత్రైవభగవతి తే సంయుజ్య స్వీయకార్యాణికుర్వన్తి, తస్మాత్, భవతో బ్రహ్మైవనిష్ప్రతీకారమార్గం యథాతథా — ప్రతిక్రియామార్గరహితం యథాతథా, దుష్టంప్రసజతి - దుష్టం ప్రసజ్యతఇత్యర్థః,

శ్రీ॥ యదిమన్యేత ఉపాధ్యుపహితంబ్రహ్మజీవః, సచాణుపరిమాణః, అణుత్వఞ్చ అవచ్ఛేదకస్యమనసోఽణుత్వాత్, సచావచ్ఛేదోఽనాదిః, ఏవముపాధ్యుపహితే తస్మిన్ సంబధ్యమానా దోషాః అనుపహితే పరే బ్రహ్మణి నసంబధ్యన్తఇతి, అయంప్రష్టవ్యః, కిముపాధినాచ్ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః, ఉత అచ్ఛిన్న ఏవాణురూపోపాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః, ఉత ఉపాధిసంయుక్తంబ్రహ్మస్వరూపమ్, అథ ఉపాధిసంయుక్తంచేతనాన్తరమ్, అథ ఉపాధిరేవేతి, అచ్ఛేద్యత్వాద్బ్రహ్మణః ప్రథమఃకల్పో నకల్పతే, ఆదిమత్త్వఞ్చజీవస్య స్యాత్, ఏకస్యసతో ద్వైధీకరణంహిఛేదనమ్, ద్వితీయేతుకల్పేబ్రహ్మణ ఏవప్రదేశవిశేషే ఉపాధిసంబన్ధాత్ ఔపాధికాస్సర్వే దోషాస్తస్యైవస్యుః, ఉపాధౌగచ్ఛతి ఉపాధినాస్వసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగాదనుక్షణముపాధిసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశభేదాత్ క్షణేక్షణేబన్ధమోక్షౌచస్యాతామ్, ఆకర్షణేచ అచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్యబ్రహ్మణ ఆకర్షణంస్యాత్, నిరంశస్యవ్యాపిన ఆకర్షణన్నసంభవతీతిచేత్ తర్హ్యుపాధిరేవగచ్ఛతీతి పూర్వోక్తఏవదోషస్స్యాత్, అచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశేషు సర్వోపాధిసంసర్గేసర్వేషాఞ్చజీవానాం

బ్రహ్మణ ఏవ ప్రదేశత్వేన ఏకస్య ప్రతిసన్ధానం స్యాత్, ప్రదేశభేదా
దప్రతిసన్ధానే చ ఏకస్యాపి స్వస్య భాగద్వయే ప్రతిసన్ధానం న స్యాత్
తృతీయే తు కల్పే బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ అన్తఃకరణసంబద్ధస్య జీవత్వాపాతా
త్ తదతిరిక్తానుపహితబ్రహ్మాసిద్ధిః స్యాత్ సర్వేషామపి దేహానామేక ఏవ జీ
వః స్యాత్, తురీయే తు కల్పే బ్రహ్మణోఽన్యస్య జీవ ఇతి జీవభేదస్యౌపాధి
కత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్, చరమే చావాన్తరపక్ష ఏవ పరిగృహీతః స్యాత్
తస్మాదభేదశాస్త్రబలేన కృత్స్నస్య భేదస్య అవిద్యామూలత్వమేవా
భ్యుపగన్తవ్యమ్, అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరత్వేన శాస్త్ర
స్య ప్రామాణ్యేఽపి ధ్యానవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మ
స్వరూపే ప్రామాణ్యముపపన్నమితి,

శ్లో ॥ యద్యచ్ఛేత్తా ప్రజీవో భవతి పునరుపాధ్య
న్వితం బ్రహ్మ సోఽణుస్తత్రావచ్ఛేదకస్యాప్యసతు నిగమ
ముఖాచ్చేతసోఽణుత్వయోగాత్ । సోఽవచ్ఛేదస్త్వ
నాదిర్న పునరుపహితం తం శ్రుతిః సంబధ్యమానాదోషాః
ప్రాప్తమప్యేష తస్మిన్ననుపహిత పరబ్రహ్మణీతిహ వా
చ్యమ్ ॥ ॥ ॥

ఛిన్నః కిం బ్రహ్మఖణ్డో భవతి పునరుపాధ్యన్వయేనాణు
జీవో నో చేదచ్ఛిన్నమేనం వదసి పునరణూపాధియు
గ్బ్రహ్మదేశమ్ । యద్వా బ్రహ్మస్వరూపం కథయసి
కిముపాధ్యన్వితం చేతనోఽన్యస్తద్యుక్తం వాసయుక్తో
భవతి పునరిహోపాధిరేవాథవేతి ॥ ॥ ॥

కల్పో నాద్యస్తు యుక్తో భవతి పునరిహ బ్రహ్మణోఽచ్ఛే
ద్యభావాత్ స్యాదుత్పాద్యశ్చ జీవోఽయమపి నిగ

మతో యస్తు నిత్యః ప్రతీతః । ద్వైధీకారశ్ఛిదైకస్య
హి భవతి పరబ్రహ్మణో నైవ దోషాస్స్యుస్తైః కల్పేద్వి
తీయే ప్రదిశి బహువిధోపాధియోగాదికానామ్ ॥ ॥

ఏవం గచ్ఛత్యుపాధౌ న హి భవతి తతో బ్రహ్మదేశాను
కర్షస్తత్సంయుక్తప్రదేశో భవతి ఖలు యతోऽను
క్షణం తైర్విభిన్నః । స్యాత్తాం వై జీవభాగాస్తదిహ
తు భవతోऽనుక్షణం బద్ధముక్తావచ్ఛిన్నత్వాత్
సమాకర్షణాదిహ నిఖిలబ్రహ్మణః కర్షణం స్యాత్ ॥

వ్యాప్తిన్యస్తస్మిన్నిరంశే న హి భవతి సమాకర్షణాత్స్వే త్త
దానీం యాతి సోపాధిరేవేత్యనుకథిత ముఖ్యోద్గాప
ణం ప్రోక్తకల్పే । ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశేష్వహ యది
సకలోపాధియోగస్తదానీం సర్వః జీవాశ్చ ప్రదేశో భగవ
తఇతి తైస్త్వైక్యభానం సదా స్యాత్ ॥ ॥ ॥

తచ్ఛేదైకప్రభేదాత్ పరిహరసి తదైకస్య చ స్వోపాధ్యుపా
ధౌ గచ్ఛత్యైక్యప్రతీతిః కథమివ భవితాస్యోపదేశ
ప్రభేదాత్ । కల్పే ప్రోక్తే తృతీయే భవతి హి పరమం
బ్రహ్మ జీవస్తదన్యః స్వబ్రహ్మసిద్ధం భవేత్తచ్చ సహితేష ఖి
లజ్ఞైశ్చ కజీవం వపుస్స్యాత్ ॥ ॥ ॥

కల్పే ప్రోక్తే తురీయే భవతి ఖలు తదా బ్రహ్మణోऽన్యో
హి జీవస్త్వప్రోక్తం స్యాజ్జీవభేదే భవదనుకథితం వ్యక్తమౌ
పాధికత్వమ్ । పక్షే త్వత్రైవ పరిశేషో భవతి హి భవ
తాం బాహ్యవాదాంకపక్షే భేదస్యావిద్యకత్వస్తత
ఇహ సకలస్యైక్యశాస్త్రావసేయమ్ ॥ ॥ ॥

పరిమాణేఽపి పరివృత్త్యాదికయా తనపరం త్వేనశాస్త్రి
ష్వతస్మాద్వదాన్తాస్సుస్థః పరిమాణం భగవతి శక్తితధ్యా
నశేషామమేతి । ॥ ౧౪౮ ॥

అ ॥ నిరవయవత్వేఽప్యచ్ఛేద్యత్వేఽపి గగనవదుపహితానుపహితాంశభేదేన సదోషత్వనిర్దోషత్వోపపత్తిం శఙ్కతే— యద్యప్యచ్ఛేత్తేతి—

టీ ॥ అతో ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మ జీవః, సోఽణుః, తత్ర— అణుతా, అవచ్ఛేదకస్యాస్య చేతసః నిగమమితాత్ - వేదపరిమితాత్, అణుత్వే హేతోరాకాశస్యాన్వయః, ఉపాధ్యవచ్ఛేదాజ్జీవభావః, జీవభావాదుపాధ్యవచ్ఛేదః కథం న జీవభావః, స్వప్రకాశమిత్యన్యోన్యాశ్రయ పరిహారాయాహ - యోఽవచ్ఛేదస్త్వితి సోఽవచ్ఛేదస్తు— మనోరూపోపాధ్యవచ్ఛేదస్తు అనాదిః బీజాఙ్కురవదనాదిత్వాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి భావః, ప్రతిపాదితాపరికరదోషపరిహారం కథమిత్యాశఙ్క్యాహ - ప్రపఞ్చేతి — ఉపహితేన తాదృశేన సంబధ్యమానా దోషాః అనుపహితం బ్రహ్మ స్పృశన్తి న పరిమిష్యన్తేత్యన్వయః, ఇతి యద్యప్యచ్ఛేత్తేతి శఙ్కాగ్రన్థేనాన్వయః, దూషయితుమాహ ఇహ వాచ్యమితి - ఇహ వక్తవ్యమ్, పరిష్టవ్యమిత్యర్థః,

వికల్పయతి - ఛిన్న ఇతి - ఉపాధ్యవయవైః సంఛిన్నః, బ్రహ్మఖణ్డో జీవో భవతి కిమితి వికల్పః, వికల్పాన్తరమాహ — నోచేదితి అచ్ఛిన్నమ్, అణూపాధియుగ్బ్రహ్మ దేశమ్, ఏకం వదసి కిమిత్యన్వయః, జీవం వదసి కిమిత్యర్థః. తృతీయవికల్పమాహ - యద్వేతి - ఉపాధ్యన్వితం బ్రహ్మస్వరూపమ్, ఏకం కథయసి కిమితి ఏవమిత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, జీవం కథయసి కిమిత్యర్థః. తురీయం వికల్పమాహ - చేతనో

న్య ఇతి - తస్య - ఉపాధియుక్తః అన్యశ్చేతనః బ్రహ్మభిన్నశ్చేతనః సకిమిత్యన్వయః, జీవః కిమిత్యర్థః. తత్ర ప్రథమంవికల్పమాహ - యుక్త ఇతి అథవా ఇహ బ్రహ్మణి యుక్తః అనుషక్త ఉపాధిరేవ, స భవతి కిమ్ - జీవో భవతి కిమిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః,

ఏషు కల్పేషు ప్రథమం కల్పం దూషయతి - కల్ప ఇతి - ఇహ ఏషు కల్పేషు, ఆద్యస్తు కల్పో నయుక్తో భవతీత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - బ్రహ్మణ ఇతి - బ్రహ్మణః - అచ్ఛేద్యభావాత్ - ఛేదనాయోగ్యత్వాదిత్యర్థః, బ్రహ్మణశ్ఛేదనాయోగ్యత్వాదణూపాధినాభిన్నో బ్రహ్మఖణ్డో జీవ ఇతి వక్తున్నశక్యమితి భావః, అస్మిన్నేవపక్షే జీవస్యోత్పాద్యత్వప్రసఙ్గం దూషణాన్తరమాహ - స్యాదితి - అయం జీవ ఉత్పాద్యశ్చస్యాదిత్యన్వయః, ఉత్పాద్యత్వాఙ్గీకారే శ్రుతివిరోధం దూషణమాహ - నిగమత ఇతి - యస్తు నిగమతః - వేదవాక్యాత్ నిత్యః ప్రతీతః - నిత్యత్వేన ప్రతీయమానః, సః, ఉత్పాద్యస్స్యాదితి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ పూర్వేణాన్వయః, ఉత్పాద్యత్వప్రసఙ్గముపపాదయతి ద్వైధీకార ఇతి - ఏకస్య ద్వైధీకారో హి ఛిదా భవతీత్యన్వయః ఛేదనస్య ద్వితీయఖణ్డోత్పత్తిరూపత్వేన జీవస్యచ్ఛిన్నబ్రహ్మఖణ్డరూపత్వే ఉత్పాద్యత్వప్రసఙ్గ ఇతి భావః, ద్వితీయకల్పే దోషమాహ పర బ్రహ్మణి ఇతి - ద్వితీయేతు కల్పే, అస్మిన్పరబ్రహ్మణ్యేవ, ప్రదిశి - ప్రదేశే, బహువిధోపాధిసంయోగోదితాః - అనేకప్రకారోపాధిసంబన్ధజన్యాః యే దోషాస్తే స్యురిత్యధ్యాహారేణాన్వయః,

దూషణాన్తరమాహ - ఏవమితి - ఉపాధ్యాగచ్ఛతి తతో బ్రహ్మదేశానుకర్షణమ్, అతః, స భవతి, యతః, అనుక్షణం తత్సంయుక్తప్రదేశః, ఉపాధిసంయుక్తప్రదేశః, విభిన్నః. తత్ - తస్మాత్, ఇహ

జీవవర్గే అనుక్షణం బన్ధమోక్షౌ స్యాతామిత్యన్వయః, అకర్షణేన వినా తత్పరిహారాసంభవాత్ తదాశఙ్క్యాహ - అచ్ఛిన్నత్వాదితి- అచ్ఛిన్నత్వాత్ - బ్రహ్మణ ఇత్యధ్యాహారః - బ్రహ్మణోఽచ్ఛిన్నత్వాత్, సమాకర్షణే నిఖిలబ్రహ్మణః - కృత్స్నబ్రహ్మణః, కర్షణం స్యాదిత్యన్వయః,

అనుపపత్త్యా తదనభ్యుపగమమాశఙ్క్య పూర్వోక్తదూషణేన నిరస్యతి - వ్యాపినీతి - నిరంశే - నిరవయవే, వ్యాపిని - సర్వవ్యాపకే, అస్మిన్ బ్రహ్మణి సమాకర్షణం న భవతి చేత్, తదానీమిహ ఉపాధిరేవ, యాతీతి - గచ్ఛతీతి, ప్రోక్తకల్పే దూషణానుకథితమభూదిత్యన్వయః, ప్రోక్తమభూదిత్యర్థః. దూషణాన్తరమాహ— అచ్ఛిన్నేతి- ఇహ అచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశేషు, సకలోపాధియోగాద్యది తదానీం సర్వే జీవాశ్చ భగవతోఽంశా ఇతి తేషు సదా ఐక్యభానం స్యాదిత్యన్వయః, భగవత ఐక్యాత్, భగవత్ప్రదేశభూతచైత్రజీవతత్ప్రదేశభూతమైత్రజీవైక్యసద్భావేన తయోః పరస్పరమైక్యప్రతిసన్ధానం స్యాదితి భావః,

తత్పరిహారమాశఙ్క్యాహ - తచ్చేదితి - తత్ - ఐక్యభానమ్ దేశప్రభేదాత్ -ప్రదేశభేదాత్, పరిహరసి చేదిత్యన్వయః, చైత్రజీవాఖ్యబ్రహ్మప్రదేశాత్ మైత్రజీవాఖ్యబ్రహ్మప్రదేశో భిన్న ఇతి తయోరైక్యాభావాత్ ప్రతిసన్ధానం న భవతీతి పరిహారో వివక్షితః, ఏవం పరిహారే దూషణమాహ - తదేతి తదా, ఏకస్య చ- ఏకస్యాపి జీవాత్మనః, స్వోపాధౌ గచ్ఛతి స్వకీయశరీరరూపోపాధౌ గచ్ఛతి సతి, ఐక్యప్రతీతిః - సోఽహమిత్యైక్యప్రతిసన్ధానమ్, కథమిహ భవితేత్యన్వయః, కథం వా భవేదిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - స్వీయదేశప్రభేదాదితి - గ్రామాద్గ్రామాన్తరం గతే మైత్రే పూర్వగ్రామస్థితమైత్రశరీరావచ్ఛిన్నప్రదేశా

త్ గ్రామాన్తరస్థితతచ్ఛరీరావచ్ఛిన్నప్రదేశభేదేన ప్రదేశైక్యాభావాత్సోఽహమిత్యైక్యప్రతిసన్ధానమేకస్యమైత్రస్యాపిన స్యాదితిభావః, తృతీయకల్పేదూషణమాహ— కల్పఇతి- ప్రోక్తతృతీయేకల్పే పరమం బ్రహ్మైవజీవో భవతి తదన్యత్ అనుపహితంబ్రహ్మ తే అసిద్ధంభవేదిత్యన్వయః, తృతీయకల్పేదూషణాన్తరమాహ - అఖిలశ్చేతి - అఖిలశ్చవపురేకజీవం స్యాదిత్యన్వయః, నిర్దోషమఙ్గళగుణకత్వశ్రుతీనామనుపహితబ్రహ్మవిషయత్వంహి పరాభ్యుపేతమ్, జీవేశ్వరభేదాభావాత్తదనుపపన్నమ్, జీవానాంపరస్పరభేదాభావప్రసఙ్గశ్చేత్యర్థః.

తురీయకల్పేదూషణమాహ - కల్పఇతి - ప్రోక్తతురీయేకల్పేతు బ్రహ్మణోన్యోహిజీవో భవతి తదా జీవభేదేభవదనుకథితమౌపాధికత్వంత్యక్తంస్యాదిత్యన్వయః, వ్యక్తమ్ - స్పష్టమ్, అన్త్యపక్షేదూషణమాహ - పక్షఇతి - అన్త్యేపక్షేతు - ఉపాధిరేవజీవఇతిపక్షేతు, బాహ్యాచార్వాకపక్షేభవతాం ప్రవేశోభవతీత్యన్వయః, దేహస్యైవాత్మత్వాఙ్గీకారపర్యవసానేన తత్పక్షప్రవేశోభవేదితిభావః, భేదాభేదదూషణముపసంహరన్ స్వమతసిద్ధిమాహ - భేదస్యేతి - తతః— తస్మాత్, ఇహసకలస్యభేదస్య, అవిద్యకత్వమ్ - అవిద్యాపరికల్పితత్వమ్, ఐక్యశాస్త్రప్రమేయమ్ - అభేదశాస్త్రైరభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః.

ధ్యానవిధిశేషతయాబ్రహ్మణస్సిద్ధిముపసంహరతి - ప్రామాణ్యేపీతి - తస్మాత్, శాస్త్రస్య ప్రవృత్త్యాదికయతనపరత్వేన - ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయత్నపరత్వేన ప్రామాణ్యేపి, కథితధ్యానశేషావేదాన్తామమభగవతిప్రమాణం స్యురిత్యన్వయః. ఇతీత్యస్యపూర్వేణాన్వయః,

శ్రీ॥ తదప్యయుక్తమ్, ధ్యానవిధిశేషత్వేపి వేదాన్తవాక్యానామర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యాదియోగాత్, ఏతదుక్తం భవతి, బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యాని కింధ్యానవిధినా ఏకవాక్యతామాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే, ఉతస్వతన్త్రాణ్యేవ, ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేన బ్రహ్మస్వరూపతాత్పర్యన్న సంభవతి, భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహాదనవబోధకత్వమేవ, న చ వాచ్యమ్, ధ్యానన్నామ స్మృతిసన్తతిరూపమ్, తచ్చ స్మర్తవ్యైకనిరూపణీయమితి-ధ్యానవిధేః, స్మర్తవ్యవిశేషాకాంక్షాయామ్, ఇదం సర్వం యదయమాత్మా * బ్రహ్మసర్వానుభూః * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదీని స్వరూప తద్విశేషాదీని సమర్పయన్తి, తేన ఏకవాక్యతామాపన్నాని అర్థసద్భావే ప్రమాణమితి - ధ్యానవిధేః స్మర్తవ్యవిశేషాపేక్షత్వేపి మనోబ్రహ్మేత్యాదిదృష్టివిధివదసత్యేనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యాననిర్వృత్త్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వానపేక్షణాత్, అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధురత్వాత్ ధ్యానవిధిశేషత్వేపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్రపర్యవసానాత్ స్వాతన్త్ర్యేపి బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రేణైవ పురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేశ్చ పరినిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచరత్వాభావాద్బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వన్న సంభవతీతి ప్రాప్తమ్,

శ్లో॥ తచ్చాప్యయుక్తంతథాత్వేపిచ నిగమశిరోనాఽర్థ
సద్భావఏతన్మానంస్యాదేతదుక్తంభవతి భగవతో యా
స్వరూపోక్తిరేషా । కిమ్మానంధ్యానవిధ్యైక్యతఇహ
భవతీయంస్వతన్త్రాథవాద్యే ధ్యానే తాత్పర్యయో
గేపిచనఖలుపరబ్రహ్మతాత్పర్యమస్యాః ॥ ॥ ॥

అన్త్యైకత్వేపరివృత్త్యాదికఫల విరహాద్బోధకానైవ
పాస్త్యాన్మానాచ్యం ధ్యానమేతత్ స్మృతితతిరితి
సాధ్యేయవస్త్వేకరూపా । తస్యాశ్చప్రేష్ఠస్వరూపాది
కమిదమిదమిత్యాదివేదాన్తవాక్యం తద్ధ్యానోత్పత్త్యైక
వాక్యంభవతి పునరిదమ్మానమర్థేఽపిచేతి ॥

ధ్యానేధ్యేయానుకాంక్షోచితమిదమసత్యేన తేనాపి
వాక్యైర్నార్థమబ్రహ్మదిదృష్టిహాన్యగతిచ విహితా
ర్థేఽప్రియాశేఖరస్థైః । తస్మాద్వేదాన్తవాచాంస్ఫల
విధురతయాధ్యానవిధ్యైకతాయా మప్యాసాధ్యేయ
వస్త్వేక్షణఇహతుపరం కేవలేతత్పరత్వాత్ ॥

స్వాతన్త్ర్యేస్యజ్ఞబాలాతురముఖ ప్రముపచ్ఛబ్దనో
త్యాదినద్ధీమాత్రార్థత్వసత్యేప్యభిమత ఫలపర్య
న్తతాసిద్ధితశ్చ । నిష్పన్నబ్రహ్మస్వస్త్వభిమతివిష
యేసత్యతాగోచరత్వాభావాచ్చాప్రమాణత్వ
మిహాతునభవేద్బ్రహ్మణీతిప్రసక్తమ్ ॥

అ ॥ ధ్యాననియోగవాదిపక్షమ్మీమాంసకోదూషయతి—
తచ్చాయుక్తమితి—

టీ ॥ న కేవలన్నిష్ప్రపఞ్చీకరణ నియోగవాద ఏవానుపపన్నః ఇదమపిమతమనుపపన్నమితిచశబ్దస్యాభిప్రాయః, కుతఇత్యత్రాహ తథాత్వేపీతితథాత్వేపి-ధ్యానవిధిశేషత్వేపి, ఏతన్నిగమశిరః-వేదాన్త వాక్యమ్, అర్థసద్భావేనమానంస్యాదిత్యన్వయః. ధ్యానవిధిశేషత్వే, కథమర్థసత్యత్వే తాత్పర్యయోగః, విధిశేషత్వంహి తావ స్వాతన్త్ర్యేణవాబ్రహ్మణిప్రామాణ్యంస్యాదిత్యత్రాహ - నతముక్తమితి—

దూషయితుం వికల్పయతి-భగవత ఇతి భగవతః బ్రహ్మణః, యాస్వ
రూపోక్తిః స్వరూపప్రతిపాదికా వాక్ ఏషాకిం ధ్యానవిధ్యైక్యతః,
ధ్యానవిధివాక్యైకవాక్యతయా, ఇహ బ్రహ్మణిమానంభవతి। అథవా
స్వాతంత్ర్యే - స్వాతన్త్ర్యేణ, మానంభవతీతి వికల్పః, ప్రథమం
శిరోదూషయతి-ఆద్యఇతి-ఆద్యే-ఆద్యకల్పే, అస్యాః-బ్రహ్మస్వరూప
వాచః, ధ్యానేతాత్పర్యయోగేపి, నపరబ్రహ్మతాపర్య మిత్యన్వయః.

ద్వితీయం శిరోదూషయతి-అన్త్యఇతి-అన్త్యకల్పే - స్వాత
న్త్ర్యేణ-బ్రహ్మస్వరూపోక్తిః ప్రమాణమితికల్పే. ప్రవృత్త్యాదికఫల
విరహాత్। ప్రవృత్తినివృత్తిరూప ప్రయోజనవిరహాత్, సాబ్రహ్మ
స్వరూపోక్తిః బోధికానైవస్యాదిత్యన్వయః, అనవబోధకత్వం దుఃఖ
సాధ్యశ్రవణాదౌ ప్రవృత్త్యయోగాత్, ఏకవాక్యత్వపక్షేవిధిశేష
తయా బ్రహ్మణస్సిద్ధిమాశంక్యాహ-నోవాచ్యమితి-ఏతద్ధ్యానంస్మృతి
తతిరితి - స్మృతిసన్తతిరితి, సా స్మృతిసన్తతిః, ధ్యేయవస్త్వేకరూప్యా,
ఇతీత్యస్య అత్రాప్యనుషంగః, ధ్యేయవస్తునైవ నిరూపణీయా ఇతి, తస్య-
ధ్యేయవస్తునః, ఇదంస్వరూపాదికం, ఇదమిత్యాది వేదాన్తవాక్యం
ఇదం సర్వం యదయమాత్మా బ్రహ్మసర్వానుభూః సత్యం జ్ఞాన
మనన్తం బ్రహ్మేత్యాదికం వేదాన్తవాక్యం. ఆచష్టే-ప్రతిపాదయతి-
తత్ తస్మాత్, ఇదముక్తవాక్యం, ధ్యానోక్త్యైకవాక్యం - ధ్యానవిధి
వాక్యైకవాక్యంసత్, అర్థేపిచ, బ్రహ్మణ్యపిచమానంభవతి -
ప్రమాణంభవతి, ఇతినోవాచ్యమిత్యన్వయః-నవాచ్యమిత్యర్థః,

కుత ఇత్యత్రాహ-ధ్యానఇతి - ధ్యానేధ్యేయానుకాంక్షేపి-
ధ్యేయవస్తుసాకాంక్షేపి, ఇదం-ధ్యానం, తేన-ధ్యేయవస్తునా అసత్యే
నాపి-అవిద్యమానేనాపి, ఉచితం - ఉపపన్నమ్, ధ్యేయవస్తునోఽస

త్త్వేపి ధ్యానోపపత్త్యా ధ్యానవిధ్యైకతామాత్రేణ స్వరూపపర వాక్యైః ధ్యేయవస్తుసత్యత్వస్య సిద్ధ్యతీతి భావః । ఉపాస్యవస్తునో ఽసత్త్వేపి ఉపాసనవిధిరుపపన్న ఇత్యత్ర నామబ్రహ్మాదిదృష్టిం వేదవిహితాం దృష్టాన్తయతి · వాక్యైరితి — త్రయీశేఖరస్థైః — వేదాన్తభాగస్థైః, వాక్యైః, అర్థే అసతి చ, నామబ్రహ్మాదిదృష్టివిధిః హితాహిత్యన్వయః, నామబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదిషు దృష్టివిధిషు విశేష్యసత్యత్వేపి విశేషణాసత్యత్వేన విశిష్టాసత్యత్వమవర్జనీయమ్, ఇహ చ తథైవేత్యర్థః. సాధనసంగ్రహం పూర్వపక్షముపసంహరతి—తస్మాదితి—నను ప్రథమసూత్రే విధిశేషతయా బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థనాత్ ఏతదధికరణ పూర్వపక్షే విధిశేషతయా తత్సిద్ధిప్రతిక్షేపశ్చ కథం ఘటతే, ఇత్థమ్, తత్ర తు ఫలత్వేన సిద్ధిరుక్తా, ఫలతయా సిధ్యతః పారమార్థ్యాభావే స్వర్గాదేరప్యసత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్ పారమార్థ్యం సిధ్యతీతి ఫలతయా తత్సిద్ధి సమర్థనం సాధీయః; అత్ర తు ధ్యానవిధికర్మత్వేన తత్సిద్ధిర్నిరస్తా, నతు ఫలతయా తత్సిద్ధిరిత్యవిరోధః; తస్మాత్, వేదాన్తవాచామ్ బ్రహ్మస్వరూప ప్రతిపాదకవేదాన్తవాక్యానామ్ ఫలవిధురతయా - ప్రవృత్తి నివృత్తిరూప ప్రయోజనశూన్యతయా. ఆసామ్ - వేదాన్తవాచామ్ ధ్యానవిధ్యేకతయాపి—ఇహ కేవలే ధ్యేయవస్త్వర్పణే - ధ్యేయవస్తుప్రతిపాదనే, కేవలశబ్దేన ధ్యేయవస్తుసత్యత్వం వ్యవచ్ఛిద్యతే తత్పరత్వాత్,

స్వాతన్త్ర్యేపి - ధ్యానవిధ్యేకవాక్యత్వాభావేపి, అజ్ఞబాలాతురముఖహృదుపచ్ఛన్దనోక్త్యాదివత్, బాలాతురప్రభృతిజనహృదయోపచ్ఛన్దనవాక్యాదివత్, అర్థే అసత్యపి, ధీమాత్రాత్—జ్ఞానమాత్రాత్, అభిమతఫలపర్యన్తతాసిద్ధితశ్చ— అభిమతఫలపర్య

వసానసిద్ధేశ్చ — అభిమతివిషయేనిష్పన్నబ్రహ్మవస్తుని సత్యతాగోచర త్వాభావాత్ — సత్యతాబోధకత్వాభావాత్, ఇహబ్రహ్మణి, శా స్త్రప్రమాణత్వమ్ - శాస్త్రప్రమాణకత్వమ్, నభవేదితి, ప్రసక్త మిత్యన్వయః, ప్రాప్తమిత్యర్థః.

శ్రీ ॥ తత్రప్రతిపద్యతే తత్తుసమన్వయాదితి - సమన్వయస్స మ్యగన్వయః, పురుషార్థతయా అన్వయ ఇత్యర్థః. పరమపురుషా ర్థభూతస్య అనవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయ తయా అన్వయాత్ తత్ - శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిద్ధ్యత్యేవేత్య ర్థః, నిరస్తనిఖిలదోషనిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పరమప్రాప్యం బ్రహ్మబోధయన్ వేదాన్తవాక్యగణః, ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వావిరహే స్నప్రయోజనపర్యవసాయీనాతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః పురుషస్య క్షాలేయకకులాననుప్రవేశేన ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే, ఏతదు క్తంభవతి, అనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టితకోహితపరావరతత్త్వ యాథాత్మ్యస్వస్వరూపావబోధానం దేవాసురగన్ధర్వసిద్ధవిద్యాధర కిన్నరకింపురుషయక్షరాక్షసపిశాచమనుజపశు, పక్షిసరీసృపవృక్షగుల్మల తాదూర్వాదీనాం స్త్రీపున్నపుంసకభేదభిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థితధారకపోషకభోగ్య విశేషాణా మ్ముక్తానాం స్వస్యచ అవిశే షేణ అనుభవసంభవే స్వరూపగుణవిభవచేష్టితై రనవధికాతిశయాన న్దజననం పరంబ్రహ్మాస్తీతి బోధయదేవవాక్యం ప్రయోజనపర్యవసా యి, ప్రవృత్తినివృత్తినిష్ఠస్తు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధన్నప్ర యోజనపర్యవసాయి, ఏవంభూతంపరంబ్రహ్మకథంప్రాప్యతఇత్యపే క్షాయాం బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్ * (ఆత్మానమేనలోకముపాసీత) ఇతివేదనాదిశబ్దై రుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే.

యథా స్వవేశ్మని నిధిరస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తస్సన్ పశ్చాత్తముపాదానే ప్రయతతే, తథాచ కశ్చిద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాత స్స్వయమప్యజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ద్విజవర్యేణ బోధితోఽధిగతవేదశాస్త్రః షోడశవర్ష స్సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠసి పితా తే సర్వలోకాధిపతిర్గాంభీర్యౌదార్యవాత్సల్యసౌశీల్య, శౌర్యవీర్యపరాక్రమాదిగుణసంపన్నస్త్వామేవ నష్టం పుత్రం దిదృక్షుః పురవరే తిష్ఠతీతి కేనచిదభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శృణోతి చేత్ తదానీమేవ అహం తావజ్జీవతః పుత్రః, మమ పితా చ సర్వసంపత్సమృద్ధ ఇతి నిరతిశయప్రహర్షసమన్వితో భవతి, రాజా చ స్వపుత్రం జీవన్తమరోగమతిమనోహరదర్శనం విదితసకలవేద్యం శ్రుత్వా అవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతి, పశ్చాత్తావుభౌ సంగచ్ఛేతే చేతి,

శ్లో ॥ తత్ర బ్రూతే మునిస్తచ్ఛ్రుతిషు భగవతశ్శాస్త్ర
మానత్వముక్తం సమ్యక్తస్యాన్వయాత్తత్సముచిత
మితి వై సూత్రితోఽస్మాత్ సమాధిమ్। సమ్యక్త్వేష్టా
ప్తిస్తు స్యాదనవధిమహిమానన్దభావస్తథాత్వేనాప్త
శ్రుత్యన్తవాచాన్వయ ఇహ భవతి ప్రాప్తిహేతూక్తి
వాచ్యః ॥ ॥ ॥

బ్రహ్మాత్మక్లృప్తః పుమర్థో హ్యనవధిమహిమానన్ద
రూపోఽభిధేయత్వేనాస్యాత్రాన్వయాత్ తత్ సముచిత
మితి వై సూత్రినిష్కృష్టభావః । సన్త్యక్తాశేషదోషాన
వధికమహిమానన్దారూపవరం తద్బ్రహ్మ ప్రాప్యం వ
దన్తి శ్రుతిశిఖరగణాః పర్యవసైత్ఫలేన ॥ ॥

యత్నే తాత్పర్య రాహిత్యతఇతితువదన్ రాజవంశస్థ పుంసోనాస్తీహానుపశ్వేశ్వశ్వకులఇతి ప్రముఖ్యార్థాపత్తిస క్తింబ్రవీతి । హేయేపి హేత్వతదు_క్తంభవతి పునరిహానా దికమాస్వరూపావిద్యాతో వేష్టనాచ్ఛాదితపర పురు షస్వస్వరూపస్థితీనామ్ ॥ ॥ ॥

శ్వేతద్విజ్ఞానాన్తు దేవాసురముఖదివిషద్యక్షరక్షఃపిశాచ ప్రోద్యద్గంధర్వ విద్యాధరనర పశుపక్ష్యాదికానాం బహూనామ్ । వృక్షాదీనాంపరేషామపి వివిధలతా గుల్మదూర్వాదికానాంస్త్రీపుంషండ ప్రభేదాన్వితని జవపుషాం భిన్నభాగ్యాదికానామ్ ॥ ॥ ॥

ముక్తానాంచా విశేషాదనుభవఉదితే స్వేమహానన్ద దాయిబ్రహ్మాస్తీతిస్వకీయై శ్శుభగుణవిభవై శ్శ్రేష్ఠితై శ్చనవద్యైః । వాక్యంయద్ జ్ఞాపయత్తత్ ఖలుమ హాతిఫలేపర్యవస్యేన్నచాన్యత్ శుష్కంయత్నంవచో యుక్తథయతిహిఫలేపర్యవస్యేత్ కథంతత్ ॥ ॥

యద్వైవాక్యం పరివృత్త్యాదికఇహ నిరతంతత్త్వయా వత్పుమర్థజ్ఞానన్నోపర్యపస్యేత్ఫలఇతి జగతిస్పష్టవ వాయమర్థః । లభ్యం బ్రహ్మైదమేవంవిధమిహకథ మిత్యుత్థితాకాంక్షయాహా బ్రహ్మాప్నోతిస్తదీ యావ గతితఇతివై వాక్త్రియీశేఖరస్థా ॥ ॥ ॥

ఆప్నోతిబ్రహ్మవిద్వైవపరమితిచ తథాత్మానమిత్యాది కాచాప్యతోఽపాస్తింవిధత్తే శ్రుతిశిఖరవచో వేద

యథా స్వవేశ్మని నిధిరస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తస్సన్ పశ్చాత్తముపాదానే ప్రయతతే, తథా చ కశ్చిద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాత స్స్వయమజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ద్విజవర్యేణ బోధితోఽధిగతవేదశాస్త్రః షోడశవర్ష స్సర్వకల్యాణగుణాకరస్తిష్ఠన్ పితా తే సర్వలోకాధిపతిర్గాంభీర్యౌదార్యవాత్సల్యసౌశీల్య, శౌర్యవీర్యపరాక్రమాదిగుణసంపన్న స్త్వమేవ నష్టం పుత్రం దిదృక్షుః పురవరే తిష్ఠతీతి కేనచిదభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శృణోతి చేత్ తదానీమేవ అహం తావజ్జీవతః పుత్రః, మమ పితా చ సర్వసంపత్సమృద్ధ ఇతి నిరతిశయహర్షసమన్వితో భవతి, రాజా చ స్వపుత్రం జీవన్తమరోగమతిమనోహరదర్శనం విదితసకలవేద్యం శ్రుత్వా అవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతి, పశ్చాత్తావుభౌ సంగచ్ఛేతే చేతి,

శ్లో ॥ తత్ర బ్రూతే మునిస్తత్త్వతస్తు భగవతశ్శాస్త్ర
మానత్వముక్తం సమ్యక్త స్యాన్వయాత్తత్సముచిత
మితి వై సూత్రితోఽస్మాత్ సమాధిమ్। సమ్యక్త్వఞ్చా
త్ర తు స్యాదనవధిమహిమానన్ద భావస్తథాత్వేనాత్ర
శ్రుత్యన్తవాచోఽన్వయ ఇహ భవతి ప్రాక్తహేతూక్తి
వాచ్యః ॥ ॥ ॥

బ్రహ్మోత్కృష్టః పుమర్థో హ్యనవధిమహిమానన్ద
రూపోఽభిధేయత్వేనాస్యాత్రాన్వయాత్ తత్ సముచిత
మితి వై సూత్రనిష్కృష్టభావః। సన్త్యక్తాశేషదోషాన
వధికమహిమానన్దా రూపవరం తద్బ్రహ్మ ప్రాప్యం వ
దన్త్వేవ శ్రుతిశిఖరగణః పర్యఙ్కస్యైత్ఫలేన ॥ ॥-

టీ ॥ తత్ర - తస్మిన్ పూర్వపక్షే, మునిః - సూత్రకారః, ఉక్తమ్ - శాస్త్రయోనిత్వాదితి సూత్రేణోక్తమ్, తత్ - తస్య భగవతః శాస్త్రమానత్వమ్, సమ్యగన్వయాత్, సముచితమితి అస్మాత్సూత్రాత్ సమాధిమ్ - సమాధానమ్, బ్రూతే ఇత్యన్వయః, హేతువాచి సమన్వయశబ్దస్థసమిత్యుపసర్గార్థసమ్యక్త్వం కీదృశమిత్యత్రాహ సమ్యక్త్వం చేతి - అత్ర సమ్యక్త్వంచ అనవధిమహిమానన్దభావస్యే దిత్యన్వయః, ఏతావతా హేతువాక్యఫలితార్థమాహ - తథాత్వేనేతి - తథాత్వేన - నిరతిశయోత్కర్షవిశిష్టానన్దభావేన, అత్ర - భగవతి, శ్రుత్యన్తవాచః - వేదాన్తవాక్యస్య, అన్వయః, ఇహ - అస్మిన్సూత్రే, ప్రోక్తహేతూక్తివాచ్యః ప్రోక్తసమన్వయాదితి హేతువాక్యార్థః, యద్యపి శాస్త్రప్రమాణకత్వం వేదాన్తవేద్యత్వమేవ, ఉక్తరీత్యా సమన్వయశబ్దార్థోఽపి తదేవేతి సాధ్యహేత్వోరైక్యమ్, తథాపి వాక్యార్థత్వం సాధ్యమ్, పదవాచ్యత్వం హేతురితి భేదాన్న దోషః, ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యస్థానన్దశబ్దవాచ్యత్వ న్నిరతిశయానన్దభావావచ్ఛిన్నముపనిషద్వాక్యతాత్పర్యరూపవాక్యార్థత్వే హేతుః,

బ్రహ్మణః ప్రయోజనరూపత్వాభావా ద్బ్రహ్మణి సిద్ధే ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం భిన్నే వేదాన్తవాక్యానాం తాత్పర్యన్న సంభవతీత్యాక్షేపస్య బ్రహ్మణః పురుషార్థత్వ ప్రతిపాదనముఖేన హ్యత్రపరిహారో వివక్షితః, తదిదం వివృణ్వన్ సూత్రస్థాన్వయశబ్దార్థంచ వదన్ సూత్ర నిష్కృష్టభావమాహ బ్రహ్మేతి - బ్రహ్మ - అనవధిమహిమానన్దరూపః - నిరతిశయోత్కర్షవిశిష్టానన్దరూపః, ఉత్కృష్టః పుమర్థోఽపి - పురుషార్థోఽపి, అస్య బ్రహ్మణః, అత్ర - శ్రుత్యన్తవాచి అభిధేయత్వేనాన్వయాత్తత్సముచితమ్ - శాస్త్రప్రమాణకత్వముచితమిత్యర్థః, తత్త్వమస్యాదిస్వరూపోపదేశపరవాక్యార్థజ్ఞానమా

తేన అవిద్యానివృత్తిరితి తన్మథనవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం చ
వదతో మృషావాదినో ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం స్యాత్, ధ్యానే వాక్యా
ర్థజ్ఞానోపయోగిత్వస్య దూషితత్వాత్, మీమాంసకపక్షే బ్రహ్మ
ణోఽసిద్ధిరిత్యుభయవిధదోషాస్పృష్టేనాకారేణ వేదాన్తవాక్యా
నాం బ్రహ్మణి స్వతస్సర్వేషాం సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన పురుషార్థ
త్వాధిక్యం ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్దుఃఖాత్మకత్వేన పురుషార్థత్వవైక
ల్యం చ అభిప్రయన్ ప్రవృత్తినివృత్తిపరతావిరహవతః, పురుషార్థ
పర్యవసానాభావనిబన్ధనాప్రామాణ్యశఙ్కాం పరిహరతి - సంత్యక్తేతి
సన్త్యక్తాశేషదోషానవధికమహిమానన్దరూపమ్ - నిరస్తనిఖిలదోషని
రవధికోత్కర్ష విశిష్టానన్దరూపమ్, తత్ప్రియం పరంబ్రహ్మ వదన్,
శ్రుతిశిఖరగణః - వేదాన్తవాక్యసముదాయః, యత్నే తాత్పర్యరా
హిత్యతః - ప్రవృత్తినివృత్తిరూప ప్రయత్నతాత్పర్యశూన్యత్వాత్,
ఫలేన పర్యవస్యేత్ - ప్రయోజనపర్యవసాయీ న భవేత్, ఇతి వదన్-
ఏవం - వదన్ పురుషః, రాజసంస్థపుంసః రాజకులస్థితపురుషస్య, హే
యోపేక్ష్యఫలే అనుప్రవేశో నాస్తీతి వ్యర్థాం ప్రసక్తిమ్. పురుషార్థా
నన్వయమ్, బ్రవీతి - బ్రూత ఇత్యర్థః, స్వతో నిరవధికపురుషా
ర్థపరవాక్యస్య ప్రయోజనశూన్యత్వకథనమనుపపన్నమిత్యర్థః.
బ్రహ్మణః కథమనవధికానన్దరూపతయా పురుషార్థత్వాధిక్యం
కథం చ ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పురుషార్థత్వవైకల్యం స్వరూపపరవాక్య
స్య పురుషార్థపర్యవసానం కుతో దృష్టం తథా సతి కథం ధ్యానవిధివైఫ
ల్యమిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ - ఏతదుక్తమితి— బ్రహ్మణః పురుషా
ర్థత్వాధిక్యమాహ - అనాదీత్యాదినా, అనాదికర్మస్వరూపావి
ద్యాతః - అనాదికర్మస్వరూపయా అవిద్యయా, వేష్టనాచ్ఛాదిత
పరపురుషస్వస్వరూపస్థితీనామ్ - వేష్టనేన తిరోహితపరమపురుషస్వ

స్వరూపయాథాత్మ్యానామ్, దేవాసురేత్యాది, దేవాసురాదీనామ్, పరేషాం నృపాదీనామ్, స్త్రీపుంనపుంసకభేదాన్వితనిజవపుషాం (స్త్రీపుంనపుంసకభేదభిన్నస్వకీయదేహానామ్, భిన్నభోగ్యాదికానామ్, ఆదిపదాద్ధారకపోషకయోః పరిగ్రహః, విభిన్నవ్యవస్థితధారకపోషకభోగ్యానామ్, క్షేత్రజ్ఞానాం ముక్తానాఞ్చ, స్వేఽనుభవే ఉదితే సతి — స్వకీయానుభవే ప్రాప్తే సతి. స్వకీయైశ్శుభగుణవిభవైః - కల్యాణగుణవిభూతిభిః, అనవద్యైశ్చేష్టితైశ్చ - నిర్దోషైర్వ్యాపారైశ్చ, అవిశేషాత్ — వైషమ్యమన్తరా, మహాసద్దాయి - బ్రహ్మాస్తీతి జ్ఞాపయత్ యద్వాక్యమ్, తత్తు - తద్వచస్తు, మహతి ఫలే పర్యవస్యేత్ — మహాఫలే పర్యవస్యేత్, అన్యత్ - ప్రవృత్తినివృత్తిరూపయత్నప్రతిపాదకమ్, న ఫలే పర్యవస్యేదిత్యనుషఙ్గః. న చాస్యాదితో వ్యక్తమర్థం వివృణోతి - శుష్కమితి - శుష్కమ్ - సుఖదుఃఖనివృత్తిపర్యవసానరహితమ్, యత్నమ్ - ప్రయత్నమ్ యద్వచః కథయతి తత్కథం ఫలే పర్యవస్యేదిత్యన్వయః,

లోకే ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయత్నపరవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం దృష్టమ్ తత్కథమ్ నిష్ఫలత ఇత్యాశఙ్కాయాం తత్రాపి సుఖదుఃఖనివృత్తిపరత్వేనైవ ప్రయోజనపర్యవసానమ్, నాన్యథేత్యాహ యత్న ఇతి- ఇహ- ప్రవృత్త్యాదికే యత్నే నిరతం తద్వాక్యం హి యావత్పుమర్థ ~~జ్ఞానమ్~~ - పురుషార్థజ్ఞానపర్యన్తమ్, ఫలేనోపర్యవస్యేదిత్యయమర్థో జగతి స్పష్ట ఏవేత్యన్వయః, ఫ్వాదివిద్యాన్తసార్థక్యం పరిహరతి - లభ్యమితి - ఏవంవిధమిదం బ్రహ్మ కథం లభ్యమిత్యుత్థితాకాంక్షయా బ్రహ్మప్రాప్తిస్తదీయోపగతిరితి త్రయీశేఖరస్థా వా గాహేత్యన్వయః,

కా సా వాగిత్యత్రాహ - ఆప్నోతీతి - ఆప్నోతి బ్రహ్మవిదేవ పరమితి — బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి, తథా, ఆత్మానమిత్యాది కా చ -

ఆత్మానమేవలోకముపాసీతేత్యాదికాచ, పరోక్షజ్ఞానస్యాపిసుఖరూప
తాపరాణివాక్యాని పురుషార్థపర్యవసాయీన్యేవ, తదాపరోక్ష్యా
కాంక్షేణ స్తత్సాధనజ్ఞాపకత్వాద్ధ్యానవిధాయీనివాక్యాన్యపి నని ష్ఫ
లానీత్యర్థః. బ్రహ్మవిదిత్యాదివాక్యేషు వేదనాదికమేవహివిధీయతే,
నతుధ్యానమిత్యాకాంక్షాయాం ధ్యానమేవాత్రవేదనాదిశబ్దైర్విధీ
యతఇత్యాహ - అత్రాపీస్తిమితి - పరోక్షాపరోక్షయోరుభయో
ర్విజ్ఞానయోః పురుషార్థత్వ మస్తీతిమమర్థం దృష్టాన్తేనదర్శయతి
ఆస్తఇతి - తేస్వీయగృహేనిధిరాస్తె, ఇతివచనాత్ - ఇతివాక్యాత్,
స్వగృహేనిధింసన్తం జ్ఞాత్వా జాతతృప్తిః, పుమాన్ - అథ. అన
న్తరమ్, తముపాదానయత్నమ్, తదాహరణప్రయత్నమ్ - కరోతి -
తనోతి,

ఏవమ్, శ్రుతిశిఖరగిరా - వేదాన్తవాక్యేన, పరంబ్రహ్మజ్ఞా
త్వా తుష్టఃపశ్చాత్ తదీయప్రాప్త్యై అయమ్ముముక్షుః పరబ్రహ్మణ
ఉపాస్తౌయతతఇత్యన్వయః, అత్రైవాన్యమపిరాజకుమారదృష్టాన్తం
వైశద్యాయాహ - కశ్చిదితి - కశ్చిత్ పఞ్చవర్షబాలో రాజ్ఞఃకు
మారో నరపతిభవనాన్నిర్గతః క్రీడాప్రవృత్తః, పథిపథి - మార్గే
మార్గే, విహరన్ - క్రీడన్ సన్, భ్రష్టమార్గః - ప్రచ్యుతమార్గః
వినష్టః - ప్రచ్యుతః, రాజ్ఞా, ఇతిజ్ఞాతప్రవృత్తిః, ఏవంజ్ఞాతప్రవృత్తాన్తః, అవి
దితపితృకః, స్వయమ్మమకశ్చిత్ పితాఽస్తీతిపరిజ్ఞానశూన్యః, కేనాపివి
ప్రవర్యేణ - ద్విజోత్తమేన, వర్ధితః - సంరక్షితః, పశ్చాత్ - అష్ట
వర్షానన్తరమ్, అధిగతనిగమః - అవగతవేదః, శాస్త్రవిత్ - శాస్త్ర
భిజ్ఞః, షోడశాబ్దః - షోడశవర్షః, హృద్యైః - మనోహరైః —
గుణౌఘైః శమదమాదిగుణసమూహైః యుతః - యుక్తః, ఇహాతిష్ఠన్
న్ తేజసకస్తత్పితా తు, లోకాధినాథః - లోకాధిపతిః, గాంభీర్యా

దాక్ష్యముఖ్యాఖిలగుణజలధిః, గాంభీర్యౌదార్యాది సకలకల్యాణగు ణాకరః, సః, త్వన్నష్టం దిదృక్షుస్స్వయమేవ పురేఽస్తి ఇతియది కేనాప్య భియుక్తేన ఉక్తం వాక్యమ్, సః - కుమారః, శ్రుణోతి, - తదైవ అహం జీవతః పుత్రః, మమ పితా చ సంపూర్ణ సంపత్ - సమృద్ధసంప ద్యుక్తః, ఇతి స్వయమనవధికాం తుష్టిమేయాత్, ఇత్యన్వయః, అపా రసన్తోషభాగ్భవేత్, ఇత్యర్థః, నరపతిరపి జీవత్స్వపుత్రమ్, అతీవ హృద్యావలోకమ్ - అతిమనోహరదర్శనమ్, విజ్ఞాతాశేషవేద్యమ్- జ్ఞాతవ్యసకలార్థవేదినమ్, శ్రుత్వా సకలాభీష్టభాక్ భవతీత్యధ్యాహా రః, సకలాభీష్టయుక్తో భవతి, అవాప్తసమస్తకామో భవతి, అస్యోపా దానయత్నమాదధాతి పుత్రోపాదానయత్నం కరోతి, ఇత్యర్థః, తథాతిదార్ష్టాన్తికేనాన్వయః.

శ్రీ॥ యత్తు పునః పరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్య వాక్యస్య తద్జ్ఞాన మాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసానాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవా క్యవన్నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమితి - తదసత్, అర్థసద్భావా భావనిశ్చితే జ్ఞాతోప్యర్థః పురుషార్థాయ న భవతి, బాలాతురా దీనామపి అర్థసద్భావభ్రాన్త్యా హర్షాద్యుత్పత్తిః, తేషామేవ తస్మి న్నవజ్ఞానే విద్యమానే యద్యర్థాభావనిశ్చయో జాయేత, తత స్తదా నీమేవ, హర్షాదయో నివర్తేరన్, ఔపనిషదేష్వపి వాక్యేషు బ్రహ్మా స్తిత్వతాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానే సత్యపి పురుషార్థపర్యవసా నన్నస్యాత్, అతో యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, ఇత్యాది వాక్యన్నిఖిలజగదేకకారణన్నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్యసత్య సంకల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరమనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మా స్తీతి - బోధయతీతిసిద్ధమ్,

శ్లో॥ యత్త్వోక్తం బాలరోగిప్రభృతి జగదుపచ్ఛన్దనోక్త్యావివార్థజ్ఞానాదేవాత్ర సిద్ధార్థకగిరి ఫలపర్యన్తతాసిద్ధ్యతీతి । నైతద్యుక్తం ప్రతీతం యది భవతి గిరో సత్త్వమర్థస్య తర్హి జ్ఞాతో వ్యర్థః, పుమర్థో న భవతి హి యథా జాగ్రతస్స్వప్నరాజ్యమ్ ॥ ॥

బాలాదీనాన్తు తుష్టిః శ్రుతవచనబహిరర్థస్య సత్త్వభ్రమాత్ స్యాత్ తేషామేవార్థసత్త్వావిరహ ఇహ మతౌ జ్ఞాయతే చేత్ స్థితాయామ్ । తేఽపేతాస్స్యుర్హి హర్షాదయ ఇతి జగతీదన్తు సర్వప్రసిద్ధం తస్మాత్ సిద్ధార్థవాచాన్న భవతి సువచం స్వార్థసత్త్వాప్రహాణమ్ ॥

బ్రహ్మాస్తీతి త్వేవచస్స్వప్యుప నిషది యదాజ్ఞాయతే తత్పరత్వం బ్రహ్మజ్ఞానేఽస్తి తేఽపి స్వత ఇహ ఫలపర్యన్తతా తేషు న స్యాత్ । తస్మాద్వాక్యం యతో వేత్త్యుపనిషది జగత్కారణం వీత దోషం సార్వజ్ఞ్యాద్యైర్గుణౌఘైర్యుతమమితసుఖం బ్రహ్మ వక్తీతి సిద్ధమ్ ॥ ౧౬౫ ॥

అ॥ అథ పూర్వపక్షిణోక్తమనుభాషతే - యత్త్వోక్తమితి-

టీ॥ సిద్ధార్థకగిరి - పరినిష్పన్నవస్తుప్రతిపాదకవాక్యే, బాలరోగిప్రభృతి జగదుపచ్ఛదనోక్త్యావివ - బాలాతురముఖజనోపచ్ఛన్దనవాక్య ఇవ. అర్థజ్ఞానాదేవ ఫలపర్యన్తతాసిద్ధిరితి యత్త్వోక్తమిత్యన్వయః, ఏవకారేణ అర్థసద్భావవ్యవచ్ఛేదః, వేదాన్తవాక్యానామర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమస్తీతి ప్రతిజ్ఞా తదర్థమర్థసద్భావాభావేఽపి

పురుషార్థపర్యవసానాదితి హేతుర్వివక్షితః, దూషయతి - నైత
ద్యుక్తమితి - కుత ఇత్యత్రాహ - ప్రతీతమితి - గిరః - వాక్యస్య,
అర్థస్య అసత్త్వమ్ - అర్థస్య అసద్భావః, యది ప్రతీతం భవతి—
యది నిశ్చితో భవతి, తర్హి - తదా, అర్థోఽజ్ఞాతోఽపి - ప్రతీతోఽపి,
పుమర్థే - సుఖదుఃఖనివృత్తిపురుషార్థపర్యవసాయీ, న భవతి హి -
న భవతి ఖల్విత్యర్థః. అత్ర దృష్టాన్తమాహ - యథేతి - జాగ్రతః -
సుప్తోత్థితస్య, స్వాప్నరాజ్యమ్ - స్వప్నదశాయాం దృష్టం రాజ్యమ్,
యథా పుమర్థే న భవతీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః,

అర్థాసద్భావేఽపి పురుషార్థో దృశ్యత ఇతి శఙ్కాయాం
తత్రార్థాసద్భావనిశ్చయాభావముపాధిమాహ - బాలాదీనామితి -
ఇహ బాలాదీనాం శ్రుతవచసః- శ్రుతవాక్యస్య, అర్థసత్త్వభ్రమాత్
అర్థసద్భావభ్రమాత్, తుష్టిస్స్యాత్ - తోషస్స్యాత్, తేషామేవ,
స్థితాయామిహ మతౌ - విద్యమానాయాం స్వకీయభ్రమాత్మకబుద్ధౌ,
అర్థసత్తావిరహః - అర్థసద్భావవిరహః, జ్ఞాయతే చేత్ - నిశ్చీయ
తే చేత్, తే హర్షాదయః - తదీయాస్తోషాదయః, అపేతాస్స్యుర్హి -
నివృత్తాస్స్యుర్హి, నివర్తేరన్నితి యావత్ తస్మాత్, సిద్ధార్థపరవా
క్యానామ్, స్వార్థసత్తాపరిహాణమ్ - స్వార్థసద్భావాభావః, నను
వచం భవతి - న వక్తుం శక్యో భవతీత్యర్థః,

తతః కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షే దర్శితమర్థం పక్షే స్ఫుటీక
రోతి - బ్రహ్మాస్తిత్వ ఇతి - ఉపనిషది వచస్స్వపి — ఔపనిషదవాక్యే
ష్వపి, యది బ్రహ్మాస్తిత్వే అతత్పరత్వమ్ - తాత్పర్యాభావః, జ్ఞాయ
తే - నిశ్చీయతే, తదేత్యధ్యాహారః, బ్రహ్మజ్ఞానే స్థితేఽపి - బ్రహ్మజ్ఞానే
విద్యమానేఽపి, ఏతేష్వేషు వాక్యేషు ఫలపర్యన్తతా న స్యాదిత్యన్వయః,
ఉక్తస్య హేతోర్విపర్యయే పర్యవసానం దర్శయ న్నధికరణార్థము

పసంహారతి - తస్మాదితి — ఉపనిషది, యతో వేతి - యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాది వాక్యమ్, జగత్కారణమ్ - నిఖిల జగత్కారణీభూతమ్, వీతదోషమ్ - నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమ్, సార్వజ్ఞ్యాద్యైర్గుణౌఘైర్యుతమ్- సర్వజ్ఞత్వసత్యసంకల్పత్వాది కల్యాణగుణాకరమ్, అమితసుఖమ్ - అనవధికానన్దరూపమ్, బ్రహ్మ, వక్తీతి ప్రతిపాదయతీతి, సిద్ధమ్ - నిశ్చితమ్, యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యశోధకవాక్యార్థశ్చగర్భితఇత్యభిప్రాయేణ వీతదోషమిత్యుక్తమ్, కారణత్వోపయికాగుణాస్సార్వజ్ఞ్యాదయః, ఏతదధికరణసిద్ధార్థోమితసుఖమితి - వక్తీత్యస్య అధ్యాపనాద్యుపపత్తయే పురుషార్థపర్యవసానస్యాపేక్షితత్వాత్ ప్రేక్షావదధికారికస్య శాస్త్రస్య అర్థసద్భావాభావనిశ్చయే సతి పురుషార్థపర్యవసానానుపపత్తే స్తదుపపత్త్యర్థం ప్రవర్తకవాక్యానామివ అర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమఙ్గీకార్యమితి యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యంప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

శ్లో॥ శ్రుత్యన్తైరత్యన్తగుప్తా ఖనిభువి మునినా ప్రో
ద్ధృతా తర్కశాస్త్రైర్ఘృష్టా ప్రఖ్యాతబోధాయనమణివ
ణిజా ప్రాపితా ఘర్షణం చరీత్య । త్రాతా పూర్వార్య
వర్యైర్యతిపతివిహితాం భాష్యభూషామవాప్య
ప్రోద్దీప్తా త్వేరత్నావళిరిహ తు చతుస్సూత్ర్యగాత్
పూర్తిమేషా ॥ ॥

* ఇతి మణిమఞ్జూషికాయామ్ *
సమన్వయాధికరణమ్
సమాప్తమ్
చతుస్సూత్రీవృత్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః,

* అథ ఈక్షత్యధికరణమ్ *

———(*)———

సూ॥ * ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ * (౫)

శ్రీ॥ యతో వా ఇమానీత్యాది జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్తహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమ్ । ఇదానీం జగత్కారణవాదివాక్యానామానుమానికప్రధానాది ప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే, ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినా, ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది, తత్ర సన్దిహ్యతే, కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్తమానుమానికం ప్రధానమ్, ఉత ఉక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి, కిం ప్రాప్తమ్, ప్రధానమితి, కుతః, సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి ఇదంశబ్దవాచ్యస్య చేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి, కారణభూతద్రవ్యస్య అవస్థాన్తరాపత్తిరేవ హి కార్యతా, అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావఞ్చ కార్యావస్థం తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థమ్, సత్త్వాదిమయఞ్చ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ హి కారణమ్, తదేవ ఉపసంహృత సకలవిశేషం సన్మాత్రమితి సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యభిధీయతే, అత ఏవ కార్యకారణయోరనన్యత్వమ్, తథా సత్యేవ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః, అన్యథా యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యాది మృత్పిణ్డ తత్కార్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్వైరూప్యఞ్చేతి జగత్కారణవాదివాక్యేన మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే, ప్రతిజ్ఞా

దృష్టాన్తరూపేణ అనుమానవేషమేవచేదంవాక్యమితి సచ్ఛబ్దవాచ్యమానుమానికమేవ,

శ్లో॥ ప్రోక్తంసూత్రైశ్చతుర్భిర్యతఇతిజగతః కార
ణోక్తిప్రతీతంసర్వజ్ఞంసర్వశక్త్యన్వితమఖిలగుణైః కా
ప్యదంధూతహేయమ్ । జిజ్ఞాస్యంబ్రహ్మసంప్రత్యు
పనిషదివచః కారణస్య ప్రధానస్యాఖ్యాతీతీదమీక్ష
త్యధికరణఇహాస్థాప్యతేసూత్రకారైః॥ ॥ ॥

ఛాన్దోగ్యేఉద్గీతమేవంహ్యుపనిషది సదేవేతిసత్కా
రణంతత్ సాంఖ్యోక్తం కింప్రధానంపరముతభవతిబ్ర
హ్మసంప్రోక్తమేవమ్ । ఇత్యేవంసంశయోత్రప్రసర
తికథకః పూర్వపక్షీహ సాంఖ్యస్సబ్రూతేసత్ ప్రధా
నంభవతిహి జగతః కారణంకాపిలోక్తమ్॥ ॥

బ్రూతేత్రేదంపదోక్తగుణమయవియదాదీలసన్నా
మరూపైచిద్భోగ్యేహేత్వవస్థాంసదితిఖలు దశాకార్య
తానాస్త్యహిహేతోః । యద్ద్రవ్యంయత్స్వభావంభవ
తిజగతివైకార్యమేత త్స్వభావశ్చతద్ద్రవ్యంహిహే
తుర్భవతిజగదిదంభాతిసత్త్వాదియుక్తమ్॥ ॥

కార్యస్తత్రప్రధానంఖలు గుణసమతాసంయుతంకా
రణంస్యాత్ సన్మాత్రంప్రోచ్యతేఽస్మిన్హృత సకల
గుణంతత్సదేవేతివాక్యే । తస్మాదద్వైకభావోభవతి
సముచితః కార్యహేత్వోస్తథాసత్త్వైకజ్ఞానతః ప్రా
క్సకలవిషయకజ్ఞానముక్తిశ్చయుక్తమ్॥ ॥

నోచేద్దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయుగళమిహాస్యాద్విరూ
పంతదస్మిన్ శ్రుత్యన్తేహేతువాక్యే కపిలమునిమత

న్తత్ప్రధానం హి వేద్యమ్ । వాక్యఞ్చేదం విభాతి శ్రు
తిశిరసి పరార్థానుమానైకవేషం దృష్టాన్తోక్తైః ప్రతి
జ్ఞావచసహితయా యథా సాఙ్ఖ్యయోనేతి చోక్తైః ॥ ॥

తస్మాదత్రానుమానం స్ఫురతి కపిలతన్త్రోక్తమేవ ప్ర
ధానం సద్విద్యావాచినాన్యత్త్వదభిమత పరబ్రహ్మ
భాత్యత్ర హీతి । ॥ ॥

అ । ప్రథమే సూత్రే ఉద్దేశః కృతః, ద్వితీయే లక్షణముక్తమ్, తృతీయచతుర్థాభ్యాం లక్ష్యస్య బ్రహ్మణః పరీక్ష్యత్వసిద్ధ్యర్థం లక్షణస్వభావాత్ సిద్ధరూపలక్ష్యస్వభావాచ్చ ఉత్థితే జ్ఞాతత్వప్రయోజనత్వశఙ్కే పరిహృతే, అథ లక్ష్యం వస్తు కిఞ్చిదచిద్విలక్షణం, ముక్తావిలక్షణమితి పరీక్ష్యతే, యద్వా పూర్వం కారణత్వమనూద్య తస్య లక్షణత్వముక్తమ్, లక్షణలక్ష్యస్వభావనిబన్ధనం శఙ్కాద్వయఞ్చ పరిహృతమ్, అథ లక్షణభూతకారణత్వప్రాపకవాక్యాని నిరూప్యన్తే, యద్వా చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యరూపప్రతిజ్ఞాపరికరస్థాపనం కృతమ్, అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియత ఇతి పేటికాసఙ్గతిః, నను ఈక్షత్యధికరణమనారమ్భణీయమ్, సమన్వయాధికరణే పురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వనిశ్చయేన హేయాస్పదస్య ప్రధానస్య ప్రసఙ్గాభావాదితి - నైవమ్, పురుషార్థభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం న సంభవతి, అపురుషార్థభూతస్య ప్రధానాదేః ప్రతిపాదనాదితి సమన్వయాధికరణోక్తార్థస్యాక్షేపేణ ఉత్థానాత్, ఇతి, చతుస్సూత్ర్యుక్తార్థమనువదన్ అధికరణాన్తరమవతారయతి - ప్రాక్తమితి—

టీ॥ యతఇతి - యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి— జగతః కారణోక్తిప్రతీతమ్ - జగత్కారణవాక్యప్రతిపాద్యమ్, సర్వజ్ఞమ్, సర్వశక్త్యన్వితమ్ - సర్వశక్తియుక్తమ్, ఇమౌ గుణౌ కారణత్వోపయుక్తౌ, అఖిలగుణైకాస్పదమ్ — సమస్తకల్యాణగుణైకనికేతనమ్, ధూతహేయమ్ — హేయప్రత్యనీకమ్, బ్రహ్మ, చతుర్భిస్సూత్రైర్జిజ్ఞాస్యముక్తమిత్యన్వయః, ప్రామాణికతయా పరీక్ష్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః, తదనన్తరం పరిశుద్ధసంగతేత్యభిప్రాయేణాహ సంప్రతీతి - అనేనచతుస్సూత్ర్యాస్స్వానన్తర్యం బ్రహ్మణః పురుషార్థతాప్రతిపాదనపరసమన్వయాధికరణానన్తర్యమప్యుక్తమ్, సంప్రతి— ఇదానీమ్, ఉపనిషది - కారణస్యవచః - కారణవాక్యమ్, ప్రధాన న్నాఖ్యాతీతి - నప్రతిపాదయతీతి, ఇదమ్, ఇహ ఈక్షత్యధికరణేసూత్రకారైస్స్థాప్యతఇత్యన్వయః,

విషయముదాహరతి - ఛాన్దోగ్యఇతి — ఛాన్దోగ్యోపనిషది సదేవేత్యేవమధీతమ్ - సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత ' ఇత్యేవమధీయతఇత్యర్థః, అథ సంశయమాహ - సత్కారణమితి - సత్— సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్, తత్కారణమ్ - సాంఖ్యోక్తంప్రధానంకిమ్, ఉత సంప్రోక్తవిశేషంపరంబ్రహ్మభవతి, ఇత్యేవంసంశయోఽత్రవిప్రసరతీత్యన్వయః, కోఽత్రపూర్వపక్షీత్యత్రాహ - కథకఇతి - కథకః - కథాయాంప్రవృత్తః సాంఖ్య ఇహ పూర్వపక్షీత్యన్వయః, కఃపూర్వపక్షఇత్యత్రాహ - సబ్రూతఇతి - సః — సాంఖ్యః, కాపిలోక్తమ్— కాపిలతన్త్రోక్తమ్, ప్రధానమ్, జగతఃకారణమ్, సత్ - సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్, బ్రూతఇత్యన్వయః,

కుతఇత్యత్రి కారణస్య ప్రిధానత్వసిద్ధ్యాపయికాని తద్విలక్ష
ణపురుషవిశేషత్వవిరోధీనిచ విశేషణాని సచ్ఛబ్దార్థః ఆహ - బ్రూత
ఇతి - అత్ర - సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యత్ర ఇదంపదోక్తైలసన్నా
రూపే - నామరూపవిభాగయుక్తైచిదచిద్భోగ్యే - చేతనభోగ్యభూతేగుణ
మయవియదాదౌ, సదితి-సచ్ఛబ్దః, హేత్వవస్థాంబ్రూతఇత్యన్వయః,
గుణమయశబ్దస్సత్త్వాదిగుణయుక్తపరః, ఇదంపదోక్తఇత్యస్యస్థూలాగ
ర్థః హీదంశబ్దస్వారస్యాత్ నతుప్రత్యగర్థః చేతనఇతిభావః, జగతశ్చిద
చిదాత్మకతయా చేతనస్యాపి ఇదంశబ్దవాచ్యాన్తర్భావఇతిశఙ్కాయా
క్తమ్ చిదచిద్భోగ్యఇతి - చిదంశస్యకార్యత్వకారణత్వాయోగాత్ నతస్య
కార్యాన్తర్భావఇతిభోక్తృతయాఅవస్థానమేవతస్య భోగ్యస్యైవతు
కార్యత్వమితిభావః, చేతనస్యజ్ఞైయత్రైకస్వభావజగద్రూపత్వమయుక్త
మితిభావః, భోగ్యత్వోపపాదనాయాహ - వియదాదావితి - యద్వా
ఇదంశబ్దవాచ్యద్రవ్యస్య కారణత్వే కార్యకారణయోః, కోభేద
ఇత్యత్రాహ - వియదాదావితి - ఏకత్వావస్థం కారణమ్, బహు
త్వావస్థంకార్యమితి - భిదేత్యర్థః, ఏకరూపస్యపురుషస్య నానా
రూపకార్యభావ ఉనుపపన్నశ్చేతిభావః, కారణస్యకార్యసాలక్ష
ణ్యావశ్యంభావేహి చేతనస్యఇదంశబ్దవాచ్యంప్రతికారణత్వానుప
పత్తిః, కారణావస్థాకార్యోపాదానభూతద్రవ్యాన్తరనిష్ఠేతి కథం సాల
క్షణ్యావశ్యంభావఇతిశఙ్కాయాం కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వ
మాహ - దశేతి - హేతోరన్యాదశాహికార్యతేత్యన్వయః, కారణ
నిష్ఠాకారణావస్థాపేక్షయా అన్యావస్థాహికార్యతేత్యర్థః. తతఃకిమి
త్యపేక్షాయాం కార్యకారణసాలక్షణ్యనియమం ఫలితమాహ —
యద్ద్రవ్యమితి - జగతి కార్యంయద్ద్రవ్యంయత్స్వభావంభవతి హేతు
రేతద్ద్రవ్యమేతత్స్వభావశ్చభవతీత్యన్వయః, తత్రాపి కిమిత్యపేక్షా

యాం కార్యస్య ప్రధానసాలక్షణ్యమాహ - జగదిదమితి - ఇదంకా ర్యంజగత్సత్వాదియుక్తంభాతీత్యన్వయః, సత్వాదిగుణత్రయప్రచు రంభాతీత్యర్థః,

ప్రధానస్య కార్యసారూప్యేణ తస్యైవ కారణత్వముపపన్నమి త్యాహ - తత్రేతి - తత్ర - సత్వాదిగుణయుక్తే జగతి, గుణసమ తాసంయుతమ్ - గుణసామ్యావస్థమ్, ప్రధానంఖలు కారణంస్యాది త్యన్వయః, కార్యేగుణవైషమ్యదర్శనాత్ కారణమపి తథావిధం స్యాదితిశఙ్కాపరిహారార్థం గుణసమతాసంయుతమితి, విషమావ స్థస్య సర్వస్య కార్యత్వదర్శనాత్ కారణస్యాపి తథాత్వే కారణాన్త రాపేక్షయాఽనవస్థాప్రసఙ్గాచ్చ ప్రధానస్య గుణసామ్యావస్థత్వసిద్ధిరితి భావః, అనేకగుణసామ్యావస్థస్య ప్రధానస్య కారణత్వే ఏకత్వావధా రణముపపన్నమ్, ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః కారణత్వే తూపపన్నమ్, ఇత్య త్రాహ - సన్మాత్రమితి - అస్మిన్సదేవేతి వాక్యే హృతసకలగుణం తత్ పరిహృతసకలవిశేషం ప్రధానమ్, సన్మాత్రం ప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, ఏక మేవేతి నామరూపవిభాగవ్యుదాసః, అద్వితీయమితి గుణవైషమ్య వ్యుదాస ఇత్యభిప్రాయేణ హృతసకలగుణమిత్యుక్తమ్, ప్రధానకార ణత్వమేవ యుక్త్యన్తరేణోపపాదయితుమాహ - తస్మాదేవ - ఇదంశబ్ద వాచ్యం ప్రతికారణస్య త్రిగుణాత్మకస్య ప్రధానస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వా దేవ, కార్యహేత్వోః - కార్యకారణయోః, ఏకభావస్సముచితో భవ తీత్యన్వయః, ఐక్యం యుక్తం భవతీత్యర్థః, ఐక్యమ్మాభూదిత్యత్రా హ - తథాసత్యేవేతి - తథాసత్యేవ - కార్యహేత్వోరైక్యసత్యేవ, ప్రాక్ - ప్రథమమ్, ఉక్తమ్ - ఏకజ్ఞానతస్సలవిషయకజ్ఞానఞ్చయు క్తమిత్యన్వయః, యేనాశ్రుతమిత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్ర తిజ్ఞా ప్రోక్తా కార్యకారణయోరనన్యత్వే సత్యేవోపపన్నేతి భావః,

యుక్త్యన్తరమాహ - నోచేదితి - నోచేత్, ఇహదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయుగళంవిరూపంస్యాదిత్యన్వయః, అచేతనమృత్పిణ్డాలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తస్యచేతనకారణస్యదార్ష్టాన్తికత్వే నసంగచ్ఛత ఇతి భావః, యద్వా సరూపమృత్పిణ్డఘటాదికార్యకారణదృష్టాన్తో నవిరూపకార్యకారణయోర్దార్ష్టాన్తికత్వేఘటతఇతిభావః, కపిలస్మృత్యైకార్థ్యంహేతుత్వేనాభిప్రయన్నాహ - తదస్మిన్నితి - తత్ - తస్మాత్, శ్రుత్యన్తే - వేదాన్తే, అస్మిన్హేతువాక్యే - సదేవేత్యాదికారణవాక్యే, కపిలమునిమతమ్- కపిలమహర్షేరభిమతమ్, తత్ప్రధానంహివేద్యమ్ - ప్రధానంఖలుప్రతిపాద్యమిత్యర్థః, కపిలమునిమతమిత్యనేనఋషింప్రసూతం కపిలమ్మహాన్తమితి - శ్రుతిస్స్మారితా, హేత్వన్తరమాహ - వాక్యఞ్చేదమితి - శ్రుతిశిరసి - వేదాన్తే, ఇదం వాక్యమ్-యేనాశ్రుతమిత్యాదివాక్యఞ్చ, పరార్థానుమానైకవేషం విభాతి - పరార్థానుమానస్వరూపంభాసతఇత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ - దృష్టాన్తోక్తేరితి - యథాసౌమ్యైకేనమృత్పిణ్డేన సర్వమ్మృణ్మయంవిజ్ఞాతంస్యాదితి, దృష్టాన్తోక్తేః — దృష్టాన్తస్యకథనాత్, యేనేతిచ — యేనాశ్రుతమిత్యాదినాచ, ప్రతిజ్ఞావచసః — ప్రతిజ్ఞావాక్యస్య ఉక్తేః, కథనాత్,

తస్మాత్ - ఉక్తవాక్యస్య పరార్థానుమానరూపత్వాత్, అత్రసద్విద్యావాచి - సద్విద్యావాక్యే, అనుమానమ్ - ఆనుమానికమ్, కపిలతన్త్రోక్తంప్రధానమేవ, స్ఫురతి - అస్యాత్ త్వదభిమతపరబ్రహ్మ, అత్రనభాతీత్యన్వయః, ఇతీత్యస్యసఙ్గిరతఇత్యనేనాన్వయః,

శ్రీ॥ ఇత్యేవంప్రాప్తేఽభిధీయతే, ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి— యస్మిన్శబ్దఏవప్రమాణన్నభవతి, తదశబ్దమ్, ఆనుమానికంప్రధానమిత్యర్థః, నతజ్జగత్కారణవాదివాక్య ప్రతిపాద్యమ్, కుతః, ఈక్షతే

తేః, సచ్ఛబ్దవాచ్యసంబన్ధి వ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతేర్ధాతోః శ్రవణాత్, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, ఈక్షణక్రియాయోగశ్చాచేతనే ప్రధానే న సంభవతి, అత ఈదృశేక్షణయుక్తః సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమస్సచ్ఛబ్దాభిధేయః, తథా చ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణేషు ఈక్షాపూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే, స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాల్లోకానసృజత * స ఈక్షాఞ్చక్రే స ప్రాణమసృజతేత్యాదిషు, నను చ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యమ్, సత్యమ్ సర్వకార్యానుగుణ ఏవ సర్వజ్ఞః సర్వశక్తి స్సత్యసంకల్పః, పురుషోత్తమ స్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః యథాహ - పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః, యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా । ఇతి - తదేత న్నవిలక్షణత్వాధికరణాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే, అతస్సృష్టివాక్యాని న ప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే, వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే, యత్తూక్తమ్ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగాదనుమానరూపమిదం వాక్యమితి తదసత్, హేత్వనుపాదానాత్, యేనాశ్రుతం శ్రుతమితి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే, సర్వాత్మనా తదసంభవమ్మన్వానస్య తత్సంభవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానమ్, ఈక్షత్యాదేః శ్రవణాదేవ హి అనుమానగన్ధాభావోऽవగతః,

శ్లో॥ అత్ర బ్రూతే సమాధిం మునిరిహ భగవానీక్షతే
ర్నేతి సూత్రే సూత్రార్థశ్శబ్దవావగమయతి నయ
త్తత్త్వశబ్దాభిధానమ్ । నైతత్సచ్ఛబ్దవాచ్యం శ్రు
తిశిఖరగిరీహేక్షతేస్సంశ్రితత్వాచ్చిద్ధర్మన్నైక్షణా
స్తత్కథముపకథయేత్ సేతరత్రిత్రియీతి ॥ ॥

ప్రోక్తం హ్యత్రేక్షితస్స్యాం బహుళ తదితి భవేదీదృశే
తేక్షమోహ్యేవ సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిస్స పరమపురుషః
ప్రోక్తసచ్ఛబ్దవాచ్యః । ఈక్షాపూర్వా హి సృష్టిప్ర
కరణ ఉదితా సృష్టిరన్యత్ర సర్వత్ర ప్రేక్ష్యక్రోశక్షి
త్యాదిషు న నుసదృశౌ కార్యహేతూ హ్యుపేయౌ ॥ ॥

సత్యం సర్వత్ర తాదృశ్యానుగుణ ఇహా పరః, పూరుషస్స
ర్వశక్తిస్సర్వజ్ఞస్సాక్షాదూహైర్నతిహి చిదచిద్వస్తు
శ్రీదేహవ్యస్తావై । యస్సర్వజ్ఞః పరాస్యైత్యుపనిషది
తద్ధైవప్రోచ్యతే చిత్తదన్యైర్దేహిత్వజ్ఞాన్తరాత్మ
త్వాపరగిరిపునః ప్రోక్తతెన్నైగమాన్త్యామ్ ॥ ॥

ఏతన్మేత్యాదిసూత్రైస్స్ఫుటముపరిత నైవస్యతే సృష్టివా
చస్త్వత్రప్రోక్తాప్రధానానుకథన పరతానసర్వ
తానైగమాన్త్యాః । తత్రైవ వ్యాహతిస్స్యాద్ధ్రియత
ఇతి నచైప్రోనరుక్త్యప్రసక్తిః శ్యజ్యోత్యయం భావిసూ
త్రైరధికరణ ఇహ ప్రోక్తసూత్రేష్వదోషః ॥ ॥

యత్పూక్తం వాక్యముక్తం స్ఫురతి తదనుమానాక్ప్రతీతి
ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోక్త్యాత్మకత్వాదితితు నసదభీష్టస్య
హేతోరనుక్తేః । మేనస్యైకప్రతీత్యాతదితరసకల
జ్ఞానముక్తస్త్వయుక్తం మన్వానేసవథా దాహర
ణమిహాతుతత్ సంభవజ్ఞాపనార్థమ్ ॥ ॥ ॥

ఈక్షత్యాదేః శ్రుతేశ్చ ప్రసరతి న పునస్సోఽనుమాన
స్యాగన్ధస్తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరమపురుష ఏవాయ
ముక్తశ్రుతౌ స్యాత్ । ॥ ॥

అ॥ ప్రోక్తసాంఖ్యపూర్వపక్షే సమాధానమీక్షతేర్నేతి సూత్రే సూత్రకారోవక్తీత్యాహ — అత్రబ్రూతఇతి—

టీ॥ అత్ర అస్మిన్పూర్వపక్షే, భగవాన్మునిః సూత్రకారః. ఇహ ఈక్షతేర్నేతిసూత్రే, సమాధిమ్ - సమాధానమ్, బ్రూతే, ఇత్యర్థః, సూత్రవాక్యార్థమాహ — సూత్రార్థ ఇతి— వాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ సూత్రస్థాశబ్దపదార్థమాహ - శబ్దఏవేతి - శబ్దఏవయస్యప్రమాణమ్, తదశబ్దమితి విగ్రహః, తదిదమాహ- శబ్దఏవేతి- యత్, శబ్దఏవ, నావగమయతి, నజ్ఞాపయతి - తదశబ్దమిత్యన్వయః, తత్ కిమిత్యత్రాహప్రధానమితి- ప్రధానస్య అనుమానేనాప్యగమ్యత్వాత్ శబ్దమాత్రగమ్యత్వాన్నాస్తీతి, ఉక్తవ్యుత్పత్త్యా అశబ్దశబ్దవాచ్యత్వమితిభావః, సూత్రస్థనఞ్పదం వివృణోతి - నైతదితి - ఏతత్ ప్రధానమ్, సచ్ఛబ్దవాచ్యన్నేత్యన్వయః, అత్రసూత్రే సచ్ఛబ్దవాచ్యమిత్యధ్యాహారః, యత్రాన వసరోఽన్యత్రపదంతత్రప్రక్షిప్తమ్। వాక్యంచేతి సతాన్ష్నితిసాపేక్షాశే సతద్భవేత్, ఇతిన్యాయాత్, ఈక్షతేరితిపదం వివృణోతి- శ్రుతిశిఖరగిరేతి - ఇహ - శ్రుతిశిఖరగిరి - వేదాన్తవాక్యే, ఈక్షతేస్సంశ్రుతత్వాత్ - ఈక్షతేర్ధాతోఃశ్రవణాత్, ఈక్షతేర్ధాతోః శ్రవణాత్ః సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య ప్రధానాన్యత్వం కథంసాధ్యతఇత్యత్రసూత్రతాత్పర్యమాహ - చిద్ధర్మమితి - సాత్రియా, చిద్ధర్మమ్ - చేతనాసాధారణంధర్మమ్, తత్, ఈక్షణమ్ - ఇతరత్ర - చేతనాదన్యత్ర ప్రధానే, కథమపి — కథఞ్చిదపి. నకథయేత్ - నబోధయేత్, ఇతీత్యస్యసూత్రార్థఇతిపూర్వేణాన్వయః, అత్రసంశ్రుతత్వాదిత్యన్తం సూత్రవాక్యార్థః, త్రియాత్యన్తంసూత్రతాత్పర్యార్థః।

ఈక్షతేస్సంశ్రితత్వాదితి - ఈక్షతిశ్రవణం హేతుతయోక్తమ్, శ్రుతౌ ఏతదీక్షతిశ్రవణమిత్యర్థః తత్రైవ సద్విద్యావాక్యే తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ఈక్షితుః శ్రూయత ఇత్యాహ - ప్రోక్తం హీతి - ఐక్షత స్యాం బహు తదితి - తదైక్షత బహు స్యామితి. అత్ర ప్రోక్తం హీత్యన్వయః, నను మాస్త్వస్మత్పక్షే ప్రధానస్య ఈక్షణాభావాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వమ్, భవత్పక్షే తదుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ భవాదితి - ఈదృశైహౌక్షమః - బహుస్యామితీక్షణార్హః, సర్వజ్ఞః, సర్వశక్తిః, స పరమపురుషః, ప్రోక్తసచ్ఛబ్దవాచ్యో భవేదిత్యన్వయః, తదైక్షతేత్యనేన సిద్ధో గుణః సర్వజ్ఞ ఇతి, బహుస్యామిత్యనేన ఫలితం సర్వశక్తిరితి - చిదచిత్ప్రవర్తకలిఙ్గబలసిద్ధం సదితి నామాస్య శ్రుతేః పర్యవసానస్థలం పరమపురుష ఇత్యనేన దర్శితమ్, సేయం దేవతేతి, దేవతాశబ్దోపి ఈక్షణవిశేష సామర్థ్యచ్ఛాగపశున్యాయేన చానుగృహీతః ప్రకరణాన్తరోక్తదేవతావిశేషవిషయ ఇతి భావః, సద్విద్యావాక్యస్య ఉక్తార్థపరత్వమనేకశ్రుత్యన్తరస్వారస్యేన ఉపపాదయతి ఈక్షాపూర్వేతి - స ఈక్షాఞ్చక్రే ఇత్యాదిషు సృష్టిప్రకరణేష్వన్యత్ర సర్వత్ర ఈక్షాపూర్వా హి సృష్టిరుదితేత్యన్వయః, ఆదిపదేన ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాంల్లోకానసృజత, ఇత్యాదేః పరిగ్రహః, స్వపక్షసాధకముక్త్వా పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహర్తుం చోద్యముపక్షిపతి - నన్వితి - కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యన్నాఙ్గీకార్యమ్, మృత్ఘటాద్యాదిషు దర్శనాత్, తచ్చ సాలక్షణ్యం బ్రహ్మణ స్త్రిగుణాత్మకత్వాదియోగేన వా జగతస్తద్విధురత్వేన వా నివార్హ్యమ్, ఆద్యే శబ్దాన్తరేణ ప్రధానాఙ్గీకారః, ద్వితీయే సుఖదుఃఖమోహాన్వయాద్యుపలమ్భవిరోధ ఇతి భావః, సదృశావితి - కార్యహేతూ - కార్యకారణౌ సదృశౌ హ్యపేయౌ - అనుగుణౌ హ్యఙ్గీకర్తవ్యౌ, ఇహ తు బ్రహ్మణి

సర్వకార్యవిలక్షణే కార్యానుగుణ్యన్నాస్తి అతః పరిధానేనైవ సచ్ఛబ్దార్థేన కారణేన భవితవ్యమ్, ఇతి శఙ్కితుర్భావః,

పరిహరతి సత్త్వమితి - అర్థాఙ్గీకారే సత్త్వశబ్దః, కార్యానుగుణ్యమఙ్గీకృతన్నత్తు పరిధానత్వమితి - ఇహ సర్వత్రికార్యే అనుగుణః పరః పురుషః, తస్య కార్యానుగుణనిమిత్తోపాదానభావసిద్ధ్యర్థం సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిః ఇతి పదద్వయమ్, వికారాదీనాం సద్వారకత్వసిద్ధ్యర్థం సూక్ష్మేత్యాదిపదమ్, అసౌ పరః పురుషస్స్వాత్మశరీరైశ్చిదచిద్వస్తుభిర్దేహీ భవతీత్యసౌ సర్వత్రికార్యే అనుగుణో భవతీత్యన్వయః, ఉక్తాకారవిరహే కారణత్వాయోగాత్ తదర్థే శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి యస్సర్వజ్ఞ ఇతి - ఉపనిషది యస్సర్వజ్ఞః పరాస్యేతి - యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయత ఇతి, తథైవోచ్యతే — సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదియోగేనైవ పరమాత్మోచ్యత ఇత్యర్థః, పరమాత్మనశ్చిదచిచ్ఛరీరకత్వే ప్రమాణమాహ - చిత్తదస్యేతి — చిత్తదస్య దేహిత్వమ్ - చేతనాచేతనైశ్శరీరిత్వమ్, నైగమాన్త్యామ్ అన్తరాత్మత్వపరగిరి — అన్తర్యామిత్వపరవాచి, శ్రూయత ఇత్యన్వయః,

చిదచిత్తోశ్శరీరత్వం కథమ్, శరీరత్వే చ తద్వతః కర్మవశ్యత్వాదిదోషస్స్యాత్, ఇత్యత్రాహ - ఏతదితి . ఏతత్, ఉపరితనే, నత్వాదిసూత్రే - నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిసూత్రే, వక్ష్యత ఇత్యన్వయః నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిసూత్రైరేషాం సూత్రాణాం పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యాహ - సృష్టివాచ ఇతి - నైగమాన్త్యాస్సృష్టివాచః - వేదాన్తస్థస్య సదేవేత్యాదిసృష్టివాక్యస్య, పరిధానానుకథనపరతానర్హతా అత్రైవోక్తా అస్మిన్నధికరణే ప్రోక్తేత్యర్థః, వ్యాహతిస్తు విరోధస్తు,

తత్రైవ - నవిలక్షణత్వాదిత్యత్రైవ, ఉద్ధ్రియతే — పరిహ్రియతే, ఇతి, భావిసూత్రైః - నవిలక్షణత్వాదిత్యాద్యాగామిసూత్రైః, ఇహ అధికరణే, ప్రోక్తసూత్రేషు, పౌనరుక్త్యప్రసక్తిరయం దోషో నశఙ్క్య ఇత్యన్వయః,

అథ పరోక్తం హేత్వన్తరమనువదతి - యత్తూక్తమితి . ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తోక్త్యాత్మకత్వాత్ తదుక్తం వాక్యమ్, అనుమానాకృతీని- అనుమానాకారమితి, యత్తూక్తమిత్యన్వయః, తస్యానుపపన్నత్వమాహ - నసదితి - తన్నసదితి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః, కథమిత్యత్రాహ - అభీష్టస్యేతి - అభీష్టస్య . వివక్షితస్య, హేతోః— లిఙ్గస్య, అనుక్తేః - అకథనాదిత్యర్థః, వక్తురనుమానవివక్షాస్తి చేత్ తత్ప్రతిపాదనాయ ప్రాహ హేతురవశ్యోపాదేయః, తదభావాన్న తద్వివక్షేతి భావః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం హేత్వాక్షేపాద్వ్యయుక్త ఇత్యాహ - యేనేతి - ఏకప్రతీత్యా తదితర సకలజ్ఞానముక్తన్యసర్వధా అయుక్తమన్యానె - ప్రతిసన్ధానే, శ్వేతకేతౌ ఇహ ఉదాహరణం తత్సంభవజ్ఞాపనార్థమిత్యన్వయః, అనన్యథాసిద్ధం హ్యాక్షేపకమ్, సర్వప్రమాణసాధారణత్వాత్ ప్రతిజ్ఞాఅన్యథాసిద్ధేతి సిద్ధం కృత్వా దృష్టాన్తస్య హేత్వాక్షేపకత్వాయోగాల్లోక్తేః, నకేవలం వ్యాప్తి ప్రదర్శనార్థైవ దృష్టాన్తోపన్యాసః, అపితు సంభవవ్యావృత్తి ప్రదర్శనాయాపి సంభవతీతి అన్యథాసిద్ధత్వాత్ స నాక్షేపక ఇత్యర్థః, సర్వధీత్యస్య ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానధర్మైక్యాత్ ఏకాకారాన్వయాద్వా వస్త్వన్తరవ్యతిరేకాద్వా సంభవతి, ఘటపటాదిషు తేథాపి తన్నసంభవతి, ఘటపటాదిషుధర్మైక్యస్య అన్వయేన అన్యస్మాద్వ్యతిరేకేణవా సమానాకారయోగస్య అభావాదితి భావః,

అస్తు దృష్టాన్తస్య అనుమానాఙ్గత్వే సంభవపరిదర్శనార్థ-త్వేనసాధారణ్యమ్. తథాసత్యస్మిన్నత్రాపి సంభవః పాక్షికస్స్యాదిత్యత్రాహ- ఈక్షతేర్నేతి - ఆదిశబ్దేనవక్ష్యమాణహేతవోవివక్షితాః ఈక్షత్యాదేః - ఈక్షత్యాదేరర్థాత్, శ్రుతేశ్చ- శ్రవణాచ్చ, నాను మానస్యగన్ధః, నప్రసరతి - నప్రవర్తతఇత్యర్థః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోస్సాధారణ్యేన అనుమానత్వంశఙ్కితమ్, ఈక్షణాద్యసాధారణహేతుసద్భావాచ్ఛఙ్కానిరస్తేత్యభిప్రాయేణోక్తం నానుమానస్యగన్ధ ఇతి, నిగమయతి - తస్మాదితి,

శ్రీభా॥ అథ స్యాత్ నచేతనగతమ్ముఖ్యమీక్షణమిహోచ్యతే, అపితుప్రధానగతంగౌణమీక్షణమ్. తత్తేజఐక్షత తాఆపఐక్షన్తేతిగౌణేక్షణసాహచర్యాత్, భవతిచాచేతనేష్వపిచేతనధర్మోపచారః, యథా వృష్టిప్రతీక్షాశ్శాలయః, వర్షేణబీజం ప్రతిసంజహర్షేతి, అతో గౌణత్వేన మీక్షితమాశఙ్కామనుభాష్యపరిహరతి,

సూ॥ * గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ * (౬)

శ్రీ॥ యదుక్తంగౌణేక్షణసాహచర్యాత్ సతోఽపీక్షణవ్యపదేశస్సర్గనియతపూర్వావస్థాభిప్రాయోగౌణఇతి, తన్న. ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యంసఆత్మేతిసచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేనవ్యపదేశాత్, ఏతదుక్తంభవతి, ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంసఆత్మేతి చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేన సతఆత్మత్వోపదేశోయన్నాచేతనే ప్రధానేసంగచ్ఛతఇతి, అతస్తేజోబన్నానామపి పరమాత్మైవాత్మేతి తేజఃప్రభృతయోఽపిశబ్దాః పరమాత్మనఏవవాచకాః, తథాహి హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజఃప్రభృతీనాంవస్తుత్వన్నామ

ఖ్యాతక్త్వేక్ష్యేతి, తత్తేజఃప్రభృతి తాఆపఏతే త్వ్యపిముఖ్యమేవ గుణవ్య పదేశః, అతస్సహచర్యాదపి తద్వైశేష్యత్వాత్ గౌణత్వాశఙ్కాదూరోత్సారితేతి సూత్రాభిప్రాయః,

శ్లో॥ నన్వత్రోక్తౌ తు గౌణేక్షణసహచరితా సంజిహా
ర్షేతి వక్త్యాద్ద్విజన్మర్షేణ గౌణీభవతి భువి యథా
వృష్ట్యై ప్రోచ్యసత్యే । తస్మాత్ సాంఖ్యోక్తమేవం
తు సదితి వచో వక్తి తత్తు ప్రధానం నాన్యచ్ఛ్రీమద్ధా
ముఖ్యేక్షణముపనిషది ప్రోక్తశబ్దో బ్రవీతి ॥ ॥

ఇత్యాశఙ్క్యోక్తశబ్దాత్ పరిహరతి ముని గౌణశ్చ
త్ఆదినా సూత్రేణ ప్రేక్షణస్థే శబ్దశ్రవణాత్ ఇహ
తత్ సత్ ప్రధానం న హీతి । యచ్చోక్తం గౌణ
మీక్షిత్యనుకథనమిదం గౌణతత్సాహచర్యాత్ వృ
ష్టేః పూర్వామవస్థాం కథయతి నియతాం ముఖ్యమేత
న్నహీతి ॥ ॥ ॥

నైతద్యుక్తం సదైక్షతేత్యుపనిషది నతోఽస్యోక్తశబ్దో
పదేశాన్ముఖ్యాదనేకత్రోక్తం భవతి సకలవస్త్వైకదా
త్మోక్తిపూర్వః । సచ్ఛబ్దార్థే చితశ్చైచిత ఇహ
తు సదైక్షతేతి చాత్మత్వవాదోనాయం యుక్తః ప్రధానే
ఽచితి భవతి తతస్సత్ ప్రధానం న హీతి ॥ ॥ ॥

తేజోఽబన్నేషు చాత్రాప్యత ఇహ పరమాత్మైవ వక్తి
తేజో ముఖ్యేక్షశబ్దాశ్చ తస్యైవ హి పరమఖిలావాచ
కాస్స్యుస్తథాహి । హాన్తేత్యుక్తం హి తేజః ప్రభృ
తిషు నిగమే వస్తుతా నామభాక్త్వే తస్యైవానుప్రవే
శాదితి భవతి పరత్రాపి ముఖ్యేక్షణోక్తిః ॥ ॥

తస్మాన్న సాహచర్యాదపి భవతి గీరిహేక్షణోక్తిః ప్రతీ
తాశఙ్క్య గౌణీతిసూత్రస్యతు భవతి పునరుక్తాఽ
భావో విభావ్యః ॥ ॥ ॥

అ ॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయితు మీక్షణస్య గౌణత్వం శ
ఙ్కతే - నన్వితి—

టీ ॥ అత్రేతి — ప్రకరణమాలోచనీయమితిభావః, అత్రే
త్యస్య - అస్మిన్ ప్రకరణే, అస్మిన్ ప్రధానఇతివాఽర్థః, ఈక్షాతు
తదైక్షతేత్యత్రశ్రూయమాణేక్షాతు, గౌణేక్షణసహచరితా - తత్తేజ
ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేత్యత్రశ్రూయమాణగౌణేక్షణసమభివ్యాహృ
తా, వసేణబీజం సంజహాషేతివద్గౌణీస్యాదిత్యన్వయః, అత్రైవో
దాహరణాన్తరం భవతీతి, యథాభువి సస్యవృష్ట్యపేక్షా- సస్యంవృష్టి
మపేక్షత ఇత్యత్ర గౌణీతి గౌణీత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః, తస్మాత్ —
తదైక్షతేత్యత్రేక్షణస్య గౌణత్వాత్, ఇహ ఉపనిషదిసదితివచః,
తత్ సాంఖ్యోక్తంప్రధానమేవవక్తి, ముఖ్యేక్షణమస్యద్బ్రహ్మప్రోక్త
శబ్దోనబ్రవీతీత్యన్వయః, సేయందేవతైక్షతేతి దేవతాశబ్దోప్యనేన
న్యాయేన ఇమాస్తిస్రోదేవతా ఇతివదచిద్విషయత్వాదిత్యాన్నగౌ
ణత్వబాధక ఇతిభావః,

ఉక్తశఙ్కాపరిహారాయసూత్రస్య అవతీర్ణత్వమాహ—
ఇత్యాశఙ్క్యేతి — ఇత్యాశఙ్క్య - ఏవమాశఙ్క్య, ఆత్మశబ్దాత్
ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమ్, సఆత్మేత్యత్రశ్రూయమాణాదాత్మశబ్దాత్,
గౌణఇత్యాదిసూత్రే, మునిః, పరిహరతి - శఙ్కాంపరిహరతీత్యర్థః,
సూత్రార్థమాహ - సూత్రార్థ ఇతి, ఇహ - అస్మిన్సద్విద్యావా
క్యే, ఆత్మశబ్దశ్రవణతః - సఆత్మేతిఆత్మశబ్దశ్రవణాత్, తత్, సత్ —
సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్, ప్రధానన్నేత్యన్వయః, ఇతీత్యస్యసూత్రార్థ ఇత్య

సేనాన్వయః, కేనగుణయోగేన గౌణత్వమితిశఙ్కాం పరిహరన్ సూత్రం యోజయతి— యచ్చోక్తమితి - ఇదమీశిత్వానుకథనమ్ - తద్వైషు తేతీషు తైః కథనమ్, గౌణతత్త్వసాహచర్యాత్, గౌణేక్షణసాహచర్యాత్, గౌణమ్ - గౌణత్వే కంగుణంప్రతిపాదయతీత్యత్రాహ — సృష్టేః పూర్వామితి - సృష్టేర్నియతాం పూర్వామవస్థామ్ - అవ్యవహితనియతపూర్వావస్థామ్ కథయతి, ఈశిత్వానుకథనమిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, ఏతత్ — ఈశిత్వానుకథనమ్, ముఖ్యన్నేత్యన్వయః, ఇతియచ్చోక్తమేతన్నయుక్తమితి ఉపర్యన్వయః,

కుతఇత్యత్రాహ - సఆత్మేతి - ఉపనిషది సఆత్మేతిఆత్మశబ్దోపదేశాదిత్యన్వయః, ఆత్మశబ్దస్యాప్యముఖ్యత్వే నోక్తదోషఇత్యత్రాహ - ముఖ్యాదితి - ఆత్మశబ్దస్య అముఖ్యత్వే హేత్వభావాన్ముఖ్యత్వమితిభావః, ఐతదాత్మ్యమిదమిత్యత్ర ఏతచ్ఛబ్దస్య సఆత్మేత్యత్ర సఇతి పదస్యచ ప్రకృతపరామర్శిత్వాదుభయత్ర సతఆత్మత్వముక్తమితి సచ్ఛబ్దార్థస్యప్రధానత్వమయుక్తమితిభావః, అథ ఆత్మశబ్దోపి మృదాత్మకోఘటః, ఘటస్యమృదాత్మేతివత్ స్వరూపాతిరిక్తార్థస్స్యాత్ ఇత్యత్రాహ - ఆత్మేతితదుక్తంభవతీతి - సకలవస్త్వైతదాత్మ్యోక్తిపూర్వకః, సకలవస్తుషుఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితి ఐతదాత్మ్యప్రతిపాదకవాక్యపూర్వకః, ఇహసచ్ఛబ్దార్థచిదచిత్సు సఆత్మేతిఆత్మత్వవాదోఽయంఅచిత్ప్రధానే నయుక్తోభవతి తతస్సత్ - సత్పదవాచ్యమ్, ప్రధానన్నేత్యన్వయః, ఇతీత్యస్య ఏతదుక్తంభవతీత్యనేనాన్వయః, చిదచిత్స్వేత్యుక్తిః ఇదంసర్వమసృజతేతి సర్వశబ్దాసఙ్కోచస్య స్వతఃప్రాప్తత్వాత్, సన్మూలాస్సర్వాఃప్రజాఇతి పూర్వవాక్యైకార్థ్యాత్, ఇదంసర్వమసృజతసచ్చత్యచ్చాభవత్ విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞాన

ఇక్ష్వేతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చేతిభావః, ప్రధానే అచిత్త్వస్య నహి చేతనస్య అచేతనస్వరూపైక్యంసంభవతీతిభావః,

ఏవంగౌణేక్షణసాహచర్యమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమ్, అథ తదేవనాస్తీత్యాహ - తేజోబన్నేష్వితి - తతః - చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య ఆత్మకత్వాత్, ఇహ - తేజోబన్నేషుచ - తేజోజలపృథివీషుచ, ఏవపరమాత్మైవాత్మేతి తేజోముఖ్యాఅఖిలాశ్శబ్దాః తస్యైవవాచకాస్స్యురిత్యన్వయః, కిమర్థమీక్షణోపదేశరహితస్య అన్నస్యోపాదనమ్, ఉచ్యతే, ఈక్షణోపదేశవిరహానిబన్ధనాబ్రహ్మాత్మకత్వశఙ్కానివారణార్థమ్, అన్యథాసర్వస్యకార్యస్య బ్రహ్మాత్మకత్వానవగమాత్ ఇదంసదితిసామానాధికరణ్యాయోగ్యత్వేన ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానన్వయేతఅతస్తదుపాదానేన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యౌపయికమనుప్రవేశశ్రుతిసిద్ధమన్నస్యబ్రహ్మాత్మకత్వమానుషఙ్గికందర్శితమ్, తేజఃప్రభృతీనాంశబ్దానాం పరమాత్మవాచకత్వముపపాదయతి తథాహీతి - తేజఃప్రభృతిషు తేజో- ముఖ్యేషుపదార్థేషు, హన్తేతి హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణీతి, నిగమే - వేదే, వస్తుతానామభాక్త్వే- వస్తుత్వనామభాక్త్వే, తస్యానుప్రవేశాదేవేతి - పరమాత్మానుప్రవేశాదేవేతి, అత్రవస్తుత్వంతత్తద్రూపత్వమ్, తేజసోవస్తుత్వంతేజస్త్వమ్ అపాంవస్తుత్వమప్త్వమ్ పృథివ్యాఃవస్తుత్వ పృథివీత్వమ్, దేవమనుష్యాదీనాంవస్తుత్వం దేవత్వమనుష్యత్వాదికమ్, తత్తదవస్థాభాక్త్వమిత్యర్థః, నామభాక్త్వన్నామవాచ్యత్వమ్, ననుకథంపరస్య నామవ్యాకర్తృత్వశ్రవణాన్నామవాచ్యత్వసిద్ధిః, ఉచ్యతే, తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేతి సమానవాక్యేవ్యాకృతత్వశ్రవణాత్, నామ్నావిశేషితత్వంహి నామవ్యాకృతత్వమ్ నామవిశేషి

తత్త్వఞ్చ నామవాచ్యత్వరూపమితి ప్రసిద్ధమ్, న తు తదుత్పాదకత్వమాత్రమ్, న హ్యేకాకస్య మాతాపిత్రాదేవాక దేవదత్తాదినామవిశేషితత్వప్రసిద్ధిః, అతో నామవ్యాకృతత్వన్నామవాచ్యత్వమ్, అతస్తదైకార్థ్యాదిహాపి నామవాచ్యత్వం వివక్షితమ్, వచసాం వాచ్యముత్తమమితి చ అయమర్థ ఉచ్యతే, ఏవం తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవాచిత్వోపపాదనఫలమాహ - ఇతి పరత్రాపీతి - ఇతి శబ్దో హేతుపరః, ఇతి - అతో హేతోః, పరత్రాపి - తత్తేజ ఐక్షతేత్యాదావపి, ఈక్షణోక్తిః - ఈక్షణవ్యపదేశః, ముఖ్యా - ముఖ్య ఇత్యర్థః.

ముఖ్యత్వఫలమాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ - తత్తేజ ఐక్షతేత్యాదావపీక్షతేర్ముఖ్యత్వాత్, ఇహాపి - తదైక్షతేత్యత్రి వాక్యే ప్రతీతా - ఈక్షణోక్తిః - ఈక్షత్యుక్తిః, సాహచర్యాదపి - గౌణేక్షణసాహచర్యాదపి, గౌణీతి నాశబ్దాత్ - న శబ్దాదిత్యర్థః, ఇతి సూత్రస్య గూఢభావాభిప్రాయో భవతి - గూఢాశయో జ్ఞాతప్రాయో భవతీత్యర్థః,

శ్రీ అ॥ ఇతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యమ్,

సూ॥ * తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ *

శ్రీ॥ ముముక్షోశ్శ్వేతకేతోస్తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్య తన్నిష్ఠస్య తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే ఇతి శరీరపాతమాత్రాన్తరాయా బ్రహ్మసంపత్తిలక్షణో మోక్ష ఇత్యుపదిశతి - యది చ ప్రధానమచేతనం కారణముపదిశ్యేత తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యతే, యథాక్రతురస్మిన్లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్య అచేతనసంపత్తిరేవ స్యాత్, న చ మాతాపితృసహస్రే

భ్యోపి - వత్సలతరంశాస్త్రమేవంవిధతాపత్రయాభిహతి హేతుభూ తాం సంపత్తిముపదిశతి, ప్రధానకారణవాదినోపిహి ప్రధాననిష్ఠ స్యమోక్షంనాభ్యుపగచ్ఛన్తి,

శ్లో॥ సన్నిష్ఠేమోక్షవాదాదపి సమవగతాత్సత్పదా

థః స్యభేదం తన్నిష్ఠస్యేతిసూత్రేప్రకటయతి ముని

స్సాంఖ్యగీతాత్ ప్రధానాత్ । ఉక్త్వోద్దాలక

స్తత్త్వమితినిజసుతశ్వేతకేతో ముముక్షోస్సత్తాదా

త్మ్యప్రతీతంవదతిపునరయంతస్యతస్యేతిమోక్షమ్ ॥ ॥

దేహస్యైతస్యపాతావధిమిహతు పరబ్రహ్మసంపత్తి

రూపం సంపత్స్యథేతివాక్యాదధిగతసదుపాస్తేఃఫలం

స్వానురూపమ్ యద్యేతద్దైవప్రధానఙ్చేదితరదుపది

శ్యేతపుంసస్తదానీంతత్తాదాత్మ్యప్రతీతే నఃఖలు

సముచితోమోక్షహేతుత్వవాదః ॥ ॥ ॥

సంపత్తిశ్చాస్యతత్త్రైవహిభవతి పునరుఃనిఃవార

ప్రసజ్గాస్యోపాస్తేరానుగుణ్యంఖలుభవతిఫలే తత్క్రతు

న్యాయసిద్ధమ్ । సంపత్తింఘోరతాపత్రయహతి

జననీంనాచితశ్శాస్త్రమస్యబ్రూయాన్మాతాపితృభ్యోపి

చజగతిపరంవత్సలంతచ్ఛ్రుతేభ్యః ॥ ॥ ॥

సంపత్తిన్నప్రధానేవదతిహి తదుపాస్త్యాత్రిసాంఖ్యోప్య

పిమోక్షంతస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యంశ్రుతిశిఖరగిరీహాస్య

దేవప్రధానాత్ । ॥ ॥

అ॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి - సన్నిష్ఠఇతి—

టీ॥ సన్నిష్ఠే - సదుపాసకే సమవగతాత్ - ప్రతీతాత్,

క్షవాదాత్ - మోక్షోపదేశాత్, తన్నిష్ఠస్యేతి సూత్రే—

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదితిసూత్రే, సత్పదార్థస్య - సత్పదవా
చ్యస్య, సాంఖ్యగీతాత్ ప్రధానాత్, సాంఖ్యోక్తాత్ ప్రధానాత్,
భేదమ్, మునిః - సూత్రకారః, ప్రాపటయతీత్యన్వయః, కోసౌసన్నిష్ఠే
మోక్షవాదః, తతఃప్రోక్తభేదః కథంసిద్ధ్యతీత్యత్రాహ - ఉక్త్వేతి—
అత్ర - అస్మిన్సద్విద్యావాక్యే, ఉద్దాలకఃపితాముముక్షోర్నిజ
సుతశ్వేతకేతోః - స్వపుత్రస్యశ్వేతకేతోః, తత్త్వమితిసత్తాదా
త్మ్యప్రతీతిముక్త్వా - సత్తాదాత్మ్యానుసన్ధానముక్త్వా, అయముద్దాల
కః, తస్య - శ్వేతకేతోః, తస్యేతి - తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమో
క్ష్యఇతి, దేహస్యైతస్యపాతావధిమ్, ఏతద్దేహపతనావధికమ్, సంప
త్స్యఇతివాక్యాత్, అథ సంపత్స్యఇతివాక్యాత్, పరబ్రహ్మసంపత్తి
రూపమ్ అధిగతసదుపాస్తేః - ప్రాప్తసదుపాసస్య, స్వానురూపంఫల
మ్మోక్షంవదతి - ఉపదిశతీత్యర్థః. అవాఙ్చీనఫలకదృష్టివిధిసంభ
వాత్ చేతనే కృత్స్నజగదుపాదానతయా ఉత్కృష్టప్రధానదృష్టివిధి
రయమితిశఙ్కాముముక్షోరితిపదేన వ్యుదస్తాసదాత్మకత్వోపదేశవా
క్యగతస్తచ్ఛబ్దః ప్రకృతసద్విషయఇతి జ్ఞాపనపరః సూత్రేతచ్ఛబ్దఇ
త్యభిప్రాయేణ సత్తాదాత్మ్యేత్యుక్తమ్ ప్రతీతిశబ్దేన నిష్ఠాశబ్దార్థ
ఉక్తః, ఇహఉపదేశస్యానుసన్ధానార్థత్వం కథమవగతమ్, ఉచ్యతే,
ఉపక్రమేయేనాశ్రుతంశ్రుతంభవత్యమతమ్మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి
శ్రవణమననసమానన్తరభావివిజ్ఞానశబ్ద ఉపాసనపరః, శ్రోతవ్యోమన్త
వ్యోనిదిధ్యాసితవ్యఇత్యనేనైకార్థ్యాత్, ఉపసంహారేచ తద్ధాస్య
విజజ్ఞావితి తత్తాల్పర్యార్థంవిజజ్ఞావితిపదమావర్తితమ్, మధ్యేపి—
ఆచార్యవాన్ పురుషోవేదేతి ఆచార్యవత్తాఫలత్వేన ప్రతిపాదితా
ర్థవిశేషవేదనవచనమాచార్యోపదిష్టార్థస్య అనుసన్ధేయత్వేలిఙ్గమ్
ఏవమేభిఃకారణైస్సదాత్మకత్వోపదేశస్య ఉపాసనార్థత్వావగమః,

దేహస్యైతస్య పాతావధిమిత్యనేన శరీరపాతావధికంబన్ధఇతిగమ్యతే, యావన్న విమోక్ష్య ఇత్యుక్తే కథం శరీరాన్మోక్షసిద్ధిః, ఉచ్యతే, మోక్ష ఇత్యుక్తే కస్మాన్మోక్షఇతిబన్ధకం కిఞ్చిదాకాంక్షితమ్, తచ్చ కిమిత్యపేక్షా యామస్యామేవ విద్యాయామ్, అథ యదాస్య వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యా దినా దేహాదుత్క్రమణశ్రవణాత్ అన్యత్ర చ అస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థా య పరంజ్యోతిరుపసంపద్య * ధూత్వా శరీరమ్ * అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి శ్రవణాత్, త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మనైతి త్యాది స్మరణాచ్చ శరీరమిత్యవగమ్యతే బ్రహ్మ సంపత్తిరావమిత్యస్య అథ సంపత్స్య ఇతి సంపత్తేస్స యదా సుప్తస్స్వప్నన్న కథఞ్చన పశ్యతి సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి వాక్యాన్తరప్రతిపన్నం బ్రహ్మైవ కర్మేతి భావః, ఏతావతా కిం ప్రధాన వైలక్షణ్యస్యేత్యపేక్షాయాము ముక్తోరితిపదేనాభిప్రేతం వివృణోతి - యదీతి - చిదితరత్ - చేతనా దన్యత్ ఏతత్ప్రధానం యది పుంస ఉపదిశ్యేత, తదానీమ్ తత్తాదాత్మ్య ప్రతీతేః ప్రధానతాదాత్మ్యప్రతీతేః, మోక్షహేతుత్వవాదః, నసము చితః, ఖలు - అయుక్తః ఖల్విత్యర్థః,

కథమనుపపత్తిః తీర్థక్షేత్రసేవాదివదచిదుపాసనస్య మో క్షోపయోగిత్వం శాస్త్రబలాత్ కిన్న స్యాత్, ఇత్యాశఙ్క్యాయామా హ - సంపత్తిశ్చేతి - అస్య - అచిదుపాసకస్య, తత్రైవ — అచిద్రూప ప్రధాన ఏవ, సంపత్తిర్నిర్వారప్రసంగ ఇత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్ర యథాక్రతున్యాయాదిత్యాహ - స్వోపాస్తైరితి — స్వోపాస్తైః - స్వకీ యోపాసనస్య, ఆనుగుణ్యమ్ - అనురూప్యమ్, ఫలే తత్క్రతున్యాయ సిద్ధం భవతీత్యన్వయః. అచేతసంపత్తిరస్తు తతః కిమిత్యత్రాహ - సంప త్తిమితి - ఘోరతాపత్రయహేతిజననీమ్ - దుస్సహతాపత్రయాభిఘా తహేతుహేతామ్, అచిత్సంపత్తిమ్, జగతి కే తేభ్యో మాతాపితృ

భ్యాపిచ పరమ్ - వత్సలమ్ - వత్సలతరమ్, తత్ శాస్త్రమ్, నబ్రూయాదిత్యన్వయః, అత ‘శాస్త్రంహి వత్సలతరమ్మాతాపితృసహస్రతః’ ఇతిపురాణవచనంస్మారితమ్. మాతాపితరౌ వైకస్మిన్ జన్మని ఐహికపోషణమాత్రపరౌ, శాస్త్రన్తు అనేకేషుజన్మసు ఐహికాముష్మికరక్షణపరమితిభావః, తాపత్రయేత్యస్య శాస్త్రస్యప్రయోజనపర్యవసానన్నస్యాదితిభావః, ఏవంశ్రుతిసిద్ధన్యాయవిరోధప్రయోజనపర్యవసానాభావాత్వ్యమ్మోక్షోపయోగిత్వన్నిరస్తమ్,

అస్మిన్నర్థే పరమతసంవాదందర్శయతి - సంపత్తిరితి— సాంఖ్యోపి అత్ర ప్రధానేసంపత్తిమ్, తదుపాస్త్య - ప్రధానోపాసనజన్యమ్, మోక్షన్నవదతీత్యన్వయః, వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాన్మోక్షఇతి వదతాపి సాంఖ్యేనప్రధానస్య వ్యాధేరివపరిజ్ఞానమాత్రంవివక్షితమ్, నతూపాసనమితిభావః, నిగమయతితస్మాదితి- తస్మాత్ - ప్రధానోపాసనస్యమోక్ష సాధనత్వాభావాత్, ఇహ శ్రుతిశిఖరగిరి - సదేవేత్యాదివేదాన్తవాక్యే, సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్, ప్రధానాదన్యదేవేత్యన్వయః, అతిరిక్తమేవేత్యర్థః,

శ్రీ అ॥ ఇతశ్చనప్రధానమ్.

——(*)——

* సూ॥ హేయత్వావచనాచ్చ *

శ్రీ॥ యదిప్రధానమేవకారణంసచ్ఛబ్దాభిహితంభవేత్ తదా ముముక్షోశ్శ్వేతకేతోస్తదాత్మకత్వ మ్మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వేనైవోపదేశ్యంస్యాత్, నచతత్క్రియతే, ప్రత్యుతఉపాదేయత్వేనైవతత్త్వమసితస్య తావదేవచిరమిత్యుపదిశ్యతే,

శ్రీ అ॥ ఇతశ్చనప్రధానమ్,

——[*]——

సూ॥ * ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ *

శ్రీ॥ ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చభవతి, వాక్యోపక్రమే హ్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాతమ్, తచ్చకార్యకారణయో రనన్యత్వేన కారణభూతసద్విజ్ఞానాత్ తత్కార్యభూతచేతనాచేతనప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతతయైవ ఉపపాదనీయమ్, తత్తుప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేనచేతనవర్గః జ్ఞానాసిద్ధేర్విరుధ్యతే,

శ్లో॥ హేయత్వస్యాప్యనుక్తేస్సతఇహ నతు సచ్ఛబ్ద
వాచ్యంప్రధానంసాంఖ్యోక్తంస్యాదితీదంకథయతిహి
మునిస్త్వత్రహేయత్వసూత్రే । యద్యేతత్తుప్రధా
నంభవతిహిజగతఃకారణం సర్వశాస్త్రార్థస్తత్త్వాదాత్మ్య
ముముక్షోర్పిహాతిక్రదితితద్ధేయమేవోపదేశ్యమ్ ॥ ॥

నైవస్తత్రోపదిష్టంవచసి సముదితంప్రత్యుతగ్రాహ్య
మేవప్రాక్తైస్తైస్తత్త్వమస్యాదిభిరితి నచతత్సత్పదో
క్తంప్రధానమ్ । వ్యాఘాతాచ్చప్రతిజ్ఞావచసఇహ
నతత్సాంఖ్యగీతంప్రధానం సచ్ఛబ్దేనోదితంస్యాదితి
తుకథయతీహప్రతిజ్ఞేతిసూత్రే ॥ ॥ ॥

వ్యాఘాతశ్చప్రతిజ్ఞావచస ఇహ జగద్ధేతుతాచేత్ప్రధా
నస్యాస్యైకజ్ఞానతో వై సకలధియఇహప్రాక్కృతా
హిప్రతిజ్ఞా । సాధైక్యాత్ కార్యహేత్వోస్సదవగ
తిబలాత్ కార్యభూత ప్రపఞ్చజ్ఞానస్యైవోపపాద్యా
భవతి జగదిదంచిత్తదనాత్మకంహి ॥ ॥

హేతుస్స్యాచ్చేత్ ప్రధానంచితశ్చహ నచ తత్కార్య
తేతిప్రధానజ్ఞానేనైతత్ప్రీతేరనుదయాత ఇత్యుంవ్యా
హతాహిప్రతిజ్ఞా । ॥ ॥

అ॥ నను తత్త్వమసీతి ససదాత్మకత్వేన సన్ధానోపదేశః, కిన్తుస్థూలోహమిత్యాదిదేహాత్మభ్రమానువాదః. అతస్సచ్ఛబ్దవాచ్యాచేతనస్య ముముక్షుణాజ్ఞాతవ్యత్వం హానార్థమితిశఙ్కాయా అనన్తరసూత్రసంగతిమభిప్రియన్నాహ - హేయత్వస్యాపీతి—

టీ॥ ఇహ సతో హేయత్వస్యానుక్తేరపి - అకథనాదపి, సాంఖ్యోక్తంప్రధానన్నసచ్ఛబ్దవాచ్యం స్యాదితీదమ్, అత్రహేయేతిసూత్రే - హేయత్వావచనాదితిసూత్రే, మునిఃకథయతీత్యన్వయః, సూత్రతాత్పర్యమాహ యదీత్యాదినా - ఏతత్ప్రధానం యదిజగతః కారణంసత్పదార్థః ముముక్షోః, తత్తాదాత్మ్యమ్- ప్రధానతాదాత్మ్యమ్ విహతిక్రుదితి - మోక్షవిరోధీతి, హేయమేవోపదేశ్యమ్ - హేయతయైవోపదేశ్యమిత్యర్థః.

ఏవమ్ - హేయత్వేన తత్రవచసినోపదిష్టమ్, నపరంప్రత్యానుకూల్యాభావమాత్రమ్ - కిన్తు ప్రాతికూల్యఞ్చాస్తీత్యాహ - ప్రత్యుతేతి - ప్రత్యుతగ్రాహ్యమేవ - ఉపాదేయమేవ, సముదితమ్, కథితమ్, కుత్ర కథితమిత్యత్రాహ - ప్రోక్తైరితి ప్రోక్తైః — కథితైః, తైస్తత్త్వమస్యాదిభిః - తత్త్వమస్యాదివాక్యైః, ఇతి-అతో హేతోః, సత్పదోక్తంప్రధానన్నేత్యన్వయః,

శ్రీ అ॥ ఇతశ్చనప్రధానమ్.

―――(*)―――

సూ॥ * స్వాప్యయాత్

శ్రీ॥ తదేవసచ్ఛబ్దార్థం పరిష్కృత్యాహ - 'స్వప్నాన్తమ్మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి, తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే, స్వం హ్యపీతో భవతీ'తి, సుషుప్తం జీవం సతా సంపన్నం స్వమపీతః—స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి వ్యపదిశతి, ప్రలయశ్చ స్వకారణే లయః, నచ అచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితుమర్హతి, స్వమపీతో భవతి— ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః. చిద్వస్తుశరీరకం తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధేయమితి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తమ్, తజ్జీవశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మ సుషుప్తికాలేపి ప్రళయకాలఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభావాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీత్యుచ్యతే, తథా సమానప్రకరణే నామరూపపరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్ 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తర' మిత్యుచ్యతే. ఆమోఽహా జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గాదేవ హి స్వవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానోదయః సుషుప్తికాలేపి నామరూపే విహాయ సతా సంపరిష్వక్తః పునరపి జాగరదశాయాం తత్తన్నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తన్నామరూపో భవతీతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమభిధీయతే, 'యదా సుప్తః స్వప్నం న కఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి, తస్మాద్వా ఆత్మనః ప్రాణా యథాయథం విప్రతిష్ఠన్తే' తథా త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తథాభవన్తీతి చ, తథా సుషుప్తం జీవం ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చ వదతి, తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ, తదాహ వృత్తికారః, 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి సంప

త్త్వసంపత్తిభ్యామేతదధ్యవసీయతే, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతిచాహేతి,

శ్లో॥. సంప్రాక్తాత్ స్వాప్యయా దప్యఖిలజగతి నైవ
హేతుః ప్రధానం సచ్ఛబ్దార్థో భవేదిత్యకథయ
దుదితాత్ స్వాప్యయాదిత్యతశ్చ । అహాస్వప్నాన్త
మిత్యాదిక నిగమవచస్తత్పదార్థం ప్రకృత్య స్వ
పంయత్రైతదిత్యాదికఇహసతిసంపత్తిరూపస్తతశ్చ ॥

సంపత్తిస్స్యాన్స్వహేతౌ లయఇతి నభవేజ్జీవహేతుః ప్ర
ధానంయస్మాత్తస్మాత్ ప్రధానన్న సదితిభవతీదంసదన్య
త్ ప్రధానాత్ । స్వాపశ్చాయన్నిరుక్తస్స్వమితితు
వచసాస్వాత్మనిత్యప్యయాత్మా బ్రహ్మైవప్రోచ్యతేచి
ద్వపురిహకథితాజ్జీనవాచిస్వశబ్దాత్ ॥ ॥ ॥

శబ్దోజీవస్యతద్దేహ్యపివదతి పరంబ్రహ్మతన్నామరూప
వ్యాకృత్యుక్త్యాత్పృథగ్వాపగతమితితదేవప్రోక్తమత్రస్వ
శబ్దాత్ । సచ్ఛబ్దశ్చస్వశబ్దాభిహితమిహ వదత్యస్య
యస్థానమస్యేత్యుక్తంసచ్ఛబ్దతోయద్భవతితదితరత్
సాంఖ్యగీతాత్ ప్రధానాత్ ॥ ॥ ॥

జీవాఖ్యంబ్రహ్మసుప్తౌప్రలయ సమయవన్నామరూపా
నుషఙ్గాభావాత్ సచ్ఛబ్దమాత్రం కథయతి తదితి
ప్రోచ్యతేతత్సతేతి । ఏవంప్రోక్తం సమానప్రకరణ
నిగమాన్తోక్తిభిర్నామరూపైస్ససంగాభావవత్త్వాప్ర
లయఇవపరిష్వఙ్గితాబ్రహ్మణైవ ॥ ॥ ॥

ప్రాజ్ఞేనేత్యాదికాభిః పరవిషయమతిర్నామరూపా
నుషఙ్గాదావిరాక్షం తత్పరిహాణాద్భవతిసహిమతిస్స్వా
త్రీజీవేసుషుప్తౌ। వాగన్యానామరూపానుషహితమిహ
తుస్వాపకాలే పునస్తద్వ్యక్తంజాగ్రిద్దశాయాంప్రతి
శిఖరగతాపత్తిజీవంయదేతి ॥ ॥ ॥

తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యోభవతిఖలుపరః పూరుషోబ్రహ్మ
రూపస్సర్వజ్ఞోధీశ్వరోయన్నఖలుతదితరత్ సాంఖ్య
గీతంప్రధానమ్ । ప్రాహేదంవృత్తికారోధ్యవసితమి
తిసంపత్తితచ్ఛ్వాస్యతాభ్యాం ప్రాజ్ఞేనేత్యప్యవాదీదితి
కథితమిదంవృత్తికృత్ సమ్మతఞ్చ ॥ ॥ ॥

అ ॥ ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం కార్యకారణభావని బన్ధనమ్, సుషుప్తౌపరమాత్మని చేతనస్యప్రలయశ్చతన్నిబన్ధనఇతి కార్యకారణభావనిబన్ధనత్వ సామ్యాత్ సంగతం సుషుప్తౌలయంహేతుత్వేనాహేత్యభిప్రాయన్నాహ - సంప్రాప్తాదితి—

టీ ॥ సంప్రాప్తాత్ - అస్మిన్సద్విద్యావాక్యేప్రతిపాదితాత్ స్వాప్యయాదపి ప్రధానమ్- ఇహాఖిలజగతి, హేతుః కారణీభూతః సచ్ఛబ్దార్థో నైవ భవేదితి, ఉదితాత్ స్వాప్యయాదిత్యతశ్చ— ఉక్తాత్ స్వాప్యయాదితిసూత్రాచ్చ అకథయత్ - మునిరితిశేషః, ప్రత్యపాదయన్మునిరిత్యర్థః, కుత్రాయంస్వాప్యయఉక్తః, తస్మాచ్చ కథముక్తార్థస్సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ - అహేతి - స్వప్నాన్తమిత్యాదిక నిగమవచః - స్వప్నాన్తమ్మేసోమ్యవిజానీహీత్యాదికన్నిగమవాక్యమ్, సత్పదార్థమ్, ప్రకృత్య - ఇహ యత్రైతదిత్యాదికే— యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతీతివాక్యే

స్వాపమ్ - సతిసంపత్తిరూపమాహేత్యన్వయః, తావతాకింపరిశృత స్యేత్యత్రాహ - తతశ్చేతి - తతశ్చ - స్వాపస్య సతిసంపత్తిరూప త్వాచ్చ, సాతుసంపత్తిః స్వపేతౌలయఇతి - స్వకారణేలయఇతి, పరి ధానం యస్మాన్నజీవహేతుః - నజీవకారణమ్, తస్మాత్, పరిధానన్న సత్ - నసచ్ఛబ్దవాచ్యమ్, ఇతి- అతోహేతోః, ఇదంసత్ - సచ్ఛబ్ద వాచ్యమ్, పరిధానాదన్యదిత్యన్వయః, అతిస్వాపస్య సతిసంపత్తిరూ పతయోక్తత్వాత్ సంపత్తేశ్చస్వకారణేలయరూపత్వాత్ పరిధా నస్యజీవకారణత్వాభావాత్ నజీవలయస్థానంసచ్ఛబ్దవాచ్యం పరిధాన మితిభావః, యత్రేతి తత్పురుషస్స్వపితీతివాక్యపర్యాలోచనయా సత్ప దార్థస్య పరిధానాదన్యత్వ ముపపాద్య స్వమపీతోభవతీతి స్వాప నిరుక్తివచనాదపి తదుపపాదయతి — స్వాపశ్చేతి — అయంస్వాపశ్చ స్వమితితువచసా స్వమపీతోభవతీతివాక్యాత్, స్వాత్మని- అవ్యయా త్మా. అవ్యయాత్మకః, నిరుక్తః- వ్యాఖ్యాతః, తావతాకింపరిశృతస్యేత్య త్రాహ- బ్రహ్మైవేతి - అతి కథితాజ్జీవవాచిస్వశబ్దాత్ - స్వమపీతో భవతీత్యత్ర శ్రూయమాణాత్ స్వశబ్దాత్, బ్రహ్మైవోచ్యతే- పరిత పాద్యత ఇత్యర్థః.

జీవస్యశబ్దః - జీవవాచిశబ్దః, తద్దేహి - జీవశరీరకమ్, తద్బ్రహ్మైవభవతీత్యన్వయః, నామరూపవ్యాకరణశ్రుతిమత్ర ప్రమా ణయతి - నామరూపవ్యాకృత్యుక్త్యేతి . నామరూపవ్యాకృత్యుక్త్యా 'హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యా, తద్వైవావగతమ్— జీవవాచిశబ్దో బ్రహ్మవాచీత్యేవావగతమ్ ఇతి- అతోహేతోః, తదేవఅ తిస్వశబ్దోక్తమిత్యన్వయః, తదేవ- బ్రహ్మైవ, ఏతావతాసచ్ఛబ్దార్థ స్యపరిధానత్వే కిమాగతమిత్యత్ర జీవాప్యయస్థానవాచిత్వేన సచ్ఛబ్దో

పి స్వశబ్దార్థమేవావగమయతీతి స్వశబ్దవత్ తస్య ప్రధానస్యాపా చిత్వమేవేత్యాహ - సచ్ఛబ్దశ్చేతి - సచ్ఛబ్దశ్చ స్వశబ్దాభిహితమస్య అప్యయస్థానమ్, జీవస్యాప్యయస్థానమ్, వదతీతి. సచ్ఛబ్దతోఽయముక్తమ్, తత్ సాంఖ్యగీతాత్ ప్రధానాదితరదిత్యన్వయః,

నను ప్రలయకాలే చిదచితోర్నామరూప పరిష్వఙ్గాభావాత్ తచ్ఛరీరస్య బ్రహ్మణః సదేవేతి సచ్ఛబ్దేన ప్రతిపాదనముపపద్యతే, సుషుప్తికాలే తు తత్ కథమిత్యత్రాహ - జీవాఖ్యమితి - జీవాఖ్యమ్- జీవశబ్దాభిధేయమ్, జీవశరీరకమిత్యర్థః. ఏవంభూతమ్, తత్ – బ్రహ్మ, సుప్తౌ సుషుప్తికాలే, ప్రళయసమయవత్ - ప్రళయసమయ ఇవ, నామరూపానుషఙ్గాభావాత్ – నామరూపసంసర్గరాహిత్యాత్, సచ్ఛబ్దమాత్రం కథయతి – ప్రతిపాదయతి, మాత్రశబ్దేన కార్యావస్థచేతనవాచిదేవాదిశబ్దవ్యవచ్ఛేదః, ఇతి - అతో హేతోః, తత్ బ్రహ్మ, సదితి ప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, అత్ర నామరూపపరిష్వఙ్గాభావః, ఏవన్నామకోఽహమ్ ఏవంరూపోఽహమితి ప్రతిసన్ధానరాహిత్యరూపో వివక్షితః,

సుషుప్తికాలే జీవశరీరకస్య బ్రహ్మణో నామరూపపరిష్వఙ్గాభావస్సమానప్రకరణ. నిగమాన్తవాక్యాన్తరేణాపి ప్రాప్త ఇత్యత్రాహ - ఏవమితి - సమానప్రకరణనిగమాన్తోక్తిభిః - ప్రాజ్ఞేనేత్యాదిభిః - ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమిత్యాదికాభిః, అస్య నామరూపైస్సంసర్గాభావవత్తా ప్రలయ ఇవ బ్రహ్మణైవ పరిష్వఙ్గితా, ఏవం ప్రోక్తేత్యన్వయః, ఉపాత్తప్రాజ్ఞేనేత్యాదివాక్యే సుషుప్తికాలే జీవస్య ప్రతిపాదితే బాహ్యాభ్యన్తరార్థప్రతిసన్ధానరాహిత్యే అన్వయవ్యతిరేకసిద్ధనియామకమాహ - పరవిషయమతిరితి - ఆమోక్షమ్ - మోక్షపర్యన్తమ్, పరవిషయమతిః - బాహ్య

ఛ్యాన్తరవిషయకస్యాభిన్నార్థప్రతీతిః నామరూపానుషఙ్గాత్ - నామ రూపానుషఙ్గనిబన్ధనా, అతిసుషుప్తౌ, తత్పరిహారాత్ - తత్పరిత్యా గాత్, సా మతిర్న భవతీత్యన్వయః, సుషుప్తౌ నామరూపానుషఙ్గాభా వప్రోక్తే వేదాన్తవాక్యాన్తరం స్పష్టార్థకం ప్రమాణయతి - వాగ స్యేతి - ఇహ స్వాపకాలే, నామరూపానుపహితమ్, జాగ్రద్దశాయాం పునస్తద్యుక్తమ్, యదేత్యస్యా వాగ్భవతీత్యన్వయః, 'యదా సుప్తస్స్వ ప్నం న కఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తస్మాద్వా ఆత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే' ఇత్యాదికాఅస్యా వాగ్భ వతీత్యర్థః,

నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ - ప్రధానస్య సచ్ఛబ్దవాచ్య త్వాభావాత్, సర్వజ్ఞః, అధీశ్వరః, అయం బ్రహ్మరూపః పరః పురుష స్సచ్ఛబ్దవాచ్యో భవతి, తత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్, ఇతరత్ సాంఖ్యగీతం ప్రధానన్నేత్యన్వయః, వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం వృత్తికార సమ్మతిమాహ - ప్రాహేతి - వృత్తికారః - సంపత్తితదన్యతా భ్యామ్ - సంపత్త్యసంపత్తిభ్యామ్, ఇదమధ్యవసితమితి ప్రాహేత్యన్వ యః, 'సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపద్యామహ ఇతి సత ఆగమ్య న విదు స్సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి', ఇత్యుక్తాభ్యాం సంపత్తినిర్గమాభ్యామ్, ఇదమ్ - పరబ్రహ్మకారణత్వమ్, అధ్యవసితమిత్యాహేత్యర్థః, స్వా ప్యయశబ్దేన అసంపత్తిరప్యభిప్రేతేతి వృత్తికారస్య భావః,

ప్రాజ్ఞేనేత్యస్య వాదీదితి - ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చా హేతి వృత్తికారవాక్యం తత్సమానార్థకవాక్యాన్తరేణ అనూదితమ్ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి వాక్యే బ్రహ్మణి జీవసంపత్తేః ప్రతిపాద నాదుక్తార్థోఽధ్యవసీయత ఇతి భావః,

శ్రీ అ ॥ ఇతశ్చ న ప్రధానమ్,

సూ ॥ * గతిసామాన్యాత్ *

శ్రీ ॥ ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీన్నాన్యత్ కిఞ్చనమిషత్* సఈక్షతలోకాన్నుసృజాఇతి సఇమాంల్లోకానసృజత * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః, వాయోరగ్నిః, అగ్నేరాపః అద్భ్యఃపృథివీ* తస్యహవాఏతస్యమహతోభూతస్యనిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదిసృష్టివాక్యానాంయాగతిః - ప్రవృత్తిః, తత్సామాన్యాత్ - తత్సమానార్థత్వాదస్య, తేషుచసర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమవగమ్యతే తస్మాదత్రాపి సర్వేశ్వరఏవకారణమితినిశ్చీయతే

శ్రీ అ ॥ ఇతశ్చనప్రధానమ్.

సూ ॥ * శ్రుతత్వాచ్చ *

శ్రీ ॥ శ్రుతమేవహ్యస్యాముపనిషది అస్యసచ్ఛబ్దవాచ్యస్య ఆత్మత్వేననామరూపయోర్వ్యాకర్తృత్వం సర్వజ్ఞత్వంసర్వశక్తిత్వం సర్వాధారత్వమపహతపాప్మత్వాదికంసత్యకామత్వం సత్యసంకల్పత్వఞ్చ, అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యంసఆత్మా, యచ్చాస్యేహాస్తియచ్చనాస్తి సర్వంతదస్మిన్ త్సమాహితమ్, తస్మిన్ కామాస్సమాహితాః, ఏషఆత్మా అపహతపాప్మా విజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామః సత్యసంకల్పఇతి తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి, నతస్యకశ్చిత్పతిరస్తిలోకే నచేశితా నైవచతస్యలిఙ్గమ్ * సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిపః *సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరః నామానికృత్వాభివదన్ యదాస్తే * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానామ్ సర్వాత్మా * విశ్వాత్మానంపరాయణమ్, * పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్ * యచ్చకిఞ్చిజ్జగత్య

స్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేపి వా అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నా
రాయణస్స్థితః ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏ
కో నారాయణః, ఇత్యాదీని, తస్మాజ్జగత్కారణవాదివాక్యస్య ప్రధానా
దిప్రతిపాదనాయోగ్యమ్ అతస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సర్వేశ్వరేశ్వరో౽
నవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణౌఘమహార్ణవః నిఖిలజ
గత్కారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థితమ్.

శ్లో॥ శ్రుత్యన్తే హేతువాచాంగతిరిహ తు సమానా
ఽర్థబోధేఽఖిలానాన్తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్తది
తి వదత్యత్ర సూత్రే గతీతి । ఆత్మా వేత్యాది తస్మాదితి
చ నిగమగం సృష్టివాక్యం యదన్యత్ తస్యైత్యాద్య
శ్చ తేషాం గతిరిహ గిరియాచార్థబోధే ప్రవృత్తిః ॥ ॥

తత్సామ్యాత్ ప్రోక్తశాఖాన్తరవచన సమానార్థక
త్వాదితీత్థం హేతోర్నిష్కర్ష ఉక్తో భవతి ఖలు సతో
భేదసిద్ధా ప్రధానాత్ । అన్యస్యాతః ప్రధానాజ్జగతి
భగవతస్తేషు సర్వేషు హేతోస్సర్వేశస్య ప్రతీతేరి
హ చ స జనకస్సత్పదార్థః ప్రతీతః ॥ ॥ ॥

అస్యామేవ శ్రుతావుపనిషది సతస్తస్య సర్వజ్ఞ
తాదేస్సచ్ఛబ్దార్థః ప్రధానస్య సదితి వదతీదం శ్రు
తత్త్వాదితీహ । సర్వజ్ఞత్వాదిరస్యాముపనిషది గు
ణః శ్రూయతే వై సతోఽయం సర్వస్యాధారతాత్మత్వ
మపి చ జగతో నామరూపావహత్వమ్ ॥ ॥ ॥

పాపోత్తీర్ణత్వముఖ్యోఽపి చ సుగుణగణస్సత్యసంకల్ప
తాన్తస్తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యో భవతి హి పరబ్ర

క్తమేతత్ప్రధానమ్ । ఏవం శ్రుత్యన్తరఞ్చ ప్రవదతి
హీనతస్యేతి యచ్చేతి చాన్యత్ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్స
కలజగదధీశ్వరోఽతోఽస్తదోషః ॥ ॥ ॥

నిస్సీమోత్కర్షసంఖ్యాతిగసుగుణగణాంభోనిధిస్స
ర్వహేతుర్జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మనారాయణ ఇహ పరమః
పూరుషో హీతి సిద్ధమ్ । ॥ ॥

అ॥ పూర్వసూత్రే ప్రాజ్ఞేనాత్మనేత్యాదౌ స్పష్టప్రతిపత్తివిషయస్య శ్రుత్యన్తరస్య పరిష్కృతార్థోపపాదకతయా బుద్ధిస్థత్వాత్ కారణస్య పరమాత్మత్వమపి కారణవిషయైశ్శ్రుత్యన్తరైరుపపాద్యతే — శ్రుత్యన్త ఇతి —

టీ॥ ఇహ శ్రుత్యన్తే అఖిలానాం హేతువాచామ్ - కారణవచసామ్, గతిరర్థబోధసమానా - అర్థబోధాపయికప్రవృత్తిస్సమానేత్యర్థః, తస్మాత్ - తతో హేతోః, సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్, తన్నేతి - ప్రధానన్నేతి, గతీత్యత్రసూత్రే - గతిసామాన్యాదితిసూత్రే, వదతి - సూత్రకార ఇతి శేషః - సూత్రకారో వదతీత్యర్థః, వేదాన్తేషు కారణవాక్యానాం సర్వేషామర్థబోధాపయికవ్యాపారరూపప్రవృత్తేరాత్మా వేత్యాదిషు పరమాత్మతాత్పర్యరూపాయాస్సమానత్వాత్ అతోఽపి సద్విద్యావాక్యసచ్ఛబ్దవాచ్యః పరమాత్మైవ స్యాత్, అన్యథా అస్యాస్సద్విద్యావాక్యస్య కారణవాక్యాన్తరైకార్థ్యవ్యాఘాత ఇతి భావః, సూత్రార్థమాహ - ఆత్మా వేతి - నిగమగం నిగమస్థం ఆత్మా వేత్యాదిః ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదికం వేదాన్తవాక్యమ్, తస్మాదితి చ - తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః, ఇత్యాదికఞ్చ తథా అన్యత్ తస్యేత్యాద్యన్యచ్చ యత్సృష్టివాక్యమ్ - తస్య హ వా ఏతస్య

మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదః ఇత్యాదికం వాక్యఞ్చ యత్, తేషాం గతిః - ప్రవృత్తిః, ఇహ గిరి అస్మిన్ వాక్యే ఇత్యన్వయః, ఇదఞ్చ సూత్రస్థగతిశబ్దవివరణమ్,

తత్సామ్యాదితి - అర్థబోధప్రయోజకప్రవృత్తిసామ్యాదిత్యర్థః, అనేన గతిసామ్యేన ఫలితం సత్పదార్థస్య ప్రధానభేదసాధకం నిష్కృష్టహేతుమాహ - ప్రోక్తేతి - ప్రోక్తశాఖాన్తరవచనసమానార్థకత్వాత్. ప్రోక్తం యచ్ఛాఖాన్తరవచనమ్, ఆత్మా వా ఇత్యాదికమ్, తత్సమానార్థకత్వాదిత్యర్థః. ఇత్థం హేతోర్నిష్కర్ష ఉక్తో భవతి - ఇత్యేవం హేతునిష్కర్షః ప్రతిపాదితో భవతీత్యర్థః, కుతోఽయం హేతురిత్యత్రాహ - సత ఇతి - సతః - సచ్ఛబ్దార్థస్య, ప్రధానాద్భేదసిద్ధౌ - ప్రధానాద్భేదసాధన ఇత్యర్థః. ప్రధానాదన్యః కో హేతురత్ర ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ - అన్యస్యేతి - తేషు సర్వేషు - ఆత్మా వా ఇత్యాదివాక్యేషు తేషు సర్వేషు జగద్ధేతోర్భగవతస్సర్వేశస్య ప్రధానాదన్యస్య ప్రతీతేః, ఇహ చ అస్మిన్ సద్విద్యావాక్యే చ, సత్పదార్థస్సజనకః ప్రతీతః - సత్పదార్థస్సర్వేశ్వరో జనకః ప్రతీత ఇత్యర్థః,

న కేవలముపనిషదన్తరేషు, అత్రైవ సర్వేశ్వరకారణత్వం స్ఫుటమితి శ్రుతత్వాదితి సూత్రంవక్తీత్యాహ - అస్యామేవేతి - అస్యామేవోపనిషది - సతోఽస్య సర్వజ్ఞత్వాదేః శ్రుతత్వాత్ తత్ప్రధానమ్, న సదితి - న సచ్ఛబ్దవాచ్యమితి, ఇదమ్, శ్రుతత్వాదిత్యాహ - శ్రుతత్వాదిని సూత్రే ప్రవదతీత్యన్వయః, సూత్రాణాం ఇత్యధ్యాహారః, సూత్రార్థమాహ - సర్వజ్ఞత్వాదిరితి - అస్యాముపనిషది - సతః - సత్పదార్థస్య, సర్వజ్ఞత్వాదిగుణాః శ్రూయన్తే, సర్వస్యాధారతా - సర్వాధారత్వమ్, జగత ఆత్మత్వమపహతపాప్మత్వమపి - నామరూపవ్యాకర్త

తత్క్రతుత్వమపి, పాపోత్తీర్ణత్వముఖ్యాః - అపహతపాప్మత్వప్రభృతిః సత్యసంకల్పతాన్తస్సగుణగణః, శ్రూయత ఇత్యనుషఙ్గః, తస్మాత్, సచ్ఛబ్దవాచ్యం పరప్రోక్తమేతత్ప్రధానస్న భవతీత్యన్వయః, అత్ర సర్వజ్ఞత్వాదిగుణ స్తదైక్షతేత్యాదినా ఫలితః, సర్వస్యాధారతా సన్మూలా ఇత్యనేన సదాయతనా ఇత్యన్తేన లబ్ధః, జగత ఆత్మత్వన్నామ రూపవ్యాకర్తృత్వఞ్చ నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యా లబ్ధమ్, అపహత పాప్మత్వాదిస్సత్యసంకల్పతాన్తోగుణః ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పః, ఇత్యనేన లబ్ధః, ఉక్తవైశద్యార్థ మనుక్తగుణప్రదర్శనార్థం తద్వత ఈశ్వరత్వదేవతావిశేషత్వస్ఫుటీకరణార్థఞ్చ పూర్వసూత్రాభిప్రేతాన్యనుదాహృతశ్రుత్యన్తరాణ్యుదాహరతి - ఏవమితి- .నతస్యేతి నతస్యకశ్చిత్ పతిరస్తిలోకే నచేశితా నైవచతస్యలిఙ్గమ్, ఇతివాక్యమ్, యచ్చేతిచాన్యత్ - యచ్చకిఞ్చిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేపి, అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః, ఇత్యస్యద్వాక్యమిత్యర్థః, ఇదఞ్చవాక్యం కారణస్య దేవతావిశేష త్వనిర్ధారణార్థముక్తమ్, నాశబ్దమిత్యుపక్రమసూత్రప్రతిజ్ఞాత ప్రధానస్య అప్రతిపాద్యత్వమేతావతా ప్రతిపాద్యతే సఫలితం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వన్నిగమయతి - సర్వజ్ఞ ఇతి - అతస్సర్వజ్ఞః, సర్వశక్తిః సకలజగదధీశ్వరః, అస్తదోషః- హేయప్రత్యనీకః, నిస్సీమోత్కర్ష సఙ్ఖ్యాతిగసుగుణగణాంభోనిధిః - అనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణమహార్ణవః, పరమః పూరుషో నారాయణః, ఇహ జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి సిద్ధమిత్యన్వయః

(శ్రీ॥ అత ఏవ నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మవాదోఽపి ఆభిః శ్రుతిభిర్నిర స్తో వేదితవ్యః, పారమార్థికముఖ్యేక్షణాదిగుణయోగి జిజ్ఞాస్యం బ్ర

ప్రతిష్ఠాపనాత్ । నిర్విశేషవాదిభిః సాక్షిత్వమప్యపారమార్థికమ్, వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమ్, తచ్చ చేతనమితి ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిస్సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే, చేతనత్వన్నామ చైతన్యగుణయోగః, అత ఈక్షణగుణవిరహిణః, ప్రధానతుల్యత్వమేవ, కిఞ్చ నిర్విశేషప్రకాశమాత్రబ్రహ్మవాదే తస్య ప్రకాశత్వమపి దురుపపాదమ్, ప్రకాశో హి నామ స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతామాపాదయన్ వస్తువిశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునస్తదుభయరూపత్వాభావాత్ ఘటాదివదచిత్త్వమేవ, తదుభయరూపత్వాభావేపి తత్క్షమత్వమస్తీతి చేత్తన్న తత్క్షమత్వం హి తత్సామర్థ్యమేవ, సామర్థ్యగుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్, అథ శ్రుతిప్రామాణ్యాదయమేకోపి విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్ హన్త తర్హి తత ఏవ సర్వజ్ఞతా సర్వశక్తిత్వమ్, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వమ్, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వమ్, సకలహేయప్రత్యనీకతేత్యాదయస్సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః, శక్తిమత్త్వఞ్చ కార్యవిశేషానుగుణత్వమ్, తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయమ్, కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయాశక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణమ్, ప్రత్యక్షానుమానాగమస్స్వానుభవా స్సవిశేషబోధకా ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్, తస్మాద్విచిత్రచేతనాచేతనాత్మకజగద్రూపేణ బహు స్యామితీక్షణక్షమః పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధమ్,

శ్లో ॥ చిన్మాత్రన్నిర్విశేషం యదభిమతమిదం బ్రహ్మ
తేషాన్తు పక్షః ప్రత్యస్తస్సోత ఏవ శ్రుతిశిఖరగిరా ప్రోక్త
యా ప్రోక్తసూత్రైః । జిజ్ఞాస్యం సత్యముఖ్యేక్షణగుణ
మితి హి బ్రహ్మనిర్ణీతమేతత్ సాక్షిత్వఞ్చాస్య సత్యం
ఖలు వదతి స వై నిర్విశేషత్వవాదీ ॥ ॥

జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మవేద్యం శ్రుతిశిరసి పరం ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాతమేతత్ తచ్చైతన్యేన చేక్షత్యధికరణమిదం బ్రహ్మయుక్తం బ్రవీతి । చైతన్యాన్నామ కశ్చిద్గుణ ఇహ స న చేన్నైవ కశ్చిద్విశేషో బ్రహ్మణ్యస్తి ప్రధానాదితి జగతి న తత్కారణత్వే విరోధః ॥ ॥ ॥

కిఞ్చాస్తిర్నైవ ప్రకాశత్వమపి ననువచన్నిర్విశేషప్రకాశో బ్రహ్మేత్యస్మింస్తు పక్షే స్వపరవిషయకవ్యాహృతేరానుగుణ్యే । హేతుః కశ్చిద్విశేషః ఖలు భవతి స వై వస్తునిష్ఠః ప్రకాశో నార్థేఽస్మిన్నిర్విశేషేఽస్తి హి తదుభయతేత్యన్యవత్ స్యాదచిత్త్వమ్ ॥ ॥

అర్థేఽస్తి నిర్విశేషే తదుభయవిధతావర్జితేపి క్షమత్వం తత్రాస్తిత్వయుక్తం గుణ ఇహ ఖలు తచ్ఛక్తతాఖ్యం క్షమత్వమ్ । తచ్చేదఙ్గీకృతం తర్హ్యయమిహ విహతో నిర్విశేషత్వవాదో వేదప్రామాణ్యసిద్ధ్యై యదిచ గుణమిహైకం బ్రవీష్యభ్యుపేయమ్ ॥ ॥

హన్తైవం తర్హ్యుపేయస్సకలగుణ ఇహ శ్రుత్యర్థతోఽత ఏవాశేషజ్ఞాశేషశక్తిత్వముఖ ఇతి హతో నిర్విశేషత్వవాదః । శక్తిః కార్యానురూపా భవతి యదిచ తన్నిష్ప్రమాణం హి కార్యత్వేనైవ యన్నిరూప్యా భవతి ఖలు తదా శక్తిరప్యప్రమాణా ॥ ॥ ॥

కిఞ్చైవం వస్తుతాపీహ తు భవతి తదా నిష్ప్రమాణాఽప్రమాణం సర్వం ప్రత్యక్షముఖ్యం భవతి హి సవిశేషావ

గాహీతి చోక్తమ్ । తస్మాదేతద్విచిత్రస్థిరచరచిద
చిద్భేదయుక్తప్రపఞ్చాకారోపేతే బ్రహ్మస్యామితి
కథితమిహ ప్రేక్షణీయః కృపాలయమ్ ॥ ॥

హేతుస్సర్వస్య శాస్త్రైరధిగతవిభవ స్నిస్తులానన్దయు
క్తో జిజ్ఞాస్యః పూరుషేషూత్తమ ఇతి కథితాధిక్రియా స్వా
సుసిద్ధమ్ ॥ ॥ ౨౦౮౫ ॥

అ॥ ఏషాం సూత్రాణాం బ్రహ్మజ్ఞానవాదినామననుగుణత్వం పూర్వముక్తం విస్తరేణాహ - చిన్మాత్రమితి—

నిర్విశేషం చిన్మాత్రమిదం బ్రహ్మ, యదభిమతమ్ - యేషామభిమతమ్, తేషాం పక్షోఽతఏవ ప్రత్యస్త ఇత్యన్వయః. అతఏవేత్యస్య వివరణమ్, శ్రుతిశిఖరగిరేత్యాదికమ్, ప్రోక్తయా శ్రుతిశిఖరగిరా. ప్రోక్తేన తదైక్షతేత్యాది వేదాన్తవాక్యేన, ప్రోక్తసూత్రైః - ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిః పూర్వోక్తసూత్రైః, నిరాసప్రకారమేవ ఉపపాదయతి — జిజ్ఞాస్యమితి - జిజ్ఞాస్యమేతత్ బ్రహ్మ - సత్యముఖ్యేక్షణగుణమితి హి నిర్ణీతమిత్యన్వయః, సత్యముఖ్యేక్షణయుక్తమితి హి ఈక్షత్యధికరణే స్థాపితమిత్యర్థః, ఈక్షణస్యాసత్యత్వే సాంఖ్యాభిమతం ప్రధానమేవ బ్రహ్మ స్యాత్, శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే హి రజతమేవ పరమార్థం స్యాదితి సాంఖ్యనిరాసోఽనుపపన్నః స్యాదితి సత్యశబ్దాభిప్రాయః, సచ్ఛబ్దోక్తస్వరూపస్య సంశయసహత్వాత్ తదతిరిక్తేన వ్యావర్తకేన భావ్యమితి— గుణశబ్దాభిప్రాయః. అతస్సదాదిపదానాం సాంఖ్యాభిమతప్రధానపరత్వవ్యవచ్ఛేదసిద్ధ్యర్థమీక్షణాదిగుణ తత్పారమార్థ్య వివక్షావద్భిస్సూత్రైర్నిర్విశేషచిన్మాత్ర నిరాసః ఫలిత ఇతి భావః, తదైక్షతేత్యాదివాక్యాని సాక్షిత్వమాత్రపరాణి, న తు గుణ

విశేషవరాణి, సాక్షిత్వమాత్రేణాపి సూత్రాభిమతాప్రధానవ్యావృత్తిస్సంభవతీత్యత ఆహ - సాక్షిత్వఞ్చేతి - నః, నిర్విశేషత్వవాదీ, సాక్షిత్వఞ్చాప్యస్య సత్యం ఖలు వదతీత్యన్వయః, అపారమార్థికమితి హి వదతీత్యర్థః. సచ్ఛబ్దోపస్థాపితవిభూతి పదస్వరూపాతిరేకేణ సాక్షిత్వమప్యపారమార్థికం న స్మాకమిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావే సాక్షిత్వమపి న సంభవతీతి ప్రాగేవోక్తమిత్యపిశబ్దాభిప్రాయః,

అపారమార్థికత్వే కింస్యాదిత్యత ఆహ - జిజ్ఞాస్యమితి — శ్రుతిశిరసి విద్యమానతతత్ పరం బ్రహ్మ ప్రాగ్జిజ్ఞాస్యం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యన్వయః, జిజ్ఞాస్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః, న హ్యర్పితాకారస్తత్త్వావబోధప్రమాణవిషయః, నచ అవాచీనం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమితి ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః, తతః కిమిత్యత ఆహ - తచ్చైతన్యేనేతి - ఈక్షత్యధికరణం తద్బ్రహ్మ, చైతన్యసంయుక్తం ప్రాపితమిత్యర్థః. చేతనోఽపి కిమ్, నహ్యస్మాభిరచేతనముచ్యత ఇత్యత ఆహ — చైతన్యం నామేతి - కశ్చిద్గుణ ఇత్యన్యస్య ఈక్షితృత్వాన్న చిన్మాత్రతామాత్రమిత్యర్థః, చైతన్యాఖ్యగుణస్య బ్రహ్మణ్యనఙ్గీకారే దోషమాహ - ఉపాసనఞ్చేతి - ఇహ - అస్మిన్ బ్రహ్మణి. సః - చైతన్యగుణః, నచేత్ - నాస్తి చేత్ అస్మిన్ బ్రహ్మణి, ప్రధానాద్విశేషః కశ్చిన్నైవేతి, జగతి, తత్కారణత్వే - ప్రధానకారణత్వవాదే, న విశేష ఇత్యన్వయః, నానుపపత్తిరిత్యర్థః,

న ప్రధానతుల్యత్వమ్, ప్రకాశత్వాభ్యుపగమాత్, యథా ఆత్మధర్మభూతజ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాయోగేఽపి అచిద్వ్యావృత్తిస్తద్వన్న తే, తద్వదిత్యత ఆహ - కిఞ్చేతి, నిర్విశేషప్రకాశో బ్రహ్మేత్యస్మిన్ పక్షే ప్రకాశత్వమపి న సువచమ్ - దుర్వచమిత్యర్థః. కథం దుర్వచత్వమిత్యత ఆహ — స్వపరేతి - ప్రకాశః, స్వపరవిషయకవ్యవహార

శరీరాయోగ్యతాయామ్, హేతుః కశ్చిద్వస్తునిష్ఠో విశేషః ఖల్విత్యన్వయః, తావతా కిమిత్యత్రాహ - నార్థ ఇతి - అస్మిన్నిర్విశేషేఽర్థే, తదుభయతా నాస్తీతి - స్వవ్యవహారానుగుణ్య పరవ్యవహారానుగుణ్యోభయవత్త్వాభావాదిత్యర్థః.

అథ తదుభయక్షమత్వం శంక్యతే - అథేఽస్మిన్నితి— తదుభయవిధతావర్జితేఽపి నిర్విశేషే అస్మిన్నర్థే తత్ప్రకాశక్షమత్వమస్తీతి త్వయోక్తమిత్యన్వయః, తత్క్షమత్వమభ్యుపగమ్య దూషణమాహ - సహిగుణ ఇతి - శక్త్యాఖ్యం తత్క్షమత్వమేవ హి గుణః ఖల్విత్యన్వయః, అస్తు కా హానిరిత్యత్రాహ - తచ్చేదితి - తత్ - శక్త్యాఖ్యం క్షమత్వం గుణరూపమ్, అఙ్గీకృతఞ్చేత్, తర్హి, ఇహ బ్రహ్మణి, నిర్విశేషత్వవాదోఽయం విహత ఇత్యన్వయః, వ్యాహత ఇత్యర్థః. పరస్యాఽగతిత్వం దర్శయితుమాహ - వేదప్రామాణ్యసిద్ధ్యా ఇతి - వేదప్రామాణ్యసిద్ధ్యై - బ్రహ్మణః ప్రకాశరూపత్వప్రతిపాదకవేదప్రామాణ్యసిద్ధ్యర్థమ్, యదిచ, ఇహ బ్రహ్మణి, ఏకం గుణమ్ - నిరుక్తశక్త్యాఖ్యం గుణమ్, అభ్యుపేయం బ్రవీషి - అభ్యుపగన్తవ్యం బ్రూషే, ఇత్యర్థః,

పరిహరతి - హన్తేతి - హన్తేతి ఖేదే, ఏవన్తర్హి - ఏవఞ్చేత్, అతఏవ - వేదప్రామాణ్యహేతోరేవ, ఇహ - బ్రహ్మణి, శ్రుత్యధీతః - వేదోక్తః, అశేషజ్ఞాశేషశక్తిత్వముఖః - సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వప్రభృతిః - ఉపేయ ఇతి - అభ్యుపగన్తవ్య ఇతి, నిర్విశేషత్వవాదో హత ఇతి యోజనా, వ్యాహత ఇత్యర్థః. వస్తుతస్తు తత్క్షమత్వమేవ నాస్తీత్యాహ - శక్తిరితి - శక్తిః కార్యానురూపా భవతి - కార్యానుగుణా భవతి, యదిచ తత్కార్యం నిష్ప్రమాణమ్, తేనైవ నిరూప్యేయమ్ - కార్యేణైవ నిరూపణీయేయమ్, శక్తిః, అప్రమాణత్వస్య

యః, నిష్ప్రమాణేత్యర్థః. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే స్వపరవ్యవహారయోగ్యతాపాదనాభావే నిరూపకాభావే నిరూప్యాభావ ఇత్యర్థః.

వస్తుత్వే సంభవత్యపి ప్రధానతుల్యత్వముక్తమ్, అథ వస్తుత్వమేవ న సిద్ధ్యతీత్యాహ - కిఞ్చేతి - కిఞ్చ ఇహ బ్రహ్మణి, తదా - నిర్విశేషత్వవాదే, వస్తుతాపి నిష్ప్రమాణా భవతీత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - ప్రమాణమితి - ప్రత్యక్షముఖ్యం సర్వప్రమాణమ్ - ప్రత్యక్షాదికం సకలం ప్రమాణమ్ — సవిశేషావగాహీతి ఉక్తం భవతీత్యన్వయః, ప్రాగుక్తమిత్యర్థః. సవిశేషావగాహిప్రమాణైః నిర్విశేషవస్తునోఽసిద్ధ్యా వస్తుత్వం తత్ర న సిద్ధ్యతీతి భావః, పరపక్షదూషణానన్తరం స్వపక్షం నిగమయతి తస్మాదితి - ఏతద్విచిత్రస్థిరచరచిదచిద్భేదయుక్తప్రపఞ్చాకారోపేతే, పరిదృశ్యమానవిచిత్రస్థిరచరభేదవాన్ చిదచిద్భేదవాంశ్చ యః ప్రపఞ్చః, తదాకారోపేతే- ఇహ, బహుస్యామితి కథితేప్సితగుణే, యః తమః, అయమ్, సర్వస్య హేతుః - నిఖిలజగత్కారణమ్, అయఞ్చ జన్మాద్యధికరణార్థః. శాస్త్రైరధిగతవిభవః, శాస్త్రైకగమ్యవైభవవాన్, అయఞ్చ శాస్త్రయోనిత్వాధికరణార్థః, పురుషోత్తమః - పురుషోత్తమః, జిజ్ఞాస్యః - అయం జిజ్ఞాసాధికరణార్థః, ఇతి, అనుకథితాధిక్రియాసు - ఏషు పూర్వప్రోక్తాధికరణేషు, ఈక్షత్యధికరణపర్యన్తేషు, సిద్ధమ్ - నిశ్చితమిత్యర్థః.

ఇతి తత్త్వరత్నావళ్యా

మీక్షత్యధికరణమ్.

శ్రీ అ ॥ జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణశ్చేతనభోగ్యభూత జడరూప సత్త్వరజస్తమోమయ ప్రధానాద్వ్యావృత్తిరుక్తా, ఇదానీం కర్మవశ్యాత్ త్రిగుణాత్మకప్రకృతిసంసర్గనిమిత్త నానావిధానన్తదుఃఖసాగరనిమజ్జనేనాశుద్ధా చ్చుద్ధాచ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽన్యన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకనిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే,

సూ ॥ * ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ *

శ్రీ ॥ తైత్తిరీయా అధీయతే 'స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః' ఇతి ప్రకృత్య తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్, అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి, తత్ర సన్దేహః, కిమయమానన్దమయో బన్ధమోక్షభాగినః ప్రత్యగాత్మనో జీవశబ్దాభిలపనీయాదన్యః పరమాత్మా, ఉత స ఏవేతి, కిం యుక్తమ్, ప్రత్యగాత్మేతి, కుతః, 'తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి ఆనన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్, శారీరో హి శరీరసంబన్ధీ జీవాత్మా; నను చ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణస్సుఖప్రతిపత్త్యర్థమ్, అన్నమయాదీననుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణమానన్దమయ ఇత్యుపదిశతి, జగత్కారణఞ్చ 'తదైక్షత' ఇతీక్షణశ్రవణాత్ సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వర ఇత్యుక్తమ్, సత్యముక్తమ్, స తు జీవాన్నాతిరిచ్యతే, 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య' 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్య నిర్దేశాత్; సామానాధికరణ్యం హ్యైకత్వప్రతిపాదనపరమ్, సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. ఈక్షాపూర్వికా చ సృష్టిశ్చేతనస్య జీవస్య ఉపపద్యత ఏవ, అతో 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి'తి జీవస్య అచిత్ సంసర్గవియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయోపదిశ్యతే, అచిద్వియుక్తస్య స్వరూపస్య లక్షణమిదముచ్యతే, 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి' తద్రూపప్రాప్తిరేవ హి మోక్షః, 'న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి, అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియా

ప్రియేష్వృశత ' ఇతి అతో జీవస్యావిద్యావియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్య
తయా ప్రక్రాన్తమానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే, తథాహి, శాఖాచ
న్ద్రన్యాయేన ఆత్మస్వరూపం దర్శయితుం అన్నమయః పురుష ఇతి
శరీరం ప్రథమన్నిర్దిశ్య తదన్తర్భూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తిం ప్రా
ణం తస్యాప్యన్తరభూతమ్మనస్తదన్తరభూతాఞ్చ బుద్ధిమ్, ప్రాణ
మయో మనోమయో విజ్ఞానమయ ఇతి తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ
నిర్దిశ్య సర్వాన్తర్భూతం జీవాత్మానమ్ అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ'
ఇత్యుపదిశ్య అన్తరాత్మపరమ్పరాం సమాపయతి; అతో జీవాత్మస్వ
రూపమేవ ' బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర ' మితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ, తదేవ
ఆనన్దమయ ఇత్యుపదిష్టమితి నిశ్చీయతే; నను చ బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతి
ష్ఠేత్యానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే, నైవమ్, బ్రహ్మైవ స్వ
స్వభావవిశేషేణ పురుషవిధత్వరూపితం శిరఃపక్షపుచ్ఛరూపేణ వ్యప
దిశ్యతే, యథా అన్నమయో దేహో ఽవయవీ స్వస్మాదనతిరిక్తై
స్స్వావయవైరేవ ' తస్యేదమేవ శిర ' ఇత్యాదినా శిరఃపక్షపుచ్ఛవత్త
యా నిదర్శితః, తథానన్దమయం బ్రహ్మాపి స్వస్మాదనతిరిక్తైః ప్రియా
దిభిర్నిదర్శితమ్, తత్రావయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్ర
మోదానన్దానా మాశ్రయతయా అఖణ్డరూపమానన్దమయం ' బ్రహ్మ
పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే' త్యుచ్యతే, యది చ ఆనన్దమయా దన్యద్బ్రహ్మ అభ
విష్యత్, తస్మాద్వా ఏతస్మాదానన్దమయాత్, అన్యోన్తర ఆత్మా
బ్రహ్మేత్యపి నిరదేక్ష్యత ' సచైవన్నిర్దిశ్యతే ఏతదుక్తం భవతి,
బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర ' మితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ ' సత్యం జ్ఞానమనన్తం
బ్రహ్మ ' ఇతి లక్షణతస్సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య తదేవ
తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ' ఇతి ఆత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య తస్య సర్వాన్తర

త్త్వేన ఆత్మత్వం వ్యఞ్జయద్వాక్యమ్ అన్నమయాదిషు తత్తదన్తరత
యా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీనతిక్రమ్య అన్యోఽన్తర
ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి ఆత్మశబ్దేన నిర్దేశమానన్దమయే సమాప
యతీతి, నిష్క్రియత ఇతి, నను చ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా 'అసన్నే
వ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్, అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద, సన్తమేనం
తతో విదురితి' బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామాత్మనస్సద్భావాసద్భావౌ ప్రద
ర్శయతి, నానన్దమయజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామ్, న చ ఆనన్దమయస్య ప్రియ
మోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా-
యుక్తా; అతో నానన్దమయమధికృత్య అయం శ్లోక ఉదాహృతః, తస్మా
దానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మ; నైవమ్ 'ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా పృథివీ పు
చ్ఛం ప్రతిష్ఠా, అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా'
ఇత్యుక్త్వా తత్ర తత్రోదాహృతా 'అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే'
ఇత్యాదిశ్లోకా యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః, అపి త్వన్నమ
యాదిపురుష ప్రతిపాదనపరాః, ఏవమత్రాప్యానన్దమయస్యాయమస
న్నేవేతి శ్లోకః, నానన్దమయవ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య. ఆనన్దమయస్యైవ
బ్రహ్మత్వేపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపితస్య అపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య
సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కాయుక్తైవ, పుచ్ఛబ్రహ్మణోఽప్యపరిచ్ఛిన్నా
నన్దత్వమేవ హి అప్రసిద్ధతా, శిరఃప్రభృత్యవయవిత్వాభావాద్బ్రహ్మ
ణో నానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్, బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వప్రతిష్ఠాత్వాభా
వాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ న భవేత్. అతోఽవిద్యాపరికల్పితస్య వస్తు
నస్తస్యాశ్రయభూతత్వాత్ 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'తి రూపణ
మిత్యుచ్యేత, హన్త తర్హి ఆసుఖాద్వ్యావృత్తస్య ఆనన్దమయస్యాపి
ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి, ఏవఞ్చ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి
వికారాస్పదజడపరిచ్ఛిన్నవస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్య ఆసుఖాద్వ్యావృ

త్తిరానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే, తతశ్చ అఖణ్డైకరసానన్దరూపబ్ర
హ్మణి ఆనన్దమయ ఇతి మయట్ ప్రాణమయ ఇవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః
తస్మాదవిద్యాపరికల్పితవివిధవిచిత్ర దేవాదిభేదభిన్నస్య జీవాత్మనస్స్వా
భావికం రూప మఖణ్డైకరసం సుఖైకతానమానన్దమయ ఇత్యుచ్యత
ఇత్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా;

శ్లో ॥ ఏవం జిజ్ఞాసితస్య త్రిగుణమయ జడక్షేత్రభాగ్య
ప్రధానాద్వ్యావృత్తిర్బ్రహ్మణో౽స్య శ్రుతిశిఖరగి
రాసాధితోక్తాధికారే । యుక్తాముక్తప్రకృత్యా
త్రిగుణసహితయా కర్మవశ్యాదశుద్ధాద్బద్ధశ్శుద్ధా
చ్ఛ జీవాదధికరణ ఇహ ప్రోచ్యతే౽యస్త్విదానీమ్ ॥ ॥

ఆమ్నాతస్తైత్తిరీయోపనిషది తు స వా ఏష ఇత్యాది
నోపక్రమ్యాదౌ సప్రదశాన్న్యన్నమయ తనుము
ఖాన్ జ్ఞానపర్యన్తకోశాన్ । తస్మాద్వేత్యాదినా౽న్యో
౽న్తర ఇతి కథితజ్ఞానకోశాన్తరాత్మా జీవః కిం సో౽థవా౽తః
పర ఇతి విశయస్సంప్రవృత్తో౽త్ర వాక్యే ॥ ॥ ॥

కిం యుక్తం జీవ ఏవేత్యవగమయతి వై తస్య శారీరశబ్దశ్శా
రీరో౽యం శరీరీ ఖలు భవతి స వై జీవ ఏవేహ దేహీ ।
నన్వాదౌ ప్రోక్తమత్రాత్మన ఇతి జగతః కారణం బ్రహ్మ
తద్ధీసౌకర్యాయోపదిశ్యాన్నమయతనుముఖం కోశ
వర్గం పురా౽న్తే ॥ ॥ ॥

హేతుర్హీత్యత్ర ప్రోపదిష్టో జగతి సుఖమయః పఞ్చమః
కోశ ఆత్మా హేతుశ్చాయం ప్రపఞ్చే పరమపురుష ఇత్యు
క్తముక్తాధికారే । సత్యం జీవాత్ స నాన్యః కథితమి

ఇదమనేనేతి జీవైక్యమస్మిన్ ప్రోక్తోఽయ స్తత్త్వమ
స్యాదిభిరపి జగతోఽపేత్య భేదోఽత్ర జీవే ॥ ॥

ఉక్తౌ పూ పూర్వోః పపన్నై నవహిచిత ఇహవై సృష్టికేత
స్యజీవస్యాప్నోతిబ్రహ్మవేదీపరమితిచతత స్త్రహ్యాదిస్మి
క్తమాహ । ప్రోక్తాత్ సత్యాదివాక్యాదపిభవతి
తదీయంహిబ్రహ్మోపదిష్టిం తస్యప్రాప్తిహి మోక్షో
వదతిహినహోవాఇత్యాదౌ వాక్యమేవమ్ ॥ ॥ ॥

జీవస్యైతన్న్వరూపం పరిష్కృతమిహాతుయత్ ప్రాగ
విద్యావియుక్తం తద్వ్యాఖ్యానన్దశబ్దో నతుభగవత ఇత్యే
వయుక్తస్తథాహి । తాభ్యాంచన్ద్రాదినిత్యాఽఽత్మన
ఇతికథితే బ్రహ్మణోఽస్యాత్మభావే బుద్ధ్యాయోఽహార్థ
ముక్తౌ వన్నమయతనుముఖాజ్ఞానపర్యన్తకోశాః ॥

నిదిః ష్టైకోశవర్గాన్పునరుపరిత నేప్రాచ్యకోశాత్మభావ
న్నిర్దిశ్యానన్దవల్లీ నిగమయతి సుఖే ప్రాత్మత్వాహ
స్త్యకోశే । జీవస్యస్వస్వరూపం పురతఇహా పునర్బ్ర
హ్మావిద్యావియుత్తుపరికార్నం బ్రహ్మతద్ధిప్రవదతికథి
తానన్దశబ్దోమయుడ్వాన్ ॥ ॥ ॥

నన్వత్రబ్రహ్మభిన్నం ఖలు వదతివచో బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతి
ష్ఠేత్యానన్దాన్నైవమం త్రైసహి భవతిశిరః పక్షపు
చ్ఛైః ప్రియాద్యైః । స్వాగన్యైరూపమాణః పురు
షవిధ ఇహాసన్దపవేతిపుచ్ఛం బ్రహ్మప్యుక్తం సవవపరిథ
మముదితమైవాన్నకోశోక్తరీత్యా ॥ ॥

నిర్దిష్టస్తత్ర తస్యేదమితి ఖలు శిరఃపక్షపుచ్ఛాదిరేషో
ఽనన్యస్తస్మాత్తద్ధైవాత్ర చ భవతి న చాతోఽప్రపన్నా
న్యరీతిః । నిర్దిష్టస్య ప్రియాదేరవయవవిధయా బ్ర
హ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యాధారోఽఖణ్డ ఉక్తస్సుఖమయ
ఇహ తు బ్రహ్మశబ్దైః నాన్యః ॥ ॥ ॥

యద్యత్ర బ్రహ్మభిన్నం సుఖమయమిత ఇదన్తర్హి నిర్దే
శ్యమేతత్తస్మాదన్యోఽన్తరాత్మేత్యపి న ఖలు తథా ప్రోచ్య
తే ప్రోక్తరీత్యా । బ్రహ్మాత్రేత్యేతదుక్తం భవతి పర
మితం బ్రహ్మవిద్వాప్నుయాత్తు ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మలక్ష్మో
క్త్యానుకథితమిదన్త్వాత్మశబ్దాత్ప్రశస్త్యా ॥ ॥

తస్మిన్సర్వాత్మభావం కథయితుమిహ చాన్నాది
కోశాన్ప్రదర్శ్య ప్రక్రాన్తన్త్వాత్మశబ్దన్నిగమయతి
సుఖోఽత్రాన్త్యకోశేత్రయీతి । బ్రహ్మతోఽత్రాత్మ
శబ్దాత్ ప్రకృతమిహ వదత్యుక్త ఆనన్దశబ్దో జీవస్యైవ
స్వరూపం ప్రకృతమితి తదప్యుక్తమానన్దశబ్దాత్ ॥

నన్వత్ర బ్రహ్మణ్యతద్విరహత ఉదితా వాత్మసత్తా తదీయా
భావేనానన్దధీతద్విరహత ఇతి సశ్లోక ఆనన్దవాచీ ।
కిఞ్చానన్దః ప్రియాద్యాత్మక ఇహ విదితో లోక ఏవేతి
తస్మిన్సత్త్వాసత్త్వన్నశఙ్కాస్పదమితి చ తతోఽప్యేష
నానన్దవాచీ ॥ ॥ ॥

ప్రోక్తశ్లోకస్త్వసన్నిత్యపరిసుఖమయాద్బ్రహ్మభి
న్నం న చైతల్లోకేఽస్మింస్తు ప్రసిద్ధస్త్విహ సదసద్భావ
శఙ్కాపి యుక్తా । నేదం పృథ్వ్యాదిపుచ్ఛోక్తిత ఉప

రిపురాణశీర్షతాస్తి యథా న శ్లోకానాం పుచ్ఛమాత్ర
ప్రవచననిరతాః శ్లోకపశవోఽపి చైవమ్ ॥ ॥

విజ్ఞాతజ్ఞప్తిప్రియాద్యాత్మకమిహ తు సుఖం నిస్తులానన్ద
రూపత్వేనేదం నైవ లోకే విదితమితి న చ ప్రాక్తనజ్ఞా-
న్తరజ్ఞ ౹ పుచ్ఛస్య బ్రహ్మణోఽపి హ్యనవధికమహానన్ద
భావేన వాచ్యత్వేఽపి స్యాదప్రసిద్ధిస్సమ ఇహ చ మమాత
స్సర్వజ్ఞాపహారః ॥ ॥ ॥

నానన్దేఽత్రాస్తి మూర్ధప్రభృతిరవయవోఽతో
న చానన్దమయబ్రహ్మేతి ప్రోచ్యతే చేన్న చ భవతి హి తత్
పుచ్ఛతాపన్నతోఽస్య ౹ సారోప్యం చేత్ సమూర్ధప్ర
భృతిరవయవో వ్యక్తిభేదకల్ప్య ఏవేత్యాశఙ్క్యాతన్ని
వృత్తిర్ద్వయమపి చ సమం హ్యవయవోక్తిత్వదోషః ॥

తల్లక్ష్యోక్త్యా వికారార్థకజడమితవస్త్వన్తరేభ్యో వివి
క్తం వ్యావృత్తం ప్రోచ్యతేఽన్యాసుఖతయేహ పునః
ప్రస్తుతానన్దవాచి ౹ తస్మాదస్యాస్త్వర్థే కరణవినివృత్తి
తిబ్రహ్మణీహ ప్రవృత్తానన్దోక్తైర్మయట్స్వార్థిక
ఇహ భవతి ప్రాణశబ్దాదివాయమ్ ॥ ॥ ॥

తస్మాదోఽస్యావిద్యావిరచితవివిధానన్తదేవాదిభేదో
జీవస్తస్యైవ రూపం నిజమిహ కథయత్యేష ఆనన్దశబ్దః ౹
తస్మాదానన్దవాచామయడుపహితయా తైత్తిరీయే
ప్రతీతో జీవో నాన్యస్తుతస్మాదితి భవతి పునః పూర్వప
క్షః ప్రవృత్తః ॥ ॥ ॥

అ॥ అథ ఉత్తరాధికరణస్య పూర్వాధికరణేనసంగతిమాహ-ఏవంజిజ్ఞాసితస్యేతి—

టీ॥ జిజ్ఞాసితస్య అస్య బ్రహ్మణః, ఉక్తాధికారే - పూర్వాధికరణే, శ్రుతిశిఖరగిరా - తదైక్షతేత్యాది వేదాన్తవాక్యేన త్రిగుణమయజడక్షేత్రిభోగ్యపరిధానాత్ - త్రిగుణమయమ్ - సత్త్వరజస్తమోరూపగుణత్రయమయమ్, జడమ్ - పరప్రకాశ్యమ్, క్షేత్రిభోగ్యమ్ - క్షేత్రజ్ఞభోగ్యమ్, యత్ప్రధానమ్, తస్మాత్, వ్యావృత్తిః, సాధితా - నిర్ణీతా, ఇదానీం త్రిగుణసహితయా, ఉక్తప్రకృత్యా యుక్తాత్, అశుద్ధాత్, శుద్ధాచ్చ జీవాత్, అయంభేదస్తు ఇహ అధికరణే - అస్మిన్నానన్దమయాధికరణే, ప్రోచ్యతఇత్యన్వయః, జగత్కారణస్య నిరూపణీయత్వే చతుస్సూత్ర్యాం సిద్ధే ప్రత్యక్షాదిసిద్ధతయా ప్రసిద్ధ్యతిశయా దచేతనే ప్రథమమవతరన్తీబుద్ధి రీక్షణాదిభిస్తతో వ్యావర్త్యచేతన వస్త్వభిముఖీకృతా, ఇదానీమచేతనాపేక్షయా ప్రసిద్ధిమాన్ద్యేపి పరమాత్మాపేక్షయా ప్రసిద్ధతరే అవాంతరప్రత్యయసిద్ధే ప్రత్యగాత్మన్యవతరన్తీబుద్ధిర్వ్యావర్త్యత ఇత్యర్థః. అత్ర ఏకకార్యకారిత్వం పూర్వాధికరణేన అస్యాధికరణస్య సంగతిః, చేతనాచేతన భేదవిశిష్టాత్మత్వరూప పరమాత్మస్వప్రతీతి హేతుత్వ ర్థయోరధికరణయోరేకం కార్యమ్,

అథ సూత్రస్య విషయవాక్యం దర్శయతి — ఆమ్నాతఇతి—

తైత్తరీయోపనిషది 'సవాఏష' ఇత్యాదినాఉపక్రమ్య - 'సవాఏష పురుషోన్నరసమయః' ఇత్యాదినా ప్రారభ్య, ఆదౌ - ప్రథమమ్, అన్నమయతనుముఖాన్ - అన్నమయశరీరప్రభృతీన్, జ్ఞానమయపర్యన్తాన్ కోశాన్ - సంప్రదర్శ్య - జ్ఞాపయిత్వా, తస్మాద్వేత్యాదినా తస్మాద్వాఏతస్మాదిత్యాదినా, అన్యోన్తరఆత్మానన్దమయఇతి, ఆమ్నా

తః - అధీతః, కథితజ్ఞానకోశాన్తరాత్మా - ప్రోక్తస్య జ్ఞానకోశస్య అన్తరాత్మేత్యర్థః. అథ సంశయం దర్శయతి - జీవః కిమితి - సః - అన్తరాత్మా, జీవః కిమ్ - అథవా, అతః పరః - జీవాదన్యః, ఇతి, అత్ర వాక్యే, విశయః - సంశయః, సంప్రవృత్త ఇత్యన్వయః, శారీరత్వానన్దప్రాచుర్యాభ్యాం సంశయః, కారణవిషయస్య 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదితి వాక్యస్య ఉత్తరత్ర చోద్యపరిహారముఖేన ఉదాహరిష్యమాణత్వాత్ ప్రథమమారబ్ధవ్యాఖ్యానోపక్రమభూతం స వా ఏష ఇత్యాదికం వాక్యముపాత్తమ్, అత ఏవ హి ప్రబన్ధాన్తరే తస్మాద్వా ఇత్యాదికముదాహృతమ్, కిం కారణవాదినస్సర్వే వేదాన్తాః పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపపరాః, ఉత తద్విలక్షణపరా ఇతి ప్రథమో విచారః, తదర్థమానన్దమయః, కిం పరిశుద్ధావస్థప్రత్యగాత్మా, ఉత పరమాత్మేతి, తదర్థమ్, ఇహ ప్రతిపన్నశ్శరీరసంబన్ధః కిమ్, జీవాత్మాసాధారణః, ఉత, న, తదర్థమ్, మయట్, కిము స్వార్థికత్వవికారార్థకత్వయో రన్యతరవాన్, ఉత ప్రాచుర్యార్థవాన్, తదర్థమ్, కిం వికారాద్యర్థానుగుణహేతవశ్చానురోద్ధవ్యాః, ఉత ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతవః విజ్ఞానమయశబ్దః కిం విజ్ఞానమాత్రపరః, ఉత జీవపరః, తదర్థం తత్ర మయట్ స్వార్థికః, ఉత న, తదర్థం విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి విజ్ఞానశబ్దః కిం జ్ఞానమాత్రే ప్రవర్తతే, ఉత జ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మనీతి, పూర్వే కల్పాః పూర్వపక్షాః, ఉత్తరే తు సిద్ధాన్తాః, యదా వికారార్థత్వాద్యనుగుణహేతో రనురోద్ధవ్యత్వేన మయట్ స్వార్థికో వికారార్థకో వా భవతి, తదాఽతిశయప్రాచుర్యప్రతిపత్తే రానన్దమాత్రస్య జీవేఽపి సంభవాత్ స్వతో జీవానుగుణతయా ప్రతిపన్నస్య శరీరసంబన్ధస్య జీవాసాధారణత్వే విరోధాభావా దానన్దమయో జీవః, యథా చ శ్లోకస్థః జ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానమాత్రపరః, తథా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి

స్వార్థికమయడన్తత్వేన విజ్ఞానమాత్రపరత్వాత్ విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిపరత్వాసంభవాత్ తదన్తరఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః, రాద్ధాన్తే తు యదా ప్రాచుర్యార్థానుగుణహేతోరనుగోద్ధవ్యశ్చైవ ఆనన్దమయ ఇత్యత్ర మయట్ప్రాచుర్యార్థః, తదానీమానన్దప్రాచుర్యస్య నిరవధికతయా అవగతస్య శ్రుతివిరుద్ధాశ్రుతోపాధికల్పనాఽయోగేన స్వతో నిరతిశయస్య జీవాత్మన్యసంభవాత్ తద్విరోధే నశరీరసంబన్ధస్య జీవాసాధారణకర్మమూలత్వాసంభవాచ్చ నానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా. యదా చ శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దో విజ్ఞానగుణకే ప్రత్యగాత్మని వర్తతే. తదా విజ్ఞానమయశబ్దస్యాపి ప్రాచుర్యార్థకమయడన్తతయా ప్రత్యగాత్మవాచిత్వాచ్చ తదన్తరఆనన్దమయః పరమాత్మేతి ఫలఫలిభావః,

పూర్వపక్షోపష్టమ్భకయుక్తిమాహ - కింయుక్తమితి-కిం యుక్తమ్ - జీవత్వజీవాన్యత్వయోః కోట్యోః కింయుక్తమిత్యర్థః. జీవ ఏవేతి - యుక్తమిత్యనుషఙ్గః, జీవ ఏవేతి యుక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ- అవగమయతీతి- ఇహ- అత్రోపనిషది, శారీరశబ్దః- ఆనన్దమయవిషయకశ్శారీరశబ్దస్తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యాదికః, తమ్— జీవాత్మానమ్ - అవగమయతి - జ్ఞాపయతీత్యర్థః. కథం శారీరశబ్దస్య జీవబోధకత్వమిత్యత్రాహ తస్య శరీరివాచకత్వా జ్జీవస్యైవ శరీరిత్వాదిత్యాహ - శారీరోయమితి - పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి - నన్వితి— అత్ర — అస్యామానన్దవల్ల్యామ్, 'ఆత్మన ఇతి - తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి, ఆదౌ జగతః కారణం బ్రహ్మ ప్రక్రాన్తమ్— తద్ధీసాకార్యాయ - ఆత్మశబ్దేన ప్రక్రాన్తజగత్కారణీభూతబ్రహ్మణస్సుఖప్రతిపత్తయే అన్నమయతనుముఖమ్ - కోశవర్గమ్, అన్నమయప్రాణమయ మనోమయవిజ్ఞానమయరూపం కోశవర్గమ్, పురా

ప్రథమతః, ఉపదిశ్య, అన్తే - అవసానే, జగతిహేతుః, సుఖమయః, ఆనన్దమయః, పఞ్చమకోశ ఆత్మా గా, అత్రోపదిష్టః, అయంప్రపఞ్చహేతుశ్చ, పరమపురుష ఇత్యుక్తాధికారే ఉక్తమితి యోజనా, అయం భావః, 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర' మితి ప్రథమతో బ్రహ్మోపాసనేన ముక్తిముపదిశ్య ఉపాస్యబ్రహ్మణస్స్వరూపం 'సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే'తి శోధకవాక్యేన ఉపదిశ్య తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత, ఇతి తస్యలక్షణవాక్యోక్తం జగత్కారణత్వమాత్మత్వఞ్చవిధాయ తస్యకారణభూతస్యముఖేన ఆత్మత్వప్రతిపత్త్యర్థ మన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయరూపంకోశవర్గం పూర్వపూర్వాత్మతయానిర్దిశ్యఅన్తే 'తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోన్తరఆత్మానన్దమయ' ఇతి చతుర్థకోశస్యవిజ్ఞానమయస్య ఆత్మా పఞ్చమకోశ ఆనన్దమయో నిర్దిశ్యతే, అయఞ్చప్రథమతో జగత్కారణతయా నిర్దిష్టోయ ఆత్మాస ఏవ, ఉపక్రమోపసంహారయోస్సమానార్థకత్వస్య అవశ్యంభావాత్. జగత్కారణఞ్చ పూర్వాధికరణే 'తదైక్షత' ఇతి బహుభవనసంకల్పార్హః పరమపురుష ఇతి స్థాపితమ్, అతస్తస్య జీవత్వశఙ్కాయాః ప్రసక్తిరితి; పరిహరతి—సత్యమితి- అర్థాభ్యుపగమే చేతనత్వాదావభ్యుపగమః, జీవాతిరేకవివాదః, సః - ప్రపఞ్చహేతుః, జీవాన్నాన్యః, జీవాదనతిరిక్తః, కుత ఇత్యత్రాహ—కథితమితి - అనేనేతి—అనేనజీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి, ఇదంజీవైక్యం, అస్మిన్ జగత్కారణేకథితమ్—ప్రోక్తమిత్యర్థః, జగత్కారణస్య జీవాభేదే శ్రౌతవాక్యాన్తరాణి ప్రమాణయతి - ప్రోక్త ఇతి - అతోజీవే, జగతోహేత్వభేదోయమ్ తత్త్వమస్యాదిభిరపి - తత్త్వమస్యాదివాక్యైరపి, ప్రోక్తః - ప్రతిపాదితఇత్యర్థః.

ఈక్షతిశ్రవణాజ్జీవవిలక్షణత్వ ముక్తమిత్యత్రాహ ఈక్షాపూ
ర్వేతి- చితః - చేతనరూపస్య, ఏతస్యజీవస్య, ఈక్షాపూర్వా సృష్టిను
పపన్నైవహీత్యన్వయః, ఉపపద్యత ఏవేత్యర్థః, ఏవకారోఽస్వారస్య
సూచకః, సాక్షిత్వమేవహీక్షితృత్వమితిభావః, భేదవ్యపదేశాచ్చే' తి
భేదవ్యపదేశంసిద్ధాన్తహేతుం వదతా సూత్రకారేణ ఐక్యవ్యపదేశ
స్య పూర్వపక్షహేతుత్వం వివక్షితమిత్యవగమ్యతే, ఏవముక్తా
నుపపత్తే స్సూత్రోహేతువశాచ్చ ఐక్యవ్యపదేశః పూర్వపక్షహే
తుతయా ఉపన్యస్త, పూర్వాధికరణేన జీవవ్యతిరేకాసిద్ధేరధికరణా
న్తరమారమ్భణీయమితిభావః, నను బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర
బ్రహ్మప్రాప్త్యం శ్రూయతే, అనన్తరం లక్షణం కథ్యతే, తత్ర సత్య
త్వమానన్త్యఞ్చ అన్తర్భూతమ్, జీవస్యనిత్యప్రాప్తత్వాత్ ప్రాప్య
త్వమనుపపన్నమ్, జ్ఞాతత్వాల్లక్షణఞ్చనవాచ్యమ్ సత్యత్వానన్తత్వ
రూపలక్షణవిశేషశ్చ నైకరూపజ్ఞానస్య పరిచ్ఛిన్నస్య నోపపద్యతే,
అతఃపరమాత్మైవ ప్రతిపాద్యఇతి శఙ్కాంపరిహరన్ పూర్వపక్ష
మాహ - ఆప్నోతీతి - తతః - శారీరత్వశ్రవణాత్, జగత్కారణేజీవై
క్యస్యప్రతిపన్నత్వాచ్చ, ఆప్నోతిబ్రహ్మవేదీపరమితిచ - బ్రహ్మవిదా
ప్నోతిపరమిత్యాదివాక్యఞ్చ, అచిన్ముక్తంతంప్రత్యాహేత్యన్వయః, అచి
ద్వియుక్తంజీవాత్మస్వరూపమేవ అభ్రూచదిత్యర్థః. అచిద్వియుక్త
స్వరూపప్రాప్యతాపరత్వం కల్ప్యమితిభావః, లక్షణకథనం తత్ప్రతి
పత్త్యర్థమ్, తద్విశేషోక్తిశ్చాచిద్వియుక్తస్వరూపేసంభవతీత్యాహ-
ప్రోక్తాదితి . ప్రోక్తాత్ సత్యాదివాక్యాదపి, - సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్ర
హ్మేతికథితవాక్యాదపి, తదీయంలక్ష్మ ఉపదిష్టంభవతీత్యన్వయః, అచి
ద్వియుక్తజీవాత్మస్వరూపలక్షణం సముపదిష్టంభవతీత్యర్థః. నకేవ
లంశారీరత్వశ్రవణాదచిద్వియుక్త జీవాత్మస్వరూపస్య ప్రాప్యత్వమ్,

కిన్తు కణ్ఠోక్తిర్నేత్యత్రాహ - తస్యప్రోక్తిహీనేతి - తస్యప్రోక్తిహీనా - అచిద్వియుక్తజీవస్వరూపప్రోక్తిహీనా. మోక్షః - ముక్తిః, హిశబ్దః శ్రుతిప్రసిద్ధిద్యోతకః, శ్రుతిప్రసిద్ధిమేవదర్శయతి - వదతీహీతి— నహవా ఇత్యాదివాక్యమ్ - 'నహవై సశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయో రపహతిరస్తి అశరీరంవావసన్తన్నప్రియాప్రియే స్పృశతః' ఇత్యేత ద్వాక్యమ్, ఏవంవదతీహీత్యన్వయః,

ప్రియత్వానుగుణపురుషార్థతాం దర్శయన్ నిగమయతి— జీవస్యేతి - అతః, ఇహప్రాక్, యత్, అవిద్యావియుక్తం జీవస్య స్వరూపమ్, ప్రకృతమ్ - బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యత్ర ప్రక్రాన్తమ్, ఆనన్దశబ్దః - ఆనన్దమయఇత్యత్ర ఆనన్దశబ్దః, తదుక్తి - తదేవప్రతిపాదయతి, ఇత్యేవ, యుక్తమ్ - ఉపపన్నమ్, నను నాత్ర అచిద్వియుక్తజీవస్వరూపముపదిశ్యతే, 'సవా ఏష పురుషోన్నరసమయ' ఇతిశరీరసంబన్ధశ్రవణాత్, అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వశ్రవణాచ్చ, త్వత్రశరీర ముపలక్షణమాత్రమ్, నతువిశేషణమితి తద్వియోగేన అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదిక ముపదిశ్యతఇతి పరిహారమభిప్రేత్యాహ - తథాపీతి— ఆత్మనఇతికథితే - 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి ప్రతిపాదితే, అస్యబ్రహ్మణ ఆత్మభావే, బుద్ధ్యారోహార్థమ్ - సుఖప్రతిపత్త్యర్థమ్, అన్నమయతనుముఖాన్ - సవా ఏష పురుషోన్నరసమయఇతిప్రతిపాదితాన్నమయశరీరప్రభృతీన్, జ్ఞానపర్యన్తకోశాన్ - విజ్ఞానమయపర్యన్తకోశాన్, అన్నమయ ప్రాణమయమనోమయ విజ్ఞానమయాన్ కోశానిత్యర్థః. ఉక్త్వా - నిర్దిశ్య, నిర్దిష్టే - ఉపరితనే కోశవర్గే - ప్రాణమయమనోమయాదౌ కోశవర్గే, ప్రాచ్యకోశాత్మభావమ్ - అన్నమయాదిరూపప్రాక్తనకోశాత్మతామ్, నిర్దిశ్య - (తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మే) త్యాదినా నిర్దిశ్య, ఆనన్దవల్లీ—

అన్త్యకోశే, అత్ర సుఖ- ఆనన్దమయే, ఆత్మేత్యాన్నిగమయతీత్యన్వయః, అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వమపి పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య సంభవతీత్యర్థః సిద్ధమ్. శారీరత్వశ్రవణా, జీవసామానాధికరణ్యా, ద్విజ్ఞానమయశబ్దస్య అన్తః కరణపరత్వాత్, ప్రియత్వాదేః పరిశుద్ధాత్మస్వరూపే ప్యుపపన్నత్వాత్, శరీరస్య ఉపలక్షణత్వేన తద్వియుక్తస్వరూపేణ ప్రియత్వాదిసంభవాత్, మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వేన వికారపరత్వాభావాచ్చ, పరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపవిషయమిదం వాక్యమితి పూర్వపక్ష సంగ్రహః. తత్ర ద్వౌ హేతూ సాధకౌ, అన్యౌ తు శఙ్కితదూషణాన్య భాసిద్ధిరూపాః,

ఏవమానన్దమయశబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరత్వవాదినం పూర్వపక్షిణం సాంఖ్యమ్ప్రహావాదిపక్షస్థశ్ఛేదయతి - నన్వితి - అత్ర— అస్మిన్నానన్దవల్లీవాక్యే, బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి వచః, బ్రహ్మ ఆనన్దాద్భిన్నం ఖలు వదతీత్యన్వయః, తస్య పుచ్ఛ ఇతి షష్ఠ్యా అవయవిసంబన్ధప్రతీతేః సంబన్ధస్య ద్వినిష్ఠతయా ప్రతిష్ఠాతద్వద్భావేన చ వ్యతిరేకావగమాదన్యత్వమిత్యర్థః, పరిహరతి - నైవమితి - ప్రియాద్యైశ్శిరఃపక్షపుచ్ఛైః- ప్రియమోదాద్యైర్బ్రహ్మాన్తైశ్శిరఃపక్షపుచ్ఛైః, స్వావయవై రంశైః - స్వాభిన్నైరవయవైః, పురుషవిధో రూప్యమాణః - పురుషవిధతయా రూపితః, సః - ఆనన్ద ఏవేతి, పుచ్ఛముక్తం బ్రహ్మాపి - పుచ్ఛతయోక్తం బ్రహ్మాపి, స ఏవ- ఆనన్ద ఏవ, ఏవమఙ్గీకృత్య పుచ్ఛతస్వతో భేదాఙ్గీకారే పూర్వకోశోక్తరీతివైషమ్యం దోషమాహ - ప్రథమముదితయేతి - ప్రథమముదితయా - ప్రథమం ప్రవృత్తయా, అన్నకోశోక్తరీత్యైవేత్యన్వయః,

అన్నకోశే కారికారుక్తా తద్వైషమ్యమత్ర కథమిత్యత్రాహ— నిర్దిష్టేతి - తత్ర - అన్నకోశే, తస్యేదమితి - 'తస్యేదమేవ శిరః

అయందక్షిణఃపక్ష ' ఇత్యాదినా, సఏషశిరఃపక్షపుచ్ఛాదిః, తస్మాదన న్యోనిర్దిష్టః, అన్నమయాదభిన్నః ప్రతిపాదితఇత్యర్థః. తథైవా త్రచభవతి, అత్ర అన్యరీతిర్నోపపన్నేత్యన్వయః, అత్ర ఆనన్దకో శాపేక్షయా పుచ్ఛస్యబ్రహ్మణోభేదాఙ్గీకారే రీతివైషమ్యంస్యాదితి భావః నను ఆనన్దఆత్మే' తి ఆనన్దోఽవయవిత్వేన రూపితః నత్వవ యవత్వేన, తత్కథముచ్యతే ప్రియాదేరవయవవిధయేతి ఆదిశబ్దా న్మోహాత్తస్య ఆనన్దస్య అవయవత్వమ్, నైషదోషః, ఆత్మశబ్దస్యస్వ వాచిత్వాభావాత్, కాయస్యమధ్యభాగోఽప్యాత్మశబ్దవాచ్యః, దశ హ స్త్యాఅఙ్గుళయః, దశపాద్యాః, ద్వావూరూ, ద్వౌబాహూ, పఞ్చవింశ ఆత్మా ' ఇత్యాదౌ తథాప్రయోగదర్శనాత్, అతఏవ తస్యఆనన్దఆత్మే తిషష్ఠ్యవ్యతిరేక నిర్దేశస్వారస్యంసిద్ధ్యతి, తస్మాదానన్దోమధ్యభాగ త్వేనరూపితః,

హేత్వన్తరమాహ- యదీతి- అత్ర ఇదంబ్రహ్మ, సుఖమయతః ఆనన్దమయతః. యదిభిన్నమ్ - ప్రోక్తరీత్యా, భిన్నంస్యాత్, తర్హి ఏతత్, బ్రహ్మ, తస్మాదన్యోన్తరఆత్మేత్యపి, నిర్దేశ్యమ్. నిర్దేష్ట వ్యమ్, ప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. పూర్వకోశేషు తస్మాద్వాఏతస్మాదన్యో న్తర ఆత్మేతి ప్రాణమయాదిషు అన్నమయాదిభేదస్యప్రతిపాదనాత్ తథైవాత్రాపి ప్రతిపాదనీయమిత్యభిప్రాయేణప్రోక్తరీత్యేత్యుక్తమ్, నను తస్మాద్వాఏతస్మాదానన్దమయాత్ అన్యోన్తరఆత్మాబ్రహ్మేతి ఆన్తరాత్మతయైవభేదోవక్తవ్యఇతి నహ్యస్తినియమః, పృథగా త్మానంప్రేరితారం * పతింవిశ్వస్యేత్యాదివద్వ్యావర్తకాకారాన్తరే ణాపి అన్యత్ర ప్రతిపాదనసంభవాత్, ఇత్యాశఙ్క్యాహ - అత్రేత్యే తదుక్తంభవతీతి - ప్రకరణస్య తత్తదన్తరతయైవ అన్యత్వప్రతిపాదన పరత్వాత్ తత్ప్రకరణస్థేనవాక్యేన తాదృశేనభవితవ్యమితిభావః,

అస్మిన్ ప్రకరణే అన్యోఽన్తర ఇతి ఆత్మశబ్దస్య శ్రుత్యైవ వ్యాఖ్యానం కృతమితి కథమవగమ్యత ఇతి శఙ్కాయాం స్వోక్తస్యాన్వయమేవ వ్యాఖ్యానం ప్రకరణసిద్ధమితి దర్శయితుమాత్మశబ్దనిర్దిష్టస్యైవ బ్రహ్మత్వోపయోగితయా చ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వాక్యముదాహృతం బ్రహ్మవిద్వాచీతి, బ్రహ్మవిద్వాచి - బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వాక్యే, యత్ప్రక్రాన్తమిదమ్, లక్ష్యోక్త్యనుకథితమ్ - సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యేన ఇతరవ్యావృత్తతయా ప్రతిపాదితమ్, పరంబ్రహ్మ. తత్, పురా - ప్రథమతః, ఆత్మశబ్దాదుక్త్వా - 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి ఆత్మశబ్దేన ధృత్వా, తస్మిన్ - బ్రహ్మణి, సర్వాత్మభావమ్ - సర్వాన్తరాత్మత్వమ్, కథయితుమ్ - ప్రతిపాదయితుమ్, ఇహ - అన్నాదికోశాన్ - అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయరూపాన్ కోశాన్, ప్రదర్శ్య - ప్రతిపాద్య, త్రియా, అన్త్యకోశే, సుఖే — ఆనన్దమయే, ప్రక్రాన్తమాత్మశబ్దన్నిగమయతీత్యన్వయః, సమాపయతీత్యర్థః, తత్ర బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానం సత్యజ్ఞానాదివాక్యమ్. ఆత్మశబ్దవ్యాఖ్యానమానన్దమయే సమాప్తమస్తు తతః కిమానన్దమయస్య బ్రహ్మత్వే, ఇతి శఙ్కాయాం బ్రహ్మశబ్దేన ప్రకృతస్యైవ ఆత్మశబ్దేన నిర్దిష్టత్వం దర్శయతి - బ్రహ్మేతి - అతః అత్ర ఆత్మశబ్దాత్ ప్రకృతం బ్రహ్మ, ఇహోక్త ఆనన్దశబ్దో వదతీత్యన్వయః, తావతా జీవస్య కిమాగతమిత్యత్రాహ - జీవస్యేతి - జీవస్యైవ స్వరూపం ప్రకృతమితి — పూర్వోక్తరీత్యా బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తమితి, తదేవ ఆనన్దశబ్దాదుక్తమిత్యన్వయః,

పునశ్చోదయతి — నన్వితి - అత్ర బ్రహ్మధీతద్విరహతః బ్రహ్మజ్ఞానతదభావాభ్యామ్, ఆత్మసత్తాతదీయాభావౌ - ఉదితౌ - ఉక్తౌ,

ఆనన్దధీతద్విరహతః - ఆనన్దధీతదభావాభ్యామ్, నోదితావిత్యుక్తావి
త్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, అతః, అయంశ్లోకః-అసన్నేవేతిశ్లోకః, నానన్ద
వాచీత్యన్వయః- నానన్దపర ఇత్యర్థః. పూర్వం ప్రాధాన్యేనోక్తానా
మన్నమయాదీనాం శ్లోకేషు తత్తచ్ఛబ్దైరేవ నిర్దేశో దృష్టః, ఏవము
త్ప్రాధాన్యేనానన్దమయః ప్రధానశ్చేత్ తద్విషయశ్లోకేఽపి తచ్ఛబ్దేనైవ
నిర్దేష్టవ్యమ్, యద్వా యద్యానన్దమయేఽత్ర శబ్దవ్యాఖ్యానపరిసా
మాప్తిః, తర్హ్యత్ర శబ్దేన నిర్దేష్టవ్యమ్, తథా చ న కృతమ్, అపితు
బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దిష్టమ్, తస్మాదానన్దమయస్య న ప్రాధాన్యమ్, అతః పు
చ్ఛబ్రహ్మైవ ప్రధానప్రతిపాద్యమిత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మశబ్దస్యానన్ద
మయవిషయత్వాసిద్ధేః బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దేశోఽసదోషాయేతి శఙ్కాం పరి
హరిష్యన్, అత్ర శ్లోకస్య ఆనన్దమయవిషయత్వాభావే యుక్త్యన్తర
మాహ కిఞ్చేతి - ప్రియాద్యాత్మకః- ప్రియమోదప్రమోదాత్మకః-
ఆనన్దః, ఇహ లోకే విదిత ఏవేతి - ప్రసిద్ధ ఏవేతి, తస్మిన్-ప్రియాద్యాత్మ
కే ఆనన్దే. సత్త్వాసత్త్వమ్-సత్త్వమసత్త్వఞ్చ, శఙ్కాస్పదన్నేతి, అస
ద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్, అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేతి శఙ్కావిషయో నేతి,
యోఽసావసన్నిత్యుపరిశ్లోకః- యోఽసౌ శ్లోకః, అసన్నేవేత్యాదినా ఉప
రిప్రోక్తః, ఏషః - అయంశ్లోకః, నానన్దవాచీత్యన్వయః, నానన్దపర ఇత్య
ర్థః, అతో బ్రహ్మానన్దమయాద్భిన్నమిత్యాహ - సుఖమయాదితి -
సుఖమయాత్ ఆనన్దమయాత్, బ్రహ్మాభిన్నమ్ - అతిరిక్తమిత్యర్థః,
బ్రహ్మణః శ్లోకప్రతిపాద్యత్వే స్వపక్షే ఉపపత్తిమాహ - నైతదితి - ఏతత్ -
బ్రహ్మ అస్మిన్ లోకే న ప్రసిద్ధమ్, తతః. తస్మాత్, ఇహ - బ్రహ్మణి, సదసద్భా
వశఙ్కాఽపి - అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేతి సత్త్వా
సత్త్వశఙ్కాఽపి. యుక్తా - ఉచితేత్యర్థః, ఉక్తరీత్యా శ్లోకస్య పుచ్ఛ
బ్రహ్మమాత్రపరత్వం ప్రోక్తం పరిహరతి - నేతి - ఇదం పృథగ్వ్యాదిపు

చోక్తిః - ఇదంపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా, పృథివీపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా - అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛంప్రతిష్ఠా మహః పుచ్ఛంప్రతిష్ఠా ఇతి వాక్యాదుపరి, ప్రాక్-పురా, దర్శితాః, తే శ్లోకాః — 'అన్నాద్వై' ఇత్యాదిశ్లోకాః, యథా నో పుచ్ఛమాత్రప్రవచననిరతాః - న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదననిరతాః, కిన్తు పుచ్ఛవిశిష్టాన్నమయాదివిషయకాః, ఏష శ్లోకోఽపి అసన్నేవేతి శ్లోకోఽపి, ఏవమ్ - న పుచ్ఛమాత్రవిషయకః, కిన్తు తద్విశిష్టానన్దమయవిషయక ఇత్యర్థః.

శ్లోకస్య ఆనన్దమయవిషయకత్వే ప్రోక్తశఙ్కాన్తరం పరిహరతి విజ్ఞాతశ్చేతి - ఇహ - అస్మిన్ లోకే, ప్రియాద్యాత్మకమ్ - విజ్ఞాతఞ్చ ప్రియమోదప్రమోదాత్మకతయా విజ్ఞాతమపి, ఇదం సుఖమ్, నిస్తులానన్దరూపత్వేన, లోకే న విదితమితి- న ప్రసిద్ధమితి, ప్రోక్తశఙ్కాన్తరశ్చ నేత్యన్వయః, నిరతిశయానన్దరూపత్వేన సుఖస్య లోకే ప్రసిద్ధ్యభావాత్ తథావిధసుఖస్య సద్భావాసద్భావశఙ్కాయుక్తేతి భావః, ప్రతిబన్దిమభిప్రేత్యాహ-పుచ్ఛస్యేతి- పుచ్ఛస్య బ్రహ్మణోఽపి, తే-తవ, నిరవధికమహానన్దభావేన అప్రసిద్ధిర్వాచ్యా స్యాత్, అతః-సశఙ్కాపహారః, మమ చ—మమాపి సమః- సమాన ఇత్యర్థః. 'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ' 'ఆనన్దో బ్రహ్మే'త్యాదివాక్యేన బ్రహ్మణ ఆనన్దరూపత్వస్యోక్తత్వాదానన్దస్య చ ప్రసిద్ధత్వాన్న తస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కాయుక్తేతి చోదితే తస్య ఆనన్దరూపస్య బ్రహ్మణోఽవిదితత్వమపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదేవ హి త్వయోపపాదనీయమ్, తదత్రాపి తుల్యమిత్యర్థః.

శఙ్కతే - నానంశ ఇతి - అనంశే - నిరవయవే, అత్ర అస్మిన్ బ్రహ్మణి - మూర్ధప్రభృతిశ్శిరఃపక్షపుచ్ఛరూపః, అవయవః, నాస్తి న విద్యతే, అతః - ఏష ఆనన్దో న బ్రహ్మేతి ప్రోచ్యతే చేదిత్యన్వయః,

పరిహరతి - నచేదితి - తే - పుచ్ఛబ్రహ్మవాదిన స్తవ, అస్య - బ్రహ్మణః, వస్తుతః పుచ్ఛతా న భవతి హి. పరమార్థతః పుచ్ఛత్వం నాస్తి హి బ్రహ్మణోఽవయవిత్వానుపపన్నమితి చేత్, అవయవత్వమప్యనుపపన్నమిత్యర్థః. అవయవరూపణమాత్రమితి శఙ్కతే - సేతి - సా— పుచ్ఛతా, ఆరోప్యా చేత్ - బ్రహ్మణ్యారోపితా చేత్, అత్ర - బ్రహ్మణి, సమూహార్థపరిభృతిరవయవ్యపి, శిరఃపక్షపుచ్ఛరూపావయవ్యపి, ధీకల్ప్య ఏవేతి - బుద్ధ్యారోపిత ఏవేతి, ఆశఙ్కా - తన్నివృత్తిర్ద్వయమపి, అవయోఽస్సమంహి, ఇతి - అతః, అదోషః - నదోష ఇత్యర్థః.

సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన బ్రహ్మణ స్సకలేతరవ్యావృత్తత్వసిద్ధేః కిమత్ర క్రియత ఇత్యత్రాహ - తదితి - తత్ - తస్మాత్, లక్ష్యోక్త్యా— సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యేన వికారాస్పదజడమితవస్త్వన్తరేభ్యః - వికారాస్పదజడపరిచ్ఛిన్నార్థాన్తరేభ్యః, వివిక్తమ్ వ్యావృత్తం బ్రహ్మ, ఇవ, ప్రస్తుతానన్దవాచి - ప్రస్తుతానన్దవాక్యే అన్యాసుఖతః - ఇతరస్మాదసుఖాత్, వ్యావృత్తమ్, విభిన్నమ్, ప్రోచ్యతే - ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణః కస్యచిద్వికారత్వాభావాత్ ఆనన్దమయశబ్దవాచ్యత్వమయుక్తమిత్యత్రాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్, ఇహ అఖణ్డైకరసవివికృతిబ్రహ్మణి - నిరవయనైకస్వభావవికారరహితబ్రహ్మణి, అస్యాః ప్రవృత్తా నన్దోక్తేః— ప్రయుక్తానన్దశబ్దాత్, ప్రాణశబ్దాదివ - ప్రాణమయ ఇత్యత్ర ప్రాణశబ్దాదివ, ఇహాయమ్మయట్స్వార్థికో భవతీత్యన్వయః,

ప్రత్యగాత్మస్వరూపమేవ పరిచ్ఛిన్నానన్దరూపశ్చేత్ కథం జీవానాం దుఃఖిత్వసుఖిత్వతారతమ్యముపలభ్యతే ఇతి శఙ్కాం పరిహరన్ పూర్వపక్షముపసంహరతి తస్మాదితి - అవిద్యావిరచితవివిధా

న్తదేవాదిభేదః - కర్మాధీనానేకప్రకారానన్తదేవాదిశరీరభేదవాన్, యో౽సౌజీవః - తస్యైవ, నిజంరూపమ్ - స్వాభావికంరూపమ్, ఏషఆనన్దశబ్దఃకథయతీత్యన్వయః, అత్రదేవాదిభేదస్య అవిద్యావిరచితత్వప్రతిపాదనేన జీవానాం దేవాదిశరీరప్రవేశనిబన్ధనంసుఖదుఃఖతారతమ్యం కర్మాధీనమ్, నతుస్వాభావికమితి స్వాభావికస్వరూపస్యఅపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వన్నవ్యాహతమితి ప్రోక్తశఙ్కాపరిహారోభవతి. తస్మాత్ - జీవత్వసాధకప్రోక్తయుక్తితః, తైత్తిరీయే - తైత్తిరీయోపనిషది, మయడుపహితయా, ఆనన్దవాచా - ఆనన్దమయశబ్దేన ప్రతీతః - ప్రతిపన్నః, జీవః; తస్మాత్ - జీవాత్ - నాన్యః, ఇతిపూర్వపక్షఃప్రవృత్తోభవతీత్యన్వయః,

* ఇతి పూర్వపక్షః *

అథ రాద్ధాన్తః.

శ్రీ॥ ఏవంప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే ‘ ఆనన్దమయో౽భ్యాసాత్ ,ఆనన్దమయఃపరమాత్మా, కుతః - అభ్యాసాత్, ‘ సైషానన్దస్యమీమాంసా భవతీ ’ త్యారభ్య ‘యతోవాచోనివర్తన్తే’ ఇత్యేవమన్తేనవాక్యేన శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిరస్కో౽భ్యస్యమాన ఆనన్దో౽నన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని జీవాత్మన్యసంభవన్ నిఖిలహేయప్రత్యనీకం కల్యాణైకతానం సకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానమేవ స్వాశ్రయమావేదయతి. యథాహ — తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యో౽న్తరఆత్మానన్దమయ ’ ఇతి. విజ్ఞానమయోహి జీవః, నబుద్ధిమాత్రమ్, మయట్ప్రత్యయేనవ్యతిరేకప్రతీతేః, ప్రాణమయేత్యాగత్యాస్వార్థికతా౽౽శ్రీయతే, ఇహతుతద్వతో జీవస్యసద్భావాన్నానర్థక్యన్న్యాయ్యమ్, బద్ధో౽ముక్తశ్చప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతైవేత్య

భ్యధిష్మహి, ప్రాణమయాద్యన్నమయపర్యన్తస్యాభ్యన్తరమేవ వక్ష్యతే, కథన్తర్హి విజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే ఇతి కేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదానముపపద్యతే, జ్ఞాతురేవాత్మనస్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా విజ్ఞానమిత్యుచ్యత ఇతి న దోషః, జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చ జ్ఞాతుస్స్వరూపస్య, స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దా హి ధర్మముఖేన ధర్మిస్వరూపమపి ప్రతిపాదయన్తి. గవాదిశబ్దవత్, కృత్యల్యుటో బహుల' మితి కర్తరి ల్యుడాశ్రీయతే, నన్ద్యాదిత్వం వాఽశ్రిత్య నన్దిగ్రహిత్యాదినా కర్తరి ల్యుః, అతఏవ (విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చ) ఇతి యజ్ఞాదికర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే, బుద్ధిమాత్రస్య హి న కర్తృత్వం సంభవతి, అచేతనేషు హి చేతనోపకరణభూతేషు విజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు న చేతనధర్మభూతం కర్తృత్వం శ్రూయతే, అతఏవ చేతనమచేతనశ్చ సాధారణైర్నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభి ర్ధర్మవిశేషై ర్విభజ్య జ్ఞానశబ్దేన తద్గుణం చేతనం వదతి, తథా అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠ' న్నిత్యస్య కాణ్వపాఠగతస్య పర్యాయస్య స్థానే 'య ఆత్మని తిష్ఠన్ని' తి పర్యాయమధీయానా మాధ్యన్దినాః కాణ్వపాఠగతం విజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టం జీవాత్మేతి స్ఫుటీకుర్వన్తి, విజ్ఞానమితి చ నపుంసకలిఙ్గం వస్తుత్వాభిప్రాయమ్, తదేవం విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్యస్తదన్తరః పరమాత్మాఽఽనన్దమయః,

శ్లో ॥ అతః బ్రూమో న జీవో భవతి సుఖమయో
యత్త్విహానన్దవల్ల్యా న్నిర్దిష్టేఽభ్యస్యమానావధి
రహితమహానన్దయోగాత్తథా హి । సైషేత్యార
భ్య తే యే శతమితి మనుజానన్దమారభ్య దేవాద్యాన
న్దాః పూర్వః పూర్వోత్తర శతగుణితానాశతానన్ద
ముక్త్వా ॥ ॥ ॥
౧౫౩

బ్రహ్మానన్దే ప్రవృత్తా యత ఇతి హృతధీవాగ్గతామూర్త
భావం బ్రహ్మణ్యానన్దవల్లీ నిరవధికమిహానన్దయోగం
బ్రవీతి । జీవే త్రానస్తముఃఖపరిమితసుఖలేశత్వల
బ్ధావకాశో హ్యానన్దో౽యం యథోక్తో గమయతి పర
మాత్మానమేవాశ్రయం స్వమ్ ॥ ॥ ॥

జీవానన్యత్వమన్యాన్తర ఇతి వచసి హ్యేవ సుస్పష్టమేత
త్ప్రోక్తే తస్మిన్నన్యకోశే సుఖమయ ఇతి నైతస్య జీవత్వ
శఙ్కా । జీవాత్మాధీమయో౽యం న హి భవతి స వై
బుద్ధిమాత్రస్తథా చేద్వైయర్థ్యం ప్రత్యయస్య ప్రస
జతి మయటః ప్రాణశబ్దాత్త్వగత్యా ॥ ॥ ॥

తస్యేష్టం స్వార్థికత్వం పురుష ఇహ హ్యధియస్త్వశ్రియో
స్త్రీతి నైవానర్థక్యం యుక్తమస్యాత ఇహ మతిమయో
జీవ ఏవేతి యుక్తమ్ । జ్ఞాతా బద్ధశ్చ ముక్తో౽పి చ భవతి
పునః ప్రత్యగాత్మేతి గీతం సార్థః ప్రాణాదిశబ్దాదపి మ
యడితి చానన్తరం వక్ష్యతేత్ర ॥ ॥

శ్లోకే తహీహ విజ్ఞానమయవిషయకే శుద్ధవిజ్ఞానశబ్దో౽పి
జ్ఞానం యజ్ఞమిత్యేష తు కథమితి చేదుచ్యతే జ్ఞాతురేవ ।
జీవస్యాస్య స్వరూపం భవతి ఖలు యతస్స్వప్రకాశస్త
త స్తత్ప్రోక్తం విజ్ఞానశబ్దాదితి నహాతిరియం కిన్తు జీవస్వ
రూపమ్ ॥ ॥ ॥

ఏతద్జ్ఞానైకరూపస్యాం తత ఇహ భవతి జ్ఞానశబ్దప్రయోగ
శ్చ బోధధర్మస్య ధర్మిణ్యపి భవతి స వై ధర్మిణో రూప
కస్య । ద్వారా ధర్మప్రతీతే జగతి ఘటపటాద్యస్తు

శబ్దో యస్త్వేవం యద్వా సూత్రేణ కృత్యల్యుటఇతితు
భవేత్కర్తరి ల్యుట్ప్రవృత్తిః ॥ ॥ ॥

నన్వాద్యదిత్వాచ్చ వాల్యుర్భవతి పచసివై కర్తరీహ
ప్రవృత్తో యజ్ఞాదేః కర్తృత్వాప్యాపిచ న సముచితోఽత్రో
హి విజ్ఞానఉక్తః । కర్తృత్వం బుద్ధిమాత్రే న ఖలు స
ముచితన్నైవ కర్తృత్వమేత చ్చిద్భిన్నే ప్రాచ్యకాశే
శ్రుతమిహ యదిదం చేతనస్యైవధర్మః ॥ ॥

ధర్మే స్వేవేమే విభజ్యోపదిశతి యదిదం చేతనా
చేతనా ద్వావాక్యం విజ్ఞానమిత్యప్యనువదతిహితం చేత
నం జ్ఞానధర్మమ్ । కిఞ్చాన్తర్యామివాక్యే శ్రుతిశిఖర
గతేకాణ్వపాఠే స్థితాయాం స్థానే విజ్ఞానవాచః పఠతి
హి మాధ్యన్దినోఽత్రాత్మశబ్దమ్ ॥ ॥ ॥

వస్తుత్వస్యాభిసన్ధ్యా కథితమిహపునః క్లీబవిజ్ఞానశబ్దో
జీవాదన్యస్తదేవం సుఖమయ ఉదితో ధర్మయాదన్త
రోఽస్య । ॥ ॥

అ ॥ అస్మిన్ పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి - అత్ర
బ్రూమ ఇతి—

టీ ॥ తత్ర ప్రతిజ్ఞాంశం సాధ్యసమర్పకపదేన పూరయన్ వ్యా
చష్టే - నజీవోభవతీతి - ఇహ ఆనన్దవల్ల్యాన్నిర్దిష్టోఽయన్తు, సుఖ
మయః - ఆనన్దమయః, నజీవోభవతి, ఇతిప్రతిజ్ఞా- సుఖమయ ఇత్యన్తం
సూత్రస్థానన్దమయశబ్దవివరణమ్, నజీవోభవతీతి సాధ్యపూరణమ్,
అభ్యాసాదితి హేతువాక్యం వ్యాచష్టే . అభ్యస్యమానేతి- అభ్యస్య

మానావధిరహితమహానన్దయోగాత్ - అభ్యస్యమానః - పునఃపు
నరుచ్యమానః, యః, అవధిరహితః - నిరవధికః, మహానన్దయోగః,
తస్మాదిత్యర్థః, ఉత్తరాధికరణే (భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః) ఇత్యన్యశబ్దః
ప్రయుక్తః, ఇహ తదాకర్షణలబ్ధోఽర్థః ఉక్తో నజీవో భవతీతి—
యద్వా పూర్వాధికరణసూత్రస్థయోః నాశబ్దమితిపదయోః రనుషఙ్గ
లబ్ధోఽయమర్థః. యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి సహ్యశబ్దః,
స్వయంప్రకాశస్య ప్రత్యక్షానుమానాదిభిస్సిద్ధ్యతో జీవస్యాపి తదశబ్దత్వ
ముపపద్యతే, యథాఽఽత్మసిద్ధౌ (ఏవమాత్మా స్వతస్సిద్ధ్యన్నాగమేనా
నుమానతః । యోగాభ్యాసభువా స్పష్టం ప్రత్యక్షేణ ప్రకాశతే) ఇతి-
యద్వా ఏతదధికరణసూత్రస్థ ఏవ (నేతర) ఇతి సార్థ్యోంశోఽత్రాపి
వివక్షిత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం న జీవో భవతీతి - నను భేదవ్యపదేశస్య
జీవాదన్యత్వే స్ఫుటతరతయా నిరపేక్ష హేతుత్వాత్ స్వవాక్యస్థత్వా
చ్చ స ఏవ ప్రథమం వక్తవ్యః, న తు వాక్యాన్తరస్థోఽనుగ్రాహక యుక్త్య
పేక్షోఽభ్యాసః నైవమ్, స్వవాక్యస్థాద్భేదవ్యపదేశాదపి స్వపదైక
దేశమయడ్వాచ్యస్య ప్రాచుర్యస్య ఉపపాదనసాపేక్షస్యాభ్యాసస్యాన్త
రఙ్గత్వాత్ తద్వివరణరూపస్య నిరతిశయదశాశిరస్కస్యాభ్యాసస్యైవ
ప్రథమం హేతుతయా వక్తుం యుక్తత్వాత్, నిరుక్తహేతో రానన్ద
మయే పక్షే సద్భావముపపాదయతి - తథాహీతి - ఆనన్దవల్లీ, సైషే
త్యారభ్య - సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య, మనుజానన్ద
మారభ్య — మనుష్యానన్దం ప్రకృత్య, తే యే శతమితి పూర్వః పూ
ర్వోత్తరశతగుణితాః - దేవాద్యానన్దాః, ఆశతానన్దమ్ - హిర
ణ్యగర్భపర్యన్తమ్ - ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్య, బ్రహ్మానన్దే ప్రవృత్తా సతీ
బ్రహ్మానన్దం వక్తుముద్యుక్తా సతీ, యత ఇతి - (యతో వాచో నివర్తన్తే)
ఇతి, హ్రీతధీవాక్- నివృత్తధీవ్యవహారా, మూకభావంగతా సతీ-మూ

కత్వం ప్రాప్తా సతి, ఇహ బ్రహ్మణి నిరవధికమహానన్దయోగం బ్రవీతీత్య
న్వయః. సూత్రే అభ్యాసశబ్దః కర్మార్థకఘఞన్త ఇత్యభిప్రాయేణ
అభ్యస్యమానత్వాదిరత్ర హేతురుక్తః అస్యానన్దస్య అపరిచ్ఛిన్న
త్వమ్, తతః కిమిత్యత్రాహ- జీవ ఇతి- అనన్తదుఃఖే పరిమితసుఖలేశే అత్ర
జీవే అయథోక్తోఽయమానన్దః అలబ్ధావకాశస్సన్ స్వాశ్రయం పర
మాత్మానమేవ గమయతీత్యన్వయః; అనన్తదుఃఖ ఇత్యనేన నిరతిశయా
నన్దవిరుద్ధధర్మయోగ ఉక్తః పరిమితసుఖలేశ ఇత్యనేన నిరతిశయాన
న్దాభావ ఉక్తః, విరుద్ధధర్మోపలమ్భాదభావోపలమ్భాచ్చ అసంభ
వ ఇత్యర్థః,

న కేవలం నిరతిశయానన్దత్వరూప వస్తుసామర్థ్యానుగృహీ
తత్వాజ్జీవవైలక్షణ్యమవగతమ్, తత్కణ్ఠోక్తఞ్చేత్యాహ—జీవాదితి—
ఇహ, అన్యోన్తర ఇతి వచస్యేవ - తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాద
న్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి వాక్య ఏవ, ప్రాక్తే అస్మిన్నన్త్యకోశే
సుఖమయే - ఆనన్దమయే, ఏతజ్జీవాదన్యత్వం సుస్పష్టమితి ఏతస్య ఆనన్ద
మయస్య న జీవత్వశఙ్కేత్యన్వయః, నను భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్య
విషయవాక్యం హీదమ్, తత్ర వ్యాఖ్యాస్యమానస్యాస్య కథమిహో
పాదానమ్, అర్థోపాదానఞ్చ, ఉచ్యతే, నిరతిశయానన్దస్య జీవా
త్మన్యయోగ్యతారూపస్తర్కో హి ఆనన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మ
విషయత్వవ్యవస్థాపక ఉక్తః, అస్య తర్కస్య అనేన వాక్యేన గర్భిత
త్వాత్ తత్సూచకత్వేన ఇదం వాక్యమత్రోపన్యస్తమ్, అత్ర హ్యే
తస్మాదితి పదేన విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి పూ
ర్వవాక్యప్రకృత కర్మవశ్యత్వాది వైశిష్ట్యం జీవస్యాభిప్రేతమ్,
ధర్మివాచినాపి మయడన్తేన విజ్ఞానమయశబ్దేన సర్వోపాధివినిర్ము
క్తం స్వాభావికం రూపమసంకుచితజ్ఞానమిత్యవయవశక్త్యా దర్శితమ్

అనేనవాక్యేన స్వభావపరిశుద్ధస్యాపి జీవస్యకర్మకృతానన్తదుఃఖభా
జనస్య నిరతిశయానన్దాసంభవాత్, తతఃపరమాత్మనోవిలక్షణత్వం
ప్రతిపాదితమితి అతోభేదముపాత్తమ్; అస్మిన్వాక్యేవిజ్ఞానమయశబ్దస్య
బుద్ధిమాత్రపరత్వంవ్యుదస్యతి జీవాత్మేతి — అయంధీమయః - విజ్ఞాన
మయః, జీవాత్మా, సః - విజ్ఞానమయః, బుద్ధిమాత్రన్నభవతీత్యన్వ
యః, విజ్ఞానమయశబ్దస్యబుద్ధిమాత్రన్నార్థఇత్యర్థః. తథాఽభ్యు
పగమేదోషమాహ - తథాచేదితి - తథాచేత్ - విజ్ఞానమయోబుద్ధి
మాత్రఞ్చేత్, మయటఃప్రత్యయస్యవైయర్థ్యంప్రసజతీత్యన్వయః.
జ్ఞప్తివాచినోవిజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యా అన్తఃకరణ
పరత్వమస్వరసమిత్యభిప్రాయః, ప్రకరణవశాత్ప్రత్యయస్య స్వా
ర్థికత్వమాశఙ్క్యాహ - ప్రాణశబ్దాత్త్వితి - ప్రాణశబ్దాత్తు, తస్య.
మయట్ప్రత్యయస్య, అగత్యా - వికారప్రాచుర్యాద్యర్థాన్తరా
సంభవాత్, స్వార్థికత్వమిష్టమిత్యన్వయః, పక్షేతద్వైషమ్యమాహ-
పురుషఇతి - ఇహ — విజ్ఞానమయశబ్దే, ధియః - జ్ఞానస్య, ఆశ్రయః
పురుషోస్తీతి, అస్యప్రత్యయస్య ఆనర్థక్యమ్ - వైయర్థ్యమ్,
నైవయుక్తమ్, అతః, ఇహ, మతిమయః - విజ్ఞానమయః, జీవఏవేతి,
యుక్తమ్ - వక్తుంయుక్తమిత్యర్థః, నాత్రమయడర్థస్సంభవతి,
జ్ఞప్తిమాత్రస్వరూపోహ్యాత్మా, జ్ఞాతృత్వంహికాల్పనికమ్, ముక్తావస్థా
యాంతదపినాస్తీత్యతఆహ - జ్ఞాతేతి - బద్ధశ్చముక్తోపిప్రత్యగాత్మా
జ్ఞాతేతి - జ్ఞాతాభవతీతి, గీతమిత్యన్వయః, ప్రతిపాదితమిత్యర్థః.
ప్రాణమయాదౌస్వార్థికత్వమభ్యుపగమ్యపరిహారఉక్తః, అథ తదే
వనాస్తీత్యాహ - సార్థఇతి - ప్రాణాదిశబ్దాదపిమయట్సార్థఇతి
అతో అనన్తరంవక్ష్యతఇత్యన్వయః॥ విజ్ఞానమయశబ్దస్య తద్విషయక
శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దసమానార్థకత్వా న్మయట్స్వార్థికఇత్యభిప్రాయో

ణ పృచ్ఛతి - శ్లోకఇతి - తర్హి విజ్ఞానం యజ్ఞమితి ఇహ విజ్ఞానమయ విషయకే శ్లోకే శుద్ధవిజ్ఞానశబ్దః కథమితి చేదిత్యన్వయః, మయట్ప్రహిత విజ్ఞానశబ్దః కథం ప్రయుక్త ఇత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతరి ప్రవృత్తౌ నిమిత్తం దర్శయతి - ఉచ్యత ఇతి - యతః, జ్ఞాతురేవాస్య జీవస్య స్వరూపం స్వప్రకాశమ్, తతస్తద్విజ్ఞానశబ్దాత్ ప్రాప్తమితి నేయం హానిరిత్యన్వయః, నాయం దోష ఇత్యర్థః. జ్ఞాతృశబ్దతుల్యార్థతయాపి నిర్వాహం దర్శయతి - కిఞ్చేతి - ఏతజ్జీవస్వరూపమ్, జ్ఞానైకరూప్యమ్—జ్ఞానైకనిరూప్యమ్; తతః - ఇహ - జీవే, జ్ఞానశబ్దప్రయోగో భవతీత్యన్వయః, జ్ఞానైకనిరూప్యత్వమాత్రేణ జీవే జ్ఞానవాచి జ్ఞానశబ్దప్రయోగస్య నియామకన్యాయమాహ - శబ్ద ఇతి - ధర్మిణో రూపకస్య-నిరూపకస్య, ధర్మస్య, స శబ్దః, ధర్మప్రతీతిద్వారా - ధర్మోపస్థాపనద్వారా, ధర్మిణ్యపి భవతి, ప్రవృత్తో భవతీత్యర్థః. అత్ర ఆకృతినయవిషయతయా సంప్రతిపన్నం శబ్దం నిదర్శయతి - జగతీతి - జగతి - ఘటపటాదిశబ్దో, యథా, ఏవమిత్యన్వయః, ఘటపటాదిస్వరూపనిరూపకఘటత్వపటత్వాదివాచకో ఘటపటాదిశబ్దో యథా ఘటత్వపటత్వాద్యుపస్థాపనద్వారేణ ఘటపటాదౌ ప్రయుజ్యతే, తథా విజ్ఞానశబ్దోఽపి విజ్ఞాననిరూపితస్వరూపే జీవే ప్రయుజ్యత ఇత్యర్థః. ఏవం సౌత్రన్యాయాభ్యాం ద్విధా నిర్వాహ ఉక్తః, అథ శబ్దమర్యాదయా ద్విధా నిర్వాహమాహ - యద్వేతి - కృత ల్యుట ఇతి సూత్రేణ (కృత్యల్యుటో బహులమ్) ఇతి సూత్రేణ కర్తరి ల్యుట్ప్రవృత్తో భవేదిత్యన్వయః, బహులగ్రహణాత్ కర్తర్యపి ల్యుడ్భవతీత్యభిప్రాయః, నన్ద్యాదిత్వాశ్రయణేన వా, ఇహ వచసి కర్తరి ల్యుః ప్రవృత్తో భవతీత్యన్వయః, (నన్దిగ్రహిపచాదిభ్యో ల్యుణిన్యచః) ఇతి సూత్రేణ అత్ర కర్తరి ల్యుప్రత్యయమాశ్రిత్య విజ్ఞానశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః,

స్వవాక్యస్థాయుక్త్యన్తరమాహ - యజ్ఞాదేరితి - అలోహి - అతఏవ హి, విజ్ఞానేఉక్తః, యజ్ఞాదేస్సకర్తృభావోపి, సముచితఇత్యన్వయః, బుద్ధిమాత్రస్యవిజ్ఞానశబ్దార్థత్వే తత్రయజ్ఞాదికర్తృత్వానుపపత్త్యా విజ్ఞానశబ్దస్యజీవపరత్వమితిభావః, అతఇత్యనేనవివక్షితంబుద్ధిమాత్రే యజ్ఞాదికర్తృత్వాభావం వివృణోతి - కర్తృత్వమితి - నను (అద్య తేఽత్రిచభూతానీ) త్యన్నమయఇవ ప్రాకరణికమౌపచారికంకర్తృ త్వ ముపకరణత్వావిశేషాద్బుద్ధేరపిస్యాదిత్యత్రాహ - నైవేతి- యత్ చేతనస్యైవధర్మః, ఇదంకర్తృత్వమిహచిద్భిన్నేప్రయుక్తో శైన్నైవశక్యత మిత్యన్వయః, బాధకాభావేఉపచారఏవదోషః, నచప్రకరణానువృ వృత్తిశ్చేత్ సోఢవ్యః, నచతదనువృత్తిః, ప్రాణమయేమనోమయేచత స్యవిచ్ఛిన్నత్వాదితిభావః॥ విజ్ఞానశబ్దస్యచేతనపరత్వే ప్రయోగాన్తరం దర్శయతి - ధర్మైరితి - స్వైర్ధర్మైః - స్వాసాధారణైర్నిల యనత్వానిలయనత్వాదిభిర్ధర్మైః, చేతనాచేతనాద్వానిర్దేశాదా క్యమ్, విభజ్యఉపదిశతి - విభజ్యప్రతిపాదయతి - ఇదంవిజ్ఞానమితి వాక్యమపి, విజ్ఞానధర్మంచేతనమనువదతీత్యన్వయః, అచిద్వికారవి శేషస్యాన్తఃకరణస్య (జీవభూతాంమహాబాహో యయేదంధార్యతే జగత్) ఇతిప్రకారేణ చేతనభార్యస్య విశ్వానిలయనత్వాయోగాత్, పరేణతస్యసత్యత్వానభ్యుపగమాచ్చేతిభావః, విజ్ఞానశబ్దస్యసంవిత్పర త్వేచప్యయుక్తమ్, అనుప్రవిశ్యేత్యనేన అనుప్రవేశశ్రవణాత్, నహి సంవిదాప్రపఆత్మాఆత్మాన్తరవ్యాప్యతయాభిమతఃపరస్య, విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వే ప్రయోగాన్తరందర్శయతి - కిఞ్చేతి - శ్రుతిశిఖరగ తే - వేదాన్తభాగస్థితే, అన్తర్యమివాక్యే - అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే కారణ్వశాస్త్రితాయాః - కాణ్వశాఖస్థితాయాః, విజ్ఞానవాచః— యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నితిపక్త్యాయస్థవిజ్ఞానోక్తేః స్థానేఽత్ర, మాధ్యన్దినః-

మాధ్యన్దినశాఖే, ఆత్మశబ్దం ప్రయుఙ్క్తే - ప్రయుఙ్క్తే ఇత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దస్థానే ఆత్మశబ్దప్రయోగాద్విజ్ఞానశబ్ద ఆత్మవాచీతి భావః. నను తత్రప్రయుక్తస్య విజ్ఞానశబ్దస్య కర్తరి ల్యుట్ప్రత్యయాన్తత్వే విశేష్యానుగుణలిఙ్గత్వాదాత్మవిషయస్య తస్య కథం నపుంసకత్వ మిత్యత్రాహ - వస్తుత్వస్యేతి - ఇహ జీవాత్మని, వస్తుత్వస్యాభిసన్ధ్యా — వస్తుత్వాభిప్రాయేణ, క్లీబవిజ్ఞానశబ్దః - నపుంసకవిజ్ఞానశబ్దః, కథితః- ప్రయుక్త ఇత్యర్థః. సిద్ధాన్తన్నిగమయతి — జీవాదితి - తత్ - ఉక్తోపపత్తిభిః, ఏవమ్, విజ్ఞానశబ్దస్య చేతనపరత్వసిద్ధేరిత్యర్థః. ఉదితస్సుఖమయః, - ప్రోక్తఆనన్దమయః, ధీమయాజ్జీవాత్ - విజ్ఞానమయాజ్జీవాత్, అన్యః, అన్యాన్తర ఇత్యన్వయః, ధీమయస్యాప్యన్తరాత్మేత్యర్థః.

శ్రీ॥ యద్యపి (విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే) ఇతి శ్లోకే జ్ఞానమాత్రమేవోపాదీయతే, నజ్ఞాతా, తథాపి (అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః) ఇతి తద్వాక్యే జ్ఞాతైవోపదిశ్యతే, యథా (అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే' ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేపి (సవా ఏష పురుషోన్నరసమయ ఇత్యత్ర) నాన్నమాత్రన్నిర్దిష్టమ్, అపితు తన్మయస్తద్వికారః, ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకార స్స్వయమేవ (భేదవ్యపదేశాది) త్యనన్తరమేవ వదతి,

శ్లో॥ శ్లోకే విజ్ఞానమిత్యుక్తిక ఇహ భవతు జ్ఞానమాత్రం
ప్రతీతం న జ్ఞాతా థాపి చాన్యోన్తరం ఇతి కథితో ధీమ
యోఽయన్త్విహాత్మా । శ్లోకేఽన్నాదిత్యుపాత్తేపు
రత ఇహ యథా కేవలాన్నే ప్రతీతేప్యుక్తే వాక్యే సవా
ఏష ఇతి భవతి నైవాన్నమాత్రోపదేశః॥ ॥

కిన్తూక్త స్తద్వికారః పురుష ఇదమశేషఞ్చ చిత్తే నిధాయ
హ్యగ్రే భేదేతి సూత్రే వదతి మునిరముం ధీమయాద్భేద
మస్య । ॥ ॥

అ॥ శ్లోకస్థవిజ్ఞానశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వోపపాదనేన విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వముక్తమ్, అథ శ్లోకస్య జ్ఞాతృపరత్వాభావేపి విజ్ఞానమయశబ్దస్య జ్ఞాతృపరత్వమాహ - శ్లోక ఇతి—

టీ॥ విజ్ఞానమిత్యాదికే ఇహ శ్లోకే - విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే, ఇత్యస్మిన్ శ్లోకే, జ్ఞానమాత్రం ప్రతీతం భవతు, ప్రతీయమానమస్తు. న జ్ఞాతా, అథాపి — తథాపి అన్యోన్తర ఇతీహ కథితః - అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇత్యస్మిన్ వాక్యే కథితః, అయం ధీమయః - విజ్ఞానమయః, ఆత్మా హీత్యన్వయః, ఆత్మా ఖల్విత్యర్థః, మయడ్రహితవాక్యే తదర్థః పరిత్యక్త ఇతి తస్య త్వపి వాక్యే న స త్యాజ్య ఇత్యర్థః. తర్హి బ్రాహ్మణస్య శ్లోకస్య చ కథమైకార్థ్యమిత్యత్ర పూర్వః వాక్యోక్తార్థైకదేశవిషయత్వాచ్ఛ్లోకస్య తదైకార్థ్యమ్, యథా అన్నమయవిషయకశ్లోకస్యేత్యాహ - శ్లోక ఇతి - ఇహ, పురతః - ప్రథమమ్ ఉపాత్తే అన్నాదితి శ్లోకే — (అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే) ఇతి శ్లోకే, కేవలాన్నే ప్రతీతేపి - కేవలాన్నప్రతీతావపి, స వా ఏష ఇత్యుక్తవాక్యే - నైవాన్నమాత్రోపదేశః, కిన్తు తద్వికారః పురుష ఉక్త ఇత్యన్వయః, ఉక్తార్థజాతస్య ఉత్తరత్ర శఙ్కాపరిహారవ్యాఖ్యాస్యమానసూత్రోపయోగిత్వఞ్చ దర్శయితుమాహ - ఇదమశేషమితి - ఇదమశేషఞ్చ - ఏతత్సర్వఞ్చ, చిత్తే నిధాయ - హృది నిధాయ, అగ్రే, భేదేతి సూత్రే - భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రే, మునిః - అస్య - ఆనన్దమయస్య, ధీమయాత్ - విజ్ఞానమయాత్, అముం భేదం వదతీత్యన్వయః,

శ్రీ॥ యదుక్తమ్, జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య (అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య * తత్త్వమసీ) తిచ జీవసామానాధికరణ్యానిదేశాత్ జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యత ఇతికృత్వా జీవస్యైవస్వరూపం (బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్) ఇతిప్రక్రాన్తమసుఖాద్వ్యావృత్తత్వేన ఆనన్దమయఇత్యుపదిశ్యతఇతి; తదయుక్తమ్, జీవస్యచేతనత్వేసత్యపి (తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత) ఇతి స్వసంకల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రసృష్టియోగానుపపత్తేః శుద్ధావస్థస్యాపితస్యసర్గాదిజగద్వ్యాపారాసంభవా (జగద్వ్యాపారవర్జమ్ * భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాది) త్యత్రోపపాదయిష్యతే,

శ్లో॥ యచ్చోక్తంప్రాగనేనేతిచజగతిపునస్తత్త్వమ
స్యాదివాక్యైర్హేతుర్జీవాదభిన్నః కథితఇతిజగద్ధే
తుతాస్యైవయుక్తా। తత్ప్రక్రాన్తంపురాయత్పరమితి
కథితంబ్రహ్మవిద్వాదిశుద్ధం జీవస్యైవస్వరూపంవదతి
సుఖమితీహాసుఖాన్యాత్మనేతి ॥ ॥ ॥

నైతద్యుక్తంబహుస్యామితినఖలుభవేత్ స్వీయసం
కల్పపూర్వాసృష్టిర్జీవస్యచిత్త్వేఽప్యపరిమిత జగ
త్యత్రసర్వత్రచిత్రే । శుద్ధావస్థస్యచాస్యోచ్యత
ఇహ జగదిత్యత్రభోగేతిసూత్రేసర్గాదౌనైవకర్తృత్వ
న్వయఇహాజగతోస్యేతిసుస్పష్టమగ్రే ॥ ॥

టీ॥ యచ్చోక్తమిత్యాదేరేవమన్వయః, అనేనేతి - అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతివాక్యేన, జగతిహేతుః - జీవాదభిన్నః కథితఇతి, జగద్ధేతుతా, అస్యైవ - జీవస్యైవ, ఉచితా - యుక్తా, తత్ - తస్మాత్, పురా - పూర్వమ్, బ్రహ్మవిద్వాది

బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితివాక్యే, పరమితికథితమ్, ప్రకా్రన్తంశుద్ధం జీవస్యస్వరూపంయత్, తత్ సుఖమితి, అసుఖాన్యాత్మనా - అసుఖవ్యావృత్తస్వరూపేణ, వక్తీతి - ఆనన్దశబ్దఇత్యధ్యాహారః; ప్రాక్ యచ్చోక్తమిత్యన్వయః,

పూర్వపక్షే జీవసామానాధికరణ్యం శారీరత్వశ్రవణఞ్చహేతుద్వయముక్తమ్, తత్ర సామానాధికరణ్యస్య భేదావహత్వముపపాదయితుం యచ్చోక్తమిత్యాదినా అనుఖాన్యాత్మనేత్యన్తేన అనూదితంపూర్వపక్షహేతుం దూషయతి - నైతదుక్తమితి— జీవస్య, చిత్త్వేపి - చేతనత్వేపి, చిత్రఅత్రసర్వత్రపరిమితజగతి, బహుస్యామితిస్వీయసంకల్పపూర్వసృష్టినర్భవేదిత్యన్వయః, ప్రలయదశాయాముపసంహృతకరణకళేబరస్య కర్మపరవశ్యస్య సంకల్పమాత్రేణ విచిత్రజగత్సర్గయోగాద్బద్ధస్యస్రష్టృత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః, శుద్ధస్యసంభవతీత్యత్రాహ - శుద్ధావస్థస్యేతి - శుద్ధావస్థాపన్నస్య - జీవస్య, జగదిత్యత్ర- జగద్వ్యాపారవర్జమితిసూత్రే, భోగేతిసూత్రేచ - భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాదితిసూత్రేచ, అస్యజగతః, ఇహసర్గాదౌకృత్యే, నైవాన్వయఇతి, అగ్రేస్పష్టముచ్యతఇత్యన్వయః,

శ్రీ ॥ కారణభూతస్య బ్రహ్మణోజీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే అనేనజీవేనాత్మనా తత్త్వమసీతిసామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యతఇతిచేత్, కథంవానిరస్తనిఖిలదోషస్యసత్యసంకల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తే రనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణో నానావిధానన్తదుఃఖాకర కర్మాధీన చిన్తితనిమిషితాది సకలప్రవృత్తిజీవస్వరూపత్వమ్, అన్యతరస్యమిథ్యాత్వేనోపపద్యతఇతిచేత్, కస్యభ్రమః, కింహేయసంబన్ధస్య, కింవా

హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వభావస్య, హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోఽనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన హేయసంబన్ధమిథ్యాప్రతిభాసో మిథ్యారూప ఇతి చేత్, విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వమనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన అనన్తదుఃఖవిషయమిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వఞ్చేతి, అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుఃఖప్రతిభాసాశ్రయత్వఞ్చ హి హేయసంబన్ధః, తత్సంబన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వఞ్చ విరుద్ధమేవ, తథాపి తస్య మిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతి మా వోచః, మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ, యన్నిరసనాయ సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి బ్రూషే, నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే,

శ్లో॥ హేతుర్జీవాతిరిక్తో యది జగతి స వై తర్హ్య
నేనేతి జీవేతేన ప్రాక్ప్రసమానాధికృతిరిహ కథం యు
జ్యతే తత్ కథం వా । సర్వజ్ఞేఽవ్యాహతేచ్ఛే సుగు
ణగణనిధౌ సర్వశక్తావదోషే బ్రహ్మణ్యస్మిన్నశేషాన
వధికవివిధక్లేశవర్గాస్పదేన ॥ ॥

కర్మోత్థానన్తసఞ్చిన్తిత నిమిషితముఖ్యాఖిలస్వాక్రి
యైతజ్జీవైకత్వమత్రాన్యతరగుణమృషాత్వేన చేత్
కస్య భోక్తృత్ । మిథ్యా కిం హేయయోగో భవతి భగ
వతీ హానవద్యోగుణౌ వా నిర్దోషే హేయధర్మాన్వ
య ఇహ తు మృషా న్యాయ్య్యవిద్యోదితశ్చేత్ ॥ ॥

సైషా తే వ్యాహతోక్తిః ప్రతిహతసకలావద్యమేత
త్కథం వా బ్రహ్మాపిద్యాస్పదం స్యాద్భవతి ఖలు మృషా
సాప్యవిద్యేతి చేన్న । మిథ్యాభూతోఽపి చార్థో నభ

పురుషార్థో హ్యవిద్యాదికో ఽయం సర్వో వేదాన్తైరా
రభ్యత ఇతి భవతా ప్రోచ్యతే యన్నివృత్త్యై ॥ ॥

తద్ధేయప్రత్యనీకాఖిల సుగుణగణైకాస్పదత్వేన సో
ఽయం త్యక్తవ్యస్యాపుమర్థస్య తు భవతి యథోక్తస్య
యోగో విరుద్ధః । ॥ ॥

టీ॥ జగతి సహేం తు జీవాతిరిక్తో ఽయమితి, తథాహి, ఇహ జీవే అనేనేతి - అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి, తేన - జగత్కారణేన, ప్రోక్తా - సమానాధికృతిః - ప్రోక్తం సామానాధికరణ్యమ్, కథం యుజ్యత ఇత్యన్వయః; సమానవిభక్త్యవగతైక్యోపపత్తిః కథమిత్యర్థః. జీవబ్రహ్మణోరైక్యపక్షే ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయః కథమితి శఙ్క్యతే — తత్కథం వేతి - సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిభిః పదైస్తత్పదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితః, తదైక్షత * అసృజతేతి యథాసఙ్కల్పం జగత్సృష్టిశ్రవణేన సర్వజ్ఞత్వాదిగుణానామతిరోహితత్వావగమాత్ తిరోధాయకహేయసమ్బన్ధానర్హత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ అదోష ఇత్యుక్తమ్; జగద్వ్యాపారౌపయికగుణాన్తరాణామన్యత్ర కణ్ఠోక్తానాం సద్విద్యాయాం గతిసామాన్యన్యాయాదర్థసిద్ధత్వమభిప్రేత్యోక్తం సుగుణగణనిధావితి - కల్యాణగుణాశ్రయ ఇత్యర్థః. అశేషానవధికేత్యనేన త్వంపదప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయో దర్శితః, అశేషానవధికవివిధక్లేశవర్గాస్పదేన— కర్మోత్థానన్తసఞ్చిన్తితనిమిషితముఖ్యాఖిలస్వక్రియైతజ్జీవేన - కర్త్రాధీనానన్తచిన్తితనిమిషితాదిసకలస్వకీయవ్యాపారవతా అనేన జీవేన— అస్మిన్ బ్రహ్మణి, ఏకత్వం తత్కథం వా యుజ్యత ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, సాక్షాత్ పరాభిమతం పదద్వయావగతవిశేషణపరిత్యాగపక్షం దూ

షయిష్యన్ సంభావితం పక్షద్వయం శఙ్కతే - అత్రేతి - అత్ర — తత్త్వంపదప్రతిపన్నవిశేషణద్వయమధ్యే, అన్యతరగుణమృషాత్వేన చేత్ - అన్యతరగుణస్య మిథ్యాత్వేన చేత్యర్థః. వికల్పయతి కస్యేతి - తత్ - మృషాత్వమ్, కస్య భోః - ప్రత్యక్షసిద్ధాగమసిద్ధత్వస్త త్వదావగతవిశేషణజాతం ద్వయమితి భావః, వికల్పయతి - విద్యేతి ఇహ భగవతి హేయగుణయోగః కిం మిథ్యా అనవద్యగుణౌ వా మిథ్యా, ఇతి మిథ్యాశబ్దానుషఙ్గేణాన్వయః, సహేతుకం పరేణ ప్రథమశిరః పరిగ్రహం శఙ్కతే - నిర్దోష ఇతి - నిర్దోషే - హేయప్రత్యనీకే, ఇహ పరబ్రహ్మణి, హేయధర్మాన్వయః, మృషా - మిథ్యా, తత్ర హేతుమాహ - అనాద్యవిద్యోదిత ఇతి - అనాద్యవిద్యాకల్పిత ఇత్యర్థః, చేదిత్యన్తం శఙ్కా, ॥ దూషయతి - సైషేతి - తే సైషోక్తిః వ్యాహతా - విరుద్ధేత్యర్థః, విరోధమేవ ప్రతిపాదయతి - ప్రతిహతేతి - ప్రతిహతసకలావద్యమ్ - నిరస్తాఖిలదోషమ్, ఏతద్బ్రహ్మ - కథం వా అవిద్యాస్పదం స్యాదిత్యన్వయః, అవిద్యారూపదోషాశ్రయత్వ హేయప్రత్యనీకత్వయోః పరస్పరవిరోధాద్వ్యాఘాతం భాషణమితి భావః, అవిద్యాదీనాం హేయత్వేపి తేషాం మిథ్యాత్వాన్న విరోధం శఙ్కతే — భవతీతి - సా అవిద్యా తు మృషా భవతీతి చేదిత్యన్వయః, దూషయతి - నేతి మిథ్యాభూతోప్యవిద్యాదికో యమర్థః పురుషార్థో న భవతి హి, యన్నివృత్త్యై సర్వో వేదాన్త ఆరభ్యత ఇతి భవతా ప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, నిరసనీయత్వాదవిద్యాదీనామపురుషార్థత్వమితి భావః, తతః కిమిత్యత్రాహ - తదితి - తత్ - తస్మాత్, హేయప్రత్యనీకాఖిలసుగుణగణైకాస్పదత్వేన, యథోక్తస్యత్యక్తస్యాప్యపుమర్థస్య - నిరసనీయావిద్యాద్యపురుషార్థస్య, సోయం యోగో విరుద్ధ ఇత్యన్వయః,

అనేన సైషా తే వ్యాహతోక్తిరితి ప్రాగభిహితం విరుద్ధభాషణత్వము
పపాదితం భవతి,

శ్రీ॥ కింతుమతః (యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి) ఇతి ఏకవిజ్ఞా
నేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ (సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఇత్యాది
నా నిఖిలజగదేకకారణతాం (తదైక్షత బహు స్యాం) ఇతి సత్యసంక
ల్పతాం చ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తస్యైవ బ్రహ్మణ స్తత్త్వమసీతి సా
మానాధికరణ్యేన అనన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితమ్; తదన్య
థానుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వాది పరికల్పనీయమితి చే
త్, శ్రుతోపపత్తయే హ్యనుపపన్నం విరుద్ధం చ న కల్పనీయమ్, అథ
హేయసంబన్ధ ఏవ పారమార్థికః, కల్యాణైకస్వభావతా తు మిథ్యా
భూతా, హన్తైవం తాపత్రయాభిహతచేతనో జిజీవిషయా ప్రవృత్తం శా
స్త్రం తాపత్రయాభిహతిరేవ తస్య పారమార్థికీ, కల్యాణైకస్వభావ
స్త్వభ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి బోధయత్ సమ్యగుజ్జీవయతి, అథైతద్దోషపరి
జిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తం జీవత్వదుఃఖి
త్వాదికం సత్యసంకల్పత్వకల్యాణగుణాకరత్వ జగత్కారణత్వాద్యపి
మిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితి చేత్, అహో భవతాం వాక్యా
ర్థపర్యాలోచనకుశలతా; ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం సర్వ
స్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి,

శ్లో॥ కింతు ప్రోక్తైక మత్యాఖిలవిషయమతిం
ప్రాక్ప్రతిజ్ఞాయ యేనేత్యుక్త్వా తస్మిన్ సదేవేత్యఖిల
విధజగత్కారణత్వం పరస్మిన్ । బ్రహ్మణ్యైత్రి
క్షత స్యాం బహు తదితి పునస్సత్యసంకల్పయోగం సద్వి
ద్యా తత్త్వమస్యాదిభిరిహ న చ నైవర్తి జీవాత్మ
నైక్యమ్ ॥ ॥ ౨౩౮ ॥

కల్పాన్తస్యోపపత్త్యైవదసి యదిపరబ్రహ్మణో నాద్య
విద్యాంకల్ప్యస్వస్యాద్విరుద్ధం తదిదమనుపపన్నం
శ్రుతస్యోపపత్త్యై । సత్యోక్త్యా హేయధర్మాన్వ
య ఇహానుగుణ్యైకాస్త్రతాసామ్యపేతి బ్రూషే చేద్ధ_స్త
తాపత్రయహతజగదుజ్జీవనార్థం ప్రవృత్తమ్ ॥ ॥

శాస్త్రన్తాపత్రయేణాత్వభిహతిరియమేవాస్య సత్యా
గుణ్యైకస్వాభావ్యంభ్రాన్తిసిద్ధం కథయదిదమహో
సమ్యగుజ్జీవయేన్నః । ఏతద్దోషోద్దిధీర్షుర్వదసియ
దిపరబ్రహ్మణో నిర్విశేషంచిన్మాత్రం స్వస్వరూపం తది
తరదఖిలంజీవతాదుఃఖతాద్యమ్ ॥ ॥

సత్సంకల్పత్వముఖ్యాఖిలగుణపటలం సర్వహేతుత్వ
ముఖ్యం సర్వం వైధర్మ్యజాతం శ్రుతమనృతమిదం
కల్పితం బ్రహ్మణీతి । వాక్యార్థాలోచనేఽహో
విలసతి బహుధా నిస్తులం కౌశలం వోఽద్వైతికజ్ఞానేన
సర్వావగతిరభిహితా సర్వమేతన్మృషా చేత్ ॥ ॥

జ్ఞాతవ్యస్యత్వసత్త్వాత్త్వసకల పదార్థస్య సిద్ధ్యేత్
కథం సాఽసిద్ధాన్తస్యాస్తు యేనాశ్రుతమితి కథితా వ్యా
హతా స్యాత్ ప్రతిజ్ఞా । ॥ ॥

అ॥ అపురుషార్థత్వమస్తి చేత్ హేయప్రత్యనీకత్వవ్యాఘాతో దుష్పరిహార ఇత్యుక్తమ్, తద్విరోధేఽపి హేయసంబన్ధస్య శ్రుతిబలాదభ్యుపగన్తవ్యత్వం శఙ్కతే - కింకుర్మ ఇతి—

టీ॥ అత్ర - ఉపనిషది, సద్విద్యా, యేనేతి - యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతమ్మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి, ప్రాక్ - ప్రథమతః,

ఏకమత్యా అఖిలవిషయమతిం ప్రతిజ్ఞాయ - ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయ, తస్మిన్ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి, సదేవేతి - సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి, అఖిలవిధజగత్కారణత్వమ్ - త్రివిధంజగత్కారణత్వమ్, ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్య, అత్ర - అస్మిన్ బ్రహ్మణి, ఐక్షతస్యాంబహుతదితి - తదైక్షతబహుస్యామితి, సత్యసంకల్పయోగమ్, ఉక్త్వేత్యస్యానుషఙ్గః - ఉక్త్వాప్రతిపాద్య, తత్త్వమస్యాదిభిర్వచనైః తత్త్వమస్యాదిభిర్వాక్యైః, ఇహ — బ్రహ్మణి, జీవాత్మనాఐక్యమ్, వక్తి - ప్రతిపాదయతి, తస్య- జీవబ్రహ్మణోరైక్యస్య, ఉపపత్త్యై- ఉపపాదనాయ, పరబ్రహ్మణః అనాద్యవిద్యాం కల్ప్యాం వదసియదీత్యన్వయః, జీవబ్రహ్మణోరైక్యాన్యథానుపపత్త్యా బ్రహ్మణోఽనాద్యవిద్యాంకథయసిచేదిత్యర్థః, పరిహరతి - కల్ప్యమితి - శ్రుతస్యోపపత్త్యై — అనుపపన్నం విరుద్ధన్తదిదన్న కల్ప్యంస్యాదిత్యన్వయః, అనుపపన్నత్వం తర్కపరాహతత్వమ్, విరుద్ధత్వంప్రమాణవిరుద్ధత్వమ్, ఏకస్మిన్ హేయప్రత్యనీకత్వ హేయాస్పదత్వాదివిరుద్ధధర్మాన్వయానుపపత్తిస్తర్కవిరోధః, (అపహతపాప్మావిశోకోవిజిఘత్సః, ఏషహి సర్వేభ్యఃపాప్మభ్యఉదితః) ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః ప్రమాణవిరోధః, శిరోఽన్తరంశఙ్కతే - సత్యఇతి - అతః - ఉక్తానుపపత్తితః, ఇహ బ్రహ్మణి, హేయధర్మాన్వయస్సత్యః, సా సుగుణైకాన్తతా — సుగుణైకాధారతా, మృషేతి - మిథ్యేతి, బ్రూషేచేత్ - వక్షిచేత్ ఇత్యర్థః, దూషయతి - హన్తేతి - హన్తేతిఖేదే, తాపత్రయహతజగదుజ్జీవనార్థంప్రవృత్తమిదం శాస్త్రం తాపత్రయేణాభిహతిరియమేవ, అస్యజగతః, సత్యా, గుణైకస్వభావ్యమ్, భ్రాన్తిసిద్ధమ్, కథయత్ సత్ - ప్రతిపాదయత్ సత్, నః, సమ్యగుజ్జీవయేత్, వ్యతిరేక

లక్షణయాన్యో జీవయెదిత్యర్థః, శాస్త్రస్య ప్రమేయపర్యవసానాభావాదప్రామాణ్యం ప్రసజేదిత్యర్థః.

పరస్యసిద్ధాన్తభూతముభయం ప్రహాణం శఙ్కతే - ఏతద్దోషేతి ఏతద్దోషోద్దిధీర్షుః - ఏతదుభయవిధదోషపరిజిహీర్షుః, త్వమితి శేషః, త్వమ్ - పరబ్రహ్మణో నిర్విశేషం చిన్మాత్రం స్వస్వరూపమ్, తదితరదఖిలం జీవత్వాదుఃఖిత్వాద్యమ్-తదితరత్ సర్వం జీవత్వదుఃఖిత్వాదికమ్, శ్రుతమిదం సత్యసంకల్పత్వముఖ్యాఖిలగుణపటలమ్ - సత్యసంకల్పత్వముఖ్యం సకలగుణజాతమ్, సర్వశక్తత్వముఖ్యం సర్వం ధర్మజాతమ్ బ్రహ్మణి కల్పితమనృతమితి వదసి యది ఇత్యన్వయః, పరిహరతి - వాక్యార్థాలోచన ఇతి - వాక్యార్థాలోచనే - వాక్యార్థపర్యాలోచనే, వః, నిస్తులం కౌశలం బహుధా విలసతీత్యన్వయః, వ్యతిరేకలక్షణయా వాక్యార్థపర్యాలోచనాసామర్థ్యం వివక్షితమ్, అర్థనిష్కర్షోపయుక్తపదద్వయ వాక్యే తత్ప్రకరణ ప్రకరణాన్తరోపనిషదన్తర ప్రమాణాన్తర తర్క సామానాధికరణ్య నిరూపణమిహ పర్యాలోచనమ్, ఏతేషాం విరోధాదేతన్నిరూపణాన్నాస్తీతి భావః, ప్రథమమేవ తత్ప్రకరణోపక్రమవిరోధం దర్శయతి - అత్రేతి - అత్ర - అస్మిన్ సద్విద్యాప్రకరణే అభిహితా - ప్రతిపాదితా, ఏకజ్ఞానేన సర్వావగతిః - ఏకప్రతీత్యా సర్వప్రతీతిః, సర్వమేతన్మృషా చేత్ - మిథ్యా చేత్, జ్ఞాతవ్యస్య సకలపదార్థస్య సత్త్వాత్, సా తవ కథం సిద్ధ్యేత్ తస్యా అసిద్ధా వనాశ్రితమితి కథితా ప్రతిజ్ఞా వ్యాహతా స్యాదిత్యన్వయః,

శ్రీ॥ యథా ఏకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం తథైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యది పరమార్థవిషయం, తదన్తర్గతత్వాత్, తదా తద్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యతే వక్తుమ్, నహి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రయా పరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి,

శ్లో॥ ఏకజ్ఞానంయథాతాత్త్వికవిషయమిదంసర్వధీ
శ్చేదృశీచేదన్తర్భూతాచతత్రోదయఇహ నువచస్త
ద్ధియానర్వబుద్ధేః । సత్యాయాశ్శుక్తికాయానహి
భవతిధియా తద్గతాసత్యరూప్యంజ్ఞాతం తద్వత్ప్రతీ
త్యాజగదనృతమిదంబ్రహ్మణోనామతంస్యాత్ ॥ ౹

అ॥ సర్వసత్యత్వేపి ప్రతిజ్ఞాకథంనేత్స్యతీత్యత్రాహ - ఏక
జ్ఞానమితి—

టీ॥ ఇదమేకజ్ఞానం యథాతాత్త్వికవిషయమ్ పరమార్థవి
షయమ్, సర్వధీశ్చేదృశీచేత్ - సర్వజ్ఞానమపి పరమార్థవిషయ
ఞ్చేత్, తత్రాన్తర్భూతాచ -పరమార్థవిషయకజ్ఞానాన్తర్భూతాచ
స్యాచ్చేదిత్యర్థః, పరిషజ్జ్ఞానేనతద్గతాఃపురుషాహిజ్ఞాతాభవన్తి, నతు
తద్బహిష్ఠాఇతిభావః, జ్ఞానస్యతదన్తర్గతత్వంవిషయద్వారకమ్, సర్వ
ధీశ్చేదృశీచేదన్తర్భూతాచ తత్రేత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాద
యతి - సత్యాయాఇతి - సత్యాయాశ్శుక్తికాయాధియా తద్గతాసత్య
రూప్యమ్, నజ్ఞాతంభవతిహి; తద్వద్బ్రహ్మణఃప్రతీత్యా, అనృతజగది.
దన్నామతంస్యాదిత్యన్వయః, నజ్ఞాతంస్యాదిత్యర్థః,

శ్రీ॥ అథోచ్యేత, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయా
అయమర్థః, నిర్విశేషచిన్మాత్రమేవసత్యమ్, అన్యదసత్యమితి; నత
ర్హి, యేనాశ్రుతం శ్రుతంభవతిఅమతంమతమవిజ్ఞాతమితిశ్రావితే త
యేనశ్రుతేన అశ్రుతమపిశ్రుతంభవతీతిహ్యస్యవాక్యస్యార్థః, కార
ణతయోపలక్షిత నిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవసద్భావశ్చేత్ ప్రతిజ్ఞా
తః, యథాసోమ్యైకేనమృత్పిణ్డేనసర్వంమృణ్మయంవిజ్ఞాతమితి దృష్టా
న్తోపి నఘటతే, మృత్పిణ్డజ్ఞానేనహి తద్వికారస్యజ్ఞాతతానిదర్శితా,

తత్రాపి వికారస్య అసత్యతా అభిప్రేతా చేత్, మృద్వికారస్య రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శుశ్రూషోరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థసంభావనాప్రదర్శనాయ యథా సోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో నయుజ్యతే, నచ తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్య జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్ వికారజాతస్య అసత్యతామాపాదయత్ తర్కానుగృహీతమననుగృహీతం వా ప్రమాణముపలభామహ ఇతి - అయమర్థః (స్తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః) ఇత్యత్ర వక్ష్యతే,

శ్లో॥ యద్యుచ్యేతైకమత్యా సకలవిషయకజ్ఞానవా-
చాయమర్థో వస్త్వేకస్మిన్విశేషం సదితరదఖిలం వ-
స్తుజాతం మృషేతి । యేనైత్యైవం తర్కాచ్చేన్న హి వచ
ఉపలభ్యేత నాత్రాపి పన్నో దృష్టాన్తశ్చేద్దిష్టో వికృతి-
రిహ మృదో వ్యాప్తిదృష్టాన్త ఉక్తః॥ ॥ ॥

తత్రాపీష్టమృషాత్వం వికృతిషు మృద ఇత్యుచ్యతే చే-
దసిద్ధం శుశ్రూషో రజ్జుసర్పాదివదిహ కథితే మృద్వికా-
రే మృషాత్వమ్ । నోపన్యాసో యథేత్యాదిక ఇహ
తు తతస్సిద్ధవద్యుజ్యతేఽయం ప్రాక్తర్కోఽయన్ను సం-
భావ్యత ఇతి మనసి ప్రత్యయార్థం సుతస్య ॥ ॥ ॥

విజ్ఞానాత్తత్త్వమస్యాదికవచనభువః ప్రాగ్వికారాన్మృ-
తత్వగ్రాహ్యుద్యత్తర్కయుక్తం తదితరదథవానో-
పలబ్ధం హి మానమ్ । దృష్టాన్తోఽత్రాఽనృతత్వే జగ-
త ఇహ నచ బ్రహ్మణస్సత్యతాయాం యుక్తస్స్యాత్ప్ర-
కాశీభవతీహి తదనన్యత్వమిత్యర్థ ఏషః ॥ ౨౮౫ ॥

అ॥ బ్రహ్మైకమేవసత్యమితిజ్ఞాతే అన్యన్మిథ్యాత్వేనజ్ఞాతం స్యాదితిశఙ్కతే - యదుచ్యతేతి—

టీ॥ ఏకముత్త్వాసకలవిషయక జ్ఞానవాచః - ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యస్య, ఏకస్మిన్ శేషంవస్తుసత్ నిర్విశేషవస్తుమాత్రం సత్యమ్, ఇతరదఖిలంవస్తుజాతంమృషేతి — అయమర్థఇతియోజనా, పరిహరతి — యేనేతి - తథాచేత్ - తథాఅభ్యుపగమే, యేనత్వేవంవచోనోపలభ్యేతేతియోజనా, సర్వమ్మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతంభవతీతివా, సర్వన్నివృత్తంభవతీతివా, ఉపలభ్యేత, నతుయేనాశ్రుతం శ్రుతంభవతీతి, ఏవంప్రతిజ్ఞావాక్యాస్వారస్యముక్తమ్, అథ దృష్టాన్తవాక్యాననుగుణత్వమాహ - నాత్రేతి— అత్ర - అస్మిన్పక్షే, ఉపదిష్టోదృష్టాన్తశ్చనోపపన్నఇత్యన్వయః, అనుపపన్నత్వముపపాదయతి - వికృతిరితి - ఇహ అస్మిన్ప్రతిజ్ఞాతార్థే, అత్ర - అస్మిన్నుపనిషద్వాక్యే మృదోవికృతిః - వికారోహి, దృష్టాన్త ఉక్తఇత్యన్వయః, యథాసోమ్యేత్యాదినా మృజ్జ్ఞానేనజ్ఞాతస్య మృద్వికారస్య ఘటశరావాదే ర్దృష్టాన్తత్వేన ప్రతిపాదనాత్ తస్యచసత్యత్వాత్ జగదసత్యతాయాం సదృష్టాన్తోయమనుపపన్నఇతిభావః, దృష్టాన్తవిరోధంశఙ్కతే - తత్రాపీతి - తత్రమృదోవికృతిష్వపిమృషాత్వమిష్టమిత్యుచ్యతేచేదిత్యన్వయః, ప్రసిద్ధవదుపన్యాసాన్యథానుపపత్త్యాదూషయతి - అసిద్ధమితి - శుశ్రూషోః - శ్రోతుమిచ్ఛావతః శ్వేతకేతోః, ఇహ, కథితేమృద్వికారే - ప్రతిపాదితేమృద్వికారభూతఘటాదౌ, రజ్జుసర్పాదివన్మృషాత్వమ్, అసిద్ధమ్ - అప్రతీతమిత్యర్థః, తతఃకిమిత్యత్రాహ - నోపన్యాసఇతి - తతః, అప్రసిద్ధత్వాత్, యథేత్యాదికః - యథాసోమ్యైకేనమృత్పిణ్డేనేత్యాదికః—సుతస్య-

పుత్రస్య శ్వేతకేతోః, అయం ప్రాశ్నార్థస్తు - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞా
నరూపప్రతిజ్ఞాతార్థః స్యాత్, సంభావ్యత ఇతి - సంభావిత ఇతి మనసి, ప్ర
త్యయార్థమ్ - ప్రత్యయోత్పత్త్యర్థమ్; సిద్ధవదుపన్యాసోనయు
క్త ఇత్యన్వయః, మృద్వికారాణాం సత్యత్వమనుమానాదినా అవగతమి
త్యత్రాహ- విజ్ఞానాదితి- తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యాత్, విజ్ఞానాత్
ప్రాక్, ఉదస్తతర్కయుక్తమ్ - తర్కాననుగృహీతమ్, అథవా, తదిత
రత్ - తదననుగృహీతం వా, మానం ప్రమాణమ్, నోపలభ్యం హీత్య
న్వయః, నోపలభ్యత ఇత్యర్థః. అత్ర తదితరదిత్యనేన జ్ఞాతైక్యబుద్ధి
పదార్థప్రతీతిజనకం వివక్షితమ్, తత్త్వమసీతి వాక్యార్థస్య చ ఇదా
నీమనిష్పన్నత్వాత్ తద్వ్యక్త్యా జీవబ్రహ్మైక్యస్యాథానుపప
త్త్యాపి న జగన్మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి న వికారమిథ్యాత్వప్రసిద్ధిరితి భావః దృష్టా
న్తాసిద్ధిం నిగమయతి - దృష్టాన్త ఇతి - అతః - జగతోఽనృతత్వే ఇహ
బ్రహ్మణస్సత్యతాయాం చ దృష్టాన్తోఽనయుక్త ఇత్యన్వయః, అయమ
ర్థః (తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) ఇత్యారమ్భణాధికరణే
వ్యక్తీభవిష్యతీత్యాహ - సూత్ర ఇతి - తదనన్యత్వమితి సూత్రే) ఏషో
ఽర్థః ప్రకాశీభవతీత్యన్వయః,

శ్రీ॥ తథా (సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం
తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజత * హన్తాహమిమా
స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకర
వాణి * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతి
ష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం) మిత్యాదినా అస్య జగతస్సదాత్మకతా
సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూపవిభాగరహితం జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్ద
వాచ్యస్య బ్రహ్మణ స్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరానపేక్షత్వం సృష్టికాలే

అహమేవ అనన్తస్థిరత్రసరూపేణ బహు స్యామిత్యనన్య సాధారణసంకల్పవిశేషో యథాసంకల్ప మనన్తవిచిత్ర తత్త్వానాంవిలక్షణక్రమవిశేషవిశిష్టా సృష్టి స్సమస్తేష్వచేతనేషు వస్తుషు స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేన అనన్తనామరూపవ్యాకరణం స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వమూలత్వం స్వాయతనత్వం స్వప్రవర్త్యత్వం స్వేనైవజీవనం స్వప్రతిష్ఠత్వమిత్యాద్యనన్తవిశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః, తత్సంబన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వప్యేవ మాతస్మాత్త్వాఽనిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకామత్వ సత్యసంకల్పత్వ సర్వానన్దకరణనిరతిశయానన్దయోగాదయ స్సకలేతరప్రమాణావిషయా స్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః,

శ్లో॥ సద్విద్యాయాం సదేవేదమితి తు జగతస్సత్ప్రధా
నాత్మకత్వం సృష్టేః ప్రాజ్ఞామరూపై ర్విభజన
విరహోఽనన్యకర్తృవ్యపోహః । సృష్టౌసాహం
బహు స్యామితి బహుభవనేచ్ఛా త్వసాధారణీయా సృ
ష్టిర్వైచిత్ర్యయుక్త క్రమసముపహితా తత్త్వవర్గే య
థేచ్ఛమ్ ॥ ॥ ॥

జీవస్యస్వాత్మకస్య ప్రణయనముచితో రూపనామ్నోః
ప్రవేశాత్ స్వప్రేర్యత్వం స్వమూలత్వమపిచజగత
స్స్వప్రతిష్ఠత్వమేవమ్ । అన్యేచానన్తధర్మా ఇహ
సమవగతా యేతు శాస్త్రైకగమ్యా అన్యత్రాప్యన్యధ
ర్మాః ప్రకరణ ఉదితా బ్రహ్మణోఽపాపతాద్యాః ॥ ॥

అ॥ ఉపరితనవాక్యపర్యాలోచనాం దర్శయతి – సద్విద్యాయామితి—

టీ॥ సదాయతనత్వఫలితం స్వప్రియత్వమ్, ప్రశాసనేనహి ధారణమ్, శాస్త్రైకగమ్య ఇత్యనేన నిషేధాయ గుణానువాద ఇతిశఙ్కావ్యుదాసః, నహ్యవిధేరనువాదిత్వమితి భావః, శ్రుత్యన్తరపర్యాలోచనాం దర్శయతి - అన్యత్రాపీతి - అన్యత్రాపి ప్రకరణే, అప్రస్తుతాద్యా అన్యధర్మాః, బ్రహ్మణః, ఉదితాః - ప్రతిపాదితా ఇత్యర్థః,

శ్రీ॥ ఏవమనన్యగోచరానన్తవిశేషవిశిష్టే ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశేషవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసంగతత్వేన ఉన్మత్తప్రలపితాయేత, త్వంపదఞ్చ సంసారిత్వవిశిష్టజీవవాచి, తస్యాపి నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్, నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపస్య వస్తునో హ్యవిద్యయా తిరోధానం స్వరూపనాశప్రసఙ్గాదిభిర్న సంభవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్,

శ్లో॥ ఏవంస్యాదనన్యవేద్యామితగుణకథితబ్రహ్మసంస్ప
ర్శితచ్ఛబ్దోఽయంస్యా న్నిర్విశేషార్థక ఇతి వచ
ఉన్మత్తభాషాయతే వః । జీవంసంసారయుక్తంకథయ
తి కథితంత్వంపద న్త్వత్ర వాక్యే స్వార్థ స్త్యక్త స్తదా
స్యాద్యది తదపి పదన్నిర్విశేషార్థకంస్యాత్ ॥ ॥

బ్రహ్మణ్యస్మిన్ ప్రకాశాత్మని తు న ఖలు సా నిర్విశేషే
తిరోధిర్యుక్తా సా స్వస్వరూపక్షతిభయత ఇతీదం పు
రైవాత్రగీతమ్ । ॥ ॥

అ॥ తతః కిమిత్యాకాంక్షాం పూరయన్ పదద్వయపర్యాలోచనాభావం దర్శయతి - ఏవమితి—

టీ॥ స్యాన్నన్యవేద్యామితగుణేత్యనేన ప్రాకరణికవాక్యవిరోధో వివక్షితః, కథితబ్రహ్మసంస్పర్శ తచ్ఛబ్దఇత్యనేన యత్రిక్వాపి ప్రకృతాకారవిశిష్టపరామర్శితయా తచ్ఛబ్దస్యవ్యుత్పత్తివిరోధ ఉక్తః, త్వంపదస్యాపి వస్తుమాత్రపరత్వే ముఖ్యార్థపరిహాణమాహ— జీవమితి - శ్రుతివాక్యే - తత్త్వమసీత్యస్మిన్ వాక్యే, కథితమ్ - పఠితమ్, త్వంపదమ్, సంసారయుక్తం జీవంకథయతీత్యన్వయః, ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, అన్యథాతస్యనిర్విశేషార్థకత్వే దూషణమాహ— స్వార్థ ఇతి - తదపిపదంయదినిర్విశేషార్థకంస్యాత్, తదాస్వార్థత్యక్తస్స్యాదిత్యన్వయః, యుష్మచ్ఛబ్దస్య సంబోధ్యతావచ్ఛేదకత్వోపలక్షితధర్మవిశిష్టవాచిత్వాత్ సంసారిత్వస్యైవ సంబోధ్యతావచ్ఛేదకత్వాత్ తద్విశిష్టవాచినస్త్వంపదస్య నిర్విశేషార్థకత్వే తస్యముఖ్యార్థపరిత్యాగస్స్యాదితిభావః, ప్రమాణతర్కపర్యాలోచనాపూర్వోక్తేత్యాహ - బ్రహ్మణీతి - నిర్విశేషే అస్మిన్ ప్రకాశాత్మనిబ్రహ్మణిస్వస్వరూపస్యక్షతిభయతః - స్వస్వరూపనాశప్రసంగభయాత్, తిరోధిర్నయుక్తేతి పూర్వై వాత్రిగీతమ్ - తిరోధానానుపపత్తిప్రకరణే ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. స్వప్రకాశస్యబ్రహ్మణోఽవిద్యయాతిరోధానంవదతాం స్వరూపనాశప్రసంగేన నిర్విశేషత్వాభ్యుపగమోనయుజ్యతఇతిభావః,

శ్రీ॥ ఏవఞ్చసతి సమానాధికరణవృత్తయోస్తత్త్వమితిద్వయోరపిపదయో ర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణాచసమాశ్రయణీయా, అథోచ్యేత సమానాధికరణవృత్తానామేకార్థ ప్రతిపాదనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసంభవాదేవ విశేషణనివృత్తేర్వస్తుమాత్రైక్యత్వప్రతిపాదనాన్నలక్షణాప్రసంగః, యథానీలముత్పలమితిపదద్వయస్యవిశిష్టైకత్వప్రతిపాదనపరత్వేననీలత్వోత్ప

లత్వరూపవిశేషణద్వయస్న వివక్ష్యతే, తద్వివక్షాయాంహి నీలత్వవిశిష్టాకారేణ ఉత్పలత్వవిశిష్టాకారస్య ఏకత్వప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత, తత్తు నసంభవతి, నహినైల్యవిశిష్టాకారేణ తద్వస్తుఉత్పలపదేన విశేష్యతే, జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్, అతోనీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైకత్వమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే, తథా సోఽయందేవదత్తఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్టదేశవిశిష్టస్య తేనైవరూపేణసన్నిహిత దేశవర్తమానకాలవిశిష్టతయా ప్రతిపాదనానుపపత్తే రుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేనప్రతిపాద్యతే, యద్యపి నీలమిత్యాద్యేకపదశ్రవణే ప్రతీయమానంవిశేషణం సామానాధికరణ్యవేలాయాం విరోధాన్నప్రతిపాద్యతే, తథాపి వాచ్యేఽర్థప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్నలక్షణా, అపితు విశేషణాంశస్య అవివక్షామాత్రమ్, సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్య ఏషఏవ స్వభావఇతి నకశ్చిద్దోషఇతి,

శ్లో॥ ఏవంచేత్ స్యాత్ సమానాధికరణపదయోర్ము
ఖ్యవృత్తేర్ద్వయోశ్చత్యాగోగౌణీచవృత్తిః పరిహృతి
రహితాతత్త్వమిత్యుక్తయోస్తే। నన్వేకస్మిన్ సమా
నాధికరణపదయోరర్థ ఏవాశయోస్తౌ వైశిష్ట్యతాత్స
గతోఽర్థైక్యమతిజనకయోరేతయోర్లక్షణాన ॥

యద్వాతోప్రోక్తే సమానాధికరణవచనేతూత్పలన్నీలమిత్యతార్థైక్యేతత్పరత్వాన్నభవతిహి వివక్షోత్పలత్వేచనైల్యే। స్యాచ్చేత్ సాస్మిన్ వివక్షాప్రసజతిహివిశిష్టైక్యధీరుత్పలత్వశ్యామతాద్వేశ్చసాచేత్ప్రసజతిగుణజాత్యోరిహాన్యోన్యయోగః। ॥ ॥

తస్మాద్వాక్యే సమానాధికృతితఇహ సాతూపలక్ష్యస్య
నీలత్వాద్వైర్థీనోఽవిశిష్టస్యతుభవతి తథాత త్త్వ
మస్యాదికేఽపి । దృష్టోయః పాక్సవివాయమితి
వచసివై విప్రకృష్టాదతీతాద్దేశాత్ కాలాద్విశిష్టస్యతు
భవతినవై తేనరూపేణతస్య ॥ ॥ ॥

ఏతద్దిక్కాలయుక్తైక్యమతిరితి దిశాకాలయుగ్మోపల
క్ష్యార్థైకత్వస్యైవధీ స్తద్వచసి పదసమానాధికృ
త్యాభ్యుపేయా । యద్వ్యక్త్యన్యత్రి నీలాదికవచసి
పునఃకేవలేభాసమానన్నైల్యాద్యన్తత్ సమానాధి
కరణవచసిత్యాజ్యముక్తాద్విరోధాత్ ॥ ॥

వాచ్యైకాపిపరిధానాంశమతిరవిహతేతీహగౌణీనవృత్తి
ర్వైశిష్ట్యస్యావిశేషపరమిహవచసిప్రాగిహోక్తాద్వి
రోధాత్ । సర్వస్యాయఃసమానాధికరణవచసఃప్రో
క్తఏవస్వభావోవైషమ్యంక్వాపినేతి ప్రసజతినహిక్వా
వ్యత్రిదోషోఽపమేతి ॥ ॥ ॥

అ॥ పదద్వయనిమిత్తపరిహారేణ నిర్విశేషత్వస్యబుద్ధిస్థత్వా
త్ తదనుపపత్తిరూపతర్కపర్యాలోచనం దర్శితమ్, సామానాధిక
రణ్యబలా న్నిర్విశేషవస్త్వభ్యుపగమ ఇతిశఙ్కాయాం పదద్వయ
లక్షణాలక్షణందూషణమాహ - ఏవఞ్చేదితి—

టీ॥ ఏవఞ్చేత్ - పదద్వయస్య నిర్విశేషవస్తూపస్థాపనపర
త్వే, ఉక్తయోః, తత్త్వమితిద్వయోశ్చపదయోః, ముఖ్యవృత్తేస్త్యా
గః, గౌణీచవృత్తిస్తేపరిహృతిరహితాస్యా దిత్యన్వయః, దుర్వారా

స్యాదిత్యర్థః, అథ పరమతముపన్యస్యతి - నన్వితి - నను, ఏకస్మిన్నేవార్థే సమానాధికరణపదయోః, ఆశయః - తాత్పర్యమ్; అతః - వైశిష్ట్యత్యాగతః - విశేషణాంశత్యాగేన, అర్థైక్యమతిజనకయోరేతయోర్లక్షణానేత్యన్వయః, వాచ్యాబహిర్భూతప్రతిపాదనాదితి భావః, అయమ్ప్రాగ్నిర్దిష్టపక్షవిషయః,

ఏవం పక్షద్వయే సంక్షేపేణోక్తమర్థముపపాదయతి—

యద్వదితి - యద్వత్ - యథా, ఉత్పలన్నీలమితిప్రోక్తే అత్ర సమానాధికరణవచనే - సమానాధికరణవాక్యే అర్థైక్యతత్పరత్వాత్ - అర్థైక్యతాత్పర్యకత్వాదుత్పలత్వనైల్యేచ వివక్షా న భవతి, తద్వదిత్యధ్యాహారేణాన్వయః, ఉత్పలత్వనైల్యయోర్విశేషణయోర్వివక్షాయాం విశేషణభేదాద్విశిష్టభేదేన అర్థైక్యతాత్పర్యకత్వం సమానాధికరణవాక్యస్య భజ్యేతేతి భావః, విశేషణవివక్షాయాం దూషణాన్తరమాహ - స్యాచ్చేదితి - అస్మిన్ - నైల్యే ఉత్పలత్వే చ, వివక్షా స్యాచ్చేత్, ఉత్పలత్వశ్యామతాదివిశిష్టైక్యధీః ప్రసజతీత్యన్వయః, ఉత్పలత్వవిశిష్టే శ్యామత్వాదివిశిష్టైక్యధీః ప్రసజతీత్యర్థః, తద్బుద్ధ్యఙ్గీకారే దోషమాహ - సా చేదితి - సా చేత్ - ఉత్పలత్వాదివిశిష్టే నీలత్వాదివిశిష్టధీస్స్యాచ్చేదితి - స్యాదిత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, ఇహ గుణజాత్యోరన్యోన్యయోగః ప్రసజతీత్యన్వయః, అన్యోన్యసమవాయస్స్యాదిత్యర్థః. యుగపదభిధానే ఉద్దేశ్యోపాదేయ విభాగహాని ప్రసఙ్గాత్ పదద్వయప్రకృత్యుపస్థాప్యవిశిష్టైక్యే సమానవిభక్త్యా ప్రతిపాద్యమానే విశేష్యాంశస్యేవ విశేషణాంశభూతజాతిగుణాంశయోరైక్యప్రసంగాచ్చ క్రమేణాభిధానపక్ష ఏవాభ్యుపగన్తవ్య ఇతి దండదూషణముక్తమ్, సపరికరో రాజా దృష్ట ఇత్యాదౌ పరికరవిశిష్టే

దృష్టత్వాన్వయస్థలే విశేష్యతావచ్ఛేదకేపరికరేదృష్టత్వాన్వయవత్ ఉత్పలత్వవిశిష్టేనైల్యాన్వయె ఉత్పలత్వేపి నైల్యాన్వయస్స్యాదితి భావః,

తాత్పర్యబహిర్భూతస్యాపి విశేషణస్య ఉపయోగందర్శయన్ ఫలితమాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ - సమానాధికరణవాక్యేవిశిష్టబోధస్యాసంభవాత్, ఇహవాక్యే - నీలముత్పలమిత్యాదికే అస్మిన్ సమానాధికరణవాక్యే,సమానాధికృతితః-సామానాధికరణ్యేన,నీలత్వాద్యైర్విశిష్టస్యనోధీః, కిన్తు ఉపలక్ష్యస్యసాధీర్భవతీత్యన్వయః, తావతాపరిష్కృతేకిమాయాతమిత్యత్రాహ - తద్వదితి తత్త్వమస్యాదికేఽపి. తత్త్వమస్యాదివాక్యేపి, తథా తద్వైవప్రతీయతఇత్యర్థః. నీలోత్పలమిత్యత్ర విశేషణాన్వయెస్ఫుటేఽపితాత్పర్యాభావఉక్తః, తత్రవిశేషణానన్వయస్య అస్ఫుటత్వాద్విశేషణాన్వయె స్పష్టతాత్పర్యాభావముదాహరణాన్తరందర్శయతి- దృష్టఇతి- యఃప్రాగ్దృష్టః, సఏవాయమితివచసి, విప్రకృష్టాద్దేశాత్, అతీతాత్ కాలాత్ విశిష్టస్యతస్య తేనరూపేణ ఏతద్దిక్కాలయుక్తైక్యమతిః - ఏతద్దేశకాలవిశిష్టైక్యబుద్ధిః, నేతి, తద్వచసి - తస్మిన్వాక్యే, దిశాకాలయుగ్మోపలక్ష్యైకత్వస్యైవ దేశకాలద్వయోపలక్షితాథైకస్యైవ, ధీః - బుద్ధిః, సమానాధికృత్యా - సామానాధికరణ్యేన, అభ్యుపేయా - అభ్యుపగన్తవ్యేత్యర్థః విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్యవిశేషణపరిత్యాగేన విశిష్టైకదేశతయాతత్సంబన్ధినివిశేష్యస్వరూపమాత్రేవృత్తిలక్షణైవస్యాదిత్యత్రాహయద్యపీతి- యద్యపి - అన్యత్రకేవలేనీలాదివచసి - సమానవిభక్తికపదాన్తరాసమభివ్యాహృతే నీలమిత్యాదిశబ్దె, భాసమానమ్ - ప్రతీయమానమ్ తన్నైల్యాద్యమ్, సమానాధికరణవచసి నీలముత్పలమితి సమానాధి

కరణవాక్యే, ఉక్తాద్విరోధాత్ - ఉక్తవిరోధేన, త్యాజ్యమ్ - త్యజ్య తే, వాచ్యైకదేశత్యాగేన లక్షణాస్యాదితిభావః,

పరిహరతి — వాచ్యఇతి - అథాపి - తథాపి, వాచ్యేపరిధా నాంశమతిః - విశేష్యాంశబుద్ధిః, అవిహతైతి - ఇహ - అస్మిన్వాక్యే గౌణీవృత్తిర్నేత్యన్వయః, తాత్పర్యవిషయతదూధర్మితయాచ పరి ధానస్యవిశేష్యాంశస్య అవర్జనాత్ అపరిధానవిశేషణత్యాగేఽపి అఙ్గుల్యాదివికలే పురుషశబ్దస్యేవ నలక్షణేతిభావః, ముఖ్యార్థత్వే తుల్యేపి విశిష్టప్రతిపాదనదశాలో వైలక్షణ్యం దర్శయతి—వైశిష్ట్య స్యేతి - ఇహవచసి - అస్మిన్ సమానాధికరణవాక్యే, వైశిష్ట్యస్య- విశేషణస్య, ఉక్తాద్విరోధాత్ - ఉక్తవిరోధేన, అవివక్షాపరమ్— అవివక్షామాత్రమ్, పూర్వంపక్షేలక్షణాభావఉక్తఇదానీంసపక్షే విశ దీకృతో భవతి; విశేషణావివక్షాయా మస్వారస్యంస్యాదిత్యత్రాహ- సర్వస్యేతి - సర్వస్య సమానాధికరణవచసః - ప్రాక్తోఽయమేవ స్వభావః, క్వాపినవైషమ్యమితి కోపిదోషోఽత్రమమ నపరిసజతీత్య న్వయః, ఇతీతిశఙ్కాసమాప్తౌ, సామానాధికరణ్యవ్యుత్పత్తేరీదృశ త్వా న్నాస్వారస్యమ్, వ్యుత్పత్త్యననురోధేసతిహ్య స్వారస్యమ్, అత ఏకార్థవ్యుత్పత్తివిరోధివిశేషణ వివక్షాయామేవ అస్వారస్యమితి భావః,

(శ్రీ॥ తదిదమసారమ్, సర్వేష్వేవవాక్యేషు పదానాంవ్యు త్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రంపరిత్యాజ్యమ్, తత్రసమానాధి కరణవృత్తానామపినీలాదిపదానా నైల్యాదివిశిష్టఏవార్థోవ్యుత్ప త్తిసిద్ధః పదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే, యథా, నీలముత్పల మానయేత్యుక్తే నీలిమాదివిశిష్టమేవానీయతే, యథాచ, విన్ధ్యాట వ్యామ్మదముదితోన్మత్తజగణస్తిష్ఠతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశి

ష్ట ఏవార్థః ప్రతీయతే, ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణనిర్దేశేషు తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యమ్, నచ విశేషణవివక్షాయామితరవిశిష్టాకారం వస్తు అన్యేన విశేష్టవ్యమ్, అపి తు సర్వైర్విశేషణైః స్వరూపమేవ విశేష్యమ్, తథాహి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమ్, ఇత్యన్వయేన నిష్పత్త్యైవాపదాన్తరప్రతిపాద్యాకారా దాకారాన్తరయుక్తతయా తస్యైవ వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యమ్, యథా దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో౽దీనో౽కృపణో౽నవద్య ఇతి, యత్ర త్వేకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయాయోగ్యం విశేషణద్వయం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టమ్ తత్రాన్యతరత్పదముఖ్యవృత్తమాశ్రీయతే, నద్వయమ్, యథా, గౌర్వాహీక ఇతి, నీలోత్పలాదిషు తు విశేషణద్వయాన్వయావిరోధాదేకమేవ ఉభయవిశిష్టం ప్రతిపాద్యతే,

శ్లో॥ నైతత్సారం పదానాం జగతిచ నిగమే౽ర్థస్య
సంసర్గభేదస్సిద్ధవ్యుత్పత్తి కస్యాఖిలవచసి పరిజ్ఞాప్య
తే౽ర్థాన్తరేణ । తత్రప్రోక్తే సమానాధికరణవచ
సి ప్రోక్తనీలోక్తితో౽యం సిద్ధవ్యుత్పత్తికో౽ర్థస్స్ఫుర
తి పరపదార్థాన్వితో నైల్యవార్హి ॥ ॥ ॥

నీలం పుష్పం సమానయమితి తు వచసా౽౽నీయతే నీల
మేవ హ్యన్యన్నానీయతే౽చ్ఛం కుసుమమిహ తతో౽
వ్యాహతా నీలతాద్యః । విన్ధ్యాటవ్యాం ప్రహృష్టః ప్ర
తివసతి మహాన్మత్తమాతఙ్గయూథ స్త్విత్యత్ర జ్ఞా
యతే౽ర్థః పదయుగకథితార్థద్వయోపేత ఏవ ॥

ఏవం ప్రోక్తైస్సమానాధికరణనిగమాన్తస్థవాక్యైః ప్రతీత్త
ద్వైశిష్ట్యోపేతమేవ ప్రకృతమిహ పరం బ్రహ్మబోధ్యం
పదాభ్యామ్ । నోపైశిష్ట్యేవినయాయదిభవతివిశేష్ట
వ్యమన్యన్నధర్మైర్నానార్థధర్మైర్యుతం తం వస్త్వపి
తు సకలధర్మైస్స్వరూపస్తథాహి ॥ ॥ ॥

శబ్దాభిన్నప్రవృత్త్యైః పదయుగగుణయుక్తాయమన్యూరపా
స్తన్యత్తిహేత్వైకతార్థైః సమానాధికృతిరితిమహా
భాష్యప్రమానిరుక్తా । అన్యాకారేణ శబ్దాన్తరసమధిగ
గతస్యాన్వయాద్వానివృత్త్యావార్థః ప్రైకస్యభిన్నా
కృతితన్మహాపదాద్బోధ్యతాస్యాస్త్రకార్థ్యమ్ ॥ ॥

త్యాగేనాయం లోహితాక్షః పురుష ఇహ యువా సుస్త
రో దేవదత్తో దృష్టోఽదీనోఽనవద్యః కృపణ ఇతి పుర
స్స్యాదిహైవం పదాభ్యాం ప్రతీవాక్ । ధర్మాద్వా చేస్వ
ఘుద్ధావచసితుకథితే యత్రినాన్వేతుమహార్థ వస్తు
న్యేకతాంతతారిన్న తరదుభయతోఽముఖ్యవృత్తిన్న
యుగ్మ్య ॥ ॥ ॥

గౌర్వాహీకోఽయమిత్యాదికవచసి న నీలోత్పలాద్య
త్రికమస్యాదేకస్యాప్యన్వయస్య ప్రతిహతివిరహాద్గౌ
ణవృత్తిః పదస్య । ॥ ౨౫౯ ॥

అ ॥ ఇమం పూర్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి - నైతత్సారమితి -

టీ ॥ ప్రథమం చరమోక్తతయాబుద్ధిస్థం వ్యుత్పత్త్యన్తరా
శ్రయేణ నిరస్యతి - పదానామితి - జగతి నిగమే చ - లోకే వేదే చ,

అఖిలవచసి . సమానాధికరణే వ్యధికరణే సర్వత్రైవ వాక్యే, సిద్ధవ్యుత్పత్తికస్య - వ్యుత్పత్తిసిద్ధస్య, పదానామర్థస్య, అర్థాన్తరేణ - పదాన్తరార్థేన, సంసర్గభేదః - సమ్బన్ధవిశేషః, జ్ఞాప్యతే - ప్రతీయత ఇత్యర్థః, అఖిలవచసీత్యనేన (గామానయ, గాం బధాన ఇత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషు నహి ప్రతివాక్యం పదానామర్థభేదవ్యుత్పత్తికల్పనమ్, (క్లృప్తకల్ప్యవిరోధే తు యుక్తః క్లృప్తపరిగ్రహః) ఇతి న్యాయేన క్లృప్తవ్యుత్పత్త్యైవ స్వార్థబోధనసమ్భవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనానుపపత్తేః, తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి న పదానాం వ్యుత్పత్త్యన్తరం ప్రవృత్తినిమిత్తావిశిష్టవిషయం కల్పనీయమితి గమ్యతే, వ్యుత్పత్త్యన్తరాభావేఽపి వాక్యానాం పరస్పరవైషమ్యసమ్భవోపపాదనపరం సంసర్గభేదపదమ్, వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషాద్వాక్యవైషమ్యమ్, న తు ప్రకృత్యంశస్య వ్యుత్పత్త్యనవగతార్థాన్తరకల్పనాదిత్యభిప్రాయః, ఏవం సర్వవాక్యసాధారణం రూపముక్తమ్, అనేన సమానాధికరణవాక్యేషు ఫలితమర్థమాహ - తత్రేతి - తత్ర - తేషు వాక్యేషు, ప్రోక్తే సమానాధికరణవచసి నీలముత్పలమితి వాక్యే, ప్రోక్తనీలోక్తికః - ప్రోక్తనీలశబ్దాత్, సిద్ధవ్యుత్పత్తికః — వ్యుత్పత్తిసిద్ధః; నైల్యవానర్థోఽయమ్ - నైల్యవిశిష్టోఽర్థోఽయమ్, పరపదార్థాన్వితః - ఉత్పలపదార్థాన్వితః, స్ఫురతి - భాసత ఇత్యర్థః, సమానాధికరణపదానాం విశిష్టైకార్థప్రతీతిహేతుత్వముదాహరణేన దర్శయతి . నీలమితి, నీలం పుష్పం సమానేయమితి వచసా - నీలమేవ పుష్పమానీయతే - నాచ్ఛం కుసుమమిహానీయతే, ఇతి అనీయత ఇత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః, అతో నీలతాధీరవ్యాహతేత్యన్వయః, నీలత్వబుద్ధిర్న నిర్వారేత్యర్థః. సమానాధికరణపదసముదాయో వస్తుమాత్రప్రత్యాయకశ్చేద్వస్తుమాత్రత్వావిశేషాదనీలమప్యానీ

యేత్యభిప్రాయః. కిఞ్చ సమానాధికరణపదానాం విశేషణపరిత్యా
గో హేతుః, సమానవిభక్త్యవగతమైక్యమితి చేన్న, ప్రాతిపదికావ
గతవిశేషణాన్వయబలాత్ సమానవిభక్తేరైక్యస్య ప్రతిపాద
నాత్, తదేవయుక్తమ్, విభక్త్యర్థాదపి ప్రాతిపదికార్థప్రాధా
న్యాత్, (అదితిః పాశాన్, గృహం సమ్మార్ష్టి) ఇత్యాదిషు హి విభక్త్య
ర్థానాదృతేః; ఐక్యవిషయప్రయోగదర్శనాదైక్యపరమితి చేత్,
విశేషణాన్వయేపి ప్రయోగదర్శనాత్ విశేషణాన్వయమపి బోధ
యతి, శాబ్దప్రతీతిర్హి వస్తుమాత్రస్యైవ, విశేషణాన్వ
యస్తు ప్రత్యక్షబలాత్ స్వీక్రియతే, ప్రత్యక్షాగోచరే తు యథా
శబ్దం న విశేషణప్రతీతిరితి చేన్న, విశేషణాన్వయశ్శాబ్దప్రతీతివిషయః,
ఐక్యం తు ప్రత్యక్షబలాదఙ్గీక్రియత ఇతి కిం న స్యాత్, ప్రత్యక్షాగోచరేపి
దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాది ప్రయోగేషు ఐక్యం శాబ్దధీవిషయ ఇ
తి చేత్ తత్రైవ పరోక్షవిషయప్రయోగే విశేషణాన్వయస్యాపి ప్ర
తీతేః విశేషణాన్వయశ్శాబ్ద ఏవ, న ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతి, ఇత్థం ప్రత్యక్ష
స్థలే ఉదాహరణాన్తరమభిధాయ పరోక్షస్థలే ఉదాహరణాన్తరం దర్శ
యతి - విన్ధ్యాటవ్యామితి - పదయుగకథితార్థద్వయోపేత ఏవ—
ప్రహృష్టపదమహాచ్ఛబ్దకథి ప్రహర్షమహత్త్వవిశిష్ట ఏవ మాతఙ్గ
యూథరూపార్థః, జ్ఞాయతే - బోధ్యత ఇత్యర్థః. ॥ ఇత్థం ప్రత్యక్షప
రోక్షవిభాగరహితం సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టై
కార్థబోధకత్వం దర్శితమ్, తస్మాత్ య ఏవ లౌకికాస్త ఏవ వైదికా
ఇతి లోకవేదాధికరణన్యాయేన వేదాన్తవాక్యేష్వపి పదద్వయావగ
తవిశేషణాపరిత్యాగేనైవ అర్థః, ప్రతిపత్తవ్య ఇత్యాహ ఏవమితి-
ఏవమ్, ప్రోక్తే సమానాధికరణనిగమాన్తస్థవాక్యేపి- పూర్వముక్తే
తత్త్వమస్యాదిసమానాధికరణవాక్యేపి పదాభ్యాం తత్త్వమ్పదాభ్యాం

మ్, తత్తద్వైశిష్ట్యోపేతమ్ - జగత్కారణత్వ సంసారిత్వాది తత్తద్ధ
ర్మవిశిష్టమ్, ప్రకృతం పరం బ్రహ్మైవ బోధ్యమిత్యన్వయః, అన్యోన్య
సమవాయప్రసఙ్గం పరిహరతి - నాऽవైశిష్ట్య ఇతి వైశిష్ట్యవివక్షా భవతి
యది, విశేషణే వివక్షా భవతి చేత్, అన్యైర్ధర్మైః యుక్తం వస్తు, అన్యై
ర్ధర్మైర్నావిశేష్టవ్యమ్, అపితు సకలధర్మైః స్వరూపం విశే
ష్టవ్యమితి విశేష్టవ్యమిత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః, ఆరుణాధిక
రణే విస్తరేణ పరిహారో వక్ష్యత ఇత్యత్ర సంక్షిప్తః; నహి
యథా అనుపపత్తిస్స్యాత్ తథా వక్తవ్యమితి భావః, క్రమేణాభిధా
నే హి ఏకధర్మవిశిష్టే అపరధర్మాన్వయేన అన్యోన్యసమవాయ
ప్రసఙ్గః, యుగపదభిధానే చ నాయం దోషః, సర్వవిశేషణైః స్వరూప
స్యైవ విశేష్యత్వే అనుగుణం సామానాధికరణ్యలక్షణమిత్యాహ -
తథా హీతి ॥ (భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తి
స్సామానాధికరణ్యమితి) మహాభాష్యోక్తం సామానాధికరణ్యలక్ష
ణం శబ్దాన్తరేణానువదతి - శబ్దా ఇతి - భిన్నప్రవృత్త్యోపయికగుణ
యుతాః - భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తకాః, యే శబ్దాస్స్యుః - ఏషామ్—
ఏతేషామ్, ఏకత్రార్థే వృత్తిః - సమానాధికృతిరితి, ఏషా - సమా
నాధికృతిః, మహాభాష్యే నిరుక్తా - వ్యాఖ్యాతా, నహి విశేషణాన్తర
విశిష్టాకారే విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనం సామానాధికరణ్యమిత్యు
క్తమ్, ఇతి ఉక్తలక్షణమస్మదీయపక్షానుగుణమితి భావః, సామానాధి
కరణ్యలక్షణగ్రన్థం వివృణోతి - అన్యాకారేణేతి - అన్యాకారేణ—
భిన్నాకారేణ, శబ్దాన్తరసమధిగతస్య - పదాన్తరప్రతిపాద్యస్య, ఏక
స్యైవార్థస్య, అన్వయాద్వా నివృత్త్యా వా - అన్వయరూపేణ వా
వ్యావృత్తిరూపేణ వా, భిన్నాకృతితః - ఆకారాన్తరేణ, పదాద్బోధ్య
తా - పదాన్తరజన్యబోధవిషయతా, అస్యాః - సమానాధికృతేః,

కార్యమ్ - ఫలమిత్యర్థః, అన్వయరూపార్థస్య వ్యావృత్తిరూపార్థత్వన్న కల్పనీయమ్, యథా వ్యుత్పత్తి అన్వయముఖేన వ్యావృత్తిముఖేన వా వస్తుతః పదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతాప్రతిపాదనం సమానాధికరణ పదసముదాయకార్యమిత్యుక్తం భవతి ॥ ఉదాహరతి శ్యామో యువేతి, (అయం దేవదత్తః పురుషశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షోఽదీనోఽనవద్యోఽకృపణః) ఇతి వా గిహాదావావృత్తిస్స్యాదిత్యన్వయః, అన్వయముఖేన అనేకప్రవృత్తినిమిత్తవైశిష్ట్యోదాహరణం శ్యామో యువేతి, వ్యతిరేకముఖేన అనేకప్రవృత్తినిమిత్తవైశిష్ట్యోదాహరణమదీన ఇత్యాది, దీనత్వమభాస్వరమనస్కత్వమ్, కృపణత్వన్నిర్ధనత్వం, అత్రాయమర్థః, క్రియాభిధానే వ్యధికరణవాక్యేష్వపి కరణకారకవిశిష్టే అధికరణకారకాన్వయస్స్యాత్, తద్విశిష్టే ఇతరకారకాన్వయోఽపి ప్రసజ్జేదితి అన్యోన్యవైశిష్ట్య ప్రసఙ్గచోద్యం వ్యధికరణవాక్యేష్వపి సమానమ్, తత్రాయః పరిహారః, సర్వత్రాపి తథాహి - పదజాతం శ్రోత్రం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకమ్ । న్యాయసంపాదితవ్యక్తిపశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమ్) ఇత్యుక్తప్రకారేణ స్మరణదశాయాం సర్వైః పదైః పృథక్ పృథక్ స్వార్థస్మరణాన్న విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః, పరామర్శదశాయాఞ్చ, యథా ఉపపన్నం భవతి తథా పరామర్శాన్నాయం ప్రసఙ్గః, పశ్చాద్యుగపత్ సర్వైః పదైర్వాక్యార్థబోధాన్న మిథస్సమవాయప్రసఙ్గః, తస్మాత్ సమానాధికరణపదైః యుగపత్తత్తత్పదప్రవృత్తినిమిత్తవిశిష్టైకవిశేష్యప్రతిపాదనేన క్రమాభావాన్నాన్యోన్యసమవాయ ఇతి - ఏవం సర్వత్ర వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థ ఏవ స్వీకార్యశ్చేన్న క్వచిదపి వృత్త్యన్తరకల్పనం వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనం వా స్యాదిత్యత్రాహ — ధర్మ ఏవేతి - కథం తేయత్రిపచసిప్రాక్తే

యత్ర వాక్యే, ఏకత్ర వస్తుని, అన్వేతుం నార్హతః ద్వావర్థావత్ర, తత్ర తస్మిన్ వాక్యే, ఉభయతః - పదద్వయే, అన్యతరత్ - ఏకం పదమ్, అముఖ్యవృత్తమ్ - లాక్షణికమ్, నయుక్తమ్ - నపదద్వయ మిత్యర్థః. అత్రోదాహరణమాహ - గౌర్వాహీక ఇతి - వ్యుత్పత్తి సిద్ధార్థస్వీకార ఏవ సర్వత్ర స్వతః ప్రాప్తః, తస్య ప్రమాణవిరోధాద న్వయాయోగ్యత్వే సతి వృత్త్యన్తరకల్పనం ప్రాప్తమ్, తదసమ్భవే వ్యుత్పత్త్యన్తరకల్పనమ్, గోశబ్దస్య కిరణవాచిత్వే - వృత్త్యన్తరాభా వాద్ధి శక్తికల్పనమ్, యదా వృత్త్యన్తరకల్పనమ్, తదాన్యతర స్యాముఖ్యత్వకల్పనమ్, తావతైవ విరోధశమనాత్, న పునస్సర్వే షాం పదానామ్, తాత్పర్యనిశ్చాయకాభావప్రసఙ్గాత్, గౌర్వాహీక ఇతి ప్రయోగే గోపదస్యైవ హ్యముఖ్యత్వమ్, న తు వాహీకపదస్యాపి, అన్యతరపదస్య వృత్త్యన్తరకల్పనేపి న విశేషపరత్వమ్, ముఖ్యవృత్త్యు పనీతవిశేషణాన్వయేపి వృత్త్యన్తరోపనీత విశేషణాన్వయాదితి భావః, నీలోత్పలాదివాక్యే తు వృత్త్యన్తరకల్పనహేతురేవ నాస్తీత్యాహ - న నీలోత్పలాదివ్యక్తిష్వితి - నీలోత్పలాదివ్యక్తిషు, అన్వయస్య ప్రతిహతి విరహాత్ - అన్వయానుపపత్తివిరహాత్, ఏకస్యాపి పదస్య గౌణవృత్తి ర్న స్యాదిత్యన్వయః, లక్షణా న స్యాదిత్యర్థః.

శ్రీ॥ అథమనుషే ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేన నిరూప్య మాణం విశేషణాన్తరప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితి ఘటపటయోరివ ఏకవిభక్తినిర్దేశేప్యైక్య ప్రతిపాదనాసంభవాత్ సమానాధికరణ శబ్దస్య న విశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమ్, అపి తు విశేషణముఖేన స్వరూప ముపస్థాప్య తదైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి, స్యాదేతదేవమ్, యది విశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమైక్యన్నిరున్ధ్యాత్, న చైతదస్తి ఏకస్మిన్ ధర్మిణ్యుపసంహర్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమే

మహ్యైకత్వన్నిరుణద్ధి, అయోగ్యత్వాచ ప్రమాణాన్తరసిద్ధా ఘటత్వ పటత్వయోః, నీలముత్పలమిత్యాదిషు తు దణ్డిత్వకుణ్డలిత్వవత్ రూప వత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చ విరోధో నోపలభ్యతే, న కేవలమ విరోధ ఏవ, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేన ఏకార్థనిష్ఠస్వరూపం సామా నాధికరణ్యముపపాదయత్యేవ ధర్మద్వయవిశిష్టతా, అన్యథా స్వ రూపమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్, సామానాధిక రణ్యమేవ న స్యాత్, విశేషణానాం స్వసంబన్ధానదరేణ వస్తుస్వరూపోప లక్షణత్వే సతి ఏకస్మై వస్తూపలక్షిత మిత్యుపలక్షణాన్తరమనర్థక మేవ ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణ సవిశేషత్వప్రసఙ్గః, సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్ధో న విద్య తే, విరోధాభావాత్, దేశాన్తరసంబన్ధితయా అతీతస్య సన్నిహితదే శసంబన్ధితయా వర్తమానత్వేఽవిరోధాత్, అత ఏవ హి సోఽయ మితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయసంబన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే వస్తుస్థిరత్వవాదిభిః, అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్ష ణికత్వమేవ స్యాత్, దేశద్వయసంబన్ధ విరోధస్తు కాలభేదేన పరి హ్రియతే;

శ్లో ॥ యస్యాచ్చైతా త్రిధర్మీ జగతి గా విదితోర్థ
భేదాద్విభిన్నో దృష్టాభిన్నా ఘటాద్యా ఇహ తు ఘట
పటత్వాదిధర్మైర్విభిన్నైః । తుల్యాపీష్టే తదర్థే
వచసి సముదితానో విభక్తిస్తదైక్యం వక్తుం తద్వత్
సమానాధికరణగిరి చోక్తైక్యధీర్నానయా స్యాత్ ॥ ॥

కిన్తూపస్థాప్య ధర్మాన్ ప్రగతి తఇహ తద్ధర్మిణస్స్వస్వ
రూపం తత్రైవైక్యప్రతీతిం జనయతి సవిశిష్టైక్య బుద్ధ్యా

తుమేతి । స్యాదేవం భిన్నధర్మాణ్వయ ఇహాయదిధ
ర్మైక్యమేతన్నిరుద్ధ్యాన్నైవం తౌ చేద్విరుద్ధౌ భవత
ఇహ తద్వైరూప్యం రుద్ధ్యాత్తదైక్యమ్ ॥ ॥ ॥

సిద్ధో మానాన్తరేణ త్విహ తు ఘటపటత్వాదిధర్మే
ష్వరోధో నాయస్నీలోత్పలత్వాదిషు భవతి విరోధః పరి
క్షితః కశ్చిత్ । ఏకస్మిన్ ధర్మయోర్నవ్యానుప
హతిరియం కేవలావృత్తిమత్త్వేపి తత్త్వస్మిన్ విద్యమా
నో ఘటయతి హి సమానాధికారణ్యవాచః ॥ ॥

నో చేన్న స్యాత్ సమానాధికృతిరిహ నిమిత్తపరిభవ
పరిహాణాద్యర్థవైచిత్ర్యాదర్థకేనాపి భవతి ఘటకుమ్భా
దిశబ్దైస్సహావృత్తే । ధర్మాణాం నైకెన యోగాదర
ఇహాయదిచైత్రైస్తు నమేత్యైవ బోధ్యస్తహైక్యకేనైవ
ధర్మిపరిమితిరితి స్పృద్ధైవాన్యధర్మాన్వయస్స్యాత్ ॥

ఆకాశాచ్చేద్విభేదో౽భిమత ఇహ తదాత్మాన్యధ
ర్మోపలబ్ధ్యాత్తే నాకారేణ నస్తుప్రసజతి సవిశేష
స్తత్ప్రస్వేష్టభఙ్గః । వాక్యే సో౽యం పుమానిత్య
పి న ఖలు భవేల్లక్షణాతో విరోధాద్దేశే౽తీతో హి
భిన్నే స్థిత ఇతరదిశి హ్యస్థితో వర్తమానః ॥ ॥

ఏకత్వం ప్రత్యభిజ్ఞా ఘటయతి హి యతో భిన్నకాలస్థితే
సా తస్మాద్దేశస్థిరత్వం ఘటయతి జగతో వస్తునస్స్థైర్యవాదీ ।
నో చేదేవం ప్రసక్తం క్షణికమఖిలమప్యన్యదేశాన్య
రహాస్తో హ్యేకస్మిన్ కాలభేదాదితి న హి విహతిః కాపి
చాత్ర ప్రసక్తా ॥ ॥ ॥

అ ॥ విశేషణభేదేన విశేష్యభేదం శఙ్కతే - యద్యుచ్యేతేతి -

టీ ॥ అత్ర జగతి ధర్మిణాం ధర్మభేదాద్విభిన్నా హీత్యన్వయః, తథైవ దృష్టమిత్యాహ - దృష్టా ఇతి - ఇహ - అస్మిన్ జగతి, ఘటాద్యాః - విభిన్నైః ఘటత్వపటత్వాదిధర్మైః భిన్నా దృష్టా ఇత్యన్వయః, సమానాధికరణవాక్యే సమానాధికృత్యా యది భిన్నధర్మవిశిష్టయోరైక్యప్రతీతిస్స్వీక్రియతే, తర్హి ఘటః పట ఇత్యాదావపి ఘటపటాదీనాం సమానవిభక్త్యా ఐక్యప్రతీతిస్స్యాదిత్యాహ - తుల్యాపీతి - తదర్థవచసి - ఘటపటాద్యర్థకే ఘటః పట ఇత్యాదివాక్యే, సముదితా, ఉక్తా, విభక్తిః - తుల్యాపి - సమానాపి, తదైక్యమ్- ఘటపటాద్యైక్యమ్, వక్తుమ్ - ప్రతిపాదయితుమ్, నేష్టే - నక్షమా, తద్వత్, సమానాధికరణగిరి - సమానాధికరణవాక్యే, అనయా — సమానవిభక్త్యా, ఉక్తైక్యధీః - ధర్మద్వయవిశిష్టైక్యబుద్ధిః, న స్యాదిత్యన్వయః, విశేషణత్యాగే తత్ప్రతిసంబన్ధివిశేష్యోపస్థాపనాయోగాత్ తదైక్యమపి దుష్ప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ — కిన్త్వితి - కిన్తు ధర్మావగతితః - ధర్మప్రతీత్యా, తద్ధర్మిణః స్వస్వరూపముపస్థాప్య తత్రైవ ఐక్యప్రతీతిం జనయతి విభక్తిరితి విభక్తిరిత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః, విశిష్టైక్యబుద్ధౌ - విశిష్టైక్యబుద్ధ్యుత్పాదనే, నక్షమేత్యన్వయః, తాత్పర్యావిషయస్యాపి విశేషణస్య పరామర్శదశాప్రతీతిమాత్రేణ తద్విశేష్యప్రతీతిసిద్ధేస్తదైక్యప్రతిపాదనం సంభవతీతి భావః, ఇతీత్యస్య యద్యుచ్యేతేత్యనేనాన్వయః, ధర్మభేదమాత్రన్న ధర్మిభేదకమ్, కిన్తు విరుద్ధధర్మ ఏవ ధర్మిభేదక ఇత్యభిప్రాయేణ పరిహరతి - స్యాదేవమితి - ఇహ - ఇహజగతి, భిన్నధర్మాన్వయః, భిన్నధర్మాన్వయమాత్రమ్, ఏతద్ధర్మ్యైక్యం యది నిరున్ధ్యాత్ —

పరిహరేత్, తదాస్యాదేవమ్ - విశేషణభేదాద్విశేష్యభేదస్స్యాదిత్య ర్థః. భిన్నధర్మాన్వయస్య ధర్మిభేదకత్వం దృష్టం హీత్యత్రాహ - నైవమితి - ఏవన్న - భిన్నధర్మాన్వయమాత్రం ధర్మిభేదకన్న భవతీత్యర్థః. ఘటత్వపటత్వాదిస్థలే తథా దృష్టమిత్యత్రాహ — తౌ - భిన్నధర్మా విరుద్ధౌ భవతశ్చేత్, తదైవ, తదైక్యమ్ - ధర్మ్యైక్యమ్, ఉపరుద్ధ్యేత్ — భిన్నధర్మాన్వయ ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, యత్ర విరుద్ధత్వమభ్యుపగతమ్, తత్రాపి విశేషణత్వమేవ హి విరుద్ధత్వప్రయోజకమ్, అతో నీలత్వాదివిశేషణమపి విరుద్ధం స్యాదిత్యత్రాహ- సిద్ధ ఇతి - ఇహ ఘటపటత్వాదిధర్మేతు, మానాన్తరేణ విరోధస్సిద్ధః, నీలోత్పలత్వాదిషు - నీలత్వోత్పలత్వాదిషు, అయం విరోధో న కథఞ్చిత్ప్రతీత ఇత్యన్వయః, మానాన్తరేణేత్యనేన విరోధో న విశేషణత్వప్రయుక్త ఇత్యుక్తం భవతి,

అవిరోధేపి వివక్షితైక్యానుపయోగాద్విశేషణా వివక్షేత్యత్రాహ - ఏకస్మిన్నితి — ధర్మిణోరేకస్మిన్ప్రవృత్తిమాత్రే కేవలా అనుపహతిర్న - నావిరోధమాత్రమ్, అపితు, అస్మిన్ - ఏకస్మిన్, విద్యమానా - వర్తమానా ధర్మా, వాచః, వాక్యస్య, సమానాధికారణ్యఞ్చ - సామానాధికరణ్యఞ్చ, ఘటయతి ఉపపాదయతీత్యర్థః, పర్యాయయోః పదయోరేకార్థవృత్తౌ నిమిత్తసాపేక్షత్వాత్ తేన వినా తత్ప్రవృత్త్యయోగాచ్చ అత్యన్తోపయోగాద్విశేషణస్యావివక్షితత్వమితి భావః, ఘటయతీత్యనేనోక్తముపపాదకత్వమేవ విపక్షే బాధం ప్రదర్శయన్ ద్రఢయతి - నోచేదితి - నోచేత్ - విశేషణత్యాగే, నిమిత్తప్రభేదపరిహాణాత్ - ప్రవృత్తినిమిత్తభేదపరిత్యాగాత్, యద్వచ్చ - యథాచ, సహోక్తే - సహప్రయుక్తే, ఘట

కుమ్భాదిశబ్దై - ఘటఃకుమ్భఇత్యాదిశబ్దై, తద్వదిహసమానాధికృతి ర్నస్యాదితి తద్వదిత్యస్యాధ్యాహారేణాన్వయః, ఉపలక్షణతయా నిమిత్తత్వంస్యాదిత్యత్రాహ - ధర్మాణామితి - ఇహ - అస్మిన్ సమానాధికరణవాక్యే యదిధర్మాణాం యోగాదరేణైవ - ధర్మాణాంయోగేతాత్పర్యేణైవయది, ఏతైస్తు - ఏతైర్ధర్మైస్తు, ధర్మైర్యానబోధ్యంయదీతి యదీత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, తర్హి— తదాఏకేనైవ - ఏకధర్మేణైవ, ధర్మిణఃప్రమితిరితి - ధర్మిణస్స్వరూపప్రతిపత్తిరితి, అన్యధర్మాన్వయోవృథైవస్యాత్ - వ్యర్థఏవస్యాదిత్యర్థః, నను ఉపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యంతవాపిప్రసజేత్, ఏకస్మిన్నుపలక్ష్యేజన్మాద్యనేకోపలక్షణాభ్యుపగమాదిత్యత్రాహ - ఆకారాఇతి — అత్ర - అస్మిన్నేకైకధర్మోపలక్ష్యాకారే, అన్యధర్మోపలక్ష్యాకారాద్భేదఇహాభిమతశ్చేత్, తేనాకారేణ వస్తువిశేషంప్రసజతి - అస్తుకాహానిరిత్యత్రాహ - తతస్త్విష్టభఙ్గఇతి - స్వాభీష్టస్య నిర్విశేషత్వస్యభఙ్గఇత్యర్థః. అస్మాభిస్తుజన్మాదిభిరుపలక్షణైః, ఉపలక్ష్యేస్తదనుగుణజ్ఞానశక్త్యాద్యాకారభేదాస్స్వీకృతాఇతి నాస్మాకందోషఇతిభావః,

అథ ఉభయపదవిశేషణావిపక్షాయామపి సామానాధికరణ్యం సోయందేవదత్తఇత్యాదా దృశ్యతఇతియదుక్తమ్, తత్ప్రతివక్తి - వాక్యఇతి - సోయంపుమానిత్యత్రివాక్యేపి లక్షణానభవేత్, అవిరోధాదిత్యన్వయః, ముఖ్యార్థభూతవిశేషణద్వయసంబన్ధవిరోధాభావాదిత్యర్థః. ప్రథమంకాలద్వయ సంబన్ధవిరోధాభావముపపాదయతి - దేశఇతి - భిన్నేదేశే, స్థితోపీతః, ఇహాఇతరదిశిస్థితోవర్తమానఇత్యన్వయః, దేశభేదేన కాలద్వయసంబన్ధవిరోధానాస్తీతిభా

వః, యుక్త్యన్తరమాహ - ఏకత్వమితి - యతః, సాప్రత్యభిజ్ఞాభిన్న
కాలస్థితేఏకత్వంఘటయతి, తస్మాదేవవస్తునస్స్థైర్యవాదిజగత్స్థిరత్వం
ఘటయతీత్యన్వయః, సౌగతమతనిరాసకస్య కాలద్వయసమ్బన్ధ
విరోధాభ్యుపగమోవిరుద్ధఇతిభావః, తదేవోపపాదయతి - నోచేది
తి - ఏవన్నోచేత్ - ఏకస్మిన్వస్తునికాలద్వయసమ్బన్ధోవిరుద్ధశ్చేత్
అఖిలమపిక్షణికంప్రసక్తమిత్యన్వయః, సర్వస్యవస్తునఃక్షణికత్వప్రస
ఙ్గఇత్యర్థః. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధం పరిహరతి - అన్యదేశాన్వ
యోऽపీతి - అన్యదేశసమ్బన్ధో, ఏకస్మిన్, కాలభేదాత్, స్త్వితి - భవత
ఇతి, నకాప్యత్రవిహతిఃప్రసక్తేత్యన్వయః, నకోऽపివిరోధః ప్రసక్త
ఇత్యర్థః,

శ్రీ ॥ యతస్సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకా
ర్థవాచిత్వమ్, అతఏవ అరుణయైకహాయన్యాపిఙ్గాక్ష్యా సోమంక్రీ
ణాతీ) త్యారుణ్యాదివిశిష్టైకహాయన్యాః క్రియాసాధ్యతయా విధీయతే,
తదుక్తమ్, (అర్థైకత్వేద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమ
స్స్యా) దితి, తత్రైవంపూర్వపక్షీమన్యతే, యద్యప్యరుణయేతిపద
మాకృతేరివగుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్త
మేవారుణిమానమభిదధాతి, తథాపి ఏకహాయన్యన్వయనియమోऽ
రుణిమ్నో నసంభవతి, ఏకహాయన్యాక్రీణాతి తచ్చారుణయేత్యర్థ
ద్వయవిధానాసంభవాత్, తతశ్చ అరుణయేతివాక్యంభిత్త్వా ప్రకర
ణవిహిత సర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవ అరుణిమానమభిదధాతి, అరు
ణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశఃప్రకరణవిహిత సర్వలిఙ్గకద్రవ్యాణాం
ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయనియమోऽరుణిమ్నో
నస్యాదితి; అత్రాభిధీయతే, అరుణయైకహాయన్యేతి ఆరుణ్య
విశిష్టద్రవ్యైకహాయనీద్రవ్యవాచిపదయో సామానాధికరణ్యేనఅ

ర్థైకత్వే సిద్ధే సత్యేకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయో రరుణయేతిపదే నైవ విశేషణవిశేష్యభావేన సంబద్ధతయా అభిహితయోః క్రియాఖ్యైకకర్మాన్వయావిరోధా దరుణిమ్నః క్రియాసాధనభూతైకహాయన్యన్వయనియమస్స్యాత్, యద్యేకహాయన్యాః క్రియాసంబన్ధవదరుణిమసంబన్ధోపి వాక్యావసేయస్స్యాత్, తదా వాక్యస్యార్థద్వయవిధానం స్యాత్, నచైతదస్తి, అరుణయేతిపదేనైవ అరుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితమ్, ఏకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేన తస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్యతే, నగుణసంబన్ధః, విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహి సామానాధికరణ్యస్యార్థః. (భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్య) మితిహి సామానాధికరణ్యలక్షణమ్,

శ్లో॥ యస్మాదేవన్తతో వై పఠితమరుణయేత్యాదికం శ్రౌ
తవాక్యన్త్వారుణ్యాద్యైర్విశిష్టాం క్రియ జనకతయా
వక్తి గామేకవర్షామ్ । అర్థైకత్వేత్రిసూత్రీమ
నిరవదదిదం జైమినిః పూర్వతన్త్రే తత్రాయం పూర్వ
పక్షోఽరుణపదముదితం యద్యపి ద్రవ్యవాచి ॥ ॥

జాత్యాఖ్యావత్తథాప్యన్వయ నియతిరియన్నారుణి
మ్నాగపిస్యాదారుణ్యస్య క్రియాస్యాపిచవిధిరుభయో
ర్నైకవాక్యేహి యుక్తః । తస్మాద్వాక్యం విభక్తం తదిద
మరుణయేత్యన్వితార్థం హి వాచ్యం సర్వత్ర ద్రవ్యవ
తత్ప్రకరణపఠితేఽధీతయాగోపయుక్తే ॥ ॥

స్త్రీలిఙ్గన్త్వత్ర సర్వప్రకరణపఠితద్రవ్యలిఙ్గప్రదృ
ష్ట్యైతస్మాన్నాత్రైకహాయన్యరుణిమగుణత స్స్యాన్ని

యిత్యాన్వితేతి । సిద్ధాన్తార్థైక్యసిద్ధ్యాగుణగుణివ
చసోఃకర్మణీహాక్రియాఖ్య ద్రవ్యారుణ్యాన్వయేనా
న్వయనియతిరియంరక్తతాయాగవీతి ॥ ॥ ॥

క్రీణాతీతిక్రియేగోరివయదిపచస్సైవావ సెయోఽరుణి
మ్నాగవ్యస్యాత్తాన్వయశ్చ ప్రసజతిహి తద్వైవ్రా
క్తవాక్యార్థభేదః । నైవంద్రవ్యంవిశిష్టన్త్వరుణ
పదతఏవారుణిమ్నా ప్రతీతస్తత్రైకాబ్దత్వమాత్రం
కథయతిహి సమానాధికారోఽన్యశబ్దై ॥ ॥

నాయన్త్వారుణ్యయోగం కథయతి హివిశిష్టైకతా
హాన్యస్యవాచ్యాత్త్రైకార్థవృత్తిరూపఃఖలు భవతిమ
హాభాష్యఏవప్రతీతః । ॥ ౨౮౦ ॥

అ॥ ఏవం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేన ఏకార్థపర్యవసాయిత్వం సమానాధికరణపదానాం వైదికప్రయోగసిద్ధమిత్యాహ - యస్మాదితి—

ట॥ యస్మాత్ - యతః, ఏవమ్ - సమానాధికరణపదానాం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేన ఏకార్థపర్యవసాయిత్వమ్, తతః - తస్మాత్, అరుణయేత్యాదికమ్- (అరుణయైకహాయన్యాపిఙ్గాక్ష్యాసోమంక్రీణాతీ) త్యేవంరూపమ్, శ్రౌతవాక్యమ్ - వైదికవాక్యమ్, అరుణ్యాద్యైర్విశిష్టామ్ - ఆరుణ్యపిఙ్గాక్షీత్వాదిగుణవిశిష్టామ్, ఏకవర్షామ్— ఏకహాయనీమ్, గామ్ — క్రియజనకతయావక్తీత్యన్వయః, అనేన వస్తుమాత్రపరత్వే అరుణాధికరణసిద్ధాన్తన్యాయవిరోధశ్చోక్తస్స్యాత్, అరుణయైకహాయన్యేత్యాదివాక్యే పదానాన్నసామానాధికర

ణ్యమిత్యత్రాహ - అర్థైకేత్యాదౌ-పూర్వతన్త్రే అర్థైకేత్యత్ర సూత్రే - అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాదితిసూత్రే, జైమినిమునిరిదమవదదిత్యన్వయః, అర్థైకత్వ ఇత్యాదిసూత్రస్య అన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాన్న సామానాధికరణ్యపరత్వమిత్యత్రాహ - తత్రేతి — అయమితి - అస్మదుక్తావేన పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ సూత్రకారాభిమతావితిభావః, కిమత్ర అరుణయేతిపదోక్తమారుణ్యమేకహాయనీమాత్రాన్వయి, ఉతప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతిప్రథమోవిచారః, తత్ర అరుణయేతిపదమేకహాయన్యేత్యాదిపదైరేకవాక్యతయాఽన్వేతి, ఉతభిన్నవాక్యతయా స్థితమితి తదర్థవిచారః, ఇదంవిచారద్వయం పూర్వమీమాంసావ్యాఖ్యాతృభి రభ్యుపేతమ్, అధికస్తదర్థవిచారఉచ్యతే, అరుణయేత్యాదిపదాని కింవ్యధికరణాని, ఉతసమానాధికరణానీతి పునస్తదర్థవిచారః కారకవిభక్త్యన్తత్వం కింసామానాధికరణ్యవిరోధి, ఉత అవిరోధీతి, విరోధీతిపూర్వపక్షః, అవిరోధీతిసిద్ధాన్తః, యదావిరోధి, తదా సామానాధికరణ్యాభావేన ఏకవాక్యత్వాభావాత్ ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః, అవిరోధేసామానాధికరణ్యేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయన్యన్వయనియమఇతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః, అస్మాకన్తు పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తేచ అరుణయేతిపదస్య ద్రవ్యపరత్వమనుయాయి, పరేషాన్తు గుణమాత్రపరత్వముభయత్రానుయాయి, ఆకృత్యధికరణే గుణవాచిశుక్లాదిపదానాం జాతివాచిగవాదిశబ్దవద్ద్రవ్యపరత్వన్నిర్ణీతమ్, (అపిత్వద్రవ్యే గుణజాతీ) ఇతిహిటీకాకారః, తత్రచాత్రచకోవిశేషఇతిచేత్, ఏకైకప్రాతిపదికార్థనిరూపణమాకృత్యధికరణే, అత్రత్వనేకప్రాతిపదికస్థసమానవిభక్తినిరూపణమితిభేదః, ననుగుణవాచిపదస్యద్రవ్యపర

_స్తత్వే ఏతదధికరణపూర్వపక్షోత్థాన న్నస్యాత్, గుణమాత్రపర్య_స్తత్వేహి గుణస్యకారకతయానిర్దిష్టస్య క్రియాన్వయస్యద్రవ్యాన్వయస్యచ ఏకవాక్యేనబోధయితుమశక్యత్వేన వాక్యభేదాత్ ప్రాకరణికసర్వ ద్రవ్యాన్వయీతి పూర్వపక్షోత్థానంస్యాత్, ద్రవ్యపర్య_స్తత్వేతు ఏకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేన విశిష్టకరణైకత్వాత్ తస్యక్రియాన్వయమాత్రస్య ఏకవాక్యేన బోధయితుంశక్యత్వేన వాక్యభేదాభావాదేకహాయనీమాత్రాన్వయీతి వాక్యభేదాయత్త పూర్వపక్షానుదయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ - అరుణపదమితి- యద్యపి, ఉదితమరుణపదమ్ - అరుణయేతిపదమ్; జాత్యాఖ్యావత్ - జాతివాచిగవాదిశబ్దవత్, ద్రవ్యవాచి - ఆరుణ్యవిశిష్టద్రవ్యపర్య_స్తమిత్యర్థః, గోత్వాద్యాకృతేరివ గుణస్యాపిద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వా_త్తద్వాచిశబ్దోయద్యపిద్రవ్యమాత్రపర్య_స్తఇతిభావః, తథాప్యేకహాయనీత్వాశ్రయద్రవ్య విశేషపర్య_స్తత్వ న్నసిద్ధ్యతీత్యాహ - తథాపీతి తథాపి, అరుణిమ్నః, గవి, అన్వయనియతిరియమ్ . అన్వయనియమోఽయమ్, నస్యాదిత్యన్వయః, కుతఇత్యతాహ - ఆరుణ్యస్యేతి- ఏకవాక్యే - క్రియస్య, ఆరుణ్యస్య, ఉభయోరపి, విధినయుక్తోహీత్యన్వయః, నచవాచ్యమ్, అరుణయేతిపదంక్రీణాతినా అన్వేతి, ద్రవ్యవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సవిశేషస్వవాక్యస్థైకహాయనీ పదోపస్థాపితం ద్రవ్యంభవతీతి; క్రియస్య ఏకహాయన్యవరుద్ధతయా అరుణాపదవిభాగేసాకాఙ్క్షత్వాభావాత్, ఆకాఙ్క్షోత్థాపకచశబ్దద్వన్ద్వాదేరభావాచ్చ, అత ఆరుణ్యస్య క్రియాన్వయద్వారానైకహాయన్యన్వయః, సకింపదయోః స్సమానాధికరణ్యేన ఉతవైయ్యధికరణ్యేన స్వవాక్యస్థతయా, నతాపత్పదద్వయ సామానాధికరణ్యేన ఏకహాయన్యన్వయనియమఆరుణ్యస్యసంభవతి, కారకవిభక్త్య_న్తత్వప్రయుక్తానుపప

త్త్వాత్ విశేషణవివక్షానుపపత్త్యా చ సామానాధికరణ్యాయోగాత్, తత్ర యద్యపి విశేషణ వివక్షాయాం విశేషణభేదేన విశేష్యభేదో జన్మాద్యధికరణన్యాయేన పరిహృతః, తథాపి కారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్తిస్స్థితా, కారకవిభక్తిర్హి క్రియాన్వయబోధోపక్షీణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధం జనయితుంశక్నోతి, పరస్పరాన్వయే హి విశేష్యైక్యమ్, ఏవంకారకవిభక్త్యన్తత్వప్రయుక్తానుపపత్త్యా న సామానాధికరణ్యమ్, అతః అరుణయైకహాయన్యేతి పదద్వయం పృథక్కారణవాచి, ఇత్యేతావత్ సిద్ధంకృత్వా వైయధికరణ్యే సతి స్వవాక్యస్థతయా ఆరుణ్యస్య ఏకహాయన్యన్వయనియమానుపపత్తిరుచ్యతే, తతః కిమిత్యత్రాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ - ఏకస్మిన్ వాక్యే అర్థద్వయవిధానాసంభవాత్, తదిదమరుణయేతి వాక్యమ్, విభక్తమ్ - విభిన్నం సత్, ఏతత్ప్రకరణపఠితే, అధీతయాగోపయుక్తే - శ్రుతిప్రతిపన్నయాగకరణభూతే, సర్వత్ర ద్రవ్యే, అన్వితార్థం వాచ్యమిత్యన్వయః, వక్తవ్యమిత్యర్థః.

అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ - స్త్రీలిఙ్గత్వేతి - అత్ర స్త్రీలిఙ్గస్తు, సర్వప్రకరణపఠితద్రవ్యలిఙ్గప్రదృష్ట్యై - ప్రకరణపఠితసర్వద్రవ్యలిఙ్గప్రదర్శనార్థమిత్యర్థః. ఏతత్ప్రకరణపఠితాని ద్రవ్యాణి యద్వల్లిఙ్గాని, తత్తల్లిఙ్గప్రదర్శనార్థమిదం స్త్రీలిఙ్గమిత్యర్థః. పూర్వపక్షముపసంహరతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ — అరుణయేత్యాదివాక్యస్య భిన్నవాక్యత్వాత్, అత్ర ఏకహాయనీ, అరుణిమగుణతః, నియత్యా అన్వితా న స్యాదిత్యన్వయః, నియమేన అన్వితా న స్యాదిత్యర్థః. ఇతీత్యస్య అత్రాయం పూర్వపక్ష ఇతి పూర్వేణాన్వయః, అస్మిన్ పూర్వపక్షే సూత్రకారాభిమతం సిద్ధాన్తమాహ —

సిద్ధాన్తఇతి - గుణగుణివచసోః- గుణగుణివాచకయో రరుణశబ్దైకహా
యనీశబ్దయోః, అర్థైక్యసిద్ధౌ-సామానాధికరణ్యేన ఏకార్థకత్వే
సిద్ధే, అయఞ్చ అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరితి సూత్రఖణ్డార్థః; అప
రసూత్రఖణ్డార్థమాహ — కర్మణీతి - ఇహ క్రియాఖ్యే కర్మణి,
ద్రవ్యారుణ్యాన్వయేన - ద్రవ్యారుణ్యయోరన్వయేన, ద్రవ్యస్యసా
క్షాత్, ఆరుణ్యస్యపరమ్పరయేతిబోధ్యమ్, అయఞ్చఐకకర్మ్యాదిత్య
స్యార్థః. గవిరక్తతాయా అన్వయనియతిః - అన్వయనియమః,
అయఞ్చనియమస్స్యాదిత్యస్యార్థః. ఇతీత్యస్య సిద్ధాన్తఇతిపూర్వే
ణాన్వయః, అత్ర గుణద్రవ్యయోర్విశేషణవిశేష్యభావః ప్రాతిపది
కావసేయః, విశేష్యైక్యం సామానాధికరణ్యావసేయమ్, క్రియాన్వ
యో వాక్యావసేయఇతి వాక్యస్య క్రియాన్వయబోధనమేవ కృత్యమ్,
తస్మాదేకస్మిన్ వాక్యే అర్థద్వయవిధానప్రసఙ్గాభావాత్ వాక్యభేదా
భావేన ఆరుణ్యస్య ప్రకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి, అపితు ఏకహాయ
నీమాత్రాన్వయీతి సూత్రార్థః, వైయధికరణ్యేన పదయోరర్థ
భేదఇతిపూర్వపక్షప్రాప్తే అర్థైకత్వఇత్యుక్తమ్, ద్రవ్యగుణయోః
క్రియాన్వయే ద్వారద్వారిభావేనవినా తదయోగాత్ ద్వారాన్వయ
ద్వార్యన్వయరూపార్థయోర్భిన్నత్వా ద్వాక్యభేదప్రసఙ్గరూపవి
రోధస్స్యాదితిశఙ్కాయామైకకర్మ్యాదిత్యుక్తమ్, ఏకహాయన్యన్వ
యానియమస్స్యాదితిపూర్వపక్షే నియమస్స్యాదిత్యుక్తమితి, అత్రగు
ణసంబన్ధః ప్రాతిపదికావసేయోఽస్తు, తతః కిం వాక్యభేదాయత్తానియమ
పరిహారస్యేతి శఙ్కాయాం సూత్రాక్షరయోజనాయాం సంగ్రహే
ణోక్తమర్థంవివృణోతి. క్రీణాతీతి-క్రీణాతీతిక్రియే - క్రీణాతిశబ్దార్థ
క్రియే, గోరివ-ఏకహాయనీయత్వవిశిష్టగోవ్యక్తేరివ, అత్రగవి, అస్యఅరు

ణిమ్నః, అన్వయః, యదివచస్సైవావసేయః - వాక్యేనైవప్రతిపాద్యః తదైవఉక్తవాక్యార్థభేదఃప్రసజతీత్యన్వయః, గవ్యారుణిమ్నో వాక్య ప్రతిపాద్యత్వన్నేత్యాహ - నైవమితి - తహిర్కేనారుణ్యవిశిష్టద్ర వ్యంప్రతిపాద్యతఇత్యత్రాహ - ద్రవ్యమితి - అరుణిమ్నావిశిష్టంద్ర వ్యన్తు అరుణపదతఏవప్రతీతమ్, తత్ర - ఆరుణ్యవిశిష్టేద్రవ్యే, అన్య శబ్దైసమానాధికారః - ఏకహాయనీశబ్దసామానాధికరణ్యమ్, ఏకార్థ త్వమాత్రంకథయతి - అయన్తు - సమానాధికారస్తు, ఆరుణ్యయోగ న్నకథయతీత్యన్వయః, సామానాధికారణ్యనిర్వచనేన తస్య విశిష్టా ర్థైకతావాచకత్వమేవేత్యాహ - విశిష్టైకతాహీతి- తస్య - సమా నాధికారస్య, విశిష్టైకతాహి - విశిష్టార్థైక్యంహి, వాచ్యమిత్యర్థః అస్మిన్నర్థే మహాభాష్యోక్త సామానాధికరణ్యనిర్వచనంప్రమాణ యతి - అత్రేతి - అత్ర, ఏకార్థే - ఏకస్మిన్నర్థే, వృత్తిరూపః ఖలు, ఏషః - సమానాధికారః, మహాభాష్యేప్రతీతోభవతీత్యన్వ యః, భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామిత్యాదినా ప్రతీయతఇత్య ర్థః,

(శ్రీ॥ అతఏవహి రక్తఃపటోభవతీత్యాదిష్వేకార్థ్యాదేక వాక్యత్వమ్; పటస్యభవనక్రియాసంబన్ధోహి వాక్యవ్యాపారః, రాగ సంబన్ధస్తు రక్తపదేనైవాభిహితః, రాగసంబన్ధిద్రవ్యం పటఇత్యే తావన్మాత్రంసామానాధికరణ్యావసేయమ్, ఏవమేకేనగుణేన ద్వా భ్యాంబహుభిర్వా తేనతేనపదేన సమస్తేనవ్యస్తేనవావిశిష్టముప స్థాప్య సామానాధికరణ్యేన సర్వవిశేషణవిశిష్టోర్థ ఏకఇతిజ్ఞాప యిత్వా తస్య క్రియాసంబన్ధాభిధాన మవిరుద్ధమ్, (దేవదత్త శ్యామోయువాలోహితాక్షో దణ్డీకుణ్డలీతిష్ఠతి) శుక్లేనవాససాయు వనికాంసంపాదయేత్, నీలముత్పలమానయ - నీలోత్పలమానయ

గామానయ శశుక్లాం శోభనాక్షీమ్, (అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలన్నిర్వపేత్) ఇతి, ఏవమ్ (అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతి) ఇతి, ఏతదుక్తం భవతి యథా (కాష్ఠైస్స్థాల్యామోదనం పచేత్) ఇత్యనేకకారకవిశిష్టైకా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే, తథా సమానాధికరణపదసంఘాతాభిహితమేకైకం కారకం తత్తత్కారకప్రతిపత్తివేలాయామేవ అనేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వేతీతి న కశ్చిద్విరోధః, ఖాదిరైశ్శుష్కైః కాష్ఠైః స్వముపరిమాణే భాణ్డే పాయసం శాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేదిత్యాదిష్వ ఇతి,

శ్లో॥ ఏకార్థత్వాదేవరక్తో భవతి పట ఇతీహైకవాక్య
త్వయోగో భూధాత్వర్థే పటస్యాన్వయ ఇహ భవతి
ప్రోక్తవాక్యాభిధేయః । సంబన్ధో రక్తతాయాస్స్వతు
భవతి పదేనైవ వేద్యోఽస వాక్యాత్ సంబన్ధీ రాగతోఽ
యం పట ఇతి తు సమానాధికృత్యావసేయమ్ ॥ ॥

ధర్మైర్నైకైరనేకైర్వోభయత ఇహ గుణైర్వాఽప్యనేకై
ర్విశిష్టం వ్యస్తైర్వా తం సమస్తైరనుకథితపదైః ప్రత్యు
పస్థాప్యతే స్తైః । ఏకస్స్యాద్వా విశిష్టోఽర్థ ఇతి ఖలు సమా
నాధికృత్యాభిధాయా పాత్తాభీష్టక్రియాతోఽన్వయ
కథనమిదం వాక్యతోఽస్యావిరుద్ధమ్ ॥ ॥ ॥

శ్యామోఽరుద్ధవదత్రాలసతియవనికాం వాససాచ్ఛాద
కుర్యాన్నీలం పశ్యోత్పలం త్వం సితజలజమిహానీయతాం
గాశ్చ చిత్రామ్ । ముగ్ధాక్షీమానయేత్యగ్నయ ఇతి చ

వచో వైదికస్నివర్త్యే యదిత్యుక్తం దృష్టాన్త ఏవం కథితమరు
ణయైతీహ బోధ్యోఽయమర్థః ॥ ॥

కాష్ఠైస్స్థాల్యాం పచేదోదనమితి యుగపద్వ్యాపృత్యానైకై
విశిష్టో ధాత్వర్థః కారకైస్తద్వదిహ బహు సమా
నాధికారోక్తిబోధ్యమ్ । ఏకైకం కారకన్తత్ర కథనస
మయ ఏవ వహ్యానైకైర్విశిష్టం ధర్మైరుక్తైః ప్రతీతం
యుగపదవిహతో తాన్వయోస్యక్రియాయామ్ ॥ ॥

శుక్లైః కాష్ఠైస్తు భాణ్డే సమపరిమితికైః ఖాదిరైః పాయసం
వైశాల్యన్నం సాధుసక్తో గుణ ఇహ సపచేత్ స్యాదుభ
ష్ట్యైస్సహేతి । ॥ ॥

అ॥ ఏవం ప్రాతిపదికేన గుణాన్వయస్సమానవిభక్త్యా పరస్పరా
న్వయో వాక్యేన క్రియాన్వయశ్చ బోధ్యత ఇతి కృత్యత్రయముక్తమ్
ఏతత్పూర్వై రభ్యుపేతమిత్యాహ - ఐకార్థ్యాదితి—

టీ॥ రక్తో భవతి పట ఇతీహ - రక్తః పటో భవతీత్యత్ర, ఐకా
ర్థ్యాదేవ - ఏకార్థకత్వాదేవ, ఏకవాక్యత్వయోగ ఇత్యన్వయః,
అర్థవాదాధికరణే అర్థవాదానైరపేక్ష్యేణ విధేరేవ ప్రవర్తకత్వా
ద్విధివాక్యేన అర్థవాదస్య నైకవాక్యత్వమితి శఙ్కాయా మర్థ
వాదస్య శ్రూయమాణత్వాత్ తత్రాపి విధేరాకాఙ్క్షాస్తీతి కల్ప్యమ్,
తస్మాదుత్థాపితాకాఙ్క్షోఽర్థవాదో విధినైకవాక్యతయా అన్విత ఇతి నిశ్చి
తః, తత్రోదాహరణముక్తమిదం (రక్తః పటో భవతీ) తి, తత్ర పటో
భవతీత్యేతావతా నిరాకాఙ్క్షత్వేపి వాక్యస్య ప్రయుక్తం రక్తపదం
పటః కీదృశ ఇత్యుత్థాపితాకాఙ్క్షమన్వేతి, ఏవమత్రాప్యరుణయేతి పదం

శ్రూయమాణముత్థాపితాకాఙ్క్షత్వాదేకవాక్యతయాఽన్వేతీతి భావః, రక్తః పటో భవతీతి వాక్యే యథోక్తప్రకారేణ కృత్యత్రయం దర్శయతి - భూధాత్వర్థ ఇతి - ఇహ భూధాత్వర్థేఽన్వయః, ప్రోక్తవాక్యాభిధేయోఽభవతీత్యన్వయః, రక్తతాయాః స్వసంబన్ధస్తు పదేనైవ వేద్యః, న వాక్యాదిత్యన్వయః, రాగతోఽయం సంబన్ధీ పట ఇతి తు సమానాధికృత్యా అవసేయమ్ - సామానాధికరణ్యేన జ్ఞేయమిత్యర్థః. రక్తః పట ఇతి వాక్యే విశేషణస్యైకత్వాత్ తదుత్థాపితాకాఙ్క్షమస్త్వితి, బహూని విశేషణాని సమస్తపదోక్తాని చేదన్వితాని స్యుః న తు వ్యస్తపదోక్తాని, అత్ర తు పదాని వ్యస్తాని, తత్ర ప్రథమాన్తత్వాత్ సామానాధికరణ్యమ్, అత్ర తు పదాని కారకవిభక్త్యన్తాని, తస్మాన్నాత్ర సామానాధికరణ్యమ్, ఇత్యాశఙ్కాత్రయమభిప్రేత్యాహ - ధర్మేణేతి - ఇహ - ఏకేన ధర్మేణ, యద్వా - ఉభయతః, ఉభయధర్మేణ వా, అనేకైర్గుణైర్వాఽపి - అనేకైర్ధర్మైర్వాఽపి, విశిష్టత్వమ్ - విశిష్టమర్థమ్, వ్యస్తైస్సమస్తైర్వా తైస్తైరనుకథితపదైః, ప్రత్యుపస్థాప్య ఉపస్థాప్య, స వై ధర్మైర్విశిష్టోఽర్థ ఏక ఇతి, సమానాధికృత్యాఽభిధాయ - సామానాధికరణ్యేనాభిధాయ, అస్య - ఉక్తవిశిష్టార్థస్య, ఉపాత్తాభీష్టక్రియాతః, సమభివ్యాహృతయోగ్యక్రియయా వాక్యత ఇదమన్వయకథనమ్ - వాక్యేనాన్వయప్రతిపాదనమిదమ్, అవిరుద్ధమ్ నానుపపన్నమిత్యర్థః, అత్ర వ్యస్తైర్వా సమస్తైరిత్యనేన కారకవిభక్త్యన్తైః ప్రథమాన్తైర్వేతి చాభిప్రేతమ్, ॥ తత్ర ప్రథమాన్తానేకవిశేషణాన్వయే ఉదాహరణమాహ - శ్యామ ఇతి - కారకవిభక్త్యన్తైకపదాన్వయోదాహరణమాహ - యవనికామితి - కర్మకారకముదాహరతి - నీలం పశ్యోత్పలన్త్వమితి - సమస్తోదాహరణమాహ—

సితజలజమిహానీయతామితి - కారకవిభక్త్యనేకపదోదాహరణమాహ - గాశ్చచిత్రిమ్ముగ్ధాక్షీమానయేతి - సంప్రదానకారకవిషయం వైదికఞ్చోదాహరణమాహ - అగ్నయ ఇతి - వైదికమగ్నయ ఇతి నిర్వపేదిత్యన్తం వచః - (అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలన్నిర్వపేత్) ఇతి వైదికం వాక్యమ్, దృష్టాన్తః - ఉదాహరణమిత్యర్థః. తత్ర పురోడాశమష్టాకపాలమితి కర్మకారకమపి సిద్ధమ్, ఏతదరుణయేత్యాది వాక్యేऽపి తుల్యమిత్యాహ - ఏవమితి - అరుణయేతి - అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి వాక్యే, ఏవం కథితమిత్యన్వయః, నను కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధాపేక్షిణత్వాన్న పరస్పరాన్వయబోధకత్వమ్, ఉచ్యతే, కారకవిభక్తిః క్రియాన్వయబోధికా స్యాత్, కిమత్ర అయోగవ్యవచ్ఛేద ఏవ, ఉతాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చ, అయోగవ్యవచ్ఛేదమాత్రన్న విరుద్ధమ్, అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదశ్చేత్ తర్హి క్రియాన్వయబోధాపేక్షిణా కారకవిభక్తిః (పశునా యజేతే) త్యాదిషు సఙ్ఖ్యాన్వయమపి న బోధయేత్, కారకవిభక్తిత్వాకారాత్ క్రియాన్వయబోధనమ్, ఏకవచనత్వాద్యాకారాత్ సఙ్ఖ్యాన్వయబోధనమిత్యాకారద్వయాదవిరోధ ఇతి చేత్, సమానవిభక్తిత్వాకారవిశేషేణ తద్వత్పరస్పరాన్వబోధమపి జనయేత్, నన్వేకపదస్థా కారకవిభక్తిర్యుగపత్ సంఖ్యాన్వయం క్రియాన్వయఞ్చ బోధయతీతి తుల్యబలత్వాన్నాన్యోన్యాసహత్వమ్, పరస్పరాన్వయస్తు పదాన్తరసాపేక్ష ఇతి విలమ్బితత్వాత్ బాధిత ఇతి చేత్, కిం విలమ్బితత్వావిలమ్బితత్వమాత్రమేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుః, తర్హి ప్రత్యక్షమేకమేవ ప్రమాణమ్, అన్యద్దుర్బలం స్యాత్, తస్యాపేక్షత్వేన విలమ్బితత్వాత్, తస్మాద్విజయీ లోకాయతికః, కిఞ్చ శ్రుతిరేవ ప్రమాణన్న స్మృతిః, విలమ్బాత్, శ్రుతిలిఙ్గాదిష్వపి శ్రుతిరేవ ప్రమాణమ్,

సలిఙ్గాది, విలమ్బాదేవ, ప్రథమావిభక్త్యన్తేషు చైకపదస్థైకవచనా దినా ప్రాగేవ సంఖ్యాన్వయప్రతీతేః పదాన్తరస్థసమానవిభక్తిపరా మర్శనాపేక్షసామానాధికరణ్యసిద్ధిస్స్యాత్, ఇహాపి ద్రవ్యగుణయోః పరాభిమత ఆర్థః పరస్పరాన్వయో నసిద్ధ్యేత్, శబ్దతః ప్రథమావగత క్రియాన్వయాపేక్షయా తస్య ఆర్థత్వేన చరమావగతత్వాభ్యుపగ మాత్; నైవమ్, విరోధే సతి హి విలమ్బితా విలంబితయోర్బా ధ్యబాధకభావ ఇతి చేత్, తథాత్రాపి క్రియాన్వయసఙ్ఖ్యాన్వయవ త్ పరస్పరాన్వయస్యాపి విరోధాభావా ద్విలంబావిలమ్బావకిఞ్చిత్క రౌ, అత్ర విరోధః పరైరభ్యుపేతః, పశ్చాదార్థాన్వయసిద్ధ్యతీతి సిద్ధాన్తోక్తేః, ఏవం కారకవిభక్తిప్రయుక్తానుపపత్తిః పరిహృతా, తథా విశేషణవివక్షాయాం యదనుపపత్తిత్రయమ్, తత్ర విశేషణభేదేన విశేష్యభేదో జన్మాద్యధికరణన్యాయేన పరిహృత ఇతి నాత్ర వివక్షితః, విశేషణైక్యపరిహారః ప్రాగుక్తో త్రాప్యనుసన్ధేయః, అథాన్యోన్యసమ వాయః పరిహర్తవ్యః, (విశిష్టం ప్రత్యుపస్థాప్య - విశిష్టోఽర్థ ఏక ఇత్యభిధాయ) ఇతి ల్యబన్తనిర్దేశేన కృత్యత్రయస్య క్రమభావిత్వం ప్రతీయతే, తతశ్చాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇతి తదపనోద్యమ్, కరణకారకవిభక్త్యన్త సమానాధికరణ్యం వదత స్సూత్రకారస్య తావ న్నాత్రాభిప్రాయత్వశఙ్కా చ నివార్యా; అతస్తదర్థమాహ - ఇహ బోధ్యోఽయమర్థ ఇతి - ఇహాయమర్థో బోధ్య ఇత్యర్థః. (పదజా తం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకమ్, ఇతి న్యాయేన యుగపద్బో ధనాత్ క్రమభావిత్వాభావాన్న విశేషణాన్తరవిశిష్టే విశేషణాన్తరా న్వయవిధానేన విశేషణానా మన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గ ఇత్యభిప్రా యేణాహ - కాష్ఠైరితి - (కాష్ఠైస్స్థాల్యామోదనం పచేత్) ఇతి—

ఇత్యత్ర, అనేకైః కారకైః - కాష్ఠావనాదిరూపైః విశిష్టో ధాత్వర్థః, యుగపద్భాతి, తద్వత్, ఇహ బహుసమానాధికారోక్తిబోధ్యమ్— బహుసమానాధికరణశబ్దబోధ్యమ్, ఏకైకం కారకమ్, తత్కథనసమయ ఏవ - తత్ప్రతిపాదనసమయ ఏవ, యుగపత్, అనేకైరుక్తైర్ధర్మైర్విశిష్టం ప్రతీతమ్ - ప్రతీయతే, అస్య క్రియాయామన్వయో విహత ఇత్యన్వయః; ఉదాహరతి - శుక్ల ఇతి—

గ్రం॥ యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయీతి అరుణయేతి పదేన కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి, తన్నోపపద్యతే, లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపదసమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్, ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం గుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసంగతమ్, పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషు ఉపాత్తద్రవ్యకేపి గుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్, పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర శౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిరసమానవిభక్తినిర్దేశకృతా, నత్వనుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా, తత్రైవ పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యాదిషు సమానవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యం ప్రతీయతే,

శ్లో॥ యత్తూపాత్తో గుణీ చేద్గుణవచసి గుణం కేవలం
వక్తి సావాక్తస్మాత్ ప్రోక్తారుణో క్తా గుణ ఇహ కథితః
కేవలో నో గుణీతి । నైతద్యుక్తం ప్రపశ్చేశ్శ్రుతిషు
చనసమానాధికారాగుణోక్తిర్న ప్రవృత్త్యా క్వాపి దృ
ష్టా గుణినమనభిధాయైవ శుద్ధే గుణే సా ॥ ॥

నోపాత్తద్రవ్యవాక్యే గుణపదముదితం కేవలం తం బ్ర
వీతీత్యుక్తిర్యుక్తా పటోఽయం సిత ఇతి సితశబ్దాదిహ
ద్రవ్యబోధాత్ । వాక్యే శుక్లః పటస్యేతి తు సితగుణ

వద్ద్రవ్యబుద్ధేరభావాన్నిర్దేశా తోఽప్రోక్తవాక్యే సతు
భవతి సమానేతరస్యాఽభక్తిః ॥ ॥ ॥

నోపాత్తద్రవ్యకత్వాద్వచసి సమవిభక్త్యన్వితే ద్రవ్య
బోధాచ్ఛుక్లో భాగః పటస్యేత్యరుణపదముఖోఽద్రవ్య
వాచీహాసిద్ధమ్ । ॥ ౨౭౭ ॥

అ॥ అథ పరోక్తపూర్వపక్షరాద్ధాన్తయోరనుయాయిన మర్థం తత్తదసాధారణార్థఞ్చ వ్యుదస్యతి - యత్త్వితి—

టీ॥ యత్తు, గుణవచసి - గుణప్రతిపాదకే వాక్యే, గుణీ—ద్రవ్యమ్ - ఉపాత్తశ్చేత్ - ఉపాత్తశ్చేత్, సా వాక్ - తద్గుణవాక్యమ్, కేవలం గుణం వక్తి, న ద్రవ్యమిత్యర్థః. తస్మాత్, ఇహ - ప్రాక్తారుణోక్తౌ - అరుణయేత్యుక్తౌ అస్మిన్ వాక్యే, కేవలో గుణః కథితః నో గుణీ - న ద్రవ్యమిత్యర్థః, కృష్ణో గచ్ఛతి, (శ్వేతమాలభేత) ఇత్యాదిషు గుణవాచిపదానాం గుణిపర్యన్తత్వన్తైరభ్యుపేతమ్, ఆకృత్యధికరణనయాత్; తచ్చోపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వం గుణవాచిపదానాం గుణమాత్రపర్యన్తత్వే ప్రయోజక మభ్యుపేతమ్, పటస్య శుక్ల ఇత్యాదిషు తథాదర్శనాత్, పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషు ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వేపి తదపవాదకసామానాధికరణ్యాద్గుణిపర్యన్తాభిధానమితి చాభ్యుపేతమ్, తత్ర గుణమాత్రపర్యన్తత్వే యత్ప్రయోజకముక్తమ్, తదభ్యుపగమ్యాపరికృతే గుణమాత్రపర్యన్తత్వం దూషయతి - ఇతి నైతదుక్తమితి- ఇతి యన్నైతదుక్తమిత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - ప్రపఞ్చ ఇతి- ప్రపఞ్చే శ్రుతిషు చ - లోకే వేదేషు చ, క్వాపి ద్రవ్యోక్త్యా సమానాధికారాసాగుణోక్తిః - గుణిన మనభిధాయైవ శుద్ధగుణే వద్వృత్తిరిత్యన్వయః, కారకవిభక్త్యన్తత్వస్య సామానాధికరణ్యవిరో

ధిత్వోపపాదనముపజీవ్య ఇదం దూషితమ్, గుణిపర్యన్తత్వాపవాదక ముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణవాచిపదత్వం యత్, తస్య అపవాదరూ పసామానాధికరణ్యస్య అరుణయేత్యాదివాక్యే విద్యమానత్వోపపా దనాత్కేవలగుణాభిధాయిత్వమయుక్తమిత్యర్థః ॥ ఏవం పరోక్తప్ర యోజకాభ్యుపగమేన తత్స్వాన్యప్రయోజ్యం గుణమాత్రపర్యన్తత్వం దూషితమ్, అథ తదుక్తం ప్రయోజకం దూషయతి - నోపాత్తద్రవ్య వాక్య ఇతి - ఉపాత్తద్రవ్యవాక్యే - ఉదితం గుణపదమ్ - ఉక్తం గుణ వాచిపదమ్, కేవలం తం బ్రవీతి - కేవలం గుణం వక్తి, ఇత్యుక్తిర్నయు క్తేత్యన్వయః. కుత ఇత్యత్రాహ - పటోఽయమితి - ఇహ - పటో యం సిత ఇతి వాక్యే, సితశబ్దాద్ద్రవ్యబోధాదిత్యన్వయః, గుణమాత్ర పర్యన్తత్వే గుణిపర్యన్తత్వేఽపి సాధారణముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థ గుణవాచిత్వం గుణమాత్రపర్యన్తతాయాః ప్రయోజకం న భవతీత్య ర్థః, నను న తస్య ప్రయోజకత్వహానిః, అపవాదేన హి క్వచిద్గుణ్యభి ధానమిత్యత్రాహ - వాక్య ఇతి — శుక్లః పటస్యేతి ప్రోక్తవాక్యేతు, పగుణవద్ద్రవ్యబుద్ధేరభావః, సమానేతరస్యావిభక్తేర్నిర్దేశాద్భవతీత్య న్వయః, అసమానవిభక్తినిర్దేశః ప్రోక్తబుద్ధౌ ప్రయోజక ఇత్యర్థః. నతు ఉపాత్తద్రవ్యకత్వం ప్రయోజకమిత్యాహ — నోపాత్తద్రవ్యక త్వాదితి-ఉపాత్తద్రవ్యకత్వస్య గుణమాత్రపర్యన్తత్వప్రయోజకత్వే దూషణమాహ-వచసీతి - సమవిభక్త్యన్వితే శుక్లో భాగః పటస్యేతి వచ సి ద్రవ్యబోధాదిత్యన్వయః, ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వస్య గుణవాచిప దస్య గుణమాత్రపర్యన్తత్వనియామకత్వే తత్ర ద్రవ్యబోధో న స్యాది తి భావః, వ్యభిచారిణః ప్రయోజకత్వకల్పనం వ్యభిచారస్థలే తదపవాద కల్పనఞ్చాయుక్తమ్, అవ్యభిచారిప్రయోజకసద్భావాదిత్యభిప్రాయః, గుణమాత్రపర్యన్తత్వేనేదమపి ప్రయోజకమసాధారణమ్, పటస్య

శుక్లోభాగఇత్యసమానవిభక్తినిర్దేశేపి గుణిపర్యన్తత్వాత్, ఇతిచేదు
చ్యతే, పటశబ్దేనఅసమానవిభక్తినిర్దేశేపి శుక్లశబ్దస్యవిశేష్యవాచి
భాగశబ్దేనఅసమానవిభక్తినిర్దేశాభావాన్నతస్య గుణమాత్రపర్యన్త
త్వప్రయోజకత్వభఙ్గః, యథా త్వత్పక్షే గుణమాత్రపరత్వాపవాదకా
భిమతభాగశబ్దసామానాధికరణ్యాన్నతస్యధర్మిపర్యన్తత్వాత్ప్రయో
జకత్వహానిరితి, నిగమయతి - అరుణపదమితి - అతః - ఉపాత్తక్రి
యైకవాక్యస్థత్వస్య గుణవాచిపదే గుణమాత్రవాచితాయా న్నియా
మకత్వాభావాత్, ఇహ - అరుణయేత్యాదిశ్రుతివాక్యే, అరుణపదం
ద్రవ్యవాచిసిద్ధమిత్యన్వయః, ద్రవ్యవాచిత్వేన సిద్ధమిత్యర్థః.

శ్రీ॥ యత్పునఃక్రయస్య ఏకహాయన్యవరుద్ధతయా అరుణి
మ్నః క్రయాన్వయోనసంభవతీతి, తదపివిరోధిగుణరహితద్రవ్యవాచి
పదసమానాధికరణగుణపదస్య తదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదా
న్వయావిరోధాదసంగతమ్, రాద్ధాన్తేచ ఉక్తన్యాయేన అరుణిమ్నశ్శా
బ్దేద్రవ్యాన్వయేసిద్ధే ద్రవ్యగుణయోః క్రియాసాధనత్వానుపపత్త్యా
అర్థాత్పరస్పరాన్వయ స్సిద్ధ్యతీత్యప్యసంగతమ్, అతోయథోక్త
ఏవార్థః.

శ్లో॥ యత్తుద్రవ్యేప్యుపగూఢే క్రియఇహనగుణస్యాన్వ
యస్స్యాదితీదఙ్ప్రాయుక్తం ద్రవ్యతోవై ప్రతిభటగుణ
తోవర్జితాదన్వితాయామ్। హానిస్సైవక్రియాయా
మరుణిమగుణతోస్యాన్వయస్స్యాదితి తస్మాత్పూర్వఃప
క్షఃపరోక్తోనఖలుసముచితోనాపిసిద్ధాన్తఉక్తః॥ ॥

కర్మణ్యస్మిన్క్రియాఖ్యే నహి గుణగుణినోస్సాధన
త్వోపపత్తిస్తస్మాదన్యోన్య మర్థాదిహభవతుభా

వన్వితావిత్యన్వయః । శబ్దాదేవ ప్రోక్తనీత్యాఽగుణి-
మగుణయుతద్రవ్యబోధస్య సిద్ధేః పూర్వః పక్షో యథో-
క్తోఽపహతిహీనః పరిహారశ్చ పూర్వోక్త ఏవ ॥ ॥

ఆ॥ అథ పూర్వపక్షాసాధారణార్థస్య స్వసిద్ధాన్తయుక్త్యా పరిహృతత్వం వక్తుమాహ - యత్త్వితి—

టీ॥ ఇహ ద్రవ్యోపరుద్ధే క్రియే - ఏకహాయనీద్రవ్యోపరుద్ధే క్రియే, గుణస్యాన్వయో న స్యాత్ - ఆరుణ్యగుణస్యాన్వయో న భవేత్, ఇతి యత్, ఇదమప్యయుక్తమిత్యన్వయః, కుత ఇత్యత ఆహ - ద్రవ్యత ఇతి - ప్రతిఘటగుణతో వర్జితాత్ విరోధిగుణరహితాత్, ద్రవ్యతః - ద్రవ్యాత్, అన్వితాయాం క్రియాయామ్, అగుణిమగుణతోఽన్వయస్యాస్య, నైవ హానిరిత్యన్వయః, నైవ క్షతిరిత్యర్థః. నీలం శంఖం విజానీయాదిత్యాదివ్యావృత్త్యర్థం ప్రతిఘటగుణతో వర్జితాదిత్యుక్తమ్, గుణవద్రవ్యస్యైవ గుణిపర్యన్తత్వేన గుణవిశిష్టమేకం కరణమిత్యగుణిమద్రవ్యద్వారా అన్వయాత్ క్రియాన్వయాసంభవోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. తస్మాత్ పరోక్తః పూర్వపక్షోఽయుక్త ఇత్యాహ - తస్మాదితి - సిద్ధాన్తాసాధారణమర్థం దూషయతి — యశ్చసిద్ధాన్త ఉక్త ఇతి— క్రియాఖ్యే అస్మిన్ కర్మణి, గుణగుణినోః - ఆరుణ్యైకహాయన్యోః సాధనతోపపత్తిః — సాధనత్వముపపన్నమ్, తస్మాత్, ఇహ ఉభౌ - ద్రవ్యగుణౌ, అర్థాదన్యోన్యమన్వితౌ భవతః, ఇతి యోఽసౌ సిద్ధాన్త ఉక్తః, సోఽపి నఖిలు సముచిత ఇతి పూర్వేణాన్వయః, కుతోఽయుక్తేత్యత ఆహ - శబ్దాదేవేతి - ఉక్తనీత్యా - ప్రోక్తసామానాధికరణ్యన్యాయేన, అగుణిమగుణయుతద్రవ్యబోధస్య శబ్దాదేవ సిద్ధేరిత్యన్వయః, శబ్దాదేవ ద్రవ్యగుణయోరన్వయబోధసిద్ధేః తస్యార్థ-

కత్వకల్పన మయుక్తమితిభావః, సోక్తాధికరణార్థముపసంహరతి పూర్వఃపక్షఇతి,

శ్రీ ॥ తస్మాత్ తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యే పదద్వయాభిహితవిశేషణాపరిత్యాగేనైవ ఐక్యప్రతిపాదనం వర్ణనీయమ్ తత్త్వనాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగిన శ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థాచ్చేతనాదర్థాన్తరభూతమశేషహేయప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానంపరమాత్మానమనభ్యుపగచ్ఛతో౽నసంభవతి; అభ్యుపగచ్ఛతో౽పి సమానాధికరణపదానాం యథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్యప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణే త్వమ్పదప్రతిపన్నసకలదోషభాగిత్వం పరస్యప్రసజ్యేతేతిచేత్, నైతదేవమ్, త్వమ్పదేనాపి జీవాన్తర్యామిణఃపరస్యైవాభిధానాత్,

శ్లో ॥ తస్మాదైక్యప్రతీతిర్నిగమశిఖరగతత్త్వమస్యాదివాక్యైర్వాచ్యాశబ్దద్వయేనాభిహితగుణపరిత్యాగమోషావినైవ ॥ సేయుష్మానాద్యవిద్యాస్పదనిరవధికక్లేశభాజస్తుజీవాదన్యంశుద్ధాదశుద్ధాదపి పురుషమనిచ్ఛతస్సనైవోపపన్నా ॥ ॥

నైవాఙ్గీకుర్వతో౽పిప్రమితిరభిహితాయుజ్యతేత్వమ్పదోక్తాదోషాశ్శేషఃపరస్య ప్రసజతి౹తదేతద్యుచ్యతేచేన్నచైవమ్ । జీవాన్తర్యామిణస్త్వమ్పదతఇహాపునర్బోధనాత్తత్పదోక్తైబ్రహ్మణ్యస్మిన్న దోషఃప్రసజతి కథితో౽యంభవత్యేతదుక్తమ్ ॥ ॥౨౮౧॥

అ ॥ ఏవమస్తు, తతఃకింప్రస్తుత సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ - తస్మాదితి—

టీ॥ తస్మాత్-సామానాధికరణ్యస్య అనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థ
పరత్వస్య లోకవేదసిద్ధత్వాత్, నిగమశిఖరగత తత్త్వమస్యాదివాక్యే-,
ఐక్యప్రతీతిరేషా, శబ్దద్వయేనాభిహితగుణపరిత్యాగం వినైవ- తత్త్వ
మ్పదప్రాప్తగుణప్రహాణమన్తరైవ, వాచ్య-వక్తవ్యేత్యర్థః. ఈదృశం
సామానాధికరణ్యం పరపక్షే న సంభవతి, పదద్వయావగతగుణహానాది
త్యాహ - నేయమిష్టేతి - నేయమిష్టా - నైషా ఐక్యప్రతీతిః, అనాద్య
విద్యాస్పదనిరవధికక్లేశభాజః — అనాదికర్మపరవశనిరవధికదుఃఖ
భాగినః - శుద్ధాదశుద్ధాదపి జీవాత్ - బద్ధముక్తోభయావస్థాదపి జీవాత్
అన్యం పురుషమ్ - అనిచ్ఛతు - అనఙ్గీకుర్వతః, నైవోపపన్నేత్య
న్వయః, నైవోపపద్యత ఇత్యర్థః. ముక్తిదశాయామైక్యశఙ్కా
వ్యుదాసార్థం శుద్ధాదిత్యుక్తమ్,

తచ్ఛబ్దావగతవిశేషణాభ్యుపగమవత్ త్వంశబ్దావగతవిశేషణ
మభ్యుపగన్తవ్యమ్, తథా సతి బ్రహ్మణో దుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గ ఇతి శఙ్క
తే నైనేతి - అఙ్గీకుర్వతోఽపి - శుద్ధాదశుద్ధాదపి జీవాదన్యం పురుష
మఙ్గీకుర్వతోఽపీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, అభిహితా ప్రమితిర్నైవయు
జ్యతే - ప్రాప్తైక్యప్రమితిర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ-
త్వమ్పదోక్త ఇతి - తదా - త్వమ్పదార్థ తచ్ఛబ్దార్థయోరైక్యా
ఙ్గీకారే, త్వమ్పదోక్తోఽశేషదోషః - జీవగతదుఃఖిత్వాదిదోషః, పర
స్య ప్రసజతి హి - పరబ్రహ్మణః ప్రసక్తో భవతి హి, ఇత్యుచ్యతే చేదిత్య
న్వయః, పరిహరతి - న చైవమితి - కుత ఇత్యత్రాహ - జీవాన్తర్యా
మిణ ఇతి - ఇహ - అస్మిన్ తత్త్వమసీతివాక్యే, త్వమ్పదతః - త్వంశ
బ్దేన, జీవాన్తర్యామిణో బోధనాత్, తత్పదోక్తేఽస్మిన్ బ్రహ్మణి కథ
ఞ్చోఽయం దోషో న ప్రసజతీత్యన్వయః, ఏతదుక్తం భవతీత్యస్య, ఉత్త
రత్రాన్వయః,

శ్రీ ॥ ఏతదుక్తంభవతి, సచ్ఛబ్దాభిహితం నిరస్తనిఖిలదోష గన్ధం సత్యసఙ్కల్పమిత్యాద్యనవధికాతిశయా సంఖ్యేయ కల్యాణగుణ గణం సమస్తకారణభూతం పరంబ్రహ్మ బహుస్యామితిసఙ్కల్ప్య తే జోబన్నప్రముఖంకృత్స్నంజగత్ సృష్ట్వా తస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసంస్థా నసంస్థితేజగతి చేతనంజీవవర్గం స్వకర్మానుగుణేషుశరీరేష్వాత్మ తయాప్రవేశ్య స్వయఞ్చ స్వేచ్ఛయైవజీవాన్తరాత్మతయా అనుప్రవి శ్య ఏవంభూతేషు స్వపర్యన్తేషుదేవాద్యాకారేషు సంఘాతేషు నా మరూపే వ్యాకరోత్, ఏవంరూపసంఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్దవాచ్య త్వఞ్చాకరోదిత్యర్థః, (అనేనజీవేనాత్మనా — జీ వే న మ యె తినిర్దేశో జీవస్యబ్రహ్మాత్మకత్వందర్శయతి - బ్రహ్మాత్మకత్వఞ్చ జీవ స్య జీవాన్తరాత్మతయాబ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే, (ఇదం సర్వమసృజత, యదిదంకిఞ్చ, తత్సృష్ట్వా, తదేవానుప్రావిశత్, తదను ప్రవిశ్య,సచత్యచ్చాభవ) దితి, అత్ర ఇదంసర్వమితినిర్దిష్టంచేతనా చేతనవస్తుద్వయం సత్యచ్ఛబ్దాభ్యాం విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాంచ విభ జ్యనిర్దిశ్య చిద్వస్తున్యపిబ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాభిధానాత్; అతఏవ నామరూపవ్యాకరణాత్ సర్వే వాచకాశ్శబ్దా అచిజ్జీవవిశిష్టపర మాత్మవాచినఇత్యవగతమితి,

శ్లో ॥ సద్విద్యాయాం సదేవేత్యుపనిషదిపునస్సంప్ర
తీత న్నిరస్తాశేషావద్యన్నిధాన న్నిరవధిమహిమా
సంఖ్యభూయోగుణానామ్ । సత్సంకల్పాదికానాం
పరమఖిలజగత్కారణం బ్రహ్మసంకల్ప్యేదంపూర్వం
బహుస్యామితిసకలజగత్సంవిధాయప్రపఞ్చ ॥౨-౨॥

దేవాద్యేఽస్మిన్ విచిత్రే తనుషు విరచితస్వీయకర్మాను
గుణ్యాజ్జీవం సమగ్రం ప్రవిశ్య స్వయమిహ తు చితిస్వ
చ్ఛరూపేణ ప్రవిశ్య । ఆత్మత్వేన స్వపర్యన్తమిహ తు
పరమతాత్యాదిసంఘాతరూపేషు శ్రీచిద్భి స్తదన్యైరపి
చ బహువిధైర్వ్యాకరోన్నామరూపే ॥ ॥ ॥

వేదాన్తేష్వస్మింస్తు వాక్యే భగవతి కథితం యత్తు జీవాత్మ
నైక్యం జీవాన్తర్యామితాతస్తదితి న హి తయోస్స్వ
త్ స్వరూపైకభావః । అతోనం సర్వమిత్యాదికవచ
నివిభజ్యాఖిలజ్ఞప్తే స్తదస్య ద్వాస్త్యైకతత్త్వ త్ర్యదుక్త్యా చితి
ప భగవతోఽనుప్రవేశాభిధానాత్ ॥ ॥ ॥

తేనైవ నామరూపప్రణయనవచసా ఖ్యాయతేఽచి
ద్వ్యతేనోపేతం జీవేన వాచ్యోఽచ్యుత ఇతి హి పరం బ్రహ్మ
తత్ సర్వమేతి । ॥ ॥

అ॥ జీవవాచిత్వేన వ్యుత్పన్నస్య పదస్య తదన్తర్యామిపర
త్వం లాక్షణికమ్, తత్కథం (జీవాన్తర్యామిణ స్సర్వమ్పదత ఇహ
ప్రసబోధనా) దిత్యుక్తమ్, ఇత్యతో హ - భవత్యేతదుక్తమితి–

టీ॥ ఏతదుక్తం భవతీత్యన్వయః, వేదవ్యుత్పత్తిసిద్ధం సర్వ
శబ్దానాం పరమాత్మవాచిత్వముపపాదయతి - సద్విద్యాయామితి–
ఉపనిషది సద్విద్యాయామ్, సదేవేతి సంప్రతీతమ్, నిరస్తాశేషావద్యమ్
నిరస్తనిఖిలదోషమ్ సత్యసంకల్పాదికానామ్ - సత్యసంకల్పత్వప్రభృతీ
నామ్, నిరవధిమహిమాసంఖ్యభూయోగుణానామ్ అనవధికాతిశ
యాసంఖ్యేయానేకకల్యాణగుణానామ్, నిధానమ్ - ఆకరభూతమ్,

అఖిలజగత్కారణమ్, ఇదంపరంబ్రహ్మ, పూర్వంబహుస్యామితిసంకల్ప్య, సకలజగత్, సంవిధాయ - సృష్ట్వా, అస్మిన్, దేవాద్యా— దేవాదిసంస్థానసంస్థితే, విచిత్రేప్రపఞ్చే, తనుషు- శరీరేషు - సర్వం జీవమ్, విరచితస్వీయకర్మానుగుణ్యాత్, ప్రవేశ్య - ప్రవిష్టంకృత్వా, ఇహ చితితు - జీవేతు, స్వేచ్ఛయైవఆత్మత్వేన స్వయంప్రవిశ్య, చిద్భిస్తదన్యైరపిచ, మిశ్రే - మిలితే, సురమర్త్యాదిసంఘాతరూపే, ప్రపఞ్చఇత్యస్యానుషఙ్గః, ప్రపఞ్చే. స్వపర్యన్తం బహువిధనామరూపేవ్యాకరోదిత్యన్వయః, దేవాద్యాకారేషుసంఘాతేషు తత్తద్దేవాద్యవస్థాః తత్తద్వాచిశబ్దాంశ్చాకరోదిత్యర్థః.

హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతా, ఇతివాక్యే జీవేనాత్మనేతి జీవబ్రహ్మణోరైక్యనిర్దేశశ్శరీరశ్శరీరిభావ నిబన్ధనః, నతుస్వరూపైక్యనిబన్ధనఇత్యాహ - హన్తేతి - హన్తేత్యస్మింస్తువాక్యే - హన్తాహమిమాఇత్యస్మిన్ వాక్యేతు, భగవతి యజ్జీవాత్మనాఐక్యంకథితమ్, తత్ జీవాన్తర్యామితాతఇతి నతయోస్స్వరూపైకభావస్స్యాదిత్యన్వయః, బ్రహ్మణోజీవశరీరిత్వం కథమిత్యాశఙ్క్య తైత్తిరీయోపనిషది ఇదంసర్వమసృజతేత్యాదివాక్యే సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాంచేతనాచేతనావిభజ్య తత్రచేతనేఽపిభగవతోఽనుప్రవేశప్రతిపాదనాదిత్యాహ— అత్రేదమితి - అత్రేత్యస్యచితిచేత్యగ్రిమేణాన్వయః, ఇదంసర్వమిత్యాదికవచసి - ఇదంసర్వమిత్యాదికేవాక్యే, సత్త్యమత్యా - సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యామ్, అఖిలంచిత్తదన్యద్వస్తు - చేతనాచేతనాఖ్యంసమస్తంవస్తు, విభజ్య - వివిచ్యప్రతిపాద్య, అత్రచితిచ భగవతోఽనుప్రవేశాభిధానాదిత్యన్వయః; ఏవన్నామరూపవ్యాకరణప్రకారఉక్తః, తతఃకింప్రస్తుతస్యేత్యత్రాహ - తేనేతి - తేన - ఉదాహృతేనహన్తే

త్యాదికేన, ఏవన్నామరూపప్రణయనవచసా పరమాత్మపర్యన్తనామ రూపవ్యాకరణప్రతిపాదకవాక్యేన, సర్వే యా వాచా - సమస్తేనాపి శబ్దేన, అచిన్త్యేనజీవేన, ఉపేతం తచ్ఛ్రుతిహ్యేత్యాద్యన్తఇతి హిజ్ఞాయతే ఇత్యన్వయః, ఇతీత్యస్యైతదుక్తం భవతీతి పూర్వేణాన్వయః,

(శ్రీ॥ కిఞ్చ (ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ) మితి చేతనమిశ్రం ప్రపఞ్చమిదం సర్వమితి నిర్దిశ్య తస్యైష ఆత్మేతి ప్రతిపాదితమ్, ఏవఞ్చ సర్వం చేతనాచేతనం ప్రతి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన సర్వం సచేతనం జగత్ తస్య శరీరం భవతి, తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి (అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరమ్ యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః) ఇతి ప్రారభ్య (య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత ఇత్యాది (యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరమ్, యోఽపామన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాపశ్శరీరమ్) ఇత్యారభ్య యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరన్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః) ఇత్యాదీని సచేతనం జగత్ తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్య తస్యాత్మత్వేన పరమాత్మానముపదిశన్తి). అతశ్చేతనవాచినోఽపి శబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతం చేతనశరీరకం పరమాత్మానమేవాభిదధతి, యథా అచేతనదేవాదిసంస్థానపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తత్తచ్ఛరీరకజీవాత్మన ఏవ వాచకాః (చత్వారః పఞ్చదశరాత్రాద్దేవత్వం గచ్ఛన్తి) ఇత్యాదిషు, దేవా భవన్తీత్యర్థః; శరీరస్య శరీరిణం ప్రతి ప్రకారత్వాత్ ప్రకారవాచినాఞ్చ శబ్దానాం ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానాత్ శరీరవా

చినాంశబ్దానాం శరీరిపర్యవసానన్యాయ్యమ్, ప్రకారో హినా
మ ఇదమిత్థమితిప్రతీయమానేవస్తుని ఇత్థమితిప్రతీయమానోంశః,
తస్య తద్వస్త్వపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతే స్తదపేక్షత్వాత్ తస్మిన్నేవపర్య
వసానముచితమితితస్యప్రతిపాదకోపి శబ్ద స్తస్మిన్నేవపర్యవస్యతి; అత
ఏవ (గౌరశ్వోమనుష్య) ఇత్యాదిప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః
ప్రకారిణిపిణ్డేపర్యవస్యన్తః పిణ్డస్యాపి చేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకార
త్వాత్ పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపి పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చ పరమాత్మ
న్యేవ పర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాంపరమాత్మైవవాచ్యఇతి పరమా
త్మవాచిశబ్దేనసామానాధికరణ్యమ్ముఖ్యమేవ,

శ్లో॥ కేఙ్నోక్తైచిద్యుతేఽస్మిఞ్జగతి పునరిదంసర్వ
మిత్యైతదాత్మ్యాఖ్యానం తస్యైవఆత్మత్వగమయతి
తచ్చేతనాచేతనానామ్। బ్రహ్మేవాత్మేతిసర్వంచిదు
పహితజగత్తచ్ఛరీరంతథైవప్రోక్తాశ్రుత్యన్తరేచాన్తరి
తితుసకలస్యాత్మతాబ్రహ్మణోఽస్య॥ ॥ ॥
బ్రూతేఽన్తర్యామివాక్యంఋఇతి పునరుపక్రమ్యాస
ర్వాత్మభావంతస్మాచ్చిద్వాచిశబ్దోప్యపదిశతిచితశ్చా
న్తరాత్మానమేనమ్। యద్వద్దేవాదిశబ్దాన్సురముఖ
వపుషోవాచకాఃశ్రుతివాచో వాక్యేచత్వారఇత్యాది
కఇహాతుయథాదేవవాక్తత్తనాస్యాత్॥ ॥ ॥
దేహస్త్వాత్మప్రకారోభవతిఖలు వహోయత్ప్రకారాభి
ధాయిస్యాదేతత్తుప్రకారిణ్యపిజగతి తతోదేహవాగ్ద
హినిస్యాత్। ఇత్థంభావఃప్రకారఃపునరయమిదమిత్థ
న్తయాఽర్థేప్రతీతే తస్మిన్తద్వస్త్వపేక్షాఇహా
భవతితద్ధీశ్చతత్సవ్యపేక్షా॥

తత్రోయంపర్యవస్యేదితి భజతి వచశ్చాస్యతద్వాచక
త్వంతస్మాద్గౌరశ్వఇత్యాదికవచసి గవాద్యాకృతేర్వా
చకోవై । పిణ్డోఽయంపర్యవస్యం స్తనురయమపిచక్షే
త్రిజ్ఞోఽయఙ్ఘదేహస్సర్వేశస్యేతితత్రైవహిసకలత
నౌపర్యవస్యేత్ సశబ్దః ॥ ॥ ॥

వాచ్యోతస్సర్వశబ్దస్యచసఇతి తదుక్త్యాఽఖిలోక్తేః
ప్రయోగేముఖ్యవైపాసమానాధికృతిరితి నకోపీహ
దోషఃప్రసక్తః । ॥ ॥

అ ॥ ఏవం పరమాత్మపర్యన్తనామరూపవ్యాకరణప్రతిపాద
నాత్ సర్వశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తత్వ మానందర్శితమ్, దే
హవాచిశబ్దేషు ఆకృతినయసఞ్చారణేన పరమాత్మపర్యన్తత్వముపపా
దయిష్యన్ శరీరత్వాక్షేపకంవాక్యందర్శయతి - కిఞ్చేతి—

టీ॥ ఇదంసర్వమిత్యుక్తే - ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యత్ర
ఇదంసర్వమితివాక్యేనోక్తే, చిద్యుతేఽస్మిన్ జగతి - చిన్మిశ్రేఽ
స్మిన్ప్రపఞ్చే, ఐతదాత్మ్యాఖ్యానమ్ - ఐతదాత్మ్యప్రతిపాదనమ్,
తస్యైవఆత్మేత్యవగమయతి — చిన్మిశ్రప్రపఞ్చస్య - ఏషపరమాత్మా
ఆత్మేతిజ్ఞాపయతి, తతఃకింప్రస్తుతస్యేత్యత్రాహ - తదితి - తత్ -తస్మా
త్, చేతనాచేతనానాం బ్రహ్మాత్మేతి, సర్వంచిదుపహితంజగత్—
చేతనమిశ్రంజగత్, తచ్ఛరీరమ్ - పరమాత్మశరీరమిత్యర్థః, నకేవ
లమాత్మశబ్దేనశరీరత్వంగమ్యమ్, అపితుశరీరత్వం శరీరలక్షణేన కణ్ఠో
క్తఞ్చేత్యాహ - తథైవేతి, తథైవ, అన్తఃకిత్రిశ్రుత్యన్తరేచ - (అన్తః
ప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానా) మితిశ్రుత్యన్తరేచ, అస్యబ్రహ్మణస్సకలస్యాత్మ
తాప్రోక్తేత్యన్వయః, అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేతిసవాక్యశబ్దవివరణమ్,

విశేషణద్వయేన నృపనభోవ్యావృత్తిః, భగవతోనియన్తృత్వకథనా త్ తదేకనియామ్యత్వం శరీరలక్షణముక్తం భవతి, ॥ అత్రైవ అన్తర్యామిబ్రాహ్మణం ప్రమాణయతి- బ్రూత ఇతి - అన్తర్యామివాక్యమ్ప్రనః, య ఇత్యుపక్రమ్య, అస్య బ్రాహ్మణస్సవాఽఽత్మభావం బ్రూత ఇతి అస్య బ్రాహ్మణ ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, తతః కింప్రస్తుతసామానాధికరణ్యస్య, శరీరాత్మభావో హి భేదరూపతయా సామానాధికరణ్యవిరోధీత్యత్రాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ - చిదచిదాత్మకజగతః పరమాత్మశరీరత్వాత్, చిద్వాచిశబ్దోఽపి—జీవవాచిశబ్దోఽపి, చిత శ్చాన్తరాత్మానమేనమ్, జీవస్యాప్యన్తరాత్మానం పరమాత్మానమ్, ఉపదిశతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, శరీరభూతచేతనవాచిపదానాం తచ్ఛరీరిపరమాత్మవాచిత్వం కథమితి శఙ్కాయాం శరీరవాచినాం శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వదర్శనాదిత్యాహ - యద్వదితి . యద్వత్ - యథా, సురముఖవపుషో వాచకాః - దేవాదిశరీరస్య వాచకాః, దేవాదిశబ్దాః - దేవమనుష్యాదిశబ్దాః, క్షేత్రవాచకాః - క్షేత్రజ్ఞవాచకాః, తథేత్యధ్యాహారేణాన్వయః, శరీరిపర్యన్తం వైదికప్రయోగం దర్శయతి - వాక్య ఇతి, ఇహ చత్వార ఇత్యాదివాక్యే - చత్వారః పఞ్చదశరాత్రాద్దేవత్వం గచ్ఛన్తీతి వాక్యే, దేవవాక్ - దేవశబ్దః, తత్తనా యథా స్యాత్ - దేవశరీరకే స్యాత్, తథేత్యధ్యాహారేణాన్వయః, అస్మిన్ వాక్యే దేవత్వమిత్యస్య దేవశరీరకత్వార్థకత్వం దేవశబ్దస్య తచ్ఛరీరకార్థకత్వం వినా న సంభవతీతి భావః ॥ శరీరవాచిపదానాం శరీరిపర్యన్తబోధకత్వమపి లాక్షణికమిత్యత్రాహ - దేహస్త్వితి - దేహః, ఆత్మప్రకారో భవతి ఖల్విత్యన్వయః, తావతా కిమిత్యత్రాహ — వచ ఇతి - యత్ ప్రకారాభిధాయి వచః, ఏతత్తు, ప్రకారిణ్యపి స్యాదిత్యన్వయః, ప్రకారిణ్యపి ప్రయుక్తం స్యాదిత్యర్థః. గోత్వాదిప్రకారవాచినాం గ

వాదిశబ్దానాంగవాదివ్యక్తిషు ప్రయోగదర్శనాదితిభావః, తవతా
కిమిత్యత్రాహ - తతఇతి — తతః — ప్రకారవాచినాం
ప్రకారిపర్యన్తత్వాత్, దేహవాక్ - దేహవాచిశబ్దః, దేహినిస్యాత్
దేహవిశిష్టాత్మవాచకస్స్యాదిత్యర్థః. జాతిగుణవాచినాం ద్రవ్యపర్య
న్తవాచిత్వమేవ దేహవాచినామపి దేహిపర్యన్తత్వ మాకృత్యధికర
ణన్యాయేనవివక్షు స్తదర్థంప్రకారప్రకారిణౌవివిచ్యదర్శయతి --
ఇత్థంభావఇతి - ఇదమిత్థన్తయా ప్రతీతేఽర్థే - ఇదమిత్థమితిప్రతీ
యమానేఽర్థే, ఇత్థంభావోఽయంప్రకారఇత్యన్వయః, ప్రకార
వాచిశబ్దస్య ప్రకారిపర్యన్తత్వ ముపపాదయతి - తస్మిన్నితి—
తస్మిన్తద్వ్యత్వపేక్షాతః - ప్రకారస్య ప్రకార్యపేక్షస్వరూపస్థితి
త్వేన, తద్ధీశ్చ తత్సవ్యపేక్షాభవతి- ప్రకారస్యయథావస్థితస్వరూపప్ర
తీతిఃప్రకారిసాపేక్షాభవతీత్యర్థః, ॥ తతోఽయంపర్యవస్యేదితి-ప్రకా
రప్రతీతిఃప్రకారిణిపర్యవస్యేదిత్యత్రోపపత్తిః, తస్యవచః - ప్రకారవా
చిశబ్దః, తద్వాచకత్వంభజతి . ప్రకారివాచకత్వం భజతీత్యర్థః. శబ్ద
శక్తేర్విశేషణమాత్రవిషయత్వే ప్యర్థసామర్థ్యా ద్విశేష్యాంశ
బోధనమ్, అతోఽర్థసామర్థ్యాచ్చివా శబ్దశక్తిః విశిష్టార్థబోధసా
మగ్రీ, తచ్చప్రాముఖ్యకోటినివిష్టమ్, యథాసంస్కారసచివేన్ద్రియజ
న్యమపి ప్రత్యభిజ్ఞానమిన్ద్రియ ప్రసూతత్వాత్ప్రత్యక్షమేవ, న స్మృతి
ర్భవతి, తథాఽత్రమాఖ్యత్వమ్; అతశ్శబ్దశక్తిః ప్రవృత్తినిమిత్త
మాత్రే పర్యవస్యతి, విశేష్యబోధనమర్థసామర్థ్యాదితికేచిదా
హుః.తదయుక్తమ్,శబ్దశక్తేర్విశేష్యపర్యన్తత్వాభావేనిష్కర్షకశబ్దేపి
అర్థసామర్థ్యాద్విశేష్యపర్యన్తత్వప్రసఙ్గాత్, ఏవన్న్యాయసిద్ధాకృ
తా, ఇత్థంప్రమాణోపపత్తిసిద్ధత్వాత్సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవవా
చ్యఇతిపరమాత్మవాచిశబ్దేన త్వంపదసామానాధికరణ్యమ్ముఖ్యమి

త్యాహ - తస్మాదితి - గౌరశ్వ ఇత్యాకవచసి, గవాద్యాకృతేర్వాచ
కోయమ్, పిణ్డే పర్యవసన్నః - గవాదిపిణ్డపర్యవసన్నస్సన్, పూర్వం క్వ
చిద్వ్యాపృతస్య తత్ర అనుపరమస్య తదన్వయిన్యన్యత్ర వ్యాపారః పర్య
వసానమిహ వివక్షితమ్, నతు వ్యాపారోపరమః, వ్యాపారోపరమరూప
త్వే సతి నోపర్యవస్యేదితిపాఠేన భావ్యమ్, అయమపి చ - అయం గ
వాదిపిణ్డోపి, క్షేత్రిణస్తనుః - జీవదేహః, అయఞ్చ - క్షేత్రీ చ, సర్వే
శస్య దేహ ఇతి, సకలతనౌ - సర్వశరీరకే, తత్రైవ - సర్వేశ్వర ఏవ
పర్యవస్యేత్ - ఇత్యన్వయః, క ఇత్యత ఆహ - సశబ్ద ఇతి - గవాద్యా
కృతేర్వాచకో గౌరశ్వ ఇత్యాదిశబ్ద ఇత్యర్థః. ॥ ప్రకృతన్నిగమయతి
వాచ్య ఇ - అతః - సర్వశబ్దానాం పరమాత్మవాచిత్వాత్, సర్వశబ్ద
స్య చ, వాచ్యస్స ఇతి - తముక్త్వా - పరమాత్మవాచిశబ్దేన సాకమ్, అఖి
లోక్తేః - తదితరసకలచేతనాచేతనవాచిశబ్దస్య, ప్రయోగే - ఏషా
సమానాధికృతిః - తత్త్వమసి సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదిషు సా
మానాధికరణ్యమ్, ముఖ్యైవేతి - ముఖ్యమేవేతి, ఇహ నకోపి దోషః
ప్రసక్త ఇత్యన్వయః, పరోక్తః కోపి దోషో న ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః,

(శ్రీ॥ నను ఖణ్డో గౌః ఖణ్డశ్శుక్ల ఇతి జాతిగుణవాచినామేవ ప
దానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టమ్, ద్రవ్యాణా
న్తు ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః, యథా
దణ్డీ కుణ్డలీతి, నైవమ్, జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా నైతేష్వేకమేవ
సామానాధికరణ్యే ప్రయోజకమ్, అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్,
యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ప్రకారతయైవ సద్భావః, తస్య తదపృథక్సిద్ధి
స్థితిప్రతీతిభిః తద్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యవాచిత్వా
ద్ధర్మాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచినా శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్త

మేవ, యత్రపునః పృథక్సిద్ధస్య స్వనిష్ఠస్యైవద్రవ్యస్య కాదాచిత్క-ద్ర వ్యాన్తరప్రకారత్వముచ్యతే, తత్రమత్వర్థీయ ప్రత్యయఇతి నిర వద్యమ్.

శ్లో॥ నన్వత్రద్రవ్యవాచా వచసిహి గుణ జాత్యోస్స
మానాధికారః ఖణ్డో గౌశ్శుక్ల ఇత్యాదిషు న పునరయం
ద్రవ్యవాచీహ దృష్టః। దణ్డీఖడ్గీచ చైత్రోయమితివచసి
మత్వర్థయోగో హి దృష్టో దేహాత్మా దేహి వాచా
ఉతకథమయం స్యాత్ సమానాధికారః ॥ ॥

నైవం జాతిగుణే ద్వా భవతు భవతు వా ద్రవ్యమేతేషు
నైకం యుక్తం వక్తుం సమానాధికృతిగమకమన్యో
న్యమత్రాభిచారాత్ । యో ధర్మో యస్య సిద్ధో
హ్యపృథగపి తు వచస్తస్య తద్ధర్మివాచా వక్తుం యుక్తం
సమానాధికరణమితి సామాన్యతో నాత్ర దోషః ॥ ॥
దణ్డాదిః పుంసి సిద్ధః పృథగితి వచసీహాస్య మత్వర్థయో
గో దేహస్త్వాత్మాపృథక్సిద్ధ ఇతి గిరి సమానాధికారస్త
యోస్స్యాత్ । ॥ ౨౯ ౧౫ ॥

అ॥ శరీరశరీరిభావస్య సామానాధికరణ్యప్రయోజకత్వం శరీరశరీరిభావవిరహస్థలేపి సామానాధికరణ్యదర్శనాన్నోపపద్యత ఇతి శఙ్క్యతే - నన్వితి—

టీ॥ నను, ఖణ్డో గౌశ్శుక్ల ఇత్యాదిషు, ద్రవ్యవాచా - ద్రవ్యవాచిశబ్దేన, గుణజాత్యోర్వచసిహి - గుణజాతివాచకశబ్దేహి, సమానాధికారః- సామానాధికరణ్యమ్, దృష్టః - దృష్టమ్, అయమ్—సమానాధికారః, ద్రవ్యవాచి - ద్రవ్యవాచిశబ్దే, నదృష్టః, తదిదమదర్శ

నమేవోదాహరతి - దణ్డీతి - దణ్డీఖడ్గీచచైత్రోఽయమితివచసి, మ
త్వర్థయోగోహిదృష్టః - మత్వర్థీయప్రత్యయయోగోహిదృష్టః,
అతః, ఇహ, దేహ్యాత్మా-దేహవాచిశబ్దే, దేహివాచా - ఆత్మవాచి
శబ్దేన, అయంసమానాధికారః - ఇదంసామానాధికరణ్యమ్, కథం
స్యాదిత్యన్వయః, కథంభవేదిత్యర్థః,

పరిహరతి - నైవమితి - ప్రయోగదర్శనమవిశిష్టమిత్యభి
ప్రాయేణ ద్రవ్యంవేతి - జాతిర్వాభవతుగుణో వాభవతుద్రవ్యంవా
భవతు, ఏతేష్వేకంసమానాధికృతిగమకమ్ - సామానాధికరణ్యనిమి
త్తమ్, నవక్తుంయుక్తమ్, కుతఇత్యత్రాహ - అన్యోన్యమితి - అత్ర
అన్యోన్యమ్, పరస్పరమ్, అభిచారాత్ - వ్యభిచారాదిత్యర్థః, గుణ
స్థలేజాతేః, జాతిస్థలేగుణస్యచ, జాతిగుణస్థలేద్రవ్యస్యచ అసత్త్వేనవ్య
తిరేకవ్యభిచారేణ జాతేర్గుణస్యద్రవ్యస్యవా సామానాధికరణ్య
నిమిత్తత్వన్నసంభవతీతిభావః, తర్హిసామానాధికరణ్యనిమిత్తం కిమి
త్యాశఙ్కాయా మనుగతంతన్నిమిత్తమాహ - యోధర్మఇతి —
అపితు - కిన్తు, యోధర్మః, యస్య - ధర్మిణః, అపృథక్సిద్ధః,
తస్యవచః - తద్ధర్మవాచకంపదమ్, తద్ధర్మివాచా - తద్ధర్మిప్రతి
పాదకపదేన, సమానాధికరణమితి, సామాన్యతః - సర్వసాధారణ్యే
న, వక్తుంయుక్తమ్-, అత్రనదోషఇత్యన్వయః, నోక్తవ్యభిచారదోష
ఇత్యర్థః.

దణ్డీఖడ్గీచచైత్ర ఇత్యాదౌసామానాధికరణ్య నిమిత్తస్య
ధర్మస్యాపృథక్సిద్ధధర్మవాచిశబ్దత్వస్య దణ్డఖడ్గాదిశబ్దేష్వభావాన్న
సామానాధికరణ్యమ్, అపితుమత్వర్థీయఇత్యాహ - దణ్డాదిరితి -
దణ్డాదిః - దణ్డఖడ్గాదిః, పుంసి - చైత్రాదౌ, పృథక్సిద్ధఇతి -,
ఇహవచసి - దణ్డీఖడ్గీత్యాదివాక్యే, అస్య - దణ్డాదిపా

చకశబ్దస్య, మత్వర్థయోగః - మత్వర్థీయప్రత్యయయోగః, తావతా దేహాత్మనోః సామానాధికరణ్యే కిమాయాతమిత్యతాహ - దేహస్త్వితి - దేహస్తు, ఆత్మాపృథక్సిద్ధఇతి - ఆత్మనాఅపృథక్సిద్ధఇతి, తయోగిరి - దేహాత్మనోర్వాచి, సమానాధికారస్స్యాత్ సామానాధికరణ్యంస్యాదిత్యర్థః,

శ్రీ ॥ తదేవంపరమాత్మనశ్శరీరతయా తత్ప్రకారత్వాదచిద్విశిష్టజీవస్యాపి జీవనిర్దేశవిశేషరూపా అహంత్వమిత్యాదిశబ్దాః పరమాత్మానమేవాచక్షతఇతి తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనోపసంహృతమ్, ఏవఞ్చసతిపరమాత్మానంప్రతిజీవస్యశరీరతయాఅన్వయాజ్జీవగతాధర్మాః పరమాత్మానన్నస్పృశన్తి, యథాస్వశరీరగతాబాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదయోధర్మాజీవన్నస్పృశన్తి, అతస్తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేతత్పదంజగత్కారణభూతం సత్యసంకల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధంపరమాత్మానమాచష్టే, త్వమితిచ తమేవసశరీరజీవశరీరకమాచష్టఇతి సామానాధికరణ్యముఖ్యవృత్తమ్, ప్రకరణావిరోధః, స్సర్వశ్రుత్యవిరోధః, బ్రహ్మణినిరవద్యేకల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చ, జీవసామానాధికరణ్యమపివిశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్యఏవానన్దమయఃపరమాత్మా;

శ్లో ॥ దేహాత్మాత్తత్ప్రకారోయమచిదుపహితో
బ్రహ్మణాజీవఆత్మాఽతస్తన్నిర్దేశరూపంత్వమహమి
తివచోబ్రహ్మవృత్తిసిద్ధమ్ । తస్మాద్వ్యుక్తంసమానాధి
కృతనిగమనంతత్త్వమిత్యుక్తమేతన్నైవఘ్నేజీవధ
ర్మాస్పృశతిహి పరమాత్మానమేతచ్ఛరీరమ్ ॥ ౫

యద్వజ్జీవన్న ధర్మాన్స్పృశతి తనుగతో బాలతాయౌ
వనాదీంస్తద్వద్దుఃఖాజ్ఞతాదిస్పృశతినహి పరంబ్రహ్మ
జీవస్థితో౽యమ్ । ప్రోక్తే౽స్మిన్నైగమేతత్త్వమితి
వచసివై తత్పదంసర్వహేతుం సత్సంకల్పంగుణానాం
జలధిమపహతావద్యమాచష్టఈశమ్ ॥ ॥ ॥

త్వంశబ్దో౽వక్తిసో౽యన్నివహగిరితనుర్జీవదేహాంతమే
వైత్యేషాముఖ్యాసమానాధికృతిరితి నకో౽పీహదోషః
ప్రసక్తః । నాస్త్యప్యే౽త్రదోషః ప్రకరణవిహతి
నైగమోక్తైర్విరోధస్సర్వస్యాబ్రహ్మణీహాత్వపహ
తనిఖిలావద్యకల్యాణభూమ్నా ॥ ॥ ॥

గన్ధో౽విద్యాదిదోషస్యచభవతి సమానాధికారో౽పి
జీవాత్ తస్మాద్భేదంప్రకాశాద్వదతి సుఖమయోధీమ
యాదీడతో౽న్యః । ॥ ॥

అ॥ పరిహృతచోద్యేన శిక్షితేనన్యాయేన పరమసాధ్యసిద్ధి
మాహ - దేహత్వాదితి—

టీ॥ తత్ - చోద్యస్యపరిహృతత్వాత్, అధిదుపహితో౽యం
జీవఆత్మాబ్రహ్మణోదేహత్వాత్ ప్రకారః, అతః, తన్నిర్దేశరూపంత్వ
మహమితివచోబ్రహ్మవక్తృతిసిద్ధమ్, ఇత్యన్వయః, తస్మాత్, తత్త్వమి
త్యుక్తమేతత్సమానాధికృత నిగమనంయుక్తమిత్యన్వయః, ఐతదా
త్మ్యమిదంసర్వమితి పూర్వమేవవై యధికరణ్యేనబ్రహ్మాత్మకత్వం
సర్వస్యవిహితమ్, తస్యచ సామానాధికరణ్యేన జీవవిశేషే ఉపసం
హారో౽యం యుక్తఇతిభావః, యథాసతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి
జీవవిశేషేకృత్స్నస్యబ్రహ్మశరీరత్వంవైయధికరణ్యేన ఉపసంహృతమ్,

తత్స్వదిత్యర్థః. త్వమ్మదపరీతిపన్నదోషభాక్త్వప్రసజ్గస్య పరిహృత
త్వం దర్శయతి - నైవమ్స్యాదితి - ఏవమ్స్యాత్, జీవధర్మాః, ఏతచ్ఛరీ
రం పరమాత్మానమ్ - జీవశరీరకం పరమాత్మానమ్, నస్పృశతీత్యన్వయః
అత్రోదాహరణమాహ - యద్వదితి - యద్వత్ - యథా, తనుగ
తః - స్వశరీరనిష్ఠః, బాలతాయౌవనాదిధర్మాః - బాల్యయౌవనా
ద్యవస్థారూపధర్మాః, జీవన్న స్పృశతి, తద్వత్ - తథా, జీవస్థితాః
దుఃఖాజ్ఞతాదిగయమ్, పరం బ్రహ్మ న స్పృశతీత్యన్వయః. పూర్వం
యాని దూషణాని పరమతే ప్రోక్తాని, తాని స్వపక్షే నాయాన్తీత్యాహ
ప్రోక్త ఇతి - నైగమే తత్త్వమితి ప్రోక్తే అస్మిన్వచసి, తత్పదమ్,
సర్వహేతుమ్ - సకలజగత్కారణభూతమ్, సత్యసఙ్కల్పమ్ - సత్య
సఙ్కల్పమ్, గుణానాం జలధిమ్ - సమస్తకల్యాణగుణైకతానమ్,
అపహతావద్యమ్ - నిరస్తసమస్తదోషమ్, ఈశమ్ - పరమాత్మా
నమ్, ఆచష్టే - వక్తి, ఇహగిరి - అస్మిన్వాక్యే, సోయం త్వం శబ్దస్తు,
తనుమజ్జీవదేహమ్ - సశరీరకజీవశరీరకమ్, తమేవ - పరమాత్మాన
మేవ, ఆచష్ట ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, వక్తీత్యర్థః. ఇతి - ఇత్యతో హే
తోః, ఏషా సమానాధికృతిః - ఇదం సామానాధికరణ్యమ్, ముఖ్యేతి -
ముఖ్యమితి, నకోపిదోషః ప్రసక్త ఇత్యన్వయః, పదద్వయావగతవిశే
షణాపరిత్యాగేన విశేష్యైక్యాత్ సామానాధికరణ్యస్యాస్యాను తేము
ఖ్యత్వమితి భావః, నకోపిదోషః ప్రసక్త ఇత్యనేన పరపక్షే ప్రసక్తా దో
షాః కేఽపి నప్రసజన్తీతి సామాన్యత ఉక్తం విశేషతో వివృణోతి - నా
స్మత్పక్ష ఇతి - అతో అస్మత్పక్షే, ప్రకరణవిహతిదోషో నేత్యన్వయః,
ప్రకరణవిహతిః, ప్రకరణవిరోధః, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్ * అను
ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * తి వాక్యవిరోధ ఇతి యావత్, నైగ
మోక్తేస్సర్వస్యావిరోధః - దోషో నేత్యస్య అత్రాప్యనుషఙ్గేణాన్వయః

భేదశ్రుతిఘటకశ్రుతిత్రోక్త్యా విరోధోనేత్యర్థః, అపహతనిఖిలావద్య కల్యాణభూమా - నిరస్తసమస్తదోషకల్యాణైకతానే, ఇహబ్రహ్మణి, అవిద్యాదిదోషస్యచగన్ధోనభవతీత్యన్వయః, అనేనఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిసిద్ధార్థవిరోధాభావఉక్తః, పూర్వోక్తజీవగతధర్మాస్పర్శస్యఫలమవిద్యాద్యభావఇతినపౌనరుక్త్యమ్, పూర్వపక్షిణాజీవానతిరేకసాధకతయాఉక్తస్య జీవసామానాధికరణ్యస్య రాద్ధాన్తానుగుణత్వమాహ - సమానాధికారోపీతి - సమానాధికారోపి - సామానాధికరణ్యమపి, పరికారాత్తస్మాజ్జీవాత్, భేదంవదతి, అతః — అతోహేతోః, సుఖమయః - ఆనన్దమయః, ఈట్ - ఈశ్వరః, ధీమయాత్ విజ్ఞానమయాత్, అన్యః - భిన్నఇత్యర్థః;

శ్రీ॥ యదుక్తమ్, తస్యైషఏవ శారీరఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణా జ్జీవాదన్యత్వన్నసంభవతీతి, తదయుక్తమ్, అస్మిన్ప్రకరణేసర్వత్ర తస్యైషఏవశారీరఆత్మాయఃపూర్వస్యేతి పరమాత్మనఏవశారీరాత్మత్వాభిధానాత్, కథమ్, తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూతః) ఇత్యాకాశాదిసృజ్యవర్గస్యపరమకారణత్వేన ప్రజ్ఞాతజీవవ్యతిరేకస్య పరస్యబ్రహ్మణఆత్మత్వేనవ్యపదేశాత్తద్వ్యతిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం తచ్ఛరీరత్వమవగమ్యతే; యస్యపృథివీశరీరంయస్యాపశ్శరీరం యస్యతేజశ్శరీరం యస్యవాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరః యస్యాక్షరంశరీరం యస్యమృత్యుశ్శరీరమేషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః) ఇతిసుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వంస్పష్టమభిధీయతే, అతః (తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఇత్యత్రైవ అన్నమయస్యపరమాత్మైవశారీరఆత్మేత్యవగతమ్, ప్రాణమయంప్రకృత్యాహ తస్యైషఏవశారీరఆత్మాయఃపూర్వస్యేతి, పూర్వస్య - అన్నమయస్య

యశ్శారీరఆత్మాశ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పరమాత్మా, సఏవతస్యప్రాణమయస్యాపి శారీరఆత్మేత్యర్థః; ఏవమ్మనోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యమ్, ఆనన్దమయేతు ఏషఏవేతినిర్దేశ స్తస్యఅనన్యాత్మత్వందర్శయితుమ్, తత్కథమ్; విజ్ఞానమయస్యాపి పూర్వోక్తయానీత్యా పరమాత్మైవశారీరఆత్మేత్యవగతః, ఏవంసతి విజ్ఞానమయస్య యశ్శారీరఆత్మా సఏవ ఆనన్దమయస్యాపిశారీరఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్య అభ్యాసావగతపరమాత్మభావస్య పరమాత్మనస్స్వయమేవ ఆత్మేత్యవగమ్యతే, ఏవఞ్చ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి సఏవనిరుపాధికశ్శారీరఆత్మా, అతఏవేదంపరంబ్రహ్మాధికృత్యప్రవృత్తంశాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తైరభిధీయతే, అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్యఏవ ఆనన్దమయః పరమాత్మా;

శ్లో ॥ యచ్చోక్తంవాచితస్యైష ఇతిసుఖమయేదేహి
తాయాఃశ్రుతిత్వాజ్జీవాన్యత్వన్నతస్యేత్యసదిదమిహ
హి బ్రహ్మవాక్యప్రతీతమ్ । శారీరాత్మేతియస్మాత్
ప్రకరణఇహవై వాచితస్యైషఏవేత్యస్యాం సర్వత్ర
శారీరఇతి కథితఆత్మైతదేవాతఏవ ॥ ॥ ॥

తస్మాదిత్యాదివాక్యావగతఇహపరబ్రహ్మణిజ్ఞాత జీవాన్యత్వేహేతుత్వయోగాజ్జగతి సకలయత్యాత్మభావః ప్రతీతః । సర్వత్రాప్రకాశముఖ్యేజగతిహి తనుతామన్నపర్యన్తఏవంయస్యేత్యాద్యైస్సు బాలోపనిషదిజగతస్స్పష్టమేతత్తనుత్వమ్ ॥ ॥ ॥

తస్మాద్వేత్యాదితశ్చాన్నమయ ఇహపరంబ్రహ్మశారీరఆత్మేత్యుక్తంప్రాణంప్రకృత్యప్రవదతిఖలుతస్యైషఏ

వేతివాక్యమ్ । యో౽న్నే శ్రుత్యన్తరేణావగతఇహ
పునర్భాతిశారీరఆత్మాప్రాణస్యాప్యేష ఏవేత్యభిహి
తవచసో౽ర్థస్తద్ధై పూత్తరత్ర ॥ ॥ ॥

నిర్దేశస్త్వేషఏవేత్యయమిహతు సుఖేజ్ఞాపనాయప్ర
వృత్తోనహ్యన్యత్త్వస్య తస్మాత్ సుఖమయఇహనాన్య
త్వవత్త్వాప్రసంగః । ఆత్మాయో౽ధీమయస్యాయమిహ
సుఖమయస్యాపిచాత్మేతిగీతే నిత్యాపూర్వోక్తయా
త్మానపరఇతిధవెదస్యచాత్మాయమేవ ॥ ॥ ౨౯౯ ॥

ఆనన్దాభ్యాసతో౽స్మాత్ సమవగతపరబ్రహ్మభావస్త
తో౽నన్యత్త్వస్యైవయుక్తోనచపి పునరిహాత్మాత్మశ
బ్దేనబోధః । ఏవఞ్చస్యాదిదిక్తంభవతిహి చిదచిద్వ
స్తుజాతంశరీరంసర్వంహిబ్రహ్మణో౽స్యేత్యనుపధిక
మిదంభాతిశారీరఆత్మా ॥ ॥ ౩౦౦ ॥

సర్వత్రైవప్రపఞ్చాద్ద్వివిధఇహ తతోబ్రహ్మవక్తుంప్ర
వృత్తంశాస్త్రంశారీరకంప్రోచ్యత ఇదమభియుక్తై
ర్హిపుంభిఃపురాణైః । జీవాదస్యాస్తతో౽యంభవతి
సుఖమయోధీమయాత్ ప్రోక్తయుక్త్యావక్తుంయుక్తః
పరఃపూరుషఇతిసపునఃప్రక్రియాద్యానుగుణ్యాత్ ॥ ॥

అ॥ అథ శారీరత్వశ్రవణం పూర్వపక్షహేతుమనువదతి—
యచ్చోక్తమితి——

టీ॥ తస్యైషఏవేతివాచి - తస్యైషఏవశారీరఆత్మేతివాక్యే
సుఖమయేఆనన్దమయే, దేహితాయాః - శరీరిత్వస్య, శ్రుతత్వాత్

తస్య - ఆనన్దమయస్య, జీవాన్యత్వన్నేతి యచ్చ ప్రోక్తమిత్యన్వయః, పరి హరతి - అసదిదమితి — ఇదమసదిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ— ఇహాపీతి - ఇహ వాక్యే - తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్మిన్ వాక్యే, బ్రహ్మాపి శారీర ఆత్మేతి ప్రతీతమ్ - ప్రతీయత ఇత్యర్థః. కుత ఇత్యత్ర ఏతత్ప్రకరణపఠితేషు తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యేషు సర్వేషు బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాదనాదిదమపి వాక్యం తస్యైవ ప్రతిపాదకమ్, ప్రకరణ వశాదిత్యాహ- యస్మాదితి—యస్మాత్ -యతో హేతోః, ఇహ ప్రకరణే సర్వత్ర తస్యైష ఏవేత్యస్యాం వాచి - సర్వస్మిన్ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్మిన్ వాక్యే. శారీర ఇతి కథిత ఆత్మా, ఏతదేవ - ఇదం బ్రహ్మైవ, అత ఏవ - అతో హేతోరిత్యర్థః, సర్వత్ర శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవ వాక్యప్రతిపాదితమితి కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ— తస్మాదితి - తస్మాదిత్యాదివాక్యావగతే - తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇతి వాక్యప్రతిపన్నే, జగతి హేతుత్వయోగాత్ - జగత్కారణత్వయోగాత్, జ్ఞాతజీవాన్యత్వే - నిశ్చితజీవభేదే, ఇహ బ్రహ్మణి, సప్రతీతాత్మభావః - ఆత్మన ఇత్యాత్మత్వం ప్రతీతమ్, ఆకాశముఖ్యే - ఆకాశప్రభృతికే, అన్నపర్యన్తే - అన్నమయపర్యన్తే, జగతి - ప్రపఞ్చే, తనుతామ్ - శరీరత్వమ్, కథయతీహ - జ్ఞాపయతి ఖల్విత్యర్థః. అన్నమయే శారీరాత్మత్వకణ్ఠోక్త్యభావాత్ ప్రాణమయే తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేత్యుక్తత్వాచ్చ తద్వాక్యార్థం సంఘటయితుమన్నమయపర్యన్తస్య సృజ్యవర్గస్య పరమాత్మశరీరత్వముపపాదితమ్; ఆకాశాదిసృష్టేః పశ్చాద్ధి జీవస్య కరణకళేబరసృష్టిః, అత స్తతః పూర్వం జీవస్య సృష్ట్యక్షమత్వా దాకాశాదిస్రష్టృత్వం జీవవైలక్షణ్యసాధకమ్, తస్య జీవవిలక్షణస్య ఆత్మశబ్దేనాభిధానాదాత్మశబ్దస్య పుత్రాదిశబ్దవత్సప్రతియోగికశబ్దత్వాదన్నమయాదీ

నాం పరమాత్మశరీరత్వమవగతమిత్యర్థః. శరీరత్వమన్యత్ర కణ్ఠోక్తమిత్యాహ - ఏవమితి - ఏవమ్ -, సుబాలోపనిషది, యస్యేత్యాద్యైః - యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాదివాక్యైః, జగతః - ప్రపఞ్చస్య పరాత్మతనుత్వమ్ - పరమాత్మశరీరత్వమ్, స్పష్టమ్ - స్ఫుటమిత్యర్థః,

తస్మాద్వేత్యాదితశ్చ - తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాదివాక్యాదపి, చశబ్దేన శరీరత్వకణ్ఠోక్తిమత్పూర్వోక్తసుబాలోపనిషద్వాక్యసముచ్చయః, ఇహాన్నమయే పరంబ్రహ్మ శారీర ఆత్మేత్యుక్తమిత్యన్వయః; ఏవమాత్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మైవాన్నమయస్యాత్మేతి యః పూర్వస్యోత్తరత్రానువాదస్య పురోవాదనిర్వాహః కృతః, ఉపాదిత్సితస్య తస్యైష ఏవేతి వాక్యస్య ప్రాణమయపరత్వజ్ఞాపనాయాహ - ప్రాణం ప్రక్రియేతి - తస్యైష ఏవేతి వాక్యమ్ - తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యమ్, ప్రాణం ప్రక్రియ్య. ప్రవదతి ఖలు - కథయతీత్యర్థః. తద్వ్యాచష్టే - య ఇతి - యః, అన్నే అన్నమయే శరీరే -, శారీర ఆత్మా అవగతో భాతి, ప్రాణస్యాపి - ప్రాణమయస్యాపి. ఏష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, ఇత్యభిహితవచసోऽర్థః, ఉక్తరీత్యా తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యస్యార్థ ఇత్యర్థః, తద్వదుత్తరత్ర - మనోమయవిజ్ఞానమయకోశయోరపి ప్రతీయమానయోస్తస్యైష ఏవేతి వాక్యయోరర్థ ఇత్యర్థః. ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వముక్తమ్, తస్యాత్మాన్తరశ్రవణాదిత్యత్రాహ - నిర్దేశస్త్వితి - ఇహాముష్మిన్ - ఇహానన్దమయే, ఏష ఏవేతి నిర్దేశస్తు - తస్యైష ఏవేతి నిర్దేశస్తు తతోऽనన్యాత్మత్వజ్ఞాపనాయ ప్రవృత్తః అనన్యాత్మత్వం జ్ఞాపయితుం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః. అతః, ఇహ - ఆనన్దమయే పరే - అన్యత్ర, ఆత్మన్తరాప్రసఙ్గః, నేత్యన్వయః; ఏతం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం న తస్యేశే కశ్చన, నాన్యోऽతోऽస్తి ద్రష్టేత్యాదివ

చయన్ని దేశ ఇతి నానేన నిర్దేశేన ఆనన్దమయస్య ఆత్మాన్తరవత్త్వప్రసక్తిరితి భావః, అతో౽పపత్తిమాహ-ఆత్మేతి. యో౽న్నమయస్యాత్మా- యో విజ్ఞానమయస్యాత్మా, అయమ్-, ఇహ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి వాక్యే సుఖమయస్యాపి - ఆనన్దమయస్యాపి, ఆత్మేత్యుక్తే - ఆత్మేతి ప్రతిపాదితే సతి, పూర్వోక్తయానీత్యా - పూర్వోక్తన్యాయేన, సః, పర ఆత్మేతి - పరమాత్మేతి, అస్యచ - ఆనన్దమయస్యాపి, ఆత్మా, అయమేవ, పరమాత్మైవేత్యర్థః.

తావతా అనన్యాత్మత్వబోధే కిమాయాతమిత్యత్రాహ. ఆనన్దాభ్యాసత ఇతి అస్మాత్ - ఆనన్దాభ్యాసతః - అభ్యస్యమానానన్దాత్ సమవగతపరబ్రహ్మభావః, అయమేవేత్యనుషఙ్గః - ఆనన్దమయ ఏవేత్యర్థః; తతః - తస్మాత్, ఇహ వచసి - ఆనన్దమయవిషయే తస్యైష ఏవేతి వాక్యే ఆత్మశబ్దే అనన్యాత్మత్వస్యైవ బోధో యుక్త ఇత్యన్వయః, ఆనన్దమయస్య పరమాత్మత్వనిశ్చయాత్ తస్యైష ఆత్మేతి వాక్యేన పరమాత్మనా ఆత్మవత్త్వబోధాచ్చ ఏవమేవార్థో వక్తవ్య ఇతి భావః, శారీరాత్మత్వం పరమాత్మన ఏవ ముఖ్యమిత్యాహ- ఏవఞ్చేతి- ఏవఞ్చ- ఇత్థఞ్చ, అస్య బ్రహ్మణః - స్వాతిరిక్తం చిదచిద్వస్తుజాతం సర్వమ్, శరీరం భవతీతి ఇదం బ్రహ్మ అనుపధికం శారీర ఆత్మా భాతి- నిరుపాధికతయా శారీరాత్మా భాసత ఇత్యర్థః. క్వచిత్ కదాచిత్ కిఞ్చిత్ ప్రతికర్మానుగుణం హి కశ్చిదాత్మా భవతి, అయన్తు సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్ర కర్మవశ్యస్సన్ స్వతః ఆత్మేతి నిరుపాధిక ఇతి భావః, శారీరాత్మత్వం కుత ఇత్యత్రాహ - సర్వతేతి - ద్వివిధే — చేతనాచేతనాత్మకే, సర్వత్ర ఇహ ప్రపఞ్చే, శారీర ఆత్మేతి పూర్వోక్తాన్వయః, తదేవోపపాదయతి తత ఇతి - తతః తస్మాత్, బ్రహ్మవక్తుం ప్రవృత్తం శాస్త్రమ్, అభియుక్తైః

పురాప్తైః పుంభిః - భగవద్బోధాయనాదిభిః, శారీరకం ప్రోచ్యతే — శారీరకమితి ప్రోచ్యతే, సంహితమేతచ్ఛారీరకమిత్యాదివాక్యేష్విత్యర్థః. సూత్రార్థముపసంహరతి - జీవాదితి - తతః, అయం సుఖమయః - ఆనన్దమయః, ధీమయాత్ - విజ్ఞానమయాత్, జీవాత్, అన్యో భవతి, తావతా తస్య పరమపురుషత్వం కథమిత్యత్రాహ - పరః పూరుష ఇతి - కథితాత్, ప్రక్రమాద్యానుగుణ్యాత్ - తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యుపక్రాన్తకారణవాక్యానుగుణాత్, సోఽయం పరః పూరుష ఇతి వక్తుం యుక్త ఇత్యయమిత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః.

శ్రీ॥ ఆహ, నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః, వికారశబ్దస్య మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్, (మయడ్వైతయోః) రితి ప్రకృత్య (నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్యః) ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే, వృద్ధశ్చాయమానన్దశబ్దః, నను ప్రాచుర్యేఽపి మయడస్తి (తత్ప్రకృతవచనే మయట్) ఇతి స్మృతేః; యథా (అన్నమయో యజ్ఞః) ఇతి; స ఏవాయం భవిష్యతి; నైవమ్, అన్నమయ ఇత్యుపక్రమే వికారార్థత్వం దృష్టమ్, అత ఔచిత్యాదస్యాపి వికారార్థత్వమేవ యుక్తమ్, కిఞ్చ ప్రాచుర్యార్థత్వేఽపి జీవాదన్యత్వన్న సిద్ధ్యతి, తథాహి, ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవర్జనీయమ్, ఆనన్దస్య హి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి, దుఃఖమిశ్రత్వమేవ హి జీవత్వమ్, అత ఔచిత్యాప్రాప్తవికారార్థత్వమేవ యుక్తమ్, కిఞ్చ లోకే (మృణ్మయం దారుమయ) మిత్యాదిషు వేదే చ (పర్ణమయీ జుహూరశ్మమయ్యస్స్రుచః దర్భమయీ రశనా) ఇత్యాదిషు మయటో వికారార్థే ప్రయోగబాహుళ్యాత్ స ఏవ ప్రథమతరం ధియమధిరోహతి, జీవస్య చ ఆనన్దవికారత్వమస్త్యేవ, తస్య స్వత ఆనన్దరూపస్య సతః సంసారిత్వావస్థా వికార

ఏవేతి, అతో వికారవాచినో మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణా దానన్దమయో జీవాదనతిరిక్త ఇతి, తదేతదనుభాష్య పరిహరతి,

సూ ॥ * వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ *

శ్లో ॥ ఆహాయన్నైవ జీవాత్ సుఖమయ ఇతరోథమ
యాత్ స్యాద్వికారస్యోక్త్యాఽనన్దమయట్ప్రత్య
యత ఇహ మయడ్వ్యేతియుక్తేఽనువృత్త్యా । నిత్యం
వృద్ధేతి సూత్రే మయడిహ విహితో వృద్ధశబ్దాద్వికారే
వృద్ధో హ్యానన్దశబ్దో మయడిహ తు వికారార్థకోఽ
తః పరివృత్తః ॥ ॥ ॥

నన్వర్థకం ప్రాచుర్యం తత్ప్రకృతవచన ఇత్యుక్తితో యన్మయడ్వ్యక్త్యర్థే దృష్టోఽత్రయజ్ఞోఽన్నమయ ఇతి వయట్ప్రాస్యత్స ఏవాత్ర నైవమ్ । దృష్టో హి ప్రత్యయోఽత్రాన్నమయ ఇతి వికారార్థకః ప్రకరణేయం తస్మాదౌచిత్యతోఽస్యాపి చ భవతి వికారార్థతైవ ప్రాచితేయమ్ ॥ ॥ ॥

కిఞ్చ ప్రాచుర్యవాచీ భవతు మయడథాప్యత్ర జీవాన్నభేదసిద్ధ్యై దానన్ద ఉక్తే గమయతి హి సుఖప్రాచురీ దుఃఖమల్పమ్ । దుఃఖిత్వం జీవతాఽతో వికృతివచనతైవాస్య యుక్తోక్తనీత్యా జీవాన్యత్వన్న తస్మిన్ భవతి హి వికృతౌ శక్యశఙ్కా కథఞ్చిత్ ॥ ॥ ॥

కిఞ్చ ప్రాయః ప్రపఞ్చే భవతి హి వికృతౌ మృణ్మయాదేః ప్రయోగే నిర్దిష్టః ప్రత్యయోఽయం శ్రుతిగిరి చ శమీ

మయ్యా ఇత్యాదికాయాం । తస్మాత్ పూర్వం వికారః ఖ
లు మయడుదితః శ్రోతృచేతోఽధిరోహన్నా
న్యత్రోఽవికారాదిషు తు సుఖవికారత్వమస్త్యేవ జీవే ॥

ఆనన్దాత్మన్యపీహ స్వత ఉదితదశా సంసృతిస్స్యాద్ద్వికా
రస్తద్వా విపరీత్యయస్య శ్రుతిరిహ మయటో జీవతాం
వక్తి సేతి । ఏతచ్ఛఙ్కామనూద్య వ్యపహరతి మయ
టః ప్రాచుర్యవాచితోక్త్యా సూత్రైః ఉక్తిర్వై వికారేతి
తు మునిరితరార్థస్య బాధాభిసన్ధ్యా ॥ ॥ ౩౦౬

అ ॥ ముఖాన్తరేణ ఆనన్దమయశబ్దస్య పరమాత్మన ఇతరతా మాక్షిప్య ప్రతివక్తి వికారేత్యాదినా సూత్రేణ —

టీ ॥ తత్ర పూర్వపక్ష ముపన్యస్యతి - ఆహేతి - ఽయం సుఖమయః - ఆనన్దమయః, ధీమయాజ్జీవాన్నైవేతరః, ఇహ ఆనన్దే మయట్ప్రత్యయతో వికారస్యోక్తేరిత్యన్వయః; ఆనన్దశబ్దస్య జీవాన్యబ్రహ్మపరత్వే నిర్వికారే తస్మిన్ మయట్ప్రత్యయేన వికారోక్తిర్న సంభవతీతి భావః, మయటో వికారవాచిత్వముపపాదయతి - మయడ్వైతీతి - మయడ్వేతి - మయడ్వైతయోరితి, అనువృత్త్యాయుక్తే— అనువృత్త్యుపేతే, ఇహ, నిత్యంవృద్ధేతి సూత్రే- నిత్యంవృద్ధశరాదిభ్య ఇతిసూత్రే, వికారే - వికారరూపార్థే, వృద్ధశబ్దాన్మయడ్విహిత ఇతి యోజనా, తత్రకిమిత్యత్రాహ - వృద్ధేతి - ఆనన్దశబ్దః, వృద్ధో హి, అతః, ఇహ - ఆనన్దశబ్దే, ప్రవృత్తో మయడ్వికారార్థక ఇత్యన్వయః, వికారార్థకత్వస్య జ్ఞాపనార్థం మయడ్వేత్యనువృత్త్యాయుక్త ఇత్యుక్తమ్; మయడ్వైతయోరిత్యనువృత్తవాక్యం హి (ఏతయోః - వికారావయవయోః, మయడ్వేత్యర్థకమ్, తయోరేవ (* తస్యవికారః *

అవయవేచ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యః) ఇతి పరిష్కృతత్వేన ఏతచ్ఛబ్దేన వ
ర్మామశార్దితి భావః, అయమర్థః. (ప్రాగ్దీవ్యతోఽణ్) ఇత్యధికార
సూత్రమ్, అస్మిన్నర్థే ద్వయోశ్చ వృద్ధసంజ్ఞానాం శరాదిగణాన్తర్గ
తానాఞ్చ మయడేవనాన్యాదిత్యయమిత్యుపవదతి - నిత్యంవృద్ధశరాది
భ్య ఇతిసూత్రమ్, (వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధమ్) ఇతిసూత్రే
ణ ఆనన్దశబ్దస్య వృద్ధత్వాత్ వికారార్థే మయట్ప్రత్యయో విహిత ఇతి.

సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి . నన్వితి - నను, తత్పరిష్కృత
వచన ఇత్యుక్తిశేషః - తత్పరిష్కృతవచనే మయడితిసూత్రాత్, ప్రాచుర్య
ర్థమ్ ప్రాచుర్యరూపార్థమపి, అయమ్మయడ్వ్యక్తేర్త్యన్వయః, మయ
ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థకత్వే ఉదాహరణమాహ - అర్థ ఇతి-
అత్రార్థే — ప్రాచుర్యరూపార్థే, యజ్ఞోన్నమయ ఇతి - యజ్ఞో
న్నమయ ఇతి వాక్యే, మయడ్దృష్టః, అత్ర ఆనన్దమయశబ్దే సఏవస్యా
దిత్యన్వయః, ప్రాచుర్యార్థ ఏవమయడ్భవత్విత్యర్థః. అగ్రి
మగ్రియన్యాయేన పరిహరతి - నైవమితి - అత్ర, ప్రకరణే - ఉపక్ర
మే, అన్నమయ ఇతి వికారార్థకః ప్రత్యయో హి దృష్టః, తస్మాత్,
ప్రాబల్యతః, అస్యాపిచ - ఆనన్దశబ్దస్థమయట్ప్రత్యయస్యాపిచ, ఇయం
వికారార్థతైవ ప్రాప్తేత్యన్వయః, ఇదం వికారార్థకత్వమేవయు
క్తమిత్యర్థః ॥ ప్రాచుర్యార్థత్వేఽభిమతాసిద్ధిమాహ - కిఞ్చేతి -
కిఞ్చ - మయట్ప్రాచుర్యవాచీభవతు, అథాపి, అత్ర, ఉక్తే ఆనన్దే-
ఆనన్దమయే, జీవాద్భేదో నసిద్ధ్యేదిత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ —
గమయ ఇతి - సుఖప్రాచుర్యే - సుఖప్రాచుర్యే, అల్పం దుఃఖంగమ
యతీత్యన్వయః, ప్రాచుర్యార్థస్వభావాత్ ప్రతియోగిన్యపేక్షితే
సుఖప్రతిసంబన్ధితయా సాహచర్యప్రసిద్ధదుఃఖగతాల్పత్వస్య ప్రతియో
గిత్వమితి భావః, సుఖిత్వమ్ - దుఃఖవిశిష్టత్వమిత్యర్థః, అతో జీవాన్య

త్వస్యాసిద్ధ్యతీభావః, ఉభయథాపిజీవత్వాసిద్ధౌ కిమితివికారార్థత్వ
మాద్రియత ఇత్యత ఆహ - అతఇతి - అతః - ప్రాచుర్యేపి జీవాన్య
త్వాసిద్ధేః, ఉక్తనీత్యా - పూర్వోక్తాగ్నిప్రాయన్యాయేన, అస్య-
మయట్ప్రత్యయస్య, వికృతివచనత్వైవయుక్త్యా - వికారార్థత్వైవయు
క్త్యా, తథాచవికృతిరూపే ఆనన్దమయేజీవాన్యత్వస్యాసిద్ధ్యతీత్యాహ –
జీవాన్యత్వమితి - వికృతౌసత్యామ్ - వికారరూపే ఆనన్దమయే, జీవా
న్యత్వమ్, కథఞ్చిత్-కథమపి, నశక్యశఙ్కంభవతీత్యన్వయః, ॥ వికారే
ప్రయోగప్రాచుర్యమాహ - కిఞ్చేతి - ప్రపఞ్చే - జగతి, మృణ్మయా
దిప్రయోగే - మృణ్మయంహిరణ్మయందారుమయమిత్యాదిప్రయో
గే, శ్రుతిగిరిచవేదవాక్యేచ, శమీమయ్యస్స్రుచ ఇత్యాదివాక్యేచ,
నిదర్శనం, అయంప్రత్యయః - మయట్ప్రత్యయః. ప్రాయః - బహు
శః, వికృతౌభవతిహి - వికారార్థకోభవతిహీత్యర్థః, తస్మాత్ —
మయటుదితః - మయట్ప్రత్యయోపనిపాదితః, వికారఃఖలు - వికా
రోహి, ప్రాక్ - ప్రథమతః, శ్రోత్రే చేతోఽధిరోహేత్ - శ్రోతు
శ్చిత్తమధిరోహేత్, అతోఽవికారాదన్యోఽర్థోనాధిరోహేదిత్యధిరో
హేదిత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, ప్రసిద్ధప్రయోగస్యన్యాగ్రాహ్యమితి
శఙ్కాయాం జీవస్యవికారత్వముపపాదయతి - సుఖవికారత్వమితి—
ఇహజీవేతుసుఖవికారత్వమస్త్యేవేత్యన్వయః, తర్హ్యజత్వనిత్యత్వా
దివిరోధ ఇత్యత ఆహ-ఆనన్దాత్మనోపీతి-స్వతఆనన్దాత్మనోపి - ఆనన్దరూ
పేపి, ఇహ, జీవే, ఉదితదశా - ఉత్పన్నావస్థారూపాసంసృతిః, వికార
స్స్యాదిత్యన్వయః, స్వతఆనన్దరూపస్యతస్యదుఃఖిత్వాద్యవస్థాయోగో
జీవత్వమ్, అతఆనన్దవికారోజీవః, ఆనన్దాత్మస్వరూపాపేక్షయా
తస్యనిత్యత్వాదివాద ఇత్యాద్యర్థః; ఇహ—అస్మిన్నానన్దమయ
వాక్యే, తద్వాచిప్రత్యయస్యమయటః,వికారవాచిమయట్ప్రత్యయస్య,

సాశ్రోతి జీవతాం వక్తి- జీవభావమావేదయతీత్యర్థః, ఇతీత్యస్య అపేత్యనేనాన్వయః, ఏతచ్ఛబ్దార్థమనూద్య-నేతిచేదిత్యన్తేనానూద్య, వికారేత్యస్మిన్ సూత్రే - వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాదిత్యస్మిన్ సూత్రే), మయట్, ప్రాచుర్యవాచితోక్త్యా - ప్రాచుర్యార్థకత్వాభిధానేన, ఇతరార్థస్య - వికారరూపార్థస్య, బాధాభిసన్ధ్యా బాధితత్వాభిధానేన, మునిః, అపహరతి — పరిహరతీత్యర్థః.

(శ్రీ॥ నైతద్యుక్తమ్, కుతః, ప్రాచుర్యాత్ - పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యానన్దప్రాచుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థే చ మయటస్సంభవాత్, ఏతదుక్తం భవతి; శతగుణితోత్తరక్రమేణ అభ్యస్యమానస్య నన్దస్య జీవాశ్రయత్వాసంభవాద్బ్రహ్మాశ్రయోయమానన్ద ఇతి నిశ్చీయతే సతి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి వికారాసంభవాత్ ప్రాచుర్యేపి మయడ్విధిసంభవాచ్చ ఆనన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి; ఔచిత్యాత్ ప్రయోగప్రాచుర్యాచ్చ మయటో వికారార్థత్వమర్థవిరోధాన్న సంభవతి, కిఞ్చ ఔచిత్యం ప్రాణమయ ఏవ పరిత్యక్తమ్, తత్ర వికారార్థత్వాసంభవాత్, అతస్తత్ర పఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమత్తామాత్రేణ ప్రాణమయత్వమ్, ప్రాణాపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృత్తేః ప్రాచుర్యాద్వా, నచ ప్రాచుర్యే మయట్ప్రత్యయస్య ప్రసిద్ధిర్నాస్తి, (అన్నమయో యజ్ఞః) శకటమయీ యాత్రా) ఇత్యాదిషు దర్శనాత్, యదుక్తమానన్దప్రాచుర్యమల్పదుఃఖసద్భావమవగమయతీతి; తదసత్, తత్ప్రచురత్వం హి తత్ప్రభూతత్వమ్, తచ్చ ఇతరస్య సత్తాం నావగమయతి, అపితు తస్యాల్పత్వం నివర్తయతి, ఇతరసద్భావాసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తరావసేయౌ, ఇహ చ ప్రమాణాన్తరేణ తదభావోఽవగమ్యతే అపహతపాప్మేత్యాదినా, తత్రాపి తావదేవ వక్తవ్యమ్, బ్రహ్మానన్దస్య ప్రభూతత్వమన్యానన్దస్య అల్పత్వమపేక్షత ఇతి, ఉచ్యతే చ తత్ స ఏకో మాను

షఆనన్ద ఇత్యాదినా జీవానన్దాపేక్షయా బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయదశా పన్నఃప్రభాతఇతి, యచ్చోక్తంజీవస్యఆనన్దవికారత్వంసంభవతీతి, తదపినోపపద్యతే, జీవస్యజ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కేనచిదాకారేణ మృద ఇవ ఘటాద్యాకారేణపరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః, సంసారదశాయాన్తు కర్మణాజ్ఞానానన్దౌసంకుచితావిత్యుపపాదయిష్యతే అతశ్చానన్దమయో జీవాదన్యః పరంబ్రహ్మ;

శ్లో ॥ నైతద్యుక్తంసుఖస్యప్రచురతరతయాబ్రహ్మణి
ప్రత్యయస్యప్రాచుర్యార్థత్వయోగాదపివదతిమయ
ట్ప్రాచురీంతత్సుఖస్య । వాక్యేఽత్రాతః ప్రతీత
స్సుఖమయ ఇతరోబ్రహ్మణోనైవజీవో దుఃఖీసోఽయం
కథఞ్చిత్ పరిమితసుఖభాక్స్యాద్భవత్యేతదుక్తమ్ ॥

ఆనన్దోభ్యస్యమానశ్శతగుణితతయానన్దతః పూర్వ
పూర్వాజ్జీవేఽలబ్ధావకాశోభగవతి సతువిశ్రామ్యతీ
హేతిసిద్ధే । ప్రాచుర్యార్థే విధానాన్మయటఇహ
వికారస్యచాసంభవేన బ్రహ్మణ్యేషప్రతీతస్సుఖమ
యఇతరోధీమయాద్బ్రహ్మహీతి ॥ ॥ ॥

ఔచిత్యాచ్చప్రయోగేమయటఇహపునః ప్రాచురి
తోవికారార్థత్వంవ్యాఘాతతోఽర్థేనహిసముచిత
తాతూజ్ఝితాప్రాణకోశే ॥ తత్సిద్ధేతాదర్థ్యహానే
ర్మయటిసభవతిప్రాణవృత్తే స్థితత్వాద్వాయావైప
క్షవృత్తౌప్రచురతరతయావాయుయట్ప్రాణవృత్తేః ॥

ప్రాచుర్యేస్యాత్తయజ్ఞోన్నమయ ఇతిమయట్ప్రత్యయ
ప్రాక్ఛిరేషావాక్యేయాత్రాజనానామిహశకటమయీ

త్యాదికేచపరివృత్తా । ఆనన్దప్రాచుర్యైగమయతి హిమితాంస్వాశ్రయేదుఃఖితామిత్యేతన్నానన్దభూయా స్త్వముదమిహసుఖప్రాచుర్యేణసత్త్వామ్ ॥ ॥ ॥

అన్యస్యాపాదయేత్ కిన్త్వపహరతి సుఖస్యాల్పతాం సత్త్వమన్యస్యాసత్త్వఖ్యాపనసెయంభవతి పునరిద మ్మానతో త్రితరస్మాత్ । అత్రదుఃఖిత్వమేతచ్ఛ్రుతిరపహతపాప్మేతి పఙ్క్తిహవాచ్యన్త్వ తావద్బ్రహ్మసా ఖ్యాతిశయ ఇతరసౌఖ్యాల్పతాంవాఞ్ఛతీతి ॥ ॥

ఆనన్దోవై యువాస్యాదితితు పునరుపక్రమ్యసర్వస్య జీవస్యానన్దాద్బ్రహ్మణోఽయన్నిరతిశయ దశాపన్న ఉక్త్రోగదిష్టః । యచ్చానన్దస్యజీవేవికృతిరితివచస్త న్ముక్తస్యజీవే జ్ఞానానన్దస్వరూపః పరిణమతిఘనః రా ద్యుక్తేనాప్యుద్వేషః ॥ ॥ ॥

ఆకృత్స్నైకైకయాచి చ్ఛ్రుతివచనయస్మార్థవాక్యై ర్విరోధాజ్ఞానానన్దాన్వయస్సంకుచితఇహ పునస్సం సృతౌ కర్మణేతి । అథోఽయంవక్ష్యతేఽగ్రేతది హసుఖమయోనైవజీవస్తదన్యద్బ్రహ్మైవాయం ప్రతీ తో నిరతిశయదశానన్దభూమ్నా సమేతమ్ ॥ ॥

అ ॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నేతిసూత్రే ద్వితీయస్యనఞో నిషే ధ్యం పూర్వపక్షిమతస్య ఉపపన్నత్వ మిత్యభిప్రాయేణోచ్యతే, నైతద్యుక్తమితి—

టీ॥ సూత్రే ప్రాచుర్యాదిత్యుక్తే కస్మిన్ కస్య ప్రాచుర్యమిత్యాపేక్షాయామాహ - సుఖస్యేతి - బ్రహ్మణి సుఖస్య ప్రచురతరతమిత్యన్వయః, న కేవలం ప్రాచుర్యరూపార్థసద్భావేనాలమ్, శబ్దశక్తిశ్చాపేక్ష్యేతి శఙ్కాయాం సూత్రాభిప్రేతార్థమాహ— ప్రత్యయస్యేతి ప్రత్యయస్య - మయట్ప్రత్యయస్య, ప్రాచుర్యార్థత్వయోగాదపి - ప్రాచుర్యవాచిత్వసంభవాదపి, మయట్ - మయట్ప్రత్యయః, తత్సుఖస్య - బ్రహ్మసుఖస్య, ప్రచురమ్ - ప్రాచుర్యమ్, వదతి - వక్తీత్యర్థః. అతః - అతో వాక్యే ప్రతీతస్సుఖమయః, బ్రహ్మణ ఇతరః, దుఃఖీ, పరిమితసుఖవాన్, జీవః, కథఞ్చిత్ — కథమపి, నైవ స్యాదిత్యన్వయః, మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వం సంభవతు, తథాపి వికారార్థత్వపరిత్యాగే కో హేతురిత్యత్రాహ - భవత్యేతముక్తమితి— ఏతముక్తం భవతీత్యన్వయః,

ఆనన్ద ఇతి - పూర్వపూర్వాదానన్దతః, పూర్వపూర్వానన్దాత్, శతగుణితతయా అభ్యస్యమానః - తే యే శతమిత్యభ్యస్యమానః, స ఆనన్దస్తు -, జీవే, అలబ్ధావకాశస్సన్ — స్థితిమలభమానస్సన్, ఇహ భగవతి - బ్రహ్మణి, విశ్రామ్యతీతి, సిద్ధే - నిశ్చితే సతి మయటః ప్రాచుర్యార్థే విధానాత్, ఇహ బ్రహ్మణి వికారస్యాసంభవేన ప్రతీత ఏష సుఖమయః, ధీమయాదితరో బ్రహ్మైవేత్యేతముక్తం భవతీతి పూర్వేణాన్వయః. వికారస్య బాధితత్వాత్ తదర్థకత్వం పరిత్యజ్య సుఖప్రాచుర్యస్యాబాధితత్వాత్తదర్థకత్వమ్మయట్ప్రత్యయస్య స్వీకృతమితి భావః,

బాధకసద్భావాద్వికారార్థకత్వం త్యజ్యతే చేత్ పూర్వోక్తసాధకసద్భావాత్ తత్స్వీక్రియతామితి శఙ్కాయాం పరేణ వికారార్థకత్వస్వీకారసాధకతయా ఉక్తమగ్నిప్రియన్యాయం ప్రమా

గప్రాచుర్యఞ్చ పరిహరతి - ఔచిత్యాదితి - ఔచిత్యాత్ - అన్నమయే మయట్ప్రత్యయస్య వికారార్థత్వదర్శనేన అత్రాపి తస్య తదర్థకత్వస్వీకారౌచిత్యాదిత్యర్థః. ఇహ - వికారే, మయటః, ప్రయోగప్రాచుర్యేత్యస్యాన్వయః, ప్రయోగప్రాచుర్యాదిత్యర్థః. వికారార్థత్వమ్, అర్థవ్యాఘాతతః - అర్థవిరోధాత్, నస దిత్యన్వయః, ఔచిత్యమత్ర ప్రకరణౌచిత్యమ్, తల్లిఙ్గబాధ్యమ్, ప్రయోగప్రసిద్ధిరపి గజాపదాదిష్వర్థవిరోధేన బాధితా, అత ఉభయమపి ప్రమాణాన్తరాబాధితత్వేన తత్త్వార్థసాధకమ్, అత్ర త్వర్థవిరోధాన్న సాధకమిత్యర్థః. అర్థవిరోధః ఆనన్దమయే జీవత్వ వికారత్వయోః పూర్వోక్తోఽసంభవః, ప్రకరణరూపమౌచిత్యమేవ నాస్తీత్యాహ - ఉచితతాత్వితి - ఉచితతాతు - ఔచిత్యన్తు, ప్రాణకోశే - ప్రాణమయకోశే, ఉజ్ఝితా - పరిత్యక్తమిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ - తస్మిన్నితి - తస్మిన్ - ప్రాణమయశబ్దే, మయటి - మయట్ప్రత్యయే తాదర్థ్యహానేః - వికారార్థత్వాభావాదిత్యర్థః, తర్హి తత్ర మయట్ప్రత్యయస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ - తత ఇతి - తతః - తస్మాత్, ఇహ పఞ్చవృత్తౌ వాయౌ ప్రాణవృత్తేస్థితత్వాత్, ప్రాణవృత్తేః ప్రచురతరతయా వా స మయడిత్యన్వయః, స్వార్థికః ప్రాచుర్యార్థకో వా తత్ర మయడితి భావః,

వికార ఇవ ప్రాచుర్యేఽపి మయట్ప్రయోగప్రౌఢిరస్తీతి ప్రయోగప్రౌఢ్యాపి మయటో న వికారార్థత్వమిత్యాహ - ప్రాచుర్యేఽపీతి - యజ్ఞోఽన్నమయ ఇతి ఇహాజనానాం శకటమయీ యాత్రేత్యాది కేచ వాక్యే ప్రాచుర్యేఽప్యేషా మయట్ప్రత్యయప్రౌఢిః ప్రవృత్తాఽస్తీత్యన్వయః పూర్వపక్షయుక్త్యన్తరమనువదతి - ఆనన్దప్రచుర ఇతి - ఆనన్దప్రచురః ఆనన్దప్రాచుర్యమ్, స్వాశ్రయే - ఆనన్దాశ్రయే, మితాం - అల్పామ్

దుఃఖితామ్, గమయతి - జ్ఞాపయతి, ఇత్యేతన్నేత్యన్వయః, ఆనన్ద
ప్రాచుర్యప్రతియోగి తత్సమానాశ్రయదుఃఖాల్పత్వమేవ, ఆశ్రయా
న్తరగతస్యానన్దప్రాచుర్యస్య ఆశ్రయాన్తరగతానన్దాల్పత్వన్న ప్రతి
యోగితామర్హతి, స్వాశ్రయగతదుఃఖాల్పత్వస్యైవ అన్తరఙ్గత్వేన
గ్రాహ్యత్వాదితి పరాభిప్రాయః. ప్రమాణాన్తరవిరుద్ధప్రతియోగ్య
పేక్షత్వన్న యుక్తమ్, అపితు ప్రమాణాన్తరసిద్ధ ప్రమాణాన్తరావిరు
ద్ధప్రతియోగ్యపేక్షత్వమేవ యుక్తమితి పరిహర్తుం ప్రాచుర్యశబ్దస్య
అర్థాన్తరసద్భావవ్యావృత్త్యర్థమాహ - ఆనన్దభూయస్త్వమితి
సుఖప్రాచుర్యపదమానన్దభూయస్త్వమ్ - ఆనన్దాధిక్యరూపేత్యర్థః.
తతః కిమిత్యత్రాహ - సేతి - సా - ఆనన్దభూయస్త్వరూపా సుఖప్రా
చుర్యా, అన్యస్య - స్వభిన్నస్య దుఃఖస్య, సత్తామ్ - సద్భావమ్, నాపాద
యేత్ - న ప్రసఞ్జయేదిత్యర్థః, తర్హి వ్యవచ్ఛేద్యాభావే ప్రత్యయవై
యర్థ్యమిత్యత్రాహ - కిన్త్వితి - కిన్తు సుఖస్య అల్పతామ్, అపహరతి -
పరిహరతీత్యర్థః. యది ప్రాచుర్యవాచిమయట్ప్రత్యయః స్వయమన్యా
ర్థాన్తరసద్భావే ప్రమాణమ్, తర్హి తత్సద్భావః కేనావగమ్యత ఇ
త్యత్రాహ సత్త్వమితి - అత్ర అన్యస్యసత్త్వ మసత్త్వఞ్చ ఇతర
ప్రమాణాదవసేయం భవతీత్యన్వయః, తతః కిమిత్యపేక్షాయాం పరాభి
మతప్రతియోగ్యభావో బ్రహ్మణి ప్రమాణసిద్ధ ఇత్యాహ - అత్రేతి
అత్ర - బ్రహ్మణి, ఏతదదుఃఖత్వమపహతపాప్మేతిశ్రుతివర్ణితేత్యన్వ
యః, తర్హి బ్రహ్మణి ప్రమాణవిరుద్ధప్రతియోగిదుఃఖాన్వయద్యోత
కో మయడర్థస్త్యాజ్యతామ్, ఇతరథా తస్య ఆనన్దప్రాచుర్యస్య ప్రతి
యోగి కిమిత్యత్రాహ - ఇహ వాచ్యస్త్వేతావదితి - అత్ర వక్తవ్యస్త్వే
తావదిత్యర్థః. కిమిత్యత్రాహ - బ్రహ్మేతి - బ్రహ్మసౌఖ్యాతిశయః
బ్రహ్మానన్దప్రాచుర్యమ్, ఇతరసౌఖ్యాల్పతామ్ - స్వేతరజీవగతసుఖస్య

అల్పత్వమ్, వాఞ్ఛతి - అపేక్షతఇత్యర్థః. ఇతీత్యస్యఏతావద్వాచ్య మిత్యనేనాన్వయః, ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థాన్తరప్రతియోగికంప్రాచుర్యమభివదతో మయట్ప్రత్యయస్య స్వయ మర్థాన్తరాసాధకత్వాద్బ్రహ్మణిన దుఃఖసంబన్ధస్య ప్రమాణబాధితత్వా జ్జీవానన్దాల్పత్వస్య లోకసిద్ధత్వాచ్చ బ్రహ్మానన్దప్రాచుర్యప్రతియోగిజీవానన్దాల్పత్వమిత్యర్థాత్సిద్ధమిత్యర్థః.

జీవానన్దాల్పత్వస్యప్రతియోగిత్వన్న కేవలమర్థసిద్ధమ్, అపి తు కణ్ఠోక్తఞ్చేత్యాహ - ఆనన్ద ఇతి - యువాస్యాదిత్యుపక్రమ్యసర్వస్యజీవస్య ఆనన్దాత్ బ్రహ్మణో యమానన్దో నిరతిశయదశాపన్నోగరిష్ఠఉక్తఇత్యన్వయః, ఉత్కృష్టతరఉక్తఇత్యర్థః. అయమర్థః, యదిసజాతీయాల్పత్వం సమానాశ్రయంప్రతియోగి, తద్వ్యాహతమ్, యదివిజాతీయంసమానాశ్రయమ్,తత్ప్రమాణాన్తరాధిగతసద్భావాసద్భావమ్, అన్యాశ్రయమపిసజాతీయం విజాతీయంవాప్రతియోగిమానాన్తరావసేయమ్, తత్రచ యథాతేజఃప్రాచుర్యంగభస్తిమానిత్యుక్తేతేజఃప్రాచుర్యస్యచన్ద్రాదిగతంసజాతీయతేజోమాన్ద్యంప్రతియోగి నతు గభస్తిరుద్గతతిమిరాల్పత్వాది, తద్ధిప్రమాణబాధితమ్, ఇతరత్ ప్రమాణసిద్ధమ్,తారతమ్యవాచినశ్శబ్దస్య సజాతీయప్రతియోగిజ్ఞాపనపరత్వంస్వారసికమ్, బలవత్తరఇత్యుక్తే పురుషాన్తరబలంహి ప్రతియోగితయాప్రతీయతే, నతుస్వగతంవిజాతీయంజ్ఞానమ్, అన్తరఙ్గత్వం విఫలమ్, ఏవం బ్రహ్మణిసమానాశ్రయానన్దవిజాతీయదుఃఖాల్పత్వరూపంప్రతియోగిశ్రుతినిషిద్ధమ్; అన్యాశ్రయసజాతీయాల్పత్వలక్షణంప్రతియోగిశ్రుత్యైవసిద్ధమితి; జీవస్యానన్దవికారత్వంపరోక్తమనువదతి - యచ్చేతి - జీవఃఆనన్దస్యవికృతిరితియచ్చవచఇత్యన్వయః, దూషయతి - తన్నయుక్తమితి - కుతఇత్యత్రాహ - నేతి - జ్ఞానానన్దస్వ

రూపపపజీవో ఘటాద్యాత్మనా మృద్వత్కార్యాచిదాకృత్యా సపరిణ
మతీత్యన్వయః, స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారార్థత్వమేవ పయ
టోత్పత్తిసిద్ధమ్, తచ్చాత్ర నాస్తీత్యర్థః. పరిణామాఙ్గీకారే దోష
మాహ - శ్రుతివచనేతి - శ్రుతివచనయస్మార్తవాక్యవిరోధాత్
శ్రౌతవాక్యైర్న్యాయైస్స్మృతివాక్యైశ్చవిరోధాదిత్యర్థః. జీవస్యని
ర్వికారత్వప్రతిపాదకశ్రౌత స్మార్తవాక్యాన్యత్రవివక్షితాని, న్యా
యశ్చనిర్వికారత్వసాధకమాత్మత్వహేతుకమనుమానమ్, జ్ఞానానన్దౌ
జీవస్యస్వరూపమిష్టౌచేత్ కథం సుఖానుభవ ఇత్యత్రాహ - జ్ఞానానన్దా,
స్వయ ఇతి - ఇహ - జీవే, సంసృతౌ - సంసారదశాయామ్, జ్ఞానాన
న్దావన్వయః. కర్మణాసఙ్కుచితఇత్యన్వయః; ఆయమర్థోఽగ్రే వక్ష్య
తఇత్యాహ - ఇతీతి- ఇతి- ఇత్యయమర్థః. అగ్రేవక్ష్యతఇత్యన్వయః
సూత్రార్థంప్రకృతార్థేనసఙ్గమయతి - తదితి - తత్-తస్మాత్,
ఇహప్రతీతః, అయంసుఖమయః-ఆనన్దమయశబ్దవాచ్యః,జీవోనైవ,తద
న్యత్, నిరతిశయదశానన్దభూమ్నాసమేతమ్ - నిరతిశయదశాపన్నా
నన్దభూయస్త్వేనసమేతమ్, బ్రహ్మైవేత్యన్వయః,

శ్రీ అ ॥ ఇతశ్చజీవాదన్యఆనన్దమయఃపరంబ్రహ్మ

సూ ॥ * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ *

శ్రీ ॥ కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాత్, యదేషఆకాశఆనన్దో
నస్యాత్ ఏషహ్యేవానన్దయాతి) ఇతి ఏషఏవజీవానానన్దయతీతి జీవా
నన్దహేతుత్వంవ్యపదిశ్యతే, తతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితా
యమన్యఆనన్దమయఃపరమాత్మేతివిజ్ఞాయతే, ఆనన్దమయఏవాత్ర ఆ
నన్దశబ్దేనోచ్యతఇత్యనన్తరమేవవక్ష్యతే,

శ్రీ అ॥ ఇతశ్చజీవాదన్యఆనన్దమయః

సూ॥ * మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతే *

శ్రీ॥ సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవఆనన్దమయఇతిగీయతే, తత్తుజీవస్వరూపాదన్యత్ పరంబ్రహ్మ తథాహి (బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర) మితి జీవస్యప్రాప్యతయాబ్రహ్మనిర్దిష్టమ్, (తదేషాభ్యుక్తా) ఇతి తద్బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య - ప్రతిపాద్యతయాపరిగృహ్య, ఋగేషాఅధ్యేతృభిరుక్తా, బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్యవైశద్యమనేనమన్త్రేణక్రియతఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్యప్రాప్యం బ్రహ్మ తస్మాద్విలక్షణమేవ, అనన్తరఞ్చ (తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత,) ఇత్యారభ్య ఉత్తరోత్తరైర్బ్రాహ్మణైర్మన్త్రైశ్చ తదేవవిశదీక్రియతే, అతోజీవాదన్యఆనన్దమయః,

శ్లో॥ తద్ధేతూక్త్యాచజీవాత్ సుఖమయఇతరఃప్రోచ్య
తేప్రోక్తసూత్రైస్తద్ధేత్వోక్త్యత్రికోహీతితు నిగమఉప
క్రమ్య జీవస్యహేతుమ్ । సర్వస్యప్రాణనేఽముం
సుఖమయముపదిశ్యాన్తఆనన్దహేతుంబ్రూతేవాచ్యో
పహీతిపరిమితసుఖయితాఽఽనన్దనీయాద్ధిభిన్నః ॥

ఆనన్దోక్త్యత్రిచోక్తస్సుఖమయ ఇతిచానన్తరంవక్ష్య
తేత్రిప్రోక్తాన్మన్త్రాచ్చజీవాత్ సుఖమయమితరంప్రా
హమాన్త్రేతిసూత్రే । మన్త్రైసత్యమిత్యాత్రి
ఖలుసుఖమయోబ్రహ్మసంకీర్త్యతేఽయం జీవాద
న్యో నజీవోభవతిపునరయంప్రోక్తలక్ష్మాతథాహి॥
ఆప్నోతిబ్రహ్మవిద్వైపరమితి కథితంబ్రహ్మజీవాప్యమే
తన్మన్త్రేణబ్రాహ్మణోక్తం విశదమభిహితంసత్యమి

త్యాదినాతత్ । ప్రాప్యంజీవాద్విభిన్నంఖలుభవతి
నిజోపాసకాత్ప్రాప్తురస్మాత్ప్రాప్యం స్వర్గాదిభిన్నం
ఖలుభవతిజగత్యత్రితత్ కామపుంసః ॥ ॥ ॥

తస్మాదిత్యేతదారభ్యతు వివృతమిహానన్తరం తత్స్వ
రూపమన్త్రైశ్చబ్రాహ్మణైశ్చాతఇహసుఖమయస్సోతి
రిక్తోహిజీవాత్ । ॥ ॥

అ॥ హేత్వన్తరేణాప్యానన్దమయస్యజీవాదన్యత్వం సిద్ధ్యతీత్యర్థకం తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చేతిసూత్ర మవతారయతి - తద్ధేతూక్త్యాచేతి—

టీ॥ తద్ధేత్వితి(ప్రోక్తసూత్రేతి) - తద్ధేతువ్యపదేశాదితిప్రక్తేఽస్మిన్సూత్రే, తద్ధేతూక్త్యాచ - ఆనన్దహేతుత్వప్రతిపాదనాచ్చ సుఖమయః - ఆనన్దమయః, జీవాదితరఃప్రోచ్యతే - ప్రతిపాద్యతఇత్యర్థః. పూర్వోక్తమానన్దప్రాచుర్యమప్యనేనోపపాదితంభవతి, అనితరసుకరమోక్షప్రదానక్షమత్వంహి నితరామానన్దహేతుర్భవతి, కిఞ్చ ధనప్రచురోహి పురుషోఽన్యస్మైధనం దదాతి, అస్యసూత్రస్య విషయవాక్యమాహ - కోహీతి - నిగమః — వేదః, కోహీత్యుపక్రమ్య - (కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యా) దిత్యుపక్రమ్య, సర్వస్యజీవస్య ప్రాణనే హేతుమ్, అముంసుఖమయమ్ - ఆనన్దమయమ్, ఉపదిశ్య, అన్తే - అవసానే, ఏషహీతివాచి - (ఏషహ్యేవానన్దయాతీతివాక్యే, జీవస్యేత్యస్యానుషఙ్గః, జీవస్యానన్దహేతుమముం బ్రూతఇత్యముమిత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః, సుఖమయంబ్రవీతీత్యర్థః. తావతాకిమిత్యత్రాహ - ప్రమితేతి - ప్రమితసుఖయితా— ప్రతీతస్సుఖోత్పాదకః, ఆనన్దనీయాత్ - ఆనన్దయితవ్యాత్, భిన్నో

హి. వ్యావృత్తో హీత్యర్థః, ఆనన్దయితురానన్దయితవ్యాద్భేదస్యావశ్యకతయా అత్ర ఆనన్దయితా ఆనన్దమయః ఆనన్దయితవ్యాజ్జీవాద్భిన్న ఏవాభ్యుపేయ ఇతి భావః. కర్మకర్త్రైక్యన్న సంభవతీతి యావత్

అత్ర (యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్) ఇత్యాదావానన్దశబ్దవాచ్యస్య హ్యానన్దయితృత్వముక్తమ్, న త్వానన్దమయస్యేత్యత్రాహ - ఆనన్దోక్త్యేతి అత్ర - యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదితి వాక్యే, ఆనన్దోక్త్యా చ - ఆనన్దశబ్దేనైవ చ, ఉక్తః - ప్రతిపాదితః, సుఖమయః - ఆనన్దమయః, ఇతి చ - ఇత్యర్థశ్చ, అత్ర అనన్తరం వక్ష్యత ఇత్యన్వయః, ఏవమానన్దమయపదప్రకృతిప్రత్యయార్థ విషయం సూత్రత్రయం ప్రవృత్తమ్, అథ ఆనన్దవల్ల్యామాదిమధ్యాన్తతోఽనుసన్ధాయ అర్థం నిష్కృష్టుకామః ప్రథమముపక్రమస్థం హేతుమవతారయతి - ప్రోక్తాదితి - ప్రోక్తాన్మన్త్రాచ్చ - సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రాచ్చ, సుఖమయమ్ - ఆనన్దమయమ్, జీవాదితరమ్ -, మాన్త్రేతిసూత్రే - మాన్త్రవర్ణికమేవేతిసూత్రే, ప్రాహ సూత్రకార ఇత్యధ్యాహారేణాన్వయః, సూత్రాక్షరార్థమాహ - మన్త్ర ఇతి - సత్యమిత్యత్ర మన్త్రే — సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రే, సుఖమయః - ఆనన్దమయః, బ్రహ్మ సంకీర్త్యతే - బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే, అయం జీవాదన్యః, తస్యైవ వివరణాన్న జీవ ఇతి, ప్రోక్తలక్ష్మాఽయమ్ - ప్రతిపాదితసత్యాదిలక్షణోపేతోఽయమ్, న జీవో భవతి - జీవో న భవతీత్యర్థః. మాన్త్రవర్ణికస్య జీవాతిరిక్తత్వం కథమిత్యత్రాహ - తద్ధీతి,

ఆప్నోతి బ్రహ్మవిద్వై పరమితి - బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి, ఏతచ్ఛ్రుత్యా, జీవాప్యం కథితమ్ - జీవప్రాప్యం కథితమిత్యర్థః. ప్రాప్యత్వమస్తు తతః కిం మాన్త్రవర్ణికబ్రహ్మణో జీవాదన్యత్వ ఇత్యపేక్షాయాం

బ్రాహ్మణోక్తార్థ విశదీకారణాయప్రవృత్తత్వాన్మన్త్రస్య సత్యమి
త్యాదికస్య తదేవప్రాప్యంబ్రహ్మాత్ర విశదీక్రియతఇత్యాహ - మన్త్రే
ణేతి - సత్యమిత్యాదినామన్త్రేణ, బ్రాహ్మణోక్తమ్ బ్రహ్మవిదాప్నోతి
పరమితి బ్రాహ్మణోక్తమ్, తత్ - బ్రహ్మ, విశదమభిహితమ్, స్పష్టత
యాప్రతిపాదితమిత్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ - ప్రాప్యమితి - ప్రా
ప్యమ్ - ప్రాప్యంబ్రహ్మ, నిజోపాసకాత్ - బ్రహ్మోపాసకాత్,
ప్రాప్తురస్మాజ్జీవాద్విభిన్నం ఖలుభవతీత్యన్వయః,ప్రాప్యస్యప్రాప్తుర్భే
దేన భవితవ్యమిత్యత్రదృష్టాన్తమాహ - ప్రాప్యమితి - ప్రాప్యమ్—
స్వర్గాదికామస్య ప్రాప్యమ్, స్వర్గాది - అత్రజగతి, తత్కామ
పుంసః స్వర్గాదికామపురుషాత్, భిన్నంఖలుభవతీత్యన్వయః, మా
న్త్రవర్ణికం బ్రహ్మజీవాదన్యదస్తు, అస్యైవానన్దమయత్వం కథమి
త్యత్రాహ - తస్మాదితి — తస్మాదిత్యారభ్య - తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మ
నఆకాశస్సంభూతఇత్యారభ్య, ఏతత్ - ప్రాప్యమ్, తత్స్వరూపమ్—
బ్రహ్మస్వరూపమ్, మన్త్రైశ్చబ్రాహ్మణైశ్చ అనన్తరం వివృతమ్—
విశదీకృతమిత్యర్థః. నిగమయతి - అతఇతి - అతః - జీవాతిరిక్త
ప్రాప్యబ్రహ్మస్వరూపవిశదీకరణాయ ప్రవృత్తత్వాదుత్తరోత్తరమన్త
బ్రాహ్మణవాక్యానామ్, ఇహ - తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్
అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయఇతివాక్యే, సుఖమయస్సః - ఆనన్దమయ
స్సః, జీవాదతిరిక్తోహి - జీవాదతిరిక్తః ఖల్విత్యర్థః,

శ్రీ అ॥ అత్రాహ యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్య భేదేనభ
వితవ్యమ్, తథాపి నవస్త్వన్తరంజీవాన్మాన్త్రవర్ణికంబ్రహ్మ, కిన్తుతస్యై
వోపాసకస్యనిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసం శుద్ధం
స్వరూపమ్, తదేవ (సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి) మన్త్రేణవిశోధ్యతే

తదేవచ (యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి) వాఙ్మనసాగోచరతయా నిర్విశేషమితిగమ్యతే, అతస్తదేవ మాన్త్రవర్ణికమితి తస్మాదనతిరిక్త ఆనన్దమయ ఇతి, అత ఉత్తరం పఠతి—

సూ ॥ * నేతరోఽనుపపత్తేః *

శ్రీ ॥ పరమాత్మన ఇతరో జీవశబ్దాభిలప్యో ముక్తావస్థోఽపి నభవతి మాన్త్రవర్ణికః, కుతః, అనుపపత్తేః, తథావిధస్యాత్మనో నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వన్నోపపద్యతే, ఇదమేవహి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం (సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి) సత్యసంకల్పత్వప్రదర్శనేన వివరిష్యతే, వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వమ్, పృషోదరాదిత్వాత్ పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్య లోపం కృత్వా వ్యుత్పాదితో విపశ్చిచ్ఛబ్దః, యద్యపి ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వం సంభవతి, తథాపి తస్యైవాత్మనస్సంసారదశాయామవిపశ్చిత్త్వమప్యస్తీతి నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వన్నోపపద్యతే, నిర్విశేషచిన్మాత్రతాపన్నస్య ముక్తస్య వివిధదర్శనాభావాత్ సుతరాం విపశ్చిత్త్వన్న సంభవతీతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషం వస్తు ప్రతిపాద్యత ఇతి చ పూర్వమేవోక్తమ్, యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి వాక్యం యది వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణో నివృత్తిమభిదధీత, న తతో నిర్విశేషతాం వస్తునోఽవగమయితుం శక్నుయాత్, అపితు వాఙ్మనసయోస్తత్ప్రమాణతాం వదేత్, తథా చ సతి తస్య తుచ్ఛత్వమేవాపద్యతే,

శ్లో ॥ అత్రాహ ప్రాజ్ఞవస్తు పరిమితమిదమిహో
పాసకాద్యద్యపి స్యాద్వ్యాప్యస్పృత్త్వా నైతథాపి ప్రసజతి
నహి వస్త్వన్తరం ప్రాప్తృజీవాత్ । కిన్త్వస్యోపాస
కస్య ప్రతిహతసకలాజ్ఞానగన్ధస్య శుద్ధం చిన్మాత్రస్వస్వ
రూపం గతసకలభిదం ప్రాప్తితస్సిద్ధిశోధ్యమ్ ॥

వాక్చేతోఽగోచరత్వాద్యత ఇతి తు తదేవావిశేషం
ప్రతీతం తత్ప్రోక్తమత్ర వర్ణేఽను కథితమిదమేవే
తి తస్మాదనన్యః । ప్రోక్తవాక్యే ప్రతీతస్సుఖమయ ఇతి
తత్రోత్తరం వక్తి నేతి ప్రోక్తో నాన్యః పరస్మాత్ పురుష
ఇహ విముక్తోప్యయున్యోపపత్తేః ॥ ॥ ॥

బ్రహ్మణ్యేవోపపన్నం నిరుపధిక విపశ్చిత్త్వమే
తత్ప్రతీతం వ్యాఖ్యాతం తత్త్వహోకామయత సహి
బహుస్యామితి ప్రోక్తవాచా । పశ్యచ్చిత్త్వం హి
తత్స్యాద్ద్వివిధమిహ పునః ప్రాప్తయచ్ఛబ్దలోపం వ్యు
త్పన్నం వై విపశ్చిత్పదమితి న పరబ్రహ్మణోఽన్యత్ర త
త్స్యాత్ ॥ ॥ ॥

అస్త్యేతన్ముక్తజీవేప్యనుపధికమిదం తత్ర నైవోపప
న్నం ప్రాక్సంసారేఽవిపశ్చిత్త్వతః పిహి విదితం కర్మ
ణా హ్రీసయుక్తే । చిన్మాత్రే నిర్విశేషే న భవతి నిత
రాం తద్విపశ్చిత్త్వయోగో ముక్తేత్వ తత్రేతి నైషాత్రి
హి వివిధపదార్థస్య దృష్టిస్త్వదిష్టా ॥ ॥ ॥

ఉక్తం ప్రాజ్ఞే నిర్విశేషే కిమపి న భవతీతి ప్రమాణం వచ
శ్చేద్బ్రహ్మణ్యస్మిన్ప్రవృత్తిం యత ఇతి వచసశ్చేతసశ్చ
బ్రవీతి । స్వేష్టస్నేష్టేఽవిశేషత్వమిహ గమయితుం
కిన్త్వమానన్దవదేత్తత్తుచ్ఛత్వం స్యాత్తథా చేద్భగవతి
కథితం బ్రహ్మణీహ త్వమానే ॥ ॥ ॥

అ॥ సూత్రస్యశఙ్కామాహ - అత్రాహేతి—

టీ॥ అత్రే - ఉపాసకప్రాప్యభేదే అభిహితేసతీత్యర్థః. ఇహప్రమితమిదంప్రాప్యవస్తు యద్యప్యుపాసకాద్వ్యావృత్తంస్యాత్, తథాపి ప్రాప్తృజీవాద్వస్త్వన్తరన్నప్రసజతి, కిన్తు అస్య ఉపాసకస్య ప్రతిహతసకలాజ్ఞానగన్ధస్య, గతసకలభేదమ్ - నివృత్తాశేషవిశేషమ్, శుద్ధమ్, చిన్మాత్రంస్వస్వరూపమ్, తద్ధి - నిరుక్తముపాసకస్యప్రాప్య స్వస్వరూపంహి, మన్త్రేతః - సత్యంజ్ఞానమనన్తమితిమన్త్రేణ, శోధ్యమ్ శోధ్యతఇత్యర్థః,

నిర్విశేషత్వమేవోక్తముపపాదయతి - వాక్యేతఇతి - యత ఇతి - (యతోవాచోనివర్తన్తే) ఇతివాక్యేన, తదేవ - ఉక్తముపాసక స్యస్వస్వరూపమేవ, వాక్యేతోఽగోచరత్వాత్ - వాఙ్మనసాగోచరత్వా త్, అవిశేషంప్రతీతమ్ - నిర్విశేషంప్రతీతమ్, సత్యజ్ఞానాదివాక్యే జ్ఞానపదేననిర్విశేషత్వమర్థసిద్ధమ్, జ్ఞానస్యజ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వా యోగాత్, యతోవాచోనివర్తన్తఇతివాక్యే వాఙ్మనసనివృత్తివచ నాన్నిర్విశేషత్వంస్ఫుటమిత్యర్థః. తత్ - తస్మాత్, ప్రోక్తే, మన్త్ర వర్ణే - సత్యంజ్ఞానమిత్యాదిమన్త్రే, ఇదమేవ - ఉపాసకస్యఉక్తంస్వ రూపమేవ, కథితమితి — ప్రతిపాదితమితి, ప్రోక్తేవాక్యే— తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదిత్యాదివాక్యే, ప్రతీతస్సుఖమయః- ప్రతీయమానఆనన్దమయః, తస్మాదనన్యః - నిరుక్తస్వాభావికజీవస్వ రూపాదనన్యః, ఇత్యాహేతిపూర్వేణాన్వయః, ఉపాసకప్రాప్యభేదో ఽవస్థాభేదేనాప్యుపపన్నఇతి నజీవవిలక్షణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. తత్రోత్త రంవక్తి - నిరుక్తశఙ్కాయాముత్తరంవక్తి, నేతి - నేతరోఽనుపప త్తేరితిసూత్రేణ; సూత్రార్థమాహ - ప్రోక్తఇతి - ఇహప్రోక్తః- మన్త్రవర్ణప్రోక్తః, పరస్మాత్ పురుషత ఇతరోయమ్ముక్తోపిన; కుతఇత్య త్రాహ - నోపపత్తేరితి - అనుపపత్తేరిత్యర్థః.

అనుపపత్తేరిత్యస్మిన్ పదే పఞ్చమ్యర్థం పశ్చాద్వక్ష్యన్ అనుపపత్తిస్వరూపమాహ - బ్రహ్మణ్యేవేతి - ఏతత్ ప్రతీతన్నిరుపధికవిపశ్చిత్త్వంబ్రహ్మణ్యేవోపపన్నమ్, ఇహచ ఉపాధిరస్తిచేత్ సవక్తవ్యః, తదభావాదేవ తదనుక్తిరితి కేవలవిపశ్చిచ్ఛబ్దో నిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వమాహేత్యర్థః. నకేవలన్నిరుపపదత్వాద్విపశ్చిత్త్వస్య నిరుపాధికత్వమ్ కిన్తుశ్రుతిసిద్ధమపీత్యాహ - వ్యాఖ్యాతమితి - తత్తు— విపశ్చిత్త్వన్తు, అకామయతసహిబహుస్యామితిప్రోక్తవాచా—సోకామయతబహుస్యామితిప్రోక్తవాక్యేన, వ్యాఖ్యాతమ్ - వివృతమిత్యర్థః. ముక్తస్యాపినిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వంసంభవతీతిశఙ్కాయాం కింభవదభిమతముక్తస్య విపశ్చిత్త్వోపపత్తిః, ఉతఅస్మదభిమతస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య స్వాభిమతస్యముక్తస్య తదనుపపత్తిర్వ్యాఖ్యాతమిత్యాదినాఉక్తా, విపశ్చిచ్ఛబ్దార్థేజ్ఞాతేహిజీవే తదనుపపత్తిర్వాచ్యేత్యత్రాహ - పశ్యచ్చిత్త్వంహీతి - వివిధంపశ్యచ్చిత్త్వంహి, తత్స్యాత్ - విపశ్చిత్త్వంస్యాదిత్యర్థః. తర్హి విపశ్యచ్చిదితి వక్తవ్యమిత్యత్రాహ - ఇహపునరితి - ఇహ - అస్మిన్వాక్యే. ప్రత్యయచ్ఛబ్దలోపమ్ - పృషోదరాదిత్వేనయచ్ఛబ్దలోపయుక్తమ్, విపశ్చిత్పదంవ్యుత్పన్నమిత్యన్వయః, ఇతి - అతోహేతోః, పరబ్రహ్మణోఽన్యత్ర - ముక్తజీవే, తత్ - వివిధంపశ్యచ్చిత్త్వరూపంవిపశ్చిత్త్వన్నస్యాదిత్యన్వయః,

ననువివిధంపశ్యచ్చిత్త్వరూపం విపశ్చిత్త్వ మ్ముక్తేప్యస్తీత్యాశఙ్క్య తస్యైవముక్తేః ప్రాక్సంసారే కర్మణాబుద్ధిహ్రాసయుక్తే అవిపశ్చిత్త్వస్యాపి సత్త్వేన నిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వన్తత్రనాస్తీత్యాహ— అస్త్వేతదిత్యాదినాహ్రాసయుక్తఇత్యన్తేనార్థేన - అథ పరాభిమత

ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వాయోగమాహ - చిన్మాత్ర ఇతి - నిర్విశేషే చిన్మాత్రే అత్ర ముక్తే నితరాం తద్విపశ్చిత్త్వయోగో న భవతీత్యన్వయః విపశ్చిత్త్వమాత్రమేవ న సంభవతీత్యభిప్రాయేణ నితరామిత్యుక్తమ్, అత్రేతీత్యత్ర ఇతిశబ్దస్యాత్రస్థపఞ్చమీవ్యాఖ్యానమ్, కుత ఇత్యత్రాహ- నైషేతి - ఏషా వివిధపదార్థస్య దృష్టిః - విపశ్చిత్త్వరూపం వివిధపదార్థస్య దర్శనమ్, అత్ర - అస్మిన్ నిర్విశేషచిన్మాత్రరూపే ముక్తే. న త్వదిష్టా హీత్యన్వయః, న త్వదభిమతమిత్యర్థః.

న కేవలం విపశ్చిత్త్వమాత్రాసంగతిః, సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ - ఉక్తమితి - నిర్విశేషే కిమపి ప్రమాణం న భవతీతి ప్రాగుక్తమిత్యన్వయః, అర్థగుణనిషేధపరస్య సత్యం జ్ఞానాదివాక్యస్య పరిహారః ప్రథమసూత్రోక్తోऽనుసన్ధేయః, యతో వాచ ఇతి వాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వం వ్యుదస్యతి - వచశ్చేదితి - యత ఇతి వచః - యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి వాక్యమ్, అస్మిన్ బ్రహ్మణి వచసశ్చేతసశ్చ నివృత్తిం బ్రవీతి చేత్, స్వేష్టమవిశేషత్వమ్ - స్వాభీష్టం నిర్విశేషత్వమ్, ఇహ బ్రహ్మణి, గమయితుమ్ - ప్రతిపాదయితుమ్, నైష్టే న శక్నుయాదిత్యర్థః, తర్హి కిమవగమయేదిత్యపేక్షాయాం న కేవలమిష్టాబోధకత్వమ్, కిన్తు అనిష్టబోధకత్వఞ్చేత్యభిప్రయన్నాహ - కిన్త్వితి - కిన్తు - అపితు, తత్ - బ్రహ్మ, అమానమ్ - ప్రమాణశూన్యమ్, యత ఇతి వచో వదేదిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, కథమస్యానిష్టత్వమిత్యత్రాహ - తుచ్ఛత్వమితి - తథా చేత్ - బ్రహ్మ ప్రమాణశూన్యం భవేచ్చేత్, అమానే - ప్రమాణశూన్యే, ఇహ భగవతి బ్రహ్మణి తుచ్ఛత్వం కథితం స్యాదిత్యన్వయః, మనసోऽప్యగోచరత్వేన సర్వప్రమాణాగోచరత్వం సిద్ధం కృత్వా ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వముపజీవ్య తుచ్ఛత్వమా

పాదితమ్, కిం సర్వథా వాఙ్మనసనివృత్తిరుచ్యతే, ఉతఇయత్తాగోచరవాఙ్మనసనివృత్తిః, ద్వితీయశిరసోఽభ్యుపగమోవక్ష్యతఇతి ప్రథమశిరసి తుచ్ఛత్వముక్తమ్,

శ్రీ॥ బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్య బ్రహ్మణోవిపశ్చిత్త్వం జగత్కారణత్వం జ్ఞానానన్దైకతానతామితరార్థప్రిత్యానన్దయితృత్వం కామాదేవచిదచిదాత్మకస్య కృత్స్నస్యస్రష్టృత్వం సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృతతదాత్మకత్వం భయాభయహేతుత్వం వాయ్వాదిత్యాదీనాంప్రశాసితృత్వం శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వమన్యచ్చానేకంప్రతిపాద్యవాఙ్మనసయో బ్రహ్మణిప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణంబ్రహ్మేత్యుచ్యతఇతి భ్రాన్తజల్పితమ్, యతోవాచోనివర్తన్తఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టమర్థమానన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్ నిత్యానన్దశబ్దేనప్రతినిర్దిశ్య తస్యబ్రహ్మసంబన్ధిత్వం బ్రహ్మణఇతివ్యతిరేకనిర్దేశేనప్రతిపాద్య తదేవవాఙ్మనసాగోచరంవిద్వానితి తద్వేదనమభిదధద్వాక్యం జరద్గవాదివాక్యసదర్థకం వాచ్యనన్తర్గతఞ్చస్యాత్, అతశ్శతగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్య అతిశయమియత్తాం వక్తుముద్యమ్య తస్యేయత్తాయా అభావాదేవ వాఙ్మనసయోస్తతో నివృత్తిః (యతోవాచోనివర్తన్త) ఇత్యుచ్యతే, ఏవమియత్తారహితంబ్రహ్మణఆనన్దంవిద్వాన్ కుతశ్చనబిభేతీత్యుచ్యతే, కిఞ్చ అస్యమాన్త్రవర్ణికస్య విపశ్చితః (సోకామయతేత్యారభ్యవక్ష్యమాణస్వసంకల్పావక్లృప్త జగజ్జన్మస్థితిజగదన్తరాత్మత్వాదేర్ముక్తాత్మస్వరూపాదన్యత్వంసుస్పష్టమేవ;

శ్లో॥ ఆప్నోతిబ్రహ్మవిద్వైపరమితి సముపక్రమ్యత
స్మిన్ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుక్త్వా విపశ్చిత్త్వమఖిలజగ

తః కారణత్వం తథైవ । జ్ఞానానన్దైకతానత్వమితరపు
రుషానన్దహేతుత్వమేవం కామాదివేతరేషామఖిల
చిదచితాంస్రష్టృతాంసృజ్యసర్గే ॥ ॥ ॥

సర్వత్రానుప్రవేశాహితమపిచ తదాత్మత్వముక్త్వా
తథోక్త్వా హేతుత్వం భీత్యభీత్యోః పవనరవిముఖేశా
సితృత్వం సుకాఖ్యే । నిస్సీమానన్దయోగం శతగుణి
తతయాభ్యస్యమానం తథాస్మిన్ సంప్రోచ్యానేకమ
న్యద్వచనహృదయయోర్బ్రహ్మణీహాప్రవృత్త్యా ॥ ॥

బ్రహ్మాదన్నప్రమాణం కథితమితి వచోభ్రాన్తజల్పా
యతేప్రోనిర్దిష్టం యత్పదాద్యద్యత ఇతి తు తదానన్ద
మిత్యాదివాక్యే । నిర్దేశ్యానన్దశబ్దాత్ సుఖమిహ
తు పరబ్రహ్మణోऽస్యాతిరేకాద్విద్వాన్ తద్వాఙ్మనో
గోచరమితి నిగమస్తస్య విద్యాభిధాయీ ॥ ॥

సైకోక్తిర్వర్హ్మన్నేవప్రసజతి బహుధా వ్యాహతా
ర్థోత్రిపక్షేవాచిక్యాపి ప్రవిష్టో న భవతి నితరాం సాగ
స్యైవ ఘోషః । ప్రక్రియ్యాతస్త్రీవ్యయత్రాంకథయి
తుమిహ తు బ్రహ్మసౌఖ్యాతిరేకే మర్త్యాద్యానన్దవ
ర్గం శతగుణితతయాప్యత్రోక్తక్రమేణ ॥ ॥

ఆధాత్రానన్దముక్త్వా తదను భగవదానన్ద ఆనన్దవల్లీత
తేర్యత్త్రాప్రహాణాద్యత ఇతి వదతీహోక్తిచేతోని
వృత్తిమ్ । విద్వానానన్దమేవం భగవతి రహితే యత్త
మేనన్నకస్మాదప్యేషోల్పం బిభేతీత్యుపదిశతి తదానన్దమి
త్యాదివాక్యమ్ ॥ ॥ ॥

కిఞ్చప్రాక్తం విపశ్చిత్త్వమఖిలమిహాపునర్మన్త్రవర్ణోపదిష్టే స్వేచ్ఛాతోఽవక్లుప్తాఖిలజగదుదయాద్యాన్తరాత్మ్యాదికం వై । ఆరభ్యేత్యత్ర ఇత్యాదిత ఉపదిశతి హ్యస్యముక్తాత్తభేదం సుస్పష్టం తన్న ముక్తో భవతి సుఖమయః ప్రోక్తవాక్యప్రతీతః ॥ ॥ ॥

అ ॥ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి పూర్వాపరవాక్యవిరోధాద్బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వం వ్యాహతమిత్యత్రాహ - ఆప్నోతీతి—

టీ ॥ వ్యాహతార్థం శ్రుతిర్నప్రతిపాదయతీతి చేత్ తన్నిర్విశేషత్వేపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణ తత్తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్ గుణానాహ - విపశ్చిత్త్వమిత్యాదినా - విపశ్చిత్త్వం సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహేతి వాక్యప్రతిపన్నమ్, * ఆకాశస్సంభూతః * రసో వై సః ఏష హ్యేవానన్దయాతి * సోఽకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయ * తదనుప్రవిశ్య * అథ సోఽభయంగతో భవతి *భీషాస్మాద్వాతః పవతే స ఏకో మానుష ఆనన్దః) ఇత్యేతేషాం వాక్యానామర్థో ఽఖిలజగతః కారణత్వమిత్యాదినోక్తః, శతగుణితతయా అభ్యస్యమానమితి- నిర్విశేషత్వం వివక్షితం చేద్గుణాపకర్షో వాచ్యః, గుణప్రకర్షముక్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యవివక్షాకృతమిత్యభిప్రాయః, అన్యదితి ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిత్వాదికం వివక్షితమ్, ఏవం పూర్వాపరవాక్యవ్యాహతిపరిహారార్థం స్వరూపమఙ్గీక్రియతే చేత్ తద్వద్గుణాశ్చస్వీకార్యా ఇత్యుక్తం భవతి, ఏవం ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః, అథ స్వవాక్యవిరోధమాహ - నిర్దిష్టమితి - యత ఇతి - యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి; యత్పదాన్నిర్దిష్టం యత్, తత్ సుఖమ్, ఇహ, ఆనన్దమిత్యాదివాక్యే - ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యాదివాక్యే, ఆనన్దశబ్దాత్

పరబ్రహ్మణోऽస్యాతిరేకాన్నిర్దేశ్య - పరబ్రహ్మాపేక్షయాభిన్నత్వేన
నిర్దేశ్య, తద్వాఙ్మనోऽగోచరమితి విద్వానితి తస్యవిద్యాభిధాయీ
నిగమస్సఏషః - తద్వేదనాభిధాయీ సఏషవేదః, వహ్నినాసేక్తు
రివ - వహ్నినాసిఞ్చతీతి వాక్యవత్, బహుధావ్యాహతార్థః,
సాగరస్యఘోషఇవ వాచిక్వాపిప్రతిష్ఠోనభవతీతి - బ్రహ్మనశబ్ద
వాచ్యమితీదం సాగరస్యఘోషఇవ వాక్యమేవనస్యాదిత్యర్థః,
వాక్యత్వేవ్యాహతిరనివార్యేతిభావః, బ్రహ్మణశ్శబ్దగోచరత్వంబ్రహ్మ
నశబ్దగోచరఇత్యనేనాపి వ్యాహతంస్యాదిత్యర్థః, అవి
రుద్ధార్థఃకఇత్యపేక్షాయాం విషయవిభాగందర్శయతి - ప్రక్ర
మ్యేతి - అతః, ఇహబ్రహ్మసౌఖ్యాతిరేకే - బ్రహ్మానన్దోత్కర్షే
ఇయత్తాంకథయితుమ్, ప్రక్రమ్య - ఉపక్రమ్య, శతగుణితతయా
ప్రోత్తరోత్తరక్రమేణ, మర్త్యాద్యానన్దవర్గమ్ - మనుష్యాద్యా
నన్దసముదాయమ్, ఆధాత్రానన్దమ్ - హిరణ్యగర్భానన్దపర్యన్తమ్,
ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్య, తదను - పశ్చాత్, తత్రభగవదానన్దే,
ఇయత్తాపరిహాణాత్ - ఇయత్తారాహిత్యాత్. యతఇతి - యతో
వాచోనివర్తన్తఇతి, ఇహ, ఉక్తిచేతోనివృత్తిమ్ - వాఙ్మనోని
వృత్తిమ్, పదత్యానన్దవల్లీత్యన్వయః, వాఙ్మనసనివృత్తిరస్తిచేత్
కథంవేదనవచనమిత్యత్రాహ - విద్వానితి - రహితేయత్తమ్—
ఇయత్తారహితమ్, భగవత్యానన్దమేనమేవంవిద్వానేషః, నకస్మాదప్య
ల్పంబిభేతీతి ఆనన్దమిత్యాదివాక్యముపదిశతీత్యన్వయః, ఇయత్తా
రహితత్వేనవేదనముచ్యతఇతినవిరోధఇతిభావః, సర్వశక్తిత్వానుప
పత్తిమర్థాన్తరమాహ - కిఞ్చేతి - కిఞ్చ - ఇహమన్త్రవర్ణోపది
ష్టేవిపశ్చితి, సఇత్యాదితః - సోకామయతబహుస్యామిత్యాదివా
క్యతః, ప్రోక్తమ్ - స్వేచ్ఛాతోऽవక్లృప్తాఖిలజగదుదయాద్యా

న్తరాన్త్యాదికమఖిలమ్, అస్య - ఆనన్దమయస్య, ముక్తాత్మభేదమ్ సుస్పష్టమ్-స్ఫుటతరమ్, ఉపదిశతీత్యన్వయః, జ్ఞాపయతీత్యర్థః ఉపసంహరతి - తదితి - తత్ - తస్మాత్, ప్రోక్తవాక్యప్రతీతితః సుఖమయః- ఆనన్దమయః, ముక్తో నభవతీత్యన్వయః,

శ్రీ అ॥ ఇతశ్చోభయావస్థాత్పరిత్యాగాత్మనోఽన్య ఆనన్దమయః,

సూ॥ * భేదవ్యపదేశాచ్చ *

శ్రీ॥ తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశఇత్యారభ్యమాన్త్రవర్ణికంబ్రహ్మవ్యఞ్జయద్వాక్య మన్నప్రాణమనోభ్యఇవ జీవాదపితస్య భేదంవ్యపదిశతి (తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తరఆత్మానన్దమయ) ఇతి; అతోజీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయమ్మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయోఽన్యఏవేతిజ్ఞాయతే,

శ్రీ అ॥ ఇతశ్చజీవాదన్యః

సూ॥ * కామాచ్చనానుమానాపేక్షా *

శ్రీ॥ జీవస్యఅవిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వేహ్యవర్జనీయాఆనుమానికప్రధానాదిశబ్దాభిధేయా చిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా, తథైవహిచతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వమ్, ఇహచసాకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేత్యచిత్సంసర్గరహితస్య స్వకామాదేవ విచిత్రచిదచిద్వస్తుసృష్టిః (ఇదంసర్వమసృజత, యదిదంకిఞ్చ) త్యామ్నాయతే, అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతోనానుమానికాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షాప్రతీయతే,

శ్లో॥ అస్మాచ్చపరిత్యాగాత్మానఖలు సుఖమయోఽయం
ద్వ్యవస్థోపిచేతిబ్రూతే భేదేతిసూత్రేమునిరిహాసము

ప్రక్రమ్యాతస్మాదితీదమ్ । మన్త్రోక్తంబ్రహ్మవాక్యం
గమయముపదిశత్యస్య జీవాచ్చభేదం తస్మాద్వేత్యాది
నాన్నాదితఇవనసజీవోత్రమన్త్రోదితోऽతః ॥ ॥

బ్రూతేऽన్యంజీవతోऽస్మాత్ సుఖమయమిహకామా
చ్చనేత్యాదిసూత్రే జీవోऽవిద్యావిధేయోయదిభ
వతిజగత్కారణత్వంహి తస్య । సైషాऽవర్జ్యాను
మానప్రకృతిసమవధానస్య హేతోర్వక్ష్యపేక్షాధా
తాదిద్వైతద్వైవశ్యా చిదుపకరణలోకసృష్టిం
కరోతి ॥ ॥ ॥

అత్రాచిత్సఙ్గశూన్యాత్ సకలచిదచితాంసృష్టిరుక్తా
స్వకామదేవాస్మాదాత్మ నోకామయతసఇతివాచేద
మిత్యాద్యయాచ । నాతస్సృష్టిః ప్రసక్తాభవతిసుఖ
మయస్యానుమానప్రధానాపేక్షాతోऽజీవభిన్నోభవతి
సుఖమయస్సత్రివాక్యప్రతీతః ॥ ॥ ॥

అ ॥ ఏవమనేనసూత్రద్వయేన ఉపక్రమస్థహేతురనుసంహితః, అథ మధ్యగతంస్ఫుటతరం హేతుమనుసన్ధత్తేఅనన్తరసూత్రేణ, ఆనన్దమయస్యజీవాదన్యత్వం స్వవాక్యైకదేశమయడన్తపదవాచ్యనిరతిశయానన్దయోగేన ప్రథమసూత్రేణోపపాదితమ్, అతోऽత్రస్వవాక్యస్థహేతుశ్చోక్తోభవతి—

టీ ॥ అస్మాచ్చేతి - ఇహ భేదేతిసూత్రే - భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యశ్చేత్యస్మిన్సూత్రే, మునిః - సూత్రకారః, సుఖమయః—ఆనన్దమయః, అస్మాచ్చ - భేదవ్యపదేశాచ్చ, ద్వ్యవస్థోऽపిప్రత్యగాత్మా—బద్ధముక్తోభయావస్థోऽపిజీవాత్మా, నేతిబ్రూతఇత్యన్వయః, సూత్ర

ర్థమాహ - సముపక్రమ్యేతి - తస్మాదితిసముపక్రమ్య - తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూతఇత్యుపక్రమ్య, ఇదమ్మన్త్రోక్తంబ్రహ్మ సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి మన్త్రోక్తంబ్రహ్మ, గమయద్వాక్యమ్-జ్ఞాపయద్వాక్యమ్, తస్మాద్వేత్యాదినా - తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోన్తరఆత్మానన్దమయఇత్యనేన, అన్నాదితఇవ - అన్నమయకోశాదితఇవ, అస్య ఆనన్దమయస్య, జీవాచ్చభేదముపదిశతీత్యన్వయః, అతః, అతో, మన్త్రోదితస్సుఖమయః, జీవోనేత్యన్వయః,

అథ ఉపసంహారస్థహేతుమాహ - బ్రూతఇతి - ఇహకామాచ్చేత్యాదిసూత్రే, అస్మాత్ - ఏతత్సూత్రోక్తహేతోః, సుఖమయమ్ - ఆనన్దమయమ్, జీవతోఽన్యంబ్రూతే - జీవాదన్యంబ్రవీతీత్యర్థః. సూత్రార్థమాహ - జీవఇతి - అవిద్యావిధేయః— అవిద్యాపరతన్త్రః, జీవోయదిజగత్కారణంభవతి తర్హితస్య, సైషా, ఆనుమానప్రకృతిసమవధానస్యహేతోః - ఆనుమానికప్రకృతిసంసర్గరూపకారణస్య, వ్యపేక్షా - ఉపకరణత్వేనాపేక్షా, అవర్జ్యా - అవర్జనీయా, తథాకుత్రదృష్టమిత్యత్రాహ - ధాత్రాదిరితి - ధాత్రాదిః - హిరణ్యగర్భాదిః, అచిదుపకరణస్సన్ - అచిద్రూపసహకారికారణయుక్తస్సన్, తథైవహి - అచిత్సంసర్గసాపేక్షఏవహి, లోకసృష్టింకరోతీత్యన్వయః, తావతాప్రకృతేకిమాయాతమిత్యత్రాహ - అత్రేతి - అత్ర - అస్మిన్నానన్దవల్లీవాక్యే, అచిత్సఙ్గశూన్యాత్ — అచిత్సంబన్ధరహితాత్, అస్మాదాత్మనః - ఆనన్దమయాదాత్మనః, అకామయతసఇతివాచా - సోకామయతేతివాక్యేన, ఇదమిత్యాద్యయావాచాచ - ఇదంసర్వమితివాక్యేనచ, సకలచిదచితామ్, స్వకామాదేవ - స్వకీయసంకల్పాదేవ, సృష్టిరుక్తా, అతః, ప్రపఞ్చస్రష్టుస్సుఖమయస్య - ఆనన్దమయస్య, అనుమానప్రధానాపే

తా - ఆనుమానికపక్రృతిసంబనగారేపేతా, న - నాస్తి, అతః - అతి
వాక్యాపత్రితేః, సుఖమయః - ఆనన్దమయః, జీవభిన్నో భవతీత్యర్థః.

క్రి అ ॥ ఇతశ్చ

సూ ॥ * అస్మిన్నస్యచ తద్యోగంశాస్తి *

శ్రీ ॥ అస్మిన్ ఆనన్దమయె అస్య - జీవస్య, తద్యోగమ్—
ఆనన్దయోగమ్, శాస్తిశాస్త్రమ్ (రసొవై సః, రసం హ్యేవాయల్ల
బ్ధ్వానన్దీ భవతీ) తి, రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయంజీవశబ్దాభి
లపనీయ ఆనన్దీభవతీత్యుచ్యమానె యల్లాభాద్యఆనన్దీ భవతి సనఏవె
త్యనుష్మత్తః కొబ్రహ్మేతిత్యర్థః, ఏవమానన్దమయః పరంబ్రహ్మేతినిశ్చి
తెసతి యదెషఆకాశఆనన్దః విజ్ఞానమానన్దంబ్రహ్మేత్యాదిషు ఆనన్ద
శబ్దేన ఆనన్దమయఏవపరామృశ్యతే, యథావిజ్ఞానశబ్దేన విజ్ఞానమ
యః, అతఏవ (ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాని) తి వ్యతిరెకనిర్దేశః, అత
ఏవచ (ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీ) తి ఫలనిర్దేశశ్చ,
ఉత్తరెచానువాకె పూర్వానువాకోక్తానా మన్నమయాదీనామ్
అన్నంబ్రహ్మేతివ్యజానాత్, ప్రాణోబ్రహ్మేతివ్యజానాత్, మనోబ్ర
హ్మేతివ్యజానాత్, విజ్ఞానంబ్రహ్మేతివ్యజానాత్) ఇతిప్రతిపాదనా
దానన్దొబ్రహ్మేత్యస్యానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితి విజ్ఞాయతే,
తతఏవచతతాపి ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్యేత్యుపసంహృ
తమ్; అతఃప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్యబ్రహ్మణో
జీవశబ్దాభిలపనీయాదపివస్తునోఽర్థాన్తరత్వంసిద్ధమ్,

శ్లో ॥ అస్మిన్నానన్దయోగస్సుఖమయ ఉపదిష్టోహిజీ
వస్యశాస్త్రేతస్మాజ్జీవోనచాయం సుఖమయఇతితు
ప్రోచ్యతెస్మిన్నితీహ । అస్మిన్నిత్యుచ్యమానెసుఖ

మయఇహాజీవస్యతద్యోగమానన్దస్య త్వేతస్య యోగం రసఇతి వదతీత్యుక్తసూత్రార్థిదితోఽర్థః ॥ ॥

ఆనన్దీయస్యాంభాద్భవతియ ఉభయోరేతయోరైక్య మేతత్ క్రాను న్తత్రాబ్రివీతీత్యయమను కథితస్యాస్య సూత్రస్యభావః । తత్తుబ్రహ్మైవ మానన్దమయఇతి పునర్నిశ్చితేవాత్తు సర్వతాన్నన్దోక్తియాదిత్యాది షుతునుఖమయంవక్తినోసౌఖ్యమాత్రమ్ ॥ ॥

యద్వద్విజ్ఞానశబ్దామతిమయ ఉదితోఽత స్త్వేహాన న్దమిత్యాద్యుక్తియుక్తాతిరేకాత్ సుఖమయమితి చెయంఫలోక్తిశ్చయుక్తా । యద్వత్ కోశాస్తవతె న్నమయతనుముఖా అన్నమిత్యాదినోక్తాఅగ్రెఽ న్యతాన్నువాకెసుఖమయవిషయానన్దఇత్యుక్తిరేవమ్॥

తస్మాత్తతాపిచానన్దమయఇతివచస్తావసంహారఉక్తం సిద్ధంబ్రహ్మైనమానన్దమయఇతిపునః ప్రాక్తఆనన్దవ ల్ల్యామ్ । అన్యస్యాతః ప్రధానోక్త్యభిలపనవత్రో బ్రహ్మణోఽస్యాత్తనోస్తద్వద్ధాన్మక్తాచ్చ జీవోక్త్యభిల పనవతస్సిద్ధమర్థాన్తరత్వమ్ ॥ ॥ ॥

అ॥ దేహానపెక్షం సత్యసంకల్పత్వాకార్యసృష్టృత్వ మావి ర్భూతగుణాష్టకస్యముక్తస్యాపి శ్రూయత ఇతిశఙ్కాంపరిహార్తు సోకామయతెతివాక్యాదుపరితన హేత్వన్తరమాహ - అస్మిన్నితి-

టీ॥ అస్మిన్సుఖమయె - ఆనన్దమయె, జీవస్యఆనన్దయోగ శ్శాస్త్రాదుపదిష్టోహి - ఉపదిశ్యతెహి, తస్మాత్, అయంసుఖమయః-

ఆనన్దమయః, జీవో నేతి, అస్మిన్నితీహ - (అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తీ) తి సూత్రే, ప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, అస్మిన్ సూత్రే అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తీతి సర్వనామశబ్దాభిహితత్వాత్, కస్మిన్ కస్య కేన యోగం కిం శాస్తీత్యపేక్షాయాం మతురార్థాః అనేన అస్మిన్నిత్యాదినా ప్రోచ్యత ఇత్యనేనోక్తాః, అస్మిన్నితి విషయసప్తమీ, బ్రహ్మానుభవరూపానన్దస్యావ్యవచ్ఛేదకం బ్రహ్మ, శాస్త్రం కిమితి జిజ్ఞాసాం పరిహరన్ సూత్రార్థమాహ - అస్మిన్నితి - అస్మిన్నిత్యుచ్యమానే - అస్మిన్నితి శబ్దేన ప్రతిపాదితే, ఇహ సుఖమయే జీవస్య, తద్యోగమ్ - తద్యోగశబ్దార్థమ్, ఏతస్యానన్దస్య యోగమ్, రస ఇతి - (రసో వై సః, రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీ) తి శాస్త్రమ్, వదతీతి, ప్రతిపాదయతీతి, ఉక్తసూత్రాదితోర్థః. ఉక్తసూత్రప్రతిపాద్యార్థ ఇత్యర్థః. రస ఇతి శాస్త్రముక్తమ్, వదతీతి శాస్త్రశబ్దార్థ ఉక్తః,

ఉక్తసూత్రార్థస్య హేతుత్వముపపాదయతి ఆనన్దీతి— యస్య లాభాద్య ఆనన్దీ భవతి, ఏతయోరుభయోరైక్యమేతదనుక్త్వా కో బ్రవీతీత్యయమనుకథితస్యాస్య సూత్రస్య భావ ఇత్యన్వయః, హేతుత్వస్య స్ఫుటతరత్వాత్ సూత్రే హేతుత్వానిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణ అనుక్త్వా కో బ్రవీతీత్యుక్తమ్, మాన్త్రవర్ణికసూత్రేపి హేతుత్వానిర్దేశస్యాయమేవాభిప్రాయః, కథమానన్దమయే జీవస్య ఆనన్దయోగం వదతి శాస్త్రమ్, ఆనన్దైర్హ్యానన్దయోగం వదతీతి శఙ్కాయామానన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వమాహ - తత్త్వితి - ఏవమ్-ఉక్తరీత్యా, ఆనన్దమయస్తు తద్బ్రహ్మైవేతి, నిశ్చితే - నిశ్చితే సతి, యదిత్యాదిషు - య ఏష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిషు సర్వశ్రుతివాక్షు - సర్వశ్రుతివాక్యేషు, ఆనన్దోక్తిః - ఆనన్దశబ్దః, సుఖ

మయమ్ - ఆనన్దమయమ్, వక్తి, సౌఖ్యమాత్రమ్ - ఆనన్దమాత్రమ్, నోవక్తీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః,

కథమానన్దశబ్దస్య ఆనన్దమయవాచిత్వ మిత్యపేక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దవదిహాపి పూర్వోక్తన్యాయమిహాతిదిశతి - యద్వదితి- విజ్ఞానశబ్దః, మతిమయే - విజ్ఞానమయే, యద్వత్ - యథా, తద్వదిత్యధ్యాహారేణాన్వయః, పూర్వోక్తహేతవోత్రాపి అనుసన్ధేయాః; స్వరూపస్య అనుకూలవేదనీయత్వా దానన్దశబ్దో ధర్మిపరః, ధర్మపరత్వేప్యపర్యవసానాద్ధర్మిపర ఇతిభావః, వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ - అతఇతి - అతః - ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వాదిత్యర్థః. ఇహ, ఆనన్దమిత్యాద్యుక్తిః - ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వాక్యమ్, అతిరేకాత్ - వ్యతిరేకతః, యుక్తా - యుక్తమిత్యర్థః. హేత్వన్తరమాహ - సుఖమయమితిచేతి - సుఖమయమితిచ - ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామతీతిచ, అర్థనిర్దేశోయమ్, ఫలోక్తిశ్చ - ఫలనిర్దేశశ్చ, యుక్తా - యుక్తఇత్యర్థః; స్థానప్రమాణమాహ - యద్వదితి - అన్నమయతనుముఖాః - అన్నమయశరీరప్రభృతయః, తఏతేకోశాః - అగ్రేన్యత్రానువాకే - అగ్రిమేఽనువాకాన్తరే అన్నమిత్యాదినా అన్నం బ్రహ్మేతివ్యజానాదిత్యాదినా, యద్వదుక్తాః యథోక్తాః, ఏవమ్ - ఆనన్దఇత్యుక్తిః ఆనన్దో బ్రహ్మేతివ్యజానాదిత్యుక్తిః, సుఖమయస్వవిషయా - ఆనన్దమయవిషయేత్యర్థః; పూర్వానువాకే ఏతదనువాకార్థవ్యాఖ్యాభాగేచ మయడన్తపదనిర్దిష్టానా మత్రమయడ్రహిత పదనిర్దేశపరికరణే ఆనన్దశబ్దైవప్రతిపాదనాదానన్దమయ ఏవ ఆనన్దశబ్దవాచ్యఇత్యర్థః, ఆనన్దశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మత్వం హి పరాఙ్గీకృతమ్; తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ । అస్మిన్నస్యచతద్యోగం

శాస్త్రితి సూత్రయోరియం భిదా, పూర్వత్ర సామాన్యేన సమస్తసుఖహేతుత్వముత్తరత్ర మోక్షసుఖహేతుత్వం చోక్తమితి.

తస్మాత్ - ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరేకవిషయత్వాత్, తత్రాపి - ఉత్తరానువాకేపి. ఉపసంహారే - అన్తే, ఆనన్దమయమితి - ఆనన్దమయమాత్మానముపసంక్రామ్యేతి, ఉక్తమిత్యన్వయః, సిద్ధమితి — ఆనన్దవల్ల్యాం ప్రోక్త ఆనన్దమయః, ఏవమ్ - ఉక్తరీత్యా, బ్రహ్మేతి సిద్ధమిత్యన్వయః, ఈక్షత్యధికరణార్థమనువదన్నేతదధికరణార్థముపసంహరతి - అన్యస్యేతి - అతః - ఈక్షత్యాదిహేతుతః ప్రధానోక్త్యభిలపనవతః - ప్రధానశబ్దాభిధేయాదచేతనాత్, అన్యస్యాన్యస్య బ్రహ్మణః, జీవోక్త్యభిలపనవతః - జీవశబ్దాభిలపనీయాత్, అస్మాద్బద్ధాన్ముక్తాచ్చాత్మనః, అర్థాన్తరత్వం సిద్ధమిత్యన్వయః,

* ఇత్యానన్దమయాధికరణమ్ *

శ్రీ అ ॥ యద్యపి మన్దపుణ్యానాం జీవానాం కామాజ్జగత్సృష్టిరతిశయితానన్దయోగో భయాభయహేతుత్వమిత్యాదిసంభవతి తథాపి విలక్షణపుణ్యానామాదిత్యేన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సంభవత్యేవేతీమాం శఙ్కాం నిరాకరోతి.

సూ ॥ * అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ *

శ్రీ ॥ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే (య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్ సర్వ ఏవ సువర్ణః తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద, తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమ్. అథాధ్యాత్మమ్, అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే, సైవర్క్ తత్సామ

తదుక్థ్యంతద్యజుస్తద్బ్రహ్మ, తస్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూ
పమ్, యావముష్యగేష్ణౌ, తౌగేష్ణౌ, యన్నామతన్నామే) తి; తత్ర
సందిహ్యతే, కిమయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీపురుషః పుణ్యోప
చయనిమిత్తైశ్వర్యఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యోజీవఏవ, ఆహోస్విత్
తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి; కింయుక్తమ్, ఉపచితపుణ్యోజీవఏవేతి, కుతః
సశరీరత్వశ్రవణాత్, శరీరసంబన్ధోహిజీవానామేవసంభవతి, కర్మా
నుగుణప్రియాప్రియయోగాయహిశరీరసంబన్ధః, అతఏవహి కర్మ
సంబన్ధరహితస్యమోక్షస్య ప్రాప్యత్వ మశరీరత్వేనోచ్య
తే, (నహవై సశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి, అశరీరం
వావసన్తన్నప్రియాప్రియేస్పృశతః) ఇతి, సంభవతిచ పుణ్యాధిక్యాజ్జ్ఞా
నాధిక్యంశక్త్యాధిక్యఞ్చ, అతఏవ లోకకామేశత్వాదితస్యైవోపపద్య
తే, తతఏవచఉపాస్యత్వంఫలదాయిత్వమ్, పాపక్షపణకరత్వేనమో
క్షోపయోగిత్వఞ్చ, మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాది
భిరధికతరాదృశ్యన్తే, తతశ్చసిద్ధగన్ధర్వాదయః, తతశ్చదేవాః, తతశ్చే
న్ద్రాదయః, అతోబ్రహ్మాదిష్వన్యతమఏవైకైకస్మిన్కల్పేపుణ్యవిశేషేణ
ఏవంభూతమైశ్వర్యంప్రాప్తో జగత్సృష్ట్యాద్యపికరోతీతి జగత్కారణ
త్వజగదన్తరాత్మత్వాదివాక్య మస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషే సర్వ
జ్ఞేనసర్వశక్తౌవర్తతే, అతోనజీవాదతిరిక్తః పరమాత్మానామకశ్చిదస్తి
ఏవఞ్చసతి (అస్థూలమనణ్వహ్రస్వ మిత్యాదయోజీవాత్మనస్స్వరూ
పాభిప్రాయాభవన్తి, మోక్షశాస్త్రాణ్యపితత్స్వరూపతదుపాయోప
దేశపరాణీతి,

శ్లో॥ కామాత్సృష్టృత్వముక్తం జగతఇహ మహోనస్త
యోగోభయాదేహేతుత్వాద్యఞ్చ యద్యప్యసద
ఖిలమిదంజీవవర్గేఽల్పపుణ్యే । ఆదిత్యేన్ద్రాదిజీవే

వ్వధికసుకృతవత్త్వాపన్నం సర్వాకీశ్వర్యశక్త్యంశహా
త్తుర్ణకామోమునిరధికరణాన్త్వన్తరిత్యేతదూచే ॥ ॥

ఛాన్దోగ్యేవై య ఏషోన్తరితితు పఠితాతాన్త్రాదిత్య
విద్యాసందేహోపామణ్డలేభా స్వతఇహదృశిచాన్తఃస్థిన
తో యఃపుమాన్సః । ఆదిత్యాద్వ్యక్తిగమ్యోఽధిక
సుకృతకృతైశ్వర్యయుగ్జీవ ఏవాహోస్విత్తస్మాద్విభి
న్నఃపరమపురుషఏవేతికింయుక్తమత్రి ॥ ॥

జీవఃపుణ్యాధికోయస్సఇతికుతఇదం దేహితాయాఃశ్రు
తత్వాజ్జీవానామేవసైసాభవతిసతనుతా కర్మణావే
ష్టితానామ్ । దేహిత్వంస్వీయకర్మానుగుణసుఖిత
దన్యాన్వయాద్యైవహిస్యాన్మోక్షస్యప్రాప్త్యతాతఃఖలు
భవతిహికర్మజ్ఞిశస్యాతనుత్వాత్ ॥ ॥ ॥

శ్రుత్యానిత్యాద్వయోక్త్యాభవతిచ సుకృతాధిక్యతో
జ్ఞానశక్త్యోరాధిక్యం లోకకామేశన మపికథితంతత్రి
తస్యైవయుక్తమ్ । తస్మాదేవహ్యుపాస్యత్వమపిచ
ఫలదత్వఞ్చపాపాపహత్యా మోక్షేతస్యోపయోగిత్వ
మపిచకథితంయుజ్యతేనైవపుమర్థః ॥ ॥

దృశ్యన్తేజ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరాః పుణ్యభూమ్నాన
రేష్వప్యేతేభ్యోజ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరాస్సిద్ధగన్ధర్వ
ముఖ్యాః । దేవాస్తేభ్యశ్చతేభ్యోఽపిచజగతిభవన్తీన్ద్ర
ధాతాద్రిదయోవైబ్రహ్మాదిష్వేవతస్మాజ్జనయతి జగదే
కైకకల్పేసకశ్చిత్ ॥ ॥ ॥

సర్వజ్ఞే సర్వశక్తావిహాఖిలు జగతో హేతుభావాన్త
రాత్మన్యస్యుక్తిశ్చానల్పపుణ్యేభవతి తదితరోనాస్తి
జీవాత్ పరాత్మా । ఏవంసత్యుక్తిరస్థూలమితిచభవతి
ప్రోక్తజీవస్వరూపాభిప్రాయాస్యాప్యుపాయానభిదధ
తిపునర్మోక్షశాస్త్రాణ్యపీతి ॥ ॥ ॥

అ ॥ అథ అవాన్తరసంగతిమాహ - కామాదితి—

టీ ॥ ఇహ - ఉపనిషద్వాక్యే, ఉక్తమ్, జగతఃకామాత్ సృ
ష్టృత్వమ్ - సంకల్పాదేవజగత్సృష్టికర్తృత్వమ్, మహానన్దయోగః -
అతిశయితానన్దయోగః, భయాదేహేతుత్వాద్యశ్చ - భయాభ
యయోహేతుత్వాదికఞ్చ, ఇదమఖిలమ్; అల్పపుణ్యేజీవవర్గే,
యద్యప్యనల్ - నాస్తి, తథాపి, అధికసుకృతవత్సు - ఉపచితపుణ్యే
షు, ఆదిత్యేన్ద్రాదిజీవేషు, ఉపపన్నమ్ - అవ్యాహతమ్, ఇత్యాశ
ఙ్క్యమ్, హాతుఙ్కామః - పరిహర్తుఙ్కామః, మునిః - సూత్రకృత్
అన్తరిత్యేతదధికరణమూచఇత్యన్వయః, కారణవాక్యానాంపరమా
త్మపరత్వంహినిరూప్యతే, కారణవాక్యత్వాభావేపి అన్తరాదిత్యవి
ద్యాకథమత్ర నిరూప్యతఇతిచేదుచ్యతే, ఆనన్దమయాధికరణశేషత
యేతి, కథముపనిషద్భేదేసత్యపి తచ్ఛేషతయానిరూపణమ్, ఇత్థమ్,
ఆనన్దవల్ల్యాం (సయశ్చాయంపురుషేయశ్చాసావాదిత్యేసఏకః) ఇతి
ఆనన్దమయస్యైవ అదిత్యమణ్డలవర్తిత్వముక్తమ్, ఛాన్దోగ్యప్రతి
పాదితస్య ఆదిత్యాన్తర్వర్తినోదేహసంబన్ధేన జీవానతిరేకే
సతి ఆనన్దవల్ల్యామపి జీవానతిరిక్త ఆదిత్యాన్తర్వర్తిపురుషఉక్త
స్స్యాదితి ఆనన్దమయోజీవఏవేతిశఙ్కాయాం తచ్ఛేషత్వేన ఉత్తరాధి
కరణారమ్భఇతి; అధికరణభేద ఉక్తన్యాయావిషయభూతోపనిషద్భే

ద హేతుకః నను (తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా) ఇతి వాక్యప్రతిపన్నశరీరసం బన్ధనిబన్ధనశఙ్కాయాః పరిహృతత్వాత్ పునశ్చ శాకేంత్వహేతుక జీవత్వశఙ్కానోపపద్యత ఇతి చేదుచ్యతే, తత్ర హ్యన్నమయాదీనాం శరీరత్వముక్తమ్, నైతేషాం ప్రత్యేకం కరచలణాదిసంస్థానవత్త్వం, తైస్సంబన్ధశ్చ అధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయభావలక్షణశ్శేషశేషిభావలక్షణో వా యేన కేనాపి ప్రకారేణ పరమాత్మన ఉపపద్యతే, అత్ర తు (హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఇత్యాదినా కరచరణాదిసంస్థానకం శరీరం శ్రూయతే. తస్య చ కర్మకృతత్వం లోకప్రసిద్ధమ్, అత ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధశ్చార్థసిద్ధః, నను తత్రాప్యన్నమయస్య ఆత్మత్వశ్రవణాదాత్మప్రతిసంబన్ధినశ్శరీరస్య కరచరణాదిమత్త్వాత్ తత్ప్రయుక్తజీవత్వశఙ్కాపి తత్రైవ నిరస్తేతి చేన్న, ప్రాణమయాదీనాం కరచరణాదిమత్త్వాభావాత్, అన్నమయస్య తథావిధత్వే సత్యపి తం ప్రతి విజ్ఞానమయస్యైవ శరీరిత్వాత్, విజ్ఞానమయం ప్రతి శరీరిణ ఆనన్దమయస్య కరచరణాదిమచ్ఛరీరకత్వాభావాత్ శరీరమాత్రేణ సంబన్ధమాత్రనిబన్ధనశఙ్కైవ తత్ర నిరస్తా, అత్ర త్వానన్దమయస్యైవ ఆదిత్యాన్తర్వర్తినః కరచరణాదిమత్త్వం ప్రతీయతే, అతః కరచరణాదిసంస్థానకదేహవిశేషేణ ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసంబన్ధవిశేషావగమేన జీవత్వశఙ్కా పునస్స్యాదితి తన్నిరాసార్థమానన్దమయాధికరణశేషత్వే నైతదధికరణం ప్రవృత్తమితి, అయమర్థః కామాదిత్యాదినిరుక్తసంగతిగ్రన్థే అభిప్రేతః,

విషయం దర్శయతి - ఛాన్దోగ్య ఇతి - అత్ర ఛాన్దోగ్యే. య ఏషోన్తరితి - య ఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యత ఇత్యారభ్య యన్నామ తన్నామేత్యన్తేన అన్తరాదిత్యవిద్యా పఠితా, ఇదముక్షివిద్యాయా అప్యుపలక్షణమ్, అత్ర య ఏష ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దే

శేషత్వార్థస్యాస్య పరిమాణాన్తరాప్రాప్తత్వాన్నేదం వాక్యమనువాద రూపమ్, (యథాగ్నేయోష్టాకపాలఇతివత్ అతః) ఆదిత్యశబ్దః దిత్య దిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్యః) ఇతిణ్యప్రత్యయాన్తో మణ్డలవాచీ, (యఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషోయశ్చాయందక్షిణేఽక్షి) న్నితిబృ హదారణ్యకేయఏషఏతస్మిన్మణ్డలేఽర్చిషి పురుషఇతి తైత్తరీయకేచ పురుషస్యమణ్డలవర్తిత్వశ్రవణాత్, హిరణ్మయశబ్దోరమణీయత్వపరః హిరణ్మయఇతిరూపసామాన్యాత్, చన్ద్రముఖవదితిహివాక్యకారః, దృశ్యతే- యోగిభిరిత్యర్థః, దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యాసూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభి) రితిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్, యఏవంవేదేత్యుత్తరశ్రు ఉపాసనవిధానాదుపాసనార్థ మారోపితరూపపరమిదంవాక్యమితి నాశఙ్కనీయమ్, (నసందృశేతిష్ఠతిరూపమస్య ఇత్యుక్త్వా హృ దామనీషామనసాభిక్లృప్తోయఏనం విదురమృతాస్తేభవన్తి) ఇతి (య దాపశ్యఃపశ్యతెరుక్మవర్ణ) మితిప్రకరణె (మనసాతువిశుద్ధేనే) తిచ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వోక్తేః, ఆరోపితాకారోహిదుష్టమనోగ్రా హ్యః, నచరూపమస్యేతి స్వరూపముచ్యతే, షష్ఠీస్వారస్య భంగప్రస జ్గాత్, అతోవిగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వా ద్విగ్రహస్యపా రమార్థ్యమ్, కిఞ్చ దృశ్యతఇతివర్తమాననిర్దేశాచ్చ ఉపాసనా యారోపితత్వమయుక్తమ్, ఆత్మన్యారోప్యమాణంహిగరుడత్వ న్న తతఃపూర్వంకేనాప్యవగమ్యతే, ఇహతూపాసనవిధానాత్ ప్రాగేవ విద్యమానతా అనెనవర్తమాననిర్దేశేన ప్రతీయతే, అతోవాస్త వత్వమ్, దృశ్యతఇత్యనేన పూర్వపూర్వోపాసకప్రవాహైరారో పేణానుసన్ధీయమానత్వ ముచ్యతఇతిచేన్న, అశాబ్దత్వాత్, నహ్యా రోప్యందృశ్యతఇతిశ్రూయతే, దృశ్యత్వమేవ అరోపితత్వమితిచేన్న, వ్యుత్పత్తివిరోధాత్, దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యేతిదృశ్యతయోక్తపర

మాత్మస్వరూపస్యాప్యవాస్తనత్వప్రసఙ్గాచ్చ, తన్మిథ్యాత్వం ప్రమా
ణవిరుద్ధమితిచేత్ తుల్యమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితి స్థితస్య
విగ్రహస్య స్వరూపస్యైవ మిథ్యాత్వం ప్రమాణవిరుద్ధమ్, అతో వా
స్తవత్వసిద్ధిః, అశరీరత్వశ్రుతేరవకాశో వక్ష్యతే, సంశయం దర్శయతి
సందేహ ఇతి - ఇహ భాస్వతో మణ్డలే దృశి చ అన్తస్స్థితో యః పుమా
న్ ఆదిత్యాద్యుక్తిగమ్యః - ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలపనీయః, అధికసుకృత
కృతైశ్వర్యయుక్, అతిశయితసుకృతాహితైశ్వర్యయుక్తః, జీవ ఏవ,
ఆహో స్విత్ - అథవా, తస్మాద్విభిన్నః - జీవాదన్యః, ఇతి సన్దేహ ఇతి
పూర్వేణాన్వయః; యత్ర యత్ర ప్రకరణే కరణకళేబరావస్థశరీర
సంబన్ధేన జీవత్వశఙ్కా, తేషాం సర్వేషాం ప్రకరణానాం పరమాత్మపర
త్వప్రదర్శనార్థమయమధికరణారమ్భ ఇత్యభిప్రాయేణ ఆదిత్యా
దీత్యాదిశబ్దః ప్రయుక్తః, వేదాన్తవేద్యం కారణం బ్రహ్మ కిం ప్రకృష్టపు
ణ్యో జీవః, ఉత నేతి విచారః, తదర్థమానన్దమయః కిం జీవః, ఉత పర
మాత్మేతి, తదర్థమన్తరాదిత్యే అన్తరక్షిణి చ వర్తమానః కిం జీవః,
ఉత పరమాత్మా, తదర్థం సశరీరత్వం జీవస్యైవ, ఉత పరమాత్మనోఽపి
సంభవతీతి, తదర్థం శరీరసంబన్ధస్య ఐచ్ఛత్వం సంభవతి, ఉత నేతి, తద
ర్థః పాప్మాదితత్వాదిశ్రుతిరజాయమాన ఇత్యాదిశ్రుతిరాదిత్యవర్ణ
త్వాదిశ్రుతిశ్చ కిమైచ్ఛత్వం జ్ఞాపయతి — నేతి, తదర్థమిహాపాప్మశ
బ్దః కిం పాపమాత్రపరః, ఉత పుణ్యపాపరూపకర్మపరః, అపహతశబ్దః
కిం ప్రధ్వంసపరః, ఉత అత్యన్తాభావపరః, అజత్వాదిశ్రుతిః కిం కర్మ
కృతజన్మవిషయతయా వ్యవస్థాపయితుం శక్యతే, నేతి, ఆదిత్యవర్ణ
త్వాదిశ్రుతిర్విగ్రహస్య ప్రకృతిప్రాకృతవిలక్షణత్వప్రాపికా న వేతి
చ చతుర్ధా సంశయః, అత్ర పూర్వే కల్పాః పూర్వపక్షాః, అపరే తు
సిద్ధాన్తాః, యదా పాపశబ్దః పాపమాత్రపరః, అపహతిః ప్రధ్వంసః జన్మ

నిషేధశ్చ కర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చనప్రాకృతవిలక్షణః, తదానీంవిగ్రహసంబన్ధస్య ఇచ్ఛామాత్రమూలత్వాసంభవేన కర్మనిబన్ధనత్వాపరస్మిన్నసంభవేన జీవాసాధారణ్యాదాదిత్యాదివర్తి పురుషోజీవ ఇత్యన్తరాదిత్యవాక్యైకార్థ్యాదానన్దవల్లీవాక్యేపి జీవస్యప్రతిపాద్యత్వాత్ సర్వాణికారణవాక్యాని ప్రకృష్టపుణ్యోపచయజీవపరాణీతి పూర్వపక్షః, యదాపాపశబ్దః కర్మమాత్రపరః, అపహతశబ్దోఽత్యన్తాభావపరః, జన్మనిషేధశ్చ కర్మమూలజన్మవిషయః, విగ్రహశ్చప్రాకృతవిలక్షణః, తదానీంవిగ్రహస్యేచ్ఛకయా తస్య జీవాదన్యత్రసంభవాచ్చ అక్ష్యాదిత్యాన్తర్వర్తీ పురుషః పర ఇతి తదైకార్థ్యా దానన్దవల్లిప్రతిపాద్యస్య పరమాత్మత్వమవిచాల్యమితి తదైకార్థ్యాత్ సర్వాణికారణవాక్యాని పరమాత్మపరాణీతి సిద్ధాన్తేఫలఫలిభావః, నిరుక్తసంశయకోట్యోః ప్రమితకోటిః కేతి జిజ్ఞాసామాహ - కింయుక్తమితి- అత్ర - అనయోస్సంశయకోటిరూపయోః జీవత్వపరమాత్మత్వయోరిత్యర్థః, కింయుక్తమ్ - కాప్రమితకోటిరిత్యర్థః.

పూర్వపక్షమాహ - జీవఇతి - పుణ్యాధిక్యో యస్స జీవ ఇతి యుక్తమిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, తత్ర హేతుజిజ్ఞాసామాహ - కుతఇతి ఇదమ్ జీవత్వమ్, కుతః - కస్మాదిత్యర్థః. జిజ్ఞాసాంపరిహరతి — దేహిత్వాయాఇతి - దేహిత్వాయాః - దేహవత్త్వాయాః. శ్రుతత్వాత్ - హిరణ్మయః పురుష ఇత్యాదివాక్యే శ్రూయమాణత్వాదిత్యర్థః. సశరీరత్వస్య జీవత్వసాధకతామాహ - జీవానామేవేతి—సైపాసకనుతా— శరీరవత్త్వా, కర్మణావేష్టితానాంజీవానామేవభవతీత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - దేహిత్వమితి - దేహిత్వమ్ - దేహవత్త్వమ్, స్వీయకర్మానుగుణసుఖదుఃఖదన్యాన్వయాన్యేవహి - స్వీయపుణ్యపాపాను

గుణసుఖదుఃఖసంబన్ధాయైనహి, స్యాత్ - భవేదిత్యర్థః. కర్మకృత సుఖదుఃఖయోగార్థత్వంశరీరసంబన్ధస్య వ్యతిరేకేణోపపాదయతి- మోక్షస్యేతి - అతఃఖలు - అతఏవహి, శరీరసంబన్ధస్య కర్మఫలసుఖదుఃఖయోగార్థత్వాదేవహీత్యర్థః. కర్మోజ్ఝితస్య సుకృతదుష్కృతరూపకర్మరహితస్య అతిదుత్వాత్ దేహారహితత్వేన మోక్షస్యాప్రియత్వోక్త్యా భవతీత్యన్వయః,

ఏవంకయాశ్రుత్యోచ్యతఇత్యత్రాహ - శ్రుత్యేతి - నేత్యాద్యయాశ్రుత్యేత్యన్వయః, (నహ వై సశరీరస్యసతఃప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరం వావసన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః) ఇతిశ్రుత్యేత్యర్థః, జ్ఞానశక్త్యాదికంలోకకామేశత్వాదికఞ్చ కథంజీవస్యస్యాదిత్యత్రాహ - సంభవతిచేతి - సుకృతాధిక్యతః, జ్ఞానశక్త్యోరాధిక్యమ్ సంభవతి. తత్రికథితంలోకకామేశనమపితస్యైవయుక్తమిత్యన్వయః, ఉపాస్యత్వం ఫలప్రదత్వంమోక్షోపయోగిత్వమపి సుకృతజ్ఞానశక్త్యాధిక్యాదేవ జీవస్యోపపన్నమిత్యాహ - తస్మాదేవేతి - తస్మాదేవ - సుకృతజ్ఞానశక్త్యాధిక్యాదేవ, తస్య - జీవస్య, ఉపాస్యత్వమపి ఫలదత్వఞ్చ - ఇతరఫలప్రదత్వఞ్చ పాపాపహర్త్యా - మోక్షప్రతిబన్ధకీభూతపాపనివారణేన, అన్త్యేపుమర్థే మోక్షే ఉపయోగిత్వఞ్చయుజ్యత ఇత్యన్వయః.

సుకృతాధిక్యాజ్జ్ఞానశక్త్యాధిక్యందర్శయతి - దృశ్యన్తఇతి- నరేష్వపి - మనుష్యేష్వపి, పుణ్యాభూమ్నా - సుకృతాధిక్యేన, జ్ఞానశక్త్యాదిభిః, అధికతరాః - అతిశయితాః, దృశ్యన్తేహి- ఈక్ష్యన్తేహీత్యర్థః. అత్ర (సఏకోమానుషఆనన్ద) ఇత్యాద్యభిప్రేతమ్, సిద్ధగన్ధర్వముఖ్యాః - సిద్ధగన్ధర్వవిద్యాధరాదయః. ఏతేభ్యః - మనుష్యే

భ్యః, పుణ్యభూమ్నేత్యనుషంగః పుణ్యభూమ్నా - సుకృతాధిక్యేన
జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరా ఇత్యన్వయః, తేభ్యశ్చసిద్ధగన్ధర్వముఖ్యేభ్యశ్చ,
దేవాః-, పుణ్యభూమ్నా జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరా ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః,
తేభ్యోపిచ - దేవేభ్యోపిచ, ఇన్ద్రధాత్రాదయః — ఇన్ద్రహిరణ్యగ
ర్భాదయః, పుణ్యభూమ్నా జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరా భవన్తీత్యనుష
ఙ్గేణాన్వయః, ఆదిత్యేన్ద్రప్రభృతీనాం సర్వేషాం కారణత్వ శ్రవణా
ద్వ్యాహతిస్స్యాత్, పుణ్యహేతుకత్వాత్ క్షయిత్వఞ్చ స్యాదిత్యత్రా
హ - బ్రహ్మాదిష్వితి - తస్మాత్ - ఆదిత్యేన్ద్రప్రజాపతీనాం కారణత్వ
శ్రవణాత్, ఏకైకకల్పే - ఏకైకస్మిన్కల్పే, బ్రహ్మాదిష్వేవ సకశ్చిత్
బ్రహ్మాద్యన్యతమ ఏవ సకోపి, జగజ్జనయతీత్యన్వయః, ఏకైకస్య బ్ర
హ్మాదిష్వన్యతమస్య ఏకైకస్మిన్కల్పే జగత్కారణత్వాఙ్గీకారాన్న
వ్యాహతిః, క్షయిత్వఞ్చ ఇష్టమేవేతి భావః,

సర్వవిధవాక్యానాం జీవపరత్వమాహ - సర్వజ్ఞ ఇతి - జగ
త్రాహేతుభావాన్తరాత్మ్యాద్యుక్తేశ్చ - జగద్ధేతుత్వాన్తర్యామిత్వా
దివాక్యైశ్చ, అనల్పపుణ్యా - ఉపచితపుణ్యా సర్వజ్ఞసర్వశక్తా, ఇహ
ఖలు - అస్మిన్ జీవే ఖలు, భవతీత్యన్వయః, అపహతపాప్మత్వాదిశ్రుత
యో నాకర్మవశ్యతాం వదన్తి, అపితు కేవలపుణ్యహేతుకశరీర
వతః పాపరాహిత్యమ్, పాపహేతుకం పుణ్యహేతుకం మిశ్రహేతుకఞ్చే
తి త్రివిధం శరీరమిత్యభిప్రాయేణ అనల్పపుణ్యా ఇత్యుక్తమ్, పూర్వ
పక్షముపసంహరతి - తదితర ఇతి - తత్ - తస్మాత్, జీవాదితరః - జీవా
దన్యః పర ఆత్మా - పరమాత్మా, నాస్తీత్యన్వయః, జీవాతిరిక్తస్య పర
మాత్మన అనఙ్గీకారే (అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదిపరమాత్మపర
వాక్యస్య కాగతిరిత్యత్రాహ - ఏవం సతీతి - ఏవం సతి - జీవాతిరిక్త
స్య పరమాత్మన అసత్త్వే, అస్థూలమిత్యుక్తేశ్చ అస్థూలమనణ్వహ్రస్వ

మితివాక్య, ప్రాక్తజీవస్వరూపాభిప్రాయా - నిరుక్తోపచితపుణ్యజీవస్వరూపప్రతిపాదనపరేత్యర్థః, భగవత్ప్రాప్త్యుపాయపరమోక్షశాస్త్రాణామపినిరుక్తజీవస్వరూపప్రాప్త్యుపాయపరత్వమేవేత్యాహ— అస్యేతి - మోక్షశాస్త్రాణ్యపి మోక్షోపాయప్రతిపాదకశాస్త్రాణ్యపి అస్య - నిరుక్తజీవస్వరూపస్య ఆప్త్యుపాయాన్ - ప్రాప్త్యుపాయాన్ అభిదధతి - వదన్తీత్యర్థః. ఇతీతిపూర్వపక్షోపసంహారంద్యోతయతి,

శ్రీ॥ ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే, అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్, అన్తరాదిత్యే అన్తరక్షిణిచ యఃపురుషఃప్రతీయతే, సజీవాదన్యఃపరమాత్మైవ, కుతః, తద్ధర్మోపదేశాత్, జీవేష్వసంభవం స్తదతిరిక్తస్యైవపరమాత్మనోధర్మోఽపహతపాప్మత్వాదిః (సఏషసర్వేభ్యః పాప్మభ్యఉదితః) ఇత్యాదినోపదిశ్యతే, అపహతపాప్మత్వంహ్యపహతకర్మత్వమ్, కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యాహిజీవాః, అతోఽపహతపాప్మత్వం జీవాదన్యస్యపరమాత్మనఏవధర్మః, తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వం సత్యసంకల్పత్వాదికం సర్వభూతాన్తరాత్మత్వఞ్చ తస్యైవధర్మః, యథాహ (ఏషఆత్మాఅపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప) ఇతి. తథా (ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః) ఇతి, సోఽకామయతబహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతీ) త్యాదిసత్యసంకల్పత్వపూర్వకసమస్తచిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో నిరుపాధికభయాభయహేతుత్వం వాఙ్మనసపరిమితికృతపరిచ్ఛేదరహితానవధికాతిశయానన్దయోగ ఇత్యాదయోఽకర్మసంపాద్యా స్స్వాభావికాధర్మాజీవస్యనసంభవన్తి, యత్తు శరీరసంబన్ధా న్నజీవాతిరిక్తఇత్యు

క్తమ్, తదసత్, నహిసశరీరత్వంకర్మవశ్యతాంసాధయతి - సత్యసంకల్పస్య ఇచ్ఛయాపిశరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్, అథోచ్యేత, శరీరన్నామ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతిపరిణామరూపభూతసంఘాతః, తత్సమ్బన్ధశ్చ అపహతపాప్మన స్సత్యసంకల్పస్య పురుషస్య ఇచ్ఛయానసమ్భవతి, అపురుషార్థత్వాత్; కర్మవశ్యస్యతు స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్యకర్మానుగుణఫలోపభోగాయానిచ్ఛతోపి తత్సమ్బన్ధోఽవర్జనీయఇతి, స్యాదేతదేవమ్, యదిగుణత్రయమయః ప్రాకృతోఽస్యదేహస్స్యాత్, సతు స్వాభిమతస్స్వానురూపోఽప్రాకృతఏవేతి సర్వముపపన్నమ్,

శ్లో॥ ఏవంప్రాప్తేసమాధిర్యతఇహ పురుషోదృశ్యతే
యోర్యమాక్ష్ణోనాసౌజీవోఽపితుస్యాత్ పరమ
పురుషఏవాస్యధర్మోపదేశాత్ । ధర్మాఃపాప్మాది
తత్త్వంకథితమిహపరస్యైవ పుంసోఽస్యకర్మాత్తీ
ర్ణత్వంగన్ధలేశాన్వయవిరహఇదం కర్మణోవశ్య
తాయాః ॥ ॥ ॥

కర్మాత్తైస్సౌఖ్యదుఃఖైస్సమవహితతయా కర్మ
వశ్యాహి జీవాస్తస్మాద్ధర్మస్త్వపాప్మత్వమిదమభిహి
తంస్యాత్పరస్యైవపుంసః । తత్పూర్వంవైస్వరూపావ
ధికమభిహితంలోకకామేశతాద్యం సత్సంకల్పాదిత
స్యైవహిభవతి తథావావర్భూతాన్తరత్వమ్ ॥ ॥

ఆహైవంహ్యేషఇత్యాదికనిగమవచస్త్వేషసర్వేత్యపీదంసత్సంకల్పత్వయోగన్నిరూపధికమదస్సర్వభూతాన్తరాత్మ్యమ్ । సత్సంకల్పత్వపూర్వాణ సకల

చిదచిత్స్రష్టృతాద్యాస్స ఇత్యాద్యాభిర్వాగ్భిః ప్రతీ
తా నిరుపధికభయాభీతికృత్త్వాదయశ్చ ॥ ॥ ॥

ఇత్థం త్వేనోక్తిచేతః పరిమితిజపరిచ్ఛేదశూన్యోఽజ్ఞి
త్వావధ్యానన్దాద్యాశ్చ సన్తీహ తు సహజగుణాః కర్మ
జాయేన జీవే । యత్తూక్తం దేహయోగాదిహ సమ
వగతాజ్జీవభిన్నో న చాయన్త్రివక్ష్యేత నైవయుక్త
న్న ఖలు సతనుతా కర్మవశ్యత్వహేతుః ॥ ॥

సత్సంకల్పస్యాసంభవతి ఖలు నిజావ్యాహతేచ్ఛా
బలాచ్ఛాధోచ్యేత్త్రైవం శరీరం త్రిగుణపరిణతిభూర్త
సంఘాతరూపమ్ । సత్సంకల్పేప్యపాస్తన్యయమిహ
న భవేదస్య సంగోఽపుమర్థస్స్వేచ్ఛాతః కర్మవశ్య
త్వయుమనవగతస్వస్వరూపైర్నివార్యః ॥ ॥ ॥

నైచ్ఛత్యప్యత్రికర్మానుగుణసుఖ తదన్యోపభో
గాయహీతిస్యాదేవం తస్య దేహాయదిచగుణమ
యః ప్రాకృతస్స్యాన్న చైవమ్ । సత్వస్యాప్రాకృత
స్వాభిమత ఉపగతస్వానురూపస్స్వకీయేచ్ఛాజో
తో న క్షతిః కాప్యఖిలమపి విశుద్ధం భవత్యేతదుక్తమ్ ॥ ॥

అ॥ సిద్ధాన్తమాహ - ఏవం ప్రాప్తే సమాధీయత ఇతి—

టీ॥ ఆర్యమాణ్ణోః - ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణి చ, యః పురుషో దృశ్యతే, అసౌ న జీవః, అపితు పరమపురుష ఏవ స్యాత్, కుత ఇత్యత్రాహ - అస్య ధర్మోపదేశాదితి - అస్య - పరమపురుషస్య, యో ధర్మః, తస్యోపదేశాదిత్యర్థః, నాసౌ జీవ ఇతీదం ద్వితీయసూత్రా

ష్ఠాన్యశబ్దాన్వయలబ్ధంసాధ్యధర్మమాహ - తేనఫలితంపరమపురుష ఏవేతి, పరమపురుషస్యైవధర్మః కశ్చిదుపదిశ్యతే యేన జీవాద న్యత్వ మస్యబ్రూయాదిత్యతాహ - ధర్మఇతి - ఇహాకథితం పాప్మాదితత్త్వం పరస్యైవపుంసోఽన్యధర్మ ఇత్యన్వయః, నను పాప్మాదితత్త్వంహి (నవమసర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత) ఇతిశ్రూయమాణం పాపశూన్యస్యపుణ్యవతో జీవస్యాపి సంభవతీత్యతాహ - కర్మాణ్యత్తీర్ణత్వమితి - కర్మోత్తీర్ణత్వరూపం హీత్యర్థః, పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపరత్వాదితిభావః, నైనం సేతుమహోరాత్రేతరతో నజరానమృత్యుర్న శోకో నసుకృతన్నదుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇత్యాదిశ్రుతివాక్యాన్యత్ర ప్రమాణాని, పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయ ఇతి వాక్యకారవచః, అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలసాధనత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తయోగాదుపపన్నం పుణ్యస్యాపి పాప్మశబ్దాభిధేయత్వమ్ । ఉక్తంహి ముముక్షుపేక్షయా స్వర్గాదీనామనిష్టఫలత్వమ్ (అమూనియానిస్థానాని దేవానాం పరమాత్మనః) ఇత్యారభ్య (ఏతే వై నిరయాస్తాతస్థానస్య పరమాత్మనః) ఇతి - (శ్వనాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణమ్ శ్వజపో వాసుదేవేతి ముక్తిబీజమనుత్తమ) మితిచ, పాప్మశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన బద్ధవ్యావృత్తిరుక్తా । ఉదితశబ్దవ్యాఖ్యానముఖేన ముక్తవ్యావృత్తిమాహ - గన్ధేతి - ఇదమ్ -- పాప్మాదితత్త్వమ్, కర్మణోవశ్యతాయాగన్ధలేశాన్వయవిరహ ఇత్యన్వయః, కర్మవశ్యతాగన్ధలేశాన్వయవిరహరూపమిత్యర్థః. జీవస్యావృత్తింస్ఫుటయతి - కర్మోత్థైరితి - జీవాః, కర్మోత్థైస్సౌఖ్యదుఃఖైః, సమవహితతయా— ఉపేతత్వేన, కర్మవశ్యాహితస్మాత్, అభిహితమిదమపాప్మత్వమస్యపరస్యైవపుంసో ధర్మ ఇత్యన్వయః, ననుపాప్మాదితత్త్వంపాపని

వృత్తిః, తతః కథముక్తవ్యావృత్తిః, యది నిత్యాసంస్పృష్టపాప్మత్వం
వివక్షితమ్, తదతత్క్రతుమశాబ్దమ్, పరస్యకువర్తతోఽఖువర్వాపాప్మా
సంస్పృష్టత్వమ్, ప్రథమేవ్యాఘాతః, కర్తృసమవేతత్వాత్ క్రియా
యాః ద్వితీయేత్వస్మదాదేరవైలక్షణ్యమ్, నహ్యాక్ళతేనకర్మణా
కశ్చిల్లిప్యత ఇతి, ఉచ్యతే, పరస్య తావత్పాప్మాభావపరాణి వాక్యాని
వివిధాని శ్రూయన్తే, సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాప్మభ్య ఉదయః
శ్రూయతే; అపహతపాప్మేతి పాప్మనామపహతిః శ్రుతా, నైతం సేతు
మహోరాత్రే తరత ఇత్యాది వాక్యేన పాప్మనామప్రాప్తిర్నివృత్తిశ్చ
శ్రూయతే, తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాత్, (నసాధునాకర్మణాభూ
యాన్నో ఏవాసాధునాకనీయాన్) ఇతి కర్మఫలాస్పర్శ ఉచ్యతే,
తత్ర ప్రథమముదితశబ్దస్య ముఖ్యార్థో నుపపన్నః, విభోః పరస్య పా
ప్మాన్వితదేశాదూర్ధ్వగమనాయోగాత్, తస్మాదశ్లేషలక్షణాయుక్తా
తత్రాకృతకర్మాశ్లేషస్య సర్వసాధారణస్య ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం
స్యాత్, అతః కృతానామపి కర్మణామశ్లేషపరత్వం తస్య వాక్య
స్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్, క్రియాయాః కర్తృసమవేతత్వేన వ్యాఘాతా
దేవ ఫలాసంశ్లేషపరత్వమాశ్రయణీయమ్, తత్ర హేత్వకథనాత్తిరో
ధానావిర్భావయోర్నిష్ప్రమాణకత్వాచ్చ తస్య స్వాభావికత్వన్ని
త్యావిర్భూతత్వఞ్చ సిద్ధమ్, అపహతశబ్దశ్చ హింసారూపధాత్వర్థా
సంభవాద్వినాశం లక్షయేత్ క్రియాస్వరూపస్య నశ్వరతయా స్వరూప
నాశప్రతిపాదనవైయర్థ్యాత్ ఫలజననశక్తివిశిష్టరూపేణ నాశం ప్ర
తిపాదయతి, యథా (సర్వమేకపదే నష్టం దానమశ్రోత్రియే యథా)
ఇతి, నాశశబ్దో దానస్య ఫలజననశక్తిహానిం ప్రతిపాదయతి, తద్వత్;
అత ఈశ్వరేణ కృతాని పుణ్యపాపసజాతీయాని కర్మాణి నఫలజనన
శక్తాని స్యుః, ఈదృశమపహతపాప్మత్వఞ్చ పూర్వోక్తన్యాయాన్ని

రుపాధికన్నిత్యావిర్భూతఞ్చాభ్యుపగన్తవ్యమ్, ననసాధునాకర్మణేత్యతోఽపి అసాధుకర్మఫలాస్పర్శస్తత్ప్రాయశ్చిత్తరూపసాధుకర్మనిబన్ధనఇతిశఙ్కాచ సాధుకర్మప్రతిషేధేనైవనిరస్తా నచ సాధుకర్మహాతిః, తస్యాపినివర్తకవిద్యాబలాదితి శఙ్కనీయమ్, ధ్యానకర్తృత్వానుక్తేః, ఉదేతిహవై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యోయఏవం వేదేతి తస్యధ్యేయత్వశ్రవణాచ్చ, సాధుకర్మనిషేధాదేవ ధ్యానకర్తృత్వమపి నిషిద్ధంభవతి, యజ్ఞాదికముపాసనాత్మకఞ్చ కర్మ హి సాధుకర్మశబ్దాబలాపార్హమ్, అతః ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్నైవకర్మఫలాశ్లేషఇతి, అపహతపాప్మశబ్దస్థహన్తిధాతుశ్చ హానిపరః, నప్రధ్వంసపరః, నైతం సేతుమిత్యతోఽపి కృతానామేవ కర్మణాం ఫలజననశక్తిమత్త్వవిశేషేణ ప్రాప్త్యభావఉచ్యతే, అతో నిరుపాధికమపహతపాప్మత్వన్నామ కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమ్, నచపరమాత్మనిఫలజననాసమర్థస్య తత్కృతకర్మణస్సంప్రతినపాప్మత్వమితి శ్రుతివాక్యస్థపాప్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వమితివాచ్యమ్, (అనన్తఖ్యాతినిర్వీర్యంజరయామాసతద్విషమ్ జపన్విషధరోహరః) ఇత్యాదిషు నిర్గీర్ణజీర్ణవిషాదీనీశ్వరాదీన్ప్రతి విషశబ్దస్యైవ ముఖ్యత్వోపపత్తేః, క్షేత్రజ్ఞేషుప్రత్యవాయకరపాపసజాతీయానాం కర్మణాం స్వలీలాకృతానామపి ఫలజననశక్తిప్రతిభటత్వన్నామకశ్చిదయమీశ్వరస్వభావవిశేషః, పరిశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్యాస్యాపహతపాప్మశబ్దస్యాయమేవార్థః, సతుతస్యతిరోధానార్హః ప్రతిబన్ధకనివృత్త్యావిర్భవతి, ఈశ్వరస్యతు తిరోధానానర్హోనిత్యావిర్భూతఇతివిశేషః. అపహతపాప్మశబ్దస్య పాపప్రతిబన్ధకపరత్వమితి నిష్కర్షః, ఆశ్రయతాసంబన్ధేనపాపంప్రతి తాదాత్మ్యసంబన్ధేన ఈశ్వరస్య ప్రతిబన్ధకత్వాఙ్గీకారాత్ పాపప్రతిబన్ధకస్వరూపమపహతపాప్మస్వ

మీశ్వరస్యోపపన్నమ్, నచేదృశమపహత పాప్మత్వమ్ముక్తస్య నసం భవతి, ముక్తాత్మనఃపాపప్రతిబన్ధకత్వాఙ్గీకారేబద్ధతాదశాయాన్తత్ప్రాపానుత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇతివాచ్యమ్, ప్రకృతిసంబన్ధనివృత్తిరూప ముక్తత్వాకారేణ తస్యపాపప్రతిబన్ధకత్వాఙ్గీకారేణాదోషాత్, యస్యా సిద్ధాన్తైశ్శక్తైరతిరిక్తాయా అఙ్గీకారేణ దాహాదేర్మణ్యాదేః శక్తిమత్త్వేనప్రతిబన్ధకత్వవత్ పాపంప్రత్యపిముక్తాత్మనశ్శక్తిమత్త్వేనైవ ప్రతిబన్ధకత్వాఙ్గీకారేణ తస్యాశ్చ పాపప్రతిబన్ధకతావచ్ఛేదికాయాశ్శక్తేర్ముక్తిదశాయామేవ ఆవిర్భావేనాదోషాత్, సాతు శక్తిరీశ్వరేనిత్యావిర్భూతా, అపహతపాప్మత్వస్య జీవేతిరోధానావిర్భావపరశ్రుతివచనానిచ నిరుక్తశక్తితిరోధానావిర్భావపరాణీతి నకోఽపివిరోధః, నచ నిరుక్తశక్త్యావిర్భావంప్రతి ప్రకృతిసంబన్ధాభావస్యకారణత్వమవశ్యమఙ్గీకర్తవ్యమ్, అన్యథా నిరుక్తశక్త్యావిర్భావస్య జీవే బద్ధతాదశాయామప్యాపత్తేః, ఇత్థఞ్చ ప్రకృతిసంబన్ధస్య పాపజనకత్వాఙ్గీకారేణైవ ముక్తతాదశాయాం పాపానుత్పత్త్యుపపత్తౌ గౌరవేణ నిరుక్తశక్తిమత్త్వేన జీవస్యపాపప్రతిబన్ధకత్వాఙ్గీకారోవిఫలః, జీవస్య అపహతపాప్మత్వఞ్చ పాపనివృత్తిరూపమేవేతివాచ్యమ్, అపహతపాప్మత్వస్య జీవేఈశ్వరేచ (యఆత్మాఅపహతపాప్మాఏష ఆత్మాఅపహతపాప్మా) ఇతి ఏకజాతీయశ్రుతివాక్యైః శ్రూయమాణస్య ఏకరూపస్యైవ వక్తవ్యతయా జీవేఅపహతపాప్మత్వస్య పాపనివృత్తిరూపత్వే తాదృశస్యేశ్వరే అసంభవేన నిరుక్తపాపప్రతిబన్ధకతారూపస్యైవ ఉభయసాధారణస్య వక్తవ్యత్వాత్ అధికమన్యత్రానుసన్ధేయమ్. నచైవన్నిరుక్తరూపస్య అపహతపాప్మత్వస్య జీవసాధారణ్యాన్నతస్యజీవవ్యావర్తకత్వమితివాచ్యమ్, నిరుపాధికస్యతస్యతథాత్వాత్, నిరుపాధికత్వఞ్చ ఉపాసనానధీనత్వం స్వవ్యధికరణసంకల్పానధీనత్వంవా, (ఉదేతి

హావై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యోయ ఏవం వేద) తి జీవేనుక్తపాప్మాదిత్వస్య ఉపాసనాధీనత్వావగమాత్, నిత్యేచ భగవత్సంకల్పాధీనత్వాత్, నిరుక్తనిరుపాధికపాప్మాదితత్వస్య జీవవ్యావృత్తత్వాత్, గుణాన్తరాణామపిజీవేష్వసంభవం దర్శయతి - తత్పూర్వమితి - తత్పూర్వమ్- అపహతపాప్మత్వపూర్వకమ్, అభిహితమ్ - ప్రతిపాదితమ్, స్వరూపోపధికమ్, స్వరూపోపాధికమ్, లోకకామేశతాద్యమ్, లోకేశత్వకామేశత్వాదికమ్, సత్సంకల్పాది - సత్యసంకల్పత్వాదికమ్, తథా, సార్వభూతాన్తరాత్మ్యమ్ - సర్వభూతాన్తరాత్మత్వమ్, తస్యైవహి ధర్మో భవతీత్యన్వయః, పరమపురుషస్యైవధర్మ ఇత్యర్థః. స్వరూపోపాధికమిత్యస్య స్వాభావికమిత్యర్థః, ఆదిత్యాన్తర్వర్తిన అపహతపాప్మత్వగుణయోగేన ఆనన్దవల్లీదహరవిద్యానుబాలోపనిషత్ప్రతిపాద్యస్య ఇహప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తత్రతత్ర ఉక్తాగుణా అపి అస్యైవహిరణ్మయస్యధర్మా ఇత్యభిప్రాయేణ సత్సంకల్పాదిసార్వభూతాన్తరాత్మ్యమిత్యుక్తమ్, అపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసంకల్పత్వాదాశ్రుతిం దర్శయతి ఆహేతి - ఏషఇత్యాదికనిగమవచః- ఏషఆత్మా అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామస్సత్యసంకల్పఇతి శ్రౌతవాక్యమ్, ఏషసర్వేతీదమపి- (ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఅపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః) ఇతివచనమపి ఏవం సత్సంకల్పత్వయోగమ్, నిరుపధికమ్— నిరుపాధికమ్, అదఃసర్వభూతాన్తరాత్మ్యమాహేత్యన్వయః, తత్తదన్తరత్వేన ఆత్మత్వవ్యాఖ్యానపరస్య ఆనన్దవల్లీవాక్యస్య నారాయణపరత్వజ్ఞాపనార్థమిహ ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మేతి వాక్యోపాదానమ్, కేషుచిద్వాక్యేష్వపహతపాప్మత్వ పూర్వకగుణవిధానాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వాక్యాన్తరేష్వపి తత్పూర్వకత్వం

వివక్షితమిత్యభిప్రాయేణాహ - సత్సంకల్పత్వపూర్వా ఇతి సఇత్యా ద్యాభిః - సాకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాద్యాభిః వాగ్భిః, ప్రతీతాః - ప్రతిపాదితాః, సత్సంకల్పత్వపూర్వాః - సత్యసంకల్పత్వ పూర్వకాః సకలచిదచిత్స్రష్టృతాద్యాః - సకలచేతనాచేతనస్రష్టృక ర్తృత్వాదయః నిరుపధికభయాభీతికృత్త్వాదయః - నిరుపాధికభ యాభయహేతుత్వాదయశ్చ, ఇత్థంత్వేనోక్తిచేతః పరిమితిజపరిచ్ఛే దశూన్యోజ్ఝితావధ్యానన్దాద్యాశ్చ, వచ సశ్చేతసశ్చయా ఇత్థంత్వే నపరిమితిః, తజ్జన్యోయఃపరిచ్ఛేదః, తచ్ఛూన్యనిరవధికానన్దాదయశ్చ యేనకర్మజాస్సహజగుణాః స్వాభావికగుణాః. తే. ఇహాజీవేనసన్తీతి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః, జగత్కారణత్వమేవ వేదాన్తవేద్యస్య బ్రహ్మణోలక్షణమ్, కారణఞ్చేత్ సత్యసంకల్పమ్, సత్యసంకల్పత్వ ఞ్చ అపహతపాప్మత్వపూర్వకమ్, తచ్చనారాయణప్రత్యభిజ్ఞాపకమ్, సుబాలోపనిషదైకార్థ్యాదితిభావః, పూర్వపక్షమనువదతి యత్త్వి తి - ఇహ - అస్మిన్నన్తరాదిత్యవిద్యావాక్యే నమవగతాత్ - హిర ణ్మయఃపురుషఇత్యాదినా ప్రతీతాత్, దేహయోగాత్ - దేహసంబ న్ధాత్, అయమ్ - ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీపురుషః, నజీవభిన్నః—, ఇతి యత్తూక్తమేతన్నైవయుక్తమిత్యన్వయః, కుతఇత్యత్రాహ— నఖల్వితి - సతనుతా - దేహవత్తా, కర్మవశ్యత్వహేతుః - కర్మ వశ్యత్వసాధికా, నఖల్విత్యన్వయః, నభవతీహీత్యర్థః. శాస్త్రైకప్ర మాణకేవస్తుని లోకదృష్టవ్యాప్తిమూలస్తర్కో నకర్మవశ్యత్వసా ధకఇత్యభిప్రాయః, కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ - సత్సంకల్పస్యేతి - సత్సంకల్పస్య - సత్యసంకల్పస్య, సా - సతనుతా, నిజావ్యాహతేచ్ఛా బలాచ్చ - స్వకీయాప్రతిహతేచ్ఛాబలేనాపి, సంభవతిఖల్విత్యన్వయః సత్యసంకల్పస్య కర్మణైరపేక్ష్య మపహతపాప్మత్వపూర్వకసత్యసం

కల్పత్వాశ్రిత్యుపపాదనేన సమర్థితమ్, అతఏవ స ఏష యేచాముష్మా
త్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాఞ్చేష్టే దేవకామానాఞ్చ స ఏష యే చైతస్మాద
ర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాఞ్చేష్టే మనుష్యకామానాఞ్చ) ఇత్యాదిత్యా
క్షిపురుషవిషయవాక్యద్వయేన ప్రతిపన్న మైశ్వర్యమనవచ్ఛి
న్నం తదవచ్ఛేదశఙ్కాయామపి సోవచ్ఛేదోప్యైచ్ఛతయా అన్యథా
సిద్ధ ఇతి ఫలితత్వాన్నకణ్ఠోక్తమ్, విగ్రహవిషయాయా ఇచ్ఛాయా
అసంభవం శఙ్కతే - అథోచ్యతేతి - త్రిగుణపరిణతిః - గుణత్రయా
త్మకప్రకృతిపరిణామరూపమ్, భూతసంఘాతరూపమ్ - పఞ్చభూతస
ముదాయరూపమ్, శరీరమ్ అస్యసంగోఽయమ్ - అస్యశరీరస్యసంబ
న్ధోయమ్, సత్సంకల్పేఽపి - సత్యసంకల్పేపి, అపాస్తని - అపహతపా
ప్మని, ఇహ - బ్రహ్మణి, స్వేచ్ఛాతః, నభవేత్, కుత ఇత్యత్రాహ -
అపుమర్థ ఇతి - హేతుగర్భవిశేషణమిదమ్, అపురుషార్థత్వాది
త్యర్థః. ఇచ్ఛాయా అభావేపి కర్మపారవశ్యాజ్జీవస్య తత్సంబన్ధసం
భవమభిప్రేత్యాహ - కర్మేతి - అనవగతస్వస్వరూపే - స్వస్వ
రూపానభిజ్ఞే, కర్మవశ్యేతు - కర్మపరవశేజీవేతు, స్వస్వరూ
పానభిజ్ఞత్వవిశేషణం కర్మాచరణహేతుః, అయమ్ - దేహసం
బన్ధః, నేచ్ఛత్యపి - అనిచ్ఛత్యపి, అనివార్యః - అవర్జనీయ ఇత్య
ర్థః. అవర్జనీయత్వే హేతుమాహ - కర్మానుగుణేతి - కర్మా
నుగుణసుఖతదన్యోపభోగాయహి - కర్మానుగుణసుఖదుఃఖభోగా
ర్థత్వాచ్ఛరీరసంబన్ధస్య కర్మవశ్యేజీవేశరీరసంబన్ధోఽవర్జనీయ
ఇతి భావః, ఇతీత్యస్య ఏవమథోచ్యతేతి పూర్వేణాన్వయః, ఇత్యే
వమథోచ్యతేత్యర్థః. పరిహరతి - స్యాదేవమితి - తస్య - బ్ర
హ్మణః, గుణమయః ప్రాకృతో యది దేహస్స్యాత్, తదా స్యాదేవమితి-
తదేత్యస్యాధ్యాహారేణాన్వయః, నచైవమ్ - నాస్యప్రాకృతో దేహ

టీ.--సూత్రార్థమాహ (జాతఇతి). ఇహాకృత్స్నప్రపఞ్చప్రళయే-అస్మిన్ సమస్తప్రపఞ్చనాశే, జాతేసతి-ఉత్పన్నేసతి, జగజ్జన్మని - జగదుత్పత్తౌ, ప్రాగ్వదేవ - పూర్వవదేవ, ఆవృత్తావప్యత్రజాతేజగతి - జాతేప్రపఞ్చే, సదృశనామాదియోగాత్ - ప్రాక్తనజగత్సమాన నామరూపయోగాత్, అదోషః-నోక్తదోషః. ఏవమ్-ఇత్థమ్, త్రయీచ-వేదశ్చ, స్మృతిరపిస్మృతిశ్చ, అస్మిన్ ప్రాకృతేసర్గేఽపి, ప్రపంచేసదృశే నామరూపేబ్రూతేవ క్తిఇతిసూత్రభాగో భవతీత్యన్వయః. సూత్రతాత్పర్యంభవతీత్యర్థః సమాననామరూపత్వ మనుపపన్నమ్, తత్తచ్ఛ్రుతిస్మృతి ర్పూర్వాకతత్తదర్థప్రస్ఫురభావాదిత్యత్రాహ (తథాహీతి). సఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. సః పురాణః పురుషః బహుస్యామితిసఙ్కల్ప్య స్వస్మిన్ లీనమ్-పూర్వస్మిన్ ప్రళయేస్వస్మిన్ విలీనమ్, ప్రకృతిమహదహఙ్కారమ్-ప్రకృతి మహదహఙ్కారాత్మకమ్, అణ్డాదిచ - అణ్డాద్యాత్మకఞ్చ, భోక్తృభోగ్యాదియుక్తమ్ - భోక్తృభోగ్యభోగోపకరణాదియుక్తమ్, అఖిలంజగత్ ఏతత్సృష్ట్వా - ఉత్పాద్య, పూర్వోదితసకల విధస్వాను పూర్వీవిశేషాన్ - ఇషేత్వేత్యాది సకలవిధప్రాచీనస్వీయానుపూర్వీవిశేషయుక్తాన్, వేదాంశ్చ ఆవిష్కృత్య - ఆవిర్భావం ప్రాపయ్య, స్వజనితవిధయే - స్వసృష్టహిరణ్యగర్భాయ, తాంశ్చవేదానుపదిశ్య అముమ్ - హిరణ్యగర్భమ్, ప్రాగ్వత్ - పూర్వ వదేవదేవాది సృష్టౌనియుజ్య - నియమ్య, అయమ్ - పరమపురుషః, అస్య - హిరణ్యగర్భస్య, అన్తరాత్మా - అన్తర్యామితయా, అవతస్థే - స్థితవాన్. తత్ - తస్మాత్, ప్రోక్తం సకలమప్యేతత్ యుక్తమ్ - ఉచితమ్. వేదవాచామ్ - వేదవాక్యానామ్, అనుకథితే - ప్రోక్తేనిత్యత్వే ఇహ -

శ్లో॥ బ్రహ్మణ్యస్మిన్ పరస్మిన్ ప్రతిహత సకలావద్య
గన్ధేహ్యనన్తజ్ఞానానన్దైకరూపే భగవతి సకలస్వేతరే
భ్యో వివిక్తే । సన్తిస్వాభావికాహ్యైనిరవధిమహిమాఽ
సంఖ్య కల్యాణధర్మాస్తద్వచ్చస్వానురూపాభిమతవ
పురపి శ్రేష్ఠమస్త్యస్యనైజమ్ ॥ ॥
తత్సర్వోపాసకానుగ్రహత ఇతరసాజాత్యయుక్తం
కరోతీహేచ్ఛన్నారాయణస్తత్తదభిరుచివశేనేతిరూ
పం కృపాబ్ధిః । ॥ ॥

అ॥ యథా పరస్య బ్రహ్మణో ధర్మిస్వరూపం స్వాభావికా గుణాశ్చ ప్రామాణికత్వాదఙ్గీక్రియన్తే తథా విలక్షణశరీరమప్యభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ - బ్రహ్మణీతి—

టీ॥ ప్రతిహతసకలావద్యగన్ధే - నిరస్తసకలదోషగన్ధే, అనన్తజ్ఞానానన్దైకరూపే - అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్దైకస్వరూపే, అత ఏవ సకలస్వేతరేభ్యో వివిక్తే- స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణే, భగవత్యస్మిన్ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి, స్వాభావికాః సహజాః, నిరవధిమహిమాసంఖ్య కల్యాణధర్మాః - అనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణాః, సన్తి - విద్యన్తే, తద్వచ్చ - తద్వదేవ, అస్య - పరబ్రహ్మణః, శ్రేష్ఠమ్ - విలక్షణమ్, నైజమ్ - స్వాభావికమ్, స్వానురూపాభిమతవపురపి - స్వానురూపం స్వాభిమతఞ్చ యచ్ఛరీరమ్, తదపి, అస్తి - వర్తత ఇత్యర్థః. అత్ర అభిమతేత్యనేన కరణానపేక్షజ్ఞానక్రియస్యాపి పరస్య భోగార్థో విగ్రహః, నిరతిశయానన్దస్యాపి తస్య ప్రీతివిశేషాపేక్షో ఘటతే, ప్రభూతానన్దానామప్యానన్దాన్తరాపేక్షా దర్శనాదితి సూచితమ్, అత్ర శ్రేష్ఠశబ్దేన విలక్షణద్రవ్యత్వముక్తమ్, రూపాదిమత్త్వాత్ ప్రాకృత

త్వం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణ బాధితమితిభావః, నిత్యాలిఙ్గ్యస్వభా వసంసిద్ధిః శ్రియాకారాఙ్గపరిత్యజన్న్యఙ్గవతి ఉజ్జహారాత్మనః కేశౌ సిత కృష్ణౌ * అంశాంశేనావతీర్యోర్వ్యామ్ * స హి తత్ర త్రిరూపాణితత్క రోతి జనేశ్వర * కల్పే కల్పే జాయమానస్స్వమూర్త్యా * సోంశో విష్ణు మయం స్థాన) ఇత్యాద్యత్రానుసన్ధేయమ్; తిర్యగాదిసాజాత్యే ప్రా ప్తం దోషం పరిహరతి - తదితి - కృపాబ్ధిః - కృపాజలనిధిః, నారాయ ణః - తద్రూపమ్ - నిరుక్తం దివ్యవిగ్రహమ్, స్వీయోపాసకానుగ్రహే తః - స్వోపాసకేష్వనుగ్రహావశతః, తత్తదభిరుచివశేన - తత్తదభి రుచ్యానుగుణ్యేన, ఇతరసాజాత్యయుక్తం కరోతి దేవతిర్యగాదిసజా తీయసంస్థానం కరోతి, అత్ర హేతురిచ్ఛన్నితి - ఇచ్ఛయేత్యర్థః. ఇతీత్యస్య ఏతదుక్తం భవతీతి, పూర్వేణాన్వయః,

శ్రీ ॥ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే సదేవ సోమ్యేదమ గ్ర ఆసీత్ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీ త్ న బ్రహ్మా నేశానః ఇత్యాదిషు నిఖిలజగదేకకారణతయా వగతస్య పర స్య బ్రహ్మణః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యా దిష్వేవంభూతం స్వరూపమిత్యవగమ్యతే నిర్గుణం నిరఞ్జనం అపహ తపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్య స్సంకల్పః న తస్య కార్యం కరణఞ్చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రి యా చ తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమఞ్చ దైవతం స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః సర్వా ణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ సర్వాణి

మేషాజజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి ఇత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృతహేయగుణాన్ ప్రాకృతహేయదేహసంబన్ధం తన్మూలకర్మసంబన్ధఞ్చ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపఞ్చ వదన్తి తదిదం స్వాభావికమేవ రూపముపాసకానుగ్రహేణ తత్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయైవ పరమకారుణికో భగవాన్ తదిదమాహ శ్రుతిః అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి స్మృతిశ్చ అజోఽపిసన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపిసన్ ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సంభవామ్యాత్మమాయయా పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామితి సాధవో హ్యుపాసకాః తత్ పరిత్రాణమేవోద్దేశ్యం ఆనుషంగికస్తు దుష్కృతాం వినాశః సంకల్పమాత్రేణాపి తదుపపత్తేః ప్రకృతిం స్వామితి ప్రకృతిః స్వభావః స్వమేవ స్వభావమాస్థాయ న సంసారిణాం స్వభావమిత్యర్థః. ఆత్మమాయయేతి స్వసంకల్పరూపేణ జ్ఞానేనేత్యర్థః, మాయావయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయమపి మాయాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే । ఆహచ భగవాన్ పరాశరః సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్ సమస్తశక్తిరూపాణి తత్ కరోతి జనేశ్వర దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజా ఇతి మహాభారతే చావతారరూపస్యాప్య ప్రాకృతత్వముచ్యతే న భూతసంఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః ఏవంరూపరూపవత్త్వాత్ అయమపి తస్యైవ ధర్మః, అత ఆదిత్యమణ్డలాక్ష్యధికరణః ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తః పరమాత్మైవ.

శ్లో॥ వేదాన్తే హేతువాక్యైస్తదిదమవగతం బ్ర
హ్మనవద్యస్య హేతుస్సత్యజ్ఞానాది వాక్యైః ప్రమితమిదమి

హైవంపరికారస్వరూపం । పరిత్యాఖ్యాయెహాహే యంపరికృతిభవగుణాం నిర్గుణోక్త్యానతస్యేత్యుక్త్యా తాదృక్ చరూపం తదనుగుణ మప ప్రాక్తితఃకమఙ్ యోగమ్ ॥ ॥ ॥

కల్యాణంవైగుణో ఘంవపురపిచ పదత్యతరితాదృ గ్వథం వై వెదాహంసత్యకామెతికచ వచఇతరావా వాక్ చబహిర్వతరియిాస్థా । రూపంతత్తుస్వభా వ్రాదితమఖిలనిజోపాసకానుగ్రహిణా ధత్తేదెవాది సంస్థానపదిహ భగవాన్ స్వేచ్ఛయాయందయార్ధ్రః ॥

బూరితెవాగ్రై వదికీర్ధనం స్థితిరపిభగవత్ పారిదితా జాయమానోజాపీత్యాద్యా తథాన్యాతదపతరణత స్సాధురక్షాంపద స్తీ । సాధుగీః తోపదిష్టో భగవతఇ హతూపాసక స్తస్యరక్షైవ్రాద్భిర్యాదుష్కృతానస్తాప హాతిదిహ జనైరానుషంగిక్యతోస్య ॥ ॥ ॥

సంకల్పాదెనతత్ సంభవతఇహాపునస్స్యాత్ పరికృ త్యుక్తివాచ్యస్తస్య స్వీయస్వభావః పరికృతిమితినసం సారిణాన్తుస్వభావం । కిన్త్వవస్థాయపస్వభావంస్వమితి కథితపదోత్తరార్ధార్దస్య పాదస్యార్థోఽబోధ్యోత్ర మాయాభవతిభగవతోధీస్తుసంకల్పరూపా ॥ ॥

ధీపర్యాయాహి మాయాపయునమితి పునర్భాతి నైఘణ్టుకోక్తిర్న్యాప్తార్థే స్మిన్ సమస్తాఇతితుపునరు పకరిమ్యపారాశరోక్తిః । ఏవంపారిక్తానభూతెత్య

ప్రకథితతనాకారతోక్తిః ప్రమాణం తస్మాత్స్వంసః
పరస్యైవహి వపురిదమప్యేష తస్యైవధర్మః ॥ ॥
ఆదిత్యమణ్డలేతో దృశిచసపరమః పూరుషో నైవజీ
వో యశ్చాదిత్యాదిశబ్దాఖిలపనవిషయః కర్మవశ్యః
ప్రతీతః । ॥ ॥

అ॥ అథ ఉక్తార్థే ప్రమాణాన్యాహ వేదాన్తఇతితదిదం బ్రహ్మవేదాన్తే హేతువాక్యైః యతో వాఇమానిభూతానిజాయన్తే సదేవసోమ్యేదమిత్యాది కారణవాక్యైఃసర్వస్యహేతురవగతమిత్యన్వయః కృత్స్నస్యజగతః కారణమితినిశ్చితమిత్యర్థః.

టీ॥ ఇహ సత్యజ్ఞానాదివాక్యే సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యే ఏవంప్రకారస్వరూపం సత్యజ్ఞానత్వాదిరూపప్రకారోపేతంప్రమితం ప్రతీతమిత్యర్థః, ఇహ జగత్కారణత్వ ధర్మస్వరూపవిషయ ప్రమాణోపన్యాసోదృష్టాన్తార్థః, యథా జగత్కారణత్వం బ్రహ్మస్వరూపఞ్చ నిరుక్తంప్రమాణసిద్ధం తథాగుణవిగ్రహయోరపి ప్రమాణతోవక్ష్యమాణాత్ సిద్ధిరితి నను నిర్గుణం నిరఞ్జనమితిశ్రుతివాక్యైర్బ్రహ్మణిగుణ ప్రతిషేధాత్ నతస్యకార్యంకరణఞ్చ విద్యతఇత్యాదిభిః విగ్రహప్రతిషేధాత్ నగుణవిగ్రహయోర్బ్రహ్మణిశ్రుతిః ప్రమాణమిత్యాశఙ్కాయాం బ్రహ్మణోగుణవిగ్రహనిషేధపర నిరుక్తవాక్యానాం ప్రాకృతహేయగుణ విగ్రహనిషేధపరత్వేనా ప్రాకృతకల్యాణగుణవిగ్రహాణాం బ్రహ్మణినాసిద్ధిః అన్యథాతత్రిగుణవిగ్రహ ప్రతిపాదకవాక్య విరోధాదిత్యాహ— ప్రత్యాఖ్యాయేతి ఇహ బ్రహ్మణి నిర్గుణోక్త్యా నిర్గుణమితివాక్యే నహేయంత్యాజ్యంప్రకృతిభవగుణం ప్రాకృతగుణంనతస్యేత్యుక్త్యా

సత్యకామసంకల్పత్వఞ్చ విద్యుత ఇత్యాదివాక్యేన తాదృగ్రూపఞ్చ ప్రాకృతం హేయం వపుశ్చ అపాస్త్యోక్తిః అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యేన తదనుగుణం ప్రాకృతహేయగుణవిగ్రహహేతుభూతం కర్మయోగం పుణ్యపాపరూప కర్మసంబన్ధం ప్రత్యాఖ్యాయ ప్రతిషిధ్య వేదాహం సత్యకామేతి చ వచః వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ సత్యకామస్సత్యసంకల్పః ఇత్యాదివాక్యం త్రయీమూర్ధాభిహితా ఇతరా వాక్ చ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే విద్యుతః పురుషాదధీత్యాదికా వాక్ చ అత్ర బ్రహ్మణి కల్యాణం ఉపాదేయం గుణౌఘం తాదృగ్విధం కల్యాణరూపం వపుః శరీరమపి వదతీత్యన్వయః, ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, ఆదిత్యవర్ణమితి శ్రూయమాణో విగ్రహశ్చ న ప్రాకృతః తమసః పరస్తాదితి శ్రుతేః అతిసూక్ష్మప్రకృతిర్హి తమః అతస్తత్కాయ వైలక్షణ్యసిద్ధిః అన్యథా స్వరూపస్యైవ తమసో వ్యాప్తత్వముక్తం స్యాత్ తదా సీం పరస్తాదిత్యస్తాతిప్రత్యయస్యాదిత్యవర్ణోక్తేశ్చ వైయర్థ్యం స్యాత్ అతో విగ్రహవిశిష్టస్యైవ తమసః పరత్వప్రాప్త్యుక్తిరితి విగ్రహవైలక్షణ్యసిద్ధిః విగ్రహవిశేషవిధానదర్శనాత్ విగ్రహసామాన్యనిషేధస్తద్వ్యతిరిక్తవిషయః న హింస్యాదితివత్ నిర్గుణమితివచ్చ విశేషనిషేధదర్శనాత్ విగ్రహసామాన్యనిషేధో విశేషే పర్యవస్యతి పశునా యజేతేతివత్ నిర్గుణశబ్దవచ్చేతి తాత్పర్యం పూర్వోక్తమర్థం వక్ష్యమాణస్యైతదర్థతా జ్ఞాపనార్థమనువదన్ పూర్వోక్తం విగ్రహస్యేతరసాజాత్యం వివృణోతి రూపమితి దయాబ్ధిః భగవానయం స్వభావోదితం తద్రూపస్తు తచ్ఛరీరస్తు స్వేచ్ఛయా స్వకీయ సంకల్పేన ఇహ అస్మిన్ లోకే నిజోపాసకానుగ్రహేణ స్వోపాసక జనా

ప్ర్యనుగ్రిహతః దేవాది సంస్థానవత్, దేవ మనుష్యాద్యాకారయుక్తం ఆధత్తెఇత్యన్వయఃకరోతీత్యర్థః. దయార్ద్రైత్యుపాసకానుగ్రిహేచ్ఛే త్యాభ్యాంవిగ్రిహస్య దేవాదిసంస్థానవత్వంన కర్మనిబన్ధనమితిసూచితం ఉక్తార్థేశ్రుతింస్మృతించదర్శయతి బ్రూతెఇతి అజాయమానఇత్యాద్యా అజాయమానో బహుధావిజాయత ఇత్యాద్యావైదికీవాక్ శ్రౌతివాక్ భగవత్ప్రోదితా భగవదుక్తా అజోపీత్యాద్యా అజోపి సన్నవ్యయాత్మాభూతానామీశ్వరోపిసన్ ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయసంభవామ్యాత్మమా యెత్యాకారికాతథాన్యాతదవతరణతః భగవదవతారేణసాధురక్షాంవదన్తి సాధుపరిత్రాణం వదన్తిపరిత్రాణాయ సాధూనాంవినాశాయచదుష్కృతాం ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామియుగెనఇత్యాకారికా స్మృతిరపిఇత్థంబ్రూతెఇత్యన్వయః' అత్రాజాయమాన ఇతి కర్మహేతుకసుఖాద్యర్థప్రాకృత దేహసంగతిరూపజన్మనిషేధః విజాయతఇతీచ్ఛాహేతుకజగద్రక్షణార్థాప్రాకృతవిగ్రిహాధిష్ఠానరూపజన్మవిధిః నను అజాయమానఇతిపరమార్థజన్మనిషేధః బహుధావిజాయత ఇత్యపరమార్థజన్మవిధిఃస్యాత్ న కృత్స్నమిథ్యాత్వవాదిపక్షే ప్రయోజనాభావాత్ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవచనైరైశ్వర రూపమిథ్యాత్వమపిసిద్ధం కింవిశేషతోభిధానేన విహితస్యనిషేధాయోగాచ్చాయుక్తం మానాన్తరాగోచరం జన్మాభిధాయతెదేవ కథంనిషిధ్యతె స్వరూపస్యాజత్వంశరీరద్వారాబహుభవనంచోచ్యతఇతిచెన్న స్వరూపనిత్యత్వ దేహద్వారకజన్మనోః జీవానామపిసమానతయాతస్యధీరాః పరిజానన్తియోనిమితి అనన్తరవాక్యప్రతిపన్న వైలక్షణ్యానుపపత్తేః సర్వసాధారణలోకవిదితజన్మప్రకారవైజాత్యేసత్యేవహ్యేనంవక్తుం యుక్తం నహిదేవదత్తస్యజన్మ

ర్థైరేవ పరిజ్ఞాయత ఇతి వక్తవ్యమ్ యజ్ఞదత్తజన్మనో వైలక్షణ్యాభావాత్; స్వరూపేణాజస్య విచిత్ర సమస్తజగద్రూపేణ బహుభవనముచ్యతే తద్విజీవేషు న సంభవతీతి చేన్న సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే ఇతి పూర్వానువాకేఽభిధాయ తస్యైత్వ ప్రావిదక్షద్రూపమేతీత్యస్మిన్ననువాకే జగద్రూపేణ బహుభవనస్యోక్తత్వాత్, ఏవమర్థాన్తరపరత్వే సత్యానర్థక్య ప్రసక్తాత్ తత్పరిహారాయ అస్యాః శ్రుతేరవతారపరత్వ మభ్యుపగన్తవ్యమ్, తథా అస్యాః శ్రుతేరవతారపరత్వే సత్యేవ అజాయమానస్య యాత్మత్వాస్యోప బృంహణైకార్థ్యం స్యాత్, అతోఽస్య వాక్యస్య యథోక్త ఏవార్థః, ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వం భగవద్విగ్రహస్య కథమిత్య (పరిత్రాణాయ) త్యాదిశ్లోకే అవగమ్యత ఇత్యత్ర శ్లోకస్థసాధుశబ్దార్థం వివృణ్వన్ శ్లోకతాత్పర్యమాహ - సాధురితి - గీతోపదిష్టసాధుః - సాధుశబ్దార్థః, భగవత ఇహోపాసక ఇత్యన్వయః, నన్వస్మిన్ శ్లోకే భగవదవతారస్య ప్రయోజనం దుష్కృద్వినాశోఽప్యవగమ్యతే, అతో నైకాన్తతస్సాధురక్షణార్థత్వమవతారస్య, అతో నోపాసకానుగ్రహార్థత్వమస్యేతి సిద్ధ్యతీత్యాశఙ్కాయాం శ్లోకే వినాశాయ చేతి చశబ్దస్య అన్వాచయపరత్వాత్ సాధుపరిత్రాణమేవ ముఖ్యఫలమవతారస్య దుష్కృద్వినాశస్త్వానుషఙ్గిక ఇతి శ్లోకాభిప్రాయమభీష్టార్థసిద్ధ్యోపయికమాహ - తస్య రక్షైవేతి - తస్య సాధోః, రక్షైవ, ఉద్దేశ్యముఖ్యేత్యర్థః, నన్వేవం (సహి దేవైరుదీర్ణస్య రావణస్య వధార్థిభిః । అర్థితో మానుషే లోకే జజ్ఞే విష్ణుస్సనాతనః) ఇతి ప్రమాణవిరోధ ఇత్యాశఙ్కాయా న్నవయం దుష్కృద్వినాశస్సర్వథా భగవదవతారస్య ఫలన్నేతి బ్రూమః, సత్యానుషఙ్గికం తదవతారఫలమిత్యాహ - దుష్కృతాన్త్వితి - అతః - సాధురక్షాయాస్తదవతార

ముఖ్యఫలత్వాత్, అస్య - భగవతః, ఇహ అస్మిఀల్లోకే, జనేః . అవతారస్య, దుష్కృతాముపహతిః - వినాశః, ఆనుషఙ్గికీ - ఆనుషఙ్గికః, ఉక్తా - అభ్యుపగతఇత్యర్థః. యద్యపి రక్షణస్య అనిష్టనివృత్తిపూర్వకేష్టప్రాప్తిరూపత్వాద్దుష్కృద్వినాశోపి రక్షణాన్తర్భూతఏవ తథాపి గోబలీవర్దన్యాయేన విరోధినివృత్తే రిహపృథగభిహితత్వాద్రక్షణమిష్టప్రాప్తిరూప మేవేహవివక్షితమితి నదోషః, అతో దుష్కృద్వినాశస్యానుషఙ్గికత్వము క్త ముపపాదయతి - సంకల్పాదేవేతి - సంకల్పాదేవ - ఇచ్ఛామాత్రేణ, తత్సంభవతః - దుష్కృద్వినాశసంభవాదిత్యర్థః, జగత్సృష్టేః బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సంకల్పాదివ విరోధినివృత్తేరప్యవతారమన్తరేణ విరోధినివృత్తిం కుర్యామితి సంకల్పమాత్రేణ సంభవాదితిభావః, అతో (అజోపిసన్ని) తి శ్లోకస్థోత్తరార్ధప్రథమపాదే ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయేత్యతో ప్రకృతిశబ్దస్య మూలప్రకృతిపరత్వభ్రమం నివృత్త్యర్థంవ్యాచష్టే - ఇహేతి - ఇహ ప్రకృతిమితి ప్రకృత్యుక్తివాచ్యః - ప్రకృతిశబ్దవాచ్యః, తస్యస్వీయస్వభావఇత్యన్వయః, భగవతస్స్వకీయస్వభావఇత్యర్థః, తావతాప్రకృతింస్వామధిష్ఠాయేతి వాక్యస్య పర్యవసితార్థమాహ-నసంసారిణామితి - నంసారిణాం స్వభావస్స, కిన్తుస్వంస్వభావమాస్థాయేతి, కథితపదోక్తోత్తరార్ధాద్యపాదస్య - ప్రాక్తశ్లోకోత్తరార్ధప్రథమపాదస్య, అర్థోబోధ్యఇత్యన్వయః, స్వభావాతో నిరుపాధికోధర్మః, అనేనవిగ్రహశ్చ స్వభావఇత్యుక్తంభవతి, ఆత్మమాయయేత్యతో మాయాశబ్దస్య అవిద్యాపరత్వే అవతారస్య ఆవిద్యకత్వేన అపారమార్థికత్వమితిభ్రమం వారయితు మ్మాయాశబ్దంవ్యాచష్టే - ఆత్మమాయేతి - అతో - ఆత్మమాయయేత్యతో, మాయా—మాయాశబ్దార్థః. భగవతస్సంకల్పరూపాద్ధిభవతీత్యన్వయః,

ఏవ మోహమాయాశబ్దార్థ స్త్యేవ నిష్కృష్టం పరిమాణమితి - ధీపర్యాయమి
తి - మాయామాయావయునమితి నైఘణ్టుకోక్తిః - మాయా వయునం జ్ఞానమితి
వాక్యశేషస్థాపాణ్యయుక్తిః, ధీపర్యాయమాహితి భాతీత్యన్వయః,

భగవతో ప్రాకృతవిగ్రహ ఇతి విష్ణుపురాణవచనం ప్రమాణయతి
దృష్టేతి - అస్మిన్నర్థే - భగవతో ప్రాకృతదివ్యమఙ్గళవిగ్రహవత్త్వే
సమస్తాఇత్యుపక్రమ్య - సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠి
తాః, ఇత్యుపక్రమ్య, పారాశరోక్తిః - తద్విశ్వరూపవైరూప్యం
రూపమన్యద్ధరేర్మహత్, ఇతి పరాశరోక్తిః, దృష్టేత్యన్వయః, ఉక్త
విగ్రహే భారతోక్తిమపి ప్రమాణయతి - ఏవమితి - ఏవమ్, కథితః
సా - ప్రాకృతవిగ్రహః, నభూతేతి - నభూతసంఘసంస్థానో దేహో
స్య పరమాత్మనః ఇతి, భారతోక్తిం ప్రమాణమిత్యన్వయః, సూత్రా
ర్థముపసంహరతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ - భగవత ఏవ విలక్షణప్రాకృ
తవిగ్రహవత్త్వాత్, ఇదం వపుః పరస్యైవేతి ఏవకారః తస్యైవేత్య
న్వయః. తద్ధర్మోపదేశాదితి సూత్రే [illegible] ఏవం రూపవరూప
వత్త్వమపి వివక్షితమితి భావః, అతః, ఆదిత్యమణ్డలే - సూర్యమణ్డ
లే, దృశిచ - అక్షిణి చ వర్తమానః, స పరమః పురుషః ఆదిత్యాదిశ
బ్దాభిలపనవిషయః, కర్మావశ్యతయా ప్రసిద్ధః, యః సజీవాన్నైవేత్య
న్వయః,

సూ ॥ * భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః *

శ్రీ ॥ ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతేస్య పరమాత్మనః,
(య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద, యస్యాదిత్య
శ్శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమాదిత్యో న వేద, యస్యాదిత్యశ్శరీరం
య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమా

త్మానవేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి, యస్యాక్ష
రం శరీరం యమక్షరన్న వేద, యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృ
త్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహ
తపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః) ఇతి చ తస్యాపహతపాప్మనః పర
మాత్మన స్సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య తేషామన్తరాత్మ
త్వేనైనం వ్యపదిశతి, అతస్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాది జీవేభ్యో
న్య ఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్;

శ్లో॥ ఆహాదిత్యాదిజీవాదితరదితి భిదోక్త్యాపి భేదేతి
సూత్రే బ్రహ్మాన్తర్యామివాక్యం య ఇతి పునరుపక్ర
మ్య సర్వాంశ్చ జీవాన్। ఆదిత్యాదీన్ సుబాలోప
నిషది పరపుంసోస్య దేహానిహోక్త్వా తేషామా
త్మానమేనం వ్యపదిశతి తదేభ్యస్తు సిద్ధోయమన్యః॥

అ॥ సూత్రాన్తరమవతారయతి - ఆహేతి—

టీ॥ భేదేతి సూత్రే - భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య ఇతి సూత్రే, భిదోక్త్యాపి - ఆదిత్యాది జీవాదిత్యనుషఙ్గః, ఆదిత్యాదిజీవాద్భేదవ్యపదేశేనాపి, బ్రహ్మ, ఆదిత్యాదిజీవాదితరదితి ఆహ, సూత్రకృదిత్యధ్యాహారేణాన్వయః, ఆదిత్యాదిజీవాత్ భేదవ్యపదేశశ్రుతిమాహ- అన్తర్యామివాక్యమితి - ఇహ సుబాలోపనిషది, అన్తర్యామివాక్యమ్, అన్తర్యామిబ్రాహ్మణవాక్యమ్, య ఇత్యుపక్రమ్య - య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమయతీత్యారభ్య య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదినా యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నా

రాయణ ఇత్యుక్తేన, అదిత్యాదీన్ సర్వాంశ్చ జీవాన్, అస్య పరపుంసః, దేహానుక్త్వా, తేషామేవ సమాత్మానం వ్యపదిశతీత్యన్వయః, అధికరణార్థముపసంహరతి - తదితి - తత్ - తస్మాత్, అయన్తు - పరమాత్మా తు, ఏభ్యః - ఆదిత్యాది జీవేభ్యః, అన్యస్సిద్ధ ఇత్యన్వయః,

* ఇత్యన్తరధికరణమ్ *

శ్రీ అ॥ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే, కిన్తజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం (సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ * తత్తేజోఽసృజత * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ * స ఇమాల్లోకానసృజత * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః) ఇతి సాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే ఉక్తగుణవిశేషాసద్ద విశేషరూపవిశేషార్థస్వభావాత్ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాదివ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్, ఇదానీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వ జగద్వైశ్వర్యాదివాదేపి ఆకాశాదిశబ్దాభిధేయతయా ప్రసిద్ధ చిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినా పాదశేషేణ,

సూ॥ * ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ *

శ్లో॥ వేదాన్తే బ్రహ్మహేతుర్జగత ఇతి యతో వేతి
సర్వస్య గీతం జిజ్ఞాసాయాం స హేతుః క ఇతి గిరి సదేవే
తి సాధారణాయామ్ । ఆత్మా వేత్యాదికాయామపి
సముపగతే సర్వహేతావిహేశే భేదాన్నద్యోచ్ఛ్రియా
ద్యైః ప్రకృతిత ఇతరో యస్తు జీవాచ్ఛ్రగీతః ॥ ॥

అద్యాకాశాదిశబ్దైర్జగత ఇహ విశేషేణ హేతుత్వేశ్వర
త్వాద్యుక్తావప్యుక్తశబ్దైరభిహిత చిదచిద్వస్తునో
ఽర్థాన్తరం సత్ । బ్రహ్మైతస్మాత్ ప్రసిద్ధాదితి వదతి
మునిర్నిశ్చయమాప్త్యై రశేషై రత్రాకాశాధికారాదిభి
రనుకథితైః పాదశేషాధికారైః ॥ ॥ ॥

అత్రాకాశాధికారే ప్రవదతి మునిరాకాశతోఽస్మాత్
ప్రసిద్ధాదన్యద్బ్రహ్మేతి లిఙ్గాదుపనిషదిపరప్రాప్య
తాదేరధీతాత్ । ॥ ౩౫౮ ॥

అ ॥ అథ చిదచిద్విలక్షణస్య వస్తునో వేదాన్తవేద్యత్వని ర్ణయాదుత్తరాధికరణమనారమ్భణీయమితి శఙ్కాం పరిహరన్ పేటికాభేదతత్సంగతీ ఆహ - వేదాన్త ఇతి—

టీ ॥ యతో వేతి వేదాన్తే - యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి వేదాన్తవాక్యే, బ్రహ్మ సర్వస్య జగతో హేతురితి గీతమ్, స హేతుః క ఇతి జిజ్ఞాసాయామ్ - బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్స హేతుః క ఇతి జిజ్ఞాసాయామ్, సాధారణాయామ్, సదేవేత్యాత్మా వేత్యాదికాయామపి గిరి సమవగతే, ఇహ సర్వహేతౌ - సర్వకారణే, అయమ్ — సర్వహేతుః, ప్రకృతితః ప్రధానాత్, జీవాచ్చ, ఇతరః — భిన్నః, గీతః — ప్రతిపాదితః, అద్య - ఇదానీమ్, ఇహ ఉక్తజగద్ధేతౌ, విశేషేణ ఆకాశాదిశబ్దైః, జగతో హేతుత్వేశ్వరత్వాద్యుక్తావపి - హేతుత్వేశ్వరత్వాదిప్రతిపాదనేపి; ఏతస్మాత్ ప్రసిద్ధాత్ ఉక్తశబ్దైరభిహిత చిదచిద్వస్తునః - ఆకాశాదిశబ్దైః ప్రతిపాదితచిదచిద్వస్తునః అర్థాన్తరం తద్బ్రహ్మేతి, అత్ర పాదశేషే, నిశ్చయమాప్త్యై ర

శేషైరాకాశాధికారాదిభిరధికారైః మునిర్వదతీత్యన్వయః, యతో వా ఇమానీత్యాదినా సృష్టిస్థిత్యాది సాధారణశబ్దానాం జగత్కారణవాచినామర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం కృతమ్, వస్త్వన్తరవిశేషాసాధారణత్వేన వ్యుత్పన్నైరపి శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే తేషామప్యర్థస్వభావాదభిమతవిశేషపర్యవసానం క్రియత ఇత్యర్థః. పూర్వం సంశయవ్యుదాసః కృతః, అథ విపర్యయవ్యుదాసః క్రియత ఇతి యావత్, లిఙ్గాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ కారణవిశేషే ఆకాశాదిపదశ్రుత్యా నిశ్చితే సతి లిఙ్గాత్తద్విరుద్ధవిశేషనిశ్చయోఽనుపపన్న ఇతి పూర్వపక్షోత్థానాదధికరణస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధమితి భావః, అత్ర పాదశేషోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః; తత్ర ప్రథమే వస్త్వన్తరప్రసిద్ధశబ్దవిశేషేణ ప్రత్యవస్థానమ్ అర్థవిరోధేన పరిహారః, అర్థవిరోధశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానం ద్వితీయే, విరోధోద్ఘాటనముఖేన పరిహారః, విరోధిలిఙ్గాభావేన అల్పానుకూలలిఙ్గసద్భావేన చ ప్రత్యవస్థానం తృతీయే, స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేఽపి ఉపక్రమవాక్యస్థవిరోధిలిఙ్గప్రదర్శనేన సిద్ధాన్తః, ఉపక్రమ ఏవానుకూలలిఙ్గభూయస్త్వేన ప్రత్యవస్థానం చతుర్థే, తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి భిదా, అనేన అధికరణసంగతిశ్చ ఫలితా, ఆకాశాధికరణప్రమేయం సంగ్రహేణ ప్రతిపాదయతి - అత్రేతి - అత్రాకాశాధికారే - అస్మిన్నాకాశాధికరణే, ప్రసిద్ధాదస్మాదాకాశతః, అస్య స్పృష్టాత్, ఉపనిషది అధీతాత్ — పరాయణమిత్యాదినా అధీతాత్, పరప్రాప్యతాదేః - పరమప్రాప్యతాదిరూపాత్, లిఙ్గాత్ — పరమపురుషలిఙ్గాత్, మునిః ప్రవదతీత్యన్వయః,

శ్రీ ॥ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే (అస్య లోకస్య కా గతిరితి ఆకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశా

దేవసముత్పద్యన్తే, ఆకాశంప్రత్యస్తంయన్తి, ఆకాశోహ్యేవైభ్యోజ్యాయానాకాశః పరాయణమ్) ఇతి - తత్రసన్దేహః, కింప్రసిద్ధాకాశఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే, ఉత ఉక్తలక్షణమేవబ్రహ్మేతి, కింప్రాప్తమ్, ప్రసిద్ధాకాశఇతి, కుతః, శబ్దైకసమధిగమ్యే వస్తుని యఏవార్థః వ్యుత్పత్తిసిద్ధశ్శబ్దేనప్రతీయతే సఏవగ్రహీతవ్యః, అతః ప్రసిద్ధాకాశఏవచరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్యకారణమ్, అతస్తస్మాదనతిరిక్తంబ్రహ్మ, నన్వీక్షాపూర్వకసృష్ట్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చవ్యతిరిక్తంబ్రహ్మేత్యుక్తమ్, సత్యముక్తమ్, అయుక్తన్తు తత్, తథాహి, యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే కుతఇమానిభూతానిజాయన్తఇతి విశేషాపేక్షాయాం సర్వాణిహ వాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తఇత్యాదినావిశేషప్రతీతే జగజ్జన్మాదికారణమాకాశఏవేతి నిశ్చితేసతి సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దాస్సాధారణాకారాస్తమేవ విశేషమాకాశమభిదధతి, ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వాత్మశబ్దోఽపి తత్రైవవర్తతే, తస్యాపిహిచేతనైకాన్తత్వన్నసంభవతి, యథా (మృదాత్మకోఘటఇతి, ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యాసుతరామాకాశేప్యాత్మశబ్దోవర్తతే, అతఏవమాకాశఏవకారణంబ్రహ్మేతినిశ్చితేసతి ఈక్షణాదయస్తదనుగుణాగౌణావర్ణనీయాః, యదిహిసాధారణశబ్దైరేవసదాదిభిఃకారణమభ్యధాయిష్యత, ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేషఏవకారణమితి నిరచేష్యత, ఆకాశశబ్దేనతు విశేషఏవనిశ్చితఇతి నార్థస్వభావాన్నిర్ణేతవ్యమస్తి, నన్వాత్మన ఆకాశస్సంభూతఇత్యాకాశస్యాపికార్యత్వం ప్రతీయతే, సత్యమ్, సర్వేషామేవ ఆకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థాస్థూలావస్థాచేత్యవస్థాద్వయమస్తి, తత్ర

కాశస్యసూక్ష్మావస్థా కారణమ్, స్థూలావస్థాతు కార్యమ్, ఆత్మనఆకాశస్సంభూతఇతి స్వస్మాదేవసూక్ష్మరూపాత్, స్వయంస్థూలరూపస్సంభూత ఇత్యర్థః, సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తఇతి సర్వస్యజగత ఆకాశాదేవప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవ హికారణంబ్రహ్మేతినిశ్చితమ్, యతఏవంప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తంబ్రహ్మ. అతఏవచ (యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాత్, ఆకాశోహవైనామ రూపయోర్నిర్వహితా, ఇత్యేవమాదినిర్దేశోప్యుపపన్నతరః, అతః ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తంబ్రహ్మేతి;

శ్లో॥ ఛాన్దోగ్యసామ్న్యధీతా విశదముపనిషద్వ్యస్య
లోకస్యకేతిత్వారభ్యాకాశఇత్యాదితఇహాజగతోప్యేం
తుతాకాశఏషా । సన్దేహోత్రాయమేవంభవతి
వదతివాకాశమేవప్రసిద్ధం ప్రోక్తాత్రాకాశశబ్దః పున
రితరదతోబ్రహ్మవేత్యుక్తమేషమ్ ॥ ॥ ॥

కింప్రాప్తంభూతమాకాశమితి కుతఇదంగ్రాహ్య
ఏవాయమర్థః స్సిద్ధవ్యుత్పత్తికోయో భవతిపునరి
హోక్తేఃతుశబ్దైకగమ్యో । ఆకాశోతఃప్రసిద్ధస్థి
రచరజగతోభూతజాతస్య హేతుస్తస్మాద్బ్రహ్మాధికన్నా
స్త్యుపదిశతితమేవాఖిలంహేతువాక్యమ్ ॥ ॥

నస్వేతపూర్వపక్షసర్గాదిభిరచిత ఇదంబ్రహ్మజీవాచ్చ
భిన్నంప్రోక్తం సత్యంతముక్తన్నసముచితమిదం య
త్పురోక్తంతథాహి । తద్బ్రహ్మశేషహేతుర్యదితి
తుయతఇత్యాదివాచాప్రతీతౌ కింతద్బ్రహ్మేత్యపే
క్షాంపరిహరతి విశేషోక్తిరాకాశవాక్యమ్ ॥ ॥
౧౭౩

నిర్ణీతేస్మాత్తువాక్యాజ్జగతితుసకలే హేతురాకాశ ఏవే
త్యన్యాసాధారణోక్తిర్ఘటయితు ముచితాస్మిన్
విశేషే సదాద్యా । ఆత్మావేత్యాత్మశబ్దోపిచవదతి
తమేవాస్య నైకాన్తతాస్మిన్ చిదూరిపెథేఽప్యదా
త్మాఘట ఇతిగిరితస్యా తదావేదకత్వాత్ ॥ ॥

ఆప్నోతీత్యాత్మశబ్దో వదతిహి నితరాం వ్యాపకాకాశ
మేవోక్తో బ్రహ్మాకాశ ఏవాఖిలజగతిహి యం హేతు
మాహాహోక్తవాక్యమ్ । ఆకాశోనిశ్చితశ్చేజ్జగతితు
సకలేకారణత్వేన వాక్యాదుక్తాదితౌదిధర్మాస్తవ
నుగుణతయావర్ణనీయాహిగౌణాః ॥ ॥

హేతుస్సాధారణోక్త్యైవహి యదుదిచ నదిత్యాద్యయా
వై పరివక్ష్యాన్నిశ్చేతవ్యస్సదీతౌదిభిరిహ కథితైస్స్యాత్
నవైచిద్విశేషః । ఆకాశోక్తివిశేషాత్ కథయతి
జగతో హేతుమాకాశమేవ నిశ్చేతవ్యోనసకోఽపృ
థఇహాతుసుధియాంశిష్యతేథ స్వభావాత్ ॥ ॥

నన్వాకాశస్యచాస్యాత్మన ఇతి కథితస్సంభవస్తైత్తిరీ
యేసత్యంభూతేష్వవస్థాద్వయమిహ భవతిస్థూల సూ
క్ష్మపరిభేదాత్ । సూక్ష్మాదాకాశతోస్యాజ్జననమభిహి
తంస్థూలరూపస్యతస్యబ్రూతేతత్రీత్యాత్మశబ్దస్స్వమితి
నవిహతస్తస్య హేతుత్వవాదః ॥ ॥ ॥

సర్వాణీత్యాదివాక్యే జగదుదయలయాద్యుక్తమా
కాశతోస్యాద్బ్రహ్మతః కారణం వైసఖిలుయతఇదంబ్రహ్మ

నాకాశతోఽన్యత్ । తస్మాదతోఽపపన్నా శ్రుతిశిరసి
యదిత్యాదికాకాశ ఇత్యుక్తిస్తస్మాత్ ప్రసిద్ధాద్భవ
తి గగనతో బ్రహ్మాభిన్నన్న హీతి ॥ ॥ ౩౭౫ ॥

అ॥ అస్యాధికరణస్య విషయవాక్యమాహ - ఛాన్దోగ్య ఇతి -

టీ॥ సామ్ని ఛాన్దోగ్యే ఉపనిషది - సామవేదరూపఛాన్దోగ్యోపనిషది, అస్య లోకస్య కేతి త్వారభ్య - అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యారభ్య, ఆకాశ ఇత్యాదితః - (ఆకాశ ఇతి హోవాచ, సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే, ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి, ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణ) మితి వాక్యతః, జగతో హేతుత్వేషా, ఆకాశే అధీతా - ఉక్తేత్యర్థః, సిద్ధాన్తే కారణత్వానువాదస్య వక్ష్యమాణత్వాద్విధేయం కిమిత్యపేక్షాయాం విధేయార్థజ్ఞాపనార్థ మస్య లోకస్య కేత్యాదికముపాత్తమ్, విషయవాక్యగతిః - ప్రాప్తమ్; సంశయమాహ - సందేహ ఇతి - అత్ర అస్మిన్ వాక్యే, ఏవమయం సందేహో భవతీత్యన్వయః, కథమిత్యత్రాహ - వదతి వేతి - అత్ర ప్రోక్త ఆకాశశబ్దః, ప్రసిద్ధమాకాశమేవ వదతి వా అతదితరత్ ఉక్తమేవమ్ - పూర్వోక్తప్రకారమ్, బ్రహ్మ వదతి వేతి వదతీత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః, భూతాకాశే ప్రసిద్ధ్యతిశయపరాయణత్వాద్యనుపపత్తిభ్యాం సంశయః, భూతాకాశే పరమాత్మని చ ఆకాశశబ్దప్రయోగాత్ సంశయ ఇత్యుక్తం పరైః, తదయుక్తమ్, అశ్రుతవేదాన్తస్య సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి వాక్యస్థాకాశశబ్దస్య చ పరమాత్మవిషయత్వాప్రతీతేః, శ్రుతవేదాన్తస్య సంశయాభావాచ్చ, చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాయోగ వ్యవచ్ఛేదో హి ప్రథమపాదసాధ్యః, నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః, సత్రిపాదీసా

ధ్యవేవ, ఇతః పూర్వై రధికరణై రేవాయోగవ్యవచ్ఛేదస్సిద్ధ ఇతి చేన్న సదేవ* బ్రహ్మ విదాప్నోతి* ఆత్మనఆకాశస్సంభూతః) ఇత్యాదిషు కారణవిషయాణాం సద్బ్రహ్మాదిశబ్దానాం సాధారణానామాకాశప్రాణ ప్రాణాదివిశేషపర్యవసానేసతి చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వాసిద్ధే రాకాశాదిపదానామీక్షణానన్దవిశేషయోగానుగుణతయా నేయత్వేసత్యేవ తత్సిద్ధేశ్చ, అతో యథోక్తహేతునిబన్ధనస్సంశయః. జగత్కారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యం వస్తు కిమాకాశః ఉతపరమాత్మేతి విచారః; తదర్థ మస్యలోకస్య కాగతిరాకాశ ఇత్యత్ర అకాశః కింప్రసిద్ధః, ఉతపరః, తదర్థం కిమత్ర ఆకాశశబ్దో రూఢ్యావర్తతే, ఉతఅవయవశక్త్యా, తదర్థం జ్యాయస్త్వాదిగుణాః కిమ్ముఖ్యతయా నేయాః, ఉతన, తదర్థమాత్మన ఆకాశస్సంభూతఇతి ఆత్మశబ్దః కిం కారణాకాశపరః, ఉతపరమాత్మపరః, తదర్థంకిమయమాత్మశబ్దస్స్వరూపపరః, ఉతదేహప్రతిసంబన్ధిపరఇతివిచారః, యదాస్వరూపపరః, తదా ఆత్మన ఆకాశఇత్యత్ర ఆత్మశబ్దస్య కారణాకాశపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానామపి కథఞ్చిన్నేయత్వేన రూఢిశక్తిస్సత్వా ద్విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః ప్రసిద్ధాకాశపరఇతి వేదాన్తవేద్యం వస్తు ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి పూర్వపక్షేఫలఫలిభావః, యదా ఆత్మశబ్ద శ్శరీరప్రతిసంబన్ధిపరః తదా ఆత్మన ఆకాశఇత్యత్ర ఆత్మశబ్దస్య పరమాత్మపరతయా జ్యాయస్త్వాదిగుణానామపి ముఖ్యత్వాత్ యౌగికవృత్త్యా విషయవాక్యస్థాకాశశబ్దః పరమాత్మపరఇతి కారణవాక్యప్రతిపాద్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తేఫలఫలిభావః,

సంశయకోట్యోరుభయోః కాకోటిర్యుక్తేతి పృచ్ఛతి - కింప్రాప్తమితి - ఉత్తరయతి - భూతమాకాశమితి . ఆకాశశబ్దో భూతమాకాశం వదతీతి వదతీత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, తత్ర కారణంపృచ్ఛతి—

కుత ఇతి - భూతమాకాశం వదతీతీదం కుత ఇత్యన్వయః, ఉత్తరయతి-గ్రాహ్యా ఇతి - శబ్దైకసమధిగమ్యే ఇహ అర్థే తు, సిద్ధవ్యుత్పత్తికో యః, వ్యుత్పత్తిసిద్ధో యః, అయమేవార్థో గ్రాహ్య ఇతి యోజనా; ప్రమాణాన్తరసిద్ధార్థానువాదే సతి హి తదనురోధాయ క్లిష్టగత్యా అర్థస్య వర్ణనీయత్వం స్యాత్, ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిషు యథా పాదేః ప్రమాణాన్తరగోచరతయా హి తదనురోధాదైక్యహానమ్, ప్రమాణాన్తరాగోచరే వస్తుని ప్రతిపాద్యే న తథా వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్త్యాజ్యః అనురోద్ధవ్యాన్తరాభావేన శబ్దస్వాతన్త్ర్యస్య అప్రతిబద్ధత్వాదితి భావః, తతః కిమిత్యత్రాహ - ఆకాశేతి - అతః, స్థిరచరజగతః - స్థిరచరప్రపఞ్చరూపస్య, భూతజాతస్య, హేతుః ప్రసిద్ధాకాశ ఇత్యన్వయః, అర్థాన్తరపరత్వే హి యౌగికవృత్తిరాశ్రయణీయా, నతద్యుక్తమ్, రూఢిర్హి యోగాత్ప్రబలేతి భావః, ప్రకృతాధికరణస్య ప్రథమపాద ప్రతిపిపాదయిషితే అయోగవ్యవచ్ఛేదపర్యవసానమాహ- తస్మాదితి తస్మాత్ - ఆకాశాత్, అధికమ్ - అతిరిక్తమ్, బ్రహ్మ నాస్తీత్యన్వయః, నను తర్హి ఇతరకారణవాక్యానాం కా గతిరిత్యత్రాహ - తమేవేతి తమేవ - ఆకాశమేవ, అఖిలం హేతువాక్యమ్ - కారణవాక్యమ్, ఉపదిశతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః,

అర్థవిరోధాద్వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థస్త్యాజ్య ఇతి శఙ్కతే - నన్వితి ఈక్షాపూర్వసర్గాదిభిః - తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాది వాక్యోక్తేక్షణపూర్వకసృష్ట్యాదిభిః, ఇదం బ్రహ్మ, అచితః జీవాచ్చ భిన్నం ప్రోక్తమిత్యన్వయః, ఆదిశబ్దేన ఆనన్దవల్లీప్రోక్తనిరతిశయానన్దపరామర్శాత్ తతో జీవభేదశ్చ ఆనన్దమయాధికరణే ప్రోక్త ఇత్యర్థః పరిహరతి - సత్యమితి - ఉక్తం తత్సత్యమ్; ఉక్తమితి యత్తత్సత్యమి

త్యర్థః, ఉక్తేస్సత్యత్వేపి ఉక్తార్థో న సముచిత ఇత్యాహ - న సముచితమితి - యత్ప్రోక్తమిదన్న సముచితమిత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - తథాహీతి - యత ఇత్యాదివాచా - యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదివాక్యేన, జగదశేషహేతుః, తద్బ్రహ్మేతి, ప్రతీతౌ - జ్ఞానే జాతే, కిన్తద్బ్రహ్మేత్యపేక్షాయామ్ - తద్బ్రహ్మ కిమితి విశేషజిజ్ఞాసాన్, విశేషోక్తిరాకాశవాక్యమ్, విశేషప్రతిపాదనరూపమాకాశవాక్యమ్, పరిహరతీత్యన్వయః,

తావతా కః ప్రస్తుతవిరోధపరిహార ఇత్యత్రాహ - నిర్ణీత ఇతి - అస్మాద్వాక్యాత్ - సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాద్యాకాశవాక్యాత్, సకలే జగతి - సర్వత్ర ప్రపఞ్చే ఆకాశ ఏవ హేతురితి నిర్ణీతే సతి - నిశ్చితే సతి, అన్యా. సదాద్యా- సదేవేత్యాదికా, సాధారణోక్తిః - సామాన్యోక్తిః, అస్మిన్ విశేషే ఆకాశరూపవిశేషే, ఘటయితుముచితా - యోజయితుం యుక్తేత్యర్థః. నిర్ణీత ఇతి యుక్తితో నిర్ణయ ఉక్తః. నను యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యప్రకరణ ఏవ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దశబ్దేన విశేషనిర్ణయోస్తి, నైవమ్, యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాకాశశబ్దసామానాధికరణ్యాదానన్దశబ్దః కిమాకాశపరః, ఆకాశశబ్దః కిమానన్దపర ఇతి సంశయస్స్యాత్, తస్మాదానన్దశబ్దసామానాధికరణ్యరహితాత్ ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి వాక్యాదేవ విశేషనిర్ణయ ఇత్యభిప్రాయేణ ఆకాశ ఏవేతి నిర్ణీత ఇత్యుక్తమ్, సాధారణోక్తేర్విశేషే పర్యవసానే భాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః, ఆత్మశబ్దేన విశేషనిర్ణయశఙ్కాం వ్యుదస్యతి- ఆత్మైవేతి - ఆత్మా వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర, ఆత్మశబ్దోపి చ, తమేవ - ఆకాశమేవ, వదతీత్యన్వ

యః, ఆకాశశబ్దాపేక్షయా ఆత్మశబ్దోఽపి సాధారణ ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య చిద్వస్తున్యేవ ప్రయోగాద్విశేషశబ్దరూపత్వ మిత్యత్రాహ— అస్యేతి - అస్య - ఆత్మశబ్దస్య, అస్మిన్ చిద్రూపే ఉత్తరే, ఏకాన్తతా - నియమేన బోధకత్వమ్, నేత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - మృదాత్మేతి - మృదాత్మా ఘట ఇతి గిరి - వాక్యే, తస్య - ఆత్మశబ్దస్య, అతదావేదకత్వాత్, చిద్రూపార్థాబోధకత్వాదిత్యర్థః,

ఆత్మశబ్దస్య యోగవ్యుత్పత్త్యా భూతాకాశపరత్వమాహ— ఆప్నోతీతి - ఏష ఆత్మశబ్దః, ఆప్నోతీతి - ఆప్నోతీతి వ్యుత్పత్త్యా, వ్యాపకాకాశం వదతీత్యన్వయః, నితరామిత్యనేన వ్యాపకత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తయోగరహితజీవాపేక్షయా తస్యైవాకాశే అస్యశబ్దప్రయోగస్యౌచిత్యం దర్శితమ్, పూర్వపక్షముపసంహరతి - అత ఇతి - ఉక్తవాక్యమ్, యం అఖిలజగతి, హేతుమాహ, స ఆకాశ ఏవ బ్రహ్మేతి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః, నను తర్హి కారణవాక్యపఠితేక్షణాదీనాం ధర్మాణాం బాధపరిహారః కథమిత్యత్రాహ— ఆకాశ ఇతి - ఉక్తాద్వాక్యాత్ - సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి వాక్యాత్, ఆకాశః, సకలే జగతి కారణత్వేన నిశ్చితశ్చేత్, ఈక్షాదిధర్మాస్తదనుగుణతయా గౌణాస్సన్తః నేయా ఇత్యన్వయః, శ్రుతిప్రాబల్యాల్లిఙ్గస్తదనుగుణాన్నేయమిత్యర్థః.

ఈక్షణాదిముఖ్యత్వానురోధాత్ సదాదిశబ్దైరేవ విశేష నిర్ణయ ఇతి శఙ్కాయాం సదాదిశబ్దేభ్య ఆకాశాదిపదశ్రుతేః ప్రాబల్యముపపాదయతి - హేతురితి - సదిత్యాద్యయా సాధారణోక్త్యైవ - సదేవేత్యాదికేన సాధారణశబ్దేనైవ, ఏవకారేణ విశేషోక్తిసద్భావవ్యవచ్ఛేదః, ప్రపఞ్చహేతు నిశ్చేతవ్యా యది - జగత్కారణనిశ్చిత

వ్యక్ష్యేత్, తదా, ఇహ - సద్విద్యావాక్యే, కథితైః ప్రతిపాదితైః, ఈక్షాదిభిః - ఈక్షణాదిభిః, సః, జగద్ధేతుః, చిద్విశేషస్స్యాదితి యోజనా, చేతనవిశేషస్స్యాదిత్యర్థః, యదీత్యభిప్రేతం విపర్యయేణ విశేషనిశ్చాయకసద్భావం దర్శయతి - ఆకాశోక్తిరితి - ఏషా ఆకాశోక్తిః - అయమాకాశశబ్దః, జగతో హేతుమాకాశం విశేషాత్కథయతి, ఇహ అర్థస్వభావాత్, సుధియామ్ - ధీమతామ్, నిశ్చేతవ్యో౽సావర్థశ్చిష్యత ఇత్యన్వయః, రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయాద్విలంబితప్రతిపన్నాద్యౌగికాదపి శీఘ్రధీవిషయో రూఢ్యర్థ ఏవ ఆకాశశబ్దస్య పరిగ్రాహ్యః సదాదిశబ్దానామీక్షణాదిలిఙ్గకపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితప్రవృత్తితయా అతిశీఘ్రప్రవృత్తిత్వాత్ ప్రబలతరాకాశపదశ్రుత్యా అపేక్షితే విశేషే లబ్ధే అర్థస్వభావనిర్ణేతవ్యవిశేషాభావాదీక్షణాదయస్తదనురోధేన వర్ణనీయాః, అతో న చేతనవిశేషకారణత్వసిద్ధిరిత్యర్థః.

కార్యతయా అవగతస్య పరమకారణత్వానుపపత్తిముఖేన చోదయతి - నన్వితి - అస్య ఆకాశస్య, ఆత్మన ఇతి - ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇతి, తైత్తిరీయోపనిషది, సంభవః - కార్యత్వమ్, కథితః - కథితమ్, పరిహరతి - సత్యమితి - కార్యత్వే అభిమతిః, తస్య కారణత్వశ్శఙ్కిత్వే అసఙ్గిః కారః, ఇహ భూతేషు - పృథివ్యాదికేషు భూతేషు, స్థూలసూక్ష్మప్రభేదాత్; అవస్థాద్వయం భవతి -- వర్తత ఇత్యర్థః, తతః కిమిత్యత్రాహ - సూక్ష్మాదితి - సూక్ష్మాదస్మాదాకాశతః - సూక్ష్మావస్థాదస్మాదాకాశాత్, స్థూలరూపస్య - స్థూలావస్థస్య, తస్య — ఆకాశస్య, జననమ్ - ఉత్పత్తిః, అభిహితమ్ - ఆత్మన ఇత్యాదితైత్తిరీయవాక్యప్రతిపాదితా, ఆత్మన ఇత్యాదివాక్యే ఆత్మశబ్దస్య సూక్ష్మా

వస్థాకాశపరత్వం కథమిత్యాశఙ్క్య ఆత్మశబ్దస్య స్వపర్యాయత్వేన ఆత్మన ఇత్యస్య స్వస్మాదిత్యర్థకత్వేన పరిహరతి - బ్రూత ఇతి, అత్ర అస్మిన్నాత్మన ఇత్యాదివాక్యేతం, ఆత్మశబ్దస్స్వం బ్రూత ఇతి — వక్తీతి తస్య - ఆకాశస్య, హేతుత్వవాదః, నవిహతః - నానుపపన్న ఇత్యర్థః,

కుత ఇత్థమస్వారస్యేన అర్థో వర్ణ్యత ఇత్యత్రాహ - సర్వాణీతి, సర్వాణీత్యాదివాక్యే - సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి వాక్యే, జగదుదయలయాది - జగదుత్పత్తిలయాదికమ్, అస్మాదాకాశతః - ఆకాశాత్, ఉక్తమ్, అతః-, కారణం బ్రహ్మ - జగత్కారణీభూతం బ్రహ్మ, స ఖలు - ఆకాశః ఖల్విత్యర్థః, లయాదీత్యాదిశబ్దేన అవకాశప్రదానేన స్థితిహేతుత్వముచ్యతే, అత్రాకాశస్య జగత్కారణబ్రహ్మాభిన్నత్వపక్షే శ్రౌతవాక్యాన్తరసంవాదమాహ యత ఇతి, యతః - యస్మాత్, ఇదం బ్రహ్మ, ఆకాశతోన్యన్న - ఆకాశాద్భిన్నం న భవతి, తస్మాత్, అత్ర శ్రుతిశిరసి - వేదాన్తే, యదిత్యాదికా - య ఏష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాదిత్యాదికా, ఆకాశ ఇత్యపి ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యపి, ఉక్తిః — వాక్, ఉపపన్నా - ఉపపద్యత ఇత్యర్థః; పూర్వపక్షముపసంహరతి తస్మాదితి - తస్మాత్ । ప్రసిద్ధాద్గగనతః - ప్రసిద్ధాకాశాత్, బ్రహ్మాభిన్నం నహీతి - బ్రహ్మాభిన్నం భవతీత్యర్థః, ఇతిశబ్దః పూర్వపక్షోపసంహారం ద్యోతయతి.

శ్రీ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, (ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్) ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ, కుతః, తల్లిఙ్గాత్, నిఖిలజగదేకకారణత్వం

సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం పారాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపల
భ్యన్తే, నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య
నోపపద్యతే, చేతనవస్తునస్తత్కార్యత్వాసంభవాత్, పరాయణత్వ
ఞ్చ చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వమ్, తచ్చ అచేతనస్య హేయస్య సర్వ
పురుషార్థవిరోధినో నసంభవతి. సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వఞ్చ నిరుపా
ధికం సర్వైః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కర్షః, తద
ప్యచితో నోపపద్యతే, యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయా
మాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణాదస్యత్సర్వం తదనురూపమేవ
వర్ణనీయమితి, తదయుక్తమ్, సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యా
కాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, ప్రసిద్ధవన్ని
ర్దేశో హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే, ప్రమాణాన్తరాణి చ స
దేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని, తాని చ యథో
దితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మ
ఆకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే, సంభవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః
ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వమ్, ఆకాశతే ఆకాశయతి
చేతి, కిఞ్చ అనేన ఆకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణక్షమేణాపి చేతనాం
శం ప్రత్యసంభావితకారణభావమచేతనవిశేషమభిదధానేన తదైక్షత
బహు స్యాం ప్రజాయేయ, సోకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయే
త్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదివిశిష్టాపూ
ర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యార్థాన్యథాకరణం న ప్రమాణ
పదవీమధిరోహతి, ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణవిశిష్టాపూర్వా
ర్థప్రతిపాదనసమర్థానేకవాక్యగతిసామాన్యస్తు ఏకేన అనువా
దస్వరూపేణాన్యథా కర్తుం న శక్యతే, యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తో
న భవతి మృదాత్మకో ఘట ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తమ్; తత్రో

చ్యతే, యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. తథాపి శరీరప్రతిసంబన్ధిన్యాత్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ (ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్; ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసంబన్ధిచేతన ఏవ ప్రతీయతే, యథా గోశబ్దస్య అనేకార్థవాచిత్వేపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ సాస్నాదిమానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తత్రాసాధారణనిర్దేశాపేక్షా, తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసంబన్ధిచేతనాభిధానమేవ (స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ, ఇత్యాది తత్తద్వాక్యశేషా ఏవ స్థిరీకుర్వన్తి, ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వార్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణం సదేవ సోమ్యేత్యాదివాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవ ఆకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్;—

శ్లో ॥ ఏవంప్రాప్తేసమాధీయతఇహకథితాకాశశబ్దాభి
ధేయోభిన్నోహ్యాకాశతోస్మాద్భవతిసతుపరఃపూరుషః
ప్రోక్తఏవ । లింగాత్ప్రోక్తాత్తదీయాదిహ సకలజ
గత్ కారణత్వం సమస్తాజ్జ్యాయస్త్వం ప్రాప్త్యుక్తా
భవతిఖలు పరాభాతితస్యైవలిఙ్గమ్ ॥ ॥

సర్వస్మిన్హేతుత్వేషానఖలు సముచితాకాశఏషా
ప్రసిద్ధేఽచిద్వస్తున్యస్యచిద్వస్తునిభవతినవై హేతుభా
వోయతోతః । చిత్ప్రాప్యత్వంనహేతూచితిభవ
తిపుమర్థోపరోధావ హేత్వర్థజ్యాయస్త్వంసర్వ
తోనాచితినిరతిశయోత్కృష్టతాయద్గుణౌఘైః ॥ ॥

యస్స్వోక్తం హేతుభేదైర్జగతి పునరిహాకాంక్షితే తద్వి
శేషం ప్రోక్తోత్రాకాశశబ్దో వదదితి హి సకలం వర్ణ్యమా
నస్యానురూపమ్ । ఇత్యేతన్నాత్రసిద్ధం హ్యనువదతి
హ స్రాపేతమాకాశవాక్యమ్మానేనాన్యేన మానాన్త
రమపి చ యుక్త్యోక్తం సదేవేతివాక్యమ్ ॥ ॥

తత్రబ్రహ్మోక్తిరిత్యాశ్రితమనువదత్యేష ఆకాశ
శబ్దో బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దో భవతి పునరయం భాసతో భా
సనాచ్చ । కిఞ్చాకాశోక్తిరేషా ప్రభవతి న విశేషాభి
ధానతశ్చాపి ప్రత్యేకం చేతనాంశం పునరిహ తు న
సంభావ్యహేతుత్వయోగః ॥ ॥ ॥

చిద్భిన్నే సత్త్వమానాత్తదితి సఙ్గిరై వాక్యశేషానథా
యైస్స్వైః జ్ఞాప్యైర్వ్యోయుక్తార్థం పరిపచనపటువా
చోన్యథార్థం విధాతుమ్ । నైవం ధర్మైరపూర్వై
ర్బహుభిరిహ యుతా పూర్వవస్తుప్రతీతౌ శక్తానాం
నైకవాచాంగతిరనుకథనాత్త్వైకపక్షాన్యథా స్యాత్ ॥

యత్వాత్మోక్తిర్న చైకాన్తత ఇహ చితి సామ్యాత్తి
కాత్మా ఘటో యన్నిత్యావ్యక్తోపదృష్టేరితి న సదితి
రత్రికృదిత్యాచితోస్తు । దేహాన్యవపరియోగః పరి
చరతర ఇహోస్యాస్తు తస్మాదిహాత్మాపత్యాదావాత్మ
శబ్దః కథయతి తనుసంబద్ధమాత్మానమేవ ॥ ॥

గోశబ్దో నైకవస్తుప్రమితికృదపి యథార్థేఽత్రి సా
స్నాదిషు ప్రాముఖ్యేణ ప్రయోగాత్ కథయతి

హి తమేవ స్వతో నాన్యమర్థమ్ । అస్యాన్త స్వర్థం
గుణేన ప్రవదతి తదనాధారేణానూదితేన వ్యాహారస్త
స్యానూచేత్సహ కథయతి గోశబ్ద ఉక్తార్థమేన ॥ ॥

దేహ్యాత్మన్యేవవృత్తిస్స్వతఇహతు తథైవాత్మవాచ
స్సత్యాద్యావైతే వాక్యశేషా ఇదమిహబహవ
స్సాధునిర్ధారయన్తి । ఏవంవాక్యైష నిర్ధారిత
సుగుణగణైర్నాన్యగైస్తైరపూర్వైర్యుక్తం సర్వ
త్ర హేతుర్జగతి గిరసదిత్యాదికాయాంప్రతీతమ్ ॥

బ్రహ్మైవాకాశశబ్దాత్ప్రథితవదిహ సర్వాణిహేత్యా
దివాక్యైర్నిర్దిష్టస్సప్రసిద్ధోన్య ఇతి పునరిదం సిద్ధమ
త్రాధికారే । ॥ ౩౨౩౫ ॥

అ॥ సిద్ధాన్తమారభతే - ఏవమితి—

టీ॥ పూర్వాధికరణఇవ నాత్ర తద్ధర్మోపదేశాదిత్యుక్తమ్, అపితు తల్లిఙ్గాదిత్యుక్తమ్, వాక్యాన్తరప్రసిద్ధార్థస్య అనూదితస్య హేతుతయా వివక్షితత్వాత్. ఇహ - అస్మిన్ ఛాన్దోగ్యవాక్యే కథిత ఆకాశశబ్దాభిధేయః, అస్మాదాకాశతో భిన్నో భవతి హీత్యన్వయః, తర్హి స క ఇతి జిజ్ఞాసాయామాహ - స ఇతి. స తు - ఆకాశశబ్దాభిధేయస్తు, ప్రోక్తః పరః పూరుష ఏవేత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - లిఙ్గాదితి - ఇహ ప్రోక్తాత్తదీయాల్లిఙ్గాదిత్యన్వయః; కిన్తల్లిఙ్గమిత్యత్రాహ - సకల జగత్కారణత్వమితి - సకలజగత్కారణత్వమ్ - సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి వాక్యోక్తం సకల జగత్కారణత్వమ్, సమస్తాజ్జ్యాయస్త్వమ్-ఆకాశో హ్య

వైభ్యో జ్యాయానితి వాక్యోక్తం సర్వప్రపఞ్చజ్యాయస్త్వమ్, పరః ప్రాప్యభావోపిచ - ఆకాశః పరాయణమితి వాక్యోక్తం పరప్రాప్యత్వఞ్చ, అత్రోక్తమితరచ్చ - స ఏష పరోవరీయానిత్యాదినోక్తం పరోవరీయస్త్వాదికఞ్చ, అస్యలిఙ్గమ్ — బ్రహ్మణో లిఙ్గమిత్యర్థః. ఆకాశస్య తల్లిఙ్గానుపపత్తిమాహ - సర్వస్మిన్నితి - అచిద్వస్తుని ప్రసిద్ధే ఆకాశే, ఏషా సర్వస్మిన్ హేతుతా, న సముచితా ఖల్విత్యన్వయః, నయుక్తేత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ - అస్యేతి - అస్య — అచిద్వస్తున ఆకాశస్య, చిద్వస్తునియతో హేతుభావో న భవతి, అత ఇత్యన్వయః, హేయత్వాత్పురుషార్థవిరోధిత్వాచ్చ ప్రాప్యత్వఞ్చ న సంభవతీత్యాహ - చిత్ప్రాప్యత్వమితి — హేయాచిత్యర్థే - హేయరూపాచిద్వస్తుని, పుమర్థోపరోధావహే - సకలపురుషార్థప్రతిబన్ధకే, చిత్ప్రాప్యత్వమ్ - చేతనప్రాప్యత్వమ్, న భవతీత్యన్వయః, అచేతనస్య అచేతనత్వేన స్వరూపానర్థభూతతావద్ధేయత్వమిత్యర్థః, అత్ర పుమర్థో మోక్షః, బన్ధహేతుతయా అచితస్తద్విరోధిత్వమిత్యర్థః, యద్వా కారణావస్థాయామత్యన్తజ్ఞానసంకోచ హేతుతయా చతుర్ణామపి పురుషార్థానాం విరోధినీత్యర్థః, జ్యాయస్త్వానుపపత్తిమాహ — జ్యాయస్త్వమితి - సర్వతో జ్యాయస్త్వమ్ - సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వమ్, అచితి నేత్యన్వయః, తదుపపాదయతి - నిరతిశయేతి యత్ సర్వతో జ్యాయస్త్వమ్, గుణైర్నిరతిశయోత్కృష్టతా— సర్వైర్గుణైర్నిరతిశయోత్కృష్టతారూపమ్, తత్ సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వన్నేతి తదిత్యస్యాధ్యాహారేణాన్వయః, సర్వతో జ్యాయస్త్వస్య సర్వైర్గుణైర్నిరతిశయోత్కృష్టతారూపత్వాత్ సర్వతో నికృష్టస్యాచిద్వస్తునస్తదసంభవ ఇతి భావః. అత్ర పూర్వపక్షయుక్తేః కః పరిహార ఇత్యపేక్షాయాం సూత్రాభిప్రేతార్థం వక్ష్యన్ పరోక్తమను

వదతి - యచ్చోక్తమితి - ఇహ జగతి - హేతుభేదే - హేతువిశే
షే, ఆకాఙ్క్షితే - జిజ్ఞాసితే, తద్విశేషమ్ - హేతువిశేషమ్, అత్ర
ప్రోక్త ఆకాశశబ్దః, అవదదితి - అబ్రవీదితి, సకలమ్ - సకలం హే
తువాక్యమ్, అస్య అనురూపమ్ - అస్య ఆకాశవాక్యస్యానుగుణమ్,
వర్ణ్యమ్ - వర్ణనీయమ్, ఇతి యచ్చోక్తమిత్యన్వయః, ప్రథమం పు
రోవాదసాపేక్షేణ అనువాదేన పురోవాదివాక్యవిరుద్ధార్థప్రతిపాద
నాయోగం వక్తు మనువాదలిఙ్గ నత్త్వమాహ - అత్రేతి - అత్ర
హ ప్రాపిత మాకాశవాక్యమ్ - హ వేతి ప్రసిద్ధిద్యోతకనిపాతోపేత
మాకాశవాక్యమ్, అన్యేన మానేన సిద్ధమనువదతి హి - ప్రమాణాన్తర
ప్రసిద్ధమనువదతి ఖల్విత్యర్థః, తతః కిమిత్యత్రాహ - మానాన్తరమ
పీతి - మానాన్తరమపి చ, యథోక్తం సదేవేతి వాక్యమ్ - ప్రాగుక్తం
సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యమిత్యర్థః, తత్రాపి కిమిత్య
త్రాహ - తత్రేతి - తత్ర - తస్మిన్ సద్విద్యావాక్యే, ఉక్తరీత్యా -
పూర్వోక్తరీత్యా, కథితమ్ - ఈక్షణాదియోగేన అచిత్త్వవిలక్షణ
త్వేన కథితమ్, బ్రహ్మ, ఏవ ఆకాశశబ్దోఽనువదతీత్యన్వయః, అచిద్వా
చిన ఆకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణి కథం ప్రయోగ ఇత్యత్రాహ- బ్రహ్మణీతి—
అయమాకాశశబ్దః, భానతో భాసనాచ్చ - ప్రకాశాత్ ప్రకాశక
త్వాచ్చ, బ్రహ్మణి భవతీత్యన్వయః, ఆసమన్తాత్ కాశతే ఆకాశయతీతి
వ్యుత్పత్త్యా బ్రహ్మణ ఆకాశశబ్దాభిధేయత్వమితి భావః, న కేవలం
ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశమాత్రమనువాదకత్వసాధకమ్. (యదాగ్నేయోష్టా
కపాలః ఉపరిహి దేవేభ్యో ధారయతి, ఇత్యాదావదర్శనాదితి శఙ్కా-
యామ్, అయోగ్యత్వే నిశ్చితే సతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశోఽనువాదకత్వ
సాధక ఇత్యభిప్రాయేణాహ కిఞ్చేతి- చేతనాంశం ప్రతి నసంభావ్యహేతు
త్వయోగే - అసంభావితకారణతాపతి, ఇహ, చిద్భిన్నే - అచిద్వస్తు

-ని, వర్తమానా, ఏషా, ఆకాశోక్తిః - ఆకాశవాక్, విశేషాభిధాన క్షమాపి - విశేషప్రతిపాదనక్షమాపి, తదితి - తదైక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, సఇతి - సోఽకామయతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, వాక్యశేషసావధార్యైః - వాక్యశేషనిర్ణీతైః, సార్వజ్ఞ్యాదిగుణైః, యుక్తార్థప్రవచనపటువాచః - యుక్తార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యస్య అర్థమన్యథావిధాతున్న ప్రభవతీత్యన్వయః, అత్రబ్రహ్మణో యోగ్యార్థత్వజ్ఞాపనాయ సార్వజ్ఞ్యాదికముక్తమ్, అయోగ్యార్థానానువాదరూపేణవాక్యేన యోగ్యపూర్వార్థవాక్యానామన్యథాకరణన్నయుక్తమితిభావః, ఉక్తవైషమ్యాద్వయానువాదేన అనేకవాక్యాన్యేకేన వాక్యేనబాధయితుమశక్యానిత్యాహ - నైవమితి— ఏవమపూర్వైర్బహుభిర్ధర్మైర్యుతాపూర్వవస్తు ప్రతీతావిహాశక్తానామ్, నైకవాచామ్ - అనేకవాక్యానామ్, గతిః - ప్రవృత్తిః, అనుకథనాత్మైకవాచా - అనువాదాత్మకైకవాక్యేన, అన్యథానస్యాదిత్యన్వయః, అస్యలోకస్యాగతిరిత్యుపక్రమవశా దన్యపరత్వంస్ఫుటమ్. ఏవమాకాశకారణత్వపక్షే అన్యపరత్వ మేకవాక్యత్వ మయోగ్యార్థత్వ మనువాదరూపత్వమ్, స్వపక్షే అనన్యపరత్వంవాక్యబహుత్వం యోగ్యార్థత్వమపూర్వత్వఞ్చేతి వైషమ్యచతుష్టయముక్తమ్, ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలంలిఙ్గ మయోగ్యార్థశ్రుతితః ప్రబలమితి సిద్ధాన్తన్యాయ ఉక్తోభవతి, యథాగఙ్గాశబ్దస్యార్థనమర్పణక్షమోభూతలధర్మతయా ప్రత్యక్షసిద్ధ ఘోషాధికరణత్వలిఙ్గవిరోధేన అన్వయాయోగ్యస్యార్థ ప్రతిపాదనక్షమత్వాభావాచ్ఛ్రుత్యాభాసః, ఏవం యోగ్యార్థశ్రుతిమూలలిఙ్గాపేక్షయా ఆకాశశ్రుతిఃశ్రుత్యాభాసఇతి, ఆత్మశబ్దానైకాన్త్యమనూద్యపరిహరతి-యత్త్విత్యాదినా - సాఆత్మోక్తిః - సఆత్మశబ్దః, ఇహచితినైకాన్తతః-

నవియుతేత్యర్థః; ప్రవృత్తిర్జాత్యానుటోఽయుత్త్విత్యాద్యుక్తా. అదృష్టేః - అదర్శనాత్, ఇతి ప్రవృత్తిన్యసదితి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ- ఇతరత్రేతి, ఇతరత్ర క్వచిత్ -చిద్భిన్నవస్తుని క్వచిత్, సా అస్తు - ఆత్మోక్తిరస్తు, ప్రచురతరః - అస్యాః - ఆత్మోక్తే, ప్రయోగః దేహాన్యేవ, తస్మాత్, ఇహ ఆత్మావేత్యాదౌ - ఆత్మావాఇదమేక ఏవా గ్రఆసీదిత్యాదౌ, ఆత్మశబ్దః, తనుసంబద్ధమాత్మానమేవకథయతి- శరీరప్రతిసంబంధినమాత్మానమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, చేతనఏవఆత్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రాచుర్యేణ చేతనబోధకత్వ ఏవతస్యస్వారస్యమితి పరిహారోఽత్రాభిప్రేతః, అత్రదృష్టాన్తమాహ - గోశబ్దఇతి - యథా గోశబ్దః, అనేకవస్తుప్రమితికృదపి - అనేకార్థబోధకోఽపి, సాస్నాదియుక్తేఽర్థే - సాస్నాదిమతివస్తుని, ప్రాచుర్యేణప్రయోగాత్ - ప్రయోగప్రాచుర్యాత్, తమేవ - సాస్నాదిమన్తమేవార్థమ్, స్వతః— స్వరసతః, కథయతి - ప్రతిపాదయతి, అన్యమర్థన్న స్వతఃకథయతీత్యన్వయః, గోశబ్దస్యఅన్యార్థబోధకత్వం తదసాధారణధర్మసమభివ్యాహారస్థలఏవ, నాన్యత్రేత్యాహ - అన్యత్త్వితి - అన్యమర్థన్తు సాస్నాదిమతోఽభిన్నార్థన్తు, ఉదితేన - ఉక్తేన, తదసాధారణేనగుణేనప్రవదతి గోశబ్దఇతి గోశబ్దానుషఙ్గేణాన్వయః, అత్రోదాహరణమాదిత్యస్యగావఃప్రచరన్తీతి, తస్య- తదసాధారణగుణస్య సహవ్యాహారః - సమభివ్యాహారః, నోచేత్ - నాస్తిచేత్, గోశబ్దః, ఉక్తార్థమేవకథయతీత్యన్వయః, సాస్నాదిమన్తమేవ కథయతీత్యర్థః, ఇత్థందృష్టాన్తేశిక్షితమర్థందార్ష్టాన్తికే ఉపపాదయతి - దేహీతి— తథైవ - తద్వదేవ, ఆత్మవాచఃఆత్మశబ్దస్య. స్వతః - స్వభావతః, ఇహ దేహ్యాత్మన్యేవ, ఉక్తిః — ప్రవృత్తిరిత్యర్థః, ఇత్థమాత్మశబ్దస్య స్వా

రస్యావగతం చేతనబోధకత్వం సోఽకామయతేత్యాదివాక్యశేషా అపి దృఢీకుర్వన్తీత్యాహ — సఇత్యాద్యా ఇతి - ఇహ - ఆత్మశబ్దే, ఇదమ్- చేతనబోధకత్వమ్, సఇత్యాద్యాః-సోఽకామయతేత్యాద్యాః, బహవో వాక్యశేషాః సాధు-సమ్యక్, నిర్ధారయన్తి - దృఢీకుర్వన్తీత్యర్థః అధికరణార్థముపసంహరతి - ఏవమితి - ఏవమ్, నాన్యగైః - అనన్యసాధారణైః, అపూర్వైః, తైః, వాక్యోపనిర్ధారిత సుగుణగణైః వాక్యశేషనిర్ణీతసర్వజ్ఞత్వాదిగుణగణైః, యుతమ్ - యుక్తమ్ - సదిత్యాదికాయామ్ - ప్రతీతమ్ - సర్వత్రిజగతి హేతుర్బ్రహ్మైవ- సకలజగత్కారణం బ్రహ్మైవ, ఇహసర్వాణి హేతి వాక్యే - సర్వాణి హ వా ఇమా నిభూతానీతి వాక్యే, ప్రథితవత్ - ప్రసిద్ధవత్, నిర్దిష్టమ్ - నాన్యః ప్రసిద్ధః - ప్రసిద్ధ ఆకాశో న నిర్దిష్ట ఇత్యర్థః, ఇతి దహరాధికారే సిద్ధమిత్యన్వయః,

* ఇత్యాకాశాధికరణమ్ *

సూ॥ * అతఏవప్రాణః * ౧.౧.౨౪

శ్రీ॥ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే (ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా) ఇతి ప్రస్తుత్య (కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా, తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్) ఇతి, అత్ర ప్రాణశబ్దోఽపి ఆకాశశబ్దవత్ ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తే పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే, తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణాదిలిఙ్గాత్, ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, అధికాశఙ్కా తు, కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనప్రవృత్తిస్థిత్యాదిదర్శనాత్, ప్రసిద్ధ ఏవ ప్రాణో జగత్కారణతయా నిర్దేశమ

హారతీతి, పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపైవ తదభావాత్ సర్వాణిహవాఇమానిభూతానిప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే, ఇతినోపపద్యతఇతి, అతః ప్రాణయతిసర్వాణిభూతానీతి కృత్వా పరంబ్రహ్మైవప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే, అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవ నిఖిలజగదేకకారణ మపహతపాప్మత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణగణంపరంబ్రహ్మైవ ఆకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితిసిద్ధమ్,

శ్లో॥ అస్మిన్ప్రాణాధికారేఽతఇతి కథయతిప్రాణశ
బ్దోప్యధీతశ్ఛాన్దోగ్యేస్మిన్ప్రసిద్ధాదపదదితి పరంబ్ర
హ్మతత్ప్రాణవాయోః । ప్రస్తోతర్యత్యుపక్రమ్యతు
సకలజగద్ధేతుతాప్రాణఉక్తాఛాన్దోగ్యప్రాణశబ్దోప్య
యమిహతుపరబ్రహ్మణివ్యాప్యమపాగ్యాత్ ॥ ॥

ప్రోక్తస్తత్రప్రశ్నేఽఖిలఇహవిదితాత్ సంప్రవే
శాదిలిఙ్గాత్ తస్యాసాధారణాత్స్యాత్ ప్రథితపదుది
తాదతః శఙ్కాధికేయమ్ । ప్రాణాధీనప్రవృత్తి
స్థితియుతమఖిలంభూతజాతంయతోతః ప్రాణోనిశే
షమహాత్మ్యయమఖిలజగద్ధేతురిత్యత్రవాయుః ॥ ॥

సిద్ధాన్తఃకాష్ఠలోష్ఠాదిషుచితిచతథాన్య ప్రవేశాద్యభా
వాత్ సర్వాణీత్యాదికోప్యైన సముచితఇతిశ్రౌతని
ర్దేశపమః । తద్బ్రహ్మప్రాణశబ్దోపదతిఖలుపరంప్రా
ణయత్సర్వభూతంవాయున్నప్రాకృతంస ప్రథితమచి
చితిద్ధేతుతాయాశ్చబాధాత్ ॥ ॥ ॥

వ్యోమప్రాణాదితోఽతః పరమఖిలజగత్కారణం
తత్ప్రసిద్ధాత్ ప్రాప్తత్రైణికత్వసార్వజ్ఞ్యముఖగుణగణై
ర్గుప్తముక్తంత్వనన్తైః । బ్రహ్మైవ ప్రోక్తవాక్యేశ్రు
తిశిఖరగతైశ్శ్రూయమాణైర్విశేషాదాకాశప్రాణశ
బ్దాదిభిరభిహితమిత్యుక్తముక్తాధికృత్యోః ॥ ॥

అ॥ అగ్రిమప్రాణాధికరణసారార్థం సంగ్రహేణప్రతిపాదయతిశ్లోకార్ధేన - అస్మిన్నితి—

టీ॥ అతఇతి - అతఏవప్రాణఇతి, అస్మిన్ ప్రాణాధికారే - అస్మిన్ప్రాణాధికరణే. అస్మిన్ ఛాన్దోగ్య అధీతఃప్రాణశబ్దోఽపి ప్రసిద్ధాత్ ప్రాణవాయోఃపరంబ్రహ్మావదదితి కథయతీత్యన్వయః, సూత్రకారఇత్యధ్యాహారః, ఛాన్దోగ్యకుత్రాయంప్రాణశబ్దోఽధీతః, తస్యపరబ్రహ్మపరత్వంకథమ్, ఇత్యాశఙ్కాయామధికరణస్యవిషయవాక్యముదాహృత్యసంగ్రహేణోక్తమర్థంవిస్తరేణ ప్రతిపాదయతి - ప్రస్తోతర్యేతీతి, ప్రస్తోతర్యేతి - ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్రస్తావమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యోమూర్ధాతేవ్యపతిష్యదితి, ఉపక్రమ్య ఆరభ్య, కతమాసాదేవతేతి ప్రాణఇతిహోవాచ సర్వాణిహవా ఇమానిభూతానిప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషాదేవతాప్రస్తావమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యోమూర్ధాతేవ్యపతిష్యదిత్యన్తవాక్యేన ఛాన్దోగ్యే సకలజగద్ధేతుతాప్రాణే ఉక్తా, అయంప్రాణశబ్దోఽపి తత్రపరబ్రహ్మణి, వ్యోమవాగ్వత్ - ఆకాశశబ్దవత్, ఇహప్రోక్తః, కుతఇత్యత్రాహ - ప్రపఞ్చఇతి- తస్య - పరబ్రహ్మణః, అసాధారణాత్ ప్రథితవదుదితాత్ - ప్రసిద్ధవత్ప్రోక్తాత్, విదితాత్ - జ్ఞాతాత్, ఇహ అఖిలప్రపఞ్చసంప్రవే

కాదిలిఙ్గాత్ స్యాదిత్యన్వయః, అత్రేదం విషయవాక్యముదాహర్తవ్యప తివ్యదిత్యస్య ఆత్మసత్తాం నలభ్యతేత్యర్థః, కింవేదాన్తవేద్యః, ప్రసిద్ధః ప్రాణః, ఉతపరమాత్మా, తదర్థం ప్రాణ ఇతి హోవాచ ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తీత్యుక్తః ప్రాణః కిం ప్రసిద్ధః, ఉతపరః; తదర్థం ప్రాణశబ్దో రూఢః, ఉతయౌగికః, తదర్థం భూతజాతస్య ప్రసిద్ధప్రాణాయత్తస్థితిత్వమస్తి, ఉతనేతి విచారః, యదా అస్తి, తదా రూఢత్వాద్విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః ప్రసిద్ధప్రాణపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధప్రాణ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః, సిద్ధాన్తే తు యదా ప్రాణాయత్తస్థితిమత్త్వం నాస్తి తదా అవయవశక్త్యా విషయవాక్యస్థప్రాణశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మేతి ఫలఫలిభావః, ప్రాణస్య మహాగ్వదిత్యత్ర రూఢిప్రాబల్యతత్పరిహారాదికం పూర్వోక్తం సర్వమనుసన్ధేయమ్, నైవపత్త్యుదాహరణాన్యత్రోపదేష్టవ్యః, అతిదేశస్యహిప్రయోజనమధికాశఙ్కాపరిహారః అతస్తాంత్రికారాభిమతామధికాశఙ్కాం దర్శయతి - అత్రేతి - అత్ర - అస్మిన్నధికరణే ఇయమధికాశఙ్కేత్యన్వయః, ఆకాశాధికరణాదధికాశఙ్కేత్యర్థః, తామేవశఙ్కాం దర్శయతి - ప్రాణాధీనేతి - అఖిలం భూతజాతమ్ - ప్రాణిజాతమ్, యతః ప్రాణాధీనప్రవృత్తిస్థితియుతమ్, అతః, ప్రాణో వాయురత్ర జగద్ధేతురితి నిర్దేశమర్హతీత్యన్వయః, అత్ర అవిరోధశఙ్కయాప్రత్యవస్థానమ్, విరోధస్ఫుటీకరణఞ్చానుసన్ధేయమ్ స్థితిప్రవృత్తిహేతుత్వేన ఉత్పత్తికారణత్వమర్థసిద్ధమితిభావః, అధికంపరిహారం దర్శయతి - సిద్ధాన్త ఇతి - కాష్ఠలోష్టాదిషు, చితిచ - చేతనస్వరూపేచ, అస్య - ప్రాణవాయోః, తథాప్రవేశాద్యభావాత్ సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తీత్యాదికః, ఏవమశ్రౌతనిర్దేశః, న సముచిత ఇతి - నోపపన్న ఇతిసిద్ధాన్త ఇతి పూర్వేణా

న్వయః, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వం కథమితిశఙ్కాంపరిహరన్న ధికరణార్థముపసంహరతి - తదితి - తత్ - తస్మాత్, సర్వభూతం ప్రాణయత్ పరంబ్రహ్మ ప్రాణశబ్దోనవదతి, ప్రాకృతంప్రథితంవాయుమ్ ప్రసిద్ధంవాయుమ్, నవదతీతి వదతీత్యస్య అనుషఙ్గేణాన్వయః అతి హేత్వన్తరమచితేతి - అచితి, ప్రాణవాయోశ్చిద్ధేతుభ్యాం బాధా చ్చేత్యన్వయః, ఉక్తాధికరణద్వయస్య అవాన్తరపేటికాత్వం దర్శ యతిపూర్వేతి - అతః - ప్రసిద్ధాద్వ్యోమప్రాణాదితః - ఆకాశప్రా ణాదేః, పరమ్ అతిరిక్తమ్ అనన్తైఃపాప్మత్వసార్వజ్ఞ్యముఖగుణ గణైర్యుక్తమ్, ఉక్తంబ్రహ్మేవ - ప్రోక్తంబ్రహ్మేవ, శ్రుతిశిఖరగతే- వేదాన్తభాగస్థే, ప్రోక్తవాక్యే విశేషాత్ - విశేషతః, శ్రూయమా ణైః ఆకాశప్రాణశబ్దాదిభిరభిహితంజగత్కారణమితి, ఉక్తాధికృత్యోః పూర్వోక్తాకాశాధికారణప్రాణాధికరణయోః, ఉక్తమిత్యన్వయః,

శ్రీ అ॥ అతఃపరంజగత్కారణత్వవ్యాప్త్యైనకేనాపినిరతిశయో త్కృష్టగుణేనజుష్టంజ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దైరర్థాన్తరప్రసిద్ధైరభిధీయమా నంపరంబ్రహ్మేత్యభిధీయతే, జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యాదినా,

సూ॥ * జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ * ౧-౧-౨౫

శ్రీ॥ ఇదమామ్నాయతేఛాన్దోగ్యే అథ యదతఃపరోదివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదంవావతద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషేజ్యోతిః)ఇతి; తత్రసం శయః, కిమయంజ్యోతిశ్శబ్దేన నిర్దిష్టోనిరతిశయదీప్తియుక్తోర్థః ప్రసి ద్ధమాదిత్యాదిజ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ, ఉత సమస్తచిదచిద్వ స్తుజాతవిసజాతీయఃపరమకారణభూతోఽమితభాస్సర్వజ్ఞస్సత్యసంక

ల్పః పురుషోత్తమః, ఇతి; కింయుక్తమ్, ప్రసిద్ధమేవజ్యోతిరితి, కుతః, ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేఽపి ఆకాశప్రాణాదివత్ స్వవాక్యోపాత్తపరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గవిశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసంభవాత్ । కౌక్షేయజ్యోతిషాఽఐక్యోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవజ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్తనిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణంబ్రహ్మేతి,

శ్లో ॥ పాదేసంప్రోచ్యతే తేజఃపరమిహ జగతో హేతు
తావ్యాప్తియుక్తోయుక్తోవ్యక్తో గుణశ్చేద్గిరినిరతిశ
యోత్కృష్టతద్ధర్మజుష్టమ్ । అర్థేన్యత్రప్రసిద్ధై
రపిసమభిహితైర్జ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దైర్బ్రహ్మైవప్రోచ్య
తేతత్పరమితి మునినాజ్యోతిరాద్యాధికృత్యోః ॥ ॥

తత్రప్రాచ్యేధికారేఽథయదితి సముపక్రమ్య సంప్రోచ్యమానం ఛాన్దోగ్యేజ్యోతిరేతన్నిరతిశయవిదీప్త్యన్వితంకింప్రసిద్ధమ్ । సూర్యాదిజ్యోతిరేవాఖిలజగతిసుతంకారణంబ్రహ్మయద్వా వ్యావృత్తశ్చేతనాచేతనసకలపదార్థేభ్యఏభ్యోఽమితత్విట్ ॥ ॥

సర్వజ్ఞస్సర్వహేతుస్సపరమపురుషస్సత్యసంకల్పశాలీత్యేవంవై సంశయోత్ర ప్రసరతికిమిహప్రాప్తముద్దిష్టకోట్యోః । సూర్యాదిజ్యోతిరేవేత్యసు కథనతయాఙ్గీకృతేపి స్వవాక్యేలిఙ్గాదృష్టేఃపరబ్రహ్మణ ఉదరగతజ్యోతిషైక్యాచ్చపుంసః॥ ॥ ॥

హేతుత్వవ్యాప్తయోగాత్ నిరతిశయసదోపేతమేతత్ప్రవక్ష్యేజ్యోతిర్బ్రహ్మప్రసిద్ధం కథితముపనిషద్యత్ప్రహేతుస్త్విహేతి । ॥ ॥

అ॥ అథ వర్తిష్యమాణాధికరణద్వయస్య పేటికాన్తరత్వమాహ - పాదఇతి—

టీ॥ ఇహపాదే అతఃపరమ్. గిరి - వేదాన్తవాక్యైః, జగతో హేతుతయా వ్యాప్తియుక్తిః - జగత్కారణత్వవ్యాప్తిః, యఃకోఽపిగుణ ఉక్తశ్చేత్, నిరతిశయోత్కృష్టతద్ధర్మజుష్టమ్ — తత్పరంబ్రహ్మైవ అన్యత్రప్రథితప్రసిద్ధైరపి, సమభిహితైః - ప్రోక్తైః, జ్యోతిరన్నాదిశబ్దైఃప్రోచ్యత ఇతి, జ్యోతిరాద్యధికృతయోః - జ్యోతిరధికరణేన్ద్రప్రాణాధికరణయోః, మునినాసంప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, వస్త్వన్తరాసాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణేనిర్దిశ్యమానేపి కారణత్వాభిధాయినాంవాక్యానాంవిశేషపర్యవసానంకృతమ్, అథ కారణత్వాక్షేపకలిఙ్గవాచినాంవాక్యానాం విశేషపర్యవసానముచ్యతఇత్యవాన్తరపేటికాభేదస్తత్సఙ్గతిశ్చేత్యర్థః, జ్యోతిశ్శబ్దేన అవాన్తరసఙ్గతిశ్చద్యోతితా, ప్రాణో వాయువిశేషః, ఆదిత్యాదిజ్యోతిస్తేజోవిశేషః, అత ఆకాశప్రాణజ్యోతిషాం క్రమోయుక్తఇతి నను ఆకాశాదిశబ్దత్రయం పరమాత్మపరమితి సిద్ధాన్తితమ్, తథాపి ప్రసిద్ధ్యనుసారిణ్యా పూర్వపక్షదృష్ట్యా సంగత్యుపపత్తిః. అత్ర యఃకోపీతి నలిఙ్గాల్పత్వం వివక్షితమ్, కిన్తు ఉదాహృతవిషయవాక్యప్రతిపన్నోఽయమేవగుణః కారణత్వాక్షేపక ఇతి గుణవిశేషానియమ ఇతిభావః, అథేన్యత్రప్రసిద్ధైరిత్యనేన ఉభయోః పేటికయోరనుయాయ్యాకారోదర్శితోభవతి, జ్యోతిరధికరణమవతారయతి - తత్రేతి - తత్ర- తయోరధికరణయోర్మధ్యే, ప్రాచ్యాధికారే - పూర్వస్మిన్ జ్యోతిరధికరణే అస్యోత్తరత్రాన్వయః విషయవాక్యసంశయాదికం దర్శయతి – అథయదితీతి – అథయదితిసముపక్రమ్య అథ యదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యారభ్య

ఛాన్దోగ్యసంప్రోచ్యమానమ్, విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్త మేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావతద్యదిదమన్తః పురుషే జ్యోతిః) ఇత్యన్తేనోచ్యమానమ్, ఏతన్నిరతిశయదీప్త్యన్వితం జ్యోతిః, కిం ప్రసిద్ధం సూర్యాదిజ్యోతిరేవ అఖిలజగతికారణం బ్రహ్మ, ఉతాహో- ఽభిమతమ్, యద్వా, చేతనాచేతన సకలపదార్థేభ్యః, వ్యావృత్తః — విలక్షణః ఇమంతత్వేట్ - అమితభాః, సర్వజ్ఞస్సత్యసంకల్పశాలీ సపరమపురుషస్సర్వహేతుః, అత్రైవమత్రసంశయః పరిసరతీత్యన్వయః, లోకప్రసిద్ధిభూతకారణత్వాభ్యాం సంశయః, నిరతిశయదీప్త్యన్వితమితిపూర్వపక్షసిద్ధాన్తసాధారణనిర్దేశః, నిరతిశయదీప్తిరేవ కారణత్వాక్షేపకం లిఙ్గమ్, నతత్రసూర్యో భాతి తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి) తి ప్రకరణే (తథాఽక్షరాత్ సంభవతీహ విశ్వ) మితి నిరతిశయదీప్తియుక్తస్య కారణత్వశ్రవణాత్, వ్యాప్తిగ్రహణస్థానోపనిషత్ప్రసిద్ధం విశేషణద్వయముక్తం యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి హి శ్రూయతే, తత్ప్రకరణస్య కారణవిషయత్వం హ్యవిగీతమ్, పరమాత్మవిషయత్వే హి విప్రతిపత్తిః, అస్యాముపనిషది పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞానాత్పరమపురుష ఇత్యుక్తమ్, అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దః కిం ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిర్విషయః, ఉత పరమాత్మపర ఇతి, తదర్థం పూర్వవాక్యే ద్యుసంబన్ధితయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మనః కిమత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి, ఉతాస్తి, తదర్థం కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోపదేశే ఉపదేశభేదశ్చ కిం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధినా, ఉత తదవిరోధినా పూర్వస్మిన్ బ్రాహ్మణవాక్యే గాయత్రీశబ్దః కిం ప్రసిద్ధగాయత్రీపరః ఉతనేతి విచారః, యదా విరోధినా, గాయత్రీశబ్దార్థశ్చ ప్రసిద్ధః, తదా అస్మిన్ వాక్యే పరమాత్మప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ ద్యుసంబన్ధిజ్యోతిః ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిరేవేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః, యదాక్షే

యజ్జ్యోతిషా ఐక్యోపదేశో విభక్తిభేదశ్చ న ప్రత్యభిజ్ఞానవిరోధినౌ, గా
యత్రీశబ్దశ్చ బ్రహ్మపరః, తదా పూర్వవాక్యోక్తద్యుసంబన్ధిపరమాత్మ
నఇహప్రత్యభిజ్ఞానాత్ దివఃపరత్వేనోక్తం జ్యోతిః పరమాత్మైవేతి సి
ద్ధాన్తఫలఫలిభావః, నిరుక్తసంశయకోట్యోర్ద్వయోః కాకోటిః ప్ర
మితేతి పృచ్ఛతి - కిమిహ ప్రాప్తమితి - ఇహ - జ్యోతిషి, ఉద్దిష్టకో
ట్యోః - ద్వయోఃకోట్యోర్మధ్యే, కిం ప్రాప్తమిత్యన్వయః, పూర్వ
పక్షమాహ సూర్యాదిజ్యోతిరేవేతి - కుత ఇత్యత్రాహ - అనుకథనత
యేతి - అనుకథనతయా - అనువాదరూపతయా, అఙ్గీకృతేపి - అభి
మతేపి, స్వవాక్యే - అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి వా
క్యే, అస్య వాక్యస్య అనువాదరూపత్వం యచ్ఛబ్దఘటితత్వాదితి బో
ధ్యమ్, పరబ్రహ్మణో లిఙ్గాదృష్టేః - లిఙ్గాదర్శనాత్, ననుకథం స్వ
వాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావః, నిరతిశయదీప్తియోగాక్షిప్తం కారణ
త్వం హి పరమాత్మలిఙ్గమ్, నైవమ్, నహి జగత్కారణత్వమాత్రం
పరమాత్మలిఙ్గమ్, అపితు కృత్స్నచేతనాచేతనంప్రతి సర్వవిధకార
ణత్వం హి, పూర్వాధికరణవిషయవాక్యయోరపి సర్వాణి
హవా ఇమాని భూతానీతి సమస్తచేతనాచేతనంప్రతి కారణత్వరూపం
పరమాత్మలిఙ్గం హ్యుపాత్తమ్, కిఞ్చ కారణత్వం హ్యత్ర విచార్యతే,
తదేవ లిఙ్గమిత్యుక్తావాత్మాశ్రయ ఇత్యభిప్రాయః, హేత్వన్తరమాహ–
ఉదరగతేతి - పుంసః - పురుషస్య, ఉదరగతజ్యోతిషా, ఐక్యాచ్చ-
ఇదం వావ తద్యదిదమన్తః పురుషే జ్యోతిరిత్యుపదిష్టాదైక్యాచ్చ, ప్రాకృ
తతేజస్తత్త్వకార్యతయా ఆదిత్యాదేః కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చైకజాతీయ
తయా సామానాధికరణ్యేన హ్యైక్యోపదేశః, కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ భౌ
తికత్వముష్ణస్పర్శఘోషగుణకత్వామ్నానాత్ సిద్ధమ్, తస్యైషా దృష్టిర్య
త్రైతదస్మిఞ్శరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి తస్యైషా శ్రుతి

యూర్ధ్వా త్తైరితర్వాణాఙ్గావపిగృహ్యానినదమివనదథురివాగ్నేరివజ్వలత ఉప శ్రుణోతి) ఇతిశ్రూయతే, పూర్వపక్షన్నిగమయతి - హేతుత్వ వ్యాప్తయేతి - అతః- ఉక్తహేతుభ్యామ్, ప్రపఞ్చహేతుత్వవ్యాప్త యా, నిరతిశయరుచా - నిరతిశయదీప్త్యా, ఉపేతమ్ - యుక్తమ్, ఏతత్ప్రసిద్ధంజ్యోతిః, అత్రి ఉపనిషది, ఇహ హేతుబర్హిష్మ కథితమి త్యన్వయః, ప్రపఞ్చకారణంబ్రహ్మప్రోక్తమిత్యర్థః. ఇతీతిపూర్వప క్షోపసంహారంద్యోతయతి.

* సిద్ధాన్తః.

శ్రీ॥ ఏవంప్రాప్తేపరిచక్ష్మహే - జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్, ద్యుసమ్బన్ధితయానిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తంజ్యోతిః పరమపు రుషఏవ, కుతః, (పాదోస్యసర్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతందివి) ఇ త్యస్మిన్నద్యుసంబన్ధిన శ్చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్, ఏతదు క్తంభవతి, యద్యపి (అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిః) ఇత్యస్మిన్వా క్యే పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే, తథాపిపూర్వవా క్యద్యుసంబన్ధితయా పరమపురుషస్యనిర్దేశా దిదమపిద్యుసంబన్ధి జ్యోతిస్సఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతి; కౌక్షేయజ్యోతిష్యైక్యోపదేశశ్చ ఫలాయ తదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి నకశ్చిద్దోషః, కౌక్షేయజ్యో తిషశ్చతదాత్మకత్వం భగవతాస్వయమేవోక్తమ్, (అహంవైశ్వాన రోభూత్వాప్రాణినాందేహమాస్థితః) ఇతి.

శ్లో॥ ఏవంప్రాప్తేసమాధీయత ఇహవచసిజ్యోతిరు
క్తంవిదీప్తంబ్రహ్మైవప్రోక్తమేషంచరణకథనతః పాద
ఇత్యాదినాస్య । యద్యప్యస్మిన్నదృష్టంస్వవచసితు
పరబ్రహ్మలిఙ్గంతథాపి ప్రాచ్యేవాక్యేద్యుసంబన్ధినఇ
హాకథనాత్తస్యపుంసఃపరస్య ॥ ॥ ॥

జ్యోతిశ్చైతత్ స ఏవేత్యనుకథితమిహ ప్రత్యభిజ్ఞా
యతే వై కౌక్షేయజ్యోతిషైక్యోక్తిరపి విధిరయం స్యా
త్ ఫలార్థం హి పుంసః । తాదాత్మ్యస్య ప్రతీతేరితి
నహి విహతిః కాపి చాత్ర ప్రసక్తా తాదాత్మ్యం కుక్షిగ
జ్యోతిషి తు భగవతైవాహమిత్యాదినోక్తమ్ ॥ ॥

అ ॥ సిద్ధాన్తమాహ - ఏవం ప్రాప్త ఇతి.

టీ ॥ ఇహ వచసి - అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యాదివాక్యే, ఉక్తం విదీప్తం జ్యోతిః, ప్రాక్తవేషం బ్రహ్మైవ, పాద ఇత్యాదినా పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి, ఇత్యనేన వాక్యేన; అస్య - నిరుక్తజ్యోతిషః, చరణకథనతః - సర్వేషాం భూతానాం చరణత్వేన ప్రతిపాదనాదిత్యర్థః, చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానం కారణస్య జీవవైలక్షణ్యనిశ్చాయకమ్, జీవమాత్రస్య సర్వభూతపాదవత్త్వానుపపత్తేః, తత ఏవ పురుషసూక్తప్రత్యభిజ్ఞాపకతయా దేవతావిశేషనిశ్చయః, తద్ద్వారా దీప్తియోగస్య భౌతికజ్యోతిష్ట్వహేతుతాపరిహారశ్చ భవతి, ఏవం పూర్వవాక్యే ద్యుసంబన్ధినశ్చరణాభిధానేఽపి కథమస్య వాక్యస్య పరమాత్మవిషయత్వమ్, ఏకవిషయత్వాదితి చేత్, కథమేకవిషయత్వమిత్యత్రాహ - యద్యపీతి - యద్యపి, అస్మిన్నేవ వచసి - అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరితి వాక్యే, పరబ్రహ్మలిఙ్గం న దృష్టమ్, తథాపి, ఇహ ప్రాచ్యే వాక్యే - పాదోఽస్య సర్వా భూతాని, త్రిపాదస్యామృతం దివీతి పూర్వస్మిన్ వాక్యే ద్యుసంబన్ధినస్తస్య పరస్య పుంసః పరమపురుషస్య, కథనాత్ - ప్రతిపాదనాత్, ఇహ అనుకథితమేతజ్జ్యోతిశ్చ, స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యన్వయః. ఉక్తం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి- కౌక్షేయజ్యోతిషేతి- కౌక్షేయజ్యోతి

షాఐక్యోక్తిరపి పుంసః ఫలార్థం తదాత్మ్యస్యాప్రతీతేరయంవిధిః, తదాత్మకత్వప్రతీతేర్విధిరిత్యర్థః. ఫలార్థమిత్యస్య (చక్షుష్యః శ్రుతోభవతి) ఇత్యుక్తఫలార్థమిత్యర్థః, తదేతద్దృష్టఞ్చశ్రుతఞ్చేత్యుపాసీతేత్యత్ర తదేతచ్ఛబ్దాత్తదాత్మకజ్యోతిర్విషయాః, తదాత్మకత్వేన ప్రకృతత్వాదితిభావః, (అన్నాదోవసుదానః (చతుర్విధా భజన్తేమామ్ (సకలఫలప్రదోహివిష్ణుః) ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిబలాత్ సకలఫలప్రదస్యపరమాత్మనశ్చక్షుష్యత్వాదివిద్యానుగుణఫలహేతుత్వం నానుపపన్నమిత్యాహ - నహివిహతిఃకాపీతి - అత్ర— అస్మిన్విషయే, విహతిఃకాపి - దోషఃకోపి, నప్రసక్తా — నప్రసక్తేత్యర్థః. కౌక్షేయజ్యోతిషోభగవదాత్మకత్వే ప్రమాణందర్శయతి— తాదాత్మ్యమితి - కుక్షిగజ్యోతిషి - కౌక్షేయజ్యోతిషి. తాదాత్మ్యమ్ భగవదాత్మకత్వమ్, అహమిత్యాదినా (అహంవైశ్వానరోభూత్వాప్రాణినాందేహమాశ్రితః । ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నంచతుర్విధమ్) ఇత్యనేన, భగవతైవోక్తమిత్యన్వయః,

సూ ॥— * ఛన్దోభిధానాన్నేతిచేన్న తథాచే
తోర్పణనిగమాత్తథాహిదర్శనమ్ * ౧ - ౧ ౨౬

శ్రీ ॥ పూర్వస్మిన్వాక్యే (గాయత్రీవా ఇదంసర్వమ్) ఇతి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోభిధాయ (తదేతదృచాభ్యనూక్తమ్) ఇత్యుదాహృతాయాః (తావానస్యమహిమా) ఇత్యస్యా ఋచోపిఛన్దోవిషయత్వాన్నాత్రపరమపురుషాభిధానమితిచేత్తన్న, తథాచేతోర్పణనిగమాత్, నగాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే, ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః, అపితు బ్రహ్మైవగాయత్రీచేతోర్పణమిహ నిగమ్యతే, బ్రహ్మణిగాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధా

నం ఫలాయఉపదిశ్యత ఇత్యర్థః. సంభవతిచ పాదోస్యసర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదయాగాయత్ర్యాచసాదృశ్యమ్, చతుష్పదాచగాయత్రీక్వచిద్దృశ్యతే, తద్యథా (ఇన్ద్రశ్శచీపతిః, వలేనపీడితః, దుశ్చ్యవనోవృషా, సమిత్సుసాసహిః, ఇతి, తథాహ్యన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛన్దోభిధాయీశబ్దోఽర్థాన్తరేప్రయుజ్యమానోదృశ్యతే, యథాసంవర్గవిద్యాయామ్, (తేవా ఏతేపఞ్చాన్యేపఞ్చాన్యే దశసంపద్యన్తే) ఇత్యుపక్రమ్య (సైషావిరాడన్నా) దిత్యుచ్యతే,

శ్లో॥ గాయత్రీవేతి వాక్యే ప్రథమ ఇహపునశ్ఛన్ద ఏవ
ప్రతీతం గాయత్ర్యాఖ్యం త్వదేవప్రమిత ముదితవాక్యే
తుతావానితీహ । ప్రోక్తో నాయంపరః పూరుష ఇతి
తు నిరాచష్ట ఏవం బ్రువన్తం గాయత్రీదృష్టిరత్రోచ్యత
ఇతితుపదర్శ ఛన్దఇత్యాదిసూత్రే ॥ ॥ ॥

గాయత్రీధీః పరబ్రహ్మణి హ విహితాస్యాత్ ఫలార్థ
న్న గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోత్రగీతన్న హి భవతి యత
స్త్వస్యసర్వాత్మకత్వమ్ । గాయత్ర్యాసామ్యమేతద్భ
వతిఖలుచతుష్పాదయా తాదృశస్యప్రోక్తస్యబ్రహ్మ
ణో వై భవతిఖలుచతుష్పాదయుక్తా క్వచిత్ సా ॥ ॥

గాయత్రీహీన్ద్ర ఇత్యాదికఫణితిరియం యాచతుష్పాద
యుక్తా ఛన్దోబుద్ధిః పరత్రాపిచ సదృశతయాచ్ఛన్దసో
దృశ్యతే వై । తే వేత్యాదావధీతే నిగమశిఖరగే త్వ
త్రసంవర్గవిద్యావాక్యే ఛన్దోవిరాడిత్యభిహిత
మితరచ్ఛన్దసస్సామ్యతోఽస్య ॥ ॥ ॥

అథ ద్యుసంబన్ధివిషయస్య పూర్వవాక్యస్య పరమాత్మపరత్వమాక్షిప్య సమాధత్తే - గాయత్రీవేతి—

టీ॥ ఇహ, ప్రథమే - పూర్వస్మిన్. గాయత్రీవేతివాక్యే- గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమిత్యాదివాక్యే, గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దఏవ ప్రతీతమ్, ఇహ తావానిత్యాదివాక్యే (తావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః, పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి) ఇత్యుక్తవాక్యే, తదేవ ప్రమితమ్, అయం పరః పూరుషో న ప్రోక్తః, ఇత్యేవం బ్రువన్తమ్ - ఇత్యేవం కథయన్తం వాదినమ్, ఆహ - అస్మిన్ వాక్యే గాయత్రీదృష్టిరుచ్యత ఇతి వదన్ - గాయత్రీత్వేన బ్రహ్మణ ఉపాసనముచ్యత ఇతి వదన్, ఛన్ద ఇత్యాదినా త్రే నిరాసష్ట ఇత్యన్వయః,

ఉక్తమేవార్థం వివృణోతి - గాయత్రీధీరితి- ఇహ- అస్మిన్ గాయత్రీవేతివాక్యే, ఫలార్థమ్, పరబ్రహ్మణః గాయత్రీధీః - గాయత్రీత్వేనోపాసనమ్. విహితా స్యాత్ - విహితం భవేత్, గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దో నాత్ర గీతమిత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - నహీతి— యతః, తస్య - గాయత్ర్యాఖ్యఛన్దసః, సర్వాత్మకత్వం న భవతి తత ఇత్యధ్యాహారేణ పూర్వేణాన్వయః, పూర్వసూత్రే చరణాభిధానాదితి స్వపక్షసాధకతయోక్తస్య హేతోః పూర్వపక్షే అనుపపత్తిస్సూత్రకారాభిప్రేతేతి భావః. నను గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిరితి— దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మణశ్చరణాభిధానోపపత్తిరితి చేన్న, మనో బ్రహ్మేతివద్దృష్టివిశేషణభూతబ్రహ్మవాచకపదసామానాధికరణ్యాభావాత్, దృష్టివిధానాభ్యుపగమేఽపి తావానితి మన్త్రస్య దృష్టివిశేషణబ్రహ్మపరత్వేన ఉత్తరవాక్యే బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానోపపత్తేస్తదభ్యుపగమవైయర్థ్యాత్, అతో గాయత్ర్యాం బ్రహ్మదృష్టిశ్చోదయితురనభి

మతా, నను బ్రహ్మణిగాయత్రీదృష్టిస్తత్సామ్యాద్ధివక్తవ్యా, కేనా కారేణతత్సామ్యమిత్యత్రాహ - గాయత్ర్యేతి - చతుష్పాదయా గాయత్ర్యా. తాదృశస్య, చతుష్పాదస్య, ప్రోక్తస్యబ్రహ్మణః, సామ్యమేతద్భవతిఖల్విత్యన్వయః, నన్విహ నానుసన్ధేయత్వం ఫలఞ్చ శ్రూయతే, న, పూర్ణామప్రవర్తినీంశ్రియంలభతే య ఏవం వేదేతిశ్రవణాత్, పూర్ణత్వమపరిచ్ఛిన్నత్వమ్, అప్రవర్తిత్వమచలత్వమ్, స్థిరత్వమ్; అనన్తస్థిరాచశ్రీర్ముక్తైశ్వర్యమ్. త్రిపదాగాయత్రీతిహిశ్రుతిః, తత్కథంచతుష్పాత్త్వమ్, ఇత్యత్రాహ - భవతిఖల్వితి - సా - గాయత్రీ, క్వచిచ్చతుష్పాదయుక్తా భవతిఖల్విత్యన్వయః, కుత్రసాచతుష్పాదయుక్తాదృశ్యతఇత్యత్రాహ గాయత్రీహీతి - యా, చతుష్పాదయుక్తా - చతుష్పాదసహితా, సేయమిన్ద్రఇత్యాదికఋగితి - ఇన్ద్రశ్శచీపతిః, వలేనపీడితః, దుశ్చ్యవనోవృషా, సమిత్సుసాసహిః ఇతి వాక్ గాయత్రీహీత్యన్వయః, గాయత్రీశబ్దస్యముఖ్యార్థావివక్షా కథమితి శఙ్కాయాం తథాహిదర్శనమితిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే - ఛన్దోబుద్ధిరితి - పరత్రాపి -అన్యత్రాపి, ఛన్దస్సదృశతయాఛన్దోబుద్ధిర్దృశ్యతఇత్యన్వయః, కుత్రేసంద్దృశ్యతఇత్యత్రాహ - తేవేతి - అధీతేతేవేత్యాదౌ - తేవాఏతేపఞ్చాన్యేపఞ్చాన్యేదశసంపద్యన్తే దశాక్షరావిరాడన్నాత్) ఇత్యాకారకే, నిగమశిఖరగే-వేదాన్తభాగస్థే, సంవర్గవిద్యావాక్యే అస్యఛన్దసః - విరాట్ఛన్దసః, సామ్యతః - సాదృశ్యతః, ఇతరత్ - విరాడ్వ్యతిరిక్తమ్, విరాడిత్యభిహితమిత్యన్వయః, వాయ్వగ్నిసూర్యచన్ద్రసలిలాని ప్రాణవాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి చ దశసంఖ్యాత్వాద్విరాట్, సదృశాన్తరవాచిశబ్దప్రయోగశ్శ్రుతి సమాధిరిత్యర్థః,

సూ॥ * భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ *

శ్రీ॥ భూతపృథివీశరీరహృదయాని నిర్దిశ్య (సైషా చతుష్పదా) ఇతి వ్యపదేశో బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీశబ్దాభిధేయే ఉపపద్యతే,

సూ॥ * ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ *

శ్రీ॥ పూర్వవాక్యే (త్రిపాదస్యామృతం దివి) ఇతి దివ్యధికరణత్వేన నిర్దేశాదిహచ (దివః పర) ఇత్యవధిత్వేన నిర్దేశాదుపదేశస్య భిన్నరూపత్వేన పూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మాపరస్మిన్న ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి చేత్ తన్న, ఉభయస్మిన్నప్యుపదేశే అర్థస్వభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్, యథా వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్ పరతశ్శ్యేన ఇతి, తస్మాత్ పరమపురుష ఏవ నిరతిశయతేజస్కః దివః పరో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి ప్రతిపాద్యతే, (ఏతావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః, పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి) ఇతి ప్రతిపాదితస్య చతుష్పదః పరమపురుషస్య (వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్ ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే) ఇత్యభిహితాప్రాకృతరూపస్య తేజోఽప్య ప్రాకృతమితి తద్వత్తయా స ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయ ఇతి నిరవద్యమ్,

శ్లో॥ భూతం క్షోణీం శరీరం హృదయమపి వినిర్దిశ్య
సైషేతి చాతుష్పద్యోక్తిర్బ్రహ్మణ్యేవ ఖలు సము
చితేత్యాహ భూతేతి సూత్రే। ప్రాచ్యే వాక్యే త్రిపా
దిత్యధికరణతయా ద్యౌస్తు సప్తమ్యుపాత్తా వాక్యేత్రి
త్యేఽవధిత్వేన హి దివ ఇతి సాక్షాచ్ఛ్రుతాతః ప్రతీతా॥
ప్రాగ్వాక్యేఽత్రాపి దృష్టో వచసి భవతి నైవైకరూపోప
దేశస్తస్మాన్నాత్రోక్తవాక్యోదిత పరపురుషప్రత్య
భిజ్ఞేతి శఙ్కామ్। సూత్రేఽత్రోపదేశేతి తు పరిహా

రతివ్యాహృతిస్తాం విధూన్వ౯ వ్రుతూగ్రె శ్యేనఇత్యుచ్చ
రితగిరిగిరాఽతః పరోఽయ స్త్విత్వతీవ ॥ ॥ ॥

తత్సౌత్రౌ తత్కృష్ట తేజాఉపనిషది పరఃపురుషః ప్రోక్త
ఏవజ్యోతిర్దీప్తం దివ్యోఽతః పరఇతి వచసి ప్రోచ్యతేనా
న్యతేజః । ఏతావానిత్యధీతశ్రుతిసమధిగతోయః పరః
పురుషస్తద్రూపం వేదాహమిత్యుక్త్యభిహితమితర
త్ప్రాకృతాద్యద్రవిత్వాట్ ॥ ॥ ॥

తేజశ్చ ప్రాకృతం తద్గతమనణిశయ జ్యోత్స్నయాదీ
ప్యతేయల్లోకేసర్వతోత్రితత్ప్రోచ్యతఇహ వచసి జ్యోతి
రుక్త్యత్యదోషః । ॥ ॥

అ॥ ఉపక్రమస్థగాయత్రీశబ్దానురోధేన మన్త్రగతసర్వాత్మకత్వ మస్వారస్యేన నిర్వాహ్యమ్, నతు సర్వాత్మకత్వానురోధేన ఉపక్రమస్థగాయత్రీపదాస్వారస్యం న్యాయ్యమ్, ఇతిశఙ్కాయా ముపక్రమ ఏవ గాయత్రీపరత్వే స్వారస్యహానిరుచ్యతే, భూతమిత్యాదినా—

టీ॥ భూతమ్ - ఆత్మవర్గమ్, క్షోణీమ్, కర్మార్జనభోగస్థానభూతమముం లోకమ్, శరీరమ్- తదుపకరణభూతం దేహమ్, హృదయమపి - ఆత్మనస్థిత్యనుగుణం ప్రదేశమపి, వినిర్దిశ్య - సైషేతి- సైషాచతుష్పదేత్యుక్తిః, ఇహ బ్రహ్మణ్యేవఖలు - గాయత్రీశబ్దార్థ బ్రహ్మణ్యేవఖలు, సముచితేత్యాహ- యుక్తేత్యాహ, భూతేతిసూత్రే- భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేరితిసూత్రే - ఏవముపక్రమస్యైవపరమాత్మపరత్వం దర్శితమ్, పూర్వోత్తరవాక్యయోర్దివీతి దివఇతి చ విభక్తిభేదేన దివఉపదేశేన నైకార్థకత్వ మితిశఙ్కామనూద్య

పరిహారతశ్చోపదేశేతిసూత్రేణేత్యాహ - ప్రోచ్యఇతి - త్రిపాదితి— త్రిపాదస్యామృతందివీతి, ప్రోచ్యవాక్యే- పూర్వస్మిన్ వాక్యే, ద్యౌస్తు అధికరణతయా, సప్తమ్యోక్తా - సప్తమ్యన్తేననిర్దిష్టా, దివఇతి అతఃపరోదివఇతి, అత్రోత్త్యేవాక్యే, సా ద్యౌః, అవధిత్వేన; పఞ్చమీతః - పఞ్చమ్యన్తేన, ప్రోక్తా - ప్రతిపాదితా, ప్రాగ్వాక్యే, అత్ర, వచస్యపి-వాక్యేపి, ఏకరీత్యాఉపదేశః,నైవదృష్టోభవతి, తస్మాత్,అత్ర అథ యదతఃపరోదివఇతివాక్యే, ఉక్తవాక్యోదితపరపురుషప్రత్యభిజ్ఞా - పాదోఽస్యేతివాక్యప్రతిపాదితపరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానమ్, నేతి శఙ్కామ్ - అత్రఉపదేశేతిసూత్రే - ఉపదేశభేదాన్నేతిసూత్రే, తాంవ్యాహతింవిధూన్వన్ - తంవిరోధంపరిహరన్, పరిహారతీత్యస్య యః, పరిహారప్రకారః కథమిత్యత్ర యథాపృథగ్గ్రైశ్యేన ఇత్యస్య వాక్యస్య వృక్షాగ్రాత్ పరతశ్శ్యేనఇతివాక్యేనావిరోధః, తద్వదిత్యాహ - వృక్షాగ్రఇతి - వృక్షాగ్రేశ్యేనఇత్యుచ్చరితగిరి. వృక్షాగ్రేశ్యేనఇత్యుక్తవాక్యే, అతఃపరోయస్త్వితి - వృక్షాగ్రాత్పరతోయస్త్వితి - గిరేవ - వాక్యేనేత్యర్థః, సప్తమీ అన్తర్బహిరధరోర్ధ్వభాగస్థితిసాధరణీ, పఞ్చమీతు ఉపరిస్థిత్యసాధారణీ, అత ఉభాభ్యాం స్థానవిశేషాదుపరిస్థితిరేవవివక్షితేతిభావః, సూత్రార్థంపరమసాధ్యా నఘటయతి - తదితి - తత్ — తస్మాత్, ఉపనిషది - దివ్యాతఃపరఇతివచసి సర్వోత్కృష్టతేజాః ప్రోక్తఃపరఃపూరుషఏవ దీప్తంజ్యోతిః ప్రోచ్యతే, నిరతిశయదీప్తియుక్తజ్యోతీరూపతయా ప్రతిపాద్యతే, నాన్యతేజః - నప్రాకృతంసూర్యాదితేజఇత్యర్థః. నఖల్వాత్మస్వరూపేదీప్తిరస్తి, తత్కథంజ్యోతిర్దృశ్యతఇత్యుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వమితిశఙ్కాం పరిహరన్నధికరణార్థం నిగమయతి - ఏతావానితి - ఏతావానిత్యధీతశ్రుతిసమధిగతః - ఏతావానస్యమహిమా

అతోజ్యాయాంశ్చ పూరుషః) ఇతిశ్రుతివాక్యప్రతిపన్నః, యః పరః
పూరుషః -, వేదాహమిత్యుక్త్యభిహితమ్ - వేదాహమేతంపురుష
మ్మహాన్తమాన్తమాదిత్యవర్ణమిత్యాది పురుషసూక్తవాక్యప్రతి
పన్నమ్, ప్రాకృతాదితరత్ - అప్రాకృతమ్, రవిత్విట్ - ఆదిత్యవ
ర్ణమ్, తద్రూపమ్ - తస్యపరమపురుషస్యరూపమ్, యత్, తద్గతమ్
తథావిధపరమపురుషవిగ్రహగతమ్, అప్రాకృతమ్ తేజః, యత్ సర్వ
త్రిలోకే, అనతిశయజ్యోత్స్నయా - నిరతిశయదీప్త్యాదీప్యతే, తత్,
ఇహవచసి - అథ యదతఃపరోదివోజ్యోతిరిత్యాదివాక్యే, జ్యోతిరు
క్త్యా - జ్యోతిశ్శబ్దేన, సంప్రోచ్యతఇత్యర్థఇత్యన్వయః,

* ఇతిజ్యోతిరధికరణమ్ *

శ్రీ అ॥ నిరతిశయదీప్తియుక్తంజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయం ప్రసిద్ధ
వన్నిర్దిష్టంపరమపురుష ఏవేత్యుక్తమ్, ఇదానీంకారణత్వవ్యాప్తా
మృతత్వప్రాప్త్యుపాయతయా ఉపాస్యత్వేన శ్రుత ఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దా
భిధేయోఽపి పరమపురుష ఏవేత్యాహ.

సూ॥ * ప్రాణస్తథాఽనుగమాత్ * ౧-౧-౨౯

శ్రీ॥ కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయామ్ ప్రతర్ద
నోహవై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియంధామోపజగామయుద్ధేనచపౌ
రుషేణచ ఇత్యారభ్య (వరంవృణీష్వ) ఇతి వక్తారమిన్ద్రంప్రతి (త్వ
మేవమేవరంవృణీష్వయంత్వమ్మనుష్యాయహితతమమ్మన్యసే) ఇతిప్ర
తర్దనేనోక్తే (సహోవాచప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మాతమ్మామాయుర
మృతమిత్యుపాస్వ) ఇతి శ్రూయతే, తత్రసంశయః, కిమ యంహితత
మోపాసనకర్మతయా ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోజీవఏవ, ఉతతదతిరి
క్తఃపరమాత్మేతి, కింయుక్తమ్ జీవఏవేతి, కుతః ఇన్ద్రశబ్దస్యజీవవిశే

ష ఏవ ప్రసిద్ధేస్తత్సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవ వృత్తేః, అయమిన్ద్రాభిధానో జీవః ప్రతర్దనేన త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే) ఇత్యుక్తః (మాముపాస్వ) ఇతి స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిదేశ, హితతమశ్చ అమృతత్వప్రాప్త్యుపాయ ఏవ, జగత్కారణోపాసనస్యైవ అమృతత్వప్రాప్తిహేతు(తాతస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే. అథ సంపత్స్యే) ఇత్యవగతా, అతః ప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్ర ఏవ జగత్కారణం బ్రహ్మ; ఇత్యాశఙ్కాయామభిధీయతే ప్రాణస్తథానుగమాదితి, అయమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో న జీవమాత్రమ్, అపి తు జీవాదర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ, స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇతి ఇన్ద్రప్రాణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్య ఆనన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యేన అనుగమో హి తథా సత్యేవోపపద్యతే,

శ్లో ॥ జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయన్నిరతిశయవిదీప్త్యన్వితం
సిద్ధవద్యన్నిర్దిష్టం తత్పరః పూరుష ఇతి మునినా ప్రో
క్తముక్తాధికారే । అద్యోపాస్యత్వమోక్షప్రవితరణ
ముఖైర్హేతుధర్మైరుపేతశ్చేన్ద్రప్రాణాదిశబ్దైరభి
హితపురుషోయస్స ఏవేతి వక్తి ॥ ॥ ॥

ఇన్ద్రప్రాణాధికారే త్రిపునరమృతతోపాయతోపాస్య
తాద్యైర్హేతుత్వవ్యాప్తలిఙ్గైర్జగతిజనకతామిన్ద్ర
ఆక్షిప్య జీవే । భూయోభిర్బ్రహ్మధర్మైరనుగమిత
ఇహ బ్రహ్మణః ప్రాణ ఇన్ద్రశ్శబ్దో బ్రహ్మేతి కౌషీతకివచ
సి చతుస్సూత్రితో న్తైభిధత్తే ॥ ॥ ॥

క్షాపితక్యాంశ్రుతైన్ద్రేవచసి హితతమామాముపా
స్స్వేత్యుపాసాసందేహస్తత్రజీవఃకిమిహహితతమోపా
స్యోబ్రహ్మైవేతి । కింయుక్తంజీవఏవేత్యుచితమిద
మిహైన్ద్రశబ్దప్రసిద్ధేఃప్రాణోఽస్మీత్యేతదుక్త్వాకథయతి
కథితఃప్రాణశబ్దోఽపిచైనమ్ ॥ ॥ ॥

తస్మాదిన్ద్రఃప్రసిద్ధోభవతిహిజగతః కారణంబ్రహ్మసో
ఽయంజీవస్త్విన్ద్రోవరంవైత్వమిహ హితతమమ్మేవృణీ
ష్వేతిపృష్టః । స్వాత్మోపాసాంమునేస్తాంసఖలుహితత
మాంమాముపాస్స్వేత్యవోచన్మోక్షోపాయోహిజీవేభ
వతిహితతమస్సాచహేతోరుపాసా ॥ ॥ ॥

మోక్షేహేతుత్వమస్యానిగమశిఖరగంవక్తి తస్యేతి
వాక్యంతస్మాదిన్ద్రప్రసిద్ధేఃఖలు సకలజగద్ధేతుతాతత్ర
చిత్తేతి। ఏవంప్రాప్తేసమాధీయతఇహకథితఃప్రాణఇన్ద్ర
శ్చనాయంజీవోబ్రహ్మైవతత్స్యాదనుగమతఇహానన్ద
ఇత్యాదినాస్య ॥ ॥ ॥

అ॥ అవాన్తరసంగతిమాహ - జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయమితి—

టీ॥ జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయమ్, నిరతిశయవిదీప్త్యన్వితమ్, సిద్ధవన్నిర్దిష్టమ్ - అథ యదతఃపరోదివఇతిప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టమ్, యత్ తత్, పరఃపూరుషఇతి ఉక్తాధికారేమునినాప్రోక్తమిత్యన్వయః, జ్యోతిరధికరణేసూత్రకృతాప్రోక్తమిత్యర్థః, అద్య - సంప్రతి, ఉపాస్యత్వమోక్షప్రవితరణముఖైః — ఉపాస్యత్వమోక్షప్రదత్వప్ర

భృతిభిః, హేతుధర్మైః - జగత్కారణైకాన్తధర్మైః, ఉపేతః— యుక్తతయా ప్రతీతః, ఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిహితపురుషః - ఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దైః ప్రతిపాదితః పురుషః, యః, సోపి స ఏవేతి వక్తి- ఉత్తరాధికరణ ఇత్యర్థః, ఆకాశప్రాణతేజసాం క్రమోపపత్తేః అత ఏవ ప్రాణ ఇత్యస్యానన్తరం జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యధికరణం సంగతమితి జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయమిత్యనేనోక్తం భవతి, ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టమిత్యనేన అధికరణయోః పౌర్వాపర్యనియమ ఉక్తః, సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి పూర్వస్మాత్పూర్వాధికరణద్వయ విషయవాక్యయోః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో దృశ్యతే, అత్రాపి అథ యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో దృశ్యతే, తస్మాజ్జ్యోతిరధికరణం పూర్వాధికరణద్వయేన సంగతమ్, ఏవం సత్యుత్తరాధికరణస్య జ్యోతిరధికరణానన్తరభావిత్వం యుక్తమితి భావః, అవాన్తరఘటికానుగతధర్మ ఉచ్యతే - హేతుధర్మైరిత్యాదినా - పూర్వాధికరణే పరమపురుషస్య జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయత్వముక్తమ్, తదయుక్తమ్, పరమపురుషాదన్యస్య ఇన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యస్య వేదాన్తప్రతిపాదితత్వాదితి శఙ్కాయాం సంగతిః, ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామేతి ఉపక్రమే ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్ ప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మా స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽఽనన్దోఽజరోఽమృత ఇతి ప్రాణశబ్దేన నిర్దిష్టత్వాచ్చ ఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిహితపురుష ఇత్యుక్తమ్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మప్రతిపాదకవాక్యస్థత్వేన సిద్ధాన్తహేతుద్యోతకత్వాత్ సూత్రే ప్రాణశబ్దేన ధర్మీ నిర్దిష్టః, ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్టస్య విచారవిషయత్వమార్థమితి సూత్రకారాభిప్రాయః, అథ ఇన్ద్రప్రాణాధికరణార్థం సంగ్రహేణ ప్రతిపాదయతి - ఇన్ద్ర

ప్రాణాధికార ఇతి - అన్తే - పాదాన్తే. అత్ర ఇన్ద్రప్రాణాధికారే, జగతిహేతుత్వవ్యాప్తలిఙ్గైః - జగత్కారణత్వవ్యాప్తలిఙ్గైః, అమృతత్వోపాయత్వోపాస్యత్వాద్యైః - మోక్షోపాయత్వోపాస్యత్వాదిభిః, ఇన్ద్రేజీవే జగతిజనకతామ్, జగద్ధేతుతామ్, ఆక్షిప్య - ఆశఙ్క్య, భూయోభిః- అనేకైః. బ్రహ్మధర్మైః - ఆనన్దత్వాజరత్వామృతత్వాదిభిర్బ్రహ్మధర్మైః, బ్రహ్మణః, అనుగమతః - ప్రతిపాదనాత్, ఇహ కౌషీతకివచసి ప్రాణ ఇన్ద్రశబ్దోక్తో బ్రహ్మేతి, చతుస్సూత్రీతోఽభిధత్తే, ఇత్యన్వయః, సూత్రచతుష్టయేన ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, అధికరణార్థం విస్తరేణవక్ష్యన్ విషయసంశయాదికం దర్శయతి- కౌషీతక్యామితి- కౌషీతక్యామ్ కౌషీతక్యుపనిషది, ప్రతర్దనవిద్యాయామ్ ప్రతర్దనో హవై దైవోదాసిరిన్ద్రస్యప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చేత్యారభ్య వరం వృణీష్వేతి వక్తారమిన్ద్రం ప్రతి త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వమ్మనుష్యాయ హితతమమ్మన్యసే, ఇతి ప్రతర్దనేనోక్తే స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తమ్మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి శ్రూయతే, తత్ర మాముపాస్స్వేతి, ఐన్ద్రే వచసి హితతమా ఉపాసా శ్రుతా, తత్ర సన్దేహః, ఇహ హితతమోపాసనః - హితతమముపాసనం యస్యేతి వ్యుత్పత్తిః, హితతమోపాసనకర్మీభూతః, జీవః కిమ్, బ్రహ్మ వేతి, అనయోః కోట్యోః కా కోటిః ప్రమాణేతి పృచ్ఛతి - కింయుక్తమితి— పూర్వపక్షమాహ - జీవ ఏవేతి - జీవ ఏవేదముచితమిత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - ఇహైవేతి - ఇహైవ - జీవ ఏవ, ఇన్ద్రశబ్దప్రసిద్ధేః ఇన్ద్రశబ్దస్య ప్రసిద్ధేరిత్యర్థః. తర్హి ప్రాణోఽస్మీతి ప్రాణశబ్దేన ఉపాస్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ ప్రాణోఽస్మీతి - ఏతదుక్తా— ఇన్ద్రవాక్యే, ప్రాణోఽస్మీతి - ప్రాణోఽస్మీత్యత్ర, కథితః ప్రాణశబ్దోఽపి,

వేసమ్ - ఇన్ద్రిస్మ, కథయపతిప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఇన్ద్రవాచిశబ్దసా
మానాధికరణ్యా దిన్ద్రవాచిత్వమితి భావః, కారణవాక్యప్రతిపాద్యం
బ్రహ్మ కింప్రసిద్ధజీవభావ ఇన్ద్రః. ఉతపరమాత్మేతి విచారః, తదర్థం
హితతమోపాసనకర్మతయా ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః కింప్రసిద్ధ ఇన్ద్రః
ఉతపరమాత్మేతి, తదర్థమానన్దాదిగుణాః కింగౌణాః, ఉతముఖ్యాః,
తదర్థం కిముపక్రమోపగతత్వాష్ట్రహననాది లిఙ్గానురోధేన ఆన
న్దాదికథనమ్, ఉత ఆనన్దాదిలిఙ్గానురోధేన త్వాష్ట్రహననాదికథనమ్,
తదర్థం మాముపాస్స్వేతి కింస్వోపాసనముచ్యతే, ఉతస్వాన్తస్థపర
మాత్మోపాసనమితి విచారః, యదా స్వోపాసనోక్తిః, తదా త్వాష్ట్రవ
ధాద్యనుగుణమానన్దాదేర్వర్ణనీయత్వేన ఆనన్దాదిగుణానామము
ఖ్యత్వాద్ధితతమోపాసనకర్మతయోక్త ఇన్ద్ర ఇతి జగత్కారణం ప్రసిద్ధ
జీవభావ ఇన్ద్ర ఇతి పూర్వపక్షఫలఫలిభావః, యదా స్వాన్తస్థపరమా
త్మోపదేశః, తదా ఆనన్దాదిగుణానుగుణం త్వాష్ట్రవధాదేర్వర్ణనీయ
త్వాదానన్దాదిగుణానాం ముఖ్యత్వా ద్ధితతమోపాసనకర్మీభూత ఇన్ద్ర
ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సర్వవేదాన్తవేద్యం జగత్కారణం
బ్రహ్మ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తఫలఫలిభావః. తస్మాత్ - ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవి
శేష ఏవ ఉపాస్యత్వేన నిర్దిష్టే ప్రసిద్ధేః, ప్రసిద్ధ ఇన్ద్రస్సోయం జగతః
కారణం భవతీత్యాశయః, నను జీవస్యేన్ద్రస్య జగత్కారణత్వం తా
వత్కథం సిద్ధ్యతి ఉపాస్యత్వేన జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన తత్సిద్ధ్య
తీతిచేత్ న కేవలముపాస్యత్వమాత్రం జగత్కారణత్వవ్యాప్తమ్,
జగత్కారణాదితరస్యాపి మోక్షేతరఫలార్థినాముపాస్యత్వాత్
మోక్షోపాయతయా ఉపాస్యత్వం జగత్కారణత్వవ్యాప్తమపి నాత్ర
నిర్దిష్టమ్, ఇత్యాశఙ్క్య హితతమోపాసనకర్మత్వస్య అత్ర ఇన్ద్ర
నిర్దేశాత్ మోక్షహేతూపాసనకర్మత్వేన ఇన్ద్రస్య జగత్కారణ

త్వం సిద్ధ్యతీత్యాహ – జీవస్త్వితి - జీవ ఇన్ద్రస్తు, మే హితతమం వరం త్వం వృణీష్వేతి పృష్టః - ప్రతర్దనేన మునినా పృష్టః, సః - ఇన్ద్రః, మునేః - ప్రతర్దనస్య, మాముపాస్వేతి, హితతమాం స్వాత్మోపాసామప్యాచత్ ఖల్విత్యన్వయః, హితతమవరస్య ప్రతర్దనేన వృతత్వాత్ తం ప్రత్యుపదిష్టం మాముపాస్వేతి స్వాత్మోపాసనం హితతమమితి గమ్యతే స్వోపాసనస్య హితతమత్వోక్తిమాత్రేణ అస్య మోక్షోపాయత్వం కథం సిద్ధ్యతి, తత్సిద్ధావపి మోక్షోపాయతయా ఉపాస్యస్య జగద్ధేతుత్వం కథం సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ - మోక్షోపాయో హీతి – మోక్షోపాయో హి జీవే హితతమో భవతి, తావతా కిమిత్యత్రాహ – సా చేతి— సా చ - మోక్షోపాయభూతా చ, హితోపాసా-జగత్కారణోపాస్తిః, జగత్కారణోపాసనస్య మోక్షోపాయత్వే కిం మానమిత్యత్రాహ - మోక్ష ఇతి - అస్యాః - జగత్కారణోపాసనాయాః, మోక్షే హేతుత్వమ్, మోక్షోపాయత్వమ్, నిగమశిఖరగమ్ - వేదాన్తభాగస్థమ్, తస్యేతి వాక్యమ్ - తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే) ఇతి వాక్యమ్, వక్తి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. నిరుక్తవాక్యస్య సద్విద్యావాక్యగతత్వేన సద్విద్యాయా జగత్కారణోపాసనరూపత్వేన తన్నిష్ఠస్య మోక్షప్రతిపాదకమిదం వాక్యం కారణోపాసనస్య మోక్షహేతుత్వే ప్రమాణమితి భావః, పూర్వపక్షముపసంహరతి - తస్మాదితి - తస్మాత్, పూర్వోక్తహేతుబలాత్, అత్ర ప్రసిద్ధ ఇన్ద్రోఖిలజగద్ధేతుతాం ఉచితేత్యన్వయః, ఇతి శబ్దః పూర్వపక్షోపసంహారం ద్యోతయతి,

సూ ॥ * న వక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మ
సంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్ *

శ్రీః యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ఆనన్దోఽజరోఽమృతఇత్యనేనై కౌషీతక్యుదయం పరం బ్రహ్మేతి, తన్నోపపద్యతే, మామేవ విజానీహి ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ) ఇతి వాక్యైర్హీన్ద్రః (త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవమాదినా త్వాష్ట్రవధాదిభిః ప్రజ్ఞాతజీవభావస్య స్వాత్మన ఏవోపాస్యతాం ప్రతర్దనాయోపదిశతి, అతఉపక్రమే జీవవిశేష ఇత్యవగతే సతి ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యాదిభిరుపసంహార స్తదనుగుణ ఏవ వర్ణనీయ ఇతి చేత్, పరిహరతి ఆధ్యాత్మసంబన్ధభూమాహ్యస్మిన్, ఆత్మని యస్సంబన్ధస్స ధ్యాత్మసంబన్ధః. తస్య భూమా భూయస్త్వమ్, బహుత్వమిత్యర్థః. ఆత్మన్యాధేయతయా సంబద్ధభూతానాం బహుత్వేన సంబన్ధబహుత్వమ్, తచ్చ అస్మిన్ వక్తరి పరమాత్మన్యేవ సంభవతి, (తద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనన్దోఽజరోఽమృతః) ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేన అచేతనవస్తుజాతమభిధాయ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయా చేతనవర్గఞ్చాభిధాయ తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృత మిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయన్నిర్దిశ్య తమేవ ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యుపదిశతి, తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మక కృత్స్నవస్త్వాధారత్వం జీవాదర్థాన్తరభూతేఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః. అథవా అధ్యాత్మసంబన్ధభూమాహ్యస్మిన్ - పరమాత్మాసాధారణధర్మసంబన్ధోఽధ్యాత్మసంబన్ధః, తస్య భూమా - బహుత్వం హి అస్మిన్ ప్రకరణే విద్యతే, తథాహి, ప్రథమం త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే ఇతి మాముపాస్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణమోక్ష

సాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే, తథా (ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి, తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి, ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి) ఇతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వఞ్చ పరమాత్మధర్మః, తథా తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః) ఇతి సర్వాధారత్వఞ్చ తస్యైవ ధర్మః; తథా స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽఽనన్దోఽజరోఽమృతః) ఇత్యేతేఽపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః, (ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశః) ఇతి చ పరమాత్మన్యేవ సంభవతి, తదేవమధ్యాత్మసంబన్ధభూమ్నోఽత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మైవాత్ర ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః,

శ్లో॥ జీవత్వం వక్తురస్త్రి ప్రథమముపగతం త్వాష్ట్రహ
న్తృత్వలిఙ్గాన్నియం తస్యానుగుణ్యాదతరదనుగమో
బ్రహ్మణో నాతిశఙ్క్యమ్ । ప్రాప్తాన్నత్వాదిసూత్రే
ప్రహరతి మునిరధ్యాత్మ సంబన్ధభూమ్నా భూయోభి
బ్రహ్మధర్మైరితి భవతి పునర్హేతునిష్కర్ష ఏషః॥

భూయాంసో బ్రహ్మధర్మాః ఖలు సమభిహితా ఉక్త
సన్దర్భ ఏతే ముక్త్యర్థం ప్రాగుపాస్యత్వమిహ తు
కథితం మాముపాస్వేతి వాక్యే । సర్వాధారత్వము
క్తాభిహితమిహ పునస్తద్యథేత్యాదివాక్యే సర్వత్రి
ప్రేరకత్వం కథితమిహ తథైవైష ఏవేతి వాక్యే ॥ ॥
సాధ్వసాధ్వాత్మకర్మణ్యపి కథితమిహ వ్యక్తలోకాధి
పత్యం హ్యేతద్వై బ్రహ్మనామా ఇహ సమభిహితా బ్రా

తు జీవేన సహాస్య । ఏవంభూయస్త్వతోఽతోఽభవతి
ప్రసరిరయం ప్రాణ ఇన్ద్రో న జీవః కిన్త్వన్యోఽత్ర సదస్తి
తత్పరమాత్మేతి సూత్రస్య భావః ॥ ॥ ॥

అ ॥ యదుక్తమానన్ద ఇత్యాదివాక్యేన బ్రహ్మణోఽనుగమాదిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో బ్రహ్మైవేతి, తదయుక్తమ్, ప్రథమం త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యాదివాక్యేన ఇన్ద్రస్య జీవత్వనిశ్చయాత్తదానుగుణ్యేనైవ ఆనన్ద ఇత్యాదివచసోఽప్యర్థస్య వక్తవ్యత్వాదిత్యాశఙ్క్య నవక్తురిత్యాదిసూత్రే పరిహరతీత్యాహ - జీవత్వమితి—

టీ ॥ వక్తరి - మాముపాస్స్వేత్యుపదేష్టరి, ఇన్ద్రే, త్వాష్ట్రహన్తృత్వలిఙ్గాత్, త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యాదిత్వాష్ట్రహననలిఙ్గాత్, ప్రథమం జీవత్వమవగతమ్, తస్యానుగుణ్యాత్ - తద్వాక్యస్యానుగుణ్యాత్, ఇతరత్ - ఆనన్ద ఇత్యాదికం వాక్యమ్, నేయమ్, వర్ణనీయమ్, ఉపక్రమప్రాబల్యాదితి భావః, బ్రహ్మణోఽనుగమః, ఆనన్ద ఇత్యాదినా యః ప్రోక్తః న నేతి శఙ్కాం ప్రాప్తామ్, నేత్యాదిసూత్రే - న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్నితి సూత్రే, మునిః అపహరతి - పరిహరతీత్యర్థః. కేన హేతునేత్యత్రాహ - అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నేతి - హేతువాక్యస్య నిష్కృష్టార్థమాహ భూయోభిరితి - భూయోభిర్బ్రహ్మధర్మైరిత్యేష హేతునిష్కర్షోఽభవతీత్యన్వయః, ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో బ్రహ్మ । భూయోభిర్బ్రహ్మధర్మైః । ఇతి ప్రతిజ్ఞాహేతువాక్యే అత్ర అవధేయే । కేతే భూయాంసో బ్రహ్మధర్మా ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేఽభిహితాః, యైరస్య బ్రహ్మత్వం ప్రసాధ్యతే, ఇత్యత్ర తాన్ ధర్మాన్ ప్రదర్శయతి భూయాంస ఇతి — ఉక్తసందర్భే — ఉక్తప్రకరణే ఏతే - వక్ష్యమాణ

ణాః, భూయాంసో బ్రహ్మధర్మాః ఖలు సమభిహితాః - ప్రోక్తా ఇత్యర్థః, తాన్ విశిష్య ప్రదర్శయతి - ముక్త్యర్థమితి - ప్రాక్ - ప్రథమే, ఇహ మాముపాస్స్వేతి వాక్యే, ముక్త్యర్థముపాస్యత్వం కథితమ్, మోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. ఇహ తద్యథా త్వాదివాక్యే - తద్యథా రథస్య అరేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః) ఇతివాక్యే, అత్ర - ప్రాణశబ్దవాచ్య ఇన్ద్రే సర్వాధారత్వమభిహితమ్ - ప్రతిపాదితమిత్యర్థః, భూతమాత్రాశబ్దేన కృత్స్నమచిజ్జాతముక్త్వా తదాధారత్వేన ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన కృత్స్నం జీవజాతముక్త్వా ప్రాణేఽర్పితా ఇతి ప్రాణస్య తదాధారత్వప్రతిపాదనాత్ సర్వాధారత్వం ప్రాణస్యోక్తం భవతీతి భావః, తత్రైవ, ఏష ఏవేతి వాక్యే- ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి, ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి వాక్యే, సాధుని, అన్యత్ర - అసాధుని, సర్వత్ర కర్మణి, ప్రేరకత్వమిహ కథితమిత్యన్వయః. ఇహ అన్యల్లోకాధిపత్యఞ్చ కథితమ్ - ఏష లోకాధిపతిరితి కథితమిత్యర్థః. ఏతేషాం బ్రహ్మాసాధారణధర్మత్వాత్ పరబ్రహ్మత్వసాధకత్వమిత్యాహ - ఏతైర్ ఇతి- యోజీవేన హి స్యుః, తవ తే బ్రహ్మధర్మా ఇహ సమభిహితా ఇత్యన్వయః, సూత్రార్థం నిగమయతి - ఏషామితి - ఏషామ్ - ఉక్తధర్మాణామ్ అతో భూయస్త్వతః - భూయస్త్వహేతోః, అయం ప్రాణ ఇన్ద్రః ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోయమ్, న జీవః, కిన్తు అతోఽన్యః, ఇహ తదన్తస్థితః - పరమాత్మేతి సూత్రస్య భావ ఇత్యన్వయః,

శ్రీ అ॥ కథం తర్హి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్య స్వాత్మన ఉపాస్యత్వోపదేశస్సంగచ్ఛతే, తత్రాహ—

సూ॥ * శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ *

శ్రీ॥ పరిజ్ఞాతజీవభావేనేన్ద్రేణ మామేవవిజానీహి మాముపాస్స్వ ఇతి ఉపాస్యస్య బ్రహ్మణ స్స్వాత్మత్వేనోపదేశోయం న ప్రమాణాన్తరప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః, అపితు శాస్త్రేణ స్వాత్మదృష్టికృతః ఏతదుక్తం భవతి, (అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమ్ * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః) ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య జీవాత్మవాచినామహన్త్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా మామేవ విజానీహి మాముపాస్స్వేతి) స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవ ఉపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి, వామదేవవత్ - యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వం సర్వస్య చ తచ్ఛరీరత్వం శరీరవాచినాఞ్చ శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం పశ్యన్ అహమితి స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన మనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్రః) ఇత్యాదినా, తథా చ ప్రహ్లాదః (సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః । మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే) ఇత్యాదివదతి,

శ్లో॥ ఏవన్తర్హీర్హవాక్యే ప్రవిదితనిజజీవాత్మభావ
స్య వక్తుస్స్వోపాస్యత్వోపదేశః కథమితి తూహ రత్యత్ర
శాస్త్రేతి శఙ్కాయామ్ । మామేవేత్యాదికేయం హ్య

పనిషదిపరబ్రహ్మణస్స్వాత్మభావేనోపాస్యత్వోక్తిరు
క్తాప్రవిదితనిజజీవాత్మభావస్యచాస్య ॥ ॥

నేన్ద్రస్యాత్మత్వస్యమానాద్భవతి పునరముంజానతస్స్వా
త్మభావందృష్ట్యేయం శాస్త్రతస్స్వాత్మనఇతివిహాతి
నోభవత్యేతదుక్తమ్ । శాస్త్రైస్తన్నామరూప
ప్రణయనవిషయైబ్రహ్మజీవాత్మదేహాంజ్ఞాత్వాజ్జీవా
త్మవాచిన్యపివచసి పరబ్రహ్మణ్యేవవృత్తిమ్ ॥ ॥

స్వోపాస్యత్వోపదేశోభవతిపునరయం వామదేవస్య
వాగ్వత్ సార్వాత్మ్యం హ్యుపయద్వద్భగవతితుప
రబ్రహ్మణ్యేవవృత్తిషు । సంపశ్యన్ జీవవాచోప్య
హమితితుపరంబ్రహ్మతత్స్వాత్మ దేహంనిర్దిశ్యేత
త్సమానాధికరణమనుమర్యాదివాచోభిధత్తే ॥ ॥

మానన్తద్ధైతదిత్యాదికమిహ వచనంసర్వగత్వాదితీ
దంప్రహ్లాదస్యాపిసందృశ్యతఇహతు పరబ్రహ్మణస్స్వా
త్మతోక్తా । ॥ ॥

అ॥ ఉత్తరసూత్రంశఙ్కాయాఅవతారయతి-ఏవన్తర్హీతి

టీ॥ ఏవన్తర్హి - పరబ్రహ్మణఏవాత్ర ఇన్ద్రప్రాణశబ్దవా
చ్యత్వే, ఇహవాక్యే - మామేవవిజానీహి మాముపాస్స్వేతివాక్యే
ప్రవిదితనిజజీవాత్మభావస్య. వక్తుః - వక్తురిన్ద్రస్య, స్వోపాస్యత్వోప
దేశః - స్వస్యైవోపాస్యత్వేనోపదేశః, కథమితిశఙ్కాయామ్, శాస్త్రే
త్యత్ర - శాస్త్రేతిసూత్రే, హరతి - పరిహరతీత్యర్థః.

పరివిదితనిజజీవాత్మభావస్యైశ్యస్య (ఇదిపరమైశ్వర్యే। ఇత్యాదిప్ర కృతిప్రత్యయవిభాగేన పరమాత్మపరత్వే మన్త్రాదిదర్శనామయు క్తమ్, త్వష్ట్రవధాదిలిఙ్గనిర్వాహానుపపత్తేః, తదర్థముద్రిక్తవైభవ వామాత్మనిర్వాహ ఇతి భావః, ప్రాణాపగమాత్మేన్ద్రత్వసాధకహేతు రుక్తః పూర్వపక్షయుక్తేః కః పరిహార ఇత్యాశఙ్కాయాం సూత్రావ తారయతిభావః, సూత్రస్యార్థం వదన్ అర్థాన్తరముక్తశఙ్కాపరిహా రప్రకారమపివదతి - యామేవేతి - ఉపనిషది, ఉక్తామియమ్మామేవే త్యాదికా, పరివిదితనిజజీవాత్మభావస్యచ - పరిజ్ఞాతస్వకీయజీవాత్మ భావస్యాపి అస్యేన్ద్రస్య, పరబ్రహ్మణస్స్వాత్మభావేనోపాస్యత్వో క్తిః, అన్యథా నాత్ స్వాత్మభావం జానతో న భవతి, శాస్త్రతస్త్వాత్మ నోద్దృష్ట్యా భవతి, ఇతి - అతో హేతోః, నోపహతిః - నదోష ఇత్య ర్థః, శాస్త్రీయేత్యస్యస్వానుభవప్రత్యక్షేణ ఆత్మావలోకనే జీవమా త్రప్రకాశః, శాస్త్రీణతన్మూలయోగేన చ ఆత్మానుభవే పరమాత్మప ర్యన్తతయా ప్రకాశ ఇతి భావః, నహిప్రమాణవిశేషేణ అన్యత్ ప్ర మేయమన్యద్భవతి తచ్ఛ శాస్త్రం కిమిత్యత్రాహ - భవత్యేతదుక్తమి తి - ఏతదుక్తం భవతీత్యన్వయః, నామరూపప్రణయనవిషయైః - నా మరూపవ్యాకరణప్రతిపాదకైః, శాస్త్రైః- అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవి శ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యాదిశాస్త్రైః, జీవాత్మదేహమ్— జీవాత్మశరీరకమ్, తద్బ్రహ్మ, జ్ఞాత్వా, జీవాత్మవాచిన్యపి - జీవాత్మ వాచకేపి, వచసి - శబ్దే, ఇహపరబ్రహ్మణ్యేవ, వృత్తిమ్ - పర్యవసాన మ్, జ్ఞాత్వేత్యనుషఙ్గేణాన్వయః. వామదేవస్య వాగ్వదయం స్వోపాస్య త్వోపదేశో భవతీత్యన్వయః, వామదేవస్య వాగ్వదిత్యుక్తం వివృణోతి సార్వాత్మ్యమితి - ఏషః - వామదేవః, ఇహ భగవతి పరబ్రహ్మణ్యేవ సార్వాత్మ్యమ్ - సర్వాన్తరాత్మత్వమ్, జీవవాచోపి - జీవవాచిశ

ద్దస్యాపి, ఇహైవ - బ్రహ్మణ్యేవ, వృత్తిమ్ - పర్యవసానమ్, సంపశ్యన్ అవలోకయన్, అహమితి - అహమ్మనురభవం సూర్యశ్చేత్యాదిష్వహంశబ్దేన, స్వాత్మదేహమ్ - స్వాత్మశరీరకమ్, తత్పరం బ్రహ్మనిర్దిశ్య. ఏతత్సమానాధికరణమనుసూర్యాదివాచః - ఏతత్సమానాధికరణతయా మనుసూర్యాదిశబ్దాన్, అభిధత్తే - వదతీత్యర్థః. ఏవమయమభిధత్త ఇత్యత్ర కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ - మానమితి - ఇహ ఏవం వామదేవప్రోక్తౌ, తద్ధైతదిత్యాదికమ్ - తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే ఇత్యాదివాక్యమ్, మానమ్ - ప్రమాణమిత్యర్థః ఉక్తార్థే ప్రహ్లాదవచనమపి ప్రమాణమాహ - వచనమితి - ఇహ పరబ్రహ్మణః స్వాత్మతోక్తౌ - స్వాత్మత్వేనోక్తౌ, సర్వగత్వాదితీదమ్ సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః, మత్తః సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే ॥ ఇతీదం ప్రహ్లాదస్యాపి వచనమ్, సందృశ్యత ఇత్యన్వయః,

శ్రీ అ॥ అస్మిన్ ప్రకరణే జీవవాచిశబ్దైరచిద్విశేషాభిధాయిభిశ్చ ఉపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణోభిధానే కారణం చోద్యపూర్వకమాహ—

సూ॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యా
దాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ * ౧-౧-౩౨

శ్రీ॥ న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్ త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్ * అరున్ముఖాన్ యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్ ఇత్యాదిజీవలిఙ్గాత్ యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః, అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి ఇతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ నాధ్యాత్మసంబన్ధభూమేతి చేత్ న ఉపాసాత్రైవి

ఖ్యాద్యేతోః, ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుం తత్తచ్ఛబ్దైనాభిధానమ్, నిఖిలజగత్కారణభూతస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానం భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానఞ్చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదిష్టమిత్యర్థః, తదిదంత్రివిధంబ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితమ్, సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ * ఆనన్దోబ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపానుసన్ధానమ్, తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్, నిరుక్తఞ్చానిరుక్తఞ్చ నిలయనఞ్చానిలయనఞ్చ, విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞానఞ్చ, సత్యఞ్చానృతఞ్చ సత్యమభవత్ ఇత్యాదిషు భోక్తృశరీరతయా భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయాచానుసన్ధానమ్, ఇహాపిప్రకరణేత్రివిధమనుసన్ధానంయుజ్యతఏవేత్యర్థః, ఏతదుక్తంభవతి, యతోహిరణ్యగర్భాది జీవవిశేషాణాం ప్రకృత్యాద్యచేతనవిశేషాణాఞ్చ పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగః, తదభిధాయినాంశబ్దానాంపరమాత్మవాచిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యంవాదృశ్యతే, తతో పరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతోత్ర ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోజీవాదర్థాన్తరభూతఃపరమాత్మేతిసిద్ధమ్,

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే శారీరకమీమాంసా
సాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

(*)

శ్లో॥ జీవోక్త్యాఽచిద్విశేషోక్తిభిరపిచపరబ్రహ్మణో
భావసేతూపాస్యస్యైతస్య హేతుం ప్రకరణఇహవై
చోద్యపూర్వం బ్రవీతి । జీవస్యత్వాప్తిహన్తృత్వ
ముఖతఉదితాల్లిఙ్గతః ప్రాణలిఙ్గాద్వాక్యైర్వాయావది
త్యాదికఇహకథితాన్నైవమిత్యాక్షిపన్తమ్ ॥ ॥

ప్రత్యాచష్టే హ్యుపాసాత్రయకథనకృతే బ్రహ్మణః
ప్రాణజీవప్రసక్తిభ్రమమిత తు సంకీర్తితం నమితికథయోర్జీవ
ముఖ్యేతి సూత్రే । హేతోస్త్వస్యాపరబ్రహ్మణామిహ
భవతీతి ప్రకారా హ్యుపాసాస్స్వభావాద్భోక్తృభో
గ్యాదికసకలతనుత్వేన చ త్యాగమాత్రైః ॥ ॥ ॥

ప్రోక్తోపాసాత్రయం వై కథయితుమిహ తు బ్రహ్మణః
ప్రాణశబ్దాదిసూక్త్యా చాభిధానం కృతమితి భగవత్సూ
త్రకారాభిసన్ధిః । అన్యత్రాప్యాశ్రితా బ్రహ్మణ ఉప
నిషదితి ప్రకారా హ్యుపాసాస్సత్యజ్ఞానాదివాక్యైర్భగ
వత ఉదితాస్స్వస్వరూపేణ దిష్టాః ॥ ॥ ॥

తత్స్రష్టృత్వాదివాక్యైరిద చిదుభయరూపేణ సన్దర్శితః
తస్య ప్రోక్తోపాసాత్రయస్యానుకథితమిహ చైతద్వ్యవస్థే
తి భావః । అత్రైవ త్వర్థః తత్త్వం భవతి భగవతో ధ
మః యోగస్త్వయుక్తిప్రోక్తధాత్రీజీవే ప్రకృతిపరి
ణతౌ ప్రాగుక్తచిద్విశేషే ॥ ॥ ॥

తత్తచ్ఛబ్దైస్సమానాధికరణ ఉదితో హ్యపరబ్రహ్మశబ్దా
స్తత్రైవామాన్తరాత్మ ప్రభృతిరభిహితా బ్రహ్మణి
స్యాదిహోక్తిః । ప్రోక్తైః ప్రాణశబ్దాభిహిత ఇహ హి యత్ర
ర్థాన్తరం ప్రోక్తజీవాత్ సర్వస్యాప్యన్తరాత్మా పర
మపురుష ఏవ ప్రోక్త ఇత్యత్ర సిద్ధమ్ ॥ ॥ ॥

ఇతి శ్రీతత్త్వరత్నావల్యాం ప్రథమాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః.

శ్రీ॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి - జిజ్ఞాస్యేతి —

టీ॥ ఉపాస్యస్యైతస్య పరబ్రహ్మణః, ఇహ ప్రకరణే, జీవోక్త్యా - జీవవాచీన్ద్రశబ్దేన, అచిద్విశేషోక్తిభిరపి - అచిద్విశేషవాచిప్రాణాదిశబ్దైరపి, భాషణే - అభిధానే, హేతుమ్ - ప్రయోజనమ్, చోద్యపూర్వమ్ - శఙ్కాపూర్వమ్, బ్రవీతి - వక్తీత్యర్థః, సూత్రార్థమాహ — జీవస్యేతి - త్వాష్ట్రహన్తృత్వముఖతః - త్వాష్ట్రహన్తృత్వప్రభృతేః ఉదితాత్ - త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యాదినోక్తాత్, జీవస్య లిఙ్గతః, - లిఙ్గాత్, యావదిత్యాదికే — యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః ఇత్యాదికే, ఇహ వాక్యైకధితాన్, ప్రాణలిఙ్గాత్, నైవమితి - నాధ్యాత్మసంబన్ధభూమేతి ఆక్షిపన్తమ్ - చోదయన్తమ్, ప్రత్యాచష్టే - నిరాకరోతీత్యర్థః. ప్రత్యాఖ్యానప్రకారమాహ-ఉపాసాత్రయకథనకృత ఇతి - బ్రహ్మణః ప్రాణజీవోక్తిభ్యామ్ - ప్రాణజీవవాచిశబ్దాభ్యామ్, ఏతత్సంకీర్తనమ్ ఉపాసాత్రయకథనకృతే - ఉపాసాత్రయోపదేశార్థమ్. ఇతి, జీవముఖ్యేతి సూత్రే కథయన్ ప్రత్యాచష్ట ఇతి పూర్వేణాన్వయః, ఉపాసాత్రయం వివృణోతి - హేతోరితి - ఇహ ఆగమాన్తే - వేదాన్తే, హేతోః - జగత్కారణస్య, పరబ్రహ్మణః, ఏషా ఉపాసా, త్రిప్రకారా హి భవతి - త్రివిధా హి భవతీత్యర్థః, త్రైవిధ్యముపపాదయతి — స్వాభావ్యాదితి - స్వాభావ్యాత్, స్వస్వభావేన, భోక్తృభోగ్యాదికసకలతనుత్వేన చ - భోక్తృభూతజీవశరీరకత్వేన భోగ్యభోగోపకరణాచిచ్ఛరీరకత్వేన చేత్యర్థః.

ప్రోక్తోపాసాత్రయమ్ - కథితోపాసనాత్రయమ్, కథయితుమ్, ఉపదేష్టుమ్, ఇహ - అస్మిన్నుపనిషద్వాక్యే, బ్రహ్మణః ప్రాణశబ్దాత్, ఇన్ద్రోక్త్యా చ - ఇన్ద్రశబ్దేన చ, అభిధానం కృతమితి భగవత్సూత్రకారాభిసన్ధిః, భగవత్సూత్రకారస్యాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. ఏతావతా సూత్ర

జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యా దిత్యస్యభాగ స్యార్థ ఉక్తో భవతి, అథ ఆశ్రితత్వాదిత్యస్యార్థమాహ — అన్యత్రాపీతి - అన్యత్రోపనిషద్యపి, బ్రహ్మణః త్రిప్రకారోపాస్యోపాసా— త్రివిధోపాస్యోపాస్తిః, ఆశ్రితా అఙ్గీకృతేత్యర్థః. కుతస్తదాశ్రయణమిత్యత్రాహ - సత్యజ్ఞానాదివాక్యేష్వితి - సత్యజ్ఞానాదివాక్యే - సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదికే వాక్యే, భగవతః - స్వస్వరూపేణచిన్తా - ఉపాస్తిః, ఉదితా - ప్రోక్తేత్యర్థః.

అవశిష్టముపాసాద్వయం కుత్రప్రోక్తమిత్యత్రాహ - తత్సృష్ట్వేత్యాదీతి - తత్సృష్ట్వేత్యాదివాక్యే - తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదివాక్యే, చిదచిదుభయరూపేణసందర్శితస్య - చిదచిదుభయశరీరకతయా ప్రతిపాదితస్య, బ్రహ్మణ ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః. ప్రోక్తోపాసాద్వయఞ్చ - ప్రోక్తం భోక్తృశరీరకత్వేన భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వేనచ ఉపాసనం ద్వివిధమ్ - అనుకర్షితమ్ - ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. ఇహాతద్యోగాదిత్యస్యార్థమాహ - ఇహచేతి - ఇహచ — అస్మిన్నుపనిషద్వాక్యేచ, ఏతద్ద్వయమ్ - ఉపాసనాత్రయమపి, ఇతిభావః, ఇత్యభిసన్ధిరిత్యర్థః. త్రివిధానుసన్ధానే కర్తవ్యేపి అచిద్విశేషచిద్విశేష విశిష్టత్వోక్తిః కథమ్, సామాన్యేనచిదచిద్విశిష్టానుసన్ధానం హి ప్రకరణాన్తరోక్తమిత్యపేక్షాం ప్రథమమర్థ అస్య వ్యాఖ్యయాస్య ప్రతర్దనవిద్యామాత్రవిషయత్వాఞ్చ నివారయన్ విశిష్టోపాసనపరత్వచిహ్నఞ్చ దర్శయతి — అత్రేదమితి - యత్ర - యస్మిన్ వాక్యే, ధాతా త్రిదివే - హిరణ్యగర్భాదిరూపే జీవవిశేషే, భగవతో ధర్మయోగః - భగవదసాధారణధర్మయోగః - ప్రోక్తః ప్రతిపాదితః, ప్రకృతిపదేనతు - ప్రకృతిపరిణామభూ

ప్పి,అచిద్విశేషేవా- శరీరైః,శరీరయతే,తత్తచ్ఛబ్దైః-చిదచిద్వాచిశబ్దైః, పరబ్రహ్మశబ్దైః- పరబ్రహ్మవాచిశబ్దైః, సమానాధికరణ్యా వా,ఉదితః— ప్రోక్తః, తత్ర, ఏషామ్ - ప్రోక్తచిదచితామ్, ఇహబ్రహ్మణి, అన్త రాత్మ్యప్రమితిః - అన్తరాత్మత్వప్రతీతిః, అభిహితేతి - ప్రతిపాదితేతి, అర్థతత్త్వమితిపూర్వేణాన్వయః, అత్ర ధాత్రాదిజీవఇత్యనేనపరబ్రహ్మేతిశబ్దేనచ (పరమాత్మావ్యస్థితః, సబ్రహ్మసశివస్సేన్ద్రస్సోఽక్షరఃపరమస్స్వరాట్) ఇతిశ్రుతిస్స్మర్యతే, అనన్యపరేణనారాయణానువాకేన సర్వవిద్యాసూపాస్యోనారాయణఏవేతినిర్ణీతత్వాద్దిన్ద్రాద్యుపాసనేపి తదన్తర్యామీనారాయణఏవోపాస్యఇతిభావః, అధికరణార్థముపసంహరతి - ప్రోక్తేతి - తతః - తస్మాత్ - ఇహ - ఉపనిషది ప్రోక్తేన్ద్రప్రాణశబ్దాభిహితః - ఇన్ద్రప్రాణశబ్దాభ్యాంకథితః, ప్రోక్తాజ్జీవాత్ - ప్రోక్తాదిన్ద్రరూపాజ్జీవాత్, అర్థాన్తరమ్— అన్యోఽర్థః, సకఇత్యత్రాహ - సర్వస్యేతి - సర్వస్యాపి చేతనాచేతనవర్గస్య, అన్తరాత్మా అన్తర్యామీ, ఉక్తఃపరమపురుషఏవేతి, అత్ర- అస్మిన్నధికరణే, సిద్ధమ్ - నిశ్చితమిత్యర్థః,

* ఇతిమణిమఞ్జూషికాయాంప్రథమస్యాధ్యాయస్య

ప్రథమఃపాదః *

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమదనన్తార్యమహాగురవేనమః,

ప్రథమాధ్యాయద్వితీయపాదఃప్రారభ్యతే.

———(*)———

శ్రీ అ॥ ప్రథమేపాదే అధీతవేదఃపురుషః కర్మమీమాంసా
శ్రవణాధిగతకర్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానః కేవలకర్మణా మల్పాస్థిర
ఫలత్వ మవగమ్య వేదాన్తవాక్యేషుచ అనన్తస్థిరఫలబ్రహ్మస్వరూపావ
గమోపాసనసముపజాతపరమపురుషార్థ లక్షణమోక్షేచ్ఛుః ఉపధా
రితపరినిష్పన్నవస్తుబోధనశబ్దశక్తిః వేదాన్తవాక్యానాం పరస్మిన్
బ్రహ్మణినిశ్చితప్రమాణభావస్త దితికర్తవ్యతారూప శారీరకమీ
మాంసాశ్రవణమారభేతేత్యుక్తంశాస్త్రారమ్భసిద్ధయే, అనన్తవిచిత్ర
స్థిరత్రసరూపభోక్తృభోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానలక్షణనిఖిలజగదు
దయవిభవలయమహానన్దైక కారణంపరంబ్రహ్మ యతోవాఇమాని
త్యాదివాక్యంబోధయతీతిచప్రత్యపాది; జగదేక కారణంపరంబ్రహ్మ
సకలేతరప్రమాణావిషయతయా శాస్త్రైకప్రమాణకమిత్యభ్యధామ,
శాస్త్రప్రమాణకత్వఞ్చ బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహేపి
స్వరూపపరేణైవ పరమపురుషార్థభూతేపరస్మిన్ బ్రహ్మణి వేదాన్తవా
క్యానాంసమన్వయాన్నిరూప్యతఇత్యబ్రూమ. నిఖిలజగదేక కారణ
తయావేదాన్తవేద్యంబ్రహ్మచ ఈక్షణాద్యన్వయా దానుమానికప్ర
ధానాదర్థాన్తరభూతశ్చేతనవిశేషఏవేత్యుపాపీపదామ, నచస్వా
భావికానవధికాతిశయానన్ద విపశ్చిత్త్వనిఖిలచేతనభయాభయహే
తుత్వ సత్యసంకల్పత్వ సమస్తచేతనాచేతనాన్తరాత్మత్వాదిభి ర్బద్ధ
ముక్తోభయావస్థాజీవశబ్దాభిలపనీయాచ్చ అర్థాన్తరభూతఇతిచస

మాత్రం ధామహి; నచలపాప్రికృతాకర్మనిమిత్త స్వాసాధారణదివ్య రూపఇత్యుద్దేరిరామ, ఆకాశప్రాణాద్యచేతనవిశేషాభిధాయిభిజ్ఞా గత్వా కారణతయా ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానస్సకలేతరచేతనా చేతనవిలక్షణస్స ఏవేతిసమగరిష్మహి; పరంతత్వాసాధారణనిరతిశయ దీప్తియుక్తజ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయో ద్యుసంబన్ధితయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స ఏ వేత్యాతిష్ఠామహి; పరమకారణాసాధారణామృతత్వ ప్రాప్తిహేతుభూతః పరమపురుష ఏవ శాస్త్రదృష్ట్యా ఇన్ద్రాదిశబ్దై రభిధీయతఇత్యబ్రూమహి; తదేవమతిపతిత సకలేతరప్రమాణసంభావనాభూమిస్సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాద్యపరిమితోదార గుణసాగరతయా స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణః పరం బ్రహ్మపురుషోత్తమోనారాయణఏవవేదాన్తవేద్యఇత్యుక్తమ్, అతః పరంద్వితీయతృతీయచతుర్థేషుపాదేషు యద్యపివేదాన్తవేద్యంబ్రహ్మైవ, తథాపి కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాన్తర్భూతవస్తువిశేషస్వరూపప్రతిపాదనపరాణీత్యాశఙ్క్య తన్నిరసనముఖేన తత్తద్వాక్యోదితకల్యాణగుణాకరత్వంబ్రహ్మణఃప్రతిపాద్యతే; తత్ర అస్పష్టజీవాది లిఙ్గకానివాక్యాని ద్వితీయేపాదేవిచార్యన్తే, స్పష్టలిఙ్గకానితృతీయే; తత్ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణి చతుర్థే,

శ్లో॥ ప్రాచ్యేపాదత్రయీతశ్శ్రుతిరిహ పురుషఃకర్మ
మీమాంసయాప్తైః తద్యాథాత్మ్యప్రబోధోఽస్థిరమిత
ఫలకాంక్షిణః కేవలస్య । జ్ఞాత్వాపాతప్రతీతా
మితనియతఫలబ్రహ్మవిద్యోక్తి మోక్షోపేక్షో నిష్పన్న
వస్తుష్వధిగతపదశక్యత్వధీర్బ్రహ్మణీహ ॥ ౧ ॥
జ్ఞాతప్రామాణ్యకృత్స్నశ్రుతిశిఖరగవాం గతదఙ్గస్తుశా
స్త్రం శాస్త్రారమ్భాయశారీరకబుధ మధికుర్యాదితి

ప్రోక్తమాహో । సూతేజన్మైత్యనన్తస్థిరచరజగదు
త్పత్తినిష్ఠాలయానన్త్యానన్దోత్పత్తి హేతుర్యతశ్శ్రుతిముప
రంబ్రహ్మతత్ప్రత్యపాది ॥ ॥ ౨ ॥

ప్రోక్తంశాస్త్రైకగమ్యం తదనుసుఖతయాసమ్యగ
తాన్నివృత్తశ్చప్రత్యాదెస్తత్ప్రధానాత్పరమితిచ చిదె
వేత్యుపాపీపదాము । బద్ధాన్ముక్తాచ్చ జీవాత్పరమితి
నిరణాయ్యుచ్ఛ్రితానన్దయోగాత్ సర్వేషాంభీత్యభీ
త్యోఃపరివితరణవిపశ్చిత్త్వసత్యేచ్ఛతాద్యైః ॥ ౩ ॥

సర్వేషామాన్తరాత్మ్యాదపి సచసహజాపరిక్కృతాక
మఃసాథ్యోత్తుఙ్గాఙ్గోపతశ్రుత్యా వ్యధికరణఇహాత్వాన్తరి
త్యైరిరామ । వ్యోమపాణ్యాదివాచాప్యఖిలజగతి
యస్సిద్ధవత్కథ్యమానో హేతుశ్చాయంపరఃపూరుష
ఇతికథితోనన్తగోక్తాధికృత్యోః ॥ ॥ ౪ ॥

జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయోపిచ పరపురుషైకాన్తనిస్సీమదీ
ప్తిః పారిగాభ్యోక్తఃపరఃపూరుషఇతిసముచ్చామలి
ఙ్గాత్తదీయాత్ । అబ్రూమహ్యస్య హేతోర్జగతి
పునరిహైకాన్తమోక్షప్రదత్వాదుక్తోఽసంశాన్తిదృ
ష్ట్యాపరపురుషఇతీన్ద్రాదిశబ్దైశ్చగీతైః ॥ ॥ ౫ ॥

సార్వజ్ఞ్యాద్యైస్తదేవంయుతమగణితగుణైరుజ్ఝితాస్య
ప్రమాణస్పర్శం వేదాన్తవేద్యంపరపురుషఇతిబ్రహ్మ
నారాయణోయమ్ । అథాద్యోస్మిన్త్రిపాద్యామ
థనిగమశిరస్యుచ్యతే బ్రహ్మయద్యప్యన్యాః కాశ్చిత్త
థాపిప్రకృతిపురుషగీతత్పరాస్సన్తి వాచః ॥ ౬ ॥

ఇత్యాశఙ్క్యోక్తశఙ్కానిరసనముఖతస్తత్తదుక్తి
ప్రతీతైః కల్యాణైర్ధర్మయోగైర్యుతమితి తు ప
రం బ్రహ్మ తత్ప్రోచ్యతేఽస్యామ్ । పాదేదిన్స్యాద్ద్వితీ
యే నిగమఫణితింస్పష్టజీవాదిలిఙ్గాస్పష్టైతల్లిఙ్గయుక్తా
పునరథచరణేసా తృతీయే విచార్యా ॥ ॥ ౭ ॥

తత్త్వచ్ఛాయానుసారిణ్యధికవిశదతల్లిఙ్గయుక్తాతురీయే
వైలక్షణ్యాదతోఽయం స్వవిషయవచనామ్రేడితః
పాదభేదః । ॥ ౭౫ ॥

అ॥ ప్రథమపాదాధికరణార్థానుక్రమణికామాహ —
ప్రాచ్యేతి —

టీ॥ కిమర్థమత్ర ప్రథమపాదాధికరణార్థానుక్రమణమ్, ఉచ్యతే, పాదానుయాయినోఽర్థస్య ప్రత్యధికరణమనుయాయిత్వస్ఫుటీకరణాయ, కిమర్థమనుయాయిత్వకథనమ్, త్రిపాదీసఙ్గత్యర్థమ్, సఙ్గతిః కుతః, సూత్రకారాభిప్రేతత్వాత్, పాదభేదోఽప్యర్థభేదాత్, తత్క్రమశ్చ సఙ్గతివిశేషాత్, తత్ర కిం ప్రమాణమ్, సమ్ప్రదాయక్రమః, కిఞ్చ అత్రాధికరణార్థానుకథనేన త్రిపాద్యా అనారమ్భణీయత్వశఙ్కా చ అర్థాత్ పరిహృతా భవతి, త్రిపాద్యాముదాహరిష్యమాణానాం శ్రుతీనాం ప్రథమపాదాధికరణోక్తన్యాయావిషయత్వజ్ఞాపనార్థత్వాదనుక్రమస్య, అత ఏవ ప్రథమపాదే వేదాన్తవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వే దర్శితేఽపి త్రిపాద్యా ఆరమ్భణీయత్వం సిద్ధమ్, ప్రథమపాదేఽపి ఈక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః కారణస్య చిదచిద్వైలక్షణ్యే సిద్ధేఽపి భగవానధికరణన్యాయావిషయశ్రుతివాక్యనిర్ణయార్థోఽప్యుత్తరోత్తరాధికరణారమ్భః; తన్నతాక్షిప్తి, శాస్త్రారమ్భప్రయోజనాదయశ్చతుస్సూత్ర్యాః కథం ప్రథమపాదే సఙ్గతిః, ఉచ్యతే, తస్యాశ్శాస్త్రారమ్భార్థత్వేన శాస్త్రోపోద్ఘాతరూపత్వాదర్థతః ప్రథమపాదాన్తర్గతత్వమ్, న తు ప్రథమపాదస్య ప్రథమా

ధ్యాయస్య వా. అసాధారణత్వాత్ సఙ్గతిః, ఇహ ప్రాచ్యేపాదేతు —
ప్రథమపాదేతు, అధీతశ్రుతిః - కృతసాఙ్గసశిరస్కవేదాధ్యయనః,
తావత్యపర్యవసానమాహ - కర్మమీమాంసయేతి, కర్మమీ
మాంసయా - కర్మవిచారేణ, ఆపాతతద్యాథాత్మ్యప్రబోధః -
ప్రతికర్మయాథాత్మ్యజ్ఞానః, తత్రాప్యపర్యవసానే హేతుమాహ -
అస్థిరమితఫలతామితి- కేవలస్య - బ్రహ్మజ్ఞానవిధురస్య, కర్మణః-
అనుష్ఠితస్య యజ్ఞయాగాదికర్మణః, అస్థిరమితఫలతామ్ - అల్పాస్థిర
ఫలత్వమ్, జ్ఞాత్వా - నిశ్చిత్య, ఆపాతప్రతీతామితనియతఫలబ్రహ్మ
విద్యోత్థమోక్షాపేక్షః - వేదాన్తవాక్యైరాపాతతః ప్రతీయమానానన్త
స్థిరఫలరూపబ్రహ్మవిద్యాజన్యమోక్షాపేక్షాయుతః, నను బ్రహ్మవి
చారప్రవర్తనక్షమాపాతప్రతీతిరేవ నజాయతే, సిద్ధవస్తుని వ్యుత్ప
త్త్యభావాదితి శఙ్కాయాం ప్రథమసూత్రస్య తాత్పర్యమాహ - నిష్ప
న్నవస్తుష్వితి — నిష్పన్నవస్తుషు - సిద్ధవస్తుషు, అధిగతపదశక్త్యధీః
ప్రాప్తపదశక్తినిశ్చయ ఇత్యర్థః. తావతా కిమిత్యత్రాహ- బ్రహ్మణీతి
ఇహ బ్రహ్మణి, జ్ఞాతప్రామాణ్యకృత్స్నశ్రుతిశిఖరగవాక్ - నిశ్చిత
ప్రామాణ్యకసకలవేదాన్తభాగస్థవాక్యైః; తర్హి వేదాన్తవాక్యైరే
వాలమ్, కిమర్థో బ్రహ్మవిచార ఇత్యత్రాహ - ఏతదఙ్గమితి - ధర్మే
ప్రమీయమాణేతు వేదేన కరణాత్మనా । ఇతికర్తవ్యతాభాగం మీ
మాంసా పూరయిష్యతి) ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఏతదఙ్గమిదం శారీరకం శా
స్త్రమ్, అధికుర్యాదితి - ఆరభేతేతి, ఆదౌ - జిజ్ఞాసాధికరణే, శాస్త్రా
రమ్భాయ (ప్రోక్తమ్, ఇత్యన్వయః, నను చతుస్సూత్ర్యా హి శాస్త్రారమ్భా
ర్థా, తత్కథం ప్రథమాధికరణార్థానుక్రమే శాస్త్రారమ్భాయేత్యు
క్తమ్, జన్మాదిసూత్రస్యాపి ప్రథమాధికరణాధీనారమ్భత్వాత్తథోక్తిః,
నతు తేషాం శాస్త్రారమ్భార్థత్వాభావాత్, జన్మాదిసూత్రార్థమను

క్రామతి- సూత్రేతి - జన్మేతిసూత్రే - జన్మాద్యస్యయతఇతిసూత్రే,
అనన్తస్థిరచరజగదుత్పత్తిస్థితిలయానన్తానన్దోత్పత్తిహేతుః - నిరుక్త
జగదుత్పత్తిస్థితిప్రళయా పరిచ్ఛిన్నానన్దరూపమోక్షోత్పత్తిహేతుః,
తత్పరంబ్రహ్మేతి, యతఇతి - యతో వాఇమాని భూతానిజాయన్తఇతి
వాక్యేన. ప్రత్యపాది - ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. శాస్త్రయోనిత్వాధి
కరణార్థమనుక్రామతి - ప్రోక్తమితి - తదను - తదనన్తరమ్, శా
స్త్రైకగమ్యమ్ - శాస్త్రైకసమధిగమ్యమ్ తత్ ప్రోక్తమితి తచ్ఛబ్దా
నుషఙ్గేణాన్వయః, సమన్వయాధికరణార్థమనుక్రామతి - సుఖితమ
తి - సుఖితయా పరమపురుషార్థరూపసుఖత్వేన, అత్ర - శాస్త్ర
సమ్యక్, అన్వితఞ్చ తత్ప్రోక్తమిత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, సుఖితమితీదం
సమితిసూత్రస్థాపసర్గప్రతిపాద్యసమ్యక్త్వస్యవివరణమ్, ఈక్షత్యా
ధికరణార్థమనుక్రామతి - ప్రేక్షాదేరితి - తత్ - పరంబ్రహ్మ,
ప్రధానాత్ పరమితి - చిదచేతిచ, ప్రేక్షాదేః - ప్రేక్షణాదిగుణాత్,
ఉపాసీపదామిత్యన్వయః, ఆనన్దమయాధికరణార్థమనుక్రామతి—
బద్ధాదితి - తదిత్యస్యానుషఙ్గః, తత్ - పరంబ్రహ్మ, ఉచ్ఛ్రితానన్ద
యోగాత్ - నిరతిశయానన్దయోగాత్, సర్వేషామ్ - సర్వచేతనా
నామ్, భీత్యభీత్యోః - భయాభయయోః, ప్రవితరణవిపశ్చిత్త్వ
సత్యేచ్ఛత్వాద్యైః, సర్వేషామాన్తరాత్మ్యాదపి - సర్వేషామ
న్తరాత్మత్వాదపి బద్ధాన్ముక్తాచ్చజీవాత్ పరమితి నిరణాయీత్యన్వ
యః, అన్తరధికరణార్థమనుక్రామతి - సచేతి - సచ - ఆనన్దమ
యశ్చ సహజాప్రాకృతాకర్మసాధ్యోత్తుఙ్గాఙ్గోపేతః - స్వాభావికా
ప్రాకృతకర్మానధీనోత్కృష్టదివ్యవిగ్రహోపేతః, ఇత్యపి, అన్త
రితీహాధికరణే. ఐరిరామిత్యన్వయః, ఆకాశప్రాణాధికరణార్థావను
క్రామతి - వ్యోమేతి - వ్యోమప్రాణాదినాచాపి - ఆకాశప్రాణా

దిశబ్దైనాపి, అఖిలజగతి - యోమహిమాస్సిద్ధవత్ కథ్యమానః, అయం
పరః పూరుష ఇతి, అనన్తరోక్తాధికృతోక్త్యః, కథిత ఇత్యన్వయః, ఆకా
శప్రాణాధికరణార్థయోః పృథగనుక్తిర్న్యాయస్యానతిభిన్నత్వాత్,
జ్యోతిరధికరణార్థమనుక్రామతి - జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయ ఇతి - పరపు
రుషైకాన్తనిస్సీమదీప్తిః - పరమపురుషాసాధారణనిరతిశయదీప్తియు
క్తః, జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయోఽపి చ - అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యత్రో
దితజ్యోతిశ్శబ్దప్రతిపాద్యోఽపి, ప్రాగ్వాక్యోక్తః - పాదోఽస్య సర్వా భూతా
నిత్రిపాదస్యామృతం దివీతి పూర్వవాక్యోక్తః, - పరః పూరుష ఇతి, తదీ
యాల్లిఙ్గాత్ - తత్రోక్తద్యుసంబన్ధిత్వరూపాత్తదీయాల్లిఙ్గాత్, సమ
పూర్వాచామేత్యన్వయః, ఇన్ద్రప్రాణాధికరణార్థమనుక్రామతి - అబ్రూ
మహీతి - ఇహ జగతి - హేతోరస్య ఏకాన్తమోక్షప్రదత్వాత్ - అసా
ధారణమోక్షప్రదత్వరూపాద్గుణాత్, గీతైరిన్ద్రాదిశబ్దైశ్చ - కథితైరిన్ద్రా
దిశబ్దైశ్చ, శాస్త్రదృష్ట్యోక్తః పరపురుష ఇత్యబ్రూమహీత్యన్వయః,
పాదార్థమాహ - సార్వజ్ఞ్యాద్యైరితి - సార్వజ్ఞ్యాద్యైః - సర్వజ్ఞ
త్వాద్యైః, గుణైర్యుతమ్, ఉజ్ఝితాన్యప్రమాణస్పర్శమ్ - ప్రమాణా
న్తరసంబన్ధగన్ధశూన్యమ్, తద్వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ అయన్నారాయ
ణః పరపురుష ఇత్యేవమగణీత్యన్వయః, పురుషత్వాదస్మదాదివత్,
ఇతి కుతర్కః ఉజ్ఝితాన్యప్రమాణస్పర్శమిత్యనేన పరిహృతః, తస్య
ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధ ఇతి భావః, ప్రతర్దనవిద్యాభిప్రాయో
నారాయణశబ్దః, మాముపాస్స్వేత్యస్యాపి నారాయణానువాకైక్యేన
సర్వవిద్యోపాస్యతయోక్తనారాయణోపాసనపరత్వాత్, అథ త్రి
పాదీమవతారయతి - అధ్యాయేఽస్మిన్నితి - అస్మిన్నధ్యాయే, అథ—
అనన్తరమ్, అస్యాం త్రిపాద్యామ్, నిగమశిరసి - వేదాన్తవాక్యే
బ్రహ్మ యదప్యుచ్యతే - ప్రతిపాద్యతే, తథాపి, అన్యైః కైశ్చిద్వా

చ; ప్రకృతిపురుషధీతత్పరాః - ప్రధానజీవబోధతాత్పర్యయుక్తాః, సన్తి వర్తన్తే, ఇత్యాశఙ్క్య - ఇత్యాక్షిప్య. ఉక్తశఙ్కానిరసనముఖతః - ఉక్తాక్షేపపరిహారముఖేన, తత్తదుక్తిప్రతీతైః - తత్తద్వాక్యప్రతిపాదితైః, కల్యాణైర్ధర్మయోగైః, తత్ పరంబ్రహ్మయుతమితి ప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, జన్మాదిసూత్రే బ్రహ్మకారణమేవ బ్రహ్మైవ కారణమిత్యవధారణద్వయం వివక్షితమ్, జన్మాదికారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాత్, లక్షణస్య అవ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యసంభవపరిహారావశ్యంభావాత్, తత్రవ్యాప్త్యైకార్థ్యాన్నావ్యాప్తిః, అసంభవపరిహారరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః ప్రథమపాదే ఉక్తః, అతివ్యాప్తిపరిహారరూపాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్త్రిపాద్యాం క్రియత ఇతి విభాగాభిప్రాయేణ కాశ్చిద్వాచ ఇత్యుక్తమ్, తత్తదుక్తిప్రతీతైరిత్యనేన చిదచిద్విలక్షణస్వరూపం సాధితమ్, అథ తస్య గుణవిశేషప్రతిపాదనం త్రిపాద్యాం క్రియత ఇతి చ ప్రథమపాదత్రిపాద్యోర్విభాగ ఇతి సూచ్యతే, పాదత్రయస్యావాన్తరభిదామాహ - పాద ఇతి - ద్వితీయే పాదే అస్పష్టజీవాదిలిఙ్గా - అస్పష్టజీవాదిలిఙ్గయుక్తా, నిగమఫణితిః - శ్రుతివాక్, చిన్త్యా - విచార్యా, ఇహ తృతీయే, చరణే — పాదే, స్పష్టైతల్లిఙ్గయుక్తా - స్పష్టజీవాదిలిఙ్గయుక్తా, సా నిగమఫణితిః, విచార్యేత్యన్వయః, అధికవిశదతల్లిఙ్గయుక్తా - విశదతరజీవాదిలిఙ్గయుక్తా, తత్తచ్ఛాయానుసారిణీ జీవాదిచ్ఛాయానుసారిణీ, సా తురీయే విచార్యేతి సేత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, స్వవిషయవచసామ్, అతో వైలక్షణ్యాత్ - ఉక్తవైలక్షణ్యాత్, అయం పాదభేద ఆశ్రిత ఇత్యన్వయః, సూత్రకారైరితి శేషః,

సూ॥ * సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ * ౧-౨-౧

శ్రీ॥ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిఁల్లోకే భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి, సక్ర

తుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః) ఇత్యాది, అత్ర సక్రతుం కుర్వీతేతి ప్రతిపాదితస్య ఉపాసనస్యోపాస్యో మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి నిర్దిశ్యత ఇతి ప్రతీయతే, తత్ర సంశయః, కిమ్మనోమయత్వాదిగుణకః క్షేత్రజ్ఞః, ఉత పరమాత్మేతి, కిం యుక్తమ్, క్షేత్రజ్ఞ ఇతి, కుతః మనః ప్రాణయోః క్షేత్రజ్ఞోపకరణత్వాత్, పరమాత్మనస్తు (అప్రాణో హ్యమనాః) ఇతి తత్ప్రతిషేధాచ్చ, నచ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి పూర్వనిర్దిష్టం బ్రహ్మ అత్రోపాస్యతయా సంబద్ధుం శక్యతే, శాన్త ఉపాసీతేతి ఉపాసనోపకరణ శాన్తినివృత్త్యుపాయభూతబ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశార్థోపాత్తత్వాత్, నచ సక్రతుం కుర్వీతేత్యుపాసనస్య ఉపాస్యాకాంక్షత్వాత్ వాక్యాన్తరస్థమపి బ్రహ్మ సంబధ్యత ఇతి యుక్తం వక్తుమ్, స్వవాక్యోపాత్తేన మనోమయత్వాదిగుణకేన నిరాకాంక్షత్వాత్, మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి అనన్యార్థతయా నిర్దిష్టస్య విభక్తివిపరిణామమాత్రేణ ఉభయాకాంక్షానివృత్తిసిద్ధేః, ఏవం నిశ్చితే జీవత్వే ఏతద్బ్రహ్మేత్యుపసంహారస్థబ్రహ్మపదమపి జీవ ఏవ పూజార్థం ప్రయుక్తమిత్యధ్యవసీయత ఇతి.

శ్లో ॥ ప్రాక్సర్వత్ర ప్రసిద్ధిర్వ్యధికరణమిదం సంప్ర
వృత్తం ద్వితీయే పాదే చ్ఛాన్దోగ్యవాక్యం విషయ ఇహ
పునః ప్రోక్తశాణ్డిల్యవిద్యమ్ । తత్రోపాసా ప్రతీతా
పురరియమథ ఖల్విత్యుపక్రమ్య గీతే కుర్వీతేత్యత్ర
వాక్యే విదిత ఇహ మనః ప్రాణసంబన్ధ్యుపాస్యః ॥ ॥

నన్విహాత్ర జీవః కిమయముత పరం బ్రహ్మైవేతి ప్రసక్తేః
కిం యుక్తం జీవ ఏవేత్యుచితమిహ మనః ప్రాణయోగా
త్తదీయాత్ । అత్రాప్రాణో హీతి వాక్యే భగవతి తు త

యోఃపర్యుదాసాన్నచాస్యాం సర్వంఖల్విత్యుపా
త్తేవచసితు కథితంబ్రహ్మసంబద్ధమర్థమ్ ॥ ౯౪ ॥

సర్వాత్మత్వంహిసావాగ్భగవతితదుపాసార్థశాస్త్రై
విధత్తేసాకాంక్షోపాస్తిరేషాన పరవచనగంబ్రహ్మసం
బద్ధమర్థం। నైరాకాంక్ష్యేణతేస్యాన్స్వవచసి కథి
తైరేవచేతోమయాద్యైస్సాకాంక్షత్వేహి వాక్యాన్త
రగతమిహాసంబద్ధమర్థంకథఞ్చిత్ ॥ ॥ ౧౦౪॥

నాన్యోక్తేశ్చవ్యాప్తమర్యాదా విపరిణతవిభక్త్యైవతాన్త్రా
భయాకాంక్షేతిబ్రహ్మాన్యవాక్యస్థితమిహతు నసంబ
ద్ధమర్థంపరార్థమ్ । జీవత్వేసిద్ధఏవంనిగమనవ
చసిబ్రహ్మశబ్దస్సచైతద్బ్రహ్మేత్యుక్తోఽత్రపూజార్థ ఇతి
నవిహతిఃకాపిచాత్రోదితేతి ॥ ॥ ౧౧౪ ॥

అ ॥ ప్రథమపాదచరమాధికరణే అవయవభూతోపక్రమగతజీవలిఙ్గ మవయవిభూతమహావాక్యార్థస్వారస్యేన బాధితమిత్యుక్తమ్, సర్వతాదాత్మ్య మనఃప్రాణసంబన్ధాభాకాశత్వాణీయస్త్వవ్యపదేశరూపలిఙ్గానా మవయవిగతత్వేన అబాధ్యత్వమితిప్రత్యవస్థానం ప్రక్రియతే ద్వితీయపాద ప్రథమాధికరణ ఇత్యవాన్తరసంగత్యా ద్వితీయపాదే ప్రథమాధికరణంప్రవృత్తమిత్యాహ —
ప్రాగితి—

టీ ॥ ద్వితీయపాదే సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమిదంప్రాక్సంప్రవృత్తమిత్యన్వయః, నిరుక్తసంగత్యాప్రవృత్తమిత్యర్థః, ఉక్తాధికరణస్యవిషయవాక్యాదికంప్రదర్శయతి - ఛాన్దోగ్యవాక్యమితి— ఇహ - అత్రాధికరణే, ప్రోక్తశాణ్డిల్యవిద్యమ్ - శాణ్డిల్యవిద్యాపర

మ్, ఛాన్దోగ్యవాక్యంవిషయఇత్యన్వయః, తచ్చ వాక్యంవిశిష్య ప్రద ర్శయితుంసంశయమాహ - తత్రేతి - అథ ఖల్విత్యుపక్రమ్య— అథఖలుక్రతుమయః పురుష ఇత్యారభ్య, గీతే - ఉక్తే, కుర్వీతే త్యన్తవాక్యే - యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవ తిసక్రతుం కుర్వీత) ఇతివాక్యే, ఇయముపాసా ప్రతీతేత్యన్వయః, ప్రతీతాయాఉపాసాయా ఉపాస్యస్వరూపమాహ - విదితఇతి - ఇహ అస్యాముపాసాయామ్, మనఃప్రాణసంబన్ధీ - మనోమయఃప్రాణశరీర ఇతివాక్యోక్తమనఃప్రాణసంబన్ధీ, ఉపాస్యోవిదితఇత్యన్వయః,

తత్రసందేహః, అయమ్ — ఉపాస్యః, జీవఃకిమ్ ఉతపరంబ్ర హ్మేతి ప్రసక్తఇత్యన్వయః, అనయోఃకోట్యోఃప్రమితకోటింపృచ్ఛ తికింయుక్తమితి - పూర్వపక్షమాహ - జీవఏవేత్యుచితమితి— కుతఇత్యత్రాహ - ఇహేతి — ఇహ - అస్మిన్నుపాస్యే, తదీయాత్, జీవనిష్ఠాత్, మనఃప్రాణసంబన్ధాదిత్యర్థః. మనఃప్రాణయోర్జీవో పకరణత్వేన తద్యోగస్యజీవత్వసాధకత్వమితిభావః, అనేనైవహేతు నాపరమాత్మత్వప్రతిక్షేపోఽపీత్యాహ - అప్రాణోహీతీతి - అప్రా ణోహీతివాక్యే - అప్రాణోహ్యమనాఇతిబ్రహ్మపరేవాక్యే, భగవతి - బ్రహ్మణి, తయోః-మనఃప్రాణయోః, పర్యుదాసాత్ - ప్రతిషేధాది త్యర్థః, అయమత్రవిచారః - సక్రతుంకుర్వీతేత్యత్ర ఉపాస్యత యానిర్దిష్టోమనోమయత్వాదిగుణకఃకింజీవః ఉతపరమాత్మేతి, తద ర్థంకర్మకర్తృవ్యపదేశోపసంహారగతబ్రహ్మశబ్దాదయః కిమ్ము ఖ్యాః, ఉతాముఖ్యాః, తదర్థంకిమ్మనోమయత్వాదికంజీవస్యైవసం భవతి ఉతపరమాత్మనోఽపిఘటతఇతి, తదర్థమప్రాణోహ్యమనాఇతి కిమ్మనఆదిసంబన్ధమాత్రనిషేధః, ఉతసంబన్ధవిశేషనిషేధఇతి,యదాసం బన్ధమాత్రనిషేధః, తదా మనోమయత్వాదేర్జీవాసాధారణతయా

కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనామముఖ్యత్వేన సక్రతుం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్య ఉపాస్యో జీవ ఇతి పూర్వపక్షస్థితిః, యోగ్యాసంబన్ధవిశేషనిషేధః, తదా మనోమయత్వాదేః పరమాత్మని సంభవేన కర్మకర్తృవ్యపదేశాదీనాం ముఖ్యత్వాత్ తత్క్రతూపాస్యతయా విహితః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః, నను కథమస్య పాదస్య అస్పష్టజీవలిఙ్గకవాక్యవిషయత్వమ్, మనోమయత్వాదికం హి స్పష్టం జీవలిఙ్గమితి చేన్న స్పష్టస్య మనస్సంబన్ధమాత్రస్య జీవలిఙ్గత్వాభావాత్, జీవలిఙ్గమాత్రస్య ఉపకరణోపకరణిత్వరూపసంబన్ధవిశేషస్య అస్పష్టత్వాచ్చ, నను సర్వం ఖల్విదమితి వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మైవ సక్రతుం కుర్వీతేత్యత్ర ఉపాస్యతయా సంబధ్యతే మనోమయత్వాదిగుణానాం విశేష్యం స్యాదితి శఙ్కాయాం కిం బ్రహ్మశబ్దస్య విధిపదాకాఙ్క్షయోత్తరత్రాన్వయః, ఉత క్రతుం కుర్వీతేతి విధిపదస్య ఉపాస్యసాకాఙ్క్షత్వాత్, సన్నిహితానాం మనోమయాదిపదానాం విశేష్యసాకాఙ్క్షత్వాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి - న చాస్యామితి - అస్యామ్ - అస్యాముపాసాయామ్, సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యుక్తే, వచసి - వాక్యే, కథితం బ్రహ్మ - న సంబద్ధుమర్హమ్ - నోపాస్యతయా సంబన్ధుమర్హతీత్యర్థః.

కుత ఇత్యత్రాహ - సర్వాత్మత్వం హీతి - సా వాక్ - సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యమ్, భగవతి - బ్రహ్మణి, తదుపాసార్థతాస్త్యై-తదుపాసనోపయికశాన్తినిర్వర్త్యత్వార్థమ్, సర్వాత్మత్వం హి విధత్తే విదధాతీత్యర్థః, అన్యార్థతయా నిరాకాఙ్క్షత్వాదిత్యర్థః, ద్వితీయం శిరో దూషయతి - సాకాఙ్క్షేతి - సాకాఙ్క్షా - ఉపాస్యసాకాఙ్క్షా, ఏషా ఉపాస్తిః - సక్రతుం కుర్వీతేతి వాక్యవిహితా ఉపాసా, పర

వచనగమ్ - సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి పరవాక్యస్థమ్, బ్రహ్మసంబద్ధుమర్హతీత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - నైరాకాంక్ష్యేణేతి - తస్యాః ఉపాసాయాః, స్వవచసి — మనోమయః ప్రాణశరీర ఇతి స్వవాక్యే, కథితైః, ప్రతిపాదితైః, చేతోమయాద్యైరేవ - మనోమయాద్యైరేవ నైరాకాంక్ష్యేణ — నిరాకాంక్షత్వాదిత్యర్థః, ఏతదేవ వ్యతిరేకేణ ఉపపాదయతి - సాకాంక్షత్వే హీతి - తస్యా ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, తస్యాః - ఉపాసాయాః, సాకాంక్షత్వే హి — ఉపాస్యసాకాంక్షత్వే సతి హి, వాక్యాన్తరగతమ్-సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి భిన్నవాక్యస్థమ్, బ్రహ్మ కథఞ్చిత్ సంబద్ధుమర్హమ్ - ఉపాస్యతయా సంబద్ధుమర్హతీత్యర్థః, విచ్ఛేదకాభావాన్మహావాక్యైకత్వం వివక్షితమ్, తతశ్చ ఏష ఆత్మేతి స్వవాక్యస్థేన అనన్యార్థేన సమానలిఙ్గేనాత్మశబ్దేన విశేష్యాకాంక్షాశమనాత్ వాక్యాన్తరస్థాన్యార్థభిన్నలిఙ్గబ్రహ్మశబ్దాకర్షణయుక్త ఇతి భావః,

ప్రథమాన్తానామ్మనోమయాది పదానాముపాసనవాచిపదేనాన్వయాయోగాద్బ్రహ్మపదమన్వేతవ్యమిత్యత్రాహ - నాన్యార్థ ఇతి - నాన్యార్థే - అనన్యార్థే, వ్యాన్మయాదౌ - మనోమయాదౌ, విపరిణతవిభక్త్యైవ, ఉభయాకాంక్షా - ఉపాసనస్య ఉపాస్యాకాంక్షా ఉపాస్యస్య మనోమయాదేరుపాసాకాంక్షా చ, శాన్తేతి— నివృత్తేతి, అన్యవాక్యోక్తమ్, పరార్థమ్, బ్రహ్మణస్సార్వాత్మ్యవిధానార్థం ప్రయుక్తమ్, బ్రహ్మ, ఇహ - అస్యాముపాసాయామ్, నసంబద్ధుమర్హమితి యోజనా, క్రతుశబ్దేన ద్వితీయాన్తపదస్యాప్యనన్వయాత్ విభక్తివిపరిణామే కార్యే సన్నిహితస్య సాకాంక్షస్యైవ పదస్య విభక్తివిపరిణామో న్యాయ్యః, సతు వాక్యాన్తరస్థస్య నిరాకాంక్షస్యేతి భావః, జీవపరత్వే బ్రహ్మశబ్దః కథమిత్యత్రాహ - జీవత్వా

ఇతి - ఏవమ్ - ఏవంప్రకారేణ, జీవత్వేసిద్ధే - ఉపాస్యస్యజీవత్వేనిశ్చి తే, నిగమనవచసి ఉపసంహారస్థః ంబ్రహ్మ, ఏతద్బ్రహ్మేతి - అత్ర - ఉపాస్యవిషయె ఉక్తఃసబ్రహ్మశబ్దః, పూజార్థ ఇతి - పూజాపరఇతి అత్ర - అస్మిన్పక్షె విహాతిఃకాపినోదితా - నకోపిదోషఃప్రసక్తఇ త్యర్థః. ఇతీతిపూర్వపక్షోపసంహారంద్యోతయతి,

శ్రీ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః, సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ మనోమయత్వాదిగుణకఃపరమాత్మా, కుతః సర్వత్రవేదాన్తేషు పరస్మిన్నేవబ్రహ్మణి ప్రసిద్ధస్య మనోమయత్వాదేరుపదేశాత్, ప్రసిద్ధం హిమనోమయత్వాదిబ్రహ్మణః, యథా (మనోమయఃప్రాణశరీరనేతా * సఏషొన్తర్హృదయఆకాశః తస్మిన్నయంపురుషోమనోమయః అమృతోహిరణ్మయః, హృదామనీషామనసాభిక్లిప్తోయఏనంవిదురమృతాస్తేభవన్తి * నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచా మనసాతువిశుద్ధేన, తథా) ప్రాణస్యప్రాణః * అథఖలుప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి సర్వాణిహవాఇమానిభూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతె) ఇత్యాదిషు. మనోమయత్వంవిశుద్ధేనమనసాగ్రాహ్యత్వమ్ ప్రాణశరీరత్వం ప్రాణస్యాప్యాధారత్వమ్, నియన్తృత్వఞ్చ, ఏవఞ్చసతి ఏషమఆత్మాఽన్తర్హృదయఏతద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దోపిముఖ్యఏవభవతి, అప్రాప్యమనాఇతి మనఆయత్తంజ్ఞానం ప్రాప్తాయత్తాంస్థితిఞ్చబ్రహ్మణోనిషేధతి—

శ్లో ॥ ఏవంప్రాప్తేసమాధీయతఇహ నిగమాన్తేషు సర్వత్రధర్మాః బ్రహ్మణ్యత్రప్రసిద్ధాయ ఇహతదుపదేశాదయనైవజీవః, । బ్రహ్మణ్యేవప్రసిద్ధఃఖలు భవతిసహైహ్యాన్తయత్వాఖ్య ధర్మశ్శుద్ధేనగ్రాహ్యతాయంభవతిహిమనసాతస్యతస్యైవధర్మః ॥ ॥

ప్రోక్తం చేతోమయత్వం భగవతి హి సదాఖోస్త్వరిత్యా
దివాక్యే శుద్ధస్యాన్తైకవేద్యత్వమపి చ మనసేత్యాదివా
క్యపరతః । ప్రాణాధారత్వరూపం ఖలు కథితమిదం
ప్రాణదేహత్వమస్మిన్ సర్వాధారే పరబ్రహ్మణి తదపి
పరం యుజ్యతే నేతరత్ర ॥ ॥

సత్యేవమ్ముఖ్యవృత్త్యా భవతి పునరయం బ్రహ్మశబ్దోన్తవా
క్యే త్వేతద్బ్రహ్మేతి చ ప్రాణ ఇతి హారతి వ్యాప్త్యా ప్రాణ
జిజ్ఞాసత్తే । ॥ ॥

అ॥ సిద్ధాన్తమారభతే - ఏవం ప్రాప్త ఇతి—

టీ॥ అయాన్త్యైవ జీవ ఇతి ప్రతిజ్ఞా - ఇదఞ్చ ప్రతిజ్ఞావాక్యమ్
(అనుపపత్తేస్తు న శారీరః) ఇతి సూత్రస్వారస్యలబ్ధమ్, అయమ్—
అత్రోపాస్యః, జీవో నైవేతి యోజనా అత్ర హేతుస్సర్వత్ర ప్రసిద్ధోప
దేశాదిత్యనేన లబ్ధ ఉచ్యతే - నిగమాన్తేష్విత్యాదినా - సర్వత్ర నిగ
మాన్తేషు, అత్ర బ్రహ్మణి యః ప్రసిద్ధో ధర్మః, ఇహ తదుపదేశాదితి
యోజనా, అస్మిన్నుపాస్యే మనోమయత్వాదిరూపతాదృశధర్మో
పదేశాదిత్యర్థః మనోమయత్వాదిధర్మాణాం బ్రహ్మణ్యేవ ప్రసిద్ధ
త్వముపపాదయతి - బ్రహ్మణ్యేవేతి — సత్యాన్మయత్వాఖ్యధర్మః,
మనోమయత్వాఖ్యధర్మః, బ్రహ్మణ్యేవ నిగమాన్తేషు ప్రసిద్ధో భవ
తి ఖల్వితి యోజనా, నను మనోమయత్వాఖ్యధర్మః కథం బ్రహ్మణ్యేవ
ప్రసిద్ధః, మనోమయత్వం హి మనోయుక్తత్వమ్, తచ్చ జీవస్యైవ హి
ప్రసిద్ధమిత్యాశఙ్క్య మనోమయత్వస్వరూపం నిరూప్య తస్య బ్రహ్మ
ణ్యేవ ప్రసిద్ధిముపపాదయతి - శుద్ధేనేతి - అయం హ్యాన్మయత్వాఖ్య

ధర్మః, మనోమయత్వాఖ్యధర్మః, శుద్ధేనమనసా - పరిశుద్ధేనమనసా, గ్రాహ్యతాభవతి - గ్రాహ్యత్వరూపోభవతి, అతః, సమనోమయత్వాఖ్యధర్మః, తస్యైవ - పరమాత్మనఏవేత్యర్థః.

నను మనోమయత్వం వేదాన్తవాక్యేషు బ్రహ్మణికుతః ప్రోక్తమిత్యత్రాహ - ప్రోక్తమితి-సయఏషోన్తరిత్యాదివాక్యే - సయఏషోన్తర్హృదయఆకాశః తస్మిన్నయంపురుషోమనోమయః, ఇతివాక్యే, చేతోమయత్వమ్ - మనోమయత్వమ్, భగవతీహప్రోక్తమిత్యన్వయః, బ్రహ్మణిహిప్రోక్తమిత్యర్థః, నిరూపితం తత్స్వరూపంపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వరూపం బ్రహ్మణ్యేవ వేదాన్తవాక్యే ప్రతిపాదితమిత్యాహ— శుద్ధసాత్వైకవేద్యత్వమితి- శుద్ధసాత్త్వైకవేద్యత్వమపి- పరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వమపి, పరత్ర అన్యత్ర, మనసైత్యాదివాక్యే - మనసాతువిశుద్ధేనేత్యాదివాక్యే, భగవతిహి ప్రోక్తమితిపూర్వేణాన్వయః, ఏతావతా (మనోమయఃప్రాణశరీరః) ఇత్యాద్యుపాస్యగుణవిధివాక్యస్థస్య మనోమయత్వస్య పరబ్రహ్మాసాధారణత్వముపపాదితమ్, అథ ప్రాణశరీరత్వస్య తత్ప్రోక్తస్య తముపపాదయితుం తత్స్వరూపమాహ - ప్రాణాధారత్వరూపమితి - అస్మిన్ కథితమ్ - ప్రాణశరీరఇత్యేనాస్మిన్ కథితమ్, ప్రాణదేహత్వమ్, ప్రాణాధారత్వరూపంఖలు, తదపిసర్వాధారేపరబ్రహ్మణిపరంయుజ్యతే, ఇతరత్రనేత్యన్వయః,

ఉపసంహారస్వారస్యమాహ - సత్యేవమితి - ఏవంసతీతియోజనా, ఉపాస్యస్యజీవాన్యత్వేసతీత్యర్థః. అన్తవాక్యే - నిగమనవాక్యే ఏతద్బ్రహ్మేత్యయం బ్రహ్మశబ్దోముఖ్యవృత్తోభవతీతి యోజనా, మనఃప్రభృతినిషేధవాక్యార్థ ముక్తార్థావిరుద్ధమాహ - అప్రాణఇతి - అప్రాణోహ్యమనాఇతివాక్యమ్, హృత్ప్రాణజ్ఞానసత్తై—

మనఆయత్తంజ్ఞానం ప్రాణాదీనాంస్థితిశ్చ, హరతీత్యన్వయః, నిషేధ
తీత్యర్థః,

శ్రీ ॥ అథవా (సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాన్తఉపాసీ
త) ఇత్యత్రైబ్రహ్మోపాసనంవిధీయతే సర్వాత్మకంబ్రహ్మశాన్తస్సన్నుపా
సీతేతి సక్రతుంకుర్వీత ఇతితస్యైవగుణోపాదానార్థోఽనువాదః, ఉ
పాదేయాశ్చగుణామనోమయత్వాదయః, అతస్సర్వాత్మకంబ్రహ్మ
మనోమయత్వాదిగుణముపాసీతేతివాక్యార్థః, తత్రసన్దేహఃకిమిహ
బ్రహ్మశబ్దేన ప్రత్యగాత్మానిర్దిశ్యతే ఉతపరమాత్మేతి, కింయుక్తమ్
ప్రత్యగాత్మేతి, కుతః, తస్యైవ సర్వపదసామానాధికరణ్య నిర్దేశోప
పత్తేఃసర్వశబ్దనిర్దిష్టంహి బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం కృత్స్నంజగత్,
బ్రహ్మాదిభావశ్చ ప్రత్యగాత్మనోనాద్యవిద్యామూలకర్మవిశేషోపాధి
కోవిద్యతఏవ, పరస్యతుబ్రహ్మణః సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరపహతపా
ప్మనోనిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధస్య. సమస్తహేయాకర సర్వ
భావ్యోనోపపద్యతే, ప్రత్యగాత్మన్యపిక్వచిత్ క్వచిద్బ్రహ్మశబ్దఃప్రయు
జ్యతే, అతఏవపరమాత్మాపరంబ్రహ్మేతి పరమేశ్వరస్య క్వచిత్ సవిశే
షణోనిర్దేశః, ప్రత్యగాత్మనశ్చ నిర్ముక్తోపాధేర్బృహత్త్వఞ్చావి
ద్యతే, (సచానన్త్యాయకల్పతే) ఇతిశ్రుతేః, అవిముక్తస్యైవ కర్మ
నిమిత్తత్వాజ్జన్మస్థితిలయానాం (తజ్జలాని) తి హేతునిర్దేశోప్యుప
పద్యతే, తదయమర్థః, అయంజీవాత్మా స్వతోపరిచ్ఛిన్నస్వరూప
త్వేన బ్రహ్మభూతస్సన్నాద్యవిద్యయా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మ
నాఽవతిష్ఠతఇతి—

శ్లో ॥ సర్వంఖల్విత్యుపాత్తంపచ ఇదమథవాబ్రహ్మ
ణోవక్త్యుపాస్తింబ్రహ్మోపాసీతసర్వాత్మకమిదము
దయచ్ఛాన్తిరిత్యర్థఉక్తైః । తస్యాఏవాగ్రిమస్సక్రి

తుమితిగుణవిధ్యర్థ ఏషోఽనువాదస్తైచోపాదేయ
ధర్మా ఉపరి తు కథితా హ్యాస్మయత్వాదిరూపాః ॥ ॥

సందేహస్తత్ర జీవః కిమిహాతు కథితబ్రహ్మశబ్దాదితో
ఽర్థో భిన్నో వాఽతః పరః పూర్వపక్షణిరిక ఇహాభ్యర్హి
తః పక్ష ఆద్యః । జీవస్యైవ ప్రతీతా భవతి సముచితా
సర్వవస్త్వాత్మతేయం బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తాఖిలవివిధత
నోః కర్మణాపి ద్యుకేన ॥ ॥ ॥

సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ న హి భవతి పరబ్రహ్మణీహో న్త్వదోషే
దోషో విద్యాత్మకోఽయం తదుదితవివిధావద్యసర్వాత్మ
తా చ । జీవే హి బ్రహ్మశబ్దః క్వచిదభిముదితో తః ఖ
లు బ్రహ్మణీహ ప్రాక్తోఽయం బ్రహ్మశబ్దః పరపదసచివః
ప్రాయశస్తత్ర తత్ర ॥ ॥ ॥

ముక్తోపాధౌ బృహత్త్వం భవతి హి గమకం బ్రహ్మశబ్ద
ప్రవృత్తౌ జీవే వాగత్రియానం శ్రుతిశిరసి సచాత్వ్యాది
కాతద్బృహత్త్వే । ఉత్పత్తిస్థేమభంగా అవిదుషః
దితాః కర్మణా తస్య తస్మాద్ధేతూక్తిస్తజ్జలానిత్యభిహి
తసకలాత్మత్వ ఏషోపపన్నా ॥ ॥ ॥

తస్మాదస్యాయమర్థః స్వయమయమపరిచ్ఛిన్నరూపా
ఽఖిపూర్బ్రహ్మాత్మా దేవతిర్జ్ఞస్సుజ ముఖలయావస్థి
తో విద్యయేతి । ॥ ౧౮౫ ॥

అ ॥ నిరుక్తవ్యాఖ్యానే సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాదితి హేతో
మః నోమయత్వాదిగుణకథనరూపత్వేన వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ

త్వేనాన్తరసూత్రేఽపి తాదృశగుణానామేవహేతుతయా వివక్షితత్వేన పౌనరుక్త్యంస్యాదిత్యాలోచ్య వ్యాఖ్యానాన్తరమారభతే - సర్వం ఖల్వితి—

టీ॥ అథవా - యద్వా, సర్వంఖల్విత్యుపాత్తమ్ - సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాన్తఉపాసీతేత్యుక్తమ్, ఇదంవచః - ఇదం వాక్యమ్, బ్రహ్మణ ఉపాస్తింవక్తి - బ్రహ్మోపాసనంవిధత్తే, నిరుక్తవాక్యస్యార్థమాహ - బ్రహ్మోపాసీతేతి - ఉదయుచ్ఛాన్తిస్సన్ శాన్తియుక్తస్సన్, సర్వాత్మకమిదంబ్రహ్మ ఉపాసీతేతి ఉక్తేరర్థఇతి యోజనా - వాక్యస్యార్థఇత్యర్థః, శ్రుతౌశాన్తఇతి క్తప్రత్యయేనాశంసాయాంవిహితః, ఏనశాన్త్యర్థముపాసీతేతివాక్యార్థస్స్యాత్, కిన్తు భూతఏవక్తఇతి యథోక్తఏవార్థః, తర్హిసక్రతుం కుర్వీతేతి కిముచ్యతఇత్యత్రాహ - తస్యైవేతి - తస్యైవ - నిరుక్తబ్రహ్మోపాస్తేరేవ, అగ్రిమః, సక్రతుమితి - సక్రతుంకుర్వీతేతి ఏషోఽనువాదఇతియోజనా, కిమర్థమనువాదఇత్యత్రాహ - గుణవిధ్యర్థఇతి - గుణవిధ్యర్థః - గుణవిధానార్థః, విధేయాగుణాఃకే ఇత్యత్రాహ - తేచేతి - తేచఉపాదేయధర్మాః - తేచవిధేయగుణాః, ఉపరి - మనోమయఃప్రాణశరీరఇత్యాద్యుపరితనవాక్యే, కథితాః - ప్రతిపాదితాః, హృన్మయత్వాదిరూపాః - మనోమయత్వాదిరూపాఇత్యర్థః.

పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌదర్శయితుంసందేహమాహ - సందేహ ఇతి - తత్రసందేహఇతియోజనా, సందేహప్రకారమాహ - జీవఇతి ఇహ - అస్మిన్సర్వంఖల్విత్యాదివాక్యే కథితబ్రహ్మశబ్దోదితార్థః. ప్రోక్తబ్రహ్మశబ్దప్రతిపాద్యార్థః. జీవఃకిమ్ అతః — జీవాత్, భిన్నః పరఃపూరుషోవేతియోజనా, అనయోఃపక్షయోఃకఃపక్షఉచితఇత్యత్రా

శఙ్క్యతే - క ఇహాభ్యర్హిత ఇతి - జీవ ఇతి పక్ష ఏవోచిత ఇతి పూర్వపక్షమాహ - ఆద్య ఇతి - అభ్యర్హిత ఇతి ప్రశ్నస్థమనుషజ్యతే, ఆద్యపక్షః ఉచిత ఇత్యర్థః - కుత ఇత్యత్రాహ - జీవస్యైవేతి - ప్రతీతా సర్వం ఖల్విత్యనేన ప్రతిపాదితా, ఇయం సర్వవస్త్వాత్మతా— సర్వవస్త్వాత్మకతా, జీవస్యైవ, సముచితా భవతి - యుక్తా భవతీత్యర్థః, అత్ర హేతుగర్భవిశేషణం బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తాఖిల వివిధతనోరితి - ఆవిద్యకేన కర్మణా - అవిద్యానిబన్ధనేన పుణ్యపాపరూపకర్మణా, బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తాఖిలవివిధతనోః - బ్రహ్మప్రభృతిస్థావరాన్తవిచిత్రానేకశరీరవిశిష్టస్యేత్యర్థః.

ఇతరపక్షే బ్రహ్మశబ్దార్థస్య సర్వాత్మకత్వం న సంభవతీత్యాహ - సర్వజ్ఞ ఇతి - సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ, అస్తదోషే నిరస్తసమస్తదోషే, ఇహ పరబ్రహ్మణి అవిద్యాత్మకో ఽయం దోషః, తదుదితవివిధావద్యసర్వాత్మతా చ - అవిద్యాధీనసర్వదోషోపేతసర్వవస్త్వాత్మకతా చ న భవతీ హీత్యన్వయః, బ్రహ్మశబ్దప్రయోగో జీవే కథమిత్యత్రాహ— జీవేపీతి - క్వచిత్ కుత్రచిత్, జీవేపి అయం బ్రహ్మశబ్దః, ఉదితః - ప్రయుక్త ఇత్యర్థః, తదుపపాదయతి - అతః ఖల్వితి - అతః ఖలు - అత ఏవ ఖలు, ఇహ బ్రహ్మణి - పరబ్రహ్మణి, అయం బ్రహ్మశబ్దః, పరపదసచివస్సన్, ప్రాయశః - బహుశః, తత్ర తత్ర ప్రోక్త ఇత్యన్వయః, కేవలబ్రహ్మశబ్దస్యైవ జీవవ్యావర్తకత్వే తస్య పరబ్రహ్మేతి పరపదసమభివ్యాహారో నిరర్థక ఇతి భావః, ఆత్మశబ్దస్య జీవసాధారణ్యం యుక్తమ్, తత్ప్రవృత్తినిమిత్తస్య తత్సాధారణ్యాత్, ఆప్నోతీతి హి తద్వ్యుత్పత్తిః, జగద్దేహం వ్యాప్నోతీత్యర్థః, అతో జీవవ్యావర్తకః పరమాత్మేతి బ్రహ్మణి ప్రయోగో యుక్త ఇతి భావః. ఏవముభయసాధారణం బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం వక్తవ్యమిత్యత్రాహ - ముక్తోపాధావితి - ముక్తోపాధౌ - ఉపాధివినిర్ముక్తే జీవే, బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్త్యాగమకమ్ - బ్రహ్మ

శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్, బ్రహత్త్వమ్, భవతిహి - వర్తతేహీత్యర్థః, తత్రకింప్రమాణమిత్యత్రాహ - వాగితి - అత్రతద్బ్రహత్త్వే - ముక్తోపాధిజీవనిష్ఠబృహత్త్వే, శ్రుతిశిరసి - వేదాన్తవాక్యస్థా సచేత్యాదికా వాక్ - సచానన్త్యాయకల్పతఇత్యాదికా వాక్, మానమ్ - ప్రమాణమిత్యర్థః, అత్ర ఆనన్త్యస్యబృహత్త్వరూపత్వాదుక్తార్థే ఇదంవాక్యంప్రమాణమితిభావః, కథంజన్మాదికారణత్వంహేతుతయోచ్యతే, హేతునిర్దేశోహి పూర్వప్రసిద్ధ్యపేక్షః, ప్రసిద్ధిశ్చపరమాత్మవిషయేత్యుక్తమిత్యత్రాహ - ఉత్పత్తిస్థేమభఙ్గాఇతి- అవిమమః - మోక్షసాధనవిద్యాశూన్యస్య, తస్య - జీవస్య, కర్మణా - పుణ్యపాపరూపేణకర్మణా, ఉత్పత్తిస్థేమభంగాః - ఉత్పత్తిస్థితిలయాః, ఉదితాః ఉత్పన్నాః, తస్మాత్, అభిహిత సకలాత్మత్వే - సర్వంఖల్విత్యనేనోక్తసర్వాత్మకత్వే, ఏషాతజ్జలానితిహేతూక్తిః, ఉపపన్నా - యుక్తేత్యర్థః.

జన్మాదిహేతుత్వంబద్ధస్య, బృహత్త్వస్తుశుద్ధస్య, తస్యసర్వశబ్దసామానాధికరణ్యం కథంఘటతఇత్యత్రాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ -ముక్తోపాధేరేవజీవస్య బృహత్త్వాశ్రయత్వాత్, అస్య - అస్యవాక్యస్య, అయమర్థః. కథమర్థఇత్యత్రాహ - స్వయమితి - అయం జీవః - స్వయమ్ - స్వభావతః అపరిచ్ఛిన్నరూపః - వ్యాపకస్వరూపః, బ్రహ్మాత్మకోపి అవిద్యయా దేవతిర్యఙ్మనుజముఖతయా — దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిరూపతయా, అవస్థితఇతిపూర్వేణాన్వయః,

శ్రీ ॥ అత్రప్రతివిధీయతే సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్, సర్వత్ర- సర్వంఖల్విదమితినిర్దిష్టే సర్వస్మిన్జగతి బ్రహ్మశబ్దేన తదాత్మతయావిధీయమానమ్, పరంబ్రహ్మైవ, కుతః, ప్రసిద్ధోపదేశాత్, తజ్జలానితిహేతుతస్సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్,

బ్రహ్మణో జాతత్వాత్ బ్రహ్మణి లీనత్వాత్ బ్రహ్మాధీనజీవనత్వాచ్చ హేతోః బ్రహ్మాత్మకం సర్వం ఖల్విదం జగదిత్యుక్తే యస్మాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయా వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధాస్తదేవాత్ర బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే, తచ్చపరమేవ బ్రహ్మ, తథాహి యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే) ఇత్యాదినా పూర్వానువాకప్రతిపాదితా నవధికాతిశయానన్దయోగినో విపశ్చితః, పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ జగదుత్పత్తిస్థితిలయా నిర్దిశ్యన్తే, తథా (సకారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః) ఇతి కరణాధిపస్య జీవస్యాధిపః పరం బ్రహ్మైవ కారణం వ్యపదిశ్యతే, ఏవం సర్వత్ర పరస్యైవ బ్రహ్మణః కారణత్వం ప్రసిద్ధమ్, అతః పరబ్రహ్మణో జాతత్వాత్ తస్మిన్ ప్రలీనత్వాత్ తేన ప్రాణనాత్ తదాత్మకతయా తాదాత్మ్యముపపన్నమ్, అతస్సర్వప్రకారం సర్వశరీరం సర్వాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ శాన్తో భూత్వా ఉపాసీతేతి శ్రుతిరేవ పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వ ముపపాద్య తస్యోపాసనముపదిశతి, పరం బ్రహ్మ హి కారణావస్థం కార్యావస్థం సూక్ష్మస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరతయా సర్వదా సర్వాత్మభూతమ్, ఏవంభూతతాదాత్మ్యస్య ప్రతిపాదనే పరస్య బ్రహ్మణ స్సకలహేయప్రత్యనీక కల్యాణగుణాకరత్వం న విరుధ్యతే ప్రకారభూతశరీరగతానాం దోషాణాం ప్రకారిణ్యాత్మన్యప్రసంగాత్, ప్రత్యుత నిరతిశయైశ్వర్యాపాదనేన గుణాయైవ భవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్.

శ్లో॥ ఏవం ప్రాప్తే సమాధీయత ఇహ జగతి బ్రహ్మశబ్దేన
సర్వత్రాత్మత్వేనోక్తమితద్భవతి ఖలు పరం బ్రహ్మ

జత్వేనచాయమ్ । హేతోరుత్పత్తిస్థితిప్రళయత
ఉదితాత్ తజ్జలానిత్యతః ప్రఖ్యాతాత్ సర్వస్యతా
దాత్మ్యతఇహ కథితాత్ ప్రోక్తవాక్యప్రసిద్ధాత్ ॥ ॥
జాతత్వాద్బ్రహ్మణోస్మిన్ విలయత ఉదితాత్ ప్రాణ
నాచ్చైతదుక్తాత్ సర్వంబ్రహ్మాత్మకంఖల్విదమితి కథి
తేవిశ్రుతావైయతోవా । జన్మస్థేమప్రభఙ్గాజగత
ఉపనిషద్యుచ్యతే బ్రహ్మతద్వై తచ్చబ్రహ్మైవహి
స్యాత్ పరమయమితరో నైవజీవస్తథాహి ॥ ॥

ప్రక్రమ్యైనంయతో వేత్త్యుపనిషది జగద్ధేతుమానన్ద
ఇత్యాద్యాచేపూర్వానువాకోదితనిరతిశయానన్దవ
ద్బ్రహ్మహేతుమ్ । ఏవంవాక్యంసఇత్యాదికమపికర
ణాధీశజీవాధిపస్తద్బ్రహ్మైవప్రోచే జగత్కారణమఖిలజ
గద్ధేతుతాప్రసిద్ధా ॥ ॥ ॥

జాతత్వాద్బ్రహ్మణోతో విలయతఇహాతు ప్రాణనా
చ్చైతదుక్తాత్తాదాత్మ్యంయుక్తమస్మిన్ జగతిహి సక
లేతోవిభిన్నేపిచైతత్ । తస్మాత్ సర్వప్రకారం సక
లతనుసమస్తాత్మభూతం పరంబ్రహ్మోపాసీతేహశాన్త
స్థితఇతి సకలాత్మత్వమప్యుపపాద్య ॥ ॥

అస్యోపాస్తిస్తు సైవశ్రుతిరుపదిశతి బ్రహ్మహీదం
ద్వ్యవస్థంసూక్ష్మస్థూల ప్రభేదాఖిలవిధ చిదచిద్దేహి
హేతుశ్చకార్యమ్ । సార్వాత్మ్యేనస్థితంతద్భవతి
ఖలు సదాప్రోక్తతాదాత్మ్యవాదే వ్యాఘాతోనై
వహిస్యాద్భగవదుభయలింగత్వయోగస్యశోపి ॥ ॥

నిర్దోషత్వస్యసర్వైరపి సుగుణగణైర్యుక్తతాయా
శ్చదోషాదేహస్థాదేహినీమేనఖలు కథమపిస్యుఃప్రస
క్తాఃపరత్ర । ఉత్కృష్టైశ్వర్యకృత్ప్రిత్యుత్యతభవతిగు
ణాయేతి తత్ప్రాగిహోక్తంసర్వంఖల్విత్యుపాత్తేవ
చసితదిహనబ్రహ్మజీవఃపరోక్తః ॥ ౨౪౫ ॥

అ॥ సిద్ధాన్తమాహ - ఏవంప్రాప్తఇతి—

టీ॥ యథా అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యత్రశ్శబ్దః ప్రతిజ్ఞాపరః ఏవంసర్వత్రేతి సాత్రింపదం ప్రతిజ్ఞాపరమిత్యాహ - ఇహజగతీతి . ఇహసర్వత్రజగతి, బ్రహ్మశబ్దేన - సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేతిబ్రహ్మశబ్దేన, ఆత్మత్వేనోక్తమ్, ఏతత్పరంబ్రహ్మ, అయంజీవోనఖలు, ఇదంప్రతిజ్ఞావాక్యమ్, అత్రహేతుమాహ - హేతోరితి - తజ్జలానిత్యతః - తజ్జలానితివాక్యతః, ఉదితాత్ - ఉక్తాత్, సర్వస్య - సర్వస్యజగతః, ఉత్పత్తినిష్ఠాప్రలయతః - ఉత్పత్తినిష్ఠాప్రలయరూపాత్, ప్రఖ్యాతాత్ - ప్రసిద్ధాత్, హేతోః హేతుతః, ఇహ - ప్రోక్తవాక్యే - సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేతివాక్యే, కథితాత్, ప్రసిద్ధాత్ - ప్రఖ్యాతాత్, సర్వస్యతాదాత్మ్యతః - సర్వతాదాత్మ్యాదిత్యర్థః. అత్రజగదుత్పత్తినిష్ఠాప్రలయరూప సర్వతాదాత్మ్యహేతోస్తజ్జలానీత్యత్ర ఇతిశబ్దేనప్రసిద్ధిర్ద్యోత్యతే, సర్వతాదాత్మ్యరూపహేతోః ప్రసిద్ధిః. సర్వంఖల్విత్యత్ర ఖలుశబ్దేన ద్యోతితాభవతి, బ్రహ్మణ్యేవజగజ్జన్మాదికారణత్వస్య సర్వతాదాత్మ్యస్యచప్రసిద్ధ్యా పరంబ్రహ్మైవ బ్రహ్మశబ్దోదితార్థ ఇతి వాక్యార్థః. ఉక్తార్థమేవస్ఫుటీకరోతి— జాతత్వాదితి - బ్రహ్మణోజాతత్వాత్ అస్మిన్నదితాద్విలయతః —

బ్రహ్మణ్యుత్పన్నాత్ ప్రలయతః, ఏతదుత్థాత్ ప్రాణనాచ్చ, ఇదంసర్వం బ్రహ్మాత్మకం ఖలు, ఇతీరధితే - ఇతిప్రతిపాదితే, జగతః యతో జన్మస్థేమపరిభఙ్గా ఉపనిషది విశ్రుతాః - ప్రసిద్ధాః, తద్బ్రహ్మోచ్యతే- తద్బ్రహ్మేతిజ్ఞాయతే, తచ్చ పరంబ్రహ్మైవహి స్యాత్, ఇతరోయంజీవో నైవ, ప్రసిద్ధిందర్శయతి - తథాహీతి - ఉపనిషది, యతోవేతి - యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి, జగద్ధేతుమేనమ్. ప్రశ్రిష్య ఉపశ్రిష్య, ఆనన్దశ్చేత్యాది - ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యాదివాక్యమ్, పూర్వానువాకోదితనిరతిశయానన్దవత్ - పూర్వానువాకస్థయతో వాచో నివర్తన్త ఇతి వాక్యోక్త నిరతిశయానన్దయుక్తమ్, బ్రహ్మహేతుమ్ - జగత్కారణమ్, ఊచే ప్రాహేత్యర్థః ఏవం స ఇత్యాదికం వాక్యమపి . (సకారణంకరణాధిపాధిపః) ఇత్యాదికం వాక్యమపి, కరణాధీశజీవాధిపం తద్బ్రహ్మైజగత్కారణమూచ ఇత్యన్వయః, అనేనబ్రహ్మణి జగత్కారణతా ప్రసిద్ధేత్యాహ - అఖిలజగద్ధేతుతేతి— అత్ర - బ్రహ్మణి, అఖిలజగద్ధేతుతా - అఖిలజగత్కారణతా, ప్రసిద్ధేత్యన్వయః, శ్రుత్యన్తరేష్వపి జన్మాదిహేతుత్వకృతతాదాత్మ్యమప్యర్థసిద్ధమిత్యాహ - జాతత్వాదితి - అతః - అతో హేతోః, బ్రహ్మణో జాతత్వాత్, ఇహ బ్రహ్మణి విలయతః, ఏతదుత్థాత్ - ఏతదధీనాత్, ప్రాణనాచ్చ అతో విభిన్నేపి - బ్రహ్మణో భిన్నేపి, అస్మిన్ సకలే జగతి, ఏతత్తాదాత్మ్యమ్, యుక్తమిత్యన్వయః, చిదచిద్విలక్షణస్య కథం తాదాత్మ్యోపపత్తిరిత్యత్రాహ - తస్మాదితి - సమస్తాత్మభూతమ్, సర్వస్యాత్మభూతమ్, సకలతను సర్వశరీరకమ్, సర్వప్రకారమ్ సర్వవస్తుప్రకారకమ్, పరంబ్రహ్మ - ఇహాన్తః స్థితస్సన్ - శాన్తియుక్తస్సన్ ఉపాసీతేతి, అస్య పరబ్రహ్మణః, సకలాత్మత్వమ్, సర్వ

త్మత్వమ్ ఉపపాద్య - సర్వంఖల్విదమితి వాక్యేన ఉపపాద్య, సాకల్యేనైవ, అస్య - బ్రహ్మణః, ఉపాస్తిమ్ - ఉపాసనమ్, ఉపదిశతీత్యన్వయః అత్రసకలతన్విత్తి సమస్తాత్మభూతమిత్యస్యవివరణమ్, ఆకృత్యధికరణన్యాయేనపరిహారపర్యన్తాభిధానసిద్ధ్యర్థముక్తం సర్వపరిహారమితి— స్థితిదశాయాంహి శరీరాత్మభావః, ప్రళయావస్థాయాన్త్వేకమేవాద్వితీయమితి సర్వభేదశూన్యత్వాన్న శరీరాత్మభావసిద్ధిరిత్యత్రాహ— బ్రహ్మేతి - ఇదంబ్రహ్మ, సూక్ష్మస్థూలప్రభేదాఖిలవిధ చిదచిద్దేహి సూక్ష్మావస్థాఖిలవిధచిదచిచ్ఛరీరకం స్థూలావస్థాఖిలవిధచిదచిచ్ఛరీరకం చేత్యర్థః. హేతుః - హేత్వవస్థమ్, కార్యమ్ - కార్యావస్థమ్, ద్వ్యవస్థమ్-ఉభయావస్థమ్, ప్రతీతం భవతి ఖలు, తతః తస్మాత్, సదా- సర్వదా, సార్వాత్మ్యేనస్థితమ్, అతః, ప్రోక్తతాదాత్మ్యవాదే నిర్దోషత్వస్య సర్వైరపి సుగుణగణైర్యుక్తతాయాశ్చ భగవదుభయలిఙ్గత్వయోగస్యకోపి వ్యాఘాతో నైవ స్యాదిత్యన్వయః, పరపక్షే జీవబ్రహ్మణోస్స్వరూపతాదాత్మ్యాఙ్గీకారాత్ హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానత్వరూపబ్రహ్మణి వ్యాహతిరేవస్యాదితిభావః, శరీరశరీరిభావతాదాత్మ్యవాదినస్స్వస్యమతే జీవగతదోషాణాం బ్రహ్మణిప్రసఙ్గాభావముపపాదయతి - దోషాఇతి - దేహస్థాః - శరీరభూతజీవనిష్ఠాః, ఇమేదోషాః, కథమపి - కథఞ్చిదపి, పరత్ర - జీవాద్భిన్నే, దేహిని జీవశరీరకేబ్రహ్మణి, న ప్రసక్తాస్స్యుః ఖలు - ప్రసక్తిన్న ప్రాప్నుయుఃఖల్విత్యర్థః. నిరుక్తశరీరశరీరిభావరూపతాదాత్మ్యం న కేవలం దోషాభావాయ, ప్రత్యుత జీవాన్తర్యామిత్వరూప తదీయనిరతిశయైశ్వర్యరూపగుణమప్యాపాదయతీతి ప్రాగుక్తమిత్యాహ— ఉత్కృష్టేతి - ప్రత్యుత, తత్ - శరీరశరీరిభావరూపతాదాత్మ్యమ్, ఉత్కృష్టైశ్వర్యకృత్ - నిరతిశయైశ్వర్యాపాదకమ్, గుణాయేతి - గు

ణావహామితి, ఇహ ప్రాగుక్తమిత్యన్వయః, నిగమయతి - సర్వం ఖల్వితి - తత్ - తస్మాత్, ఇహ ఉపాత్తసర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యే, బ్రహ్మ-బ్రహ్మశబ్దార్థః, పరోక్తోజీవో నేత్యన్వయః,

శ్రీ॥ యదుక్తమ్ జీవస్య సర్వతాదాత్మ్యముపపద్యత ఇతి, తదసత్, జీవానాం ప్రతిశరీరం భిన్నానా మన్యోన్యతాదాత్మ్యాసంభవాత్, ముక్తస్యాప్యనవచ్ఛిన్నస్వరూపస్యాపి జగత్తాదాత్మ్యం జగజ్జన్మస్థితిప్రలయకారణత్వనిమిత్తం న సంభవతీతి జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర వక్ష్యతే, జీవకర్మనిమిత్తత్వాజ్జగజ్జన్మస్థితిలయానాం స ఏవ కారణమిత్యపి న సాధీయః, తత్కర్మనిమిత్తత్వేపీశ్వరస్యైవ జగత్కారణత్వాత్, అతః పరమాత్మైవాత్ర బ్రహ్మశబ్దాభిధేయః, ఇమమేవ సూత్రార్థమభియుక్తా బహుమన్వతే, యదాహ వృత్తికారః (సర్వం ఖల్వితి సర్వాత్మా బ్రహ్మేశ) ఇతి.

శ్లో॥ యచ్చోక్తం సర్వతాదాత్మ్య మిదమభిహితం
జీవవిష్ట్రోపపన్నం స్యాదిత్యేతన్న జీవప్రతితనుభిదురే
న్యోన్యతాదాత్మ్యబాధాత్ । ముక్తేప్యేతజ్జగద్వ్యా
పృతివిరహాయుతే హేతుతాయుక్తమస్మిన్ నేత్యగ్రే
వ్యక్తమేతజ్జగదితి చరమాధ్యాయగన్త్యధికారే ॥ ॥

హేతుస్స్యాజ్జీవ ఏవాఖిల జగదుదయస్థేమభఙ్గాదికే తత్
త్కర్మాధీనో యత స్యాత్ ఇతి తు న చ తత్కర్మజత్వే
పి తస్య । హేతుత్వాదీశ్వరస్యాత్ర ఇహ తు భగవాన్
బ్రహ్మశబ్దోదితార్థః సూత్రతాత్పర్యం వృత్తికారో ముని
రపి బహుమేనేభియుక్తస్తమేనమ్ । ॥ ॥

వృత్త్యాభిర్హ్యాశీ ఇత్యన్తమిహా తు కథితే సర్వమిత్యాది
వాక్యే తస్మాద్బ్రహ్మాహ జీవో న భవతి పరమాత్మైవ సర్వా
త్మభూతః । ॥ ౨౮॥

అ ॥ జీవస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యం పూర్వపక్షిణోక్తమనూ
ద్య దూషయతి - యచ్చోక్తమితి—

టీ ॥ అభిహితమ్ - సర్వం ఖల్వితి వాక్యేన ప్రతిపాదితమ్, ఇదం సర్వతదాత్మ్యమ్ జీవస్యైవాపపన్నం స్యాదితి యచ్చోక్తమ్, ఇహ ఏతన్నేత్యన్వయః. కుత ఇత్యత్ర బద్ధస్య వా ముక్తస్య వేతి వికల్ప్య ప్రథమం కల్పం దూషయతి - జీవ ఇతి - ప్రతితనుభిన్నే - ప్రతిశరీరం భిన్నే జీవే - బద్ధజీవే, అన్యోన్యతాదాత్మ్యబాధాత్ - పరస్పరం తాదాత్మ్యాభావాదిత్యర్థః, ముక్తస్య తత్సంభవతీత్యత్రాహ - ముక్తేపీతి - జగద్వ్యాపృతివిరహయుతే - జగత్సృష్టిప్రయోజకవ్యాపారవిరహయుక్తే ముక్తేపి - ముక్తాత్మన్యపి, అస్మిన్ - జగతి, హేతుతాయుక్తమ్. కారణత్వనిమిత్తకమ్, ఏతత్సర్వతాదాత్మ్యమ్, నేతి - నాస్తీతి, అగ్రే - అగ్రిమే, చరమాధ్యాయగే — చతుర్థాధ్యాయస్థే, జగదితి - జగద్వ్యాపారవర్జమితి, అస్త్యధికారే - చరమాధికరణే, వ్యక్తం స్ఫుటమిత్యర్థః. సర్వతాదాత్మ్యస్య సర్వకారణత్వనిమిత్తకత్వాత్ సర్వకారణత్వస్య జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణే ముక్తే ప్రతిషేధాత్ తన్నిమిత్తకం సర్వతాదాత్మ్యం ముక్తస్యాపి నాస్తీతి తత్ర స్ఫుటమితి భావః,

జీవస్య కర్మద్వారా జగత్కారణత్వ మనూద్య దూషయతి- హేతుస్స్యాదితి - అఖిలజగదుదయస్థేమభఙ్గాదికే — జీవ ఏవ, హేతుస్స్యాత్ - కారణం స్యాత్, కుత ఇత్యత్రాహ - తత్కర్మాధీనత ఇతి-

యతః, సః - అఖిలజగదుదయస్థేమభఙ్గాదిః, తత్కర్మాధీనః, - జీవ
కర్మనిమిత్తకః, అతః అతో హేతోరిత్యర్థః, ఇతిచేత్, నచ - నసది
త్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ - తత్కర్మజత్వేపీతి - తస్య - జగజ్జన్మ
స్థేమభఙ్గాదేః, తత్కర్మజత్వేపి - జీవకర్మజత్వేపి—
ఈశ్వరస్య, హేతుత్వాత్ - నిమిత్తత్వాదుపాదానత్వాచ్చేత్య
ర్థః, సహికర్మజగతఃకర్తృరూపం నిమిత్తముపాదానఞ్చ, ఉభ
యమీశ్వరఏవ, కర్మతు కేవలంవైషమ్యహేతుః, యథాఘటాది
నిర్మాణస్య భోక్తృకర్మనిమిత్తత్వేపి భోక్తృకర్మణా న్నక
ర్తృత్వముపాదానత్వంవా, కులాలమృత్పిణ్డాదరేవహి తదుభయమ్,
నచ తజ్జలానిత్యత్రి తచ్ఛబ్దస్యకర్మవాచిత్వమ్, అతో నజీవస్య జగ
త్కారణత్వకృతం సర్వతాదాత్మ్యమస్తీత్యభిప్రాయః, సూత్రార్థ
ముపసంహరతి - అతఇతి - అతః - అతో హేతోః, ఇహ - సర్వం
ఖల్విదంబ్రహ్మేతి వాక్యే, బ్రహ్మశబ్దోదితార్థః, బ్రహ్మశబ్దప్రతిపాది
తార్థః. భగవాన్ - పరమాత్మేత్యర్థః, ద్వితీయయోజనోక్తార్థ
స్యైవసాం ప్రదాయికత్వమాహ - సూత్రార్థమితి - తమేనంసూ
త్రార్థమ్, అభియుక్తోవృత్తికారో మునిరపి - బోధాయనోపి, బహు
మౌనె - బహుమునుతఇత్యర్థః. ఉక్తార్థే తత్సమ్మతిగ్రాహకంవృత్తి
గ్రన్థముదాహరతి - వృత్తావితి - ఇహవృత్తౌ బ్రహ్మేత్యస్త్వంకథితె
సర్వమిత్యాదివాక్యే - సర్వంఖల్వితిసర్వాత్మాబ్రహ్మేశ్రుతివాక్యే.
బహుమౌనెఇతిపూర్వేణాన్వయః, తస్మాత్, ఇహ - అస్మిన్సర్వంఖ
ల్విత్యాదివాక్యే, బ్రహ్మ - బ్రహ్మశబ్దార్థః, జీవోనభవతి, తర్హికః
ఇత్యత్రాహ - పరమాత్మైవేతి - సర్వాత్మభూతః - సర్వశరీరీ, పర
మాత్మైవ - పరమపురుషఏవేత్యర్థః,

సూ ॥ * వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ *

శ్రీ ॥ వక్ష్యమాణాశ్చగుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే, మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప స్సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగన్ధ స్సర్వరస స్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః) ఇతి, మనోమయః - పరిశుద్ధేన మనసైకేనగ్రాహ్యః, వివేకవిమోకాది సాధనసప్తకానుగృహీత పరమాత్మోపాసన నిర్మలీకృతేనైవమనసా గృహ్యతే, అనేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానతయా సకలేతరవిలక్షణస్వరూపతోచ్యతే, మలినమనోభిర్మలినానామేవగ్రాహ్యత్వాత్, ప్రాణశరీరః - జగతి సర్వేషాం ప్రాణినాం ధారకః, ప్రాణోయస్యశరీరమ్ - ఆధేయమ్, విధేయమ్ శేషభూతఞ్చ సప్రాణశరీరః, ఆధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వాని శరీరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తానీత్యుపపాదయిష్యతే, భారూపః - భాస్వరూపః, అప్రాకృతస్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణదివ్యరూపత్వేన నిరతిశయదీప్తియుక్తఇత్యర్థః, సత్యసంకల్పః - అప్రతిహతసంకల్పః, ఆకాశాత్మా— ఆకాశవత్ సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః, సకలేతరకారణభూతస్య ఆకాశస్యాప్యాత్మభూతఇతివాఆకాశాత్మా, స్వయఞ్చ ప్రకాశతే అన్యానపి ప్రకాశయతీతివాఆకాశాత్మా, సర్వకర్మా - క్రియతఇతికర్మ సర్వంజగద్యస్యకర్మ అసౌసర్వకర్మా సర్వావాక్రియాయస్య అసౌసర్వకర్మా, సర్వకామః - కామ్యన్తఇతికామాః భోగ్యభోగోపకరణాదయః తేపరిశుద్ధాస్తస్యసన్తీత్యర్థః, సర్వగన్ధస్సర్వరసః అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినా ప్రాకృతగన్ధరసాదినిషేధాదప్రాకృతాః స్వాసాధారణానిరవద్యానిరతిశయాః కల్యాణాః స్వభోగ్యభూతాస్సర్వవిధాగన్ధరసాస్తస్యసన్తీత్యర్థః, సర్వమిదమభ్యాత్తః - ఉక్తంరసపర్యన్తంసర్వమిదం కల్యాణగుణజాతం స్వీకృతవాన్, అభ్యాత్తఇతి

భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతివత్ కర్తరి క్తః ప్రతిపత్తవ్యః, అవాకీ - వాకః ఉక్తిః, సాఽస్య నాస్తీత్యవాకీ, కుత ఇత్యత్రాహ - అనాదర ఇతి. అవాప్త సమస్తకామత్వేన ఆదర్తవ్యాభావాదాదరరహితః, అత ఏవావాకీ అజల్పాకః, పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాద్బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం నిఖిలం జగత్ తృణీకృత్య జోషమాసీన ఇత్యర్థః. తత ఏవ వివక్షితా గుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే,

శ్లో॥ బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తేరపిగుణ నివహస్యోదితస్యా
గ్రిమోక్తౌ బ్రహ్మైవబ్రహ్మశబ్దోదితమితి ముని
రాహోత్తరత్రత్రిసూత్ర్యా । సంప్రాప్త్యావ్యాప్త
యుత్వాదయ ఇహ మన ఇత్యాదినా యేగుణా వైతే వ్యా
త్తైర్వోపపన్నా భగవతి సపునర్జీవ ఇత్యాశయోఽస్య ।
శుద్ధస్యానైకవేద్యో భవతి పునరయం హ్యాప్తయుశ్శు
ద్ధచిత్తైర్బహిర్హ్యాపాస్త్యా వివేకాదిభిరుపచితయా
వేద్య ఇత్యేతదర్థః । ఏతేనోక్తా హి హేయప్రతి
భటసుగుణైకాన్తతాతః పరేభ్యో వ్యావృత్తిరుత్కృష్ట
చిత్తైర్జగతి తు మిలితా ఏవ వేద్యా భవన్తి॥ ॥ ॥

సంప్రాప్తిః ప్రాణదేవస్య జగతి సకలప్రాణధారీవపు
ర్యస్యాయం ప్రాణస్తు ధార్యో భవతి ఖలు విధేయశ్చ
యచ్ఛేషభూతః । ఉక్తైరస్యాన్యగీరిత్యనుకథితవిధే
యత్వశేషత్వధార్యత్వాన్యేవన్యే నిమిత్తం తదిద
ముపరివక్ష్యేత ఈట్ప్రాణదేవః ॥ ॥ ॥

భారూపో భాస్వరూపాఽపరికృతిధననిజప్రోజ్జ్వలద్దివ్య
రూపస్సంకల్పో యస్య మోఘో న భవతి హి సత్వైసత్యా

సంకల్ప ఉక్తః । ఆకాశాత్మాచ్ఛసూక్ష్మో೭పియదివాగగ
నస్యాపిచాత్మాన్య హేతో೭భ్యార్థః ౦భాసయత్యపి
ఖిలమితిహి వా కాశ శబ్దాభిధేయః ॥ ॥ ॥

కార్యంకర్మేతి కార్యం సకలమపిజగత్ సర్వక
ర్మేసయస్య ప్రోక్తాః కామ్యాస్తు కామాజగతిబహు
విధాయస్య తేస న్తిశుద్ధాః । సంప్రోక్తస్సర్వకా
మో భవతి పునరయం సర్వగన్ధస్సయ స్మిన్గన్ధా స్త్వ
ప్రాకృతాస్స న్త్యపినిరతిశయాభోగ్యభూతాస్సమస్తాః॥

కల్యాణాః ప్రాకృతానామిహ పరిహృతితో೭ శబ్దమి
త్యాదినై షాంయస్యత్వేద్రుగన్నా స్సర్వరసఇతిసహి
ప్రోచ్యతేతోక్తితోతః । అభ్యుక్తః ప్రొప్తవాక్
వై కథితగుణగణంసర్వమేతం రసాన్తం వా కస్మాక్తిన్న
నాస్త్యేత్యయమిహకథితో೭వాక్యయుక్త్యాతి హేతుః॥

ఆదర్తవ్యస్య కస్యాపిచవిరహఇహాదర్శితో నాదరో
క్త్యా తస్మాదేవహ్యవాకీభవతి పునరజల్పాకవేతంసమ
స్తమ్ । పూర్ణైశ్వర్యస్తృణీకృత్యహి జగతివిరి
ఞ్చాదికం జోషమాస్తేనోక్తిప్రత్యుక్తి యోగ్యో జగ
తిహిసదృశో೭స్తిహాతుస్వేనహేతి ॥ ॥ ॥

సర్వేష్వైతే గుణాహి శ్రుతిశిరసి పరతో೭చ్యమానాః ప
రస్మిన్బ్రహ్మణ్యే వోపపన్నా ఇతి భవతిపునః ప్రోక్త
మాత్రస్య భావః । ॥ ౩౮౫ ॥

అ ॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చేతి సూత్రమవతారయతి - బ్రహ్మణ్యేవేతి—

టీ ॥ అగ్రిమోక్తౌ - మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యగ్రిమవాక్యే, ఉదితస్య - ప్రోక్తస్య, గుణనివహస్య, మనోమయత్వాదిగుణసముదాయస్య, బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తేరపి - బ్రహ్మణ్యేవోపపన్నత్వాచ్చ, బ్రహ్మశబ్దోదితమ్ — బ్రహ్మశబ్దవాచ్యమ్, బ్రహ్మైవ - పరం బ్రహ్మైవ, ఏవకారేణ జీవవ్యవచ్ఛేదః; ఇతి ఉత్తరత్ర సూత్రే - వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చేత్యుత్తరసూత్రే - మునిరాహేత్యన్వయః; కే తే గుణాః కిం తదగ్రిమవాక్యమ్, ఇత్యత్ర తద్వాక్యం తాన్ గుణాంశ్చ విశిష్య ప్రదర్శయన్ తేషాం గుణానాం జీవే అనుపపత్తిం బ్రహ్మణ్యుపపత్తిం చ సూత్రకారాభిప్రేతాం వివృణోతి - సంప్రోక్తా ఇతి - మన ఇత్యాదినా - మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యాదివాక్యేన, ఇహ — అస్మిన్ ప్రకరణే, సంప్రోక్తాః - కథితాః - హృన్మయత్వాదయః - మనోమయత్వాదయః, యే గుణాః, తే, అత్ర భగవతి బ్రహ్మణ్యేవ ఉపపన్నాః, న పునర్జీవే, ఇతి, అస్య - సూత్రస్య, ఆశయః, భావ ఇత్యర్థః, మనోమయత్వాదీనాం గుణానాం జీవే అనుపపత్తిం బ్రహ్మణ్యుపపత్తిం చ వివృణ్వన్ తేషాం స్వరూపం నిరూపయతి - శుద్ధసత్త్వైకవేద్య ఇతి— హృన్మయః - మనోమయశబ్దార్థః, శుద్ధసత్త్వైకవేద్యః - పరిశుద్ధమనసైవ గ్రాహ్యః, ఏతద్వివృణోతి - శుద్ధచిత్తైరితి - వివేకాదిభిః - వివేకవిమోకాది సాధనసప్తకేన, ఉపచితయా - ఉపబృంహితయా, బ్రహ్మోపాస్త్యా - బ్రహ్మోపాసనయా, శుద్ధచిత్తైః - నిర్మలాన్తఃకరణైః, వేద్య ఇతి - ఉక్తేః - మనోమయత్వోక్తేః, అర్థ ఇత్యన్వయః, ఫలితార్థమాహ - ఏతేనేతి - ఏతేన - పరిశుద్ధాన్తఃకరణవే

ద్యత్వ కథనేన, హేయప్రతిభటసుగుణైకాన్తతాతః — హేయప్రత్యనీకత్వ కల్యాణైకతానత్వాభ్యామ్, పరేభ్యః - స్వేతరేభ్యః, వ్యావృత్తిః, అర్థాద్బ్రహ్మణః, ఉక్తేత్యన్వయః, కుతఇత్యత్రాహ - దుష్టచిత్తైరితి . మలినమనోగ్రాహ్యత్వం హేయార్హత్వవ్యాపకమ్, అతో వ్యాపక నివృత్త్యావ్యాప్యనివృత్తిరిత్యుభయలిఙ్గత్వసిద్ధిరితిభావః, ముక్తస్యాపి విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వం నసంభవతి, ముక్తంస్వాతన్త్ర్యేణ గృహ్ణాతిచేత్ మనోఽశుద్ధమ్, బ్రహ్మపరతన్త్ర్యేన చేత్ విశిష్టస్యబ్రహ్మణ ఏవ విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వమితి, ఏతావతా మనోమయశబ్దం వ్యాఖ్యాయ ప్రాణశరీర శబ్దంవ్యాచష్టే సంప్రాప్తఇతి - సప్రాణదేహస్సంప్రాప్తః, తేజోజగతి - సకలప్రాణధారీ, ఇతియచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః, ప్రాణశరీరశబ్దేన ప్రాణధారకత్వం కథమవగమ్యతఇత్యత్రాహ - వపుర్యస్యేతి - యస్య అయంప్రాణః, వపుః-శరీరమ్ శరీరశబ్దార్థమాహ - ధార్యఇతి- యస్యధార్యః విధేయః, యచ్ఛేషభూతశ్చాయంప్రాణః, సప్రాణదేహఇతిపూర్వేణాన్వయః, శరీరత్వే సతికథమాధేయత్వాదికమిత్యత్రాహ - ఉక్తేరితి - అస్యాశ్శరీరేత్యుక్తేః, అనుకథితవిధేయత్వశేషత్వధార్యత్వాన్యేవ, నిమిత్తంస్యుః ప్రవృత్తినిమిత్తంస్యుః, తదిదముపరివక్ష్యే - అగ్రే ఉపపాదయిష్యామీత్యర్థః. ఉక్తప్రాణశరీరశబ్ద నిర్వచనేనప్రాణశరీరత్వంప్రాప్తం పరమాత్మనఏవేత్యాహ - అతఇతి — అతః - ఉక్తహేతోః, ప్రాణదేహః - ప్రాణశరీరశబ్దార్థః - ఈట్ - ఈశ్వరఇత్యర్థః.

భారూపశబ్దార్థమాహ - భారూపఇతి - భారూపః— భారూపశబ్దవాచ్యః, భాస్వరూపః - దీప్తిధర్మకఇత్యర్థః, జ్ఞానస్వరూపఇత్యర్థస్తుఅతిక్లిష్టః, రూపశబ్దోహిధర్మవాచీ, భాశబ్దోహిదీప్తి

పరః, దీప్తిధర్మకత్వం విగ్రహద్వారకమ్, (ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపర స్తాత్ * శుక్లవర్ణమిత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్, తద్వివృణోతి— అప్రాకృతిభవతి - అప్రాకృతిభవనిజప్రోజ్జ్వలద్దివ్యరూపః- అప్రాకృతి భవమ్ - అప్రాకృతమ్,నిజమ్ - స్వాసాధారణమ్,ప్రోజ్జ్వలత్ -నిరతిశ యదీప్తియుక్తమ్, దివ్యమ్ రూపమ్ వపుఃయస్య, సఇత్యర్థః, సత్య సంకల్ప శబ్దార్థమాహ- సంకల్పఇతి - యస్యసంకల్పః, మోఘో నభవతి, సః, సత్యసంకల్పః — సత్యసంకల్పశబ్దార్థః,ఉక్తః. ప్రతి పాదితః, ఆకాశాత్మేత్యస్యార్థమాహ - ఆకాశాత్మేతి - ఆకాశాత్మా- ఆకాశాత్మశబ్దార్థః, వియదివ - ఆకాశఇవ అచ్ఛసూక్ష్మః - అచ్ఛ సూక్ష్మః, అచ్ఛత్వం నిర్మలత్వమ్ సూక్ష్మత్వంవ్యాప్త్యర్హత్వమ్, అర్థాన్తరమాహ - గగనస్యాపీతి- అన్యహేతోః - ఇతరసకలపదా ర్థహేతోః, గగనస్యాపి - ఆకాశస్యాపి, ఆత్మా - ఆత్మభూతః, ఆస మన్తాత్ కాశతే, ఆకాశయత్యర్థంసర్వమితి-వ్యుత్పత్తిద్వయమభిప్రే త్యఆకాశశబ్దస్య అపరమర్థమాహ- భాతీతి - భాతి - భాసతే,అర్థ మఖిలంభాసయతీతివా, ఆకాశశబ్దాభిధేయః - ఆకాశశబ్దప్రతిపాద్య ఇత్యర్థః, సర్వకర్మేత్యస్యార్థమాహ - కార్యమితి - అత్ర— అస్మిన్ సర్వకర్మేతిశబ్దే. కర్మ - కర్మశబ్దార్థః, కార్యమ్- క్రియతఇతికర్మేతివ్యుత్పత్త్యా కార్యమిత్యర్థః, సకలమపిజగదస్య కార్యమ్, ససర్వకర్మా - సర్వకర్మశబ్దార్థః, సర్వకామఇత్య స్యార్థమాహ ప్రాప్తాఇతి- కామ్యాః, కామనావిషయీభూతాః, కా మాఃప్రాప్తాః-కామశబ్దార్థాఉక్తాఇత్యర్థః, తే-బహువిధాః- అనే కవిధాః,శుద్ధాః - పరిశుద్ధాః, యస్యసన్తి, ససర్వకామస్సంప్రాప్తఇత్య న్వయః, సర్వగన్ధఇత్యస్యార్థమాహ-భవతీతి - యస్మిన్, అప్రాకృ

తాః, నిరతిశయా అపి, భోగ్యభూతాః, సమస్తాః, కల్యాణా గన్ధాస్సన్తి సోఽయం సర్వగన్ధో భవతీత్యన్వయః, సర్వగన్ధ ఇత్యనేన అప్రాకృతగన్ధవత్త్వం కథం లభ్యత ఇత్యత్రాహ - ప్రాకృతానామితి - ఇహ - బ్రహ్మణి, అశబ్దమిత్యాదినా - (అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్, తథా రసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్) ఇత్యాదినా, ప్రాకృతానామేషామ్, గన్ధానామ్, పరిహృతేః - ప్రత్యాఖ్యానాదిత్యర్థః. ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన ప్రతిషిద్ధప్రాకృతగన్ధవ్యతిరిక్త ఏవ గన్ధస్సర్వగన్ధ ఇత్యత్ర వివక్షిత ఇతి భావః, సర్వరస ఇత్యస్యార్థమాహ - యస్యత్వితి - యస్య తు, ఉత్కృష్టరసాః - ఉత్కృష్టాః అప్రాకృతత్వాదివిశేషణవిశిష్టాః, రసాః, సః, సర్వరస ఇతి, అతఉక్తితః ప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, సర్వమిదమభ్యాత్త ఇత్యస్యార్థమాహ - అభ్యాత్త ఇతి - ఏతం రసాన్తం సర్వం కథితగుణగణం ప్రాప్తవాన్, అభ్యాత్తః. అభ్యాత్తశబ్దార్థః, అవాకీత్యస్యార్థమాహ - వాకస్త్వితి - వాకః - వాకశబ్దార్థః, ఉక్తిః వాక్, సః, - వాకః - నాస్యేతి - అస్య నాస్తీతి, అయమ్, అవాకీ కథిత ఇత్యన్వయః, అవాకీత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. ఉక్త్యభావే హేతుమాహ - అత్రేతి - అత్ర ఉక్త్యభావే, హేతుః, అయమ్, ఆదర్తవ్యస్యకస్యాపి విరహః, ఆదర్తవ్యస్య, కస్యాపి— కస్యాపిచ పురుషస్య, విరహః — అభావః, ఇహ - అస్మిన్వాక్యే, అనాదరోక్త్యా - అనాదరశబ్దేన, దర్శితః - ప్రదర్శిత ఇత్యర్థః. నిరుక్తాదర్తవ్యపురుషాభావరూపహేతునా బ్రహ్మణ ఉక్త్యభావం సాధయతి - తస్మాదేవేతి - తస్మాదేవ - ఆదర్తవ్యపురుషాభావాదేవ, అవాకీ భవతి, అస్యార్థమాహ - అజల్పక ఇతి - అనాదరహేతుకమవాకిత్వముపపాదయతి - ఏతం సమస్తమితి - పూర్ణైశ్వర్యః పరిపూర్ణకామః, జగతి విరిఞ్చ్యాదికమేతం సమస్తమ్, బ్రహ్మాదికం చేతన

పర్వం సమస్తమ్, తృణీకృత్య జోషమాస్త ఇత్యన్వయః, కుత ఇత్య
త్రాహ - నేతి- ఇహ జగతి. స్వేన సదృశః, ఉక్తిప్రత్యుక్తియోగ్యో నేతి
జోషమాస్త ఇతి పూర్వేణాన్వయః, ఏతావతా వ్యాఖ్యాత మనోమ
య ఇత్యాదివాక్య ప్రతిపన్నగుణానాం బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తిం సూత్ర
కారాభిప్రేతాం ప్రతిపాద్య సూత్రార్థం నిగమయతి - సర్వేచేతి-
పరత్ర - ఉత్తరత్ర, శ్రుతిశిరసి - వేదాన్తవాక్యే, ఉచ్యమానాః —
ప్రతిపాద్యమానాః, ఏతే సర్వే గుణాః ప్రోక్తాస్సర్వే గుణాః - పరస్మిన్
బ్రహ్మణ్యేవోపపన్నా ఇతి ప్రోక్తసూత్రస్య భావో భవతీత్యన్వయః,
వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చేతి సూత్రస్య ఆశయో భవతీత్యర్థః.

సూ ॥ * అనుపపత్తేస్తు న శారీరః * 1_2_3

శ్రీ ॥ తమిమం గుణసాగరం పర్యాలోచయతాం ఖద్యోతక
ల్పస్య శరీరసంబన్ధనిబన్ధనాపరిమితదుఃఖసంబన్ధయోగ్యస్య బద్ధముక్తా
వస్థస్య జీవస్య ప్రస్తుతగుణలేశసంబన్ధగన్ధోపి నోపపద్యత ఇతి నాస్మిన్
ప్రకరణే శారీరపరిగ్రహాశఙ్కా జాయత ఇత్యర్థః,

శ్లో ॥ ప్రోక్తం సర్వం గుణాబ్ధిం నఖలు విమృశతామ
త్రిఖద్యోతకల్పే బద్ధే ముక్తే చ జీవే వపురుదయకృతా
నన్తదుఃఖాన్వయార్హే । యుక్తోయం భాతి సంప్ర
స్తుతగుణలవసంబన్ధగన్ధోప్యతోస్మిన్ సందర్భే నాస్య
శఙ్కాత్యవదదనుపపత్తేరితి ప్రోక్తసూత్రే ॥ ॥

అ ॥ ఏవమన్వయ ఉక్తః, కథం పరమాత్మన్యేవేత్యవధారణసి
ద్ధిః, ముక్తేపి హ్యేతే గుణాశ్శఙ్కనీయాః, ఇత్యపేక్షాయాం పూర్వ
సూత్రోక్తాన్వయస్య స్థేమ్నే వ్యతిరేకమాహ - సూత్రకార ఇత్యాహ -
ప్రోక్తమితి—

టీ ॥ ప్రోక్తమ్ - కథితమ్, సర్వగుణాబ్ధిమ్ - సమస్తగుణసాగరమ్, విమృశతామ్ - పర్యాలోచయతామ్, ఖద్యోతకల్పే - ఖద్యోతవదల్పపరిమాణే, వపురుదయకృతానన్తదుఃఖాన్వయాహే శరీరసంబన్ధకృతానన్తదుఃఖసంబన్ధయోగ్యే బద్ధేముక్తేచజీవే - బద్ధావస్థేముక్తావస్థేచజీవాత్మని, సంప్రోక్తగుణలవసంబన్ధగన్ధోప్యయుక్తో న భాతిఖలు, అతః, అస్మిన్సన్దర్భే - అస్మిన్ప్రకరణే, అస్య - జీవస్య శఙ్కానేతి అనుపపత్తేరితిప్రోక్తసూత్రే- అనుపపత్తేస్తునశారీర ఇత్యుక్తసూత్రే, అవదత్ - అబ్రూచత్, మునిరితి శేషః,

సూ ॥ * కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ * 1-2-4

శ్రీ ॥ ఏతమితఃప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి ప్రాప్యతయాపరం బ్రహ్మవ్యపదిశ్యతే ప్రాప్తృతయాచజీవః, అతఃప్రాప్యజీవఉపాసకః, ప్రాప్యంపరంబ్రహ్మ ఉపాస్యమితి ప్రాప్తురన్యదేవేదమితివిజ్ఞాయతే,

శ్లో ॥ ప్రాప్యంబ్రహ్మోపదిష్టంపరమిహ కథితేత్వే
తమిత్యాదివాక్యేజీవః ప్రాప్తోపదిష్టస్తతఇతరదిదంబ్ర
హ్మహిప్రాప్తృజీవాత్ । కర్మత్వేనైవకర్తుర్
భవతిఖలుతతః కర్మకర్త్రోక్తితోపిబ్రహ్మాన్యత్త
త్తుజీవాదితివదతిమునిః కర్మకర్త్రిత్యథోత్రి ॥ ॥

అ ॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి - ప్రాప్యమితి—

టీ ॥ ఇహకథితే - అస్మిన్శాణ్డిల్యవిద్యాప్రకరణేపఠితే, ఏతమిత్యాదివాక్యే - ఏతమితఃప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీత్యాదివాక్యే, పరం బ్రహ్మప్రాప్యముపదిష్టమ్, జీవఃప్రాప్తోపదిష్టః, తతః తస్మాత్, ఇదంబ్రహ్మ, ప్రాప్తృజీవాదితరత్ - భిన్నమ్, అత్రహేతుఃకర్మత్వమితి—

కర్మత్వం కర్తుర్న భవతి ఖలు, తతః - తస్మాత్, కర్మకర్త్రోరుక్తి తోఽపి - కర్మకర్తృవ్యపదేశాదపి, తద్భిన్నజీవాదన్యదితి, అత్ర అస్మిన్నధికరణే, కర్మకర్త్రోరిత్యతః - కర్మకర్తృవ్యపదేశాదితిసూత్రాత్, మనువర్తతీత్యన్వయః,

సూ ॥ * శబ్దవిశేషాత్ * 1-2-5

శ్రీ ॥ ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయఇతి శారీరష్షష్ఠ్యానిర్దిష్టః, ఉపాస్యస్తుప్రథమయా, ఏవంసమానప్రకరణేవాజినాఞ్ఛ్రుతౌశబ్ద విశేషః శ్రూయతే జీవపరయోః, యథా । వ్రీహిర్వా యవోవా శ్యామాకో వాశ్యామాక తణ్డులో వాఏవమన్తరాత్మన్ పురుషోహిరణ్మయో యథాజ్యోతిరధూమమితి - అత్ర అన్తరాత్మన్నితి సప్తమ్యన్తేనశారీరోఽనిర్దిశ్యతే, పురుషోహిరణ్మయఇతి ప్రథమయా ఉపాస్యః అతఃపరఏవోపాస్యః,

శ్లో ॥ శారీరోయస్తుషష్ఠ్యైషమఇతికథితఃప్రాచ్యయో
క్త్యావిభక్త్యోపాస్యోఽన్యస్మిన్సమానప్రకరణవచసి వ్రీ
హిరిత్యాదికేపి । సప్తమ్యాహ్యన్తరాత్మన్నితిభవతి
పునర్జీవనిర్దేశఏషప్రాచీనావైవిభక్తిః పురుషఇతి
పరం బ్రహ్మవక్త్యత్రవేద్యమ్ ॥ ॥ ॥

అస్మాచ్ఛబ్దప్రభేదాత్ పరమపురుషఏవేహతుస్యాదు
పాస్యోనాన్యోజీవఃకదాపి శ్రుతిశిఖరగిరిత్యాహ శబ్దే
తిసూత్రే । ॥ ॥

అ ॥ అవస్థాభేదేన ప్రాప్యత్వప్రాప్తృత్వోపపత్తిరితిశఙ్కా-పరిహారార్థ మేకస్యామేవావస్థాయాం భేదవ్యపదేశం దర్శయత్య నన్తరసూత్రద్వయేన శబ్దవిశేషాత్ స్మృతేశ్చేత్యనేనేత్యాహ— శారీరోయస్త్వితి—

టీ॥ అయంశారీరస్తు ఏషమఇతి - ఏషమఆత్మాఽన్తర్హృదయఇతి, షష్ఠ్యాకథితః, షష్ఠ్యన్తేన మే ఇత్యనేన కథితః, ఉపాస్యః, ప్రాచ్యయా - ప్రథమయా, విభక్త్యా, ఉక్తః, ఏషఇత్యుక్తః, అన్యస్మిన్ సమానప్రకరణవచసి - సమానప్రకరణస్థవాక్యాన్తరవ్రీహిరిత్యాదికే - వ్రీహిర్వాయవోవా శ్యామాకోవాశ్యామాకతణ్డులోవా ఏవమయమన్తరాత్మన్ పురుషేహిరణ్మయోయథాజ్యోతిరధూమమ్, ఇత్యత్రాపి, అన్తరాత్మన్నితి సప్తమ్యా జీవనిర్దేశఏవ భవతి, పురుషఇతి, ప్రాచీనావిభక్తిః - ప్రథమావిభక్తిః అత్ర; పరం బ్రహ్మ,వేద్యమ్- ఉపాస్యమ్, వక్తి, అస్మాత్ -ఏతస్మాత్, శబ్దప్రభేదాత్, షష్ఠ్యన్తప్రథమాన్తరూపశబ్దభేదాత్, పరమపురుషఏవ, ఇహశ్రుతిశిఖరగిరి - వేదాన్తవాక్యే, ఉపాస్యః, అన్యోజీవోనేతిశబ్దేతిసూత్రే- ఆహ - అవోచత్, మునిరితిశేషః,

శ్రీ అ॥ ఇతశ్చశారీరాదన్యః.

సూ॥ * స్మృతేశ్చ, * 1-2-6

శ్రీ॥ సర్వస్యచాహం హృదిసన్నివిష్టోమత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనఞ్చ * యోమామేవమసమ్మూఢోజానాతిపురుషోత్తమమ్ । * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతానియన్త్రారూఢానిమాయయా * తమేవశరణంగచ్ఛ) ఇతి శారీరముపాసకంప్రతమాత్మానఞ్చోపాస్యం స్మృతిర్దర్శయతి,

శ్లో॥ సర్వస్యేత్యాదిరామామితిచవచఇదంబ్రహ్మ
వక్తిహ్యుపాస్యంజీవన్తూపాసకంవక్త్యపరమిహాపరబ్ర
హ్మణోస్మాదుపాస్యాత్ । గచ్ఛేత్యన్తేతథైవేశ్వరఇతి
సముపక్రమ్యసంప్రోక్తవాక్యే తస్మాన్నబ్రహ్మజీవో
యమితి కథయతీహస్మృతేశ్చేతిసూత్రే॥ ॥

అ॥ హృదయస్థస్య ఈశ్వరత్వముపబృంహణబలేన విశదయితుం స్మృతేశ్చేతి సూత్రాన్తరం ప్రవృత్తమిత్యాహ - సర్వస్యేతి-

టీ॥ సర్వస్యేత్యాది (సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనఞ్చ ఇతి, యోమామితి - యో మామేవమసంమూఢో జానాతి పురుషోత్తమమితి, ఇదంవచశ్చ - ఇదంగీతావాక్యఞ్చ బ్రహ్మ ఉపాస్యం వక్తి హి, జీవస్తు, ఉపాస్యాదస్మాత్ పరబ్రహ్మణః, అపరం వక్తి, తత్రైవ, ఈశ్వర ఇతి సముపక్రమ్య - ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, ఇత్యారభ్య, గచ్ఛేత్యన్తేన సంప్రోక్తవాక్యే భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా । తమేవ శరణం గచ్ఛేతి ప్రోక్తవాక్యే, వక్తీతి పూర్వేణాన్వయః, తస్మాత్, బ్రహ్మ-బ్రహ్మశబ్దార్థః, జీవో నాయన్నేతి, ఇహ స్మృతేశ్చేతి సూత్రే కథయతీత్యన్వయః, సూత్రకార ఇతి శేషః,

సూ॥ * అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి-
చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ 1-2-7

శ్రీ॥ అల్పాయతనత్వమర్భకౌకస్త్వమ్; తద్వ్యపదేశః అల్పత్వవ్యపదేశః, (ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయే) ఇతి అణీయసి హృదయాయతనే స్థితత్వాత్ (అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా) ఇత్యాదినా అణీయస్త్వస్య స్వరూపేణ వ్యపదేశాచ్చ నాయం పరమాత్మా, అపితు జీవ ఏవ, (సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః) ఇత్యాదిభిః పరమాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్ జీవస్య చ ఆరాగ్రమాత్రత్వవ్యపదేశాదితి చేత్ నైతదేవమ్, పరమాత్మైవ హ్యణీయానిత్యేవం నిచాయ్యత్వేన వ్యపదిశ్యతే, ఏవం నిచాయ్యత్వేన - ఏవం ద్రష్టవ్యత్వేన, ఏవముపాస్యత్వేనేతి యావత్, న పునరణీ

యస్త్వమేవ అస్య స్వరూపమితి - జ్యాయమపచ్ఛాయం వ్యపదిశ్యతే, స్వాభావికమహత్త్వాచ్చ ఆత్మైవ వ్యపదిశ్యతే, (జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః) ఇతి, అత ఉపాసనార్థమేవ అల్పత్వవ్యపదేశః, తథాహి - (సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత) ఇతి సర్వోత్పత్తిప్రలయకారణత్వేన సర్వస్యాత్మతయా అనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేన చ సర్వాత్మకం బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యుపాసనం విధాయ (అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి) ఇతి యథోపాసనం ప్రాప్యసిద్ధిమభిధాయ సక్రతుం కుర్వీతేతి గుణవిధానార్థముపాసనమనూద్య (మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః) ఇతి జగదైశ్వర్యవిశిష్టస్య స్వరూపగుణాంశ్చోపాదేయాన్ ప్రతిపాద్య (ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా సర్షపాద్వా శ్యామాకాద్వా శ్యామాకతణ్డులాద్వా) ఇత్యుపాసకస్య హృదయే అణీయస్త్వేన తదాత్మతయోపాస్యస్య పరమపురుషస్య ఉపాసనార్థమవస్థానముక్త్వా (ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః) ఇత్యన్తర్హృదయే అవస్థితస్యోపాస్యమానస్య ప్రాప్యాకారన్నిర్దిశ్య (ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మ) ఇతి ఏవంభూతం పరం బ్రహ్మ పరమకారుణ్యేన అస్మదుజ్జీవనయా అస్మద్ధృదయే సన్నిహితమిత్యేతదనుసన్ధానం విధాయ (ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మి) ఇతి యథోపాసనం ప్రాప్తినిశ్చయానుసన్ధానఞ్చ విధాయ (ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తి) ఇతి

ఏవంవిధప్రాప్య ప్రాప్తినిశ్చయోపేతస్యోపాసకస్యప్రాప్తౌ నసంశయో
స్తీత్యుపసంహృతమ్, అత ఉపాసనార్థమర్భకౌకస్త్వమణీయ
స్త్వఞ్చ,

శ్లో॥ సంప్రాప్తాదర్భకౌకస్త్వత ఇహరచితాల్పత్వ
నిర్దేశతశ్చ బ్రహ్మాన్యోబ్రహ్మశబ్దార్థ ఇతి పునరపి
ప్రాప్తమాక్షేపమేనమ్ । బ్రహ్మోపాస్త్యర్థముక్తే
హృదయమిహవదన్ వ్యోమవచ్చోపదేశాద్బ్ర
హ్మైవబ్రహ్మశబ్దార్థఇతి పరిహరత్యర్భకౌకస్త్వ
సూత్రే ॥ ॥ ॥

అల్పాధారత్వరూపం కథితమిహవచస్యర్భకౌకస్త్వ
మేతత్ తస్మాదుక్తాదిహాత్త్వేషమ్ఇతి హృదయేణీయసీ
హాస్థితత్వాత్ । అల్పత్వాదప్యణీయానితి నిగమగి
రోక్తాదణీయస్త్వరూపాత్ సంప్రాప్తబ్రహ్మశబ్దార్థ
ఇహనహిపరఃపూరుషఃకిన్తుజీవః॥ ॥ ॥

వేదాన్తేసర్వగత్వోక్తితఇహతు పరబ్రహ్మణస్త్వస్య
జీవస్యారాగ్రత్వోక్తితస్తద్వయమనుకథితం యుజ్య
తే తేనేతిచేన్న । బ్రహ్మైవోపాస్యమేవం కథితమి
హనచాణుత్వమస్య స్వభావోజ్యాయానిత్యస్యసర్వా
వధికమహిమసంకీర్తనేనస్వభావాత్ ॥ ॥

తస్మాదల్పాదివాణీభవతిపునరుపాసార్థమేవం నచాల్ప
త్వాద్యా తాత్పర్యయుక్తామహతి పునరియంబ్రహ్మణి
స్యాత్తథాహి । సర్వంఖల్విత్యశేషస్యచ జననలయ

ప్రాణేనకారణన్తద్బ్రహ్మోపాసీతసర్వాత్మక మితితు
పరోపాసనంప్రాగ్విధాయ ॥ ॥ ॥

అస్యోక్త్వా చాథఖల్విత్యుపరి గిరియథోపాసనం ప్రా
ప్యసిద్ధింతాంచానూద్యోక్తితస్సక్రతు మితిగుణవిధ్య
ర్థముక్త్వాముపాసామ్ । సంకీర్త్యాఽన్యస్తరోక్త్వామన
ఇతి జగదైశ్వర్యయుక్తైగుణాంస్తాన్ సంప్రోచ్యోపాస
కస్యైషమఇతి హృదయే వస్థితిఞ్చాప్యుపాస్యస్య । ॥

స్వోపాస్యస్యత్వణీయస్త్వతఇహ తదనుప్రాప్యరూపం
వినిర్దిశ్యోక్త్వైవాక్యే తత్థైవైషమఇతిహృదయేవస్థి
తోపాస్యమానే । ఏవంభూతంపరంబ్రహ్మహిపరమ
కృపాతోఽస్మదుజ్జీవనార్థం హృద్యస్మాకం పరంసన్ని
హితమితిపునశ్చైషఇత్యాదినోక్త్వా ॥ ॥ ॥

బ్రహ్మప్రాప్తౌయథోపాసనమిహాతు ఫలేనిశ్చయస్యాప్ర
తీతింసంకీర్త్యాన్తర్యోక్త్వా పునరిహాపురుషస్యైతమి
త్యాదికాయామ్ । ఈదృక్ప్రాప్యస్యలాభోభవతిపునర
యంనిశ్చయోయస్య పుంసోనైతస్యోపాసకస్యేహా
తువిశయఇతితీతినిర్ధార్యతేత్ర ॥ ॥ ॥

తస్మాదతోఽపదిష్టంభగవతియదిదంహ్యర్థకార్తత్స్వ
ముక్తఞ్చాణీయస్త్వంనతత్స్యాత్ సహజమిదముపాస్త్య
ర్థమేవేతిబోధ్యమ్ । ॥ ॥

అ ॥ సర్వంఖల్విత్యాదివాక్యస్థ బ్రహ్మశబ్దార్థోజీవఏవ,
అత్రైవశాణ్డిల్యవిద్యావాక్యేతస్య అల్పాయతనత్వాల్పత్వయోర్వ్యప

దేశాత్, ఇతి పునశ్చప్రాప్తాశఙ్కాపరిహారపరతయా అర్భకౌకస్త్వాదితిసూత్రమవతార్య తదర్థమాహ - సంప్రోక్తాదితి—

టీ॥ ఇహ - అస్మిన్ శాణ్డిల్యవిద్యావాక్యే, సంప్రోక్తాత్ — కథితాత్, అర్భకౌకస్త్వతః - అర్భకౌకస్త్వాత్, ఇహేత్యస్యరచితేత్యత్రాపిసంబన్ధః, ఇహ - అస్మిన్ శాణ్డిల్యవిద్యావాక్యే రచితాల్పత్వనిర్దేశతశ్చ - కృతాదల్పత్వనిర్దేశాచ్చ, బ్రహ్మశబ్దార్థః, బ్రహ్మణ్యఇతి, పునరపిప్రాప్తమేనమాక్షేపమ్, తథాఇహబ్రహ్మోపాస్త్యా - అల్పాయతనత్వేన అల్పత్వేనచ బ్రహ్మోపాసనే, ఉక్తైః - అల్పాయతనత్వాల్పత్వోక్తైః, హార్దయమ్ - ఆశయమ్, వదన్— ప్రతిపాదయన్, వ్యోమవదుపదేశాచ్చ - బ్రహ్మణ ఆకాశవదపరిచ్ఛిన్నత్వేనోపదేశాచ్చ, బ్రహ్మశబ్దార్థో బ్రహ్మైవేతిఅర్భకౌకస్త్వసూత్రేపరిహరతీత్యన్వయః,

అర్భకౌకస్త్వనామకమ్, తచ్చ అత్ర శాణ్డిల్యవిద్యాయాం కుత్రపఠితమ్, అల్పత్వఞ్చకీదృశమ్. తదపిక్వపఠితమ్, ఇతిజిజ్ఞాసాంపరిహరన్ ఉక్తశ్లోకార్థఞ్చవివృణ్వన్ అథాత్ సూత్రంవివృణోతి - అల్పాధారత్వరూపమితి - ఇహవచసి - అర్భకౌకస్త్వాదితిసూత్రవాక్యే అర్భకౌకస్త్వతఇతి శ్లోకస్థవాక్యేచ, కథితం - పఠితమ్, ఏతదర్భకౌకస్త్వమ్, అల్పాధారత్వరూపమ్ - అల్పాయతనత్వరూపమ్, అర్భకశబ్దస్య అల్పవాచిత్వాత్, ఓకశ్శబ్దస్య ఆయతనవాచిత్వాచ్చ అర్భకమోకోయస్యేతివ్యుత్పత్త్యా అర్భకౌకస్త్వశబ్దస్య అల్పాయతనత్వవాచిత్వమితిభావః, ఏషమఇతీహ - ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయే అణీయానితివాక్యే, ఉక్తాత్ - తస్మాత్, అణీయసిహృదయేస్థితత్వాత్ అణీయానితి నిగమగిరా - శ్రుతివాక్యేన, ఉక్తాత్ - అణీయస్త్వరూ

పాదల్పత్వాదపి, ఇహసంప్రోక్తబ్రహ్మశబ్దార్థః పరః పూరుషో నహి కిన్తు జీవ ఇత్యన్వయః, బ్రహ్మణోऽపరిచ్ఛిన్నస్య అణీయసిహృదయస్థితత్వాణీయస్త్వయోరనుపపత్త్యా నపరంబ్రహ్మ ప్రోక్తబ్రహ్మశబ్దార్థః, అపితుజీవ ఏవేతి భావః,

అముమేవ అభిప్రేతం హేతుంవివృణోతి - వేదాన్త ఇతి— ఇహ వేదాన్తే - సర్వగతంసుసూక్ష్మమిత్యాది వేదాన్తవాక్యే, అస్య పరబ్రహ్మణః, సర్వగతోక్తితః - సర్వగతత్వప్రతిపాదనాత్, అపరిచ్ఛిన్నత్వప్రతిపాదనాదితియావత్, ఏతావతా బ్రహ్మణోऽల్పాయతనత్వాల్పత్వయోర్ద్వయోరనుపపత్తిరుక్తా, అథజీవస్య తదుపపత్తిమాహ - జీవస్యేతి - జీవస్య - జీవాత్మనః, ఆరాగ్రోక్తితః— ఆరాగ్రమాత్రో హీతివాక్యేన ఆరాగ్రవత్ పరిచ్ఛిన్నత్వ ప్రతిపాదనాత్, అనుకథితం తద్ద్వయమ్ - అల్పాయతనత్వమల్పత్వఞ్చ, అత్ర- జీవే, యుజ్యత ఇతి చేత్, ఏతావతా సూత్రే అర్భకౌకస్త్వాత్ తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేదిత్యన్తం వ్యాఖ్యాతమ్, నేత్యాదికమగ్రిమసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే - నేత్యాదినా - న - నైవమిత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ బ్రహ్మైవేతి - ఇహ - ఏష మ ఆత్మేత్యస్మిన్వాక్యే, బ్రహ్మైవ ఏవముపాస్యం కథితమ్ - అణీయసిహృదయస్థితత్వేన అణీయస్త్వేనచ ఉపాస్యం కథితమిత్యర్థః, కిమర్థమేవమర్థవర్ణనమిత్యత్రాహ - నచేతి_ అణుత్వమ్ - అస్య - బ్రహ్మణః, స్వాభావ్యో నేత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - జ్యాయానితి - అస్య - బ్రహ్మణః, జ్యాయానితి - జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాదిత్యాదివాక్యేన, స్వభావాత్ - స్వభావతః, సర్వాధికమహిమసంకీర్తనేన- సర్వాధికమహత్త్వప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. బ్రహ్మణోऽణీయస్థానేవర్తమానత్వస్య అణీయస్త్వస్య చ స్వాభావికత్వే జ్యాయానిత్యాదినా అస్య స్వభావతస్సర్వాధికమహత్త్వప్రతిపాదనమనుపపన్నమితి భావః,

అల్పాయతనత్వాల్పత్వయో బ్రహ్మణస్స్వాభావికత్వాభావాత్తథోపాసనార్థమేవ తత్కథనమిత్యాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ - ఉక్తహేతోః అల్పాదివాణీ - అల్పాయతనత్వాల్పత్వోక్తిః, ఏవముపాసార్థం భవతి, ఇయమ్మహతి బ్రహ్మణి అల్పత్వాదాన తాత్పర్యయుక్తా స్యాత్, మహతీతి హేతుగర్భం విశేషణమ్, బ్రహ్మణో మహత్త్వాదేవ తస్యాస్తదల్పత్వాదాన తాత్పర్యమితి భావః, అణీయస్త్వస్య ఉపాసనార్థత్వముపాసనప్రకరణావిచ్ఛేదేన స్వాభావికమహత్త్వప్రపఞ్చనేన చోపపాదయతి - తథాహీతి - సర్వం ఖల్వితి - సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేతి వాక్యేన, అశేషస్య చ జననలయప్రాణనైకకారణమ్ - కృత్స్నప్రపఞ్చోత్పత్తిప్రళయప్రాణనేషు కారణమ్, అయఞ్చ తజ్జలానితి వాక్యార్థః, సర్వాత్మకం తద్బ్రహ్మోపాసీత, అయఞ్చ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మోపాసీతేతి వాక్యార్థః. ఇతి పరోపాసనం ప్రాగ్విధాయ - ఇతి పరబ్రహ్మోపాసనం ప్రథమతో విధాయేత్యర్థః.

అథ ఖలు క్రతుమయ ఇత్యాద్యుపరితనవాక్యస్యార్థమాహ - అస్యేతి - అస్య పరమాత్మోపాసనస్య, అథఖల్వితి - అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి, ఉపరిగిరి - ఉపరితనవాక్యే, యథోపాసనం ప్రాప్యసిద్ధిముక్త్వేత్యన్వయః, తదుపరితనస్య స క్రతుం కుర్వీతేతి వాక్యస్యార్థమాహ - తాఞ్చేతి - తాఞ్చోక్తాముపాసామ్ - సక్రతుమిత్యుక్తిః - స క్రతుం కుర్వీతేతి వాక్యేన, గుణవిధ్యర్థమ్ - గుణవిధానార్థమ్, అనూద్యేత్యన్వయః, మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యాది వాక్యస్యోపరితనస్యార్థమాహ - సంకీర్త్యేతి - మన ఇత్యనన్తరోక్తౌ - మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యాద్యనన్తరవాక్యే, జగదైశ్వర్యయుక్తే - జగదైశ్వర్యోపేతే

బ్రహ్మణి, అయఞ్చతజ్జలానితి పూర్వోక్తవాక్యార్థానువాదః, తాన్ గుణాన్ - ఉపాస్యాన్ గుణాన్, సంకీర్త్య - ప్రతిపాద్య, తదుపరితనస్యైష మ ఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయానితివాక్యస్యార్థమాహ సంప్రోచ్యేతి — ఏష మ ఇతీహ - ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇత్యాది వాక్యే, ఉపాసకస్య హృదయే, స్వోపాస్యస్య, ఉపాస్త్యై - ఉపాసనార్థం అణీయస్త్వతః - అణీయస్త్వేన, అవస్థితిఞ్చాపి - స్థితిమపి, సంప్రోచ్యేత్యన్వయః. ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయానిత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ - తదన్విత్తి - తదను - తదనన్తరమ్, ఏష మ ఇత్యుక్తివాక్యే- ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయానిత్యాదివాక్యప్రోక్తే, హృదయే అవస్థితోపాస్యమానే - ఉపాసకహృదయే స్థితోపాస్యవస్తుని బ్రహ్మణి, ప్రాప్యరూపం వినిర్దిశ్య - ప్రాప్యాకారం నిర్దిశ్య, ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఏతద్బ్రహ్మేతి వాక్యస్యార్థమాహ — ఏవంభూతమితి— ఏవంభూతమ్ - ఈదృశమాహాత్మ్యోపేతమ్, పరం బ్రహ్మ హి పరం బ్రహ్మ ఖలు, అస్మదుజ్జీవనార్థమ్, పరమకృపాతః, అస్మాకమ్, హృది - హృదయే, పరం సన్నిహితమితి, పునశ్చ, ఏష ఇత్యాదినా - ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయ ఇత్యాదినా, ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్య,

ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి వాక్యస్యార్థమాహ— బ్రహ్మప్రాప్తావితి - ఇహ బ్రహ్మప్రాప్తిఫలే యథోపాసనమ్, పురుషస్య నిశ్చయస్య ప్రతీతిమ్ - నిశ్చయానుసన్ధానమ్, ఏతమిత్యాదికాయామిహానన్తరోక్తౌ సంకీర్తేత్యన్వయః, ఇతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తీతి చరమవాక్యస్యార్థమాహ - ఈదృక్ప్రాప్యస్యేతి - ఈదృక్ప్రాప్యస్య - ఈదృశప్రాప్యస్య బ్రహ్మణః, లాభే ప్రాప్తౌ, యస్య, పుంసః, అయం నిశ్చయో భవతి, ఏతస్యోపాసకస్య, ఇహ - నిరుక్తబ్రహ్మప్రాప్తౌ, సవి

శయఇతి - నసంశయఇతి, ఇతీతి - ఇతియస్యాస్య దద్ధానవిచికిత్సా_స్త్రీతి, అన్తే- చరమవాక్యే, నిర్ధార్యతే - నిర్ణీయతఇత్యర్థః, నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ - ఉపాసనప్రకరణావిచ్ఛేదాత్, బ్రహ్మణో నిరవధికమహత్త్వప్రతిపాదనాచ్చ, అత్రభగవతి - బ్రహ్మణి, యదిదమర్భకౌకస్త్వముపదిష్టమ్, ఉక్తమణీయస్త్వఞ్చేదమ్, తన్నస్వాభావికమ్ - నస్వాభావికమ్, కిన్తుఉపాస్త్యర్థమేవేతి - ఉపాసనార్థమేవేతి, బోధ్యమ్ - జ్ఞేయమిత్యర్థః,

సూ ॥ * సంభోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్ * 1-2-8

శ్రీ ॥ జీవస్యేవ పరస్యాపిబ్రహ్మణ శ్శరీరాన్తర్వర్తిత్వమభ్యుపగతత్వాత్ తద్వదేవ శరీరసంబన్ధప్రయుక్తసుఖదుఃఖభోగాప్తిరితిచేత్ తన్న, హేతువైశేష్యాత్, నహిశరీరాన్తర్వర్తిత్వమేవ సుఖదుఃఖోపభోగహేతుః, అపితు పుణ్యపాపరూపకర్మవశత్వమ్, తత్త్వపహతపాప్మనఃపరమాత్మనోనసంభవతి, తథాచశ్రుతిః, తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యోభిచాకశీతి)ఇతి,

శ్లో ॥ సంభోగప్రాప్తిరస్యప్రసజతియదిచబ్రహ్మదేహా
న్తరేతత్తిష్ఠేదిత్యాక్షిపన్తం పరిహరతి మునిర్హే
తువైశేష్యతోస్య । సంభోగేత్యాదిసూత్రేనఖలు
వపుషిసత్త్వేవసంభోగహేతుః కర్మైవాపత్వేనశ్నన్ని
తికథితత్వదంకర్మనబ్రహ్మణీతి ॥ ॥ ౭౬ ॥

అ ॥ సంభోగేత్యాదిసూత్రమవతార్య తదర్థమాహ—

సంభోగేతి—

టీ ॥ యదిచ ఏతచ్బ్రహ్మదేహాన్తస్తిష్ఠేత్, అస్య - బ్రహ్మణః సంభోగప్రాప్తిః - సుఖదుఃఖభోగప్రాప్తిః, ప్రసజతి, ఇత్యాక్షిపన్తం,

అస్య - సుఖదుఃఖభోగస్య, హేతువైశేష్యాత్ - హేతువైలక్షణ్యా త్, సంభోగేత్యాదిసూత్రేమునిః పరిహరతీత్యన్వయః, హేతువైల క్షణ్యాత్ పరిహారప్రకారమాహ - నఖల్విత్యాదినా - వపుషి - దేహా న్తః సత్తైవ - సత్తామాత్రమ్, నసంభోగహేతుః, అపితుకర్మైవ, అనశ్నన్నితికథితేబ్రహ్మణి ఇదంకర్మనేత్యన్వయః,

* ఇతిసర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్ *

——(*)——

* అథాత్త్రధికరణమ్ *

శ్రీ అ। యది పరమాత్మానభోక్తా ఏవంతర్హి సర్వత్రభో క్తృతయాప్రతీయమానో జీవఏవస్యాత్ ఇత్యాశఙ్క్యాహ—

సూ॥　　* అత్తాచరాచరగ్రహణాత్ *　　1-2-9

శ్రీ। కఠవల్లీష్వామ్నాయతే (యస్యబ్రహ్మచక్షత్రంచఉభేభ వతఓదనః మృత్యుర్యస్యోపసేచనంక ఇత్థావేదయత్రసః)ఇతి, అత్ర ఓదనోపసేచనసూచితోత్తాజీవఏవ ఉతపరమాత్మేతి సందిహ్యతే, కింయుక్తమ్, జీవఇతి, కుతః, భోక్తృత్వస్య కర్మనిమిత్తత్వాజ్జీవస్యై వతత్సంభవాత్,

శ్లో॥ భోక్తానోచేత్ పరః　పూరుషఇహభవితాత
హిసర్వత్రభోక్తాజీవస్స్యాదిత్యతోత్తేత్యధికరణమి
హాక్షేపతస్సంప్రవృత్తమ్ । యస్యబ్రహ్మేతివాక్యం
భవతిహికఠవల్లీగతంగోచరోఽస్యాత్రేవం సందిహ్యా
నౌత్తాత్రవిశిత ఉపసంసేచనాచ్చోదనాచ్చ॥　॥

ప్రోక్తాజ్జీవఃకింమాహోస్విదయ మఖిలస్రష్ట్యాదికృ
ద్బ్రహ్మవేతిప్రాప్తంకింజీవఏవేత్యుచితమిహహికర్తోత్థ

భోక్తృత్వమేతత్ । యుక్తం నాన్యత్రేత్యుచ్యతే ఇహ
పరమాత్మన్యకర్మార్థభోగే తస్మాదత్తేతి జీవోఽత్ర
పతిర్న తు పరః పూరుషోఽకర్మవశ్యః ॥ ॥

అ ॥ అథ ఉత్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ భోక్తేతి —

టీ ॥ ఇహ పరః పూరుషో భోక్తా భవితా నో చేత్, తర్హి, సర్వత్రే - సర్వత్ర శ్రుతివాక్యే, భోక్తా - ప్రతీతో భోక్తా, జీవస్స్యాత్, ఇత్యత ఆక్షేపతః, ఇహ, అత్తేత్యధికరణమిదం సమ్ప్రవృత్తమిత్యన్వయః, సఙ్గతిరత్ర ఆక్షేపరూపా బోధ్యా, అస్యాః కథఞ్చిదుపోద్ఘాతే పర్యవసానం బోధ్యమ్, తదాహుః (చిన్తాం ప్రకృతసిద్ధ్యర్థాముపోద్ఘాతం విదుర్బుధాః) ఇతి; ప్రకృతశ్చాత్ర బ్రహ్మభోక్తృత్వాభావః పూర్వాధికరణే ప్రస్తుతః, తత్సాధనమేవాత్ర ఉత్తరాధికరణే క్రియత ఇతి తత్సిద్ధ్యర్థత్వమస్యాధికరణస్య బోధ్యమ్, అస్యాధికరణస్య విషయవాక్యమాహ - యస్య బ్రహ్మేతి - కఠవల్లీగతమ్; యస్య బ్రహ్మేతి వాక్యమ్ - (యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రఞ్చ ఉభే భవత ఓదనః మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః) ఇతి వాక్యమ్, అస్య - అస్యాధికరణస్య గోచరః, విషయ ఇత్యర్థః, సన్దేహమాహ - అత్రేతి - అత్ర ప్రోక్తాత్, ఉపసంసేచనాచ్చ ఓదనాచ్చ - మృత్యుర్యస్యోపసేచనమితి ప్రోక్తోపసేచనాత్ బ్రహ్మ చ క్షత్రఞ్చ ఉభే భవత ఓదన ఇతి ప్రోక్తాదనాచ్చ - విదితః - సూచితః అత్తా భోక్తా, కిం జీవః, ఆహో స్విత్, అయమఖిలసృష్ట్యాదికృద్బ్రహ్మ వేతి సన్దిహ్యత ఇత్యన్వయః, అనయోః కోట్యోః కా కోటిరుచితేతి మధ్యస్థః పృచ్ఛతి - ప్రాప్తం కిమితి - కిం ప్రాప్తమిత్యన్వయః, ప్రమాణతో యుక్తితశ్చ కిం ప్రాప్తమిత్యర్థః, పూర్వపక్షమాహ - జీవ ఏవేత్యుచితమితి - జీవ ఏవేతి యుక్తమిత్యర్థః, కుత ఇత్య

త్రేహ - ఇహహీతి ఇహహి - అస్మిన్ జీవేహి - ఏతత్ కర్మార్థ భోక్తృత్వమ్ - కర్మాధీనభోక్తృత్వమ్, యుక్తమ్, అన్యత్రఅకర్మార్థభోగే - కర్మానధీనభోగే, పరమాత్మని, నతద్యుజ్యతఇత్యన్వయః, పూర్వపక్షన్నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ — కర్మాధీనభోక్తృత్వస్య,జీవఏవోపపన్నత్వాత్, అత్రి అత్తాజీవఏవభవతి, నత్వకర్మవశ్యఃపరఃపురుషఇత్యన్వయః,

శ్రీ ॥ అతోచ్యతే అత్తాచరాచరగ్రహణాత్, అత్తాపరమాత్మైవ, కుతః, చరాచరగ్రహణాత్, చరచరస్యకృత్స్నస్య అత్తృత్వం హిపరస్యైవసంభవతి, నచేదంకర్మనిమిత్తభోక్తృత్వమ్, అపితుజగజ్జన్మస్థితిలయహేతుభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణోవిష్ణోస్సంహర్తృత్వమ్, (సోధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోః పరమంపద) మిత్యత్రైవదర్శనాత్, తథాచ మృత్యుర్యస్యోపసేచనమితివచనాత్ బ్రహ్మచక్షత్రేత్యేతి కృత్స్నంచరాచరంజగదిహాదనీయోదనత్వేనదృశ్యతే, ఉపసేచనంహినామస్వయమద్యమానం సదన్యస్యాదనహేతుః అత ఉపసేచనత్వేన మృత్యోరప్యద్యమానత్వాత్,తదుపసిచ్యమానస్య కృత్స్నస్యబ్రహ్మక్షత్రపూర్వకస్యజగతశ్చరాచరస్యాదనమత్రవివక్షితమితి గమ్యతే, ఈదృశఖ్యాదనముపసంహారఏవ, తస్మాదీదృశంజగదుపసంహారిత్వరూపంభోక్తృత్వం పరమాత్మనఏవ,

శ్లో ॥ ఇత్యత్రప్రోచ్యతేత్తాపరఃపురుష ఇహప్రోచ్యమానోనజీవో బ్రహ్మక్షత్రోక్తితోస్మింశ్చరతదితరయోర్బోధనాత్ ప్రోక్తవాక్యే । నేదంకర్మార్థ భోక్తృత్వమపితు జగతస్సర్వస్యసంహర్తృతాస్యాన్మృత్యుర్యస్యేతిమృత్యోర్వకరణాత ఇహ శేషజగ్ధిప్రతీతేః ॥ ॥ ౭౬ ॥

జగ్ధిస్త్వేషా పరబ్రహ్మణి హి సముచితా సర్వస్రష్ట్ర్యాది
హతౌ తద్విష్ణోరిత్యుపాత్తవచసి పునరిహైవాస్య విష్ణోః
ప్రతీతేః । బ్రహ్మక్షత్రాదికస్యాఖిలజగత ఇహాత్త్వ
త్తృతా సోపసంహర్తృత్వం విష్ణౌ పరబ్రహ్మణి హి స
ముచితం నైవ జీవే కథఞ్చిత్ ॥ ॥ ॥

అ॥ రాద్ధాన్తమారభతే - ఇత్యత్రేతి—

టీ॥ ఇత్యత్రేతి - ఇత్యస్మిన్ పూర్వపక్షే, ప్రోచ్యతే - సిద్ధాన్తః ప్రోచ్యత ఇత్యర్థః, ఇహ ప్రోచ్యమానో_త్తా వరపురుషః, న జీవః ఇతి ప్రతిజ్ఞావాక్యమ్, ఇదఞ్చ ప్రతిజ్ఞావాక్యం పూర్వాధికరణే అనుపపత్తేస్తు న శారీర ఇతి సూత్రస్థన శారీరం ఇతి పదానుషఙ్గాల్లబ్ధమ్. అత్ర హేతుం చరాచరగ్రహణాదిత్యుక్తం వివృణోతి - బ్రహ్మక్షత్రోక్తిత ఇతి- అస్మిన్ ప్రోక్తవాక్యే - యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రఞ్చ ఉభే భవత ఓదన ఇతి వాక్యే, బ్రహ్మక్షత్రోక్తితః - బ్రహ్మక్షత్రశబ్దాభ్యామ్, చరతదితరయోః - చరాచరయోః, బోధనాత్ - ప్రతిపాదనాదిత్యర్థః, ఇదం వాక్యం కృత్స్న చరాచరవిషయం వా కతిపయవిషయం వా అస్తు, తతః కిం జీవ వైలక్షణ్యస్య, ఉక్తం హి కర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిదమత్తృత్వమితీత్యత్రాహ - నేదమితి - ఇదమ్ - అత్తృత్వమ్, న కర్మోత్థభోక్తృత్వమ్ - న కర్మాధీనభోక్తృత్వరూపమ్, అపితు అస్య జగతస్సంహర్తృతా స్యాత్ - సంహారరూపం భవేదిత్యర్థః, కృత్స్నచరాచరవిషయమత్తృత్వం జీవస్యానుపపన్నమితి భావః, అత్తృత్వం విష్ణుకర్తృకం చరాచరవిషయమితి కథమవగమ్యత ఇత్యత్ర హేతుద్వయమాహ - మృత్యుర్యస్యేతి - మృత్యుర్యస్యేతీహ - మృత్యుర్యస్యోపసేచనమిత్యత్ర వాక్యే, మృత్యూపకరణాతః - ఉపసేచన

రూపమృత్యూపకరణాత్, అశేషజగ్ధిప్రతీతేః — అశేషభోక్తృత్వప్రతీతేః,

ఏవంభూతాజగ్ధిఃపరబ్రహ్మణఏవోచితేత్యాహ - జగ్ధిస్త్వేషేతి - ఏషాజగ్ధిస్తు - సర్వోపసంహర్తృత్వరూపాజగ్ధిస్తు, సర్వస్రష్ట్యాదిహేతౌ - ఇదఞ్చహేతుగర్భవిశేషణమ్, సర్వసృష్టిసంహారకర్తరి, పరబ్రహ్మణిహి, సముచితా - యుజ్యతఇత్యర్థః, ద్వితీయం హేతుమాహ - తద్విష్ణోరితి - తద్విష్ణోరిత్యుపాత్తే- సోధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపదమిత్యుక్తే, ఇహైవవచసి - అత్రైవవాక్యే, విష్ణోః - జగత్సృష్టిసంహారకర్తుర్విష్ణోః, ప్రతీతేః— ప్రతిపాదనాత్, ప్రకరణేపరమాత్మవాచిపదశ్రవణాదితిభావః, సూత్రార్థముపసంహరతి - బ్రహ్మక్షత్రాదికస్యేతి ఇహ, బ్రహ్మక్షత్రాదికస్య అఖిలజగతః, అత్తృతా, అస్య - అస్యజగతః, ఉపసంహర్తృత్వమ్ - ఉపసంహర్తృత్వరూపా, పరబ్రహ్మణివిష్ణౌహిసముచితా, కథఞ్చిత్ — కథమపి, జీవేనైవసముచితేత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, సోధ్వఇత్యాది వాక్యే విష్ణోశ్శ్రూయమాణత్వాన్మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధ చరాచరాదనీయత్వాచ్చ కృత్స్నజగదుపసంహర్తృత్వరూపమేవేదం భోక్తృత్వమితి నేదంకర్మనిమిత్తమ్, అతఃపరమాత్మైవఅత్తేత్యర్థః,

సూ ॥ * ప్రకరణాచ్చ * 1—2—10

శ్రీ ॥ ప్రకరణఞ్చేదంపరస్యైవబ్రహ్మణః, మహాన్తంవిభుమాత్మానం మత్వాధీరోనశోచతి * నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్యోనమేధయానబహునాశ్రుతేనయమేవైషవృణుతేతేనలభ్యస్తస్యైషఆత్మా వివృణుతేతనూంస్వామితిహిప్రకృతమ్, (కఇత్థావేదస) ఇత్యపిహి

తత్ప్రసాదాదృతే తస్యదురవబోధత్వమేవ పూర్వపక్షప్రస్తుతంప్రత్యభిజ్ఞాయతే,

శ్లో ॥ సందర్భేబ్రహ్మేదం ప్రకృతమిహమహాన్తం
విభున్నాయమాత్మేత్యాద్యావాక్యేయ మేవైషఇతిక
ఇతిచప్రస్తుతంప్రాక్ప్రసాదాత్ । దుర్బోధత్వంతదీ
యాదృతఇతివచసి ప్రత్యభిజ్ఞాయతేఽతో బ్రహ్మైవా
త్రాతదీయాల్ ప్రకరణతఇతి ప్రాహసూత్రేద్వితీయే ॥

అ ॥ స్వవాక్యస్థహేతుఃపూర్వముక్తః, ప్రాకరణికహేతు రత్రోచ్యతే, అస్యసూత్రస్యనజాయతేమ్రియతేవా ఇత్యాదివాక్యం విషయతయా పరైరుపాత్తమ్, తదయుక్తమ్, పిత్రాదిమరణస్యైవ పరమాత్మనోహన్యమానత్వస్య లోకప్రసిద్ధస్యభావేన తన్నిషేధాయోగేన తద్వాక్యస్యపరమాత్మపరత్వాయోగాత్, నజాయతేమ్రియతేవాకదాచిత్ ఇతిభగవద్గీతావచనేన ఐకార్థ్యేన అస్యవాక్యస్యజీవపరత్వావగమాత్, (ఉభౌతౌనవిజానీతో నాయంహన్తినహన్యతే) ఇత్యనన్తరోక్తహన్తృహన్తవ్యతాభ్రాన్తేః పరమాత్మాశ్రయత్వాయోగేనజీవపరత్వోపపత్తేశ్చ, అతో మహాన్తంవిభుమ్నాయమాత్మే త్యాదివాక్యమేవ ద్వితీయసూత్రస్యవిషయఇత్యభిప్రాయేణ ప్రకరణాచ్చేతి ద్వితీయసూత్రమవతారయతి - సందర్భఇతి—

టీ ॥ ఇహసందర్భే - ఇహప్రకరణే, మహాన్తం విభున్నాయమాత్మేత్యాదా యమేవైషఇతిచవాక్యే - (మహాన్తంవిభుమాత్మానం మత్వాధీరోనశోచతి నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్యోనమేధయానబహునాశ్రుతేనయమేవైషవృణుతే తేనలభ్యస్తస్యైషఆత్మా వివృణుతేతనూంస్వామ్, ఇత్యాదివాక్యే,బ్రహ్మేహప్రకృతమ్ తదేకప్రకర

ణత్వమస్య వాక్యస్య కథమిత్యత్రాహ - కఇతిచేతి - కఇతి చ వచసి— కఇత్థా వేద యత్ర స ఇత్యస్మిన్వాక్యే, ప్రాక్ - పూర్వస్మిన్ యమేవైష ఇత్యాదివాక్యే, ప్రస్తుతమ్ తదీయాత్ ప్రసాదాద్యతే, దుర్బోధత్వమ్, దురవబోధత్వమ్, ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, అత స్తదేకప్రకరణత్వమస్య వాక్యస్యేతి భావః, అత స్తదీయాత్ ప్రకరణాత్, బ్రహ్మసంబన్ధినః ప్రకరణాత్, అత్రాబ్రహ్మైవేతి ద్వితీయే, సూత్రే - ప్రకరణాచ్చేతిసూత్రే, ఆహేత్యన్వయః, మునిరితి శేషః,

శ్రీ భా॥ అథస్యాత్ నాయంబ్రహ్మక్షత్రౌదనసూచితః పురుష ఉపహృతపరమాత్మా, అనన్తరమ్ (ఋతంపిబన్తౌసుకృతస్యలోకే గుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధ్యే ఛాయాతపౌబ్రహ్మవిదోవదన్తిపఞ్చాగ్నయోయేచత్రిణాచికేతాః) ఇతికర్మఫలభోక్తురేవ సద్వితీయస్యాభిధానాత్, ద్వితీయశ్చప్రాణోబుద్ధిర్వాస్యాత్, ఋతపానంహికర్మఫలభోగఏవ, నచపరమాత్మనోఽసంభవతి, బుద్ధిప్రాణయోస్తుభోక్తృజీవస్యోపకరణభూతయోః కథఞ్చిత్ పానేఅన్వయస్సంభవతీతి తయోరన్యతరేణసద్వితీయో జీవఏవప్రతిపాద్యతే, తదేకప్రకరణత్వాత్ పూర్వత్రాపి సఏవభవితుమర్హతీతితత్రోచ్యతే,

సూ॥ * గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్ * 1-2-11

శ్రీ॥ న ప్రాణజీవౌ బుద్ధిజీవౌవా గుహాంప్రవిష్టావృతంపిబన్తావిత్యుచ్యేతే, అపితు జీవపరమాత్మానౌహితథా వ్యపదిశ్యేతే, కుతః, తద్దర్శనాత్, అస్మిన్ప్రకరణే జీవపరయోరేవగుహాప్రవేశవ్యపదేశోదృశ్యతే, పరమాత్మనస్తావత్ (తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టంగుహాహితంగహ్వరేష్ఠంపురాణమ్ అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదే

వం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి) ఇతి, జీవస్యాపి (యా ప్రాణేన సంభవత్యదితిర్దేవతామయీ గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ యా భూతేభిర్వ్యజాయత) ఇతి; కర్మఫలాన్యత్తీతి అదితిర్జీవ ఉచ్యతే, ప్రాణేన సంభవతి - ప్రాణేన సహ వర్తతే, దేవతామయీ - ఇన్ద్రియాధీనభోగా, గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ - హృదయపుణ్డరీకోదరవర్తినీ, భూతేభిర్వ్యజాయత - పృథివ్యాదిభిర్భూతైస్సహితా దేవాదిరూపేణ వివిధా జాయతే, ఏవఞ్చ సతి ఋతం పిబన్తావితి వ్యపదేశశ్ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీతివత్ ప్రతిపత్తవ్యః, యద్వా ప్రయోజ్యప్రయోజకరూపేణ పానకర్తృత్వం జీవపరయోరుపపద్యతే,

శ్లో॥ నబ్రహ్మాత్రత్రియాంపాదన సమవగతాశేషసంహ
తౄభావ్యాఽపాపాత్తావ్యారుహోయం పరమఋతమితి
ప్రోదితానన్తగోత్రా । భోక్తా కర్మార్థభోగస్య హి
సమవగతస్స ద్వితీయో ద్వితీయః ప్రాణో వాయం ప్రవి
ష్టః శ్రితహృదయగుహాం బుద్ధిరేవాథవా స్యాత్ ॥ ॥

సంప్రోక్తే ప్రోక్తవాక్యే త్వృతమితి సుఖదుఃఖేహిక
ర్మాదితే స్తః పానం భోగస్తయోస్స్యాత్స తు సహి పర
మాత్మన్యకర్మార్థభోగే । ప్రాణాదిభోక్తృజీ
వ్యోపకరణవిధయా వ్యవస్థితస్స్యాత్ కథఞ్చిత్సంప్రోక్తే
కర్మభోగైకకథితవిహాతస్స ద్వితీయో హి జీవః ॥ ॥

అత్రాపి ప్రోక్తదేశప్రకరణవచసీహ ప్రతీతస్స ఏవే
త్యాశఙ్కాయాం గుహాంమిత్యవదదిహ మునిస్సూత్ర
మేతత్తృతీయమ్ । సూత్రార్థో నైవ జీవం వదతి
కథితవాక్ ప్రాణబుద్ధిద్వితీయం స్వాత్మానౌ బ్రహ్మజీవౌ
ఖలు వదతి గుహాం సంప్రవిష్టౌ తథోక్తేః ॥ ॥

రా

బ్రహ్మణ్యస్తీతమిత్యాదికవచసి గుహాసంప్రవేశః శ్రు
తోఽయం యా ప్రాణేనేతి జీవస్య చ హృదయగుహాసంగ
మః కీర్తితోఽస్య । ప్రోక్తవాక్యేఽత్తికర్మార్జిత
ఫలమితి వాగ్జీవమహాహాదితీతి చ్ఛత్రిన్యాయాత్ పిబన్తా
వితి కథనమిదం బోధ్యమేవం సతీహ ॥ ॥ ॥

యద్వాఽస్తి కర్మభోగే భవతి ఖలు తయోః కర్తృతై
కత్రిసాజ్జీవేన్యత్ర ప్రాణాద్యా పరమపురుష ఇత్యుక్తి
రేషోచితేతి । ॥ ౫౬ ॥

అ॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి - నేతి—

టీ॥ బ్రహ్మక్షత్రరూపౌదన సమవగతాశేషసంహర్తృభావః- బ్రహ్మక్షత్రరూపౌదనసూచితాశేషప్రపఞ్చ సంహర్తృతావాన్, అత్తా, అపావః పరమః పూరుషో యన్నిత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ— ఋతమితి - ఋతమితి ప్రదితానన్తరోక్తౌ - (ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే । ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః) ఇతి ప్రోక్తానన్తరవాక్యే, సద్వితీయః । కర్మార్జితభోగస్య భోక్తా హి, సమవగతః - ప్రతీత ఇత్యర్థః. అపావస్య కర్మాధీనభోగాన్వయాసంభవాదత్రావగతో భోక్తా జీవవ వేతి భావః, తర్హి ద్వితీయః క ఇత్యత్రాహ - ద్వితీయ ఇతి - ద్వితీయః శ్రుతహృదయగుహాంప్రవిష్టః - శ్రుతిప్రతిపన్నహృదయగుహాప్రవిష్టః, అయం ప్రాణో వా, అథవా బుద్ధిరేవ స్యాదిత్యన్వయః,

అత్రమన్త్రప్రతీతః కర్మార్జితభోగస్య భోక్తేతి కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ - సంప్రోక్త ఇతి - ప్రోక్తవాక్యే - ఋతం పిబన్తావిత్యు

క్తైవాక్యే, కర్మార్జితేసుఖదుఃఖేహిసంప్రోక్తే స్తః, తావతాకిమిత్య త్రాహ - పానమితి - తయోః - సుఖదుఃఖయోః, పానమ్ - పిబన్తావి త్యుక్తంపానమ్, భోగస్స్యాత్ - సతు - సభోగస్తు, అకర్మార్థభోగ కర్మాధీనభోగే, నహి - నఖలు, అతఃపరమాత్మజీవయోరత్రమన్త్రే ప్రతిపాదనన్నసంభవతీతిభావః, జీవప్రాణయోః జీవబుద్ధ్యోర్వాఽ త్రప్రతిపాదనే ప్రాణస్యాచేతనస్య బుద్ధేశ్చభోక్తృత్వంకథమిత్యత్రా హ - ప్రాణాదిరితి - ప్రాణాదిః - ప్రాణోబుద్ధిశ్చ, భోక్తృజీవస్యోప కరణవిధయాపి - భోక్తుర్జీవస్యఉపకరణతయాపి, సంప్రోక్తే, కర్మ భోగే - కర్మాధీనభోగే, కథఞ్చిదన్వితస్స్యాదిత్యన్వయః, అతోఽస్య మన్త్రస్య జీవపరత్వమిత్యాహ - కథితఇతి - తతః - ప్రాణేనబుద్ధ్యా వా, సద్వితీయోజీవోహి, ఇహ - అస్మిన్మన్త్రే, కథితఇత్యన్వయః,

పూర్వంప్రకరణంహిబ్రహ్మగ్రాహకంప్రోక్తమ్, తదపేక్ష యాలిఙ్గస్య బలీయస్త్వాత్ ఋతంపిబన్తావితిమన్త్రే జీవలిఙ్గస్యకర్మ ఫలభోక్తృత్వరూపస్యదర్శనాత్, జీవస్యైవాయంమన్త్రఇతి తదేక ప్రకరణతయా యస్యబ్రహ్మచక్షత్రఞ్చేతిప్రోక్తనవాక్యే జీవఏవప్రతీ తఇతి శఙ్కాయాం గుహాంప్రవిష్టావితిసూత్రమవతీర్ణమిత్యాహ - అత్రాపీతి - ప్రాక్ - ప్రాక్తనే, ఇహతదేకప్రకరణవచసి - అస్మిన్ఋ తంపిబన్తావిత్యనేన ఏకప్రకరణే యస్యబ్రహ్మేత్యాదివాక్యే, ప్రతీతో త్రాపి - భోక్త్రాపి, సఏవేతి - జీవఏవేతి, ఆశఙ్కాయామ్, ఇహ — అస్మిన్నధికరణే, గుహామితి - గుహాంప్రవిష్టావిత్యాదికమ్, ఏతత్ప్రతీ యంసూత్రంనిరవదదిత్యన్వయః, సూత్రార్థమాహ - సూత్రా ర్థఇతి - కథితవాక్ - ప్రోక్తాఋతం పిబన్తావితివాక్, ప్రాణబుద్ధిద్వితీ యమ్ - ప్రాణబుద్ధిభ్యాంసద్వితీయమ్, జీవన్నైవవదతి, తర్హి కావ

దతీత్యతాహ - సేతి - సా - ఉక్తవాక్, గుహాంసంప్రవిష్టా - హృద
యగుహాంసంప్రవిష్టౌ ఆత్మానౌబ్రహ్మజీవౌ ఖలువదతీత్యన్వయః, ఏతా
వతా సూత్రే గుహాంప్రవిష్టావాత్మానావిత్యస్య అర్థ ఉక్తః, తద్దర్శనా
దితిసూత్రస్థహేతువాక్యస్యార్థమాహ- తథోక్తేరితి - తథా బ్రహ్మ
జీవయోర్హృదయగుహాప్రవిష్టత్వేన, ఉక్తేః - అన్యత్రప్రతిపాదనా
దిత్యర్థః,

కుత్రతథోక్తమిత్యాశఙ్కాయాం ప్రథమతో బ్రహ్మణో హృ
దయగుహాప్రవేశప్రతిపాదకవాక్యమాహ - బ్రహ్మణీతి - తమిత్యా
దికవచసి - (తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టంగుహాహితంగహ్వరే
ష్ఠంపురాణమ్) ఇత్యాదివాక్యే, అస్మిన్ బ్రహ్మణి - అయంగుహాసం
ప్రవేశఃశ్రుతఇత్యన్వయః, జీవస్యగుహాప్రవేశప్రతిపాదకం వాక్యమా
హ-యాప్రాణేనేతి యాప్రాణేనేతి - (యాప్రాణేనసంభవత్యదితిర్దే
వతామయీగుహాంప్రవిశ్యతిష్ఠన్తీయాభూతేభిర్వ్యజాయత)ఇతివాక్యే,
అస్యజీవస్యచ, హృదయగుహాసంగమః- హృదయగుహాప్రవేశః, కీర్తి
తః- ప్రతిపాదితఇత్యర్థః,అస్మిన్వాక్యేఅదితిర్హిప్రతిపాద్యతే, నజీవ
ఇత్యాశఙ్కాయామదితిశబ్దస్య అత్తికర్మఫలభోగమితివ్యుత్పత్త్యాజీవ
పరత్వమిత్యాహ - ప్రోక్తవాక్యఇతి - ప్రోక్తవాక్యే - యాప్రాణేనేతి
ప్రోక్తవాక్యే, అదితీతివాక్, అత్తికర్మోదితఫలమితి జీవమాహే
త్యన్వయః, నన్వేవమపి అకర్మవశ్యేబ్రహ్మణి పిబన్తావితి కర్మఫల
భోగప్రతిపాదనం కథముపపద్యతఇత్యతాహ — ఛత్రిన్యాయాదితి
ఏవంసతి - అన్యమన్త్రస్యపరబ్రహ్మజీవోభయపరత్వేనిశ్చితేసతి,
ఇహ - అస్మిన్మన్త్రే. పిబన్తావితీదంకథనంఛత్రిన్యాయాద్బోధ్యమి
త్యన్వయః, ఛత్రిణోగచ్ఛన్తీత్యత్ర అఛత్రిణామపి ఏకసార్థవాహి
త్వావచ్ఛిన్నే ఛత్రిశబ్దస్య లక్షణయాబోధనమ్, తన్న్యాయేనపిబన్తావి

త్యనేన అపిబతోపిబ్రహ్మణఃపానకర్తృ ఘటితసముదాయఘటకత్వా
వచ్ఛిన్నేపిబన్తావిత్యస్య లక్షణయాబోధోపపత్త్యా నిరుక్తప్రయోగో
పపత్తిరితిభావః,

కర్మఫలభోగే జీవస్యప్రయోజ్యకర్తృత్వ మీశ్వరస్య
ప్రయోజకకర్తృత్వఞ్చాభిప్రేత్య పిబన్తావితిప్రయోగోయంకృతఇతి
నిర్వాహాన్తరమాహ - యద్వేతి — యద్వా - అథవా, అస్మిన్క
ర్మభోగే - కర్మాధీనఫలభోగే, తయోః - జీవపరయోర్మధ్యే
ఏకత్ర జీవే, సాక్షాత్ కర్తృతా - సాక్షాత్సంబన్ధేన కర్తృత్వమ్
భవతిఖలు, అన్యత్రపరమపురుషే. పరిణాడ్యా - పరంపరయా స్వ
నిర్వాహకత్వరూప పరమ్పరాసంబన్ధేన,కర్తృతేత్యస్యానుషఙ్గః,ఇతి,
ఏషాఉక్తిః — పిబన్తావిత్యుక్తిః, ఉచితా - యుక్తేత్యర్థః, ఇతీత్యస్య
సూత్రార్థఇతిపూర్వేణాన్వయః, అనుపపత్తిపరిహారస్య సూత్ర
వాక్యార్థత్వాభావేపి సూత్రతాత్పర్యవిషయత్వాత్ సూత్రార్థ
త్వోపపత్తిః;

సూ ॥ * విశేషణాచ్చ * 1—2—12

శ్రీ ॥ అస్మిన్ప్రకరణే జీవపరమాత్మానావేవ ఉపాస్యత్వో
పాసకత్వ ప్రాప్యత్వప్రాపకత్వవిశిష్టౌ నర్వత్రప్రతిపాద్యేతే, తథా
హి, (బ్రహ్మజజ్ఞందేవమీడ్యంవిదిత్వా నిచాయ్యేమాంశాన్తిమత్య
ర్థమేతి) ఇతి, బ్రహ్మజజ్ఞోజీవః, బ్రహ్మణోజాతత్వా జ్జ్ఞాతృత్వాచ్చ,
తందేవమీడ్యంవిదిత్వా - జీవాత్మానముపాసకం బ్రహ్మాత్మకత్వేనా
వగమ్యేత్యర్థః, తథా (యస్సేతురీజానానామక్షరంబ్రహ్మయత్పరమ్
అభయంతితీర్షతాంపారంనాచికేతంశకేమహి) ఇత్యుపాస్యఃపరమా
త్మోచ్యతే, నాచికేతమ్ - నాచికేతస్యకర్మణఃప్రాప్యమిత్యర్థః,
ఆత్మానంరథినంవిద్ధిశరీరంరథమేవచ) ఇత్యాదినా ఉపాసకోజీవఉచ్య

తే, తథా, విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్) ఇతి ప్రాప్యప్రాప్త్రావభిధీయేతే. జీవపరమాత్మానౌ, ఇహాఽపి ఛాయాతపవిత్త్వాజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాభ్యాం తావేవ విశిష్య విమృశ్యేతే,

శ్లో॥ వాక్యాని బ్రహ్మజీవౌ ప్రకరణ ఇహ తూపాస్యతో
పాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృతాభిః పునరుపరి విశింషన్తి
నప్రాణజీవౌ । నోవాతో బుద్ధిజీవౌ తత ఋతమితి వా
గ్వ్యక్తితో బ్రహ్మజీవావేవేతి ప్రోక్తమర్థం దృఢయతి
హి మునిః ప్రోక్తసూత్రే తురీయే ॥ ॥ ॥

జీవాత్మోపాసకోఽయం ప్రమిత ఇహ పునర్బ్రహ్మజజ్ఞం
విదిత్వేత్యాదౌ బ్రహ్మాదితస్తత్ప్రమితి యుత ఇతి బ్ర
హ్మజజ్ఞోత్రజీవః । ప్రోక్తం యస్సేతురిత్యాదికవచసి
తథాత్మానమిత్యాదివాక్యే బ్రహ్మోపాస్యం పరన్త
త్తదితర ఇహ తూపాసకో జీవ ఉక్తః ॥ ॥ ॥

విజ్ఞానేత్యాదివాక్యే పరతదితరయోః ప్రాప్యతాప్రా
ప్తృతే స్తః ప్రోక్తే ఛాయాతపవిత్త్వవదిహ చ సర్వజ్ఞ
తాఽజ్ఞానితాభ్యామ్ । తావేవత్రయ్యతో నో వచ
ఇదముదితం ప్రాణజీవౌ బ్రవీతి స్వేష్టౌ వా బుద్ధిజీవావి
తి భవతి పునః ప్రోక్తసూత్రస్య భావః ॥ ॥ ౫౯ ॥

అ॥ విశేషణాచ్చేతి తురీయసూత్రమవతారయతి - వాక్యానీతి -

టీ॥ ఇహ ప్రకరణే, ఉపరి వాక్యాని ఉపరితనవాక్యాని, ఉపాస్యతోపాసకత్వప్రాప్యత్వప్రాప్తృతాభిః - బ్రహ్మజీవౌ విశింషన్తి—

విశిష్టతయాప్రతిపాదయన్తి, నప్రాణజీవౌ, నౌవా - నవా, తౌబుద్ధిజీవౌ, విశన్తీత్యనుషజ్యతే, తతః - తస్మాత్, ఋతమితివాక్ - ఋతంపిబన్తావితివాక్యమ్, తౌబ్రహ్మజీవావేవ, వక్తీతిప్రోక్తమర్థమ్, మునిః, తురీయేప్రోక్తసూత్రే - విశేషణాచ్చేతిప్రోక్తేచతుర్థసూత్రే దృఢయతి - స్థిరీకరోతీత్యర్థః,

కానివాక్యానిప్రోక్తమర్థం బ్రహ్మజీవౌవిశన్తీతిజిజ్ఞాసాయాం వివక్షితవాక్యానిప్రదర్శయ్యతదర్థమాహ - జీవాత్మేతి— ఇహ బ్రహ్మజజ్ఞంవిదిత్వేత్యాదౌ - (బ్రహ్మజజ్ఞందేవమీడ్యంవిదిత్వానిచాయ్యేమాంశాన్తిమత్యన్తమేతి) త్యాదావస్మిన్వాక్యే, అయంజీవాత్మా ఉపాసకఃప్రమితఇత్యన్వయః, అత్ర ఉపాసకస్యజీవాత్మనోవాచకశ్శబ్దఃకఇత్యత్ర బ్రహ్మజజ్ఞశబ్దఇత్యభిప్రేత్యతస్య వ్యుత్పత్తిమాహ - బ్రహ్మోద్భూతఇతి - బ్రహ్మణోజాయతఇతిబ్రహ్మజః, బ్రహ్మజశ్చాసౌజ్ఞశ్చబ్రహ్మజజ్ఞఃఇతివ్యుత్పత్త్యా బ్రహ్మోద్భూతస్తత్ప్రమితియుతఇతి జీవోలభ్యతే - తదాహబ్రహ్మోద్భూతస్తత్ప్రమితియుతఇతి - బ్రహ్మణఉపాస్యతాప్రతిపాదకంవాక్యమాహ - ప్రోక్తమితి - ఇహ యస్సేతురిత్యాదికవచసి - (యస్సేతురీజానానామక్షరంబ్రహ్మయత్పరమ్, అభయన్తితీర్షతాంపారంనాచికేతంశకేమహి) ఇత్యస్మిన్వాక్యే, తత్పరంబ్రహ్మ, ఉపాస్యంప్రోక్తమిత్యన్వయః, అత్రవాక్యేశకేమహీత్యత్ర ఉపాసితుంప్రాప్తుమితి శేషపూరణేన బ్రహ్మణఉపాస్యత్వలాభః, తథాఇహ ఆత్మానమితివాక్యే - ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యాదివాక్యే, తదితరోజీవః - బ్రహ్మేతరోజీవః, ఉపాసకఉక్తఇత్యన్వయః, శరీరాద్యుపాసనపరికరసహితఉపాసకఃప్రోచ్యతఇత్యన్వయః,

ఏవంప్రవృత్తప్రవృత్తాభ్యాం బ్రహ్మజీవౌవిశన్తద్వాక్యమాహ - విజ్ఞానేత్యాదీతి — విజ్ఞానేత్యాదివాక్యే - (విజ్ఞానసారథిర్యస్తు

మనఃప్రగ్రహవాన్నరః సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద మిత్యాదివాక్యే, పరతదితరయోః - పరబ్రహ్మజీవయోః, ప్రాప్యతా ప్రాప్తృతే ప్రాప్తే స్త ఇత్యన్వయః, ఏతావతా ఋతం పిబన్తావితి వాక్యే బ్రహ్మజీవయోః కథం ప్రతిపాదనం సిద్ధ్యతి ఛాయాతపావితి హి తత్రో క్తమిత్యాశఙ్కాయాం ఛాయాతపశబ్దయోః ప్రకాశతిరోధాన ప్రకాశ పరయోరజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వపురస్కారేణ జీవబ్రహ్మపరత్వాదుక్తవా క్యస్య తత్ప్రతిపాదకత్వమిత్యాహ - ఛాయాతపావితి - ఇహ చ - అ స్మిన్ ఋతం పిబన్తావితి వాక్యే చ, ఛాయాతపావితి - ఛాయాతపావితిశబ్దే న, సర్వజ్ఞత్వాజ్ఞానితాభ్యామ్, త్రియుగౌ, తావేవ - బ్రహ్మజీవావేవ, అవదదిత్యన్వయః, సూత్రార్థం నిగమయతి - అత ఇతి - అతః— ఏతత్ప్రకరణస్థవాక్యైరుపాస్యత్వోపాసకత్వాదిభిర్బ్రహ్మజీవయోరే వ విశేషితత్వాత్, ఇదముదితం వచః - ఉక్తమిదం ఋతమిత్యాదివాక్య మ్, స్పష్టప్రాణజీవానోబ్రవీతి, బుద్ధిజీవావేతి ప్రాక్తనాత్రస్యభా ష్యోభవతీత్యన్వయః,

శ్రీ॥ అథ స్యాత్ (యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే) ఇతి జీవస్వరూపయాథాత్మ్యప్రశ్నోపక్రమ త్వాత్ సర్వమిదం ప్రకరణం జీవపరమితి ప్రతీయత ఇతి, నైతదేవ మ్, న హి జీవస్య దేహాతిరిక్తస్య అస్తిత్వనాస్తిత్వశఙ్కయా అయం ప్ర శ్నః, తథా సతి పూర్వవరద్వయవరణానుపపత్తేః, తథా హి, పితుస్సర్వ వేదసదక్షిణక్రతుసమాప్తివేళాయాం దీయమానదక్షిణావైగుణ్యేన క్రతువైగుణ్యం మన్యమానేన కుమారేణ నచికేతసా ఆస్తిక్యాగ్రేసరే ణ స్వాత్మదానేనాపి పితుః క్రతుసాద్గుణ్యమిచ్ఛతా (కస్మై మాం దా స్యసీ) త్యసకృత్పితరం పృష్టవతా స్వనిర్బన్ధరుష్టపితృవచనాన్మృ త్యుసదనం ప్రవిష్టేన స్వసదనాత్ ప్రోషుషి యమే తదదర్శనాత్ తత్ర

తిస్రో రాత్రీరుపోషుషా స్వోపవాసభీతత్ప్రీతివిధానప్రవృత్త మృత్యు ప్రదత్తైవరత్రయే ఆస్తిక్యాతిరేకాత్ ప్రథమేనవరేణ స్వాత్మానంప్రతి పితుఃప్రసాదో వృతః, ఏతచ్చసర్వం దేహాతిరిక్తమాత్మానమజానతో నోపపద్యతే, ద్వితీయేనచవరేణ ఉత్తీర్ణదేహాత్మానుభావ్యఫలసాధనభూతాగ్నివిద్యావృతా, తదపి దేహాతిరిక్తాత్మానభిజ్ఞస్య నసంభవతి, అతస్తృతీయేనవరేణ యదిదంప్రియతే (యేయంప్రేతేవిచికిత్సామనుష్యేఅస్తీత్యేకేనాయమస్తీతిచైకే। ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేషవరస్తృతీయః) ఇతి, అతిపరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమోక్షయాథాత్మ్య విజ్ఞానాయ తదుపాయభూతపరమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయా అయంప్రశ్నః క్రియతే, ఏవఞ్చ యేయంప్రేతఇతినశరీరవియోగమాత్రాభిప్రాయమ్, అపితుసర్వబన్ధవినిర్మోకాభిప్రాయమ్ యథా (నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తి) ఇతి, అయమర్థః, మోక్షాధికృతేమనుష్యే ప్రేతే - సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే, తత్స్వరూపవిషయేవాదివిప్రతిపత్తినిమిత్తా అస్తినాస్తీతికాయేయంవిచికిత్సా, తదపనోదనాయ తత్స్వరూపయాథాత్మ్యంత్వయానుశిష్టోఽహమ్, విద్యామ్ - జానీయామితి, తథాహి బహుధావిప్రతిపద్యన్తే, కేచిద్వృత్తిమాత్రస్యాత్మనస్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణంమోక్షమాచక్షతే, అన్యే విత్తిమాత్రస్యైవసతోఽవిద్యాస్తమయమ్, అపరేపాషాణరూపస్యాత్మనోజ్ఞానాద్యశేషవైశేషికగుణోచ్ఛేదలక్షణంకైవల్యరూపమ్, అపరేత్వపహతపాప్మానంపరమాత్మానమభ్యుపగచ్ఛన్తస్తస్యైవోపాధిసంసర్గనిమిత్తజీవభావస్యోపాధ్యపగమేనతద్భావలక్షణంమోక్షమాచక్షతే, త్రయ్యన్తనిష్ణాతాస్తు నిఖిలజగదేకకారణస్య అశేషహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణాకరస్య సకలేతరవిలక్షణస్య సర్వాత్మభూతస్య

పరస్యబ్రహ్మణశ్శరీరతయా ప్రకారభూతస్య అనుకూలాపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానస్వరూపస్య పరమాత్మానుభవైకరస్య జీవస్య అనాదికర్మరూపా విద్యాతిరోహితస్య అవిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావిక పరమాత్మానుభవమేవమోక్షమాచష్టే. తతో మోక్షస్వరూపం తత్సాధనఞ్చ త్వత్ప్రసాదాద్విద్యామి నచికేతసా పృష్టో మృత్యు స్తస్యార్థస్య దురవబోధత్వప్రదర్శనేన వివిధభోగవితరణప్రలోభనేనచ ఏనం పరీక్ష్య యోగ్యతామభిజ్ఞాయ పరావరాత్మతత్త్వ విజ్ఞానం పరమాత్మోపాసనం తత్పదప్రాప్తిలక్షణం మోక్షఞ్చ (తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్ట)మిత్యారభ్య సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యన్తేనోపదిశ్య తదపేక్షితాంశ్చ విశేషానుపదిదేశేతి సర్వం సమఞ్జసమ్, అతః పరమాత్మైవాత్తేతి సిద్ధమ్,

శ్లో॥ ప్రశ్నో నస్వేష వేత్తుం ప్రథమమిహకృతో యో
యమిత్యాదిగో హైతత్త్వం జీవస్య తస్మాత్ ప్రకరణమఖిలం
తత్పరన్నైతదేవం । దేహాదన్యస్య జీవస్య తు నఖలు
భవత్యస్తికాం నాస్తితాం వాశఙ్క్య ప్రశ్నః ప్రవృత్తో
యమితి తు కథనం యుక్తమేతత్తథాచేత్ ॥ ॥

అన్యన్నైవోపపన్నం వరయుగవరణం మృత్యుతః సా
క్షాత్కృతం యద్దేహాత్తిర్నాత్మభాగ్యం యత ఉదితఫ
లం స్వర్గరూపం తథాహి । పుత్రః పిత్రా కృతస్య స్వ
యమిహ నచికేతాః క్రతోర్దక్షిణాయా దృష్ట్వా వైగు
ణ్యమస్యాస్తికవర ఉదితస్యోపశాన్త్యై ప్రవృత్తః ॥ ॥

దానాత్ స్వస్యాపి సాద్గుణ్యమిహ జనయితుం పృష్ట
వాన్ స్వస్య తాతం కస్మై మాం దాస్యసీతి త్వసకృదతిత

తరాంస్త్వయనిర్బన్ధరుష్టే । దాస్యామిత్వాంమృ
త్యవేరితివదతిపితర్యస్యసద్మప్రవిష్టస్యప్రేత్యస్త్వయ్యగ
హాద్గతవతిచయమేన్యతరితద్దృష్ట్యభావాత్ ॥ ॥

తిస్రోరాత్రీస్తత్రోపవసతిమకరోత్తస్య సందర్శన
చ్ఛుఃప్రాప్తైమృత్యోస్తుపశ్చాత్ స్వసదనముదితప్త్వో
వవాసేనభీతే । తద్ధామస్యపరిశాన్త్యైపరిదిశతిచవ
రానస్య తస్మిన్నపిత్రీనాస్తిక్యస్యాతి రేకాత్పరిథమ
ఇహావృతస్సన్వస్యతాతపరిసాదః ॥ ॥ ॥

దేహాత్తిర్నాత్తభోగ్యం ఫలముపజనయన్నగ్నివి
ద్యావరోన్యస్సవర్తైశ్చతన్నదేహాత్మవిషయకవివేకో
జ్ఝితస్యోపపన్నమ్ । తద్బ్రహ్మాప్తిరూపస్యతుపర
మపుమర్థస్యయాథాత్మ్యవిత్త్యై బ్రహ్మాపాసాఞ్చ
వేత్తుంవృతఇహ తదుపాయంవరోయంతృతీయః ॥ ॥
ఏవఞ్చేత్ప్రేతశబ్దోనభవతితను విశ్లేషమాత్రాభిసన్ధిః
నైవ్యపోశేషబన్ధక్షతిపరఇహ నపేత్యసంజ్ఞోపపత్
స్యాత్ । అథోర్థస్త్వయంహి మోక్షేఽధికృతవతివి
నిర్ముక్తబన్ధేమనుష్యే ప్రేతేతస్యస్వరూపేభవతిహి
విశయోవాదినాంయోవివాదాత్ ॥ ॥ ॥

అస్తిత్వేనాస్తితాయామపి పరిహృతయేస్యానుశిష్ట
స్త్వయాహంజానీయామస్య యాథాత్మ్యమితితువచ
సోమేయమిత్యాదికస్య । అత్యర్థంవాదినోస్మిన్
జగతిహివివదన్తేతిమోక్షే తథాహిజ్ఞప్తేరాత్మస్వరూ
పస్యతువిలయమముంకేచిదాహుర్విమోక్షమ్ ॥ ॥

మన్యన్తే నిత్యవిద్యాస్తమయమిహ సతోఽపి త్రిమాత్ర
స్యమోక్షం కేచిత్ పాషాణకల్పం స్థితిమఖిలగుణోచ్ఛే
దరూపం వదన్తి । స్వీకుర్వన్తస్త్వపాపం కతిచన
పరమాత్మానమేనన్నిమిత్తాదస్యైవ హ్యుపాధితః ప్రాకృత
ః విధతనోర్జీవభావాన్వితస్య ॥ ॥

ఆతిష్ఠన్తే హ్యుపాధేరపగమత ఇమం తస్య తు బ్రహ్మభా
వం మోక్షం వై భాస్కరీయా అభిదధతి పరే త్వన్యథా
యాదవీయాః । త్రయ్యన్తైత్యన్తనిష్ఠాః పునరఖిలజగ
త్కారణస్యేశ్వరస్య ప్రత్యస్తాశేష హేయాన్వయనిర
వధికానన్దధీసంయుతస్య ॥ ॥

స్వాభావ్యప్రోజ్ఝితావధ్యతిశయ గుణసన్దోహసిన్ధోః
పరస్యాశేషస్యాప్యాత్మనస్స్వేతర సకలవిరూపస్య తు
బ్రహ్మణోఽస్య । దేహత్వాద్ధర్మభూతస్స్వయమయ
మనుకూలాపరిచ్ఛిన్నబుద్ధిర్జీవో బ్రహ్మానుభూతిప్ర
కృతిరపిహితోఽనాద్యవిద్యాబలేన ॥ ॥

అస్యావిద్యాప్రహాణోదయ ముఖపరమాత్మానుభూ
తిం స్వాభావం మోక్షం వ్యాచక్రిరే తేఽఖిల నిగమశి
రోవాక్యతాత్పర్యభూమిమ్ । విద్యాం ముక్తిస్వరూ
పన్త్విహాఖిల యథావస్థితం త్వప్రసాదాత్తస్యాపా
యుష్య శాస్త్రోదితమితి సచికేతోఽనుయుక్తస్సమృత్యుః ॥

అథ స్వస్యాధికారం పునరముముపదేశేఽస్య వై
రాగ్యయోగం భోగానాక్షిప్తతరేషాం ప్రవితరణము
ఖైర్లోభనైస్సంపరీక్ష్య । దుబోః ధర్మ్యం ప్రదశ్యః స్వ

స్యచపరముపదేశాహఀ తామస్య బుధ్వాబ్రిహ్మోశ్యో
పాదిశ త్తత్సతదనుతముపాసాఞ్చమోక్ష స్తదాప్తిమ్ ॥

అథైఀ స్తతోఽపియుక్తై స్సహితమితిసమాగభ్యసం
ప్రోక్తవాక్యైరిత్యే తత్సాధుసర్వఀంతదిహతుపరమః
పూరుషోత్తైతిసిద్ధమ్ । ॥ ౭౧ ॥

అ ॥ అస్తిఀపరికరణే జీవపరమాత్మనోఽవిఀశేష్యత్వముక్త
మయుక్తమ్, ఉపక్రమస్య జీవపరత్వాదిత్యాహ - ప్రశ్న ఇతి—

టీ ॥ నను, ఇహప్రథమమ్, యేయమిత్యాదికః - యేయం
ప్రేతఇత్యాదికః, ఏషప్రశ్నః - జీవస్య, తత్త్వమ్ - యాథాత్మ్యమ్,
వేత్తుమ్, కృతః, తస్మాత్, ఏతత్ప్రకరణమఖిలమ్, తత్పరమ్ - జీవపర
మిత్యర్థః, పరిహరతి - నైతదేవమితి - దేహాదన్యస్య జీవస్య అస్తి
తాం నాస్తితాంవాఽఽశఙ్క్య అయంప్రశ్నః ప్రోక్తఇతికథనమేతత్తు -
ఇత్యేతత్ప్రతిపాదనన్తు, నయుక్తమిత్యన్వయః, దేహాతిరిక్తస్య జీవ
స్య విప్రతిపత్త్యాఽయంప్రశ్నఃక్రియతఇతి కథనంనయుక్తమితిభావః,
కుతఇత్యతాహ - తథాచేదితి - తథాచేత్ దేహాతిరిక్తస్యాత్మనో
విప్రతిపన్నత్వే, అన్యత్ -, ప్రాక్కృతంమృత్యుతో యద్వరయుగవర
ణమ్, తత్, నైవోపపన్నమిత్యన్వయః. కుతోఽనుపపన్నమిత్యతాహ
హ - దేహాత్తీర్ణేతి - యుతః - యస్మాద్వరయుగతః, ఉదితఫలమ్
ఉత్పన్నఫలమ్, స్వర్గరూపమ్, దేహాత్తీర్ణాఀత్మభోగ్యమ్—
వర్తమానదేహాత్తీర్ణేనాత్మనా దేహాన్తరపరిగ్రహవతా, భో
గ్యమ్ - అనుభావ్యమ్, తద్వరయుగవరణమనుపపన్నమిత్యన్వయః,
వరయుగంకిమ్, దేహాత్మవివేకమన్తరా తద్వరణానుపపత్తిఃకథమిత్యే

తద్విశదయతి - తథాహీతి - ఆస్తికవరః - ఆస్తికాగ్రేసరః, పుత్రా నచికేతాః ఇహపితాక్రతస్యక్రతౌదక్షిణాయాన్వైగుణ్యందృష్ట్వా, ఉదితస్య, అస్య - దక్షిణావైగుణ్యస్య, ప్రశాన్త్యై - అపనోదనాయ ప్రవృత్తః,

స్వస్యదానాదపి, ఇహ - క్రతౌ, సాద్గుణ్యమ్ - దక్షిణాసాద్గుణ్యమ్, జనయితుమ్ - ఉత్పాదయితుమ్, స్వస్యతాతమ్ - పితరమ్, కస్మైమాందాస్యసీతి అసకృత్పృష్టవాన్, అతితరామ్ - అత్యన్తమ్, స్వీయనిర్బన్ధరుష్టే - స్వకీయనిర్బన్ధేనకుపితే, పితరి, త్వాంతుమృత్యోర్దాస్యామీతివదతి, అస్య - మృత్యోః, సద్మ - గృహమ్, ప్రవిష్టః యమేస్వీయగేహాత్ సంప్రేత్య - నిర్గత్య, అన్యత్ర - దేశాన్తరగతవతి, గతవతిసతి, తద్దృష్ట్యభావాత్ - తస్యమృత్యోర్దర్శనాభావాత్, తస్య - మృత్యోః, సందర్శనేచ్ఛుః, తత్ర - మృత్యుసదనే తిస్రోరాత్రీః ఉపవసతిమ్,, ఉపవాసమ్, అకరోత్, పశ్చాత్ మృత్యౌ స్వసదనంప్రాప్తే - స్వీయగృహంప్రాప్తేసతి, ఉదితస్వోపవాసేనభీతే - స్వోపవాసశ్రవణభీతే, తద్దోషస్య - స్వకీయగృహేనచికేతసఉపవాసేనదోషః, తస్య, ప్రశాన్త్యై - పరిహారాయ, తస్మిన్ - మృత్యౌ, స్వస్యత్రీన్వరాన్, ప్రదిశతి - ప్రయచ్ఛతిసతి, ఆస్తిక్యస్య, అతిరేకాత్ - అతిశయాత్, స్వస్యతాతప్రసాదః, ఇహ - త్రిషువరేషు ప్రథమః - ప్రాథమికోవరః, వృతః, ప్రార్థితః,

దేహాత్తీర్ణాత్మభోగ్యమ్ - వర్తమానదేహాత్తీర్ణేన దేహాన్తరపరిగ్రహవతాఆత్మనా అనుభావ్యమ్, ఫలమ్ - స్వర్గాదికమ్, ఉపజనయన్ - ఉత్పాదయన్, అన్యః, అగ్నివిద్యావరః, వృతఇతిపూర్వేణాన్వయః, ఏతత్సర్వఞ్చదేహాత్మవివయకవివేకాఞ్ఘితస్య

దేహాత్మనోః పరస్పరభేదజ్ఞానోజ్ఝితస్య, నోపపన్నమ్, నయుక్తమిత్యర్థః, తర్హి ప్రశ్నోఽయం కింవిషయకః, పరశ్చకీదృశ ఇత్యత్రాహ — తదితి - తత్ తస్మాత్, బ్రహ్మప్రాప్తిరూపస్య, పరమపుమర్థస్య — పరమపురుషార్థస్య, యాథాత్మ్యవిత్త్యై - యథావస్థితాకార పరిజ్ఞానార్థమ్, తదుపాయమ్ - బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతామ్, బ్రహ్మోపాసామ్ - బ్రహ్మోపాస్తిమ్, వేత్తుఞ్చ - జ్ఞాతుఞ్చ, అయంత్వితి యోఽపరః, ఇహ - యేయమిత్యాదివాక్యే, వృతః - ప్రార్థితఇత్యర్థః, యేయమిత్యాదిప్రశ్నవాక్యే మోక్షస్వరూపప్రశ్నః కణ్ఠోక్తః, ప్రతివచనప్రకారేణ ఉపాసనాదిప్రశ్నశ్చార్థసిద్ధఇతిభావః, నిర్విశేషతాపత్తిర్మోక్షశ్చేద్వాక్యార్థః జ్ఞానస్యోపాయతా స్యాత్, ఉభయలిఙ్గం ప్రియత్వాచ్చేత్ తథాత్వేనోపాసనముపాయస్స్యాత్, అతో మోక్షస్వరూపజ్ఞానం తదనుబన్ధిజ్ఞానాపేక్షమ్, ఏవం ప్రశ్నస్యజ్ఞాతేతరవిషయత్వాత్ ప్రతివచనానురూప్యాచ్చయథోక్తఏవార్థః.

ప్రశ్నస్య మోక్షయాథాత్మ్యవిషయకత్వానుగుణ్యేన ప్రశ్నస్థప్రేతశబ్దస్యార్థమాహ - ఏవఞ్చేదితి - ఏవఞ్చేత్, ప్రశ్నస్యమోక్షయాథాత్మ్య విషయకత్వేసతి, ప్రేతశబ్దః - యేయంప్రేతఇత్యత్రోచ్యమానః ప్రేతశబ్దః, తనువిశ్లేషమాత్రాభిసన్ధిర్న భవతి - దేహవియోగమాత్రాభిప్రాయకో నభవతి, కిన్తు, ఏషః, ఇహ, అశేషబన్ధచ్యుతిపరః, అశేషబన్ధనివృత్తితాత్పర్యకః, ప్రేతశబ్దస్యోక్తార్థపరత్వే శ్రుతిసంవాదం దర్శయతి - నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతివదితి - నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి శ్రుతిరుక్తవిషయిణీ. కః పునర్వాక్యార్థః, నహిమనుష్యమాత్రస్య బన్ధవినిర్మోకసంభవ ఇత్యత్రాహ - అర్థ ఇతి - అస్యయేయమిత్యాదికస్య వచసః, అయమర్థ ఇత్యన్వయః, కథమిత్యత్రాహ —

మోక్ష ఇతి - మోక్షేఽధికృతవతి - మోక్షాధికారిణి, మనుష్యే, ప్రేతే, వినిర్ముక్తబన్ధే, ప్రేత ఇత్యస్య వివరణమ్, అశేషబన్ధవినిర్ముక్తే సతి, తస్య స్వరూపే వాదినాం వివాదాత్, అస్తిత్వేనాస్తితాయామపి - అస్తి నాస్తీత్యంశే, యో విశయః - యస్సంశయః, అస్య, పరిహృతయే - పరిహారాయ, త్వయాఽనుశిష్టోఽహమస్య యాథాత్మ్యం జానీయామిత్యయమర్థ ఇతి పూర్వేణాన్వయః, మోక్షస్వరూపే వాదివిప్రతిపత్త్యా సంశయః ప్రాగుక్తః, తాం విప్రతిపత్తిమత్యర్థమిత్యాదినా సామాన్యతోఽనూద్య తత్ప్రకారం తథాహీత్యాదినా ప్రతిపాదయతి - అత్యర్థమితి - అస్మిన్ జగతి వాదినః, అత్ర మోక్షే - మోక్షస్వరూపే, అత్యర్థమ్ - అత్యన్తమ్, వివదన్తే హి - విప్రతిపద్యన్తే హి, విప్రతిపత్తిప్రకారమేవాహ - తథాహీత్యాదినా - తత్ర బౌద్ధపక్షమాహ - జ్ఞప్తేరితి - జ్ఞప్తేః - జ్ఞానాత్మకస్య, ఆత్మస్వరూపస్య, అముం విలయమ్ - నాశమ్, మోక్షం కేచిదాహురిత్యన్వయః, మాయిపక్షమాహ - మన్యన్త ఇతి - అన్యే తు, సతః - పరమార్థసతః, విత్తిమాత్రస్య - జ్ఞానమాత్రస్యాత్మనః, అవిద్యాస్తమయం మోక్షం మన్యన్తే, ఇత్యన్వయః, నైయాయికవైశేషికపక్షమాహ - కేచిదితి - అఖిలగుణోచ్ఛేదరూపామ్ - అఖిలవిశేషగుణనివృత్తిరూపామ్, పాషాణసదృశీమ్, స్థితిం కేచిద్వదన్తీత్యన్వయః, భాస్కరపక్షమాహ - స్వీకుర్వన్త ఇతి - కతిచన — కతిచిద్వాదినః, ఏనం పరమాత్మానమ్, అపాపమ్, స్వభావతో నిష్పాపమ్, స్వీకుర్వన్తః, అఙ్గీకుర్వన్తః, తస్యైవ, ప్రాకృతవివిధతనోః - ప్రకృతిపరిణామరూపనానావిధశరీరరూపాత్, ఉపాధితః - ఆగన్తుకధర్మరూపాత్ నిమిత్తాత్ - జీవభావాన్వితస్య జీవత్వం ప్రాప్తస్య, ఉపాధేరపగమతః ఉపాధినివృత్త్యా, తస్య బ్రహ్మభావమిమం భాస్కరీయా ఆతిష్ఠన్త ఇత్యన్వ

యః, యాదవీయపక్షం ప్రదర్శయతి - అభిదధతీతి— పరే యాదవీ
యాస్తు, అన్యథా అభిదధతీత్యన్వయః, తదీయమోక్షస్వరూపప్రకారో
న్యత్ర స్పష్టః, ఇహ విస్తరభియా నోక్తః, సిద్ధాన్తినాం మోక్షప్రకా
రం దర్శయితుం తత్ప్రసక్త్యా చిదచిదీశ్వరస్వరూపస్వభావాన్ దర్శయతి-
త్రయ్యన్త ఇతి—త్రయ్యన్తే - వేదాన్తే, అత్యన్తనిష్ఠాః - అత్యన్తాదర
వన్తస్సిద్ధాన్తినః, కారణశోధకగుణప్రతిపాదకవాక్యార్థవిశిష్టమా
హ — అఖిలజగత్కారణస్యేత్యాదినా - స్వాభావ్యేతి - స్వాభావ్య
ప్రాప్తితావధ్యతిశయగుణసందోహసిన్ధోః - స్వా భా వి కా న వ ధి
కాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య, అశేషస్యవ్యాత్మనః - సర్వ
వ్యాప్యాత్మభూతస్య, స్వేతరసకలవిరూపస్య - స్వేతరసమస్తవస్తువిల
క్షణస్య, అస్య-పరస్య, బ్రహ్మణః, దేహత్వాత్ - శరీరరూపత్వాత్,
జీవః, ధర్మభూతః, అయంస్వయమనుకూలాపరిచ్ఛిన్నబుద్ధిః — అన
న్తాత్మకాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానవానిత్యర్థః, బ్రహ్మానుభూతిప్రకృతిః - బ్రహ్మా
నుభవైకస్వభావః, తర్హి బన్ధః, కథమిత్యత్రాహ అపిహిత ఇతి—
అనాద్యవిద్యాబలేన - అనాదికర్మప్రకృత్యాదిప్రాబల్యేన, అపిహి
తః - తిరోహితస్వభావ ఇత్యర్థః. బ్రహ్మానుభూతిస్వభావత్వేపి జీవస్య
అవిద్యయా తత్తిరోధానాద్బన్ధ ఇతి భావః, ఏతావతా చిదచిదీశ్వరస్వ
రూపస్వభావాః ప్రదర్శితాః, అథ ప్రకృతం మోక్షస్వరూపమాహ-
అస్యేతి - అస్య - జీవస్య, అఖిలనిగమశిరోవాక్య తాత్పర్యభూమిమ్,
మోక్షస్వరూపప్రతిపాదక సకలవేదాన్తవాక్యతాత్పర్యవిషయభూ
తమ్, స్వభావమ్, - స్వాభావికమ్, అవిద్యాప్రహాణోదయముఖపర
మాత్మానుభూతిమ్, అవిద్యానివృత్తిపూర్వకపరమాత్మానుభవాత్మక
మ్, మోక్షమ్, ఏతే వ్యాచక్రిరిత్యన్వయః, ఏతావతా ధ్యేయమిత్యా
దేర్మోక్షప్రశ్నస్య ఉపయోగితయా వాదివిప్రతిపత్తిజన్యస్తద్విష

యో నచికేతస్సంశయః ప్రదర్శితః, అథ నచికేతసః ప్రశ్నస్తాత్పర్యం ప్రదర్శ్య ప్రశ్నవాక్యార్థముక్త్వా తదుత్తరభూతానాం మృత్యూక్తవాక్యానామర్థమాహ - విద్యామితి - తత్ - తస్మాత్, ఇహ— మోక్షవిషయే ప్రశ్నేషు, యథావస్థితమ్ - తాత్త్వికమ్, ముక్తిస్వరూపమ్ -, మోక్షస్వరూపమ్, తస్య - మోక్షస్య, శాస్త్రోదితమ్— శాస్త్రోక్తమ్, ఉపాయఞ్చ - సాధనఞ్చ, త్వత్ప్రసాదాత్ - త్వదనుగ్రహాత్, విద్యామ్ - జానీయామితి, నచికేతోఽనుయుక్తః, నచికేతసా పృష్టః, సమృత్యుః, అస్యార్థస్య ఉపదేశే, అస్య - నచికేతసః, అధికారమ్ - అముం వైరాగ్యయోగమ్, ఇతరేషాం భోగానాం ప్రవితరణముఖైః లోభనైః - వఞ్చనాప్రకారైః (శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వ) ఇత్యాదివాక్యోక్తైః, సంపరీక్ష్య - సమ్యక్పరీక్ష్య, అస్య— అస్యార్థస్య, దుర్బోధత్వమ్, దుర్జ్ఞేయత్వమ్, ప్రదర్శ్య - జ్ఞాపయిత్వా, అస్య - నచికేతసః, పరముపదేశార్హతామ్ - అతీవోపదేశయోగ్యతామ్, బుద్ధ్వా - జ్ఞాత్వా, ఇతరభోగవితరణ ప్రతిపాదనేపి తత్రాపేక్షావిరహేణ అస్య వైరాగ్యరూప మస్యార్థస్య దుర్జ్ఞేయత్వప్రతిపాదనేపి తత్రోపేక్షావిరహేణ మోక్షదృఢేచ్ఛారూపఞ్చాధికారం జ్ఞాత్వేతి యావత్, తదను - తదనన్తరమ్, అస్య - నచికేతసః, తద్బ్రహ్మ, తదుపాసామ్ - బ్రహ్మోపాసనమ్, తదాప్తిమ్— బ్రహ్మప్రాప్తిరూపమ్, మోక్షఞ్చ, తత్రోపయుక్తైః - ఉక్తబ్రహ్మోపాసనమోక్షోపయోగిభిః, అర్థైస్సహ, తమితిసమారభ్య - తందుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టమిత్యారభ్య, సంప్రోక్తవాక్యైః - సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యన్తవాక్యైః ఉపాదిశత్ ఉపదిదేశ, ఇత్యేతత్సర్వం సాధు - సమఞ్జసమిత్యర్థః, అధికరణార్థః

ముపసంహరతి - తదితి - తత్ - తస్మాత్, ఇహ యస్యబ్రిహ్మాచక్షత్రి శ్చోతివాక్యే, ప్రతిపన్నః, అత్తాపరమః పూరుషఇతిసిద్ధమిత్యన్వయః,

* అత్త్రధికరణంసమాప్తమ్ *

———(*)———

* అథ అన్తరాధికరణమ్ *

సూ ॥ * అన్తరఉపపత్తేః * 1-2-13

శ్రీ ॥ ఇదమామనన్తిచ్ఛన్దోగాః,(యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్య తే ఏషఆత్మేతిహోవాచ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మ) ఇతి,తత్ర సన్దేహః, కిమయమక్ష్యాధారతయా నిర్దిశ్యమానః పురుషఃప్రతిబి మ్బాత్మా ఉతచక్షురిన్ద్రియాధిష్ఠాతా దేవతావిశేషః, ఉతజీవాత్మా, ఉతపరమాత్మేతి, కింయుక్తమ్, ప్రతిబిమ్బాత్మేతి, కుతః, ప్రసిద్ధవన్ని ర్దేశాత్, దృశ్యతఇత్యపరోక్షాభిధానాచ్చ, జీవాత్మావా, తస్యాపిహి చక్షుషివిశేషేణసన్నిధానాత్ ప్రసిద్ధిరుపపద్యతే, ఉన్మీలితంహిచక్షు రుద్వీక్ష్య జీవాత్మనశ్శరీరేస్థితిగతీనిశ్చిన్వన్తి, రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధ్యాచక్షుఃప్రతిష్ఠాదేవతావిశేషోవా, ఏష్వేవప్రసిద్ధ వన్నిర్దేశోపపత్తేరేషామన్యతమః, ఇతిప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే, అన్తర ఉపపత్తేః, అక్ష్యన్తరఃపరమాత్మా, కుతః, (ఏషఆత్మేతిహోవాచఏ తదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి, ఏతం సంయద్వామఇత్యాచక్షతే, ఏతంహిసర్వాణివామాన్యభిసంయన్తి ఏషఉఏవవామనిః ఏషహిసర్వాణివామానినయతి ఏషఉఏవభామనిః ఏషహిసర్వేషులోకేషు భాతి) ఇత్యేషాంగుణానాంపరమాత్మన్యేవోపపత్తేః,

శ్లో ॥ ఛాన్దోగ్యేవైయఏషోఽక్షిణిపురుషఇతి ప్రాగధీ
త్యావసానేత్వేతద్బ్రహ్మేతినిర్దిశ్యత ఇహావిశఙ్కా

దృశ్యశ్శ్రీతః పూరుషోఽయమ్ । ఛాయాత్మా వాఽక్ష్యధిష్ఠా
తుర్యత భవతి సవితారి త్రికా దేవతా వా జీవో వా పూరు
షో వా పర ఇతి తు చతుష్కోటికోఽయం ప్రవృత్తః ॥ ॥

ఛాయాత్మైవేతి యుక్తం ప్రథితవదుపదేశేన దృశ్యత్వ
వాచా రశ్మిద్వారా ప్రతిష్ఠా సవితురభిహితా దృశ్యతాయాం
వాక్షిగోఽతః । జీవో వా సన్నిధానాద్దృశి వపుషి
సమున్మీలితం ప్రేక్ష్య నేత్రం నిశ్చేయస్త్విహ జీవస్థితిముతి
కథితోఽత్రోచితః పక్ష ఏకః ॥ ॥ ॥

ఇత్యుత్ప్రాచ్యేత ఉత్క్యన్తః ఇహ పరమః పూరుషో
త్రోపపత్తేర్నిదిశ్యమానస్య తు సుగుణగణస్యే
తరాసంగినోఽస్య । సంయద్వామత్వముఖ్యా బహవ
ఇహ గుణా ఏష ఆత్మేత్యుపక్రమ్యోక్తా నాన్యత్ర తేనస్యుః
పరమపురుష ఏవాక్షిగో జ్ఞాయతేఽతః ॥ ॥ ॥

అ ॥ అత్ర అన్తరాధికరణస్య పూర్వాధికరణేన సంగతిః పూర్వోక్తయాదిశా సిద్ధేతి న కణ్ఠోక్తా, (గూఢోత్మా న ప్రకాశతే* తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టమ్ * కఠ ఇత్యాదివత్,) ఇతి చ పరమాత్మా దుర్దర్శశ్చేత్ సుదర్శతయా ప్రసిద్ధత్వేన నిర్దిష్టోఽన పరమాత్మా భవితుమర్హతీతి శఙ్కాయాం సంగతిః, ఛాయాదీనాం సుదర్శానాం పరమాత్మత్వనిరాకరణేన దుర్దర్శస్యైతస్యాస్య పురుషస్య పరమాత్మత్వస్థాపనేన చ అత్రాధికరణే అర్థాద్దుర్దర్శత్వమేవ పూర్వోక్తం పరమాత్మనః స్థాప్యత ఇత్యుపోద్ఘాతస్సంగతిర్బోధ్యా, ఇయం చ సంగతిర్విషయవాక్యద్వారికేతి బోధ్యమ్, అధికరణస్య విషయాదికం దర్శయతి - ఛాన్దోగ్య ఇతి—

టీ ॥ ఛాన్దోగ్యే - ఛాన్దోగ్యోపనిషది, య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇతి - (య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే) ఇతి, ప్రాగధీత్య - ప్రథమం నిర్దిశ్య, అత్రావసానే - వాక్యావసానే, ఏతద్బ్రహ్మేతి నిర్దిశ్యతే, ఏతావతా అధికరణస్య విషయవాక్యం దర్శితమ్, అథ సంశయమాహ . ఇహ విశయ ఇతి - ఇహ - అస్మిన్ వాక్యే, విశయః - సంశయః, కథం సంశయ ఇత్యత్రాహ - అక్ష్యాశ్రిత ఇతి — అయమక్ష్యాశ్రితః పూరుషః - య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి శ్రూయమాణో దృగాశ్రితః పూరుషః, ఛాయాత్మా వా - ప్రతిబిమ్బాత్మకో వా, ఉత, అక్ష్యధిష్ఠాత్రీ, సవితాత్మికా - సూర్యాత్మికా, దేవతా వా, జీవో వా — జీవాత్మా వా, పరః పూరుషో వేతి- పరమః పూరుషో వేతి, చతుష్కోటికోయం విశయః ప్రవృత్త ఇత్యన్వయః. పూర్వపక్షమాహ - ఛాయాత్మైవేతి - ఛాయాత్మైవ - ప్రతిబింబాత్మక ఏవ, ఇతి యుక్తమ్ - ఉదితమ్, కుత ఇత్యత్రాహ - ప్రథితవదుపదేశేనేతి - ప్రథితవదుపదేశేన - ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన, య ఇతి యచ్ఛబ్దేన ప్రసిద్ధిసూచితా, హేత్వన్తరమాహ - దృశ్యత్వవాచేతి - దృశ్యత్వవాచా - దృశ్యత ఇతి దృశ్యత్వప్రతిపాదనేన, ప్రతిబిమ్బస్యైవ హి దృశ్యత్వమ్, నాన్యస్యేతి భావః, ద్వితీయోపి పక్ష ఉచిత ఇత్యాహ - రశ్మిద్వారేతి - సవితుః - సూర్యస్య, దృశి - అక్షిణి, రశ్మిద్వారా ప్రతిష్ఠా అభిహితా - రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠితః) ఇతి శ్రుతివాక్యేన ప్రతిపాదితా, అతః, అయం వా - సవితా వా, అక్షిగః - అక్షిపురుషః, తృతీయోపి పక్ష ఉచిత ఇత్యాహ — జీవో వేతి — జీవాత్మనోఽక్షిగత్వం కథమిత్యత్రాహ - సన్నిధానాదితి - దృశి - చక్షుషి, సన్నిధానాత్ - విశేషతస్సాన్నిధ్యాత్, జీవో వేత్యన్వయః, దృశి జీవస్య సన్నిధానముపపాదయతి - వపుషీతి - సము

స్త్రిలితంనేత్రంవీక్ష్య, ఇహవపుషిజీవస్థితిన్నిశ్చిన్వన్తీతి దృశిసన్నిధానా జ్జీవస్యైవేత్యన్వయః, పూర్వపక్షముపసంహరతి - కథితఇతి - అత్ర ఏషుత్రిషు పక్షేషు, ఏకఃపక్షఉచితఇత్యన్వయః.

సిద్ధాన్తమాహ - ఇత్యత్రేతి - ఇత్యత్ర - ఇత్యేవంపూర్వపక్షే, ప్రోచ్యతే - సిద్ధాన్తఉచ్యతఇత్యర్థః, చతుర్థీంకోటిమేవసిద్ధాన్తయతి - అక్ష్యన్తరఇతి - ఇహ - అస్మిన్వాక్యే, అక్ష్యన్తరః- అక్ష్యన్తరవర్తితయా శ్రూయమాణః, పరమఃపూరుషః - పరమాత్మా. కుతఇత్యత్రాహ - అగ్రఇతి — అగ్రే - ఉపరి, నిర్దిశ్యమానస్య - ప్రతిపాద్యమానస్య, ఇతరాసంగినః - పరమపురుషేతరావృత్తేః అస్య - బుద్ధిస్థస్య, సుగుణగణస్య - కల్యాణగుణసమూహస్య ఉపపత్తేరిత్యన్వయః, కేతేకల్యాణగుణాఉపరి నిర్దిశ్యమానాః, పరమాత్మన్యేవోపపన్నాఇత్యత్రాహ - సంయద్వామత్వముఖ్యాఇతి - ఇహ - అస్మిన్ప్రకరణే, ఏషఆత్మేత్యుపక్రమ్య - ఏషఆత్మేత్యారభ్య బహవస్సంయద్వామత్వముఖ్యాః - సంయద్వామత్వప్రభృతయః, గుణాః, ఉక్తాః, తే, అన్యత్ర - ఛాయాదౌ, నస్యుః - నోపపద్యేరన్నిత్యర్థః, సిద్ధాన్తముపసంహరతి - పరమపురుషఏవేతి - అతః— అతోహేతోః, అక్షిగః - అక్షినిష్ఠః, పరమపురుషఏవజ్ఞాయతే - పరమపురుషఏవేతినిశ్చీయతఇత్యర్థః,

సూ ॥ * స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ * 1-2-14

శ్రీ ॥ చక్షుషిస్థితినియమనాదయః పరమాత్మనఏవ(యశ్చక్షుషితిష్ఠ) న్నిత్యేవమాదౌవ్యపదిశ్యన్తే, అతశ్చాయమేషోఽక్షిణిపురుష ఇతి సఏవప్రతీయతే, అతఃప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చ పరమాత్మన్యుపపద్యతే, తతఏవదృశ్యతఇతిసాక్షాత్కార్యవ్యపదేశోపి యోగిభిర్దృశ్యమానత్వాదుపపద్యతే,

శ్లో ॥ స్థిత్యాదిశ్చోపదిష్టా భవతి హి గిరి యశ్చక్షుషీ
త్యాదికాయాం దృశ్యస్యాతశ్చ చక్షుస్స్థిత ఇహ పరమః
పూరుషోయం న చాన్యః । నిర్దేశశ్చాత ఏవ ప్రథితవ
దుదితో బ్రహ్మణోఽస్యోపపన్నో దృశ్యత్వోక్తిశ్చ సా
క్షాత్కృతివిషయతయా యోగినాం సోపపన్నా ॥౭౬॥

అ ॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రే స్థానశబ్దో న ప్రదేశపరః, కిన్తు యశ్చక్షుషీత్యాదిశ్రుత్యనురోధేన స్థితిపరః, అనవస్థితేరిత్యాది సూత్రే ప్రతిబిమ్బాదీనాం చక్షుషి నియమేనస్థిత్యభావస్యైవ అక్షిపురుషత్వవ్యవచ్ఛేదహేతుతయా వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. ఇత్యభిప్రాయేణ సూత్రార్థమాహ - స్థిత్యాదిశ్చేతి—

టీ ॥ యశ్చక్షుషీత్యాదికాయాంగిరి - యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదికాయాం వాచి, అస్య పరమపురుషస్య, దృశి - చక్షుషి, స్థిత్యాదిః ఆదిశబ్దేన నియమనాదిపరిగ్రహః, ఉపదిష్టా భవతి - ప్రోక్తా భవతి, అతశ్చ ఇహ చక్షుస్స్థితః - చక్షుషి వర్తమానః, అయం పరమః పూరుషః, న చాన్యః - న ప్రతిబిమ్బాదిః, అనేన సిద్ధాన్తసాధనహేతుకథనేన పూర్వపక్షహేతోరన్యథాసిద్ధిశ్చ ఫలితేత్యాహ - నిర్దేశశ్చేతి - అత ఏవ యశ్చక్షుషీత్యాదిశ్రుతౌ ప్రసిద్ధత్వాదేవ, అస్య బ్రహ్మణః, ప్రథితవదుదితో నిర్దేశశ్చ - య ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః, ఉపపన్నః - యుజ్యత ఇత్యర్థః, దృశ్యత ఇతి దృశ్యత్వోక్తిం సమర్థయతి - దృశ్యత్వోక్తిశ్చేతి - సా దృశ్యత్వవాక్చ, యోగినాం సాక్షాత్కృతివిషయతయా - ప్రత్యక్షవిషయత్వేన, ఉపపన్నా - ఉపపద్యత ఇత్యర్థః, శాస్త్రప్రతిపన్నం హి తత్త్వం యోగిభిరుపాస్యం దృశ్యం చ, యత్తదద్రేశ్యమిత్యుక్త్వా (పరిపశ్యన్తి ధీరాః) ఇత్యుక్తేః, (గూఢోత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వ

గ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః) ఇత్యుక్తేశ్చ, అతోఽర్థతశ్శబ్దతశ్చ శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిరిహావివక్షితా,

సూ ॥ * సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ * 1-2-15

శ్రీ ॥ ఇతశ్చాక్ష్యాధారః పురుషోత్తమః (కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మ) ఇతి ప్రకృతస్య సుఖవిశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనస్థానవిధానార్థం సంయద్వామత్వాదిగుణవిధానార్థఞ్చ య ఏషోఽక్షిణి పురుష ఇత్యభిధానాత్, ఏవకారో నైరపేక్ష్యం హేతోర్ద్యోతయతి - నన్వగ్నివిద్యావ్యవధానాత్ కంబ్రహ్మేతి ప్రకృతం బ్రహ్మ నేహ సన్నిధత్తే. తథాహి, అగ్నయః ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్య అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాస ఇత్యారభ్య అగ్నీనాముపాసనముపదిదిశుః, నచాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి శక్యం వక్తుమ్ బ్రహ్మవిద్యాఫలానన్తర్గతతద్విరోధిసర్వాయుః ప్రాప్తి సన్తత్యవిచ్ఛేదాదిఫలశ్రవణాత్, ఉచ్యతే (ప్రాణో బ్రహ్మైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మ) ఇత్యుభయతో బ్రహ్మసంశబ్దనాత్ (ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తా) ఇత్యగ్నివచనాచ్చ గత్యుపదేశాత్ పూర్వం బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తేః తన్మధ్యగతాగ్నివిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి నిశ్చీయతే, అథ హైనం గార్హపత్యోఽనుశశాసేతి బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్యైవాగ్నివిద్యోపదేశాచ్చ, కిఞ్చ వ్యాధిభిః పరిపూర్ణోఽస్మి) ఇతి బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్త నానావిధకామోపహతిపూర్వక గర్భజన్మజరామరణాదిభవభయోపతప్తాయోపకోసలాయ (ఏషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాఽఽత్మవిద్యా చ) ఇతి సముచ్చిత్యోపదేశాన్మోక్షైకఫలాత్మవిద్యాఙ్గత్వమగ్నివిద్యాయాః ప్రతీయతే, ఏవఞ్చాఙ్గత్వే సతి ఫలానుకీర్తనమర్థవాద ఇతి గమ్యతే, నచాత్ర మోక్షవిరోధిఫలం కిఞ్చిచ్ఛ్రూయతే, (అపహతే పాపకృ

త్యాం లోకీభవతి సర్వమాయురేతి జ్యోగ్జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్త ఉపవయం తం భుఞ్జామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ) ఇత్యమీషాం ఫలానాం మోక్షాధికృతస్యానుగుణత్వాత్, అపహతే పాపకృత్యామ్ - బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపం కర్మ హన్తి లోకీభవతి - తద్విరోధిని పాపే నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి సర్వమాయురేతి — బ్రహ్మోపాసనసమాప్తిపర్యాప్తమాయుః అపేక్షితం తత్సర్వమేతి, జ్యోగ్జీవతి - వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతో యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి జీవతి, నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే - అస్య శిష్యప్రశిష్యాదయః పుత్రపౌత్రాదయోఽపి బ్రహ్మవిద ఏవ భవన్తి, (నాస్యాబ్రహ్మవిత్ కులే భవతి) ఇతి చ శ్రుత్యన్తరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రూయతే, ఉపవయం తం భుఞ్జామః - యావద్బ్రహ్మప్రాప్తి విఘ్నేభ్యః పరిపాలయామ ఇతి, అతోఽగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన తత్సన్నిధానావిరోధాత్ సుఖవిశిష్టం ప్రకృతమేవ బ్రహ్మ ఉపాసనస్థానవిధానార్థం గుణవిధానార్థఞ్చ ఉచ్యతే, నను ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గతిమాత్రపరిశేషణాదాచార్యేణ గతిరేవోపదేశ్యేతి గమ్యతే, తత్కథం స్థానగుణవిధ్యర్థతోచ్యతే, తదభిధీయతే, ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యస్యాయమభిప్రాయః, బ్రహ్మవిద్యామనుపదిశ్య ప్రోషితే గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసముపకోసలముజ్జీవయితుం స్వపరిచరణప్రీతా గార్హపత్యాదయోఽగ్నయో బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదఙ్గభూతామగ్నివిద్యాముపదిశ్య (ఆచార్యాద్ధైవ విదితా విద్యా సాధిష్ఠం ప్రాపత్) ఇతి శ్రుత్యర్థమాలోచ్య సాధుతమత్వప్రత్యర్థమాచార్య ఏవాస్య సంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మ తదుపాసనస్థానమర్చిరాదికాఞ్చ గతిముపదేక్ష్యతీతి మత్వా ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యవోచన్। గతిగ్రహణముపదేశ్యవిద్యాశేషప్రదర్శనార్థమ్, అత ఏవ ఆచార్యోఽపి (అహం తు తే తద్వక్ష్యామి యథా పుష్క-

రపలాశఆపోనశ్లిష్యన్తె ఏవమేవంవిదిపాపం కర్మనశ్లిష్యతె) ఇత్యుపక్రమ్య సంయద్వామత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టంబ్రహ్మ అక్షిస్థానోపాస్య మర్చిరాదికాఞ్చగతి ముపదిదేశ, అతఃకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతి సుఖవిశిష్టస్య ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽత్రాభిధానాదక్ష్యాధారః పరమాత్మా.

శ్లో॥ కంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యే ప్రకృతమిహసుఖత్వా
న్వితంబ్రహ్మయత్తత్ప్రోక్తం స్వోపాస్తిదేశాదికవిధ
యఇహబ్రహ్మదృక్పూరుషాతః । నన్వేతత్త్వగ్నివి
ద్యావ్యవహితమిహనోపసంనిధత్తే పురోక్తంబ్రహ్మ
గ్న్యుక్తౌ తథాహిస్వయముపదిదిశుర్హ్యగ్నయో
బ్రహ్మవిద్యామ్॥ ॥ ॥

వాక్యైస్తుప్రాణఇత్యాదిభిరుపరి తథాథేత్యుపక్రమ్య
వాక్యైరుక్తైస్తత్వగ్నివిద్యాం నభవతికథితాత్వగ్ని
విద్యాతదఙ్గమ్ । నాన్తర్భూతంవిరుద్ధంశ్రుతమిహ
హిఫలంబ్రహ్మవిద్యాఫలేఽస్మిన్ సర్వాయుస్సన్తతే
శ్చావిహాతిరతఇయన్త్వగ్నివిద్యాస్వతన్త్రా ॥ ॥

మైవంబ్రహ్మేతిసంకీర్తనత ఉభయతోబ్రహ్మవిద్యోభ
యాయంగత్యుక్తేః ప్రాగపూర్ణాం వదతిఖలు
పరబ్రహ్మవిద్యాంవచోగ్నేః । ఆచార్యస్త్వేత్యదోన్త
ర్భవతియతఇయన్త్వగ్నివిద్యేతరస్యాం బ్రహ్మో
పాస్త్రౌతదఙ్గంభవతి తతఇయంనస్వతన్త్రాగ్నివిద్యా ॥ ॥

కిఞ్చాథేత్యాదివాక్యంవదతి పునరిహత్వగ్ని విద్యాఙ్గ
భావంసుస్పష్టం బ్రహ్మవిద్యాధికృతపురుషవాగ్ని

విద్యోపదేశః । కిఞ్చాస్మి వ్యాధిపూర్ణోఽహమితి భగవ
తః ప్రార్థిభిస్సైరశేషైః కామైస్సర్వైస్స్వోపహత్యాదిక
జననజరామృత్యుగర్భాధివాసైః ॥ ॥ ॥

తస్మాన్మోక్షోపదిష్టా భవతి ఖలు సముచ్ఛిత్త్యమోక్షేచ్ఛు
పుంసేవ్యా సద్విద్యా త్వవిద్యేత్యత ఇయముచితబ్ర
హ్మవిద్యాఙ్గభావా । ఏవఞ్చాఙ్గత్వసిద్ధావిహ ఫలకథ
నం జ్ఞాయతే వ్యర్థవాదోఽనూపాస్తే బ్రహ్మశాస్త్యైః
శ్రుతమిహ తు విరుద్ధం ఫలం కిఞ్చిదస్తి ॥ ॥

ప్రోక్తం యత్త్వగ్ని విద్యాఫలమపహత ఇత్యాదివా
క్యోక్తముక్త బ్రహ్మోపాస్త్యావిహోపేక్షితమితి నహ
తాహ్యాఙ్గతాస్యాస్తథాహి । బ్రహ్మోపాస్త్యావిఘాతా
వహదురితహతిం బ్రహ్మలోకస్య లాభం బ్రహ్మోపాస్తే
స్సమాప్త్యావనుగుణమఖిలాయుశ్చ నీరోగతాఞ్చ ॥ ॥

శిష్యాదే బ్రహ్మవిద్యామపి నిజకులజేష్వత్ర పాత్రాది
కే చ త్రాణం విఘ్నసఙ్ఘేభ్యోఽగ్నిజమపహత ఇత్యాది
వాచో వదన్తి । వాగాచార్యస్త్వితీయం వదతి హి
గతిమాత్రోక్తిమాచార్యకృత్యం బ్రహ్మస్థానాద్యుపా
స్తేరపి యదితి కథం వక్తి సాచార్యవాణీ ॥ ॥

అగ్నిరాచార్య ఇత్యాదికమిహ వదతో వాక్యమ
ప్యభిసన్ధివిద్యాం నోక్త్వైవ సంప్రోషుషి తు నిజగురా
వగ్నయస్తస్య శిష్యమ్ । విద్యాఽలాభేన ఖిన్నం నిజపరి
చరణాసక్తమాశ్వాసయన్తస్తస్మై తు బ్రహ్మమాత్రం ని
జగదురుచితాం తే స్వకీయాఞ్చ విద్యామ్ ॥ ॥

ఆచార్యాద్ధైవవిద్యేత్యుదిత నిగమవాక్యార్థసా
లోచ్యవిద్యాసానిష్ఠత్వాద్యః మత్త్వావదతు గుహరి
హాంస్థానవద్వైద్యస్సహేతి । అగ్నైరాచార్యఇత్యాది
కగిరిగతివాక్యాపదేశ్యస్యవిద్యాస్థానాదేశ్చ పరిద్రుష్ట్యై
నతుపదతిగతిం కేవలాంసోపదేశ్యామ్ ॥ ॥

ఆచార్యశ్చాతఏవాహామితితు సముపక్రమ్యవిద్యా
ప్రదేశంసంయద్వామత్వముఖ్యం గుణమపిచగతించా
చిరాద్యామవ్రూచత్ । ప్రక్రాన్తంతత్కమిత్యా
దికవవసిపురాప్రోక్తమత్రాపిచేతి బ్రహ్మవాప్యా
శ్రితోయంపురుషఇహాయఇత్యాదివాక్యప్రతీతః ॥ ॥

అ॥ యఏషోఽక్షిణిపురుషఇత్యత్ర అక్షిపురుషస్య పరమా త్మత్వం హేత్వన్తరేణాపిసాధయితుం ప్రవృత్తస్య సుఖవిశిష్టాభిధా నాదేవచేతిసూత్రస్యార్థమాహ - కంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యఇతి—

టీ॥ ఇహాకం బ్రహ్మేదిత్యాదివాక్యే, ప్రకృతంయత్, సుఖ త్వాన్వితంబ్రహ్మ - సుఖత్వవిశిష్టంబ్రహ్మ, తత్, ప్వోపాస్తిదేశాదిక విధయె - స్వోపాసనస్థానవిధానార్థమ్, ఆదిపదేనగుణానాంపరిగ్ర హః, ఇహ - యఏషోఽక్షిణీతివాక్యే, ప్రోక్తమ్ - ప్రతిపాదితమ్, అతః — అతోహేతోః, దృశ్యపురుషః - అక్షిపురుషః, బ్రహ్మ - పర మాత్మేత్యర్థః సూత్రేసుఖశబ్దస్య (ద్వ్యకయోః) ఇతివత్ సుఖత్వ విశిష్టపరత్వమిత్యభిప్రేత్య సుఖత్వాన్వితమిత్యుక్తమ్, ప్రకరణవిచ్ఛే దందర్శయాశ్చోనయాతి - నన్వితి - పురా, అగ్న్యుక్తౌ — అగ్నివా క్యే, ఉక్తంబ్రహ్మ, ఇహ - యఏషోఽక్షిణిపురుషఇతివాక్యే నోసంని

ఘత్తే - సాన్నిధ్యంనప్రాప్నోతి, అతఃహేతుగర్భం విశేషణమగ్నివి
ద్యావ్యవహితమితి - అగ్నివిద్యావ్యవధానాదిత్యర్థః, కథమగ్నివి
ద్యావ్యవధానమిత్యత్రాహ - తథాహీతి - ప్రాణఇత్యాదిభిస్తు (ప్రా
ణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మ) ఇత్యాదిభిస్తు, వాక్యైః, అగ్నయః,
బ్రహ్మవిద్యాముపదిదిశుః, ఉపకోసలాయోపదిశన్నిత్యర్థః, ఉపరి
అగ్రే, తథా, అథేత్యుపక్రమ్య - అథహైనంగార్హపత్యోऽనుశశాసే
త్యుపక్రమ్య, ఉక్తైః, వాక్యైః, తే - అగ్నయః, అగ్నివిద్యామ్, ఉప
దిదిశురిత్యనుషఙ్గః, అఙ్గాఙ్గిభావేనావిరోధఇత్యత్రాహ - నభవతీతి -
కథితాఅగ్నివిద్యా, తదఙ్గంనభవతి - బ్రహ్మవిద్యాఙ్గంనభవతి, కుతో
నభవతి (ఫలవత్సంనిధావఫలంతదఙ్గమ్) ఇతిన్యాయేన అగ్నివిద్యా
యాబ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వముపపన్నమిత్యాశఙ్క్యాహ - నాన్త
ర్భూతమితి - అస్మిన్బ్రహ్మవిద్యాఫలే, నాన్తర్భూతమ్ - అనన్త
ర్భూతమ్, విరుద్ధమ్ - ప్రత్యుతబ్రహ్మవిద్యావిరుద్ధమ్, సర్వాయుః -
సర్వాయుఃప్రాప్తిరూపమ్, సన్తతేరవిహతిశ్చ - సన్తత్యవిచ్ఛేదరూ
పఞ్చ, ఫలమ్, ఇహ - అగ్నివిద్యాయామ్, శ్రుతంహి - శ్రూయతే
ఖలు, అతః, ఇయమగ్నివిద్యాతుస్వతన్త్రేత్యన్వయః,

ప్రకరణావిచ్ఛేదేనపరిహరతి - మైవమితి - ఉభయతః - కం
బ్రహ్మేత్యత్రయఏషోऽక్షిణిపురుషోదృశ్యతఇత్యత్రచోభయత్ర, బ్ర
హ్మాభిసంకీర్తనతః - బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్, ఇయముభయోఃకంబ్ర
హ్మేత్యుక్త్వా యఏషోऽక్షిణిపురుషఇత్యుక్త్వా చేయంద్వయోర్బ్రహ్మవి
ద్యా - బ్రహ్మవిద్యారూపా, అస్యాఅక్షివిద్యారూపాబ్రహ్మ, విద్యారూ
పత్వే హేత్వన్తరమాహ - గత్యుక్తేరితి- ఆచార్యస్త్వితి. ఆచార్య
స్తుతేగతింవక్తేతి, అదోగ్నేర్వచః - ఇదమగ్నివాక్యమ్, గత్యుక్తేః

ప్రాక్ - ఆచార్యకర్తృకగతిప్రతిపాదనాత్ ప్రాక్, పరబ్రహ్మవిద్యామ్ అపూర్ణామ్, అసమాప్తామ్, వదతిఖలు - ప్రతిపాదయతిహి, యతః యతో హేతోః, ఇయమగ్నివిద్యా, ఇతరస్యాంబ్రహ్మోపాస్తౌ — బ్రహ్మోపాసనాయామ్, అన్తర్భవతి - అన్తర్గతా, తతః, ఇయ మగ్నివిద్యా, తదఙ్గంభవతి - బ్రహ్మవిద్యాఙ్గంభవతి, సన్వతన్త్రత్వస్య యః, ఉభయత్ర ఉపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మసంశబ్దన మగ్ని విద్యాయాఃప్రాగ్బ్రహ్మవిద్యాయా అసమాప్తిర్బ్రహ్మవిద్యాధికృతస్య అగ్నివిద్యోపదేశః తాపత్రయాతురస్య తచ్ఛాన్త్యర్థముభయోస్స ముచ్చిత్యోపదేశశ్చేతి హేతుచతుష్టయమిహాఙ్గాఙ్గిభావేవివక్షితమ్ తత్రహేతుద్వయముక్తమ్,

తృతీయంహేతుమాహ - కిఞ్చేతి - కిఞ్చ, అథేత్యాదివాక్య మ్ - (అథహైనంగార్హపత్యోనుశశాస) ఇత్యాదివాక్యరూపః, బ్ర హ్మవిద్యాధికృతపురుషఏవ - బ్రహ్మవిద్యాధికారిపుంస్యేవ, అగ్నివి ద్యోపదేశః, అగ్నివిద్యాఙ్గభావమ్ - అగ్నివిద్యాయాబ్రహ్మవిద్యాఙ్గ త్వమ్, సుస్పష్టమ్, స్ఫుటమ్, వదతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, చతు ర్థంహేతుమాహ — కిఞ్చేతి - వ్యాధిపూర్ణోస్మ్యహామితి వ్యా ధిభిఃపరిపూర్ణోస్మీతి ఉపకోసలవాక్యార్థానువాదః, భగవతఃప్రా ప్తిభిన్నైః - బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తైః, అశేషైఃకామైః, స్వస్య - స్వా త్మనః, ఉపహత్యాదికజననజరామృత్యుగర్భాధివాసైః — ఉపహతి పూర్వకజన్మజరామరణగర్భవాసైః - తప్తాయ - దుఃఖితాయ, మోక్షేచ్ఛుపుంసే - ముముక్షవే ఉపకోసలాయ, అస్మద్విద్యా ఆత్మ విద్యేతిసముచ్చిత్య, ఏషాఅగ్నివిద్యా ఉపదిష్టాభవతిహి, అతః, ఇయ మగ్నివిద్యా, ఉచితబ్రహ్మవిద్యాఙ్గభావేత్యన్వయః, ఫలవిరోధమ

భ్యుపగమ్య పరిహరతి - ఏవఞ్చేతి - ఏవమ్ - ఉక్తరీత్యా, అఙ్గత్వసి
ద్ధౌ చ, ఇహ - అగ్నివిద్యాయామ్, ఫలకథనమ్ — ఫలోక్తిః అర్థ
వాదః - అర్థవాదరూపా, జ్ఞాయతే హి - ప్రతీయతే హీత్యర్థః.
(ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాత్) ఇతి హి
కర్మమీమాంసాసూత్రమ్, అథ ఫలవిరోధ ఏవ నాస్తీత్యాహ —
నోపాస్తేరితి - అస్యా బ్రహ్మణ ఉపాస్తేః - బ్రహ్మవిద్యాయాః, విరుద్ధం
ఫలమ్, ఇహ అగ్నివిద్యాయామ్, శ్రుతం కిఞ్చిన్నాస్తీత్యన్వయః,

(అపహతే) ఇత్యాదినా ప్రోక్తే అగ్నివిద్యాఫలే బ్రహ్మ
విద్యావిరోధప్రతీతిం ప్రాప్తాం పరిహరతి - ప్రోక్తమితి - అపహత
ఇత్యాదివాక్యాత్, అపహతే పాపకృత్యామిత్యాదివాక్యాత్, యద
గ్నివిద్యాఫలం ప్రోక్తమ్, తత్, ఇహోక్తబ్రహ్మోపాస్త్యా - అత్ర
ప్రతిపాదితబ్రహ్మవిద్యాయామ్, అపేక్షితమితి - ఉపయుక్తమితి -
అస్యాః - అగ్నివిద్యాయాః, అఙ్గతా, న హతా హి - అక్షతా హీత్య
ర్థః, అపహత ఇత్యాద్యగ్నివిద్యాఫలవాక్యస్య బ్రహ్మవిద్యాఽవిరోధి
ఫలపరత్వ ముపపాదయతి - తథా హీతి - అపహతే పాపకృత్యామి
త్యస్యార్థమాహ - బ్రహ్మోపాస్తావితి - బ్రహ్మోపాస్తౌ - బ్ర
హ్మోపాసనే, విఘాతావహదురిత హానిమ్ - విరోధిపాపక్షయమ్, లో
కీ భవతీత్యస్యార్థమాహ - బ్రహ్మలోకస్య లాభమితి - బ్రహ్మలోకస్య
లాభమ్ - బ్రహ్మలోకస్య ప్రాప్తిమ్, సర్వమాయురేతీత్యస్యార్థమా
హ - బ్రహ్మోపాస్తేరితి - బ్రహ్మోపాస్తేః - బ్రహ్మోపాసనస్య,
సమాప్త్యై — పూర్త్యై, అనుగుణమ్ - ఉపయుక్తమ్, అఖిలాయుశ్చ.
సర్వమాయుశ్చ, జ్యోగ్జీవతీత్యస్యార్థమాహ - నీరోగతాఞ్చేతి —
జ్యోగిత్యస్యౌజ్జ్వల్యపరత్వాన్నీరోగతార్థకత్వమ్,

నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్త ఇత్యస్యార్థమాహ - శిష్యాదే రితి . శిష్యాదేః - శిష్యప్రశిష్యాదేః, నిజకులజె - స్వకీయకులోత్పన్నే, పుత్రపౌత్రాదికే చ, బ్రహ్మవిద్యామపి, బ్రహ్మవిద్యాసంపత్తిమపి ఉపవయన్తంభుఞ్జామ ఇత్యస్యార్థమాహ - త్రాణమితి - విఘ్నప్రజేభ్యః - విఘ్నసమూహేభ్యః, అగ్నిజమ్ - అగ్నికృతమ్, త్రాణమ్ రక్షణమ్ - ఉపవయన్తంభుఞ్జామ ఇత్యస్య తమ్ వయమ్ - అగ్నయః, ఉపభుఞ్జానః - విఘ్నేభ్యః పరిపాలయామః ఇత్యర్థకత్వమభిప్రేత్య ఏతదుక్తమ్, అపహత ఇత్యాదివాచః - అపహతే పాపకృత్యామిత్యాదివాక్యాని, వదన్తి - ప్రతిపాదయన్తీత్యర్థః, ఉక్తహేతుభిరేకప్రకరణత్వస్థితేపి బ్రహ్మణః పునరవక్తవ్యత్వముఖేన చోదయతి - వాగితి - ఆచార్యస్త్వితీయం వాక్ - ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యగ్నినామియం వాక్, గతిమాత్రోక్తిమ్ - అర్చిరాదిగతిమాత్రప్రతిపాదనమ్ ఆచార్యకృత్యమ్ - ఆచార్యేణ కర్తవ్యం కృత్యమ్, వదతీహి - ప్రతిపాదయ పాదతీహి, బ్రహ్మ, ఉపాస్యస్థానాద్యపి - ఉపాసనస్థానగుణావపియ ఇతి - యదపేక్షిణీతి - సా, ఆచార్యవాణీ - ఆచార్యవాక్, కథం వక్తీత్యన్వయః, స్థానగుణయోర్విధేయత్వే సతీహి తదర్థం పునర్బ్రహ్మాభిధానమ్, తత్తు నాస్తి, పూర్వం తయోరాచార్యేణవక్ష్యమాణత్వాకథనాత్, అతః స్థానాదిపరవాక్యం న పరమాత్మవిషయకమ్ అపిత్వన్యపరమితి భావః,

పరిహరతి - అగ్నేరితి - ఇహ ఆచార్య ఇత్యాదికమ్ . ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేత్యాదికమ్, వాక్యమ్, వదతః - ప్రతిపాదయతః, అగ్నేః, ఏషాఽభిసన్ధిః - అయమభిప్రాయః, తమేవాఽభిప్రాయం వివృణోతి - విద్యామితి - విద్యామ్ - బ్రహ్మవిద్యామ్, నోక్త్వైవ - అనుక్త్వైవ, నిజగురౌ - స్వాచార్యే, సంప్రోషుషి - దేశాన్తరంగతవతి

సతి, తే, అగ్నయః, — తస్యశిష్యమ్ - ఉపకోసలమ్, విద్యాలాభేన— బ్రహ్మవిద్యాయా అలాభేన, ఖిన్నమ్ - దుఃఖితమ్, నిజపరిచరణాసక్తమ్ స్వశుశ్రూషణనిరతమ్, ఆశ్వాసయన్తః - సమాధాస్యన్తః, తస్మై - ఉపకోసలాయ, బ్రహ్మమాత్రిమ్ - బ్రహ్మస్వరూపమాత్రిమ్, ఉచితామ్ బ్రహ్మవిద్యాఙ్గభూతామ్ - స్వకీయాఞ్చవిద్యామ్ - అగ్నివిద్యాఞ్చ, నిజగదుః - ఊచురిత్యర్థః, పరిపూర్ణబ్రహ్మోపదేశమకృత్వా బ్రహ్మస్వరూపమాత్రోపదేశః కిమర్థం కృత ఇత్యత్రాహ - ఆచార్యాద్ధైవేతి — ఆచార్యాద్ధైవవిద్యేత్యుదిత నిగమవాక్యార్థమ్ - ఆచార్యాద్ధైవవిద్యావిదితా సాధిష్ఠం ప్రాపదిత్యుక్తశ్రుతివాక్యార్థమ్, ఆలోచ్య - పర్యాలోచ్య, విద్యాసాధిష్ఠత్వాయ - బ్రహ్మవిద్యాసాధుతమత్వార్థమ్, ఇమామ్ - బ్రహ్మవిద్యామ్, స్థానవైద్యైస్సహ - అక్షిస్థానేనసంయద్వామత్వాదిగుణైశ్చసహ, గురుః - ఆచార్యః, వదతు— కథయతు, ఇతిమత్వా నిజగదురితిపూర్వేణాన్వయః, తర్హి ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతివాక్యే గతిమాత్రస్య ఉపదేశ్యత్వకథనం కథమిత్యత్రాహ - అగ్నేరితి - అగ్నేః, ఆచార్య ఇత్యాదికగిరి - ఆచార్యస్తు తే గతింవక్తేతివాక్యే, గతివాక్తు - గతిప్రతిపాదనన్తు, ఉపదేశ్యస్యవిద్యాస్థానాదేశ్చ, ప్రదృష్ట్యై - ప్రదర్శనార్థమ్, సా - గతివాక్ కేవలాంగతింనోపదేశ్యాం వదతీత్యన్వయః, గతిమాత్రమాచార్యోపదేశ్యంనవదతీత్యర్థః, తదేవోపపాదయతి - ఆచార్యశ్చేతి - అతఏవ విద్యాస్థానాదిప్రదర్శనస్యాప్యగ్నివాక్యవివక్షితత్వాదేవ, ఆచార్యశ్చ ఆచార్యోఽపి, అహమితిసముపక్రమ్య - అహన్తుతేతద్వక్ష్యామీతిసముపక్రమ్య, విద్యాప్రదేశమ్ - అక్షిరూపంవిద్యాస్థానమ్, సంయద్వామత్వముఖ్యంగుణమపిచ, అర్చిరాద్యాంగతిఞ్చ, అవోచదిత్య

వ్యయః, సూత్రార్థం నిగమయతి - ప్రక్రాన్తమితి - తత్ – తస్మాత్
పురా, కమిత్యాదికవచసి - కంబ్రహ్మేత్యాదివాక్యే, ప్రక్రాన్తమేవ
అత్రాపి ప్రోక్తమితి ఇహ యఇత్యాదివాక్యే ప్రతీతోఽక్ష్యాశ్రితో
యం పురుషో బ్రహ్మైవేత్యన్వయః,

శ్రీ అ॥ నను కంబ్రహ్మ ఖంబ్రహ్మేతి పరం బ్రహ్మాభిహితమితి కథ
మవగమ్యతే, యస్యైవాక్ష్యాధారతయాభిధానం బ్రూషే, యావతా
కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధాకాశలౌకికసుఖయోరేవ బ్రహ్మదృష్టిర్వి
ధీయత ఇతి ప్రతిభాతి (నామ బ్రహ్మ మనో బ్రహ్మ) ఇత్యాదివచనసా
రూప్యాత్ తత్రాహ -

సూ॥ * అత ఏవ చ స బ్రహ్మ * 1-2-16

శ్రీ॥ యతస్తత్ర (యదేవ ఖం తదేవ కమ్) ఇతి సుఖవిశిష్టస్య
ఆకాశస్యాభిధానమ్, అత ఏవ ఖశబ్దాభిధేయ ఆకాశః పరం బ్రహ్మ, ఏత
దుక్తం భవతి, అగ్నిభిః ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యుక్తే ఉప
కోసల ఉవాచ, (విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మ కం చ తు ఖం చ న
విజానామి) ఇతి; అస్యాయమభిప్రాయః, న తావత్ ప్రాణాదిప్రతీకో
పాసనమగ్నిభిరభిహితమ్, జన్మజరామరణాదిభవభయభీతస్య ముము
క్షోర్బ్రహ్మోపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్, అతో బ్రహ్మైవ ఉపాస్య
ముపదిష్టమ్, తత్ర ప్రసిద్ధైః ప్రాణాదిభిస్సమానాధికరణం బ్రహ్మ నిర్దిష్ట
మ్, తేషు చ ప్రాణవిశిష్టత్వం జగద్విధరణయోగేన వా ప్రాణశరీరతయా
ప్రాణస్య నియన్తృత్వేన వా బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి విజానామ్యహం
యత్ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తవాన్, తథా సుఖాకాశయోరపి బ్రహ్మణ
శ్శరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన విశేషణత్వమ్, ఉత అన్యోన్యవ్యవ
చ్ఛేదకతయా నిరతిశయానన్దరూపబ్రహ్మస్వరూపసమర్పణపరత్వేన వా

తత్రిపృథగ్ఖ్యాతయోశ్శరీరతయావిశేషణత్వే వైషయికసుఖభూతాకాశయో ర్నియామకత్వంబ్రహ్మణస్స్యాదితి స్వరూపావగతిర్నస్యాత్; అన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వే అపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపత్వం బ్రహ్మణస్స్యాదిత్యన్యతరపరికారనిర్ధారయిషయా కఞ్చతుఖఞ్చనవిజానామిత్యుక్తవాన్, ఉపకోసలస్యైవమాశయంజానన్తోగ్నయః (యద్వావకంతదేవఖమ్ యదేవఖంతదేవకమ్) ఇత్యూచిరే, బ్రహ్మణస్సుఖరూపత్వమేవ అపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః, అతఃప్రాణశరీరతయా ప్రాణవిశిష్టంయద్బ్రహ్మ తదేవ అపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపఞ్చేతి నిగమితమ్, ప్రాణఞ్చహాస్మైతదాకాశఞ్చోచురితి, అతఃకంబ్రహ్మఖం బ్రహ్మేత్యపరిచిన్నసుఖంబ్రహ్మప్రతిపాదితమితి పరంబ్రహ్మైవతత్రప్రకృతమ్, తదేవచ అక్ష్యాధారతయాఽభిధీయత ఇత్యక్ష్యాధారఃపరమాత్మా,

శ్లో ॥ నన్వేతద్బ్రహ్మసంప్రోక్తమితి కథమిదంజ్ఞాయతే
పూర్వవాక్యేకంబ్రహ్మేత్యత్ర సౌఖ్యేపితుభవతి విధి
ర్లౌకికేబ్రహ్మదృష్టేః । ఆకాశేచప్రసిద్ధిర్భవతిఖలు
యథానామనిబ్రహ్మదృష్టేరిత్యాశఙ్క్యాత ఏవేతితు
వదతి మునిస్సూత్రకృత్ సూత్రమేతత్ ॥ ॥

యస్మాద్యత్కంతదేవఖమితి సుఖవిశిష్టస్యఖస్యాభిధానంతస్మాద్బ్రహ్మైవవాచ్యం ఖవచనమిహతుస్యాద్యవత్వేతదుక్తమ్ । ప్రాణోబ్రహ్మేతివాక్యంవదతి హుతవహేకోపసలోయంబ్రవీతి ప్రాణోబ్రహ్మేతిజానామ్యహమిహనతుకంఖఞ్చజానామిహీతి । ॥ ॥

భావ్యో నాన్యథాఽయం వశాద్భవతిప్రవరిహాప్రాణమముఖ్య
ప్రతీకోపాసనోద్దిష్టాపదేశ్యస్సహి జననజరామృత్యు
భీతో ముముక్షుః । తస్మాద్బ్రహ్మైవనిర్దేశ్యతఇహాతు
సామానాధికృత్యోపదేశః ప్రాణస్యాయంతనుబ్రహ్మ
ణఇతినసుఖాకాశయోరేవమేవమ్ ॥ ॥

భాత్యేవశ్చేన్నియన్తృత్వమిహాభగవతోఽప్యేతమో
ర్ణస్వరూపంయత్త్వానన్దాత్మకంయద్యుభయమపిమిథ
స్స్యద్వ్యవచ్ఛేదకన్తత్ । వక్ష్యే స్మిన్ తత్స్వరూపం
నిరవధికసుఖంభాతిపక్షస్తుకో వాభ్రమేతః ప్రాణఇత్యా
ద్యుపదిశతఇదంవాక్యమగ్నేరిహేతి ॥ ॥

జ్ఞానర్నర్భావమస్యాగ్నిరపిచకథయత్ పక్షమన్త్యం
నిర్దిష్టంయద్వావేత్యాదినాతం నిగమయతిగిరాప్రా
ణమిత్యుక్తమేవ । తస్మాద్వాక్యైకమిత్యాదికఇహ
విదితంబ్రహ్మనిస్సీమసౌఖ్యంయత్ప్రోక్తంతదేవా
క్షిణికథితమిహోత్తోయమాత్మాపరోహి ॥ ॥ ౯౧ ॥

అ॥ ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ - నన్వితి—

టీ॥ కంబ్రహ్మేత్యత్రిపూర్వవాక్యే - కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మే త్యాదికేపూర్వస్మిన్ వాక్యే, వతద్బ్రహ్మసంప్రోక్తమితీదం కథంజ్ఞాయతే, తర్హితస్యవాక్యస్యకోఽర్థఇతిశఙ్కాయామాహ - సౌఖ్యఇతి - అపితు, లౌకికసౌఖ్యప్రసిద్ధేఆకాశేచ బ్రహ్మదృష్టేర్విధిర్భవతి-అ బ్రహ్మణిలౌకికసౌఖ్యప్రసిద్ధిఆకాశేబ్రహ్మదృష్టిరూపం ప్రతీకోపాసనమిహ - విధీయతఇతిభావః, అత్రదృష్టాన్తమాహ- భవతీతి- యథానామనిబ్రహ్మదృష్టేర్విధిర్భవతి - విధిరిత్యనుషఙ్గః యథానామబ్రహ్మే

త్యుపాసీతేతి నామనిబ్రహ్మదృష్టిర్విధీయతే, తథేత్యర్థః, ఇత్యాశ
ఙ్క్య - ఇత్యాక్షిప్య, అతఏవేత్యేతత్సూత్రమ్ - అతఏవచనబ్రహ్మే
త్యేతత్సూత్రమ్, సూత్రకృన్నివదతీత్యన్వయః,

సూత్రార్థంవ్యాచష్టే - యస్మాదితి - యస్మాత్ - యతః, యత్కంతదేతత్ఖమితి, సుఖవిశిష్టస్యఖస్య, అభిధానమ్ – ప్రతిపాదనమ్ కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మఇతివాక్యఇతిభావః, తస్మాత్ - తతః, ఇహ - అస్మిన్ వాక్యే, ఖవచనః – ఖశబ్దస్య, బ్రహ్మైవవాచ్యంస్యాదిత్యన్వయః, సుఖవిశిష్టత్వస్య ప్రసిద్ధాకాశేబాధితత్వాత్ సుఖవిశిష్టత్వేనాభిహితం ఖశబ్దవాచ్యంబ్రహ్మైవేతిభావః, నను సూత్రే అతశ్శబ్దఃప్రకృతవాచీ ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మేతివాక్యాదితస్య సుఖవిశిష్టస్యబ్రహ్మణఃస్థానగుణవిధ్యర్థమభిధానంహిప్రకృతమ్, తదేవసుఖవిశిష్టాభిధానమత్ర అతఇతిపరామృశ్యతే, తత్కథం (యదేవఖంతదేవకమ్) ఇతిసుఖవిశిష్టాభిధానమత్ర అతశ్శబ్దార్థతయోచ్యతే, ఉచ్యతే, సామాన్యేనసుఖవిశిష్టాభిధానంహేతుతయా అతశ్శబ్దేనపరామృశ్యతే, తత్ర సుఖవిశిష్టాభిధానవ్యక్తివిశేషౌవాక్య ద్వయస్థావిహసూత్రద్వయేప్యర్థవశాద్ధేతుభూతౌ, యథా (నాత్మాశ్రుతేః ॰ జ్ఞోఽతఏవ) ఇత్యత్రశ్రుతిమాత్రస్య అతశ్శబ్దపరామృష్టత్వేపి అర్థవశాచ్ఛ్రుతివిశేషసిద్ధిః, తద్వదిహాపీతి. యత్కంతదేతత్ఖమితివాక్యోపాదానమ్ అపిత్వర్థోపాదానమ్, యద్వావకంతదేవఖమితిహిశ్రుతివాక్యమ్, యత్కంతదేతత్ఖమిత్యత్రాపి అన్యోన్యదృష్టివిధిరేవాస్తు నాన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకత్వమ్, వ్యవచ్ఛేదకత్వేవా కథంఖశబ్దాభిధేయస్యాకాశస్య పరబ్రహ్మత్వమితి శఙ్కాద్వయం హృదినిధాయాహ - భవత్యేతదుక్తమితి - ఏతదుక్తంభవతీత్యన్వయః, ప్రాణఇతి - హుతవహే - అగ్నౌ, ప్రాణోబ్ర

హ్మేతివాక్యమ్ - ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మఇతివాక్యమ్, వదతి సతి - కథయతిసతి, అయంకోసలః - ఉపకోసలశ్శిష్యః, నామైకదేశే నామగ్రహణమ్, ఇహ - అస్మిన్వాక్యే, అహమ్, ప్రాణోబ్రహ్మేతి జానామి - ప్రాణోబ్రహ్మేత్యుక్తమర్థంజానామి కఞ్చఖఞ్చనజానామి - కశబ్దవాచ్యంఖశబ్దవాచ్యఞ్చనజానామి, ఇతిబ్రవీతీత్యన్వయః, దృష్టివిధిత్వే ప్రాణోబ్రహ్మేత్యస్యజ్ఞాతత్వం కఞ్చఖఞ్చేత్యస్యాజ్ఞాతత్వఞ్చనోపపద్యతే, దృష్టివిధిత్వేన సర్వస్యజ్ఞాతత్వాదితిభావః,

ప్రాణోబ్రహ్మేత్యస్యజ్ఞాతత్వే అన్యస్యఅజ్ఞాతత్వేచ కింవైషమ్యమ్, ఖశబ్దవాచ్యస్య సుఖవిశిష్టత్వఞ్చ కథమిత్యపేక్షాయాం ప్రాణోబ్రహ్మేతిజానామ్యహమితివాక్యస్య అభిప్రాయంవివృణోతి— భావోస్యాయమితి - అస్యాయంభావఇత్యర్థః. కథంభావఇత్యత్రాహ - నతావదితి — ఇహ - అస్మిన్ప్రాణోబ్రహ్మేత్యాదివాక్యే, ప్రాణముఖ్యప్రతీకోపాసా - ప్రాణాదిప్రతీకోపాస్తిః నోద్దిష్టాభవతి, కుతఇత్యత్రాహ - ఉపదేశ్యఇతి - ఉపదేశ్యః - ఉపదేశకర్మీభూతః, జననజరామృత్యుభీతః - సాంసారికజన్మజరామరణభీతః, ముముక్షుః - మోక్షేచ్ఛుః, సః - ఉపకోసలః, అతోనప్రతీకోపాసాత్రోపాద్దిష్టేతి అతఇత్యధ్యాహారేణ పూర్వేణాన్వయః, ప్రతీకోపాసనస్య మోక్షసాధనత్వాభావాన్ముముక్షువిషయే తదుపదేశోనయుజ్యతఇతిభావః, తస్మాత్ - ఉక్తహేతోరిహప్రతీకస్య అవివక్షితత్వాత్, బ్రహ్మైవ, నిర్దిశ్యతే - ప్రతిపాద్యతే, తర్హి ప్రాణోబ్రహ్మేతిబ్రహ్మణస్సమానాధికరణతయా ప్రాణస్యోపదేశఃకథమిత్యత్రాహ - సమానాధికృత్యేతి - బ్రహ్మణస్సమానాధికృత్య సమానాధికరణతయా, ప్రాణస్యోపదేశః, అయమ్ - ప్రాణః, బ్రహ్మణస్తనురితి,

ప్రాణస్యబ్రహ్మశరీరత్వాద్బ్రహ్మణా ప్రాణస్య సమానాధికరణనిర్దేశ ఇతిభావః, ఏవమేవసుఖాకాశయోరపి బ్రహ్మతనుత్వా ద్బ్రహ్మణాత యోస్సమానాధికరణతయోపదేశ ఉపపద్యతఇతి కఞ్చ్ఖఞ్చనజానామీత్యుక్తిఃకథమిత్యత్రాహ- ననుసుఖాకాశయోరితి - సుఖాకాశయోః ఏషః - బ్రహ్మణస్సమానాధికరణతయోపదేశః, ఏవంన - బ్రహ్మశరీరత్వాన్న,

తథాచేదనుపపత్తిమాహ - భాతీతి - ఏవఞ్చేత్, సుఖాకాశయోరపిబ్రహ్మశరీరత్వేన సమానాధికరణతయోపదేశశ్చేత్, ఇహ— అస్మిన్వాక్యే, ఏతయోః - సుఖాకాశయోః, నియన్తృత్వమ్ - శరీరిత్వనిబన్ధనంనియామకత్వమ్, అస్యభగవతః - బ్రహ్మణః, భాతి - భాసతే, స్వరూపమ్- భగవతఇత్యనుషఙ్గః, భగవతస్స్వరూపమ్, యత్త్వానన్దాత్మకమ్, తన్నభాతీతితచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః, నభాసతఇత్యర్థః,సుఖాకాశశరీరకత్వం బ్రహ్మణోఽస్యతన్నియామకత్వరూపంవివక్షితఞ్చేత్ తస్యైవప్రతీతిర్భవతి, నత్వానన్దాత్మకబ్రహ్మస్వరూపస్యేతి తథావివక్షయా కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేత్యుక్తిర్నసంభవతీత్యభిప్రాయేణ (సచకంఖఞ్చజానామీహీతి) ఉపకోసలోక్తిరితిభావః, తర్హిబ్రహ్మస్వరూపప్రతీతిఃకథంభవతీత్యత్రాహ - యదీతి - యదితదుభయమపి - కఞ్చఖఞ్చోభయమపి, మిథః- పరస్పరమ్, వ్యవచ్ఛేదకంస్యాచ్చేత్, అస్మిన్పక్షే, తత్స్వరూపమ్ - బ్రహ్మస్వరూపమ్, నిరవధికసుఖమ్ - అపరిచ్ఛిన్నసుఖస్వరూపమ్, భాతి - భాసతే, ఏతావతాపక్షద్వయముక్త్వా తత్రైకస్యపక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపత్తిహేతుత్వాభావేన అముఖ్యత్వ మన్యస్యపక్షస్యతద్ధేతుత్వేనముఖ్యత్వఞ్చాభిప్రేత్య అనయోఃపక్షయోఃకఃపక్షోఽగ్నీనామభిప్రేతఇత్యత్రాహ - పక్ష

ఇతి - ఇహ - అనయోరుక్తయోః పక్షయోర్మధ్యే, కః పక్షః, ప్రాణ ఇత్యాదికముపదిశతో౽గ్నేః, అభిప్రేతః, ఇతీత్యస్య అయంభావ ఇతి పూర్వేణాన్వయః,

ఏవముపకోసలస్య భావం జానన్నగ్నిరనయోః పక్షయోః స్వాభీష్టం పక్షం బ్రహ్మస్వరూపప్రతీతికరం యద్వావకమిత్యాదినా ఉక్త్వా ప్రాణశ్చేత్యాదినా నిగమయతీత్యాహ - జానన్నితి - అగ్నిరపి అస్య భావం జానన్ సన్ యద్వావేత్యాదినా యద్వావ కం తదేవ ఖమిత్యాది వాక్యేన, అన్త్యం పక్షం నిర్దిష్టం కథయన్, ప్రాణమితి గిరా- ప్రాణశ్చ హాస్మై తదాకాశఞ్చోచురితి వాక్యేన, ఉక్తమేవార్థం నిగమయతీత్యన్వయః, సూత్రార్థముపసంహరతి - తస్మాదితి - తస్మాత్, ఇహాక మిత్యాదికే వాక్యే - కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యే, విదితమ్, నిస్సీమసౌఖ్యమ్ - అపరిచ్ఛిన్నసుఖస్వరూపమ్, యత్ప్రకృతం బ్రహ్మ, తదేవ, ఇహ అక్షిణి కథితమ్ - అక్షిస్థతయోక్తమ్, అతః, అయంపర ఆత్మా హి, పరమాత్మా హీత్యర్థః,

సూ ॥ • శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ • 1 - 2 - 17

శ్రీ ॥ శ్రుతోపనిషత్కస్య అధిగతపరమపురుషయాథాత్మ్యస్య అనుసన్ధేయతయా శ్రుత్యన్తరప్రతిపాద్యమానా అర్చిరాదికా గతిః, తామపునరావృత్తిలక్షణపరమపురుషప్రాప్తికరీ ముపకోసలాయాక్షిపురుషం శ్రుతవతే (తే౽ర్చిషమభిసంభవన్తి అర్చిషో౽హః అహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమ్) ఇత్యారభ్య (చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషో౽మానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే) ఇత్యన్తేనోపదిశతి - అతో౽ప్యయమక్షిపురుషః పరమాత్మా,

సూ ॥ * అనవస్థితేరసంభవాచ్చనేతరః * 1 - 2 - 18

శ్రీ ॥ ప్రతిబిమ్బాదీనామక్షిణి నియమేన అనవస్థానాదమృతత్వాదీనాఞ్చనిరుపాధికానాం తేష్వసంభవాన్న పరమాత్మన ఇతరశ్ఛాయాదిరక్షిపురుషోభవితుమర్హతి, ప్రతిబిమ్బస్యతావత్ పురుషాన్తరసంనిధానాయత్తత్వా న్ననియమేన అవస్థానసంభవః, జీవస్యాపి సర్వేన్ద్రియవ్యాపరానుగుణత్వాయ సర్వేన్ద్రియకన్దభూతేస్థానవిశేషే వృత్తిరితిచక్షుషి నావస్థానమ్, దేవతాయాశ్చ రశ్మిభిరేషోస్మిన్ ప్రతిష్ఠితఇతి రశ్మిద్వారేణావస్థానవచనా ద్దేశాన్తరావస్థితస్యాపి ఇన్ద్రియాధిష్ఠానోపపత్తేర్నచక్షుష్యవస్థానమ్, సర్వేషామేవైషాం నిరుపాధికామృతత్వాదయోనసంభవన్త్యేవ, తస్మాదక్షిపురుషఃపరమాత్మా,

శ్లో ॥ బ్రిహ్మాప్రాప్తైర్గతిత్వాద్వ్యప నిషదిపరతో
దితాబ్రిహ్మవేత్తుస్సానావృత్తేరిహోక్తా భవతిఖలు
తతశ్ఛాక్షిగబ్రిహ్మానాన్యత్ । నిర్దిష్టాహ్యత్రసాతే
ఉచ్ఛిషమితితు నమారభ్యసంప్రోక్తవాక్యైర్నావ
తర్నైముమావర్తమితితు నిగమయ్యాచిరాద్యా
గతిర్హై ॥ ॥ ॥

ఛాయాదేర్నాక్షిణిస్యాత్ స్థితిరిహనియతానామృత
త్వాదికఞ్చ స్వాభావ్యంతన్నచాన్యఃపురుషఇహాపర
బ్రహ్మణోస్మాద్దృశిస్థః । ఛాయానైత్రేనపుంసోభవతి
హినియతా సంనిధానాహితత్వాత్పుంసస్త్వన్యస్య
జీవస్యచభవతినదృగ్వృత్తిరేషోపపన్నా ॥ ॥

ఆదిత్యానాంవ్యాప్తతేహి శ్రయణమనుగుణంహ్యా
త్ప్రదేశేఽక్షికన్దేసర్వేషాంతస్య నిష్ఠానదృశితదుప

యుక్తేతి జీవోనదృక్స్థః । చక్షుష్యస్మిన్నవృత్తి
ర్భవతిపునరియం దేవతాయాశ్చ రశ్మిద్వారేణాస్య
హ్యవృత్తిః శ్రుతిభిరభిహితాభిన్నదేశస్థితాయాః ॥ ॥
అక్ష్యధిష్ఠానమస్యాభవతిసముచితం నామృతత్వాది
రేషాం స్వాభావ్యాదిత్య మీనాక్షిగపురుషతయో
ప్రోచ్యమానాభవంతి । ॥ ॥

అ ॥ అక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వసాధకం అన్యత్రబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రూయమాణార్చిరాదిగతేరిహోపదేశమపిహేతుమాహ - బ్రహ్మప్రాప్తేరితి—

టీ ॥ బ్రహ్మవేత్తుః - బ్రహ్మోపాసకస్య, అనావృత్తేః - అపునరావృత్తిలక్షణాయాః, బ్రహ్మప్రాప్తేః, యాగతిః, పరత్రోపనిషది ఉపనిషదన్తరే, ఉక్తా — ప్రతిపాదితా, సేహోక్తాభవతిఖలు, తతశ్చ - తస్మాదపిహేతోః, అక్షిగమ్ - అక్షినిష్ఠతయాశ్రూయమాణమ్ బ్రహ్మ - బ్రహ్మైవ, నాన్యత్ - ఛాయాదికంనభవతీత్యర్థః· ప్రతీకోపాసనస్య అర్చిరాదిగతిద్వారాబ్రహ్మప్రాపకత్వాభావాదితిభావః, అర్చిరాదిగతిప్రతిపాదకంవాక్యమాహ - నిర్దిష్టాహీతి - అత్ర - ఉపకోసలవిద్యాప్రకరణే, తేర్చిషమితిసమారభ్య - తేఽర్చిషమేవాభిసంభవన్తీత్యారభ్య, సంప్రాప్తవాక్యైః, నావర్తన్తేముమావర్తమితి నిగమయ్య - (ఏతేనప్రతిపద్యమానాఇమంమానవమావర్తం నావర్తన్తే) ఇతిసమాప్య, సాఅర్చిరాద్యాగతినిర్దిష్టాహీత్యన్వయః

ఛాయాదీనామక్షిపురుషత్వప్రతిక్షేపకహేత్వన్తరపరస్య అనవస్థితేరితి సూత్రస్యార్థమాహ - ఛాయాదేరితి— ఛాయాదేః - ప్రతిబింబజీవదేవతానామ్, ఇహ అక్షిస్థితినియతా

నస్యాత్ — సభవేదిత్యర్థః. అనేనసూత్రస్థితస్య అనవస్థితేరిత్యస్య
అర్థఉక్తః, అసంభవాచ్చేత్యస్యార్థమాహ - నామృతత్వాదిక
శ్చేతి - అమృతత్వాదికఞ్చ - ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మే
త్యుక్తమమృతత్వాదికఞ్చ, నస్వాభావ్యమ్ - నస్వాభావికమ్, తత్ —
తస్మాత్, ఇహాదృశిస్థః - దృగ్విష్ఠః, అస్మాత్ పరబ్రహ్మణోన్యః పురుషానే
త్యన్వయః. ఛాయాదీనాందృశినియమేనస్థితి విరహాముక్తముపపాద
యతి - ఛాయేతి - పుంసానేత్రే ఛాయానియతానభవతిహి - నియ
మేనస్థితానేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - సంనిధానాహితత్వాదితి—
అన్యస్యపుంసః - పురుషాన్తరస్య, సంనిధానాహితత్వాత్ - సాంని
ధ్యాయత్తత్వాత్, అన్యస్యపురుషస్య సంనిధానేహి తత్ప్రతిఫలనరూ
పాఛాయాదృశిభాసతే, నత్వన్యదేతిభావః, జీవస్యదృగ్వృత్తింప్రతి
క్షిపతి - జీవస్యచేతి - జీవస్యచఏషాదృగ్వృత్తిర్నోపపన్నాభవతీత్య
న్వయః,

కుతఇత్యత్ర సర్వేన్ద్రియవ్యాపారోపయికతయా సర్వేన్ద్రి
యాధిష్ఠానభూతహృదయప్రదేశఏవ జీవవృత్తేరావశ్యకతయా నదృ
శివృత్తిరుపపద్యతఇత్యాహ - అక్షాణామితి - సర్వేషామక్షాణామ్,
ఇన్ద్రియాణామ్, వ్యాపృతేః - వ్యాపారస్య, అనుగుణమ్ - అనుకూ
లమ్, అక్షకన్దే - సర్వేన్ద్రియమూలస్థానభూతే, హృత్ప్రదేశేహి—
హృదయప్రదేశేహి, శ్రయణమ్ - వర్తనమ్, తస్య - జీవస్య; దేహ
ళీదీపన్యాయేనతస్యేత్యస్య ఉభయత్రాన్వయః, దృశినిష్ఠా - అక్షిణి
వృత్తిః, తదుపయుక్తానేతి - సర్వేన్ద్రియవ్యాపారోపయుక్తానేతి, జీవః
నదృక్స్థః - నాక్షిపురుషః, దేవతాయాశ్చక్షుషివృత్తింపరిహరతి—
చక్షుషీతి - అస్మిన్చక్షుషి, దేవతాయాశ్చఇయంవృత్తిర్నభవతీత్య
న్వయః, కుతఇత్యత్రశ్రుతివిరోధమాహ - రశ్మిద్వారేణేతి - అస్యాః,

దేవతాయాః, వృత్తిః - చక్షుషీత్యస్యానుషఙ్గః, చక్షుషివృత్తిః, రశ్మి ద్వారేణహిఃశ్రుతిభిరభిహితేత్యన్వయః, రశ్మిభిరేషాస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇ త్యుక్తశ్రుతివాక్యమిహావివక్షితమ్; భిన్నదేశస్థితాయాఅపి దేవతా యా రశ్మిద్వారాఇన్ద్రియాధిష్ఠానముపపన్నమిత్యాహ భిన్నదేశస్థితా యాఇతి-భిన్నదేశస్థితాయాః-దేశాంతరస్థితాయాః,అస్యాదేవతాయాః అక్షాధిష్ఠానమ్ - రశ్మిద్వారాఇన్ద్రియాధిష్ఠానమ్, సముచితంభవతీత్య న్వయః, సర్వేషామేవచ్ఛాయాదీనాం కథఞ్చిదక్షినిష్ఠత్వోపపాదనేపి అమృతత్వాదీనామిహోక్తానాం స్వాభావికానాంతేష్వసంభవా న్నతేషామక్షిపురుషతయా నిర్దేశ్యమానత్వమిదమిత్యాహ- నేతి - ఏషామ్—ఛాయాదికానామ్, స్వాభావ్యాత్ — స్వభావతః, అమృత త్వాదినేతి - అమృతత్వాదయోధర్మావసన్తీతి, అమీ - ఛాయా దయః,అక్షిగపురుషతయా ఉచ్యమానానభవంతీత్యన్వయః,

* ఇత్యన్తరాధికరణమ్ *

———(*)———

శ్రీ అ॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేత్యత్ర యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యా దినా ప్రతిపాద్యమానం స్థితినియమనాదికంపరమాత్మన్యేవేతి సిద్ధం కృత్వా అక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వం సాధితమ్, ఇదానీంతదేవస మర్థ్యతే,

సూ॥ * అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు
తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ * 1 - 2 - 19

శ్రీ॥ కాణ్వామాధ్యన్దినాశ్చ వాజసనెయిన స్సమామనంతి (యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ పృథివ్యాఅన్తరో యంపృథివీనవేద యస్యాపృ థివీశరీరం యఃపృథివీమంతరోయమయ త్యేషతఆత్మా అంతర్యామ్యా మృతః) ఇతి, ఏవమప్సు వాగ్న్యన్తరిక్షవాయ్వాదిత్యదిక్చన్ద్రతారక శా

కాశతమస్తేజస్సు దేవేషుచ సర్వేషుభూతేషు ప్రాణవాక్చక్షుఃశ్రో త్రమనస్త్వగ్విజ్ఞానరేతస్స్వాత్మనియోషుచ తిష్ఠన్తం తత్తదన్తరభూతం తత్తదవేద్యం తత్తచ్ఛరీరకం తత్తద్యమయన్తం కఞ్చిన్నిర్దిశ్య ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యుపదిశ్యతే; మాధ్యన్దినపాఠేతు (యస్స ర్వేషు లోకేషు తిష్ఠన్ యస్సర్వేషు వేదేషు యస్సర్వేషు యజ్ఞేషు) ఇతి చ పర్యాయాః, యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి పర్యాయస్య స్థానే య ఆత్మని తిష్ఠ న్నితి పర్యాయః, స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి చ విశేషః, తత్ర సంశ య్యతే, కిమయమన్తర్యామీ ప్రత్యగాత్మా, ఉత పరమాత్మేతి, కిం యు క్తమ్, ప్రత్యగాత్మేతి, కుతః, వాక్యశేషే (ద్రష్టా శ్రోతే) తి కరణా యత్తజ్ఞానతాప్రతీతేః, సంద్రష్టురేవాన్తర్యామిత్వోపదేశాత్ (నా న్యోతోస్తి ద్రష్టా) ఇతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధాచ్చేతి,

శ్లో ॥ స్థానాదిత్రిత్రిచతుఃస్థితి ముఖమిహ యశ్చక్షు
షీత్యుచ్యమానం సిద్ధం కృత్వాక్షిపుంసః పరమపురుష
తాసాధితోక్తాధికారే । అన్తర్యామిత్వమేతద్భగవతి
నిగమాన్తస్థవాక్యైః పురోక్తం జీవవ్యావృత్తియుక్తం
బహుభిరభిహితైః స్థాప్యతేత్రాధికారే ॥ ॥

కాణ్వమాధ్యన్దినశాఖోపనిషది బృహదారణ్యకేయః
పృథివ్యామిత్యారభ్యాఽన్తరాత్మ్యం సకలచిదచి
తాం వ్యాపిశంసన్తి పుంసి । సందేహో జీవ ఏవాయ
ముత స పరమాత్మైవ వేతి ప్రవృత్తః కిం యుక్తం జీవ ఏవే
త్యవదదిహ యతో ద్రష్ట్రతాం వాక్యశేషః ॥ ॥
ద్రష్టా శ్రోతేతి హిత్వా హితమతి మితరద్రష్టురుక్తాన్ని
షేధాద్వాక్యేనాన్యోతఇత్యాదికఇహ కరణాయత్త
ధీద్రష్ట్రతేతి । ॥ ౯౭ ॥

అ॥ ఉత్తరాధికరణసంగతిమాహ - స్థానాదీత్యత్రేతి—

టీ॥ స్థానాదీత్యత్రేతి - స్థానాదివ్యపదేశాచ్చేతిసూత్రే, యశ్చక్షుషీతీహ - యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యాదివాక్యే, ఉచ్యమానమ్- ప్రతిపాద్యమానమ్, చక్షుస్థితిముఖమ్, సిద్ధంకృత్వా - నిశ్చితంకృత్వా, అక్షిపుంసః - అక్షిపురుషస్య. పరమపురుషతా - పరమాత్మతా, ఉక్తాధికారే- పూర్వాధికరణే, సాధితా- నిర్ణీతా, పురోక్తమేతదంతర్యామిత్వమ్-బహుభిరభిహితైర్నిగమాంతస్థవాక్యైః, జీవవ్యావృత్తియుక్తమ్, జీవవ్యావృత్తమ్, అత్రాధికారే - అస్మిన్నంతర్యామ్యధి కరణే, భగవతి, స్థాప్యతే, ఇత్యన్వయః, సంగతిరత్రోపపద్యాతః పరిష్కృతోపపాదకత్వరూపోఽబోధ్యః స్థానాదీత్యత్ర ప్రకృతంయత్ స్థితినియమాదిరూపమంతర్యామిత్వం తస్యైవ అత్రాధికరణేవ్యవస్థాపనాత్;

అధికరణస్య విషయవాక్యం దర్శయతి - కాణ్వాఇత్యాదినా బృహదారణ్యకే ఉపనిషది - యః పృథివ్యామిత్యారభ్య - యః పృథివ్యాంతిష్ఠన్నిత్యారభ్య, సకలచిదచితామ్ - సకలచేతనాచేతనానామ్ అంతరాత్మ్యమ్, అంతరాత్మత్వమ్ క్వాపిపుంసి - క్వచనపురుషే, శంసన్తి - వదన్తి, ఏతావతా అంతర్యామి బ్రాహ్మణవాక్యంవిషయఇతి దర్శితమ్, అథ సంశయమాహ - సందేహఇతి - అయమ్ - అంతరాత్మాపురుషః, జీవఏవ, ఉతపరమాత్మైవవా, ఇతి సందేహఃపరివృత్త ఇత్యన్వయః, అతిపరిమితకోటింపృచ్ఛతి కింయుక్తమితి - పూర్వపక్షమాహజీవఏవేతి - యుక్తమితిప్రశ్నస్థమనుషజ్యతే, జీవఏవేతియుక్తమిత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ - అవదదితి - ఇహ అస్మిన్నన్తర్యామిణి, యతః - యస్మాత్కారణాత్, దృష్టాశ్రోతేతివాక్యశేషః, హేత్వాహితమతిమ్ - కరణాయత్తజ్ఞానరూపామ్, దృష్టతామవదదిత్యన్వ

యః, కరణాయత్తజ్ఞానరూపాయా ద్రష్టృతాయా జీవ ఏవ సంభవా
త్ ద్రష్టా శ్రోతేతి వాక్యశేష ఏవ ఇహ జీవత్వం నిర్ధారయతీతి భావః
నను ద్రష్టృత్వం న చక్షురిన్ద్రియజన్యజ్ఞానరూపమ్, కిన్తు రూపవిషయక
ప్రత్యక్షరూపమ్, తచ్చ అకరణాయత్తజ్ఞానే బ్రహ్మణ్యపి సంభవతీత్య
త్రాహ - ఇతరద్రష్టురితి - ఇహ నాన్యోతఇత్యాదికే వాక్యే - నాన్యో
ఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి వాక్యే, ఉక్తాత్ - ఇతరద్రష్టృనిషేధాత్ ద్రష్టృతా
ద్రష్టా శ్రోతేత్యత్రోక్తా ద్రష్టృతా, కరణాయత్తేత్యర్థః—కరణాయత్తజ్ఞాన
రూపా, రూపప్రత్యక్షమాత్రస్య ద్రష్టృతారూపత్వే తస్య ఆత్మాన్తర
సాధారణ్యాన్నాన్యోతఇతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధో నయుక్త ఇతి చక్షుర్జ
న్య ప్రత్యక్షరూపమేవ ద్రష్టృత్వం వాచ్యమ్, తచ్చ న పరమాత్మన ఇతి
ద్రష్ట్రన్తరనిషేధ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః ఈదృశస్య ద్రష్టృత్వస్య వాక్య
శేషావగతస్య జీవ ఏవోపపన్నత్వాత్ జీవ ఏవ అన్తర్యామీతి భావః
ఇతీతి పూర్వపక్షోపసంహారః.

శ్రీ॥ ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే (అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలో
కాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్) అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు
వాక్యేషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామీ అపహతపాప్మా పరమాత్మా
నారాయణః, కాణ్వాదిసిద్ధేభ్యోధిదైవాది మద్భ్యో వాక్యేభ్యోఽనేకా
న్యధిలోకాదిమన్తి వాక్యాని మాధ్యన్దినపాఠే సన్తీతి జ్ఞాపనా
ర్థ మధిదైవాధిలోకాదిష్విత్యుభయోరుపాదానమ్, తదేవముభయే
ష్వపి వాక్యేష్వన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యర్థః. కుతః, తద్ధర్మవ్యపదే
శాత్, పరమాత్మధర్మో హ్యయమ్, యదేక ఏవ సన్ సర్వలోకసర్వ
భూతసర్వదేవాదీన్ నియమయతీతి, తథా ఉద్దాలకప్రశ్నః, (య ఇమ
ఞ్చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యోఽన్తరో యమయతి తస్యప
క్రమస్య (తమన్తర్యామిణం బ్రూహి) ఇతి, తస్య చోత్తరం (యః పృథివ్యాం

తిష్ఠ) న్నిత్యాద్యారభ్యోక్తమ్, తదేతత్సర్వాన్ లోకాన్ సర్వాణిచభూతాని సర్వాన్ వేదాన్ సర్వాంశ్చయజ్ఞాన్ అంతఃప్రవిశ్యసర్వప్రకారనియమనంసర్వశరీరతయా సర్వస్యాత్మత్వఞ్చ సర్వజ్ఞాత్ సత్యసంకల్పాత్ పురుషోత్తమాదన్యస్యనసంభవతి, తథాహి, (అంతఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా * తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్యసచ్చత్యచ్చాభవత్) ఇత్యాదీన్యౌపనిషదానివాక్యాని పరమాత్మనఏవ సమస్తస్య ప్రశాసితృత్వం సర్వస్యాత్మత్వమిత్యాదీనివదన్తి (తథాసుబాలోపనిషది (నైవేహకిఞ్చనాగ్ర ఆసీదమూలమనాధారమిమాఃప్రజాఃప్రజాయంతే దివ్యోదేవఏకోనారాయణః * చక్షుశ్చద్రష్టవ్యఞ్చనారాయణః శ్రోత్రఞ్చశ్రోతవ్యఞ్చనారాయణః) ఇత్యారభ్య (అంతశ్శరీరేనిహితోగుహాయామజఏకోనిత్యఃయస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్ యంపృథివీనవేద యస్యాపశ్శరీరమ్) ఇత్యాది (యస్యమృత్యుశ్శరీరం యోమృత్యుమంతరేసఞ్చరన్ యంమృత్యుర్నవేద ఏషసర్వభూతాంతరాత్మా అపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకో నారాయణః)ఇతి పరస్యైవబ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వం సర్వశరీరిత్వం సర్వస్యనియన్తృత్వఞ్చప్రతిపాద్యతే, స్వాభావికఞ్చామృతత్వంపరమాత్మనఏవధర్మః. నచపరస్యాత్మనః కరణాయత్తం ద్రష్టృత్వాదికమ్, అపితుస్వభావతఏవ సర్వజ్ఞత్వాత్ సత్యసంకల్పత్వాచ్చ స్వతఏవ, తథాచశ్రుతిః, (పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతా) ఇతి, నచదర్శనశ్రవణాదిశబ్దాః చక్షురాదికరణజన్యజ్ఞానస్యవాచకాః, అపితురూపాదిసాక్షాత్కారస్య, నచరూపాదిసాక్షాత్కారః కర్మతిరోహిత స్వాభావికజ్ఞానస్య జీవస్యచక్షురాదికరణజన్యా, పరస్యతుస్వతఏవ, నాన్యోతోస్తిద్రష్టేత్యేతదపి పూర్వవాక్యోదితాన్నియన్తుర్ద్రష్టురన్యోద్రష్టానాస్తీతివదతి, (యంపృథి

హీనవేద * యమాత్మానవేద) ఇత్యేవమాదిభిర్వాక్యైః పృథివ్యాత్మాదినియామ్యైరనుపలభ్యమానఏవ నియమయతీతి యత్పూర్వముక్తమ్, తదేవ (అదృష్టోద్రష్టాఽశ్రుతశ్శ్రోతా) ఇతి నిగమయ్య (నాన్యోతోఽస్తిద్రష్టా) ఇత్యాదినా తస్యనియంతుర్నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే, (ఏషత ఆత్మా* సతఆత్మా) ఇతిచ తద్ఇతివ్యతిరేకవిభక్తినిర్దిష్టస్య జీవస్యాత్మతయోపదిశ్యమానోన్తర్యామీన పరిత్యాగాత్మాభవితుమర్హతి.

శ్లో॥ అతిబ్రూతేమోన్తరాత్మా పరమపురుషఏవాధి
లోకాధిదైవాద్యక్తేర్యేపి తేషువాక్యేష్విహా నిగమశిర
స్స్వేషుతద్ధర్మవాదాత్ । సర్వాల్లోకాన్ సభూ
తాన్ సకలసురగణాన్ ప్రేరయత్యేకఏవే త్యేతత్
పుంసఃపరస్యైవహిభవతి తథాప్రశ్న ఉద్దాలకస్య ॥ ॥
ఏతంలోకంపరఞ్చాఖిలమపియమయత్యన్తరః ప్రాణి
వర్గంయన్తంబ్రూహీతి తస్యోత్తరమిహ కథితం
యఃపృథివ్యామితీదమ్ । సర్వాల్లోకాంస్తదేతత్
సకలమపిచభూతం సవేదాంస్తథేమాన్ సర్వాన్దే
వాంశ్చయజ్ఞాన్నియమనముదితంసర్వథాన్తఃప్రవిశ్య॥
ఆత్మత్వఞ్చాస్యసర్వస్యచభవతి నవై సత్యసంకల్పయు
క్తాదన్యత్రాశేషవేత్తుః క్వచిదపి తదిదంయుజ్యతేవై
తథాహి । సర్వస్యాత్మానమేనం పరమపురుషమేవై
తదంతఃప్రవిష్టంశాస్తారం తైత్తిరీయోపనిషదికథయ
త్యన్తరిత్యాదివాణీ॥ ॥ ॥
సర్వత్రానుప్రవేశంభగవతి జగతస్సృష్టిపూర్వంప్ర
పఞ్చైతత్సృష్ట్వేత్యాదివాక్యం తదనుసకలతాదా

త్త్వమప్యస్యప్రసక్తి । నైవేత్యాదౌ సుబాలోపనిషది జగతస్స్వస్యస్తృష్టిప్రసంగే సార్వాత్మ్యం వక్తి నారాయణ ఇహ భగవానన్తరిత్యాది వాక్యమ్ ॥ ॥

స్వాభావ్యశ్చాప్యమృతత్వం భవతి ఖలు పరబ్రహ్మణోఽస్యైవ ధర్మోఽదృష్టత్వాద్యం నచాస్తిర్భవతి హి కరణాయత్తమేతత్ స్వతోఽజ్ఞే । సత్సంకల్పేపి తు స్యాత్ సహజమిహ తథా పశ్యతీత్యాహ వేదో నాన్యోఽస్త్యాద్యుత్పన్నబుద్ధిం వదతి పునరియం దర్శనాద్యుక్తిరత్ర ॥ ॥

రూపాదేః కిన్తు సాక్షాత్కృతిమిహ తు భవేత్ సేన్ద్రియో త్రాహి జీవే పుణ్యాపుణ్యాత్మ కర్మస్ఫుటసహజమతౌ బ్రహ్మణస్స్వభావాత్ । వాక్యం నాన్యోఽత ఇత్యేతదపి కథయతి ద్రష్టురన్యన్నియన్తుర్ద్రష్టాన్యో నేతి యుక్తిర్భవతి హి సహజాద్దృష్టృతా నేన్ద్రియోత్థా ॥ ॥

పృథ్వ్యాత్మాద్యైర్నియామ్యైః కథితమనుపలభ్యత్వమేవైతదుక్త్వాఽదృష్టాద్రష్టేతి వాక్యే పరిహరతి నియన్త్రన్తరం నేతి వాక్యే । భేదేనోక్తౌ తథాపి స్యైషత ఇతి సత ఇత్యప్యయం జీవ ఏతస్యాన్తర్యామీ న చాత్మా హర్తి భవితుమయం పూరుషోత్తః పరో హి ॥ ॥ ॥

అ ॥ సిద్ధాన్తమాహ – అతో బ్రూమ ఇతి—

టీ ॥ అతో బ్రూమః - అస్మిన్ పూర్వపక్షే సిద్ధాంతం బ్రూమ ఇత్యర్థః. అంతరాత్మా - అంతర్యామితయా ప్రతిపన్న ఆత్మా, పరమ పురుష ఏవ, ఇయం ప్రతిజ్ఞా, హేతుమాహ – అధిదైవేతి - నిగమశిర

స్థేషు - వేదాన్తభాగస్థేషు, అధిదైవాధిలోకాద్యుక్త్యుపేతేషు, అధిదైవాధిలోకాదిశబ్దయుక్తేషు, వాక్యేష్విహ - ఏషు వాక్యేషు, తద్ధర్మవాదాత్ - తస్య పరమాత్మనో యోఽసాధారణధర్మః తస్యోపదేశాదిత్యర్థః, కోఽసౌ ధర్మః, యదుపదేశేన అస్య పరమాత్మత్వం నిశ్చీయతే, ఇత్యత్రాహ - సర్వానితి - (సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషు దేవేషు) ఇతి పఠితాన్ పర్యాయానభిప్రేత్య సర్వాన్ లోకాన్ సభూతాన్ సకలసురగణానిత్యుక్తమ్, ఏక ఏవ - ఏక ఏవ సన్, సర్వాన్ లోకాన్ సభూతాన్ సకలసురగణాన్, ప్రేరయతి — నియమయతి, ఇత్యేతత్, పరస్యైవ పుంసో భవతి - పరమపురుషస్యైవ భవతి, యః పృథివ్యామిత్యాదివాక్యే ప్రతిపన్నం ప్రశ్నోత్తరయోస్సమానార్థకత్వావశ్యంభావేన ద్రఢయతి - తథా ప్రశ్న ఉద్దాలకస్యేతి - ఉద్దాలకస్య ప్రశ్నస్తథా - తస్మిన్నేవార్థే ఇత్యర్థః,

ప్రశ్నమేవోద్దాలకకృతం సమానార్థకవాక్యేన అనువదతి ఏతం లోకమితి - ఆనుపూర్వీ తు (య ఇమఞ్చ లోకం పరఞ్చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యోఽన్తరో యమయతి తమన్తర్యామిణం బ్రూహి) ఇతి, ఉక్తమర్థముపపత్త్యా సాధయతి - సర్వాన్ లోకానితి - సర్వాన్ లోకాన్ తదేతత్ సకలం భూతమపి తథా ఇమాన్ సవేదాన్ వేదసహితాన్, సర్వాన్ దేవాన్ యజ్ఞాంశ్చ అన్తః ప్రవిశ్య, సర్వథా — సర్వప్రకారేణ, ఉదితం తదిదం నియమనమ్ - ఉక్తం నియమనమ్ అస్య సర్వస్య చ అత్మత్వేచ్ఛ, అశేషవేత్తుః - సర్వజ్ఞాత్, సత్యసంకల్పయుక్తాత్ - సత్యసంకల్పవతః, అన్యత్ర, క్వచిదపి - క్వాపి పురుషే, న వై యుజ్యతే - నోపపద్యతే, నియామ్యాపరిజ్ఞానే మోఘసంకల్పవత్త్వే చ సర్వనియమనాయోగాదశేషవేత్తుస్సత్యసంకల్పయుక్తాదిత్యుక్తమ్, ఏకస్యైవ సతస్సర్వనియమనం కథముపగమ్యత ఇత్యత్రాహ

తథాహీతి - తైత్తరీయోపనిషది అంతరిత్యాదివాణీ - అంతఃప్రవిష్ట శ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మేతిశ్రుతిః, ఏనంపరమపురుషమేవ, సర్వస్యాత్మానమ్, ఏతదనుప్రవిష్టంశాస్తారం కథయతీత్యన్వయః,

తైత్తరీయోపనిషదివాక్యాంతరముప్యుక్తార్థేప్రమాణయతి- సర్వతేతి - తత్సృష్ట్వేత్యాదివాక్యమ్ - తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవదితివాక్యమ్, జగతస్సృష్టి పూర్వమ్ - జగత్సృష్టిపూర్వకమ్, భగవతి, సర్వత్రప్రవేశ్చా అను ప్రవేశమ్, తదను - అనుప్రవేశానన్తరమ్ అస్య - భగవతః, సర్వతాదాత్మ్యమపి - సర్వాత్మకత్వమపి, వక్తి- ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఏతద్వైశద్యాయసమానప్రకరణస్థం సుబాలోపనిషద్వాక్యం ప్రదర్శయతి - నైవేతి - సుబాలోపనిషది, నైవేత్యాదౌ - నైవేహ కిఞ్చనాగ్రఆసీదమూలమనాధారమిమాః ప్రజాజాయన్తేదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః, చక్షుశ్చద్రష్టవ్యఞ్చనారాయణః, ఇత్యారభ్యోక్త్, అస్యజగతస్సృష్టిప్రసంగే, అన్తరిత్యాదివాక్యమ్ - అంతశ్శరీరేనిహితోగుహాయామజఏకోనిత్యః యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదివాక్యమ్, భగవతీహనారాయణేసార్వాత్మ్యంవక్తీత్యన్వయః;

సూత్రవివక్షితంహేత్వంతరఞ్చాహ - స్వాభావ్యఞ్చేతి - స్వాభావ్యమ్ - నిరూపాధికమ్, అమృతత్వఞ్చ ఏషతఆత్మాన్తర్యమ్యమృత ఇత్యత్రోక్తమమృత్వఞ్చ, అస్యపరబ్రహ్మణఏవధర్మోభవతీత్యన్వయః, పూర్వపక్షయుక్తింపరిజిహీర్షుర్దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాంకరణాయత్తజ్ఞానపరత్వం కిమార్థముతశాబ్దమిత్యభిప్రేత్య ప్రథమం శిరఃప్రతివదతి-ద్రష్టృత్వాద్యమితి - అస్మిన్భగవతి, ఏతత్, ద్రష్టృత్వాద్యమ్, కరణాయత్తంనభవతీత్యన్వయః, కుతఇత్యత్రప్రవ్రత్తౌజైనల్

సంకల్పః) ఇతి హేతుగర్భవిశేషణద్వయమ్, స్వతోజ్ఞ- స్వత ఏవాభిజ్ఞ ఇన్ద్రియనిరపేక్షజ్ఞానవతీత్యర్థః, సత్సంకల్ప ఇత్యపి సంకల్పమాత్రేణ సర్వార్థసాక్షాత్కారక్షమత్వం ద్యోతయతీతి అనేన ద్రష్టృతాయా ఇన్ద్రియనైరపేక్ష్యలాభః, తర్హి ద్రష్టృత్వం కీదృశమిత్యత్రాహ - అపిత్వితి - ఇహ — అస్మిన్ బ్రహ్మణి, సహజం స్యాత్ - స్వాభావికం స్యాదిత్యర్థః. అత్ర ప్రమాణమాహ - తథేతి - తథా— ఇన్ద్రియానధీనస్వాభావికద్రష్టృత్వాదికమ్, పశ్యతీతి - పశ్యత్యచక్షుస్స శ్శృణోత్యకర్ణః) ఇత్యాదిః, వేదః, ఆహేత్యన్వయః, అథ అచక్షుః పశ్యతీతి వ్యాహతమ్, దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచిత్వాదితి శఙ్కాయాం దర్శనశ్రవణాదిశబ్దానాం కరణాయత్తజ్ఞానవాచితాం నిషేధతి - నాక్ష్యాదీతి - అత్ర - పశ్యత్యచక్షుస్సశ్శృణోత్యకర్ణ ఇత్యత్ర; ఇయం దర్శనాద్యుక్తిః — దర్శనశ్రవణాదివాక్, అక్ష్యాద్యుత్పన్నబుద్ధిమ్ - చక్షురాద్యుత్పన్నజ్ఞానమ్, న వదతీత్యన్వయః,

సర్వప్రయోగానుగుణం ప్రవృత్తినిమిత్తమాహ - రూపాదేరితి - కిన్తు, రూపాదేస్సాక్షాత్కృతిం వదతీత్యన్వయః, రూపసాక్షాత్కారత్వం శబ్దసాక్షాత్కారత్వమిత్యాదికం దర్శనాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమితి భావః, ఏవఞ్చ సతి ద్రష్టా శ్రోతేతి రూపశబ్దయోస్సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః, మన్తా - యే మానసమననాఖ్యసాక్షాత్కారవిషయాః - తేషాం సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః. విజ్ఞాతా - బుద్ధ్యా అధ్యవసేయా యే తేషాం సాక్షాత్కర్తేత్యర్థః, తత్తదిన్ద్రియవిషయసాక్షాత్కారపరత్వాత్ ప్రకరణస్య - నను కరణాయత్తత్వం శాబ్దం మా భూత్, తథాపి వ్యాప్తిబలాత్ పరమాత్మనోఽపి దర్శనశ్రవణాదయః కరణైర్వినా నోపపద్యన్తే, ఇత్యాశఙ్క్య దర్శనాదీనాం కరణాపేక్షా

యోఽకర్మజన్యత్వేన సోపాధికత్వాన్న వ్యాప్తిరిత్యభిప్రాయన్నాహ నేతి - పుణ్యాపుణ్యాత్మకకర్మజన్యస్ఫుటసహజమతౌ - పుణ్యాపాపరూపకర్మతిరోహితస్వాభావికబుద్ధౌ, జీవే. సా - సాక్షాత్కృతిః, ఇన్ద్రియోత్థాపి - ఇన్ద్రియజన్యాపి, సా బ్రహ్మణః, స్వభావాత్ - స్వాభావికీత్యర్థః, అయమభిప్రాయః, యత్ప్రత్యక్షత్వమ్, తత్రేన్ద్రియజన్యత్వమితి వ్యాప్తివర్ణకత్వాత్, ఇన్ద్రియజన్యత్వవ్యాపకం కర్మజన్యత్వముపాధిః, ఈశ్వరీయప్రత్యక్షేతద్విరహేణ తత్ప్రసాధనావ్యాపకత్వాత్, అతస్సోపాధికత్వేన హేతోర్వ్యాప్తి నిశ్చయో న భవతీతి; తర్హి దర్శనాన్తరనిషేధః కథమిత్యత్రాహ - వాక్యమితి - నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యేతత్, వాక్యమపి, ఉక్తాన్నియన్తుర్ద్రష్టురన్యో ద్రష్టానేతి కథయతీత్యన్వయః, కీదృశం ద్రష్టారం నిషేధతీత్యత్రాహ - యస్మిన్నితి - యస్మిన్ - యస్మిన్ ద్రష్టరి, ద్రష్టృతా, సహజా - స్వాభావికీ నేన్ద్రియోత్థా - నేన్ద్రియజన్యా, సద్రష్టేతి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ పూర్వేణాన్వయః, నహి వయముక్తన్యాయేన ఉక్తద్రష్టృసదృశద్రష్టురేవ నిషేధస్య నాన్యోఽతఇతి వాక్యే వక్తవ్యతయాసహజద్రష్ట్రన్తరనిషేధ ఏవ ఉక్తవాక్యస్య పర్యవసానమ్ (నహి వయముక్తం తద్భిన్నే తత్సదృశే తథాప్యర్థావగతిః) ఇతి హి న్యాయ ఇతి భావః, ఉక్తవాక్యం సహజద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరత్వేన వ్యాఖ్యాయ అదృష్టోద్రష్టేతి పూర్వవాక్యార్థమనువదన్ నియన్త్రన్తరనిషేధపరత్వేనాపి వ్యాచష్టే - పృథక్త్వాద్యైరితి - కథితం పృథక్త్వాద్యైర్నియామ్యైరేతదనుపలభ్యత్వమేవ - అనుపలభ్యమానత్వమేవ, అదృష్టోద్రష్టేతి వాక్యే— (అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతశ్శ్రోతా) ఇతి వాక్యే ఉక్త్వా - నిగమయ్య, నేతి వాక్యే - నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి వాక్యే నియన్త్రన్తరం పరిహరతీత్యన్వయః, వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యాదపి జీవభేదమన్తర్యామిణస్సాధ

యతి - భేదనేతి - ఏషత ఇతి - ఏషతఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి, సత ఇత్యపి - సతఆత్మానర్యామ్యమృతఇత్యపి, అయంజీవః, షష్ఠ్యా— షష్ఠ్యన్తత్వే [illegible] త్మ, ఏతస్య- అస్యజీవస్య- అన్తర్యామ్యాత్మాన భవితుమర్హతి, అతః, అయమ్, పరఃపూరుషోహి - పరమపురుషో హీత్యర్థః.

సూ ॥ * నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ *

శ్రీ ॥ స్మార్తంప్రధానమ్, శారీరః; జీవః, స్మార్తశ్చశారీరశ్చ నాంతర్యామీ, అతద్ధర్మాభిలాపాత్ - తయోరసంభావితధర్మాభిలాపాత్, స్వభావత ఏవసర్వస్యద్రష్టృత్వం సర్వస్యాత్మత్వం స్వత ఏవామృతత్వఞ్చ తయోర్నసంభావనాగన్ధమర్హతి; ఏతదుక్తంభవతి, యథాస్మార్తమచేతనం సర్వజ్ఞత్వనియన్తృత్వసర్వాత్మత్వాది కంనార్హతి, తథాజీవోఽపి అతద్ధర్మత్వాదితి,

శ్రీ అ ॥ అమీషాంగుణానాం పరమాత్మన్యన్వయఃప్రత్యగాత్మనివ్యతిరేకశ్చ సూత్రద్వయేనదర్శితః నిరపేక్షఞ్చహేత్వంతరమాహ—

సూ ॥ * ఉభయేపిహిభేదేనైనమధీయతే * 1 - 2 - 21

శ్రీ ॥ ఉభయే మాధ్యన్దినాఃకాణ్వాశ్చ అంతర్యామిణోనియామ్యత్వేనవాగాదిభిరచేతనైస్సమమేనంశారీరమపి విభజ్యాధీయతే, (యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోంతరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమంతరోయమయతి సతఆత్మాంతర్యామ్యమృతః) ఇతి మాధ్యన్దినాః, (యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నితిచకాణ్వాః; పరమాత్మనియామ్యతయా తస్మాద్విలక్షణత్వేనైనమధీయత ఇత్యర్థః, అతోఽన్త

ర్యామీపరీత్యగాత్మనో విలక్షణోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా నారాయణ ఇతి సిద్ధమ్.

శ్లో॥ నాంతర్యామీ ప్రధానం స్మృతిసమధిగతం నైష జీవోఽప్యతద్ధర్మోక్తేస్సంభావితం న శ్రుతమిదమన యోర్దర్శిస్త్రుతాద్యం స్వభావాత్। వాక్యేఽస్మిన్నైతదుక్తం భవతి న హి యథాఽచేతనం స్మార్తమేతత్ సర్వజ్ఞత్వాద్యమర్హత్యయమపి తదలద్ధర్మతాతో హార్తీతి॥ ॥ ॥

సంప్రోక్తైతద్గుణానాం భగవతి తు పరబ్రహ్మణీహాన్వయశ్చాభావశ్చాన్యతో జీవే సమగణి మునినా ప్రోక్తసూత్రద్వయేన। సూత్రే స్మింస్తూభయేపీత్యవదదనితరాపేక్షహేత్వంతరం వై జీవాద్భేదేంతరాత్మన్యధికరణ ఇహాత్వంతిమే సూత్రకారః॥ ॥ ॥

కాణ్వామాధ్యన్దినాశ్చాభిదధతి హి సమం వాజినశ్శైత్యచేతనాన్యేనజీవం పృథగ్యశ్రుతీతి శ్రితసియఇత్యాది వాచా భయేపి। భేదేన బ్రహ్మణో స్మాదనుకథిత నియామ్యత్వతోస్యాత్ప్రసర్వస్యాంతర్యామీ న జీవోఽపహతసకలపాప్మా నారాయణోతః॥ ॥ ౧౦౭॥

అ॥ సూత్రార్థమాహ - నాంతర్యామీతి—

టీ॥ స్మృతిసమధిగతమ్ - సాంఖ్యస్మృతిప్రతిపాదితమ్, ప్రధానమ్ — అవ్యక్తమ్, ఏషజీవోఽపి నాంతర్యామీత్యన్వయః, కుత ఇత్యత్రాహ - అతద్ధర్మోక్తేరితి - తస్మిన్నసంభావితో ధర్మః, అతద్ధర్మః, తస్య ఉక్తేః - ప్రతిపాదనాదిత్యర్థః, ఉక్తహేతువాక్యా

ర్థం వివృణోతి - సంభావితమితి - అస్మిన్ వాక్యే — ద్రష్టాశ్రోతేతి వాక్యే, శ్రుతమిదమ్, స్వాభావికం ద్రష్టృత్వాదికమ్, అనయోః— ప్రధానజీవయోః, నసంభావితమ్ - నసంభావ్యతఇత్యర్థః. ప్రధానస్య అంతర్యామిత్వ ప్రసంగాభావేపి కిమర్థంసూత్రేణ తన్నిరసనమిత్యత్రాహ - భవత్యేతదుక్తమితి - ఏతదుక్తంభవతీత్యన్వయః, యథా, స్మార్తమేతదచేతనమ్ - ప్రధానమ్, ఏతత్ సర్వజ్ఞత్వాది నార్హతి- నప్రాప్తుమర్హతి, అయమపి - జీవోఽపి, తత్ - సర్వజ్ఞత్వాదికమ్, నార్హతీతి నఞోఽనుషంగేణాన్వయః, కుతఇత్యత్రాహ — అతద్ధర్మత్వాతఇతి - అతద్ధర్మత్వాతః - తస్మిన్నసంభావితధర్మత్వాదిత్యర్థః, ఇతీత్యస్య ఏతదుక్తంభవతీత్యనేనాన్వయః,

పూర్వసూత్రేతద్ధర్మాఉక్తాఇతి సూత్రస్యపౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యపరిహరతి - సంప్రోక్తతద్గుణానామితి - సంప్రోక్తతద్గుణానామ్ - సంప్రోక్తానామేతేషాంగుణానామ్, ఇహభగవతి పరబ్రహ్మణి, అన్వయశ్చ, అన్యత్రజీవేఽభావశ్చ, ప్రోక్తసూత్రద్వయేన - అంతర్యామీతిసూత్రేణ నచస్మార్తమితిసూత్రేణచ, మునినాసమగణీత్యన్వయః, సూత్రకారేణప్రోక్తఇత్యన్వయః, ఇహాధికరణే అంతిమే ఉభయేపీత్యస్మిన్ సూత్రేతు, అంతరాత్మని - అంతర్యామిణి, జీవాద్భేదే, అనితరాపేక్షహేత్వంతరమ్ - ఇతరనిరపేక్షహేత్వంతరమ్సూత్రకారోవదతీత్యన్వయః, పూర్వంవ్యతిరేకనిర్దేశసాపేక్షో హేతురుక్తః, అయన్తువక్ష్యమాణోనిరపేక్షఇత్యర్థః,

ఉభయేపీత్యాదిసూత్రార్థమాహ - కాణ్వాఇతి - కాణ్వామాధ్యందినాశ్చ, ఉభయేఽపి - ఉభయశాఖినోఽపి, చేతనాన్యైః— అచిద్భిః, వాఙ్ముఖైః - వాక్ప్రభృతిభిః, సమమ్ - సాకమ్, ఏనంజీవమ్,

విభజ్య - వివిచ్య, శ్రుతిశిరసి - వేదాంతే, యఇత్యాదివాచా - (య ఆత్మనితిష్ఠన్ * యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్) ఇత్యాదివాచా, అభిదధతిహి - అధీయతేహి, కథమభిదధతీత్యత్రాహ - భేదేనేతి - అస్మాద్బ్రహ్మణో భేదేన అభిదధతీత్యన్వయః, నన్వత్ర భేదవాచిశబ్దోనశ్రూయ తఇత్యత్రాహ - అనుకథితేతి - అత్ర - అస్మిన్నన్తర్యామివాక్యే, అస్య - జీవస్య అనుకథితనియామ్యత్వతః - ప్రతిపాదితబ్రహ్మనియామ్యత్వాత్, భేదస్యకణ్ఠరవేణాప్రతిపాదనేపి భేదకస్యనియన్తృనియామ్యభావస్య అత్రప్రతిపాదనాద్భేదస్సిద్ధ్యతీతిభావః, సుబాలోపనిషదుక్తవిశేషణైస్తదేకవిషయతాంస్మారయన్నధికరణార్థముపసంహరతి - సర్వాస్వితి - అతః, సర్వస్యాన్తర్యామీనజీవః, కిన్తుసః అపహతసకలపాప్మానారాయణఇత్యన్వయః,

* సమాప్తమన్తర్యామ్యధికరణమ్ *

———(*)———

అథ అదృశ్యత్వాధికరణమ్.

సూ ॥ * అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః *

శ్రీ ॥ ఆథర్వణికా అధీయతే, (అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుఃశ్రోత్రం తదపాణిపాదమ్, నిత్యంవిభుం సర్వగతంసుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనింపరిపశ్యంతిధీరాః) ఇతి, తథా ఉత్తరత్ర (అక్షరాత్పరతఃపరః) ఇతి, తత్రసందిహ్యతే, కిమిహ అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమక్షరాత్పరతఃపరశ్చ ప్రకృతిపురుషౌ, అథోభయత్ర పరమాత్మైవేతి, కింతావత్ప్రాప్తమ్, ప్రకృతిపురుషావితి, కుతః, అస్యఅక్షరస్య అదృష్టాద్రష్టృత్వాదావివ నద్రష్టృత్వాదిశ్చేతనధర్మవిశేష ఇహాశ్రూ

యతే, అక్షరాత్పరతః పరఇతిచ సర్వస్మాద్వికారాత్పరభూతాదక్షరాదస్మాత్పరఃశ్వేతాజ్ఞసమష్టిపురుషః ప్రతిపాద్యతే, ఏతదుక్తంభవతి, రూపాదిమత్ స్థూలరూపాచేతనపృథివ్యాది భూతాశ్రియంద్రుశ్యత్వాదికం ప్రతిషిధ్యమానంపృథివ్యాది సజాతీయసూక్ష్మరూపాచేతనమేవ్రూపస్థాపయతి, తచ్చప్రధానమేవ, తస్మాత్పరత్వంచ సమష్టిపురుషస్యైవప్రసిద్ధమ్తదధిష్ఠితంచప్రధానం మహదాదివిశేషపర్యంతంవికారజాతంప్రసూతఇతి తత్రదృష్టాన్తాఉపన్యస్యన్తే (యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతేచ యథాపృథివ్యామోషధయస్సంభవంతి । యథాసతః యథాసతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వమ్) ఇతి, అతోఽస్మిన్ప్రకరణె ప్రధానపురుషావేవప్రతిపాద్యేతేఇతి,

శ్లో॥ సంద్రుష్టంవాక్యమాథర్వణికమథపరేత్యేతదారభ్యధీరాఇత్యంతంప్రోక్తమగ్రే పరఇతిపరతోఽక్షరాత్సంశయోత్ర । ప్రోక్తంయుక్తంత్వదృశ్యత్వముఖగుణగణైరక్షరం యత్ పరత్రప్రోక్తోఽస్మాదక్షరాద్వైపరఇతి యఇమాస్తః కిమవ్యక్తజీవౌ ॥ ॥

యద్వాసంప్రోచ్యమానః పరమపురుషఏవోభయత్రాపివాక్యేత్రిత్యత్రావ్యక్తజీవావితితు సముచితం ప్రోక్తవాక్యద్వయోక్తా। దృష్టృత్వాదిర్నవాక్యేఽక్షరఇహతుగుణశ్చేతనస్యోపదిష్టోఽ దృష్టాదృష్టేతివత్తద్ధాయ్యమిహపరమః పూరుషోహ్యక్షరంస్యాత్॥

తత్సర్వస్మాద్వికారాత్పరత ఇహపరస్త్వక్షరాత్పూరుషోయంప్రోక్తోజీవస్సమష్ట్యాత్మకఇతి కథితౌతౌభవత్యేతదుక్తమ్ । దృశ్యత్వాద్యంనిషిద్ధంక్షితిసలిలముఖ

స్థూలభూతేష్వితం యదూర్ధ్వ పాద్యై స్సంయుతేఽన్నిన్నపి యతీహిసజాతీయమేతేనసూక్ష్మమ్ ॥ ॥

తచ్చ ప్రోక్తం ప్రధానం ప్రథితమిహపరత్వంచతస్మాత్ప మష్టాజీవేతస్యత్వధిష్ఠానతఇదమఖిలం సంప్రసూతేవి కారమ్ । దృష్టాన్తా అత్రోక్తాఉపరిబహువిధా ఊర్ణనాభ్యాదయోవై విశ్వస్యాస్యప్రధానాదుద యఇతియథేత్యత్రతావేవవాచ్యౌ ॥ ॥ ॥

అ ॥ ద్రష్టృత్వాదిచేతనధర్మైః నియన్తృత్వాదిపరమా త్మధర్మైశ్చ సహితేన అదృష్టాదృష్టేత్యాదివాక్యోక్తేన అదృశ్యత్వే న పరత్వముక్తం పూర్వాధికరణే అంతర్యామివాక్యస్య, చేతనధర్మాది రహితకేవలాదృశ్యత్వప్రతిపాదకం వాక్యం ప్రధానపరమేవభవితు మర్హతి, రూపాదిమత్పృథివ్యాదిగత దృశ్యత్వనిషేధస్య ధర్మ్యం తరప్రతిపత్త్యాగౌరవేణపృథివ్యాదికారణావస్థప్రధానోపస్థాపకత్వాదితి శంకయోత్థానాత్సంగతిః, ఇయముత్తరత్రపూర్వ పక్షోపన్యాసేవ్య క్తీభవిష్యతి అదృశ్యత్వాదిగుణకశబ్దైన అక్షరం పుల్లింగనిర్దేశేన అక్షరాత్పరతః పరశ్చద్వయమపివిషయాక్రియతఇత్యభిప్రాయేణ వా క్యద్వయంవిషయతయా పాదధానస్సంశయంచ దర్శయతి - సంద్రృ ష్టమితి—

టీ ॥ అథపరేత్యేతదారభ్య - అథపరాయయాతదక్షరమధి గమ్యతఇత్యారభ్య, ధీరాఇత్యంతమ్ - (యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ గోత్రమవర్ణమచక్షుఃశ్రోత్రం తదపాణిపాదంనిత్యవిభుంసర్వగతంసు సూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనింపరిపశ్యంతిధీరాః) ఇత్యంతమ్, ఆథర్వణికంవాక్యమ్, సంద్రృష్టమ్ - సంద్రృశ్యతఇత్యర్థః, అత్ర -

అ_స్మిన్ప్రకరణే, అగ్రే - ఉపరి, అక్షరాత్పరతఃపరఇతిప్రో_క్తమ్, అత్ర సంశయఇత్యన్వయః, సంశయప్రకారమేవదర్శయతి - ప్రో_క్తమితి అదృశ్యత్వముఖగుణగణైర్యు_క్తం యదక్షరంప్రో_క్తమ్, పరత అస్మాదక్షరాత్పరఇతిచయఃప్రో_క్తః, ఇమాకిమవ్య_క్తజీవా_స్తః, య ద్వా ఉభయత్రాప్యత్రవాక్యే సంప్రోచ్యమానః పరమపురుషఏవేతి ఇతీత్యస్య సంశయఇతి పూర్వేణాన్వయః, పూర్వపక్షమాహ— అత్రేతి - అత్రప్రో_క్తవాక్యద్వయోక్తౌ, అవ్య_క్తజీవావితిసముచిత మిత్యన్వయః, యు_క్తమిత్యర్థః, కుతఇత్యత్రాహ దృష్ట్యత్వాదిరితి - అదృష్టోదృష్టేతివత్ - అదృష్టోదృష్టేతివాక్యఇవ, ఇహవాక్యే, అక్ష రే, చేతనస్యగుణోదృష్ట్యత్వాదిః, నోపదిష్టః, తర్హి - తథాఉప దేశేసతి, ఇహఅక్షరమయంపరమః పూరుషస్స్యాదిత్యన్వయః,

తథాప్యక్షరాత్పరతఃపరోనజీవః, నహ్యక్షరాత్పరఇత్యు_క్తమ్, కింతుపరతఃపరఇతీతిశఙ్కాయాం తస్యసమష్టిపురుషత్వముపపాదయ తి- తదితి - తత్ - తస్మాత్, సర్వస్మాద్వికారాత్పరతోఽక్షరాత్పరస్తుప్రో _క్తఇహసమష్ట్యా_త్మకోఽయంజీవః, ఇతి, కథితౌ - ప్రోక్తౌ, తౌ - అవ్య_క్తజ వావిత్యర్థః, చేతనధర్మవిశేషాశ్రవణేప్యదృశ్యత్వం సాధారణతయా ననిర్ణాయకమ్,అతోఽనుకూలయు_క్తివర్_క్తవ్యా, దృష్టాంతశ్చేతనకా రణత్వానుగుణఇత్యత్రాహ - భవత్యేతదు_క్తమితి - ఏతదు_క్తభవ తీత్యన్వయః, తదన్యార్థకనఞుపశ్లిష్టా అబ్రాహ్మణాదయశ్శబ్దాహి బ్రాహ్మణాదిప్రత్యాసన్నక్షత్రియాజ్ఞా సజాతీయేవర్తంతే, నతుశ్వప పచాదావశ్వాదౌవా, అబాలాశ్వశశబ్దాదయఃప్రత్యాసన్నావస్థాంత రాశ్రయేత_స్మిన్నేవధర్మిణివర్తంతే, నతుధర్మ్యంతరే, సన్నికృష్ట బోధనస్యన్యాయ్యత్వాత్, ఏవమదృశ్యత్వాదిగుణానాం ధర్మివిశే షాకాంక్షాయాం నిషిధ్యమానదృశ్యత్వస్య అచిదాధారత్వేన అచేత

నేప్రతిపన్నే తస్యైవసూక్ష్మావస్థస్య దృశ్యత్వాదౌసంభవతి విజాతీయ ధర్మ్యంతరకల్పనేగౌరవప్రసంగాత్తత్పరత్వాశ్రయణమయుక్తమిత్య భిప్రాయేణవ్యాచష్టేదృశ్యత్వాద్యమితి - రూపాద్యైస్సంయుతే— రూపరసాదివిశేషగుణైర్యుక్తే, అస్మిన్ క్షితిసలిలముఖస్థూలభూతే స్థితంయన్నిషిద్ధందృశ్యత్వాద్యమ్, తత్ ఏతేన సజాతీయమ్, సూక్ష్మం హిగమయతి - సూక్ష్మావస్థంహి జ్ఞాపయతీత్యర్థః.

దృశ్యత్వాదినిషేధాద్రూపాది వదచేతనత్వమపినివర్తతే ఇత్యత్రాహ - తచ్చేతి - తచ్చ - తత్సూక్ష్మంచ, ప్రోక్తంప్రధానమ్- పూర్వోక్తంప్రధానమిత్యర్థః, నదృశ్యత్వాదివ్యాప్యమచేతనత్వమ్, మనఆదౌవ్యభిచారాదితిభావః, అదృశ్యత్వాదిగుణకస్యప్రధానత్వసమర్థనముపజీవ్య అక్షరాత్పరతఃపరస్యజీవత్వమాహ - ప్రథితమితి - తస్మాత్పరత్వంచ - అక్షరాత్పరత్వంచ, ఇహాసమష్టౌజీవే, ప్రథితమ్ - ప్రసిద్ధమిత్యర్థః; యథోర్ణనాభిరితిచేతనదృష్టాంతః. కథమిత్యత్రాహ - తస్యత్వితి - తస్యతు - జీవస్యతు, అధిష్ఠానతః - అధిష్ఠానేన, ఇదమ్ — ప్రధానమ్, అఖిలంవికారంసంప్రసూతే - ఉత్పాదయతీత్యర్థః. అత్ర విశ్వస్యాస్యప్రధానాదుదయే, ఉపరి, యథేతి యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచఇత్యాదివాక్యే, ఊర్ణనాభ్యాదయోబహువిధాదృష్టాంతా ఉక్తాః, పూర్వపక్షముపసంహరతి - ఇతీతి- ఇతి - ఇత్యతః, అత్ర - అస్మిన్ప్రకరణే, తావేవవాచ్యౌ - ప్రధానపురుషావేవప్రతిపాద్యావిత్యర్థః.

(శ్రీ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః (అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః) అదృశ్యత్వాదిగుణకః, అక్షరాత్పరతఃపరశ్చ పరమపురుషఏవ, కుతః, తద్ధర్మోక్తేః, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదినాసర్వజ్ఞత్వాదయస్త

స్యైవధర్మా ఉచ్యంతే, తథాహి - యయాతదక్షరమధిగమ్యతే ఇత్యాదినా అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమభిధాయ అక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వమితి తస్మాద్విశ్వసంభవంచాభిధాయ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయత ఇతి భూతయోనేరక్షరస్య సర్వజ్ఞత్వాదిః ప్రతిపాద్యతే, పశ్చాదక్షరాత్పరతః పర ఇతిచప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకంభూతయోన్యక్షరంసర్వజ్ఞమేవపరత్వేనవ్యపదిశ్యతే, అతోఽక్షరాత్పరతః పరఇత్యక్షరబ్దః పఞ్చమ్యంతః ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరంనాభిధత్తే, తస్యసర్వజ్ఞస్యవిశ్వయోనేస్సర్వస్మాత్పరత్వేన తస్మాదన్యస్యపరత్వాసంభవాత్, అతోఽత్రాక్షరశబ్దోభూతసూక్ష్మమచేతనంబ్రూతే

శ్లో ॥ ఇత్యత్రప్రోచ్యతేయంపరపురుషఇహాదృశ్యతా
ద్యైరుపేతః ప్రోక్తస్తద్ధర్మవాదాత్కథితఇహతదీ
యోహిధర్మస్తథాహి । ఉక్త్వాదృశ్యత్వముఖ్యై
స్సహితమిహయయేత్యక్షరంత్వక్షరాది త్యస్మాద్విశ్వ
స్యజన్మాక్షరతఉపరిసర్వజ్ఞతాద్యుచ్యతేస్మ ॥ ॥

పశ్చాత్సర్వజ్ఞమేవప్రోచ్యతఇహపరతస్త్వక్షరాత్తత్ప
రోక్త్యాపఞ్చమ్యంతంతత్రాక్షరపదముదితంనాక్ష
రంప్రోచ్యమూచే । సర్వజ్ఞస్యాస్యయోనేర్జగత
ఇతరతోఽశేషతోఽర్థాత్పరత్వాత్తస్మాదన్యస్తతోనాధి
క ఇతికథితంభూతసూక్ష్మంబ్రవీతి ॥ ॥ ॥

అ ॥ సిద్ధాంతమాహ - ఇత్యత్రేతి—

టీ ॥ ఇత్యత్రేతి - ఇత్యస్మిన్పూర్వపక్షే, ప్రోచ్యతే సిద్ధాంతః ప్రోచ్యత ఇత్యర్థః, ఇహప్రోక్తః అయమదృశ్యత్వాద్యైరుపేతః

పరపురుషః - పరమపురుష ఇత్యర్థః, ఇయఞ్చ ప్రతిజ్ఞా, సూత్రే పరమపురుష ఇతి సాధ్యనిర్దేశాభావేపి అధ్యాహారేణవా అనుషఙ్గేణవా సాధ్యమిదం లభ్యత ఇత్యభిసన్ధిః, ధర్మోక్తేరితి సూత్రస్థహేతువాక్యస్యార్థమాహ - తద్ధర్మవాదాదితి తద్ధర్మవాదాత్ తస్య - పరమపురుషస్య యో ధర్మః, తస్య వాదాత్ - ఉక్తేరిత్యర్థః, తదుక్తిమేవోపపాదయతి కథిత ఇతి - ఇహ - అదృశ్యత్వాదిగుణకే అక్షరే, తదీయః - పరమపురుషసంబన్ధీ, ధర్మః కథితో హీత్యన్వయః, సధర్మః కః సకుత్రోక్త ఇత్యత్రాహ తథాహీతి - ఇహ - యయేతి - (యయా తదక్షరమధిగమ్యతే) ఇత్యాదినా, అదృశ్యత్వముఖ్యైః - అదృశ్యత్వాభిధర్మైః, సహితమ్ - యుక్తమ్, అక్షరముక్త్వా, అక్షరాదితి - అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమితి, అస్మాదక్షరతః - విశ్వస్య జన్మోక్త్వేతి ఉక్త్వేత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, ఉపరి - ఉపరితనవాక్యే, అస్మిన్ అక్షరే, సర్వజ్ఞతాది, ఉచ్యతే - యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతప ఇత్యాదినా ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. సార్వజ్ఞ్యాదేర్ధర్మివిశేషాకాంక్షాయాం ప్రకృత ఏవ ధర్మీ స్వీకార్యః, ఉపక్రమే ప్రతిపన్న పరిత్యాగేన అప్రతిపన్న కల్పనే గౌరవాత్, (భూతయోనిమ్ * తస్మాదేతత్) ఇతి కారణత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ, అతః (యస్సర్వజ్ఞః * తస్మాదేతదితి యత్తచ్ఛబ్దౌ ప్రకృతాక్షరవిషయౌ, తతశ్చ అక్షరస్య కారణత్వమనూద్య సృష్టిస్థిత్యుపయోగిత్వేన సార్వజ్ఞ్యాది విధీయత ఇత్యర్థః.

అక్షరం న పరమాత్మా - అక్షరాదపి పరస్య ప్రతిపన్నత్వాదిత్యత్రాహ - పశ్చాదితి - పరతోఽక్షరాత్పరోక్త్యా - అక్షరాత్పరతః పర ఇతి శబ్దేన, తత్సర్వజ్ఞమేవ ప్రోచ్యత ఇత్యన్వయః, తావతా ప్రోక్తశఙ్కాయాః కః పరిహార ఇత్యత్రాహ - పఞ్చమ్యంతమితి - తతః తస్మాత్, అత్ర, ఉదితమ్ - ప్రోక్తమ్, పఞ్చమ్యంతమక్షరపదమ్, ప్రాచ్యమక్ష

రమ్ - ప్రోక్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిశిష్టమక్షరమ్, నోచ - నాపనది త్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ సర్వజ్ఞస్యేతి - సర్వజ్ఞస్య, జగతో యోనేః - భూతయోనేః, అస్య - పూర్వోక్తస్యాక్షరస్య, ఇతరతో శేషార్థాత్ - స్వేతరసకలపదార్థాత్, పరత్వాత్ ఉత్కృష్టత్వాత్, శ్రేష్ఠదస్యః, తతో౽ధికో నాస్తీతి - నహ్యచ్యమూచ ఇతి పూర్వేణాన్వయః, తర్హి పఞ్చమ్యన్తమక్షరపదం కిం బ్రవీతీత్యత్రాహ - కథితమితి కథితమ్ ప్రోక్తమ్, భూతసూక్ష్మమ్-ప్రధానమ్, బ్రవీతి- వక్తీత్యర్థః.

శ్రీ అ॥ ఇతశ్చ నప్రధానపురుషౌ.

సూ॥ * విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ *

శ్రీ॥ విశిష్యహి ప్రకరణం ప్రధానాచ్చ పురుషాచ్చ భూతయోన్యక్షరమ్, వ్యావర్తయతీత్యర్థః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనాదిభిః, తథా తాభ్యామక్షరస్య భేదశ్చ వ్యపదిశ్యతే (అక్షరాత్పరతః పర) ఇత్యాదినా, తథాహి (స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహ) ఇతి సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాభూతా బ్రహ్మవిద్యా ప్రక్రాన్తా, పరవిద్యైవ చ సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా, తామిమాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాం విద్యాం చతుర్ముఖాథర్వాదిగురుపరమ్పరయా అంగిరసః ప్రాప్తాం జిజ్ఞాసుః (శౌనకో హ వై మహాశాలో౽ఙ్గిరసం విధివదుపసన్నః పప్రచ్ఛ కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ) తి, బ్రహ్మవిద్యాయాస్సర్వవిద్యాశ్రయత్వాద్బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వం విజ్ఞాతం భవతీతి కృత్వా బ్రహ్మ స్వరూపమనేన పృష్టమ్, (తస్మై స హోవాచ ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హ స్మ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పరా చైవాపరా చ) ఇతి, బ్రహ్మప్రష్టునా ద్వే విద్యే వేదితవ్యే - బ్రహ్మవిషయే పరోక్షాపరోక్షరూపే ద్వే విజ్ఞానే ఉపాదేయే ఇత్య

ర్థః. తత్ర పరోక్షం శాస్త్రజన్యం జ్ఞానమ్, అపరోక్షం యోగజన్యమ్, తయోర్బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతమపరోక్షం జ్ఞానమ్ తచ్చ భక్తిరూపాపన్నమ్, (యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః) ఇత్యత్రైవ విశేష్యమాణత్వాత్. తదుపాయశ్చాగమజన్యం వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతం జ్ఞానమ్, (తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన) ఇతి శ్రుతేః, ఆహ చ భగవాన్పరాశరః (తత్ప్రాప్తిహేతుర్జ్ఞానఞ్చ కర్మ చోక్తం మహామునే। ఆగమోత్థం వివేకాచ్చ ద్విధా జ్ఞానం తథోచ్యతే) ఇతి, (తత్రాపరా ఋగ్వేదో యజుర్వేదః) ఇత్యాదినా (ధర్మశాస్త్రాణి) ఇత్యంతేన ఆగమోత్థం బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుభూతం పరోక్షజ్ఞానముక్తమ్, సాంగస్య సేతిహాసపురాణస్య సధర్మశాస్త్రస్య సమీమాంసస్య వేదస్య బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వాత్, (అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే) ఇత్యుపాసనాఖ్యం బ్రహ్మసాక్షాత్కారలక్షణం భక్తిరూపాపన్నం జ్ఞానమ్ (యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్) ఇత్యాదినా పరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానద్వయవిషయస్య పరస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపముచ్యతే, (యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ) ఇత్యాదినా (యథోక్తస్వరూపాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽక్షరాత్కృత్స్నస్య చేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చస్యోత్పత్తిరుక్తా, విశ్వమితివచనాన్నాచేతనమాత్రస్య, (తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయతే, అన్నాత్ప్రాణో మనస్సత్యం లోకాః కర్మసు చామృతమ్) ఇతి బ్రహ్మణో విశ్వోత్పత్తిప్రకార ఉచ్యతే, తపసా - జ్ఞానేన, యస్య జ్ఞానమయం తపః ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్, చీయతే, - ఉపచీయతే, (బహు స్యా)మితి సంకల్పరూపేణ జ్ఞానేన బ్రహ్మ స్రష్టవ్యోన్ముఖం భవతీత్యర్థః, తతోఽన్నమభిజాయతే - అద్యత ఇత్యన్నమ్, విశ్వస్య భోక్తృవర్గస్య భోగ్యభూతం భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతం పరస్మాద్బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యర్థః. ప్రాణ

మనఃప్రభృతిచ స్వర్గాపవర్గరూపఫలసాధనభూతకర్మపర్యంతం సర్వంవికారజాతం తస్మాదేవజాయతే, (యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిది)త్యాదినా సృష్ట్యుపకరణభూతంసార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదికముక్తమ్, సర్వజ్ఞాత్సత్యసంకల్పాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోక్షరాదేతత్కార్యాకారం బ్రహ్మనామరూపవిభక్తంభోక్తృభోగ్యరూపంచజాయతే, (తదేతత్సత్య)మితి పరస్యబ్రహ్మణోనిరుపాధికసత్యత్వముచ్యతే, (మంత్రేషుకర్మాణికవయోయాన్యపశ్యం తానిత్రేతాయాంబహుధాసంతతాని, తాన్యాచరతనియతంసత్యకామాః) ఇతి సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదికల్యాణగుణాకరమక్షరంపురుషం స్వతస్సత్యంకామయమానాః తత్ప్రాప్తయే ఫలాంతరేభ్యోవిరక్తా ఋగ్యజుస్సామాథర్వసుకవిభిర్దృష్టాని వర్ణాశ్రమోచితాని త్రేతాగ్నిషు బహుధాసంతతానికర్మాణ్యాచరతేతి, (ఏషవఃపన్థాః) ఇత్యారభ్య (ఏషవఃపుణ్యస్సుకృతోబ్రహ్మలోకః) ఇత్యంతేనకర్మానుష్ఠానప్రకారం శ్రుతిస్మృతిచోదితేషుకర్తసు ఏకతరకర్మవైధుర్యేపి ఇతరేషామనుష్ఠితానామపినిష్ఫలత్వమయథానుష్ఠితస్యచాననుష్ఠితసమత్వమభిధాయ (ప్లవాహ్యేతేఅదృఢాయజ్ఞరూపాఃఅష్టాదశోక్తమవరంయేషుకర్మ ఏతచ్ఛ్రేయోయేభినన్దన్తిమూఢాజరామృత్యుంతేపునరేవాపియంతి)ఇత్యాదినా ఫలాభిసంధిపూర్వకత్వేనజ్ఞానవిధురతయాచ అవరంకర్మాచరతాం పునరావృత్తిముక్త్వా (తపఃశ్రద్ధేయేహ్యుపవసంతి) ఇత్యాదినా పునరపిఫలాభిసంధిరహితం జ్ఞానినా అనుష్ఠితంకర్మ బ్రహ్మప్రాప్తయేభవతీతిప్రశస్య (పరీక్ష్యలోకాని)త్యాదినా కేవలకర్మఫలేషువిరక్తస్యయథోచితకర్మానుగృహీతంబ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయభూతంజ్ఞానం జిజ్ఞాసమానస్య ఆచార్యోపసదనంవిధాయ (తదేతత్సత్యంయథాసుదీప్తా)దిత్యాదినా (సోవిద్యాగ్రన్థిం వికిరతీహసోమ్య) ఇత్యంతేన పూర్వోక్త

స్యాక్షరస్య భూతయోనేః పరస్య బ్రహ్మణః పరమపురుషస్య అనుక్తైస్స్వరూపగుణైస్సహ సర్వభూతాంతరాత్మతయా విశ్వశరీరత్వేన విశ్వరూపత్వం తస్మాద్విశ్వసృష్టించ విస్పష్టమభిధాయ (ఆవిస్సన్నిహిత)మిత్యాదినా అస్యైవాక్షరస్య అవ్యాకృతాత్పరతోఽపి పురుషాత్పరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః పరమవ్యోమ్ని ప్రతిష్ఠితస్య అనవధికాతిశయానందస్వరూపస్య హృదయగుహాయాముపాసనప్రకారముపాసనస్యచ పరభక్తిరూపత్వముపాసీనస్య అవిద్యావియోగపూర్వకం బ్రహ్మసమం బ్రహ్మానుభవఫలంచోపదిశ్యోపసంహృతమ్, అతఏవం విశేషణాద్భేదవ్యపదేశాచ్చనాస్మిన్ప్రకరణే ప్రధానపురుషౌ ప్రతిపాద్యేతే,

శ్లో॥ నాన్యో వైశిష్ట్యభేదవ్యవహృతితఇదం భూతయోన్యక్షరంతువ్యావృత్తం వక్తిహీదంప్రకరణముభయస్మాత్ప్రధానాచ్చపుంసః । ఏకజ్ఞానేనసర్వావగతివిషయకోక్తప్రతిజ్ఞోపపత్త్యాదిభ్యో భేదోక్షరాదిత్యుదితఇహాతతో భూతయోనాత్తథాహి ॥ ॥

సబ్రహ్మేత్యాదివాక్యేప్రథమమిహ పునస్సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాప్రకారింతా బ్రహ్మవిద్యాభవతిఖలుపరాసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా । తామేతాందిజ్ముఖాథర్వముఖగురుముఖాదంగిరోముఖ్యధీతాం జిజ్ఞాసుశ్శౌనకస్త్వంగిరసముపగతఃపర్యపృచ్ఛద్వినీతః ॥ ॥ ॥

కస్మిన్ జ్ఞాతేతుసర్వం విదితమితిపరబ్రహ్మవిద్యైవసర్వజ్ఞానస్యాధారభూతా భవతి తతఇదంబ్రహ్మవాక్యేత్రిపృష్టమ్ । ద్వేవిద్యేవేదితవ్యేభవతఇహపరాచాప

రా చేతి భేదాదిత్యాహ చేత్యౌనకంతం పఠితిముని రపర స్త్వ జ్గిరా బ్రహ్మవిద్యామ్ ॥ ॥ ॥

బ్రహ్మజ్ఞానం పరోక్షంతదితరదపిచాపేక్షణీయం ముముక్షోరిత్యర్థోఽస్యాంగిరో మున్యభిహితవచనస్యావధేయ స్సుధీభిః । శాస్త్రాద్జ్ఞానం పరోక్షం భగవతఇతరద్యోగజన్యం తయోస్తు బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయో భవతి పునరిదం బ్రహ్మణో స్యాపరోక్షమ్ ॥ ॥

ఏతత్సాధ్యోర్భక్తిరూపం కథయతిహియయమేవైషఇత్యస్యతదుప్రాపత్వం జ్ఞానంవివేకాద్యుపకృతముదితస్సాధనమాత్తస్య హేతుః । శ్రోత్రం వాక్యంతమిత్యాదిచభవతితదిత్యాది పౌరాణికోక్తిశ్చార్థే ప్రోక్తేచప్రమాణం ద్వివిధఇహాపరబ్రహ్మవిద్యాప్రభేదః ॥ ॥ ॥

తత్రజ్ఞానంపరోక్షం భగవతఇహ తత్రాపరేత్యాదివాక్యంబ్రూతేన్యచ్చాపరోక్షం వచనమథపరేత్యాదికం భక్తిరూపమ్ । సంప్రోక్తం యత్తదిత్యాదికవచని పరబ్రహ్మణో స్యస్వరూపం విజ్ఞానేగోచరస్య ద్వివిధఇహాపరోక్షాపరోక్షప్రభేదాత్ ॥ ॥ ॥

కృత్స్నస్యోత్పత్తిరుక్తాచిదచిదుభయరూపస్యతు బ్రహ్మణోస్మాత్ప్రోక్తాద్వాక్యాద్యథేత్యాదితఉపరి జగత్యాణనాభ్యాదినీత్యా । సంకల్పేనైవ సృష్టింజగతఇహ బహుస్యామితీద్యుగ్విధేన ప్రోహ స్మిన్బ్రహ్మణో స్యోదితఇహతపసేత్యాదివాక్యైపరంత్రి ॥ ॥ ॥

యస్సర్వేత్యాదివాక్యం వదతి భగవతస్సృష్టిహేతుం
ప్రపఞ్చసార్వజ్ఞ్యాదింగుణౌఘం న భవతి జగతోఽయం
విన్నైతస్యసృష్టిః । తస్మాదిత్యాదివాక్యం తదుపరికథి
తంసర్వవేత్తుశ్చ తస్మాద్బ్రహ్మేదంకార్యరూపం వదతి
హి భవతీత్యుల్లసన్నామరూపమ్ ॥ ॥ ॥

మన్త్రేష్విత్యాదివాక్యైః కథితగుణనిధింపూరుషంసత్య
మేనం ప్రపన్నత్వంభిస్తువర్ణాశ్రమ సమనుగుణం
కర్మకార్యంబ్రవీతి । వేదప్రోక్తంవిరక్తైరితరవిధ
ఫలేష్వేషఇత్యాదినైతత్కర్మాచారప్రకారంశ్రు
తిమునికథితేకర్మణీహాత్వశేషే ॥ ॥ ॥

ఏకస్యాఽపిప్రహాణేతదితరదఫలంసర్వముక్త్వాఽయథా
వత్కర్మాచారస్త్వ చర్యాసమఇతికథయత్యాప్ల
వాహీతివాక్యైః । బ్రహ్మజ్ఞానేనహీనం ఫలరుచి
సహితంకర్మ కుర్వజ్జనానాముక్త్వావృత్తింపునశ్చా
త్రజగతి తపఇత్యాదివాక్యైః ప్రవృత్తైః ॥ ॥

బ్రహ్మజ్ఞానోపపన్నంఫలరుచివిధురం బ్రహ్మణఃప్రాప్తి
హేతుంకర్మాత్యన్తంప్రశస్యాత్రతు పునరపితద్వీత
రాగస్యపుంసః । కర్మాధీనేషుభోగేష్విహసము
పచితాంకర్మణాబ్రహ్మవిద్యాం జిజ్ఞాసోస్తూపసత్తిం
పరమిహతుపరీక్ష్యేతిచోక్త్వాగురూణామ్ ॥ ॥

సౌమ్యేత్యస్మాత్తదిత్యాద్యభిహిత వచనాదూర్ధ్వతోయో
వ్యక్షరస్యప్రోక్తస్యబ్రహ్మణః ప్రాక్కథితసుగుణైస్సా

ర్థ మస్యాఖిలస్య । ఆత్మత్వాద్విశ్వరూపత్వమత ఉదయమపృస్య పిస్పష్టముక్త్వా ఽవిస్పష్టత్వాదికైశ్చోపనిషదితువరతోపదిష్టైస్తు వాక్యైః ॥ ॥ ॥

తస్యైవబ్రహ్మణో వ్యాకృతత ఇతరతః పూరుషాదక్షరస్యత్వన్యస్యాపిస్థితస్య స్వపదనపరమవ్యోమ్న్యదానన్దసిన్ధోః । హ్యద్దేశేధ్యానరీతింపరముహాచవునర్థశక్తిరూపత్వమస్యోపాసీనస్యత్వ విద్యావిలయముఖపరబ్రహ్మానిత్యానుభూతిమ్ ॥ ॥ ॥

సంకీర్త్యబ్రహ్మణైవమ ముపసమహార్య క్తవైశిష్ట్యభేదవ్యాహారాభ్యాం తతోస్మిన్ప్రకరణ ఉచితా వ్యక్తపుంసోర్న బుద్ధిః । ॥ ॥

అ ॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాఞ్చేతిసూత్రార్థమ హ - నాన్యావితి—

టీ ॥ వైశిష్ట్యభేదవ్యవహృతిభ్యః - వైశిష్ట్యేన - విశేషణేన, భేదవ్యవహృతితః - భేదవ్యపదేశేన, అన్యౌ - ప్రధానపురుషౌ, న - ఇహానప్రతిపాద్యావిత్యర్థః. వైశిష్ట్యశబ్దం వ్యాచష్టే - ఇదమితి— ఇదంభూతయోన్యక్షరమ్, ఇదంప్రకరణమ్, ప్రధానాత్పుంసశ్చ ఉభయస్మాద్వావృత్తంవక్తిహీత్యన్వయః, కైర్ధర్మైరిత్యత్రాహ ఏకజ్ఞానేనేతి ఏకజ్ఞానేనసర్వానగతివియక్తప్రతిజ్ఞోపపత్త్యాదిభ్యః - ఏకజ్ఞానేనసర్వజ్ఞానవిషయకప్రథమోక్తప్రతిజ్ఞోపపాదనాదిభిః, భేదవ్యవహృతిం వ్యాచష్టే- భేదోఽక్షరాదితి - ఇహభూతయోనా - భూతయోన్యక్షరే, అక్షరాదితి - అక్షరాత్పరతః పరఇత్యనేన, తితః - ప్రధానాత్పురుషా

చ్ఛ, భేదః, ఉదితః - అభిహితఇత్యర్థః. హేతుద్వయంవిపరీతమహా హతథాహేతి,

ఇహాసబ్రహ్మేత్యాదివాక్యే - (సబ్రహ్మవిద్యాంసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయజ్యేష్ఠపుత్రాయప్రాహ) ఇతివాక్యే, ప్రథమమ్, సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాబ్రహ్మవిద్యా, ప్రకాంతేత్యన్వయః, నకేవలంవిశేష్యవాచినాబ్రహ్మవిద్యాశబ్దేన విశేషణవాచినాసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాశబ్దేనాపిబ్రహ్మవిషయకత్వం సిద్ధమిత్యాహ - భవతిఖల్వితి - సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా - సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాభూతావిద్యా, పరాభవతిఖలు - పరవిద్యైవభవతీత్యర్థః. సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాత్వంసర్వవిద్యాశ్రయత్వమ్, జ్ఞాతవ్యేబ్రహ్మణికృత్స్న జ్ఞాతవ్యాంతర్భావాద్బ్రహ్మజ్ఞానేకృత్స్నవిషయకజ్ఞానాన్యంతర్భూతానీత్యర్థః. తామేతామ్, దిఙ్ముఖాథర్వముఖగురుముఖాత్ - చతుర్ముఖాథర్వప్రభృతిగురుముఖతః, అఙ్గిరోముఖ్యగతామ్ - అంగిరసామునినాజ్ఞాతామ్ జిజ్ఞాసుశ్శౌనకః, వినీతః - వినీతస్సన్, అంగిరసముపగతఃపర్యపృచ్ఛదిత్యన్వయః,

కస్మిన్జ్ఞాతఇతి - కస్మిన్జ్ఞాతేసర్వం విదితమితిపర్యపృచ్ఛదితి పూర్వేణాన్వయః, అయంతుప్రశ్నవాక్యార్థానువాదః, ప్రశ్నవాక్యానుపూర్వీతు (కస్మిన్నుభగవ) ఇత్యాదికా, బ్రహ్మజిజ్ఞాసమానేన బ్రహ్మహిప్రష్టవ్యమ్, కస్మిన్నుభగవఇత్యస్యకథంబ్రహ్మవిషయకత్వమిత్యత్రాహ - పరబ్రహ్మవిద్యైవేతి - పరబ్రహ్మవిద్యైవసర్వజ్ఞానస్యాధారభూతాభవతీత్యన్వయః, సర్వవిద్యాశ్రయత్వవాచినా సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠాశబ్దేన అస్యాఃపరబ్రహ్మవిద్యాత్వం సిధ్యతీతిభావః,తతః, అత్రవాక్యేబ్రహ్మపృష్టమిత్యన్వయః, (ద్వేవిద్యే) ఇతివిద్యాద్వయం

భిన్నవిషయత్వేన ఇతరైర్వ్యాఖ్యాతమ్, పరవిద్యా పరమాత్మవిషయా
అర్థాన్తరవిషయా చాపరవిద్యేతి. కైశ్చిత్కర్మజ్ఞానమపరవిద్యయా
బ్రహ్మజ్ఞానం పరవిద్యయేత్యుక్తమ్, తద్వ్యావృత్త్యర్థం ద్వేవిద్యేఇ
త్యాదిశ్రౌతవాక్యం వ్యాచష్టే - ద్వేవిద్యేఇతి - ఇహ పరాచాపరాచే
తి ఘదాద్ద్వేవిద్యే వేదితవ్యే భవతః, ఇతి తం చోదకం ప్రతి అపరో మునిరఙ్గి
రాబ్రహ్మవిద్యామూచ ఇత్యన్వయః,

పరావరశబ్దార్థం వివృణ్వన్ కస్యైమే విద్యే జ్ఞాతవ్యే ఇతి జిజ్ఞా
సాం చ పరిహరతి - బ్రహ్మజ్ఞానమితి - పరోక్షమ్, తదితరదపి చ - ప్రత్యక్షరూ
పమపి చ, బ్రహ్మజ్ఞానం ముముక్షోరపేక్షణీయమితి, అస్య - ద్వేవిద్యే
వేదితవ్యే ఇత్యాదికస్య, అంగిరోమున్యభిహితవచనస్య, అర్థః సుధీభి
రవధేయ ఇత్యన్వయః, పరోక్షం బ్రహ్మజ్ఞానం కీదృశమ్, అపరోక్షం చ
తత్కీదృశమ్, తయోర్మధ్యే అభ్యర్హితోపాయః క ఇతి శఙ్కా
యామాహ - శాస్త్రాదితి - భగవతః పరోక్షం జ్ఞానం శాస్త్రాత్ - సత్యం
జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిశాస్త్రజన్యమ్, ఇతరత్ - భగవతోఽపరో
క్షజ్ఞానమ్, యోగజన్యమ్, తయోః - పరోక్షాపరోక్షయోర్మధ్యే
అస్య బ్రహ్మణః, ఇదమపరోక్షమ్, అపరోక్షజ్ఞానమ్, బ్రహ్మప్రాప్త్యుపా
యో భవతి - అభ్యర్హితోపాయో భవతీత్యర్థః.

అస్యైవ బ్రహ్మాపరోక్షస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతావచ్ఛేదకం
భక్తిరూపాపన్నత్వరూపం రూపాన్తరమాహ - ఏతదితి - ఏతత్ —
ఇదమపరోక్షం బ్రహ్మజ్ఞానమ్, భక్తిరూపం స్యాదిత్యన్వయః, అస్య భక్తి
రూపత్వే ప్రమాణమాహ - కథయతీతి - యమేవైష ఇతి - యమే
వైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్) ఇతి
వాక్యమ్, అస్య - బ్రహ్మాపరోక్షస్య, తద్రూపత్వం కథయతి హీత్యన్వ

యః, భక్తిరూపత్వం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. నను బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానే నైవ తత్ప్రాప్తిసిద్ధావపరోక్షస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య క్వోపయోగ ఇత్యాశఙ్క్యాయామాహ - జ్ఞానమితి - వివేకాద్యుపకృతమ్, వివేకాదిసాధనసప్తకసహకృతమ్, ఆగమోదితమ్, ఆగమజన్యమ్, జ్ఞానమ్, తస్య హేతుః - బ్రహ్మాపరోక్షస్య హేతురిత్యర్థః. పరోక్షాపరోక్షభేదేన ద్వివిధస్య సాక్షాత్పరమ్పరయా చ బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుభూతే బ్రహ్మజ్ఞానే ప్రమాణమాహ - శ్రౌతమితి తమిత్యాదిచ - తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన) ఇత్యాదికంచ, శ్రౌతం వాక్యమ్ తదిత్యాదిపౌరాణికోక్తిశ్చ - (తత్ప్రాప్తిహేతుర్జ్ఞానఞ్చకర్మచోక్తం మహామునే । ఆగమోత్థం వివేకాచ్చ ద్విధా జ్ఞానం తథోచ్యతే) ఇతి విష్ణుపురాణవచనం చ, ప్రాప్తిరిహ ద్వివిధపరబ్రహ్మవిద్యాప్రభేదే, ప్రమాణమిత్యన్వయః,

తత్రాపరేత్యాదిశ్రౌతవాక్యస్యార్థమాహ - తత్రజ్ఞానమితి తత్ర - పరోక్షాపరోక్షయోర్మధ్యే, పరోక్షం భగవతో జ్ఞానమ్, ఇహ తత్రాపరేత్యాదివాక్యం బ్రూత ఇత్యన్వయః, అథ పరేత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ - అన్యచ్చేతి - అథపరేత్యాదికమ్, (అథపరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే) ఇత్యాదికమ్, వచనమ్ - వాక్యమ్, అన్యత్ - పరోక్షాదన్యత్, భక్తిరూపమపరోక్షమ్, బ్రూత ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, యత్తదద్రేశ్యమిత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ - సంప్రాప్తమితి - యత్తదిత్యాదికవచసి - యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమిత్యాదికవాక్యే, పరోక్షాపరోక్షప్రభేదాత్ - ఇహ ద్వివిధవిజ్ఞానగోచరస్య అస్య పరబ్రహ్మణస్స్వరూపం సంప్రాప్తమిత్యన్వయః,

యథోర్ణనాభిస్సృజతే - గృహ్ణతే చ ఇతివాక్యస్యార్థమాహ - కృత్స్నస్యేతి - ఉపరిప్రాప్త్యవధేత్యాదితో వాక్యాజ్జగత్యా

ర్ణనాభ్యాదినేత్యా అస్మాద్బ్రహ్మణశ్చిదచిదుభయరూపస్యకృత్స్న స్యోత్పత్తిరుక్తా, ఇత్యన్వయః, తపసాచీయతేబ్రహ్మ ఇత్యాదివాక్యస్యా ర్థమాహ - సంకల్పేనేతి - ఇహాపరతోఽద్రిదితేతపసేత్యాదివాక్యేస్మిన్ అస్యబ్రహ్మణోబహుస్యామితీదృగ్విధేన సంకల్పేనైవ ఇహాజగత్సృష్టిం ప్రాహేత్యన్వయః,

యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ - యస్సర్వేతి— యంవినా ఏతస్యజగతస్సృష్టిర్న భవతి, తమిత్యధ్యాహారః, తమ్, ప్రప ఞ్చసృష్టిహేతుం భగవతస్సార్వజ్ఞ్యాదిగుణౌఘమ్, యస్సర్వేత్యాది వాక్యమ్ - యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదివాక్యమ్, వదతీత్యన్వయః, తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే ఇతివాక్యస్యార్థమాహ తస్మాదిత్యాదీతి - తదుపరికథితం తస్మాదిత్యాదివాక్యమ్, సర్వవేత్తుః— సర్వజ్ఞాత్, తస్మాత్ - కారణాకారాద్బ్రహ్మణః, ఉల్లసన్నామరూప మ్ - విభక్తనామరూపమ్; కార్యరూపమ్, కార్యాకారమ్, ఇదంబ్రహ్మ భవతీతివదతీత్యన్వయః,

మంత్రేషుకర్మాణికవయోయాన్యపశ్యంస్తాని త్రేతాయాం బహుధాసంతతాని తాన్యాచరతనియతంసత్యకామాః) ఇత్యంతానా మర్థమాహ - మంత్రేష్వితి–కథితగుణనిధిమ్ - ప్రోక్తసర్వజ్ఞత్వా దిగుణాకరమ్, ఏనంసత్యంపూరుషమ్ - ప్రేప్సుత్సుంభిః - ప్రాప్తుమిచ్ఛ ద్భిః, పురుషైః, ఇతరవిషయఫలేషువిరక్తైః, వేదప్రోక్తంవర్ణాశ్రమసమా నుగుణమ్, వర్ణాశ్రమోచితమ్, కర్మ, మంత్రేష్విత్యాదివాక్యే కార్యంబ్రవీతీత్యన్వయః - కర్తవ్యంబ్రవీతీత్యర్థః, ఏషవఃపంథా ఇ త్యాదివాక్యస్యార్థమాహ - ఏషఇత్యాదినేతి - ఏషఇత్యాదినా— ఏషవఃపంథా ఇత్యాదినా, ఏతత్కర్మాచారప్రకారమ్ - పూర్వోక్తత

ర్మానుష్ఠానపరిహారమ్, శ్రుతిమునికథితే - శ్రౌతే స్మార్తే చ, ఇహ అశేషే కర్మణి, ఏకస్యాపి పరిహాణే ఏకస్యాపి కర్మణః పరిత్యాగే, తదితరత్సర్వమ్ - తదన్యత్సర్వం కర్మ, అఫలముక్త్వా - నిష్ఫలముక్త్వా అయథావత్కర్మాచారస్తు - శ్రుతిస్మృత్యుక్తవిధిపరిహాణేన కర్మానుష్ఠానపరిహారస్తు, అచర్యాసమ ఇతి - అననుష్ఠానసమ ఇతి - కథయిత్వా - ప్రతిపాద్య ప్లవా హ్యేతే అదృఢా ఇత్యాదివాక్యానామర్థమాహ - ప్లవాహీతి - ప్లవాహీతి వాక్యైః - ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా ఇత్యాదివాక్యైః, బ్రహ్మజ్ఞానేన హీనమ్ - బ్రహ్మజ్ఞానేన విధురమ్, ఫలరుచిసహితమ్, ఫలాభిసంధిసహితమ్, కర్మకుర్వజ్ఞనానామ్ - కర్మానుష్ఠాతౄణాం పుంసామ్, హానశ్చ అతిజగత్యావృత్తిముక్త్వా, తపశ్శ్రద్ధయేత్యాదివాక్యానామర్థమాహ - తప ఇత్యాదివాక్యైరితి - ప్రవృత్తైస్తప ఇత్యాదివాక్యైః, బ్రహ్మజ్ఞానోపపన్నమ్ - బ్రహ్మజ్ఞానసహితమ్, ఫలరుచివిధురమ్ - ఫలాభిసన్ధివిధురమ్, బ్రహ్మణః ప్రాప్తిహేతుమ్ - బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనమ్, తత్కర్మ, అతః పునరప్యత్యంతం ప్రశస్య పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ - వీతరాగస్యేతి - ఇహ కర్మాధీనేషు భోగేషు, వీతరాగస్య - వైరాగ్యయుక్తస్య ఇహ కర్మణా సముచితాం బ్రహ్మవిద్యాం జిజ్ఞాసోః పుంసః, పరం గురూణాముపసత్తిమిహ పరీక్ష్యేత్యుక్త్వా - పరీక్ష్య లోకానిత్యాదినా సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమిత్యంతేనోక్త్వా.

తదేతత్సత్యమిత్యాదికస్య సోఽవిద్యాగ్రంథిం వికిరతీహ సోమ్యేత్యంతస్య వాక్యస్యార్థమాహ - సోమ్యేత్యన్తాదితి - సోమ్యేత్యన్తాత్ (సోఽవిద్యాగ్రన్థిం వికిరతీహ సోమ్య) ఇత్యంతాత్, తదిత్యాద్యభిహితవచనాత్ - (తదేతత్సత్యమ్) ఇత్యాదికాత్ కథితవాక్యాత్, ప్రోక్తస్వభూతయోన్యక్షరస్య బ్రహ్మణః, ప్రాగ్కథితసుగుణైస్సార్థమ్—

పూర్వమనుక్తైస్సుగుణైస్సహ, అస్యాఖిలస్య - అస్య సర్వస్య ప్రప
ఞ్చస్య ఆత్మత్వాద్విశ్వరూపత్వమ్- ఆత్మతయా విశ్వరూపత్వమ్, అస్య
అస్య ప్రపఞ్చస్య, అతః - అస్మాద్బ్రహ్మణః. ఉదయమపి - ఉత్పత్తిమపి
విస్పష్టమ్ - సుస్పష్టమ్, ఉక్త్వా - అభిధాయ, ఆవిస్సన్నిహితమిత్యా
దివాక్యస్యార్థమాహ - ఆవిసన్నిత్యాదికైరితి - ఉపనిషది పరత్రో
పదిష్టైః - ఉపర్యుపదిష్టైః, ఆవిసన్నిత్యాదికైః - (ఆవిసన్నిహితంగు
హాయామ్) ఇత్యాదికైర్వాక్యైః, అవ్యాకృతతః- ప్రకృతేః, ఇతరతః
అన్యస్మాత్, పూరుషాత్ - జీవాత్, అన్యస్య- పరస్య. స్వసదనపరమ
వ్యోమ్ని — స్వ స్థా న భూ త ప ర మా కా శే, స్థితస్య, ఉదా
నందసింధోః - అతిశయితానందసాగరస్య, అక్షరస్య - అక్షరబ్రహ్మ
ణః, హృద్దేశే - హృత్ప్రదేశే, ధ్యానరీతిమ్ – ధ్యానప్రకారమ్, ఇహ
అస్మిన్ ధ్యానే, పరంభక్తిరూపత్వమ్, అస్యోపసీనస్య - ఉపాసకస్య,
అవిద్యావిలయముఖపరబ్రహ్మనిత్యానుభూతిమ్- అవిద్యానాశపూర్వ
కం పరబ్రహ్మణో నిత్యానుభవమ్, బ్రహ్మణా సమానమ్, సంకీర్త్య —
ప్రతిపాద్య, ఉపసమహారి - ఉపసంహృతమ్, ఏవం స్తోత్రహేతుద్వ
యేన విశేషణం ప్రపఞ్చితమ్, ఉదితం హేతుం హేత్వంతరేణ సహాను
వదన్ సాధ్యార్థం ఘటయతి- ఉక్తవైశిష్ట్యభేదవ్యాహారాభ్యామితి
తతః, ఉక్తవైశిష్ట్యభేదవ్యాహారాభ్యామ్ - ఉక్తవిశేషణభేదవ్యపదే
శాభ్యామ్, అస్మిన్ ప్రకరణే, అవ్యక్తపుంసోః - అవ్యక్తపురుషయోః
బుద్ధిః - ప్రతీతిః, నోచితా- నవక్తుముచితేత్యర్థః.

శ్రీ॥ భేదవ్యపదేశోఽపిహితాభ్యాంపరస్యబ్రహ్మణోత్రవిద్యతే
దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషస్స బాహ్యాభ్యంతరోహ్యజః (అప్రాణో
హ్యమనాశ్శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పరః) ఇత్యాదిభిః; అక్షరాదవ్యా

కృతాత్పరోఽయస్సమష్టిపురుషః తస్మాదపిపరభూతోఽదృశ్యత్వాదిగుణకోఽక్షరశబ్దాభిహితఃపరమాత్మేత్యర్థః। అశ్నుతఇతివా నక్షరతీతివా అక్షరమ్, తదవ్యాకృతేఽపి స్వవికారవ్యాప్త్యావా మహదాదివన్నామాన్తరాభిలాపయోగ్యత్వంచాభావాచ్చ అక్షరత్వంకథఞ్చిదుపపద్యతే,

శ్లో॥ భేదోక్తిశ్చాపితాభ్యాం భగవతితుపరబ్రహ్మణి
హ్యస్తిదివ్యోహీత్యాదౌ వాక్యజాతేఽక్షరతఃపర
రంజీవముక్త్వాతతోఽన్యత్ । బ్రహ్మేత్యుక్తంయద
త్రాక్షరపదముదితం తత్ప్రధానేఽపితస్యవ్యాప్త్యాస్వీయే
వికారేఽశ్నుతఇతివిక్రుతేర్వర్జనాద్వామహద్వత్ ॥

అ॥ అథభేదవ్యపదేశంప్రపఞ్చయతి - భేదోక్తిశ్చేతి—

టీ॥ ఇహభగవతిపరబ్రహ్మణి, దివ్యోహీత్యాదౌవాక్యజాతే - (దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యన్తరోహ్యజః। అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రోహ్యక్షరాత్పరతఃపరః) ఇత్యాదివాక్యజాతే, తాభ్యామ్ - ప్రధానపురుషాభ్యామ్, భేదః కేనవాక్యేనప్రతీయతే ఇత్యత్రాహ - అక్షరతఇతి - ఇహ - అక్షరాత్పరతఃపరఇత్యత్ర, అక్షరతః - ప్రధానాత్, జీవమ్, పరమ్ - భిన్నమ్, ఉక్త్వా, తతః - జీవాత్, బ్రహ్మాన్యదిత్యుక్తమ్, అక్షరపదస్యకథంప్రధానపరత్వమిత్యత్రాహ - యదత్రేతి - అత్ర అస్మిన్వాక్యే, యదక్షరపదముదితమ్, ఉక్తమ్, తత్ప్రధానేఽపి, భవతీత్యధ్యాహారః, కయావ్యుత్పత్త్యా తస్య ప్రధానపరత్వమిత్యత్రాహ - తస్యేతి - తస్య - ప్రధానస్య, స్వీయేవికారే - స్వవికారభూతేమహదాదౌ, వ్యాప్త్యా, అశ్నుతఇతి - అశ్నుతే - ఇతివ్యుత్పత్త్యా, అశూవ్యాప్తావితి అశూధాతోర్వ్యాప్త్యర్థకత్వాత్ ప్రధానస్యస్వవికారభూతమహదాదివ్యాప్తత్వా

పక్షరత్వమితి భావః, నక్షరతీత్యక్షరమితి వ్యుత్పత్త్యంతరేణాపి అక్షర
శబ్దస్య ప్రధానపరత్వమాహ - వికృతేరితి - మహాద్యాత్ - మహదా
దివత్, వికృతేః - నామాంతరాభిలాపయోగ్యవికారాత్, వర్జనా
ద్వా - శూన్యతయావా, ప్రధానేప్యక్షరపదంభవతీతిపూర్వేణా
న్వయః.

సూ ॥ * రూపోపన్యాసాచ్చ *

శ్రీ ॥ (అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే
వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః । వాయుః ప్రాణో హృదయంవిశ్వమస్యపద్భ్యాం
పృథివీ హ్యేషసర్వభూతాంతరాత్మా) ఇతీదృశంరూపం సర్వభూతాం
తరాత్మనఃపరమాత్మనఏవసంభవతి అతశ్చపరమాత్మా,

శ్లో ॥ రూపోపన్యాసతశ్చాప్యదితఇహాపరః పూరుషో
నేతరాత్మాహ్యగ్నిమూర్ధేతిరూపంభవతి భగవతో
హ్యగ్నిమూర్ధాదికీతత్ । ॥ ౧౨౩ ॥

అ ॥ హేత్వంతరేణాప్యుక్తప్రకరణస్య పరమపురుషపరత్వం
వ్యవస్థాపయతి - రూపోపన్యాసతఇతి—

టీ ॥ ఇహాపూదితః - అస్మిన్ప్రకరణేఉక్తః, పరఃపూరుషః
పరమపురుషః - ఇతరాత్మాన - ఉక్తా ప్రధానపురుషౌ న,
కుతఇత్యత్రాహ - రూపోపన్యాసతఇతి - రూపోపన్యాసతశ్చాపి—
రూపస్య - భగవతోసాధారణవిగ్రహస్య, ఉపన్యాసతశ్చాపి - ప్రతి
పాదనాదపీత్యర్థః, కింతద్రూపమ్, కుతోతత్ప్రతిపాదితమిత్యత్రాహ
అగ్నిమూర్ధేతి - అగ్నిమూర్ధేతి (అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీచం
ద్రసూర్యౌదిశశ్శ్రోత్రేవాగ్వివృతాశ్చవేదాః । వాయుఃప్రాణోహృ
దయంవిశ్వమస్యపద్భ్యాంపృథివీహ్యేషసర్వభూతాంతరాత్మా)ఇతివా

శ్యే. గీతమ్ ప్రతిపాదితమ్, అగ్నిమూర్ధాదీ - అగ్నిశిరఃప్రభృతికమ్, రూపమ్;భగవతోహిభవతీత్యన్వయః.పరమాత్మనఏవసంభతీత్యర్థః.

* ఇత్యదృశ్యత్వాధికరణంసమాప్తమ్ *

——(౦)——

సూ ॥ * వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ *

శ్రీ ॥ ఇదమామనంతిచ్ఛన్దోగాః (ఆత్మానమేవేమంవైశ్వానరంసంప్రత్యధ్యేషితమేవనోబ్రూహి) ఇతిప్రక్రమ్య (యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమాన మాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తె) ఇతి తత్రసందేహః, కిమయంవైశ్వానరఆత్మాపరమాత్మేతిశక్యనిర్ణయః, ఉతనేతి, కింప్రాప్తమ్ అశక్యనిర్ణయఇతి కుతః, వైశ్వానరశబ్దస్య చతుర్ష్వర్థేషు ప్రయోగదర్శనాత్, జాఠరాగ్నౌతావత్ (అయమగ్నిర్వైశ్వానరోయోనేదమన్నంపచ్యతే యదిదమద్యతే తస్యైషఘోషోభవతి యావదేతత్కర్ణావపిధాయశృణోతి సయదోత్క్రమిష్యన్భవతి నైనంఘోషంశృణోతి) ఇతి, మహాభూతతృతీయేచ(విశ్వస్మాఅగ్నింభువనాయదేవావైశ్వానరంకేతు మహ్నామకృణ్వన్) ఇతి. దేవతాయాంచ (వైశ్వానరస్యసుమతౌస్యామరాజాహికం భువనానామభిశ్రీః) ఇతి, పరమాత్మనిచ (తదాత్మన్యేవహృదయేగ్నౌవైశ్వానరేప్రాస్యత్) ఇతి (సఏషవైశ్వానరోవిశ్వరూపఃప్రాణోగ్నిరుదయతె) ఇతిచ, వాక్యోపక్రమాదిషూపలభ్యమానానిలింగానిసర్వానుగుణతయానేతుంశక్యానీతి.

శ్లో ॥ ఛన్దోగాఃప్రాహురాత్మానమితితు సముపక్రమ్యవైశ్వానరాత్మోపాసాంసందిహ్యతేత్ర శ్రుత
ఇహకిమయంవాచివైశ్వానరాత్మా । నిర్ణేతుంశక్య

ఆత్మాపరమఇతినచ్యోతేతి కింప్రాప్తమతిప్రాప్తస్సై
వేతికస్మాత్కథయతిచతుర్థాన్నివైశ్వానరోక్తిః ॥

జ్యోతిఃకౌక్షేయమగ్నిం పరమపురుషమవ్యగ్నిదైవఞ్చ
తస్మాన్నిశ్చేతునైవశక్యః పరమపురుషఇత్యత్రివై
శ్వానరాత్మా । కౌక్షేయజ్యోతిరాహాస్ఫుటమియమ
యమిత్యత్రి వైశ్వానరోక్తిర్విశ్వస్మాఅగ్నిమిత్యాదిక
వచసిపునస్సావాభూతంతృతీయమ్ ॥ ॥ ॥

దైవంవైశ్వానరస్యేతితువచసి తదిత్యాదికెబ్రిహ్మాసో
చె నేతుం శక్యంహిసర్వానుగుణమిహాపునఃప్రిక్రి
మస్థంతులింగమ్ । ॥ ౧-౨-౫ ॥

టీ ॥ ఏవంత్రైలోక్యశరీరత్వేనపరమాత్మత్వేసాధితే తాదృ
శశరీరత్వం తద్వ్యతిరిక్తస్యాపిశ్రూయతఇతిశఙ్కాయోత్థానాత్ సంగ
తిః, ప్రకృతస్యత్రైలోక్యశరీరకెపరమాత్మత్వస్య సాధనాదుపోద్ఘాతో
త్రిసంగతిర్బోధ్యా; విషయమాహ - ఛన్దోగాఇతి - ఆత్మానమితితు
సముపక్రమ్య - (ఆత్మానమెవేమంవైశ్వానరంసంప్రత్యధ్యేషితమెవ
నోబ్రూహి) ఇతిప్రక్రమ్య, వైశ్వానరాత్మోపాసామ్ - (యస్త్వేత
మెవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తె)
ఇత్యుక్తంవైశ్వానరాత్మోపాసనమ్, ఛన్దోగాఃప్రాహురిత్యన్వయః,
అధ్యేషీత్యస్య (ఇక్ స్మరణే) ఇతి స్మరసి - ఉపాస్సెఇత్యర్థః, య
ద్వా, ఇణ్ గతౌ)గత్యర్థాబుద్ధ్యర్థాః. అవగచ్ఛసీత్యర్థః. యద్యపి
(కొనఆత్మాకింబ్రహ్మే) తి ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమా దుప
సంహారస్య తదానుగుణ్యేననేయత్వా న్నసందేహాబాదయః, తథాపి
సమానప్రకారణేవాజసనెయె అగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాముపక్రమా

త్ సంశయస్సంభవతీత్యభిప్రాయేణాహ - సందిహ్యత ఇతి - ఇహ వాచి - అస్మిన్ వాక్యే, శ్రుతోఽయం వైశ్వానరాత్మా పరమ ఆత్మేతి నిర్ణేతుం శక్యః ఉత న వేతి అత్ర సందిహ్యత ఇత్యన్వయః, అనయోః కోట్యోః కిం ప్రాప్తమితి పృచ్ఛతి - ప్రాప్తమితి - అత్ర - అనయోః కోట్యోః, కిం ప్రాప్తమ్ - కా కోటిః ప్రమితకోటితయా ప్రాప్తేత్యర్థః. నిషేధకోటిమవలంబ్య పూర్వపక్షమాహ - ప్రాప్తమితి - నైవేతి ప్రాప్తమిత్యన్వయః, తత్ర హేతుం పృచ్ఛతి - కస్మాదితి - ఉత్తరయతి - కథయతీతి - వైశ్వానరోక్తిః - వైశ్వానరశబ్దః, చతురోఽర్థాన్ - వక్ష్యమాణమర్థచతుష్టయమ్, కథయతి హి ప్రతిపాదయతి హీత్యర్థః. చతుర్ష్వప్యర్థేషు వక్ష్యమాణేషు వక్ష్యమాణరీత్యా వైశ్వానరశబ్దస్య ప్రయోగదర్శనాదయమేవార్థ ఇతి నిశ్చేతు న్న శక్యత ఇతి భావః

కే తే అర్థా ఇత్యత్రాహ - జ్యోతిరితి - కౌక్షేయం జ్యోతిః - జాఠరం జ్యోతిః, అగ్నిమ్ - మహాభూతతృతీయమ్, పరమపురుషమపి పరమాత్మానమపి, అగ్నిదైవం చ - అగ్నిదేవతామపి, కథయతి హీతి పూర్వేణాన్వయః, నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ - చతుర్ష్వర్థేషు వైశ్వానరశబ్దస్య ప్రయోగదర్శనాత్, అత్ర - అస్మిన్ వాక్యే, వైశ్వానరాత్మా - వైశ్వానరశబ్దవాచ్యః, పరమపురుష ఇతి— పరమాత్మేతి) నిశ్చేతుం నైవ శక్య ఇత్యన్వయః, చతుర్ష్వర్థేషు వైశ్వానరశబ్దప్రయోగం స్వమతముదాహరతి - కౌక్షేయజ్యోతిరితి— అయమిత్యత్ర - (అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యతే తస్యైష ఘోషో భవతి యమేతత్కర్ణావపిధాయ శృణోతి స యదోత్క్రమిష్యన్ భవతి నైనం ఘోషం శృణోతి) ఇతి వాక్యే, ఇయం వైశ్వానరోక్తిః, స్ఫుటం కౌక్షేయజ్యోతిరాహేత్యన్వయః, మహాభూతతృతీయే వైశ్వానరశబ్దప్రయోగముదాహరతి—

విశ్వస్మాఇతి - విశ్వస్మాఅగ్నిమిత్యాదికవచసి - (విశ్వస్మాఅగ్నింభువనాయదేవావైశ్వానరంకేతుమహ్నామకృణ్వన్) ఇతివాక్యే, సా - వైశ్వానరోక్తిః, తృతీయంభూతమాహేత్యన్వయః,

దేవతాయాంబ్రహ్మణిచవైశ్వానరశబ్దప్రయోగముదాహరతి - దైవమితి - వైశ్వానరస్యేతితువచసి వైశ్వానరస్యసుమతౌస్యామరాజాహికంభువనానామభిశ్రీః) ఇతివాక్యేతు, సా - వైశ్వానరోక్తిః, దైవమ్ - అగ్నిదేవతామ్, ఊచే- ఆహేత్యర్థః, తదిత్యాదికవచసి - (తదాత్మన్యేవహృదయేఽగ్నౌవైశ్వానరేప్రాస్యత్) ఇతివాక్యే, సాబ్రహ్మాచేఇత్యన్వయః,ప్రయోగసాధారణ్యేఽతిరిక్తేషు త్రేతాగ్నికల్పనాదిషు ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాదిషుచ ప్రతీయమానేషు కథంశక్యనిర్ణయత్వతదభావసందేహాక్తిరిత్యత్రాహ- నేతుంశక్యమితి- ప్రక్రమస్థంలింగన్తు- వాక్యోపక్రమస్థంలింగంతు,సర్వానుగుణమ్-నిరుక్తార్థచతుష్టయానుగుణమ్, నేతుం శక్యంహీత్యన్వయః, కాల్పనికం త్రేతారూపత్వంసర్వత్రసంభవతి, బ్రహ్మాగ్నిశబ్దౌమిథః ప్రతిబంధకత్వాదనిర్ధారకౌ, అన్నాదనరూపంఫలఞ్చసర్వత్రోపపన్నమితిభావః.

శ్రీ ॥ ఏవంప్రాప్తే అభిధీయతే వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్, వైశ్వానరఃపరఏవాత్మా, కుతః, సాధారణశబ్దవిశేషాత్, విశేష్యతఇతివిశేషః, సాధారణస్యవైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణైర్ధర్మైర్విశేష్యమాణత్వాదిత్యర్థః, తథాహి ఔపమన్యవాదయఃపఞ్చమహామహర్షయస్సమేత్య కోనఆత్మాకింబ్రహ్మేతి విచార్య (ఉద్దాలకోహవై భగవన్తోఽయమారుణిస్సంప్రతీమమాత్మానంవైశ్వానరమధ్యేతి తంహన్తాభ్యాగచ్ఛామః) ఇతి ఉద్దాలకస్యవైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానమవగమ్యతమభ్యాజగ్ముః, సచోద్దాలకః ఏతాన్వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూనభిలక్ష్య ఆత్మనశ్చ తత్రాకృత్స్నవేదిత్వంమత్వా

(తాన్హోవాచ అశ్వపతిర్వై భగవంతోఽయం కైకేయస్సంప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తంహంతాభ్యాగచ్ఛామః) ఇతి, తే చోద్దాలకముఖా స్తమశ్వపతిమభ్యాజగ్ముః, సచ తాన్ మహర్షీన్ యథార్హం పృథగభ్యర్చ్య (నమే స్తేన) ఇత్యాదినా (యక్ష్యమాణో హ వై భగవంతోఽహమస్మీ) త్యంతేన ఆత్మనో వ్రతస్థతయా ప్రతిగ్రహయోగ్యతాం జ్ఞాపయన్నేవ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధపరిహరణీయతాం విహితకర్మకర్తవ్యతాఞ్చ ప్రజ్ఞాప్య (యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి వసంతు భగవంతః) ఇత్యప్యువాచ, తే చ ముముక్షవో వైశ్వానరమాత్మానం జిజ్ఞాసమానా స్తమేవాత్మానమస్మాకం బ్రూహీత్యప్యూచుః, తదేవం కోనఆత్మా కింబ్రహ్మేతి జీవాత్మనామాత్మభూతం బ్రహ్మజిజ్ఞాసమానై స్తజ్జమన్విచ్ఛద్భిర్వైశ్వానరాత్మజ్ఞ నకాశమాగమ్య పృచ్ఛ్యమానో వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే, ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ్య పశ్చాత్ సర్వత్ర ఆత్మవైశ్వానరశబ్దాభ్యాం వ్యవహారాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్థానే నిర్దిశ్యమానో వైశ్వానరశబ్దో బ్రహ్మైవాభిధత్త ఇతి విజ్ఞాయతే, కిఞ్చ (స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేత ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే) ఇతి చ వక్ష్యమాణం వైశ్వానరాత్మవిజ్ఞానఫలం వైశ్వానరాత్మానం పరం బ్రహ్మేతి జ్ఞాపయతి—

శ్లో॥ ఏవం ప్రైసమాధ్యీయత ఇహ పరమాత్మైవ వైశ్వానరోఽయం సాధారణ్యాచ్ఛ వైశ్వానరగిర ఇహ తు బ్రహ్మధర్మైర్విశేషాత్ । ఉక్తిర్వాక్యవక్తవ్యమానాపునరియమిహ తు బ్రహ్మధర్మైరుపాత్తైర్వక్తి బ్రహ్మైవ నాన్యత్కథమపి జఠరజ్యోతిరాద్యం తథాహి ॥ ౧ ॥

చక్రుర్యుర్జ్ఞాత్వా విమర్శనం పునరిమముపమన్యాత్మజా-
ద్యా మునీన్ద్రాః పఞ్చాప్యేకేన ఆత్మా కిమితి చ పరమం బ్ర-
హ్మ వేదాన్తవేద్యమ్ । సంప్రత్యధ్యేతి వైశ్వానరమము-
మయముద్దాలకో హారుణిర్వై గచ్ఛామ స్తత్ర త్వితి మేత-
మనుయయురముం తత్ర జిజ్ఞాసమానాః ॥ ॥

జిజ్ఞాసూన్ సోఽపి వైశ్వానరమముమభిలప్యాత్మనోఽకృ-
త్స్నవిత్త్వం మత్వాప్యువాచ వైశ్వానరమితదనకా-
శాత్తు జిజ్ఞాసమానః । అధ్యేత్యేనం మహాన్తో ఽశ్వప-
తిరిహ పునః కేకయ స్తం తు యామ స్సాస్మాకం వక్తి వై-
శ్వానరమితి సహ తైర్నైవ తం జగ్మురేతే ॥ ॥

అభ్యర్చైర్న్యస్తాన్యర్థార్హం పృథగథ ధనమే స్తేన ఇ-
త్యాదినా స్త్రీత్యం తేన జ్ఞాపయన్ స్వం వ్రతసహితత-
యా ద్రవ్యమాదాతుమర్హమ్ । త్యాజ్యత్వం బ్ర-
హ్మనిష్ఠైరపి పరిహరణీయస్య సత్కర్మ కర్తవ్యత్వఞ్చ
జ్ఞాపయిత్వా తదను స తు మునీన్ స్తాన్ వసన్త్విత్యువా-
చత్ ॥ ॥ ॥

దాస్యామ్యేకైక ఋత్విగ్వ యథేహ ధనం యావదేత-
ద్భవద్భ్యో దాస్యామీత్యవదైతే తమను సముపదన్
కేకయం మోక్షకామాః । బ్రూహ్యస్మాకం తు
వైశ్వానరమితి తు తతః కో న ఆత్మేతి జీవాత్మాత్మానం బ్ర-
హ్మ జిజ్ఞాసుభిరిహ తదభిజ్ఞేచ్ఛుభిః పృచ్ఛ్యమానః ॥ ॥

ఏతే వై వైశ్వానరాత్మజ్ఞనికట ఉదితో భాతి వైశ్వానరా-
త్మైత్యైవాత్మబ్రహ్మశబ్దా ప్రథమమభిహితావత్ర వై

శ్వానరోక్తిః । ప్రోక్తాం తే బ్రహ్మశబ్దస్థల ఇతి భవతీయ స్తువాగ్బ్రహ్మనిష్ఠా తస్మాద్వైశ్వానరోఽయం భవతి హి పరమాత్మైవ న ప్రోక్తమన్యత్ ॥ ॥ ॥

కిఞ్చైతజ్జ్ఞసర్వేష్వితి వచసి ఫలం వక్ష్యమాణం తదిత్యాదౌ చ బ్రహ్మైవ వైశ్వానర ఇతి గమయేద్బ్రహ్మ వైశ్వానరోఽతః ॥ ॥ ॥

అ॥ సిద్ధాంతమాహ - ఏవం ప్రాప్త ఇతి—

టీ॥ ఏవం ప్రాప్తే — ఏవం పూర్వపక్షే ప్రాప్తే, సమాధీయతే పూర్వపక్షః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః. ఇహాయమ్, వైశ్వానరః — వైశ్వానరశబ్దవాచ్యః, పరమాత్మైవ - ఇదం చ ప్రతిజ్ఞావాక్యం సూత్రస్థేన వైశ్వానర ఇతి శబ్దేన ఫలితమ్, పరమాత్మైవేతి సూత్రే అధ్యాహారేణ లబ్ధమ్, సాధారణశబ్దవిశేషాదితి సూత్రస్థపఞ్చమ్యన్తలభ్యం హేతుమాహ సాధారణ్యాశ్చేతి- సాధారణ్యాశ్చ - పరమాత్మేతరసాధారణ్యా అపి, వైశ్వానరగిరః - వైశ్వానరోక్తేః, ఇహ- అస్మిన్వాక్యే, బ్రహ్మధర్మైః- బ్రహ్మాసాధారణధర్మైః, విశేషాత్ -విశేష్యమాణత్వాదిత్యర్థః. ఉక్తమేవార్థం వివృణోతి ఉక్తిరితి - ఇహ, ఉపాత్తైః ఉక్తైః, బ్రహ్మధర్మైః, వ్యావర్త్యమానా - ఇతరవాచిశబ్దేభ్యో వ్యావర్త్యమానా, ఇయముక్తిః - వైశ్వానరోక్తిః, బ్రహ్మైవ వక్తి, అన్యజ్జఠరజ్యోతిరాద్యం కథమపి న వక్తీత్యనుషఙ్గేణాన్వయః, కథఞ్చిదపి న ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, కే పునస్తే బ్రహ్మధర్మాః, యైరియముక్తిర్వి

శిష్యతే, ఇత్యత్ర ఇదం ప్రకరణం వైశ్వానరే బ్రహ్మాసాధారణధర్మా న్వయపరం ప్రస్తౌతి - తథాహీతి ఉపమన్యవాత్మజాద్యాః - ఔపమన్యవాదయః, పఞ్చ మునీన్ద్రా మహాశయాః, యుక్తాః - సమేతాః, కో న ఆత్మా వేదాన్తవేద్యం పరమం బ్రహ్మ కిమితి చ విమర్శం చక్రుః— విచారం చక్రురిత్యర్థః, తదనన్తరం కిమకుర్వన్నిత్యత్రాహ - సంప్రతీతి - అయమారుణిరుద్దాలకః, సంప్రత్యముం వైశ్వానరమధ్యేతి, తం గచ్ఛామ ఇతి తత్రాముం జిజ్ఞాసమానా ఇమే తమనుయయుః - తముద్దాలకమనుజగ్మురిత్యర్థః.

తదనన్తరముద్దాలకః కిమకరోదిత్యత్రాహ - జిజ్ఞాసూనితి— సోఽపి - ఉద్దాలకోఽపి, అముం వైశ్వానరమ్, జిజ్ఞాసూన్ - జ్ఞాతుమిచ్ఛూన్ మునీన్, అభిలక్ష్య - జ్ఞాత్వా, ఆత్మనః - స్వస్య, అకృత్స్నవిత్త్వమ్ - వైశ్వానరస్య కృత్స్నస్య పరిజ్ఞానాభావమ్, మత్వా అత ఏవ, ఇతరసకాశాత్ - ఇతరస్య సకాశాత్, వైశ్వానరం జిజ్ఞాసమానః - జ్ఞాతుమిచ్ఛన్, ప్రోవాచ - అవాదీదిత్యర్థః. కథమవోచదిత్యత్రాహ— అధ్యేతీతి - హే మహాన్తః, ఏనమ్, వైశ్వానరమ్, ఇహ అశ్వపతిః కైకయః, అధ్యేతి, తం యామః, సోఽస్మాకం వైశ్వానరం వక్తి ఇతి ప్రోవాచేతి పూర్వేణాన్వయః, తదనన్తరమేతే కిమకుర్వన్నిత్యత్రాహ - స హేతి - ఏతే మునయః, తమ్ - కైకయమ్, తేన సహైవ - ఉద్దాలకేన సాకమ్, జగ్ముః - అగచ్ఛన్నిత్యర్థః.

తదనన్తరం కైకయః కిమకరోదిత్యత్రాహ - అభ్యర్చ్యేతి— సః - కైకయః, ఏతాన్ - మునీన్, యథార్హమ్ - యథాయోగ్యమ్, పృథక్ - ప్రత్యేకమ్, అభ్యర్చ్య - పూజయిత్వా, అథ - అనన్తరమ్, న మే స్తేన ఇత్యాదినా అస్తైత్యం తేన - (న మే స్తేనో జనపదే న కదర్యో న మద్యపో నానాహితాగ్నిర్నావిద్వాన్న స్వైరీ స్వైరిణీ కుతో

యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తోఽహమస్మి) ఇత్యంతేన వాక్యేన, స్వమ్ - ఆత్మానమ్, వ్రతసహితతయా - యజనోపయికవ్రతనిష్ఠతయా, ద్రవ్యమాదాతుమర్హమ్ - ద్రవ్యప్రతిగ్రహయోగ్యమ్, జ్ఞాపయన్ ప్రకాశయన్, ఇదఞ్చ ధనం దాస్యామీత్యగ్రే వక్ష్యమాణస్య ధనప్రదానస్య ప్రతిగ్రహహేతుతయోక్తమ్, బ్రహ్మనిష్ఠైరపి - బ్రహ్మవిద్భిరపి పరిహరణీయస్య - నిషిద్ధస్య కర్మణః, త్యాజ్యత్వమ్ - పరిత్యాజ్యత్వమ్, సత్కర్మకర్తవ్యత్వఞ్చ - విహితకర్మణోఽనుష్ఠేయత్వఞ్చ, జ్ఞాపయిత్వా - ప్రకాశ్య, స్వస్య నిషిద్ధకర్మపరిత్యాగో విహితకర్మానుష్ఠానఞ్చ ప్రోచ్యమానం బ్రహ్మవిదామపి మునీనాం తథావస్థితిజ్ఞాపనార్థమితి భావః, తదను - తదనన్తరమ్, సః - కేకయః, తాన్ — మునీన్ వసన్త్విత్యప్రూచత్ - వసన్త్విత్యవాదీదిత్యర్థః. ఇహ, ఏకైకఋత్విగ్విషయే - ఏకైకస్మై ఋత్విజే, యావద్ధనం దాస్యామి, ఏతద్భవద్భ్యో దాస్యామీత్యప్యప్రూచదితి పూర్వేణాన్వయః, తదనన్తరమేతే కిమకుర్వన్నిత్యత్రాహ - అథేతి - అథ అనన్తరం, మోక్షకామాః, ముముక్షవః, ఏతే - మునయః, అస్మాకం వైశ్వానరం బ్రూహీతి, తం కేకయమ్, సముపదన్ - అప్రూచన్నిత్యర్థః. ఏతావతా ప్రకరణస్య కథా సమ్యగుపపాదితా, తతః కిం ప్రకృతస్యేత్యత్రాహ - తత ఇతి - తతః - తస్మాత్, కో న ఆత్మేతి జీవాత్మాత్మానం బ్రహ్మజిజ్ఞాసుభిః, తదభిజ్ఞైచ్ఛుభిః - తదభిజ్ఞం పురుషం కామయమానైః, ఏతైః, వైశ్వానరాత్మజ్ఞనికటే - వైశ్వానరాత్మజ్ఞస్య కేకయస్య సకాశే, పృచ్ఛ్యమానః - ఉదితః - ఉక్తః, వైశ్వానరాత్మేత్యేవ భాతీత్యన్వయః, జీవాత్మాత్మత్వం బ్రహ్మత్వమిత్యాదయో ధర్మాస్తత్ర వైశ్వానరోక్తివ్యావర్తకా ఇతి భావః, నిరుక్తబ్రహ్మధర్మైర్వాచ్యవర్త్యమానాయా వై

శ్వానరోక్తైర్వాచ్యః పరమాత్మైవేతిసూత్రాభిప్రాయః, అత్రవైశ్వానరశబ్దస్యస్థానపరిమాణేనాపిబ్రహ్మపరత్వమాహ - ఆత్మబ్రహ్మశబ్దావితి అత్ర-అస్మిన్వాక్యే, ప్రథమమ్ - ప్రక్రమే, ఆత్మబ్రహ్మశబ్దౌ, అభిహితౌ - పఠితౌ, అంతే - నిగమనే, బ్రహ్మశబ్దస్థలే - బ్రహ్మశబ్దస్థానే, వైశ్వానరోక్తిః - వైశ్వానరవాక్, ప్రోక్తా - పఠితా, ఇతి - ఇత్యతోహేతోః, ఇయంవాక్ - వైశ్వానరోక్తిః, బ్రహ్మనిష్ఠాభవతి - బ్రహ్మవాదినీభవతి, తస్మాత్, అయంవైశ్వానరః - వైశ్వానరశబ్దవాచ్యః, పరమాత్మైవభవతి, నాన్యత్ప్రోక్తమ్ - ప్రోక్తమన్యత్ - ప్రోక్తమగ్న్యాదికమ్, న - నభవతీత్యర్థః.'

హేత్వంతరేణాపివైశ్వానరశబ్దస్యాత్రబ్రహ్మపరత్వమాహ — కిఞ్చేతి - ఏతజ్జ్ఞే - వైశ్వానరవిద్యానిష్ఠే, ససర్వేష్వితివచసి - (ససర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి) ఇతివాక్యే, తదిత్యాదౌచ, తద్యథేషీకతూలమగ్నౌప్రోతంప్రదూయేతైవంహాస్యసర్వేపాప్మానః ప్రదూయంతే) ఇత్యాదౌ, వచసీత్యస్యానుషంగః, వచసి - వాక్యే, వక్ష్యమాణంఫలమ్, వైశ్వానరోబ్రహ్మైవేతి, గమయేత్ - జ్ఞాపయేదిత్యర్థః. నిగమయతి - బ్రహ్మేతి - అతోవైశ్వానరోబ్రహ్మైవేత్యన్వయః,

శ్రీ అ॥ ఇతశ్చవైశ్వానరఃపరమాత్మా —

సూ॥ * స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి * 1-2-26

శ్రీ॥ ద్యుప్రభృతిపృథివ్యంతమవయవవిభాగేన వైశ్వానరస్వరూపమిహోపదిశ్యతే, తచ్చశ్రుతిస్మృతిషుపరమపురుషరూపతయాప్రసిద్ధమ్, తదిహతదేవేదమితి స్మర్యమాణమ్ - ప్రత్యభిజ్ఞాయ

మానం వైశ్వానరస్య పరమపురుషత్వే అనుమానమ్- లింగమిత్యర్థః. ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః, ఇత్థంభూతం రూపం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వే ఽనుమానం స్యాత్, శ్రుతిస్మృతిషు హి పరమపురుషస్యేత్థం రూపం ప్రసిద్ధమ్, యథా ఆథర్వణే (అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః । వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా) ఇతి, అగ్నిరిహ ద్యులోకః. (అసౌ వై లోకో ఽగ్నిః) ఇతి శ్రుతేః స్మరన్తి చ మునయః, (ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి ఖం వై నాభిం చన్ద్రసూర్యౌ చ నేత్రే । దిశశ్శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సో ఽచిన్త్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతా) ఇతి - (యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః । సూర్యశ్చక్షుర్దిశశ్శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమః) ఇతి చ, ఇహ చ ద్యుప్రభృతయో వైశ్వానరస్య మూర్ధాద్యవయవత్వేనోచ్యన్తే, తథా హి తైరౌపమన్యవప్రభృతిభిర్మహర్షిభిః (ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహి) ఇతి పృష్టః కేకయస్తేభ్యో వైశ్వానరాత్మానముపదిదిక్షుర్విశేషప్రశ్నాన్యథానుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మన్యేతైః కిఞ్చిజ్జ్ఞాతం కిఞ్చిదజ్ఞాతమితి విజ్ఞాయ జ్ఞాతాజ్ఞాతాంశబుభుత్సయా తానేకైకం పప్రచ్ఛ, తత్ర (ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్సే) ఇతి పృష్టే (దివమేవ భగవో రాజన్) ఇతి తేనచోక్తే దివితస్య పూర్ణవైశ్వానరాత్మబుద్ధిం నివర్తయన్ వైశ్వానరస్య ద్యుమూర్ధేతి చోపదిశం స్తస్యా వైశ్వానరాంశభూతాయా దివః సుతేజా ఇతి గుణనామధేయం ప్రాచిఖ్యపత్, ఏవం సత్యయజ్ఞాదిభిరాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివీనామేకైకేనైకైకముపాస్యమానతయా కథితానాం విశ్వరూపః, పృథగ్వర్త్మా, బహులో, రయిః ప్రతిష్ఠా ఇత్యేకైకగుణనామధేయాని వైశ్వానరాత్మనశ్చ

ష్టుః పాణి సందేహా వస్తి పాదా వయవత్వేఖ్యోపదిష్టమ్, సందె హాణామధ్యకాయఉచ్యతె, అతఏవంభూత ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం పరమపురుషస్యైవరూపమితివై శ్వానరఃపరమపురుషఏవ,

శ్లో॥ పృథ్వ్యాం తెస్యపరితీతాహ్యావయపరచనాద్యాం సమారభ్యగీతెమూర్ధాద్యఙ్ఘ్రి స్తమమ స్మిన్వచసి భగవత స్తత్తురూపంప్రసిద్ధమ్ । శ్రౌతెస్మార్తేచవా క్యైకథితమిహతదెవేతి వై శ్వానరస్యబ్రహ్మత్వేలింగ భూతంభవతిహివచసిప్రత్యభిజ్ఞాయమానమ్॥ ॥

అగ్నిమూర్ధేత్యుపక్రమ్యతుకథయతివైసర్వభూ తాంతరాత్మేత్యంతో క్తాథర్వణీవాక్ ప్రకృతమిహ పరబ్రహ్మణొరూపమస్య । అగ్నిఃప్రాక్తోద్యులోకః కథయతిహితథాసావితిశ్రౌతవాణీద్యా మిత్యాద్యా స్మృతిశ్చాస్తిహికథితమిదంరూపమస్యేతివక్త్రీ॥ ॥

అస్యోక్తాత్రాపిమూర్ధాద్య వయవరచనాద్యుప్రి భృత్యర్థవర్గే పృథ్వ్యాం తెకెకయేనోత్తరితగిరిపునః ప్రశ్నవాచాంతథాహి । పృష్టఃపృథ్వీశఆత్మానమితి తుమునిభిఃకెకయస్తైమునీన్ద్రైఃపృష్టం వై శ్వానరం తంజగదిషురిహతత్ప్రశ్నవాచావిశెషాత్ ॥ ॥

కిఞ్చిజ్జ్ఞాతంనకిఞ్చిత్త్వవగతమితిచాలత్స్య వై శ్వానరే స్మిన్ ప్రత్యేకంతాన్ మునీంద్రానవగతవిషయంజ్ఞా తుకామస్తవ్పృచ్ఛత్ । తెనోపాస్యేకమర్థంత్వితి

పునరుపమన్యావ్యాత్మజె౽స్మింస్తుపృష్టే సంప్రోక్తేన రాజర్ఞ దివమితితు శిరోఽస్యాయమిత్యాహరాజా ॥ ॥

ప్రాణాంవైశ్వానరాత్మప్రమితిమిహపునవార్ఞరయ న్నేతదంశేదివ్యాచఖ్యాసుతేజాఇతి సతుగుణనామా ప్యుపాసార్థఞమస్యాః । ఉక్తైవంసత్యయజ్ఞాదిభి రపిమునిభిస్సూర్యవాయ్వామ్బరామ్భఃపృథ్వీష్వేకైక మేకైకత ఉదితమిదం విశ్వరూపాదికాభిః ॥ ॥

ఆఖ్యాభిస్సాకమస్యాత్మనఇహ నయసనప్రిణసందేహ వస్త్వజ్ఞ్యాత్మఖ్యాజ్ఞంకేకయోయంనిగమయతిసవైశ్వా నరబ్రహ్మవిద్యామ్ । ఏవంభూతద్యుమూర్ధాఞద్యు పహితముదితంస్యాత్ పరస్యైవపుంసోరూపం తస్మా త్ప్రీతఃపరమపురుషఏవాత్రవైశ్వానరాత్మా ॥ ॥

అ ॥ స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితినూత్రె అనుమానశ బ్దఃకరణార్థఞకల్ప్యడంతః శ్రుతిలింగవాక్యాత్యాదిసూత్రె పఠితలిఙ్గ పరశ్చ ఇత్యభిప్రాయేణాహ - పృథ్వ్యన్తఇతి—

టీ ॥ అస్మిఞవచసి - అస్మిన్నుపనిషద్వాక్యే, ద్యాంసమా భ్యగీతె పృథ్వ్యంతె, అస్య - వైశ్వానరస్య,మూర్ధాఞద్యఙ్ఘ్ర్యంతమ్ శిరఆరభ్యపాదపర్యంతమ్, అవయవరచనా - అవయవకల్పనా, ప్రీ తాహి - ప్రీయతెహి, తతఃకిమిత్యత్రాహ - భగవతఇతి - తత్తు ద్యుమూర్ధాదిపృథ్వీపాదాంతమ్, శ్రూతెస్మార్తెఞచవాక్యె, భగవతః పరమాత్మనః, రూపంప్రసిద్ధమ్ - రూపతయాప్రసిద్ధమ్, ఇహవచసి, తదెవెతిప్రత్యభిజ్ఞాయమానంబ్రహ్మత్వె లింగభూతం భవతీత్యన్వయః

సూత్రే స్మర్యమాణమిత్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాయమానమిత్యర్థః. అనుమానమిత్యస్య బ్రహ్మత్వే లింగమిత్యర్థ ఇతి భావః,

శ్రుతి స్మృతిషు క్వ త్రేదం ప్రసిద్ధమిత్యత్ర ఆథర్వణీంశ్రుతిం నిరుక్తరూపప్రతిపాదికాం ప్రథమముదాహరతి - అగ్నిర్మూర్ధేతి - అగ్నిర్మూర్ధేత్యుపక్రమ్య ఉక్తా, సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యన్తా, ఆథర్వణీ వాక్ - ఆథర్వణీశ్రుతిః, ప్రకృతం రూపమ్, అస్య పరబ్రహ్మణః కథయతీత్యన్వయః, ఉపాత్తాథర్వణశ్రుతివాక్యే అగ్నిర్హి మూర్ధేత్యుచ్యతే, విషయవాక్యే తు ద్యులోకః, ఇతి కథమియం శ్రుతిరుక్తరూపే ప్రమాణమిత్యత్రాహ- అగ్నిః ప్రోక్త ఇతి-అగ్నిః - నిరుక్తశ్రుతవాక్యస్థాగ్నిశబ్దవాచ్యః, ద్యులోకః ప్రోక్త ఇత్యన్వయః, కథమగ్నిశబ్దస్య ద్యులోకవాచిత్వమిత్యత్రాహ కథయతీతి - అసావితి శ్రుతవాణీ - అసౌ వై లోకోఽగ్నిః) ఇతి శ్రుతీ వాక్, తథా కథయతీత్యన్వయః, ద్యులోకోఽగ్నిరితి ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. స్మృతిమపి భగవతో నిరుక్తరూపప్రతిపాదికామాహ - ద్యామిత్యాద్యేతి. కథితమిదం రూపమ్, అస్యేతి - భగవత ఇతి, వక్త్రీ - ప్రతిపాదికా, ద్యామిత్యాద్యా - (ద్యామ్మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తి ఖం వై నాభిం చన్ద్రసూర్యౌ చ నేత్రే ! దిశశ్శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచిన్త్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతా ॥ యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః । సూర్యశ్చక్షుర్దిశశ్శ్రోత్రే తస్మై లోకాత్మనే నమః) ఇతి చ, స్మృతిరస్తీత్యన్వయః,

శ్రుతి స్మృతిప్రసిద్ధస్య అస్య భగవద్రూపస్య అత్రాపి వాక్యే ప్రతిపాదితత్వాదత్ర ప్రతిపాదితం తదేవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం రూపం పరమాత్మత్వే లింగం భవతీతి పూర్వోక్తార్థముపపాదయతి—

అస్యేతి - అస్య - పరమాత్మనః, అత్రాపి. ప్రశ్నవాచామ్ - మునికర్తృకప్రశ్నవాక్యానామ్, కేకయేన - కేకయేనరాజ్ఞా, ఉత్తరితగిరి ఉత్తరితవాక్యే, పృథక్త్వం తేద్యుప్రభృత్యర్థవర్గే, మూర్ధాద్యవయవరచనా, ఉక్తేత్యన్వయః, తథోక్తిం ప్రదర్శయతి - తథాహీతి- మునిభిః, ఆత్మానమితితు - ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషితమేవనోబ్రూహి) ఇతి, పృష్టః, పృథ్వీశః - కేకయోరాజా, తైః మునీన్ద్రైః, ఇహపృష్టం తం వైశ్వానరమ్, జిగదిషుః - వివక్షుః, విశేషాత్తత్ప్రశ్నవాచా - విశేషతస్తత్ప్రశ్నవాక్యసామర్థ్యాత్, అస్మిన్ వైశ్వానరే - అస్మిన్ వైశ్వానరాత్మని, కిఞ్చిత్ జ్ఞాతమ్, కిఞ్చిన్నావగతమ్- ఇత్యాలక్ష్య - ఇతిజ్ఞాత్వా, తాన్ మునీన్ద్రాన్ - ఔపమన్యవాదీన్ మహర్షీన్, అవగతవిషయం జ్ఞాతుకామః - జ్ఞాతాంశం బుబుత్సుః, ప్రత్యేకమపృచ్ఛత్ ఇత్యన్వయః, కథమపృచ్ఛత్, ప్రశ్నానాం తైః కిముత్తరం దత్తమ్ తదుపరి రాజ్ఞా కిముక్తమిత్యత్రాహ - తేనేతి- తేన- కేకయేన, అస్మిన్నుపమన్యవ ఆత్మజే- ఔపమన్యవే, కమర్థముపాస్సే ఇతిపృష్టే-ఔపమన్యవేన, రాజన్ దివమితి - దివమేవభగవో రాజన్నితి, సంప్రోక్తే - ఉత్తరితే, రాజా - కేకయః, అస్య - వైశ్వానరస్య ఇయం ద్యౌః, శిర ఇతి - మూర్ధేతి, ఆహ - అబ్రవీదిత్యర్థః.

తథాకేకయోక్తేర్భావమాహ - పూర్ణామితి - ఇహ— దివి, పూర్ణాం వైశ్వానరాత్మప్రమితిమ్ పూర్ణః వైశ్వానరప్రతీతిమ్ వారయన్ - నివారయన్, ఆహేతిపూర్వేణాన్వయః, ఏతేన ఔపమన్యవస్యదివి పూర్ణవైశ్వానరప్రతీతిః స్థితా సాతు కేకయోపదేశే ననివారితేతి లభ్యతే, న కేవలం పూర్ణవైశ్వానరప్రతీతినివారణమత్ర కృతమ్, అస్యా ఉపాస్యాయా దివో గుణనామాప్యుపదిష్టమిత్యాహ -

తదంశఇతి - తదంశే - వైశ్వానరాంశే, దివి - ద్యులోకే, అస్యాః— దివః, ఉపాసార్థమ్ - ఉపాసనార్థమ్, సః - కేకయః, సుతేజాఇతి గుణనామాపి- సుతేజాఇతిగుణనామధేయమపి, ఆచఖ్యావిత్యన్వయః, అన్యైర్మునిభిః కిముక్తమ్, తదుపరి కేకయేన కిముక్తమిత్యత్రాహ- ఉక్త్వేతి - ఏవమ్, సత్యయజ్ఞాదిభిరపి - సత్యయజ్ఞాదిభిర్మునిభిరపి ఏకైకతః - ఏకైకేన, సూర్యవాయ్వమ్బరామ్భఃపృథ్వీషు – ఆదిత్య వాయ్వాకాశాప్పృథివీషు, ఉదితమ్ - స్వోపాస్యతయోక్తమ్, ఇదమ్, విశ్వరూపాదికాభిః - విశ్వరూప పృథగ్వర్త్మ బహుల రయి ప్రతిష్ఠారూపాభిః, ఆఖ్యాభిస్సాకమ్ - గుణనామభిస్సాకమ్, అస్యాత్మనః - వైశ్వానరస్యాత్మనః, నయనప్రాణసందేహవస్త్యఙ్ఘ్ర్యా ఖ్యాంగమ్ - చక్షుః ప్రాణ మధ్యకాయవస్తిపాదాఖ్యావయవరూపమ్ ఉక్త్వా- ప్రతిపాద్య, ఇహ అయం కేకయః, వైశ్వానరబ్రహ్మవిద్యాం నిగమయతీత్యన్వయః, నిగమయతి - ఏవంభూతమితి - ద్యుమూ ర్ధాద్యవహితమ్ - ద్యులోకమూర్ధాదిసహితమ్, ఉదితమ్— ఉక్తమ్, ఏవంభూతంరూపమ్, పరస్యైవపుంసస్స్యాత్ - పరమపురు షస్యైవభవేత్, తస్మాదత్రప్రతీతో వైశ్వానరాత్మాపరమపురుషఏవే త్యన్వయః,

శ్రీ అ॥ పునరప్యనిర్ణయ మేవాశఙ్క్యపరిహరతి—

సూ॥ * శబ్దాదిభ్యోऽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చనేతిచేన్న *
తథాదృష్ట్యుపదేశాదసమ్భవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే.
1-2-27

శ్రీ॥ యదుక్తంవైశ్వానరఃపరమాత్మేతి నిశ్చీయతఇతి తన్న, శబ్దాదిభ్యోऽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ జాఠరస్యాప్యగ్నేరిహ ప్రతీయమాన త్వాత్, శబ్దస్తావద్వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే, (సఏషోऽగ్ని

వైశ్వానరః) ఇతి వైశ్వానరసమానాధికరణతయాఽగ్నిరితి శ్రూ
యతే, అస్మిన్ ప్రకరణే చ (హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహా
ర్యపచన ఆస్యమాహవనీయః) ఇతి వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యా
గ్నిత్రయకల్పనం క్రియతే, (తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధో
మీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్
ప్రాణాయ స్వాహా) ఇత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారత్వఞ్చ వైశ్వానర
స్యావగమ్యతే, తథా వైశ్వానరస్యాస్మిన్ పురుషే అంతః ప్రతిష్ఠానం వా
జసనేయినస్సమామనన్తి - (స యో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురు
షవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేద) ఇతి, అతోఽగ్నిశబ్దసామానాధి
కరణ్యాదగ్నిత్రేతాపరికల్పనాత్ ప్రాణాహుత్యాధారభావాదన్తః
ప్రతిష్ఠానాచ్చ వైశ్వానరస్య జాఠరత్వమపి ప్రతీయత ఇతి నైకాంతతః
పరమాత్మత్వమితి చేత్ తన్న, తథా దృష్ట్యుపదేశాత్, పూర్వోక్త
స్య త్రైలోక్యశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్నిశరీర
తయా తద్విశిష్టస్యోపాసనోపదేశాత్, అగ్నిశబ్దాదిభిర్న కేవలో
జాఠరః ప్రతిపాద్యతే అపితు జాఠరాగ్నివిశిష్టః పరమాత్మా, కథమిదమ
వగమ్యత ఇతి చేత్, అసంభవాత్, జాఠరస్య కేవలస్య త్రైలోక్యశరీ
రత్వాసంభవాత్, త్రైలోక్యశరీరతయా ప్రతిపన్న వైశ్వానరసమా
నాధికరణో జాఠరవిషయతయా ప్రతీయమానోఽగ్నిశబ్దో జాఠరశరీరత
యా తద్విశిష్టం పరమాత్మానమేవాభిదధాతీత్యర్థః యథోక్తం భగవ
తా (అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః । ప్రాణా
పానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమ్) ఇతి । జాఠరానలశ
రీరో భూత్వేత్యర్థః. అతస్తద్విశిష్టస్యోపాసనమత్ర ప్రదిశ్యతే, కిఞ్చ
పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః, (స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో
యత్పురుషః) ఇతి, న హి జాఠరస్య కేవలస్య పురుషత్వమ్, పరమాత్మ

సఏవహి నిరుపాధికంపురుషత్వమ్ యథా (సహస్రశీర్షా పురుషః • పురుషఏవేదంసర్వమ్) ఇత్యాదౌ.

శ్లో॥ ఉక్తంయద్వాచినిశ్చ్రియతఇతిపరమాత్మేతి వైశ్వానరోఽస్యాం నైతచ్ఛబ్దాదితో న్తస్థితిత ఇహాపునజాఠరాగ్నిత్వభానాత్ । శబ్దస్తావత్ సఏషాగ్నిరితికిలసమానాధికృత్యాగ్నివాచాధీతా వైశ్వానరోక్తిషూర్వ్యపనిషదిపునవాజినాం శ్రూయతేహి ॥ ॥

సందర్భేఽగ్నిత్రియత్వంవదతి హృదయమిత్యాదినా త్రిపిదశేహ్యన్మఖ్యేస్యస్థితస్యాహుతిరిహ పురుషేషూయమానాప్రతీతా। ప్రాక్తవాక్యతదిత్యాది శఇహపురుషే వాజినాన్తఃప్రతిష్ఠాందేహేశంసన్తి వాక్యేపునరిహసయఇత్యస్య వైశ్వానరస్య। ॥

అగ్న్యుక్త్యాతస్సమానాధికరణవచసోక్త్యాస్య వైశ్వానరస్య తేత్రితాగ్నిత్వ ప్రాక్ఇస్త్యాహుతినిలయత యాంతస్థితత్వాచ్చపుంసః । ఏత స్మిన్ జాఠరాగ్నిత్వమపిహివిదితంస్నైననిశ్చేతుమహోర్ణస్యైతాంత్యాద్భ్రహ్మాభావఃపునరయమితిచేన్నైవముక్తాహిదృష్టిః ॥ ॥

అస్యత్రైలోక్యదేహస్యతు కథితపరబ్రహ్మణో జాఠరాగ్నేదేహత్వే తద్విశిష్టస్యహి ఇహితమిహోపాస సంప్రోక్తవాక్యే॥అగ్న్యుక్త్యాద్యైఃప్రతీతోనహిభవతి పునఃకేవలోజాఠరాగ్నిఃకిన్తు బ్రహ్మైవతద్యుక్తదిదముప శ్చితంసంభవాభావతోస్య ॥ ॥ ॥

దేహిత్వన్నత్రిలోక్యాకథమపిసువచంకేవలే జాఠరా
గ్నౌప్రఖ్యాతంయత్ పరస్మిన్పురుష ఉపనిషత్స్వా
త్మనీహాఖిలానామ్ । తస్మాద్వైశ్వానరేణాగ్నివచఇహ
సమానాధికృత్యా ప్రతీతంత్రైలోక్యస్యాత్మనేదం
జఠరగవిషయంతచ్ఛరీరాభిధాయి ॥ । ॥

ప్రోక్తోధర్మోయంతు గీతావచసిభగవతాత్రాహమి
త్యాదిపద్యేపద్యేవైశ్వానరోక్తిర్భగవతి జఠరాగ్న్యా
త్మనీహాహమర్థే । కిఞ్చైనంవాజినఃపూరుషమిహ
తుసఇత్యాదివాక్యేవదంతిహ్యే తన్నోపూరుషత్వం
జఠరగదహనే కేవలేవర్తతేఽస్మిన్ । ॥

బ్రహ్మణ్యేవేదమాస్తేఽనుపధికమిహపుంసూక్తమస్తి
ప్రమాణంతస్మాద్బ్రహ్మైతివైశ్వానరఇహ నిగమాంతే
షునిశ్చీయతేయమ్ । । ॥

అ ॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి - ఉక్తమితి—

టీ ॥ అర్థచతుష్టయెప్రయోగసాధారణ్యా దనిర్ణయఃపూ
ర్వముక్తః ఇదానీంతు విశేషకధర్మాణాం బ్రహ్మశబ్దాదీనాం తత్త
దనురూప విశేషకాచ్ఛబ్దాదేః ప్రతిరోధకాదనిర్ణయో వివక్షి
తః, సూత్రస్థంనేతిపదంవ్యాచష్టే - ఉక్తమిత్యాదినా - అస్యాంవా
చి, వైశ్వానరఃపరమాత్మేతినిశ్చీయతే, ఇతియదుక్తమ్, నైతదిత్యన్వ
యః, కుతఇత్యత్రాహ - శబ్దాదితఇతి - శబ్దాదితః అంతఃస్థితితఇతిచ
శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చేతి పఞ్చమ్యన్తయోరర్థః, సూత్రేవి
వక్షితార్థంపూరయతి - ఇహేతి - ఇహ - అస్మిన్—, వైశ్వానరే,

జాఠరాగ్నిత్వభానాత్ - జాఠరాగ్నిత్వప్రతీతేరిత్యర్థః. శబ్దాదిభ్యః పురుషస్యాన్తఃస్థితేశ్చ వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్నిత్వభానాత్ పరమాత్మత్వం నయుక్తమితిభావః, శ్రుత్యన్తరస్థహేత్వోరుభయోరుదాహరస్థత్వాత్తౌ కణ్ఠోక్తౌ, ఏతత్ప్రకరణస్థమగ్నిత్రయకల్పనం ప్రాణాహుత్యాధారత్వఞ్చ ఆదిశబ్దేనోపాత్తమ్, సన్నికృష్టత్వాత్. శబ్దః క ఇత్యత్రాహ - శబ్దస్తావదితి - సఏషాగ్నిరితి - సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర ఇతి, అగ్నివాచా, సమానాధికృత్యా అధీతా - సామానాధికరణ్యేన పఠితా, వైశ్వానరోక్తిః, వాజినాముపనిషది వాజసనేయిశాఖినాముపనిషది, శ్రూయత ఇత్యన్వయః, శబ్ద ఇత్యస్య వైశ్వానరోక్తావభేదసంబన్ధేనాన్వయః,

ఏతావతా వైశ్వానరస్య అగ్నిత్వప్రతిపాదకశ్శబ్ద ఉదాహృతః ఆదిశబ్దగ్రాహ్యమగ్నిత్రయత్వకల్పనమాహుత్యాధారత్వఞ్చోదాహరతి — సందర్భ ఇతి - అత్రాపి సందర్భే అస్మిన్ప్రకరణేచ, హృదయమిత్యాదినా - (హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయః) ఇతి వాక్యేన, హృన్ముఖ్యే దేశే స్థితస్య - హృదయాదిప్రదేశే స్థితస్య, అస్య - వైశ్వానరస్య, అగ్నిత్రయత్వం వదతీత్యన్వయః, ఆహుత్యాధారత్వరూపహేతౌ ప్రమాణమాహ ఆహుతిరితి ఇహ తదిత్యాదికే ప్రోక్తే వాక్యే - (తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్ తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహా) ఇతి వాక్యే, పురుషైర్హూయమానా ఆహుతిః ప్రతీతేత్యన్వయః, ఏతావతా ఆదిశబ్దార్థోఽగ్నిత్రయత్వకల్పనం ప్రాణాహుత్యాధారత్వఞ్చ హేతురుపపాదితః, అథ అన్తః ప్రతిష్ఠానం హేత్వన్తరముపపాదయతి - పురుష ఇత్యాదినా, వాజినః - వాజస

నెయినః, సయఇతీహవాక్యే (సయోహైతమేవమగ్నింవైశ్వానరం పురుషవిధంపురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితంవేద) ఇత్యస్మిన్వాక్యే అస్య వైశ్వానరస్యదేహే అంతఃప్రతిష్ఠాంశంసతీత్యన్వయః,

ఉక్తహేతుభిర్వైశ్వానరస్యజాఠరాగ్నిత్వమపిప్రతీతమితి సూత్రశేషభాగంక్రోడీకృత్య తత్పరిహారం న తథాదృష్ట్యుపదేశాదిత్యాదినోక్తమాహ — అగ్న్యుక్త్యేతి- అతః-, అగ్న్యుక్త్యా - అగ్నిశబ్దేన, సమానాధికరణవచసా - సమానాధికరణశబ్దేన, అస్య - వైశ్వానరస్య, ఉక్త్యా - ఉక్తత్వాత్, వైశ్వానరస్య, త్రేతాగ్నిత్వప్రక్లృప్త్యా - త్రేతాగ్నిత్వకల్పనేన, ఆహుతినిలయతయా - ఆహుత్యాధారతయా, పుంసోన్తఃస్థితత్వాచ్చ - పురుషస్యాన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ. ఏతస్మిన్ - వైశ్వానరే, జాఠరాగ్నిత్వమపి, విదితంహి - విదితంఖలు, అస్య - వైశ్వానరస్య, అయంబ్రహ్మభావః, ఐకాంత్యాత్ — ఏకాంతతః, నిశ్చేతుంనార్హః, ఇతిచేత్, న, ఏవందృష్టిహార్యుక్తేత్యన్వయః; ఏవముపాసనంహి ప్రోక్తమిత్యర్థః.

ఉక్తమేవార్థంవివృణోతి-అస్యేతి - త్రైలోక్యదేహస్య-త్రైలోక్యశరీరకస్య, అస్యకథితపరబ్రహ్మణః, జాఠరాగ్నిదేహిత్వాత్-జాఠరాగ్నిశరీరకత్వాత్, తద్విశిష్టస్య - జాఠరాగ్నివిశిష్టస్య, ఇహ ప్రోక్తవాక్యే ఉపాసనంవిహితమ్ - (సఏషోగ్నిర్వైశ్వానరఇతివాక్యే ధ్యానంవిహితమిత్యర్థః. తథాచనిరుక్తవాక్యస్య అగ్నిశరీరకతయా వైశ్వానరోపాసనపరత్వాన్నవైశ్వానరస్య అగ్నిత్వసమర్పకమితిభావః; ఏతావతాతథాదృష్ట్యుపదేశా దితిసూత్రఖణ్డస్యార్థఉక్తః; అసంభవాదిత్యస్యార్థమాహ - అగ్న్యుక్త్యాద్యైరితి - అగ్న్యుక్త్యాద్యైః - అగ్నిశబ్దాదిభిః, కేవలోజాఠరాగ్నిఃప్రతీతోనభవతిహి,

కింతు, తద్వ్యాక్ – తద్విశిష్టమ్, బ్రహ్మైవ, ప్రతీతంభవతీతిలింగవిపరిణామేనాన్వయః; అగ్నిశబ్దస్య అగ్నివిశిష్టార్థకత్వే నిమిత్తమాహ— తదిదమితి - తదిదమ్ - అగ్నివిశిష్టార్థకత్వమ్, అస్య - కేవలాగ్నేః, సంభవాభావతః - త్రైలోక్యశరీరకత్వాసంభవాత్, అవగతమ్— నిశ్చితమిత్యర్థః.

ఇదమేవవివృణోతి - దేహిత్వమితి - యత్ - ఉపనిషత్సు, అఖిలానామాత్మనిపరస్మిన్పురుషే, ప్రఖ్యాతమ్ - ప్రసిద్ధమ్, తదిత్యధ్యాహారః, తత్, త్రిలోక్యా దేహిత్వమ్, కేవలేజాఠరాగ్నౌ కథమపిన సువచమిత్యన్వయః; అయమగ్నిర్వైశ్వానరఃఇతి) వాక్యస్థాగ్నిశబ్దస్య వైశ్వానరశబ్దసమానాధికరణస్య ఉక్తరీత్యా కేవలజాఠరాగ్నిపరత్వాసంభవాత్ తద్విశిష్టపరత్వమావశ్యకమిత్యాహ - తస్మాదితి - తస్మాత్ కేవలస్య జాఠరాగ్నేస్త్రైలోక్యశరీరకత్వాసంభవాత్, త్రైలోక్యస్యాత్మనా - త్రైలోక్యశరీరకేణ వైశ్వానరేణ - సమానాధికృత్యా— సమానాధికరణ్యేన, ఇహప్రతీతమ్, జఠరగవిషయమ్ - జాఠరాగ్నివిషయమ్, అగ్నివచః - అగ్నిపదమ్, తచ్ఛరీరాభిధాయి - జాఠరాగ్నిశరీరకవాచి.

ఉక్తార్థేగీతావచనంప్రమాణయతి - ప్రోక్తఇతి - అయమర్థస్తు, గీతావచసి – గీతావాక్యే, అత్ర అహమిత్యాదిపద్యే - (అహంవైశ్వానరోభూత్వాప్రాణినాందేహమాశ్రితః । ప్రాణాపానసమాయుక్తఃపచామ్యన్నంచతుర్విధమ్) ఇతిపద్యే, ప్రోక్తఇత్యన్వయః; ఉక్తార్థేఇదంపద్యం కథంప్రమాణమిత్యత్రాహ - పద్యఇతి - పద్యే ప్రోక్తపద్యే, వైశ్వానరోక్తిః - వైశ్వానరశబ్దః, జఠరాగ్న్యాత్మని— జాఠరాగ్నిశరీరకే, అహమర్థేభగవతివర్తతే ఇత్యన్వయః; ఉక్తప

ద్యేవైశ్వానరశబ్దస్య కేవలజాఠరాగ్నిపరత్వే భగవద్వాచినా అహం శబ్దేనతస్య సామానాధికరణ్యన్న ఘటతఇతి తస్య జాఠరాగ్నిశరీరపర త్వమావశ్యకమిత్యుక్తార్థః ఇదంపద్యంప్రమాణమితిభావః, పురుష మపిచైనమధీయతఇత్యస్యార్థమాహ - కించేతి - కిఞ్చ, వాజినః— వాజసనేయినః, ఇహాసఇత్యాదివాక్యే - (సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరోయ త్పురుషః) ఇతివాక్యే, ఏనంపూరుషంవదంతిహి - వైశ్వానరంపు రుషంవదంతిహి, ఏతత్పౌరుషత్వమ్, కేవలేఅస్మిఞ్జఠరగదహనే— కేవలేజాఠరాగ్నౌ, నోవర్తతే, ఏతావతాజాఠరాగ్నేఃకేవలస్యపురుష త్వాభావేన నిరుక్తవాక్యస్య జాఠరాగ్నిపరత్వే వైశ్వానరస్యపురుష త్వప్రతిపాదకవాక్యవిరోధః ప్రతిపాదితః

బ్రహ్మపరత్వే తదానుగుణ్యమాహ – బ్రహ్మణ్యేవేతి - అను పధికమ్ - నిరుపాధికమ్, ఇదమ్ - పురుషత్వమ్, బ్రహ్మణ్యేవ, ఆస్తే, తత్రప్రమాణమాహ - ఇహేతి - ఇహ - బ్రహ్మణోనిరుపాధికపురు షత్వే, పుంసూక్తమ్ - పురుషసూక్తమ్, ప్రమాణమస్తీత్యన్వయః; నిగమయతి - తస్మాదితి - తస్మాత్, ఇహనిగమాంతేషు, వైశ్వానరో యమ్, బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతఇత్యన్వయః,

సూ॥ * అతఏవన దేవతాభూతఞ్చ * 1–2–28

శ్రీ॥ ఉక్తేభ్యఏవహేతుభ్యోదేవతాయాశ్చ తృతీయస్యమహా భూతస్యాపి నవైశ్వానరత్వప్రసంగః.

శ్లో॥ సంప్రోక్తైరేవవైశ్వానరఇహన పునర్హేతుభిర్దే
వతాగ్నిర్భూతంవాతత్తృతీయంపరమపురుషగానాన
యోహ్యుక్తధర్మాః। ॥ ॥

అ ॥ జాఠరాగ్నౌ వైశ్వానరశబ్దప్రసిద్ధిశఙ్కాం పూర్వసూత్రే పరిహృత్య, తదితరార్థద్వయబోధకత్వం వైశ్వానరశబ్దస్యాశఙ్క్య పరిహరతి - సంప్రోక్తైరితి—

టీ ॥ ఇహ వైశ్వానరః, అగ్నిదేవతా - అగ్నిరూపా దేవతా, తత్తృతీయంభూతంవా - తేజోరూపంతృతీయభూతంవా, న - నభవతీత్యర్థః; కుతఇత్యత్రాహ - సంప్రోక్తైరితి - సంప్రోక్తైర్హేతుభిరేవ - జాఠరాగ్నివైశ్వానరత్వప్రతిక్షేపకతయాప్రోక్తైర్హేతుభిరేవ, తానేవహేతూన్ వివృణోతి - పరమపురుషగాఇతి - పరమపురుగాః— పరమపురుషాసాధారణాః, ఉక్తధర్మాః - వైశ్వానరశబ్దవిశేషకతయాప్రోక్తా ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాదయః ప్రాక్తధర్మాః, అనయోః — దేవతాభూతతృతీయయోః; నహి - నాస్తీహీత్యర్థః, ఇయమత్రాధికాశఙ్కా— దేవతాభూతతృతీయయోర్జాఠరవత్ పరిచ్ఛిన్నత్వాభావాత్ త్రైలోక్యశరీరత్వోపపత్తిః, దేవతాయాం అధిష్ఠాతృతయా త్రైలోక్యశరీరత్వమ్, మహాభూతతృతీయస్యచత్రివృత్కృతస్య త్రైలోక్యరూపేణపరిణతత్వాదితి, అతస్త్రైలోక్యశరీరత్వకల్పనోపపత్తిరిత్యసంభవ్రోనసంభవతీత్యాక్షేపేణేతి.

సూ ॥ * సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిః * 1.2.29

శ్రీ ॥ వైశ్వానర సమానాధికరణస్యాగ్నిశబ్దస్య జాఠరాగ్నిశరీరతయాతద్విశిష్టస్యపరమాత్మనోవాచకత్వమ్, తత్రైవ పరమాత్మన ఉపాస్యత్వంచోక్తమ్, జైమినిస్త్వాచార్యో వైశ్వానరశబ్దవదగ్నిశబ్దస్యాపి పరమాత్మనఏవసాక్షాత్ - అవ్యవధానేన,వాచకత్వేనకశ్చిద్విరోధఇతి మన్యతే, ఏతదుక్తంభవతి, యథావైశ్వానరశబ్దస్సాధారణోపి పర

మాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితో విశ్వేషాన్నరాణాం నేతృత్వాదినా గుణేన పరమాత్మానమేవాభిదధాతీతి నిశ్చీయతే, ఏవమగ్నిశబ్దోఽప్యగ్రనయనాదినా యేనైవ గుణేన యోగాజ్జ్వలనే వర్తతే, తస్యైవగుణస్య నిరుపాధికస్య కాష్ఠాగతస్య పరమాత్మని సంభవాదస్మిన్ ప్రకరణే పరమాత్మాసాధారణధర్మవిశేషితః పరమాత్మానమేవాభిధత్తే ఇతి—

శ్లో॥ ప్రోక్తం వైశ్వానరోక్త్యాఽగ్నివచ ఇహ సమా
నాధికృత్యోపదిష్టం బ్రూతే తజ్జాఠరేణోపహితమితి ప
రం బ్రహ్మోపాస్యమేవమ్ । సాక్షాదప్యగ్నివాచః
ప్రతిహతివిరహం మన్యతే జైమినిస్తు బ్రహ్మోక్తౌ ప్రోక్త
వైశ్వానరవచస ఇవైషోఽత్ర గూఢోఽస్య భావః ॥ ॥

సాధారణ్యేఽప్యుపాత్తైర్భవతి ఖలు యథా బ్రహ్మధర్మైర్
విశిష్టా విశ్వేషాం నేతృతాతో భగవతి హి నృణాం ప్రో
క్తవైశ్వానరోక్తిః । అగ్న్యుక్తిశ్చైవమగ్రం నయతి
పురుషమిత్యగ్రనేతృత్వయోగాదగ్నిం వక్తీతి కాష్ఠాగ
తనిరుపధికప్రోక్తధర్మాశ్రయత్వాత్ ॥ ॥ ॥

సందర్భేఽస్మింస్త్వసాధారణగుణసహితా బ్రహ్మణో బ్ర
హ్మావక్తుం శక్నోత్యేషా తదుక్తౌ ప్రతిహతివిరహో బ్రహ్మ
ణోఽస్యాంగిరీతి । ॥ ॥

అ॥ పూర్వోక్తమనువదతి - ప్రోక్తమితి—

టీ॥ ఇహ వైశ్వానరోక్త్యా సమానాధికృత్యోపదిష్టం తదగ్నివచః - వైశ్వానరశబ్దసామానాధికరణ్యేన పఠితోఽగ్నిశబ్దః, జాఠరేణో

సహితమ్ - జాఠరాగ్నివిశిష్టమ్, బ్రూత ఇతి - వక్తీతి, పరం బ్రహ్మ చ, ఏవమ్ - జాఠరాగ్నివిశిష్టతయా, ఉపాస్యమితీతీతిశబ్దస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, ప్రోక్తమ్ — ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. అస్యైవాగ్నిశబ్దస్య జైమిన్యభిప్రేతమర్థమాహ - సాక్షాదితి - జైమినిస్తు - జైమినిరాచార్యస్తు, వైశ్వానరవచస ఏవ- వైశ్వానరశబ్దస్యైవ, అగ్నివాచః - అగ్నిశబ్దస్య, సాక్షాదపి అవ్యవధానేనాపి, బ్రహ్మోక్తౌ - బ్రహ్మప్రతిపాదనే, ప్రతిహతివిరహమ్ - విరోధాభావమ్, మన్యతే - అభిప్రైతి, వైశ్వానరశబ్దః కథమవ్యవధానేన పరమాత్మవాచీ తథాఽగ్నిశబ్దః కేనగుణేనయోగేనవర్తతే తస్యపరమాత్మన్యవ్యవధానేనవృత్తిః కథమిత్యత్రాహ - ఏష ఇతి - అత్ర - అస్మిన్ వైశ్వానరశబ్దవిషయే అగ్నిశబ్దవిషయే చ, అస్య - జైమినేః, ఏషః - వక్ష్యమాణః, గూఢః — ఆంతరః - భావః - అభిప్రాయ ఇత్యర్థః. తమేవ భావమాహ - సాధారణ్యేపీతి - సాధారణ్యేపి - బ్రహ్మేతరవాచకత్వేపి, ఉపాత్తైః - సమభివ్యాహృతైః బ్రహ్మధర్మైః - బ్రహ్మాసాధారణధర్మైః, విశిష్టా - విశేషితా, ప్రోక్తవైశ్వానరోక్తిః - శ్రుతిప్రోక్తా వైశ్వానరవాక్, విశ్వేషాం నృణాం నేతృతాతః - విశ్వాన్నరాన్నయతీతి వ్యుత్పత్తిసిద్ధాద్విశ్వనరనేతృత్వరూపగుణయోగాత్, భగవతి హి - వర్తత ఇత్యధ్యాహారః, భగవతి వర్తతే హీత్యర్థః. ఏవమగ్న్యుక్తిశ్చ - అగ్నిశబ్దశ్చ అగ్రన్నయతి పురుషమితి - పురుషమగ్రన్నయతీతి వ్యుత్పత్తిసిద్ధాత్, అగ్రనేతృత్వయోగాత్ - అగ్రిమపురుషార్థప్రాపకత్వరూపధర్మయోగాత్, అగ్నిం వక్తీతి - జ్వలనం వక్తీతి, కాష్ఠాగతనిరుపధికప్రోక్తధర్మాశ్రయత్వాత్ - బ్రహ్మణ ఇత్యస్యానుషఙ్గః, సీమాగతనిరుపాధికాగ్రనయనరూపప్రోక్తధర్మవత్త్వాత్, అస్మిన్ సందర్భే — అస్మిన్ ప్రకరణే, బ్రహ్మణోసాధారణగుణసమభివ్యాహృతా, ఏషా

అగ్న్యుక్తిః, బ్రహ్మావక్తుంశక్నోతి— బ్రహ్మప్రతిపాదయితుంశక్నోతి. అతః, అస్యాంగిరి - అస్మిన్నగ్నిశబ్దే, బ్రహ్మణః, ఉక్తౌ - ప్రతిపాదనే, ప్రతిహతివిరహః - విరోధోనాస్తి, ఇతిగూఢోస్యభవఇతిపూర్వేణాన్వయః,

శ్రీ అ॥ (యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమాన) మిత్య పరిచ్ఛిన్నస్యపరస్య బ్రహ్మణోద్యుప్రభృతి పృథివ్యంతదేశసంబన్ధిన్యా మాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వం కథముపపద్యతే తత్రాహ—

సూ॥ * అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః * ౧—౨—౩౦

శ్రీ॥ ఉపాసకాభివ్యక్త్యర్థంప్రాదేశమాత్రత్వం పరమాత్మనః ఇత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతే, అగ్నిమూర్ధా ఆదిత్యశ్చక్షువాయుఃప్రాణ ఆకాశోమధ్యకాయ ఆపవస్తిఃపృథివీపాదావితి ద్యుప్రభృతిదేశసంబన్ధిన్యామాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వం కృత్స్నమభివ్యాప్తవతోవిగతమానస్యాప్యభివ్యక్తేరేవహేతోర్భవతి.

శ్లో॥ వాక్యేయస్త్వేతమిత్యాదికఇహపరిమితత్వేజ్ఞిత
బ్రహ్మణోస్యప్రోక్తంప్రాదేశమాత్రత్వ మనుచితమితి
ప్రాప్తమాత్మేవమేతమ్ । ప్రత్యాచష్టేప్రదేశైద్యు
ముఖ ఇహపరబ్రహ్మతూపాసకస్యాభివ్యక్త్యైత్యిష్టతీహ
ప్రసజతినపరిచ్ఛిన్నతేత్యాశ్మరథ్యః ॥ ॥

కృత్స్నవ్యాప్తస్యదేశైద్యు ముఖఇహపరిచ్ఛిన్నతా
మాత్రయేయంతస్యాభివ్యక్తయేస్యాన్న పునరిహాపరి
చ్ఛిన్నతావాస్తవీహి । ॥ ॥

అ॥ ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ - వాక్యఇతి—

టీ॥ యస్త్వేతమిత్యాదికే - యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్ర మభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే) ఇత్యాదౌ, వాక్యే అస్య, పరిమిత్యుజ్ఝితబ్రహ్మణః - పరిచ్ఛేదరహితస్యబ్రహ్మణః, ప్రో క్తమ్ - ప్రతిపాదితమ్, ప్రాదేశమాత్రత్వమ్ - ప్రదేశవిశేషపరిచ్ఛి న్నత్వమ్, అనుచితమితి — అయుక్తమితి, ప్రాప్తమేతమాక్షేపమ్ ఆశ్మరథ్యఃప్రత్యాచష్టేఇత్యన్వయః, ప్రత్యాఖ్యానప్రకారమాహ - ప్రదేశఇతి - ఇహద్యుముఖేప్రదేశే - ద్యుప్రభృతిప్రదేశే, పరంబ్ర హ్మ. ఉపాసకస్య, అభివ్యక్త్యై తిష్ఠతి - వర్తతే, అత ఇత్య ధ్యా హారః, అతః, ఇహ - బ్రహ్మణి, పరిచ్ఛిన్నతానప్రసజతి, ఇత్యాశ్మర థ్యఃప్రత్యాచష్టేఇతిపూర్వేణాన్వయః, పరిచ్ఛిన్నత్వంమహాభూతశ్రు తియదేవతయోరేవసంభవతీతిశఙ్కా పరిహారార్థమిదంసూత్రమ్, అభివ్యక్త్యై ఇత్యస్యబుద్ధిసౌకర్యాయేత్యర్థః. పరిచ్ఛిన్నత్వేహిబుద్ధి సౌకర్యంస్యాత్, ఉక్తమర్థంవివృణోతికృత్స్నవ్యాప్తస్యేతి-కృత్స్న వ్యాప్తస్యసర్వవ్యాపకస్య ఇహ, ద్యుముఖేదేశే - ద్యుప్రభృతి ప్రదేశే,ఇయమ్మాత్రయాపరిచ్ఛిన్నతా - ఉక్తామూర్ధాద్యవయవ విధయాపరిచ్ఛిన్నతా, తస్య - బ్రహ్మణః, అభివ్యక్తయే - బుద్ధిసౌక ర్యాయ, స్యాత్ భవేత్, ఇహ - బ్రహ్మణి, వాస్తవీ - పారమార్థికీ, పరిచిన్నతా, న - నభవేదిత్యర్థః.

శ్రీ అ॥ మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైఃపురుషవిధత్వంపర స్య బ్రహ్మణఃకిమర్థమితిచేత్తత్రాహ—

సూ॥ * అనుస్మృతేర్బాదరిః * ౧-౨-౩౧

శ్రీ॥ తథోపాసనార్థమితిబాదరిరాచార్యోమన్యతే, (యస్త్వే తమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తేసస

ర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి) ఇతిబ్రి హ్మప్రాప్తయేనాఽఽఉపాసనముపదిశ్యతే, ఏతమేవమితి - ఉక్తప్రకారేణ పురుషాకారమిత్యర్థః, సర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషు సర్వేష్వాత్మసువర్తమానంయదన్నమ్ - భోగ్యమ్, తదత్తి - సర్వత్రవర్తమానం స్వతఏవానవధికాతిశయానందం బ్రహ్మానుభవతి, యత్తు సర్వైఃకర్మవశ్యైరాత్మభిః ప్రత్యేక మనన్యసాధారణమన్నంభుజ్యతేతన్ముముక్షుభిస్త్యాజ్యత్వాదిహానగృహ్యతే,

శ్లో॥ మూర్ధాద్యఙ్గైఃకిమర్థం పురుషవిధతయాకీర్తనంబ్రహ్మణోస్యేత్యాశఙ్క్యే పెబాదరిస్తుప్రతివదతి తథోపాసనాయేతితస్య । వాక్యేయస్త్వేతమిత్యాదికఇహ పరమంబ్రహ్మతూపాస్యముక్తంతత్ప్రాప్త్యర్థం సర్వేష్వితివచసితదీయాప్తిరుక్తాఫలంహి ॥ ॥

ఏవంశబ్దస్తుపూర్వోదితపురుషవిధత్వంహి వక్తీహ వాక్యేఽతో మూర్ధాద్యఙ్గయుక్తే పురుషవిధఇహోపాస్యతాస్పష్టముక్తా । వాక్యేసర్వేషులోకేష్వితివదతిపునర్భోగ్య మన్నోక్తిరేషా వాక్యార్థోబ్రహ్మసర్వస్థితమనవధికానందమత్తీతిబోధ్యః ॥ ప్రత్యేకంకర్మవశ్యైర్యదనితరగతంహ్యాత్మభిర్భుజ్యతేఽన్నంత్యాజ్యత్వాత్తన్ముముక్షోర్వచసితునపునగృహ్యతేతత్ఫలోక్తౌ । ॥ ॥

అ॥ ఉత్తరసూత్రస్యశఙ్కామాహ - మూర్ధాద్యఙ్గైరితి -

టీ॥ అస్యబ్రహ్మణోమూర్ధాద్యఙ్గైః - ద్యుమూర్ధాద్యవయవైః, పురుషవిధతయా - పురుషాకారతయా, కీర్తనమ్ - ప్రతిపా

దనమ్, కిమర్థమిత్యాక్షేపే, అప్రకృతమూర్ధాద్యుపేతస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతమూర్ధాద్యుపేతతయా కీర్తనం కిమర్థమిత్యాక్షేప్తురభిసంధిః, బాదరిస్తు - బాదరిరాచార్యస్తు, తస్య - బ్రహ్మణః, తథోపాసనాయేతి - ద్యుమూర్ధాద్యుపేతతయోపాసనార్థమితి, ప్రతివదతి - పరిహరతీత్యర్థః. కథముపాసనార్థత్వమ్ బుద్ధ్యారోహార్థత్వం కిన్న స్యాదిత్యత్రాహ - వాక్యఇతి - యస్త్వేతమిత్యాదిక ఇహ వాక్యే - (యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానగముపాస్తే) ఇతి వాక్యే, పరమం బ్రహ్మ తత్ప్రత్యర్థమ్, ఉపాస్యముక్తమ్ - ఉపాస్యతయోక్తమ్, అస్మిన్ వాక్యే బ్రహ్మోపాసనస్య బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వం న శ్రూయత ఇత్యత్ర బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలపరం వాక్యమాహ - ససర్వేష్వితి - ససర్వేష్వితివచసి - (ససర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు - సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి) ఇతి వాక్యే ఫలం తదీయప్రాప్తిరుక్తా హి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలముక్తం హీత్యర్థః.

ఏతావతా పురుషవిధతయా కీర్తనస్య తథోపాసనార్థత్వం ప్రసుక్తం కథం సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ - ఏవంశబ్దఇతి - ఇహ వాక్యే - (యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే) ఇత్యస్మిన్ ప్రోక్తవాక్యే, ఏవంశబ్దః - ఏతమేవమిత్యేవంశబ్దః, పూర్వోదితపురుషవిధత్వం హి వక్తి. పూర్వోక్తపురుషాకారత్వం హి వక్తీత్యర్థః. అతః, మూర్ధాద్యంగయుక్తే, పురుషవిధే - పురుషాకారే, బ్రహ్మణి, ఉపాస్యతా, ఇహ - అస్మిన్ వాక్యే, స్పష్టముక్తా— స్ఫుటం ప్రతిపాదితేత్యర్థః, ఏతమేవమిత్యత్ర ఏవంశబ్దేన పూర్వోక్తాకారస్యైవ ప్రతిపాదనాత్ పురుషవిధత్వస్యైవ పూర్వోక్తాకారత్వాదుక్తోపాసనవాక్యం బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వేనైవ ఉపాస్యతాం ప్రతిపాదయతీతి భావః, ససర్వేష్వితి వాక్యస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫల

ప్రతిపాదనపరత్వంనయుక్తమ్, తత్రాహ్యన్నమత్తీత్యన్నాదత్వస్యైవ ఫలతయాప్రతిపాదనాదిత్యత్రాహ – వాక్యఇతి - సర్వేషులోకే ష్వితివాక్యే - సనసర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వ న్నమత్తి) ఇతివాక్యే, ఏషాఅన్నోక్తిః — అన్నశబ్దః. భోగ్యంవదతి అద్యతఇత్యన్నమితివ్యుత్పత్త్యా భోగ్యమాత్రపరోన్నశబ్దఇతిభావః, తావతా ఉక్తవాక్యస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలపరత్వం కథమిత్యత్రా హ – వాక్యార్థఇతి – సర్వస్థితమ్ - సర్వత్రవ్యాప్తమ్, అనవధి కానందమ్ - అనవధికసుఖరూపమ్, బ్రహ్మ, అత్తి- అనుభవతిఇతివా క్యార్థోబోధ్యఇత్యన్వయః, అన్నశబ్దస్యభోగ్యమాత్రపరత్వాత నిరవధికానన్దబ్రహ్మణోభోగ్య అన్నత్వావగమాద్వాక్యస్యోక్తార్థప్ర తిపాదనపరత్వమితిభావః,

అన్నశబ్దస్యప్రాకృతాన్నపరత్వమేవకిన్నస్యాదిత్యత్రాహ— ప్రత్యేకమితి - కర్మవశ్యైరాత్మభిః - ప్రత్యేకమ్, యత్, అనితర గతమ్ - అనితరసాధారణమ్, అన్నంభుజ్యతే- అద్యతే, తత్, ముము క్షోస్త్యాజ్యత్వాత్, తత్ఫలోక్తావచసి - ముముక్షుఫలప్రతిపాదకే వాక్యే, నగృహ్యతఇత్యన్వయః, ఇదంహిబ్రహ్మోపాసనంముముక్షో ర్విహితమ్, తత్ఫలమపితస్యైవ, అత ఇదంప్రాకృతమన్నంవిరక్తస్య ముముక్షోస్త్యాజ్యమేవేతి నతదిహతత్ఫలతయాగృహీతుంశక్యమితి భావః.

శ్రీ అ ॥ యదిపరమాత్మావైశ్వానరః కథంతర్హ్యుర్యరః ప్ర భృతీనాంవేద్యాదిత్వోపదేశః, యావతాజాఠరాగ్నిపరిగ్రహ ఏవై తదుపపద్యతే ఇత్యత్రాహ—

సూ ॥ * సంపత్తేరితిజైమినిస్తథాహిదర్శయతి * ౧-౨-౩౨

శ్రీ॥ అస్యపరమాత్మనఏవ వైశ్వానరస్యద్యుప్రభృతి పృథివ్యంతశరీరస్య సమారాధనభూతాయా ఉపాసకైరహరహఃక్రియమాణాయాః ప్రాణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వ సంపాదనాయాయమురః ప్రభృతీనాం వేదిత్వాద్యుపదేశఇతి జైమినిరాచార్యోమన్యతే, తథాహిపరమాత్మోపాసనోచితమేవఫలంప్రాణాహుత్యా అగ్నిహోత్రసంపత్తిశ్చదర్శయతీయంశ్రుతిః, (సయఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రంజుహోతి యథాఅంగారానపోహ్యభస్మనిజుహుయాత్ తాదృక్తత్స్యాత్, అథయఏతదేవంవిద్వానగ్నిహోత్రంజుహోతితస్య సర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషు సర్వేష్వాత్మసుహుతంభవతి తద్యథేషీకతూలమగ్నౌప్రోతం ప్రదూయేతైవంహాస్యసర్వేపాప్మానః ప్రదూయంతే) ఇతి.

శ్లో॥ ఆత్మాయద్యేషవైశ్వానరఇహపరమస్తహుత్యై
రోముఖ్యదేశేషూక్తావేద్యాదితోక్తిర్భవతిహి విష
లాజారరోత్తోభ్యాపేయః। ఇత్యాక్షేపప్రసక్తైప్రతివ
దతి మునిర్జైమినిస్తత్ఫలోక్త్యా ప్రాణాహుత్యగ్ని
హోత్రత్వఇహకథితవాగ్భావమావేదయత్సః॥ ॥

పూజాప్రాణాహుతిర్యాన్వహమిహరచితోపాసకై
ర్బ్రహ్మణోస్యాంసంపాద్యంత్వగ్నిహోత్రత్వమితి
ఫలమితీహాస్యసంపత్తిరుక్తేః । ప్రాణాహుత్యగ్ని
హోత్రత్వఘటనఫలకోరో ముఖతూక్తదేశేఽతో
వేదిత్వాదివాక్యాన్సఇతివచఇదందర్శయత్యేవమేవ॥ ॥

అ॥ ఉత్తరసూత్రస్యజాఠరశబ్దవ్యుదాసకత్వందర్శయత్తదవతారయతి - ఆత్మేతి—

టీ॥ ఇహ ఏవ వైశ్వానరః పరమాత్మా యది తర్హి ఉరో ముఖ్యదేశేషు - ఉరఃప్రభృతిప్రదేశేషు, ఉక్తా - ఉరఏవ వేదిరిత్యాదినోక్తా, వేద్యాదిత్వోక్తిః - వేదిబర్హిరాదిత్వోక్తిః, విఫలా భవతి హి, అతః, వైశ్వానర ఇత్యనుషంగః, వైశ్వానరః, జాఠరోభ్యుపేయః జాఠరాగ్నిరిత్యంగీకర్తవ్యః, ఇత్యాక్షేపప్రసక్తౌ, జైమినిమునిః, తత్ఫలోక్త్యా - ఉరఃప్రభృతిషు వేదిత్వాద్యుక్తేః ఫలప్రదర్శనేన, ఇహ అస్మిన్ ప్రకరణే, ప్రాణాహుత్యగ్నిహోత్రిత్వే - ప్రాణాహుతేరగ్నిహోత్రిత్వసంపత్తౌ, కథితవాగ్భావమ్ - కథితవేదిత్వాద్యుక్తిభావమ్, ఆవేదయన్ సన్ - జ్ఞాపయన్ సన్, ప్రతివదతి - పరిహరతీత్యర్థః.

తత్ఫలోక్త్యేత్యుక్త్యాంశఫలోక్తిం ప్రాణాహుత్యగ్నిహోత్రిత్వ ఇత్యుక్తిశ్చ వివృణోతి - ప్రాజేతి - బ్రహ్మణః - వైశ్వానరాత్మబ్రహ్మణః, ఉపాసకైః అన్వహమ్ - ప్రత్యహమ్. ఇహ యా ప్రాణాహుతిః, రచితా - అనుష్ఠితా, అస్యామ్ - ప్రాణాహుత్యామ్, అగ్నిహోత్రిత్వం సంపాద్యమ్ - సంపాదనీయమ్, ఇతి, ఇహ - ప్రాణాహుతౌ, అస్య - అగ్నిహోత్రిత్వస్య - సంపత్ - సంపాదనమ్, తదుక్తేః - ఉరఃప్రభృతిషు వేదిత్వాద్యుక్తేః, ఫలమితి - ప్రయోజనమితి, ఇతీత్యస్య ఫలోక్త్యేతి పూర్వేణాన్వయః, వైశ్వానరోపాసకైరహరహరనుష్ఠీయమానాయాః ప్రాణాహుతేరగ్నిహోత్రిత్వం సంపాదనీయమితి తత్ తదుపకరణభూతవేద్యాదికమంతరా న నిర్వహతీతి ఉరఃప్రభృతిషు వేదిత్వాద్యుక్తిస్తదర్థమేవేతి భావః. ఏతావతా సూత్రే సంపత్తేరితి జైమినిరిత్యంతం వ్యాఖ్యాయ తథా హి దర్శయతీత్యంతం వివృణోతి - ప్రాణాహుతీతి - అతః - తస్మాత్, ఉరోముఖే ఉక్తదేశే - ఉరఃప్రభృతౌ ప్రోక్తదేశే, సా వేదిత్వాదివాక్ - ప్రాణాహుత్యగ్నిహోత్ర

త్వఘటనఫలికా- ప్రాణాహుత్యగ్నిహోత్రత్వసంపాదనఫలికా. ఇదం సఙ్గతివచః - (సయఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి యథా అంగారానపోహ్యభస్మని జుహుయాత్ తాదృక్తత్స్యాత్ అథయ ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి) ఇత్యాదికం వచః, ఏవమో పదర్శయతి - ప్రాణాహుతిమగ్నిహోత్రత్వేనోపదర్శయతీత్యర్థః.

సూ ॥ * ఆమనంతిచైనమస్మిన్ * 1-2-33

శ్రీ ॥ ఏనం — పరమపురుషం ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం వైశ్వానరమ్ అస్మిన్ — ఉపాసకశరీరే ప్రాణాహుత్యాధారత్వాయ ఆమనంతిచ (తస్యహవా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాః) ఇత్యాదినా, అయమర్థః, యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే) ఇతి త్రైలోక్య శరీరస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్యోపాసనం విధాయ (సర్వేషు లోకేష్వి) త్యాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిఞ్చ ఫలముపదిశ్య అస్యైవోపాసనస్యాంగభూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రం (తస్యహవా ఏతస్య) ఇత్యాదినోపదిశతి, యః పూర్వముపాస్యత్వేనోపదిష్టో వైశ్వానరః తస్యావయవభూతానగ్న్యాదిత్యాదీన్ సుతేజో విశ్వరూపాదినామధేయా నుపాసకశరీరే మూర్ధాదిపాదాంతేషు సంపాదయతి, మూర్ధైవసుతేజాః - ఉపాసకస్య మూర్ధైవ పరమాత్మనో మూర్ధభూతా ద్యౌరిత్యర్థః. చక్షుర్విశ్వరూపః - ఆదిత్య ఇత్యర్థః. ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా - వాయురిత్యర్థః. సందేహో బహులః - ఉపాసకస్య మధ్యకాయ ఏవ పరమాత్మ మధ్యకాయభూతాకాశ ఇత్యర్థః. పృథివ్యేవపాదౌ- అస్యపాదావేవ తత్పాదభూతా పృథివీత్యర్థః. ఏవముపాసకస్య శరీరే పరమాత్మానం

త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరం సంనిహిత మనుసంధాయ స్వకీయాస్య
రోరోమహృదయమనఆస్యాని ప్రాణాహుత్యాధారస్యపరమాత్మనో
వైశ్వానరస్య వేదిబర్హిర్గార్హపత్యాన్వాహార్యపచనాహవనీయా
నగ్నిహోత్రోపకరణభూతాన్ పరికల్ప్య ప్రాణాహుతేశ్చాగ్నిహో
త్రత్వం పరికల్ప్య ఏవంవిధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వై
శ్వానరమారాధయేదితి (ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం
గార్హపత్యః) ఇత్యాదినోపదిశ్యతే, అతః పరమాత్మా పురుషోత్తమ ఏవ
వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్,

శ్లో॥ దేహే బ్రహ్మద్యుమూర్ధాద్యుపహితమిహతూ
పాసకస్యామనంతి ప్రాణాహుత్యాశ్రయత్వార్థమి
హవచసి తస్యేతి బోధ్యోయమర్థః । యస్త్వేత్యాదా
తువాక్యప్రక్రమమభిహితా ప్రోక్త వైశ్వానరాత్మబ్ర
హ్మోపాసా తదీయం ఫలమిహతు స సర్వేష్వితి ప్రోక్త
ముక్తా ॥ ॥ ॥

ప్రోక్తం ప్రాణాగ్నిహోత్రం గిరి పునరిహ తస్యేతి తస్యా
ఙ్గభూతం సాంగోపాసోపదిష్టా భవతిహి సఫలేహాస్య వై
శ్వానరస్య । యః ప్రాగుక్తోత్ర వైశ్వానర ఇహతు తదీ
యాంగభూతాన్ సుతేజోముఖ్యాఖ్యానగ్నిముఖ్యాన్
ఘటయతి నిజమూర్ధాదికే ధ్యాతురంగే॥ ॥

మూర్ధైవేత్యేతదర్థః పునరయమిహతూపాసకస్యై
వ మూర్ధా మూర్ధా ద్యౌర్బ్రహ్మణోస్యేత్యుపరితన
గిరోప్యేనమేవార్థమూహ్యాః । ఏవం ధ్యాతా స్వకీయే

పునరిమమనుసంధాయ దేహే త్రిలోకీదేహం వైశ్వాన
రం సన్నిహితమథ నిజోరోముఖాంగం తు తస్య ॥ ॥

వేద్యాద్యాఖ్యాగ్నిహోత్రోపకరణమను కల్ప్యాహు
తిం చాగ్నిహోత్రం తం తు ప్రాణాగ్నిహోత్రాదుర
ఇతి వచసారాధయేదిత్యధీతమ్ । తస్మాత్త్రైలోక్యదే
హః పరమపురుష ఏవేహ వైశ్వానరోఽయం బ్రహ్మాత్మాద్యు
క్తిభిర్యోమునిభిరభిహితః ప్రోక్తవాచీతి సిద్ధమ్ ॥ ॥

ఇతి తత్త్వరత్నావల్యాం వైశ్వానరాధికరణమ్.

అ ॥ పరస్యాత్మనో ద్యుప్రభృతిశరీరకత్వమయుక్తమ్, ఉపాస
కస్య మూర్ధాద్యవయవానామేవ ద్యుప్రభృతిత్వేనోపాసనవిధానా
దితి శఙ్కాయామామనంతి చైనమస్మిన్నితి సూత్రమవతీర్ణమిత్యభి
ప్రేత్య సూత్రార్థమాహ - దేహ ఇతి—

టీ ॥ తస్యేతీహ వచసి - (తస్య హ వా ఏతస్య మూర్ధైవ సుతే
జాః) ఇతి వాక్యే, ఇహ ఉపాసకస్య దేహే ప్రాణాహుత్యాశ్రయత్వార్థమ్
హూయమానప్రాణాహుత్యాశ్రయత్వసంపాదనార్థమ్, ద్యుమూ
ర్ధాద్యుపహితం బ్రహ్మ — ద్యుమూర్ధాద్యవయవోపహితం వైశ్వా
నరాత్మకం బ్రహ్మ, ఆమనంతి - శంసంతి, ఛందోగా ఇత్యధ్యాహారః,
ఉపాసకశరీరే ద్యుమూర్ధత్వాద్యనుసంధానం పరమాత్మనో ద్యుమూ
ర్ధత్వాదేరవిరోధి, ఉభయస్యాపి గీతత్వాత్, అత ఉపాసకశరీర ఏవ
ద్యుమూర్ధాద్యవయవత్వమిత్యవధారణకల్పనమయుక్తమితి భావః.
ఏవమిత్యత్ర గర్భితమర్థం వివృణ్వన్నుభయస్య విహితత్వముపపాద
యతి - బోధ్యోఽయమర్థ ఇతి - అయమర్థో బోధ్య ఇత్యన్వయః; ప్ర

ఖమయం యస్త్వేతమిత్యాదౌ వాక్యే - (యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే) ఇతివాక్యే, ప్రోక్తవై శ్వానరాత్మబ్రహ్మోపాసా - అభిహితత్రైలోక్యశరీరకవైశ్వానరాత్మ బ్రహ్మోపాస్తిః, అభిహితా - విహితా, ససర్వేష్వితిహ్యుక్తా— ససర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి) ఇతి వాక్యే, తదీయంఫలంప్రోక్తమ్ - నిరుక్తోపాసనఫలంకథితమ్, తస్యేతి హాగిరి - తస్యహవాఏతస్యేత్యాదావత్రవాక్యే, తస్యాంగభూతమ్— నిరుక్తోపాసనస్యాంగభూతమ్, ప్రాణాగ్నిహోత్రంప్రోక్తమ్, ప్రతిపా దితమ్, (ఫలవత్సన్నిధావఫలంతదంగమ్) ఇతిన్యాయేన సఫలస్యవై శ్వానరోపాసనస్య ప్రాగుక్తత్వా దఫలంప్రాణాగ్నిహోత్రం తదంగ మితిభావః; వాక్యత్రయేణప్రతిపాదితానర్థాన్ క్రోడీకృత్యాహ- సాంగోపాసేతి - ఇహ - అస్మిన్వాక్యత్రయే, అస్యవైశ్వానరస్య, సా ఙ్గాసఫలా, ఉపాసా, ఉపదిష్టాభవతీత్యన్వయః, తస్యహవాఏతస్యేత్యా దివాక్యస్యార్థమాహ - యఃప్రాగుక్తఇతి - అత్రయఃప్రాగుక్త— పూర్వంత్రైలోక్యశరీరతయోపదిష్టః, వైశ్వానరః, తదీయాంగభూ తాన్ - తదీయావయవభూతాన్, సుతేజోముఖ్యాఖ్యాన్ – సుతేజః ప్రభృతిగుణనామధేయయుక్తాన్, అగ్నిముఖ్యాన్ - అగ్నిశబ్దార్థ ప్రముఖ్యాన్, ధ్యాతుః - ఉపాసకస్య, నిజమూర్ధాదికే - స్వకీయ శిరఃప్రభృత్యవయవే, ఇహ - తస్యహవేత్యాదివాక్యే, ఘటయతి— సంపాదయతీత్యర్థః.॥ అవాంతరవాక్యానిప్రత్యేకమాచష్టే - మూ ర్ధ్నైవేత్యేతదర్థ ఇతి. ఇహ - అస్మిన్వాక్యే - మూర్ధ్నైవేత్యేద ర్థః పునః - మూర్ధైవసుతేజా ఇతివాక్యార్థః పునః, ఉపాసకస్య మూర్ధ్నైవ, అస్యబ్రహ్మణో మూర్ధా ద్యౌరిత్యయమిత్యన్వయః; ఉ పాసకమూర్ధ్నైవ ఉపాస్యస్యవైశ్వానరబ్రహ్మణో మూర్ధభూతా

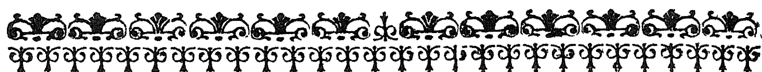
ద్యౌరితివాక్యార్థః. (చక్షుర్విశ్వరూపః) ఇత్యాదీనాముపరితన వాక్యానామప్యేవమేవార్థోగ్రాహ్య ఇత్యాహ - ఉపరితనగిరో పీతి — అధికరణార్థప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం పూర్వసూత్రవిషయ వాక్యార్థమేతత్సూత్రార్థేనసంగతముపన్యస్యతి - ఏవమిత్యాదినా ఏవమ్ - ఉక్తప్రకారేణ, ధ్యాతా - ఉపాసకః, స్వకీయేదేహే, త్రి లోకీదేహమ్ - త్రైలోక్యశరీరకమ్, వైశ్వానరంసంనిహితమనుసంధా య, అథ - అనంతరమ్, నిజోరోముఖాంగమ్- స్వకీయోరఃప్రభృత్యవ యవజాతమ్, తస్య - వైశ్వానరస్య, వేద్యాద్యాఖ్యాగ్నిహోత్రోప కరణమ్ - వేదిబర్హిరాదినామకమగ్నిహోత్రోపకరణమ్, అనుక ల్ప్య - కల్పయిత్వా, ఆహుతిఞ్చ - ప్రాణాహుతిఞ్చ, అగ్నిహోత్ర మ్, అనుకల్ప్యేత్యనుషంగః, అనుకల్ప్య - కల్పయిత్వా, తమ్ - వైశ్వా నరమ్, ప్రాణాగ్నిహోత్రాత్ - ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ, ఆరాధయేదితి పూజయేదితి, ఉరఇతివచసా - ఉరఏవవేదిరిత్యాదికేన తాంజుహుయా దిత్యంతేనవాక్యేన, అధీతమ్ - అభిహితమ్, అధికరణార్థముపసంహ రతి - తస్మాదితి-యః, ప్రోక్తవాచి - (కోనఆత్మాకింబ్రహ్మ) ఇతివాక్యే మునిభిః - ఔపమన్యవాదిభిః, బ్రహ్మేత్యాద్యుక్తిభిః - బ్రహ్మేత్యాదిశ బ్దైః, అభిహితః - ప్రతిపాదితః,సఇత్యధ్యాహారః, సః - త్రైలోక్యదేహః త్రైలోక్యశరీరకః, పరమపురుషవాయం వైశ్వానరఇతిసిద్ధమిత్యన్వయః.

* వైశ్వానరాధికరణంసమాప్తమ్ *

ఇతి తత్త్వరత్నావళీవ్యాఖ్యాయాం

మణిమంజూషికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః

———(౦)———

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యే ప్రథమాధ్యాయేతృతీయ

పాదేద్యుభ్వాద్యధికరణమ్.

——(o)——

సూ ॥ ❋ ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ❋ 1-3-1

శ్రీ ॥ ఆథర్వణికా అధీయతే (యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్షమోతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైస్తమేవైకంజానథాత్మానమన్యావాచోవిముంచథఅమృతస్యైషసేతుః) ఇతి, తత్రసంశయః, కిమయంద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనత్వేన శ్రూయమాణోజీవః, ఉతపరమాత్మాఇతి; కింయుక్తమ్,జీవఇతి, కుతః, (అరాఇవరథనాభౌసంహతాయత్రనాడ్యస్సఏషోంతశ్చరతేబహుధాజాయమానః) ఇతి పరస్మిన్శ్లోకే పూర్వవాక్యప్రస్తుతంద్యుపృథివ్యాద్యాయతనం యత్రేతి పునరపిసప్తమ్యాంతేనపరామృశ్య తస్యనాడ్యాధారత్వముక్త్వా పునరపి (సఏషోన్తశ్చరతే బహుదాజాయమానః) ఇతి తస్యబహుధాజాయమానత్వఞ్చోచ్యతే, నాడీసంభంధోబహుధాజాయమానత్వఞ్చ జీవస్యైవధర్మః, అస్మిన్నపిశ్లోకే (ఓతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైరితి ప్రాణపఞ్చకస్యమనసశ్చాశ్రయత్వముచ్యమానం జీవధర్మఏవ, ఏవంజీవత్వేనిశ్చితేసతి ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వాదికం యథాకథంచిత్ సంగమయితవ్యమితి—

శ్లో ॥ యస్మిన్ద్యౌరిత్యధీతా శ్రుతిశిరసివిభాతీయ

మాథర్వణీవాక్ సందేహాస్తత్రి కింద్యుక్షితిముఖజగ

దాధారఉక్తోత్రజీవః । బ్రహ్మోక్తంవేతియుక్తంకిమిహ
సముచితంజీవఏవేతికస్మాన్నాడీప్రాణాదిమత్త్వాచ్ఛ్రుతి
మపిబహుధాజాయమానత్వమస్య ॥ ॥ ॥

నాడీప్రాణాదిదేవాదితదిహబహుధాజన్మయోగశ్చధ
ర్మాస్తస్యైవేతి ప్రతీతేపునరిహకథితస్యాస్యజీవత్వ
యోగే । నిర్వాహ్యోయంకథంచిత్స్వవచసి జగదా
ధారతాతుప్రతీతాకర్మద్వారాతు కర్మోదితమితి
జగదేతస్యజీవస్యహీతి ॥ ॥ ॥

అ॥ అస్పష్టజీవలింగానివాక్యాని పరమాత్మపరత్వేననిర్ణీతా
ని, అథ స్పష్టజీవాదిలింగకానివిచార్యంతఇతిపాదసంగతిః, పూర్వస్మి
న్నధికరణే ద్యుపృథివ్యాదిసంబన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తమ్, ద్యుపృథి
వ్యాదిసంబన్ధిత్వంపరమాత్మవ్యతిరిక్తస్యాపిదృశ్యతఇతిశంకయా అనం
తరాధికరణారంభఇత్యవాంతసంగతిః, అత్రపాదసంగతిస్తుఏకకార్యకా
రిత్వరూపాబోధ్యా,అధికరణసంగతిస్తు ఉపోద్ఘాతః, విషయమాహ—
యస్మిన్ద్యౌరితి—

టీ॥ యస్మిన్ద్యౌరితి - (యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్ష
మోతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైస్తమేవైకం జానథాత్మానమన్యా
వాచోవిముంచథఅమృతస్యైషసేతుః) ఇతి, అధీతా - పఠితా, ఇయ
మాథర్వణీవాక్, శ్రుతిశిరసి - వేదాంతే, విభాతి - శ్రూయతఇత్య
ర్థః. సంశయమాహ - సందేహఇతి . తత్ర - తస్మిన్వాక్యే, సందే
హః - సంశయఇత్యర్థః. సంశయప్రకారమాహ - కిమిత్యనేన - అ
త్ర—అస్మిన్వాక్యే, ఉక్తః, ద్యుక్షితిముఖజగదాధారః - ద్యుపృథివ్యా
దికజగదాధారః, జీవఃకిమ్, ఉక్తంపూర్వోక్తమ్, బ్రహ్మవేతి, సందేహ

ఇతిపూర్వేణాన్వయః, అనయోఃకోట్యోః కింయుక్తమితిపృచ్ఛతి— యుక్తంకిమితి - ఇహ - అనయోఃకోట్యోః, కింయుక్తమితియోజనా, పూర్వపక్షమాహ - సముచితమితి - జీవఏవేతిసముచితమ్ - యుక్తమిత్యర్థః. తత్రహేతుంపృచ్ఛతి - కస్మాదితి - కస్మాత్ - కస్మాద్ధేతోః, ఉత్తరయతి - నాడీప్రాణాదిమత్త్వాదితి - నాడ్యాశ్రయత్వాత్ప్రాణాద్యాశ్రయత్వాచ్చేత్యర్థః, అత్రనాడ్యాశ్రయత్వమ్ (అరాఇవరథనాభౌసంహతాయత్రనాడ్యః) ఇత్యుత్తరశ్లోకప్రతిపాదితమ్ ప్రాణాద్యాశ్రయత్వంచ యస్మిన్ద్యౌరిత్యాదిస్వవాక్యఏవ ఓతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైరితిప్రతిపాదితమ్, ఆదిపదేనమనసఃపరిగ్రహః, హేత్వంతరమాహ - శ్రుతమపీతి - అస్య - ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య, బహుధాజాయమానత్వమపి, శ్రుతమ్ - (సఏషోంతశ్చరతేబహుధాజాయమానః) ఇతివాక్యశ్రూయతఇత్యర్థః,

ఉక్తహేతోఃజీవత్వసాధకత్వముపపాదయతి - నాడీప్రాణాదీతి—నాడీప్రాణాది - నాడీప్రాణాదిమత్త్వమ్, ఇహ - అస్మిన్లోకే దేవాదితః - దేవాదిరూపేణ, బహుధాజన్మయోగశ్చ - బహుప్రకారేణోత్పత్తియోగశ్చ, తస్యైవేతి - జీవస్యైవేత్యతోహేతోః, సముచితంజీవఏవేతీతిపూర్వేణాన్వయః, తత్రైవశ్లోకేద్యుపృథివ్యాద్యాయతనత్వరూపం పరమాత్మలింగంచదృశ్యతఇత్యత్రాహ - ప్రతీతఇతి— కథితస్యాస్య - ఉక్తస్యాస్య, జీవత్వయోగే, ప్రతీతేసతి - నిశ్చితేసతీత్యర్థః. స్వవచసి - యస్మిన్ద్యౌరిత్యాదిస్వవాక్య, ప్రతీతా - ప్రతీయమానా, ఇయంజగదాధారతాతు, కథంచిన్నిర్వాహ్యేత్యన్వయః, నిర్వాహప్రకారమాహ - కర్మద్వారేతి - కర్మద్వారానిర్వాహ్యేత్యర్థః. ఇదంవివృణోతి- కర్మోపాదితమితి - జగత్, ఏతస్య

జీవస్య, కర్మోదితమితి-కర్మణోత్పన్నమితి, కర్మద్వారా నిర్వాహ్యేతి పూర్వేణాన్వయః, ఇతి పూర్వపక్షోపసంహారం ద్యోతయతి, అయం భావః, ద్వయోరపి జీవపరయోర్లిఙ్గప్రతిభానేన విరోధాదన్యతరలిఙ్గభఙ్గే అవశ్యంభావిని యల్లిఙ్గస్యోత్తరశ్లోకే ప్రతిపన్నలిఙ్గస్య యథానుగుణ్యం తల్లిఙ్గానుసారేణార్థనిర్ణయః కర్తవ్య ఇతి; తథా చ జీవస్య స్వజనకకర్మవత్త్వాసంబన్ధేన ప్రపఞ్చాధారత్వమిహ వివక్షితమితి భావః;

(శ్రీ) ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే, ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్, ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం పరం బ్రహ్మ, కుతః, స్వశబ్దాత్, పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాత్, (అమృతస్యైష సేతు)రితి పరస్య బ్రహ్మణోసాధారణశ్శబ్దః, (తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే) ఇతి 'సర్వత్రోపనిషత్సు స ఏవామృతత్వప్రాప్తిహేతుః శ్రూయతే, సినోతేర్బన్ధనార్థత్వాత్ సేతుః అమృతస్య ప్రాపక ఇత్యర్థః; సేతురివ వా సేతుః, నద్యాదిషు సేతుర్హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః, సంసారార్ణవపారభూతస్య అమృతస్య ఏష ప్రతిలమ్భక ఇత్యర్థః; ఆత్మశబ్దశ్చ నిరుపాధికః పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తః, ఆప్నోతీతి హ్యాత్మా, స్వేతరసమస్తవస్తునియన్తృత్వేన వ్యాప్తిస్తస్యైవ సంభవతి, అతస్సోఽపి తస్యైవ శబ్దః, (యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్) ఇత్యాదయశ్చోపరితనాః పరస్యైవ బ్రహ్మణశ్శబ్దాః, నాద్యాధారత్వం తస్యాపి సంభవతి, (తస్యాశ్శిఖాయామధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః) ఇతి శ్రవణాత్, (అజాయమానో బహుధా విజాయతే తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమ్) ఇతి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయ తత్తత్సజాతీయరూపసంస్థానగుణకర్మసమన్వితస్స్వకీయం స్వభావమజహదేవ స్వేచ్ఛయా బహుధా విజాయతే పరః పురుష ఇత్యభి

ధానాత్, స్మృతిరపి (అజోఽపిసన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృతింస్వామధిష్ఠాయ సంభవామ్యాత్మమాయయా) ఇతి, మనః ప్రభృతి జీవోపకరణాధారత్వఞ్చ సర్వాధారస్యపరస్యైవోపపద్యతే;

(శ్లో) బ్రూతేమోక్షైకసంప్రసక్తే పరమపురుషవచో
దితోఽయంస్వశబ్దాత్ సేతుస్స్యాత్కోఽమృతస్యాయమిహ
వచ ఇదంనాన్యసాధారణంహి। బద్ధాత్మాఽయంసినో
తివర్ణదతి తదమృతప్రాపకంసేతు శబ్దస్తుల్యం హావర్తిసే
తోస్సరితి సతుతటప్రాపకోహిప్రసిద్ధః ॥

పారస్యప్రాపకస్సంస్మృతిమయ జలధేరేష ఇత్యుచ్య
తేఽర్థస్సేతూక్త్యాత్రత్యయాతోఽనవదతిక్షమప్యేషశబ్దస్తు
జీవమ్ । హేతుత్వంచామృతత్వేప్రథితమిహపరబ్రహ్మ
ణీదంతమేవం విద్వానిత్యాదివాక్యైనుపధిరభిహితోఽప్యా
త్మ శబ్దోఽత్రముఖ్యః ॥

స్యుర్యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదయఉపరితనా బ్రహ్మణో
స్యైవ శబ్దానాద్యాధారత్వమస్యాపిహీవదతి సిరాభిస్త్వి
తిశ్రౌతవాక్యమ్। శ్రౌతీహాజాయమానేకథయతి బహు
ధాజాయమానత్వ ముక్తిబ్రహ్మణ్యస్మిన్నపీదం నచ
భవతి తతోజీవలిఙ్గంతదేతత్ ॥

దేవాదీనాం స్వకీయాశ్రయణ మిదమిహాద్దైశ్వర్యరూపం
స్వకీయంతత్తత్సంస్థానచేష్టాగుణవదసు విధాయాత్యజ
స్వంస్వభావమ్। స్వేచ్ఛాతోజాయతేయం బహువిధఇతి

హిజ్ఞాయతే ఽస్మింస్తు వాక్యే స్మార్తేవాగక్యేఽపి తు
వదతి తథా బ్రహ్మణోఽజన్మచైవ్చమ్ ॥

బ్రహ్మణ్యస్మింస్తు జీవప్రాపకరణమన ఆద్యాశ్రయత్వంచ
యుక్తంసవాధారతతోఽయం పరమపురుషఇత్యత్రహే
నిర్వహింతి ॥

(అవ) సిద్ధాన్తమాహ బ్రూమఇతి ॥

(టీ) అత్ర - అస్మిన్ పూర్వపక్షే, ఏవమ్ - ఉక్తరీత్యా, ప్రస
క్తే - ప్రాప్తే, బ్రూమః - సిద్ధాన్తం బ్రూమఇత్యర్థః తమేవాహపర
మపురుషఏవేతి - ఉదితోఽయమ్ - యస్మిన్ ద్యౌరిత్యాదివాక్యే ద్యుపృథి
వ్యాద్యాధారతయా ప్రతిపాదితోఽయమ్, పరమపురుషఏవ - పరమాత్మై
వ, కుతఇత్యత్ర హేతుమాహ - స్వశబ్దాదితి - స్వశబ్దాత్ - స్వాసాధా
రణశబ్దాత్, సశబ్దః కఇత్యత్రాహ - సేతురితి - అయమ్ - ద్యుపృథివ్యా
ద్యాధారభూతః, అమృతస్య సేతుర్హ్యుక్తః - అమృతస్యైష సేతురితి
వాక్యే అమృతస్య సేతుతయా హ్యుక్తఇత్యర్థః, తావతా కిమిత్యత్రాహ
వచఇతి - ఇదంవచః - అమృతస్యైష సేతురితివాక్యమ్, నాన్యసాధార
ణం హి - అన్యస్య - జీవస్య, బోధకన్న భవతీత్యర్థః, సేతుశబ్దస్య సలిలని
రోధకే ప్రసిద్ధత్వేన అమృతస్య నిరోధకత్వ ప్రసఙ్గేన రూఢ్యర్థానుపపత్తా
సత్యా మస్వారస్యసామ్యాత్ తముభయథావ్యాచష్టే - బన్ధార్థఇతి-
అయంసినోతిః, బన్ధార్థః - బన్ధార్థకఇత్యర్థః; తత్ - తస్మాత్,
సేతుశబ్దో ఽమృతప్రాపకంవదతీత్యన్వయః. సినోతేర్బన్ధార్థత్వాత్
సేతుశబ్దస్య బన్ధకార్థత్వమిత్యమృతస్య సేతురిత్యనేన అమృతస్యబన్ధక

ఇత్యర్థలాభేన ఆధారాదమృతస్యప్రాపక ఇత్యర్థోఽ లభ్యతఇతిభావః, ద్వితీయవివరణమాహ - తుల్యంవేతి - సేతుశబ్దఇత్యనుషఙ్గః, సేతుశబ్దస్సేతోస్తుల్యంవావదతి - సేతుసదృశంవాప్రతిపాదయతీత్యర్థః; సేతుతౌల్యం కేనరూపేణేత్యత్రాహ - సరితీతి - సరితి - నద్యామ్, ప్రసిద్ధస్సః- ప్రసిద్ధసేతుః, తటప్రాపకోహి - కూలప్రాపకోహీత్యర్థః -

ఏషః -పరమాత్మా, సంసృతివిషయజలధేః- సంసారాత్మకసముద్రస్య, పారస్య-పారభూతస్యామృతస్య, ప్రాపకఇతి, అత్రత్యయాసేతూక్త్యా - అత్రవిద్యమానేనసేతుశబ్దేన, ఉచ్యతే - ప్రతిపాద్యతఇత్యర్థః; అమృతస్యైషసేతురితిశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణత్వముక్త్వానిగమయతి-అతఇతి -అతః - అతోహేతోః, ఏషశబ్దస్తు - అమృతస్యైషసేతురితిశబ్దస్తు, కథమపి - కథఞ్చిదపి, జీవస్నవదతీత్యన్వయః; అమృతస్యైషసేతురితిశబ్దస్య అమృతప్రాపకవాచిత్వేపి అమృతప్రాపకత్వంబ్రహ్మణఏవేతి కథన్నిశ్చీయత ఇత్యత్రాహ - హేతుత్వంచేతి - ఇదమమృతత్వే హేతుత్వఞ్చ -, తమేవంవిద్వానిత్యాదివాక్యే, ఇహాపరబ్రహ్మణిప్రథితమ్ - ప్రసిద్ధమిత్యర్థః; ఏతావతా అమృతస్యైషసేతురితివాక్యం పరమాత్మాసాధారణత్వేన స్వశబ్దశబ్దస్య హేతుఘటకీభూతస్యార్థఃశ్రుతివాఖ్యాతమ్; అథ "తమేవైకంజానథాత్మాన" మితివాక్యస్థాత్మశబ్దోపి తథావిధఇత్యాహ - అనుషఙ్గకీతి - అనుషఙ్గః - ఉపాధిభూతప్రతిసంబన్ధివిశేషవాచకశబ్దాసమభివ్యాహృతిఇత్యర్థః; అభిహితః - కథితః, ఆత్మశబ్దోపి-అత్ర- పరబ్రహ్మణి, ముఖ్యః- ముఖ్యవృత్తః॥

యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదీనాముపరితనానాంశబ్దానామపి తథాత్వమాహ - స్యురితి - యస్సర్వజ్ఞఇత్యాద్యుపరితనా అస్యబ్రహ్మణఏవవశ

బ్దా ఇత్యన్వయః; సార్వజ్ఞ్యాదిగుణానాం పరమాత్మాసాధారణత్వేన తద్వాచకశబ్దా అపి తదసాధారణా ఇత్యర్థః; ఏతావతా స్వశబ్దాదితి హేతుర్వ్యాఖ్యాతః, అథ పూర్వపక్షోక్తనాడ్యాధారత్వరూపహేతోర్నిర్వాహమాహ - నాడ్యాధారత్వమితి - నాడ్యాధారత్వమ్ - నాడ్యాశ్రయత్వమ్, సిరాభిస్త్వితి శ్రౌతవాక్యమ్ - (సన్తతం సిరాభిస్తు లంబత్యాకోశసన్నిభమ్) ఇతి తైత్తిరీయశ్రుతివాక్యమ్, అస్యాపి - పరమాత్మనోఽపి, వదతీత్యన్వయః; అస్మిన్ శ్రుతివాక్యే నాడ్యాధారత్వం హృదయకోశద్వారా పరమాత్మన ఉక్తమిత్యర్థే ఇదం వాక్యం ప్రమాణతయా ఉదాహృతమ్, బహుధాజాయమానత్వస్య పూర్వపక్షే కథితహేతోర్నిర్వాహమాహ - శ్రౌతీతి - శ్రౌత్యుక్తిః - (అజాయమానో బహుధా విజాయతే) ఇతి శ్రుతివాక్యమ్, అజాయమానే అస్మిన్ బ్రహ్మణ్యపి బహుధా జాయమానత్వమ్, కథయతి - ప్రతిపాదయతి, తతః - తస్మాత్, తదేతత్ - బహుధా జాయమానత్వమేతత్, న జీవలిఙ్గమిత్యన్వయః, ఉపాత్తశ్రుతివాక్యస్యార్థమాహ - దేవాదీనామితి - దేవాదీనామ్ - దేవమనుష్యాదీనామ్, ఇహ - అస్మిల్లోకే, ఇదం స్వకీయాశ్రయణమ్ - స్వకీయారాధనాదిరూపమాశ్రయణమ్, ఉద్దిశ్య - ఉద్దేశ్యతయాఽనుసంధాయ, అయమ్ - పరమపురుషః, స్వం స్వభావమ్, అత్యజన్ సన్ అపరిత్యజన్ సన్, స్వకీయం రూపమ్ - స్వాసాధారణరూపమ్, తత్తత్సంస్థానచేష్టాగుణవత్ - దేవాదిశరీరసంస్థానచేష్టాగుణయుక్తమ్, అనువిధాయ - ఆపాద్య, స్వేచ్ఛాతః - స్వకీయసంకల్పేన, బహువిధః - బహుప్రకారః, జాయతే, ఇతి, అస్మిన్ వాక్యే - (అజాయమానో బహుధా విజాయతే) ఇత్యస్మిన్ వాక్యే, జ్ఞాయతే - ప్రతీయత ఇత్యర్థః; ఉక్త

శ్రుతి వాక్యార్థే నైశద్వ్యాయస్మృతివాక్యముదాహరతి - స్మార్తేతి - అజోపీతి - (అజోపిసన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోపిసన్ । ప్రకృతింస్వామధిష్ఠాయసంభవామ్యాత్మమాయయా॥) ఇతి, స్మార్తే వాగపి- స్మార్తంవాక్యమపి, తథా, బ్రహ్మణః, ఐచ్ఛంజన్మ - ఇచ్ఛానిబద్ధనం జన్మ, వదతీత్యన్వయః, పూర్వపక్షే మనఃప్రాణాధారత్వం జీవత్వసాధక తయోక్తంబ్రహ్మణ్యుపపాదయతి - బ్రహ్మణీతి - సర్వాధారేఽస్మిన్ బ్రహ్మణి, జీవోపకరణమనఆద్యాశ్రయత్వమ్ - జీవోపకరణభూతమనః ప్రాణయోరాశ్రయత్వమ్- యుక్తమ్ - యుజ్యతఇత్యర్థః; నిగమయతి- తతఇతి - తతః - పూర్వోక్తహేతూనాం నాడ్యాధారత్వాదీనాం బ్రహ్మణ్యపిసంభవాత్, అయంపరమపురుషఇత్యత్ర - ద్యుపృథివ్యాద్యాశ్రయః పరమపురుషఇత్యుక్తౌ, నహానిః - నక్షతిరిత్యర్థః, ఇతీత్యస్య బ్రూమఇతిపూర్వేణాన్వయః; ॥

(శ్రీఅ) ఇతశ్చ పరమపురుషః.

(సూ) ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ 1—3—2

(శ్రీ) అయంద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుష స్సంసారబన్ధాన్ముక్తైరపిప్రాప్యతయా వ్యపదిశ్యతే, (యదాపశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమ్ । తదావిద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయనిరఞ్జనః పరమంసామ్యముపైతి *యథానద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ । తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమ్; ఇతి. సంసారబన్ధనాద్విముక్తాఏవహి విధూతపుణ్యపాపానిరఞ్జనా నామరూపాభ్యాంవినిర్ముక్తాశ్చ, పుణ్యపాప నిబన్ధనాచిత్సంసర్గప్రయుక్త నామరూపభాక్త్వమేవహి సం

సారః, అతో విధూతపుణ్యపాపైః నిరఞ్జనైః ప్రకృతిసంసర్గరహితైః పరేణ బ్రహ్మణా పరమం సామ్యమాపన్నైః ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టో ద్యుపృథివ్యాద్యాయతనభూతః పురుషః పరం బ్రహ్మైవ ॥

(శ్లో) ద్యుక్షిత్యాద్యాశ్రయోఽయం పురుష ఇహ పున
స్సంసృతేర్ముక్తజీవైః ప్రాప్యో నిర్దిశ్యతే హి శ్రుతి
వచసి యదా పశ్య ఇత్యాదికే వై । ముక్త స్సంసారబ
న్ధాత్స ఇహ స హి కృతే పుణ్యపాపే విధూయ ప్రాప్నోతి
బ్రహ్మసామ్యం పరమమనుగతైర్నామరూపైర్విముక్తః ॥

పుణ్యాపుణ్యాఖ్య కర్మాన్వయ జనిత నిజాచిత్ప్ర
సంగ ప్రయుక్త - స్సంసారో నామరూపాన్వయ ఇతి హి
బుధైః కీర్త్యతే శాస్త్రవిద్భిః। పుణ్యాపుణ్యోజ్ఝితైస్తత్ప్ర
కృతివిరహితైః బ్రహ్మసామ్యం ప్రపన్నైః - నిర్దిష్టః
ప్రాప్యభూతో జగదధికరణం పూరుషోఽయం పరో హి॥

(అవ) ముక్తోపసృప్యత్వరూపహేత్వన్తరేణాపి పరమపురుషత్వసాధకస్య ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్యార్థమాహ ద్యుక్షిత్యాదీతి - ॥

(టీ) ద్యుక్షిత్యాద్యాశ్రయోఽయం పురుషః, ఇహ యదా పశ్య ఇత్యాదికే శ్రుతివచసి - (యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి* యథా నద్య స్స్యన్దమానా స్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ । తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః

పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యమ్) ఇత్యేవంరూపేశ్రుతివాక్యే, సంసృతే
ర్ముక్తజీవైః - సంసారబన్ధాన్ముక్తైర్జీవైః, ప్రాప్యోనిర్దిశ్యతేహి -
ప్రాప్యతయా ప్రోచ్యతేహీత్యర్థః; ముక్తప్రాప్యత్వస్య పరమాత్మాసా
ధారణధర్మత్వా దనేనహేతునాపరమాత్మత్వసిద్ధిరితిభావః, ఉపాత్తశ్రు
తివాక్యే బన్ధాన్ముక్తైరితిశబ్దస్యాశ్రుతత్వా న్ముక్తిప్రతిపాదనందర్శ
యతి - ముక్తఇతి - ఇహయస్సంసారబన్ధాన్ముక్తః సహికృతేపుణ్య
పాపే విధూయ అనుగతై నామరూపై ర్విముక్తస్సన్ పరమంబ్ర
హ్మసామ్యంప్రాప్నోతీత్యన్వయః; పుణ్యపాపవిధూనన నామరూపవి
మోక్ష పూర్వక పరమబ్రహ్మసామ్యప్రాప్తేరేవముక్తిరూపత్వా దత్ర
ముక్తప్రాప్యత్వం బ్రహ్మణః ప్రతీయతఇతిభావః. సంసారాన్ముక్తోహి
ముక్తశబ్దార్థః.

ప్రోక్తవాక్యే సంసారాన్ముక్తిర్నస్ఫుటంప్రతీయత ఇత్యత్రాహ-
పుణ్యాపుణ్యేతి - సంసారః, పుణ్యాపుణ్యాఖ్యకర్మాన్వయజనితనిజాచి
త్ప్రసంగప్రయుక్తో నామరూపాన్వయః- పుణ్యపాపరూపకర్మసమ్బన్ధో
త్పన్నస్వకీయాచిత్సంబన్ధప్రయుక్తో దేవాదినామరూపసంబన్ధః, ఇతిహి
శాస్త్రవిద్భిర్బుధైః కీర్త్యతఇత్యన్వయః; తథాచ నిరుక్తనామరూపా
న్వయస్యైవ సంసారరూపత్వా న్నామరూపవిమోక్షప్రతిపాదకేఽస్మి
న్వాక్యే సంసారతోవిముక్తిః స్పష్టమేవప్రతీయతఇతిభావః. సూత్రా
ర్థంపరమసామ్యేనఘటయతి - పుణ్యాపుణ్యేతి - తత్ - తస్మాత్, పు
ణ్యాపుణ్యోజ్ఝితైః - పుణ్యపాపవినిర్ముక్తైః, అతఏవ, ప్రకృతివిరహితైః-
ప్రకృతిసంబన్ధరహితైః, బ్రహ్మసామ్యంప్రపన్నైః - బ్రహ్మణాసామ్యం

ప్రాప్తైః, ప్రాప్యభూతో నిర్దిష్టః, జగదధికరణమ్ - ద్యుపృథివ్యాదిజగదాశ్రయభూతః, అయంపూరుషఃపరోహి - పరమాత్మాహీత్యర్థః; ॥

(శ్రీఅ) పరబ్రహ్మాసాధారణశబ్దాదిభిః పరమేవబ్రహ్మేతి ప్రసాధ్య ప్రత్యగాత్మాసాధారణశబ్దాభావాచ్చ అయం పరఏవేత్యాహ; ॥

(సూ) *నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ.* 1-3-3

(శ్రీ) యథా అస్మిన్ప్రకరణే ప్రతిపాదకశబ్దాభావాత్ ప్రధానం నప్రతిపాద్యమ్, ఏవంప్రాణభృదపీత్యర్థః; అనుమీయతఇత్యనుమానమ్ - పరోక్తంప్రధాన ముచ్యతే, అనుమానప్రమితత్వాదానుమానమితివా, అతచ్ఛబ్దాత్ - తద్వాచిశబ్దాభావాదిత్యర్థః, అర్థాభావేఽవ్యయమిత్యవ్యయీభావః, ॥

(శ్లో) శబ్దాద్యై ర్బ్రహ్మమాత్రాన్వయిభి రభిహితై బ్రహ్మ
తాం సంప్రసాధ్యా- భావా జ్జీవేతరానన్వయివచస ఇహ
ప్రోచ్యతే బ్రహ్మతాస్య । సందర్భేఽస్మిన్ యథా స్వావ
గమకవచసో భావతో నప్రధానం - వేద్యం జీవోఽపినై
వంభవతి తతఇతి ప్రోక్తసూత్రోదితార్థః॥
ప్రోత్యుక్తిశ్చా నుమానేత్యనుమితివిషయం వక్తిహీ
యం ప్రధానం - తచ్ఛబ్దాభావ మాహాహ్య నుకథిత
ఇహాయన్త్వతచ్ఛబ్దశబ్దః ॥

(అవ) ఉత్తరసూత్రమవతారయతి - శబ్దాద్యైరితి ॥

(టీ) ఏవం పరంబ్రహ్మేతి పూర్వమన్వయఉక్తః, అత్ర దార్ఢ్యాయ వ్యతిరేకఉచ్యతే; అస్య-ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య, బ్రహ్మత్వమా

త్రాన్వయిభిః-బ్రహ్మసాధారణైః, అభిహితైః- కథితైః, శబ్దాద్యైః-శబ్దాదిభిః, బ్రహ్మతామ్- బ్రహ్మభావమ్, సంప్రసాధ్య- సాధయిత్వా, ఇహ అస్మిన్ నానుమానమిత్యాదిసూత్రే, జీవేతరానన్వయివచసః- జీవాసాధారణశబ్దస్య,అభావాత్- అసత్త్వాత్, బ్రహ్మతా- బ్రహ్మభావః, ప్రోచ్యతే - ప్రసాధ్యతఇత్యర్థః. సూత్రసంగతే బుద్ధిస్థత్వాయ ప్రథమం సంకథ్యమానం సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ - సందర్భ ఇతి - అస్మిన్, సందర్భే - ప్రకరణే, యథా, స్వావగమకవచసః - స్వప్రతిపాదకశబ్దస్య, అభావతః - అసత్త్వాత్, ప్రధానమ్, నవేద్యమ్ - నప్రతిపాద్యమ్, ఏవమ్, జీవోపి, తతః, స్వప్రతిపాదకశబ్దాభావాత్, నభవతీతి- ప్రతిపాద్యోనభవతీతి, ప్రోక్తసూత్రవాక్యార్థ ఇత్యర్థః ! సూత్రగతవాక్యస్యోక్తార్థబోధకత్వోపపాదనాయ తద్ఘటకపదేవ్యాచష్టే - సాత్రీతి - అనుమానేతిసాత్ర్యుక్తిః - సూత్రఘటకమనుమానపదమ్, అనుమితివిషయంప్రధానంవక్తి - అనుమీయతఇత్యనుమానమితివ్యుత్పత్త్యా అనుమానవిషయీభూతం ప్రధానంబ్రూతఇత్యర్థః; ఇహ - అస్మిన్ సూత్రే, అనుకథితః అయమితచ్ఛబ్దశబ్దః, తచ్ఛబ్దాభావమ్, ఆహ- అబ్రవీదిత్యర్థః; ॥

(శ్రీఅ) ఇతిశ్చాయంనప్రత్యగాత్మా.

(సూ) *భేదవ్యపదేశాత్* 1-3-4

(శ్రీ) (సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నో ఽనీశయాశోచతిముహ్యమానః । జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశ మస్యమహిమానమితి వీత

శోకః) ఇత్యాదిభి ర్జీవాద్విలక్షణత్వేనా యం వ్యపదిశ్యతే, అనీశయా - భోగ్యభూతయా ప్రకృత్యా, ముహ్యమానశ్శోచతిజీవః, అయం యదా స్వస్మాదన్యం సర్వస్యేశం ప్రీయమాణమ్, అస్య - ఈశ్వరస్య మహిమానఞ్చ నిఖిలజగన్నియమనరూపంపశ్యతి, తదా వీతశోకో భవతి.

(శ్లో) ఉక్తం వృక్షేసమానేపురుష ఇతివచోవక్తి జీవాద్విభేదం
ద్యుభ్వాదేరాశ్రయేఽస్మిన్ పురుషఇతి పరఃపూరుషో
తస్సపషః । జీవఃపశ్యే ద్యదేశంజగత ఇహాపరం ముహ్యా
మానః ప్రకృత్యా - శోచంస్తు ప్రీయమాణం నియమ
నమహిమానం తదావీతశోకః ॥

ఇత్యర్థః ప్రోక్తవాచః శ్రుతఇహాపురుషేజీవభేదస్ఫు
టోత్రద్యుక్ష్మిత్యాద్యాశ్రయేతః పరమపురుష ఏవాయ
మిత్యర్థ ఉక్తః ॥

(అవ) ముక్తోపసృప్యసూత్రవిషయవాక్యే (పశ్యతేరుక్మవర్ణ) మిత్యుక్తమ్, (జుష్టంయదాపశ్యతీ)తి తత్తుల్యతయా బుద్ధిస్థవాక్యాన్తర ప్రతిపన్న హేతుపరస్య భేదవ్యపదేశాదితి సూత్రస్యార్థమాహ- ఉక్త మితి=

(టీ) ఉక్తమ్ - ప్రోక్తమ్, వృక్షేసమానేపురుషఇతివచః- సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్న ఇత్యుపనిషద్వాక్యమ్, ద్యుభ్వాదేరాశ్రయేస్మిన్ పురుషే, జీవాద్విభేదం వక్తి, ఇత్యతః, సపషపరః పూరుషఇత్యన్వయః, సమానేవృక్షే ఇతిమన్త్రే) అన్యశబ్దో భేదవ్యపదేశశబ్దేన వివక్షితోస్తు

అత్ర అన్యశబ్దస్య ద్యుభ్వాద్యాయతనవిషయకత్వంకథమితి శఙ్కాయాం మన్త్రంవ్యాచష్టే - జీవఇతి - ప్రకృత్యాముహ్యమానః, (అతఏవ) శోచన్జీవః, యదాపరమ్- అన్యమ్, ప్రీయమాణంజగత ఈశమ్,నియమనమహిమానమ్ - జగన్నియమనరూపమహిమానఞ్చ, పశ్యేత్, తదా వీతశోకః, స్యాదిత్యధ్యాహారః, భవేదిత్యర్థః; ఇత్యర్థఃప్రోక్తవాచః - సమానేవృక్షేఇతి ప్రోక్తవాక్యస్య ఏవమర్థఇత్యర్థః; తావతా కిమిత్యత్రాహ - శ్రుతఇతి - శ్రుతే, ద్యుషిత్యాద్యాశ్రయేత్రపురుషే - ద్యుపృథివ్యాదీనామాధారభూతేఽస్మిన్పురుషే, జీవభేదః - జీవాద్విభేదః, స్ఫుటః - స్పష్టంప్రతీయతఇత్యర్థః; అతః - ఉక్తహేతోః, అయమ్ - ద్యుభ్వాద్యాయతనతయాశ్రూయమాణః. పరమపురుషఏవేతి, అర్థఉక్తః - భేదవ్యపదేశాదితిసూత్రస్యార్థఉక్తఇత్యర్థః;

(సూ) * ప్రకరణాత్ * 1-3-5

(శ్రీ) ప్రకరణఞ్చేదం పరస్యబ్రహ్మణఇతి అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తే రిత్యత్రైవ ప్రదర్శితమ్, నాడీసంబన్ధ బహుధాజాయమానత్వ మనఃప్రాణాధారత్వైశ్చ ప్రకరణవిచ్ఛేదాశఙ్కామాత్ర మత్రపరిహార్యా॥

(శ్లో) బ్రహ్మైవేదం తదీయప్రకరణతఇదం దర్శితంపూర్వమే
వాదృశ్యత్వేత్యస్యనాడీ ప్రభృతియుతతయాపోదితోచ్ఛి
త్తిశఙ్కా॥

(అవ) ప్రకరణాదితిసూత్రే ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య పరమపురుషత్వేప్రకరణంహేతుతయోక్తమ్, ఇదఞ్చబ్రహ్మప్రకరణమితిప్రకరణేఽస్మిన్

బ్రహ్మైవప్రతిపాద్యమితిచ అదృశ్యత్వాదిత్యత్రైవ ప్రతిపాదితమితిపౌనరుక్త్యమాశఙ్క్యపరిహరన్ సూత్రార్థమాహ - బ్రహ్మైవేతి॥

(టీ) ఇదమ్- ద్యుభ్వాద్యాయతనమ్, బ్రహ్మైవ కుతఇత్యత్రాహ - తదీయప్రకరణాదితి - తదీయప్రకరణాత్ - బ్రహ్మణః ప్రకరణాదిత్యర్థః ఇదమ్, పూర్వమేవ, అదృశ్యత్వేతి అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేరిత్యత్ర, దర్శితమ్ - ప్రదర్శితమిత్యర్థః, తర్హి పునఃకిమర్థముక్తిరిత్యత్రాహ - నాడీతి - నాడీప్రభృతీయుతతయా - నాడీప్రభృతి జీవలిఙ్గయుక్తతయా, అస్య - బ్రహ్మప్రకరణస్య, ఉచ్ఛిత్తిశఙ్కా - విచ్ఛేదశఙ్కామాత్రమ్, అపోదితా - పరిహృతమిత్యర్థః;

(సూ) *స్థిత్యదనాభ్యాఞ్చ* 1-3-6

(శ్రీ) (ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానంవృక్షం పరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి) ఇత్యేకస్యకర్మఫలాదనమన్యస్యచ కర్మఫలమనశ్నతఏవదీప్యమానతయా శరీరావస్థితిమాత్రం ప్రతిపాద్యతే. తత్రకర్మఫలమనశ్నన్దీప్యమానఏవసర్వజ్ఞోఽమృతసేతుస్సర్వాత్మాభవితుమర్హతి, సపునఃకర్మఫలమదన్ శోచన్ ప్రత్యగాత్మా, అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతిసిద్ధమ్;

(శ్లో) ఏకస్యద్వాసుపర్ణేత్యదనమభిహితం కర్మణోద్యత్సుఖా
ధేరన్యస్యానశ్నతోఽస్మిన్ వపుషితుకథితం భాస్వతస్థే
మమాత్రమ్ । తత్రానశ్నంస్తదీప్తస్సకలవిదమృతస్యై
వసేతుర్హివక్తుంయుక్తోనాన్యస్తుశోచన్ ప్రకృతిపరవ
శఃకర్మభోక్తాసజీవః॥

ద్యుక్షిత్యాద్యాశ్రయోఽతః పరమపురుషఏవాయమన్యో
నజీవ్యోఽయమస్సన్ కర్మజన్యంవివిధమిహమహోదుఃఖ
మత్తీతిసిద్ధమ్॥

(అన) స్థిత్యదనాభ్యాఞ్చేతి సూత్రార్థమాహ - ఏకస్యేతి -

(టీ) ద్వాసుపర్ణేతి- (ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే, తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభి చాకశీతి) ఇతిమన్త్రే, ఏకస్య-ఏకస్యపుంసః, కర్మణా-పుణ్యాపాపరూప కర్మణా, ఉద్యత్సుఖాదేః - ఉత్పన్నసుఖదుఃఖయోః, అదనమ్ - అశ నమ్, అభిహితమ్ - ప్రతిపాదితమ్, అనశ్నతః - కర్మఫలాదనరహిత స్య, భాస్వతః - ప్రకాశమానస్య, అన్యస్య - అన్యస్యపుంసః, అస్మిన్వ పుషి - ఏతస్మిన్ శరీరే, స్థేమమాత్రమ్ - స్థితిమాత్రమ్, కథితమ్ - ప్ర తిపాదితమిత్యర్థః; అస్మిన్మన్త్రే జీవస్యాపి ప్రస్తుతత్వాత్ (యస్మిన్ ద్యౌ) రితి మన్త్రోఽపి తత్ప్రతిపాదకస్స్యాత్, అత్ర అదనశబ్దవాచ్య భోగో పకరణ మనఃప్రాణసంబన్ధదర్శనాదిత్యత్రాహ - తత్రేతి - తత్ర - త యోః పురుషయోర్మధ్యే, అనశ్నన్ - కర్మఫలాదనరహితః, దీప్తః- ప్రకాశమానః, సకలవిత్ - సర్వజ్ఞః, అమృతస్య సేతుః - మోక్షప్రాప కః, ఏషః - ద్యుభ్వాద్యాయతనపురుషః, వక్తుంయుక్తః - ప్రతిపాదయి తుంశక్యః, అన్యః -, కర్మభోక్తా - కర్మఫలభోక్తా, ప్రకృతిపరవశః- ప్రకృతిపరాధీనః; శోచన్ - దుఃఖమనుభవన్, సజీవః - సజీవాత్మా, న- వక్తుంయుక్తఇత్యస్యానుషఙ్గః, ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేన ప్రతిపాదయితు మశక్యఇత్యర్థః.

అధికరణార్థముపసంహరతి - ద్యుక్షిత్యాదీతి - అతః, ద్యుక్షి

త్వాద్యాశ్రయః - ద్యుభ్వాద్యాయతనభూతః, అయంపరమపురుషఏవ, అన్యః, యః, ఇహ, కర్మజన్యమ్ - కర్మోత్పన్నమ్, వివిధమ్ - ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాదిభేదేన నానావిధమ్, సర్వమ్, మహాదుఃఖమ్-అనన్తదుఃఖమ్, అత్తి - భునక్తి, సజీవో నేతి తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః, సజీవాత్మానభవతీత్యర్థః ॥

ఇతితత్త్వరత్నావళ్యాం

ద్యుభ్వాద్యధికరణం

సమాప్తమ్.

అథభూమాధికరణమ్.

(సూ). *భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్* 1-3-7

(శ్రీ) ఇదమామనన్తిచ్ఛన్దోగాః, (యత్రనాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమా, అథయత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమ్) ఇతి, అత్రాయంభూమశబ్దో భావప్రత్యయాన్తో నిపాత్యతే, తథాహి, పృథ్వాదిషుబహుశబ్దః పఠ్యతే, తతః (పృథ్వాదిభ్యఇమనిజ్వా) ఇతీమనిచ్ప్రత్యయేకృతే (బహోర్లోపోభూచబహోః) ఇతిప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారేభూమేతిభవతి, భూమా-బహుత్వమిత్యర్థః, అత్రచాయంభూమశబ్దో వైపుల్యవాచీ, నసంఖ్యావాచీ, (యత్రాన్యత్పశ్యతితదల్పమ్) ఇత్యల్పప్రతియోగిత్వశ్రవణాత్, అల్పశబ్దనిర్దిష్టధర్మిప్రతియోగి ప్రతిపాదనపరత్వాదేవ ధర్మిపరత్వ

నిశ్చీయతే నధర్మమాత్రపరః, తదేవం భూమేతి విపులఇత్యర్థః, వైపు ల్యవిశేష్యశ్చేహ ఆత్మేత్యవగతః, (తరతిశోకమాత్మవిత్) ఇతిప్రక్రమ్య భూమవిద్యాముపదిశ్య(ఆత్మైవేదంసర్వమ్)ఇతితస్యైవోపసంహారాత్.

అత్ర సంశయ్యతే, కిమయం భూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా ఉత పరమాత్మేతి, కింయుక్తమ్, ప్రత్యగాత్మేతి, కుతః, (శ్రుతం హ్యేవమేవభగవద్దృశేభ్యస్తరతిశోకమాత్మవిత్) ఇత్యాత్మజిజ్ఞాసయోపసన్నాయ నారదాయ నామాదిప్రాణపర్యన్తేషూపాస్యతయోపదిష్టేషు (అస్తిభగవో నామ్నో భూయః అస్తిభగవో వాచో భూయః) ఇత్యాదయః ప్రశ్నాః (వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ మనోవావనామ్నో భూయః) ఇత్యాదీని ప్రతివచనాని ప్రాణాత్ప్రాచీనేషు దృశ్యన్తే, అతః ప్రాణపర్యన్తఏవ ప్రత్యగాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతీయతే, తేనేహ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ, (ప్రాణోహపితా ప్రాణోహమాతా) ఇత్యాదయశ్చ ప్రాణస్య చేతనతామవగమయన్తి, (పితృహా - మాతృహా) ఇత్యాదినా స్వప్రాణేషు పితృప్రభృతిషూపమర్దకారిణి హింసకత్వనిమిత్తోపక్రోశదర్శనాత్ - తేష్వేవవిగతప్రాణష్వత్యంతోపమర్దకారిణ్యపి ఉపక్రోశాభావవచనాచ్చ హింసాయోగ్యశ్చేతనఏవ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః, అప్రాణేషుస్థావరేష్వపి చేతనేషూపమర్దభావాభావయోః హింసాతదభావవచనాదయం హింసాయోగ్యశ్చేతనో నిర్దిష్టః ప్రాణః ప్రత్యగాత్మైవేతి నిశ్చీయతే, అతఏవచ అరనాభిదృష్టాన్తోపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః. పరఇతి న భ్రమితవ్యం, పరస్యహింసాప్రసంగాభావాత్ - జీవాదితరస్యతద్భోగ్యభోగోపకరణభూతస్య కృత్స్నస్యాచిద్వస్తునో జీవాయత్తస్థితిత్వేన ప్రత్యగాత్మన్యేవ అరనాభిదృష్టాంతోపపత్తేశ్చ. అయమేవచ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో భూమా, అస్తిభగవః ప్రాణాద్భూయః ఇతిప్రశ్నస్యఅర్థోవాప్రా

ాద్భూయఇతి ప్రతివచనస్యచాభావాద్భూమసంశబ్దనాత్ప్రాక్ ప్రాణప్రకరణస్యావిచ్ఛేదాత్, కించ ప్రాణవేదినోఽతివాదిత్వముక్త్వా తమేవ(ఏషతువా అతివదతి) ఇతిప్రత్యభిజ్ఞాప్య (యస్సత్యేనాతివదతి) ఇతి తస్య సత్యవదనం ప్రాణోపాసనాఙ్గతయోపదిశ్య ఉపాదేయస్యసత్యవదనస్య శేషితయా పూర్వనిర్దిష్టప్రాణయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం (యదా వై విజానాత్యథసత్యంవదతి) ఇత్యుపదిశ్య తత్సిద్ధ్యర్థంచ మననశ్రద్ధానిష్ఠాప్రయత్నానుపదిశ్య తదారంభాయచ ప్రాప్యభూత ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య సుఖరూపతాముపదిశ్య తస్యచసుఖస్యవిపులతా (భూమా త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యః) ఇత్యుపదిశ్యతే, తదేవం ప్రత్యగాత్మన ఏవావిద్యావియుక్తంరూపం విపులసుఖమిత్యుపదిష్టమితి (తరతిశోకమాత్మవిది త్యుపక్రమావిరోధశ్చ. అతోభూమగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మా, అతఏవ అహమర్థే ప్రత్యగాత్మని (అహమేవాధస్తాదహముపరిష్టాత్) ఇత్యారభ్య (అహమేవేదంసర్వమ్) ఇతిప్రత్యగాత్మనోవైభవముపదిశతి, ఏవం ప్రత్యగాత్మత్వేనిశ్చితేసతి తదనుగుణతయావాక్య శేషోనేతవ్యఇతి.

(శ్లో) ఛన్దోగాయత్ర నేత్యాదిక ఇహవచనేసంజగుర్భూమవి
ద్యాం స్యాద్భావప్రత్యయాన్తోవచసి పునరయంభూమశ
బ్దస్త్విహ హ్యుక్తః। పృథ్వాదిత్వాద్బహూక్తే రిమనచి
బహుశబ్దేపి భూభావయుక్తే లుప్తేచప్రత్యయాదౌభవ
తి పునరయంత్వత్రభూమేతిశబ్దః॥

బ్రూతేశబ్దోబహుత్వం పునరయముదితం నాత్రసంఖ్యా
బహుత్వం ప్రత్యర్థ్యల్పస్య యస్మాచ్ఛ్రితమిహకథిత
స్యాస్యవైపుల్యమేతత్। ధర్మస్యైవాతఃప్రతీతోవిపులఇహ

౨౫

భవత్యత్రవైపుల్యధర్మిత్వాత్తస్యైవాత్మాహి సప్రక్రమ ఇహాతరతీత్యుక్త ఆత్మేతిచాస్తే॥

అత్రైవంసంశయః కింవిపులగుణయుతః ప్రోక్తభూమాతుజీవః కింహిబ్రహ్మైవయద్ధీర్భవతిసకలశోకాపహర్త్రీతి్వహేతి । కింయుక్తం జీవఏవేత్యుచితమిహాతరత్యాత్మవిచ్ఛోకమిత్యాదేశంశ్రుత్వా మునీనాంతదవగమ సమీహాతఏత్యోపసన్నమ్॥

నిర్దిష్టోనారదం ప్రత్యముముపనిషదీహైషనామాదిరర్థః ప్రాణాన్తః ప్రాణతః ప్రాక్సమధికవిషయే పూర్వపూర్వేభ్యఉక్తే । దృష్టౌప్రశ్నోత్తరేనాత్రతు భవతఇమేప్రశ్నానుత్తరం చాతోతత్రిత్వాత్త్వోపదేశో భవతి పుసరయంప్రాణపర్యన్తఏవ ॥

ఇత్యేవంనిశ్చితేర్థే కథితఇహపునః ప్రాణ ఆత్మాతుజీవః ప్రాణేనైతస్యయోగాన్నసభవతి తతఃకేవలంప్రాణవాయుః । ప్రాణోహేత్యాదివాక్యస్త్వవగమయతిహిప్రాణమేనంతుజీవం సప్రాణేతూపమదర్వహ ఇహాపిత్రహేత్యాదిరాక్రోశఇష్టః ॥

పుత్రాదాహింసకత్వాహిత ఇహతుగతే ప్రాణవాయౌతానచేష్టోహ్యత్యస్తం ఘాతకారిణ్యపిభవతి జనేస్మిన్నుపక్రోశఏషః । అప్రాణస్థావరాత్మన్యపి హతితదభావాదహింసకత్వేవతద్రాహిత్యేన దృష్టేతతఇహకథిత ప్రాణశబ్దోదితోర్థః ॥

హింసాహన్తశ్చేతనస్యేదితి కథిత ఇహ ప్రాణశబ్దాన్న వా
యుః ప్రాణోక్తోఽజీవ ఏవేత్యయ మిహతు భవేద్భూమ
శబ్దోదితోఽర్థః । దృష్టాన్తాచ్చారనాభ్యాదిత ఇహ కథి
తాత్పూరుషోఽయం పరో హీత్యేషా బాన్తిర్నిరస్తా తత ఇ
హానఖలు తస్యాస్తి హింసాప్రసంగః ॥

జీవాన్యద్భోగ్యభోగోపకరణమఖిలం పస్త్వ చిద్యత్తదీ
యం జీవాయత్తస్థితీతీయమిహ సముచితైవారనాభ్యాది
వాణీ । ప్రాణాత్ప్రశ్నోత్తరోక్త్యోరధికవిషయ యో
భూమసంకీర్తనాత్ప్రాగశ్రుత్యా నాత్ర తస్య ప్రకరణ
హాతిరిత్యత్ర భూమా స ఏవ ॥

కిఞ్చోక్తా వ్రాణవేత్తుః పునరిహ కథితస్యాతి వాదిత్వమ
స్మిన్నత్యుక్తిం ప్రాణవిద్యాఙ్గమపి చ కథయిత్వైష ఇ
త్యాదివాక్యే । తచ్ఛేషి ప్రాణవిద్యాఙ్గహావచసి యథే
త్యాదికే నూద్య పశ్చాచ్ఛ్రద్ధానిష్ఠాప్రయత్నానపి మన
సముఖాన్సిద్ధయేత్యాస్తథోక్త్వా ॥

జీవే తు ప్రాణశబ్దోదిత ఇహ సుఖతాం ప్రాప్య భూతేతదా
రంభార్థం నిర్దిశ్యత స్మిన్వదతి విపులతాం వాచి భూమా
త్వితీహ । జీవస్యైవాత ఏవం విపులసుఖమవిద్యావియు
క్తం స్వరూపం నిర్దిష్టం ప్రోక్తవాక్యే తత ఇహ సతరతీత్యా
ద్యవాక్యోపరోధః ॥

భూమాతోఽజీవ ఏవ స్వయమయమత ఏవాహమర్థేఽహమే
వేత్యారభ్యాగ్రేతనోస్మిన్ భవతి సముచితోఽనైభవస్యో

పదేశః । ఏవంజీవత్వనిర్ధారణ ఇహాజనితేవాక్యశేషశ్చనె యస్తస్మిన్జీవెకథంచిత్తదనుగుణతయాగౌణవృత్త్యాన్వ యేతి ॥

(అవ) పరమాత్మప్రకరణావిచ్ఛేదేనపరమాత్మపరత్వంసాధితమ్, తహిన్జీవప్రకరణావిచ్ఛేదేన జీవపరత్వశఙ్కోత్థానాత్సంగతిః, ఇయం ప్రమాణద్వారికా, పూర్వన్మిఓతంమనస్సహప్రాణైశ్చసన్నైః)ఇతిప్రాణ సంబన్ధినః పరమాత్మత్వముక్తమ్' అత్రప్రాణసంబన్ధినఎవ హింసాయో గ్యత్వశ్రవణాజ్జీవత్వంప్రతీయతఇత్యర్థద్వారాహిసంగతిః॥

(టీ) అధికరణస్యవిషయవాక్యమాహ-ఛన్దోగాఇతి–ఛన్దోగాః–, యత్రనెత్యాదికె–యత్రనాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమా యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతితదల్పమ్) ఇత్యాదౌ, ఇహవచనె– వాక్యె, భూమవిద్యాంసంజగుః – ఆహురిత్యర్థః; అత్రభూమశబ్దార్థమాశిత్యసంశయస్యవక్ష్యమాణతయా భూమశబ్దస్యప్రకృతి ప్రత్యయ నిరూపణపూర్వకం నిష్పత్తిం ప్రదర్శ్యార్థమాహస్యాదితి - ఇహవచసి, ఉక్తోయంభూమశబ్దః, భావప్రత్యయాన్త స్స్యాదిత్యన్వయః, కాసాభావప్రత్యయః, తస్యచప్రకృతిః కా, ఇత్యాది శఙ్కాయామాహ–పృథ్వాదిత్వాదితి – పృథ్వాదిత్వాత్ – పృథ్వాదిగణేన్తర్భావాత్, బహూక్తేః– బహుశబ్దాత్. ఇమనిచి– ఇమనిచ్ప్రత్యయే కృతే, బహుశబ్దేచ, భూభావయుక్తే–బహోర్లోపోభూచబహోరితిసూత్రేణ భూఇత్యాదేశంప్రాప్తే, ప్రత్యయాదౌ– ఏమనిచ్ప్రత్యయస్యాదిభూతేఇవర్ణే, లుప్తేచ— తేనైవసూత్రేణలోపంప్రాప్తే సతి, అత్రాయంభూమేతిశబ్దోభవతి – నిష్పన్నోభవతీత్యర్థః, ఏతావ

తా ప్రకృతిప్రత్యయయోగేనభూమశబ్ద నిష్పత్తిఃకృతా.

అథతదర్థమాహ-బ్రూతఇతి- అయంశబ్దోబహుత్వంబ్రూతఇత్యన్వయః, భావప్రత్యయాన్తబహుశబ్దత్వాదయం శబ్దోబహుత్వబోధకఇత్యర్థః, బహుత్వస్య బహుషుబహువచనమిత్యాదిషు సంఖ్యారూపతయా ప్రయోగాత్ ప్రకృతేపి బహుత్వంసంఖ్యారూపమితి భ్రమస్స్యాదితి తద్వారణాయవ్యాచష్టే - ఉదితమితి - ఉదితమ్ - బహుశబ్దేనోక్తమ్, బహుత్వంసంఖ్యానాత్రేత్యన్వయః - సంఖ్యారూపంనభవతీత్యర్థః,కుత ఇత్యత్రాహ-ప్రత్యర్థీతి- యస్మాత్-యతః, ఇహ-అస్మిన్ప్రకరణే, కథితస్య - యత్రాన్యత్పశ్యతీత్యాది వాక్యప్రోక్తస్య, అల్పస్య - అల్పపరిమాణవిశిష్టస్య, శ్రుతమేతత్,శ్రుతమిదంబహుత్వమ్, ప్రత్యర్థి - ప్రతియోగి, తస్మాదిత్య ధ్యాహారేణాన్వయః,అల్పపరిమాణప్రతియోగిత్వం సంఖ్యారూపస్యబహుత్వస్యనసంభవతీతి బహుత్వమత్రనసంఖ్యారూపమితిభావః;తర్హిబహుత్వం,కిమిత్యత్రాహ వైపుల్యమ్-మహత్పరిమాణరూపమిత్యర్థః;యదిమహత్పరిమాణరూపంబహుత్వంభూమశబ్దార్థః,తర్హి వక్ష్యమాణస్యభూమాజీవోవాబ్రహ్మవేతిసంశయస్య,కథంప్రసక్తిః,ద్రవ్యస్యపరిమాణరూపత్వాభావాదిత్యాశఙ్క్య అస్యధర్మవాచినోపిశబ్దస్య ధర్మివాచ్యల్పప్రతియోగిపరత్వాదేవధర్మివాచిత్వమిత్యాహ-ధర్మ్యేవేతి-ఇహ, అతః - ధర్మివాచ్యల్పప్రతియోగిపరత్వాదేవ, ప్రతీతః-ప్రతీయమానః విపులః-వైపుల్యాశ్రయః, ధర్మ్యేవేత్యన్వయః; అత్రవైపుల్యధర్మీకఇతిజిజ్ఞాసాయామాహ - భవతీతి - అత్రవైపుల్యధర్మీఆత్మైవభవతీత్యన్వయః, కుతఇత్యత్ర ఉపక్రమోసంహారయో రాత్మనఏవప్రకృతత్వాత్సఏవవిపులధర్మీత్యాహ - ఆత్మైహీతి - సఆత్మైహి - ,

ఇహాతరతీతి(ప(కమె - తరతిశోకమాత్మవిదిత్యుప(కమవాక్యే, ఆత్మైవేతి చాన్తే - ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యుపసంహార వాక్యేచ, ఉక్తః - ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః.

సంశయమాహ - అత్రేతి - అత్ర - అస్మిన్ వాక్యే, ఏవమ్ - వక్ష్యమాణప్రకారేణ, సంశయః - సందేహః, సంశయప్రకారమాహ - కిమితి - విపులగుణయతః - వైపుల్యగుణయుక్తః,ప్రోక్తభూమా - నిరుక్తభూమశబ్దార్థః, కింజీవః, ఇహ, యద్ధీః - యజ్ఞానమ్, సకలశోకాపహా స్త్రీ, సకలశోకాపహరణమ్, భవతి, తద్బ్రహ్మైవవాకిమితి, తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః; ఇతీత్యస్య ఏవం సంశయ ఇతిపూర్వేణాన్వయః; ప్రమితకోటింపృచ్ఛతి - కింయుక్తమితి ఉత్తరయతి - జీవఏవేత్యుచితమితి - అత్రప్రాణశబ్దార్థజీవఏవభూమశబ్దార్థః, తస్మాదధికవిషయకప్రశ్నోత్తరయో రత్రాదర్శనాది తివత్యర్థ కస్యాయంప్రశ్న ఇతి జిజ్ఞాసాయాం, నారదస్యేతిజ్ఞాపయితు మిదం ప్రకరణం నారదంప్రత్యాత్మోపదేశప్రకరణమితిజ్ఞాపయతుం ప్రకరణసంగతిమాహ - తరతీతి - తీరతిశోకమాత్మవిదితి, మునీనామ్, అదేశమ్ - ఉపదేశమ్, శ్రుత్వా, తదవగమసమీహాతః - ఆత్మజ్ఞానేచ్ఛయా, ఏత్య - ఆగత్య, ఉపసన్నమ్, అముమ్, నారదంప్రతి, ఇహూపనిషది, ఏవనామాదిః, ప్రాణాన్తః - ప్రాణపర్యన్తః, అర్థః, నిర్దిష్టః - ఉపదిష్టః, తతఃకిమిత్యత్రాహ - ప్రాణతఇతి - ప్రాణతఃప్రాక్- ప్రాణాత్పూర్వమ్, పూర్వపూర్వేభ్యః - పూర్వేభ్యఃపూర్వేభ్యోనామాదిభ్యః, సమధికవిషయే - అధికవిషయకే, ప్రశ్నోత్తరే - అస్తిభగవోనామ్నోభూయఇత్యాదిప్రశ్నవాక్య వాగ్వావనామ్నోభూయసీ ఇత్యుత్తరవా

క్యే, ఉక్తైదృష్టే - కథితేదృశ్యేతేఇత్యర్థః, అత్రతు - ప్రాణపర్యాయే తు, ఇమేప్రశ్నవాగుత్తరంచ నదృష్టేభవతఇతి దృష్టేఇత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః; తతఃకిమిత్యత్రాహ - అతఇతి - అతః-ప్రాణాదధికవిషయకప్రశ్నోత్తర యోరదర్శనాత్, అత్రఆత్మోపదేశోయంప్రాణపర్యన్త ఏవ

ఇత్యేవమర్థేనిశ్చితేసతి,ఇహాకథితఃప్రాణః,జీవఆత్మా-జీవాత్మేతినిశ్చీయతఇత్యర్థః; ప్రాణశబ్దస్యజీవేకథంప్రయోగఇత్యాశఙ్క్య లక్షణయేత్యభిప్రాయేణ శక్యసంబన్ధమాహ— ప్రాణేనేతి- ఏతస్య-జీవస్య, ప్రాణేన-ప్రాణవాయునా, యోగాత్ - సంబన్ధాదిత్యర్థః, ఉక్తహేతుబలాదేవ కేవలంప్రాణవాయోఃప్రాణశబ్దార్థత్వంనాస్తీత్యాహ— నేతి - తతః - ప్రాణఏవాత్మోపదేశస్యపర్యవసన్నత్వాత్, కేవలంప్రాణవాయుః, సన భవతి- ప్రాణశబ్దవాచ్యోనభవతీత్యర్థః; అత్రజీవాత్మన ఏవప్రాణశబ్దవాచ్యత్వే హేత్వన్తరమప్యాహ - ప్రాణోహేతి - ప్రాణోహేత్యాదివాగపి-(ప్రాణోహపితా) ఇత్యాదివాక్యమపి, ప్రాణమేనమ్ - ప్రాణశబ్దవాచ్యమేనమ్, జీవముపగమయతి - జీవంజ్ఞాపయతీత్యర్థః, నహికేవలందేహస్యవాయువిశేషస్యవా పితృత్వాదికంవేదాన్తేషు కశ్చిదభ్యుపగచ్ఛతీతిభావః, హేత్వన్తరమాహ - సప్రాణఇతి - ఇహసప్రాణేపిత్రాదౌ, ఉపమర్దావహే - ఉపమర్దకారిణిజనే, హింసకత్వాహితః - హింసకత్వనిబన్ధనః, పితృహేత్యాదిరాక్రోశః - ఉపక్రోశః, ఇష్టః— ఇష్యతే, గతప్రాణవాయౌ - ప్రాణవాయురహితే, ఇహపిత్రాదౌతు, అత్యన్తం ఘాతకారిణ్యపి- అత్యన్తోపమర్దకారిణ్యపి, జనేస్మిన్ - అస్మిన్జనే, ఏషఉపక్రోశోనేష్టఇతిఇష్టఇత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః; అత్రప్రకరణేసప్రాణేషుహింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశవచనందృశ్యతే, అప్రాణేషుహింసకే హింసానిమిత్తోపక్రోశాభావశ్చదృశ్యతే, లోకేచసజీవనిర్జీవయోరుప

మర్దనాభిషూపక్రోశతదభావాదృశ్యేత్రే, తస్మాత్ సప్రాణనిష్ప్రాణవిష యోపమర్దనతదభావయోః క్రమేణ యోస్సజీవనిర్జీవశరీరోపమర్దననిమిత్త కహింసాతదభావరూపత్వమాత్రకమితి ఇహంప్రాణశబ్దవాచ్యస్యజీవత్వ సాధకమితిభావః; ఉపక్రోశతదభావాపశ్చ్యన్త ప్రాణవత్త్వతదభావనిబ న్ధనౌస్యాతామ్, నతుసజీవత్వనిర్జీవత్వకృతావిత్యతాహ- అప్రాణేతి- అప్రాణస్థావరాత్మస్వపి - ప్రాణరహితస్థావర జీవాత్మస్వపి, హాతితద భావావహే ఉపమర్దతద భావకారిణిపురుషే, హింసకత్వేతదాభా హిత్యే - హింసకత్వతదభావే, దృష్టే - పశ్చాత్ప్రాణవత్త్వతదభావ యోరేవ ఉపమర్దావహే ఉపక్రోశ తదాభావహేతుత్వే స్థావరాత్మ సుఉపమర్దతదభావావహేజ్ఞహిం సకత్వనిబన్ధనోపక్రోశతదభావౌన స్యాతామితిభావః, నిరుక్తహేతుభిః ప్రాణశబ్దార్థస్యజీవత్వం నిగమయ తి- తతఇతి- తతః - ఉక్తహేతుతః ఇహ, కథిత ప్రాణశబ్దోదితోర్థః - ప్రాణశబ్దోర్థః, హింసాహేత్వేతస్యాదితి, ఇహప్రాణశబ్దాత్కథితః, వాయుర్నేత్యన్వయః, ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య హింసాహేతుచేతనత్వాదేవ హేతోర్జీవత్వమిత్యాహ - ప్రాణఇతి, అతః - హింసాహేతుచేతనత్వా దేవ, ప్రాణః ప్రాణశబ్దవాచ్యః, జీవఏవ, ఇతి - ఇత్యతోహేతోః, భూమశబ్దోదితోర్థః - భూమశబ్దప్రతిపాదితార్థః. అయంభవేతి - జీ వో భవేదిత్యర్థః అరనాభిదృష్టాన్తసపూర్వకసర్వధారకత్వోపన్యా సేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరః ప్రతీయతఇత్యత్రాహ-దృష్టాన్తాదితి-ఇహకథి తాత్, అరనాభ్యాదితోదృష్టాన్తాచ్చ అయంపరః పూరుషోహి, ఇత్యేషా భ్రాన్తిరిహ అతోనిరస్తేత్యన్వయః, కుతఇత్యత్రఅతఇతిహేతుంవివృ ణోతి - నఖల్వితి - తస్య - పరమాత్మనః, హింసాప్రసంగోనాస్తిఖల్వి త్యన్వయః; హిహింసాయాఅభావో ముక్తస్యాప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్య

ర్థః హింసేత్యనుక్త్వా హింసాప్రసంగ ఇత్యుక్తమ్; తథాహి—అరనాభిదృ
ష్టాన్తః కథమిత్యత్రాహ - జీవాన్యదితి - జీవాన్యత్ - జీవాదితరత్,
యత్, అఖిలమ్, తదీయం - జీవసంబన్ధి భోగ్యభోగోపకరణమ్ - అచి
ద్వస్తు, తత్. జీవాయత్తస్థితి, ఇతితచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణాన్వయః; జీవా
యత్తస్థితీతి - జీవాయత్తసత్తాకమితి, ఇహ - జీవే, ఇయమరనాభ్యాది
వాణీ - దృష్టాన్తతయాఽరనాభ్యాదివాక్, సముచితైవ - యుక్తైవేత్య
ర్థః, ఏవంజీవః ప్రాణశబ్దవాచ్యోఽస్తు, తతః కింభూమవిశిష్టస్యజీవత్వే,
ఇత్యత్రాహ - ప్రాణాదితి - ప్రాణాదధికవిషయయోః, ప్రశ్నోత్తరో
క్త్యోః - అస్తిభగవః ప్రాణాద్భూయఇతిప్రశ్నవాక్యస్య. అదోవావప్రా
ణాద్భూయఇత్యుత్తర వాక్యస్యచ, భూమసంకీర్తనాత్ప్రాక్, - భూమ
శబ్దప్రయోగాత్పూర్వమ్, అశ్రుత్యా - అశ్రవణేన, అత్ర - భూమశబ్ద
ఘటితవాక్యే, తస్య - ప్రాణస్య, ప్రకరణహానిః - ప్రకరణవిచ్ఛే
దః, నేతి - నాస్తీతి, సఏవ - ప్రాణఏవ, భూమా - భూమ
శబ్దార్థఇత్యర్థః, అస్తిభగవఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభావః ప్రాణప్ర
కరణావిచ్ఛేదహేతుః, తదవిచ్ఛేదో భూమగుణవిశిష్టస్యజీవత్వహేతురిత్య
ర్థః ఏషతువాఅతివదతియస్సత్యేనాతివదతీతి తుశబ్దస్యప్రకరణవిచ్ఛేద
కత్వమాశఙ్క్యాహ - కిఞ్చేతి ఇహకథితస్యప్రాణవేత్తుః - ప్రాణోపాస
కస్య, అతివాదిత్వముక్త్వా, అస్మిన్-ప్రాణోపాసకే, ప్రాణవిద్యాఙ్గమ్ -
ప్రాణోపాసనాఙ్గభూతామ్, సత్యోక్తిమపిచ - సత్యవాచమపిచ, ఏష
ఇత్యాదివాక్యే- ఏషతుఅతివదతియస్సత్యేనాతివదతీతివాక్యే, కథయిత్వా
ప్రతిపాద్య, తచ్ఛేషిప్రాణవిద్యామ్ - సత్యకథనశేషిభూతంప్రాణోపా
సనమ్, యదేత్యాదివాక్యే, (యదావైవిజానాత్యథసత్యంవదతి) ఇత్యాది
వాక్యే, అనూద్య- పరామృశ్య, పశ్చాత్- అప్యాస్సిద్ధమె - నిరుక్తప్రా

ణవిద్యాసిద్ధ్యర్థమ్, మననముఖ్యాత్ - మననపూర్వకాత్, శ్రద్ధానిష్ఠా
ప్రయత్నాత్, ఉక్త్వా - ఉపదిశ్య ప్రాణశబ్దాదితే- ప్రాణశబ్దప్రతిపా
దితే, ప్రాణ్యభూతే జీవే,తదారమ్యార్థమ్ - జీవోపాసనారమ్భాయ,
సుఖతామ్ - సుఖరూపత్వమ్, నిర్దిశ్య - (సుఖన్త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమ్)
ఇతివాక్యేననిర్దిశ్య, తస్మిన్ - సుఖే, విపులతామ్ - మహత్త్వమ్, భూ
మాత్వేతీహవాచి - (భూమాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యః)ఇతివాక్యే, వదతి - కథ
యతీత్యర్థః, (ఏషతువాఅగ్నిహోత్రియస్సత్యంవదతీ) త్యత్ర అగ్ని
హోత్రివత్ప్రాణాతివాదినః (ఏషతువాఅతివదతి) ఇతివాక్యప్రత్యభిజ్ఞా
నాత్తస్యైవప్రాణవిద్యాఙ్గతయా సత్యకథన ముక్తమితినతుశబ్దస్యప్రా
ణప్రకరణవిచ్ఛేదకత్వమితిభావః, కథంజీవస్వరూపస్య విపులసుఖత్వమ్,
తద్ధిశోకపరిచురమిత్యత ఆహ - జీవస్యైవేతి - అతః, ఏవమ్ - ఏవంప్ర
రేణ, జీవస్యైవ, అవిద్యాపాయుక్తమ్, విపులసుఖంస్వరూపమ్. ప్రోక్త
వాక్యే - నిరుక్తభూమాత్వేవేతివాక్యే, నిర్దిష్టమ్- ప్రోక్తమిత్యర్థః
ఉపక్రమే (తరతిశోకమాత్మవిది) తిశోకావిష్టత్వం జీవస్యప్రతిపన్నమ్,
తత్కథంవిపులసుఖత్వమిత్యత ఆహ — అతఇతి - అతః—, ఇహ, తరతీత్యా
ద్యవాక్యపరోధో నేత్యన్వయః, తరతిశోకమాత్మవిదిత్యుపక్రమవాక్యవి
రోధో నేత్యర్థః, బద్ధోహిసశోకః, ముక్తస్వరూపంవిపులసుఖమితిభావః,
ఉక్తహేతునాభూమశబ్దార్థస్యజీవత్వంనిగమయతి - భూమేతి - అతః-
అయంజీవఏవస్వయంభూమా - భూమశబ్దార్థ ఇత్యర్థః; అహంశబ్దని
ర్దేశశ్చ హేతుమాహ- అతఏవేతి - అతఏవ - భూమశబ్దార్థస్య
జీవత్వాదేవ. అస్మిన్మహామర్థే - అహమేవేత్యారభ్య- అహమేవాధ
స్తాదిత్యారభ్య, అగ్రేతనః - ఉపరితనః, వైభవస్య - మాహాత్మ్యస్య
ఉపదేశః, సముచితోభవతి - యుక్తోభవతీత్యర్థః, నన్వేవం (స్వేమహి

మ్ని ప్రతిష్ఠితః) ఇత్యాదివాక్యం స్వమహిమ ప్రతిష్ఠితత్వాదిపరం కథం యుజ్యత ఇత్యత్రాహ - ఏవమితి - ఏవమ్ - ఉక్తరీత్యా. ఇహ - భూమశబ్దార్థే, జీవత్వనిర్ధారణే-జీవత్వనిశ్చయే జనితే - ఉత్పన్నే. వాక్యశేషస్య - (స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితః) ఇత్యాదివాక్యశేషస్య, తదనుగుణతయా. ఉక్తార్థానుగుణ్యేన, అన్వయః - ముఖ్యవృత్త్యయా, గౌణవృత్త్యా, తస్మిన్ జీవే కథంచిన్నేయ ఇత్యన్వయః. ఇతిశబ్దః పూర్వపక్షోపసంహారం ద్యోతయతి.

(శ్రీ) ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే. (భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) భూమగుణవిశిష్టో ఽయం ప్రత్యగాత్మా, అపి తు పరమాత్మా; కుతః, సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్, సంప్రసాదః - ప్రత్యగాత్మా. (ఏష సంప్రసాదో ఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే) ఇత్యాదిషు తత్ప్రసిద్ధేః, సంప్రసాదాత్ - ప్రత్యగాత్మనో ఽధికతయా భూమవిశిష్టస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యోపదేశాదిత్యర్థః, సత్యశబ్దాభిధేయం చ పరం బ్రహ్మ, ఏతదుక్తం భవతి, యథా నామాదిషు ప్రాణపర్యన్తేషు పూర్వపూర్వాధికతయా ఉత్తరోత్తరాభిధానాత్ పూర్వేభ్య ఉత్తరేషామర్థాన్తరత్వమ్ - ఏవం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ ప్రత్యగాత్మనో ఽధికతయా నిర్దిష్టస్స సత్యశబ్దాభిధేయస్తస్మాదర్థాన్తరభూత ఏవ, సత్యశబ్దనిర్దిష్ట ఏవ భూమేతి సత్యాఖ్యం పరం బ్రహ్మైవ భూమేత్యుపదిశ్యత ఇతి; తదాహ వృత్తికారః, భూమా త్వేవేతి భూమా బ్రహ్మ. నామాదిపరంపరయా ఆత్మన ఊర్ధ్వమస్యోపదేశాదితి, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదధికతయా సత్యస్యోపదేశః కథమవగమ్యత ఇతి చేత్, (స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతి) ఇతి ప్రాణవిదో ఽతివాదిత్వముక్త్వా (ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యే

నాతివదతి) ఇతిసత్యవేదిత్వేనాతివాదినంతుశబ్దేన పూర్వస్మాదతివాది
నోవ్యావర్తయతి, అతఏవ (ఏషతువాఅతివదతి) త్యత్ర ప్రాణాతివా
నోనప్రత్యభిజ్ఞా, అతోస్యాతివాదిత్వనిమిత్తంసత్యంపూర్వాతివాదిత్వని
మిత్తాత్ప్రాణాదధికమితివిజ్ఞాయతే,

(శ్లో) అత్రబ్రూమో నభూమాభవతిపునరయం ప్రాణశ
బ్దోక్త జీవోత్రైతస్మాత్సంప్రసాదాద్వ చసిసమధికస్యో
పదేశాత్పరోయమ్ ఏషత్విత్యాది వాక్యేతదధికముదితం
సత్యశబ్దేనతత్తు బ్రహ్మైవాన్యన్నకిఞ్చిద్భవతిసుమతిభిస్త్వ
ర్థఏషోవసేయః॥

ప్రాణాన్తేనామముఖ్యే కథితఇహ యథాపూర్వపూ
ర్వాధికత్వేనాఖ్యానాదుత్తరం చోత్తర మితరదతః
పూర్వపూర్వోదితార్థాత్। ఏవంప్రాణోక్తినాచా
దధికఇహాపునస్సత్యశబ్దేన జీవాన్నిర్దిష్టోతోవిభిన్నస్తద
నుసకథితోభూమశబ్దేనచేతి॥

భూమాత్వేత్యాదివాక్యే కథయదిదమసావూర్ధ్వమస్యో
పదేశాదిత్యన్తేవృత్తికారః పరమపురుషఏవేహభూమే
తిసమ్యక్। సత్యంప్రాణాదిహోక్తం కథమధికమితిజ్ఞాత
మిత్యుచ్యతే చేదిత్థంప్రోచ్యాతివాదిత్వ మిహగిరిసవే
త్యస్యతుప్రాణవేత్తుః॥

ఏషత్వేత్యుచ్యతే తస్సమధికఇతిహై సత్యవేదీతుశబ్దాత్ః
స్మాదేవైషఇత్యే షతునఖలుపరామృశ్యతే ప్రాణవేదీ।

వేత్రాధిక్యంచవేద్యేభవతి సమధికత్వాద్ధితం తత్ప్రో
క్తాద్వేద్యాత్ప్రాణాదధీతం భవతిసమధికం సత్యమే
తత్తువేద్యమ్॥

(అవ) సిద్ధాన్తమాహ - అత్రేతి॥

(టీ) అత్ర - అస్మిన్పూర్వపక్షే, బ్రూమః - సిద్ధాన్తంబ్రూ
మఇత్యర్థః; భూమా - భూమాగుణవిశిష్టః, అయంప్రాణశబ్దోక్తజీవో
నభవతీతిప్రతిజ్ఞా, తత్రహేతుమాహ - అత్రేతి - అత్రవచసి-ఏషతువా
అతివదతి యస్సత్యేనాతి వదతీతివాక్యే, ఏతస్మాత్సంప్రసాదాత్ - జీ
వాత్, సమధికస్య - అతిశయితస్య, ఉపదేశాత్ - అభిధానాదిత్యర్థః;
తర్హిభూమశబ్దార్థః కఇత్యత్రాహ-పరోయమితి—అయమ్ - భూ
మా, పరః - పరమాత్మేత్యర్థః, సంప్రసాదశబ్దస్యజీవపరత్వంకథమితిచే
త్, (ఏషసంప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతి రుపసంపద్య
స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే) ఇత్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః? నహిప్రాణకథనాన
న్తరంభూమగుణ విశిష్టస్యాధికత్వం శ్రూయతఇత్యత్రాహ - ఏషత్విత్యా
దీతి - ఏషత్విత్యాదివాక్యే - ఏషతువాఅతివదతియస్సత్యేనాతివదతీతివా
క్యే, సత్యశబ్దేన - తదధికమ్ - ప్రాణాదధికమ్, ఉదితమ్ - ప్రోక్తమ్,
తావతా బ్రహ్మణోభూమశబ్దార్థత్వే కిమాయాతమిత్యత్రాహ - త
త్త్వితి—తత్తు—ప్రాణశబ్దోక్తాజ్జీవాదధికంతు, బ్రహ్మైవ, అన్యన్నకించి
ద్భవతీత్యన్వయః; సత్యశబ్దాభిధేయస్యతుశబ్దోపేతాతివాది శబ్దేన అధిక
తయోపదేశోస్తు, ఆధిక్యస్యచప్రాణశబ్దవాచ్యజీవప్రతియోగికత్వంకథమ్
నహి మనోవావవాచోభూయఇత్యాదివత్పూర్వస్మాన్తః ప్రాణశబ్దఃశ్రుతః
అతోనసత్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాదర్థాన్తరత్వమ్, కిన్తు పూర్వని

దిష్టాయా ఆశాయా అధికతయోపదిష్టః ప్రాణ ఏవ సత్యశబ్దవాచ్యః, పరి
శుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యాపి (సత్యంచానృతంచసత్యమభవత్) ఇత్యా
దావివ సత్యశబ్దవాచ్యత్వంసంభవేదిత్యత్రాహ - సుమతిభిస్త్వితి - సుమ
తిభిస్తు - సుధీభిస్తు, ఏషోఽర్థోఽవసేయః - వక్ష్యమాణ ఏషోఽర్థోఽవసేయ
ఇత్యర్థః;

పూర్వనిర్దిష్టాదూర్ధ్వమభిధానం పూర్వనిర్దిష్టప్రతియోగి
తయా ఉత్తరేషామధికతయా అర్థాన్తరత్వే హేతుః, తస్య హేతోస్స్వప
క్షే వ్యాప్తిందర్శయతి - ప్రాణాన్తఇతి—యథా, ఇహాకథితే—అత్ర
ప్రోక్తే, నామముఖ్యే - నామప్రభృతౌ; ప్రాణాన్తే - ప్రాణపర్యన్తే,
పూర్వపూర్వాధికత్వేన - పూర్వపూర్వేభ్యోఽతిశయితత్వేన, ఆ
ఖ్యానాత్ - ప్రతిపాదనాత్, ఉత్తరంచోత్తరమ్ - ఉత్తరోత్తరంవస్తు,
అతః, పూర్వపూర్వోదితార్థాత్ - పూర్వంపూర్వముక్తాదర్థాత్,
ఇతరత్ - అన్యత్, ఏవమ్ - ఉక్తరీత్యా, ప్రాణోక్తివాచ్యాత్ - ప్రా
ణశబ్దవాచ్యాత్, జీవాత్, ఇహ, సత్యశబ్దేన, అధికః - అధికతయా, ని
ర్దిష్టః - కథితః, అతః - జీవాత్, విభిన్నః - అన్యః, స ఏవ భూమశబ్దా
ర్థ ఉక్త ఇత్యాహ - తదన్వితి - తదను - తదనన్తరం, సః—సత్యశ
బ్దోక్తః పరమాత్మా, భూమశబ్దే నచకథితఇత్యన్వయః; ఇతీత్యస్య సు
మతిభిరవసేయ ఇతిపూర్వేణాన్వయః;

ఉక్తార్థే వృత్తికారసమ్మతిమాహ- భూమాత్వితి-అసౌవృత్తికా
రః, ఊర్ధ్వమస్యోపదేశాదిత్యత్ర భూమాత్విత్యాదివాక్యే (భూమా
త్వేవేతి భూమాబ్రహ్మ, నామాదిపరంపరయా ఆత్మనఊర్ధ్వమస్యో
పదేశా)దితివాక్యే, ఇహ, పరమపురుష ఏవ భూమేతీదం సమ్యగకథయది

త్యన్వయః; పూర్వనిర్దిష్టాధికతయా ఉత్తరోత్తరనిర్దేశ ప్రకరణ
త్వాత్ ప్రాణశబ్దవాచ్యా జ్జీవాదూర్ధ్వముక్తస్సత్యశబ్దవాచ్యోభూమా
తతోఽధికం పరంబ్రహ్మేతి వృత్తికారగ్రన్థస్యార్థః, ఆత్మనఊర్ధ్వమి
త్యనేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవాత్మత్వం వృత్తికారాభిమతమ్, నతుప
ఞ్చవృత్తిప్రాణత్వమిత్యవగతమ్, అతః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవత్వమా
శ్రిత్యైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం వృత్తికారాభిమతమితి జ్ఞాపనం
వృత్తికారగ్రన్థోపాదానఫలమ్, ఏవమధికతయోపదేశసిద్ధవత్కారేణ
సత్యస్య ప్రాణాదధికతయా అర్థాన్తరత్వముక్తమ్, అథ ప్రాణప్రతి
యోగికార్థాన్తరత్వహేతుత్వేనోక్తోఽధికతయోపదేశ ఏవకథమ్, స
త్యవదనంహి ప్రాణోపాసనాఙ్గత్వేనోపదిష్టమిత్యుక్తమితి పరాభిప్రా
యంశఙ్కతే - సత్యమితి - ఇహోక్తంసత్యమ్, ప్రాణాదధికమితి
కథంజ్ఞాతమిత్యుచ్యతే చేదితి శఙ్కా, ఇత్థమిత్యాదినాపరిహారః, ఇత్థమిత్య
స్య వక్ష్యమాణప్రకారేణేత్యర్థః; తమేవప్రకారమాహ - ప్రోచ్యతఇ
త్యాదినా - సవేతిహాగిరి - (సవాఏషఏవంపశ్యన్) న్నిత్యాదివాక్యే, అస్య
ప్రాణవేత్తుః - ప్రాణోపాసకస్య. అతివాదిత్వమ్, ప్రోచ్య - ఉక్త్వా, ఏష
త్వితి-(ఏషతువా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతి) ఇతివాక్యే, సత్యవేదీ -
సత్యోపాసకః, అతః - ప్రాణవేత్తుః, సమధికః - అతిశయితః, ఇతి తుశ
బ్దాదుచ్యత ఇత్యన్వయః, ఏషతువా అతివదతీతివాక్యే ఏషఇతి ప్రాణవేత్తుః
పరామర్శ ఇతి పరోక్తమతమేవ నిరస్తమిత్యాహ - తస్మాదేవేతి - త
స్మాదేవ - సత్యవేదిన ఏవతుశబ్దాదధికతయోపదేశాదేవ, ఏషఇతి -
ఏషఇతిశబ్దేన, ఏషప్రాణవేదీ నపరామృశ్యత ఇత్యన్వయః; ఏతావతా
సత్యవేత్తుః ప్రాణవేత్త్రపేక్షయా ఆధిక్యంసిద్ధమ్, నతుసత్యస్య ప్రాణా
దాధిక్యమిత్యత్రాహ - వేద్యాధిక్యమితి - వేద్యాధిక్యంచ - ఉపాసక

స్యానిక్యంచ, వేద్యే, సమధికత్వాహితమ్ — అతిశయితత్వాధీనమ్, తత్ - తస్మాత్, పురోక్తాత్ ప్రాణాద్వేద్యాత్, అధీతమ్-ఉక్తమ్, ఏత త్సత్యంసమధికం భవతీత్యన్వయః;

(శ్రీ) ననుచ ప్రాణవేదినఏవ సత్యవదనమజ్గత్వేనో పదిష్టమ్, అతఃప్రాణప్రకరణావిచ్ఛేద ఇత్యుక్తమ్, నైతద్యుక్తం, తుశబ్దేనవ్యావృత్తా ద్వాద్యేవాన్యః ప్రతీయతే, నతుతస్యైవాతివాది నస్సత్యవదనాజ్గ విశిష్టతామాత్రమ్, (ఏషతుఏవాఅగ్నిహోత్రీయస్సత్యంవదతి) ఇత్యాదిషు అగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతేః ప్రతీతస్యైవాగ్నిహోత్రిణ స్సత్యవదనాజ్గవిధానమితి క్లిష్టాగతిరాశ్రీయతే అత్రతు అతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరంబ్రహ్మప్రతీయతే, సత్యశబ్దశ్చ సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిషు పరస్మిన్బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః, అతస్తన్నిష్ఠస్యాతివాదినః పూర్వస్మాదధికత్వం సంభవతీతి వాక్యస్వరససిద్ధ మన్యత్వం నబాధితవ్యమ్, అతివాదిత్వంహి వస్త్వన్తరాత్పురుషార్థతయా అతిక్రాంతస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వమ్, నామాద్యాశాపర్యన్తోపాస్యవస్త్వతిక్రాన్తస్యోపాస్యప్రాణశబ్దనిర్దిష్ట ప్రత్యగాత్మవాదిత్వాత్ ప్రాణవిదోఽతివాదిత్వమ్, తస్యాపిసాతిశయ పురుషార్థత్వాన్నిరతిశయ పురుషార్థతయోపాస్య పరబ్రహ్మవాదినఏవ సాక్షాదతివాదిత్వమితి (ఏషతువాఅతివదతి యస్సత్యేనాతివదతి) ఇత్యుక్తమ్, సత్యేనేతి ఇత్థంభూతలక్షణేతృతీయా, సత్యేన - పరేణబ్రహ్మణోపాస్యేనోపలక్షితో యోఽతివదతీత్యర్థః; అతఏవ ఏవం శిష్యః ప్రార్థయతే, (సోహం భగవస్సత్యేనాతివదానీ)తి, ఆచార్యశ్చ (సత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమ్) ఇత్యాహ, (ఆత్మనః ప్రాణ) ఇతిచ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యాత్మన ఉత్పత్తిరుచ్యతే, అ

తః (తరతిశోకమాత్మవిత్) ఇతిప్రక్రాన్తఆత్మా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాదన్య ఇతి గమ్యతే;

(శ్లో) నస్వేషప్రాణవేత్తాకథిత ఇహతుయస్సత్యవాగే తదఙ్గం
ప్రోక్తం ప్రాణస్యనాతః ప్రకరణ హతి రిత్యుక్తమేతన్న
యుక్తమ్ । ప్రోక్తాదస్మాత్తుశబ్దాదిహ పునరతివాద్యేవభి
న్నఃప్రతీతోనాస్మిన్ సత్యోక్తిమాత్రం వచసితువిదితం
ప్రాణవేత్తుస్తదంగమ్ ॥

అన్యత్రతత్త్వగ్నిహోత్రాన్తర మతివిరహాదగ్నిహో
త్రిణ్యుపాత్తేసత్యోక్తేరంగభావో మతఇతి కథితాక్లిష్ట
గత్యోపపత్తిః। అత్రతత్త్వస్మిన్నిమిత్తం శ్రుతమిదమతి వా
ద్యంతరత్వేస్యసత్యం సత్యజ్ఞానాదివాక్యం కథయతిహి ప
రంబ్రహ్మసత్యోక్తివాచ్యమ్॥

తన్నిష్ఠేచాతి వాదిన్యపగతమధికత్వంతు పూర్వో
దితార్థాత్ వాక్యస్వారస్యసిద్ధం నభవతి హివృథాబాధి
తవ్యం కథంచిత్ । సోప్యుపాస్యస్యాతివాదిత్వ మిదమతీశ
యే నాన్యతఃపూరుషార్థత్వే నాఖ్యాతృత్వమేతద్భవతి
ఖలుపురాప్రాణవిద్యత్రతమూర్తే ॥

నామాద్యాశాంతవస్త్వర సమధి క తాయుజ్జోపాస్య
భూతప్రాణాఖ్యప్రత్యగాత్మా హ్యతివదతితతః ప్రాణవి
త్స్వయ వేద్యమ్॥

తస్యాపిప్రాణవేత్తుస్స్వయమధికపు మర్థత్వాత్ బ్రహ్మవా దిన్యేవోపాస్యేతి వాదిత్వమనవధి పుమర్థత్వాత్ భాతి పాఠాత్ ॥

ఇత్థంభూతేతి సూత్రాద్భవతి పునరియంసత్యశబ్దాత్తృతీయాబోధ్యస్సత్యోపలక్ష్యేతి వదతిహియ ఇత్యత్రవాక్యార్థ ఏషః ॥ శిష్యేతః కాంక్షతేసత్వతివదనమిదం సోహమిత్యాదివాక్యే త్వాచార్యశ్చాహసత్యంత్వితి వచసి తదేవాస్య జిజ్ఞాసితవ్యం ॥

ఉత్పత్తిశ్చేరితాత్రాత్మన ఇతికధితస్యాత్మనః ప్రాణశబ్దాత్ప్రక్రాంతోత్తరత్వాన్న విదితికధిత ప్రాణతో న్యోయమాత్మా ॥

(అవ) అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాన్తే తుశబ్దస్యభిచారం హృది నిధాయ అతివాద్యంతరా ప్రతిపత్తిముఖేన చోదయతి - నన్వితి ॥

(టీ) నను, ఇహ, కధితః - ప్రోక్తః, యఏషప్రాణవేత్తా, సత్యవాక్ - సత్యకధనమ్, ఏతదఙ్గమ్ - ప్రాణవిద్యాఙ్గమ్, ప్రోక్తమ్, (ఏష తువాఅతివదతియస్సత్యే నాతివదతి) ఇతివాక్యేన ప్రోక్తమ్, అతః, ప్రాణస్య - ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య జీవాత్మనః, ప్రకరణహానిః - ప్రకరణవిచ్ఛేదః, నేత్యుక్తమిత్యన్వయః, నభవతీత్యుక్తమిత్యర్థః; పరిహారతి - ఏతన్నయుక్తమితి - అగ్నిహోత్రివాక్య వైషమ్యంవక్ష్యన్ తుశబ్దస్వారస్యాదతివాద్యన్తర ప్రతిపత్తిమాహ-ప్రోక్తాదితి - ఇహ-(ఏషతువాతి

తివదతీ) త్యత్ర, ప్రోక్తాదస్మాత్తుశబ్దాత్. అతివాద్యేవ, భిన్నః ప్రతీతః - ప్రాణాతివాద్యపేక్షయా భిన్నః ప్రతీయతే, అస్మిన్ వచసి, ప్రాణవేత్తుః సత్యోక్తిమాత్రమ్ - సత్యకథనమాత్రమ్, తదజ్ఞన్నవిదితమిత్యన్వయః తదజ్ఞత్వేననావగతమిత్యర్థః ॥

అగ్నిహోత్రివాక్యదృష్టాంతాత్ దార్ష్టాంతికస్య సత్యాతివాది వాక్యస్య వైషమ్యం వక్తుం దృష్టాన్తేస్వారస్యహానిమాహ - అన్యత్ర త్వితి - అన్యత్రతు - (ఏషతువా అగ్నిహోత్రీయస్సత్యంవదతి) ఇత్యత్రతు, అగ్నిహోత్ర్యన్తరమతివిరహాత్, ఉపాత్తాగ్నిహోత్ర్యపేక్షయా అతిరిక్తాగ్నిహోత్రిణః ప్రతీతివిరహాత్, ఉపాత్తేఅగ్నిహోత్రిణి, సత్యోక్తేః - సత్యవదనస్య, అజ్ఞభావః - అజ్ఞత్వమ్, మతఇతి - అభిమతమితి, క్లిష్టగత్యాఉపపత్తిఃకథితేత్యన్వయః, దృష్టాన్తేఅగ్నిహోత్ర్యన్తరాప్రతీతిర్ద్రవ్యదేవతావిశేషాప్రతీతేః, సాచసత్యవదనశబ్దస్యదధ్యాదిద్రవ్యదేవతావిశేషోపస్థాపనాసమర్థ్యాత్, ఏవమగ్నిహోత్ర్యన్తరసమర్పకశబ్దాభావాత్ తత్రతుశబ్దస్వారస్యం భగ్నమిత్యభిసన్ధిః, ఇహోపితహిఅతివాద్యన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రివ్యామోభవిత్విత్యత్రాహ - అత్రత్వితి - అత్రతు- ఏషతువాఅతివదతీత్యాదివాక్యేతు, అన్య- సత్యాతివాదినః అస్మిన్, అతివాద్యన్తరత్వే -ప్రాణాతివాద్యపేక్షయా భిన్నాతివాదిత్వే, నిమిత్తమిదం సత్యంశ్రుతమిత్యన్వయః, అత్రత్వాతివాద్యంతరత్వనిమిత్త ముపాసనాంతరమ్,తద్ధేతు భూతముపాస్యాన్తరమ్,ఇహాత త్సమర్పణసమర్థస్యసత్యశబ్దస్య సద్భావాత్ తుశబ్దస్వారస్యన్నభఙ్గో

నీయమ్, అతోఽతివాద్యంతరంసిద్ధమిత్యర్థః, కిఞ్చ నపరంద్రవ్య దేవ తోపస్థాపకశబ్దాభావాదగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతిః, కిన్తుస్వరూపోప స్థాపకశబ్దాభావాచ్చ, నహిజుహోతీత్యాది పదాంతరం శ్రూయతే, నచ శ్రూయమాణోవదతిశబ్దో జుహోత్యర్థకః, తతశ్చ అగ్నిహో త్రాన్తరాప్రతీతేరగ్నిహోత్రశబ్దః సజాతీయవ్యక్తి మలభమానః ప్రకృత మేవ అగ్నిహోత్రమనువలమ్బతే, ఇహతునపరముపాస్యాంతరసమర్ప ణక్షమః సత్యశబ్దఏవ, సత్యన్త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాసనాంతరోపస్థా పకశబ్దశ్చ శ్రూయతే, అతఉపాసనాంతరప్రతీతే రుపాస్యాంతరప్రతీతి స ద్భావా దతివాదిశబ్దస్తద్విషయో భవితుమర్హతీతి తుశబ్దస్వారస్య మనుభఞ్జనీయమ్, అతఃప్రకరణవిచ్ఛేదఇతి చాభిప్రాయః, తుశబ్దస్యధర్మి భేదకత్వేసిద్ధే సత్యశబ్దస్య ఉపాస్యాన్తరసమర్పకత్వమ్, సత్యశబ్దస్య ఉ పాస్యాన్తర పరత్వేతుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వమ్, ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ మాశఙ్క్యసత్యశబ్దస్య ఉపాస్యాంతర పరత్వప్రసిద్ధిం దర్శయతి - సత్య జ్ఞానాదీతి - సత్యజ్ఞానాదివాక్యమ్ - (సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతివా క్యమ్, పరంబ్రహ్మ, సత్యోక్తివాచ్యమ్ - సత్యశబ్దవాచ్యమ్, కథయతి హి - ప్రతిపాదయతి హీత్యర్థః ॥

తతః కిమిత్యపేక్షాయాం తుశబ్దస్వారస్య ఫలితమర్థమాహ - తన్నిష్ఠఇతి - తన్నిష్ఠే - సత్యనిష్ఠే, అతివాదిని - ఉపాసకే, వాక్యస్వా రస్యసిద్ధమ్ - తుశబ్దఘటితవాక్యస్వారస్యేనసిద్ధమ్, పూర్వపూర్వోదితాధా త్ - పూర్వముక్తాత్ప్రాణాతివాదినః, అధికత్వమ్ - అతిరిక్తత్వమ్, కథఞ్చిత్ - కథమపి, వృథా - ప్రయోజనమన్తరేణ, బాధితవ్యన్న భవతీ

త్యన్వయః, బాధయోగ్యన్న భవతీత్యర్థః, సహితుశబ్దస్య ధర్మిభేదకత్వస్వారస్యం సత్యశబ్దాపేక్షమ్, సత్యశబ్దస్యఉపాస్యాన్తర సమర్పణక్షమత్వం శ్రుతిసిద్ధమ్ నతుశబ్దాపేక్షమ్, అతోఽన్యోన్యస్య సాపేక్షత్వాభావా న్నాన్యోన్యాశ్రయఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వస్మాదధికత్వం సంభవతీతి వాక్యస్వారస్యసిద్ధమన్యోన్నశాదిణవ్యమిత్యుక్తమ్, ప్రాణోపాసకస్య అసాధారణమతి వాదిత్వం నాతివాద్యంతరంసహతే, అతోఽతివాదిశబ్దస్వారస్యభఙ్గఇత్యత్రాహ - స్వోపాస్యస్యేతి - అన్యతః - అన్యస్మాత్, స్వోపాస్యస్య, అతిశయేన - అతిశయితత్వేన, పురుషార్థత్వేన - పురుషార్థత్వేన, ఆఖ్యాతృత్వమ్ - ప్రతిపాదనమ్, ఇదమతివాదిత్వం, ఏతత్ - ఏతాదృశాతివాదిత్వమ్, పురా, అత్రోక్తే ప్రాణవిది భవతిభల్విత్యన్వయః; నహి ప్రాణాతివాదిన్యేవ అతివాదిశబ్దోరూఢః, (క్లప్తావయవశక్త్యైవ లబ్ధే స్వార్థావబోధనే । నష్టావయవనామత్వం ప్రత్యాచష్టేహిసూత్రకృత్ ॥ ఇతిదర్శితాత్ (ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాత్)ఇతిసూత్రితాత్ (ప్రోక్షణీనయాదవయవశక్త్యైవస్వార్థబోధేసంభవతిరూఢికల్పనాయోగాత్, అతో నప్రాణాతివాదిశబ్దస్వారస్యమితిభావః ॥

అతిక్రాన్తస్వోపాస్యవస్తువాదిత్వమతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమితీమమర్థం ప్రాణాతివాదినిదర్శయతి-నామాదీతి-ప్రాణవిదః,నిజోపాస్యభూతప్రాణాఖ్యప్రత్యగాత్మాహి- స్వోపాస్యభూతప్రాణాఖ్యజీవాత్మహి, నామాద్యాశాన్తవస్త్వంతర సమధికతాయుక్ - నామప్రభృత్యాశా పర్యన్తప్రోక్తవస్త్వన్తరాపేక్షయా అతిశయయుక్తః, తతః- తస్మాత్,ప్రాణవిత్ - ప్రాణవేదీ, స్వీయవేద్యమ్-స్వోపాస్యమ్, అతివద

తి- అతిక్రాన్తం కథయతీత్యర్థః; అస్య అతివాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య అతిక్రాన్తస్వోపాస్య వస్తువాదిత్వరూపస్య పరమాత్మోపాసకఏవ పుష్కలత్వాత్ తస్మిన్నేవ అతివాదిశబ్దో ముఖ్యఇతి (యస్సత్యేనాతివదతి) ఇతివదత ఆచార్యస్యాభిప్రాయఇత్యాహ — తస్యాపీతి - తస్యప్రాణవేత్తురపి, ప్రాణవిద్యానిష్ఠోపాసకాదపి స్వయంబ్రహ్మవాదిన్యేవ అధికపుమర్థత్వతః - అధికః పుమర్థోయస్య సోధికపుమర్థః, తస్యభావః, అధికపుమర్థత్వమ్, తస్మాత్, అతిశయితపురుషార్థవత్వాదిత్యర్థః; అతివాదిత్వం సాక్షాద్భాతీత్యన్వయః, తత్ర హేతురనవధిపుమర్థత్వతఇతి - నిరతిశయపురుషార్థవత్త్వాదిత్యర్థః, తుశబ్దస్య అతివాదిశబ్దస్య ఉభయస్యాప్యస్మిన్ పక్షఏవస్వారస్యమితిభావః;

సత్యముపాస్యం చేత్ సఏవం పశ్యన్నితివత్ సత్యం పశ్యన్నతివదతి ఇతివక్తవ్యమ్, నతుసత్యేనేతిశఙ్కాయాం తృతీయార్థమాహ- ఇత్థంభూతేతీతి—ఇయంసత్యశబ్దాత్తృతీయా, ఇత్థంభూతసూత్రాత్ - (ఇత్థంభూతలక్షణే తృతీయా) ఇతిపాణినీయసూత్రాత్, భవతీత్యన్వయః ఏషతువా అతివదతీతివాక్యస్యార్థమాహ—బోధ్యఇతి—యస్సత్యోపలక్ష్యోఽతివదతి, సఏషః అతివదతి, ఇత్యత్రవాక్యార్థో బోధ్యఇత్యన్వయః, సత్యేనేతిసత్యవదనపక్ష ఏవతృతీయానుపపత్తిః తుశబ్దస్యైయర్థ్యం చేతిభావః,

ఉపాస్యాన్తరత్వముపపాదయతి—శిష్యఇతి—అతః - సత్యవాదినఏవ అతిశయితపురుషార్థవత్త్వాత్, సశిష్యః, సోహమిత్యాదివాక్యే (సోహం

భగవస్సత్యేనాతివదాని) ఇతివాక్యే, ఇదమతివదనమ్ - సత్యాతివదనమ్, కాంక్షతే - అపేక్షతే, నతుప్రాణాతివదనమిత్యర్థః; ఏవం శిష్యప్రార్థ నానుగుణ్యేన ఆచార్యశ్శోపదిశతీత్యాహ - ఆచార్యశ్చేతి - ఆచార్యశ్చ ఆచార్యోపి, సత్యన్త్వితివచసి - సత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్య మితివాక్యే, తదేవ - సత్యమేవ, అస్య - శిష్యస్య, జిజ్ఞాసితవ్యమ్- ఉపాస్యమ్, ఆహే త్యన్వయః, అతిక్రాన్తస్యోపాస్యవస్తువాదిత్వస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్త త్వాదేవహి సత్యశబ్దాభిధేయం (సత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమ్) ఇత్యనేనఉ పాస్యతయోక్తమిత్యర్థః కిఞ్చసత్యవదనమఙ్గతయా విహితఞ్చేత్ సత్యం సంపాద్యమిత్యుక్తంస్యాత్, తదానీంవిజిజ్ఞాసితవ్య శబ్దాస్వారస్యంభవతి, సత్యంవిజిజ్ఞాసితవ్యమ్ - వదనార్థంజ్ఞాతవ్య మిత్యర్థఇతిచేత్ తదా అధ్యా హారప్రసంగ ఇతిభావః।

సూత్రాభిమతేనహేత్వన్తరేణాపి అధికతయా ఉపాస్యాంతరత్వ ముపపాదయన్ సంప్రసాదాదధ్యుపదేశంవివృణోతి—అత్ర- అస్మిన్ప్రక రణే, (ఆత్మనఇతి—)ఆత్మనః ప్రాణః) ఇతి, ప్రాణశబ్దాత్ప్రథితస్యాత్మనః, ఉత్పత్తిరీరితా—ఉత్పత్తిఃప్రతిపాదితా, అతః, తరత్యాత్మవిదితి—తర తిశోకమాత్మవిదితివాక్యే, ప్రక్రాన్తోయమాత్మా, ప్రాణతోన్యః - ప్రాణశబ్దవాచ్యాదన్య ఇత్యర్థః—

(శ్రీ) యదుక్తమ్—(అస్తిభగవఃప్రాణాద్భూయః) ఇతి ప్రశ్నస్య (అదోవావప్రాణాద్భూయః) ఇతి ప్రతివచనస్యచాదర్శనాత్ ప్రక్రా న్తఆత్మోపదేశః ప్రాణోపదేశపర్యవసాయోగమ్యతఇతి; తదయుక్తమ్, నహి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామేవార్థాంతరత్వంగమ్యతే; ప్రమాణాన్త

రేణాపి తత్సంభవాత్, ఉక్తంచ ప్రమాణాన్తరమ్, అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయః ఇత్యేవ్పృచ్ఛతోఽయమభిప్రాయః, నామాదిష్వాశాపర్యన్తేష్వచేతనేషు పురుషార్థభూయస్త్వయా పూర్వపూర్వమతిక్రాంతేష్వప్యుత్తరోత్తరేషూపదిష్టేషు తత్తద్వేదిన ఆచార్యేణాతివాదిత్వం నోక్తమ్ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యవేదినస్తు పురుషార్థభూయస్త్వాతిశయం మన్వానేన సవాఏషఏవం పశ్యన్నేవంమన్వానఏవంవిజానన్నతివాదీభవతి ఇతి అతిక్రాంతవస్తువాదిత్వముక్తమ్ అతోఽత్రైవాత్మోపదేశ స్సమాప్త ఇతి మత్వా శిష్యో భూయోనాపప్రచ్ఛ; ఆచార్యస్త్విదమపి సాతిశయంమత్వా నిరతిశయపురుషార్థభూతం సత్యశబ్దాభిధేయం పరంబ్రహ్మ "ఏషతువాఅతివదతి యస్సత్యేనాతివదతి" ఇతిస్వయమేవోపచిక్షేప, శిష్యోఽపి పరమపురుషార్థరూపే పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపక్షిప్తే తత్స్వరూప తదుపాసనయాథాత్మ్యబుభుత్సయా "సోఽహంభగవస్సత్యేనాతివదాని" ఇతి ప్రార్థయామాస, తతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తాతివాదిత్వసిద్ధయే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపాసనం "సత్యంత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యం" ఇత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతం బ్రహ్మమననం "మతిస్త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యా" ఇత్యుపదిశ్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మననోపదేశేన శ్రవణమర్థసిద్ధం మత్వా శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం "శ్రద్ధాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యా" ఇత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాంచ తన్నిష్ఠాం "నిష్ఠాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యా" ఇత్యుపదిశ్య తదుపాయభూతాంచ తదుద్యోగప్రయత్నరూపాం కృతిమపి "కృతిస్త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యా" ఇత్యుపదిశ్య శ్రవణాద్యుపక్రమరూపకృతిసిద్ధయే

ప్రాప్యభూతస్య సత్యశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణ స్సుఖరూపతాజ్ఞాతవ్యేతి సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యం'' ఇత్యుపదిశ్య నిరతిశయ విపులమేవ సుఖం పరమపురుషార్థరూపం భవతీతి తస్యైవ బ్రహ్మణస్సుఖరూపస్య నిరతిశయ విపులతా జ్ఞాతవ్యేతి "భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః", ఇత్యుపదిశ్య నిరతిశయవిపులసుఖరూపస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే "యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా", ఇతి—అయమర్థః॥ అనవధికాతిశయసుఖరూపే బ్రహ్మణ్యనుభూయమానే తతోఽన్యత్కిమపి న పశ్యత్యనుభవితా, బ్రహ్మస్వరూప తద్విభూత్యంతర్గతత్వాచ్చ కృత్స్నస్యైవ వస్తుజాతస్య; అత ఐశ్వర్యాపరపర్యాయవిభూతిగుణవిశిష్టం నిరతిశయసుఖరూపం బ్రహ్మాఽనుభవన్ తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తునోఽభావాదేవ కిమప్యన్యన్న పశ్యతి; అనుభావ్యస్య సర్వస్య సుఖరూపత్వాదేవ దుఃఖం చ న పశ్యతి, తదేవ హి సుఖం, యదనుభూయమానం పురుషానుకూలం భవతి,

(శ్లో) యత్తూక్తం ప్రశ్నవాచః ప్రతివచనగిరశ్చాధికే ప్రాణతో
స్మాద శ్రుత్వాత్మోపదేశో భజతి నిగమనం ప్రాణవిద్వేతి
తన్న । ప్రశ్న ప్రత్యుత్తరోక్తేర్నహి భవత ఇమే కేవలే
మానమత్ర ప్రోక్తేత్వర్థాన్తరత్వే పరమపి చ తత
స్సావధిమానం తదుక్తమ్॥

ప్రాణాద్భూయో న పృష్టం కథమత ఇతి చేదుచ్యతే నామ
పూర్వత్వాచ్ఛాస్త్రేఽచేతనే తేఽర్థకథిత ఇవ పునః పూర్వ

పూర్వార్థత్వమర్థాత్। నాతిక్రాన్తేఽతివాదిత్వమగణి గురుణా తత్రతత్తద్విదోఽస్య ప్రాణాఖ్యప్రత్యగాత్మజ్ఞ ఇహతుపురుషార్థాతిరేకాత్తదుక్తమ్॥

శిష్యస్త్వాత్మోపదేశోఽత ఇహనిగమితః ప్రాణ ఏవేతిమ త్వాభూమ్నోనాపృచ్ఛ దస్మాద్గురురముమపి నైవ సాధిక మ్మన్యమానః। సత్యోక్త్యేషత్వతీహానవధిక పురుషార్థం పరంబ్రహ్మ తూచే శిష్యాప్రప్రోచ్యమానే పునరిహ గురుణైవ స్వయంసత్యవాచా॥

బ్రహ్మణ్యస్య స్వరూపాదికవిషయ బుభుత్సాన్వితస్సోహమిత్యాద్యాచేస్వస్యాతి వాదిత్వమిదమభిహితాత్సత్యతః కాంక్షమాణః। తద్బ్రహ్మాత్మా నిమిత్తానివదన మనుతద్దర్శనోపాయ భూతబ్రహ్మోపాసనాస్తు సత్య స్త్వేతివచసిగురుః ప్రోచ్యతద్ధేతుభూతమ్॥

ఉక్త్వావాక్యాత్తదీయ మ్మననమపి మతిస్త్వేత్యతస్తచ్ఛ్రుతిష్వర్థాత్సిద్ధాన్మన్యమానస్తదుదయజనక శ్రద్ధధానత్వముక్త్వా। శ్రద్ధాత్వేవేతి వాక్యాత్తదుదయ జననీం బ్రహ్మనిష్ఠాన్తు నిష్ఠాత్వేవే త్యాఖ్యాయనిష్ఠాన్వయ జనక తదుద్యోగయత్నం పరస్తాత్॥

ఉక్త్వావాక్యే కృతిస్త్వేత్యనుకథిత కృతేస్సిద్ధయే ప్రాప్య భూతే-బ్రహ్మణ్యస్మిన్ సుఖాత్మత్వమపి సముపదిశ్యా

వగన్తవ్యమేతత్ । వాక్యేప్రోక్తేసుఖన్త్విత్యర్థ విపులసుఖం పూరుషార్థోఽభవేదిత్యే తచ్చాఖ్యాయ భూమేతితు విపులసుఖత్వం పరబ్రహ్మణీహ॥

లక్ష్మ్యాస్య ప్రాహచోక్తే వచసిభగవతో బ్రహ్మణోస్మిన్నభూమేత్యుక్తే యత్రేత్యుపక్రమ్యతుకథిత గిరోఽర్థోయమూహ్యస్సుధీభిః । బ్రహ్మణ్యస్మిన్నవధ్యుజ్ఝితవిపులతరానన్దరూపే ఽనుభూతే భోక్తాపశ్యత్యతో న్యన్నఖిలమకలమప్యేతదన్తర్గతంయత్॥

బ్రహ్మానన్దస్వరూపం విపులమనుభవన్ సన్విభూత్యాదిజుష్టం పశ్యత్యన్యన్నతస్మాది తగవిరహతః కిఞ్చిదప్యేవ వస్తు । సర్వజ్ఞైశ్చానుభావ్యం సుఖమితినతతో వీక్షతేన్యత్తు దుఃఖంలోకేదృష్టం సుఖన్తద్భవతి యదనుకూలం ప్రతీతంహి పుంసః॥

(అ) పూర్వపక్షమనువదతి - యత్త్వితి—

(టీ) ప్రశ్నవాచః – (అస్తిభగవః ప్రాణాద్భూయః) ఇతిప్రశ్నవాక్యస్య, ప్రతివచనగిరశ్చ - (అదో వావప్రాణాద్భూయః) ఇతిప్రతివచనస్యచ, అస్మాత్ప్రాణతః- అస్మాత్ప్రాణశబ్దవాచ్యాజ్జీవాత్, అధికే- అతిశయితే, అశ్రుత్యా-అశ్రవణేన, ఆత్మోపదేశః, ప్రాణఏవ - ప్రాణశబ్దవాచ్యజీవ ఏవ, నిగమనమ్ - పర్యవసానమ్, భజతీతియత్తూక్తమిత్యన్వయః, పరిహరతి - తన్నేతిఇమే కేవలే ప్రశ్నప్రత్యుత్తరోక్తీ ప్రశ్న

ప్రత్యుత్తరోక్తిమాత్రమ్, అత్రప్రోక్తేఅర్థాన్తరత్వే - ప్రాణాదధికత్వే నమానమ్, తతః - ప్రశ్నప్రత్యుత్తరోక్తితః, పరమ్ - ఇతరదపి, మానమ్ - ప్రమాణమ్, స్యాద్ధి - భవేద్ధి; కిన్తన్మానమిత్యత్రాహ - తదుక్తమితి - తత్ - ప్రమాణాన్తరమ్ ఉక్తమ్ - ప్రతిపాదితమిత్యర్థః, ప్రశ్నప్రతివచనేహి 'లిఙ్గమ్, తదభావేపి తుశబ్దశ్రుతిః ఆత్మనఃప్రాణోత్పత్తిశ్చ లిఙ్గమితి' ప్రమాణాన్తరముక్తమితిభావః॥ తత్ర ప్రశ్నాభావః కిన్నిబన్ధనఇత్యత్రాహ - ప్రాణాదితి - అతఃప్రాణాద్భూయః - అస్మాత్ప్రాణశబ్దవాచ్యాదధికమ్, కథన్నపృష్టమితిచేదిత్యన్వయః, కుతోనపృష్టమితిచేదిత్యర్థః, ఉక్తశఙ్కాంపరిహరతి - ఉచ్యతఇతి - నామపూర్వే - నామప్రభృతికే, ఆశాన్తే - ఆశాపర్యన్తే, ఇహఅచేతనేఽర్థే, కథితే - ప్రోక్తే, పురుషార్థాత్ - పురుషార్థతః, పూర్వపూర్వాత్ - పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాత్, అతిక్రాన్తే - అతిశయితే, గురుణా - ఆచార్యేణ, తత్తద్విదః - తత్తదుపాసకస్య, అస్య - అస్యపుంసః, అతివాదిత్వమ్, నాగణి - నోక్తమిత్యర్థః; ఇహప్రాణాఖ్యే ప్రత్యగాత్మజ్ఞేతు - ప్రాణాఖ్యజీవాత్మోపాసకేతు, పురుషార్థాతిరేకాత్ - పురుషార్థాతిశయాత్, తత్ - అతివాదిత్వమ్, ఉక్తమ్ - ప్రతిపాదితమ్, తావతాప్రోక్తశఙ్కాయాః కఃపరిహారఇత్యత్రాహ - శిష్యస్త్వితి - అతః- ప్రాణోపాసకఏవాతివాదిత్వప్రతిపాదనాత్, శిష్యస్తు, ఇహప్రాణఏవ, ఆత్మోపదేశః, నిగమితఇతిమత్వా-పర్యవసితఇతిమత్వా, అస్మాత్ ప్రాణాత్, భూయః - అధికమ్, నాపృచ్ఛత్ - నపృష్టవానిత్యర్థః, తర్హి (ఏషతువాఅతివదతి) ఇతివాక్యోత్థానంకథమిత్యత్రాహ -

గురురితి - గురుః - ఆచార్యః, అముమపి - ప్రాణశబ్దవాచ్యంజీవాత్మా
నమపి, సాధికమ్ - స్వాపేక్షయా అతిశయితపరమాత్మసహితమ్, మన్య
మానః - ఏష త్వితి- (ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతి) ఇతివా
క్యే, సత్యోక్త్యా-సత్యశబ్దేన- అనధికపురుషార్థమ్- నిరతిశయపురుషా
ర్థరూపమ్, పరంబ్రహ్మ, ఊచే- అవదదిత్యర్థః, భగవద్గీతాయా
మపి (తస్మాద్యోగీభవార్జున) ఇతిజీవాత్మయోగం పరిసమాప్య (యో
గినామపిసర్వేషాంమద్గతేనాన్తరాత్మనా। శ్రద్ధావాన్భజతేయోమాం
సమేయుక్తతమోమతః) ఇతిపరమాత్మోపాసనం భగవానేవవ్యుపక్షి
ప్తవాన్, తద్వదితిభావః, శ్రుతావుత్తరవాక్యాన్యవతారయతి- శిష్యోపీతి
శిష్యోపి,స్వయంగురుస్థైన, సత్యవాచా-సత్యశబ్దేన, ఇహబ్రహ్మణి, ప్రో
చ్యమానే-ప్రతిపాద్యమానేసతి, అస్య- బ్రహ్మణః, స్వరూపాదికవిషయ
బుబుత్సన్నితి - స్వరూపాదివిషయకనిర్ణయేచ్ఛాన్వితః, స్వస్యఇదమ
తివాదిత్వమ్, అభిహితాత్-ఉపదిష్టాత్,సత్యతః-బ్రహ్మణః, కాంక్షమా
ణం-అపేక్షమాణం, సోహమిత్యాది- (సోహంభగవస్సత్యే నాతివదాని)
ఇత్యాదికమ్, ఊచే - అవదదిత్యర్థః, తత్ - తదనంతరమ్, బ్రహ్మే
క్షానిమిత్తావగమను - బ్రహ్మసాక్షాత్కార నిమిత్తకాతివాదిత్వసిద్ధ
యే, తద్దర్శనోపాయభూతబ్రహ్మోపాసాంతు- బ్రహ్మసాక్షాత్కారో
పాయభూతబ్రహ్మోపాసనమ్, సత్యంత్వితివచసి - (సత్యంత్వేవవిజి
జ్ఞాసితవ్యమ్) ఇతివాక్యే, గురుః - ఆచార్యః, ప్రోచ్య - ఉక్త్వా ఇత్య
ర్థః, బ్రహ్మేక్షానిమిత్తేత్యనేన (యదావైవిజానాత్యథసత్యంవదతి)
ఇతిశ్రుతివాక్యస్యఅర్థ ఉక్తోభవతి; ఉపాత్తశ్రుతివాక్యే విజానాతిశబ్దఃసా

క్షాత్కారపరః, నతుశాస్త్రజన్యజ్ఞానపరః, (యదా వై మనుతేథ విజానా
తి) ఇతి జ్ఞానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్, సత్యం వదతి - సత్య
మభివదతీత్యర్థః, అతివాదస్య ప్రకృతత్వాత్ యదా బ్రహ్మసాక్షాత్కా
రోతి తదా అతివదతి తస్మాత్ అతివాదిత్వ నిమిత్త బ్రహ్మసాక్షాత్కారా
యతదుపాయభూతం సత్యోపాసనం కుర్యాదిత్యర్థః తద్ధేతుభూత
మితి — తద్ధేతుభూతమ్ — సత్యోపాసనహేతుభూతమ్, తదీయం మనన
మపి — సత్యవిషయకం మననమపి, మతిస్త్వేవ — మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యా
ఇతి వాక్యాత్, ఉక్త్వా — ఉపదిశ్యేత్యర్థః, శ్రుతించ — శ్రవణంచ,
అర్థాత్సిద్ధామ్ మననోపదేశేన అర్థసిద్ధమ్, మన్యమానః — విజానన్
సన్నిత్యర్థః, గురుసకాశాత్ — ఆచార్యసకాశాత్ ఉక్తార్థశ్రవణం
వినా తన్మననస్య కర్తుమశక్యత్వాత్ మననోపదేశేనైవ శ్రవణస్యాప్య
ర్థాత్సిద్ధిరితి భావః. తదుదయజనకమితి — తదుదయజనకమ్ — శ్రవ
ణోత్పత్తిహేతుభూతామ్, శ్రద్ధధానత్వమ్ - బ్రహ్మణి శ్రద్ధామ్,
శ్రద్ధాత్వేవేతి వాక్యాత్ శ్రద్ధాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యా ఇతి వాక్యాత్,
ఉక్త్వా - ఉపదిశ్యేత్యర్థః, శ్రవణమనననిదిధ్యాసనప్రాప్తివిషయో
హి బ్రహ్మ, తాదృశబ్రహ్మవిషయశ్రద్ధా చ తచ్ఛ్రోతుం మంతుం ద్రష్టుం
ప్రాప్తుం చ భవతి తత్ర శ్రవణోత్పత్తిహేతుభూతాం శ్రద్ధామిత్యనేన
బ్రహ్మశ్రోతుం శ్రద్ధా వివక్షితా, శ్రద్ధానామ త్వరా, తదుదయజననీమితి
తదుదయజననీం - శ్రద్ధోత్పత్తిహేతుభూతామ్ బ్రహ్మనిష్ఠాంతు - బ్ర
హ్మవిషయకనిష్ఠాంతు, బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి నిశ్చయో నిష్ఠా శ్రో
తవ్యత్వనిశ్చయేన త్వైవ హి శ్రోతుం త్వరా భవతి, తస్మాన్నిష్ఠాయాః శ్రద్ధా

జనకత్వమితిభావః, నిష్ఠా త్వేవేతి- నిష్ఠా త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యాఇతివాక్యాత్ ఆఖ్యాయ - ఉపదిశ్య, పరస్తాత్ - తదనంతరమ్, నిష్ఠాన్వయజనకతదుద్యోగయత్నమ్ - ఉద్యోగశ్చాసౌయత్నశ్చ ఉద్యోగయత్నః తస్యఉద్యోగయత్నః తమ్ తద్విషయకముద్యోగశబ్ద వాచ్యప్రయత్నమిత్యర్థః కృతిస్త్వితివాక్యే- కృతిస్త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యాఇతివాక్యే, ఉక్త్వా - ఉపదిశ్య, అత్రప్రయత్నః-శ్రోతవ్యాంతరేషుహేయత్వానుసంధానేనమనసో నియమనరూపః, అన్యస్మిన్నుపాదేయత్వబుద్ధ్యా శ్రవణమనస్క-స్యహిబ్రహ్మైవశ్రోతవ్యంనాన్యత్ ఇత్యాకారకఅధ్యవసాయోనభవతి, అతఃఉక్తప్రయత్నస్యనిష్ఠాహేతుత్వమ్ - అనుకథితకృతేరితి - అనుకథితకృతేః - శ్రవణాద్యుపక్రమరూప ప్రోక్తయత్నస్య సిద్ధయేసిద్ధ్యర్థం, ప్రాప్యభూతే, అస్మిన్ - సత్యశబ్దాభిహితేబ్రహ్మణి, సుఖాత్మత్వమపి - సుఖస్వరూపత్వమపి, సుఖమ్ఆత్మా - స్వరూపంయస్యతత్ సుఖాత్మఅవగన్తవ్యమ్- అత్రఇతికరణందష్టవ్యమ్జ్ఞాతవ్యమితి,ఏతత్ - సుఖస్వరూపత్వం ప్రోక్తెసుఖంత్వేతివాక్యే - కథితేసుఖంత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్ఇతివాక్యే, సముపదిశ్యేత్యన్వయః అథ-అనంతరమ్, విపులసుఖం - నిరతిశయసుఖమేవ,పురుషార్థోఽభవేదితి- పురుషార్థోఽభవేదిత్యభిప్రాయేణ, ఏతేచ్చవిపులసుఖత్వమ్ - ఏతాదృశవిపులసుఖరూపత్వమ్ ఇహపరబ్రహ్మణి, భూమేతి - భూమాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యః ఇతివాక్యేన, ఆఖ్యాయఉపదిశ్య, అస్య-నిరతిశయవిపులసుఖరూపస్య, భగవతోబ్రహ్మణః,ప్రోక్తేకథితే,యత్రేత్యుపక్రమ్య సభూమేత్యంతే (యత్ర నాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమాఇత్యస్మిన్వాక్యే, లక్ష్మప్రాహేత్యన్వయః లక్ష

ణమప్రాపదిత్యర్థః, జిజ్ఞాసితస్యపురుషార్థత్వే తస్యనిరతిశయత్వేచజ్ఞా
తేసతిమనసః సాతిశయపురుషార్థాంత రైర్ముఖ్యకరణంసంభవతీత్యభి
ప్రాయేణసుఖస్వరూపత్వం నిరతిశయసుఖస్వరూపత్వంచ జ్ఞాతవ్యమిత్యు
క్తమ్, నిరతిశయసుఖస్వరూపత్వజ్ఞానంచ శాస్త్రాదేవ ఆపాతతోభవతి
యాదృచ్ఛికేనసజ్జనసంవాదాదినాచసిద్ధ్యతి (యదావై శ్రద్దధాత్యథమ
నుతే యదావై నిస్తిష్ఠత్యథశ్రద్దధాతి యదావై కరోత్యథనిస్తిష్ఠతి) ఇతిశ్రు
తివాక్యే నిష్ఠాదీనాంకృత్యాద్యానంతర్య శ్రవణాత్ యదనన్తరన్యాయేన
తేషాముపాయోపేయభావః ప్రతిపాదితః, యదావై సుఖంలభతేఇతిశ్రుతౌ
లాభశబ్దోబుద్ధివాచీలభతేః ప్రాప్త్యర్థత్వాత్ ఇత్యభిప్రాయేణసుఖాత్మ
త్వమవగంతవ్యమిత్యుక్తమ్నహిశ్రవణాదేఃపూర్వమేవసుఖినహిప్రాప్తిరు
పపద్యతేమతిస్త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యేత్యాదివాక్యేషు జిజ్ఞాసితవ్యపదాని సం
పాద్యత్వార్థకాని, సత్యంత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యత్రతుజిజ్ఞాసితవ్య పద
ముపాసనాపరమ్ యత్రనాన్యదిత్యాదివాక్యే అన్యదర్శనశ్రవణాదీనాంని
షేధాత్ దృశ్యమిథ్యాత్వశంకాస్యాదితి తద్వ్యుదాసాయతస్య వాక్యస్య
అర్థమాహ కథితగిరోర్థోయమూహ్య ఇతి- అవధ్యుజ్ఝితవిపులతరా
నందరూపే- అనవధికాతిశయానన్దస్వరూపే, అస్మిన్ బ్రహ్మణి, అనుభూ
తేసతి - అనుభూయమానేసతి, భోక్తా - అనుభవితా, అతోన్యత్-బ్ర
హ్మణోన్యత్, కిమపివస్తునపశ్యతిఖలు, కుతఇత్యత్రాహ సకలమపీతియత్
యస్మాత్, సకలమపికృత్స్నమపివస్తుజాతమ్, ఏతదంతర్గతం- బ్రహ్మస్వ
రూపతద్విభూత్యంతర్గతమ్. తస్మాన్నపశ్యతీతిపూర్వేణాన్వయః, ఇత్యయమ
ర్థః, కథితగిరః (యత్ర) నాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతినాన్యద్విజానాతిస

భూమా)ఇత్యుక్తవాక్యస్య, సుధీభిః-బుద్ధికుశలైః ఊహ్యాః-బోధ్యాః, ఇతి పూర్వేణసంబంధః, యత్రనాన్యత్పశ్యతీతివాక్యే, యత్రేత్యనంతరమను భూయమానే ఇతిపదస్యఅభావేపి అర్థస్వభావాత్ అనుభూయమానే ఇతిపదస్యఅధ్యాహారః కర్తవ్యఇత్యభిప్రాయేణ అనుభూతేఇత్యుక్తమ్,న హిబ్రహ్మసద్భావాదేవదుఃఖరూపవస్త్వంతరాఽదర్శనంభవతి,యత్రే తియచ్ఛబ్దస్యబుద్ధిస్థపరామర్శిత్వాత్ అవధ్యుజ్ఝితవిపులతరానందరూపే బ్రహ్మణీత్యుక్తం॥యో వై భూమా తత్సుఖమ్ - ఇత్యుక్తనిరతిశయసుఖ రూపబ్రహ్మలక్షణపరత్వాత్ వాక్యస్య,తత్రదుఃఖదర్శనాభావహేతుః అనవధికాతిశయసుఖరూపత్వం, అనవధికాతిశయసుఖ రూపత్వాత్ దుః ఖంనపశ్యతీత్యర్థః॥ జ్ఞానాదిగుణాః స్వరూపాంతర్గతాః అఖిలంజగద్వి భూత్యంతర్గతమ్ఇత్యభిప్రాయేణ సకలమప్యేతదంతర్గతమిత్యుక్తమ్॥ న నుఃయత్రేతిపదంబ్రహ్మపరమ్, నతువిభూతిపరమిత్యత్ర నచతద్విషయంప దాంతరమస్తి, అతోబ్రహ్మస్వరూపతద్విభూత్యంతర్గతత్వాదిత్యయుక్త మ్,అస్తువాతద్వాచిశబ్దః,తథాపినాన్యత్పశ్యతీత్యయుక్తమిత్యత్రఉక్తంవివృ ణోతి బ్రహ్మేతి-విభూత్యాదిజుష్టమ్-విభూతిగుణవిశిష్టమ్, విపులమానంద స్వరూపమ్ - అనవధికాతిశయానందరూపమ్, బ్రహ్మ - పరంబ్రహ్మ, అనుభవన్సన్, ఏషః - అనుభవితా- తదితరవిరహాతః - విభూతిగుణ విశిష్టబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యవస్తునోఽభావాదేవ, కించిదపి తస్మాదన్యద్వస్తున పశ్యతి. అనుభావ్యంసర్వంచసుఖమేవేతి - అనుభావ్యమ్, సర్వమ్- సర్వవిభూతికమ్, పరబ్రహ్మరూపంవస్తు, సుఖమేవేతి - సుఖరూపమే వేతి హేతోః, తతోఽన్యత్, దుఃఖమ్- దుఃఖంచ, నవీక్షతే - నపశ్యతీ

త్యర్థః, సర్వస్యసుఖరూపత్వంకథమ్, ఆత్మగుణవిశేషో హిసుఖమిత్య త్రాహ-లోకఇతి - లోకే, పుంసః - పురుషస్య, యదనుకూలంప్రతీతమ్ యదనుభూయమానమనుకూలతయాభాసతే, తత్సుఖందృష్టంభవతిఇత్య న్వయః అత్రఅనుకూలత్వంనామ - స్వతఇష్టత్వమ్, స్వతఇష్టత్వంచ - అ నిష్టనివృత్తిరూపతయాఇష్టసాధన తయాచవినాపీష్టత్వమ్, ఇతరేచ్ఛా నధీనేచ్ఛావిషయత్వమితియావత్

(శ్రీ) ననుచఇదమేవజగ ద్బ్రహ్మణో న్యతయానుభూయమానందుఃఖ రూపం పరిమితసుఖరూపంచ భవత్కథమివ బ్రహ్మవిభూతిత్వేన తదా త్మకతయానుభూయమానం సుఖరూపమేవ భవేత్! ఉచ్యతే! కర్మవ శ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం బ్రహ్మణో న్యత్వేనానుభూయమానం కృ త్స్నం జగత్తత్కర్మానురూపం దుఃఖంచ పరిమిత సుఖంచ భవతి అతోబ్రహ్మణోఽన్యతయాపరిమిత సుఖత్వేనదుఃఖత్వేనచ జగదనుభవ స్య కర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మరూపావిద్యావిముక్తస్యతదేవ జగద్విభూ తిగుణవిశిష్టబ్రహ్మానుభవాన్తర్గతం సుఖమేవ భవతి, యాథాపిత్తోపహ తేన పీయమానంపయః పిత్తతారతమ్యేనాల్పసుఖం విపరీతంచ భవతి; తదేవ పయః పిత్తానుపహతస్యసుఖాయైవభవతి, యథైవ రాజపుత్రస్య పితుర్లీలోపకరణమతథాత్వేనాను సంధీయమానం ప్రియత్వమనుపగ తం తథాత్వానుసంధానే ప్రియతమం భవతి; తథానిరతిశయానందస్వ రూపస్య బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణ గుణాకరస్య లీలోపకరణం తదాత్మకం చానుసంధీయమానం జగన్నిరతిశయప్రీతయే భవత్యేవ అతోజగదైశ్వర్య విశిష్టమనవధికాతిశయసుఖరూపం బ్ర

హ్మానుభవం స్తతో న్యత్కి-మపి నపశ్యతి; దుఃఖంచ నపశ్యతి ఏతదేవ్యోప పాదయతి వాక్యశేషః" సవాఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నాత్మరతి రాత్మక్రీడ ఆత్మమిథున ఆత్మానన్దస్సస్వ రాడ్భవతి తస్యసర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి అథ యేఽ న్యథాఽతో విదురన్యరాజాన స్తేక్షయ్యలోకా భవన్తి తేషాం సర్వే షు లోకేష్వకామచారో భవతి,, ఇతి॥ స్వరాట్ - అకర్మవశ్యః అన్య రాజానః-కర్మవశ్యాః తథా ''నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతినరోగంనోత దుఃఖతాం సర్వం హపశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతిసర్వశః,, ఇతిచ, నిరతిశయసుఖరూపత్వం చ బ్రహ్మణః ఆనందమయోఽభ్యాసాత్" ఇత్య త్రప్రపంచితమ్ అతః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థా న్తరభూ తస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్యబ్రహ్మణో భూమేత్యుపదేశాద్భూమా పరం బ్రహ్మ ॥

శ్లో॥ నన్వేవజన్మీర్హ్మణోఽస్మా జ్జగదితరదిదంభాసమానం ప్రతీ
తం - దుఃఖాత్మత్వేనసర్వం పరిమిత సుఖభావేన పుం
సోఽఖిలస్య। అ స్త్వభూర్తం విభూతౌ భగవత ఇదమేవ
ప్రతీతం కథంవాత్యాన్తానన్దాత్మకంస్యాదిహజగదితిచేదు
చ్యతేకర్మవశ్యైః

బ్రహ్మాన్య జ్జాయమానం సకలమపిజగత్స్వీయకర్మా
నుగుణ్యాద్భాతీదందుఃఖరూపంపరిమిత సుఖరూపఞ్చజీ
వై రిహాజ్ఞైః । బ్రహ్మాన్యత్త్వేనభానంజగతిమితసుఖ త్వే

నదుఃఖత్వతశ్చ - స్యాత్కర్మాధీనమేతత్ప్రదహిత ఇహా పునః కర్మణా జీవవర్గే ॥

అన్తర్భూతం ప్రతీతం భవతి సుఖమయం బ్రహ్మణోఽస్యాం విభూతౌ నైవైతద్దుఃఖరూపం భవతి సుఖమయస్యాస్య దోషోఽస్తి తస్మిన్। యద్వత్ క్షీరన్తు పిత్తోపహతపురుషతః పీయమానం స్వకీయాత్ - పిత్తస్థాత్తారతమ్యాన్మితసుఖద మతీవా ప్రియం భాతి పుంసః ॥

యద్వద్రాజ్ఞస్సుతస్యా ప్రియమనవగతం పైతృకం తాదృశత్వేనారామాద్యస్తు లీలాకరణమవగతం స్యాత్ప్రియం తద్వదేవ। సంఖ్యాతీతోఽఖ్యాతాసన్న్యఖిలగుణగణ బ్రహ్మణోఽపీతసీమానన్దస్య స్వీయలీలోపకరణమఖిలత్రాత్త్రియస్య ప్రపఞ్చః॥

తస్యాయన్తు ప్రపఞ్చో నిరతిశయమహాప్రీతయేస్యాత్తతోఽయం లోకైశ్వర్యోపపన్నో నిరవధిక సుఖం బ్రహ్మ పశ్యన్హి ముక్తః। పశ్యత్యన్యన్న కిఞ్చిత్కథమపి న చ దుఃఖిఞ్చిసోయం స వేతి బ్రూతే నైవాక్యశేషోఽర్థ మముమిహ తథావక్తి సేత్యాదివాక్యమ్ ॥

బ్రహ్మణ్యస్మిన్ పురోక్తన్నిరతిశయసుఖాత్మత్వమానన్దభూతే తస్మాత్ప్రాణోక్తివాచ్యాదధిక ఇహ పునస్సత్యశబ్దాభిధేయే । ఏష త్విత్యాదివాక్యేత్వతివదననిమిత్తత్వతస్సంప్రతీతే జీవాద్భూమేతి సంకీర్తనత ఇహ పరం బ్రహ్మభూమేతి సిద్ధమ్॥

(అవ) అనుభవవిరోధేన చోదయతి నన్వితి,

(టీ) నన్వితి శఙ్కాద్యోతకమవ్యయమ్, ఇదమేవ సర్వం జగత్, అస్మాదృశిష్టైః, ఇతరద్భాసమానమ్ - ఇతరతయా అనుభూయమానమిత్యర్థః, అఖిలస్య పుంసః, దుఃఖాత్మత్వేన పరిమితసుఖభావేన చ- దుఃఖరూపతయా పరిమితసుఖ - రూపతయా చ, ప్రతీతమ్ — ప్రతీయత ఇత్యర్థః, ఇదమేవ జగత్, భగవతః, విభూతౌ- అన్తర్భూతమ్- అన్తర్గతం సత్, కథం వా అత్యన్తానన్దాత్మకం ప్రతీతం స్యాత్ - కథం వా అత్యన్తసుఖరూపం ప్రతీయేతేత్యర్థః, ఇతి చేత్ - ఇతి శఙ్కాయామిత్యర్థః, న హ్యేకమేకదైవ సుఖదుఃఖాత్మకవిరుద్ధస్వభావాలింగితమితి యుజ్యతే, న హి నిమ్బపత్రం కస్యచిన్మధురం భవతి, న చ సర్పః కస్యచిదనుకూల బుద్ధిబోధ్యో భవతి, న చ జగతః శక్యం, దుఃఖరూపత్వమపహ్నోతుమ్, తస్య సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, ఇతరథా త్రజిహాసయా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాఽనుపపత్తేః, అతః పరిశేషాత్సుఖరూపత్వమేవత్యక్తమిత్యభిప్రాయః; స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపస్యాప్యుపాధితోఽన్యథారూపసంభవాదవిరోధ ఇతి పరిహరతి- ఉచ్యత ఇతి.- ఇహ అస్మిన్పూర్వపక్షే, ఉచ్యతే - సమాధానముచ్యత ఇత్యర్థః, కర్మతత్తిరోధానకృతమబ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానం చ సుఖమయస్య అన్యథారూపత్వే ఉపాధిరిత్యభిప్రాయేణాహ- కర్మవశ్యైరితి - ఇహ - అస్యాం లీలావిభూతౌ, కర్మవశ్యైః- కర్మపరవశైః - అజ్ఞైః - బ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానశూన్యైః - అబ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానవద్భిరితి యావత్,

జీవైః, ఇదం - సకలమపి జగత్ ' బ్రహ్మాన్యజ్ఞాయమానమ్,- బ్ర

ప్రశస్త్యత్వేన అనుభూయమానమ్, స్వీయకర్మానుగుణ్యాత్, దుఃఖరూపమ్ - దుఃఖాత్మకమ్, పరిమితసుఖరూపంచ భాతీత్యన్వయః, తతఃకిమిత్యత్రాహ - బ్రహ్మత్వేనేతి- జగతి-ప్రపంచే, బ్రహ్మాత్వేనభానమ్, మితసుఖత్వేనభానమ్, దుఃఖత్వతోభానంచ ఇతిభానమిత్యస్య స్థలత్రయేపిసంబంధః, కర్మాధీనంస్యాత్ - కర్మాధీనంభవేత్, కర్మణారహితే ఇహజీవవర్గే పునః, బ్రహ్మణః - పరబ్రహ్మణః, అస్యాంవిభూతౌ అంతర్భూతమ్-అంతర్గతంసత్, ఏతత్ - జగత్ సుఖమయంప్రతీతంభవతీత్యన్వయః, దోషోజ్ఝితే-అస్మిన్ కర్మరూపదోషశూన్యే అస్మిన్ జీవవర్గే సుఖమయస్యాస్యసుఖస్వరూపైతద్బ్రహ్మసంబంధి ఏతత్ ఏతజ్జగత్ దుఃఖరూపంనైవభవతీత్యన్వయః దుఃఖాత్మకం నైవభవతీత్యర్థః॥ స్వతోమధురస్యాపిదోషసంబంధాదననుకూలత్వే అనుకూలబుద్ధ్యవిషయస్య కేనచిత్సంబన్ధిత్వాజ్ఞానాదననుకూలత్వేచ దృష్టాన్తద్వయమాహ-యద్వదితి - యద్వత్ - యథా, పిత్తోపహతపురుషతః పిత్తోపహతేనపురుషేణ, పీయమానమ్, క్షీరమ్పయః- స్వకీయాత్ - స్వసంబంధినః, పిత్తస్థాత్ తారతమ్యాత్ పిత్తతారతమ్యాత్, పుంసః- పానకర్తుః పురుషస్య, మితసుఖదమ్ అల్పసుఖప్రదమ్ అతీవఅప్రియమ్, అతీవఅప్రీతికరంచ, భాతి, అయంస్వతో మధురస్యాపిదోషసంబంధాదననుకూలత్వే దృష్టాన్తః, అథఅనుకూలబుద్ధ్యవిషయస్య కేనచిత్సంబన్ధిత్వాజ్ఞానాదననుకూలత్వే దృష్టాన్తమాహ యద్వద్రాజ్ఞ ఇతి- యద్వత్-యథా, రాజ్ఞస్సుతస్య రాజసుతస్య పైతృకమ్ పితుర్లీలోపకరణమ్ ఆరామాద్యమ్- ఉద్యానవనాదికమ్ తాదృశత్వేనఅనవగతమ్ - పితుర్లీలోపకరణత్వేన అననుసంధీయమానమ్, అప్రియమ్ - ప్రియ

త్వమనుపగతమ్, లీలాకరణమవగతమ్, పితుర్లీలోపకరణత్వేన అనుసం ధీయమానమ్, ప్రియంస్యాత్, ప్రియతమంభవేదిత్యర్థః, దార్ష్టాంతికేపి తాదృక్త్వమాహ- తద్వదేవేతి, తద్వదేవ - ఉక్తరీత్యైవ, సంఖ్యాతీతలోకే ఖ్యాతావధ్యఖిలగుణగణ బ్రహ్మణః-వీతసీమానన్దస్య - నిరతిశయానన్దస్వ రూపస్య, అనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణాకరస్యబ్రహ్మణః,స్వీ యలీలోపకరణమతః స్వకీయలీలోపకరణత్వబుద్ధిః, అత్ర,ప్రపంచే-ఉక్తే జగతి, యస్య - యస్యపురుషస్య, అస్తి - విద్యతే, తస్య - తస్యపురు షస్య, అయంప్రపంచః, నిరతిశయమహాప్రీతయేస్యాదిత్యన్వయః, నిరతి శయప్రీతయేభవత్యేవేత్యర్థః, యత్రనాన్యదితివాక్యస్య అర్థన్నిగమయతి తతఇతి - తతః - ఉక్తహేతోః లోకైశ్వర్యోపపన్నమ్, జగదైశ్వర్య విశిష్టమ్ నిరవధికసుఖమ్ అనవధికాతిశయసుఖరూపమ్,బ్రహ్మ, పరంబ్ర హ్మ—పశ్యన్,అనుభవన్,అయమ్ముక్తః-ప్రకృతివినిర్ముక్తోయంజీవః,అ న్యత్కించిదపి బ్రహ్మణోఽన్యత్కించిదపివస్తు, నపశ్యతి, సోయందుఃఖం చకథమపినపశ్యతీత్యన్వయః, అయమర్థః కేనావగమ్యత ఇత్యత్రాహ— సవేతీతి సవేతివాక్యశేషః - (సవాఏషఏవంపశ్యన్నేవంమన్వాన ఏవం విజానన్నాత్మరతి రాత్మక్రీడ ఆత్మమిథున ఆత్మానన్దస్స స్వరాడ్భవతితస్య సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి, అథయేన్యథాతో విదురన్య రాజానస్తేక్షయ్యలోకాభవన్తితేషాం సర్వేషులోకేష్వకామ చారోభవతి) ఇతివాక్యశేషః, అముమర్థమ్ - ఔపాధికసుఖదుఃఖరూప తాయా ఉపాధివిగమే అనవస్థాన రూపమముమర్థమేవ, బ్రూతే-వదతీ త్యర్థః, అత్రరత్యాదిశబ్దానామ్, ప్రీతివాచిత్వేఆత్మనిరతిఃయస్యసః, ఇతి

వ్యధికరణబహువ్రీహిః, అనుకూలవిషయపరత్వే ఆత్మైరతిః యస్యేతిసమానాధికరణబహువ్రీహిః ఆత్మశబ్దోహివిభూతిగుణవిశిష్టబ్రహ్మపరః, రతిః - స్రక్చందనాదిజన్యా ప్రీతిః, క్రీడా - ఉద్యానాదిజన్యాప్రీతిః, మిథునమ్ స్త్రీసంభవాప్రీతిః, ఆనందః - విభూతిజన్యః, ఏవంసర్వవిధసుఖానుభవఉక్తః, ఉపాత్తశ్రుతివాక్యేస్వరాడిత్యస్యఅకర్మవశ్య ఇత్యర్థః, అన్యరాజాన ఇత్యస్య కర్మవశ్యా ఇత్యర్థః, తేనస్వరాడ్భవతి అన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకాః ఇతిచపరమాత్మ ప్రక్షేపః ప్రతీయత ఇతిశంకాయానావకాశః, అన్యరాజానస్స్వరాడితిపదద్వయేన ఉపాధితద్విగమాదర్శనాత్, దుఃఖరూపతయా ప్రతిపన్నస్యాపి స్వతస్సుఖరూపత్వే శ్రుతిమాహ-ఇహతథావక్తినేత్యాదివాక్యమితి - తథా, ఇహ—అస్మిన్ప్రకరణే, నేత్యాదివాక్యమ్ - (నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి నరోగంనోతదుఃఖతామ్ । సర్వంహపశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః) ఇతివాక్యమ్ అముమర్థంవక్తీత్యన్వయః, సర్వంపశ్యతి, తత్రదుఃఖతాంనపశ్యతి, సుఖరూపతామేవ పశ్యతీత్యర్థః ॥

ఉదాహృతవాక్యే విభూత్యాది విశిష్టస్య ఆనన్దరూపత్వమస్పష్టమితి తద్వైశద్యాయాహ - బ్రహ్మణీతి—అస్మిన్బ్రహ్మణి—ఉక్తపరబ్రహ్మణి, నిరతిశయ సుఖాత్మత్వమ్ - నిరతిశయసుఖరూపత్వమ్, పురా - ఆనందమయోభ్యాసాదిత్యత్ర, ఉక్తమ్- విస్తారేణోక్తమ్, (తదాత్మానగ్ స్వయమకురుత తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యతఇతి యద్వైతత్సుకృతం రసోవైసః రసగ్ హ్యేవాయంలబ్ధ్వానందీభవతి * ఆనందోబ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఆనంద్యాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయంతే) ఇతిచవా

క్యేషు కార్యకారణావస్థ విభూత్యాది విశిష్టస్యైవ ఆనందత్వంహిస్ఫుటతరమ్. సూత్రార్థ ముపసంహరతి తస్మాదితి—తస్మాత్ ఉక్తహేతోః ఆనందభూతే - ఆనందస్వరూపే, ప్రాణోక్తివాచ్యాదధికే - ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాంతరభూతే, ఏషత్వితి త్యాదివాక్యే—ఏషతు వా అతివదతియస్సత్యేనాతివదతిఇతి వాక్యే, అతివదననిమిత్తత్వేనస్సంప్రతీతే - అతివాదహేతుతయాప్రతీతే, సత్యశబ్దాభిధేయే—సత్యశబ్దవాచ్యే, ఇహ- అస్మిన్ప్రశ్నవిషయే, జీవాద్భూమేతి సంకీర్తనతః—జీవాద్విపులఇత్యుపదేశేన, ఇహ - భూమవిద్యా ప్రకరణే, భూమా - భూమ శబ్దావాచ్యః పరంబ్రహ్మేతి - పరబ్రహ్మాభిన్న ఇతి, సిద్ధమిత్యన్వయః

(సూ) *ధర్మోపపత్తేశ్చ* 1-3-8.

(శ్రీ) అస్యభూమ్నో యేధర్మా ఆమ్నాయంతేతేఽపి పరస్మిన్నేవోపపద్యంతే; ‹‹ ఏతదమృతమ్,, ఇతిస్వాభావికమమృతత్వమ్ ‹‹స్వే మహిమ్ని,, ఇత్యనన్యాధారత్వమ్ ‹‹సఏవాధస్తాత్,, ఇత్యాది ‹‹సఏవేదంసర్వమ్,, ఇతిసర్వాత్మకత్వమ్ ఆత్మనఃప్రాణః,, ఇత్యాదిప్రాణప్రభృతి సర్వస్యోత్పాదకత్వమిత్యాదయోహిధర్మాః పరమాత్మనఏవ. యత్తు ‹‹అహమేవాధస్తాత్,, ఇత్యాదినా సర్వాత్మకత్వముపదిష్టమ్,తత్ భూమవిశిష్టస్యబ్రహ్మణోఽహంగ్రహేణోపాసనముపదిశ్యతే ‹ అథాతోఽహంకారాదేశః,, ఇత్యహంగ్రహోపదేశోపక్రమాత్. అహమర్థస్యప్రత్యగాత్మనోఽపి హ్యాత్మాక్షరమాత్మేత్యం తర్యామి బ్రాహ్మణాది

ప్యుక్తమ్, అతః ప్రత్యగర్థస్య పరమాత్మపర్యవసానాదహం శబ్దో౽పి పరమాత్మపర్యవసాయీతి ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వేన పరమాత్మానుసంధానార్థో౽యమహంగ్రహోపదేశః. పరమాత్మనస్సర్వశరీరతయా సర్వాత్మత్వాత్ ప్రత్యగాత్మనో౽ప్యాత్మా పరమాత్మా, తదేవ "అథాత ఆత్మాదేశః" ఇత్యాదినా "ఆత్మైవేదంసర్వమ్" ఇత్యన్తేనోచ్యతే. ఏతదేవోపపాదయితుం ప్రత్యగాత్మనో౽ప్యాత్మభూతాత్ పరమాత్మనస్సర్వస్యోత్పత్తిరుచ్యతే "తస్య హ వా ఏతస్యైవం పశ్యత ఏవం మన్వానస్యైవం విజానత ఆత్మనః ప్రాణ ఆత్మన ఆకాశః" ఇత్యాదినా, ఉపాసకస్యాస్తయా మితయా౽వస్థితాత్పరమాత్మన స్సర్వస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. అతః పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞాన ప్రతిష్ఠార్థమహంగ్రహోపాసనం కర్తవ్యం. తస్మాద్భూమవిశిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధమ్

భూమాధికరణంసమాప్తమ్.

(శ్లో) ఆమ్నాయంతే ప్రథమమథ శ్రుతిశిఖరవచస్స్వస్య భూమ్నః
పునరర్థే తేప్యత్రైవోపపన్నా భగవతి హితతో౽ప్యే
వ భూమా౽సవ। స్వాభావ్యేనామృతత్వం త్వమృతమితి త
థాస్వేమహిమ్నీత్యనన్యాధారత్వం తస్య సార్వాత్మ్య
మపిసఇతి చ ప్రోచ్యతే ప్రోక్త భూమ్నః ॥

ప్రాణాదేర్హేతుతా౽ప్యాత్మన ఇతి చ పరబ్రహ్మధర్మా
హి గీతా ఏతేనాహ౽న్తి హీతః పరమపురుషతో౽న్య
త్రవస్తుం కథంచిత్ । సార్వాత్మ్యస్యోపదేశస్త్వహ

మితిరచితోఽగ్రేతనో యోఽహమర్థః బ్రహ్మైవా
హంగ్రహేణ స్వయముదిత ముపాస్త్యైతు తత్రేత్య
దోషః ॥

ప్రక్రాన్తోఽథాత ఇత్యాదిత ఇహహిపురాఽహం గ్ర
హస్యోపదేశోగీతోఽన్తర్యామి వాక్యే పరమపురుష
ఏవాహమర్థాన్తరాత్మా । బ్రహ్మణ్యేషోఽహమర్థః
స్వయమిహతుయథాపర్యవస్యత్యయం చాహంశబ్దః ప
ర్యవస్యేదితి పరపురుషస్యాహ ముక్త్యుపదేశః॥

దేహిత్వేనాస్య జీవస్యతు పరపురుషస్యా నుసంధానసి
ద్ధ్యైనైషస్య జీవమాత్రస్యతు కథమపి నాస్త్యత్రస
ర్వాత్మతేతి । సర్వాత్మా సర్వదేహీ పరమపురుష ఇత్యా
త్మనోప్యేష ఆత్మేత్యాత్మేత్యం తైస్తువాక్యైః కథితమి
దమిహాఽథాత ఇత్యాదిభిర్హి॥

తస్యేత్యత్రేత తేనావగమయితుమతః ప్రత్యగాత్మాత్మభూ
తాత్సంశ్లిష్య[illegible]త్తి రుక్త్యాపరమపురుషతః కేవలాన్నైవ
జీవాత్ । అన్తర్యామిత్వయుక్తాత్పరమపురుషతోధ్యా
తు రస్యత్వశేషస్యోత్పత్తిః కీర్తితేతిప్రకరణవిహతిర్నా
స్తిపూర్వోదితార్థః ॥

కర్తవ్యా జీవదేహిత్వధియ ఇహపర బ్రహ్మణిస్థైర్యః

సిద్ధ్యైసోపానసాహంగ్రహేణోచ్యత ఇతిపరమం బ్రహ్మ భూమేతిసిద్ధమ్॥

(అ) సూత్రార్థమాహ—ఆమ్నాయంత ఇతి—.

(టీ) హి—యతః, అత్రశ్రుతిశిఖరవచసి — వేదాంతవాక్యే ఏతదమృతమిత్యాదికే, అస్య, భూమ్నః — భూమగుణవిశిష్టస్య, యేధర్మాః, ఆమ్నాయంతే — గీయంతే, తేపి—తేధర్మా అపి, అత్రభగవత్యేవ — బ్రహ్మణ్యేవ; ఉపపన్నాః—సంగతాః, తతోఽపి—తస్మాదపి హేతోః, ఏషః, భూమా—భూమగుణవిశిష్టః స ఏవ—పరమపురుష ఏవేత్యర్థః. కే తేధర్మాః తదామ్నానంచకుత్రేత్యత్రాహ—స్వాభావ్యేనేతి—అమృతమితి— అమృతమిత్యత్రోక్తమ్, స్వాభావ్యేనామృతత్వం—స్వాభావికమమృతత్వమ్, తథా—తద్వత్, స్వేమహిమ్నీతి—స్వేమహిమ్నిప్రతిష్ఠిత ఇతివాక్యేనోక్తం, అనన్యాధారత్వం— అనన్యాధారత్వం, సఇతిచ - సఏవాధస్తాదిత్యాదివాక్యోక్తం, సార్వాత్మ్యమపి— సర్వాత్మత్వంచ, తస్య ప్రోక్తభూమ్నః— నిరుక్తభూమగుణ విశిష్టస్య, ప్రోచ్యతే - ప్రతిపాద్యతే;

ఆత్మనఇతిచ — ఆత్మనః ప్రాణఇత్యాదివాక్య ప్రతిపాద్యా, ప్రాణాదేహేతుతాపి—ప్రాణాద్యుత్పాదకతాచ, ప్రోచ్యతేఇత్యనుషంగేణాన్వయః, ప్రోక్తానాంధర్మాణాం బ్రహ్మణోఽన్యత్రాసత్త్వాత్ బ్రహ్మైవనిరుక్తధర్మాశ్రయోభూమగుణ విశిష్టఇత్యాహ—పరబ్రహ్మ ధర్మాహీతి - గీతాఏతేపరబ్రహ్మ ధర్మాహీత్యన్వయః, ప్రోక్తాఏతే

పరమాత్మత్వాద్ధీత్యర్థః. పరమాత్మనస్తేషాం ధర్మాణామపి అన్యత్రకేషాంచిత్సంభవాత్తావతా భూమగుణశిష్టః పరమాత్మేతి కథంనిశ్చీయతఇత్యత్ర ఏతేషాంధర్మాణామన్యత్రా సంభవమాహ—ఏతఇతి— ఏతే-ఉక్తా ధర్మాః, ఇతః పరమపురుషతః- అస్మాత్పరమపురుషాత్; అన్యత్ర— అన్యస్మిన్, కథంచిత్ - కథమపి, వస్తుమ్ - స్థాతుమ్, నార్హన్తిహి— నశక్నువంతిహీత్యర్థః, తథాచ ఏతేషాంధర్మాణాంపరమపురుషతో ఽన్యత్రస్థిత్యభావాన్నిరుక్తధర్మాశ్రయోభూమగుణ విశిష్టః పరమాత్మైవేతి నిశ్చీయతఇతిభావః. యద్యత్రభూమాబ్రహ్మైవ, తర్హిఅహమేవాధస్తాదిత్యాదినా అహమర్థస్యజీవస్య సార్వాత్మ్యోపదేశః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ—సార్వాత్మ్యస్యేతి—అగ్రేతనః, అహమితి— అహమేవాధస్తాదిత్యాదికః, అహమర్థే జీవే, సార్వాత్మ్యస్య = సర్వాత్మత్వస్య, యోరచిత ఉపదేశః, తత్ర, బ్రహ్మైవ, అహంగ్రహేణ - అహమితిప్రత్యయేన, ఉపాస్త్యై - ఉపాసనార్థమ్, ఉదితమ్—ఉక్తమ్, ఇతి, అదోషః - నదోషఇత్యర్థః.

బ్రహ్మైవాహంగ్రహేణ ఉపాస్యమిత్యస్మిన్నర్థే అత్రవివక్షితే ప్రకరణసమ్మతిమాహ - ప్రక్రాంతఇతి - అథాత ఇత్యాదితః - అథాతో ఽహంకారాదేశ ఇత్యతః, ఇహ - అత్ర, అహంగ్రహస్యోపదేశః, ప్రక్రాంతః - ఆరబ్ధ ఇత్యర్థః. యదిచ బ్రహ్మైవాహంగ్రహేణోపాస్యంతర్హి అతస్మిన్ తద్బుద్ధిరిత్యత్రాహ - గీత ఇతి. అన్తర్యామివాక్యే - అన్తర్యామిబ్రాహ్మణస్థేయస్యాత్మాశరీరమిత్యాదివాక్యే, పరమపురుషఏవ-పరమాత్మైవ, అహమర్థాన్తరాత్మా- అహమర్థస్యజీవస్యఅన్తరాత్మా,

గీతః—ఉక్త ఇత్యర్థః; తథాచ పరమపురుషస్య అహమర్థాన్తరాత్మతయా అహంబుద్ధి స్తత్ర ప్రవృత్తైవేతిభావః; తావతా అహంశబ్దస్య బ్రహ్మణిపర్యవసానం కథమితిశఙ్కాం సదృష్టాంతం పరిహరతి - బ్రహ్మణీతి - ఏషోఽహమర్థః - జీవః, యథా స్వయంబ్రహ్మణి - పరమాత్మని, పర్యవస్యతి - నిష్ఠాంలభతే, తథేత్యధ్యాహారః, తథా. అయమ్- అహంశబ్దశ్చ, బ్రహ్మణీత్యనుషఙ్గః పర్యవస్యేత్- నిష్ఠాంలభేత, ఇతి, అతః, అహముక్త్వా - అహంశబ్దేన, పరపురుషస్యోపదేశ ఇత్యన్వయః,

కిమర్థంతథోపదేశ ఇత్యత్రాహ - దేహిత్వేనేతి - పరమపురుషస్య, అస్యజీవస్య దేహిత్వేన - ఏతజ్జీవశరీరకత్వేన, అనుసంధానసిద్ధ్యై - అనుసంధానదార్ఢ్యార్థమిత్యర్థః; తథాకిమర్థంవక్తవ్యమ్, అహమిత్యుపదేశో జీవమాత్రవిషయోఽస్తు కిన్నస్యాదిత్యత్రాహ - నేతి - ఏషః - అయముపదేశః, కథమపి - కథఞ్చిదపి, జీవమాత్రస్య, జీవమాత్రవిషయః, ననభవతి, కుతఇత్యత్రాహ - నాస్తీతి - అస్యజీవమాత్రస్య. సర్వాత్మతా - సర్వాత్మత్వమ్, నాస్తీతి - నవర్తతఇతిహేతోరిత్యర్థః, తథాచయోగ్యతావిరహాన్నాయముపదేశో జీవమాత్రవిషయకోభవితు మర్హతీతిభావః, నకేవలమంతర్యామి బ్రాహ్మణాదిషు అస్మిన్ప్రకరణేపి సర్వాత్మత్వముక్తమితి దర్శయన్ తత్ప్రతిపాదకస్య అథాత ఆత్మాదేశ ఇతివాక్యస్యార్థమాహ— సర్వాత్మేతి-సర్వదేహీ - హేతుగర్భ విశేషణమిదమ్, సర్వాత్మా పరమపురుషఇతి, ఆత్మనోపి - జీవాత్మనోపి, ఏషః-పరమపురుషః, ఆత్మేతీదమ్, అథాతఇ

త్యాదిభిః - అథాత ఆత్మాదేశ ఇత్యాదిభిః, ఆత్మేత్యన్తైః- ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యన్తైః, వాక్యైః, ఇహ కథితమిత్యన్వయః;

ఉపాసనాత్మనో వ్యాప్తత్వం ఫలితమిత్యుక్తమ్, అథ కణ్ఠోక్తమపీతి దర్శయితుం కణ్ఠోక్తిమద్వాక్యస్యార్థమాహ—తస్యేతీత్యాది- తస్యేతి తు - (తస్య హ వా ఏతస్యైవం పశ్యత ఏవం మన్వానస్యైవం విజానత ఆత్మనః ప్రాణ ఆత్మన ఆకాశః) ఇత్యాదివాక్యే, ఏతదేవ - పరమాత్మన ఉపాసకాత్మాత్మత్వమేవ, అవగమయితుమ్ - జ్ఞాపయితుమ్, ప్రత్యగాత్మాత్మభూతాత్, పరమపురుషతః—పరమాత్మనః, సర్వస్య - సర్వపదార్థస్య, ఉత్పత్తిః, ఉక్తా—ప్రతిపాదితేత్యర్థః, శ్రుతివాక్యే విజానత ఇతి న పఞ్చమ్యన్తమ్, అపి తు షష్ఠ్యన్తమాత్మన్యన్వితార్థక మిత్యభిప్రాయేణ శ్రుతివాక్యార్థం కథయన్ శ్రుతివాక్యస్య ఉపాసకజీవమాత్రపరత్వే భూమశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వస్యాసంభవతి ప్రకరణవిరోధాదిత్యాశఙ్కాం పరిహరతి—కేవలాదితి— కేవలాజ్జీవాత్, సర్వస్య - సర్వపదార్థస్య, ఉత్పత్తిర్నోక్తేత్యనుషంగేణాన్వయః; తర్హి ఉక్తశ్రుతివాక్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్ర ఉక్తమేవార్థం విశదయన్ సూత్రార్థం సఙ్గమయతి—అంతర్యామిత్వయుక్తాదితి- అస్య ధ్యాతుః - ఉపాసకస్య, అంతర్యామిత్వయుక్తాత్, పరమపురుషతః—పరమాత్మనః, అశేషస్య - సర్వస్య, ఉత్పత్తిః, కీర్తితేతి - నిరుక్తశ్రుతివాక్యాత్ప్రతిపాదితేతి, పూర్వోదితార్థే—పూర్వోక్తే భూమశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే, ప్రకరణవిహతిః-ప్రకరణవిరోధః, నాస్తీత్యన్వయః.

ఇహ - పరబ్రహ్మణి, జీవదేహాత్వధియః - అహంశబ్దాద్ధజీవశరీరకత్వబుద్ధేః, స్థైర్యసిద్ధ్యై - దార్ఢ్యసిద్ధ్యర్థమ్, అహంగ్రహేణ-అహం ప్రత్యయేన, సోపాసా—సాబ్రహ్మోపాసా, కర్తవ్యా' ఉచ్యతే- అత్ర ప్రతిపాద్యత ఇతి, భూమా—భూమశబ్దవాచ్యః, పరంబ్రహ్మేతి, సిద్ధమ్-నిశ్చితమిత్యర్థః;

ఇతి మణిమఞ్జూషికాయాం భూమాధికరణం సమాప్తమ్.

* అథ అక్షరాధికరణమ్. *

(సూ) * అక్షరమంబరాంతధృతేః॥ * 1—3—9

(శ్రీ) వాజసనేయినో గార్గీప్రశ్నే సమామనంతి । సహోవాచైతద్వైతదక్షరంగార్గిబ్రాహ్మణా అభివదంతి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహిత మస్నేహమచ్ఛాయమ్) ఇత్యాది, తత్రసంశయః కిమేతదక్షరం ప్రధానం జీవోవా, ఉతపరమాత్మా, ఇతి; కింయుక్తమ్, ప్రధానమితి । కుతః? (అక్షరాత్పరతఃపరః) ఇత్యాదిష్వక్షరశబ్దస్యప్రధానేప్రయోగదర్శనా దస్థూలత్వాదీనాంచ తత్రసమన్వయాత్, యయా తదక్షరమధిగమ్యతే ఇత్యాదిషు పరస్మిన్నప్యక్షర శబ్దో దృశ్యతఇతి చేత్, న, ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధ శ్రుతిప్రసిద్ధయోః ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధస్య ప్రథమప్రతీతేః, ప్రతీత పరిగ్రహేవిరోధాఽభావాత్, యదూర్ధ్వంగార్గిదివో యదర్వాక్పృథివ్యాః ఇత్యారభ్యసర్వస్యకాల

త్రితయవర్తినః కారణభూతాకాశాధారత్వే ప్రతిపాదితే కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ ఇత్యాకాశస్యాపి కారణం తదాధారభూతం కిమితి పృష్టే ప్రత్యుచ్యమానమక్షరం సర్వవికార కారణతయా తదాధారభూతం ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధం ప్రధానమితి ప్రతీయతే, అతోఽక్షరం ప్రధానమ్।

శ్లో॥ ప్రశ్నే గార్గీరితే ప్రాక్శ్రుతివచనమిదం శ్రూయతే స్త్రీ స
హూవాచేత్యాద్యం వాజివాదః కథితమిహ వచస్యక్షరం
కిం ప్రధానమ్ । జీవో వా బ్రహ్మ వేతి ప్రసరతి విశయః కిం
పునర్యుక్త మత్ర ప్రాచ్యం తత్రాక్షరోక్తేః ప్రకృతిపర
తయా వాక్షరాదిత్యధీతేః ॥

అస్థూలత్వాదిధర్మాన్వితమిహ కథితోఽత్ర వచనస్య క్షరో
క్తిర్గీతా బ్రహ్మణ్యపీయం శ్రుతివచసి యయేత్యాదికే త్రే
తి చేన్న। శ్రౌతార్థాదన్యమాన ప్రమితమచిరతో గోచరో
హి మహాన్ నాస్తి ప్రాచ్య ప్రతీతి గ్రహణ ఇతి తతో
త్రాక్షరం స్యాత్ప్రధానమ్॥

కిఞ్చోక్తే కస్మిన్నిత్యాది కవచనస్య సమస్తస్య కాలత్రయస్థస్యాకాశాధారభావేన తదధికరణమప్యత్ర కస్మిన్నితీదమ్। పృష్టం తత్కారణం తత్ప్రతివచనగతం త్వక్షరం హేతుభూతం సర్వస్మిన్నైవ వికారే భవతి ఖలు తదాధారభూతం ప్రధానమ్ ॥

సిద్ధవస్థానాన్తరేణేత్యుదిత మిహాపునః పూర్వపక్షస్తు
లిఙ్గాత్ప్రత్యాచ ష్టైతదస్పర్శేన ఇహాకధితాదక్షరాధిక్రి
యాయామ్॥

(అవ) పూర్వాధికరణే స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వముక్తమ్। తత్తు
పరమాత్మన్యతిరిక్తస్య శ్రూయతే ఇతిశంకయాసంగతిః.

(టీ) ప్రశ్న ఇతి-ప్రాక్, గార్గీరితే - గార్గీపృష్టే, ప్రశ్నే -
ప్రశ్నవిషయే, వాజివాచః- వాజసనేయివాక్యస్య, అంతే, స హోవా
చేత్యాద్యమ్ ,, స హోవాచైతద్వైతదక్షరంగార్గి బ్రాహ్మణా అభి
వదన్తి అస్థూలమనణ్వ హ్రస్వమదీర్ఘ మలోహితమస్నేహమచ్ఛా
యమ్,, ఇత్యాదికం, ఇదం ప్రతివచనం శ్రూయతే, వర్ణా వా పరమేశ్వరో
వేతి విచార ఇతిపరైర్యదుక్తం - తదయుక్తం' వర్ణానాం హ్రస్వ
త్వాదీర్ఘత్వా ద్యనుపపత్తేః, స్నేహలోహిత్యచ్ఛాయాది ధర్మాః ప్ర
సంగాచ్చ ఇత్యభిప్రాయేణ అచ్ఛాయమిత్యన్తం విషయవాక్యముప
త్తమ్. ప్రసంగాభావేపి ప్రతిషేధస్సంభవతి, యథా ,,నాన్తరిక్షే
నదివి,, ఇత్యగ్నిచయన నిషేధ ఇతి చేన్న, నిషేధస్య ప్రసక్త విషయతా
యాఃప్వస్వతః ప్రాప్తత్వాత్. గత్యన్తరాభావేహ్య ప్రసక్త విషయత్వా
శ్రయణమ్ నాన్యదా, సంశయమాహ కధితమిత్యాదినా - ఇహావచసి -
,, స హోవాచైతద్వైతదక్షరమ్,, ఇతి వాజసనేయివాక్యే కధితమక్ష
రం - ఉక్తోఽక్షర శబ్దార్ధః, కిం ప్రధానం జీవోవా బ్రహ్మవా ఇతివి
శయః ప్రసరతీత్యన్వయః, సంశయస్సంభవతీత్యర్ధః, అత్ర అక్షరశబ్ద
వాచ్యః ప్రధానంవా జీవోవా పరమాత్మావేతి సంశయః, తదర్ధంలోకి

కప్రమాణ విషయె శాబ్దప్రతీతి వైషమ్యమస్తినేతి సంశయః, తదర్థం " కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యత్ర ఆకాశ శబ్దనిర్దిష్టః కిమ్వ్యాకృతాకాశః ఉత అవ్యాకృతాకాశ ఇతి" ధారణంచ - కింసత్తా మాత్రేణ ఉత ప్రశాసనేన ఇతిచ సంశయః, యదా ప్రతీతి వైషమ్యమస్తి ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చభూతాకాశః ధారణంచ సత్తయాస్యాత్ తదాత ద్ధారణస్య ప్రధానేసంభవాత్ తద్ధారకమక్షరం ప్రధానమ్, యదా ఆ కాశశబ్దవాచ్యోఽవ్యాకృతాకాశః ధారణంచసత్తామాత్రేణతదాజీవేపి తత్సంభవాత్ - తద్ధారకమక్షరం జీవ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః యదాశాబ్దప్రతీతివైషమ్యస్య లౌకికప్రమాణాగోచరత్వమప్రయోజ కం ఆకాశశబ్దవాచ్యశ్చావ్యాకృతాకాశః ధారణంచ ప్రశాసనేనతదా తస్య జీవేఽసంభవాత్, తదాధారభూతమక్షరం పరమాత్మేతిరాద్ధాం తే ఫలఫలిభావః. ప్రమితకోటింపృచ్ఛతి - కింపునర్యుక్తమితి - అత్ర ఏషుపక్షేషు కింపునర్యుక్తం - కః పక్షో యుక్త ఇత్యర్థః. పూర్వప క్షమాహ - ప్రాచ్యమితి - తత్ర ప్రాచ్యం యుక్తమితి యుక్తమిత్యస్యాను షంగేణాన్వయః, ప్రధానమితియుక్తమిత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ — అక్షరోక్తేరితి - అక్షరోక్తేః - అక్షరశబ్దస్య, ప్రకృతిపరతయైవ - ప్ర ధానపరత్వేనైవ, అక్షరాదితి - అక్షరాత్పరతః పరః ఇత్యాదివాక్యేషు, అధీతేః - ప్రయోగాదిత్యర్థః,

అక్షరశబ్దార్థస్య ప్రధానత్వే ఉత్తరత్ర ప్రతిపాదితానామస్థూ లత్వాదిధర్మాణాంచతత్ర సమన్వయో భవతీత్యాహ - అస్థూలత్వా దీతి, ఇహ కథితః సహోవాచేత్యత్ర అస్థూలమిత్యాదినా ప్రతిపాదితః,

అస్థూలత్వాదిధర్మాః అత్రైవ - ప్రధానఏవ, అన్వితఇత్యన్వయః, సిద్ధ
న్తీశంకతే నన్వితి - ఇయంఅక్షరోక్తిః, యయేత్యాదికేఽత్ర శ్రుతివచసి
(యయాతదక్షర మధిగమ్యతే) ఇత్యస్మిన్ శ్రుతివాక్యే, బ్రహ్మణ్యపి -
పరబ్రహ్మణ్యపి గీతేతిచేత్ - ప్రయుక్తేతిచేదిత్యర్థః, పరిహరతి -
నేతి - శ్రౌతార్థాత్ - శ్రుతిప్రసిద్ధార్థాపేక్షయా, అన్యమాన
ప్రమితం ప్రమాణాంతర ప్రసిద్ధమ్, అచిరధీగోచరోహి - శీఘ్రధీవిష
యోహీత్యర్థః, ఇహ — ,,సహోవాచైతద్వైతదక్షరమ్,, ఇత్యత్ర
ప్రాచ్యప్రతీతగ్రహణే-ప్రథమప్రతీతి విషయపరిగ్రహే, హానిర్నాస్తి -
విరోధోనాస్తి, ఇతి, తతః - తస్మాద్ధేతోః; అత్ర - సహోవాచైతద్వై
తదక్షరమిత్యత్ర, అక్షరం - అక్షరశబ్దార్థః, ప్రధానంస్యాత్ - ప్రధా
నంభవేదిత్యర్థః, అనుమానస్య ప్రత్యక్షమాత్రాపేక్షా శ్రుతేస్తు
వ్యుత్పత్త్యాదావుభయాపేక్షాస్తి, అత ఆనుమానికాదక్షరాత్ శ్రుతిప్ర
తిపన్నస్య విళంబితధీ విషయత్వమితి లౌకికాలౌకికయో ర్లౌకికస్య
ప్రసిద్ధి ప్రాథమ్యాత్ ప్రాబల్యం, శ్రుతి లింగాదిష్వపిహి శీఘ్రధీహేతు
త్వాత్ ప్రాబల్యమితిభావః, సర్వాణిహవాఇమాని భూతాన్యాకాశా
దేవ సముత్పద్యన్తఇత్యత్ర ఆకాశశబ్దస్యభూతాకాశే ప్రసిద్ధప్రాచుర్యేపి
పరాయణత్వాది ధర్మాణామనన్వయరూప విరోధాత్ పరబ్రహ్మవిష
యత్వముక్తమ్, ఇహఅస్థూలత్వాదిధర్మాణాముత్తరత్రప్రతిపాదితా
నామత్రాన్వయసంభవాత్ హానిర్నాస్తీత్యుక్తమ్ ॥

ఆకాశకారణప్రశ్నస్య ఉత్తరత్వేనోచ్యమానత్వం హేత్వంతర
మప్యాహ - కించేతి - అస్మిన్, యదిత్యాదికవచసి - (యదూర్ధ్వం

గార్గిదివో యదర్వాక్పృథివ్యాః) ఇత్యాదికవాక్యే, సమస్తస్య కాలత్రయస్థస్య - సర్వస్య కాలత్రయవర్తినః పదార్థజాతస్య, ఆకాశాధారభావే - ఆకాశాధారత్వే, ఉక్తే - ప్రతిపాదితే సతి, కస్మిన్నిత్యత్ర - కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చ ఇతివాక్యే, తత్కారణం - ఆకాశస్యాపి కారణభూతమ్, తదధికరణమ్-ఆకాశాధారభూతమ్, ఇదమ్, పృష్టమ్ కిమితిపృష్టమిత్యర్థః. తత్ప్రతివచనగతం - ఉక్తప్రశ్నసమాధాన వాక్యగతమ్, అక్షరంతు - అక్షరశబ్దవాచ్యంతు, సర్వస్మిన్వికారే హేతుభూతమ్, సర్వవికార కారణభూతం అతఏవ; తదాధారభూతమ్, ఆకాశాధార భూతమ్, మానాంతరేణసిద్ధమ్ - అనుమాన రూపప్రమాణాంతర ప్రసిద్ధమ్, ప్రధానం భవతిఖలు, ఇతి ఇత్యాదితం పూర్వపక్షమ్, తదన్యర్శినః - ప్రధానాన్యర్శినః, కథితాల్లింగాత్; ఇహ అక్షరాధికక్రియాయామ్ - అత్ర అక్షరాధికరణే, ప్రత్యాచష్టే - పరిహరతి, మునిరితి శేషః;

(శ్రీ) ఇతిప్రాప్తేఉచ్యతే (అక్షరమంబరాన్తధృతేః) అక్షరంపరం బ్రహ్మ, కుతః, అంబరాంతధృతేః, అంబరస్య-ఆకాశస్య, అంతః- పారభూతమవ్యాకృతమంబరాన్తః, తస్యధృతేః-తదాధారతయా అస్యాక్షరస్యోపదేశాదితియావత్, అయమర్థః కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యత్ర ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టం నవాయుమదంబరం, అపితుతత్పారభూతమవ్యాకృతం, అతస్తస్యావ్యాకృతస్యాప్యాధారత్వేనోచ్యమానమక్షరం నావ్యాకృతంభవతుమర్హతీతి, నన్వాకాశశబ్దనిర్దిష్టేన వాయుమానితి కథమవగమ్యతే, ఉచ్యతే ,, యదూర్ధ్వం గార్గిదివో యద

వాఽక్పృథివ్యా యదన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే యద్భూతంచ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే ఆకాశ ఏవ తదోతంచ ప్రోతంచ,' ఇత్యుక్తైస్త్రికాల్యవర్తినో వికారజాతస్యాధారతయా నిర్దిష్ట ఆకాశో న వాయుమదాకాశో భవితుమర్హతి। తస్యాపి వికారాన్తర్గతత్వాత్, అతోఽత్రాకాశశబ్దనిర్దిష్టం భూతసూక్ష్మమితి ప్రతీయతే, తత స్తస్యాపి భూతసూక్ష్మస్య ఆధారభూతం కిమితి పృచ్ఛ్యతే, 'కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చ,' ఇతి, అత స్తదాధారతయా నిర్దిశ్యమానమక్షరం ప్రధానం భవితుమర్హతి, యత్తు శ్రుతిప్రసిద్ధాత్ ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధం ప్రథమం ప్రతీయత ఇతి, తన్న, అక్షరశబ్దస్య అవయవశక్త్యాస్వార్థ ప్రతిపాదనే ప్రమాణాన్తరానపేక్షణాత్ సంబన్ధగ్రహణ దశాయామర్థస్వరూపం యేన ప్రమాణేనావగమ్యతే న తత్ప్రతిపాదనదశాయామపేక్షణీయమ్,

శ్లో॥ బ్రహ్మైవాత్రాక్షరం న ప్రకృతిరభిహితాధారకత్వాచ్చ
తస్యా ఇత్యర్థసూత్రే వాచోఽమ్బర మిహ గగనం స్యాత్తద
న్తః ప్రధానం। తత్పారన్తర్యధృతేరిత్యయ మిహ తు భవే
ద్ధేతువాక్యోదితోఽర్థో ధార్యనైవ ప్రధానం స్వత ఇతి
భవతి ప్రోక్తసూత్రస్య భావః॥

కస్మిన్ఖల్వీత్యధీతే వచసి పునరిహాకాశశబ్దాభిధేయం వాయూపేతాం బగన్నాపి తు భవతి హిత త్వారభూతం ప్రధానం। తత్తస్యావ్యాకృతస్యాప్యధికరణతయా ప్రో

చ్యమానాక్షరస్యైవాహాత్మ్యా వ్యాకృతం తద్భవితుమితి
పరంబ్రహ్మ తత్సర్వమూలం ॥

నన్వర్థోఽయం కథం వావగత ఇహ పునర్వాయు మన్తాం
బరం సత్యాకాశోక్త్యాప దిష్టోర్థఇతి వదసి చేదుచ్యతే
ఉక్తావికారే । త్రైకాల్యబద్ధస్యైయదిత్యాదికవచసి యఆకా
శఆధార ఉక్తస్సన్తరూపం వికారెంబరమితి కథనం
సూచితం వాయుమద్యత్ ॥

తస్మా చాకాశశబ్దాభిహిత మిహాపున ర్భూతసూక్ష్మం
ప్రధానం కస్మిన్నిత్యాదినాస్యా హ్యభిహితవచ సావృష్ట
మాకారవస్తు । తస్యాప్యాధారభూతం కథితమిహాపున
ర్నాక్షరం స్యాత్ప్రధానం బ్రహ్మైవస్యాద్యదుక్తం శ్రుతి
తజితరమానం పురస్తాద్దీహితే ॥

తస్మాత్తత్త్వక్షరోక్త్యా ప్రకృతమతరియం యోగతోనా
న్యమానాపేక్షా శబ్దార్థయోగ గ్రహణసమయ ఏవాన్య
మానంప్యాపేక్ష్యమ్ ॥

(అవ) సిద్ధాన్తమాహ—బ్రహ్మైవాత్రాక్షరమితి ॥

(టీ) అత్ర—సహనావాచై తద్వైతదక్షరమిత్యత్ర అక్షరమ్-
అక్షరశబ్దార్థః, బ్రహ్మైవపరంబ్రహ్మైవ - ఏవకారార్థంవివృణోతి-
నప్రకృతిరితి—అభిహితా ప్రకృతిః—ఉక్తం ప్రధానమ్, న—నభవతీ
త్యర్థః, కుత ఇత్యత్ర హేతుమాహ—ధారకత్వా చ్చతస్యా ఇతి—చకా
రోభిన్నక్రమః, తస్యాశ్చ ధారకత్వాదిత్యన్వయః ప్రధానస్యాప్యాధార

తయా అస్యాక్షరస్య ప్రదేశాదిత్యర్థః, ఇతిసూత్రవాచో౽ర్థ ఇత్య
న్వయః; అంబరాన్తశబ్దం కేచిత్ బహువ్రీహితయావ్యాచక్షతే, అంబ
రం—ఆకాశః, అంతః—అవసానం, యేషామ్, తేఅంబరాన్తాః - పృథి
వ్యాదయః తేషాంధృతేరితి హేత్వర్థ ఇతి, తత్ ప్రధానవ్యతిరేకప్రతి
ష్ఠాయామకించిత్కర మిత్యభిప్రాయేణాష్టః తత్పురుషం వ్యాచష్టే అంబర
మహాగగనమితి, ఇహ—అంబరాన్తధృతేరిత్యత్ర, అంబరం—అంబర
పదవాచ్యం, గగనంస్యాత్ ఆకాశో౽భవేత్, తదంతః—అంబరాన్తశబ్ద
వాచ్యః—తత్పారం, తస్య—ఆకాశస్య- పారం—అవధిభూతమ్, ప్రధా
నమ్—అవ్యాకృతమ్, అంబరాన్తేత్యత్ర అంతశబ్దో౽వధివచనః, కార్య
స్యాంబరస్య దేశతఃకాలతశ్చఅవధిః కారణమ్, నియతపూర్వభావినః
కారణత్వాత్కార్యం ప్రతికారణతత్వావావరణతయాబహిర్వి
ద్యమానత్వాచ్చ, అతో౽మ్బరాన్తశబ్దో౽వ్యాకృతవాచీతిభావః॥ తద్ధృ
తేః, తస్య అంబరాన్తస్యప్రధానస్య—ధృతేః—ధారణాత్, ఇత్యయం
ఇహ- అక్షరమంబరాన్తధృతేరితిసూత్రే,హేతువాక్యాదితో౽ర్థః—
అంబరాన్తధృతే రితిహేతువాక్యో క్తో౽ర్థః । ప్రధానస్య అక్షరశ
బ్దార్థత్వే సూత్రాభిప్రేతామనుపపత్తింస్ఫోరయతి, కార్యంనైవేతి -
ప్రధానం స్వతో౽ధార్యం నభవతీత్యన్వయః, స్వనైవధార్యంనభవతీత్య
ర్థః, ఇతిప్రోక్తసూత్రస్య భావో౽భవతీ త్యన్వయః,

నహ్యత్రప్రకరణే అంబరాన్తభూతప్రధాన వాచిశబ్దశ్శ్రూయతే
ఇత్యత్రాహ—కస్మిన్నుఖల్వితీతి—కస్మిన్నుఖల్విత్యధితే (కస్మిన్నుఖల్వాకా
శఓతశ్చప్రోతశ్చ) ఇత్యుక్తే ఇహవచసి—అస్మిన్ శ్రుతివాక్యే, ఆకాశ

శబ్దాభిధేయం—ఆకాశశబ్దవాచ్యం, వాయూపేతాంబరమ్—వాయుమదంబరమ్, న—నభవతి, అపితు, తత్పారభూతం—తస్యవాయుమదాకాశస్య, పారభూతం—అవధిభూతం, ప్రధానం—అవ్యాకృతం, భవతీత్యన్వయః॥ తత్—తస్మాత్, తస్య, అవ్యాకృతస్యాపి—ప్రధానస్యాపి, అధికరణతయా—ఆధారత్వేన, ప్రోచ్యమానమక్షరం తదవ్యాకృతం భవితుంనైవార్హ తీత్యన్వయః, తర్హి కింభవితుమర్హతీత్యత్రాహ- పరంబ్రహ్మేతి—ఇతి—అతోహేతోః, సర్వమూలమ్—సర్వ కారణభూతమ్, తత్పరంబ్రహ్మాక్షరం భవితుమర్హతీత్యనుషంగేణాన్వయః,

ఆకాశశబ్దస్యవాయుమదాకాశరూప ఏవార్థో వ్యుత్పత్తిసిద్ధఇతి అపవాదాభావేఽపి తదతిలంఘనమయుక్తమితి శంకతే, నన్వితి- ఇహ—కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యత్ర, ఆకాశోక్త్యా—ఆకాశపదేన ఉపదిష్టః నిర్దిష్టః సోఽర్థస్తు వాయుమదంబరన్న - వాయుమానాకాశోనభవతి, ఇత్యయమర్థః కథమవగతః, కథంవాజ్ఞాతః, ఇతివదసిచేదిత్యన్వయః . పరిహరతి ఉచ్యతఇతి - త్రైకాల్యస్థే - కాలత్రయవర్తిని వికారేఽర్థే - వికారరూపపదార్థవిషయే, యదత్యాదికవచసి "యదూర్ధ్వంగార్గిదివో యదర్వాక్పృథివ్యాయదన్తరాద్యావా పృథివీఇమేయద్భూతంచభవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతె ఆకాశఏవతదోతంచప్రోతంచ, ఇతిశ్రుతివాక్యే, యఆకాశః, ఆధారఉక్తఃఆధారత్వేన ప్రతిపాదితః,సః-తాదృశ సర్వాధారభూతాకాశః, వికారేఽన్తర్భూతం - వికారజాతాన్తర్గతం, యద్వాయుమదంబరం, యత్తదోర్నిత్యసంబన్ధాత్తదితివర్తతే, తదంబరమితికథనం నోచితమ్ నయుక్తమిత్యర్థః. అర్థవిరోధాత్

నవాయుమదంబర గ్రహణమితిభావః. నహిస్వయం వికారాన్తర్భూతః కృత్స్నవికారజాత స్యాధారోభవితు మర్హతి॥

తర్హి ఆకాశశబ్దవాచ్యం కిమిత్యత్రాహ, తస్మాదితి - తస్మాత్ వాయుమదంబరస్య ఆకాశశబ్దవాచ్యత్వేఽర్థవిరోధాత్, ఇహ- ఆకాశ ఏవతదోతంచప్రోతంచేత్యత్ర, ఆకాశశబ్దాఽభిహితం-ఆకాశశబ్దేనప్రతి పాదితం, భూతసూక్ష్మంప్రధానం, అవ్యాకృతమెవేత్యర్థః, తావతాఅవ్యా కృతాధారత్వ మక్షరస్యకథంప్రతీయతె ఇత్యత్రాహకస్మిన్నితి ॥ కస్మి న్నిత్యాదినా - కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యాదినా - అభిహిత వచసా - ఉక్తవాక్యేన, అస్యాపి - భూతసూక్ష్మస్యాపి, ఆధారవస్తు - ఆధారభూతంవస్తు, పృష్టమ్, అతః, ఇహ - సహోవాచైతద్వైతదక్షర మిత్యత్ర, తస్యాప్యాధారభూతంకథితమ్ - భూతసూక్ష్మస్యాప్యాధారత తయానిర్దిష్టమ్ - అక్షరమ్ - అక్షరశబ్దవాచ్యమ్, ప్రధానంనస్యాత్ - ప్రధానంనభవితుమర్హతి; కింతుబ్రహ్మైవస్యాత్ - బ్రహ్మైవభవితు మర్హతీత్యర్థః. పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహర్తుమనువదతి యదుక్త మితి - శ్రుతేతః - శ్రుతిప్రమాణాపేక్షయా, ఇతరమానమ్ - ఇతరప్ర మాణమ్, పురస్స్ఫూర్తిహి - శీఘ్రస్ఫూర్తిహి - శ్రుతిప్రసిద్ధాత్ ప్రమా ణాంతరప్రసిద్ధంప్రథమంప్రతీయతఇతి ఫలితార్థః. ఇతియదుక్తమితిపూ ర్వేణాన్వయః ॥

పరిహరతి-తన్నేతి—రూఢి శక్త్యాఅవయవశక్త్యావా శబ్దేన స్వా ర్థప్రతిపాదనం స్యాత్, తత్ర వక్ష్యమాణపరిహారస్య పక్షద్వయసా

ధరణ్యేపి "ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాత్", ఇతిన్యాయేన అవయవశక్త్యా అర్థప్రతిపాదనసంభవే సముదాయశక్తికల్పనాఽయోగాత్ అయమక్షరశబ్దోన రూఢ్యావర్తత ఇత్యభిప్రేత్య యౌగికత్వ పక్షే పరిహారఉచ్యతే, తత్రాపి వ్యుత్పన్నానాంపదావయవానాం సంహత్య స్వార్థప్రతిపాదనే కింప్రమాణాన్తరాపేక్షా - ఉత తత్తత్పదావయవవ్యుత్పత్తివేళాయామితి వికల్పంహృదినిధాయ ప్రథమేకల్పే పరిహారమాహ-అత్రత్వితి- అత్ర - సహస్రావాచైతద్వైత దక్షరమిత్యత్ర, అక్షరోక్త్యా - అక్షరశబ్దేన - యోగతః - అవయవశక్త్యనేనా, ఇయంప్రకృతమతిః - ఇయంప్రకృతార్థోపస్థితిః - నాన్యమానాపేక్షా - నప్రమాణాన్తరాపేక్షా అవయవశక్తిరేవఅర్థప్రతీతికారణమితి నప్రమాణాన్తరమపేక్షితమ్, నహీదండశబ్దఃస్వార్థప్రతిపాదనేదండదేవదత్తగ్రాహిప్రత్యక్షాపేక్షః, ద్వితీయం పరిహరతి శబ్దార్థయోగేతి - శబ్దార్థయోగగ్రహణసమయఏవహి - శబ్దార్థయోఃయోగస్సంబంధః, తద్గ్రహణదశాయామేవహి, అత్రఅర్థప్రతిపాదనదశాపకారవ్యవచ్ఛేద్యా, పదావయవానాంవ్యుత్పత్తికాలఇతి యావత్. అన్యమానమపేక్ష్యమ్ - ప్రమాణాన్తరమపేక్షణీయమిత్యర్థః పదావయవానాం వ్యుత్పత్తౌప్రమాణాంతరాపేక్షా అస్త్యేవ, ప్రతిపాదనదశాయాం తునతదపేక్షా, యథా చక్షురాదీనాంతి మిరాదిదోషాపనయనస్య ఔషధాద్యపేక్షత్వేపి ఘటాదిపరిచ్ఛిత్తౌ నభేషజగ్రాహిప్రమాణాపేక్షా, యథాహుః "అర్థబోధానపేక్షత్వాత్ మానాంతరమనాదృతమ్ । వ్యుత్పత్త్యుపాయభూతం యత్ తచ్చతన్మాత్రవర్తితు ॥" ఇతి వ్యుత్పన్నానాం పదావయవానాం ప్రతిపాదనకాలేపి వ్యుత్పత్త్యపేక్షే

తమా నాంతరాపేక్షాఽస్తిచేత్ దండినమాహ్వాయ గామానయ
ఇత్యాది వాక్యానాం ప్రత్యక్షసాహాయ్యాభావే నస్వార్థ ప్రతి
పాదకత్వాత్ గవానయనాది ప్రవృత్త్యుచ్ఛేద ప్రసంగః. అలౌకికా
ర్థప్రతిపత్త్యనుపపత్త్యా శాస్త్రవైయర్థ్యప్రసంగశ్చ. అతోమానాం
తరాపేక్షాభావాత్ తన్నిబంధనమర్థప్రతిపత్తౌ ప్రాథమ్యచారమ్యరూప
వైషమ్యం నాస్తీత్యర్థః. కించ యౌగికానాంశబ్దానామవయవార్థ
యోగివస్తుసామాన్య ప్రతిపాదనే కింమానాంతరాపేక్షా ఉతవిశేషప
ర్యవసానే ఇతివికల్పేప్రథమేశిరసి పరిహారః అక్షరోక్త్యా ఇత్యాది
వానాన్య మానాపేక్షా ఇత్యంత గ్రంథేనఫలితః. ద్వితీయేతుకల్పే విశేషప
ర్యవసానస్య ప్రాకరణికలింగాద్యధీనత్వాన్న ప్రమాణాంత రాపేక్షే
తిచయోగ గ్రహణేత్యాదిగ్రంథే అర్థసిద్ధమ్. యోగగ్రహణ సమయవ
వేతిహ్యుక్తమ్, విశేషపర్యవసానే సతిహిప్రతిపాదనం నిరాకాంక్షం
భవతి, అత్రపరమాత్మలింగందర్శితమ్. అపిచఅవయవార్థసాకల్యం
యత్రసంభవతి తదేవయౌగికశబ్దేన స్వరసతః ప్రతీయతే, యథాఈశ్వర
శబ్దో లౌకికేశ్వరాదిషు సత్స్వపి అలౌకికమీశ్వరం ఝటితిబోధయతి
అతశ్చ నక్షరతీత్యవయవశక్తిః పరమాత్మానమేవ శీఘ్రముపస్థాపయతి.
ఏతదుక్తంభవతి, ప్రతిపాద్యస్యలౌకికాలౌకిక ప్రమాణగోచరత్వం శాబ్ద
ప్రతీతివిలంబాఽవిలంబయోరప్రయోజకమ్ ధర్మాఽధర్మేశ్వరాదిశ
బ్దైశ్శౌక్ల్యాదిభ్యోధర్మేభ్యః పార్థివాదిభ్య ఈశ్వరేభ్యోఽపి అలౌకికా
ర్థపుణ్యపాపసర్వేశ్వరాది ప్రతిపత్తిశైఘ్ర్యస్యదర్శనాత్. అతఏవప్ర
యోగప్రాచుర్యాద్యధీనం ప్రసిద్ధితారతమ్యమేవశాబ్ద ప్రతీతివిలంబావిలం

బయోః ప్రయోజకమ్ యౌగికశబ్దానాంచ అసంకుచితావయవార్థ విషయకత్వేన స్వతోవాసితత్వాత్ అసంకుచితావయవార్థ వత్యేవప్రసిద్ధ్యతిశయాత్ ప్రతీతిశైఘ్ర్యాదితి. నన్వవయవశక్త్యాఽర్థప్రతిపాదనేపి ప్రధానస్య అనేకప్రమాణగమ్యతయా అభ్యస్తత్వాత్ అస్తిప్రథమావగతిః యథాగోశబ్దస్యసామాన్య నిమిత్తకత్వేపిగోశబ్దోచ్చారణాత్ స్వపరిచితాయామేవ గవిప్రథమప్రతీతిః. తదసత్ ప్రధానస్య అనేకప్రమాణగమ్యత్వా నంగీకారాత్, నహిప్రత్యక్షేణజగత్కారణీ భూతంసూక్ష్మంవస్తునిరీక్ష్యతే, నాపి శ్రుతివిరోధ్యనుమానంతత్రప్రమాణం, తతశ్చ శ్రుతిరేవతత్రాపి ప్రమాణమితివక్తవ్యమ్ తథాచశ్రుతిప్రసిద్ధాత్పరమాత్మనః ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధస్య ప్రధానస్యప్రథమప్రతిపత్తి రిత్యసిద్ధమ్ కించప్రథమప్రతీతస్యాపిప్రధానస్య విరోధేనపరిత్యాగఏవ. విరోధశ్చాత్రస్పష్టః ఏకస్యైవాధారాధేయ భావానుపపత్తేః ॥

(శ్రీ అ) ఏవంతర్హ్యక్షర శబ్దనిర్దిష్టోజీవోస్తు, తస్యభూతసూక్ష్మపర్యంతస్య కృత్స్నస్యాచిద్వస్తున ఆధారత్వోపపత్తేః, అస్థూలత్వాద్యుచ్యమాన విశేషణోపపత్తేశ్చ "అవ్యక్తమక్షరేలీయతే,, యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం,, "క్షరస్సర్వాణిభూతాని కూటస్థోక్షర ఉచ్యతే "ఇత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మన్యప్యక్షర శబ్దప్రయోగ దర్శనాదిత్యత్రోత్తరమ్—

(సూ) సాచప్రశాసనాత్ 1—3—10

సాచాంబరాంతధృతి రస్యాక్షరస్య ప్రశాసనాదేవభవతీత్యుపదిష్టే

శ్రుతే "ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గి సూర్యాచన్ద్ర మసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గి ద్యావా పృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గి నిమేషాముహూ ర్తా అహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసాఋతవస్సంవత్సరా ఇతి విధృతా స్తిష్ఠంతి,, ఇత్యాదినా, ప్రశాసనం - ప్రకృష్టంశాసనం. నచేదృశం స్వశాసనాధీన సర్వవస్తువిధరణం బద్ధముక్తోభయావస్థస్యాపి ప్రత్యగాత్మ నస్సంభవతి, అతః పురుషోత్తమఏవ ప్రశాసితాక్షరమ్ ॥

శ్లో॥ ఏవంతర్హ్యక్షరోక్తిః కథయతునిగమేజీవమే వ్యాప్త వాక్యైతస్యాచిదాప్త సూక్ష్మావధిక సకలవస్త్వాశ్రయ త్వోపపత్తేః । అస్థూలత్వాదికం చాభిహిత మిహాపున ర్వాచితస్యోపపన్నం జీవేప్యవ్యక్త మిత్యాదిక నిగమగి రీహాక్షరోక్తేః ప్రయోగాత్ ॥

ఇత్యాశంక్యాత్రసాచేతితు మునిరవదత్స్యాత్రమేతత్తద ర్థః స్సంప్రోక్తాహ్యప్రతిశ్చాస్యతు భవతపరాచ్ఛానసా దేవహేతి। ఏతస్యేత్యాదివాక్యేకథయతి నిగమశ్శాసనాద్ధి ప్రకృష్టాధార్యత్వం భూతసూక్ష్మావధి జగతి సమస్తేచ తేనాక్షరేణ ॥

నైతాదృక్ఛాసనా త్సావద్ధృతి రఖిల పదార్థస్య జీవేద్వ్యూపే బద్ధేముక్తేచహాతః పరమపురుష ఏవాక్ష రంశాసితృస్యాత్ ॥

(అవ) ఉత్తరసూత్ర శంకామాహ ఏవంతర్హీతి ॥

(టీ) ఏవంతర్హి, నిగమే- వేదాన్తే, ఉక్తవాక్యే- సహోవాచైతద్వైతదక్షరమితివాక్యే, అక్షరోక్తిః - అక్షరశబ్దః, జీవమేవ కథయతు - ప్రతిపాదయతు, జీవస్య అక్షరశబ్దార్థత్వే పూర్వోక్తార్థవిరోధోఽపినాస్తీత్యాహ — తస్యేతి - తస్య - జీవస్య, అచిద్భూత సూక్ష్మావధిక సకలవస్త్వాశ్రయత్వోపపత్తేః, అత్ర అచిత్త్వం వస్తునివిశేషణమ్, భూతసూక్ష్మపర్యన్తకృత్స్నాచిద్వస్తున ఆధారత్వోపపత్తేరిత్యర్థః అస్థూలత్వాదికమితి - ఇహవాచి - సహోవాచైతద్వైతదక్షరమిత్యశ్రుతివాక్యే, అభిహితమ్ - అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాది నాప్రతిపాదితమ్, అస్థూలత్వాదికం — అస్థూలత్వానణుత్వాహ్రస్వత్వాదీర్ఘత్వాదివిశేషణంచ, తస్య - జీవస్య, ఉపపన్నమ్ - అన్వితమ్, అబాధితమితియావత్. జీవేఽక్షరశబ్దప్రయోగమపిదర్శయతి జీవేపీతి - ఇహ అవ్యక్తమిత్యాదికనిగమగిరి- "అవ్యక్తంమక్షరేలీయతే యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరంశరీరం క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే", ఇత్యాదినిగమవాక్యేషు, అత్రగీతాయా అప్యుపనిషద్వ్యవహారాత్తస్యా అపినిగమవాక్యత్వేన గ్రహణమ్, జీవేపి - ప్రత్యగాత్మన్యపి, ప్రయోగాత్ - ప్రయోగదర్శనాత్ అక్షరోక్తిః జీవమేవ కథయత్వితి పూర్వేణాన్వయః, అవ్యక్తమక్షర ఇత్యస్యోక్తస్య పృథగుపాదానాత్ అక్షరశబ్దో జీవ పరః నప్రధాన పరఇతిజ్ఞాపనాయాఽవ్యక్తముపాత్తమ్ ॥

ఇత్యాశంక్య - ఏనమంశం శాముద్ఘాప్య, అత్ర - ఏతాదృశశంకా లేశాన్, సాచేత్యేతత్సూత్రమ్ - సాచప్రశాసనాదిత్యే తత్సూత్రమ్ - మునిరవదదిత్యన్వయః.- మునిరుత్తరత్వేన అబ్రూచదిత్యర్థః. సూత్రార్థ మాహ - తదర్థ ఇతి - సంప్రోక్తా సాధృతిశ్చ - ప్రోక్తా అంబరాంతధృ తిశ్చ, అస్య - అక్షరస్య, పరాత్ ప్రకృష్టాత్, శాసనాదేవ భవతిహి ఇతితదర్థ ఇత్యన్వయః అంబరాంతధృతేః ప్రశాసనాధీనత్వ ప్రతిపాద కం శ్రుతివాక్యం దర్శయతి - ఏతస్యేత్యాదీతి - నిగమః - వేదః, ఏతస్యే త్యాదివాక్యే ‘ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి నిమేషా ముహూ ర్తా అహోరాత్రాణ్యర్ధమాసామాసా ఋతవస్సంవత్సరా ఇతి విధృ తాస్తిష్ఠన్తి,, ఇత్యాదివాక్యే, సమస్తే భూతసూక్ష్మావధిజగతి - భూతసూ క్ష్మపర్యంత సమస్తప్రపంచే,, అక్షరేణ తేన - అక్షరశబ్ద వాచ్యే న తేన పరమాత్మనా, ప్రకృష్టాచ్ఛాసనాత్ - ప్రకృష్ట శాసనద్వారా - ధార్యత్వమ్ - ధార్యమాణత్వమ్ - కథయతీత్యన్వయః - కతిపయ వస్తుశాసనస్య జీవేపి సంభవాత్. తద్వ్యావృత్త్యర్థం భూతసూక్ష్మావధి జగతి సమస్తే ఇత్యుక్తమ్- క్వచిదప్రతిహతత్వేన విషయప్రకర్షాచ్ఛా సనప్రకర్షః - ప్రకర్షస్య నివారకాభావాత్ శాసనస్యాంబరాన్తవిష యత్వమపి సిద్ధ్యతీతి హృదయమ్॥

తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ప్రకృతేః పరమాత్మ శాసన కర్మత్వే హేత్వంతరం చ ద్యోతయన్ జీవవ్యావృత్తి సిద్ధిం దర్శయతి. నైతాదృ గితి - ఏతాదృక్. ఏతాదృశీ, స్వాచ్ఛాసనాత్ - స్వకీయః శాసనాత్;

సా, అఖిలపదార్థస్య ధృతిః - సర్వవస్తువిధరణమ్, బద్ధే - ముక్తేచ - బద్ధావస్థే ముక్తావస్థేచ, ద్విరూపే జీవే - ద్వివిధేపి జీవే - న - నసం భవతి, అత్రసూత్రే సాచేత్యత్ర చశబ్దో హిశబ్దార్థకతయా హేతు వాచీత్యభిప్రాయేణాహ - అతఇతి - అమ్బరాన్తధృతిః ప్రశాసనాదేవ సిద్ధ్యతీతియతః తతఏవేత్యర్థః. శాసిత్రు - ప్రశాసనాదేవసర్వవస్తుధార కమ్, అక్షరమ్ - అక్షరపదవాచ్యమ్ పరమపురుషఏవస్యాదిత్యన్వయః - అయమభిప్రాయః - నకేవలంశాసనప్రకర్షాదనపోదితాత్ - ప్రకృ తేః ప్రశాసనకర్తృత్వసిద్ధిః; కింతుసర్వస్యవశీసర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతి స్సర్వమిదం ప్రశాస్తీత్యాది శ్రుత్యన్తరేషుశాసన కర్తృత్వోపస్థాపకసర్వ శబ్దాసంకోచాచ్చతత్సిద్ధిః - కిఞ్చసత్యశబ్దనిర్వచనే "తానిహవాఏతాని త్రీణ్యక్షరాణి సత్యమితి తద్యత్సత్తదమృతమ్, అథయత్తితన్మర్త్య మ్, అథయద్యం తేనోభేయచ్ఛతీ,తి, తిశబ్దార్థమర్త్య శబ్దవాచ్యా చేత నస్య తన్నియామ్యత్వంచ ప్రతీయతే, మర్త్యశబ్దోహ్యవయవశక్త్యా పూర్వపూర్వావస్థావత్యచేతనేవర్తతే, నశరీరమాత్రే, ద్యావాపృథి వ్యాదీనాం, తన్నియామ్యత్వాభావప్రసంగాత్; కిఞ్చ, "యస్యావ్య క్తంశరీరంయస్యాక్షరం శరీరంయస్యమృత్యుశ్శరీరం", మితి ప్రధానస్య పరమపురుషశరీరత్వశ్రవణాదత్యన్తనియామ్యస్యైవ శరీరత్వాచ్చనియా మ్యత్వసిద్ధిః. ఇహాచ. కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చేతిపృష్టే ఏత ద్వైతదక్షరంగార్గిబ్రాహ్మణా అభివదన్త్యేతస్మిన్నుఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యక్షరేణావ్యాకృతస్యధారణంశ్రూయతే. అతశ్శాసనస్యప్రక ర్షాత్ శ్రుత్యన్తరానుగ్రహాచ్చాంబరాంతధృతిరపి ప్రశాసనాధీనేతి.

(సూ) అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ 1-3-11

(శ్రీ) అన్యభావః అన్యత్వమ్, ప్రధానాదిభావః అస్యాక్షరస్య పరమపురుషాన్యత్వం వాక్యశేషే వ్యావర్త్యతే। "తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ శ్రుతం శ్రోతృ అమతం మన్తృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాతృ, ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ,, ఇతి। అత్ర ద్రష్టృత్వ శ్రోతృత్వాద్యుపదేశాదస్యాక్షరస్యాచేతనభూతప్రధాన భావో వ్యావర్త్యతే; సర్వైరదృష్టస్యైవ సతస్సర్వస్య ద్రష్టృత్వవ్యపదేశాచ్చ ప్రత్యగాత్మభావో వ్యావర్త్యతే అత ఇయమన్యభావవ్యావృత్తిరస్యాక్షరస్య పరమపురుషతాం ద్రఢయతి. ఏవం వాన్యభావవ్యావృత్తిః— అన్యస్య సద్భావవ్యావృత్తి రన్యభావ వ్యావృత్తిః; యద్ధి తదక్షరమన్యైరదృష్టం సదన్యేషాం ద్రష్టృ చ సత్స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యాధారభూతమ్, ఏవమనేనాదృష్టమేతస్య ద్రష్టృ చ సదేతస్యాధారభూత మన్యన్నాస్తీతి వదత్ "నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ,, ఇత్యాది వాక్య శేషోఽన్యస్య సద్భావం వ్యావర్తయన్నస్యాక్షరస్య ప్రధానభావం ప్రత్యగాత్మభావంచ ప్రతిషేధతి, కించ "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసంతి యజమానం దేవా దర్వీం పితరోఽన్వాయత్తాః,, ఇతి శ్రౌతం స్మార్తంచ యాగదానహోమాదికం సర్వం కర్మ యస్యాజ్ఞయా ప్రవర్తతే; తదక్షరం పరబ్రహ్మభూతః పురుషోత్తమ ఏవేతి విజ్ఞాయతే, అపిచ "యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మింల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్ష సహ

స్రాణ్యంతవదేవాస్యతద్భవతి యోవా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మా
ల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణః, అథయ ఏతదక్షరం గార్గి విదిత్వాస్మాల్లోకా
త్ప్రైతి స బ్రాహ్మణః,, ఇతి యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తి యజ్జ్ఞానాచ్చా
మృతత్వ ప్రాప్తిస్తదక్షరం పరంబ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్ ॥

శ్లో ॥ ప్రత్యాచష్టే న్యభావం పరమపురుషతో వాక్యశేషోక్షరే
స్మిన్ తద్వేత్యాదిః శ్రుతం ద్రష్టృ ఇతి వచన ఇహాచిద్భిదాం
హ్యస్య వక్తి। బ్రూతే సర్వైరదృష్టేత్వఖిలవిషయిణీ ద్రష్టృ
తా జీవభేదం ప్రాప్తిస్త్వస్యాం వా చిత్తస్మాచ్చిదచిదుభయ
తోభిన్న ఉక్తాక్షరం స్యాత్ ॥

యద్వా స త్వస్యావచ్ఛేదత ఇతి తు పరస్యోక్తసూత్రోది
తార్థోఽద్రష్టృస్యష్టాను దృష్టం భవతి ఖలు యద్వైవాక్ష
రం స్వేతరార్థైః। సర్వాధారత్వ యోగిద్వ్యితరపరిహా
రేణ నేత్యాదివాక్యం ప్రత్యాచష్టేక్షరేస్మిన్ప్రకృతిపురుష
తామిత్యయం సూత్రభావః ॥

కించైతస్యైతియాగాదికమిహావచనేయస్య చాజ్ఞా ప్రవృ
త్తం శ్రౌతం స్మార్తంచ కర్మాక్షరమిదమితి వాజ్ఞాయతే
తన్న జీవః। కింత్వేతద్భ్రహ్మభూతః పరమపురుష ఏవేతి వి
జ్ఞాయతేస్మిన్ వాక్యే యో హేత్వ్యపాత్తే ఽక్షరమతి పరమా
త్మం స్పృతే హేతురుక్తః ॥

తజ్జ్ఞానం ముక్తిహేతుః కథితమితి తతోప్యక్షరం బ్రహ్మ
హీనం జ్ఞానాజ్ఞానే న జీవస్య తు భవత ఇమే ముక్తి సంసార
హేతూ॥

(అవ) ఏవం ప్రధానపురుష వ్యతిరేకౌ సూత్రద్వయేన పృథగుపపాదితౌ. అథైకసూత్రేణ ప్రాకరణికచరమవాక్య విషయకేణోభయవ్యతిరేకం దర్శయతి ప్రత్యాచష్టేఽన్యభావమితి.

(టీ.) తద్వేత్యాదిః—"తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ శ్రుతం శ్రోతృమతం మంత్రవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మంతృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాతృ ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చ", ఇత్యయం, వాక్యశేషః అస్మిన్ అక్షరే—ఏతస్మిన్నక్షరశబ్దవాచ్యే, పరమ పురుషతోఽన్యభావమ్—పరమపురుషాదన్యత్వమ్, ప్రధానాదిభావమితి యావత్, ప్రత్యాచష్టే—నిరాకరోతీత్యర్థః. అన్యభావ ప్రత్యాఖ్యాన మేవదర్శయతి—శ్రుతమితి, ఇహావచనే—ఉక్తే తద్వా ఏతదక్షర మితివాక్యే. శ్రుతం ద్రష్టృ ఇ—శ్రుతం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ ఇత్యత్ర విద్యమానం ద్రష్టృ ఇతి పదమ్. అస్యేతి అక్షరశబ్దవాచ్యస్య, అదిద్విదామ్-ప్రధానవ్యావృత్తిమ్ - వక్తీతి - ప్రతిపాదయతి హీత్యర్థః. అత్ర అదృష్ట మితివాక్యే ద్రష్ట్రాదిశబ్దాః రూపశబ్ద ప్రభృతి బహిరింద్రియ విషయాణామ్మంతవ్యాధ్యవసేయానామన ఇంద్రియవిషయణాంచ సాక్షాత్కర్తృ వాచకాః. శాసనస్య శాసనీయవస్తు దర్శనసాకాంక్షత్వాత్, నదృష్టేర్ద్రష్టారమ్ * నశ్రుతేశ్శ్రోతారమ్ * నమతేర్మంతారమ్ * ఇత్యాదినాపరస్యశ్రవణమననాది కర్తృత్వనిషేధేన శ్రవణమననాదీనాంవక్తుమయోగ్యత్వాత్, * పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః, ఇతిరూపాది సాక్షాత్కర్తృత్వశ్రవణాచ్చ. జీవవ్యావృత్తిందర్శయతి - బ్రూతఇతి- సర్వైః-

యోగిభిః, అదృష్టే - అదృష్టే అక్షరే, అస్యాంవాచి - తద్వాఏతదక్షరం
గార్గ్యదృష్టంద్రష్ట్రితివాక్యే, ప్రోక్తా - ద్రష్ట్రిత్యనేన ప్రతిపాదితా, అఖి
లవిషయణీద్రష్ట్రతా - సర్వస్య ద్రష్ట్రతా, జీవభేదమ్ - ప్రత్యగాత్మ
నో భేదమ్, బ్రూతే - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః - రూపతదాశ్రయాదిషు
ప్రత్యేకవర్గకాత్స్న్యే పరోఽఖిలశబ్దః అస్యఅసంకుచితవృత్తి తయా
ద్రష్టృశబ్దేనసర్వసాక్షాత్కారస్య అభిహితత్వేసతి ఆదిశబ్దోపాత్తశ్రో
తృత్వాదీనాం నిర్విషయత్వప్రసంగాత్, సర్వైరదృష్టత్వాదిమాత్రం
ప్రధానాదీనామపిసంభవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమఖిలవిషయిద్రష్టృణీతే
త్యుక్తమ్, అదృష్టత్వాదివిశేషితద్రష్టృత్వాదికంప్రత్యగాత్మవ్యావర్తక
మితిభావః ప్రత్యగాత్మానస్సర్వే ప్రత్యేకంస్వస్వాహం ప్రత్యయవేద్యాః
రూపాదివిజ్ఞాతారశ్చ పరస్తురూపాదివిజ్ఞానవేళాయాం యోగిభిరపి స్వస్వ
రూపవద్రూపాదివచ్చనజ్ఞాయతే అతః అదృష్టత్వవిశేషితం ద్రష్టృత్వం
ప్రత్యగాత్మ వ్యావర్తకమితి యావత్ అత్రతద్వా ఏతదక్షరమితి శ్రు
తౌ అదృష్టమిత్యాదికోక్తపదైః తత్తద్విషయ ప్రతిపత్తివేళాయాం
పరమాత్మనోఽజ్ఞాతత్వం వివక్షితమ్. అశ్రుతమ్ - శబ్దశ్రవణదశా
యామజ్ఞాతమ్, అమతమ్ - స్థాణుపురుషాద్యర్థ విచారదశాయాం
విచారవిషయతయా ప్రతిపన్నమ్, అవిజ్ఞాతమ్ - అధ్యవసాయ దశాయాం
ఘటాదివత్ స్వస్వరూపవచ్చ అనవగతమ్, అతఏవహి విశేషితంద్రష్ట్ర
త్వాదికం పరమాత్మాసాధారణమ్ - యద్వారూపశబ్దాద్యర్థవేది
భిస్సర్వైరవేద్యత్వవిశిష్టంతత్తదర్థద్రష్టృత్వంసముచ్చిత్యచిదచిద్వ్యా
వర్తకమిత్యర్థః. సూత్రార్థం నిగమయతి తస్మాత్ అదృష్టత్వవిశే

షిత ద్రష్టృత్వాదిరూపవ్యావర్తకధర్మవత్త్వాత్ ఉక్తాక్షరమ్ - ఉక్తాక్షరశబ్దవాచ్యం, చిదచిదుభయతో భిన్నస్స్యాదిత్యత్రాహ. చిదచిద్భ్యాం భిన్నః పరమపురుషస్స్యాదిత్యర్థః - అత్ర పరమపురుషస్యైవ సాధ్యత్వాత్ అక్షరమ్ - ప్రధానభిన్నమ్ - ప్రధానవ్యావర్తకధర్మవత్త్వాదితి సాధనే భేదస్యాపి వ్యావర్తకధర్మత్వేన హేతౌ సాధ్యావిశిష్టత్వమితి శంకాయా నానావకాశః - సూత్రస్థవ్యావృత్తిశబ్దః వ్యావర్తకధర్మపరః విషయవాక్యే ద్రష్టృత్వాదిరూపవ్యావర్తకధర్మస్యైవావగతత్వాత్ చశబ్దః శాసనధారకత్వాదిరూపోక్తహేతుసముచ్చయే తతశ్చ అన్యభావనిరాకరణం తద్వ్యావర్తకధర్మప్రతిపాదనద్వారా. అస్యాం యోజనాయాం ప్రధానపురుషవ్యావర్తకసకలధర్మవాచివాక్యాని విషయీభూతానీతి చిదచిద్వ్యావృత్తిః కణ్ఠోక్తా భవతి.

ముఖాన్తరేణ సూత్రం యోజయతి - యద్వేతి - పరస్య - పరమపురుషభిన్నస్య, సత్త్వవ్యవచ్ఛేదతః - సద్భావవ్యావృత్తేః, ఇతి ఉక్తసూత్రోదితార్థః - అన్యభావవ్యావృత్తేరితి సూత్రస్యార్థః, ఏతాదృశయోజనాఽపేక్షితత్వాత్ నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ ఇత్యాదికం విషయవాక్యముదాహృతం, నాన్యదతోఽస్తీత్యాది వాక్యస్య అర్థమాహ, ద్రష్ట్రిన్యేషామితి - యథా, అక్షరం స్వేతరార్థైః - స్వేతరపదార్థైః, అదృష్టం సత్ అన్యేషాం ద్రష్టృ భవతి - ఇతరసకలపదార్థానాం ద్రష్టృ భవతి, సర్వాధారత్వయోగి - స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యాఽఽధారభూతం చ భవతి, ఈదృగితరపరిహారేణ ఏవమనేన అదృష్టస్య ఏతస్య ద్రష్టుః ఏతదా

ధారభూతస్య, వస్తునో నిషేధేన, నేత్యాదివాక్యం - నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ ఇత్యాదివాక్యం, అస్మిన్నక్షరే - స హోవాచైతద్వై తదక్షరమితి అక్షరశబ్దవాచ్యే, ప్రకృతిపురుషతాం - ప్రధానభావం జీవభావం చ, ప్రత్యాచష్టే - ప్రతిషేధతి, యథా అస్మిన్ గ్రామే దేవదత్త ఏవ పురుషః నాన్య ఇత్యుక్తే పురుషమాత్రస్య న నిషేధః అపితు ప్రస్తుతతుల్యపురుషాన్తరనిషేధస్స్యాత్, పురుషాన్తరాణాం ప్రమాణసిద్ధత్వేన నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్, ఏవమిహాఽపి ద్రష్టృశ్రోత్రన్తరాణాం ప్రామాణికత్వాత్ ప్రకృతతుల్యద్రష్ట్రాదినిషేధపరమిదం వాక్యమిత్యభిప్రాయేణ ఈదృగితరపరిహారేణేత్యుక్తం, అస్యాం యోజనాయాం నాన్యదతోఽస్తీత్యాదివాక్యం అధికనిషేధపరం ఈదృగితరపరిహారేణేత్యస్య ఏవం వాఽర్థః, సమస్తజగతః ప్రశాసనేన ధారకం జగతాఽదృష్టం తస్య ద్రష్టృ ఇతరన్నాస్తీతి, అస్యాం యోజనాయాం సమనిషేధపరమిదం వాక్యం, నను నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్ట్రిత్యాదివాక్యం ద్రష్ట్రాదీనాం పురుషాణాం బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన అతదాత్మకత్వనిషేధకం కిం న స్యాదితి చేన్న, ఐక్యవిధానస్యాఽప్రకృతత్వాత్ ఐక్యవిధిశేషో హి భేదనిషేధః, వ్యతిరేకస్య అన్వయశేషత్వాత్, యద్యపి క్వచిదైక్యవిధానాభావేఽపి భేదనిషేధస్సంభవతి తత్ర తు నిర్వాహాన్తరాఽసంభవాదభ్యుపగన్తవ్యః ఇహ తు గత్యన్తరసంభవాదైక్యవిధ్యభావేఽపి భేదనిషేధపరత్వాఽశ్రయణస్య అయుక్తత్వాత్, కించ కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేత్యుపక్రమ్య ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రకరణస్య పరమాత్మనో విశ్వధారకత్వప్రతిపాదనతత్పరత్వ

మపగమ్యతే, నత్వైక్యవిధిపరత్వం। ధారకత్వేఽభిహితే తస్యాఽపిధా
రకాన్తరశంకాస్యాత్ లోకే ధారకాణామపి ధార్యత్వదర్శనాత్, యథా
కారణానామపి కార్యత్వదర్శనేన పరమాత్మనోఽపి జగత్కారణత్వేన
అన్యంప్రతి కార్యత్వశంకాయాం తద్వ్యావృత్తనేన పరమకారణత్వసిద్ధ
యేన కారణాం కరణాధిపాధి పోనచాస్యకశ్చిజ్జనితాన చాధిపః ఇతికా
రణాన్తరనిషేధః పరమకారణత్వాఽపేక్షితత్వాత్క్రియతే ఏవమి
హాఽపి పరమాత్మనః పరమాధారత్వసిద్ధయే నారక రూపద్రష్ట్రన్తరని
షేధోఽపేక్షితః, భేదనిషేధస్తు ప్రకృతార్థానపేక్షితః అపేక్షితవిధే
రనపేక్షిత విధానదౌర్బల్య మంగీకృతమేవ, కించ "నాన్యదతోఽస్తిద్ర
ష్ట్రనాఽన్యదతోఽస్తిశ్రోతృ", ఇతి ద్రష్ట్రశ్రోత్రాదీనాం పృథక్ప్ర
ధఙ్నిషేధశ్చ విఫలః, ద్రష్టురేవశ్రోతృత్వసంభవాత్, యథాతదేవాగ్ని
స్తద్వాయుః జ్యోతింషివిష్ణు ర్భువనానివిష్ణుః ఇత్యాదిషు అగ్నివాయు
జ్యోతిర్భువనవనగిరిదిగాదీనాం అన్యోన్యభిన్నజాతీయతయా తేష్వన్యత
మస్య బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశేఽపి తదన్యస్యబ్రహ్మాత్మకత్వాఽసిద్ధ్యా
ప్రత్యేకం బ్రహ్మాత్మకత్వోఽపదేశస్సఫలః—ఏవంద్రష్ట్రశ్రోతృమన్త్రా
దీనాం భిన్నజాతీయత్వాఽభావాత్ పృథక్పృథనిషేధవైయర్థ్యం, నచ
"బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమేకితవా ఉత", ఇత్యాదౌ
దాశేష్వేవదాసత్వకితవత్వాఽదిసంభవేఽపి పృథక్తాదాత్మ్యోపదేశ
వత్ ఇహాప్యుపపద్యత ఇతివాచ్యం, దాశేభ్యోభిన్నజాతీయానామపిదా
సకితవాదీనాం సంభవాచ్ఛ్రుతివాక్యస్థదాసకితవాదిపదానాం దాశభిన్న
దాసకితవాదివిషయకత్వోపపత్తేః అన్యథాతత్రాఽపి వైయర్థ్యాత్ప్ర

సంగోదుక్తివార ఏవస్యాత్ అతఇదంవాక్యం ప్రకృతద్రష్టృతుల్య ద్రష్ట్రం
తరనిషేధపరం, సూత్రస్థైరన్యభావవ్యావృత్తేశ్శబ్దైరుక్త శ్రుతివాక్యస్థా
అన్యదస్తి నేతిశబ్దాః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యన్త ఇత్యాహ, ఇత్యయం సూత్ర
భావ ఇతి,

అస్యాంయోజనాయాంచశబ్దః పూర్వవత్ నోక్తసముచ్చయపరః
అపితుఅనుక్తసముచ్చయపరఇత్యభిప్రాయేణచశబ్దార్థమాహ - కించేతి,
ఏతస్యేతీహావచనే ఏతస్యవా అక్షరస్యప్రశాసనే గార్గిదదతో మనుష్యాః
ప్రశంసన్తి యజమానందేవాదర్వీం పితరోన్వాయత్తాః ఇతీహశ్రుతివా
క్యే, శ్రౌతం స్మార్తంచకర్మ - శ్రౌతస్మార్తకర్మజాతంయస్యాజ్ఞాప్రవృత్తం
యచ్ఛాసనాధీనం, ఇదమక్షరం ఇతిహిజ్ఞాయతే యదిదమోక్షపినిత్యసం
బంధాత్ ఇదమిత్యుక్తం, తత్ —— తస్మాత్, ఏతత్ - అక్షరపదవాచ్యం
ప్రశాసితృ, నజీవః - జీవోనభవితుమర్హతి, కిన్తు, బ్రహ్మభూతః -
పరబ్రహ్మభూతః, పరమపురుషఏవేతి - పురుషోత్తమఏవేతి, విజ్ఞాయ
తే - నిశ్చీయతఇత్యర్థః ఏతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గిదదతో మను
ష్యాఇతి శ్రుతేరయమర్థః గార్గిఏతస్య అక్షరస్యప్రశాసనే - అన్వాయ
త్తాః - అనువశాః, మనుష్యాః దదతఃప్రశంసన్తి, దేవాఃయజమానం
ప్రశంసన్తి, పితరః దర్వీం ప్రశంసన్తి, ఇతి, అత్రసర్వత్రఏతస్యాక్షర
స్యప్రశాసనే అన్వాయత్తాఇత్యనుషజ్యతే, యాగదానహోమాదిశ్రౌత
స్మార్తకర్మణాం శాసకత్వస్య అచిత్యసంభవాత్ జీవేచాసంభవాత్,
పరిశేషాత్తాదృశమక్షరంపరంబ్రహ్మైవ భవతీతి పరమపురుషఏవేతివిజ్ఞా

యత ఇత్యుక్తం, చశబ్దసముచ్చేతవ్యం హేత్వన్తరమాహ, అస్మిన్వా
క్యఇతి, కించేత్యనుషంగః, కించ, యోవేత్యుపాత్తేఅస్మిన్వాక్యే - యో
వాఏతదక్షరంగార్గ్యవిదిత్వా అస్మింల్లోకేజుహోతి యజతేతపస్తప్యతే
బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతి యోవాఏతదక్షరం
గార్గ్యవిదిత్వా స్మాల్లోకాత్ప్రైతి సకృపణః అథయఏత దక్షరంగార్గి
విదిత్వా స్మాల్లోకాత్ప్రైతి సబ్రాహ్మణః ఇత్యుపాత్తేఽస్మిన్నితివా
క్యే,అక్షరమతి విరహః- అక్షరవిషయకజ్ఞానాభావః, సంసృతెర్హేతురు
క్తః - సంసారహేతుత్వేన ప్రతిపాదితః, తజ్జ్ఞానంముక్తిహేతుఃకథితం,
అక్షరజ్ఞానమమృతత్వప్రాప్తిహేతుతయాప్రతిపాదితం, యోవేత్యా
రభ్యకృపణ ఇత్యన్తేనఖండేన అక్షరాజ్ఞానస్య సంసారహేతుత్వం అథ
యఏతదక్షర మిత్యారభ్యస బ్రాహ్మణ ఇత్యన్తేన ఖండేనఅక్షరజ్ఞానస్య
ముక్తిహేతుత్వంచ ప్రతిపాదిత మితిబోధ్యం, ఇతితతోఽపి - ఇత్యతో
హేతోరపి, ఇదమక్షరం బ్రహ్మేతి, ఇత్యన్వయః, అత్రసంసార కారణీ
భూతాఽభావప్రతియోగి జ్ఞానవిషయత్వం ముక్తిహేతు భూతజ్ఞాన
విషయత్వం చాక్షరశబ్దవాచ్యస్య పరమపురుషత్వే శ్రుత్యభిప్రేతంలిం
గమితిభావః, అక్షరశబ్దవాచ్యం జీవపదమతోనస్యాత్ ఇత్యత్రాహ
జ్ఞానాజ్ఞానే ఇతి జీవస్యఇమెజ్ఞానాజ్ఞానేతు జీవవిషయకజ్ఞాన తదభావౌతు
ముక్తిసంసార హేతూనభవత ఇతియోజనా, ముక్తిహేతుస్సంసార
హేతుశ్చ నభవత ఇత్యర్థః, బద్ధానాంకర్మపరవశత్వాత్ ముక్తానాంనిసర్గ
బోధాభావాత్ తజ్జ్ఞానాజ్ఞానెముక్తిసంసారాఽప్రయోజకే ఇతిభావః,
నాన్యదతోఽస్తిద్రష్టృ ఇతివాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్త ద్రష్టృసామాన్య

నిషేధపరత్వమయుక్తం। తథా సతి హి బ్రహ్మైవ ద్రష్టృ నాన్యదిత్యుక్తం స్యాత్ తత్పరమతే విరుద్ధం బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వానభ్యుపగమాత్, తన్మతే నైతదక్షరం ద్రష్టృ ఇతి హి వక్తవ్యం, యది ద్రష్టృమిథ్యాత్వమాత్రపరం తదా అతోఽన్యదితి నిర్దేశవైయర్థ్యం ద్రష్టృ నాస్తి ఇత్యేతావతి కథితేఽపి ద్రష్టృమిథ్యాత్వసిద్ధేః. నను బ్రహ్మైవ ద్రష్టృ ఇత్యర్థః తతశ్చ బ్రహ్మణో ద్రష్టృణాం కల్పితత్వం సిద్ధ్యతి, యథా నాన్యస్స్థాణోశ్చోర ఇత్యుక్తే చోరమిథ్యాత్వం సిద్ధ్యతీతి చేన్న, అయమేవ పురుషః నాన్యోఽతోఽస్తి పురుష ఇత్యుక్తే పురుషత్వమస్మిన్కల్పితమిత్యర్థాప్రతీతేః, ఏతత్తుల్యపురుషాన్తరనిషేధో హి తత్ర ప్రతీయతే బ్రహ్మణోఽన్యే ద్రష్టారో మిథ్యా ఇత్యర్థ ఇతి చేన్న, అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పూర్వవాక్యే బ్రహ్మణ ఏవ ద్రష్టృత్వప్రతిపాదనాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యైవ ద్రష్టృత్వమితి వక్తుమయుక్తత్వాత్ ద్రష్టృమిథ్యాత్వే బ్రహ్మణోఽపి మిథ్యాత్వప్రసంగాత్, తస్మిన్పరిజిహీర్షితే సతి అదృష్టం ద్రష్టృ ఇతి పూర్వవాక్యప్రతిపాదితస్య అబ్రహ్మత్వప్రసంగాచ్చ, బ్రహ్మణో ద్రష్టృత్వేఽపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాభావాన్న మిథ్యాత్వమితి చేత్తర్హి పరమార్థతో జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం స్యాత్, ఇతి.

అక్షరాధికరణమ్ సమాప్తమ్.

(సూ) * ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః. * 1—3—12.

(శ్రీ) ఆథర్వణికాస్సత్యకామప్రశ్నే అధీయతే "యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సంపన్నో యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ పాప్మనా వినిర్ముక్తః స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మా

ఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే,, ఇ౯, అత్రధ్యాయతీక్షతి శబ్దావేక విషయా, ధ్యాన ఫలత్వాదీక్షణస్య, "యథాక్రతు రస్మిన్లోకే పురుష ,, ఇతిన్యాయేనధ్యాన విషయస్యైవప్రాప్యత్వాత్ పరంపురుష మిత్యుభయత్ర కర్మభూతస్యార్థస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ, తత్రసంశయ్యతే కిమిహపరంపురుష మితినిర్దిష్టో జీవసమష్టిరూపాండాధి పతిశ్చతుర్ముఖః ఉతసర్వేశ్వరః పురుషోత్తమఇతి, కింయుక్తం, సమష్టిక్షేత్రజ్ఞఇతి, కుతః, సయోహవైత ద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్తమోంకారమభిధ్యాయీతకతమంవావస తేనలోకంజయతీతి ప్రక్రమ్యైకమాత్రం ప్రణవముపాసీనస్య మనుష్యలోకప్రాప్తి మభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనస్య అంతరిక్షలోకప్రాప్తి మభిధాయ త్రిమాత్రముపాసీనస్య ప్రాప్యతయాఽభిధీయమానో బ్రహ్మలోకోఽన్తరిక్షాత్పరోజీవసమష్టి రూపస్యచతుర్ముఖస్య లోకఇతి విజ్ఞాయతే, తద్గతేన వెక్ష్యమాణస్తల్లోకాధిపతిశ్చతుర్ముఖఏవ, ఏతస్మాజ్జీవ ఘనాత్పరాత్పరమితి చదేహేంద్రియాదిభ్యఃపరాత్ దేహేంద్రియాదిభిన్నహ ఘనీభూతాత్ జీవవ్యష్టిపురుషాత్ బ్రహ్మలోకవాసి నస్సమష్టిపురుషస్య చతుర్ముఖస్య పరత్వేనోపపద్యతే, అతోఽత్రనిర్దిశ్యమానః పరఃపురుషస్సమష్టి పురుషశ్చతుర్ముఖఏవ, ఏవం చతుర్ముఖత్వే నిశ్చితేఅజరత్వదయో యథాకథంచిన్నేతవ్యాః—

శ్లో॥ వాక్యాత్ప్రాథర్వణేయః పునరిహసముపక్రమ్య గీతే
త్రిమాత్రాదోంకారాద్ధ్యాయతీక్షా పరమపురుషముక్తా
స్యతు బ్రహ్మలోకే। సంప్రోక్తావత్రశబ్దౌ సదృశ విషయ
కాధ్యాయతి శ్చేక్షతిశ్చేత్యేతౌ సంప్రోక్త వాక్యేఽధి
తమిహఫలం హీక్షణంధ్యానవృత్తేః ॥

యుక్తోపాసానుభోగోఽస్య సదృశ విషయతా తత్కృతిస్తు
న్యాయసిద్ధా వేద్యస్తత్రోఽభయత్రాఽపిచ పరపురుష
స్తత్ర సందేహ ఏవం ॥ నిర్దిష్టోఽస్మిం స్తువాక్యే పురుష
ఇతిపరం కిం చతుర్వక్త్ర ఏవ క్షేత్రజ్ఞానాం సమష్టిః పర
మపురుష ఏవోక్తరూపోఽథ వేతి ॥

కింయుక్తం జీవ ఏవోక్త ఇతి సయ ఇతి ప్రాగుపక్రమ్య తస్యో
పాసీనస్యైకమాత్రం ప్రణవమధిగమం మర్త్యలోకేఽ
భిధాయ ॥ ఉక్త్వాగ్రే తు ద్విమాత్రం ప్రణవమధిగమం
చాంతరిక్షాఖ్య లోకే పశ్చాదేతత్త్రి మాత్రం ప్రణవమవ
గతోఽత్రాధిగమ్యోఽస్య పుంసః ॥

లోకోఽయం ధాతురేవో పరితన ఇతి చేత్తం తు నిర్ధారితేర్ధ
తత్రస్థైరీక్ష్యమాణస్స భవతి హి చతుర్వక్త్ర ఏవేత
రోన ॥ వ్యష్టిర్జీవస్తు దేహేంద్రియ ఘన ఉదితోఽతః పరః
ప్రోచ్యమానస్త్వేత స్మాదిత్యుపాత్తే వచసి తు కథితో
యం విధాతా సమష్టిః ॥

నిర్ణీతే ధాతృభావే పురుష ఇహ పునర్వ్యోఽజరత్వాఽది
ధర్మోక్తితో స్యాన్నైగమోక్తౌ తదనుగుణతయైవేహ నా
యః కథంచిత్ ॥

(అవ) పూర్వమదృష్టం ద్రష్టీతి పరమాత్మనో ద్రష్టృత్వము
క్తమ్. తథా ఈక్షతి కర్మత్వేనోక్తో న పరమాత్మేతి శంకయాఽసంగతిః
సంగతిశ్చాత్ర ప్రసంగరూపా. యద్వా పూర్వాధికరణే అర్థవిరో

ధేఽఆకాశశబ్దస్య అంబరాన్తపరత్వముక్తమ్. తథాఽన్తరిక్షశబ్దస్యాపిము ఖాన్తరేణ నిర్వాహస్సంభవ ఇతిశంకయాసంగతిః. యద్వాఆకాశశబ్ద స్యఅంబరాన్తపరత్వవత్ బ్రహ్మలోకశబ్దస్య అన్యథానిర్వాహోనా స్తీతి శంకయాసంగతిః.

(టీ) వాక్యఇతి యఃపునరితినముపక్రమ్య "యఃపునరేతం త్రి మాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరంపురుషమభిధ్యాయీత సతేజసి సూర్యేసంపన్నః యథాపాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవంహైవ సపాప్మనా వినిర్ముక్తస్ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం సఏతస్మాజ్జీవ ఘనాత్పరాత్పరంపురిశయం పురుషమీక్షతే,, ఇత్యారభ్య, గీతే - ఉక్తే, ఆథర్వణేవాక్యే - ఆథర్వణికసత్యకామప్రశ్నవాక్యే, త్రిమా త్రాదోంకారాత్ - త్రిమాత్రేణోమిత్యక్షరేణ, పరమపురుషమ్ - పరమాత్మానం - ధ్యాయతి - ధ్యాయతిపురుషే; బ్రహ్మలోకే, అస్యే క్షా - పరమపురుషేక్షణమ్, ఉక్తా - ప్రతిపాదిత మిత్యర్థః. అత్రసం ప్రోక్తవాక్యే - ఉక్తేస్మిన్పరమపురుష మభిధ్యాయీత ఇత్యాదివాక్యే, సంప్రోక్తౌ - కథితౌ, ధ్యాయతిశ్చేక్షతి శ్చేత్యేతౌశబ్దౌ - ధ్యాయతీక్షతి శబ్దౌ, సదృశవిషయకౌ - ఏకవిషయకావిత్యర్థః ఏకవిషయకత్వే హేతు మాహకథితమితి. హి - యతః ఇహ - ఉక్తవాక్యే, ధ్యానవృత్తేః - ధ్యానస్య, ఈక్షణంఫలంకథితమ్ - ఈక్షణంఫలత్వేన ప్రోక్తమిత్యర్థః.

ఈక్షణస్యధ్యానఫలత్వేతయోరేకవిషయత్వే కిముక్తంభవతీ త్యత్రాహ - యుక్తేతి. ఉపాసానుభూత్యోః—ఉపాసనేక్షణయోః, తత్క్రతున్యాయసిద్ధా - "యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుషోభవతి తథేతః

ప్రీత్యా భవతి ,, ఇతివేదాన్తవాక్యసిద్ధ తత్క్రతున్యాయేనసిద్ధా, సమ్ప్రశ
విషయతా. ఏకవిషయతా, యుక్తేత్యన్వయః. తత్క్రతున్యాయో యథో
పాసనం ఫలమిత్యుక్తత్వాత్ అత్రధ్యానస్య పరమపురుషవిషయకత్వ
భావేతత్ఫల భూతేక్షణస్యాపి పరమపురుష విషయకత్వంస్యాత్ అతస్త
దన్యథానుపపత్త్యా ధ్యానమపి పరమపురుషవిషయకమేవేతి ధ్యానేక్ష
ణయోః సమానవిషయకత్వ సిద్ధిరితిభావః. ధ్యానేక్షణయోః సమానవిష
యకత్వే హేత్వంతరమాహ. వేద్యఇతి. తత్రేతి ఉభయత్రేవ - ధ్యానే
ఈక్షణే ఉభయస్మిన్నపి, వేద్యః - కర్మభూతః, పరపురుషః - పరమపురు
షః పరంపురుషమిత్యనేన కర్మణః ప్రత్యభిజ్ఞానాదితిభావః పరై
రీక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వం వ్యవస్థాప్య ధ్యాయతేస్తతోభిన్నవిషయ
తయా పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకవిషయతయా సిద్ధాన్తఉక్తః తదనుప
పన్నమిత్యభిప్రాయేణధ్యానేక్షణయోస్సమాన విషయత్వముక్తమ్.
పరంపురుషమభిధ్యాయీతేతి ఏకత్రపరంపురుషమీక్షతే అన్యత్ర పరాత్పరం
పురిశయంపురుషమీక్షతఇతిపరాత్పరంపురుషమితిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ధ్యానేక్షణ
యోర్విభిన్న విషయత్వం నశంకనీయమ్. యత్రపంచమ్యన్తం పదంనా
స్తితత్రాప్యర్థసామర్థ్యాత్ తాదృశపంచమ్యన్త పదప్రాప్తేః. యో
దవప్రకాశోమేతుజీవోహిధ్యాతవ్యః తస్మాత్పరస్తుముక్తజీవ ఇతిపూర్వ
పక్షితం తదప్యనేనాయుక్తమితిదర్శితమ్. అభిధ్యాతవ్యాజ్జీవాత్పరోము
క్తజీవ ఇత్యుక్తేబద్ధజీవోధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తంస్యాత్, బద్ధావస్థజీవధ్యా
నాన్ముక్తావస్థప్రాప్తిరిత్యనుపపన్నం తస్మాద్ధ్యానేక్షణయోరుభయో
రపిచతుర్ముఖ విషయత్వమేవ పూర్వపక్షీ కర్తుంయుక్తమ్. సంశయ
మాహ తత్రసందేహఇతి తత్రైవంసందేహఇత్యన్వయః. కథంసంశయ

ఇత్యత్రాహ నిర్దిష్ట ఇతి - అస్మిన్వాక్యే - యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్య
నేనైవాక్షరేణ పరం పురుష మభిధ్యాయీత ఇతి వాక్యే, పరం పురుష మితి
నిర్దిష్టః - పరం పురుష మిత్యనేన ప్రతిపాదితః, కః, క్షేత్రజ్ఞానాం సమష్టిః -
జీవసమష్టిః, చతుర్వక్త్రః - చతుర్ముఖబ్రహ్మా. అథవా ఉక్తోపాస్యః
పరమపురుష ఏవ. ఇత్యేవం తత్ర సందేహ ఇతి పూర్వేణాన్వయః - కం ధ్యా
యతీక్షతి కర్మ చతుర్ముఖః ఉత పరమాత్మా, తదర్థం శాన్తత్వాజరత్వా
దయః కిం ముఖ్యా ఉత అముఖ్యాః, తదర్థం కిం జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖ
వ్యతిరిక్తస్య గ్రహణం ఉత తస్యాపి గ్రహణమితి, కిమత్ర బ్రహ్మలోకశబ్ద
శ్చతుర్ముఖస్థానపరః ఉత పరమవ్యోమపరః, కిమీక్షతికర్మ విషయే
వాక్యే యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి వైష్ణవం పదం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే
ఉత నేతి సంశయః, యదా వైష్ణవపదప్రత్యభిజ్ఞానాసంభవాత్, బ్రహ్మ
లోకశబ్దస్య చతుర్ముఖస్థానపరత్వం యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖ
స్యాగ్రహణం తదా శాన్తత్వాజరత్వాదీనాం గౌణత్వాత్ ధ్యాయతీక్షతి
కర్మ చతుర్ముఖస్స్యాత్ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. యదా ఈక్షతి
కర్మవిషయేవాక్యే యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి వైష్ణవపదప్రత్యభిజ్ఞా
నేన బ్రహ్మలోకశబ్దః పరమవ్యోమవాచీ యదా చ జీవఘనశబ్దేన చతు
ర్ముఖస్యాపి గ్రహణం తదానీం శాన్తత్వాజరత్వాదీనాం ముఖ్యత్వాత్
ధ్యాయతీక్షతికర్మ పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తే ఫలఫలిభావః.

ప్రమితకోటిం పృచ్ఛతి కిం యుక్తమితి, పూర్వపక్షమాహ జీవ ఏ
వేతి - ఉక్తో జీవ ఏవేతి యుక్తమిత్యన్వయః, సమష్టిజీవశ్చతుర్ముఖ ఏవేతి వక్తుం
యుక్తమిత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ, స య ఇతి, ప్రాక్ - యః పునరేతం
త్రిమాత్రేణేత్యతః ప్రాక్, స య ఇత్యుపక్రమ్య ,, స యో హ వై తద్భగవ

స్మనుష్యేషు ప్రాయణా న్తమోంకార మభిధ్యాయీతకతమం వావసతే నలోకంజయతీ, త్రిప్రక్రమ్య, ఏకమాత్రం ప్రణవముపాసీనస్య - ఏకమాత్రప్రణవో పాసకస్య, తస్య - పురుషస్య, మ ర్త్యలోకెఅధిగమం-మ ర్త్యలోకవిషయకప్రా ప్తింఅభిధాయ - ఉక్త్వా, అగ్రె - తదుపరి, ద్విమాత్రం ప్రణవమ్ ఉపాసీనస్యే త్యనుషంగః. ద్విమాత్రప్రణవో పాసకస్య, అంతరిక్షాఖ్యలోకె అధిగమం - అ న్తరిక్షాఖ్యలోకప్రా ప్తిం ఉక్త్వేత్య నుషంగః, పశ్చాత్ - తదన న్తరం ఏతంత్రిమాత్రం ప్రణవంత్రితొప్యుపాసీనస్యేత్యనుషంగః, ఏత త్త్రిమాత్రప్రణవో పాసకస్య, అస్యపుంసః- అస్యపురుషస్య అధిగమ్యః - ప్రాప్యతయాఅభిహితః, అయంలోకః - అయంబ్రహ్మలోకః, ఉపరితనః అ న్తరిక్షాత్పరః, ధాతురేవ లోకఇత్య వగతఇత్యన్వయః, చతుర్ముఖస్యస్థాన భూతోలోక ఏవేతివిజ్ఞాయతఇత్యర్థః, భూమ్య న్తరిక్ష క్రమప్రా ప్త శ్చతుర్ముఖలోకఏవేత్యర్థః, తతఃకిమిత్యత్రాహ, ఇత్థంత్వితి ఇత్థంనిర్ధారితేఽర్థె,తత్రస్థై రీక్ష్యమాణః తాదృశబ్రహ్మలోకస్థైరీక్ష్యమాణః సః - పరపురుషః, చతుర్వ క్త్రఏవభవతి - చతుర్ముఖబ్రహ్మైవభవతి, ఇతరోన, తదతిరిక్తోనభవతీత్యర్థః, తర్హి "సఏతస్మాజ్జీవఘనా త్పరాత్పరమితి నిర్దేశః కథముపపద్యతాం చతుర్ముఖబ్రహ్మణః జీవఘనాత్పరాత్పరత్వాభావాది ఇత్యతఆహ, వ్యష్టిర్జీవ స్త్వితి, ఏతస్మాదిత్యుపా త్తేవచసి - “ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయమి,, త్యుపాత్తె వేదా న్తవాక్యె, దేహేంద్రియఘనః- దేహేంద్రియాదిభిస్సహ ఘనీభూతః వ్యష్టిర్జీవః,స్థూలజీవః ఉదితః, జీవఘనశబ్దేనప్రో క్తః, అత్ర

శ్రుతివాక్యే పరాదితిపంచమ్యన్తం జీవఘనాదిత్యనేన సామానాధికరణ్యే నాన్వేతి, తథాచ - దేహేంద్రియాదిభ్యః పరాత్ దేహేంద్రియాదిభ్య స్సహాఘనీ భూతాత్, జీవాదితి - జీవఘనాదిత్యస్యాఽర్థ ఇతిభావః, పరమిత్యస్యార్థమాహ - అతఃపరఇతి, అతః -ఉక్తాత్పరా జ్జీవఘనాత్, పరః ప్రోచ్యమానః- పరత్వే నోచ్యమానః అయంపురుషః సమష్టివ్య ధాతాకథితః, జీవసమష్టిరూప శ్చతుర్ముఖ, ఇతిప్రోక్తఃబ్రహ్మణస్సమ ష్టిపురుషత్వం దేవతిర్యగాద్య పేక్షయా

పరాత్పరమిత్యస్య చతుర్ముఖపరత్వేతత్రోక్తా అజరత్వాదయః కథముపపద్యన్తే, చతుర్ముఖస్యాఽపి సంసారిత్వేనా జరత్వాదీనామ భావాత్ ఇత్యత్రాహ నిర్ణీతఇతి, ధాతృభావనిర్ణీతే-చతుర్ముఖత్వేనిశ్చి తేసతి, అస్యాం నైగమోక్తౌ - అస్మిన్ వేదాన్తవాక్యే ఇహపురుషే, యోఽజరత్వాదిధర్మః, గీతః - ప్రతిపాదితః, సః - తదనుగుణతయైవ ధాతృభావానుగుణ్యేనైవ, కథంచిత్ - యథాకథంచిత్ ఇహ - అస్మిన్ చతుర్ముఖఏవ, నేయః, సంగమనీయః, చిరకాలస్థాయిత్వాభి ప్రాయేణవా చతుర్ముఖస్యైవ పరిశుద్ధా వస్థస్వరూప పరత్వేనవా నిర్వాహ్య ఇతిభావః,

శ్రీ ఇతిప్రాప్తేప్రచక్ష్మహే, (ఈక్షతికర్మవ్యప దేశాత్సః) ఈక్షతికర్మ, సఃపరమాత్మాకుతః, వ్యపదేశాత్ వ్యపదిశ్యతేహి ఈక్షతి కర్మపరమాత్మత్వేన, తథాహి, ఈక్షతికర్మవిషయతయా దాహృతే శ్లోకే, తమోంకారేణైవాయ నేనాన్వేతినిద్వాన్యత్తచ్ఛాన్తమజరమ

మృతమభయంపరంచేతి, పరంశాన్త మజరమభయమమృత మితిహిపర మాత్మన ఏవైతద్రూపం, ఏతదమృతమేతదభయ మేతద్బ్రహ్మేత్యేవ మాదిశ్రుతిభ్యః, ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరమితిచ పరమాత్మనఏవవ్య పదేశః నచతుర్ముఖస్య, తస్యాఽపిజీవఘనశబ్దగృహీతత్వాత్, యస్యహి కర్మనిమిత్తం దేహిత్వంసజీవఘనఇత్యుచ్యతే, చతుర్ముఖస్యాపితచ్ఛ్రూ యతేయోబ్రహ్మాణంవిదధాతి పూర్వమిత్యాదౌ, యత్పునరుక్తం మన్త రిక్షలోకస్యోపరి నిర్దిశ్యమానో బ్రహ్మలోకశ్చతుర్ముఖలోక ఇతిప్రతీ యతే, అతస్తత్రస్థశ్చతుర్ముఖఇతి, తదయుక్తం "యత్తచ్ఛాన్తమజ రమమృతమభయమి," త్యాదినా ఈక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వేనిశ్చితే సతిఈక్షితుః స్థానతయానిర్దిష్టో బ్రహ్మలోకోనక్షయిష్ణుశ్చతుర్ముఖ లోకోభవితుమర్హతి, కించ "యథాపాదోదరస్త్వచావి నిర్ముచ్యతే ఏవంహైవసపాప్మ నావినిర్ముక్తస్సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం,, ఇతిసర్వ పాపవినిర్ముక్తస్య ప్రాప్యతయోచ్యమానంచతుర్ముఖస్థానం అతఏవచ ఉదాహరణశ్లోకే ఇమమేవబ్రహ్మలోకమధి కృత్యశ్రూయతే "యత్రతత్కవయోవేదయన్తే, ఇతి, కవయః - సూరయః, సూరిభిర్ద్ర శ్యంచవైష్ణవంపదమేవ." తద్విష్ణోఃపరమంపదగ్ంసదాపశ్యన్తిసూరయః, ఇత్యేవమాదిభ్యః, నచాన్తరిక్షాత్పరశ్చతుర్ముఖలోకః మధ్యేస్వర్గలోకాదీ నాంబహూనాం సద్భావాత్, అతః "ఏతద్వైసత్యకామపరంచాపరం చబ్రహ్మ యదోంకారస్త స్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైక తరమ న్వేతి ,, ఇతిప్రతివచనేయదపరంకార్యం బ్రహ్మనిర్దిష్టంతదైహికాముష్మి కత్వేన ద్విధావిభజ్య ఏకమాత్రం ప్రణవముపాసీనానామైహికంమను

ష్యలోకావాప్తిరూపం ఫలమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనానామాము ష్మిక మన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితం ఫలంచాభిధాయ త్రిమాత్రేణపరబ్రహ్మ వాచినా ప్రణవేనపరంపురుషం ధ్యాయతాంపరమేవ బ్రహ్మప్రాప్యత యోపదిశతీతి సర్వంసమంజసమ్, అతఈక్షతికర్మ పరమాత్మా.

శ్లో॥ ఇత్యత్రబ్రూమఈక్షావిషయ ఇహ పరః పూరుషోఽస్య
ప్రవాదాత్ తద్యత్తచ్ఛాన్తమిత్యాదికవచసిపరంబ్రహ్మ
హిప్రోక్తమిత్యమ్ । పశ్యత్యస్మాదిత్యుపాత్తంకథయతివచ
నం బ్రహ్మణోజీవమేనం పంచమ్యంతేనతస్యాప్యభిహి
తవచనే సంగ్రహోత్ప్రోక్తధాతుః॥

ప్రోక్తోయంజీవశబ్దో ఘనపదసచివ్రోవక్తికర్మార్థదేహం
ధాతాచోక్తో యఇత్యాదికనిగమగిరాప్రాప్తకర్మార్థదె
హః। యత్తూపర్యన్తరిక్షాత్కథితఇహపునర్బ్రహ్మలోకో
విధాతుర్లోకస్తత్రైనిరీక్ష్యోభవతిహిచతురాస్యోయ
మేవేతితన్న

నిర్ణీతే పారమాత్మ్యేవిషయ ఇహదృశోయత్తదిత్యా
దివాచాప్రోక్తేతద్ద్రష్టృలోకే భవతికథమయం ధాతృ
లోకత్వవాదః । కించాయంబ్రహ్మ లోకస్సకలదురిత
నిర్ముక్తపుంభిర్నిగమ్యోన్యాని దృష్టోస్మిన్యథే త్యాదిక
వచసితతోప్యేషధాతుర్నలోకః ॥

తస్మాదేవేహాయత్తత్కవయ ఇతిపునశ్శ్లోక ముద్దిశ్యచైనం
శ్లోకః ప్రోక్తః కథంవాభవతిహికవిభిస్సూరిభిర్దృశ్య

ఏషః । తద్విష్ణోరిత్యుపాత్తంఖలు పరమపదంసూరిభిర్ద్రు
శ్యమేతన్నిత్యంస్థానంసధాతుః కథమపిభవితాభంగురో
యన్తులోకః ॥

లోకోయన్త్వన్తరిక్షా త్పరఇతిచవిధాతుశ్చ్యుతేవోప
స్నంమధ్యాన్స్వర్గాదిలోకా బహవఇహయతస్సన్తి పుణ్యా
హితస్మాత్ । కార్యం బ్రహ్మైహికాముష్మికభిదము
భయంచైతదిత్యాది నోక్త్వాధ్యాతౄణామేకమాత్రం
ప్రణవ మిహఫలం మర్త్యలోకేఽభిధాయ ॥

ధ్యాతౄణాన్తుద్విమాత్రం ప్రణవమపరమాముష్మికం
ప్రోచ్యలాభం ధ్యాతౄణాన్తుత్రిమాత్రం ప్రణవమిహ
పరంబ్రహ్మహి ప్రాప్యముక్తం ॥ నాత్రోక్తోబ్రహ్మలో
కోపచసిపునరయం ధాతృలోకో నిరీక్ష్యస్తత్రత్రైర్యోక్తే
విధాతాఽపితు పరమపదంబ్రహ్మతత్స్థైర్నిరీక్ష్యం ॥

(అవ) సిద్ధాన్తమాహ, ఇత్యత్రబ్రూమఇతి.

(టీ) ఇత్యత్ర ఇత్యస్మిన్పూర్వపక్షే, ప్రాప్తే ఇతి శేషః బ్రూమః - సిద్ధాన్తంప్రవక్ష్మహే ఇత్యర్థః తమేవసిద్ధాంతమాహ, ఈక్షావిషయ ఇతి, ఇహఈక్షావిషయః - పరాత్పరం పురిశయంపురుషమీక్షత ఇత్యత్ర ఈక్షతికర్మభూతః పరః పూరుషః పరమాత్మా, ఇతి ప్రతిజ్ఞాఅనేన ఈక్షతికర్మసః ఇతి సూత్రస్థ ఈక్షతికర్మ తత్పదయోరర్థ ఉక్తః, అత్రహేతుమాహఅస్యప్రవాదాదితి - అస్యపరమాత్మత్వస్య

ప్రవాదాత్ - క్షఈక్షతికర్మణి వ్యపదేశాదిత్యర్థః, అనేనచ సూత్రస్థస్య పదేశాదితి హేతువాక్యార్థః ప్రతిపాదితః, ఈక్షతికర్మణి పరమాత్మత్వం కత్రస్య పదిష్టమిత్యత్ర పరమాత్మత్వప్రతి పాదకం వచనం దర్శయతి తద్యత్తచ్ఛాన్తమితి,యత్తచ్ఛాంతమిత్యాదికవచసి,యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయంపరంచేతి ఈక్షతి కర్మవిషయ తయోదాహృతశ్లోక తత్ పరంబ్రహ్మహి ఈక్ష్యంప్రోక్తం, ఈక్షతికర్మ పరమాత్మత్వేనహిప్రతిపాదితం, తమోంకారేణైవా యనేనాన్వేతివిద్వాన్ యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమితి నపుంసకాన్తశబ్దనిర్దిష్టం స్వరూపం పరమాత్మనఏవ, చతుర్ముఖ పరత్వేహి అజరామృతాదిశబ్దానాం పుల్లింగాన్తతాస్యాత్ ఏతదమృతమేత దభయమేతద్బ్రహ్మ ఇత్యేవమాదిశ్రుతిషు నపుంసకాన్తామృతాదిశబ్దానాం పరబ్రహ్మ స్వరూపపరత్వ స్యైవదృష్టత్వాత్, ఇతి వ్యపదేశశబ్దవివక్షితం హేత్వన్తరమాహ, ఏతస్మాదిత్యుపాత్తమితి ఏతస్మాదిత్యుపాత్తంవచనం- ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరంపురిశయంపురుషమీక్షత ఇత్యుక్తంవాక్యం బ్రహ్మార్థయతి - పరంబ్రహ్మైవ ప్రతిపాదయతి, ఏవంజీవం - జీవసమష్టి రూపంచతుర్ముఖం, నోకథయతీత్యన్వయః, కథంచతుర్ముఖస్య ఏతద్వ్యపదేశాసంభవ ఇత్యత్రాహ- పంచమ్యన్తేనేతి, అభిహితవచనే ఏతస్మాజ్జీవఘనాదిత్యుక్త వాక్యేతస్యాపిజీవసమష్టి రూపస్యాఽపిప్రోక్తథాతుః, పంచమ్యన్తేన - ఏతస్మాజ్జీవఘనాదితిపంచమ్యన్త జీవఘనశబ్దేన, సంగ్రహాత్ సంగృహీతత్వాదిత్యర్థః,

కథంజీవఘనశబ్దేన చతుర్ముఖస్య సంగ్రహ ఇత్యత్రాహప్రోక్తోయన్త్వితి, ప్రోక్తోయం, ఘనపదనచిహ్నోజీవశబ్దఃఘనపదవిశిష్టోజీవశబ్దః - జీవఘనశబ్ద ఇతియావత్, కర్మోత్థదేహంవక్తి - కర్మనిమిత్తకశరీరవన్తం

ప్రతిపాదయతి, కర్మనిమిత్తకదేహవిశిష్టస్యైవ దేహేంద్రియాదిభిన్న హాఘునీ భావసంభవాదితిభావః, చతుర్ముఖస్యకర్మకృత దేహందర్శయతి; ధాతాచేతి, యఇత్యాదిక నిగమగిరా “యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వం యోవై వేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మై,, ఇతిశ్రుతివాక్యేన, ధాతాచ - చతుర్ముఖోఽపి, ప్రాప్తకర్మోత్థదేహః - కర్మకృతశరీరవాన్, ఉక్తః - ప్రతిపాదితః, సశరీరత్వాదేవహి బ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖత్వ మితిభావః, నను కథంయో బ్రహ్మాణ మితి శ్రుత్యాచతుర్ముఖదేహస్యకర్మమూలకత్వాఽవగమః నహితాదృశశ్రుతౌ కర్మసంబంధశ్శ్రూయతే, ఉచ్యతే, కారణ వాక్యేషు బ్రహ్మవాఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీత్ ఇత్యారభ్య “యాన్యన్యా నిదేవక్షత్రాణి ఇంద్రోవరుణస్సోమోరుద్రః పర్జన్యోయమోమృత్యురీశానః ,, ఇతిసృజ్యత యాశ్రుతానాం ఇంద్రవరుణసోమ యమాదీనాం కర్మవశ్యత్వ మవతిష్ఠతే, ఏవమేవచతుర్ముఖస్యాఽపి అపవాదశ్రుత్యభావాత్ సృజ్యత్వహేతునా స్వతఃప్రాప్తకర్మవశ్యత్వ మవతిష్ఠతఇతి, కించ, ,,యోవైవేదాంశ్చ ప్రహిణోతితస్మై ,, ఇతిఉపదేశసాపేక్ష జ్ఞానప్రసరతయా సంకుచితజ్ఞానత్వం స్వతఃప్రాప్తం, ఇంద్రవిరోచనాదీనాంఉపదేశసాపేక్ష తయాహిసం కుచితజ్ఞానత్వాఽవగమః, భగవత స్సాందీపిని ప్రభృతిగురూపదేశ సాపేక్షత్వం లీలాత్వవచనైరపోదితత్వా న్నజ్ఞాన సంకోచసాధకం, ఇంద్రవిరోచనాదీనామివ చతుర్ముఖస్యాఽప్యపవాదరహిత ముపదేశసాపేక్షత్వం సంకుచితజ్ఞానత్వ సాధక మితి తేనాఽపిసం కోచకకర్మసంబన్ధసిద్ధిః, ఏవంసృజ్యత్వాత్ ఉపదేశసాపేక్షజ్ఞానప్రసరత్వాచ్చ కర్మవశ్యత్వాచ్చతుర్ముఖస్యజీవ ఘనశబ్దాభిహితత్వసిద్ధిఃఽపూర్వ పక్షహేతు మనువదతియత్త్వితిహ అన్తరిక్షామువరికథితో బ్రహ్మలోకఃపునఃఅన్తరిక్షాత్పరత్వే నోచ్యమానఃబ్రహ్మలోకఃవి

ధాతుర్లోకః చతుర్ముఖబ్రహ్మలోక ఏవ, తత్స్థైర్నిరీక్ష్యః తాదృశబ్రహ్మలోకస్థై ర్నిరీక్ష్యమాణః అయం చతురాస్య ఏవ భవతి - జీవసమష్టిరూపశ్చతు ర్ముఖ ఏవ భవతి, ఇతి యత్, ఇతి పూర్వేణాన్వయః, యత్త్విత్యాదినా -అనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి-తన్నేతి-ఉక్త బ్రహ్మలోకస్య -పరమాత్మలోకత్వే హేతుత్రయమాహ, నిర్ణీత ఇతి, ఇహాదృశో విషయే అస్మిన్నీక్షతికర్మణి, యత్తదిత్యాదివాచా యత్తచ్ఛాన్త మజరమభయ మమృత మిత్యాదివాక్యేన, పారమాత్మ్యే - పరమాత్మత్వే, నిర్ణీతే - నిశ్చితే సతి, ప్రోక్తే, తద్ద్రష్టృలోకే - బ్రహ్మేక్షితుస్థానతయా నిర్దిష్టే లోకే, అయం ధాతృలోకత్వవాదః - క్షయిష్ణు చతుర్ముఖ లోకత్వ ప్రవాదః, కథం భవతి, కథం భవితుమర్హతీత్యర్థః, అతః పరమాత్మలోక త్వమేవ ఉక్తబ్రహ్మలోకస్య అంగీకర్తవ్యమితిభావః, హేత్వన్తరమాహ కించేతి, కించ అయం బ్రహ్మలోకః, సకలదురిత నిర్ముక్తపుంభిః - సర్వ పాపవినిర్ముక్తైః, గమ్యః - ప్రాప్యః, యథేత్యాదివచసి - "యథాపాదో దర స్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముక్త స్సామభి ర్నీయతే బ్రహ్మలోకం, ఇతివాక్యే, నిర్దిష్టః- ఉక్తః, తతోపి - సర్వ పాపవినిర్ముక్తప్రాప్యత్వాదపి, ఏషః - ఏష బ్రహ్మలోకః, ధాతులోకో న - చతుర్ముఖ లోకో నేత్యర్థః.

తృతీయం హేతుమాహ - తస్మాదేవేతి - తస్మాదేవ- ఉక్తబ్రహ్మ లోకస్య పరమాత్మలోకత్వాదేవ, ఇహ - అత్రైవ ప్రకరణే యత్తత్కవయ ఇతి - యత్తత్కవయో వేదయన్త ఇతి, ఏవం లోకముద్దిశ్య - ఇమమేవ బ్రహ్మలోకమధికృత్య, శ్లోకః ప్రోక్త ఇత్యన్వయః. తావతా ఉక్త బ్రహ్మలోకస్య చతుర్ముఖలోకత్వాభావే కిమాయాత మిత్యత్రాహ -

కథ వే౨-కవిభిః - యత్తత్పదమోవేదయన్త ఇత్యత్రకవిశబ్దవాచ్యైః, సూరిభిః - నిత్యముక్తైః, దృశ్యః - అనుభావ్యోలోకః, ఏషకథంవా భవతి - చతుర్ముఖలోకః కథంవాభవేత్, విభాషాకథమిలిఙ్ చేతి చశా రాల్లనా చతుర్ముఖలోకస్య నశ్వరలోకత్వా దితిభావః తదేవప్రపంచ యతి - తద్విష్ణోరితీతి, తద్విష్ణోరిత్యుపాత్తమ్- 'తద్విష్ణోఃపరమంపదగ్ సదాపశ్యన్తిసూరయః,, ఇతివాక్యేనప్రతిపాదితమ్, సూరిభిర్దృశ్యం - సూరిభిరనుభావ్యం, నిత్యంస్థానమ్- ఈశ్వరహితంస్థానమ్ - ధాతుః-చతు ర్ముఖసంబంధీ, భంగురః - నశ్వరః, అయంతులోకః, కథమపి - కథం కథంచిదపి, నభవితా - సూరిభిఃప్రాప్యోన భవిష్యతీత్యర్థః అజరత్వా దిభిర్నిశ్చిత పరమాత్మభావస్య స్థానత్వాత్ సర్వకర్మవిముక్తస్యప్రా ప్యస్థానత్వాత్ - సూరిభిర్దృశ్యత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ నచతుర్ముఖలోక ఇత్యర్థః.

లోకక్రమ ప్రత్యభిజ్ఞానభంగస్య అస్వరస త్వమాశంక్యాహ- లోకోఽయంత్వితి - అన్తరిక్షాత్పరః - అన్తరిక్షాత్పరత్వే నోచ్యమానః, ఇదంచహేతుగర్భ విశేషణం, అయంలోకః - అయంబ్రహ్మలోకః, విధాతుర్లోకః, చతుర్ముఖలోకఏవ, ఇతిచనైవోపపన్నం, కుతోనుపప న్నమిత్యత్రాహ, మధ్యఇతి, యతః, ఇహామధ్యే - అన్తరిక్షలోకచతు ర్ముఖలోకయోర్మధ్యే, పుణ్యాః - పుణ్యప్రాప్యాః, బహవస్స్వర్గాది లోకాః, సన్తిహి, తస్మాన్నైవోపపన్నమిత్యన్వయః, అన్తరిక్షలో కాత్పరత్వం అవ్యవహితం చతుర్ముఖలోకేఽపినాస్తి, ఇతి, తాదృశ పరత్వస్యహేతుత్వే స్వరూపాసిద్ధిః- వ్యవహితంఅన్తరిక్షలోకాత్పరత్వం

పరమాత్మలోకేఽపివర్తతే, అతోఽవ్యభిచారిత్వాత్ తదపిచతుర్ముఖలోక త్వాఽసాధకమితిభావః,ననునాస్మాకంవ్యవహితత్వా దస్వారస్యం అన్త రిక్షశబ్దస్య బ్రహ్మలోకాదర్వాచీన లోకానాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్ బ్రహ్మలోకశ్చ ప్రాకృతలోకద్వయ సాహచర్యాత్ ప్రాకృతలోకఏవ భవితు మర్హతీత్యత్రాహ, కార్యంబ్రహ్మేతి, ఐహికాముష్మికభిదం - ఐహికాముష్మిక భేదేనభిన్నం ఉభయంచకార్యంబ్రహ్మ- ఉభయమపి కార్యరూపంబ్రహ్మ, ఏతదిత్యాదినా ,, ఏతద్వైసత్యకామ పరంచాఽ పరంచ బ్రహ్మయదోంకార స్తస్మా ద్విద్వానేతే నైవాయనేనైకతరమ న్వేతి,, ఇతి సత్యకామప్రశ్న ప్రతివచనే ఉక్త్యా - అభిధాయేత్యర్థః, ఏతద్వైసత్యకామేత్యాదిశ్రుతేరయమర్థః, సత్యకామ,ఓంకారఇతియత్ ఏతత్పరంచాపరంచబ్రహ్మ,వాచ్యవాచకభావనిబన్ధనంపరంచాఽపరంచ బ్రహ్మయ దోంకార ఇతిసామానాధికరణ్యమ్ ఓంకార వాచ్యం పరాపర రూపంబ్రహ్మ, ఏతేనైవాయనేన-అనేనైవోపాయేన విద్వాన్ ఏకతరం - కార్యకారణ బ్రహ్మణోరన్యతరత్ అన్వేతి ప్రాప్నోతి, ఇతి. అత్రచఅపరంబ్రహ్మేతి కార్యంబ్రహ్మోక్తం, చతుర్ముఖ లోకస్యచ అపర బ్రహ్మశబ్ద వాచ్యత్వ మేవయుక్తం, నతుపరబ్రహ్మ శబ్దవాచ్య త్వం, * కార్యంబాదరిః * * కార్యాత్యయే * పరంజైమినిఃఇతి తస్యకార్యలోకత్వ వ్యపదేశాత్, తతఃపృథగేవ పరబ్రహ్మవ్యపదేశా చ్చేతి దర్శితంకార్య బ్రహ్మశబ్దేన. ఉపరిపృథక్ఫలత్వేన కీర్తనాత్ విభా గోఽభిప్రేతఇత్యైహికా ముష్మికభిదమిత్యుక్తం, పరాపరశబ్దయోః

కార్యకారణ పరత్వాత్ కార్యలోకస్య ప్రాకృతత్వంసిద్ధమితి కారణ బ్రహ్మలోక స్యాఽప్రాకృతత్వ మకార్యత్వాదేవసిద్ధం, అతఃప్రాకృతాఽప్రాకృత రూపేణప్రాప్య లోకవిభాగః ప్రాకృతేఽపి ఐహికాముష్మికరూపేణ శ్రుత్యభిప్రేతః, ఉపరిపృథక్ఫలత్వేనకీర్త నాఽవిశేషాదితి భావః, ఐహికాఽముష్మిక విభాగ ప్రయోజకం ఉపరిపృథక్ఫలత్వేన కీర్తనందర్శయతి, ధ్యాతౄణామితి, ఏకమాత్రంప్రణవం ధ్యాతౄణాం-ఏకమాత్రం ప్రణవముపాసీనానాం, ఇహమర్త్యలోకే - ఇహమనుష్యలోకే, ఫలమభిధాయ- ద్విమాత్రం ప్రణవంధ్యాతౄణాన్తు అపరమాముష్మికం లాభంప్రోచ్య, త్రిమాత్రంప్రణవం ధ్యాతౄణాన్తు - త్రిమాత్రప్రణవో పాసకానాన్తు, పరంబ్రహ్మప్రాప్యముక్త మిత్యన్వయః, ఐహికాఽముష్మికవిభాగోక్తిః ప్రాకృతాఽప్రాకృత విభాగస్య ప్రదర్శనార్థేత్యభి ప్రాయేణపరం బ్రహ్మప్రాప్యముక్త మితిప్రాకృతాఽప్రాకృత విభాగోఽపిదర్శితః, చతుర్ముఖలోకస్యా ప్యన్తరిక్షశబ్దోపలక్ష్యత్వేసంగ్రాహకమాముష్మికత్వముక్తి, చతుర్ముఖలోకవ్యతి రిక్తోపలక్షణేసంగ్రాహకాకారోనాస్తీతినైయమ్య సూచనాయఆముష్మిక మిత్యుక్తం, ఉపలక్షణతయావ్యవధాన పరిహారస్తుల్యః, చతుర్ముఖలోకస్యాప్యుపలక్ష్యత్వే సంగ్రాహకలాభోఽస్మన్మతేఽధిక ఇతిభావః, పరంబ్రహ్మేతి, చతుర్ముఖలోకస్యప్రాప్యత్వే పరాత్పరంపురిశయం పురుషమీక్షతే ఇతిఫలవచన విరోధోఽభిప్రేతః, ఏవంకార్యబ్రహ్మ[illegible]స్య చతుర్ముఖలోకస్య తతఃపృథక్కరణం పరబ్రహ్మణః[illegible]పరమాత్మప్రాప్తేః ప్రాప్యత్వాశ్రయణం తత్క్రతున్యాయవిరోధః ఫలవచనవిరోధశ్చేత్యనేకయుక్తిభిః ప్రాకృతలోకద్వయ సాహచర్యంనిరస్తం,

ఆదావేవపరంచాఽపరంచేతిప్రాప్య విభాగస్యాఽభిహితత్వాత్ ప్రాకృతసాహచర్య యుక్తిరుపక్రమోన్మూలితా చేత్యుక్తంభవతి,

అధికరణార్థముపసంహరతినాత్రోక్తఇతి - అత్రవచస్యుక్తః - ససామభిరున్నీయతేబ్రహ్మలోకమిత్యత్రవచసిప్రతిపాదితః బ్రహ్మలోకః - బ్రహ్మలోకశబ్దవాచ్యః, అయంధాతృలోకోన - నశ్వరశ్చతుర్ముఖ లోకోన భవతి, తత్రత్యైర్నిరీక్ష్యః - బ్రహ్మలోకస్థైర్నిరీక్ష్యమాణశ్చ, నోవిధాతా - నచతుర్ముఖః, అపితు, అత్రోక్తోబ్రహ్మలోకః - పరమపదం, తత్రస్థైర్నిరీక్ష్యంచ, బ్రహ్మేత్యన్వయః.

ఈక్షతికర్మాధి కరణం సమాప్తం.

శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యేదహరాధికరణమ్.

(సూ) * దహరఉత్తరేభ్యః * ౧—౩—౧౩.

(శ్రీ) ఇదమామనన్తి ఛందోగాః "అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరం పుండరీకంవేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ స్తస్మిన్యదన్త స్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇతి తత్రసందేహః - కిమసౌ హృదయ పుండరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశోమహాభూత విశేషఉత ప్రత్యగాత్మా, అథపరమాత్మా, ఇతి కింతావద్యుక్తం ? మహాభూతవిశేషఇతి కుతః ? ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశేబ్రహ్మణిచ ప్రసిద్ధత్వేపిభూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రకర్షాత్. "తస్మిన్యదన్త స్తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇత్యన్వేష్టవ్యాన్త రస్యాధారతయా ప్రతీతేశ్చ ॥

శ్లో॥ ఛన్దోగా ఆమనన్తి హ్యథయదిదమితి ప్రాగుపక్రమ్య దేహే ధ్యాతుర్హృత్పుణ్డరీకే స్థితమిహదహరాకాశమన్వేష్యవత్తమ్ । సందేహస్తత్ర కిం స్విచ్ఛ్రితజహదహరో భూతభేదోఽథవాయం జీవో బ్రహ్మైవ వేతి ప్రసరతి కథితేష్వాద్య పక్షో హి యుక్తః ॥

యద్యప్యాకాశశబ్దో భగవతి చ యథా భూతభేదే ప్రసిద్ధోఽథాప్యాకాశం ప్రసిద్ధం కథయతి కథితోఽయం ప్రసిద్ధి ప్రకర్షాత్ । కిఞ్చాన్వేష్యాంతరస్యాన్వయ ఇహ కథితో బ్రహ్మవాచిత్వ మస్య ప్రత్యాచష్టే న కిఞ్చిద్భవతి భగవతోఽన్వేష్య మన్యద్యతోఽస్మాత్ ॥

(అ) పూర్వాధికరణే పరాత్పరం పురిశయం పురుషమిత్యుక్తస్య పరమాత్మత్వం సాధితమ్, అత్ర, పురిశయస్యాకాశ శబ్దవాచ్యస్య అపరమాత్మత్వ న్నిరస్యత ఇతి సంగతిః, తథా చ ఉపోద్ఘాతవ సంగతిరత్రాభిప్రేతా, పురిశయస్య అపరమాత్మత్వనిరసనమన్తరా పరమాత్మత్వస్థాపనం న సంభవతీతి ప్రకృతోపపాదకత్వా దస్యాధికరణస్య,

(టీ) విషయాదికం దర్శయితి - ఛన్దోగా ఇతి - ఛన్దోగాః - సామశాఖినః, ప్రాక్ - పూర్వమ్, అథయదిదమితి - అథ యదిదం బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ, దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం, తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్) ఇతి ఉపక్రమ్య - ఆరభ్య, ధ్యాతుః - ఉపాసకస్య, (ఇహ - దేహే - బ్రహ్మపురశబ్దవాచ్యే శరీరే, హృత్పుణ్డరీకే - పుణ్డరీకాకారే హృదయే, అన్వేష్యవత్తమ్ - తస్మిన్యదన్తరితి ప్రతిప

నాన్వేష్టవ్యమస్తి, దహరాకాశమ్ - సూక్ష్మాకాశమ్, అమునస్తీత్య
న్వయః, ఏవం విషయముక్త్వా సందేహమాహ - సందేహ ఇతి -
తత్ర - తస్మిన్వాక్యే, ఇహ - శ్రుతో దహరః - దహరాకాశః, కిం,
భూతభేదః - భూతవిశేష ఆకాశః, అథవా, అయం జీవః, బ్రహ్మైవ వా-
ప్రాగుక్తం బ్రహ్మైవ వా, ఇతి సందేహః ప్రసరతీత్యన్వయః, అథపూ
ర్వపక్షమాహ కథితేష్వితి - కథితేషు - ప్రోక్తేషు పక్షేషు, ఆద్యః పక్షో
హి - భూతాకాశ ఇతి ప్రథమః పక్షః ఖలు, యుక్తః - ఉచితః.

నన్వాకాశశబ్దస్య, భూతాకాశ ఇవ పరబ్రహ్మణ్యపి ప్రసిద్ధిస
త్త్వేన కథమేకాన్తతో భూతాకాశపరత్వ మస్యేత్యాశఙ్క్య భూతా
కాశే ప్రసిద్ధిప్రకర్షేణ పరిహరతి - యద్యపీతి - ఆకాశశబ్దః—,
యద్యపి, యథా, భూతభేదే - భూతాకాశే, ప్రసిద్ధః, తథా భగవతి-
చ ప్రసిద్ధ 'ఇతి, తథాశబ్దాధ్యాహారేణ, ప్రసిద్ధ ఇత్యస్యానుషఙ్గేణ చా
న్వయో బోధ్యః, అథాపి - తథాపి, కథితోऽయమ్ - ప్రోక్త ఆకాశశబ్దః,
ప్రసిద్ధి ప్రకర్షాత్ - ప్రసిద్ధ్యతిశయాత్, ప్రసిద్ధమాకాశమ్ - భూతా
కాశమ్, కథయతి - ప్రతిపాదయతీత్యర్థః, దహరాకాశస్య భూతా
కాశత్వే, హేత్వన్తరమప్యాహ - కిఞ్చేతి - ఇహ - అస్మిన్ దహరా
కాశే, అన్వేష్యాన్తరస్య - అన్యస్యాన్వేష్టవ్యస్య, కథితః - తస్మిన్యద
న్తరితి వాక్యేన ప్రతిపాదితః, అన్వయః - ఆశ్రయత్వరూప సంబన్ధః,
అస్య - దహరాకాశశబ్దస్య, బ్రహ్మవాదిత్వమ్ - బ్రహ్మప్రతిపాదకత్వమ్
ప్రత్యాచష్టే - పరిహరతీత్యర్థః, కుత ఇత్యత్రాహ - నకిఞ్చిదితి -
యతః - యతో హేతోః, అస్మాద్భగవతః - పరబ్రహ్మణః, అన్యదన్వే
ష్యమ్ - అన్వేష్టవ్యాన్తరమ్, న భవతి - నాస్తి, తస్మాదిత్యధ్యాహారేణా

న్వయః, అత్ర, దహరాకాశస్య బ్రహ్మవాచిత్వే తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్ట వ్యమితి వాక్యేన, తస్మిన్దహరాకాశశబ్దవాచ్యే, అన్వేష్టవ్యాన్తరస్యా న్వయః కథితోఽనుపపన్నః, బ్రహ్మైవహిసర్వత్ర అన్వేష్టవ్యమ్ముము క్షుభిః, నతతోఽన్యదన్వేష్టవ్యమస్తీతి, యోగ్యతావిరహాన్న దహరాకాశ శబ్దస్య బ్రహ్మవాచిత్వమ్, అపితుభూతాకాశ వాచిత్వమేవేతిభావః ॥

సిద్ధాన్తః.

(శ్రీ) ఇత్యేవంప్రాప్తేఽభిధీయతే - దహరఉత్తరేభ్యః - దహ రాకాశః పరంబ్రహ్మ, కుతః? ఉత్తరేభ్యోవాక్యగతేభ్యోహేతుభ్యః "ఏషఆత్మాఽపహత పాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపి పాసస్సత్య కామస్సత్యసంకల్పః,, ఇతినిరుపాధికాత్మత్వ మపహతపాప్మ త్వాదికం సత్యకామత్వం సత్యసంకల్పత్వం చేతిదహరాకాశే శ్రూయ మాణాగుణాః దహరాకాశం పరంబ్రహ్మేతిజ్ఞాపయన్తి - "అథయఇ హాత్మానమనువిద్యవ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషులో కేషుకామచారోభవతి,, ఇత్యాదినా " యంకామంకామయతే సోఽస్య సంకల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతితేన సంపన్నోమహీయతే ,, ఇత్యన్తేనదహరా కాశవేదిన స్సత్యసంకల్పత్వప్రాప్తి శ్శోచ్యమానా దహరాకాశంపరం బ్రహ్మేత్యవగమయతి " యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోఽన్త, హృదయ ఆకాశః,, ఇత్యుపమానోప మేయభావశ్చ దహరాకాశ స్యభూతాకాశత్వే నోపపద్యతే. హృదయావచ్ఛేదనిబంధన ఉపమా నోప మేయభావఇతి చేత్ - తథాసతిహృదయా వచ్ఛిన్నస్యద్యావా పృథివ్యాది సర్వాశ్రయత్వం నోపపద్యతే ॥

(శ్రీ) ననుచదహరాకాశస్య పరమాత్మత్వేఽపి బాహ్యాకాశోపమేయత్వం నసంభవతి, “ జ్యాయాన్పృథివ్యాజ్యాయా నంతరిక్షాత్,, ఇత్యాదౌ సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వ శ్రవణాత్ - నైవం. దహరాకాశస్య హృదయ పుండరీకమధ్యవర్తిత్వ ప్రాప్తాల్పత్వనివృత్తి పరత్వాదస్య వాక్యస్య, యథాఽధికజవేఽపి సవితరి “ ఇషుపతనచ్ఛవిసవితా,, ఇతివచనంగతిమాంద్యని వృత్తిపరం. అథస్యాత్ “ ఏషఆత్మాఽపహతపాప్మా,, ఇత్యాదినాదహరాకాశోననిర్దిశ్యతే, ” దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం,, ఇతిదహరాకాశాన్తర్వర్తినస్తస్యాఽన్వేష్టవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాదిహ “ ఏషఆత్మాఽపహతపాప్మా,, ఇతి తస్యైవాన్వేష్టవ్యస్యనిర్దేష్టుంయుక్తత్వాత్, స్యాదేతదేవం, యదిశ్రుతిరేవ, దహరాకాశం, తదన్తర్వర్తినంచ నవ్యభాఙ్క్షీత్, వ్యభాఙ్క్షీత్తుసా. తథాహి “ అథయదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురేదహరం పుండరీకంవేశ్మదహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం,, ఇతిబ్రహ్మపురశబ్దేన ఉపాస్యతయా సన్నిహితపరబ్రహ్మణః పురత్వేనోపాసకశరీరంనిర్దిశ్య తన్మధ్యవర్తి చతదవయవభూతం పుండరీకాకార మల్పపరిమాణం హృదయం పరస్యబ్రహ్మణోవేశ్మతయాఽభిధాయ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిం, సంశ్రితవాత్సల్యైక జలధిముపాసకానుగ్రహాయ తస్మిన్వేశ్మని సన్నిహితం సూక్ష్మతయాధ్యేయం దహరాకాశశబ్దేననిర్దిశ్య తదన్తర్వర్తిచాఽపహత పాప్మత్వాది స్వభావతోనిరస్త నిఖిలహేయత్వసత్య కామత్వాదిస్వాభావికానవధికాతిశయకల్యాణ గుణజాతంచధ్యేయం ” తదన్వేష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే.అత్ర “ తదన్వేష్టవ్యం ”, ఇతితచ్ఛబ్దేనదహరాకాశం తదన్తర్వర్తిగుణజాతంచ పరామృశ్యతేఉభయమన్వే

ష్టవ్యమిత్యుపదిశ్యతే. “యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ, ఇత్యనూద్య తస్మిన్ దహరపుండరీకవేశ్మని యో దహరాకాశః యచ్చ తదన్తర్వర్తి గుణజాతం తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి విధీయత ఇత్యర్థః - దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టస్య పరబ్రహ్మత్వం “తస్మిన్ యదంతః,, ఇతి నిర్దిష్టస్య చ తద్గుణత్వం తచ్ఛబ్దేనోభయం పరామృశ్య ఉభయస్యాఽప్యన్వేష్టవ్యతయా విధానం చ కథమవగమ్యత ఇతి చేత్ తదవహిత మనాశ్శ్రుణు “యావాన్వా అయమాకాశః తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః,, ఇతి దహరాకాశస్యాఽతి మహత్త్వమభిధాయ “ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచంద్రమసావుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణి,, ఇతి ప్రకృతమేవ దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య తస్య సర్వజగదాధారత్వమభిధాయ “యచ్చాస్యేహాఽస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్ సమాహితం,, ఇతి పునరప్యస్మిన్నితి తమేవ దహరాకాశం పరామృశ్య తస్మిన్నస్యోపాసకస్య ఇహలోకే యద్భోగ్యజాతమస్తి యచ్చ మనోరథమాత్రగోచరమిహ నాస్తి సర్వం తద్భోగ్యజాతమస్మిన్ దహరాకాశే సమాహితమితి నిరతిశయభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాఽభిధాయ తస్య దహరాకాశస్య దేహావయవభూతహృదయాన్తర్వర్తిత్వేఽపి దేహస్య జరాప్రధ్వంసాదావసత్యపి పరమకారణతయా అతిసూక్ష్మత్వేన నిర్వికారత్వముక్త్వా తత ఏవ “ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురం,, ఇతి తమేవ దహరాకాశం సత్యభూతం బ్రహ్మాఖ్యం పురం నిఖిలజగదావాసభూతమిత్యుపపాద్య “అస్మిన్ కామాస్సమాహితాః,, ఇతి దహరాకాశమస్మిన్నితి నిర్దిశ్య కామ్యభూతాంశ్చ గుణాన్ కామానితి నిర్దిశ్య తేషాం దహ

రాకాశాన్తర్వర్తిత్వముక్త్వా తదేవదహరాకాశస్య కామ్యభూతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం తస్యాత్మత్వంచ " ఏషఆత్మాఽపహతపాప్మా ,, ఇత్యాదినాసత్యసంకల్పఃఇత్యన్తేనస్ఫుటీకృత్య " యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తి ,, ఇత్యారభ్య ,, తేషాంసర్వేషులోకేష్వ కామచారోభవతి ,, ఇత్యన్తేన తదిదంగుణాష్టకం తద్విశిష్టందహరాకాశ శబ్దనిర్దిష్టమాత్మానంచ అవిదుషాంతద్వ్యతిరిక్త భోగ్యసిద్ధయేచ కర్మకుర్వతాం అన్తవత్ఫలావాప్తి మసత్యసంకల్పత్వంచాఽభిధాయ " అథయఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతి ,, ఇత్యాదినాదహరాకాశశబ్ద నిర్దిష్టమాత్మానం తదన్తర్వర్తి నశ్చకామ్యభూతానపహత పాప్మత్వాదికాన్గుణాన్విజానతాముదారగుణ సాగరస్యతస్య పరమపురుషస్య ప్రసాదాదేవసర్వకామావాప్తి స్సత్యసంకల్ప తాచోచ్యతే, అతోదహరాకాశః పరం బ్రహ్మ తదన్తర్వర్తిచ అపహతపాప్మత్వాది కామ్యగుణజాతం తదుభయమన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యమితి చోచ్యత ఇతినిశ్చీయతే, తదేతద్వాక్యకారోఽపి స్పష్టయతి " తస్మిన్యదంతరితి కామవ్యపదేశః ,, ఇత్యాదినా అతఏతేభ్యోహేతుభ్యో దహరాకాశఃపరంబ్రహ్మ,

(శ్లో) ఇత్యత్రబ్రూమ ఉక్తోదహరఇహాపరం బ్రహ్మ
హేతుభ్య ఉక్తాద్యుక్తేభ్యస్తూత్తరగస్యాం పరపురుషగుణా
హ్యేతఇత్యత్రగీతాః ॥ ఉక్తంహ్యాత్మత్వమత్రత్వ సుపధి
తమపాప్మత్వ ముఖ్యాశ్చధర్మాబ్రహ్మైత్ర కాన్యాహిగీతా

దహరఇహాపున స్సత్యసంకల్పతాన్తాః ॥

ఏవంపుంసీహవాక్యే ధయఇతిదహరాకాశఏవ దిన్యవా
ప్తిస్సత్యసంకల్పస్య గీతాకథయతిదహరం బ్రహ్మసంప్రో
క్తమేవం । యావాన్వేత్యాదివాక్యే శ్రుతమిదముపమా
నోపమేయత్వమస్మిన్ భూతాకాశత్వయోగం పరిహ
రతితతో హ్యేషహి బ్రహ్మవాస్యః ॥

భూతాకాశేఽపియుక్తం హ్యుపపదకే ఇహచోక్తోపమే
యత్వమేతత్ప్రతీహాల్పదేశేష్వముఖ్య సకలలోకా
శ్రయతోఽప్యుక్తిబాధః । జ్యాయానిత్యాదినోక్తే భగవతి
సకలాజ్జ్యాయసీదంనయుక్తం భూతాకాశోపమేయత్వ
మభిహిత మిహత్వన్మతేఽపీతిచేన్న ॥

దృష్టోలోకేఽతివేగేసవితరి శరవద్గచ్ఛతీతి ప్రయోగో
మాంద్యవ్యావృత్తిమాత్రం కథయతిహి యథాతద్గతౌ
తద్వదేవ । అస్మిన్నల్పత్వమాత్రం పరిహరతి హ్యదీహ
స్థితత్వప్రయుక్తంయావానిత్యాది వాక్యం పరిహరతినత
ద్బాహ్యభూతాన్మహత్త్వం ॥

వాక్యేనన్వేష ఆత్మేత్యయమిహదహరో నోపదిష్టోయ
తోఽస్మిన్నన్విష్టవ్యం ప్రతీతంనహిపర పురుషాదన్యదన్వే
ష్యమస్తి । స్యాదేవంనవ్యభాజ్యత్వాది నిగమవచోద్రా

హాకాశమస్మిన్నంత స్థంచాఽపి వేద్యం స్ఫుటమిదముభ
యంతత్వ్యభాక్షీత్తథాహి ॥

దేహస్తూపాసకస్యా థయదితినగరం బ్రహ్మణోఽస్యాభిధా
యప్రత్యా సన్నస్యవేశ్మాస్యతు దహరమిదంకీర్తనాయి
త్యాహృదబ్జమ్ । తస్మిన్నాకాశముక్త్వా దహరమపిపర
బ్రహ్మరూపం తదన్తర్వేద్యాంశ్చాపాప్మతాదీన్కథయ
తిహిగుణాన్సత్యసంకల్పతాన్తాన్ ॥

గ్రాహంచాత్రస్థితంచ ద్వయమపిచపరామృశ్య తచ్ఛబ్ద
తోఽస్మాత్తస్మిన్నిత్యాది వాక్యంవదతితదుభయం చాస్యవే
ద్యంముముక్షోః । దహ్రాకాశోయత్తదన్త స్థితగుణప
టలం తద్ద్వయంవేదితవ్యం వాగేషాపఙ్క్తినాతోఽపిహత
మిహతుయత్తత్పదార్థైక్యముక్తం ॥

బ్రహ్మత్వంప్రోక్తవాక్యేదహరఇహాతదన్తస్థితేతద్గుణత్వం
తచ్ఛబ్దాద్బ్రహ్మ తత్స్థంగుణమపిచపరా మృశ్యజిజ్ఞాస్యతా
స్యాప్రోక్తేత్యర్థఃకథం వాత్రవిదితఇతిచేదుత్తరత్రోక్త
వాక్యైరత్రస్థైరేనవిజ్ఞాయత ఇతితదిదం శ్రూయతాం
సావధానమ్ ॥

యావానిత్యాదివాక్యే దహరఇహామహత్త్వాతిరేకంప్రకీ
ర్త్యోభేఅస్మిన్నిత్య పాత్తైవదసి సకలలోకాశ్రయ

త్వం విధాయ । యచ్చాస్యేత్యాదివాక్యే నిరతిశయమ
హాభోగ్యతాం కీర్తయిత్వా జీర్ణే నష్టేపి దేహే వికృతి
విరహితాం హార్ద ఆకాశ ఉక్త్వా ॥

ప్రోచ్యైతత్సత్య మిత్యాదికవచసి పురం బ్రహ్మ సర్వస్య
భూమిం చాస్మిన్నిత్యత్ర కామ్యాన్త్సకల గుణగణాన్
ప్రదహ ఆకాశ ఉక్త్వా । ఆత్మత్వం చైవ ఇత్యాదికవచసి గు
ణాన్ సత్యసంకల్పతాన్తాన్ ప్రోక్త్వానష్టౌ గుణానప్యవిదుషి
దహరం చైనమాత్మానమన్యత్ ॥

భోగ్యం ప్రాప్తం చ కర్మార్చరతి ఫలమనిత్యం త్వకామప్ర
చారం సంకీర్త్య స్మృత్యర్థేత్యాదికవచసి తథాష్టౌ గు
ణాన్తస్యతం చ । ఆత్మానం జానతాం చాథయ ఇతి కథితః
కామచారో హి లోకే సర్వత్రైవోపదిష్టా ప్రతిహతిర
హితా సత్య సంకల్పతా చ ॥

తస్యైవేయం ప్రసాదాద్ధ హర ఇహ తతో బ్రహ్మతత్త్వాగు
ణా ఇత్యర్థో నిశ్చీయతే తద్ద్వయమపి చ సమన్వేష్యమి
త్యేవ చార్థః । తస్మిన్నిత్యాదినార్థం కథయతి తమిమం
వాక్య కారోపితస్మాద్ధేతుభ్యః ప్రోదితేభ్యో దహర ఇహ ప
రం బ్రహ్మణో భూతభేదః ॥

(అవ) సిద్ధాన్తమాహ - ఇత్యత్రేతి—

(టీ) ఇత్యత్ర- ఇత్యస్మిన్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే, బ్రూమః- సిద్ధాన్తం బ్రూమ ఇత్యర్థః, ఇహ- అస్మిన్దహరవాక్యే, ఉక్తైః- కీర్తితైః దహరః- దహరాకాశః, పరం బ్రహ్మ, ఇయం చ ప్రతిజ్ఞా, అత్ర హేతుమాహ- హేతుభ్య ఇతి— ఉత్తరస్యాముక్తా- అత్ర దహరవిద్యాయాముత్తరత్ర ప్రోక్తవాక్యే, ఉక్తేభ్యో హేతుభ్య ఇత్యన్వయః. తే చ హేతవః ఏష ఆత్మేత్యాదివాక్యప్రోక్తాః పరమపురుషాసాధారణా గుణాః; సూత్రే దహర ఇతి పక్షనిర్దేశః, బ్రహ్మేతి సాధ్యమధ్యాహారాదినా లబ్ధమ్, ఉత్తరేభ్య ఇతి హేతురితి భావః; హేతూనాం గుణానాముత్తరత్వం స్వప్రతిపాదకవాక్యద్వారా బోధ్యమ్, తానేవ హేతూనుత్తరవాక్యోదితాన్దర్శయతి- ఉక్తం హీతి— అత్ర- దహరాకాశే, అనన్యాధికమ్- నిరుపాధికమ్, ఆత్మత్వముక్తం హి- ఏష ఆత్మేత్యాదివాక్యే కీర్తితం హీత్యర్థః; నిరుపాధికాత్మత్వం పరబ్రహ్మణ ఏవేతి భావః; ఇహ దహరే, ఆపాప్మత్వముఖ్యాః- అపహతపాప్మత్వప్రభృతయః, బ్రహ్మైకాన్తాః- బ్రహ్మమాత్రనిష్ఠాః, సత్యసంకల్పతాన్తాః- సత్యసంకల్పత్వపర్యన్తాః, ధర్మాః- గుణాః, గీతా హి- కీర్తితా హీత్యర్థః;

హేత్వన్తరమాహ- ఏవమితి- అథయ ఇతీహ వాక్యే- అథయ ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదికే యం కామం కామయతే సోఽస్య సంకల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతి ఇత్యన్తే వాక్యే, దహరాకాశవేదిని పుంసి- దహరాకాశోపాసకే పురుషే, గీతా- కీర్తితా, సత్సంకల్పస్య- సత్యసంకల్పస్య,

అవాప్తిః- ప్రాప్తిః ఏనంసంప్రోక్తందహరంబ్రహ్మకథయతీత్యన్వయః, దహరస్యభూతాకాశత్వవ్యవచ్ఛేదకం హేత్వన్తరమాహ- యావాన్వేతి- యావాన్వేత్యాదివాక్యే- (యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోన్తర్హృదయఆకాశః) ఇత్యాదివాక్యే, శ్రుతమ్, ఇదముపమానోపమేయత్వమ్- అయముపమానోపమేయభావః, అస్మిన్- దహరాకాశే, భూతాకాశత్వయోగమ్- భూతాకాశత్వాన్వయమ్, పరిహరతి- ప్రత్యాచష్టే, ఏకస్యైవోపమానోప మేయత్వాసంభవాదితిభావః; తతోపి- తస్మాదపిహేతోః, ఏషః- దహరాకాశః, బ్రహ్మ- పరంబ్రహ్మ, నాన్యః- భూతాకాశోనభవతీత్యర్థః

భూతకాశేపిహృదయప్రదేశోపాధికత్వనిబన్ధనం బాహ్యాకాశోపమేయత్వంసంభవతీత్యాశఙ్క్యపరిహరతి- భూతాకాశేపీతి- హృదుపధికే- హృదయరూపోపాధ్యవచ్ఛిన్నే, ఇహభూతాకాశేపి-, ఏతదుక్తోపమేయత్వమ్- యావాన్వాఅయమాకాశ ఇత్యాదినాఉక్తంబాహ్యాకాశోపమేయత్వమేతత్, యుక్తంచేత్ - యుక్తమితిచేదిత్యర్థః; పరిహరతి - తర్హీతి - తర్హి - తథాసతి, అల్పదేశేఇహ - హృదయరూపాల్పప్రదేశా వచ్ఛిన్నేఅస్మిన్భూతాకాశే, ద్యుముఖసకలలోకాశ్రయత్వోక్తిబాధః - ఉభేఅస్మిన్ద్యావాపృథివీ అన్తరేవసమాహితే ఇత్యాదివాక్య మస్మిన్ద్యుపృథివ్యాది సకలలోకాశ్రయత్వ ప్రతిపాదకంబాధితంస్యాదిత్యర్థః. అల్పప్రదేశావచ్ఛిన్నే అస్మిన్మహతాం ద్యుపృథివ్యాదిలోకానామాశ్రయత్వానుపపత్తేరితిభావః, న్యూనపరిమాణస్యైవఅధికపరిమాణస్యాపి నమధ్యమపరిమాణేన సాధర్మ్యం యుక్తమితిచోదయ

తి-జ్యాయానిత్యాది నేతి-త్వన్మతేపి- దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వవాదినస్తవ మతేపి, జ్యాయానిత్యాదినా - జ్యాయాన్ పృథివ్యాజ్జ్యాయానన్తరిక్షాది త్యాదివాక్యేన, ఉక్తే-ప్రతిపాదితే, సకలాజ్జ్యాయసి-సర్వస్మాన్మహతి, భగవతి - బ్రహ్మణి, ఇహ - యావానిత్యాదివాక్యే, అభిహితమ్— కీర్తితమ్, ఇదంభూతాకాశోప మేయత్వమ్, నయుక్తమితి చేదిత్యన్వ యః, పరమమహతో బ్రహ్మణోఽల్ప మహతాభూతాకాశేన సామ్యా యోగాదితిభావః. అన్యూనపరిమాణత్వ మాత్రం సాధర్మ్యమితిపరి హరతి - నేతి.

అన్యూనత్వమాత్రేణసామ్య ప్రతిపాదనంలోకేదృష్టమిత్యాహ- దృష్టఇతి - అతివేగే - క్షణమాత్రేణానేక యోజనదూరగమనోపయుక్త వేగశాలిని, సవితరి - సూర్యే, దృష్టశ్శరగద్గచ్ఛతీతిప్రయోగః, తద్గతౌ- సూర్యగతౌ, యథా, మాన్ద్యవ్యావృత్తిమాత్రమ్ - మాన్ద్యనివృత్తి మాత్రమ్, కథయతి - ప్రతిపాదయతి, నహ్యల్పవేగస్యశరస్య అతివేగస్య సవితుశ్చ సర్వాత్మనాసామ్యం సంభవతీతిభావః; తద్వదేవ - తథైవ, యావానిత్యాదివాక్యమ్ - యావాన్వాఅయమాకాశ ఇత్యాదివాక్య మ్, అస్మిన్ - దహరాకాశే, ఇహ, హృది - హృదయే - స్థితత్వప్ర యుక్తమ్ - స్థితిప్రయుక్తమ్, అల్పత్వమాత్రమ్ - అల్పపరిమాణత్వమా త్రమ్, పరిహరతి - వ్యావర్తయతి, మాత్రశబ్దేనాభి ప్రేతార్థమా హ - పరిహరతీతి, తత్ బాహ్యభూతాత్ బాహ్యాకాశాత్ మహత్వం నపరిహరతీత్యన్వయః ॥

ఏష ఆత్మేత్యాదివాక్యే ఏష ఇత్యనేన దహరాకాశో యది నిర్దిష్ట
స్స్యాత్, తర్హి తన్నిష్ఠైర్హేతుభిః పరమాత్మాసాధారణగుణై
ర్దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వనిశ్చయస్స్యాత్, నాయం దహరాకాశః
ఏష ఇత్యనేన నిర్దిశ్యతే, తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితివాక్యేన తస్యా
న్వేష్టవ్యాన్తరాన్వయప్రతిపాదనాత్, పరమాత్మైవ హి సర్వత్ర
ముముక్షుభిరన్విష్యతే, న తు తదన్యః కోఽపీత్యాశంకతే - వాక్య ఇతి - నను,
ఏవ ఆత్మేతీహ వాక్యే - (ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా,) ఇత్యాదౌ వాక్యే,
అయం దహరః - దహరాకాశోఽయమ్ నోపదిష్టః - న ప్రతిపాదితః,
కుత ఇత్యత్రాహ - యత ఇతి - యతః యస్మాద్ధేతోః; అస్మిన్ - దహ
రాకాశే, అన్వేష్టవ్యమ్ - జిజ్ఞాస్యమ్, ప్రతీతమ్ - తస్మిన్యదన్తస్తదన్వే
ష్టవ్యమితి వాక్యేన ప్రతిపన్నమ్ దహరాకాశస్య అన్వేష్టవ్యాంతరవత్త్వ
ప్రతిపాదనమాత్రాత్తస్య ఏష ఆత్మేత్యత్ర ప్రతిపాదనం కుతో న భవతీ
త్యత్రాహ - నహీతి - పరమపురుషాదన్యత్, అన్వేష్యమ్ - జిజ్ఞాస్యమ్,
నాస్తి హీత్యన్వయః, ఏష ఆత్మేతి వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వాత్,
పరమాత్మనశ్చాన్వేష్యాంతరాభావాదన్వేష్యాంతరోపేతదహరాకాశప
రత్వమస్య వాక్యస్య న సంభవతీతి భావః; పరిహరతి స్యాదేవమితి - నిగ
మవచః - వేదవాక్యమ్, దభ్రామాకాశమ్ - దహరాకాశమ్, అస్మిన్న
న్తస్స్థం వేద్యం చాపి - దహరాకాశాంతస్థితం తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమ్,
ఇత్యనేనోక్తం వేద్యం చాపి, నవ్యభాంక్ష్యద్యది - న వ్యవేచయిష్యద్యది, ఏ
వం స్యాత్ - అన్వేష్యాశ్రయస్య భూతాకాశత్వం స్యాత్, ఇదముభయం -
దహరం తదన్తస్స్థితం చేత్యుభయమ్, తత్ - నిగమవచః స్ఫుటం వ్యభాం

క్షిత్ - వ్యవేచయత్, అయమభిప్రాయః, దహరస్య పరమాత్మత్వం తదంతస్థితస్య అన్వేష్యస్య పరమాత్మగుణత్వం చ యది నిగమవచసా నిశ్చీయతే, తదా, దహరాకాశాంత స్థితస్య అన్వేష్యస్య పరమాత్మత్వం తదాశ్రయస్య చ దహరాకాశస్య 'భూతాకాశత్వం శంకితుం శక్యమ్, నైవమ్- తయోర్నిగమవచసైవ తథాత్వేన నిశ్చయాదితి, నిగమవచసా తద్వివేచన ప్రకారమేవాహ - తథాహీతి —

అథయదిది - (అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమ్) ఇతివాక్యే, ఉపాసకస్య దేహం, ప్రత్యాసన్నస్య - ఉపాసకానుగ్రహార్థం సన్నిహితస్య, అస్య బ్రహ్మణో నగరమ్ - ఏతస్య పరబ్రహ్మణో నగరత్వేన, అభిధాయ - బ్రహ్మపురశబ్దేన ప్రతిపాద్య, ఇదం దహరమ్ - సూక్ష్మమ్, హృదబ్జమ్ - హృదయపుండరీకమ్, అస్య - బ్రహ్మణః, వేశ్మ - గృహత్వేన, కీర్తయిత్వా - దహరం పుండరీకమిత్యనేన ప్రతిపాద్య, తస్మిన్- హృదయపుండరీకే స్థితమ్ పరబ్రహ్మరూపమ్, దహరమాకాశమపి, ఉక్త్వా దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ ఇత్యనేన ప్రతిపాద్య, తదన్తః - తస్య దహరాకాశస్యాన్తర్విద్యమానాన్, వేద్యాన్, అపాప్మత్వాదీన్ - అపహతపాప్మత్వ ప్రభృతీన్, సత్యసంకల్పతాన్తాన్ - సత్యసంకల్పత్వ పర్యంతాన్, గుణాన్, కథయతే - తస్మిన్ యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యనేన ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

నను ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య గుణిత్వేన తస్య ధ్యేయత్వం వక్త

వ్యమ్, తేనాపి నాగుణధ్యానాయోగాత్, తచ్ఛబ్దస్య 'తదన్తర్వర్తిపర
త్వేనాకాశాభిధాయిత్వమ్, గుణినోధ్యేయత్వే కథం తే గుణానాంధ్యే
యత్వమర్థసిద్ధంస్యాత్, నతుగుణానాంధ్యేయత్వే కథం తే గుణినోఽన్త
ర్భావః, అతోఽన్వేష్టవ్యపదంగుణిపరమ్, నతుగుణపరమిత్యత్ర తత
చ్ఛబ్దస్యోభయపరామర్శిత్వమాహ-దహ్రంచేతి - తస్మిన్నిత్యాదివాక్యం-
తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాదివాక్యమ్, అ
స్మింస్తచ్ఛబ్దః - దహరోఽస్మిన్నన్తరఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమి
త్యత్ర శ్రూయమాణస్తచ్ఛబ్దః, దహ్రంచ అన్తస్థితంచ ద్వయమపి
పరామృశ్య తదుభయంచ అస్యముముక్షోర్వేద్యం వదతీత్యన్వయః, నను
యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టంహి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే, యచ్ఛబ్దస్త్వన్తర్వర్తి
పరః, నాకాశపరః, తత్కథముభయపరామర్శిత్వం తచ్ఛబ్దస్యేతి శంకా
యామస్య వాక్యస్య పరోక్తార్థపరత్వంచవ్యుదస్యన్ తచ్ఛబ్దస్యోభ
యపరామర్శిత్వమాహ - దహ్ర ఇతి - స్పష్టోర్థః, అథయదిదమిత్యా
దివాక్యే, యచ్ఛబ్దస్య ప్రథమోపాత్తస్య దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ
ఇత్యత్రాపి లింగవ్యత్యయేనానుషఙ్గాదాకాశస్యాపి యచ్ఛబ్దోపాత్త
త్వేన తచ్ఛబ్దేన తస్యాపి పరామర్శోనానుపపన్న ఇతి భావః; తస్మిన్య
దంతరితి వాక్యస్య తస్మిన్దహర పుండరీకేవేశ్మని యదన్తర్గతం దహ
రాకాశాఖ్యం వస్తుతదన్వేష్టవ్యమితి పరోక్తార్థేనోపపన్నః, యదిదం
దహరంపుండరీకం వేశ్మ తస్మిన్దహరాకాశఇతి దహరాకాశస్య పుండ
రీకవేశ్మాధారకత్వస్య ఉక్తత్వాత్ పునరపి తస్మిన్ యదంతరిత్యాకా
శస్య పుండరీకవేశ్మాధారకత్వకథనవైయర్థ్యంస్యాదితి, తస్మిన్యదంతరితి

గుణవిషయత్వేఽపునరైయర్థ్యం, పూర్వమనుక్తత్వాత్, అతోఽపేక్షి
తవిధారనపేక్షిత విధానందుర్బలం, తస్మిన్యదంతస్త దన్వేష్టవ్యమితి
వాక్యే పుల్లింగనపుంసకలింగయోర్యచ్ఛబ్దయోస్త్యదాదీని సర్వైర్నిఽ
త్యమిత్యేకశేషః, నపుంసకమనపుంసకే నైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి న
పుంసకాంతత్వమేక వచనాంతత్వంచ, వివక్షితార్థస్య ప్రామాణికత్వే
సిద్ధేహి క్లిష్టనిర్వాహాశ్రయణ ముపపద్యతే తస్మాద్దహరాకాశస్యపర
బ్రహ్మత్వే తదన్తర్వర్తినో గుణజాతస్య తయోరన్వేష్టవ్యత్వేచ ప్ర
మాణంవక్తవ్యమితిపృచ్ఛతి - బ్రహ్మత్వమితి - ప్రోక్తవాక్యే అథయ
దిదమిత్యాదివాక్యే, ఇహదహరే - దహరాకాశే, బ్రహ్మత్వం - బ్రహ్మ
రూపత్వం, తదంతస్థితే - దహరాకాశాంతస్థితే, తద్గుణత్వం - బ్రహ్మ
గుణత్వఞ్చ, తచ్ఛబ్దాత్ - తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్ట ఇతివాక్యస్థాత్తచ్ఛ
బ్దాత్, బ్రహ్మ తత్స్థంగుణమపిచ - బ్రహ్మనిష్ఠంగుణమపిచ, పరామృశ్య-
ప్రతిపాద్య, అస్య - బ్రహ్మణస్తద్గుణస్యచ, జిజ్ఞాస్యతా - వేద్యతా, ప్రో
క్తేత్యర్థః - ప్రతిపాదితేత్యర్థః కథంవా - కేనప్రమాణేన, ప్రవిదితఇతి
చేత్ - నిశ్చిత ఇతిచేదితిప్రశ్నః; ఉత్తరంవక్తి - ఉత్తరత్రేతి - ఉత్త
రత్ర - ఉపరి, అత్రస్థైః - ఏతత్ప్రకరణస్థైః, ఉక్తవాక్యైరేవ విజ్ఞాయ
తఇతి, తదిదంసావధానం శ్రూయతామిత్యన్వయః; యద్యపి అథయ ఇ
హాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చసత్యాన్ కామానితి వాక్యమేవా
త్ర పరమాత్మన స్తదంతర్వర్తిగుణానాంచ వేద్యత్వపరమితి
తదేవోదాహర్తవ్యం, తథాపి, దహర ప్రకరణ విచ్ఛేదోనా
స్తీతి ప్రతిపాదనాయ యావా నిత్యాదివాక్యాన్యప్యుదాహృత్య

తదర్థః ప్రతిపాద్యస్తే, యావానితి - యావానిత్యాదివాక్యే— యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యాది వాక్యే, ఇహ దహరే, దహరాకాశే, మహత్త్వాతిరేకమ్ - మహత్త్వాతిశయమ్, ప్రకీర్త్య - ప్రతిపాద్య, తస్య వాక్యస్య బాహ్యభూతాకాశాపేక్షయా మహత్త్వప్రతిపాదనపరత్వాదుక్తార్థబోధకత్వమ్ - ఉభే అస్మిన్నిత్యుపాత్తేవచసి - (ఉభే అస్మిన్ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ) ఇత్యధీతే వాక్యే, సకలలోకాశ్రయత్వమ్ - సకలలోకాధారత్వమ్, విధాయ - ఉక్త్వా, యచ్చాస్యేతి వాక్యే - (యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మిన్త్సమాహితం సర్వే కామాస్సమాహితాః) ఇతి వాక్యే, నిరతిశయమహాభోగ్యతాం, కీర్తయిత్వా - ప్రతిపాద్యేత్యర్థః; అస్మిన్ వాక్యే యచ్చాస్యేహాస్తీత్యనేన - అస్యోపాసకస్య ఇహలోకే యద్భోగ్యజాతమస్తీత్యుక్త్వా యచ్చ నాస్తీత్యనేన యద్భోగ్యజాతమస్యోపాసకస్య ఇహలోకే నాస్తి, కిన్తు మనోరథపథమిత్యుక్త్వా సర్వం తదస్మిన్ సమాహితమిత్యనేన సర్వం తద్భోగ్యజాతమస్మిన్దహరాకాశే స్థాపితమిత్యుక్త్యా అస్య వాక్యస్య నిరతిశయభోగ్యతాపరత్వమ్. (న జీర్యతి న హన్యతే, ఇతి వాక్యే నార్థసిద్ధమాకారమాహ - జీర్ణ ఇతి - దేహే, జీర్ణే - జరయా శిథిలే, నష్టేపి - ధ్వస్తేపి, హార్దే ఆకాశే - హృదయావచ్ఛిన్నదహరాకాశే, వికృతివిరహితామ్ - వికారరాహిత్యమ్, ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్య, ఏతత్సత్యమిత్యాదికవచసి ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమితి వాక్యే, సర్వస్యభూమిమ్ - సర్వావాసభూమిమ్, అతఏవ పురమ్ - నగరమ్, ప్రోచ్య -

ప్రకీర్త్య, అస్మిన్నిత్యత్ర - అస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతివాక్యే
దభ్రే ఆకాశే - దహరాకాశే, కామ్యాన్ - కామనావిషయీభూతాన్,
సకలగుణగణాన్, అయంచ కామాన్ ఇత్యస్యార్థః; ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్య
ఏషఇత్యాదికవచసి - (ఏషఆత్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽ
పిపాసస్సత్యకామస్సత్య సంకల్పః) ఇతివాక్యే, ఆత్మత్వమ్, సత్యసంకల్ప
తాన్తాన్ - సత్యసంకల్పత్వపర్యన్తాన్ గుణాంశ్చోక్త్వా ఇత్యుక్తేవత్య
త్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, అస్మిన్ యథేత్యాదికవచసి- యథాహ్యేవేహ
ప్రజాఅన్వావిశన్తీత్యారభ్యోక్తేవాక్యే, ప్రోక్తానష్టౌగుణాన్, దహర
మయమేవమాత్మానంచ, అవిదుషి - అజానతి, అస్యదౌర్భాగ్యంచప్రాప్తుం
కర్మాణిచరతిపురుషే, అనిత్యంఫలమ్, అకామప్రచారమ్ - యథాకా
మప్రచార రాహిత్యమ్, సంకీర్త్య - ప్రతిపాద్య, తథా, అథయఇతి -
(అథయఇహాత్మానమను విద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్) ఇతి
వాక్యే, అష్టౌగుణాన్ - ప్రోక్తానష్టౌగుణాన్, తద్యుతమాత్మానంచ -
తద్యుక్తమాత్మానంచ, జానతామ్ - లోకేసర్వత్రైవ, కామచారః -
యథాకామప్రచారః- కథితః, ఇయంప్రతిహతరహితా సత్యసంకల్పతా
చ, తస్యైవభగవతః ప్రసాదాత్ - అనుగ్రహాత్, ఉపదిష్టేత్యన్వయః,
అనేనశ్రుత్యర్థోపన్యాసేన పూర్వప్రస్తుతశఙ్కాయాః పరిహృతత్వం
దర్శయతి - దహరఇతి తతః తస్మాత్, ఇహ - అస్మివాక్యే, దహరః -
దహర శబ్దవాచ్యః, బ్రహ్మ - పరంబ్రహ్మైవ, తత్స్థాః - తస్మిన్ యద
న్తరిత్యనేనోక్తా స్తదన్తస్థాః, గుణా ఇత్యర్థో నిశ్చీయతే, తద్ద్వయమ
పి—దహరాకాశః తదన్తస్థగుణజాతఞ్చేత్యర్థద్వయమపి, అన్వేష్య

మితి - అన్వేష్టవ్యమితి, ఏషోఽర్థశ్చ నిశ్చీయత ఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః; నను ఉపక్రమానుగుణముపసంహారో వర్ణనీయః, తత్కథముపసంహారానుగుణముపక్రమార్థవర్ణనమితి చేన్న, ఉపక్రమావగతస్య తదన్తర్వర్తినోఽన్వేష్ట వ్యత్వస్య బాధకాభావాత్, ఉపసంహారగతస్య ఆత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వస్య ఉపక్రమేవివక్షితత్వమాత్రం హ్యుక్తమ్, నను ఉపక్రమవాక్యమన్తర్వర్తిన ఏవాన్వేష్టవ్యపరం స్యాత్, ఆత్మనోఽన్వేష్టవ్యత్వం తు ఉపసంహారగతవాక్యాదేవ అవగతం స్యాత్, కిం క్లిష్టనిర్వాహేణేతి చేన్న, ఫలవాక్యగతోపాసనానువాదస్య పురోవాదస్య చఏకరూపతాయా అవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, నహ్యప్రాప్తగుణ్యుపాసనమనూదితుం శక్యమ్, నచ అథయఇహాత్మాన మితివాక్యం విశిష్టవిధిపరమ్, గుణాంశస్య ప్రాప్తత్వాత్, నాపి గుణానువాదేన గుణ్యుపాసనవిధాయకమ్, ఉభయానువాదేన ఫలప్రతిపాదన పరత్వాత్, అతోఽప్రాప్తస్యానువాదాయోగాత్ ఫలవాక్యానూదితస్య గుణ్యుపాసనస్య గుణోపాసనస్య చ తదన్వేష్టవ్యమితివాక్యేనైవ విహితత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమితి దహరాకాశ గుణాష్టకయో రుభయోరప్యుపాసనం తదన్వేష్టవ్యమితి విహితమ్, అథ అన్తర్వర్తినః కామత్వం సంప్రదాయతో ద్రఢయతి - తస్మిన్నిత్యాదినేతి - వాక్యకారోఽపి, తస్మిన్నిత్యాదినా - తస్మిన్యదన్తరితి కామవ్యపదేశ ఇత్యాదినా, తమిమమర్థం ద్రఢయతీత్యన్వయః, సూత్రార్థముపసంహరతి - తస్మాదితి - తస్మాత్ —, ప్రోదితేభ్యః - ప్రోక్తేభ్యః, హేతుభ్యః —, ఇహ - అస్మిన్వాక్యే, దహరః -

దహరశబ్ద వాచ్యః, పరంబ్రహ్మ,భూతభేదః - భూతాకాశః, నేతి-
నేత్యర్థః,

(సూ) * గతిశబ్దాభ్యాం తథాహిదృష్టంలింగంచ 1-3-14.

(శ్రీ) ఇతశ్చదహరాకాశః పరంబ్రహ్మ, "తద్యథాహిరణ్యనిధి
న్నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సంచరన్తోనవిందేయు రేవమేవేమాస్స
ర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతంబ్రహ్మలోకం నవిన్దన్త్యనృతేనహి
ప్రత్యూఢాః,, ఇతి ఏతమితి ప్రకృతందహరాకాశన్నిర్దిశ్యతత్రాహరహ
స్సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం గమనం గంతవ్యస్యైతస్య దహరాకాశస్య బ్ర
హ్మలోకశబ్దనిర్దేశశ్చ దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాంగమయతః, కథమన
యోరస్య పరబ్రహ్మత్వ సాధకత్వమిత్యత ఆహ, తథాహిదృష్టమితి, ప
రస్మిన్బ్రహ్మణి సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానామహరహస్సుషుప్తికాలే గమ
నమన్యత్రాఽభిధీయమానం దృష్టం, "ఏవమేవ ఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః
ప్రజాస్సతి సంపద్యనవిదుస్సతి సంపత్స్యామహఇతి,, ఇతి "సతఆగమ్య
నవిదుస్సత ఆగచ్ఛామహఇతి,, ఇతిచ, తథాబ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ పరస్మి
న్బ్రహ్మణిదృష్టః, "ఏషబ్రహ్మలోక స్సమ్రాడితి హోవాచ,, ఇతి,
మాభూదన్యత్ర బ్రహ్మణి గమనదర్శనం, ఏతదేవతు దహరాకాశే స
ర్వేషాంక్షేత్రజ్ఞానాం ప్రలయకాల ఇవనిరస్తనిఖిలదుఃఖానాం సుషుప్తి
కాలేఽవస్థానంశ్రూయమాణమస్య పరబ్రహ్మత్వేపర్యాప్తం లింగం,
తథా—బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ సమానాధికరణవృత్త్యా అస్మిన్దహరాకాశే
ప్రయుజ్యమానోఽస్య బ్రహ్మత్వేప్రయోగాంతర నిరపేక్షంపర్యాప్తం

లింగమిత్యాహ, లింగంచేతి - నిషాదస్థపతి న్యాయాచ్చ షష్ఠీ సమాసా
త్సమానాధికరణ సమాసో న్యాయ్యః.

అథ వా అహరహర్గచ్ఛన్త్యః ఇతి, నను సుషుప్తి విషయంగమన
ముచ్యతే, అపిత్వంతరాత్మత్వేన సర్వదా వర్తమానస్య దహరాకాశ
స్య పరమపురుషార్థభూతస్య ఉపర్యుపర్యహరహర్గచ్ఛన్త్యః సర్వస్మి
న్కాలే వర్తమానాస్తమజానత్యస్తం నవిన్దన్తి,నలభన్తే, యథాహిర
ణ్యనిధింనిహితం తత్స్థానమజానానాస్తదుపరి సర్వదావర్తమానా అపి
నలభన్తే తద్వదిత్యర్థః, సేయమేవమంతరాత్మత్వేన నిశ్చితస్య దహరా
కాశస్యోపరితన్నియమితానాం సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాం సర్వ
దాగతిరస్య దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం గమయతి, తథాప్యత్ర
పరస్యబ్రహ్మణోంతరాత్మతయాఽవస్థితస్య స్వనియామ్యాభిస్సర్వస్మిన్వ
ర్తమానాభిః ప్రజాభిరవేదనం దృష్టం, యథా అంతర్యామి బ్రాహ్మణే
"యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోంతరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయ
ఆత్మానమంతరోయమయతి", ఇతి, అదృష్టోద్రష్టా అశ్రుతశ్శ్రోతా ఇతిచ.
మాభూదన్యత్రదర్శనం స్వయమేవత్విదం నిధిదృష్టాన్తాఽవగత పరమ
పురుషార్థభావస్యాఽస్యహృదయస్థస్యోపరి తదాధారతయాఽహరహ
స్సర్వదా సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనాంగతి రస్యపరబ్రహ్మత్వేపర్యా
ప్తంలింగం,

(శ్లో) బ్రహ్మత్వంత ద్వ్యథాత్యాదికగిరిదహరే ప్రత్య
హంయానమేషాం క్షేత్రజ్ఞానామధీతంకథయతి కథితా

బ్రహ్మలోకాభిధాచ । దృష్టంహ్యన్యత్ర తేషాం గమన
మిహాపరబ్రహ్మణి స్వాపకాలేవాక్యే స్మిన్నేవమేవేత్య
పిచతదభిధాత్రీష ఇత్యాదివాక్యే ॥

మాభూదన్యత్రతద్దర్శన మిహదహరే స్వాపకాలే ప్రతి
ష్ఠాక్షేత్రజ్ఞానాంతు లిఙ్గంప్రళయఇవధవేదస్య పర్యాప్త
మేవా । శబ్దశ్చబ్రహ్మలోకేత్యయమిహాతు సమానాధి
కృత్యాప్రయుక్తో లిఙ్గంపర్యాప్తమస్మిన్నుచిత ఇహాస
మానాధికృత్యాసమాసః ॥

యద్వాసౌసుప్తికన్యో గమనమిహామతం సర్వథావర్త
మానే దభ్రాకాశే పుమర్థే స్థితిరుపరిమతా ప్రోక్త
దృష్టాన్తభూమ్నా ॥ సేయంవృత్తిస్థితస్యోపరిఖిలుదహ
రస్యాంతరాత్మైనతాం చాజానన్తీనాం ప్రజానాంగ
మయతి దహరస్యాస్యతు బ్రహ్మభావమ్ ॥

దృష్టంహ్యన్యత్రచావేదనముపరి పరబ్రహ్మణోవర్తమా
నైర్జీవైరేతన్నియామ్యైర్య ఇతితు వచనేన్తర్య
మబ్రాహ్మణేస్మిన్ । మాభూదన్యత్ర తద్దర్శనముపరి
హ్యాదిప్రత్యహం జీవవర్గైరజానత్యస్మింస్తు వృత్తిస్స్వ
యమిహతుభవేల్లింగమన్యానపేక్షమ్ ॥

(అవ) దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే హేత్వన్తరమాహ - బ్రహ్మత్వమితి.

(టీ) తద్యథేత్యాదికగిరి - తద్యథాహిరణ్యనిధి న్నిహితమక్షేత్రజ్ఞాఉపర్యుపరిసంచ రన్తోనవిన్దేయురేవ మేవేమాస్సర్వాః ప్రజాఅహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతంబ్రహ్మలోకంనవిన్దన్త్యనృతేనహి ప్రత్యూఢాః, ఇతివాక్యే, దహరే - దహరాకాశే, ఏషామ్ క్షేత్రజ్ఞానామ్, అధీతమ్ - కథితమ్, గమనమ్, కథితా - ఉక్తా, బ్రహ్మలోకాభిధాచ - బ్రహ్మలోకేత్యభిధాచ, బ్రహ్మత్వమ్, కథయతీత్యన్వయః, వక్తీత్యర్థః, కథమనయోరస్య బ్రహ్మత్వసాధకత్వమిత్యత్రాహ దృష్టంహీతి - అన్యత్ర, ఏవమేవేత్యస్మిన్వాక్యే ఏవమేవఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతిసంపద్య నవిదుస్సతిసంపద్యామహఇతి సతఆగమ్యనవిదుస్సత ఆగచ్ఛామహఇతి, ఇతివాక్యే, స్వాపకాలే, తేషామ్ - క్షేత్రజ్ఞానామ్, ఇహపరబ్రహ్మణిగమనం దృష్టంహీత్యన్వయః, బ్రహ్మలోకశబ్దస్య బ్రహ్మసాధకత్వంకథమిత్యత్రాహ అపిచేతి - అపిచ - కించ, ఏషఇత్యాదివాక్యే - (ఏషబ్రహ్మ లోకస్సమ్రాడితి హోవాచ) ఇత్యాదివాక్యే, అత్ర - బ్రహ్మణి, తదభిధా - బ్రహ్మలోకేత్యభిధా, దృష్టంహీత్యస్య లిఙ్గవిపరిణామేనానుషఙ్గః; దృష్టాహీత్యర్థః; క్షేత్రజ్ఞానాంస్వాపకాలే బ్రహ్మణి గమనస్య అన్యత్రోక్తత్వాదిహదహరేప్రోక్తం క్షేత్రజ్ఞానాంగమనం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య అన్యత్ర బ్రహ్మణిప్రయుక్తత్వాదిహదహరేప్రయుక్తో బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ దహరస్య బ్రహ్మత్వంసాధయతీతిభావః.

లిఙ్గంచేతిసూత్రఖణ్డం జీవాదిప్రతిపాదక విపక్షభూతవాక్యేష్వద
ర్శనరూపవ్యతిరేకా ద్గతిశబ్దయోస్సాధ్య సాధకత్వపరంవ్యాచష్టే -
మాభూదితి - అన్యత్ర - అన్యస్మిన్బ్రహ్మాప్రతిపాదకవాక్యే, తద్దర్శ
నమ్ - బ్రహ్మణిక్షేత్రజ్ఞానాంగమనదర్శనమ్, మాభూత్ - మాస్తు,
ఇహదహరే - అస్మిన్దహరాకాశే, స్వాపకాలే - సుషుప్తికాలే,
ప్రళయఇవ ప్రళయకాలఇవ, క్షేత్రజ్ఞానామ్, ఏషాప్రతిష్ఠా - నిరస్త
నిఖిల దుఃఖతయాస్థితిః, అస్య - బ్రహ్మత్వస్య పర్యాప్తంలిఙ్గమిత్యన్వయః
శబ్దస్యచ న్యాయవిశేషానుపహితస్య, శ్రుత్యన్తరే అన్వయనిరపేక్షం
సాధ్యసాధకత్వమాహ - శబ్దశ్చేతి - ఇహ - అస్మిన్దహరే, సమా
నాధికృత్యా - సామానాధికరణ్యేన, ప్రయుక్తోబ్రహ్మలోకేత్యయంశబ్ద
శ్చ, అస్మిన్ - దహరస్యబ్రహ్మత్వే, పర్యాప్తంలిఙ్గమ్ - ఇతరనిరపేక్ష
సాధనమిత్యర్థః ననుకథం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య సమానాధికరణవృత్తి
త్వావగతిః వ్యధికరణవృత్తావపి తదేవహిశబ్దస్వరూప మితిజిజ్ఞాసాయాం
వివక్షితం న్యాయానుగ్రహందర్శయతి - ఉచితఇతి - ఇహ అస్మిన్వా
క్యే, సమాసః - బ్రహ్మలోకఇతిసమాసః, సమానాధికృత్యా - సామా
నాధికరణ్యేన, ఉచితః - యుక్తఇత్యర్థః, నిషాదస్థపతిన్యాయాదితి
భావః;

గతిశబ్దాభ్యామితిసూత్రస్య యోజనాన్తరమాహ - యద్వేతి—
పూర్వయోజనాయాం దృష్టాన్తఏవ ఉపరిశబ్దాన్వయః, అత్రతు దా
ర్ష్టాన్తికేపీతివిశేషః, సౌషుప్తికమ్ - సుషుప్తికాలీనమ్, గమనమ్ -, ఇ

హ- ఉపర్యుపరి సంచరన్త ఇతి వాక్యే, నో మతమ్- నాభిప్రేతమ్, తర్హి కిమభిప్రేతమిత్యత్రాహ- సర్వదేతి- సర్వదా సర్వకాలే, వర్తమానే- స్థితే, పుమర్థే- పురుషార్థభూతే, దభ్రాకాశే- దహరాకాశశబ్దవాచ్యే బ్రహ్మణి, ఉపరిస్థితిః, మతా- అభిప్రేతా, ఏవం వ్యాఖ్యానే నిమిత్తమాహ- ప్రోక్తేతి- ప్రోక్తదృష్టాన్తభూమ్నా- ఉదాహృతదృష్టాన్తమహిమ్నేత్యర్థః, హిరణ్యనిధిర్హ్యత్ర దృష్టాన్త ఉక్తః, హిరణ్యనిధిం నిహితం తత్స్థానమజానానా స్తదుపరి సర్వదా వర్తమానా అపి జనా యథా న లభన్తే తద్వదితి హి దృష్టాన్తవాక్యార్థః; అస్మిన్పక్షే గతేర్బ్రహ్మత్వసాధకత్వం కథమిత్యత్రాహ- సేయమితి- ఆన్తరాత్మ్యేన- అన్తరాత్మత్వేన- స్థితస్య, దహరస్య- దహరాకాశస్య, ఉపరి, తామ్- అన్తరాత్మతయా స్థితిమ్, అజానన్తీనామ్, ప్రజానామ్, సేయం వృత్తిః, అస్య దహరస్య బ్రహ్మభావం గమయతి- జ్ఞాపయతీత్యర్థః,

కథమేవంవిధాయా వృత్తేర్దహరే బ్రహ్మత్వసాధకత్వమిత్యత్రాహ- దృష్టం హీతి- అన్యత్ర, అస్మిన్నన్తర్యామిబ్రాహ్మణే- అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే, య ఇతి వచనే- య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతీతి వాక్యే, పరబ్రహ్మణ ఉపరి వర్తమానైః, ఏతన్నియామ్యైర్జీవైః పరబ్రహ్మణోఽవేదనం దృష్టమితి పరబ్రహ్మణ ఇత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః; లిఙ్గం చేతి సూత్రఖణ్డస్య పూర్వవదర్థమాహ- మాభూదితి- అన్యత్ర- అన్యస్మిన్వాక్యే, తద్దర్శనం మాభూత్- మాస్తు. అజానతి- బ్రహ్మాజానానే, అస్మిన్జీవ

వగే౯, ప్రత్యహమ్, హ్యాదిఉపరివృత్తిః-హృదయస్థే దహరాకాశేఉపరి వృత్తిః, ఇహ- అస్యబ్రహ్మత్వే, స్వయమ్, అన్యానపేక్షమ్- ఇతరానపేక్షమ్,లిఙ్గంభవేత్- సాధకంభవేదిత్యర్థః,

(శ్రీ-) (అ-) ఇతశ్చదహరాకాశః పరంబ్రహ్మ

(సూ) * ధృతేశ్చమహిమ్నోస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః * ౧—౩—౧౫.

(శ్రీ) " అథయఆత్మా,, ఇతిప్రకృతందహరాకాశంనిర్దిశ్య"ససేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయ,, ఇత్యస్మిన్నాగద్విధరణం శ్రూయమాణం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాంగమయతి, జగద్విధరణంహిపరస్యబ్రహ్మణోమహిమా" ఏషసర్వేశ్వర ఏషసర్వభూతాధిపతిరేషభూతపాల ఏషసేతుర్విధరణ ఏషాంలోకానామసంభేదాయ,, ఇతి" ఏతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గి సూర్యాచంద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతః, ఇత్యాదిభ్యః, సచాయంతస్యపరస్య బ్రహ్మణోధృత్యాఖ్యోమహిమా అస్మిన్దహరాకాశ ఉపలభ్యతే, అతోదహరాకాశః పరంబ్రహ్మ,

(శ్లో) నిర్దిశ్యాకాశమేనంధృతిరిహతుస ఇత్యాదినో
క్తాప్రసఙ్గాత్స్యాస్మిన్ బ్రహ్మత్వమావేదయతిహిమహిమా
ప్యేషతు బ్రహ్మణోస్య ॥ ఏవంపఙ్క్త్యైషసేతుర్విధరణఇతి
చైతస్యవేత్యాదివాక్యం దహ్రాకాశేసచాలక్ష్యత ఇహ
తుతతో బ్రహ్మదహ్రోయంసచాన్యః ॥

(అవ) హేత్వన్తరాచ్చ దహరాకాశః పరంబ్రహ్మేత్యాహ- నిర్దిశ్యేతి,

(టీ) ఏనమాకాశమ్ - అథయఆత్మేతిప్రకృతం దహరాకాశమ్, నిర్దిశ్య-, ఇహ- అస్మిన్దహరాకాశే, సఇత్యాదినా- (ససేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయ) ఇత్యాదివాక్యేన, ఉక్తా,ప్రపఞ్చస్య ధృతిః- ధారణమ్, అస్మిన్- దహరాకాశే, బ్రహ్మత్వమ్- బ్రహ్మభావమ్, ఆవేదయతిహి- జ్ఞాపయతిహీత్యర్థః; కథంప్రపఞ్చధారణస్య బ్రహ్మతాగమకత్వమిత్యత్రాహ- మహిమాహీతి- అస్యబ్రహ్మణః, ఏషమహిమాహీత్యన్వయః, ప్రపఞ్చధారణంమహిమాహీత్యర్థః; జగద్విధరణస్య బ్రహ్మమహిమత్వం వాక్యాన్తరేణసాధయతి- ఏవంవక్తీతి- ఏషసేతుర్విధరణఇతి- ఏతస్యవేత్యాదివాక్యంచ- (ఏషసేతుర్విధరణః; ఏతస్యవాఅక్షరస్య ప్రశాసనేగార్గి) ఇత్యాదివాక్యంచ, ఏవంవక్తి- జగద్విధరణం బ్రహ్మమహిమేతివక్తీత్యర్థః; తావతాదహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వేకిమాయాతమిత్యత్రాహ- దహ్రాకాశఇతి- ఇహదహ్రాకాశేచ-,సః- జగద్విధరణరూపోమహిమా- ఆలక్ష్యతే- జ్ఞాయతే- తతః- తస్మాద్ధేతోః, దహ్రః- దహరాకాశః; బ్రహ్మ- పరంబ్రహ్మ, అన్యోన, అన్యోనభవతీత్యర్థః,

(సూ) * ప్రసిద్ధేశ్చ * ౧—౩—౧౬

(శ్రీ) ఆకాశశబ్దశ్చ పరస్మిన్బ్రహ్మణిప్రసిద్ధః" కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనందోనస్యాత్,, "సర్వాణిహవా

ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే, ఇత్యాదిషు అపహతపా ప్మత్వాదిగుణసనాథా ప్రసిద్ధి ర్భూతాకాశప్రసిద్ధే ర్బలీయసీత్యభి ప్రాయః,

(శ్లో) కోహ్యేవేత్యాదివాక్యే ప్రథితఇహ పరబ్రహ్మణి
హ్యేషశబ్ద స్తస్మాద్బ్రహ్మైవ నాన్యం కథయతి కథితోత్రై
ష ఆకాశశబ్దః । భూతాకాశప్రసిద్ధేరియ మపహతపాప్మ
త్వముఖ్యై స్సనాథా ధర్మైః బ్రహ్మప్రసిద్ధి ర్భవతి
పునరితో జ్యాయసీత్యేషభావః ॥

(అవ) బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేరప్యత్రాకాశ శబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వ మిత్యాహ - కోహ్యేవేతి—

(టీ) కోహ్యేవేత్యాదివాక్యే - (కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే) ఇత్యాదివాక్యే, ఏషశబ్దః - ఆకాశ శబ్దః, పరబ్రహ్మణి ఇహ ప్రథితః - పరబ్రహ్మణి ఇహ ప్రసిద్ధః, తస్మాదత్ర కథిత ఏష ఆకాశశబ్దః, బ్రహ్మైవ కథయతి నాన్యమిత్యన్వయః; ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యం భూతాకాశ ఇత్యత్రాహ, భూతాకాశ ప్రసిద్ధేరితి - ఇతో భూతాకాశప్రసిద్ధేః - ఉక్తభూతాకాశ ప్రసిద్ధ్యపేక్షయా, అపహతపాప్మత్వ ముఖ్యైర్ధర్మైః - అపహతపాప్మత్వ ప్రభృతిధర్మైః, సనాథా - సహితా, ఇయం బ్రహ్మప్రసిద్ధిః - బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధిః, జ్యాయసీతి - బలీయసీతి, ఏషః భావః - అభిప్రాయః.

(శ్రీ) (అ) ఏవం తావద్దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్, అథేదానీం దహరాకాశస్య ప్రత్యగాత్మత్వమాశఙ్క్య నిరాకర్తుముపక్రమతే.

(సూ) * ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్ * ౧-౩-౧౮.

(శ్రీ) యదుక్తం వాక్యశేషవశాద్దహరాకాశః పరం బ్రహ్మేతి, తదయుక్తం, వాక్యశేషే పరస్మాదితరస్య జీవస్యైవ సాక్షాత్పరామర్శాత్ " అథయ ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మ ", ఇతి, యద్యపి " దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశః " ఇతి హృదయపుండరీకమధ్యవర్తితయోపదిష్టస్యాకాశస్యోపమానోపమేయభావాద్యసంభవాద్భూతాకాశత్వం న సంభవతి తథాపి వాక్యశేషవశాత్ప్రత్యగాత్మత్వం యుక్తమాశ్రయితుమ్, ఆకాశశబ్దోఽపి ప్రకాశాదియోగాజ్జీవ ఏవ వర్తిష్యత ఇతి చేత్ — అత్రోత్తరమ్ — నాసంభవాత్ ఇతి, నాయం జీవః, నహ్యపహతపాప్మత్వాదయో గుణా జీవే సంభవన్తి.

(శ్లో) భూతాకాశత్వమేవం దహర ఇహ పునః పూర్వ
సూత్రైర్నిరస్తం జీవాత్మత్వం త్విదానీమిదముపరి ని
రాకర్తుమారభ్యతేఽత్ర। యచ్చోక్తం వాక్యశేషాద్దహ
ర ఇహ పరం జ్ఞాయతే బ్రహ్మ హీతీదం యుక్తం నాత్ర జీవః
ఖలు వచసి పరామృశ్యతేఽబ్రహ్మ సాక్షాత్ ॥

ప్రక్రాన్తః ప్రాక్సపవహ్యా థయఇతిసపవప్రతీతః పరస్మిన్వాక్యేఽస్మిన్నేష ఇత్యాదిక ఇతిదహరోజీవ ఏవేతి యుక్తమ్। యావానిత్యాదివాక్యేఽను కథితముపమానోపమేయత్వమేతద్వ్యద్వ్యస్యాకాశ ఉక్తేనభవతి భవతీదంతుజీవేతథాపి॥

ఆకాశోక్తిః ప్రకాశాదిక గుణసహితే జీవఏవోపపన్నా తజ్జీవోవాక్యశేషోదితఇతిదహరోజీవఏవేతిచేన్న॥జీవేఽపాప్మత్వముఖ్యోదితసకలగుణాసంభవాన్నాత్ర వేద్యో జీవోబ్రహ్మైవవాక్యే కథితమిహతతో బ్రహ్మదహ్రో నచాన్యః॥

(అవ) పూర్వసూత్రచతుష్టయకృత్యం వదన్నుత్తరేషాంసూత్రాణాం కర్తవ్యమాహ- భూతాకాశత్వమితి

(టీ) ఏవమ్- ఉక్తప్రకారేణ, ఇహదహరే- దహరాకాశే, భూతాకాశత్వమ్- భూతాకాశరూపత్వమ్, పూర్వసూత్రైః- పూర్వోక్తైస్సూత్రైః నిరస్తమ్- నిరాకృతమ్, ఇదానీమ్, అత్ర- దహరాకాశే, ఉపరి- ఉపరితనసూత్రైః, ఇతరంజీవాత్మత్వమ్, నిరాకర్తుమ్- అపాకర్తుమ్, ఆరభ్యతే- ఉపక్రమ్యతే ఆరభ్యతఇత్యనేన అనన్తరసూత్రస్యాధికరణాన్తరమితిసూచితమ్, అవిచ్ఛేదప్రతీతేః,పూర్వోక్తహేతూనాం స్వరసతోజీవవ్యావర్తనక్షమత్వేపి వక్ష్యమాణశఙ్కాప్రతిక్షేపానన్తరమేవ స్వారస్యస్యఅనపోదితత్వసిద్ధిః, అతోభూతాకాశత్వస్యనిరసనే తాత్పర్య

మితిభావః; అత్రసూత్రేచేదిత్యన్తేనాభిప్రేతాంశఙ్కా-మాహ-యుచ్యేత
మితి - వాక్యశేషాత్, ఏషఆత్మా అపహతపాప్మా ఇత్యాదివాక్యశేషాత్
దహరః-దహరశబ్దవాచ్యః, పరంబ్రహ్మహిజ్ఞాయతఇతియచ్చోక్తమ్, తద
న్నయుక్తమిత్యన్వయః; కుతఇత్యత్రాహ - అత్రేతి-అత్రవచసి - అస్మి
న్వాక్యశేషే, అబ్రహ్మ - బ్రహ్మేతరః, సాక్షాజ్జీవః ఖలుపరామృశ్యతే,
ఇత్యన్వయః, అబ్రహ్మేత్యనేనసూత్రస్థమితరపదం వివృతంభవతి, సాక్షా
దిత్యస్యనజీవ సంబన్ధిలిఙ్గద్వారాపరామర్శః కిన్తుతద్వాచిశబ్దేనేత్యర్థః;

వాక్యశేషస్యజీవపరామర్శిత్వం కథమిత్యత్రాహ- ప్రక్రాన్తఇతి-
ప్రాక్ -పూర్వస్మిన్, అథయఇతి - అథయఏషసంప్రసాదఇత్యాదివాక్యే
సఏవహి - జీవఏవహి, ప్రక్రాన్తః—, వాక్యశేషస్థస్య ఏషఇతిశబ్దస్య
ప్రక్రాన్తపరామర్శిత్వా దథయఏష ఇత్యాదిపూర్వవాక్యే జీవస్యై
వప్రక్రాన్తత్వేన వాక్యశేషస్య జీవపరత్వమితిభావః, తదిదమాహ-సఏ
వేతి - సఏవ - జీవఏవ, పరస్మిన్ - ఉత్తరస్మిన్, ఏషఇత్యాదికే అస్మిన్
వాక్యే, ప్రతీతఇతి, దహరః - దహరశబ్దవాచ్యః, జీవఏవేతియుక్తమ్ -
జీవఏవేత్యుచితమిత్యర్థః; దహరాకాశస్య భూతాకాశత్వపక్షే యావా
న్వాఇత్యాదివాక్యేనోక్త ఉపమానోపమేయ భావోనసంభవతీతిదోషో
నసంభవతీత్యాహ - యావానిత్యాది వాక్యఇతి - యావానిత్యాదివా
క్యే - యావాన్వాఅయమాకాశ ఇత్యాదివాక్యే, అనుకథితమ్ - ఏత
దుపమానోపమేయత్వమ్, ఉక్తే, ఆకాశే - భూతాకాశే, యద్యపి
నభవతి - నసంభవతి, తథాపి. ఇదమ్ - ఉపమానోపమేయత్వమ్, జీవే
భవతీత్యన్వయః, తత్రఐక్యాదుపమానోప మేయభావాసంభవేపి అత్ర
భేదాత్సంభవతీతిభావః.

జీవస్యకథమాకాశశబ్ద వాచ్యత్వమిత్యత్రాహ - ఆకాశోక్తిరితి-ఏషాఆకాశోక్తిః, ప్రకాశాదికగుణసహితేజీవె, ఉపపన్నా - ఉపపద్యతే, ఆకాశశబ్దస్య ఆసమన్తాత్కాశతఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రకాశగుణవిశిష్టపరత్వాత్ ప్రకాశగుణస్యచ జీవెసత్త్వాద్యౌగికవృత్త్యా ఆకాశశబ్దప్రయోగోజీవె ఉపపన్నఇతిభావః; దహరస్య జీవత్వశఙ్కాం నిగమయతి తదితి - తత్ - తస్మాత్; జీవః, వాక్యశేషోదితఇతి - వాక్యశేషప్రతిపాదితఇతి, దహరః - దహరశబ్దవాచ్యః, జీవఏవేతిచేత్ - జీవఏవేత్యాశఙ్కాయామిత్యర్థః, పరిహారమాహ, నేతి - కుతఇత్యత్రాహ-జీవఇతి -జీవె - జీవాత్మని, అపాప్మత్వముఖ్యోదిత సకలగుణాఽసంభవాత్-అపహతపాప్మత్వ ప్రభృతీనాం సర్వేషాం కథితానాం గుణానామసంభవాత్, అత్ర-అస్మిన్వాక్యే, జీవోనవేద్యః - నప్రతిపాద్యః, (కిన్తు) ఇహ వాక్యే బ్రహ్మైవ, కథితమ్ - ప్రతిపాదితమ్, తతః - తస్మాత్, దభ్రః - దహరః, బ్రహ్మ, నాన్య ఇత్యన్వయః.

(సూ) * ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు * ౧—౩—౧౮

(శ్రీ) ఉత్తరాత్ - ప్రజాపతివాక్యాత్, జీవస్యైవఅపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగోనిశ్చీయతఇతిచేత్- ఏతదుక్తంభవతి,ప్రజాపతివాక్యం జీవపరమేవతథాహి"యఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పస్సోన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యస్ససర్వాంశ్చలోకానాప్నోతిసర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్యవిజానాతి,, ఇతిప్రజాపతివచనమితిహ్యాహూపేణోప ప్రశుత్వాన్వేష్టవ్యా

త్మస్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రజాపతిముపసేదుషే మఘవతే ప్రజాపతిర్జా
గరితస్వప్నసుషుప్త్యవస్థం జీవాత్మానంసశరీరం క్రమేణశుశ్రూషుయో
గ్యతాపరీక్షిషయోపదిశ్యతత్ర తత్రభోగ్యమపశ్యతేపరిశుద్ధాత్మస్వరూ
పోపదేశయోగ్యాయతస్మైమఘవతే" మఘవన్మర్త్యంవాఇదం శరీరమా
త్తంమృత్యునాతదస్యామృతస్యాశరీరస్యాత్మనోఽధిష్ఠానమ్,, ఇతిశరీరస్యా
ధిష్ఠానతామాత్మనశ్చాధిష్ఠాతృతామశరీరస్యచతస్యామృతత్వస్వరూప
తాంచోక్త్వా"నహవైసశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశ
రీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతః,, ఇతికర్మారబ్ధశరీరయోగినస్తద
నుగుణసుఖదుఃఖభాగిత్వ నిరూపానన్తరంతద్వియోగేచతదభావమభిధాయ
"ఏవమేవైషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంపద్య
స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే,, ఇతిజీవాత్మనస్స్వరూపమేవ శరీరవియుక్త
ముపదిశ్య" సఉత్తమః పురుషః సతత్రపర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః
స్త్రీభిర్వా యానైర్వా "నోపజనం స్మరన్నిదంశరీరం" ఇతిప్రాప్య
స్యపరస్య జ్యోతిషః పురుషోత్తమత్వమ్, నివృత్త తిరోధానస్యపరం
జ్యోతిరుపసంపన్నస్య ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మలోకే యథేష్టభోగావా
ప్తిం, ప్రియాప్రియాపియుక్తకర్మనిమిత్తశరీరాద్యపురుషార్థా ననుసం
ధానంచాభిధాయ" సయథాప్రయోగ్య ఆచరణేయుక్తఏవమస్మిన్ శరీ
రేప్రాణోయుక్తః,, ఇతియథోక్తస్వరూపస్యైవసంసార దశాయాంకర్మ
తంత్రం శరీరయోగం యుగ్యశకటయోగదృష్టాన్తేనాభిధాయ" అథయ
త్రైతదాకాశమనువిషణ్ణంచక్షుస్సచాక్షుషః పురుషో దర్శనాయచక్షుర
థయోవేదేదంజిఘ్రాణీతి సఆత్మాగన్ధాయఘ్రాణ మథయోవేదేద

మభివ్యాహరాణీతి స ఆత్మా అభివ్యాహారాయ వాగథ యో వేదేదం శృణ
వానీతి స ఆత్మా శ్రవణాయ శ్రోత్రం— అథ యో వేదేదం మన్వానీతి స
ఆత్మా మనోఽస్య దైవం చక్షుః,, ఇతి చక్షురాదీనాం కరణత్వం రూపాదీ
నాం జ్ఞేయత్వమస్య చ జ్ఞాతృత్వం ప్రదర్శ్య-తత ఏవ శరీరేంద్రియేభ్యోఽస్య వ్య
తిరేక ముపపాద్య "స వా ఏష ఏతేన దైవేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ప
శ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే,, ఇతి తస్యైవ విధూతకర్మనిమిత్తశరీరేం
ద్రియస్య మనశ్శబ్దాభిహితేన దివ్యేన స్వాభావికేన జ్ఞానేన సర్వకామానుభవ
ముక్త్వా" తం వా ఏతం దేవా ఆత్మానముపాసతే తస్మాత్తేషాం సర్వే చ లో
కా ఆత్తాస్సర్వే చ కామాః,, ఇత్యేవం విధమాత్మానం జ్ఞానినో జానంతీత్యభి
ధాయ "సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమ
నువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచ,, ఇత్యేవం విధమాత్మానం వి
దుషస్సర్వలోక సర్వకామావాప్త్యలక్షితం బ్రహ్మానుభవం ఫలమ
భిధాయోపసంహృతమ్, అతస్తత్రాపహతపాప్మత్వాదిగుణకో జ్ఞాతృత్వత
యా ప్రక్రాన్తో జీవ ఏవేత్యవగతమ్; అతో జీవస్యాపహతపాప్మత్వా
దయస్సంభవన్తి, అతో దహరవాక్యశేషే శ్రూయమాణస్య జీవస్యా
పహతపాప్మత్వాదిగుణసంభవాత్స ఏవ దహరాకాశ ఇతి నిశ్చీయతే, ఇతి
చేత్ ? ఇతి,

సిద్ధాన్తః.

తత్రాహ- ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి, పూర్వపక్షస్మృతతిరోహి
తాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్వరూపః పశ్చాద్విముక్తకర్మబన్ధశ్చ

రాత్సముత్థితః పరంజ్యోతిరుపసంపన్న ఆవిర్భూతస్వరూపస్సన్నపహత పాప్మత్వాదిగుణ విశిష్టస్తత్రప్రజాపతివాక్యేఽభిధీయతే, దహరవాక్యే త్వతిరోహితస్వభావా పహతపాప్మత్వాది విశిష్టఏవదహరాకాశః ప్రతీ యతే, ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యా సంభావనీయా స్సేతుత్వస ర్వలోకవిధరణత్వాదయస్సత్యశబ్ద నిర్వచనావగతంచేతనాచేతనయో ర్నియన్తృత్వం దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మతాం సాధయన్తి, సేతు త్వసర్వలోక విధరణత్వాదయ ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి నసంభవన్తీ తి,,జగద్వ్యాపారవర్జమ్,, ఇత్యత్రోపపాదయిష్యామః ౧౭

(శ్లో) ప్రాజాపత్యోత్తరోక్త్యాకథితగుణగణో జ్ఞాయ
తేఽస్మింస్తుజీవే ప్రాజాపత్యంయ ఇత్యాదికవచనమి
దంవక్తి జీవంతథాహి। ఇన్ద్రాయాస్మై ప్రజాపత్యుది
తమితి యఇత్యాదిచైతిహ్యరూపేణోపక్రమత్వాగతా
యాత్మమతి మనుపరీక్షార్థ మేతస్యజీవమ్ ॥

జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాత్రయయుతముపదిశ్యాత్తదేహం
క్రమేణజ్ఞాత్వాత్రాదృష్టభోగ్యంత ముదితపరిశుద్ధాత్మ
బోధాధికారమ్। దేహేమర్త్యత్వ మాత్మాశ్రితఇద
ముపదిశ్యాత్మ నశ్చామృతత్వం దేహాపేతాత్మనోస్య
ప్రియతదితరయో రక్షితించానుకీర్త్య ॥

ఆత్మన్యస్మిన్ప్రియాద్యన్వయ విరహమపిత్యక్త దేహాభి
ధాయా స్మిన్సమ్పత్తిం పరజ్యోతిషి వపుషఇతః

ప్రోక్తస్యాభిధానము । ఆవిర్భూతస్వరూపం తదనుస ముచితం జక్షత్క్రీడద్రాద్యైర్యోగంచ బ్రహ్మలోకేఽ స్మృతిమపిచపరిత్యక్తదేహైకస్య ॥

ఏవంరూపస్యవృత్తిం వపుషిశకటయుగ్యోపమానేనచో క్త్వా ప్రాగస్మిన్ కర్మతన్త్రేకరణమపిమతేః శ్రోత్రనే త్రాదిచోక్త్వా । వేద్యంశబ్దాది వేత్తృత్వమపిచకథయి త్వాత్మనిహేన ఏవ వ్యావృత్తిం చోపపాద్యాస్య పునరభి హితేభ్యస్తు దేహేన్ద్రియేభ్యః.

ఏవంభూతాత్మవిత్సు ప్రచరణముఖితేష్వేవ లోకేషుకా మావాప్తిం చాప్యేష్వశేషాం వచనమిహతమిత్యాదికే సంప్రదర్శ్య । సర్వాంల్లోకాంశ్చ కామాన్సభజతియః ఇహాత్మానమేవం ప్రకారంజానాతీతి ప్రజాపత్యుదితమి తికృతోత్రోపసంహార ఏవమ్ ॥

జ్ఞాతవ్యాత్మస్వపాప్మత్వ ముఖగుణయుతస్త్వతజీవఃప్రతీ తస్త్వజ్ఞైవ సంభవస్త్యేహతు కథితగుణాస్తైన్యాపాపత్వ ముఖ్యాః । జీవోత్రోవాక్యశేషే శ్రుతఇతిదహరో జీవవ వేతిశఙ్కాం ప్రాప్తామేతామనూద్యన్స్వయమిహతుము నిస్స్వీయసిద్ధాన్తమాహ ॥

ఆవిర్భూతస్వరూపస్త్వితి పునరనృతాచ్ఛాదితాపాప్మ తాదిః ప్రాక్పశ్చాన్ముక్తబన్ధః ప్రకృతిజవపుషః ప్రోత్థి

తోఽజ్యోతిష్షితః । సంపద్యావిర్భవద్భిః పునరిహ కథితోఽపహతపాప్మత్వాద్యైః ప్రజాపత్యుక్తౌ యుక్తో గుణౌఘైర్దహరవచసి చానావృతస్య స్వభావః ॥

జీవేఽసంభావనీయాః పునరిహ తు సమావిర్భవత్స్వస్వరూపేప్యేతే సేతుత్వసహోఽవధారణముఖగుణా బ్రహ్మ దహ్రం వదన్తి । యత్సత్యోక్తేర్నిరుక్త్యాఽవగతనియమనం చేతనాచేతనాన్తర్బ్రహ్మైవేతి దహ్రం కథయతి తదిదం నోపపన్నం హి జీవే ॥

ఏతే ముక్తే జగద్వ్యాపృతివిరహయుతే సన్తి ధర్మా నహీతి ప్రోక్తోఽర్థః సూత్రకారైర్జగదధికరణేఽయం పునస్సోపపత్తిః ।

(అవ) సూత్రశేషఖణ్డస్య అర్థమాహ- ప్రాజాపత్యేతి—

(టీ) ప్రాజాపత్యోక్త్యేతి - అత్ర దహరవిద్యాప్రకరణే ఉత్తరత్ర శ్రూయమాణ ప్రజాపతివాక్యేన, అయం చ సూత్రస్థోత్తరాదిత్యస్యార్థః। కథితగుణగణః- ప్రోక్తాపహతపాప్మత్వాది గుణగణః అస్మిన్ జీవే జ్ఞాయతే- నిశ్చీయతే, ప్రజాపతివాక్యం కీదృశమ్, తస్య జీవే అపహతపాప్మత్వాదిగుణప్రతిపాదకత్వం చ కథమిత్యత్రాహ- ప్రాజాపత్యమితి। ప్రాజాపత్యమ్- ప్రజాపతిప్రోక్తమ్, ఇదం య ఇత్యాదికవచనమ్- య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి వాక్యమ్, జీవం వక్తి - ప్రతిపాదయతి, కథం తస్య జీవ

ప్రతిపాదనత్వమిత్యాశఙ్కాయాం తత్ప్రకరణపరిశోధనేన తస్యవాక్యస్య తత్పరత్వం నిశ్చేతుమిత్యాహ - తథాహీతి - ఇదంహి ప్రకరణం యః ఆత్మేత్యాదివాక్యం ప్రజాపత్యుక్తమితి ఐతిహ్యరూపేణాజ్ఞాత్వా ఆత్మజిజ్ఞాసయా ప్రజాపతిముపసేదుషే ఇన్ద్రాయ ప్రజాపతేరాత్మోపదేశపరమిత్యాహ - ఇన్ద్రేతి - య ఇత్యాది - య ఆత్మేత్యాదివాక్యమ్, ప్రజాపత్యుదితమితి - ప్రజాపతినాఉక్తమితి, ఐతిహ్యరూపేణ - కథాకథికయా, ఉపశ్రుత్య - శ్రుత్వా, ఆత్మానమను - ఆత్మవిద్యామనుద్దిశ్య, ఆగతాయ - ప్రజాపతేస్సమీపమాగతాయ, అస్మైఇన్ద్రాయ అస్యచస్వర్థస్య ప్రజాపత్యుదితమిత్యగ్రిమేణాన్వయః, విరోచనోపి ప్రజాపతిముపాసదత్, తథాపి ఛాయాపురుషాధిగమమాత్రతృప్తతయా సోఽపక్రాన్తః, అతస్తన్నుక్తిః, ఇన్ద్రేపచ అర్థతత్వబుభుత్సయాస్థితిరితి సచ్ఛిష్యత్వాత్తన్నిర్దేశః, ప్రథమతఏవపరిశుద్ధ జీవాత్మస్వరూపమిన్ద్రాయ కుతో నోపదిష్టమ్, జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాత్రయయుత బద్ధజీవస్వరూపం కుతఉపదిష్టమిత్యత్రాహ - పరీక్షార్థమితి - ఏతస్య - ఇన్ద్రస్య, పరీక్షార్థమ్ - పరిశుద్ధజీవాత్మ స్వరూపోపదేశోపయుక్తాధికారరూపవైరాగ్య పరీక్షార్థమిత్యర్థః, జాగ్రత్స్వప్నాద్యవస్థాత్రయయుతమ్, ఆత్తదేహమ్ - దేహయుక్తమ్ జీవమ్ - జీవాత్మానమ్, క్రమేణోపదిశ్య - ప్రథమతోజాగ్రదవస్థమనన్తరంస్వప్నావస్థమనన్తరం సుషుప్త్యవస్థమితిక్రమేణోపదిశ్యేత్యర్థః (నాహమత్రభోగ్యంపశ్యామి) ఇతీన్ద్రవచనం హృదినిధాయార్థమాహ - జ్ఞాత్వేతి - తమ్ - ఇన్ద్రమ్, అత్ర - అవస్థాత్రయయుతేజీవే, అదృష్టభోగ్యమ్ - భోగ్యతాపరిజ్ఞానశూన్యమ్, అతఏవ ఉదితపరిశుద్ధాత్మ బోధాధి

కారమ్ - ఉత్పన్నపరిశుద్ధాత్మబోధోపయికవైరాగ్యరూపాధికారవత్త్వమ్ - జ్ఞాత్వా - నిశ్చిత్యేత్యర్థః, (మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమాత్తం మృత్యునా) ఇత్యాది ప్రజాపత్యుపదేశస్యార్థమాహ - దేహ ఇతి ఇత్యాదినా - ఆత్మాధిష్ఠానభూతే, దేహే, ఇదంమర్త్యత్వమ్ - మరణధర్మవత్త్వమ్, ఆత్మనః, అమృతత్వంచ - మరణరాహిత్యంచ, ఉపదిశ్య - ఉక్త్వా, (నహ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి) ఇతివాక్యస్యార్థమాహ - దేహోపేతఇతి - అస్య దేహోపేతాత్మనః - అస్య దేహయుక్తాత్మనః, ప్రియతదితరయోః - ప్రియాప్రియయోః - సుఖదుఃఖయోరితి యావత్, అక్షతించ - హానిరాహిత్యంచ, అనుకీర్త్య అభిధాయ, (అశరీరం వావ సన్త మిత్యాది వాక్యస్య అర్థమాహ - ఆత్మనీతి - త్యక్తదేహే - అశరీరే, అస్మిన్నాత్మని, ప్రియాద్యన్వయవిరహమ్ - సుఖదుఃఖాన్వయరాహిత్యమ్, అభిధాయ - ఉక్త్వా, (ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య) ఇత్యస్యార్థమాహ - అస్మిన్నితి - ఇతోఽనవ్రషః - అస్మాచ్ఛరీరాత్, ప్రోత్థితస్య - నిర్గతస్య, అస్య పరంజ్యోతిషి సంపత్తి మభిధాయేత్యన్వయః, (స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే) ఇతివాక్యస్యార్థమాహ - ఆవిర్భూతస్వరూపమితి - ఆవిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిస్వస్వభావమ్, అభిధాయేత్యనుషఙ్గేనాన్వయః, తదను - స్వస్వరూపావిర్భావానన్తరమ్, బ్రహ్మలోకే సముదితమ్ ఉత్పన్నమ్, జక్షణకేళివాక్యైః - జక్షణక్రీడనముఖైః అక్లిష్టైర్భోగం చాభిధాయేత్యభిధాయేత్యస్యానుషఙ్గేనాన్వయః, అయంచ జక్షత్క్రీడన్రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా) ఇతివాక్యస్యార్థః, (నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్) ఇత్యస్యార్థమా

హ - అస్మృతిమపీతి - పరిత్యక్తదేహాదికస్య - పరిత్యక్తస్య దేహాదనుబన్ధివర్గస్య, అస్మృతిమపి - అస్మరణమపి, అభిధాయేతిపూర్వేణాన్వయః, ప్రియాప్రియరూపియుక్త కర్మనిమిత్తప్రాప్తేన శరీరాద్యపురుషార్థానుసన్ధానముక్తిదశాయాం నాస్తీత్యుక్తేస్స్యర్థః; (స యథా ప్రవయోగ్య ఆచరణేనియుక్త ఏవమస్మిఞ్ఛరీరే ప్రాణో యుక్తః) ఇతి వాక్యస్యార్థమాహ - ఏవంరూపస్యేతి - ఏవంరూపస్య - ఏవంప్రకారస్యఆత్మనః, ప్రాక్-పూర్వంబద్ధదశాయామ్, అస్మిన్ కర్మతన్త్రే వపుషి - కర్మాధీనశరీరే, వృత్తిమ్ - స్థితిమ్, శకటయుగ్యోపమానేన - శకటయుగ్యదృష్టాన్తేన, ఉక్త్వా - ప్రతిపాద్య అథయత్రైతదాకాశమిత్యారభ్య అథయో వేదేదంజిఘ్రాణీతిస ఆత్మేత్యన్తవాక్యస్యార్థమాహ - కరణమపీతి - శ్రోత్రనేత్రాది - శ్రోత్రచక్షురాదికమ్, మతేః - జ్ఞానస్య, కరణమ్—, శబ్దాది - శబ్దరూపాదికమ్, వేద్యమ్ జ్ఞానవిషయీభూతమ్, ఇహ, ఆత్మని, వేత్తృత్వమపి - జ్ఞాతృత్వమపి, కథయిత్వా - ఉక్త్వేత్యర్థః; ఏవంకథనస్య ఫలమాహ - అతఏవేతి - అతఏవ - దేహేన్ద్రియయోః కరణత్వాదాత్మనశ్చజ్ఞాతృత్వాదేవ, అస్య - ఆత్మనః, అభిహితేభ్యః - ప్రోక్తేభ్యః, దేహేన్ద్రియేభ్యః, వ్యావృత్తించ - భేదంచ, ఉపపాద్య - సయుక్తికముక్త్వా, (తంవా ఏతందేవా ఆత్మానముపాసతే) ఇత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ - ఏవంభూతేతి - ఇహతమిత్యాదికేవచసి - తంవాఏతందేవా ఆత్మానముపాసతే, ఇత్యాదివాక్యే, ఏవం భూతాత్మవిత్సు - ఏవంభూతాత్మజ్ఞానిషు, అఖిలేష్వపిలోకేషు సర్వేషులోకేషు, ప్రచరణమ్ - సంచరణమ్, ఏషు - ఏతేషు, అశేషామ్ - సమస్తామ్కామావాప్తించ, సంప్రదర్శ్య - జ్ఞాపయిత్వా, (సర్వాం

శ్చలోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మాన మనువిద్య విజా
నాతీతిహ ప్రజాపతిరువాచ) ఇతి వాక్యస్యార్థమాహ సర్వాల్లోకాన్ స
ర్వాన్ కామాంశ్చ భజతీతి ఏవమత్రోపసంహారః కృతఇత్యన్వయః,
సూత్రార్థముపసంహరతి - జ్ఞాతవ్య ఇతి - అతః - ప్రకరణస్య అప
హతపాప్మత్వాదిగుణయుత పరిశుద్ధజీవాత్మ విషయకప్రజాపతికర్తృ
కోపదేశపరత్వాత్, తత్ర - ప్రజాపతివాక్యే, అపహతపాప్మత్వ ముఖ
గుణయుతః, జ్ఞాతవ్యోజీవః ప్రతీతః, తత్ - తస్మాత్, తేఽపహతపాప్మ
త్వముఖ్యాః కథితగుణా ఇహజీవేసంభవన్తి, అతః, వాక్యశేషే - ఏష
ఆత్మాఽపహతపాప్మా) ఇత్యాదివాక్యే, శ్రుతః, జీవఇతి దహరః -
దహరశబ్దవాచ్యః, జీవఏవేతి, ప్రాప్తామేతాం శఙ్కామనూద్య ఇహ -
అస్మిన్సూత్రే, మునిః - సూత్రకారః, స్వయమ్, ఆవిర్భూతస్వరూప
స్త్వితి- (ఆవిర్భూతస్వరూపస్తు) ఇతి వాక్యేన, స్వీయసిద్ధాన్తమ్, స్వాభి
మతసిద్ధాన్తమ్, ఆహ - అవోచదిత్యర్థః, అవిర్భూతస్వరూపఇత్యస్యా
ర్థమాహ - అనృతేతి - ప్రాక్ - పూర్వంబద్ధతా దశాయామ్,
అనృతాచ్ఛాదితా పాప్మతాదిః - అవిద్యాతిరోహితా పహతపాప్మత్వా
దిగుణకః, పశ్చాత్ - బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్త్యనన్తరమ్, ముక్తబన్ధః -
నివృత్తసంసారబన్ధః, ఇతః ప్రకృతిజవపుషః - అస్మాత్ప్రాకృతశరీరాత్
ప్రోత్థితః - ఊర్ధ్వన్నిర్గతః, జ్యోతిషి - పరజ్యోతిషి, సంపద్య -
సంపత్తింప్రాప్య, ఆవిర్భవద్భిః - ఆవిర్భూతైః, అపాప్మతాద్యైః -
అపహతపాప్మత్వాదిభిః, గుణౌఘైః - గుణసమూహైః, యుక్తః —,
ఇహ, ప్రజాపత్యుక్తౌ - ప్రజాపతివాక్యే, కథితః ప్రోక్తః, దహరవచ
సిచ - దహరవాక్యేచ, అనావృతస్వస్వభావః - అనాచ్ఛాదితస్వకీ

యాపహతపాప్మత్వాదిస్వభావయుక్తః, కథితఇత్యనుషంగేణాన్వయః. తర్హి ఆవిర్భూతస్వరూపో ముక్తజీవఏవదహరోస్త్విత్యాశంకా-యాం సూత్రస్థతుశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ - జీవఇతి - సమావిర్భూతస్వరూపేపి, ఇహజీవే, అసంభావనీయాః - అసంభావితాః, ఏతే సేతుత్వసర్వధరణముఖగుణాః - (ఏషసేతుర్విధరణ ఏషాంలోకానామసంభేదాయ) ఇతివాక్యోక్తాస్సేతుత్వసర్వధారణాదయోగుణాః, దహ్రమ్ - దహరశబ్దవాచ్యమ్ః బ్రహ్మైవదర్శయన్తి - కథయన్తీత్యర్థః, ఏతేషాం దహరాకాశేప్రోక్తానాం గుణానాం, ముక్తజీవేప్యసంభావితత్వాద్దహరో ముక్తజీవోనభవతీతి బ్రహ్మైవదహరశబ్దవాచ్యఇతిభావః ఏవమత్రదహరేప్రోక్తస్యశబ్దనిర్వచనసిద్ధచేతనాచేతనోభయనియన్తృత్వమపి ముక్తం వ్యాకరోతి యదిత్యాహ - యదితి - సత్యోక్తేః - దహరవిషయే ప్రోక్తస్యశబ్దస్య, నిరుక్త్యా - నిర్వచనేన, అవగతనియమనం చేతనాచేతనానామ్ - ప్రతీతం చేతనాచేతనోభయనియన్తృత్వంయత్, తత్, దహ్రం బ్రహ్మైవేతి కథయతీత్యన్వయః; కుతఇత్యత్ర జీవే చేతనాచేతననియన్తృత్వానుపపత్తేరిత్యాహ - తదిదమితి - తదిదమ్ చేతనాచేతననియన్తృత్వమ్, జీవేఉభయవిధేపి నోపపన్నం హి - అనుపపన్నంహీత్యర్థః,

ఏతేధర్మాః పరమపురుషాసాధారణా ముక్తైన సంభవన్తీత్యర్థః సూత్రకారైరేవ జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణే సోపపత్తికం వక్ష్యత ఇత్యాహ - ఏతఇతి - ఏతేధర్మాః జగద్వ్యాపృతివిరహయుతే - జగద్వ్యాపారరహితే, ముక్తే, ననన్తిహీత్యర్థః - యం సూత్రకారైః, సోపపత్తిః ఉపపత్తిసహితః, జగద్వైకరణే

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణే, ప్రోక్తః - ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః;

(శ్రీ) (అ.గ) యద్యేవం దహరవాక్యే "అథయ ఏష సంప్రసాద" ఇత్యాదినా జీవప్రస్తావః కిమర్థ ఇతి చేత్తత్రాహ,

సూ * అన్యార్థశ్చ పరామర్శః * ౧—౩—౧౯.

దహరాకాశస్యైవాపహతపాప్మత్వజగద్విధరణత్వాదివన్ముక్తస్యాప్యుపసంపత్త్యాఽపహతపాప్మత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టస్వాభావికరూపప్రాప్తికథనేన తద్వైశిష్ట్యరూపం పరమపురుషాసాధారణం గుణముపదేష్టుం ప్రజాపతివాక్యోక్తస్య జీవస్యాత్ర పరామర్శః ప్రజాపతివాక్యేన ముక్తాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానం దహరవిద్యోపయోగితయోక్తం, బ్రహ్మప్రేప్సునా హి జీవాత్మనః స్వస్వరూపం చ జ్ఞాతవ్యమేవ, స్వస్యాపి కల్యాణగుణైవసన్నవధికాతిశయాఽసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మానుభవిష్యతీతి బ్రహ్మోపాసనఫలాన్తర్గతత్వాత్స్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానస్య, "సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్", "స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్", ఇత్యాదికం ప్రజాపతివాక్యే కీర్త్యమానం ఫలమపి దహరవిద్యాఫలమేవ,

(శ్లో) యద్యేవం దహ్రవాక్యే థయ ఇతి తు కథం ప్రస్తుతో జీవ ఇత్యత్రాహాన్యార్థః పరామర్శ ఇతి కథితసూత్రస్య వాక్యార్థ ఏవమ్, దహ్రస్యైవాస్త్యపాప్మత్వముఖగుణగణోఽయం తు ముక్తేఽపి తత్సంపత్త్యా యత్తోత్ర హేతుత్వమిహ కథయితుం తత్ప్రసంగస్త్విహేతి ॥

ప్రాజాపత్యాత్మవిద్యాకథితదహరవిద్యోపయోగేన గీ
తా బ్రహ్మప్రాప్తిర్హి పునః పరమేవ భవతి స్వస్వ
రూపం చ వేద్యమ్ । ఆత్మాయం సమ్యగుపేతస్సకల శుభగు
ణైర్బ్రహ్మాత్మతద్వ్యక్త్యేతి బ్రహ్మాత్మా సాఫల్యేన్నర్థం భవతి
హి కథితస్వాత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిః ॥

సర్వాంశ్చ ఇత్యాదివాక్యే ఫలమిహ కథితం యత్ప్రజా
పత్యుక్తే తద్దృష్టేయం దహరవిద్యాఫలమితి సహితః కాపి చా
త్ర ప్రసక్తా ॥

(అ.) ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ - యద్యేవమితి —

(టీ.) యద్యేవమ్ - ఏవం యది, దహరో బ్రహ్మైవ యదీత్యర్థః దహరవాక్యే - దహరాకాశే, కథమితి - అథ య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేత్యాదివాక్యే, జీవః కథం ప్రస్తుత ఇత్యత్ర - జీవపరామర్శః కథమిత్యర్థః, అన్యార్థః పరామర్శ ఇత్యాహ - అహోచత్, సూత్రవాక్యార్థమాహ - కథితసూత్రస్యేతి - కథితసూత్రస్య - అన్యార్థశ్చ పరామర్శ ఇతిసూత్రస్య, ఏవం వాక్యార్థ ఇత్యన్వయః, కథమిత్యత్రాహ - దహరస్యైవ - దహరస్యైవ - దహరాకాశస్యైవ, తత్సంపత్త్యాయత్త, అపహతపాప్మత్వాదిముఖ్యగుణగణే, ముక్తేః స్థితి అత్ర - అస్మిన్నపహతపాప్మత్వముఖ్యగుణగణే, హేతుత్వమ్ - నివాహకత్వమ్, ఇహ - దహరాకాశే। కథయితుమ్ - ప్రతిపాదయితుమ్ ఇహ - దహరవాక్యే, తత్ప్రసంగ ఇతి - జీవప్రసంగ ఇతి, ఇతీత్యస్య ఇత్యేవం వాక్యార్థ ఇతి పూర్వేణాన్వయః ॥

దహరవిద్యైవమోక్షోపాయశ్చేత్ కథంజీవోపాసనవిధిః, కథం చతస్యఫలకథన మిత్యత్రాహ - ప్రాజాపత్యేతి - ప్రాజాపత్యాత్మవిద్యా ప్రజాపతివాక్యోక్తాత్మోపాసా, కథితదహరవిద్యోపయోగేన - కథితదహరవిద్యోపయోగిత్వేన, గీతా - ప్రతిపాదితా, పరమాత్మోపాసనే పరస్యరూపంహివేద్యమ్, తత్కథమనుపాస్యజీవాత్మ విజ్ఞానోపయోగ ఇత్యాశఙ్కాయాంతదుప యోగిత్వముపపాదయతి— బ్రహ్మప్రేప్సోరితి - బ్రహ్మప్రేప్సోః - బ్రహ్మప్రాప్తీచ్ఛావతః, పుంసః - పురుషస్య, పరస్య రూపమివేతి రూపమిత్యగ్రిమస్యానుకర్షః, పరస్వరూపమివేత్యర్థః, స్వస్యరూపంచ - స్వస్యస్వరూపంచ, వేద్యంభవతి - జ్ఞాతవ్యం భవతీత్యర్థః, బ్రహ్మణఃప్రేప్సితవ్యత్వే జీవాత్మస్వరూపస్యకథం జ్ఞాతవ్యత్వమిత్యత్రాహ - ఆత్మేతి - అయమాత్మా—, సకలశుభగుణైః - సకలకల్యాణగుణైః, ఉపేతస్య-యుక్తస్య, తత్ - సమస్తకల్యాణగుణోపేతం; బ్రహ్మ, భోక్ష్యతీతి -అనుభవిష్యతీతి, బ్రహ్మోపాసాఫలే స్వాత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిః-స్వాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానమ్, అన్తర్భవతిహి అన్తర్భూతంహీత్యర్థః. ప్రాప్యాన్తర్భావాత్తస్యజ్ఞాతవ్యత్వమ్, అతస్తద్ జ్ఞానందహర విద్యోపయోగీత్యర్థః, ననుతర్హి విశేషణతయోపాస్యత్వాజ్జీవస్యజ్ఞాతవ్యత్వేవక్తవ్యే ప్రాప్యాన్తర్భావాత్తస్య జ్ఞాతవ్యత్వోక్తిః కిన్నిబన్ధనా, ఉచ్యతే, ఆత్మేత్యుపగచ్ఛన్తీతివక్ష్యమాణస్యజీవాత్మవేదనస్యప్రాప్యాన్తర్భావనిబన్ధనత్వంహి వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యత్రవక్ష్యతే తస్మాదితి;

ననుజీవాత్మజ్ఞానందహరవిద్యాఙ్గం చేత్ కథం పృథక్ఫలకీర్తనమ్, ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితిహి న్యాయ ఇత్యత్రాహ - సర్వాం, శ్చేతి - ప్రజాపత్యుక్తే - ప్రజాపతినాప్రోక్తే, ఇహ స సర్వాంశ్చే త్యాదివాక్యే— సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చకామాన్ ఇత్యాదివాక్యే, యత్ఫలంకథితం తద్బ్రహ్మవిద్యాఫలంజ్ఞేయమితి హాతిఃకా పిన ప్రసక్తేత్యన్వయః. క్షతిఃకాపినాస్తీత్యర్థః; అఙ్గినఃఫలమేవ అఙ్గేకథిత మిత్యర్థః ॥

(సూ) అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం ౧—౩—౨౧

(శ్రీ) "దహరోఽస్మిన్" ఇత్యల్పపరిమాణ శ్రుతేరారాగ్రోపమితస్య జీవస్యైవోపపద్యతే, నతుసర్వస్మాజ్జ్యాయసో బ్రహ్మణఇతిచేత్ - తత్ర యదుత్తరం వక్తవ్యం, తత్పూర్వమేవోక్తం " నిచాయ్యత్వాదేవమ్ ఇత్యనేన అతోదహరాకాశోనాత్రాఽవిద్యాద్యశేషదోషగంధః స్వాభావికనిరతిశయజ్ఞాన బలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజః ప్రభృత్యపరిమితో దారగుణసాగరః పురుషోత్తమఏవ, ప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టస్తు " ఘ్నన్తి త్వే వైనంవిచ్ఛాయయన్తి ,, ఇత్యేవమాదిభిరవగతకర్మనిమిత్తదేహపరి గ్రహః పశ్చాత్పరంజ్యోతిరుపసంపద్యా విర్భూతాఽపహతపాప్మత్వాది గుణస్వరూప ఇతినదహరాకాశః ॥

(శ్లో) ఆరాగ్రేణోపమేయస్యహిదహర ఇతీహాల్ప ఉక్త
మల్పప్రమాణంయుక్తంజీవస్యనబ్రహ్మణి పరమమహాత్మ్యే

తదిత్యుక్తశఙ్కా । ప్రత్యాఖ్యాతా ద్వితీయేచరణ ఇహాపు
నైవార్భకేత్యాది సూత్రేఽస్యాపాస్తైవ సాతథాల్పశ్రు
తిరితికథితా బ్రహ్మణోనాల్పతేతి ॥

దహ్రోహ్యాత్మాస్పృష్టదోషః పరమపురుషవ ఏహిగీతో గు
ణౌఘైః కల్యాణై ర్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరపరిమితైరన్వితస్సేవ
రుద్రాస్తైః । షష్ఠిత్వాద్యాదివాక్యాద వగతనిజకర్మా
త్తదేహస్తుజీవః పశ్చాదాత్తస్వరూపో వచసితుకథితోఽ
యంప్రజాపత్యధీతే ॥

(అవ) దహరశబ్దస్య అల్పప్రమాణవాచినః పరమమహతిబ్ర
హ్మణికథంప్రయోగః, అతస్తథావిధజీవవాచ్యేవదహరశబ్ద ఇత్యాశఙ్కా
పూర్వమేవ అర్భకౌకస్త్వాదిసూత్రే పరిహృతేత్యాహ-ఆరాగ్రేణేతి-

(టీ) దహరఇతీహ్యుక్తమల్పప్రమాణమ్, ఆరాగ్రేణోపమే
యస్య - ఆరాగ్రసదృశస్య, జీవస్యహియుక్తమ్, పరమమహతిబ్రహ్మణి,
ఏతన్నయుక్తమితియుక్తమిత్యస్యాను షఙ్గేణాన్వయః, ఇత్యుక్తశఙ్కా -
ఏవంప్రోక్తశఙ్కా, ఇహ - అస్మిన్నధ్యాయే, ద్వితీయేచరణే - ద్వితీయ
పాదే అర్భకేత్యాదిసూత్రే - అర్భకౌకస్త్వాదితిసూత్రే, పునైవ,
ప్రత్యాఖ్యాతా - పరిహృతా, ప్రత్యాఖ్యానప్రకారమాహ - అస్యేతి -

అస్య - బ్రహ్మణః, తథా ఉపాస్యై - అల్పప్రమాణత్వేనోపాసనార్థమ్ అస్య అల్పశ్రుతేరితి అస్యేత్యస్యానుషఙ్గేణాన్వయః, ఇతీత్యస్య ప్రత్యాఖ్యాతేత్యనేనాన్వయః, తత్రబ్రహ్మణోఽల్పత్వస్య కథితమిత్యత్రాహ - కథితేతి - బ్రహ్మణః, అల్పతాకథితేత్యన్వయః; అత్రాపిఇతీత్యస్యప్రత్యాఖ్యాతేత్యనేనైవాన్వయః ॥

ఏవముపక్రమోపసంహారావగత హేతునిరసనానన్తరం వక్ష్యమాణయోస్సూత్రయోః పరమప్రకృతార్థసంగతిః, సత్త్వాన్తరార్థ విశేషౌప్రదర్శయితుం ప్రథమప్రకృతదహరాకాశస్య అర్థవిరోధేన జీవాదన్యత్వం స్ఫుటయతి - దహ్రాఇతి - అతః, అస్పృష్టదోషః అనాఘ్రాతావిద్యాదిదోషగన్ధః, అపరిమితైః, ఉదారైః, స్వైః - స్వాభావికైః, కల్యాణైః, గుణౌఘైః, అన్వితఃపరమపురుషఏవ, ఇహాదహ్రోపాగీతః— దహరశబ్దవాచ్యత్వేనప్రతిపాదితః. ఘ్నన్తీత్యాదివాక్యాదవగతనిజకర్మార్త్తదేహః - ఘ్నన్తిత్వేనం విచ్ఛాదయన్తీతివాక్యప్రతిపన్నస్వకీయకర్మాధీనదేహః, పశ్చాదాత్తస్వరూపః - పశ్చాదావిర్భూతస్వరూపః, అయంజీవస్తు, ప్రజాపత్యధీతే - ప్రజాపతిప్రోక్తే, వచసి - వాక్యే, కథితః - ప్రతిపాదితఇత్యర్థః; ॥

(శ్లో౧) అఇతశ్చతదేవమ్.

(సూ) * అనుకృతేస్తస్యచ * ౧—౩—౨౧ ॥

(శ్రీ) తస్యదహరాకాశస్య పరస్యబ్రహ్మణః, అనుకారాత్, అయమపహతపాప్మత్వాదిగుణకోఽవిముక్తబంధః ప్రత్యగాత్మానదహరాకాశః, తదనుకారః తత్సామ్యం, తథాహి ప్రత్యగాత్మనో విముక్తస్య పరబ్రహ్మానుకారశ్శ్రూయతే “ యదాపశ్యః పశ్యతేరుక్మవర్ణం కర్తారమీశంపురుషం బ్రహ్మయోనింతదావిద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయనిరంజనః పరమంసామ్యముపైతి ,, ఇతి, అతోఽనుకర్తా ప్రజాపతివాక్యనిర్దిష్టః, అనుకార్యం బ్రహ్మదహరాకాశః ॥

(శ్లో) దభ్రాస్యాస్యానుకారాన్న భవతిదహరోఽయన్తు
ముక్తః కదాచిత్సామ్యంహ్యత్రానుకారోనఖలుసముచి
తంస్వస్యతుస్వేన సామ్యమ్ । ముక్తస్యబ్రహ్మసామ్యం
శ్రుతమిహహి యదేత్యాదివాక్యే నుకర్తాప్రాజాప
త్యోక్తి గమ్యోదహర ఇహ పునర్బ్రహ్మ గీతోఽ
నుకార్యః ॥

(అవ) ఏవముపక్రమోపసంహారనిర్వాహః ప్రమాణాన్తరేణ పరమాత్మజీవాత్మనోరపహతపాప్మత్వాదీనాం స్వాభావికత్వాస్వాభావికత్వే సిద్ధేహ్యుపపద్యతే, అన్యథా అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయాద్దహరవాక్యే విముక్తావస్థస్యగుణాష్టకాన్వయో వివక్షితస్స్యాదితిశంకాయామాహ - దభ్రస్యేతి—

(టీ) అస్యా[స్వా]స్య, అనుకారాత్, అయమ్ముక్తస్తు, కదాచిత్ - కదాఽపి, ... నభవతీత్యన్వయః, అతథాభూతస్య తథాభావాభినయశంకాప్రతిక్షేపార్థమాహ - సామ్యంహీతి - అత్రఅనుకారోహి సామ్యమ్, తావతా కిమిత్యత్రాహ నఖల్వితి - స్వస్యస్వేనసామ్యం నసముచితంఖల్విత్యన్వయః; తథాచ ముక్తేదహరానుకారః శ్రూయతే, తదనుకారశ్చేత్సామ్యమ్, దహరసామ్యస్య దహరేఽసంభవాద్దహరోముక్తోనభవితుమర్హతీతిభావః, కుత్రశ్రుతమిదందహర సామ్యంముక్తస్యేత్యత్రాహ - ముక్తస్యేతి — ఇహ యదేత్యాదివాక్యే - "యదాపశ్యః పశ్యతేరుక్మవర్ణం కర్తారమీశంపురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరఞ్జనః పరమంసామ్యముపైతి,, ఇతివాక్యే, ముక్తస్యబ్రహ్మసామ్యంశ్రుతంహీత్యన్వయః, ఏతావతా అనుకర్తా కః, అనుకార్యం కిమిత్యత్రాహ - అనుకర్తేతి - ఇహ, ప్రాజాపత్యోక్తిగమ్యః - ప్రజాపతివాక్యప్రోక్తముక్తః, అనుకర్తా, బ్రహ్మ - బ్రహ్మరూపః - దహరః - దహరశబ్దవాచ్యః, అనుకార్యోఽగీతః - ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః ॥

(సూ) • అపిస్మర్యతే • ౧—౩—౨౨

(శ్రీ) సంసారిణోఽపిముక్తావస్థాయాం పరమసామ్యాఽపత్తిలక్షణః పరబ్రహ్మోఽనుకారస్స్మర్యతే " ఇదంజ్ఞానముపాఽశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపినోపజాయన్తేప్రళయేనవ్యథన్తిచ ,, ఇతి, కేచిత్ " అనుకృతేస్తస్యచ ,, "అపిస్మర్యతే,, ఇతిసూత్రద్వయమధికర

కాన్తరం " తమేవభాన్తమనుభాతిసర్వం తస్యభాసాసర్వమిదం విభాతి ఇత్యస్యాశ్రుతేః పరబ్రహ్మపరత్వనిర్ణయాయ ప్రవృత్తం పదన్తి తత్తు " అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః ,, " ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ,, ఇత్యధికరణద్వయేనతస్య ప్రకరణస్యపరబ్రహ్మవిషయత్వప్రతిపాదనాత్ ,, జ్యోతిశ్చరణాఽభిధానాత్ ,, ఇత్యాదిషుపరస్య బ్రహ్మణోభారూపత్వాఽవగతేశ్చ పూర్వపక్షాఽనుత్థానాదయుక్తం, సూత్రాక్షరవైరూప్యంచ ॥

(శ్లో) ముక్తావస్థేదసంసారిణిచ పరమసామ్యాత్మక బ్రహ్మభోగః ప్రోక్తోగీతాసుపద్యే పునరయమిదమిత్యాది కేబ్రహ్మణైవ।ఆహుః కేచిత్తుసూత్రద్వయమిహచరమప్రోక్తమన్యాధికారంతాత్పర్యం బ్రహ్మణీతోఽవధృతమితితమేవేతివేదాన్తవాచః॥ నైతద్యుక్తం పురైవావధృతమిదమిహోక్తాధికారద్వయేనా దృశ్యత్వాదీతిచద్యుభ్వాదితిత దవిశయాత్పూర్వ పక్షాప్రసక్తేః । భారూపత్వంచపూర్వంభగవతికథితం జ్యోతిరిత్యాదిసూత్రేష్వైరూప్యంచే హపక్షేభవతిహిమునినాప్రోక్త సూత్రాక్షరాణామ్ ॥

(అవ) సామ్యముపైతీత్యుక్తే కేనధర్మేణేత్యపేక్షాపూరణార్థమ్ మమసాధర్మ్యమితివచనముపాత్తమిత్యాహ — ముక్తావస్థేతి—

(టీ) స్పష్టోర్థః, పరైఃకృతమధికరణ భేదమనూద్యదూషయతి - ఆహురితి - కేచిత్తు - ఇహ। చరమప్రోక్తం చసూత్రద్వయమ్ (అనుకృతేస్తస్యచ - అపిస్మర్యతే) ఇతిసూత్రద్వయమ్, అన్యాధికారమ్- అధికరణాన్తరమ్, ఆహురిత్యన్వయః, అస్యఅధికరణాన్తరస్యకృత్యమా

అర్థవాదానాముక్తరీత్యా గుణప్రతిపాదనద్వారేణ కర్మణిప్రరోచకత్వంనిగమయతి (శంసన్త ఇతి). త్రయీస్థాః ఏతే అర్థవాదాః అభిమతగుణసద్భావమ్ - అపేక్షితగుణసద్భావమ్, శంసన్తస్సన్తః - ప్రతిపాదయన్తస్సన్తః, కామిపుమ్భిః-స్వర్గాదికామనావిశిష్టపురుషైః కర్తవ్యం విధివిహితమ్ - విధివాక్య ప్రతిపాదితమ్, ఇదంకర్మ జ్యోతిష్టోమాదికంకర్మ, రోచయన్తిస్మ - ప్రరోచయన్తిఖల్విత్యర్థః.

మన్త్రాణాం అర్థప్రకాశనద్వారా కర్మశేషభూతానాం దేవతావిగ్రహాదిమత్త్వే తాత్పర్యమాహ (మన్త్రా ఇతి). కర్మాఙ్గభూతాః - కర్మశేషభూతాః, మన్త్రాః, దేవతావిగ్రహాదేః - దేవతాయాశ్శరీరాదేః, ప్రకటనముఖతః - ప్రకాశనద్వారా, తత్ర - కర్మణి, కించిత్కుర్వన్తి - ఉపకుర్వన్తీత్యర్థః. మాస్తుదేవతావిగ్రహ ప్రకాశనంమన్త్రైః, దేవతాస్మరణద్వారా మన్త్రాణాంకర్మసూపకారకత్వమస్త్విత్యత్రాహ (స్మరణవిషయతామితి). సా-దేవతా, అన్యథా-విగ్రహప్రకాశనమన్తరా, స్మరణవిషయతామ్ - స్మృతివిషయతామ్, నాప్నుయాద్ధి - నప్రాప్నుయాత్ఖల్విత్యర్థః. నను దేవతాయా విగ్రహాభావేపి స్మృతి విషయత్వం నానుపపన్నమిత్యత్రాహ (స్మృత్యారూఢేతి). నిర్విశేషా - నిర్దేహా, దేవతా, నృణాం-మనుష్యాణామ్, హృది, స్మృత్యారూఢానభవతి-స్మృతివిషయీభావంనభజతి; అతస్సా దేవతా క్రియాఙ్గాన్మన్త్రతోపి - కర్మాఙ్గభూతాన్మన్త్రతోపి వపుషా - శరీరేణ, ఉపేతా - సహితా, అభ్యుపేయా-అఙ్గీకర్తవ్యాభవతి. ద్రవ్యదేవతేహి కర్మనిరూపకే, తద్దైవ ఇదం కర్మేతి ప్రతిపత్త్యా దేవతావిశిష్టత్వేనహి కర్మప్రతిపత్తిః. యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతంస్యాత్ తాంధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నితి దేవతా

సూ;–– (శబ్దాదేవప్రమితః) ౧-౩-౨౩.

శ్రీ;–కఠవల్లీషు శ్రూయతే. "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్యఆత్మని తిష్ఠతి, ఈశానో భూతభవ్యస్య నతతో విజుగుప్సతే, ఏతద్వై తత్" "అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాఽధూమకః । ఈశానో భూత భవ్యస్య సఏవాద్యసఉశ్వః । ఏతద్వై తత్" "అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదాజనానాంహృదయే సన్నివిష్టః । తంస్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివైషీకాంధైర్యేణ । తంవిద్యాచ్ఛుక్రమమృతమ్" ఇతి. తత్ర సన్దిహ్యతే, కిమయమఙ్గుష్ఠ మాత్ర ప్రమితః పురుషః ప్రత్యగాత్మాఉతపరమాత్మేతి; కింయుక్తమ్–ప్రత్యగాత్మేతి; కుతః, జీవస్యాఽన్యత్రాఽఙ్గుష్ఠ మాత్రత్వశ్రుతేః; "ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతిస్వకర్మభిః అఙ్గుష్ఠమాత్రోరవి తుల్యరూపః ॥ సఙ్కల్పాహఙ్కారసమన్వితోయః" ఇతి. నచాన్యత్ర ఉపాసనార్థతయాపి పరమాత్మనో ఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం శ్రూయతే, ఏవంనిశ్చితేజీవత్వే ఈశానత్వం శరీరేన్ద్రియభోగ్య భోగోపకరణాపేక్షయాపిభవిష్యతి ॥

శ్లో;––ఆమ్నాతోఽఙ్గుష్ఠమాత్రో మిత ఇహ కఠవల్లీషుయః పూరుషోసౌ
జీవోవా బ్రహ్మవేతి ప్రసరతివిశయే జీవఏవేతియుక్తమ్ ।
జీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వ మభిహిత మిహాఽఙ్గుష్ఠమాత్రోరవీతి
శ్రౌతేవ్యాన్యత్ర వాక్యేనతు కథితముపాసార్థమప్యేవమన్యత్ ॥
ఏవంజీవత్వ నిర్ధారణ ఇహపురుషేఽపేక్ష్యదేహేన్ద్రియాదీన్
స్యాత్రోప్యుక్తేశానతేయన్త్వితిభవతిపునః పూర్వపక్షఃప్రసక్తః ॥

టీకా; –– ప్రమితాధికరణమారభమాణః విషయవాక్యంసూచయన్, సంశయపూర్వపక్షావాహ (అమ్నాతఇతి). పూర్వస్మిన్దహ

శాధికరణే హృదయాన్తర్వర్తినః పరమాత్మత్వం ప్రతిపాదితమ్ తన్న యుక్తమ్; హృదయాన్తర్వర్తినోఽఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమితత్వస్య అంగుష్ఠప్రమితస్యజీవత్వస్య చాఽఽమ్నాతత్వాదిత్యాక్షేపేణాస్య ప్రమితాధికరణస్యోత్థితిరిత్యుపోద్ఘాతోఽత్ర సఙ్గతిర్బోధ్యా.

ఇహకఠవల్లీషుఅఙ్గుష్ఠమాత్రోఽప్రమితః - అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వేనపరిమితః, యః పూరుషః ఆమ్నాతః - అధీతః; అసౌ జీవో వా బ్రహ్మ వేతి, విశయే - సంశయే, ప్రసక్తి - ప్రవృత్తే సతీత్యర్థః. విషయసంశయావుక్త్వా; అథపూర్వపక్షమాహ (జీవఇతి). జీవఏవేతియుక్తమ్ - అసౌజీవఏవేతి కథనముచితమిత్యర్థః కుత ఇత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) ఇహఅఙ్గుష్ఠమాత్రోఽరవిత్రశ్రౌతేఅన్యత్ర వాక్యే - "ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిః అఙ్గుష్ఠమాత్రోఽరవితుల్యరూపః" ఇత్యన్యత్ర శ్రౌతవాక్యే, జీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమభిహితం హీత్యన్వయః. తథాచజీవస్యాఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వం లిఙ్గమితి తేనాస్య జీవత్వముచిత మితి భావః. నను జీవస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం నస్వాభావికం, "ఏషోఽణురాత్మా" "ఆరాగ్రమాత్రః" ఇత్యాదివాక్యైస్తస్యాఽత్యల్ప పరిమాణత్వ శ్రవణాత్; కిన్తు ఉపాసనార్థమితి వక్తవ్యమ్. తత్పరమాత్మత్వపక్షేపి ఉపాసనార్థతయా అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వముపపన్న మిత్యత్రాహ (నత్వితి). అన్యత్ - బ్రహ్మ, ఉపాసనార్థమపి ఏవం - అఙ్గుష్ఠమాత్రమితి న ఫలితమ్ - నప్రతిపాదితమిత్యర్థః. తథాచ అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం గౌణమపి జీవస్యైవోపపన్నం శ్రుతత్వాత్ న బ్రహ్మణ ఇతి అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య బ్రహ్మత్వకథనం నయుజ్యత ఇతి భావః.

నన్వఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వే, ఈశానో భూతభవ్యస్యేత్యనన్తరవాక్యశ్రుతమీశానత్వం కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి). ఇహ

పురుషే-అఙ్గుష్ఠప్రమితే పురుషే, ఏవం-ఉక్తరీత్యా, జీవత్వనిర్ధారణే-జీవత్వనిశ్చయే సతి, దేహేన్ద్రియాదీన్ అపేక్ష్య-ఈశితవ్యతయాభిప్రేత్య, ఇయమీశానతా ప్రోక్తేత్యన్వయః. ఈశానతాహి ఈశితవ్యాపేక్షా. జీవస్యేశానతా దేహేన్ద్రియాదిరూప తన్నియామ్య సాపేక్షా స్త్యేవేతి నానుపపన్న మీశానత్వమస్యేతి భావః. పూర్వపక్షముపసంహరతి (ఇతీతి). ఇతిపూర్వపక్షః ప్రసక్తో భవతీత్యన్వయః.

శ్రీ;- ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః; (శబ్దాదేవప్రమితః)అఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా, కుతః. *ఈశానోభూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవ. నచభూతభవ్యస్య సర్వస్యే శితృత్వం కర్మపరవశస్య జీవస్యోపపద్యతే.

శ్లో;- బ్రూమోఽత్రాఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమిత ఇహ పరః పూరుషోత్రోక్తశబ్దాదేవేదంభూతభవ్యేఽఖిలజగతిచ సంప్రోక్తమత్రేశితృత్వమ్ ।
నాన్యత్ర బ్రహ్మణోస్మాద్భవతి పరవశే కర్మణోస్మింస్తుజీవే
తస్మాదఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమిత ఇహ పరః పూరుషో నైవజీవః॥

అవ;—ననుభూతభవ్యస్యేశాన ఇతి వాక్యమ్, తచ్చప్రమితత్వలిఙ్గాద్దుర్బలమ్; నైవమ్, ఈశానశబ్దస్యైవ శబ్దశబ్దేన వివక్షితత్వాత్. ఈశాన శబ్దస్య దేహేన్ద్రియాద్యపేక్షయాసఙ్కోచస్య అనుపపత్తిస్ఫురణార్థం ఈశానోభూతభవ్యస్యేతి శబ్దాదేవేతి భూతభవ్యశబ్దోపాదానమ్ భాష్యే. కిమీశ్వరః కింజీవ ఇతివిచారే నేశ్వరసంబన్ధి లిఙ్గాన్నిర్ణయః, కిన్తు ఈశిత్వవాచి శబ్దాదేవేత్యేవకారార్థః. యద్వా, పూర్వపక్ష్యభిప్రేతాయాః ఈశానశబ్దాన్యథాసిద్ధేః ప్రతిక్షేపః ఏవకారార్థః. అత్రసూత్రే, ప్రమిత ఇతిపక్షనిర్దేశః. శబ్దాదితి హేతు నిర్దేశః. పరమపురుషత్వం సాధ్యమ్, ప్రాకరణికమర్థమ్. తదిదమాహ (బ్రూమ ఇతి).

(అత్ర) అస్మత్పూర్వపక్షే, (బ్రూమః) సిద్ధాన్తం బ్రూమ ఇత్యర్థః. (ఇహ) "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషః" ఇత్యాదివాక్యే. (అఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమితః) అఙ్గుష్ఠమాత్రప్రమాణకః, (పరః పూరుషః) పరమపురుషః. కుత ఇత్యత్రాహ (అత్రే'). (అత్ర) – అస్మిన్ వాక్యే. (ఉక్తేశ శబ్దాదేవ) ప్రోక్తేశానశబ్దాదేవ. తస్యశబ్దస్య హేతుత్వ ముపపాదయతి (ఇదమితి). (భూతభవ్యేఖిలజగతిచ) భూతేభవిష్యతిచసకల ప్రపఞ్చే. (అత్రసంప్రోక్త మీశిత్వత్వమ్) ప్రతిపాదితమీశిత్వత్వమ్. బ్రహ్మణో న్యాగన్యత్ర కర్మణః పరవశేస్మిన్ జీవేనభవతీత్యన్వయః. నిగమయతి (తస్మాదితి). తస్మాత్ – ఉక్తహేతుతః. (ఇహఅఙ్గుష్ఠమాత్ర ప్రమితః పరః పూరుషః జీవోనై వేత్యన్వయః.

అవ;—కథంతర్హి పరమాత్మ నోఽఙ్గుష్ఠమాత్రత్వ మిత్యత్రాహ,

సూ,-(హృద్యపేక్షయాతుమనుష్యాధికారత్వాత్) ౧-౩-౨౫

శ్రీ;-పరమాత్మనఃఉపాసనార్థం ఉపాసకహృదయేవర్తమానత్వాత్, ఉపాసకహృదయస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వాత్ తదపేక్షయేదమఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వముపపద్యతే. జీవస్యాప్యఙ్గుష్ఠప్రమితత్వంహృదయాన్తర్వర్తిత్వాత్త దపేక్షమేవ;తస్యాఽఽరాగ్రమాత్రత్వశ్రుతేః. మనుష్యాణామేవఉపాసకత్వ సంభావనయా శాస్త్రస్యమనుష్యాధికారత్వాత్, మనుష్యహృదయస్య చతత్తదఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాత్ ఖర తురగభుజగాదీనామనఙ్గుష్ఠప్రమితత్వే పిన కశ్చిద్దోషః. స్థితంతావదుత్తరత్రసమాపయిష్యతే.

శ్లో;-- బ్రహ్మణ్యఙ్గుష్ఠమాత్రత్వ మభిహితమిదంయుజ్యతేఽస్మిన్ కథంత ర్హీత్యత్రప్రాహసూత్రంపరమిహహృదయాపేక్షయోక్తిస్తగేతి।

బ్రహ్మాత్రోపాసనార్థం హృదివసతినిజోపాసకస్యాస్యనిత్యం
హృత్తచ్చాఙ్గుష్ఠమాత్రంస్థితమితి తదపేక్షాఽస్యతత్త్వోపదేశః ॥
జీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వ మనుకథితమప్యస్య హృద్దేశవృత్తేః
హృద్దేశాపేక్షయైవశ్రుతిరుపదిశతి హ్యేనమారాగ్రమాత్రమ్ ।
మర్త్యానామేవశాస్త్రేధికృతిరితి నృణామేవసమ్భావితోపా
స్యైషాంహృత్తత్తదఙ్గుష్ఠమితమితి మృగేస్యాఽతథాత్వేప్యదోషః ॥

టీకా;-- ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (బ్రహ్మణీతి) అస్మిన్ బ్రహ్మణి అభిహితమిద మఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం కథంతర్హి యుజ్యతే ఇత్యత్ర పరంసూత్రం ప్రాహేత్యన్వయః. తాదృశపరసూత్రాభిప్రేత శఙ్కాపరిహారమాహ(హృదయాపేక్షయేతి). హృదయాపేక్షయా-హృదయమపేక్ష్య. (తథోక్తిః) అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వోక్తిః. ఇతీత్యస్య ఇత్యర్థకమిత్యర్థః. తస్యసూత్రమిత్యనేనాన్వయః. సూత్రేహృదీత్యత్రవర్తమానత్వాదిత్య ధ్యాహారః, హృదీతి విషయసప్తమీవా. హృదయాపేక్షయాఽఽత్మనఃఅఙ్గుష్ఠమాత్రత్వముక్తమిత్యుక్తమ్; తత్కథం బ్రహ్మణః సర్వవ్యాపకస్యేత్యత్రాహ (బ్రహ్మేతి). అత్రనిజోపాసకస్య హృదిబ్రహ్మ ఉపాసనార్థం వసతి; తచ్చహృత్ అఙ్గుష్ఠమాత్రం స్థితమితి - అఙ్గుష్ఠపరిమితంస్థితమితి, తదపేక్ష్య-హృదయమపేక్ష్య, (అస్య) బ్రహ్మణః, (తత్త్వోపదేశః). అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వోపదేశః.

బ్రహ్మణః సర్వవ్యాపకత్వేపి హృదయోపాధ్యవచ్ఛిన్నస్య తస్యోపాస్యత్వాత్ ఉపాసకహృదయస్య అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వాత్ తదవచ్ఛిన్నస్యాపితత్త్వోపదేశ ఇతిభావః.

నను జీవస్యాల్ప పరిమాణస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం స్వభావతఏవోపపద్యతే; బ్రహ్మణస్తుతదౌపాధికం వాచ్యమితి అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వ

పక్షఏవ స్వారస్యమిత్యత్రాహ (జీవస్యేతి).

జీవస్య అనుకథితం అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వమపి హృద్దేశవృత్తేరస్య హృద్దేశాపేక్షయైవ-జీవే ఉపదిష్టమఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వమపి తస్య హృద్దేశ వర్తిత్వాత్. హృద్దేశస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వాత్ తదపేక్షయైవ వక్తవ్యమిత్యర్థః. కిమర్థం తథా వక్తవ్యం జీవస్యాఙ్గుష్ఠ మాత్రత్వం స్వాభావికమేవ కిం న స్యాదిత్యత్రాహ (శ్రుతిరితి). ఏనం-జీవం, శ్రుతిః-"ఆరాగ్రమాత్రో హ్యపరోఽపి దృష్టః" ఇతి వేదః, ఆరాగ్రమాత్రం, ఆరాగ్రపరిమితమ్, ఉపదిశతి-వక్తీత్యర్థః. ఆరాగ్రమాత్ర ఇతి శ్రుతివాక్యేన జీవస్యారాగ్ర పరిమితత్వ ప్రతిపాదనాత్, తస్యాఙ్గుష్ఠప్రమితత్వాసమ్భవాత్, తత్రాఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వ ప్రతిపాదనం హృదయరూపోపాధ్యపేక్షయైవేతి త్వయాపి వక్తవ్యమితి సామ్యమితి భావః. అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య జీవత్వపక్షే అఙ్గుష్ఠప్రమితేశాన శబ్దయోరుభయోరప్య స్వారస్యమ్; పరమాత్మత్వపక్షే అఙ్గుష్ఠప్రమిత శబ్దస్యైకస్యాస్వారస్యమితి అఙ్గుష్ఠప్రమితస్య పరమాత్మత్వపక్ష ఏవోచిత ఇతి భావః. ఖరతురగాదీనాం మృగాణామనఙ్గుష్ఠత్వేన తద్ధృదయానాం తత్తదఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వాభావాత్ అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం న సర్వత్ర హృదయేఽనుగతమితి శఙ్కాయాముక్త మనుష్యాధికారత్వాదితి సూత్రస్థపదం వ్యాచష్టే (మర్త్యానామేవేతి). శాస్త్రే, మర్త్యానామేవ-మనుష్యాణామేవ, అధికృతిః. అధికారః, ఇతి, నృణామేవ - మనుష్యాణామేవ, ఉపాసా-ఉపాసనా, సమ్భావితా; ఏషామ్ - మనుష్యాణామ్, హృత్-హృదయమ్, తత్తదఙ్గుష్ఠమితమితి తత్తదఙ్గుష్ఠ ప్రమాణకమితి, మృగే - ఖరతురగాదౌ, అస్య - హృదయస్య, అతథాత్వేపి - అనఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వేపి, అదోషః - నోక్తదోష ఇత్యర్థః.

సూ ;—(తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్). ౧-౩-౨౫.

శ్రీ;—పరస్య బ్రహ్మణ అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వోప పత్తయే మనుష్యాధికారం బ్రహ్మోపాసనశాస్త్ర మిత్యుక్తమ్. తత్ప్రసఙ్గేనేదానీం బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారోఽస్తి నాస్తీతివిచార్యతే. కిన్తావద్యుక్తమ్,నాస్త్యేదేవాదీనామధికారఇతి; కుతః, సామర్థ్యాభావాత్. నహ్యశరీరాణాం దేవాదీనాం వివేకవిమోకాది సాధనసప్తకాఽనుగృహీత బ్రహ్మోపాసనోపసంహార సామర్థ్యమస్తి. నచదేవాదీనాంస శరీరత్వేప్రమాణముపలభామహే.యద్యపిముపరినిష్పన్నేపివస్తునివ్యుత్పత్తిసమ్భవనయా వేదాన్తవాక్యానిపరేబ్రహ్మణిప్రమాణభావమనుభవన్తి. తథాపిదేవానాం విగ్రహవత్వ ప్రతిపాదనపరం నకించిదపివాక్యముపలభ్యతే. మన్త్రార్థవాదాస్తుకర్మవిధిశేషతయా అన్యపరత్వాత్న దేవాదివిగ్రహసాధనేప్రభవన్తి. కర్మవిధయశ్చ స్వాపేక్షితోద్దేశ్యకారకత్వాతిరేకిదేవతాగతంకిమపిన సాధయన్తి. అతఏవతాసా మర్థిత్వ మపినసమ్భవతి. అతస్సామర్థ్యార్థిత్వ యోరభావాత్ దేవాదీనామనధికార ఇతి.

శ్లో;-వక్తవ్యోఽర్థస్థితోయస్స ఉపరితుసమాప్యోత్ర సూత్రద్వయోఽన్తే
దేవాదీనాఞ్చ సఞ్చిన్త్యత ఇహతుపరబ్రహ్మవిత్తిప్రసఙ్గాత్।
శాస్త్రంమర్త్యాధికారం కథితమిహ పరబ్రహ్మణోఙ్గుష్ఠమాత్రత్వ క్తస్యోక్తస్యోపపత్త్యైతది దమిహపునశ్చిన్త్యతేతత్ప్రసఙ్గాత్॥
దేవాదీనాం కిమస్తీయమధికృతిరిహ బ్రహ్మవిద్యాసునోవేత్యేవంకింయుక్తమేషా మధికృతిరిహనాస్తీతియుక్తంహివక్తుమ్।
సామర్థ్యస్యైష్వభావాన్నఖలుసురముఖైర్బ్రహ్మ విద్యావివేకాద్యఙ్గోపేతోపసంహర్తుమియ మతనుభిశ్శక్యతేతైః కథఞ్చిత్॥

నైషాం దేహోస్తిమానం శ్రుతిరుదితదిశాయద్యపీయం ప్రమాణం
సిద్ధేప్యర్థే తథాపిశ్రుతిషు నహితనోరస్తివాక్యాపి తేషామ్।
ప్రోక్తామన్త్రార్థవాదా అపినఖలు భవన్త్యన్య భవ్యాద్విధానే
శేషత్వాత్కర్మణాన్తేసురముఖవపుషాం సాధనేస్మిన్ ప్రవృత్తాః।
స్వోద్దేశ్యాసక్షితం యద్భవతిహి తద్భృతే దేవతానాం నకించి
ద్దేహార్ఘ్యం సాధయన్తిశ్రుతిగిరివిధయః కర్మణాఞ్చ ప్రవృత్తాః।
తస్మాద్దేవేషు నార్థిత్వమపి భవతితచ్ఛక్తితార్థిత్వహీనా
దేవాద్యాబ్రహ్మవిద్యాధికృతివిరహితా ఇత్యయం పూర్వపక్షః॥

టీకా;—వక్తవ్యార్థమపరిసమాప్య అర్థాన్తరకథనమసఙ్గత మిత్యాశఙ్కాయామాహ (వక్తవ్యఇతి). యోవక్తవ్యోర్థస్సితః-యఇహఅవశ్యవక్త వ్యతయాస్థితః, సః ఉపరి అన్త్యసూత్రద్వయే - కమ్పనాదిత్యాది చరమసూత్రద్వయే, సమాప్యః - సమాపయిష్యత ఇత్యర్థః. ఇహతు దేవాదీనాఞ్చ పరబ్రహ్మ విత్తిః, ప్రసఙ్గాచ్చిన్త్యతే-విచార్యత ఇత్యర్థః. తమేవ ప్రసఙ్గం వివృణోతి (శాస్త్రమితి). పరబ్రహ్మణః ఉక్తస్య - "అఙ్గుష్ఠమాత్రపరిమితః" ఇత్యాదివాక్యే నోక్తస్య, అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వస్య - అఙ్గుష్ఠపరిమితత్వస్య. ఉపపత్త్యై - ఉపపాదనాయ, ఇహ-అస్మిన్నధికరణే, శాస్త్రమ్ మర్త్యాధికారమ్ - మనుష్యాధికారమితి, కథితమ్ - మనుష్యాధికారత్వాదిత్యనేన ప్రతిపాదితమిత్యర్థః. తత్ప్రసఙ్గాత్ - మనుష్యాధికారప్రసఙ్గాత్, ఇహ - అస్మిన్ దేవతాధికరణే, తదిదమ్ - అగ్రేవక్ష్యమాణమ్, చిన్త్యతే - విచార్యతే.

టీకా;-అత్రాధికరణేవిచారాఙ్గసంశయమాహ(దేవాదీనామితి) ఇహాపర బ్రహ్మవిద్యాసు దేవాదీనామియమధికృతిః కిమ స్తినో వేత్యేవం చిన్త్యత ఇతిపూర్వేణాన్వయః. మధ్యస్థ జిజ్ఞాసామాహ (కింయుక్త మితి). పూర్వపక్షమాహ (ఏషామితి). ఏషామ్-దేవాదీనామ్, ఇహ బ్రహ్మవిద్యాసు, అధికృతిః - అధికారః, నాస్తీతి, వక్తుమ్ - ప్రతిపాదయితుమ్, యుక్తంహి-యుక్తంఖలు. కుతఇత్యత్రాహ(సామర్థ్యస్యేతి) ఏషు-దేవాదిషు, సామర్థ్యస్య-బ్రహ్మవిద్యోప సంహారసామర్థ్యస్య, అభావాత్ - అసత్త్వాదిత్యర్థః. తమేవసామర్థ్యాభావ ముపపాదయతి (నఖల్వితి). అతనుభిః-శరీరరహితైః, తైః సురముఖైః-దేవాదిభిః వివేకాద్యఙ్గోపేతా - వివేకవిమోకాదిసాధన సప్తకానుగృహీతా, ఇయమ్ - బ్రహ్మవిద్యాకథఞ్చిత్ ఉపసంహర్తుమ్-అనుష్ఠాతుమ్, నశక్యత ఇత్యన్వయః.

వివేకాదీనామఙ్గానాం శరీరవ్యాపార సాధ్యత్వాత్ శరీరరహితై ర్దేవాదిభిః తేషామనుష్ఠాతుమశక్యత్వాత్ తదఙ్గబ్రహ్మవిద్యాతైరనుష్ఠాతు మశక్యేతిభావః,

దేవాదీనాందేహాఽఙ్గీకారే నోక్తానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (నైషామితి). ఏషామ్-దేవాదీనామ్, దేహే-శరీరసద్భావే, మానమ్-ప్రమాణమ్ నాస్తీత్యన్వయః. వేదాన్తాః ప్రమాణంస్యురిత్యత్రాహ (శ్రుతిరితి).ఉదితదిశా-ప్రథమసూత్రోక్త సిద్ధపరవాక్య వ్యుత్పత్త్యుపపాదన మార్గేణ ఇయంశ్రుతిః-వేదః, సిద్ధేర్థేపి యద్యపిప్రమాణమ్; తథాపి, శ్రుతిషు-వేదవాక్యేషు, తేషామ్-దేవాదీనామ్, తనోః-శరీరస్య, కాపి వాక్, కిమప్యుపపాదక వాక్యంనాస్తీత్యన్వయః. పూర్వభాగేప్రోక్తాః మన్త్రార్థవాదా స్తత్రప్రమాణమిత్యత్రాహ (ప్రోక్తాఇతి).ప్రోక్తాః-పూర్వ

భాగేప్రోక్తాః, మన్త్రార్థవాదాః - మన్త్రాశ్చ అర్థవాదాశ్చ, కర్మణాం విధానే శేషత్వాత్ - కర్మవిధివాక్య శేషత్వాత్, అన్యపర్యాత్ - అనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశనస్తుత్యోరర్థయోస్తాత్పర్యాత్, తే, సురముఖవపుషామ్ - దేవాదిశరీరాణామ్, అస్మిన్ సాధనే ప్రవృత్తాన భవన్తీత్యన్వయః.

మాస్తుత్సిదన్యపరేణ మన్త్రార్థవాదేన దేవతాదివిగ్రహాది, కిన్తు కర్మవిధిబలేన సేత్స్యతి; కర్మణో ద్రవ్యదేవతా నిరూప్యత్వాత్ క్షణధ్వంసినః కర్మణః కాలాన్తర భావిఫలసాధనత్వ నిర్వాహాయ దేవతైశ్వర్యస్యాఽపేక్షితత్వాత్ శ్రుతహానేనాఽశ్రుతాపూర్వకల్పనా యోగాచ్చ ఇత్యత్రాహ (స్వోద్దేశ్యేతి). శ్రుతిగిరి - శ్రుతివాక్యే, ప్రవృత్తాః, కర్మణాం విధయశ్చ - కర్మవిధాయక వాక్యానిచ, స్వోద్దేశ్యాపేక్షితం - స్వోద్దేశ్యస్య స్వర్గాదేః యత్ సాధనమపూర్వం భవతి తదృతే - తద్వినా, దేవతానాం దేహాద్యం నకించిత్సాధయన్తీత్యన్వయః. అయమభిప్రాయః; - యద్యపి దేనతావత్సు యాగహోమాదికర్మసు దేవతైశ్వర్యాఙ్గీకారేణాపి ఫలప్రదత్వ నిర్వాహసమ్భవః. తథాపి దానతపః ప్రభృతిషు దేనతానామభావాత్ కల్పనీయమేవాపూర్వమ్; తథాచ సమానన్యాయతయా యాగహోమాదావప్యపూర్వమేవ కల్ప్యతామ్, కిమర్థ వైశసేన. కిఞ్చ తత్రైవకల్పే సర్వకర్మఫలభోగనియమాభావాత్ దేవతానాం సృష్టిప్రళయాఽభ్యుపగమాచ్చ ఫలప్రదాతురభావాత్ కేషాఞ్చిత్కర్మణాం నైష్ఫల్యమేవస్యాత్. అతః, అపూర్వకల్పనావశ్యకతేతి. ఉక్తోపజీవనేన అర్థిత్వాభావమాహ (తస్మాదితి). ఏషు - దేవాదిషు, (తస్మాత్) శరీరరహితత్వాదేవ, (అర్థిత్వమపి) మోక్షాపేక్షిత్వమపి, నభవతి - నాస్తి. దుఃఖస్య తజ్జిహాసాయాశ్చ దేహా

సమ్భన్ధమూలత్వాత్, అర్థిత్వస్య దుఃఖజిహాసారూపత్వా చ్చేతి భావః. పూర్వపక్షం నిగమయతి (తదితి) తత్ - తస్మాత్ దేహాద్యభావాత్, (శక్తతార్థిత్వశూన్యాః) అర్థిత్వసామర్థ్యశూన్యాః, దేవాద్యాః-దేవాదయః, బ్రహ్మవిద్యాధికృతి విరహితాః - బ్రహ్మవిద్యాధికారశూన్యాః ఇత్యయంపూర్వపక్ష ఇత్యన్వయః; ఇత్యేష పూర్వపక్ష ఇత్యర్థః. (౭)

సిద్ధాన్తభాష్యమ్.

శ్రీ:— ఏవంప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే (తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్), తదుపర్యపి-తత్ - బ్రహ్మోపాసనమ్, ఉపరి - దేవాదిష్వపి సమ్భవతీతి భగవాన్బాదరాయణోమన్యతే, తేషామర్థిత్వ సామర్థ్యయో స్సమ్భవాత్. అర్థిత్వంతావత్, ఆధ్యాత్మికాది దుర్విషహదుఃఖాఽభితాపాత్, పరస్మిన్ బ్రహ్మణిచనిరస్త నిఖిలదోషగన్ధే, అనవధికాఽతిశయాఽసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణే నిరతిశయ భోగ్యత్వాదిజ్ఞానాచ్చ సమ్భవతి. సామర్థ్యమపి పటుతర దేహేన్ద్రియాది మత్తయాసమ్భవతి. దేహేన్ద్రియాదిమత్త్వఞ్చ బ్రహ్మాదీనాం సకలోప నిషత్సుసృష్టి ప్రకరణేషూ పాసనప్రకరణేషుచ శ్రూయతే. తథాహి; "సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్" "తదైక్షతబహుస్స్యాంప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత" ఇత్యారభ్య సర్వమచేతనం తేజోఽబన్నప్రముఖాఽవస్థా విశేషవద్వ్యాకృత్య, "అనేన జీవేనాఽఽత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతిసఙ్కల్ప్య, బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తం చతుర్విధంభూతజాతం తత్తత్కర్మోచితశరీరం తదుచితనామభాక్చాయ మకరోదిత్యుక్తమ్. ఏవం సర్వత్రసృష్టివాక్యేషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా చతుర్విధా సృష్టిరామ్నాయతే.

దేవాదిభేదశ్చ తత్తత్కర్మానుగుణ బ్రహ్మలోక ప్రభృతి చతుర్దశలోకస్థ ఫలభోగయోగ్య దేహేన్ద్రియాదియోగాయత్తః, ఆత్మనాం స్వతో దేవాదిత్వాభావాత్; తథా. "తద్ధోభయే దేవాసురా అనుబుబుధిరే, తేహోచురిన్ద్రో హవై దేవానామభి ప్రవ్రాజ విరోచనోఽసురాణాం తౌ హాసంవిదానావేవ సమిత్పాణీ ప్రజాపతి సకాశమాజగ్మతుః, తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుః, తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ" ఇత్యాదినా స్పష్టమేవ శరీరేన్ద్రియవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రతీయతే. కర్మవిధిశేషభూత మన్త్రార్థవాదేష్వపి "వజ్రహస్తః పురన్దరః" "తేనేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛత్" ఇత్యాదిభిః ప్రతీయమానం విగ్రహాదిమత్త్వం ప్రమాణాన్తరాఽవిరుద్ధం తత్ప్రమేయమేవ. నచాఽనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశన స్తుతిపరత్వాభ్యాం ప్రతీయమానాఽర్థాన్తరావివక్షా శక్యతే వక్తుమ్; స్తుత్యాద్యుపయోగిత్వాత్తేన వినా స్తుత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ. గుణకథనేన హి స్తుతిత్వమ్, గుణానామసద్భావే స్తుతిత్వమేవ హీయేత. నచాఽసతా గుణేన కథితేన ప్రరోచనా జాయతే. అతః కర్మ ప్రరోచయన్తో గుణసద్భావం బోధయన్త్యేవార్థవాదాః. మన్త్రాశ్చ కర్మసు వినియుక్తాస్తత్ర తత్ర కిఞ్చిత్కరత్వాయాఽనుష్ఠేయమర్థం ప్రకాశయన్తో దేవతాదిగత విగ్రహాదిగుణవిశేష మభిదధత ఏవ తత్ర కించిత్కుర్వన్తి; అన్యథా ఇన్ద్రాదిస్మృత్యనుపపత్తేః. నచ నిర్విశేషా దేవతాధియమధిరోహతి. అత్ర ప్రమాణాన్తరాఽప్రాప్తాన్ గుణాన్ స్వయమేవ బోధయిత్వా తైః కర్మ ప్రరోచయన్తి గుణవిశిష్టం వా ప్రకాశయన్తి; ప్రాప్తాంశ్చాఽనూద్య తైః ప్రరోచన ప్రకాశనే కుర్వన్తి. విరుద్ధత్వే తు తద్వాచిభిశ్శబ్దైరవిరుద్ధాన్గుణాన్ లక్షయిత్వా కుర్వన్తి.

కర్మవిధేశ్చ దేవతాయా ఐశ్వర్య మపేక్షితమేవ. కామినః కర్తృతయా కర్మవిధీయ మానం స్వయంక్షణ ప్రధ్వంసికాలాన్తరభావినః ఫలస్య స్వర్గాదేస్సాధనమపేక్షతే. మన్త్రార్థవాదయోశ్చ "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేనభాగధేయేనోపధావతి, సఏవైనం భూతింగమయతి" "యదనేనహ విషా శాస్తేతదశ్యాత్తదృధ్యాత్త దస్మై దేవారాధన్తామ్" ఇత్యాదిషు దేవతాయాః కర్మణా ఽఽరాధితాయాః ఫలదాయిత్వం తదనుగుణఞ్చైశ్వర్యం ప్రతీయమాన మపేక్షితత్వేన వాక్యార్థేనమన్వీయతే. దేవపూజాభిధాయినో యజిధాతోశ్చ యాగాఖ్యంకర్మస్వారాధ్య దేవతాప్రధానం ప్రతీయతే. తదేవం కృత్స్నవాక్యపర్యాలోచనయా వాక్యాదేవ విధ్యపేక్షితం సర్వమవగతమితినాఽపూర్వాదికం వ్యుత్పత్తిసమయాఽనవగతంకర్మ విధిష్వభిధేయతయా కల్ప్యతయా వాశ్రయితవ్యమ్. తథానజ్కీర్ణబ్రాహ్మణ మన్త్రార్థవాదమూలేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు బ్రహ్మాదీనాం దేవాసుర ప్రభృతీనాఞ్చ దేహేన్ద్రియాదయస్స్వభావ భేదాస్థానాని భోగాః కృత్యానిచేత్యేవ మాదయస్సువ్యక్తాః ప్రతిపాద్యన్తే. అతో విగ్రహాదిమత్త్వాద్దేవానామప్యధికారోఽస్త్యేవ.

శ్లో: బ్రూమోబ్రహ్మోపాసనస్త్రాపరి చభవతి తత్సమ్భవాద్బ్రహ్మణోస్య
త్వర్థిత్వస్యామరౌఘేష్వ సురపరిభవాయ త్తదుఃఖాతురేస్మిన్ ।
భోగ్యత్వజ్ఞానతశ్చాఽఖిలసుగుణగణే బ్రహ్మణీహానవద్య
సామర్థ్యస్యాపిసత్వాద నఘపటుశరీరేన్ద్రియాద్యైరుపేతే॥

బ్రహ్మాదీనాం సురాణాం వపురుపనిషది శ్రూయతే సృష్టివాక్యే
షూపాసాయాః ప్రసక్తే భగవత ఇతరత్రాపి చేదంతథాహి ।
సద్విద్యాయాం స దేవేతి తు పురత ఉపక్రమ్య సఙ్కల్పపూర్వాం
తేజోబన్నాద్యవస్థాయుతమఖిలమచిద్వస్తుసృష్ట్వా స దేతత్ ॥

సంకల్ప్యేదం త్వనేనేత్యుపరి విధిముఖం స్థావరాన్తశ్చభూతం
తత్తత్కర్మార్హదేహాద్యుపహితమఖిలం వ్యాకరోదిత్యధీతమ్ ।
ఏవం సర్వత్ర సృష్టిప్రకరణ ఉదితా చాతురాత్మ్యేన సృష్టి
ర్దేవాద్యాస్థావరాన్తా భవతి పునరయం స్పృష్టదేవాదిభేదః ॥

తత్తత్కర్మార్హతత్తద్భువనగఫలభోగార్హ దేహోహితోన
ప్యాత్మాజ్ఞానాత్మకోఽసౌ భజతి సురనరాద్యాత్మకత్వం స్వభావాత్ ।
తద్ధేత్వాదౌ చ వాక్యే సురపతిదనుజానుష్ఠితబ్రహ్మచర్య
ప్రాజాపత్యోపసత్త్యాద్యభిహితమపి వక్త్యేషు దేహాదియోగమ్ ॥

ఏవం మన్త్రార్థవాదేష్విహ విధివచసాం శేషభూతేష్వధీతం
హీన్ద్రాదౌ న ప్రజహస్తత్త్వముఖమపి వదత్యేషు దేహాదియోగమ్ ।
నాన్యస్మై యత్ప్రకాశ స్తుతిపరవచసస్తత్పరత్వం రుణద్ధి
స్వార్థే భాతేపి నిష్ఠాం భవతి పునరియం ప్రత్యుత స్తోత్ర హేతుః ॥

స్తోత్రం తావద్గుణోక్తిర్హ్యనభిహితగుణోక్త్యా కథం స్తోత్రతా స్యాత్
నైవ స్యాద్రోచనాఽసద్గుణవిషయగిరా కర్మణీయం కదాపి ।
శంసన్తో హ్యర్థవాదా అభిమతగుణసద్భావమేతే త్రయీస్థాః
కర్తవ్యం కామిపుమ్భిర్విధివిహితమిదం రోచయన్తిస్మ కర్మ ॥

మన్త్రాః కర్మాఙ్గభూతాః ప్రకటనముఖతో దేవతావిగ్రహాదేః
కించిత్కుర్వన్తి తత్ర స్మరణవిషయతాం సాన్యథా నాప్నుయాద్ధి ।
స్మృత్యారూఢా కథం వా భవతి హృది నృణాం దేవతా నిర్విశేషా
తస్సోపేతాభ్యుపేయా భవతి హి వపుషా మన్త్రతోऽపి క్రియాఙ్గాత్ ॥

తన్త్రైస్తైర్బోధయిత్వా కతిచిదితరమానానవాప్తాన్గుణాన్స్వైః
శస్త్రైస్తై రోచయన్తి స్థితగుణమథవా కర్మతే జ్ఞాపయన్తి ।
ప్రాప్తాంశ్చానూద్య చైతామభిహితగుణతో రోచయన్తి స్మ కర్మా
ర్థేऽస్మిన్ముఖ్యే విరుద్ధే త్వభిహితగుణతో రోచయన్త్యన్యవృత్త్యా ॥

ఐశ్వర్యం దేవతాయా విధయ ఇహ పునః కర్మణాం శ్రౌతవాక్యేఽ
పేక్షన్తే కర్మ హేతుః క్షణికమితి ఫలే నైవ కాలాన్తరీణే ।
ధాతోర్దేవస్య పూజావచస ఇహ యజేః కర్మ యాగో హి వాచ్యం
తత్స్వారాధ్యప్రధానం స్థితమితి భవతీహేష్టసిద్ధిస్తతశ్చ ॥

ఏవం కృత్స్నైశ్చ వాక్యైరభిహితవిషయాలోచనాయాం కృతాయాం
వాక్యైరేవ ప్రతీతం భవతి విధివచోऽపేక్షితం సర్వమత్ర ।
తన్నాపూర్వాదికల్ప్యం న భవతి విధివాక్యాభిధేయశ్చ యత్తు
వ్యుత్పత్తిగ్రాహకైర్నావగతమిహ సమస్తైశ్చ కైశ్చిత్ప్రమాణైః ॥

బ్రహ్మాదీనాం ప్రతీతాస్సురదనుజముఖానాం చ దేహేన్ద్రియాద్యాః
భిన్నాశ్చైషాం స్వభావాస్ఫలమపి వివిధం భోగకృత్యాదయశ్చ ।
సఙ్కీర్ణబ్రాహ్మణాద్యే నిగమవచనగాద్యే చ మన్త్రార్థవాదా
స్తన్మూలైర్ధర్మశాస్త్రైరపి చ బహువిధైస్సేతిహాసైః పురాణైః ॥

తద్బ్రహ్మోపాసనేऽస్మిన్భవతి దివిషదాఞ్చాధికారోऽర్థితాదేః
సత్త్వాద్దేహాదియోగాత్కథితవచనతః ప్రోచ్యమానాదిహేతి.

టీ:-సిద్ధాన్తమాహ (బ్రూమఇతి) అత్ర - అస్మిన్ పూర్వపక్షే, బ్రూమః-సిద్ధాన్తం బ్రూమ ఇత్యర్థః. తమేవసిద్ధాన్తమాహ (ఉపాసన మితి) అస్య - బ్రహ్మణః, తత్, ఉపాసనన్తు ఉపరిచ-ఉపరివర్తమానె అసురపరిభవాయత్తదుఃఖాతురే అమరౌఘే భవతీత్యన్వయః. కుత ఇత్యత్రాహ (సమ్భవాదితి). అర్థిత్వస్య సమ్భవాదిత్యన్వయః. అర్థిత్వే హేతుః ఆతుర ఇత్యన్తంవిశేషణమ్. దుఃఖాతురత్వాదేవమోక్షార్థిత్వంభవతీతిభావః. అత్రైవహేత్వన్తరమాహ (భోగ్యత్వజ్ఞానతఇతి) అఖిలసుగుణగణే-సమస్తకల్యాణగుణగణయుతే, ఇహఅనవద్య బ్రహ్మణి భోగ్యత్వ జ్ఞానతశ్చేత్యన్వయః. బ్రహ్మణ ఇదంవిశేషణద్వయం భోగ్యత్వ హేతుతయోక్తమ్; అర్థిత్వసత్త్వేపి శరీరేన్ద్రియాదిరహితేదేవగణే సామర్థ్యాభావాత్ కథన్తత్రోపాసనోపసంహార ఇత్యత్రాహ (సామర్థ్యస్యాపీతి). అనఘపటు శరీరేన్ద్రియాద్యైరుపేతే, అస్మిన్-అమరౌఘేసామర్థ్యస్యాపి సత్త్వాదిత్యన్వయః.

ననుదేవానాంశరీరేన్ద్రియాదిసద్భావే ప్రమాణంనాస్తీత్యత్రాహ (బ్రహ్మాదీనామితి) బ్రహ్మాదీనాంసురాణాం ఉపనిషదిసృష్టివాక్యేషు భగవత ఉపాస్యాయాః ప్రసక్తే ఇతరత్రాపిచవపుః శ్రూయత ఇత్యన్వయః. తథావిధానుపనిషద్వాక్యాన్యుదాహరతి (తథాహీతి) ఏతత్ సత్ - ఏతచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ, సద్విద్యాయాం సదేవేతి - సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి, పురతః - ప్రథమమ్, ఉపక్రమ్య - ఆరభ్య, సఙ్కల్పపూర్వమ్ - బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పపూర్వకమ్, తేజోబన్నాద్యవస్థాయుతమ్-తేజోజలపృథివ్యాద్యవస్థాయుక్తమ్, అఖిలమచిద్వస్తు- అఖిలమచిత్పదార్థమ్, సృష్ట్వా - ఉత్పాద్య, ఇదమ్ - సత్, అనేనేతి సఙ్కల్ప్య - అనేన జీవేనాత్మనా ౭నుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీతి సఙ్కల్ప్య, ఉపరి - అఖిలం

సకలమ్, విధిముఖమ్ - చతుర్ముఖప్రభృతి, స్థావరాన్తంభూతఞ్చ-స్థావరపర్యన్తం ప్రాణిజాతఞ్చ, తత్తత్కర్మార్హదేహాద్యుపహితమ్ - తత్తత్కర్మానుగుణదేహేన్ద్రియాదియుక్తమ్, వ్యాకరోదితి - అకరోదితి, అధీతమ్ - ప్రతిపాదితమ్.

ఏతావతాసద్విద్యాయాం సృష్టిప్రకరణే బ్రహ్మాదీనాం దేహేన్ద్రియాదియోగః ప్రతిపాదితః. ఏవమన్యత్రసర్వత్ర సృష్టిప్రకరణే దేవాదీనాం దేహయోగః ప్రతీయత ఇత్యాహ (ఏవమితి). సృష్టిప్రకరణేసర్వత్రదేవాద్యా స్థావరాన్తా - దేవతిర్యఙ్మనుష్య స్థావరరూపా, చాతురాత్మ్యేనసృష్టిః - చతుఃప్రకారాసృష్టిః, ఉదితా-ప్రతిపాదితేత్యర్థః. అస్తుదేవాదిసృష్టిః తావతా దేవానాం దేహయోగః కథంసిధ్యతీత్యత్రాహ (భవతీతి). అయంసృష్టదేవాదిభేదః - సృష్టికర్మీభూతదేవాది ప్రభేదః, తత్తత్కర్మార్హ తత్తద్భువనగ ఫలభోగార్హ దేహోహిత ఇత్యన్వయః. తత్తత్కర్మానుగుణతత్తల్లోకస్థ ఫలభోగానుగుణ దేహాధీన ఇత్యర్థః. తథాచదేవానాం శరీరయోగమన్తరా సృష్టికర్తృత్వం నసమ్భవతీతి దేహస్సిధ్యతీతిభావః. నన్వాత్మనాంస్వరూపత ఏవదేవాద్యాత్మకత్వం కుతోనభవతి; దేవాదిభేదనిర్వాహాయ దేహయోగః కిమర్థం స్వీకరణీయ ఇత్యత్రాహ (దేహ ఇతి). జ్ఞానాత్మకోసౌ ఆత్మా, స్వభావాత్ - స్వభావతః, సురనరాద్యాత్మకత్వం నభజతీత్యన్వయః. ఏతావతాసృష్టి ప్రకరణే సర్వత్రదేవానాం సృష్టిశ్రవణాత్, సృష్టేశ్చదేహయోగనిబన్ధనత్వాత్, దేవానాందేహయోగ ఆవశ్యక ఇత్యుక్తంభవతి.

ఏవముపాసనప్రకరణేపి తేషాం దేహయోగః శ్రూయతఇత్యాహ (తద్ధేత్యాదావితి). తద్ధేత్యాదౌ వాక్యే-తద్ధోభయే దేవాసురా అనుబుబుధిరే తేహోచురిత్యాది వాక్యే, అభిహితమ్ సురపతిదనుజాఽనుష్ఠిత బ్రహ్మచర్యప్రాజాపత్యోపసత్త్యాద్యపి-ఇన్ద్రవిరోచనానుష్ఠిత బ్రహ్మచర్యం ప్రజాపతౌగురావుపసత్త్యాదికమపి, ఏషు - దేవాదిషు, దేహాదియోగమ్-దేహేన్ద్రియాదియోగమ్, వక్తి-బ్రూతఇత్యర్థః. నిరుక్తవాక్యే ఇన్ద్రవిరోచనయోః దేవాసురయోః ప్రజాపతిసమీపంగత్వా బ్రహ్మచర్యానుష్ఠాన గురూపసత్త్యాదికమపి ప్రతీయమానం ఏతేషాం దేవాదీనాం దేహయోగమన్తరాననుపపన్నమితి తతోప్యేషాం దేహాదియోగస్సిధ్యతీతి భావః. కర్మవిధిశేషభూతమన్త్రార్థవాదేష్వపి "వజ్రహస్తఃపురన్దరః" "తేనేన్ద్రో వజ్రముదయచ్ఛత్" ఇత్యాదివాక్యేషు దేవానాం దేహయోగః ప్రతీయతఇత్యాహ (ఏవమితి) విధివచసాం-విధివాక్యానామ్, శేషభూతేషు - ఉపకారకేషు, ఇహ మన్త్రార్థవాదేషు - ఏషుమన్త్రార్థ వాద వాక్యేషు, అధీతమ్ - ప్రతిపాదితమ్, ఇన్ద్రాదౌ వజ్రహస్తత్వముఖమపి - వజ్రహస్తత్వాదికమపి, ఏషు - దేవాదిషు, దేహాదియోగం వదతీత్యన్వయః.

అన్యపరత్వమనూద్య నిరస్యతి (నేతి). అనుష్ఠేయ ప్రకాశ స్తుతిపరవచసోః-అనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశన పరమన్త్ర స్తుతిపరార్థవాదవాక్యయోః, భాతేస్వార్థే, ప్రతీతేస్వార్థేవివక్షామ్ - తాత్పర్యమ్, తత్పరత్వమ్, అనుష్ఠేయార్థప్రకాశన స్తుతిపరత్వమ్, నరుణద్ధీత్యన్వయః. తథాచ, ఇన్ద్రాదౌ వజ్రహస్తత్వాది ప్రతిపాదక మన్త్రార్థవాదయోః, అనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశనపరత్వస్తుతిపరత్వాభ్యామ్, ప్రతీయమాన వజ్ర

హ స్తత్వాదిరూపార్థే తాత్పర్యవిఘాతో నభవతీతి తత్తాత్పర్యకత్వస్యా ఽఽవశ్యకత్వమితి భావః. నకేవలమవిరోధ ఏవ, అనుష్ఠేయార్థప్రకాశన స్తుతి పరత్వవజ్రహ స్తత్వాదిరూపస్యార్థ తాత్పర్యయోః ఉపజీవ్యోప జీవకభావోప్యస్తీత్యాహ (భవతీతి) ప్రత్యుతఇయంభాతేస్వార్థే వివక్షా స్తోత్రహేతురిత్యన్వయః. స్తోత్రహేతురిత్యుపలక్షణమ్, అనుష్ఠేయార్థ ప్రకాశనహేతురిత్యపిబోధ్యమ్.

స్తోత్రహేతుత్వం ఇన్ద్రహ స్తత్వాదిరూపస్యార్థ వివక్షాయాము పపాదయతి (స్తోత్రంతావదితి) స్తోత్రంహితావత్ - గుణోక్తిః-గుణ కథనంహి, అనభిహితగుణోక్త్యా - అనభిహిత గుణానాముక్త్యాగుణాఽ ప్రతిపాదికాయాముక్త్యా, స్తోత్రతాకథంస్యాదిత్యన్వయః. తథాచస్తోత్ర స్య గుణోక్తిరూపత్వాత్ అర్థవాదాదిభిర్గుణానాఽకథనేతేషాం స్తోత్ర త్వానుపపత్తేః, ఇన్ద్రహ స్తత్వాదిరూప గుణప్రతిపాదనద్వారాస్తోత్రతా యావక్తవ్యత్వాత్, తస్మిన్ గుణేతేషామర్థవాదాదీనాం తాత్పర్యం స్తోత్రహేతురితిభావః. ననుయదిగుణకథనేన స్తుతిత్వం తథాసతిగుణక థనాభావేస్తుతిత్వహానిస్స్యాత్, నగుణానామసద్భావ ఇత్యత్రాహ (నైవేతి). అసద్గుణవిషయగిరా-అవిద్యమానగుణవిషయవాచా, కర్మణి- విధిప్రోక్తేకర్మణి, ఇయమ్రోచనా - ప్రరోచనానైవస్యాదిత్యన్వయః. తథాచవిధిప్రోక్తే కర్మణిప్రరోచనార్థమేవహి అర్థవాదాః స్తుతిరూపాః ప్రవర్తన్తే. యదిగుణాఽకథనేపి అర్థవాదానాం స్తుతిరూపత్వం స్వీక్రి యతే, తర్హితేషాం కర్మణి ప్రరోచకత్వంనస్యాదితిభావః. అనేను 'నాఽసతా స్తుతిరుపపద్యతే'' ఇతిద్రమిడభాష్యంస్మార్యతే.

అర్థవాదానాముక్తరీత్యా గుణప్రతిపాదనద్వారేణ కర్మణి ప్రరోచకత్వం నిగమయతి (శంసన్త ఇతి). త్రయోఽప్యేతే అర్థవాదాః అభిమతగుణసద్భావమ్ – అపేక్షితగుణసద్భావమ్, శంసన్తస్సన్తః – ప్రతిపాదయన్తస్సన్తః, కామిపుంభిః – స్వర్గాదికామనావిశిష్టపురుషైః కర్తవ్యం విధివిహితమ్ – విధివాక్యప్రతిపాదితమ్, ఇదం కర్మ జ్యోతిష్టోమాదికం కర్మ, రోచయన్తి స్మ – ప్రరోచయన్తి ఖల్విత్యర్థః.

మన్త్రాణాం అర్థప్రకాశనద్వారా కర్మశేషభూతానాం దేవతావిగ్రహాదిమత్త్వే తాత్పర్యమాహ (మన్త్రా ఇతి). కర్మాఙ్గభూతాః – కర్మశేషభూతాః, మన్త్రాః, దేవతావిగ్రహాదేః – దేవతాయాశ్శరీరాదేః, ప్రకటనముఖతః – ప్రకాశనద్వారా, తత్ర – కర్మణి, కించిత్కుర్వన్తి – ఉపకుర్వన్తీత్యర్థః. మాస్తు దేవతావిగ్రహప్రకాశనం మన్త్రైః, దేవతాస్మరణద్వారా మన్త్రాణాం కర్మసూపకారకత్వమస్త్విత్యత్రాహ (స్మరణవిషయతామితి). సా – దేవతా, అన్యథా – విగ్రహప్రకాశనమన్తరా, స్మరణవిషయతామ్ – స్మృతివిషయతామ్, నాప్నుయాద్ధి – న ప్రాప్నుయాదేవేత్యర్థః. నను దేవతాయా విగ్రహాభావేఽపి స్మృతివిషయత్వం నానుపపన్నమిత్యత్రాహ (స్మృత్యారూఢేతి). నిర్విశేషా – నిర్దేహా, దేవతా, నృణాం – మనుష్యాణామ్, హృది, స్మృత్యారూఢా న భవతి – స్మృతివిషయీభావం న భజతి; అతస్సా దేవతా క్రియాఙ్గాన్మన్త్రతోఽపి – కర్మాఙ్గభూతాన్మన్త్రతోఽపి వపుషా – శరీరేణ, ఉపేతా – సహితా, అభ్యుపేయా – అఙ్గీకర్తవ్యా భవతి. ద్రవ్యదేవతే హి కర్మనిరూపకే ఏతద్ద్రవ్యమిదం కర్మేతి ప్రతిపత్త్యా దేవతావిశిష్టస్యైవ హి కర్మప్రతిపత్తిః. యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్ తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నితి దేవతా

ఖ్యాతవ్యతిరిచ్యతే. దేవతాచ ఈదృశీత్యేవ ప్రతిపత్తవ్యా. నిర్విశేషవస్తునః ప్రతిపత్తుమశక్యత్వాత్. ఇన్ద్రత్వాదికఞ్చన శబ్దాత్తస్య రూపస్యవిద్యతే అతోఽపి విగ్రహాదావివక్షితత్వమ్; తస్మాదనుష్ఠేయార్థప్రకాశకత్వసిద్ధ్యర్థంమన్త్రాణాం విగ్రహాదిమత్త్వేచ ప్రామాణ్యమస్త్యేవేతి భావః

"ఆపో వై శాన్తాః ఆదిత్యో యూపః" ఇత్యాదిషు ప్రమాణాన్తరసిద్ధస్య తద్విరుద్ధస్య చార్థస్య విద్యమానత్వాన్న సర్వత్రప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయామాహ (తత్రేతి). తత్ర - తేషుమన్త్రార్థవాదేషుమధ్యే, కతిచిదేతే - కతిపయామన్త్రార్థవాదాః, ఇతరమానాఽనవాప్తాన్ - ప్రమాణాన్తరాఽప్రాప్తాన్, గుణాన్ - క్షిప్రఫలప్రదత్వాది రూపగుణాన్, బోధయిత్వా - జ్ఞాపయిత్వా, ఏతైః కర్మ రోచయన్తి - ప్రరోచయన్తీత్యర్థః. ఇదఞ్చ "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా" ఇత్యాద్యర్థవాదవాక్యవిషయమ్. అథవా - యద్వా, స్థితగుణమ్ - స్థితో గుణో యస్మిన్ స ఇతివ్యుత్పత్త్యా గుణవిశిష్టమిత్యర్థః. ఏవమ్భూతం కర్మ తే - మన్త్రార్థవాదాః, జ్ఞాపయన్తి - ఖ్యాపయన్తీత్యర్థః. ఇదఞ్చాఽనుష్ఠేయార్థప్రకాశకమన్త్రవిషయమ్. "ఆపో వై శాన్తాః" ఇత్యాద్యర్థవాదకృత్యమాహ (ప్రాప్తానితి). ప్రాప్తాన్ - ప్రమాణాన్తరప్రాప్తాన్, ఏతాన్ - గుణాన్, అనూద్య - అనుభాష్య, అభిహితగుణతః - అనూదితగుణేన, కర్మ రోచయన్తి - ప్రరోచయన్తీత్యర్థః. "ఆదిత్యో యూపః" ఇత్యాద్యర్థవాదకృత్యమాహ. (అర్థఇతి). అస్మిన్ముఖ్యేఽర్థే - ముఖ్యవృత్త్యా ప్రతిపాదితేఽర్థే, విరుద్ధేతు - బాధితేతు, అన్యవృత్త్యా - అముఖ్యవృత్త్యా, అభిహితగుణతః కర్మ రోచయన్తి - ప్రరోచయన్తీత్యర్థః.

ననువిధ్యపేక్షితార్థే హి తాత్పర్యమ్, దేవతావిగ్రహాదేః విధ్యపేక్షితత్వం కథమిత్యత్రాహ (ఐశ్వర్యమితి). "క్షణికం కర్మ కాలాన్తరీణే ఫలే నైవ హేతురితి, ఇహ శ్రౌతవాక్యైః కర్మణాం విధయః దేవతాయా ఐశ్వర్యమపేక్షన్తే" ఇత్యన్వయః. యాగాదికర్మణః క్షణికత్వాత్ తస్య కాలాన్తరీణ స్వర్గాదిసాధనత్వానుపపత్త్యా కర్మఫలప్రదదేవతైశ్వర్యమఙ్గీకర్తవ్యమ్, తదఙ్గీకారే చ ఫలప్రదాయాం దేవతాయాం ఫలోత్పత్తిప్రయోజకసఙ్కల్ప ఏవ కర్మణాం స్వర్గాదిసాధనతాయాం వ్యాపారో భవిష్యతీతి తద్ద్వారా యాగస్య స్వర్గాదిసాధనత్వముపపద్యత ఇతి భావః. యత్ర వాక్యశేషవశాదపేక్షిత దేవతాప్రీతిద్వారకత్వం యాగే స్వర్గాదిసాధనతాయాం న సిద్ధ్యతి తత్రాపి యజిసామర్థ్యాత్తత్సిద్ధ్యతి. అర్థవాదాభావేపి విధిసామర్థ్యాత్ స్తుతిరివేత్యాహ (ధాతోరితి). "ఇహ దేవస్య పూజావచనః యజేర్ధాతోః యాగః కర్మ హి వాచ్యం తత్ స్వారాధ్యప్రధానం స్థితమితి తతశ్చ హేతుసిద్ధిర్భవతీ"త్యన్వయః.

ఉక్తరీత్యా దేవతైశ్వర్యాదేవ దేవతాప్రీతిద్వారా యాగాదికర్మణాం స్వర్గాదిసాధనత్వోపపత్త్యా అపూర్వకల్పనాగౌరవగ్రస్తేత్యాహ (ఏవమితి). ఏవమ్ — ఉక్తరీత్యా, కృత్స్నైశ్చ వాక్యైః, సర్వైశ్చ మన్త్రార్థవాదవిధివాక్యైః, అభిహితవిషయాలోచనాయామ్ — ప్రతిపాదితార్థాలోచనాయామ్, కృతాయామ్ వాక్యైరేవ విధివచోపేక్షితమ్ — విధివాక్యోపయుక్తమ్, సర్వమత్ర ప్రతీతం భవతీత్యన్వయః. తత్ — తస్మాత్, యత్ వ్యుత్పత్తిగ్రాహకైః — శక్తిగ్రాహకైః సమస్తైశ్చ శబ్దైః ప్రమాణైర్నావగతమ్ — న ప్రతీతమ్; తత్ అపూర్వాదిన కల్ప్యం న భవతీత్యన్వయః. వాచ్యాపూర్వవాదపక్షే అశ్రుతకల్ప్యం

నాస్తీతిచేన్న; వాచ్యత్వస్యాపి కల్పనీయత్వాత్. కల్ప్యాపూర్వవాదే అపూర్వ మేవకల్ప్యమ్; వాచ్యపక్షే వాచ్యత్వమపికల్ప్య మిత్య భిప్రాయః.

దేవాదీనాం దేహాదిమత్త్వే ప్రమాణాన్తరాణ్యపిసన్తీత్యాహ (బ్రహ్మాదీనామితి). బ్రహ్మాదీనాంసురదనుజముఖానాఞ్చ - దేవాసురాదీనాఞ్చ, దేహేన్ద్రియాద్యాః ఏషాంభిన్నాస్స్వభావాశ్చ వివిధంస్థలమపి - స్థానమపి, భోగకృత్యాదయశ్చ - భోగవ్యాపారాదయశ్చప్రతీతా ఇత్యన్వయః. కుత్రేత్యత్రాహ (సఙ్కీర్ణేతి). నిగమవచనగాః - వేదవాక్యస్థాః, యేసఙ్కీర్ణబ్రాహ్మణాః - సఙ్కీర్ణబ్రాహ్మణభాగాః, యేచమన్త్రార్థవాదాః, తన్మూలైః - తన్మూలకైః, బహువిధైర్ధర్మశాస్త్రైః, సేతిహాసైః - ఇతిహాససహితైః, పురాణైఃప్రతీతా ఇతిపూర్వేణాన్వయః. ఉపసంహరతి (తదితి). తత్ - తస్మాత్, అస్మిన్బ్రహ్మోపాసనే దివిషదాఞ్చ - దేవతానాఞ్చ అధికారఇత్యన్వయః. కుతఇత్యతఆహ (అర్థితాదేరితి). (అర్థితాదః - అర్థిత్వసామర్థ్యయోః, సత్వాత్ - విద్యమానత్వాత్; తత్రహేతుమాహ (దహాదియోగాదితి). ఇహ - అస్మిన్ప్రోక్తశ్రుతివాక్యే, కథితవచనతః - ప్రోక్తవాక్యతః, ప్రోచ్యమానాత్ - ప్రతిపాద్యమానాత్, దహాదియోగాత్ - దహేన్ద్రియయోగాదిత్యర్థః. ఇతీత్యుపసంహారే.

సూ;—విరోధఃకర్మణీతిచేన్నాఽనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. ౧-౩-౨౭.

శ్రీ;—దెవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వాఽభ్యుపగమే కర్మణివిరోధః ప్రసజ్యతే. బహుషుయాగేషు యుగపదేకస్యేన్ద్రస్య విగ్రహవత్త్వే ''అగ్నిమగ్నఆవహ'' ఇన్ద్రాగచ్ఛహరివ ఆగచ్ఛ'' ఇత్యాదినా ఆహూ

తస్య సన్నిధానాఽనుపపత్తేః. దర్శయతిచాఽగ్న్యాదీనాం తత్రతత్రా గమనమ్, "కస్యవాహ దేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తికస్యవాన బహూనాం యజమానానాంయోవై దేవతాః పూర్వం పరిగృహ్ణాతి, సఏనాః శ్వోభూతేయజతే" ఇతి. అతోఽపిగ్రహాదిమత్త్వే కర్మణివిరోధః ప్రసజ్యేత ఇతి చేత్ తన్న; (అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్) దృశ్యతేహి సౌభరిప్రభృతీనాం శక్తిమతాం యుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిః.

శ్లో:– దేహిత్వే దైవతానాం ప్రసజతివిహతిర్వైదికీషుక్రియాస్వ
స్విన్ద్రాదేర్నైకయాగేషుతుభవతినహి సన్నిధిర్యౌగపద్యాత్।
కస్యేత్యాదౌతువాక్యే శ్రుతమభిగమనం దేవతానాంక్రియాస్వి
త్యాశంకాంనైకదేహాన్వయతఇహసురేషూద్ధరత్యుత్తరత్ర ॥
సౌభర్యాదిష్వనేకంమునిషువపురిదంస్వీయయోగప్రభావాత్
సందృష్టంయౌగపద్యేనతుభవతితథైవాసుచాపీతిభావః ॥

టీ:– దేవతానాం విగ్రహాఽభ్యుపగమే తద్వదార్థవాదికే ఆహ్వానాగమనేచాఽభ్యుపేయే. తదాయుగపదనేక కర్మస్వాహ్వానేవిరోధః శరీరాధీనత్వాదాగమనస్యేత్యాశంక్య అనేకశరీర పరిగ్రహేణావిరోధం పరిహరత్యుత్తర సూత్రమిత్యాహ (దేహిత్వఇతి). దేవతానాందేహిత్వే – దేహాభ్యుపగమేఅనువైదికీషు – వేదప్రోక్తాసు, క్రియాసు – యజ్ఞయాగాదిక్రియాసు, విరోధః ప్రసజతి – ప్రసక్తోభవతి. తామేవవిరోధప్రసక్తి ముపపాదయతి (ఇన్ద్రాదిరితి). ఇన్ద్రాదిః – ఇన్ద్రవరుణాదిదేవతాయా ఆహూతాయాః, యౌగపద్యాత్ – యౌగపద్యేన, నైకయాగేషు – అనేకయాగేషు, సన్నిధిః – సాన్నిధ్యమ్, నభవతీత్యన్వయః దేవతానాంసశరీరాణాం శరీరద్వారా ఏకదా అనేక

యోగేషుగమనాఽసమ్భవో విరోధఇతిభావః. అనేకయాగేషుదేవతానాంగమనం ప్రామాణికమిత్యాహ (కస్యేతి). కస్యేత్యాదౌతువాక్యే- “కస్యవావాహ దేవాయజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్యవానబహూనాం యజమానానాం యోవై దేవతాః పూర్వం పరిగృహ్ణాతిస ఏనాశ్శ్వోభూతేయజతే” ఇతివాక్యే, దేవతానాం క్రియాస్వభిగమనంశ్రుతమిత్యాశఙ్కామ్ - ఇత్యాక్షేపమ్, ఇహాసురేషు - ఆసుదేవతాసు, నైకదేహాన్వయతః - అనేకదేహసమ్బన్ధాత్, ఉత్తరత్ర - ఉత్తరస్మిన్, విరోధఇతిసూత్రే ఉద్ధరతీత్యన్వయః. పరిహరతీత్యర్థః. దవతానామేకైక శరీరేణ అనేకయాగేషుయుగపద్గమనాఽసమ్భవేపి, అనేకశరీరసమ్బన్ధేన, ఏకశరీరేణైకస్మిన్యాగే, అన్యశరీరేణాన్యస్మిన్యాగ ఇత్యేవం ప్రకారేణ సర్వస్మిన్యాగే గమనమవిరుద్ధమితిభావః. ఏకస్యాఽఽత్మనః అనేకశరీర పరిగ్రహోయుగపన్నదృశ్యత ఇత్యాశఙ్క్య సౌభరిప్రభృతిషుమునిషుఏకదా అనేకశరీరపరిగ్రహోదృష్టఇతి పరిహారాభిప్రాయకం దర్శనాదితి సూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (సౌభర్యాదిష్వితి). సౌభర్యాదిషు మునిషుస్వీయయోగప్రభావాదనేకమిదంవపుర్యోగపద్యేన సందృష్టమ్ - సన్దృశ్యతే; తద్వైవ - తద్వదేవ, ఆసుచాపి - దేవతాస్వపి, భవతి - అనేకదేహాన్వయో భవతీతిభావః ఇత్యభిప్రాయః.

సూ; —

శబ్దఇతిచేన్నాఽతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ౧-౩-౨౭.

శ్రీ; — విరోధఇతివర్తతే. మాభూత్కర్మణి విరోధోఽనేక శరీరప్రతిపత్తేః. శబ్దేతువైదికేవిరోధః ప్రసజ్యతే, అనిత్యార్థసంయోగాత్. విగ్రహవత్త్వేహిసావయవత్త్వేనేన్ద్రాదేరర్థస్యాఽనిత్యత్వమనివార్యమ్;

తతో దేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాద్యర్థజన్మనః ప్రాక్ వినాశాదూర్ధ్వఞ్చేన్ద్రాదిశబ్దానాం వైదికానామర్థశూన్యత్వ మనిత్యత్వంవా వేదస్యస్యాదితి చేత్ తన్న; (అతఃప్రభవాత్), అస్మాదిన్ద్రాదిశబ్దాదేవపునః పునరిన్ద్రాద్యర్థస్య ప్రభవాత్. ఏతదుక్తంభవతి;- నహిదేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాదిశబ్దా వైదికావ్యక్తి విశేషమాత్రే సఙ్కేత పూర్వకాః ప్రవృత్తాః అపితుస్వాభావత ఏవగవాది శబ్దవదాకృతి విశేషవాచిత్వేన. తతశ్చైకస్మిన్నిన్ద్రవ్యక్తౌ వినష్టాయామత ఏవవైదికాదిన్ద్ర శబ్దాన్మనసి విపరివర్తమానాదవగతతద్వాచ్యభూతేన్ద్రాద్యర్థాకారో ధాతా తదాకారమేవాఽపరమిన్ద్రం సృజతి. యథాకులాలో ఘటశబ్దాన్మనసి విపరివర్తమానాత్తదాకారమేవఘటమితి. కథమిదమవగమ్యతే; (ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్) శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ "వేదేనరూపేవ్యాకరోత్సతాసతీ ప్రజాపతిః" ఇతి. తథా "సభూరితివ్యాహరత్ సభూమిమసృజత, సభువఇతివ్యాహరత్ సోఽన్తరిక్షమసృజత" ఇత్యాది. వాచకశబ్దపూర్వకం తత్తదర్థ సంస్థానం స్మరన్ తత్తత్సంస్థానవిశిష్టంతంతమర్థంసృష్టవానిత్యర్థః. స్మృతిరపి "అనాదినిధనాహ్యేషావాగుత్సృష్టాస్వయమ్భువా। ఆదౌ వేదమయీదివ్యాయతస్సర్వాః ప్రసూతయః" ఇతి. "సర్వేషాన్తు సనామాని కర్మాణిచపృథక్పృథక్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చనిర్మమే" ఇతి. సంస్థాః-సంస్థానాని, రూపాణీతియావత్. తథా "నామరూపఞ్చభూతానాంకృత్యానాఞ్చప్రపఞ్చనమ్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకారసః" ఇతి. అతో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వేపి వైదికశబ్దానామానర్థక్యమ్ వేదస్యాఽఽదిమత్త్వఞ్చన ప్రసజ్యతే.

శ్లో:--దేవానాంనైకదేహగ్రహణతఉదితోఽపాకృతోఽయంవిరోధ
స్సోఽయంశ్రౌతేతుశబ్దేప్రసజతిసతనుష్వేష్వనిత్యార్థయోగాత్ ।
సాంశోదేహస్త్వనిత్యస్తనుభృతిచతతోఽనిత్యతాదుర్నివారా
సేన్ద్రాద్యుత్పత్తితఃప్రాక్పరమపిచవినాశాత్తుతస్యైషశబ్దః ॥
ఇన్ద్రాదిహ్యర్థశూన్యః ప్రసజతిభువనేదేవదత్తాదివాక్య
ద్వేదస్యాఽనిత్యతాస్యాత్తతఇతిహరతి ప్రాప్తమాక్షేపమత్ర ।
మాత్రస్యైతస్యభావోభవతిపునరయంశ్రౌత ఇన్ద్రాదిశబ్దో
వ్యక్తౌసాఙ్కేతికోఽయంక్వచనభవతినోదేవదత్తాదివాక్యవత్ ॥
కిన్త్వాకృత్యర్థకోఽయం గజమనుజగవాశ్వాదివాక్యద్విధాతా
హీన్ద్రస్యైకస్యనాశేసృజతిపునరయంతాదృశన్త్విన్ద్రమన్యమ్ ।
తచ్ఛబ్దేనస్థితేనస్వహృదికథయతీత్థంశ్రుతిస్సార్థవాణీ
వేదేనేత్యప్యనాదీతిచ భవతితతోదేహయోగేపినైషామ్ ॥
దేవానామర్థవత్త్వంశ్రుతిగిరిపతితేన్ద్రాదివాచాంనవేదాఽ
నిత్యత్వఞ్చప్రసక్తంభవతితతఇతిప్రోక్తదోషోనకోఽపి ॥

టీ;--పూర్వసూత్రోక్తానువాదపూర్వక ముత్తరసూత్రమవతారయతి (దేవానామితి). దేవానాంనైక దేహగ్రహణతః - అనేక దేహగ్రహణతః - అనేకదేహపరిగ్రహేణ, ఉదితః - ప్రోక్తః, అయంవిరోధః - అనేకయాగేషు దేవతానామేకదా గమనాఽసమ్భవ రూపవిరోధః, అపాకృతః - పరిహృతః; సోఽయంవిరోధః, శ్రౌతేశబ్దే- శ్రుతిస్థేన్ద్రాదిశబ్దే, ఏషు - దేవేషు, సతనుష్షుసత్సు - శరీరసహితేషు సత్సు, ప్రసజతి - ప్రసక్తోభవతీత్యర్థః; కుతఇత్యత్రాహ (అనిత్యార్థ యోగాదితి) అనిత్యార్థయోగాత్ - అనిత్యార్థవాచిత్వాదిత్యర్థః. అని

త్యర్థవాచిత్వమేవేన్ద్రాదిశబ్దస్యోపపాదయతి (సాంశ ఇతి). దేహః సాంశః - సావయవః; ఇదఞ్చ విశేషణమనిత్యతాయాం హేతుః. అనిత్యో దేహోఽభవతు తావతా కిమిత్యత్రాహ (తనుభృతీతి). తనుభృతి - శరీరవిశిష్టే, తతః - శరీరానిత్యత్వాత్, సా అనిత్యతా దుర్నివారా - నివారయితుమశక్యా. తావతా కిమిత్యత్రాహ (ఇన్ద్రాదీతి). ఇన్ద్రాద్యుత్పత్తితః - ఇన్ద్రాదిజన్మనః, ప్రాక్ - పూర్వమ్, తస్య - ఇన్ద్రాదేః, వినాశాత్పరమప్యేష ఇన్ద్రాదిశ్శబ్దః, అర్థశూన్యః ప్రసజతి - అర్థవిరహితోఽభవతి. తత్ర దృష్టాన్తమాహ (భువన ఇతి). భువనే - లోకే, దేవదత్తాదివాగ్వత్ - దేవదత్తాదిశబ్దవత్; యథా దేవదత్తాదిశబ్దః దేవదత్తాదీనాముత్పత్తేః ప్రాక్ తన్నాశాత్పరమప్యర్థశూన్యః తద్వదిత్యర్థః. తావతాపి కిమిత్యత్రాహ (వేదస్యేతి). వేదస్య - నిగమస్య, తతః - తస్మాత్, అనిత్యతాస్యాత్ - అనిత్యత్వప్రసఙ్గః ఇతి ప్రాప్తమాక్షేపమ్, అత్ర - అస్మిన్సూత్రే, హరతి శమయతీత్యర్థః.

పరిహారప్రకారం సూత్రస్య భావవర్ణనేన ప్రతిపాదయతి (సూత్రస్యేతి). ఏతస్య సూత్రస్య - "శబ్ద ఇతి చేన్న" ఇతి సూత్రస్య, అయం భావ ఇత్యన్వయః. తమేవ భావం వర్ణయతి (శ్రౌత ఇతి). శ్రౌతః - నిగమస్థః. అయమిన్ద్రాదిశబ్దః దేవదత్తాదివాగ్వత్ - దేవదత్తాదిశబ్దవత్, క్వచన వ్యక్తౌ - క్వచిద్వ్యక్తౌ, నో సాఙ్కేతికః - న సాఙ్కేతిక ఇత్యర్థః. కిన్తు - అపి తు, అయమ్ - ఇన్ద్రాదిశబ్దః గజమనుజగవాశ్వాదివాగ్వత్ - గజమనుజగవాశ్వాదిశబ్దవత్, ఆకృత్యర్థకః - జాతివాచీ; తదేవ జాతివాచిత్వముపపాదయతి (విధాతేతి.) అయం విధాతా హి - బ్రహ్మా హి, ఏకస్యేన్ద్రస్య నాశే - ఏకస్యా ఇన్ద్రవ్యక్తేః కల్పావసానే నాశే,

స్వహృదిస్థితేన తచ్ఛబ్దేన - ఇన్ద్రశబ్దేన, తాదృశమ్ - తత్సజాతీయమ్, అన్యమిన్ద్రం సృజతి - ఉత్పాదయతి. ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ (కథయతీతి). ఇత్థం వేదేనేత్యపి - వేదేన రూపే వ్యాకరోత్సతాసతీ ప్రజాపతిరితి శ్రుతిరపి అనాదీతి చ "అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయమ్భువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రసూతయః" ఇతి, స్మార్తవాణీ చ - స్మృతివాక్యం కథయతీత్యన్వయః. సూత్రార్థం నిగమయతి (తతఇతి). తతః. తస్మాత్, ఏషామ్ - దేవానామ్, దేహయోగేపి - శరీరసమ్బన్ధేపి, శ్రుతిగిరి - శ్రుతివాక్యే, పతితేన్ద్రాదివాచామ్ - పతితేన్ద్రాదిశబ్దానామ్, అర్థవత్త్వమ్ - అర్థయోగః, తతః వేదానిత్యత్వం నప్రసక్తం భవతీతి ప్రోక్తదోషః కోపి నేత్యన్వయః.

సూ:— అతఏవచనిత్యత్వమ్. ౧-౩-౨౯.

శ్రీ:— యతఏవేన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానాం దేవర్షివాచినాం తత్తదాకారవాచిత్వం తత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వికా చ తత్తదర్థసృష్టిః. తత ఏవ "మన్త్రకృతో వృణీతే" "నమ ఋషిభ్యో మన్త్రకృద్భ్యః" అయం సోఽగ్నిరితి విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతీత్యాదిభిః, వసిష్ఠాదీనాం మన్త్రకృత్త్వకాణ్డకృత్త్వ ఋషిత్వాదౌ ప్రతీయమానేపి వేదస్య నిత్యత్వముపపద్యతే. ఏభిరేవ "మన్త్రకృతో వృణీతే" ఇత్యాదిభిర్వేదశబ్దైస్తత్తత్కాణ్డసూక్తమన్త్రకృతామృషీణామాకృతిశక్త్యాదికం పరామృశ్య తత్తదాకారాన్ తత్తచ్ఛక్తియుక్తాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రజాపతిస్తానేవ తత్తన్మన్త్రాదికరణే నియుఙ్క్తే. తేపి ప్రజాపతినా ఆహితశక్తయస్తత్తదనుగుణం తపస్తప్త్వా నిత్యసిద్ధాన్ పూర్వపూర్వవసిష్ఠాదిదృష్టాంస్తానేవ మన్త్రాదీనన

ధీతైర్యైసస్వరతో వర్ణతశ్చాఽస్ఖలితాన్ పశ్యన్తి. అతశ్చ వేదానాం నిత్యత్వమేషాఞ్చ మన్త్రకృత్త్వముపపద్యతే.

శ్లో:—యస్మాద్దేవర్షివాచామనుకథితదిశాజాతివాచిత్వమాసాం
తస్మాన్మన్త్రాదికృత్త్వేమునిషునిగమతఃప్రోదితేపిశ్రుతీనామ్ ।
నిత్యత్వంవ్యాహతంనేత్యుపదిశతిపరస్మింశ్చసూత్రే తథాహి
శ్రౌతైరేవైభిరుక్తైర్మునిషుబహువిధైర్మన్త్రకృత్త్వాదివాదైః

శక్త్యాకృత్యాదితేషాంసకలమపిపరామృశ్యతత్తన్మునీనాం
పృష్ట్వాతత్ప్రకారాన్ పునరపిచమునీంస్తాంశ్చతచ్ఛక్తియుక్తాన్
తానేవాఽస్మిన్నియుఙ్క్తేకరణఇహవిధిఃప్రోక్తమన్త్రాదికానాం
కల్పేపూర్వత్రయేవైమునయఇహనియుక్తాస్తుమన్త్రాదిసృష్టౌ ॥

తేపిబ్రహ్మోక్తశక్త్యాద్యుపహితమునయోనిత్యసిద్ధాన్వసిష్ఠా
ద్యైఃప్రాచీనైస్తదృష్టాన్గురుముఖమనధీతైర్యవమన్త్రాదికాంస్తాన్ ।
సంపశ్యన్తిస్వరాదిస్ఖలనవిరహితాన్ స్వాత్తపోయోగతోఽతో
వేదానాంనిత్యతైషామవిహతముదితంమన్త్రకృత్త్వంమునీనామ్ ॥

టీ:—ఏవమర్థద్వారకమనిత్యత్వమాశఙ్క్యపరిహృతమ్; అథశబ్దద్వారకాఽనిత్యత్వం పరిహ్రియతే(యస్మాదితి). ఆసాం దేవర్షివాచామ్— దేవవాచకేన్ద్రాదివాచామ్ — ఋషివాచకవసిష్ఠవిశ్వామిత్రాదివాచామ్, అనుకథితదిశా — ప్రోక్తమార్గేణ, యస్మాజ్జాతివాచిత్వమ్ — ఇన్ద్రత్వవసిష్ఠత్వాదిజాతివాచిత్వమ్, తస్మాత్ మునిషు — వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాదిమునిషు, మన్త్రాదికృత్త్వే — మన్త్రకాణ్డాదికర్తృత్వే, నిగమతః—

"మన్త్రకృతో వృణీతే" ఇత్యాదివేదవాక్యాత్, ప్రోదితేపి-ప్రోక్తేపి, శ్రుతీనామ్ - వేదానామ్, నిత్యత్వంనవ్యాహతమ్-నబాధితమ్. ఇతిపరస్మిన్ సూత్రే - అతఏవచనిత్యత్వ మిత్యుత్తరసూత్రే, ఉపదిశతి - మునిరిత్యధ్యాహారః; మునిరుపదిశతీత్యర్థః. అర్థవాదానాం ప్రతీయమానేఽర్థే తాత్పర్యమస్తిచేన్మన్త్రకృత ఇత్యాదివాక్యేష్వపి మన్త్రకృత్త్వే తాత్పర్యసమ్భవాత్ వేదానామనిత్యత్వమితిశఙ్కాఽపి, ఇన్ద్రవసిష్ఠాదిశబ్దానామాకృతివాచిత్వాత్తచ్ఛబ్దేన తత్తదర్థస్మృతిపూర్వక తత్తదర్థసృష్ట్యాపరిహృతేత్యర్థః.

ఉక్తాశఙ్కాపరిహారపరత్వం సూత్రస్యస్ఫుటయతి (తథాహీతి) శ్రౌతైరేభిరుక్తైః మునిషుబహువిధైర్మన్త్రకర్త్రాదివాక్యైరేవ-మన్త్రకాణ్డాదికర్తృత్వాది వాక్యైరేవ, తేషాంతత్తన్మునీనామ్ - వసిష్ఠాదిమునీనామ్, సకలమపి శక్త్యాకృత్యాది-శక్తిమాకృత్యాదికంసమస్తమపి పరామృశ్య అనుసన్ధాయ, తత్తత్ప్రకారాన్-తత్తత్స్వభావయుక్తాన్, తచ్ఛక్తియుక్తాన్-తచ్ఛక్త్యుపేతాన్, తాన్ మునీన్ పునరపిసృష్ట్వా - ఉత్పాద్య, విధిః-హిరణ్యగర్భః, తానేవ-సృష్టాన్వసిష్ఠాదీనేవ, ప్రోక్తమన్త్రాదికానామ్, ఇహకరణే-అస్మిన్నుత్పాదనే, నియుఙ్క్తే-నియోజయతి. తానేవేత్యే తద్వివృణోతి (కల్పఇతి). పూర్వత్రకల్పేయేమునయః ఇహమన్త్రాదిసృష్టౌ - అస్మిన్మన్త్రకాణ్డాద్యుత్పాదనే, నియుక్తాః- నియమితాః; తానేవేతిపూర్వేణాఽన్వయః.

మన్త్రకృత్త్వంనామ - అనధీత్యైవమన్త్రాణామస్ఖలితస్వరవర్ణతయాదర్శనమ్. తచ్చతత్తన్మన్త్రస్మృతిపూర్వకం యథాపూర్వం సృష్టైస్తత్తన్నామరూపభాగ్భిః ప్రవాహపరమ్పరయాగతైర్వసిష్ఠాదిభిః

క్రియత ఇతి వేదనిత్యత్వమన్త్రకృత్త్వయోర్విరోధ ఇత్యర్థః. నియుక్తే ఇత్యస్య మన్త్రదర్శనాఽనుగుణం తపశ్చరణే నియుక్తా ఇత్యర్థః. తదిదమాహ (తేపీతి). బ్రహ్మోక్తశక్త్యాద్యుపహితమునయః-హిరణ్యగర్భ లబ్ధశక్త్యాదిసహితమునయస్తేపి నిత్యసిద్ధాన్ ప్రాచీనైర్వసిష్ఠాద్యైః-వసిష్ఠాదిభిః, దృష్టాన్ తాన్మన్త్రాదికాన్-స్వరాదిస్ఖలనవిరహితాన్ - స్వరాదిస్ఖలనశూన్యాన్, స్వాత్తపోయోగతః - స్వకీయతపోమహిమ్నా సంపశ్యన్తీత్యన్వయః. ఉపసంహరతి (అత ఇతి). అతః - ఉక్తహేతోః, వేదవాచామ్ - వేదవాక్యానామ్, నిత్యత్వం మునీనాం మన్త్రాదికృత్త్వమపి, అవిహతమ్ - అబాధితమిత్యర్థః.

శం:—అథ స్యాత్, నైమిత్తిక ప్రలయాదిష్విన్ద్రాద్యుత్పత్తౌ వేదశబ్దేభ్యః పూర్వపూర్వేన్ద్రాదిస్మరణేన ప్రజాపతినా దేవాదిసృష్టిరుపపద్యతాం నామ; ప్రాకృతప్రళయానన్తరసృష్టౌ ప్రజాపతేః, భూతాద్యహఙ్కారపరిణామశబ్దస్య చ వినష్టత్వాత్ కథం ప్రజాపతేశ్శబ్దపూర్వికా సృష్టిరుపపద్యతే. కథన్తరాం వినష్టస్య వేదస్య నిత్యత్వమ్. అతో వేదనిత్యత్వాదినా దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాఽభ్యుపగమేపి లోకవ్యవహారస్య ప్రవాహాఽనాదితాఽఽశ్రయణీయేతి. అత్రోత్తరం పఠతి.

శ్లో: స్యాదేనం వేదశబ్దస్మరణమధిగతైః ప్రోక్తదేవాదిసృష్టిః
ధాతుర్నైమిత్తికేస్మిన్ప్రళయ ఇహ కథం ప్రాకృతే సృష్టిరేషా ।
ధాతుశ్శబ్దస్య చాఽస్మిన్ ప్రళయ ఉపరతే నష్టవేదే కథం వా
నిత్యత్వం ప్రోక్తమేతద్భవతి సముచితం వ్యాహృతిస్తత్ప్రపఞ్చే ॥
వాచ్యానాదిః ప్రవాహాదిహ నిగమవచో నిత్యతావాదిపుంసా
త్యాశఙ్కాన్ప్రసక్తాం పరిహరతి సమానేతి సూత్రే పరత్ర ॥

టీ:—ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (స్యాదేవమితి). అస్మిన్నైమిత్తికే ప్రళయే ధాతుః - హిరణ్యగర్భస్యాస్మరణమధిగతైః - స్మృతివిషయతాం ప్రాప్తైః, వేదశబ్దైః - వేదస్థేన్ద్రాదిశబ్దైః, ప్రోక్తదేవాదిసృష్టిః- కథితేన్ద్రాదిదేవాదీనాంసృష్టిః, ఏవమ్ - ఉక్తప్రకారేణ, స్యాత్ - భవతు. ఇహ ప్రాకృతే - ప్రళయ ఇత్యనుషఙ్గః ప్రళయే, ఏషా సృష్టిః కథముపపద్యతే. శఙ్కానిమిత్తమాహ (ధాతురితి) అస్మిన్ప్రళయే - ప్రాకృతప్రళయే, ధాతుః - స్రష్టుర్హిరణ్యగర్భస్య, శబ్దస్య చ ఉపరతేః - నాశాత్, నష్టవేదే - వినష్టవేదవాక్యే, ప్రోక్తమేతన్నిత్యత్వం కథంవా సముచితంభవతి - యుక్తంభవతి. తత్ - తస్మాత్, నిగమవచోనిత్యతావాదిపుంసా - వేదవాక్యస్య నిత్యత్వవాదినా పురుషేణ ఇహ ప్రపఞ్చవ్యాహృతిః - వ్యవహారః, ప్రవాహాత్ - ప్రవాహతః, అనాదిర్వాచ్యా - వాచ్యః; ఇతి ప్రసక్తామాశఙ్కామత్ర సమానేతిసూత్రే - సమాననామరూపత్వాదితిసూత్రే పరిహరతీత్యన్వయః. మహాప్రళయే తత్తదర్థస్మృతిపూర్వకం స్రష్టుస్సంప్రదాయ ప్రవర్తకస్య ప్రజాపతేః తత్ప్రవర్త్య శబ్దస్య చాఽభావాత్ నశబ్దనిత్యత్వమితి ప్రపఞ్చప్రవాహోఽనాదిత్వమాశ్రయణీయమితి చోద్య పరిహారార్థమిదంసూత్రమితి భావః.

సూ:—సమాననామరూపత్వాచ్చాఽఽవృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ { ౧-౩-౩౦.

శ్రీ:—కృత్స్నోపసంహారే జగదుత్పత్త్యావృత్తావపి పూర్వోక్తాత్సమాననామరూపత్వా దేవనకశ్చిద్విరోధః; తథాహి - సభగవాన్ పురుషోత్తమః ప్రళయాఽవసానసమయే పూర్వసంస్థానం జగత్స్మరన్ బహుస్స్యామితి సఙ్కల్ప్య భోగ్యభోక్తృజాతంస్వస్మిన్ శక్తిమాత్రాఽవశేషం ప్రలీనం విభజ్య మహదాది బ్రహ్మాణ్డం హిరణ్యగర్భపర్యన్తం

యథాపూర్వం సృష్ట్వా వేదాంశ్చ పూర్వానుపూర్వ్యా విశేషసంస్థితాన్ విష్ణుః ప్రత్యహిరణ్యగర్భాయోపదిశ్య పూర్వవదేవ దేవాద్యాకార జగత్సర్గే తం నియుజ్య స్వయమపి తదన్తరాత్మతయాఽవతిష్ఠతే. అతో యథోక్తం సర్వముపపన్నమ్. ఏతదేవ చ వేదస్యాఽపౌరుషేయత్వం నిత్యత్వఞ్చ. యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారేణ తమేవ క్రమవిశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణోచ్చార్యత్వమ్, తదస్మాకం సర్వేషామపి సమానమ్. ఇయాంస్తు విశేషః సంస్కారాఽనపేక్షమేవ స్వయమేవాఽనుసన్ధత్తే పురుషోత్తమః. కుత ఇదం యథోక్తమనుపగమ్యత ఇతి చేత్ శ్రుత్యాహ (దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ) దర్శనం తావత్ – "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై" ఇతి. స్మృతిరపి మానవీ – "ఆసీదిదం తమోభూతమ్" ఇత్యారభ్య, "సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్ సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః। అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్। తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్। తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః" ఇతి. తథా పౌరాణికే – తత్ర సుప్తస్య దేవస్య నాభౌ పద్మమజాయత। తస్మిన్ పద్మే మహాభాగ వేదవేదాఙ్గపారగః। బ్రహ్మోత్పన్నస్స తేనోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామతే" తథా, "పరో నారాయణో దేవస్తస్మాజ్జాతశ్చతుర్ముఖః" ఇతి. తథా "ఆదిసర్గే మహాన్ వక్ష్యే" ఇత్యారభ్యోచ్యతే "సృష్ట్వా నారం తోయమన్తఃస్థితోఽహం యేన స్యాన్నామ నారాయణేతి। కల్పే కల్పే తత్ర శయామి భూయస్సుప్తస్య మే నాభిజం స్యాద్యథాఽబ్జమ్। ఏవమ్భూతస్య మే దేవి నాభిపద్మే చతుర్ముఖః। ఉత్పన్నస్స మయా చోక్తః ప్రజాస్సృజ మహామతే" ఇతి. అతో దేవాదీనామప్యర్థిత్వసామర్థ్యయోగాద్ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీతి సిద్ధమ్.

శ్లో:-జాతేకృత్స్నప్రపఞ్చే ప్రళయ ఇహ జగజ్జన్మనః ప్రాగ్వదేవాఽఽ
వృత్త్యా నవ్యత్ర జాతే జగతి న దృశనామాదియోగాద దోషః ।
బ్రూతే హ్యేనం త్రయీ చ స్మృతిరపి నదృశే నామరూపే ప్రపఞ్చే
సర్గేఽస్మిన్ ప్రాక్పతేపీతి తు భవతి పునస్సూత్ర భావ స్తథా హి ॥

ప్రాక్సంస్థానం స్మరన్ స ప్రళయ ఉపరతే పూరుషో వై పురాణ [మ్. ।
స్సృష్ట్వా ల్పాల్యయమ్బ్రహ్మాస్యామితి జగదఖిలం భోక్తృభోగ్యాదియుక్త
స్వస్మిన్ లీనం విభజ్య ప్రకృతి మహదహఙ్కారమఙ్డాది చైతత్
సృష్ట్వా వేదాంశ్చ పూర్వోదితసకలవిధస్యానుపూర్వీవిశేషాన్

ఆవిష్కృత్యోపదిశ్య స్వజనితవిధయే తాంశ్చ వేదాన్నియుజ్య
ప్రాగ్వద్దేవాదిసృష్టానముమయమపి చాస్యాఽన్తరాత్మాఽవతష్ఠే
తద్వ్యక్తం ప్రోక్తమేతత్సకలమపి న కోప్యత్ర దోషః ప్రసక్తో
నిత్యత్వే వేదవాచామనుకథిత ఇహాఽపౌరుషేయత్వ ఉక్తే ॥

నిత్యత్వఞ్చైత దేవ శ్రుతివచసి తథాపౌరుషేయత్వమేత
ద్యత్పూర్వోచ్చారణస్య క్రమజనితనిజప్రాచ్యసంస్కారతో ముమ్ ।
స్మృత్వాపూర్వాం క్రమం తత్క్రమనవిధతయోచ్చార్యమాణత్వమేత
త్తుల్యం హ్యేస్మాసు దేవేష్వపి చ భగవతీహాఽఖిలాధీశ్వరేపి ॥

ఏతావాన్ స్యాద్విశేషస్స పరమపురుషస్సంస్కృతిం తాం వినైవ
ప్రాచ్యాం వేదానుపూర్వీమనుభవతి యథావస్థితామిత్యయం హి ।
ఏవమ్భూతాహి సృష్టిర్భగవత ఉదితా శ్రౌతవాక్యైస్స్మృతౌ చ
శ్రౌతీ వాణీయ ఇత్యాద్యుపనిషదుదితా మానవీ స్మార్తవాణీ ॥

ఆసీదిత్యాదికా తో భవతి దివిషదాం బ్రహ్మవిద్యాధికార
స్తేషామర్థిత్వశక్త్యోరనుకథితదిశా సమ్భవేనేతి సిద్ధమ్ ।

టీ:-- సూత్రార్థమాహ (జాతఇతి). ఇహాశ్రుతస్య ప్రపఞ్చప్రళయే - అస్మిన్ సమస్తప్రపఞ్చనాశే, జాతే సతి - ఉత్పన్నే సతి, జగజ్జన్మనః - జగదుత్పత్తేః, ప్రాగ్వదేవ - పూర్వవదేవ, ఆవృత్తానప్యత్రజాతే జగతి - జాతే ప్రపఞ్చే, సదృశనామాదియోగాత్ - ప్రాక్తనజగత్సమాన నామరూపయోగాత్, అదోషః - నోక్తదోషః. ఏవమ్ - ఇత్థమ్, త్రయీచ - వేదశ్చ, స్మృతిరపి స్మృతిశ్చ, అస్మిన్ ప్రాకృతే సర్గేఽపి, ప్రపంచే సదృశైర్నామరూపైర్బ్రూతే వక్తి ఇతి సూత్రభాగో భవతీత్యన్వయః. సూత్రతాత్పర్యం భవతీత్యర్థః సమాననామరూపత్వమనుపపన్నమ్, తత్తచ్ఛబ్దస్మృతిపూర్వకతత్తదర్థసృష్ట్యభావాదిత్యత్రాహ (తథాహీతి). స ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. సఏవపురాణః పురుషః బహుస్యామితి సఙ్కల్ప్య స్వస్మిన్ లీనమ్ - పూర్వస్మిన్ ప్రళయే స్వస్మిన్ విలీనమ్, ప్రకృతిమహదహఙ్కారమ్ - ప్రకృతి మహదహఙ్కారాత్మకమ్, అణ్డాదిచ - అణ్డాద్యాత్మకఞ్చ, భోక్తృభోగ్యాదియుక్తమ్ - భోక్తృభోగ్యభోగోపకరణాదియుక్తమ్, అఖిలంజగత్ ఏతత్సృష్ట్వా - ఉత్పాద్య, పూర్వోదితసకల విధస్యానుపూర్వీవిశేషాన్ - ఇషేత్వేత్యాది సకలవిధప్రాచీనస్వీయానుపూర్వీవిశేషయుక్తాన్, వేదాంశ్చ ఆవిష్కృత్య - ఆవిర్భావం ప్రాపయ్య, స్వజనితవిధయే - స్వసృష్టహిరణ్యగర్భాయ, తాంశ్చ వేదానుపదిశ్య అముమ్ - హిరణ్యగర్భమ్, ప్రాగ్వత్ - పూర్వవ దేవదేవాది సృష్టౌనియుజ్య - నియమ్య, అయమ్ - పరమపురుషః, అస్య - హిరణ్యగర్భస్య, అన్తరాత్మా - అన్తర్యామితయా, అవతస్థే - స్థితవాన్. తత్ - తస్మాత్, ప్రోక్తం సకలమప్యేతద్యుక్తమ్ - ఉచితమ్. వేదవాచామ్ - వేదవాక్యానామ్, అనుకథితే - ప్రోక్తే నిత్యత్వే ఇహ -

అస్త్వేదవాక్యే, ఉక్తే అపౌరుషేయత్వేఽత్ర కోఽపి దోషః న ప్రసక్త ఇత్యన్వయః.

శబ్దస్యోత్పత్తివినాశాఽభ్యుపగమే కథం వేదనిత్యత్వసిద్ధిః, కథం వాఽపౌరుషేయత్వ సిద్ధిరిత్యత్రాహ (నిత్యత్వఞ్చేతి). శ్రుతివచసి - వేదవాక్యే, ఉక్తం నిత్యత్వఞ్చ, తథా అపౌరుషేయత్వఞ్చ ఏతదవ. కిన్తదిత్యత్రాహ (యదితి). పూర్వోచ్చారణస్య - పూర్వపూర్వైః కృతవేద వాక్యోచ్చారణస్య, క్రమజనిత నిజప్రాచ్య సంస్కారతః - క్రమోత్పన్నస్వకీయ ప్రాచీన సంస్కారతః, అముంపూర్వం క్రమమ్ - ఇమాంపూర్వామానుపూర్వీమ్, స్మృత్వా - అనుసన్ధాయ, తత్క్రమస విధతయా - తదానుపూర్వీయుక్తతయా, ఉచ్చార్యమాణత్వంయత్ తదితిపూర్వేణాఽన్వయః.

అక్షరాణాంపదానాం వానిత్యత్వమ్ - వేదనిత్యత్వఞ్చేత్ కాళిదాసాదివాక్యానామపినిత్యత్వ ప్రసఙ్గః; వర్ణానుపూర్వీనిత్యత్వఞ్చేత్తదప్యనుపపన్నమ్, యుగపత్సర్గప్రళయమనభ్యుపగచ్ఛద్భిర్వర్ణానాం విభుత్వాఽభ్యుపగమాత్ న దేశత ఆనుపూర్వీ సంభవతి నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చన కాలతః. తస్మాదుచ్చారణగతః క్రమ ఇతి స్థైరభ్యుపేత్యమ్, ఉచ్చారణస్యోత్పత్తి వినాశవదవేతి క్రమనిత్యత్వమప్యనుపపన్నమ్. తస్మాత్పూర్వపూర్వోచ్చారణ క్రమవిశేషో యాదృశః, తాదృశేనైవక్రమేణోత్తరోత్తరముచ్చార్యమాణత్వం నిత్యత్వమిత్యస్మదభిమతమేవతైరపిస్వీకర్తవ్య మిత్యభిప్రాయేణ ఏతదవేత్యుక్తమ్. నను పూర్వాన్తాభావః పురుషకృతత్వాఽభావో వాస్యాద పౌరుషేయతా. ఉత్తరాన్తాభావః ఉభయాన్త విరహో వానిత్యతా. క్రమవిశేషేణోచ్చా

ర్యమాణత్వమపి వేదస్యస్వరూపమ్; కథమేషామేకత్వమ్. సత్యమ్; ద్విప్ర ఖ్యాఽనధిగైర్ఘ్యరూప నిత్యత్వమేవ వేదవినక్షితమ్; తథాపిపూర్వాఽ వధివిధానేనం ప్రాధాన్యేనసిషాధయిషితమ్, స్వతన్త్ర పురుషవిరచితత్త్వే నిరసనీయత్వాత్, తన్నిరసనేచ ప్రతికల్పంతథాభావేనోత్తరావ ధివైధుర్యసిద్ధేశ్చ; అతో వేదస్య నిత్యత్వమపౌరుషేయత్వమైకమితిఫ లితమ్.

అస్మాభిరిదానీం యాదృశాఽఽను పూర్వీవిశిష్టతయా వేదఉ చ్చార్యతే, ఏవమేవ భగవతాపి వేదఉచ్చార్యత ఇతిసర్గోత్పత్తి సంహా రేపి వేదస్యనిత్యత్వ ముపపన్నమిత్యాహ (ఏతదితి). ఏతత్ – ఏవం రూపముచ్చార్యమాణత్వమ్, అస్మాసుదేవేష్వపి అఖిలాఽధీశ్వరే ఇహ భగవత్యపితుల్య మిత్యన్వయః; సర్వేశ్వరోపి పూర్వక్రమవిశేషం స్మృ తో చ్చారయతిచేత్ తత్సంస్కారోద్బోధాత్పూర్వం తస్యాఽజ్ఞత్వ మన్యాధీనజ్ఞానత్వఞ్చస్యాదిత్యత్రాహ (ఏతావానితి). అస్మత్తోభగవతః ఏతావాన్ – ఇయాన్విశేషః; అస్మదపేక్షయా భగవతోవ్యావృత్తిః. తామేవవ్యావృత్తి ముపపాదయతి (సఇతి). సః – పరమపురుషః, తాంసంస్కృతిం వినైవ – పూర్వోచ్చారణజనిత సంస్కారమన్తరేణ, యథావస్థితాంప్రాచ్యాం వేదానుపూర్వీమ్, అనుభవతి – అనుసన్ధత్తే. ఇత్యయంహి విశేషఇతిపూర్వేణాన్వయః. "దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ" ఇతిసూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే(ఏవముభాతేతి). ఏవముభాతాసృష్టిః–ప్రాక్తన ప్రపఞ్చ సజాతీయాసృష్టిః, భగవతః – పరమపురుషాత్, శ్రౌతవా క్యే – వేదవాక్యే, స్మృతౌచ, ఉదితా – ఉక్తా. తదేవశ్రౌతంవాక్య

ఘుదాహరతి (యఇత్యాది). యఇత్యాద్యుపనిషదుదితా - ఉదితా, యఇత్యాద్యుపనిషత్ - "యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వం యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతితస్మై" ఇత్యాద్యుపనిషత్. స్మృతిముదాహరతి (మానవీతి). ఆసీదిత్యాదికా - ఆసీదిదం తమోభూతమిత్యాదికా, మానవీ -మనుప్రోక్తా, స్మార్తీవాణీ - స్మార్తీవాక్. ఉపసంహరతి (అతఇతి). అతః - ఉక్తహేతోః, దివిషదామ్ - దేవానామ్; బ్రహ్మవిద్యాధికారో భవతీత్యన్వయః. తత్రహేతుమాహ (తేషామితి). తేషామ్ -దేవానామ్, అనుకథితదిశా - ప్రోక్తరీత్యా; అర్థిత్వశక్త్యోః - అర్థిత్వసామర్థ్యయోః, సమ్భవేన - సమ్భవాత్, ఇతి సిద్ధమ్ - ఇతినిశ్చితమిత్యర్థః.

దేవతాధికరణంసమాప్తమ్.

——(ః)——

మధ్వధికరణమ్.

సూ;—మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారంజైమినిః. ౧-३-३०.

శ్రీ;—బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామప్యధికారో స్తీత్యుక్తమ్, ఇదమిదానీంచిన్త్యతే యేషూపాసనేషు దేవతా ఏవోపాస్యాస్తేషు తాసామధికారో స్తినేతి; కింప్రాప్తమ్, నాస్త్యధికారస్తేషు మధ్వాదిష్వితిజైమినిర్మన్యతే, కుతః (అసమ్భవాత్) నహ్యాదిత్యవస్వాదిభిరుపాస్యా ఆదిత్యవస్వాదయో౽న్యే సమ్భవన్తి. నచవస్వాదీనాం సతాం వస్వాదిత్వం ప్రాప్యంభవతి, ప్రాప్తత్వాత్. మధువిద్యాయామృగ్వేదాదిప్రతిపాద్యకర్మ నిష్పాద్యస్యరశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తరసస్యా౽౽శ్రయ

తయాలబ్ధ మధువ్యపదేశస్యాఽఽదిత్యస్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్య [illegible] మానానాం వస్వాదిత్వఞ్చ ప్రాప్యం శ్రూయతే," "అసౌ [illegible] ధు" ఇత్యుపక్రమ్య తద్యత్ప్రథమమమృతం తద్వస [illegible] క్త్వా, "సయ ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వాగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతి" ఇత్యాదినా.

శ్లో:— దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాస్వధికృతిరుదితా చిన్త్యతే సంప్రతీదం
విద్యాయాం యత్ర వేద్యా శ్రుతిశిరసి హి యా దేవతా తత్ర తస్యాః
యుక్తా కిం దేవతాయా అధికృతిరుత నేత్యత్ర వస్వాదికానాం
బ్రూతే మధ్వాదివిద్యాస్వనధికృతిమిమాం జైమినిస్త్వన్త్యపక్షమ్

కస్మాత్సాఽసంభవాన్నాస్త్యత ఇతర ఇహాదిత్యవస్వాద్యుపాస్యః
ప్రాప్యో వస్వాదిభావో న హి భవతి సతామేష వస్వాదికానామ్ ।
నిష్పాద్యో యో రసో వై శ్రుతిభిరభిహితైః కర్మభిస్తస్య రశ్మి
ద్వారాలబ్ధస్య యోగాదధిగతమధునామ్నో రవేరంశభూతః ॥

వస్వాద్యైర్భుజ్యమానశ్రుత ఉదితమధూపాసనేఽస్మిన్నుపాస్యః
ప్రాప్యో వస్వాదిభావో భవతి పునరసౌ వేతి వేదాన్తవాక్యే ॥

టీ:— పూర్వాఽధికరణే ఉపాసనసామాన్యే దేవతాసామాన్యస్యాఽధికారోఽస్తీత్యుక్తమ్, అథోపాసనవిశేషే దేవతావిశేషస్యాఽధికారో నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఇమమర్థమాహ (దేవానామితి). దేవానామ్ – దేవతానామ్, బ్రహ్మవిద్యాసు అధికృతిః – అధికారః, ఉదితా – ఉక్తః, సంప్రతి – ఇదానీమ్, ఇదం చిన్త్యతే – విచార్యతే. తదేవాహ (విద్యాయామితి). ఇదమధికరణం న మధువిద్యామాత్రవిషయమ్, అపిత్వీదృశసర్వవాక్యవిషయమ్. అత ఏవ హి మధ్వాదిష్విత్యాదిశబ్దప్రయోగ ఇత్య

భిపే)్రిత్యాహ (విద్యాయామితి), శు)్రితిశిరసి - వేదాన్తవాక్యే, యత్ర విద్యాయామ్ - యస్యాంవిద్యాయామ్, యా దేవతా వేద్యా- ఉపాస్యా తత్ర - తస్యాం విద్యాయామ్, తస్యా దేవతాయా అధికృతిః - అధి కారః, యుక్తాకిమ్ - ఉచితఃకిమ్, ఉతనేతి - ఉతనవేతి; అస్యపూర్వేణాచిన్త్యత ఇత్యనేనాఽన్వయః. అన్త్యపక్షమ్ - అనయోఃపక్షయోరన్త్యమ్, అధికారోనాస్తీతి, సురాణామ్-దేవానామ్, మధ్వాదివిద్యాసు - మధువిద్యాదిషు, ఇమామనధికృతిమ్ - ఇమమధికారాభావమన్త్యపక్షమ్ జైమినిర్బ్రూతే ఇత్యన్వయః. వక్తీత్యర్థః.

మధువిద్యాదిషు యా దేవతోపాస్యా, తాసుకింతస్యా అధికారోఽస్తినేతివిచారః. తదర్థమ్ "యఏత దేవమమృతం వేద" ఇతియచ్ఛబ్దః కింసఙ్కోచేన వస్వాదివ్యతిరిక్తవిషయః ఉతాఽసఙ్కుచిత వృత్తిరితి. కిన్తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తినేతి. కింమధువిద్యాయాం వస్వాది దేవతామాత్రముపాస్యం ఉత తదవస్థం బ్రహ్మేతి. కింవసుత్వమాత్రం మధువిద్యాఫలం ఉతబ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వమితి. యదావసుత్వమాత్రం ఫలమ్, తదావస్వాది దేవతామాత్రస్యోపాస్యత్వేన తస్యా దేవతాయాస్తద్విద్యోపసంహార సామర్థ్యాభావాత్, యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్త విషయత్వాత్ తత్రాఽనధికారఇతి, యదా బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం వసుత్వం ఫలమ్, తదాతదవస్థ బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వేన తద్విద్యోప సంహార సామర్థ్యాత్ యచ్ఛబ్దస్య తద్వ్యతిరిక్త విషయత్వాభావాత్, తస్యా దేవతాయాస్తస్యాం విద్యాయామస్త్యధికార ఇతి.

నను తదవస్థ బ్రహ్మణ ఉపాస్యతయా సిద్ధాన్తశ్చేత్ తదాప్రతర్దన విద్యాన్యాయేనగతార్థత్వా దారమ్భవైయర్థ్యమ్ నైవమ్, తత్ర

ప్రతిపాద్య విశేషస్యైవ నిరూపితత్వాత్; సహీన్ద్రస్య తస్యాం విద్యాయామధికారోఽస్తీనేతినిరూపితమ్, అతోఽధికార నిరూపణార్థ మారమ్భణీయత్వమితి. కిఞ్చతత్రోప క్రమమాత్రేజీవలిఙ్గమ్, అవయవినో మహావాక్యస్య పరమాత్మలిఙ్గభూయస్త్వాదవయవి విరోధేఽవయవమాత్రస్య దుర్బలత్వాద్రాద్ధాన్తఉక్తః. ఇహతూపసంహారమాత్రే పరమాత్మలిఙ్గమ్, నతు మహావాక్యరూపేఽవయవిని, అతోఽధికరణమారమ్భణీయమ్; నన్వేవంసత్యుపక్రమాఽపేక్షయోపసంహారదౌర్బల్యాత్ సిద్ధాన్తాఽనుపపత్తేరనారమ్భణీయ తాస్యాత్. నైవమ్;-ఉపక్రమోపసంహారయోర్మిథోవిరోధేనోపక్రమాఽవగతార్థపరిత్యాగేనప్రాప్తైహితత్రాబల్యేనోపసంహారబాధః. ఇహతూపక్రమావగతార్థ పరిత్యాగహేత్వభావాన్నోపసంహార బాధః; కథన్తర్హి సంశయోత్థానమ్, అర్థిత్వాద్యసమ్భవబ్రహ్మోపనిషత్త్వ శ్రవణాభ్యాంసంశయః.

మధ్వాదివిద్యాసు దేవానా మనధికృతౌ హేతుంపృచ్ఛతి (కస్మాదితి). సా-అనధికృతిః, కస్మాత్ - కస్మాద్ధేతోః; ఉత్తరయతి (అసమ్భవాదితి), అర్థిత్వ సామర్థ్యయోరితి శేషః. అర్థిత్వసామర్థ్యయోరసమ్భవాత్. సా-అనధికృతిరిత్యర్థః. సచాఽర్థిత్వ సామర్థ్యయోరసమ్భవః కథమిత్యత్రాహ (నాస్తీతి). ఇహ-మధువిద్యాయామ్, అతః - ఆదిత్యవస్వాదితః, ఇతరః-భిన్నః, ఆదిత్య వస్వాద్యుపాస్యః నాస్తీత్యన్వయః. మాస్తుతావతాకిమిత్యత్రాహ (ప్రాప్యఇతి) సతాంవస్వాదికానామ్ - వస్వాదితయాస్థితానామ్, ఏషవస్వాదిభావః ప్రాప్యోనభవతీత్యన్వయః. వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వంవస్వాదిత్వస్యైవ ప్రాప్యత్వఞ్చ కింశ్రూయత ఇత్యపేక్షాయాం కర్మకర్తృవిరోధం ప్రాప్తఫల

త్వాచ్చ శ్రుత్యర్థోపన్యాసేన విశదయతి (నిష్పాద్యేతి). శ్రుతిభిః-ఋగ్వే దాదిభిః, అభిహితైః-కర్మభిర్నిష్పాద్యో యో రసః, తస్య రశ్మిద్వారా - రశ్మిద్వారేణ, లబ్ధస్య - ప్రాప్తస్య, అత్ర, "అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్స మ్యగాదిత్య ముపతిష్ఠతే" ఇతివచనార్థోఽభిప్రేతః. యోగాత్ - సమ్బ న్ధాత్, అధిగతమధునామ్నః - ప్రాప్తమధునామయుక్తస్య, రవేః - ఆదిత్యస్య, అంశభూతః-అవయవభూతః - వస్వాద్యైః- వస్వాదిభిర్దే వైః, భుజ్యమానః - అనుభూయమానః, అస్మిన్నసౌవేతివేదాన్తవా క్యే-"అసౌవాఆదిత్యోదేవమధు" ఇత్యాదివేదాన్తవాక్యే, ఉదితమ ధూపాసనే - ప్రోక్తమధూపాసనే, ఉపాస్యః వస్వాదిభావః ప్రాప్యః- ఉక్తమధూపాసనస్య ప్రాప్యఃశ్రుతో భవతి - శ్రూయమాణో భవ తీత్యన్వయః.

ననుకథంకర్మ కర్తృవిరోధః, స్వాత్మవిషయమపిహ్యనుసన్ధానం సుకరమ్, భూమవిద్యాధీతాయాం ప్రాణవిద్యాయాఞ్చ కర్మకర్తృవి రోధాభావశ్చ భవదభిమతః; ఉచ్యతే,-నతావత్ స్మృతిసన్తతిమాత్ర ముపాసనమ్, ఘటాదిస్మృతిసన్తతేరప్యుపాసనశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. అతః ప్రకృష్టవిషయకస్మృతిసన్తతిరేవోపాసనమ్. నామాద్యాశాపర్య న్తోపాసనేషు నామాదీనామన్తవత్ఫలప్రదానామపి ప్రకృష్టత్వం వివ క్షితమ్. వస్వాదీనాన్తు స్వస్మాత్ ప్రకృష్టత్వాఽభావాత్ స్వాపేక్ష యా ప్రకృష్ట విషయోపాసనం స్వస్మిన్కర్తుంనశక్యతే. ప్రాణవిద్యా యామప్యవస్థాభేదేనోపాస్య ప్రకర్షస్సమ్భవతి. బద్ధావస్థ ఉపాసకః. నిర తిశయభోగ్యం ముక్తావస్థస్వరూపముపాస్యమ్: తచ్చ బద్ధాదతీవప్రకృ ష్టమ్. ఉభయవిషయ పరవిద్యాస్వపి స్వాత్మాంశేకర్మకర్తృ విరో

ధో౽ప్యవస్థాభేదేన పరిహృతః. మధువిద్యాయాన్తు వస్వాదీనామేవో పాస్యత్వం నతుపరిశుద్ధానాం వస్థానామ్, అతో౽వస్థాభేదేనాప్య విరోధస్య దుర్వచత్వాత్కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి.

యద్వాన్వయమేవస్వాభీష్టసంప్రదానాశక్తేన ఫలార్థినా పురుషేణో పాస్యా దేవతాస్వోపాసనప్రీతా ఫలార్థినే ఫలం దిశతి. వస్వాదీనాన్తు స్వోపాసనజనితస్వ ప్రీత్యాస్వస్య ఫలప్రదత్వ మయుక్తమ్. ఉపాసనప్రీణనీయత్వాకారేణకర్మకర్తృవిరోధః. యద్వాఏకస్యైవఫలప్రదత్వ ఫలార్థిత్వరూపప్రకర్షా౽పకర్షవిరోధగర్భత్వాత్కర్మకర్తృవిరోధ ఇతి స్థితే సామర్థ్యాభావః.

సూ.— జ్యోతిషిభావాచ్చ. ౧-౩-౩౧.

శ్రీ;- "తం దేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతే౽మృతమ్" ఇతి జ్యోతిషి పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపాసనం దేవానాం శ్రూయతే. దనమనుష్యోభయసాధారణే పరబ్రహ్మోపాసనే దేవానాముపాసకత్వ కథనం దేవానామితరోపాసననివృత్తిం ద్యోతయతి, అతఏషువస్వాదీనామనధికారః.

శ్లో;— తం దెవాఇత్యుపాసా శ్రుతిషుదివిషదాం బ్రహ్మణిజ్యోతిషీహ
ప్రోక్తాతో౽న్యత్రతేషాం నభవతిఖలుసేత్యుక్తితో౽జ్ఞాయతే౽తః।
బ్రహ్మోపాసానరాణాంభవతిఖలుసురాణాఞ్చసాధారణీత
ద్బ్రహ్మోపాసోక్తిరేషాంపరిహరతిపరోపాసనంబ్రహ్మణో౽స్మాత్।
తస్మాన్మధ్వాదివిద్యాస్వధికృతివిరహస్సిద్ధఏవంసురాణాం
వస్వాదీనాన్తుహేతుద్వయత ఇహపునః ప్రోక్తసూత్రద్వయేన॥

టీ;— జ్యోతిషిభావాచ్చేతి సూత్రార్థమాహ (తం దెవాఇతి). శ్రుతిషు - వెదేషు, తం దెవాఇతి - "తం దేవాజ్యోతిషాం జ్యోతిరా

యుజ్ఞోపాసతేఽమృతమ్" ఇతివాక్యే, దివిషదామ్ - దేవానామ్, ఇహ జ్యోతిషి బ్రహ్మణి - జ్యోతిస్స్వరూపే బ్రహ్మణి, ఉపాసా ప్రోక్తా - ప్రతిపాదితా, అతః, బ్రహ్మణః అన్యత్ర - ఇతరత్ర, తేషామ్ - దేవానామ్, సా - ఉపాసా, నభవతిఖల్వితి - నభవతిహీతి, అతః ఉక్తితః - తం దేవా ఇతివాక్యతః, జ్ఞాయతే - ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ఉక్తమేవార్థం విశదయతి (బ్రహ్మోపాసేతి) బ్రహ్మోపాసా నరాణాం సురాణాఞ్చ సాధారణీభవతిఖలు. తత్ - తస్మాత్, ఏషాం సురాణామ్ బ్రహ్మోపాస్త్యుక్తిః - బ్రహ్మోపాసనప్రతిపాదనమ్, అస్మాద్బ్రహ్మణః పరోపాసనం - వ్యతిరిక్తవిషయకోపాసనం, పరిహరతీత్యన్వయః - ప్రత్యాచష్ట ఇత్యర్థః. తం దేవా ఇతివాక్యస్య - దేవా ఏవ వా జ్యోతిరుపాసతే, దేవాః జ్యోతిరేవోపాసతే ఇతివాఽర్థస్స్యాత్; తత్ర న ప్రథమః కల్పో యుజ్యతే, మనుష్యాణాం బ్రహ్మవిద్యాఽనధికారప్రసఙ్గాత్, తస్మాద్ద్వితీయ ఏవ కల్పో యుక్తః; అన్యథా విశేషవచనవైయర్థ్యం స్యాదితి భావః. ఉపసంహరతి (తస్మాదితి). తస్మాత్ - ఉక్తహేతుతః, వస్వాదీనాం సురాణామ్, ఏవమ్ - ఉక్తరీత్యా, ప్రోక్తసూత్రద్వయేన హేతుద్వయతః - హేతుద్వయేన మధ్వాదివిద్యాస్వధికృతివిరహః - అనధికారస్సిద్ధ ఇత్యన్వయః.

శ్రీ;—ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే;

సూ;—భావన్తుబాదరాయణోఽస్తిహి ౧-౩-३-౨.

ఆదిత్యవస్వాదీనామపి తేష్వధికారభావం భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే. అస్తిహ్యాదిత్యవస్వాదీనామపి స్వావస్థ బ్రహ్మోపాసనేన వస్వాదిత్వప్రాప్తిపూర్వక బ్రహ్మప్రేప్సాసమ్భవః. ఇదానీం వసూనామపి సతాం కల్పాన్తరేపి వస్వాదిత్వ ప్రాప్తిశ్చాఽపేక్షితా భవతి. అత్రహి కార్యకారణోభయావస్థ బ్రహ్మోపాసనం విధీయతే. "అసౌవా ఆదిత్యో దేవమధు" ఇత్యారభ్య, అథతత ఊర్ధ్వ ఉదేత్యేత్యతః ప్రాగాదిత్య

వస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే. "అథతత ఊర్ధ్వ ఉదేతా" ఇత్యాదినా ఆదిత్యాఽన్తరాత్మతయాఽవస్థితం కారణాఽవస్థమేవబ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే. తదేవం కార్యకారణోభయాఽవస్థం బ్రహ్మోపాసీనః కల్పాన్తరేవస్వాదిత్వం ప్రాప్యతదన్తే కారణంపరంబ్రహ్మైవాఽఽప్నోతి. "నహవా అస్మా ఉదేతిననిమ్లోచతిసకృద్దివాహైవాస్మై భవతియ ఏతామేవంబ్రహ్మోపనిషదం వేదేతిశ్రుత్యా మధువిద్యాయాః బ్రహ్మోపనిషత్త్వశ్రవణాత్ బ్రహ్మప్రాప్తి పర్యన్తవస్వాదిత్వఫలస్యశ్రవణాచ్చ వస్వాదిభోగ్య భూతాఽఽదిత్యాంశస్య విధీయమానముపాసనంతదవస్థస్యైవబ్రహ్మణ ఇత్యవగమ్యతే. అతఏవం విధముపాసనమాదిత్యవస్వాదీనామపిసమ్భవతి. ఏవఞ్చబ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్ "తం దేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిః" ఇత్యప్యుపపద్యతే. తదాహవృత్తికారః, "అస్తిహిమధ్వాదిషుసమ్భవోబ్రహ్మణ ఏవసర్వత్రనిచాయ్యత్వాత్" ఇతి.

—(;)—

శ్లో;— బ్రూతేమధ్వాదివిద్యాన్వయమిహభగవానేషసూత్రప్రణేతా
వస్వాదిష్వస్తిచైషాంస్వపదసముదయాఽనన్తరంబ్రహ్మలిప్సా।
వస్వాదీనాంసతాఞ్చస్వయమియమధునాభావికల్పాన్తరేపి
ప్రాప్తుంవస్వాదిభావంతదనుభవతిహిబ్రహ్మలబ్ధుంచకాంక్షా ॥
బ్రహ్మైషాకార్యహేతూద్విదశమిదముపాస్యంబ్రవీతిత్రయీవా
గ్వాక్యేఽసావిత్యుపక్రమ్యతుకథయతిసా కార్యవస్వాద్యవస్థమ్।
పశ్చాచ్చాఽథేత్యుపక్రమ్యతువచసిపునఃకారణాఽవస్థమేత
ద్దృష్టాదిత్యాఽన్తరస్థంశ్రుతముభయదశంబ్రహ్మయఃపర్యుపాస్తే ॥
వస్వాదిత్వంప్రపద్యస్వయమయమితరత్రాపికల్పేతదన్తే
బ్రహ్మైవాఽఽప్నోతిహీతిప్రవదతిమధువిద్యాత్వసావితిగీతా।

కృత్స్నఽశ్చ బ్రహ్మవిద్యేత్యుపదిశతిమధూపాసనంతత్ఫలఞ్చ
బ్రహ్మప్రాప్తింతదన్తేపతితమిహనహేత్యాదివాక్యంశ్రుతిస్థమ్ ॥
ఆదిత్యాంశేఽత ఉక్తానిగమవచసియోపాసనాభోగ్యభూతే
వస్వాదీనాంపరబ్రహ్మణి కథితదిశాతద్దశేసాఽవధేయా ।
బ్రహ్మైవోపాస్యమేతద్యత ఇహమధువిద్యాసువస్వాదికానాం
తందేవాఇత్యుపాత్తంశ్రుతివచనమతస్సమ్యగేవోపపన్నమ్ ॥
సంవాదోఽత్రాస్తిహీత్యాద్యభిహితవచనందృశ్యతేవృత్తికారై
స్తస్మాన్మధ్వాదివిద్యాభవతిదివిషదాఞ్చాపివస్వాదికానామ్ ॥

టీ;--సూత్రార్థమాహ (బ్రూతఇతి). భగవానేష సూత్రప్రణేతా-భగవానేషబాదరాయణః, ఇహ - వస్వాదిషు, మధ్వాదివిద్యోఽన్వయం బ్రూతఇత్యన్వయః. ఏతావతా "భావన్తుబాదరాయణః" ఇతిసూత్రఖణ్డంవ్యాఖ్యాయ, అత్రహేతుపరమస్తిహీత్యంశంవ్యాచష్టే (అస్తిచేతి). ఏషాంవస్వాదీనామ్, స్వపదసముదయానన్తరమ్ - స్వకీయపదప్రాప్త్యనన్తరమ్, బ్రహ్మలిప్సా - బ్రహ్మలాభేచ్ఛా అస్తిహీత్యన్వయః. ఉక్తమేవార్థం వివృణోతి (వస్వాదీనామితి). స్వయమధునావస్వాదీనాం సతాఞ్చ - వస్వాదిభావం ప్రాప్యస్థితానామపి, భావికల్పాన్తరేపి వస్వాదిభావం ప్రాప్తుమ్ - వస్వాదితాంలబ్ధుమ్, తదను - తల్లాభానన్తరమ్, బ్రహ్మలబ్ధుఞ్చ - బ్రహ్మప్రాప్తుఞ్చ, ఇయంకాంక్షా- అపేక్షా, భవతిహీత్యన్వయః.

ఉపాసనస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేఫలస్య బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తత్వేచ ప్రతిపాద్యేసతిహికర్మ కర్తృవిరోధః ప్రాప్తఫలత్వాభావశ్చ; తత్కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మేతి). ఏషాత్రయీవాక్-వేదవాక్, కార్యహేతు

ద్విపశమ్ – కార్యకారణోభయావస్థమ్, ఇదం బ్రహ్మ బ్రవీతీత్యన్వయః. బ్రూతఇత్యర్థః. ఉక్తమేవార్థం వాక్యవిశేషోదాహరణేనోప పాదయతి (వాక్యఇతి). అసౌ వెత్యుపక్రమ్య తు – "అసౌవా ఆదిత్యోదేవమధు " ఇత్యారభ్యేతు, సాత్రయీవాక్ కార్యవస్థాద్యవస్థమ్ బ్రహ్మకథయతి – ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. ఆదిత్యాదినామరూపవిశిష్ట జీవశరీరకం బ్రహ్మకార్యావస్థం తదుపాసనమిహ విహితమిత్యర్థః. పశ్చాత్ – తదుపరి, అథేత్యుపక్రమ్యతు – "అథతతఊర్ధ్వముదేత్య" ఇత్యారభ్యేతు, వచసిపునః – వాక్యేపునః, కారణావస్థమ్– ఆదిత్యాన్తరస్థమ్, కారణావస్థమేతద్బ్రహ్మ శ్రుతమితి పూర్వేణాఽన్వయః. ఇదానీమాదిత్యనామరూపభాజోఽపిస్పష్టేః పూర్వమాదిత్యాదినామ రూపరహిత జీవమాత్రస్యాఽన్తర్యామి బ్రహ్మకారణావస్థంతదుపాసన మిహవిహితమిత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనం విహితఞ్చేత్ కథం తద్విరుద్ధఫల శ్రవణమిత్యత్రాహ (ఉభయదశమితి). యః – ఉపాసకః ఉభయపశమ్ – నిరుక్తకార్యకారణోభయావస్థం బ్రహ్మస్వయం పర్యుపాస్తే. అయమితరత్రాపికల్పే – ఉత్తరత్రాపికల్పే వస్వాదిత్వం ప్రపద్య – వస్వాదితాం ప్రతిపద్య, తదన్తే – కల్పాఽవసానే, బ్రహ్మైవాఽఽప్నోతిహి – బ్రహ్మైవప్రాప్నోతీతి, అసావితిగీతా – అసౌవా ఆదిత్య ఇత్యాదినాఽధీతా మధువిద్యా – మధువిద్యావాక్, ప్రవదతీత్యన్వయః; ప్రతిపాదయతీత్యర్థః.

ఉదాహృతవాక్యే కార్యకారణావస్థాదిత్యస్యైవోపాసనం వస్వాదిత్వమాత్ర ఫలప్రాప్తిశ్చప్రతీయతే; నత్వాదిత్యాది శరీరకబ్రహ్మోపాసనం తత్ప్రాప్తిశ్చేత్యత్రాహ (కృత్స్నశ్చేతి). కృత్స్నశ్చమధూపాసనం బ్రహ్మవిద్యేతి ఇహాతదన్తే – మధువిద్యాన్తేపఠితం నహేత్యాది

వాక్యమ్ - "నహవా అస్మా ఉదేతి ననిమ్రోచతి సకృద్ది వాహైవాస్య భవతియ ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వెద"ఇతివాక్యమ్, తత్ఫలఞ్చ మధూపాసన ఫలఞ్చ బ్రహ్మప్రాప్తి ముపదిశతీత్యన్వయః. బ్రహ్మోపనిషదం వెదేత్యస్య బ్రహ్మోపాసనం కరోతీత్యర్థః. ఓదనపాకం పచతీతివత్. తతః కిమిత్యత్రాహ (ఆదిత్యాం శఇతి) అతః - కృతాయామధు విద్యాయాం బ్రహ్మోపాసనరూపత్వ శ్రవణాత్, బ్రహ్మప్రాప్తి ఫలకత్వ శ్రవణాచ్చ, నిగమవచసి - "అసౌవా ఆదిత్యః" ఇత్యాది వెదవాక్యే, వస్వాదీనాం భోగ్యభూతె ఆదిత్యాంశెయా ఉపాసనోక్తా, సాకథంశదిశా తద్దశె - తచ్ఛరీరకె అవధేయా - జ్ఞెయెత్యర్థః.

ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణ ఎవోపాస్యత్వేన జ్యోతిషి భావాచ్చేతి సూత్రేణతం దెవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితివెదవాక్యేన వస్వాదీనాం దెవానాం మధువిద్యాస్వయో నాస్తీతి యదుక్తమ్ తదపిపరాస్తమిత్యాహ (బ్రహ్మైవెతి). యతః - యస్మాత్, ఇహమధువిద్యాసు, వస్వాదికానామ్ - వస్వాదిదెవతానామ్, ఎతత్ - బ్రహ్మైవ, ఉపాస్యమ్ - ఉపాసనావిషయభూతమ్, అతః తం దెవా ఇత్యుపాత్తమ్ - తం దెవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరిత్య ధీతమ్, శ్రుతివచనం - వెదవాక్యం, సమ్యగేవ -సర్వసత ఎవోపపన్న మిత్యన్వయః. అబ్రహ్మోపాసన పరత్వేనెదం వాక్యంమయా వ్యాఖ్యాతమ్, తన్మతాదస్య ప్రామాణికత్వం వృత్తికారసంవాదెన దర్శయతి (సంవాదఇతి). అత్ర - అస్మిన్విషయె, వృత్తికారైః, అస్తిహీత్యాద్యభి హితవచనమ్ - "అస్తిహి మధ్వాదిషుసమ్భవో బ్రహ్మణఎవసర్వత్ర నిచాయ్యత్వాత్" ఇత్యభిహితవాక్యం సంవాదోదృశ్యత ఇత్యన్వయః. బాదరాయణ సిద్ధాన్తముపసంహరతి

(తస్మాదితి). తస్మాత్ - ఉక్తహేతోః, వస్వాదికానాం దివిషదామపి - వస్వాదీనాం దేవానామపి, మధ్వాదివిద్యా - మధువిద్యాదికమ్ భవతీత్యన్వయః.

మధ్వధికరణం సమాప్తమ్.

——[!]——

అపశూద్రాఽధికరణమ్.

——(;)——

సూ;—శుగస్యతదనాదర శ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి. ౧-౩-౩౩

(శ్రీ);—బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తినవేతివిచార్యతే. కింయుక్తమ్ అస్తీతి. కుతః, అర్థిత్వసామర్థ్య ప్రయుక్తత్వాదధికారస్య శూద్రస్యాపి తత్సమ్భవాత్. యద్యప్యగ్నివిద్యాసాధ్యేషుకర్మ స్వనగ్నివిద్యత్వాచ్ఛూద్రస్యాఽనధికారః, తథాపిమనోవృత్తిమాత్రత్వాద్బ్రహ్మోపాసనస్య తత్రాఽధికారోఽస్త్యేవ. శాస్త్రీయక్రియాపేక్షిత్వేప్యుపాసనస్య తత్తద్వర్ణాశ్రమోచిత క్రియాయాఽనాఽపేక్షితత్వాచ్ఛూద్రస్యాపిస్వస్వోచితపూర్వవర్ణశుశ్రూషైవక్రియాభవిష్యతి. "తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞేఽనవకౢప్తః" ఇత్యప్యగ్ని విద్యాసాధ్యయజ్ఞాదికర్మానధికారోన్యాయసిద్ధోఽనూద్యతే. నన్వనధీతవేదస్యాఽశ్రుతవేదాన్తస్య బ్రహ్మస్వరూప తదుపాసనప్రకారాఽనభిజ్ఞస్యకథం బ్రహ్మోపాసనం సమ్భవతి. ఉచ్యతే, అనధీతవేదస్యాఽశ్రుతవేదాన్తవాక్యస్యాపీతిహాస పురాణశ్రవణేనాపి బ్రహ్మస్వరూప తదుపాసనజ్ఞానం సమ్భవతి. అస్తిచశూద్రస్యాపీతిహాసపురాణ శ్రవణాఽనుజ్ఞా. "శ్రావయేచ్చతురోవర్ణాన్ కృత్వాబ్రాహ్మణమగ్రతః" ఇత్యాదౌ. దృశ్యన్తేచేతిహాసపురాణేషు విదురాదయో బ్రహ్మనిష్ఠాః. తథోపనిషత్స్వపి సంవ

ర్గవిద్యాయాం శూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాఽధికారః ప్రతీయతే. శుశ్రూషుం హి జానశ్రుతిమాచార్యో రైక్వః శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాముపదిశతి "ఆజహారేమాః శూద్రాఽనేనైవ ముఖేనాఽఽలాపయిష్యథాః" ఇత్యాదినా. అతశ్శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతి.

శ్లో:— దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాస్వధికృతిరుదితాఽర్థిత్వసామర్థ్యయోగాత్
ప్రోక్తే పూర్వాధికారే తదిదమిహ పునశ్చిన్త్యతే తత్ప్రసఙ్గాత్
శూద్రేఽస్తి బ్రహ్మవిద్యాధికృతిరుత న వేత్యర్థితే సంశయేఽస్మి-
న్నస్తీత్యాహుస్స్వపక్షం కతిచిదభిహితాఽర్థిత్వసామర్థ్యయోగాత్ ॥

యద్యప్యేషాఽగ్నివిద్యాహితయజనముఖైః కర్మభిస్సోపకారా
శూద్రేనాఽనగ్నివిద్యే పునరుపకృతిభాక్కర్మభిస్తైస్తథాపి ।
శూద్రస్మిన్ చిత్తవృత్తిః ప్రతిహతిరహితా బ్రహ్మవిద్యాస్త్యజాతా
విప్రాదస్యేవనాదిర్భవతి పునరిహస్వాచితోఽవర్ణధర్మః ॥

తస్మాదిత్యాది వాగప్యనువదతి హి తేష్వగ్నివిద్యోక్తకర్మ-
ణ్యేవన్యాయేన సిద్ధామనధికృతిమతోఽత్రాఽవిగీతోఽన్యధర్మః ।
నన్వేషాఽనాత్తవేదైరవిదితనిగమాన్తైః కథం బ్రహ్మవిద్యా
సాధ్యా బ్రహ్మస్వరూపశ్రవణమననతద్ధ్యానకృత్యాఽనభిజ్ఞైః ॥

సత్యం సాధర్మ్యశాస్త్రైరపి చ బహువిధైస్సేతిహాసైః పురాణైః
బ్రహ్మశ్రుత్వాయథావజ్జనయతు ముచితాఽశూద్రవర్ణైశ్చవిద్యా ।
శూద్రాణాం శ్రావయేదిత్యుదితమనుమతం శ్రావణం హీతిహాసా-
దీనాం సన్త్యేవ కేచిద్విదురముఖమహాబ్రహ్మనిష్ఠా హి శూద్రాః ॥

ఉద్దిశ్య బ్రహ్మవిద్యాం గురుముపగతవత్యత్ర జానశ్రుతౌ త-
చ్ఛూద్రేత్యామన్త్రణం తేష్వవగమయతి హి బ్రహ్మవిద్యాధికారమ్ ॥

టీ:—మనుష్యవ్యతిరిక్త వస్వాది దేవతా విశేషాణామర్థిత్వ సామర్థ్యసద్భావాద్బ్రహ్మ విద్యాఽధికారోఽస్తీత్యుక్తమ్; అథాఽర్థిత్వసామర్థ్యయోః ప్రయోజకత్వే మనుష్యవిశేషాణాం శూద్రాణామప్యధికారస్స్యాదితిశఙ్కాయాం సఙ్గతిమభిప్రేత్యాహ (దేవానామితి). అర్థిత్వసామర్థ్యయోగాత్ - అర్థిత్వసామర్థ్యసద్భావాత్, దేవానామ్ - దేవతానామ్, బ్రహ్మవిద్యాసు - బ్రహ్మోపాసనేషు, అధికృతిః - అధికారః, ప్రాక్తేపూర్వాఽధికారే - పూర్వాఽధికరణే, ఉదితా - ఉక్త ఇత్యర్థః. తత్ప్రసఙ్గాత్ - దేవానాం బ్రహ్మవిద్యా ప్రసఙ్గాత్, ఇహ - అస్మిన్నధికరణే, ఇదమ్ - వక్ష్యమాణమ్, చిన్త్యతే - విచార్యత ఇత్యర్థః. తామేవచిన్తామాహ (శూద్ర ఇతి). శూద్రే - శూద్రవర్ణపురుషే, బ్రహ్మవిద్యాఽధికృతిః - బ్రహ్మవిద్యాధికారః, అస్త్యుత నవేత్యస్మిన్ సంశయే, ఉత్థితే సతి - ఉత్పన్నే సతి, కశ్చిత్ - కశ్చన, అస్తీతి స్వపక్షమాహు రిత్యన్వయః. తత్ర హేతుమాహ (అర్థితేతి). అర్థితాసామర్థ్యయోగాత్ - ప్రోక్తార్థిత్వ సామర్థ్యయోరధికార ప్రయోజకయోస్సత్త్వాదిత్యర్థః.

కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాఽధికారోఽస్తి నవేతి విచారః. తదఙ్గస్య తదుపసంహార సామర్థ్యమస్తి నేతి. కిం బ్రహ్మవిషయ మనోవృత్తిరూపా బ్రహ్మవిద్యా అనధీతవేదస్యాపి సమ్భవతి నవేతి. కిం వేదాదేవ బ్రహ్మాఽవగతిః. ఉతేతిహాసపురాణాభ్యామపి సమ్భవతీతి; కిం తయోర్వేదోపబృంహణం కుర్వతోరేవ బ్రహ్మావగతిహేతుత్వం కిం స్వాతన్త్ర్యేణేతి; కిం జానశ్రుతేశ్శూద్రత్వామన్త్రణమితిహాసపురాణయోర్నిరపేక్ష బ్రహ్మబోధకత్వముపోద్బలయతి నేతి; కింతత్ర శూద్రశబ్దో రూఢ్యా జాతిపరః ఉత యౌగికతయా శోకవత్పర ఇతి. యదా

రూఢః, తదా శూద్రశబ్దస్యేతిహాసపురాణయోర్నైరపేక్ష్యోత్తమ్భకతయా తయోస్స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మావగతిహేతుత్వాత్ బ్రహ్మవిషయస్మృతిసన్తతి రనధీతవేదస్యాపి సమ్భవతీతి సామర్థ్యలాభాత్ శూద్రస్యాప్యధికారస్సమ్భవతీతి పూర్వపక్షః. యదా శూద్రశబ్దో యౌగికః, తదా శూద్రేత్యామన్త్రణేస్యేతిహాసపురాణయోర్బ్రహ్మావబోధనే నైరపేక్ష్యేణావగమకతయా స్వాతన్త్ర్యేణ బ్రహ్మావబోధకత్వాభావాత్ వేదాదేవ బ్రహ్మావగతిరిత్యనధీతవేదస్య తదసమ్భవేన సామర్థ్యాభావాన్న బ్రహ్మోపాసనాధికార ఇతి సిద్ధాన్తః.

నను కర్మకాణ్డే అపశూద్రాధికరణే శూద్రస్య వైదికసర్వకర్మస్వనధికార ఉక్తః, తత్కథమత్ర తత్సమ్భవ ఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి). ఏషా - బ్రహ్మవిద్యా, అగ్నివిద్యాహితయజనముఖైః - అగ్నివిద్యాసాధ్యయాగాదిభిః కర్మభిః; సోపకారా - ఉపకృతిభాక్, అనగ్నివిద్య- అగ్నివిద్యారహితే, తైః కర్మభిర్నోపకృతిభాక్. అగ్నివిద్యాసాధ్యయజ్ఞయాగాది కర్మాఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యా అగ్నివిద్యాశూన్యే శూద్రే అఙ్గాభావాన్న సమ్భవతీతి భావః. పరిహరతి (తథాపీతి). చిత్తవృత్తిః - మనోవృత్తి మాత్రరూపా, బ్రహ్మవిద్యా అస్మిన్ శూద్రే ప్రతిహతిరహితా - ప్రతిరోధశూన్యా - మనోవృత్తిమాత్ర రూపత్వాద్బ్రహ్మవిద్యాయాస్తస్యాశ్శూద్రే ప్రతిరోధాభావాత్సాత్రాప్యక్షతైవేతి భావః. నను విద్యాయాః కర్మాఙ్గకత్వం వక్ష్యతే, తత్కథం సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్య సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (అన్త్యజాతావితి). ఇహ (అన్త్యజాతౌ - చరమవర్ణేశూద్రేస్మిన్, విప్రాదేః - ప్రథమవర్ణోత్పన్నబ్రాహ్మణాదేః, సేవనాదిః - శుశ్రూషాదిః, స్వోచితః - స్వయోగ్యః.

వర్ణధర్మోభవతీత్యన్వయః. తథాచ శూద్రస్య యజనాది కర్మరాహిత్యేపి పూర్వవర్ణ శుశ్రూషాదిర్వర్ణ ధర్మోస్తీతి తదఙ్గక బ్రహ్మవిద్యాతస్యాస్త్వితి భావః.

నను "తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్తః" ఇత్యత్ర యజ్ఞగ్రహణ స్యోపలక్షణార్థత్వా ద్విద్యాయామప్యస్యాఽనధికారస్సిద్ధ్యతి. నహ్యసా వర్థశ్శ్రుత్యైక సమధిగమ్యః. యేనయావద్వచనతా స్యాత్. కిన్తున్యాయ సిద్ధః; న్యాయశ్చ - అగ్నివిద్యా సాధ్యేష్వ నగ్నివిద్యస్యాఽధికారా ఽనుపపత్తిరూపః కర్మోపాసన సాధారణః. అతోఽనధికార ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి). తస్మాదిత్యాదివాగపి-"తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞేఽనవక్లృప్తః" ఇతివాక్యమపి, తేషు - శూద్రేషు, అగ్నివిద్యోత్థ కర్మణ్యేవ - అగ్నివిద్యా సాధ్యయజ్ఞయాగాది రూపకర్మణ్యేవ, న్యాయేనసిద్ధామ్, ఉక్తన్యాయేన సిద్ధామ్, అనధికృతిమ్ - అధికార రహితతామ్, అనువదతి - అనుభాషత ఇత్యర్థః అతోఽన్యధర్మః - బ్రహ్మవిద్యా రూపోఽన్య ధర్మః, అత్ర - శూద్రే. అవిగీతః - అప్రతిషిద్ధ ఇత్యర్థః.

మాభూదగ్ని సాధ్య యజ్ఞాపేక్షా బ్రహ్మవిద్యాయాః, తథాప్యధ్య యన సాధ్యవేదజన్య జ్ఞానాపేక్షాస్తీతిశఙ్కతే (నన్వితి). నన్వేషా బ్రహ్మ విద్యా అనాప్తవేదైః - అనధీతవేదైః, అవిదితనిగమాన్తైః - అశ్రుతవే దాన్తైః. అతఏవ బ్రహ్మస్వరూప శ్రవణమననతద్ధ్యాన కృత్యాఽనభిజ్ఞైః బ్రహ్మణస్స్వరూపం తచ్ఛ్రవణప్రకారం, తన్మననం తద్ధ్యానఞ్చ కర్తవ్యం యథావదవిజానద్భిః, కథం సాధ్యేత్యన్వయః. పరిహరతి (సత్యమితి). సత్యమిత్యర్ధాఽఙ్గీకారే, బ్రహ్మస్వరూపాదిజ్ఞాన శూన్యైః బ్రహ్మాపి ధ్యానకర్తుం శక్యేత్యంశే అఙ్గీకారః, శూద్రస్య తజ్జ్ఞాన శూన్యతాయా

మనఙ్గీకారః కథంశూద్రస్య తజ్జ్ఞానశూన్యత్వం నేత్యత్రాహ (నేతి) సావిద్యా - బ్రహ్మవిద్యా, సేతిహాసైర్బహువిధైః పురాణైర్ధర్మ శాస్త్రైరపి చయథావద్బ్రహ్మశ్రుత్యా - యాథాతథ్యేన బ్రహ్మశ్రుత్యా, శూద్రవర్ణైశ్చ - శూద్రవర్ణైరపి, జనయితు ముచితేత్యన్వయః; ఉత్పాదయితుం యోగ్యేత్యర్థః.

ఇతిహాసాది శ్రవణం శూద్రస్యన ప్రామాణిక మిత్యాశఙ్కాయాం తత్రాభ్యను జ్ఞామాహ (శూద్రాణామితి). శ్రావయేదితి - "శ్రావయేచ్చతురోవర్ణాన్ కృత్వాబ్రాహ్మణ మగ్రతః" ఇత్యాది ప్రమాణైః, శూద్రాణాముదితం - ఉక్తమ్, ఇతిహాసాదీనాం శ్రవణ మనుమతం హీత్యన్వయః; అభ్యనుజ్ఞాత మిత్యర్థః. ప్రయోజ్యాభావే ప్రయోజకాऽసిద్ధేశ్శ్రవణం శూద్రాణామర్థ సిద్ధమితిభావః. యత్తు, నేదమితిహాస పురాణశ్రవణానుజ్ఞానమర్థజ్ఞానాऽవధికమ్, కిన్తు "శ్మశాన వచ్ఛూద్రపతితౌ" ఇతిప్రతిషిద్ధస్య సమీపపాఠస్య ప్రతిప్రసవమాత్రమితి తన్న. "యఇదంశృణుయాన్నిత్యమ్" ఇత్యుపక్రమ్య, శూద్రస్సుఖమవాప్నుయాత్" ఇతి శ్రవణఫల నిర్దేశాత్. శ్రవణకీర్తనేహి యథాయోగ్యమన్వియేతే "శూద్రయోనావహం జాతోనాతోऽన్యద్వక్తుముత్సహే" ఇతిహ్యుక్తమ్. హేత్వన్తరమాహ (సన్తీవేతి). కేచిత్ విదురముఖా మహాబ్రహ్మనిష్ఠాః - విదురప్రభృతయో మహాన్తోబ్రహ్మవిదశ్శూద్రాస్సన్తి హీత్యన్వయః.

కర్మకాణ్డే అపశూద్రాऽధికరణే శూద్రాణాం వైదికకర్మణ్యనధికారోనిర్ణీతశ్చేత్కి-మత్ర శఙ్కనీయమితి శఙ్కాయాం బ్రహ్మోపాసనే అపశూద్రాధికరణన్యాయా ప్రవృత్తౌ తత్రాऽపరిహృతా మధికారంయు

క్తిమాహ (ఉద్దిశ్యేతి). బ్రహ్మవిద్యా ముద్దిశ్య - బ్రహ్మవిద్యామపేక్ష్య, గురుం - రైక్వంగురుం, ఉపగతవతి - ఉపసత్తింకర్తుం ప్రాప్తవతి, అత్రజానశ్రుతౌ - జానశ్రుతిత్యభిఖ్యేపురుషే, తత్ - శూద్రేత్యామన్త్రణమ్ - ఆజహారేమాశ్శూద్రేతిరైక్వోక్తవాక్యే శూద్రేత్యాహ్వానమ్, తేషు - శూద్రేషు, బ్రహ్మవిద్యాఽధికార మవగమయతీత్యన్వయః. జ్ఞాపయతీత్యర్థః. పూర్వపక్ష ముపసంహరతి (తస్మాదితి). తస్మాత్ - ఉక్తహేతోః, అనుకథితదిశా - ప్రోక్తరీత్యా, తత్రబ్రహ్మవిద్యాయామ్, తస్యాపిచ - శూద్రస్యాపిచ, సామర్థ్యార్థిత్వయోగాత్ -, అధికారప్రయోజకసామర్థ్యార్థిత్వాఽపేక్షయోస్సమ్భవాత్, అయంశూద్రః అఖిలాం బ్రహ్మవిద్యాం, అధికర్తుమర్హతీత్యస్యావృత్త్యా పూర్వేణాఽన్వయః.

శ్రీః — ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే, నశూద్రస్యాఽధికారస్సమ్భవతిసామర్థ్యాభావాత్. నహిబ్రహ్మస్వరూపతదుపాసన ప్రకారమజానతస్తదజ్ఞభూతవేదాఽనువచనయజ్ఞాదిష్వనధికృతస్యోపాసనోపసంహార సామర్థ్యసమ్భవః అసమర్థస్యచాఽర్థిత్వసద్భావేప్యధికారోన సమ్భవతి. అసామర్థ్యఞ్చ వేదాఽధ్యయనాభావాత్. యస్మాత్త్రైవర్ణిక విషయాఽధ్యయన విధిసిద్ధస్వాధ్యాయ సమ్పాద్యజ్ఞానలాభేన కర్మవిధయోజ్ఞానతదుపాయాదీన పరాన్నస్వీకుర్వన్తి. తథాబ్రహ్మోపాసనవిధయోపి. అతోఽధ్యయన విధిసిద్ధస్వాధ్యాయాఽధిగత జ్ఞానస్యైవ బ్రహ్మోపాసనోపాయత్వాత్ శూద్రస్య బ్రహ్మోపాసన సామర్థ్యాఽసమ్భవః. ఇతిహాసపురాణే అపివేదోపబృంహణం కుర్వతీ ఏవోపాయ భావమనుభవతః;

స్వాతన్త్ర్యేణ. శూద్రస్యేతిహాస పురాణశ్రవణానుజ్ఞానం పాపక్షయాదిఫలార్థమ్, నోపాసనార్థమ్. విదురాదయస్తుభవాన్తరాధిగత జ్ఞానాఽప్రమోషాత్ జ్ఞానవన్తః ప్రారబ్ధ కర్మవశాచ్చేదృశ జన్మయోగిన ఇతి తేషాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వం. యత్తుసంవర్గవిద్యాయాం శుశ్రూషోశూద్రేతి సంబోధనం శూద్రస్యాధికారం సూచయతీతి, తన్నేత్యాహ (శుగస్యతదనాదర శ్రవణాత్తదా ద్రవణాత్సూచ్యతేహి) శుశ్రూషోజానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య బ్రహ్మజ్ఞానవైకల్యేనహంస ప్రోక్తాఽనాదరవాక్య శ్రవణాత్ తదైవబ్రహ్మవిదోరైక్వస్య సకాశంప్రత్యాద్రవణాత్ శుగస్యసఞ్జాతేతిహిసూచ్యతే, అతస్సశూద్రేత్యామన్త్ర్యతే. నచతుర్థవర్ణత్వేన. శోచతీతిహిశూద్రః; శుచేర్దశ్చేతిరప్రత్యయే ధాతోశ్చ క్షిర్ఘే చకారస్య చ దకారే శూద్ర ఇతిభవతి. అతశ్శోచితృత్వమేవాస్య శూద్రశబ్దప్రయోగేన సూచ్యతే నజాతియోగః.

జానశ్రుతిఃకిలపౌత్రాయణో బహుద్రవ్యప్రదో బహ్వన్నప్రదశ్చ బభూవ. తస్యధార్మికాఽగ్రే సరస్యధర్మేణ ప్రీతయోః కయోశ్చిన్మహాత్మనోరస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాముత్పిపాదయిషతోర్హంస రూపేణ నిశాయామస్యోపవిదూరేగచ్ఛతోరన్యతర ఇతరమువాచ. భోభోభల్లాక్ష భల్లాక్షజానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య సమందివాజ్యోతిరాతతం తన్మాప్రసాఙ్క్షీస్తత్త్వామా ప్రధాక్షీదితి. ఏవంజానశ్రుతి ప్రశంసారూపం వాక్యముపశ్రుత్య పరోహంసః ప్రత్యువాచ "కమ్వరఏన మేతత్సన్తం సయుక్త్వానమివరైక్వమాత్థ"ఇతి. కంసన్తమేనం జానశ్రుతిం సయుక్త్వానం రైక్వం బ్రహ్మజ్ఞమివ గుణశ్రేష్ఠమేతదాత్థ. సబ్రహ్మజ్ఞోరైక్వఏవలోకే గుణవత్తరః. మహతాధర్మేణ సంయుక్తస్యాప్యస్య జానశ్రుతేర బ్రహ్మ

క్షస్యకో౽గుణః యద్గుణజనితం తేజో రైక్వతేజ ఇవమాందహేదిత్యర్థః ఏవముక్తేన పరేణకో౽సౌరైక్వ ఇతిపృష్టః లోకయత్కిఞ్చిత్సాధ్వను ష్ఠితం కర్మయచ్చసర్వ చేతనగతం విజ్ఞానం తదుభయం యదీయజ్ఞాన కర్మాన్తర్భూతం సరైక్వఇత్యాహ.

తదతద్ధంస వాక్యం బ్రహ్మజ్ఞానవిధురతయా ఆత్మనిన్దాగర్భం తద్వృత్తయాచరైక్వ ప్రశంసారూపం జానశ్రుతిరుపశ్రుత్య తత్క్షణాదేవ క్షత్తారం రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేష్యతస్మిన్విదిత్వా ఆగతేస్వయమపి రైక్వ ముపసద్యగవాం షట్ఛతంనిష్కమశ్వతరీరథఞ్చరైక్వా యోప హృత్యరైక్వం ప్రార్థయామాస, "అనుమ ఏతాం భగవోదేవతాం శాధియాం దేవతాముపాస్సే" ఇతి. త్వదుపాస్యాం పరాందేవతాం మమానుశాధీత్యర్థః. సచరైక్వస్స్వ యోగమహిమ విదితలోకత్ర యోజానశ్రుతేర్బ్రహ్మ జ్ఞానవిధురతానిమిత్తా ఽనాదరగర్భహంస వాక్య శ్రవణేన శోకావిష్టతాం తదనన్తరమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞానయోద్యోగఞ్చ విది త్వాఅస్యబ్రహ్మ విద్యాయోగ్యతా మభిజ్ఞాయ చిరకాలసేవాం వినా ద్రవ్య ప్రదానేన శుశ్రూషమాణస్యాస్య యావచ్ఛక్తి ప్రదానేన బ్రహ్మ విద్యాప్రతిష్ఠితా భవతీతి మత్వాతమనుగృహ్ణన్ తస్యశోకావిష్టతా ముపదేశ యోగ్యతాఖ్యాపికాం శూద్రశబ్దేనా ఽఽమన్త్రణేన జ్ఞాపయ న్నిదమాహ, "అహహారేత్వా శూద్రతవైవ సహగోభిరస్తు" ఇతి. సహగోభిరయంరథస్తవైవాస్తు. నైతావతామహ్యం దత్తేనబ్రహ్మజి జ్ఞాసయాశోకావిష్టస్య తవబ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితా భవతీత్యర్థః,

సచజానశ్రుతిర్భూయోపి స్వశక్త్యను గుణమేవగవాదికం ధనం కన్యాఞ్చ ప్రదాయోపససాద. సరైక్వః పునరపితస్య యోగ్యతామే

ప్రఖ్యాపయన్ శూద్రశబ్దేనాఽఽమన్త్ర్యాహ "ఆజహారేమాశ్శూద్రాఽనేనైవముఖేనాఽఽలాపయిష్యథాః" ఇతి. ఇమానిధనాని శక్త్యనుగుణాన్యాజహర్థ; అనేనైవద్వారేణ చిరసేవయావినాపిమాంత్వదభిలషితం బ్రహ్మోపదేశరూప వాక్యమాలాపయిష్యసీత్యుక్త్వా తస్మాఉపదిదేశ; అతశ్శూద్రశబ్దేన విద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థం శోక ఏవాఽస్య సూచితః; నచతుర్థవర్ణత్వమ్.

శ్లో; — అత్రబ్రూమోనశూద్రస్య యమిహభవతి బ్రహ్మవిద్యాఽధికార
స్సామర్థ్యస్యైవ భావాదవిదిత పరమబ్రహ్మరూప ప్రకారైః।
బ్రహ్మోపాసాఙ్గ వేదానువచనయజనాద్యాధికారో ద్విజైస్తై
ర్నైవాఽనుష్ఠాతుమర్హాఽధికృతిరిహన సార్థిత్వయుక్తేప్యశక్తే॥
యద్వత్త్రైవర్ణికానాఽధ్యయనసువిదిత త్రయ్యధీనప్రతీతే
ర్లాఽభాన్నాపేక్ష్యతేఽన్యశ్శ్రుతివచసివిధిః కర్మణోజ్ఞానమేవమ్।
బ్రహ్మోపాస్తేస్తదస్తే విధిరపిచతతశ్శ్రౌతవాక్యోత్థబుద్ధ్యై
వోత్థేయంబ్రహ్మవిద్యాఘటయతి పురుషశ్రేయసంసానశూద్రే॥
వేదోపబృంహణం తత్స్మృతిముఖమఖిలం సేతిహాసంపురాణం
మానంస్వాతన్త్ర్యతో నైత్యతఉదితధియానాస్తివిద్యోపకారః।
సంప్రోక్తాశ్రావయేదిత్యనుమతిరితిహాసాదికస్య శ్రుతౌతు
జ్ఞేయాపాపక్షయార్థాన పునరిహపరబ్రహ్మవిద్యోపయోగాత్॥
సంప్రోక్తాబ్రహ్మనిష్ఠాభువి విదురముఖాః ప్రాప్తజన్మాన్తరీయ
జ్ఞానానిర్ధీర్ణప్రపఞ్చాభవఇహతు గతాశ్శూద్రతాం కర్మశేషాత్।
శుశ్రూషుంయత్తు జానశ్రుతిమనుకథితామన్త్రణం శూద్రవాచా
తస్మాచ్ఛుద్బ్రహ్మవిద్యాన్వయగమకమితీదస్తునేత్యాహసూత్రమ్।

మున్యుక్త్యాఽనాదరోక్తి శ్రవణత ఉదితాద్ధావనాద్బ్రహ్మవిద్యా
ముద్దిశ్యాఽభూచ్ఛుగస్యేత్యథ గమయతి హీహోదితశ్శూద్రశబ్దః ॥
ధాతోశ్శోకార్థకస్యాస్య తు భవతి శుచేః ప్రత్యయో రఽస్య దీర్ఘ
శ్చస్యాద శేదకారే భవతి పునరయం శూద్రశబ్దః ప్రవృత్తః ।
బ్రూతేఽత శ్శోచితృత్వం న భవదభిమతాం శూద్రజాతిం తతోఽస్మాత్
శూద్రత్యామన్త్రణాన్న ప్రసజతి కథితా బ్రహ్మవిద్యాఽత్ర శూద్ర ॥
ఆసీజ్జానశ్రుతిర్విశ్రుత ఇహ నృపతిర్భూరిదోఽత్యన్నదాయీ
ప్రీతౌ కౌచిన్మునీన్ద్రౌ పరమమిహ పునర్ధార్మికత్వం నిరీక్ష్య ।
జిజ్ఞాసాం బ్రహ్మణోఽస్మిన్ జనయితుమనసౌ హంసరూపం దధానౌ
తస్యాఽదూరప్రదేశే నిశి సమచరతాం భల్లభల్లాక్షకాఖ్యౌ ॥
భో భో భల్లాక్ష జానశ్రుతివితత మహోజ్యోతిషి త్వం ప్రసక్తో
మాభూస్త్వం మా ప్రధాక్షీ స్తదితి తమవదత్తత్ర భల్లాక్షమన్యః ।
అత్థ త్వం కం సయుక్త్వాన మివ మునివరం రైక్వమిత్యేష ఊచే
శృణ్వత్యస్మింస్తు జానశ్రుతిమనుజపతౌ తత్తుభల్లాఖ్యహంసమ్ ॥
కోఽసౌ రైక్వస్సయుక్వేత్యపర ఇహ కృతం సాధు యత్కర్మజాతం
యస్య జ్ఞానక్రియాన్తర్గతమయమితి తు ప్రాహ తత్త్వన్యహంసః ।
ఏవం హంసోక్తవాక్యం పరమపురుషవిజ్ఞానశూన్యస్సనిద్రా
గర్భాన్తద్యుక్తరైక్వస్తుతి పరమిదమాకర్ణ్య జానశ్రుతిస్తు ॥
క్షత్తారం త్వేతదన్వేషణమనుపురతః ప్రేష్య తస్మిన్ క్షణేఽయం
తస్మిన్ ప్రాప్తే విదిత్వా స్వయమపి తమవాప్యోపహృత్యోపహారమ్ ।
నిష్కం రైక్వాయ గోషట్ఛతమపి రథమప్యశ్వతర్యోపపన్నం
స్వస్మై బ్రహ్మోపదేష్టుం పరమనుమ ఇతి ప్రార్థయామాస రైక్వమ్ ॥

రైక్వోయోగప్రభావాత్స పునరవగతాఽ శేషవృత్తోఽవిదిత్వా
శోకావిష్టత్వమస్మిన్ పరమపురుషవిద్యోజ్ఝితత్వప్రయుక్తమ్ ।
హంసోక్త్యాఽనాదరోక్తిశ్రవణ సముదితం తత్ర ణైబ్రహ్మజిజ్ఞా
సోద్యోగశ్చాస్యయోగ్యత్వమపిచపరమబ్రహ్మణోఽస్యోపదేశే ॥
స్వీయాద్యాసేవనాత్స్వాచిరముపరచితాత్పుష్కలద్రవ్యతో వా
దత్తాద్విద్యాప్రతిష్ఠానపునరితరథేత్యేషమత్వాఽనుగృహ్ణాన్ ।
శూద్రత్వాసూత్రణేనాఽస్యతుశుచముపదశాఽహంతాజ్ఞాపికాఖ
ప్యైతస్యైవేదయన్ సన్ కథయదహ హేత్యాదివాక్యైస్తతస్తే ।
గోభిస్సాకంతథైవాస్త్వదముపహరణం నైవవిద్యాప్రతిష్ఠా
తావన్మాత్రాదతీత్థంభవతికథితవాక్యస్యరైక్వేనభావః ॥
పశ్చాద్గృహ్ణాన్ సజానశ్రుతిరధికధనంస్వీయశక్త్యానుగుణ్యా
న్గ్రామికన్యాశ్చోపసన్నః పునరపిసతథైవాఽర్థతాంఖ్యాపయన్ సన్ ।
శూద్రత్వామన్త్ర్యగృహ్ణాన్ ధనమఖిలమువాచా జహారేతివాక్యం
రైక్వోజానశ్రుతింతం ప్రతివితరణతస్స్వీయ శక్త్యాప్రసన్నః ॥
మహ్యంశక్త్యానుగుణ్యాద్వితరసిహిధనంతన్ముఖేనైవతుభ్యం
మాంబ్రహ్మాఽఽలాపయిష్య స్యభిలషితమితిప్రోక్త వాక్యోదితార్థః ।
తస్మాద్విద్యోపదేశేఽస్యతుగురువచసా యోగ్యతాఖ్యాపనార్థం
శోకశ్శూద్రేతిసంసూచిత ఇహనపునశ్శూద్ర వర్ణోదితత్వమ్ ॥

టీ;—సిద్ధాన్తమారభతే (అత్రబ్రూమఇతి). అత్ర - అస్మిన్ పూర్వపక్షే, బ్రూమః - సిద్ధాన్తంబ్రూమఇత్యర్థః. సంవర్గవిద్యా వాక్యగత శూద్రశబ్దనిర్వాహ ఏవసూత్రః. అన్యత్పూర్వపక్ష హేతు

జాతం సూత్రకారాఽభిప్రేతం స్వయముపన్యస్తం ప్రథమం వ్యుదస్య పశ్చాత్సూత్ర మవతారయిష్యన్ ప్రథమంపూర్వపక్షహేతుం ప్రతిక్షిపతి (నశూద్రేష్వితి). ఏషుశూద్రేషు అయం బ్రహ్మవిద్యాధికారోన భవతీత్యన్వయః. తత్రహేతుమాహ (సామర్థ్యస్యేతి). ఏషు - శూద్రేషు, సామర్థ్యస్యాభావా దిత్యన్వయః. సామర్థ్యాభావ ముపపాదయతి (అవిదితేతి). అవిదిత పరమబ్రహ్మరూపప్రకారైః - అవిజ్ఞాతపరబ్రహ్మ స్వరూపస్వభావైః, బ్రహ్మోపాసాఙ్గ వేదానువచనయజనాద్యాధికారోత్థితైః- బ్రహ్మోపాసనాఙ్గ వెదాధ్యయనయాగాది ష్వధికారవర్జితైః,తైః - శూద్రైః; ఏషా - బ్రహ్మవిద్యా, అనుష్ఠాతుంనార్హా - నశక్యేత్యర్థః. అర్థిత్వంత్వ స్తీతిభావః. (అధికృతిరితి) అర్థిత్వయుక్తైపి- అర్థిత్వోపెతెపి, అశక్తే - అసమర్థే, ఇహ - శూద్రసాఅధికృతిర్నేత్యన్వయః. అసామర్థ్యఞ్చ శూద్రస్యవెదాధ్యయనాభావాదితిభావః.

బ్రహ్మోపాసనవిధినా శూద్రస్యాప్యధికారః కల్ప్యః, యథారథకారాదీనాం విధిబలెనతత్తత్కర్మాధికారః తదపెక్షితమన్త్రాధ్యయనాధికారశ్చసిధ్యతీత్యత్రాహ(యద్వదితి). యద్వత్ - యథా, త్రైవర్ణికార్హాధ్యయ ననువిదితత్రయ్యధీనప్రతీతేః త్రైవర్ణికయోగ్య వెదాధ్యయనెన సమ్యగవగతవెదవాక్యాధీన జ్ఞానస్యలాభాత్, శ్రుతివచసి - వెద, కర్మణోవిధిః - కర్మవిధివాక్యమ్, కర్మణఇత్యనుషఙ్గః; కర్మణో జ్ఞానమన్యత్ నాపేక్షతే. ఏవంతదన్తే - శ్రుత్యన్తే, బ్రహ్మోపాస్తేః - బ్రహ్మోపాసనస్య, విధిరపిచేత్యన్వయః. విధయస్స్వవైయర్థ్య పరిహారాయాఽనుష్ఠాతృసాపేక్షాస్సన్తః అనుష్ఠానస్య జ్ఞానపూర్వకతయాజ్ఞానతద్ధేతుభూతాఽధ్య యనవ్రతోపనయనా దీనపేక్షన్తే. తత్రాఽనన్యా

ర్థస్స్వయం క్లేశసాధ్యతయా ప్రయోజనసాకాంక్షం సన్నిహితత్రైవర్ణికగత జ్ఞానం కల్పత్తత్వాత్ కర్తృవిధిభిస్సమ్బధ్యతే. తేన కర్తృవిధయః అత్రైవర్ణి కగతజ్ఞానాదినిరపేక్షత్వాత్ తదధికారన్న కల్పయన్తి. ఏవం బ్రహ్మో పాసనవిధయో పి త్రైవర్ణికగతాఽధ్యయనసిద్ధాఽన న్యార్థసాకాంక్ష జ్ఞానతో లబ్ధాఽనుష్ఠానతయా అన్యథాసిద్ధత్వాన్న శూద్రాధికారం కల్ప యన్తి. అనన్యథాసిద్ధంహి కల్పకం. రథకారో గ్నీనాదధీతేతి విధిః అధ్య యనసిద్ధజ్ఞాన త్రైవర్ణికైరనివర్త్యత్వాఽనుష్ఠానతయా అనన్యథాసిద్ధత్వా ద్రథకారస్యాఽధికారం కల్పయతీతి వైషమ్యమ్.

కిఞ్చ రథకారాదీనాం రథకారో గ్నీనాదధీతేతి విధివాక్యేనైవా ఽధికారిత్వేన విశేషతశ్శ్రుతత్వాత్ తదపేక్షితమన్త్ర భాగాఽధ్యయ నాధికారమాత్రం కల్ప్యమ్; ఇహ తు విశేషతశ్శూద్రాద్యుద్దేశేనో పాసన విధానాభావా దుపాసనాధికారస్తదౌపయికాఽధ్య యనాధి కారశ్చ కల్ప్య ఇతి గౌరవం స్యాత్, అతో ఽనధికార ఇతి. సంవర్గవిద్యా యాం శూద్రశబ్దశ్చనో పాసనాఽధికారజ్ఞాపకః. రథకారాదిశబ్దవద్విధి వాక్యగతత్వాఽభావాత్. తథా సతి హ్యధికారః కణ్ఠోక్తస్స్యాత్. శూద్రశబ్దో హ్యర్థవాదగతః.

నన్వర్థవాదస్యాపి స్వార్థే ప్రామాణ్యముక్తమ్ సత్యమ్. తత్తు బాధ కాభావే సతి హి భవతి. వైదికవిధీనామధ్యయనసిద్ధ స్వాధ్యాయజన్యజ్ఞాన సాపేక్షత్వం బాధకమ్. అధ్యయనస్యాపి ప్రయోజకత్వే గౌరవమ్. వక్ష్య మాణో రూఢిప్రతికూలలిఙ్గసద్భావో ఽవయవశక్త్యనుకూల లిఙ్గసద్భా వశ్చ బాధకః. రూఢిప్రాబల్యమర్థాఽవిరోధే, అనుకూలలిఙ్గసద్భావేచ భవతి నత్వర్థవిరోధే. అతఏవహి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర గఙ్గా పదస్య

లక్షణా. రథకారోఽగ్నీనా దధీతేత్యత్రాపి "సౌధన్వాన ఋభవశ్సూరచక్షసః" ఇతిసౌధన్వత్వ మనుకూలలిఙ్గందృశ్యతే. బ్రాహ్మణ దశ్చశిల్పని. షిద్ధోఽవగమ్యత. అతోఽర్థవిరోధాచ్ఛూద్ర శబ్దస్యరూఢిర్దుర్బలా. అతోఽనధికారః.అయమర్థః శుగస్యేతి సూత్రాఽభిప్రేత ఇహప్రతిపత్తి సౌకర్యాయోక్తః.

ఉక్తమర్థ ముపసంహరతి (తతఇతి). తతః - తస్మాత్, శ్రౌతవాక్యోత్థ బుద్ధ్యైవ- వేదవాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ ఉత్థా - ఉత్పన్నా, ఇయం బ్రహ్మవిద్యా పుంసశ్శ్రేయసాఘటయతి - యోజయతీత్యర్థః. సాతథావిధా బ్రహ్మవిద్యాశూద్రనేతీత్యన్వయః. ననూక్తమితిహాసపురాణ ద్వారాశూద్రస్యాపిబ్రహ్మజ్ఞానం సమ్భవతీత్యత్రాహ (వేదోపబ్రంహణమితి). సేతిహాసం-ఇతిహాససహితమ్. స్మృతిముఖమ్ - స్మృత్యాదికమ్, పురాణంవేదోపబ్రంహణం సత్ మానమ్ - ప్రమాణమ్, స్వాతన్త్ర్యతః - స్వాతన్త్ర్యేణనమానమితి. మానమిత్యస్యాఽనుషఙ్గః, నప్రమాణమితి. అతః - స్మృతీతిహాసపురాణతః, ఉదితధియా - ఉత్పన్నజ్ఞానేన, విద్యోపకారః - బ్రహ్మవిద్యోపయోగః, నాస్తి - నభవతి.

ఉపబ్రంహణీయ వేదజ్ఞానాఽనధికారాదుప బ్రంహణమాత్రేణోపాసనోపయోగి జ్ఞానపౌష్కల్యం నసమ్భవతి నహివ్యాఖ్యేయాఽనధికారిణో వ్యాఖ్యానమాత్రేణ పుష్కలజ్ఞానసమ్భవఇతి దృష్టసామర్థ్యవైకల్యం "ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదంసముపబృంహయేత్" ఇతివేదార్థ విశదీకార హేతుతయైవ తదవగమ విధానాధఙ్గతయా విహితస్య స్వతన్త్రతయోపాదా నేతజ్జన్యజ్ఞానస్య పుస్తకపాఠాదిలబ్ధ వేదార్థజ్ఞానస్యేవశాస్త్ర విరోధాఽదృష్టసామర్థ్య వైకల్యాచ్చ, అతస్తద విరోధస్య న్యాయ్యత్వాచ్ఛ్రావణవిధివైయర్థ్యాచ్చ శూద్రస్యశ్రవణాఽనుజ్ఞానం

పుణ్యకథాఽవగతి ద్వారేణ పాపక్షయఫలార్థమ్; నతూపాసనార్థ మిత్యత్రాహ (శ్రావయేదితి). శ్రావయేచ్చతురో వర్ణానితి ఇతిహాసాదికస్య ఇహాశ్రుతౌ - శ్రవణే, అనుమతిస్తు - అభ్యనుజ్ఞానన్తు, పాపక్షయార్థాక్షేయా - పాపక్షయార్థతయా జ్ఞాతవ్యా; నపరబ్రహ్మ విద్యోపయోగా దిత్యన్వయః. పరబ్రహ్మవిద్యోప యోగితయేత్యర్థః.

యద్యేవం వేదవాక్యార్థ జ్ఞానముపాసనాఙ్గమ్, కథన్తర్హి విదురాదీనా ముపాసన సమ్భవఇత్యత్రాహ (సంప్రాప్తాఇతి). భువివిదురముఖాః - విదురప్రభృతయః, ప్రాప్తజన్మాన్తరీయ జ్ఞానాః - జన్మాన్తరీయ బ్రహ్మజ్ఞానయుక్తాః, నిర్ధ్వప్రమోషాః - జ్ఞానప్రమోషరహితాః, కర్మశేషాత్-ప్రారబ్ధ కర్మశేషాత్, ఇహభవే-ఇహజన్మని, శూద్రతాంగతాః-శూద్రత్వం ప్రాప్తాః, బ్రహ్మనిష్ఠాః-బ్రహ్మోపాసనాయుక్తాః; తేషామప్యుపాసనే ప్రథమప్రవృత్తిః నశూద్రజన్మని, అపితుపూర్వజన్మసిద్ధైవ; పాశ్చాత్యేతుజన్మని ప్రాక్తనజ్ఞాన ప్రమోషాభావాదవర్జనీయంత దనువృత్తిమాత్రమే వేతిభావః. విదురాదీనామితిహాసపురాణ శ్రవణాత్ జ్ఞానసిద్ధిరితియదితరై రుచ్యతే తదయుక్తమ్, “ధర్మవ్యాధాద యోప్యన్యే పూర్వాభ్యాసాజ్జుగుప్సితే। వర్ణావరత్వే సంప్రాప్తాస్సం సిద్ధిం శ్రమణీయథా” ఇతిశౌనకవచన విరోధాత్.

ఏవమర్థసిద్ధసూత్రకారాఽభిప్రేతో హేత్వన్తరపరిహార ఉక్తః, అథప్రధానయుక్తి పరిహారపరం సూత్రమవతారయతుమాహ (శుశ్రూషుమితి). యత్తుశుశ్రూషుం - బ్రహ్మవిద్యా శ్రవణేచ్ఛావన్తం జానశ్రుతిమను-జానశ్రుతింప్రతి, శూద్రవాచాశూద్రశబ్దేన, కథితాఽఽఉపమన్త్రణం ప్రోక్తామన్త్రణమ్ తత్, శూద్రే బ్రహ్మవిద్యాఽ

న్వయగమకమితి_బ్రహ్మవిద్యాఽన్వయ సూచకమితి ఇదన్తునేతిసూత్ర మాహేత్యన్వయః, సూత్రార్థమాహ (మున్యుక్తేతి). మున్యుక్తాఽనాదరోక్తిశ్రవణతః_ఋషిప్రోక్తస్వ విషయకాఽనాదర వాక్యశ్రవణేన, బ్రహ్మవిద్యాముద్దిశ్య, ఉదితాత్ - ఉత్పన్నాత్, ధావనాత్ అస్య - జానశ్రుతేః, శుక్ - శోకః, అభూత్ - అభవత్. ఇతిఇహ ఉదితః - ఉక్తః శూద్రశబ్దఃఅవగమయతిహి - సూచయతిహి.

శూద్రశబ్దస్య శోచిత్పృత్త్వ వాచకత్వం కథమిత్యత్రాహ (ధాతోరితి) శోకార్థకస్యాఽస్య శుచేర్ధాతోః రేప్రత్యయే - శుచేర్దశ్చేతిర ప్రత్యయే, అస్య - ధాతోః దీర్ఘేచసదకారే ఆదేశే అయంశూద్ర శబ్దః ప్రవృత్తోభవతి - నిష్పన్నోభవతీత్యర్థః. అతః - తస్మాత్, శూద్ర శబ్దః శోచిత్పృత్త్వం - శోకవత్త్వంబ్రూతే - వక్తీత్యర్థః. భవదభిమతాం శూద్రజాతిం నబ్రూత ఇత్యనుషఙ్గేణాఽన్వయః. ఉపసంహరతి (తత ఇతి) తతః - తస్మాత్ అస్మాచ్ఛూద్రేత్యామన్త్రణాత్ అత్ర - శూద్రే, కథితాబ్రహ్మవిద్యాన ప్రసజతీత్యన్వయః.

అనాదరవాక్య శ్రవణాదీనాంవైశద్యార్థం సంవర్గవిద్యావాక్యస్థ జానశ్రుతికథాముపన్యస్యతి (ఆసీదితి). ఇహ - అత్రక్షితౌ, విశ్రుతః - ప్రఖ్యాతః, జానశ్రుతిః-జానశ్రుత్యాఖ్యః, నృపతిః - నృపః, భూరిదః - భూరిద్రవ్యదాతా, అత్యన్నదాయీ - అధికాన్నప్రదాతా - ఆసీత్ - అభూత్. కౌచిన్మునీన్ద్రౌ - కౌచనమునిశ్రేష్ఠౌ, ఇహ - అస్మిన్ జానశ్రుతౌ పరమం_అతిశయితమ్, ధార్మికత్వమ్ - ధర్మిష్ఠత్వమ్, నిరీక్ష్య - అవలోక్య, ప్రీతౌ - ప్రీతియుక్తౌ సన్తౌ, అస్మిన్ - జానశ్రుతౌబ్రహ్మణోజిజ్ఞాసామ్ - బ్రహ్మజిజ్ఞాసామ్, జనయితుమనసా - ఉత్పాదనే

చ్ఛావన్తౌసన్తౌ, భల్లభల్లాక్షకాఖ్యౌ-భల్లభల్లాక్షకనామానౌ, హంస రూపందధానౌ-హంసవేషంప్రితవన్తౌసన్తౌ, తస్య, జానశ్రుతేః అదూరప్రదేశే-సమీపప్రదేశే, నిశి - రాత్రౌ, సమచరతా మిత్యన్వయః; సఞ్చారమ కురుతామిత్యర్థః.

అనన్తరం జానశ్రుతేర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసోత్పాదనప్రకారం ప్రతిపాదయతి (భోభోఇతి). తత్ర-తయోర్హంసయోర్మధ్యే, భల్లాక్షంతమ్-భల్లాక్షనామానం హంసమ్, అన్యః-అపరోభల్లనామాహంసః, భోభో భల్లాక్ష, జానశ్రుతివితత మహోజ్యోతిషి - జానశ్రుతేర్విస్తీర్ణమహా తేజసిత్వం ప్రసక్తోమాభూః - త్వంప్రపతితోమాభూః, తత్ - తేజః, త్వాంమా ప్రధాంక్షీత్ ఇత్యవదదిత్యన్వయః. తస్య భల్లాక్షనామకహంసనోక్తముత్తరమాహ (అత్థేతి). త్వంసయుక్వానం రైక్వముని వరమివ కమాత్థ - అవదః, ఇత్యేషః భల్లాక్షనామహంసః, తంభల్లాఖ్యహంసం ఊచఇత్యన్వయః, అవదదిత్యర్థః. ఇదంవాక్యం జానశ్రుతేః కర్ణపథం గతమిత్యాహ (శృణ్వతీతి). అస్మిన్ జానశ్రుతిమనుజపతౌ - జానశ్రుత్యాఖ్య నృపతౌశృణ్వతి సతీత్యన్వయః.

ఇదంభల్లాఖ్యహంస ప్రోక్తంవాక్యం శ్రుత్వాభల్లనామ్నా హంసేనోక్తమాహ (కోసావితి). అపరః - భల్లాఖ్యోపరహంసః, సయుక్వా రైక్వః కోసావితి ఊచఇత్యనుషఙ్గేణాన్వయః. అన్యభల్లాక్షహంసేనోక్తముత్తరమాహ (ఇహేతి). ఇహ - అస్మిన్ లోకే, కృతంయత్ సాధుకర్మజాతమ్ - సత్కృత్యజాతమ్, తదిత్యధ్యాహారః; తత్ యస్య జ్ఞానక్రియాన్తర్గతమ్ - యదీయజ్ఞాన కర్మాన్తర్భూతమ్, అయమితి - సోయమితి తంభల్లనామానం హంసం అన్యఃహంసః - భల్లాక్షనామాహంసః, ప్రాహేత్యన్వయః.

అథహంసయోర్వాక్యస్య పరబ్రహ్మజ్ఞానశూన్యస్య నిన్దాగర్భస్య తద్యుక్తరైక్వప్రశంసాపరస్య శ్రవణేన, జానశ్రుతేః రైక్వసమీపే బ్రహ్మవిద్యాగ్రహణోద్యోగమాహ (ఏవమితి). ఏవంపరమపురుషవిజ్ఞానశూన్యస్య నిన్దాగర్భమ్ - పరబ్రహ్మోపాసనాశూన్యస్య స్వస్య గర్హాగర్భమ్, తద్యుక్తరైక్వస్తుతిపరమ్ - పరబ్రహ్మజ్ఞానయుక్తరైక్వప్రశంసాపరమ్, ఇదం - హంసోక్తవాక్యమ్, జానశ్రుతిరాకర్ణ్య, తస్మిన్ క్షణే ఏతదన్వేషణమను - రైక్వస్యైతస్యాఽన్వేషణంప్రతి, అయంపురతః - ప్రాక్ క్షత్తారంప్రేష్యతస్మిన్ - క్షత్తరి, విదిత్వా - రైక్వంజ్ఞాత్వా. ప్రాప్తేసతి - ఆగతేసతి, స్వయమపినిష్కం గోషట్ఛతమపి - గవాంషట్ఛతమపి, అశ్వతర్యోపపన్నమ్ - అశ్వతరీయుక్తమ్, రథమప్యుపహార ముపహృత్య, తమవాప్య - రైక్వంప్రాప్య, స్వస్మై పరంబ్రహ్మోపదేష్టుం రైక్వమనుమఇతి - "అనుమఏతాం భగవోదేవతాం శాధియాం దేవతాముపాస్సే" ఇతిప్రార్థయామాసేత్యన్వయః.

తదనన్తరం సరైక్వస్స్వయోగప్రభావాదవగతసకలవృత్తాన్తః అస్యజానశ్రుతేః, స్వస్యబ్రహ్మవిద్యారాహిత్యప్రయుక్తహంసోక్తాఽనాదర వాక్యశ్రవణేనజాత శోకాఽఽవిష్టత్వం, తతఃబ్రహ్మవిద్యాసమ్పాదనాయస్వనికటాఽఽగమనఞ్చజ్ఞాత్వా అస్యబ్రహ్మవిద్యోపదేశయోగ్యతామపివిదిత్వాఽస్మై చిరతరస్వకీయసేవనాద్వా స్వస్మైపుష్కలద్రవ్యదానాద్వా బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రతిష్ఠాభవతినాన్యథేతి మత్వాఽముమనుగృహ్ణన్ శూద్రఇత్యామన్త్రణే నాఽస్యశోకముపదేశాఽర్హతాజ్ఞాపకమస్యావేదయన్, అహహఇత్యాదినా అయమల్పోపహారస్తవైవాస్తు నమమఇత్యవదత్ ఇత్యాహ(రైక్వేతి).

యోగప్రభావాద వగతాఽశేషవృత్తః - జ్ఞాతసకలవృత్తాన్తః సః రైక్వః అస్మిన్ జానశ్రుతౌ పరమపురుషవిద్యోఽజ్ఞః తత్ప్రయుక్తమ్ - పరమపురుష విద్యారాహిత్యప్రయుక్తమ్, హంసోక్తాఽనాదరోక్తి శ్రవణసముదితం శోకావిష్టత్వం తత్క్షణే బ్రహ్మజిజ్ఞాసో ద్యోగశ్చ అన్యపర బ్రహ్మణ ఉపదేశయోగ్యత్వ మవివిదిత్వా సావిద్యాప్రతిష్ఠా - బ్రహ్మ విద్యాప్రతిష్ఠా, చిరముపరచితాత్ - చిరకాలచిరతాత్, స్వీయాత్సేవ నాద్వా - స్వీయసేవాతోవా, దత్తాత్పుష్కలద్రవ్యతోవాభవతి, నేత రథేతిమత్వా - జ్ఞాత్వా, అనుగృహ్ణాన్ జానశ్రుతిమనుగృహ్ణాన్ శూద్రే త్యామన్త్రణేన అస్య - జానశ్రుతేః, ఉపదేశాఽర్హతాజ్ఞాపికాం శుచమ ప్యస్యాపె దయన్సన్ సరైక్వః అహహేత్యాదివాక్యం తస్మై - జానశ్రు తయె అకథయదిత్యన్వయః. అహహేత్యాదివాక్యం కథయతోరైక్వ స్యభావమాహ (గోభిరతి). గోభిస్సాకమి దముపహారణమ్ - అయముప హారః, తవైవాస్తు, ఏతావన్మాత్రాత్ విద్యాప్రతిష్ఠానైవ - నభవతి, ఇతీత్థమ్ - ఇత్యేవమ్, రైక్వేనకథితవాక్యస్య - ప్రోక్తవాక్యస్య భావః - అభిప్రాయః.

అనన్తరం జానశ్రుతిస్స్వీయ శక్త్యానుగుణ్యేన విశేషతోధనం గాఃకన్యాంచగృహీత్వారైక్వ ముపససాద, పశ్చాత్సరైక్వస్తద్దత్తమ ఖిలంధనం గృహీత్వాప్రసన్నః జానశ్రుతిం ప్రతిబ్రహ్మవిద్యా ముపదిదె శేత్యాహ (పశ్చాదితి). పశ్చాత్ - రైక్వోక్తవాక్య శ్రవణాఽనన్త మ్, సజానశ్రుతిశ్శక్త్యానుగుణ్యాత్ - స్వీయశక్త్యానుగుణ్యేన, అధికధ నమ్ - అతిశయితంధనమ్, గాఃకన్యాశ్చ గృహ్ణాన్నుపసన్నః-రైక్వముప ససాదత్యర్థః. పునరపి - భూయోపి, సః - రైక్వః, తథైవ - పూర్వవ

దేవ, అర్హతామ్ – బ్రహ్మవిద్యోపదేశార్హతామ్, ఖ్యాపయన్ సన్ – జ్ఞాపయన్ సన్, శూద్రేత్యామన్త్ర్య – శూద్రేతిసమ్బోధ్య, అఖిలం ధనంగృహ్ణాన్ – ప్రతిగృహ్ణాన్, స్వీయశక్త్యా – స్వీయశక్త్యాఽను గుణ్యేన, వితరణతః–ప్రదానతః, ప్రసన్నస్సన్ రైక్వః తథైవ – పూర్వవ దేవ, అర్హతామ్ – బ్రహ్మవిద్యోపదేశార్హతామ్ ఖ్యాపయన్ సన్–జ్ఞాప యన్ సన్ శూద్రేత్యామన్త్ర్య తంజానశ్రుతిం ప్రతి ఆజహారేతి వాక్య మువాచేత్యన్వయః.

ఆజహారేత్య స్యార్థమాహ (మహ్యామితి). మహ్యాం – మే, శక్త్యనుగణ్యాత్ – తవశక్త్యానుగుణ్యేన ధనంవితరసి – దదాసి; తన్ము ఖేనైవ – ధనవితరణముఖేనైవ, తుభ్యమ్ – తవ, మాంఅభిలషితం బ్రహ్మ – అపేక్షితంబ్రహ్మ, ఆలాపయిష్యతి – వాచయిష్యతి ఇతిప్రోక్త వాక్యాదిరర్థ ఇత్యన్వయః; ఇతిఆజహారేతిరైక్వోక్త వాక్యార్థ ఇత్యర్థః. ఉపసంహరతి (తస్మాదితి). తస్మాత్ – ఉక్తసంవర్గవిద్యా వాక్యోపా ఖ్యానాత్, అస్య – జానశ్రుతేః, గురువచసా – శూద్రేతిగురూక్తశ బ్దేన, యోగ్యతాఖ్యాపనార్థమ్ – విద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థమ్, ఇహ – జానశ్రుతౌ, శూద్రేతి – శూద్రశబ్దేన, శోకః సంసూచితః – జ్ఞాపితః. శూద్రవర్ణాదితత్వమ్ – శూద్రవర్ణోత్పన్నత్వమ్, నసంసూచిత మితి లిఙ్గవ్యత్యయేనాఽనుషఙ్గః.

సూ;— క్షత్రియత్వగతేశ్చ. ౧–౩–౩౪–.

శ్లో;—బహుదాయీతిదానపతిత్వేన, బహుపాక్యఇత్యాదినా సర్వత్రఏవమేతదన్నమత్స్యన్తీత్యుక్తేన బహుతరపక్వాన్నప్రదాయిత్వ ప్రతీతేః, సహ సంజిహానఏవక్షత్తారమువాచేతిక్షత్తృప్రేషణాత్,

బహుగ్రామప్రదానా ఽవగతజనపదాఽధి పత్యాచ్చాఽస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియ త్వప్రతీతేశ్చనచతుర్థవర్ణత్వమ్.

శ్లో; దానాధ్యక్షత్వపక్వాన్న వితరణముఖైః క్షత్త్రసంప్రేషణాద్యైః
ఏతస్యాఽత్రోపదిష్టైరిహన వృషలతా క్షత్రియత్వావగత్యా ।

టీ;—శూద్రశబ్దస్య యౌగికార్థానుకూలో హేతురుక్తః, అతో రూఢిశబ్దార్థవిరుద్ధ హేతురుచ్యతే (దానేతి). ఏతస్యజానశ్రుతేః, అత్ర సంవర్గవిద్యావాక్యే ఉపదిష్టైః - బహుదాయీ బహుపాక్యాస ఇత్యాదివాక్య ప్రతిపాదితైః, దానాఽధ్యక్షత్వ పక్వాన్న వితరణముఖైః-దానపతిత్వపక్వో దనదానప్రభృతిభిః, క్షత్తుః - స్వకీయస్య రైక్వముద్దిశ్య ప్రేషణప్రభృతిభిః, ధర్మైః. ఇహ- అస్మిన్ జానశ్రుతౌ. క్షత్రియత్వాఽవగత్యా - క్షత్రియత్వప్రతీత్యా, నవృషలతా - నశూద్రతేత్యర్థః. అస్మిన్ సంవర్గవిద్యావాక్యే బహుదాయీ బహుపాక్యాస ఇత్యాదిభిరస్యజాన శ్రుతేఃపక్వాన్నవితరణ క్షత్త్రసంప్రేషణాద్యాధర్మాః ప్రతీయన్తే తేచక్షత్రియత్వస్యైవాఽసాధారణధర్మాః, తత్ర తస్యక్షత్రియత్వ ప్రతీత్యానశూద్రతేతిభావః.

శ్రీ;——తదేవముపక్రమగతాఽఽఖ్యాయికాయాం క్షత్రియత్వ ప్రతీతిరుక్తా. ఉపసంహారగతాఽఽఖ్యాయికాయామపిక్షత్రియత్వమస్య ప్రతీయతఇత్యాహ;.

శ్లో;—సంప్రోక్తాక్షత్రియత్వాఽవగతిరిహపునః ప్రక్రమాఖ్యాయికాయా
మేవంసంప్రోచ్యతే సంప్రతితునిగమనాఖ్యాయికాయామ్మతిస్సా ॥

టీ;—ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (సంప్రోక్తేతి). - ఏవమ్ ఉక్తదిశా, ఇహ - జానశ్రుతౌ, ప్రక్రమాఖ్యాయికాయామ్ - ఉపక్ర

దేవ, అర్హతామ్ - బ్రహ్మవిద్యోపదేశార్హతామ్, ఖ్యాపయన్ సన్ - జ్ఞాపయన్ సన్, శూద్రేత్యామన్త్ర్య - శూద్రేతిసమ్బోధ్య, అఖిలం ధనంగృహ్ణాన్ - ప్రతిగృహ్ణాన్, స్వీయశక్త్యా - స్వీయశక్త్యాఽనుగుణ్యేన, వితరణతః - ప్రదానతః, ప్రసన్నస్సన్ రైక్వః తథైవ - పూర్వవదేవ, అర్హతామ్ - బ్రహ్మవిద్యోపదేశార్హతామ్ ఖ్యాపయన్ సన్ - జ్ఞాపయన్ సన్ శూద్రేత్యామన్త్ర్య తంజానశ్రుతిం ప్రతి ఆజహారేతి వాక్యమువాచేత్యన్వయః.

ఆజహారేత్యస్యార్థమాహ (మహ్యమితి). మహ్యం - మే, శక్త్యనుగుణ్యాత్ - తవశక్త్యనుగుణ్యేన ధనంవితరసి - దదాసి; తన్ముఖేనైవ - ధనవితరణముఖేనైవ, తుభ్యమ్ - తవ, మామభిలషితం బ్రహ్మ - అపేక్షితంబ్రహ్మ, ఆలాపయిష్యతి - వాచయిష్యతి ఇతిప్రోక్త వాక్యాది తార్థ ఇత్యన్వయః; ఇతిఆజహారేతిరైక్వోక్త వాక్యానీత్యర్థః. ఉపసంహరతి (తస్మాదితి). తస్మాత్ - ఉక్తసంవర్గవిద్యా వాక్యవ్యాఖ్యానాత్, అస్య - జానశ్రుతేః, గురువచసా - శూద్రేతిగురూక్తశబ్దేన, యోగ్యతాఖ్యాపనార్థమ్ - విద్యోపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనార్థమ్, ఇహ - జానశ్రుతౌ, శూద్రేతి - శూద్రశబ్దేన, శోకః సంసూచితః - జ్ఞాపితః. శూద్రవర్ణాదితత్వమ్ - శూద్రవర్ణోత్పన్నత్వమ్, నసంసూచితమితి లిఙ్గవ్యత్యయేనాఽనుషఙ్గః.

సూ;— క్షత్రియత్వగతేశ్చ. ౧-౩-౩౪-.

శ్లో;—బహుదాయీతిదానపతిత్వేన, బహుపాక్యఇత్యాదినా సర్వాతఏవమేతదన్నమత్స్యన్తీత్యుక్తేన బహుతరపక్వాన్న ప్రదాయిత్వప్రతీతేః, సహ సంజిహానఏవక్షత్తారమువాచేతిక్షత్తృప్రేషణాత్,

పూయతే. తథాచైత్రరథస్య క్షత్రియత్వం "తస్మాచ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతిర్జాయత" ఇతి. అతోఽభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వఞ్చావగమ్యతే.

శ్లో; —

అస్యాంసంవర్గవిద్యాగిరి పునరుపరిక్షత్రియాఽభిప్రతార్యాఖ్యేనాఽస్యక్షత్రియత్వం విదితమితినశూద్రత్వమస్మిన్ తథాహి।
కాపేయోఽభిప్రతారీవటు రపిచతయోర్భిక్షమాణోఽథ హేత్యాద్యుక్తావుక్తో ఽద్వితీయోభవతి పునరయంక్షత్రియోఽన్యోతువిప్రః।
విద్యాయామన్వితోఽస్యాం ద్విజఇతరఇతోదృశ్యతేక్షత్రియోతః
విప్రాద్వైక్యాత్పరోతః ప్రకరణవశతః క్షత్రియోయంనశూద్రః॥

టీ; — సూత్రార్థమాహ (అస్యామితి). అస్యాంసంవర్గవిద్యాగిరి - అస్మిన్ సంవర్గవిద్యావచసి, ఉపరి - అగ్రే, క్షత్రియాఽభిప్రతార్యాఖ్యేన - అభిప్రతార్యాఖ్యక్షత్రియేణ, అస్య - జానశ్రుతేః, క్షత్రియత్వం విదితమితి - జ్ఞాతమితి, అస్మిన్ - జానశ్రుతౌ శూద్రత్వంనేత్యన్వయః. అభిప్రతార్యాఖ్యస్య క్షత్రియత్వమాత్రేణ జానశ్రుతేః కథం క్షత్రియత్వమితి శఙ్కాయాం ప్రకరణార్థ మాహ (కాపేయఇతి). అథహేత్యాద్యుక్తౌ - "అథహశౌనకఞ్చకాపేయ మభిప్రతారిణఞ్చ కాక్షసేనింపరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీబిభిక్షే" ఇతివాక్యే, కాపేయః అభిప్రతారీతయో భిక్షమాణః - కాపేయాఽభి ప్రతారిణోర్భిక్షాం కుర్వాణః, వటురపిచ - బ్రహ్మచారీచ, ఉక్తః - ప్రతిపాదితః. ద్వితీయోయం - ద్వితీయోఽభిప్రతారీ, క్షత్రియోభవతి. అన్యో - కాపేయబ్రహ్మచారిణౌ, విప్రౌ - బ్రాహ్మణౌ.

తావతా ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత్రాహ (విద్యాయామితి). అస్యాంవిద్యాయామ్ - సంవర్గవిద్యాయామ్, అన్వితః - అధిగతః, ద్విజః - బ్రాహ్మణః, ఇతః - అస్మాద్బ్రాహ్మణాత్, ఇతరః - అన్యః, క్షత్రియః అస్యామన్వితోదృశ్యత ఇత్యనుషఙ్గేణాఽన్వయః. అతోఽస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణస్య తదితరేషు క్షత్రియస్యైవాఽధికృతత్వాత్ అతః - అస్మాత్, విప్రాత్ - బ్రాహ్మణాత్ రైక్వాత్, నరః - అన్యః. అయం - జానశ్రుతిః, ప్రకరణవశతః - ప్రకరణబలాత్, క్షత్రియః నశూద్ర ఇత్యన్వయః. ఏకత్ర బ్రాహ్మణ క్షత్రియజాతి ద్వయసమ్బన్ధితయాఽవగతాయామన్యత్రాపి బ్రాహ్మణసమ్బన్ధితయా నిర్ణీతాయాం తత్సమ్బన్ధి పురుషాన్తరవిషయసన్దేహేసతి అగ్నీషోమీయన్యాయాత్తస్య బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరన్యతరత్వం పరిశేషేణ క్షత్రియత్వఞ్చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః.

శ్రీ,—తదేవం న్యాయవిరోధిని శూద్రస్యాఽధికారే లిఙ్గంనోపలభ్యత ఇత్యుక్తమ్; ఇదానీంన్యాయసిద్ధశూద్రస్యాఽనధికారశ్రుతిస్మృతి భిరనుగృహ్యత ఇత్యాహ.

శ్లో;—ప్రోక్తంలిఙ్గంనశూద్రశ్రుతమితినయరుద్ధోక్తవిద్యాధికారేఽ
ద్యాస్యాహన్యాయసిద్ధాఽధికృతివిరహమత్రాఽఽగమాచ్ఛ్రుతేశ్చ॥

టీ—ఉత్తరసూత్ర సఙ్గతిమాహ (ప్రోక్తమితి). శూద్రనయరుద్ధోక్తవిద్యాఽధికారే - న్యాయవిరుద్ధప్రోక్త బ్రహ్మవిద్యాధికారే, లిఙ్గనశ్రుతమితి ప్రోక్తమిత్యన్వయః. పూర్వసూత్రైః ప్రోక్తమిత్యర్థః. అద్య - సంప్రతి, అస్య - శూద్రస్య, అత్ర - బ్రహ్మవిద్యాయామ్, న్యాయసిద్ధాఽధికృతి విరహమ్ - న్యాయసిద్ధ మధికారాభావమ్,

ఆగమాచ్చ-వెదవాక్యాచ్చ, స్మృతెశ్చ - స్మృతివాక్యాచ్చ ఆహేత్య న్వయః.

సూ; —సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాఽభిలాపాచ్చ.౧-౩-౩౬

శ్రీ; — బ్రహ్మవిద్యోపదశ ప్రదెశెషూపనయన సంస్కారః పరామృశ్యతె. "ఉపత్వానెష్యే" "తంహోపనిన్యే" ఇత్యాదిషు. శూద్రస్యచోపనయనాది సంస్కారాభావోఽభిలప్యతె, "నశూద్రె పాతకం కించిన్నచ సంస్కారమర్హతి""చతుర్థోవర్ణ ఏకజాతిర్నచ సంస్కారమర్హతి" ఇత్యాదిషు.

శ్లో; —సంస్కారోఙ్గం హ్యుపత్వేత్యుపనయనమిహ బ్రహ్మవిద్యాస్వధీతం
తస్యాఽభావాఽభిలాపాన్నభవతిహిపర బ్రహ్మవిద్యాఽత్రశూద్రె.

టీ; —ఉపత్వేతి - ఉపత్వానెష్య ఇతివాక్యోక్తమ్, ఉపనయనమ్ - ఉపనయనాఖ్య సంస్కారః, ఇహబ్రహ్మవిద్యాసు - అసుబ్రహ్మవిద్యాసు, అఙ్గమధీతంహి-అఙ్గతయాప్రతిపాదితోహి, తస్య - తాదృశసంస్కారస్య, అత్రశూద్ర అభావాఽభిలాపాత్ - నశూద్రపాతకం కించిన్నచసంస్కారమర్హ తీత్యభావ ప్రతిపాదనాత్ పరబ్రహ్మవిద్యాన భవతీత్యన్వయః.

సూ; —తదభావనిర్ధారణెచ ప్రవృత్తెః. ౧-౩-౩౭.

శ్రీ; —నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధంసౌమ్యాహరెతి శుశ్రూషోర్జాబాలస్య శూద్రత్వాభావ నిర్ధారణె సత్యేవవిద్యోపదశ ప్రవృత్తెశ్చ నశూద్రస్యాధికారః.

శ్లో; —జాబాలె శూద్రతాయా విరహమవగమయ్యైవ విద్యోపదశో
ద్యోగాచ్ఛూద్రస్య నైవ ప్రసజతిహి పరబ్రహ్మవిద్యాధికారః.

టీ,—జాబాలే - బ్రహ్మవిద్యా శుశ్రూషాజాబాలే, శూద్రతాయాః - శూద్రత్వస్య, విరహమ్ - అవగమయ్యైవ - నిశ్చిత్యైవ, విద్యోపదేశోద్యోగాత్ - "నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధంసోమ్యాహర" ఇతిగురుణా బ్రహ్మవిద్యోపదేశ ప్రవృత్తేః, శూద్రస్య పరబ్రహ్మవిద్యాధికారః నైవప్రసజతీత్యన్వయః. నప్రసక్తో భవతీత్యర్థః. సూత్రస్థతచ్ఛబ్దస్య పూర్వసూత్ర ప్రకృతసంస్కార వాచితాయా మేతత్సూత్ర విషయవాక్యాను గుణ్యాభావాత్తచ్ఛబ్దః పరమప్రకృత వాచీత్యభిప్రాయేణ శూద్రతాయా ఇత్యుక్తమ్.

సూ,—శ్రవణాఽధ్యయనార్థ ప్రతిషేధాత్. ౧-౩-౩౮.

శ్రీ,—శూద్రస్య వేదశ్రవణతదధ్యయన తదర్థాఽనుష్ఠానాని ప్రతిషిధ్యన్తే, "పద్యుహవా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యమ్" "తస్మాచ్ఛూద్రో బహుపశుర యజ్ఞీయఇతి. బహుపశుః - పశుసదృశ ఇత్యర్థః. అనుపశృణ్వతోఽధ్యయన తదర్థజ్ఞాన తదర్థాఽనుష్ఠానా నినసమ్భవన్తి. అతస్తాన్యపి ప్రతిషిద్ధాన్యేవ.

శ్లో,—ప్రత్యాఖ్యాతా శ్రుతీనాం శ్రుతిపరనతదర్థాహిశూద్రేఽత్రశాస్త్రైః
తస్మాన్నైవాధికర్తుం ప్రభవతిహి పరబ్రహ్మవిద్యాసు శూద్రః ।

టీ,—అత్రశూద్ర శ్రుతీనాం - వేదానామ్, శ్రుతిపరన తదర్థాః - శ్రవణాధ్యయన తదర్థాఽనుష్ఠానాని, ప్రత్యాఖ్యాతాః-పద్యుహవా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రః తస్మాచ్ఛూద్ర సమీపేనాధ్యేతవ్యమితి, తస్మాచ్ఛూద్రో బహుపశురయ జ్ఞీయఇతి చప్రతిషిద్ధాని. అత్రప్రథమవాక్యేన తదర్థాఽనుష్ఠానస్య ప్రతిషేధ ఇతిద్రష్టవ్యమ్. తస్మాత్పరబ్రహ్మవిద్యాసుశూద్రః అధికర్తుంన భవతీత్యన్వయః. నశక్నోతీత్యర్థః.

సూ;— స్మృతేశ్చ. ౧-3-3౯.

శ్రీ;—స్మర్యతేచ శ్రవణాదినిషేధః "అథహాస్య వేదముపశృణ్వ తస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణ ముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛే దో ధారణే శరీరభేదః" ఇతి, "నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్య వ్రతమాది శేత్" ఇతిచ; అతశ్శూద్రస్యాఽనధికారఇతిసిద్ధమ్.

శ్లో;-ప్రత్యాఖ్యాతోఽథహేత్యాదికమునివచనాచ్ఛృత్యధీత్యాదిరస్మిన్
తస్మాచ్ఛూద్రస్యనాయం భవతిఖలు పరబ్రహ్మవిద్యాధికారః।

టీ;—అథహేత్యాదిక మునివచనాత్ – "అథహాస్య వేదముప శృణ్వ తస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణ ముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛే దోధారణే శరీరభేదః" ఇతి. "నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్య వ్రతమా దిశేత్" ఇతిచస్మృతివచనాత్, అస్మిన్ – శూద్రే, శ్రుత్యధీత్యాదిః– వేదాధ్యయనాదిః, ప్రత్యాఖ్యాతః – ప్రతిషిద్ధః. తస్మాచ్ఛూద్రస్యాఽ యం పరబ్రహ్మవిద్యాఽధికారః నభవతిఖల్విత్యన్వయః. రథకారోగ్ని నాదధీతేత్యాదిషు రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేన రూఢార్థస్స్వీ కృతః. తదపవాదోర్థవిరోధః అనుకూలలిఙ్గ సద్భావేవిరోధిలిఙ్గాభావే చయూ ఢేః ప్రాబల్య విరోధిలిఙ్గసద్భావ స్తదపవాద ఇత్యుక్తంభవతి. రథ కారోగ్నీనాదధీతేత్యత్రాపి సౌధన్వానఋభవ ఇత్యనుకూలలిఙ్గం హ్యుప లభ్యతే.

శ్రీ;—యేతునిర్విశేష చిన్మాత్రం బ్రహ్మైవపరమార్థః, అన్య త్సర్వం మిథ్యాభూతం బన్ధశ్చాఽ పారమార్థికః, నచవాక్యజన్యవస్తు యాథాత్మ్యజ్ఞానమాత్ర నివర్త్యః తన్నివృత్తిరేవమోక్ష ఇతివదన్తి, తైఃబ్రహ్మజ్ఞానే శూద్రా ఽదర నధికారోవక్తుం నశక్యతే; అనుపనీతస్యా ఽనధీతవేదస్య ఽశ్రుతవేదాన్త వాక్యస్యాపి యస్మాత్కస్మాదపి నిర్విశేష

చిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థః అన్యత్సర్వం తస్మిన్ పరికల్పితం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తేః తావతైవ బన్ధనివృత్తేశ్చ. న చ తత్త్వమస్యాదివాక్యైనైవ జ్ఞానోత్పత్తిః కార్యా న వాక్యాన్తరేణేతి నియన్తుం శక్యమ్. జ్ఞానస్యాఽపురుషతన్త్రత్వాత్. సత్యాం సామగ్ర్యామనిచ్ఛతోఽపి జ్ఞానోత్పత్తేః. న చ వేదవాక్యాదేవ వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి బన్ధనివృత్తిర్భవతీతి శక్యం వక్తుమ్, యేన కేనాపి వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానే సతి భ్రాన్తినివృత్తేః.

పౌరుషేయాదపి నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ పరమార్థోఽన్యత్సర్వం మిథ్యాభూతమితి వాక్యాజ్జ్ఞానోత్పత్తేస్తావతైవ భ్రమనివృత్తేశ్చ. యథా పౌరుషేయాదప్యాప్తవాక్యాచ్ఛుక్తికారజతాదిభ్రాన్తిర్బ్రాహ్మణస్య శూద్రాదేరపి నివర్తతే. తద్వదేవ శూద్రస్యాపి వేదవిత్సంప్రదాయాగతవాక్యాద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానేన జగద్భ్రమనివృత్తిరపి భవిష్యతి. న చాస్యోపదిశేద్ధర్మమిత్యాదినా వేదవిదశ్శూద్రాదిభ్యో న వదన్తీతి చ న శక్యం వక్తుమ్. తత్త్వమస్యాది వాక్యావగతబ్రహ్మాత్మభావానాం వేదశిరసి వర్తమానతయా దగ్ధాఽఖిలాఽధికారత్వేన నిషేధశాస్త్రకిఙ్కరత్వాభావాత్. అతిక్రాన్తనిషేధైర్వా కైశ్చిదుక్తాద్వాక్యాచ్ఛూద్రాదేర్జ్ఞానముత్పద్యత ఏవ.

న చ వాచ్యం శుక్తికాదౌ రజతాది భ్రమనివృత్తివత్పౌరుషేయవాక్యజన్యతత్త్వజ్ఞానసమనన్తరం శూద్రస్య జగద్భ్రమో న నివర్తత ఇతి. తత్త్వమస్యాదివాక్యశ్రవణసమనన్తరం బ్రాహ్మణస్యాపి జగద్భ్రమాఽనివృత్తేః. నిదిధ్యాసనేన ద్వైతవాసనాయాం నిరస్తాయామేవ తత్త్వమస్యాదివాక్యం

నివర్తకజ్ఞానముత్పాదయతీతిచేత్ పౌరుషేయమపివాక్యం శూద్రాదే స్తథైవేతినకశ్చిద్విశేషః.

నిదిధ్యాసనంహినామ బ్రహ్మాత్మభావాభిధాయి వాక్యంయదర్థ ప్రతిపాదనయోగ్యమ్. తదర్థభావనా సైవవిపరీతవాసనాం నివర్తయతీతి దృష్టార్థత్వం నిదిధ్యాసనవిధేర్బ్రూషే. వేదాఽనువచనాదీన్యపి వివిది షోత్పత్తావేవోపయుజ్యన్త ఇతిశూద్రస్యాపి వివిదిషాయాం జాతా యాంపౌరుషే యవాక్యాన్నిదిధ్యాసనాదిభిర్వి పరీతవాసనాయాం నిర స్తాయాంజ్ఞానముత్పత్స్యతే. తేనైవాఽపారమార్థికోబన్ధో నివర్తిష్యతే.

అథవాతర్కాఽనుగృహీతాత్ప్రత్యక్షాదనుమానాచ్చ నిర్విశేష స్వప్రకాశ చిన్మాత్ర ప్రత్యగ్వస్తువ్యజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతవివిధవిచిత్ర జ్ఞాతృజ్ఞేయ వికల్పరూపం కృత్స్నం జగచ్చాఽధ్యస్తమితినిశ్చిత్య ఏవ మ్భూతపరిశుద్ధప్రత్యగ్వస్తున్య నవరతభావన యావిపరీతవాసనాం నిరస్య తదేవప్రత్యగ్వస్తు సాక్షాత్కృత్య శూద్రాదయోఽపివి మోక్ష్యన్త ఇతి మిథ్యాభూత విచిత్రైశ్వర్య విచిత్రసృష్ట్యాద్య లౌకికాఽనన్తవిశేషాఽవల మ్బినావేదాన్త వాక్యేనకిఞ్చి త్ప్రయోజన మిహాదృశ్యతఇతి శూద్రా దీనామేవబ్రహ్మ విద్యాయా మధికారస్సుశోభనః. అనేనైవన్యాయేన బ్రాహ్మణాదీనామపి బ్రహ్మవేదనసిద్ధేరుపనిషచ్చ తపస్వినీదత్త జలాఞ్జ లిస్స్యాత్. నచవాచ్యం నైసర్గికలౌకికవ్యవహారైః భ్రామ్యతోఽస్య కేన చిదయం లౌకికవ్యవహారోభ్రమః పరమార్థస్తు ఏవమితిసమర్పితేసత్యేవ

౮౧౬ మణిమంజూషికావ్యాఖ్యాసహితా, తత్త్వరత్నావళిః.

ప్రత్యక్షానుమానశాస్త్రైః బుభుత్సా జాయత ఇతి తత్సమర్థకా [illegible] వ్యాఖ్యేయముక్తి,

యతో భవభయభీతానాం సాక్షాద్దయమేవ [illegible] భ్యాం వస్తునిరూపణం కుర్వన్తః ప్రత్యక్షానుమానశాస్త్రైః బుభుత్సాం జనయన్తి. బుభుత్సాయాం [illegible] ప్రత్యక్షానుమానాభ్యా మేవవివిక్తస్వభావాభ్యాం నిత్యశుద్ధస్వప్రకాశా [illegible] చైతన్యమేవ సత్. అన్యత్ [illegible] మిథ్యా [illegible] విశేషణమ్. [illegible] మవ్యభిచారిస్వప్రకాశే వస్తుని ఇతి సమధిగమ్యం విశేషణ [illegible] పగమ్యతే. అన్యస్యాఽతద్రూపనివృత్తిః [illegible] సనాతన ఆత్మన అనర్థరూప [illegible] నివర్తితా. చిద్రూపతాయాః పునః సనాతనాఽతద్రూపవ్యావృత్త్యా అనర్థరూపత్వాత్.

యస్య తు మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవాక్యైః [illegible] జ్ఞానము పాసనరూపమ్, తచ్చ పరబ్రహ్మభూత పరమపురుష [illegible] కసమధిగమ్యం. ఉపాసనశాస్త్రైశ్చ ఉపనయనాదిసంస్కృతా [illegible] ధ్యాయజనితం జ్ఞానం వివేకవిమోకాదిసాధనాఽనుగృహీతమేవ [illegible] యతయా స్వీకరోతి. [illegible] కీర్తిత పురుషోత్తమ ఉపాసనం [illegible] భావితాఽఽత్మ [illegible] జ్ఞానదా [illegible] జ్ఞానం నాశయన్ బన్ధాన్మోచయతి ఇత్యర్థః, తస్య [illegible] యా [illegible] కార ఉపపద్యతే.

ఆరుహ్య అధికరణం సమాప్తమ్.